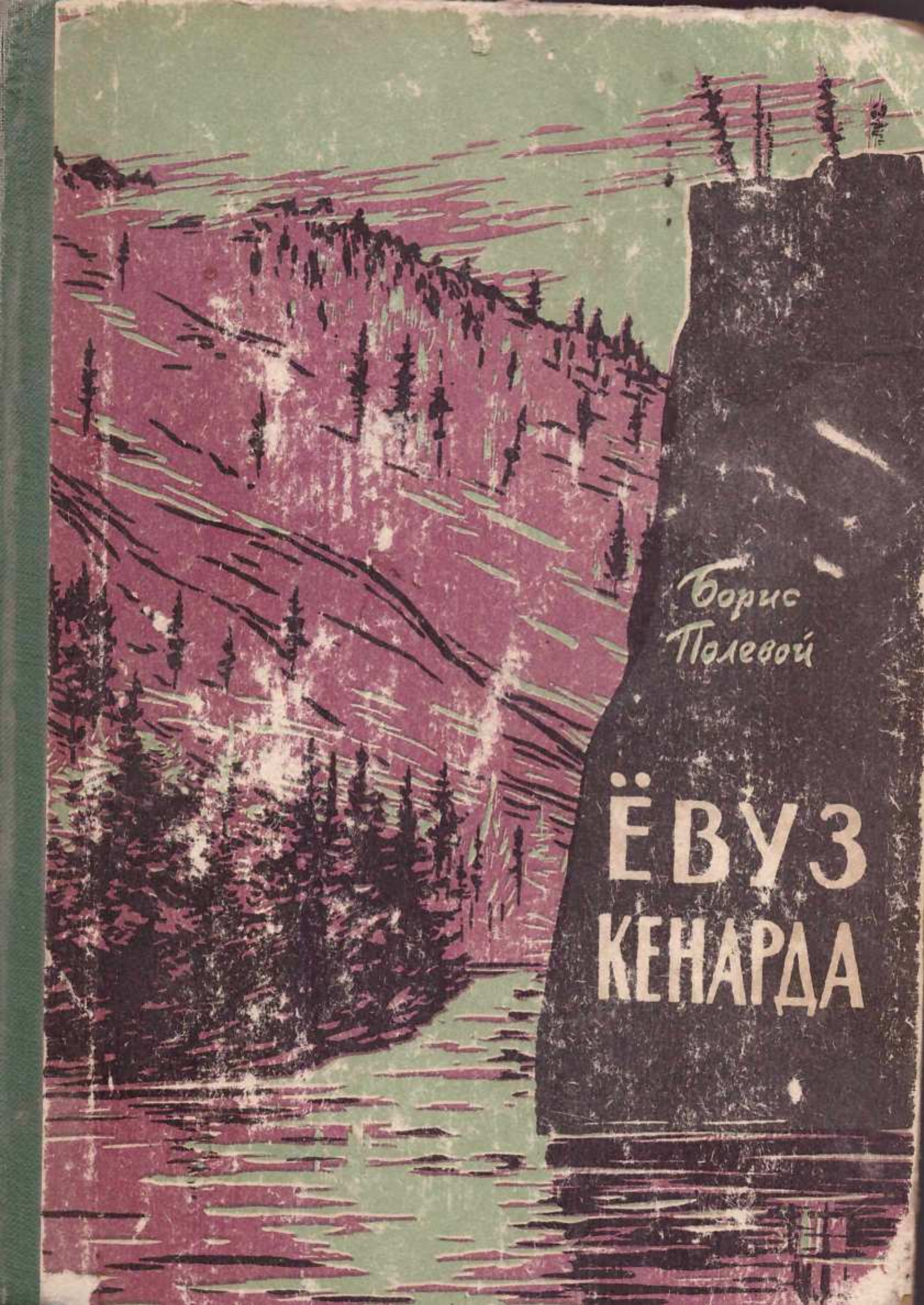
Борис
Полевой
ЁВУЗ
КЕНАРДА

Борис Полевой

ЁВУЗ КЕНАРДА

Роман

Терҗиме эденлер:
МЕРЕТ СОПЫЕВ, РАХМАН БАБАЕВ

ТҮРКМЕНИСТАН НЕШИРЯТЫ
Ашгабат — 1964

Р2
П60

Бу көп планлы ажайып романда сибирь дерялары-ның биринде бина эдилйән әгирт улы электрик станция-сының гурлушыгы, онда зәхмет чекйән мүңлерче адам-ларың бири-бирлерине болан чылшырымлы арагатна-шыклары гүррүң берилйәр. Автор Олесь Поперечный, Литвинов, Дюжев, Иннокентий Седых ялы акйүрек совет адамларының образларыны өкделик билен дередип, Петин Пшеничный ялы карьеристлериң бозгаклыклары-ны, турузян бош шовхунларыны паш эдйәр.

Полевой Борис Николаевич

НА ДИКОМ БРЕГЕ

На туркменском языке

Туркменнздат

Редакторлар *Г. Омадов, К. Гурбанов*
Сураткы *Б. Галков*
Техредакторлар *П. Мередов, Г. Артыкова*
Корректор *А. Сейитбердиев*

Йыгнамага берилди 28/IУ—64 й. Чап этмәге ругсат эдилди 5/XI-1964 й. Форматы 60×84¹/₁₆ Физ. чап листи 39,75. Чап листи 36,17. Учет-нешир листи 37,72. ТН № 5605. Тираж 3500. Бахасы 1 м 28 к.

Түркменнешир, Ашгабат, Гоголь көч., 17-а.
Полиграфкомбинат, Ашгабат, Совет көч., 46.

1493

БИРИНЖИ БӨЛҮМ

— Өңде айдылан дана сөзлериң хайсы биринни Сиз хас говы гөрйәрсиңиз?

Карл Маркс: «Ынсана махсус затларың хич биринден бинесим дәлдирин».

Ёлагчы пароходы «Ермак» — хәли революциядан озалкы заманларда-да Онь дерясында гатнан уллакан, эвмезек гәми — дүйн агшамара Старосибирск шәхериниң гәми дуралгаларының биринден ёла рована болупды. Шондан бәри әййәм бир гиҗелик ёл гечилипдн. Эмма онуң үч палубасының үчүсиниң-де көп санлы ве галапын шәхдачык җемендесиниң сыяхатың тәзелигинден хенизем мәхри ганмады. Деряның дашан вагтында чалпав болан кенардан инди гурап угран от-чөплериң ысларыны гетирйән совук демиргазык шемалы көвсарлап гелйән болса-да, хич ким каюталара гиденокды. Капитаның көмекчисиниң гәминиң бир гапдалына көп аграм салып, оны дүңдермек ховпуны дөретмезлик үчин бир яка үйшмезлиги маслахат берйәндигине үнс бермән, хөвесҗең ёлагчылар махал-махал гәминиң бир бортундан бейлеки бортуна үйшйәрдилер.

— Түйс бир гоюн сүриң бар-да!.. Бири өңүни башладыгы эхлиси шонуң ызы билен әңәййәр. Диениң-айданыңа хич гулак асаноклар! — дийип, ол зовзулдап, капитан каютасына барып кәйинйәрди. — Көпден бәри бейле пекге рейс болманды.

Капитан Алексей Раков чаларагада ири-ири мама дишән ясы йүзли гарташан, аграс адамды, ол вахтадан бошап, эгни кителсиз, йөне ички көйнекли, стол башында электрик семаварҗыгындан демленип, чай ичип отырды.

— Яшлар-да... Яшлар диениң хөвесҗең җеменде боляр, ол говы зат ахырын... Онь деря дийсең дерядыр-ла! Мунуң ялы аҗайып деря башга ниреде габат гелҗек! — дийип, ол кэсесиниң чайына үфләп, көмекчисиниң йүзүне серетмән, сөзүни довам этдирйәрди: — Олар шу ерде яшамалы ахырын. Йөне велин сересап болавериң, догруданам, гәмини дүңдерәймесинлер... Дийсең-диймесең түйс говон сүруси ялы-хов!

Догрудан-да, деряның хер өврүми билен онуң чепдәки даглык кенарында-да, сагдакы сув чайылан кенарында-да пейда боляң пейзажлар өзлериниң үйтгешиклиги билен, өзлериниң эл дегирилмедик гөзел гөрнүшлери билен, тебигатың шанлы кувватлылыгы билен адамларың (олар бу гиң ве хениз оңлы өзлешдирилмедик үлкелере хер ерден гелен адамлар болсалар-да) акылыны хайран эдйәрди.

Кувватлы Онь кә мейданларың гөк өсүмликлерини-де, гүйз хазаны чалан кенар токайларының алабедерлигини-де, асманың мылайым гөклүгини-де дүңдерилен кешпде гөркезйән гиң, үмсүм айна дөнйәрди. Кә буйраланып гөрүнйән япгыт адаларың арасындан акып чыкян аяк акабаларына бөлүнйәрди, кә ене еке-тәк ханасына җемленип, өз сувларының акышыны чалтландырярды, сувларының йүзүни бурум-бурум эдип, ынҗалыксыз, җошгунлы болярды, соң болса гиңишлиге сыпып, кенарларыны гиңелдйәрди, онсоң гөвни хош болуп, өз суратландырян затларының айыл-сайыллыгы ве гөзел гөрнүшлериниң якымлылыгы билен адамың акылыны хайран эдйәрди.

Асыл онуң кенарлары-да өң гөрмедик адамың гөзүне үйтгешик, гең болуп гөрүнйәрди. Кувватлы тайга, ягны өзлериниң гөгүмтил сүйр депелери найза кимин сомалышып дуран, ёлка гатышыклы ясы япрак токайлар деряның үстүне дөшүни герип дурды. Сувуң ёкарсына гоңур, гат-гат базальт гаялар абанып дурды, ол гаяларың төверегинде болса говы ховалы гүнлерде чыбынларың болшы ялы, сүри-сүри гарлавачлар гаймалашярдылар. Соңра болса бирден деряның дуйдансыз өврүминиң ыз яны билен бүтин гөрнүш үйтгәп, гөк пүрчүк болуп отуран тер өсүмликли өлеңлер гөрүнйәрди.

Деряның яшайшы-да үйтгешикди: кенарлары чөллүкди. Диңе чендан ярым чеп тарапда, керт гаялы завда я-да саг тарапда, чалпав гиңишликден аңырда улы-улы обалар гөрүнйәрди я-да оларың бардыгы дуюлярды, оларың бардыгыны гайыклар ве катерлер үчин болан көп санлы дуралгалардан хем-де думлы-душдан эришаргач болуп кенара инйән ёда хем ёллардан аңмак болярды. Эмма ынха сув чайылан гиңишлигиң ыз яны билен гөрәймәге өз илки-

башкы дуркундакы тебигатың ортарасында бирденкә яш бир шәхер пейда боляр. Онуң пристанында «Ермак» бир сагатдан-да көпрәк сакланды. Бу шәхер картада ёкды. Дебаркадериң тутарларындан асылгы халас эдиш халкаларының йүзүне «Пристань» дийлип язылыпдырам. Эмма кранлар пароходың трюмындан нәхилидир бирхили гүлебентлери, ящиклери дүшүрйәнчәлер, яш ёлагчыларың кәбирлери, гиҗәниң бир махалыдыгына гараман, ылгап кенара чыкмага вагт тапдылар. Олар гең галып гайдып гелдилер.

— Огланлар, троллейбус, симап лампалары хем бар экени!.. А бу Москваның Гүнорта-Гүнбатары-ла, эгер чыным, пионер сөзи!.. Ол бу ере нәдип дүшдүкә?

Эмма атсыз шәхериң кән санлы ышыклары өврүмиң аңырсында гөзден йитип гитди, онсоң ене-де кенарларың икисинден-де сув гиңишликлериниң түм гараңкылыгы абаныл уграды, диңе чендан ярым бакёниң ышыгы хем-де гүйз йылдызларының гөгүмтил йылпылдысы гөрүнйәрди. Ёлагчылар яңы дагашмакчы болупдылар. Эмма бирденкә кимдир бири: «Оны гөрүң-ле, оны гөрүң-ле!» дийип гыгырды. Гәмиден өңде, гөзъетимде чалт сүйшйән ышыклар улгамы пейда болды. Йити, талапкәр гудок яңланды, көне «Ермак» болса оңа өзүниң гырылҗык, агыр аррылдысы билен җогап берди. Ышыклар якынлашып, гыялап гелйәрди ве Онь сувларының ветеранындан озуп, өзүниң гөгүмтил ышыгы билен палубадакыларың хеммесиниң гөзүни гамашдырып, самолёт шекилли бир гәми саг тарапдан йүзүп гечди. Адамларың йүзлерине совук сув сычрадып, ол өңден барян хайсыдыр бир гәмә йити-йити хем талапкәр сигнал берип, эййәм бир өврүмиң аңырсына габат болуп гитди.

Москва дерясында, Невада я Днепрде ганатлы кораблың пейда болмагы кән бир гөзе илмесе-де илмезди. Эмма бу ерде, эвмезек «Ермагың» тутуш навдан ичи көвлүп ясалан балыкчылар гайыкларының, гойы смола билен сувалан тагта салҗагазларың, бөвүрлек баркасларың душундан гүндизине хәли-шинди эмай билен бөвүр берип гечйән ери болан Онь дерясында бу кораблың пейда болмагы гәмидәки адамларың хеммесини шейле бир геңиргендирди, хатда гиҗәниң бир махалыдыгына гарамаздан, ёлагчыларың бирентеги ене-де палуба ылгап чыкды. Капитаның көмекчиси болса гырылҗык сеси билен инди диен этдирип билмеҗегини билйән ялы эхеңде:

— Адамлар, ерли-ериңизе дагамагыңызы хайыш эдйәрин! — дийип ялбарярды.

Кимдир бириниң яш, яңсылайҗы инчемик сеси болса ёлагчыларың йүрегине дүшен сөзлери эдил капитаның көмекчисиниң айдышы ялы ядав сес билен довам этдирди:

— Гепе дүшүниң ахырын, граждан ёлагчылар. Ата-бабаларымыз дөврүнден галан нөвамызың херекетине пәсгел бермәң ахырын — дийийәрди.

Онуң ыз яны билен болса бир гыз сесҗагазы онуң сөзлерини алып гөтерийәрди.

...гоюн сүрүси ялы үйшмәң-де, салонларыңыза барың, ол ерде сизе радиола, шашка, күшт, домино оюнлары гарашяр.

— Гәми! Мунданам бир гәми болармы? Мунуң көнелен керсенден энайы ери ёк ахырын.

— Сиз бир зады айдып бериң, ёлдаш начальник, бу гәми билен хәли Екатерина Икинҗиниң заманында Григорий Шелехов Америка барып гелипдир дийийәрлер, шол чынмы?..

Йөне велин салонлар-да бош дәлди. Бу рейсде каюталарың класларына тапавут гоюлмалы. 1-нҗи класың залындакы бүрүнч безегли әпет-әпет йылманак айналар, бир заманлар Сибирь тәҗирлериниң — алтын сенагатчыларының вагшы шагалаңларыны суратландыран айналар, инди омузлак бир йигидиң папагыны ве гупбүсини ташлап, гоңур фланель лыжа костюмлы ве гысгаҗык бурунҗыгының үсти әйнекли кичиҗик бир гызың янында кә мисли гелеңсиз, эвмезек гезмелән болуп, кә резин әдиклерини гуҗур билен гүпүрдедип, кә отурып-туруп пырланышыны гөрийәрдилер. Гызыл махмал диваның үстүнде отуран баянист гөзлерини сүзүп, ыхлас билен баян чалярды, салоны долдурып дуран яш оглан-гызлар болса саза гошуп чапак чалярдылар...

Шейдип, чархларының перлерини дынгысыз шапырдадып, көне «Ермак» пароходы бу үйтгешик рейсде үсти хырын-дыкын җемендели ики гүн бәри деряның акымының угруна херекет эдйәрди. Онуң үстүндәки ёлагчылар болса энайы үлкәниң гөзелликлерине, өзлериниң ыкбалы барадакы, ниредедир о тайда, тайгада, гурлушыкда (ол гурлушык хакда болса онуң диңе иңңән улудыгындан башга хич зат биленокдылар) гарашян, өзлериниң көпүси үчин нәтаныш иш барадакы ой-пикирлере, тәзе таныщлыклар, өзара сөхбетлер билен гүмра болуп, «Ермагың» үстүнде узын бойлы, омузлак ве өрән сыратлы тәзе бир адамың пейда боланлыгыны дуйман галдылар.

Онуң аягында җорап гөрнүшинде телетинден тикилен гең әдик барды. Эгниндәки хупбат барыны гөрен памыклы гупбүсиниң үстүнден хатарлы кемер гушалгыды. Башында дашы сыпырылып угран гашлы ве гарамтыл этекли харбы папак барды. Чал сепип угран меле сачлары папагының ашагындан гүне гаралан маңлайына дүшүп дурды. Йүзүниң эп-эсли ерини гүр меле түй басыпдыр. Мурты сакгалы билен битишикди, хич хачан гайчы дегмедик ялы

болуп гөрүнйән эрез-эрез гүр сакгалы болса дөшүне дүшүп дурды. Аркасында ичи көмелекден долы бир себет полотенцеден салланып дурды. Элинде сөкүлип йыгналан ав түпеңли футляр барды.

«Ермак» гаралып дуран базальт гаясының душундан бөвүр берип гечип барярды. Гаяның гат-гат райышы сувуң үстүне абанып дурды. Гаяның йүзи гуш хөвүртгелеринден яңа элеме-дешикди. Гарлавачлар сүри-сүри болуп, ынҗалыксыз шовхун турзуп, пароходың ёкарсында агып-дөнйәрдилер. Ховада чиркин-чиркин гыгырып, улы шовхун турзуп гайян шейле кән гушы гөрен адам аз-азды. Ёлагчыларың хеммеси чеп бортуң гыра гермевиниң өңүнде топарланышып дурдулар, сакгаллак адам болса оняча саг бортда ерлешди. Ол палубаның еле тарапында отурып, аркасыны дивара берди-де, авчы пычагыны чыкарып ве ере газет язып, көмелеклери арассаламага башлады. Гарлавачлы гая ызда галандан соң, ёлагчылар оны шу иш башында гөрүп галдылар.

— О-хов, гөр, нэхили говы көмелеклер экени!

— Сиз шунча көмелеги еке өзүңиз йыгнадыңызмы? Зор гөрмели!

— Багтлы адам экениңиз, өзем хеммеси бирмеңзешҗе көмелеклер-ай. Шейле багт билен карт ойнайсаң.

— Ёлдаш, бу ерлерде айы хем бармыдыр?.. А мөҗек?

— А мамонт, бронтозавр бармыдыр?

Сакгаллак дешли пыяда болса юмры-юмры гөбеҗикли ве мох басып угран телпеҗикли кичиҗик, бердашлы көмелеклери арассалап, газетиң үстүнде хатарлап, реҗели гоймак билен мешгулды. Ол төверегиндэки затларың хеммесини мисли терк эден ялы болуп, өз иши билен шейле ыхласлы гүмрады, дашындакы адамларың яш хем гүлер йүзлерини мисли гөрмейән, оларың кинаялы совалларыны мисли эшитмейән ялыды. Ол хатда йүзүни-де галдырмады. Шейле болса-да, онуң гүне солан мавы чит гөрнүшли, ревшен гөзлериниң габаклары елленип, гызарып дурандыгы ве бирхили үйтгешик галагопдыгы, гүне гаралан, болдумлы ве эхтимал, гүйчли эллериниң сандыраяндыгы дуюлды.

— Бу кер болмага чемели — дийип, гоңур костюмлы, галың әйнекли бир гыз чаклады. Бу гыз онсоң мәрекәниң үнсүни бу сакгаллак адамдан совҗак болуп сынанышды.

— Балаларым, хеммеси дүшнүкли — дийип, чакларак бойлы, доп-долы йүз-гөзи гыз машгаланыңкы ялы гызарып дуран гермегей бир адам бирбаша хеммә йүзленип гаты-гаты пышырдады. Бу адамың инженердигини, фамилиясының Пшеничныдыгыны, айдым айтмага өкде вәши адамдыгыны пароходдакылар эййәм билйәрдилер, пароходдакыларың хеммеси билен ол таныщды. Мәрекеман

Пшеничный өзүниң мешхур гидротехник Петиниң шәгирдидигини, шол Петин билен билеликде Москвадан чыкып гайдандыгыны ве тайгада ишлемәге Дивноярскә баряндыкларыны хем эййәм гүррүң берип чыкыпды. — Хеммеси эдил сүйт эмйән чаганың йылгырышы ялы дүп-дүшнүкли ахырын — дийип, ол сөзүни довам этдирйәрди. — Бизиң акыл-хушумызы хайран эден бу дәдемиз шерменде пьян экени — дийди-де, Пшеничный догумлы җайтарып дуран мымык гөрнүшли бурны билен хованы билгешли гаты-гаты ичине чекди. — Төверек-дашың шунуң ялы хошбой бурк уруп дурка, эйсем сизиң өзүңизиң-де кисәңизден шорҗа хыяр чыкарып, тамшанасыңыз гелеңокмы?..

Онуң бу сөзлерине хич ким гүлмеди. Гелшиксиз дым-дырслык аралашды. Эмма сакгаллак пыяда велин, догрудан-да, кер болмага чемелиди. Онуң эллери өңкүси ялы, көмелеклери ызлы-ызына алып, оларың гөбегиниң уҗуны пычак билен говы эдип айрып, газетиң үстүнде реҗеләп гойярды. Кем-кемден онуң билен гөзлерн өвренишип, оңа үнс бермеклерини гойдулар. Йөне диңе яланач келлеси гүр гарамтыл гоңур сачлы, солук йүзли бир яш аял бейлеки ёлагчылардан өзүниң йити гызыл свитери ве даражык җалбарҗыгы билен тапавутланып, гөзенек гүлли шалыны чоланып, ёкаркы палубаның гыра гермевиниң янында дуран еринден шол сакгаллак адама сын этмегини довам этдирйәрди.

Теплоходдакы еке-тәк «люкс» каютасыны адамсы билен билеликде эелейән бу зенаның Петиниң аялыдыгыны, өзлериниң пайтагтдакы квартирасыны, ынҗалыклы дурмушыны ташлап, адамсы билен гелйәндигини, ол затлары ташлап, чадыр дурмушында яшамага разы боландыгыны ёлагчылар Пшеничныдан эшидипдилер. Йөне велин муны билйәнлер диңе теплоходдакылар хем дәлди. Пристанда Петинлери көп адам уградыпды. Сачы дүйбүнден сырылан тогалак келлели ве инчеден гыйлып, битен ялы болуп дуран гөзлери догумлы огланыңкы ялы ойнаклап дуран ёгын, аграс бир адам Петиниң гапдалында яшаҗык бир гыз ялы гөрүнйән аялына гөзүниң гытагыны айлап, хем дегшип, хем чыны билен гепләп, өз гаршысында дим-дик болуп дуран капитан Ракова:

— Сересап болгун, Алексей Иннокентьич, Дина Васильевнаны Дивноярскә хорламан элтгин. Онь дерячыларының ат-абрайыны гачыраймагын — дийип табшырыпды.

Бейлеки ёлагчылар ялы Дина-да палубадан гиденокды. Ынха инди болса тәзе ёлагча гаты гызыкланярды. Ол каюта барып, адамсыны кагызларың башындан туруздиы, адамсы болса вагтыны бидерек гечирмеҗек болуп, ёлда ол кагызлар билен мешгулды. Дина адамсының янына барып, оны арасса ховалы палуба чыкарды

— Ахырсоңы түйс сибирли бир адам пейда болды!.. Сен бир серетсене, серетсене! Түйс Ермак Тимофеевичиң өзи-дә — дийип, ол адамсына айдярды.

Ол юващҗадан геплейәрди, эмма сөзлерини шемал ол нәтаныш адамың гулагына етирер өйдүп велин келлесине-де геленокды. Шейле болса-да, нәтаныш адам бирден башыны галдырды-да, олара бака серетди. Онуң солан мавы чит реңк гөзлери бираз вагтлап сынлайҗылык билен Динаның өзүне дикилди, соң онуң адамсына гечди, ине шу ерде Дина ол сакгаллак адамың бирден тисгинендигини, мисли укудан ачылан ялы боландыгыны аян дуйды. Гөвнүне болмаса, Дина хатда онуң гөзлеринде я геңиргенме, я горкы, я-да йигренме ялы бир аламаты, я хем, белки, оларың хеммесини-де өз ичине алян бир аламаты гөрен ялы болды. Мунуң ыз яны билен болса ол нәтаныш адам йүзүни ашак салып, ене көмелеклери билен мешгул болуп уграды. Эмма арадан бир азаҗык вагт геченден соң, ол нәтаныш мисли өз чакыны барлап гөрйән ялы болуп, ене Вячеслав Ананьевич Петине бака серетди велин, Динаның депе сачы үйшди: онуң середишинде шейле бир агыр, шейле бир әлхенч халамазлык аламаты бар ялы болуп гөрүнди.

Дина адамсына гысылды.

— Сен оны танаяңмы?

— Биринҗи гезек гөрүп дуршум. Мен бу ерде обкомың шол бизи уградан биринҗи секретарындан башга асыл хич кими танамок.

— Хер нәме дийсеңем шу адам-а сени танаяндыр... Сен маңа хә дийәй, эзизим. Ол саңа бирхили үйттешик-үйтгешик серетди...

— Американ хабарчылары «Сибирь» сөзүни эшиденлеринде, оларың гөзүне тикенекли симлер, туссаг саклавларының будкалары, ызчы итлер гөрүнйәр, шонуң ялы, сениң гөзүңе болса... барып-ха патыша заманларында... Сахалинден гачып гиден ыкмандалардыр-да каторгачылар гөрүнйән болмага чемели... Ек, кейваны, бейле дәл. Бу ерлер — дийип, Петин гөзъетимлери тайганың яшыл хаятлары билен җәхекленен гиңишликлере өзүниң хор, бугдайреңк элини айлап гойберди — бу ерлер бичак улы, эртекилердәки ялы бай ве өрән чөллүк үлкедир, өзүниң оядылмагы үчин батыр хем зәхметсөер адамлара гарашян үлкедир. Көне романтикадан китаплардыр айдымларда болаймаса, башга ерде дерек галан дәлдир...

— Хер нәме дийсеңем, шу адам-а сени танаяндыр.

— Ким билйәр, танаса-да танаяндыр — дийип, Вячеслав Ананьевич эгинлерини гысды. — Мениң ёлбашчылыгымда дүрли вагтларда өрән көп адам ишләпди... Боляр, мен гидейин. Барянчак Дивноярскиң ишлери билен таңышмагым герек.

Ол гитди, эмма бир хаюкдан соң аялының пальтосыны алып геленде, Дина инди палубаның бейлеки четине гечен болса-да, онуң бу ерден-де ассырынлык билен шол сакгаллак көмелекчә сын эдйәндигини дуйды. Инди Петиниң өзи-де оңа гызыкланып уграды. Ол нәтанышың улы-улы эллери пычагы өрән уссатлык билен ишледййәрди. Ынха ол иң соңкы көмелегини арассалап боландан соң, олары себедине эмай билен хатарлап ерлешдирмәге башлады. Йүзүниң ягаллакдыгы зерарлы, онуң яшыны чакламак кынды. Онуң кырк яшында болмагы-да, алтмыш яшында болмагы-да мүмкинди.

— Хү-үм, селчең душян гең адам... Түйс Мамин-Сибирягың гахрыманы-да. Ёк, кейваны, онуң ол көмелеклерини эзиз гөрәйшини бир гөрсене... Колхозларда хасыл йыгналып йөр, бу болса шейле даяв халына көмелеге гүйменйәр.

Гурап угран отуң, токай чүйрүнтгилериниң, кенар якасындакы чайырларың ысларына югрулан шемал көвсарлап, Динаның пальтосыны эгнинден серпип гойберди. Адамсы оны ене эмай билен басырып, билинден гуҗаклады. Шу демде сакгаллак нәтаныш еринден туруп, ене олара серетди. Онуң рөвшен гөзлеринден инди зат аңып болмаярды, шейле болса-да Динаның гөвнүне онуң җеңңел кимин сакгалында ёвуз, янгынлы йылгырыш гизленйән ялы болуп гөрүнди.

— Ана, гөрдүң герек, гөрдүң герек? — дийип, ол җошгунлы пышырдады.

Бу гезек Вячаслав Ананьевиче-де бу адамың нәмедир таныш бир ери бар ялы болды. Онуң калбында дүшнүксиз ховсала дуйгусы пейда болды, эмма оны аялына дуййдурмаҗак болуп, оны сыпайылык билен палубаның бейлеки тарапына экитди. Ол ерде турист костюмлы, гүпбүли, якасы йылдырым нышанлы келтекчели, свитерли оглан-гызлар бир-бирлерине япланып, гыгырып диен ялы айдым айдярдылар.

Достларым, биз алыс үлкә барярыс.
Гоңшы болшуп, тәзе мекан гуряры́с.

Петин айдым айдянларың габат ёкарсындакы гыра гермевиниң янында аяк чекип:

— ...Ынха Сибири боюн эгдириҗилер! — дийип, җошгун билен айтды. — Булар партияның эрк-ислеги боюнча бу ымгыр бай үлкәни гафлат укудан оядарлар, эгирт улы электрик станциясыны дөредерлер; тәзе шәхерлери ягтыландырарлар. — Ашакда айдым айдянлар өзлериниң башлан айдымыны айдып болдулар, яшларың кәбирлери хөвес эдип, ёкарык гөз айлаярдылар, Петин болса җош-

тунлы сеси билен гүррүңини довам этдирйэрди. — Бу ерде бейик Сибирь деңзи болар, бу гаялар сув астында галар, бу ерден аңырсына гөз етмейэн кенарларда болса эгирт улы сенагат комплекси: метал, кагыз, цемент, химия, гурнама җайлар, мебель ерлешер.

Дина гоюн гөзлерини адамсының йүзүне дикди. Онуң назарында ач-ачан гуванч ышганагы барды.

— Хер нэме дийсеңем, сениң билен геленим гөр нэхили говы болупдыр!

— Вячеслав Ананьевич, бэрик гелэйиң! — дийип, ашакдан Пшеничный гыгырды. Төверек гуруп дуран мэрекэниң ортарасында дуруп, Пшеничный хөвесҗеңлер хоруна дирижёрлык эдип дурды.

Петин йылгырып, алчаклык билен элини галгатды.

— Элим дегенок, достлар — дийип ве аялының голтуғындан тутуп, оны палубаның бойы билен алып гитди. — Гөрдүңми, сен болсаң икирҗиңлейэрдиң...

— Ёк, ёк, мен инди хич затдан горкамок, бирҗик-де өкүнемок. Квартира-да, ынҗалыклы өй-өвзарлар-да җэхеннемэ! — дийип, ол адамсына гысмылҗырап гүррүңини довам этдирди. — Нэме дийсене, бир зат мениң келлэмден чыканок: эгер-де шол Литвинов сениң эл-аягыңы баглап, язгынлык бермэн дурмаса, сен шу билимлилигиң, шу акылың, шу батырлыгың билен о ерде, Дивноярскиде улы герим аларсың...

— Зыяны ёк, кейваны, онуңам дилини тапарыс. Бир махал Литвиновам зор инженерди, говы гурамачыды, эмма арадан гечен йыллар... Онуң шол таньшлыклары болмадык болсады... Ол бири билен биле окапдыр, икинҗи бири билен биле ишлэпдир, үчүнҗи бирине бир ерде көмек берипдир, дөрдүнҗи бири билен бир ерде дынч алыпдыр, бэшинҗи, онунҗы бири билен ене-ене шулара меңзешлер... Аслына гараныңда, ол гутаран адам, эмма аппарат ишгэрлериниңкиде нэхили боляндыгыны өзүң билйэрсиң: Литвиновың документлерине середип баха берйэрлер. Өзи-де тэ Литвиновың өзи этмэси бир иш эдйэнчэ шонуң ялы болар. Йөне велин ол онуң ялы иш этмезем... Эмма биз икимизе онуң дахылы ёк. Мен оңа дийсең герекдирин. Ынха онуң мени нэхили гаршылаяныны гөрерсиң. Онуң үстесине-де сен гөрдүң ахырын: бизи биринҗи секретарь уградды. Биринҗи секретарь, элбетде, Литвинова телефон билен хабар эдер... Онуңам эхмиети бардыр. Пэхэй, сен нэме бейле гайгы эдйэрсиң? Хеммеси оңат болар...

— Ёк. Мен инди ол хакда никир эдемок. Мен ене хол хакда-да — дийип, Дина үшэн инчемик элини сакгал-лак пыяда тарап салгады. Инди ол пыяда башы папаксыз, тирсеклерини гермевиң

тутаваҗына гоюп дик дурды. Шемал онуң депеси мазалы селчеңлән, буйралы сачыны ыкҗадярды. Көмелекли себет диварың яында дурды. Яңаклары топбарыпҗык дуран, ыкҗам өрүлен меле сачлы, гысгаҗык бурунҗыклы, йүзи гүр менекли секиз-докуз яшлы ёгнас бир гызҗагаз чоммалып отуран еринден көмелеклере сын эдйәрди. Хортаң, эл-аяклары уп-узын, меле сачлы, он бәш яшларындакы огланҗык болса эдил шонуң ялы хөвес билен көне түпең габына середйәрди, онуң ичинде, гөрүнмесе-де, түпең барды.

— Нәхили говуҗа көмелеклер! — дийип, гызҗагаз ол көмелеклериң геплемезек эесиниң үнсүни чекҗек болуп, алчаклык билен сөз гатды. — Шуларың хеммесини сизиң еке өзүңиз йыгдыңызмы? Дайы, булары гөрмек болармы?— дийип, ол гызҗагаз хөвес эдип, көмелеклериң мишиден ясалан ялы телпеҗиклерини бармаҗыклары билен сересаплыҗа элләп гөрмәге башлады.

— Сизиң түпеңиңизиң калибри нәче?.. Сиз муны сечме билен долдуряңызмы я ок билен?— дийип, етгинҗек оглан өзүниң авчулык ишлеринден башы чыкяндыгыны билдирҗек болуп, сыпайылык билен сораярды. — Ок билен долдуряңыз герек? Хәзир тайгада горкулык ахырын. Гүйзүне айылар яман болярлармыш... — дийди-де, соң мүйнүргәп:— Мен оны окап гөрдүм... — дийип дүшүндирди.

— Сашко! Бу көмелеклери гөр, бу икиси ики гардашдыр... Ёк, ики баҗыдыр, икисиниң бир телпеҗиги бар.

Сакгаллак пыяда бутнаман дурды. Динаның гөвнүне болмаса, ол чагалардан йүзүнем совян ялыды. Түпеңе, хатара, сакгаллак адамың өзүне бичак хөвес эдйән Сашко ол нәтаныш адамың хич геплэсиниң гелмейәндигини асыл дуймадык болан болярды. Доганы тарапындан Нина дийлип йүз тутулян гызҗагаз велин бейле дәлди. Ол гызҗагаз бу сакгаллак адамың элинден дартып гойберди-де:

— Дайы, соралан зада җогап бермезлик говы дәл — дийди. Мунуң ыз яны билен болса бирденкә гаты-гаты гепләп: —Сашко, бу пьян экени, йүзи-гөзи чишип гидипдир — дийди велин, онуң бу сөзлери Петин дага-да эшидилди.

Онуң бу сөзлерине Дина хатда йүзүни чытды. Эмма сакгаллак адам өңкүси ялы гымылдаман дурды, йөне хүжжүк сачлы келлесиниң хас хем ашак эгди. Доганы өз аял доганының элинден тутуп:

— Хай, лакгы! — дийип экидип ограды.

Бу гең адама нәме үчиндир хөвесленйән Дина адамсына йүзленип:

— Мен онуң көмелеклерини сатын алҗак. Кухня берерис велин, сениң говы гөршүң ялы эдип, месгеде говруп берерлер — дийди.

— О нэмэ герек? Онсуз нахарымыз эрбетми нэме?

— Мениң өзүмиңем иесим гелйэр — дийип, аялы өз диенине тутды. Онуң шаңңыҗа сесинден нэз-керешме дуюлярды. — Какам пахыр билен Волька икиси себет барыны көмелекден долдурып гетирйэрди, эҗем ол көмелеклери нэтҗегини биленокды... Эмма мен көмелеги говы гөрйэрин.

— Бейле болса, онда проводник аяла айт, ол бу ериң нырхларына белетдир. Ёгсам бу пыяда сенден гаты кэн ёнар, бу сөвдагэрлери сен хей гояйгын.

— Башга бирине азар берип нэме эдейин? — дийип, аялы инчемик гашларыны ёкары герди велин, инчеден гыйылан гөзлери сүзүлип, узын гүр кирпиклериниң арасында йитеңкирлэп гитди. — Сен аркайын болай, мен хакымы гидересим ёк.

— Мен ёгса-да аркайын — дийип, Петин керемара, бирсыдыргын йөрэп, өз каютасына гитди ве өз ызындан гапыны мазалы эдип япды.

Бу кичиҗик чакнышыкдан хениз хем өзүни дүрсемедик Дина трап билен чалт-чалт йөрэп, ол нэтаныш адамың янына барды. Эмма онуң гөзлериниң юмукдыгыны, чекгесинде болса ган дамарының месе-мэлим гөгерип дурандыгыны гөрүп, Дина бирденкэ аңк-таңк болуп, бир мейдан дымып дурды. Ахырсоңы, ол адам гөзлерини ачып, Дина бака өврүлди. Ол юваш-ювашдан йүзүни ёкары галдырмага башлады. Динаның накыс туристлик пашмаҗыкларындан башлап, онуң җалбарының, свитериниң үсти билен гөз гездирип, назарыны ахырсоңы онуң йүзүне дикди. Онуң бу назары эсерден, сынлайҗы назарды.

— Ери? — дийип, ол нэтаныш адам гырыграк, ёгнас сеси билен сорады, Динаның болса бурнуна чакыр ысы хаплап урды.

— Багышлаң, мениң сизден бир хайышым бар... Сиз шу энайы көмелеклериңизден бир азаҗык берип билмезмисиңиз... элбетде, пулы билен? — дийип, Дина мисли мүйнли ялы болуп, оңа йүзленди ве гөвнүне болмаса, ол нэтанышың солан мавы читиң реңкиндэки, елленен гөзлериниң гыңырлык аламаты бирнеме юмшан ялы болуп гөрүнди. — Мениң адамым инженер Петин... Биз Диноярскэ барярыс, оны шол ерик ише белледилер... Ол көмелеги өрэн говы гөрйэр.

Нэтанышың мавы гөзлери соп-солук болды.

— Ёк!— дийип, нэтаныш адам чүрт-ёлук җогап берди-де, йүзүни совуп, гүн шөхлеси дүшйэн ве гүр сосна агачлары билен безенен хем-де хайсыдыр бир саз-сөхбетли тайга булаҗыгына, Онь дерясына тарап өз гөвсүнден ёл ачан дараҗык бир дерэниң көлегели җуммушине серетмэге башлады. Эмма бейле чүрт-ёлук җогаба

гатырганан Дина ёкаркы палуба чыкып угранда, ол нэтаныш адам оны өзүниң аграс назары билен угратды.

Ёк, хемише-де болшы ялы, Вячеслав Ананьевичиң айданы догры экени. Ол нэтаныш адама сөз гатмалы дэл экени. Ол, белки, Мамин-Сибирягың шейле гызыклы суратландыран варнакларының несиллериниден биридир я-да туссаглыкдан бошап, адамың азлыгы себэпли анкеталара кэн бир үнс берлип дурулмаян бу аз илатлы үлкэ гелйэн женаяткэрлериң биридир. Мунуң Динаның гулагында галмагы герек. Бу хекаяты адамсына айтмак үчин Динаның өз каютасына уграны-да шолды велин, бирденкэ аяк чекмели болды. Бу нэме? Скрипка? Бе, скрипкамыка?

Хакыкатдан-да, скрипка чалярдылар. Хайсыдыр бир таныш сазы чалярдылар. Жошгунлы, чар тарапа чырпынян, кэ шатлыклы, кэ тукат мукам, мисли шу базальт гаяларында хөвүртге эдинйэн энайы гарлавачлар ялы болуп, Онь дерясының ёкарсында гайып пырланярды. Машының, вентиляторың турбасындан чыкян бирсыдыргын гүввүлдиси ве чарх перлериниң зэхметсөер шапырдысы ол мукамы басмарланокды. Ёк, бу пароходың радиосы дэлди, онуң көп гезек гайталап айтдырылан пластинкаларына Динаның эййэм белет боландыгы бейледе дурсун, хатда олар Динаның эййэм йүрегине-де дүшүпди. Хакыкатдан-да, кимдир бири саз чалярды, өзем өкделик билен чалярды.

Дина пароходың ичине айланып угради. Пароходың үстүниң бурун тарапында озалкы ялы, планель костюмлы, түпбүли, погонсыз харбы гимнастёркалы ве матрос бушлатлы яшлар ала-мула гөрнүшде дыклышып дурдулар. Булар эртирден бэри кинофильмлерден болан айдымжыклары дынгысыз гыгырып айдян, гармона гошуп танс эдйэн оглан-гызлардлы. Ынха инди болса бу шовхунлы хем жошгунлы жеменде гиң тегелек эмеле гетирип, ол тегелегиң ортарасында гөзлери эйнекли, эгни меле костюмлы кичеңрэк долмачжа бир гыз скрипкасыны алкымына ынамдар гысып, сыхаважыны жошгунлы хыжув билен ишледийэрди. «Чайковский! — дийип, Дина ятлады. — Чайковскиниң канцонеттасы». Ол гыз бүтинлей гүмра болуп чалярды. тес-тегелек, гызарыпжык дуран оглан йүзүнде болса эденли, гойры аламат барды. Эйнегиниң галың айнасының аңырсындан улы болуп гөрүнйэн гөзлери жошгунлы гараярды. Динаны ылайта-да гең галдыран зат скрипка чалян гызың толгунмасының бүтин ёл бойы оны өзлериниң айдымлары билен эдил пароход радиосыча иризен оглан-гызларың-да йүзлеринде билдирип дурянлыгыды.

Дүйн дэл, өңңиниң өзүнде Горький көчесинден йөрэп йөрен москвалы аяла бу рейс гөр нэхили үйтгешик-үйтгешик хекаятлары

гөркезер! Онь дерясында даңың атышыны гөрмек үчин ол алагараңкыда туруп, ир билен палуба чыкды. Дерья думанлап дурды. Гаралып гөрүнйән керт даглык кенарың аңырсындан эгирт уллы гүн гызарып чыкып уграпды. Гүнүң ягтысына, шол ерде, пароходың бурун тарапында, сакгаллары сырылмадык, җошгунлы йүзли эркек кишилериң үйшүшип отурандыгына онуң гөзи дүшди. Чыг чекип чишен, кирли картлары олар бармаклары билен өллэп, тагтаның үстүне шарпылдадып уярдылар. Уллакан маңлайына меле сачының бир тили дүшүп дуран даяв бир йигит карт пайлаярды. Инчеден гыйылан гөзлери оюндашларының йүзүне гахарлы, мүңкүр гараярды. Бирнеме аңырракда, урган күлтериниң аңры янында орта яшларындакы бугдайреңк бир адам чөкүне дүшүп, догуп гелйән гүне бакып ыбадат эдйәрди. Урган күлтериниң бейлеки тарапында агаҗет, меле сач, сүйнмек йүзли, аягы түрсүкли, бүкдүрилен симялы мускуллак аяклы бир яш йигит чылшырымлы гимнастика гөнүкмелерини бирсыдыргын ерине етирип дурды. Өзи-де буларың хеммеси янашыклыкда, деряның үстүндәки думаны ковуп, гиң сув чайлымына тә гегерип гөрүнйән токай золагына ченли шатлыклы шөхле сачян гүнүң ягтысында болуп гечйәрди.

Ынха инди болса эдил шу ериң өзүнде скрипка, гөвнүне болмаса, Динаның өзүниң бу чөл үлкеде гөрмели, башдан гичирмели болҗак, хениз гөрмедик толгундырыҗы элхенч затлары хакда хыҗув билен гүррүң берйән ялыды. Онсоң, түйс сибирли болуп гөрүнйән ол сакгаллак адама нәме үчиндир ене бир гезек середеси гелди. Дина бейлеки тарапдан барды ве ашакдан гелйән мылайым бир аял сесини эшидип аяк чекди, ол сес болса месе-мәлим украин лабызы билен:

— Саламалейик, атам! — дийди.

Сакгаллак адамың гаршысында мәшбүрүнч сачлы, тес-тегелек хем ышнаклы йүзли кичиҗик бир аял дурды. Ол аялың шар гара гөзлери аркайын хем шелайын гараярды. Онуң еңсе янында хәлки пөкгүҗе гызҗагаз нәтаныш адама гөзлерини мөлердип дурды. Өй эеси аялларың базарда өзлерини алып барышлары ялы, ол гарагөзелек аял хәлки көмелеклери аркайын ве гарачыны билен бирин-бирин эллешдирип гөрмәге башлады.

— Өрән говы көмелеклер экени. Атам, булара нәче сораярсыныз? Мениң чагаларым көмелеги яман говы гөрйәрлер, ынха шу пөкгүҗәмем өлүп-өчүп баряр, йөне бу ерде яңы бидерек янран болса гатырганмавериң...

Сакгаллак пыяда бу энели-гыза сесини чыкарман середип отырды. Ол мисли яңы укудан оянып, өзүни дүрсейән ялыды. Онуң ярысы гүне гаралан, ярысы агарып гөрүнйән маңлайындакы га-

сынларың мисли ышнакланан ялы боландыгы ёкардан өрән говы гөрүнйәрди. Болдумлы сакгалының арасында йылгырыш пейда болды.

— Онда нәме, агам, сатармысыңызә — *дийип,* яңкы аял сорады.

— Сатайың-да, сизиң еке өзүңизе мунча көмелек нәмәңизе герек — дийип, гызы әҗесини голдады.

— Йөне гыммат болмаверсин. Ёлда кән боламызсоң чыкдаҗымыз кән болды. Усть-Каменогорскиден гелйәрис, бәри-бәриден дәл.

— Алайың — дийип, сакгаллак пыяда себеде элини узатды.

— Нәче сораярсыңыз?

— Бир шайы.

— О нәхили бир шайы? — дийип, гарагөзелек аял өр-гөкден гелип, нәтаныш адамың йүзүне серетди.

— Бир шайы-да.

Гарагөзелик аял алҗырап:

— Бәш манат дийдигиңизми? — дийди.

Энели гызың алҗырамагына гөзгөртеле хезил эдинип, сакгаллак пыяда:

— Бир шайы — дийип гайталады.

— О нәхили бир шайы ахырың?

— Бир шайы-да, мис шайы. Оны хем көп гөрйән болсаңыз, йөне алайың... Йөне себеди гетирип бериң, оны аманат алыпдым.

Гарагөзелек аял хениз хем дүшүнишмән, гең сатыгчының йүзүне середип дурды, эмма гызы бирнеме дүшбүрәк экени. Ол пальтоҗыгының җубусинден ур-тут овнук пул чыкарды-да, сакгаллак пыяданың элине тутдурды ве сөзүнден дәнәймесе ягшыдыр диен горкы билен себеди гарбап алды-да, оны зордан гөтерип, гапа бака гыбырдыклап уграды. Гарагөзелек аял болса хениз хем яйданып, өзүниң шар гара гөзлери билен ашакдан ёкарлыгына, сакгаллак пыяданың йүзүне середип дурды.

— Нәме дийҗегимем билемок... Бу ериң нырхларына беледчилигим ёк. Бу диййәниңизденем баха болармы, бир шайы... Эгер өйкең этмейән болсаңыз таңры ялкасын, өзүңизем тайяр болар велин көмелек иймәге гелиң. Гәминиң өң тарапындакы алтынҗы каютада боларыс. Гарашарыс. Чагаларың какасының мунуң ялы говы гөрме-гөрүш үчин элмыдама ярым литрлиги боляндыр. Онуң фамилиясына Поперечный диййәрлер, эшитмәнмидиңиз? Ол хакда газетлерде язярлар, радиода гүррүң берйәрлер. Экскаваторчы Олесь Поперечный диййәрлер — дийип, гысгаҗык, кичиҗик аяклы, гарагөзелек аял догумлы-догумлы гадам уруп, палубадан гидип уграды...

Вячеслав Ананьевич япырылып отырды, каютаның полуна кнопкалар билен беркиден чызгыларына середийэрди.

— ...Яңы ол гең адам нэтди дийсене — дийип, Дина гүррүңе башлаҗак болды велин, адамсы өчүк гараягыз йүзүни чызгылардан ёкары галдырып, онуң йүзүне игенчли серетди.

Дина айтҗак задыны тамамламан, шол бада дымды, себэби оларың өйүнде йөредилйэн када гөрэ, Вячеслав Ананьевичиң ишлейэн вагтында оңа геп гатмак, радионы, телевизоры ишлетмек, умуман сес-үйн чыкармак болмаярды.

Дина дараклыгына басып, каютаның төрүне барды-да, ол ерде ятан бир романы элине алды. Ол романдакы херекет эдил яг ялы барярды. Дүрсчүл адамлар дүрс херекет эдйэрдилер, нэдүрс адамлар олара пэсгел берйэрдилер, шол хекаятларың арасында дүрс сөйги барярды. О тайда, ягны Москвада, соң болса Старосибирскэ самолётлы гелйэркэ-де Дина ол романы хатда хөвес билен окаярды. Эмма хэзир велин яңкы ягаллак адам, бу оглан-гызлар, хэлки скрипка чалян гыз, яңкы гарагөзелек, хошоваз аял, шейле гиң, шейле гудратлы пейзажларың түкениксиз калейдоскопы ол романдан өңе гечди, шоңа гөрэ, адамсындан өвренен адатының, ягны бир окап угран китабыны хөкман окап чыкмак адатының терсине гидип, Дина ол китабы чемеданың дүйбүне сокуп гойды.

Өз язув депдерчесине герекли белликлери язып, Вячеслав Ананьевич чызгылары дүйрлешдирип, еңликлерини айрып, нэме хекаят боландыгыны Динадан соранда, «Ермак» өзүниң үч гезек гайталанан богук аррылдысы билен гэминиң пенҗире айналарыны сандырадып, гөс-гөни чэгелик хем керт бир кенара гырат дуран кичеңрэк бир гөчме дебаркадерден ёлуна рована болуп уграпды. Ине шу ерде олар хэлки сакгаллак адамы иң соңкы гезек гөрүп галдылар. Ол дешли, омузлак пыяда чаларагада япырылып, аякларының астындан сүйшүп барян чэгелик ёл билен ёкары чыкып барярды. Бош себеди аркасында полотенцеден салланып дурды, элинде болса дашы гаплы түпеңи барды. Ол өзүниң юмшак эдикли аяклары билен чэгелик ёлда бичак ынамлы гадам урярды. Япыёкарының сүйрдепесинде, сосна агачларының арасында, токайлыкда хас гараңкыраян чал көлегэниң арасында ёлуң гөзден йитеңкирлейэн еринде яңкы нэтаныш ягаллак адам аяк чекди ве гидип барян парохода тарап өврүлди-де, түпеңине сөенип, доңуп галды. Онуң гүн шөхлеси дүшйэн гөвреси мелемтил агач сүтүнлериниң арасында месе-мэлим сайланып дурды.

— Нэме дийсене, кейваны, инди гөрйэн велин, менем оны бир ерде гөрен ялы болуп дурярын — дийип, Петин өз янындан нэме

үчиндир галагопланып уграды. — Хачан, ниреде гөреним ядыма дүшенок. Эмма гөрүпдирин.

...Ыртышың ёвуз кенарында —

дийип, инженер Пшеничныының хошова сеси пароходың ёкарсында яңланярды. Яш оглан-гызлар болса ончаклы сазлашыклы болмаса-да, өрән батлы сес билен:

Отыр Ермак пикире батып...

— дийип, онуң айдымыны алып гөтерйәрдилер.

2

Көмелеклер бишип, оларың якымлы ысы камбуздан хатда палуба-да яйрап угранда, Ганна Поперечная чемеданҗыгындан сачаҗыгыны чыкарып, оны каюта столуның үстүне язды. Пөкгүҗе Нина өзлериниң ёла гөтерйән пластмасса тарелкаларыны догумлылык билен столуң үстүнде гоюшдырды, тарелкаларың гапдалында пычакдыр вилкалары-да гоюшдырды. Александр Трифонович болса пластмасса стаканҗыкларыны чыкарып, олары тарелкаларың үчүсиниң гаршысында дикелдип гойды, кичиҗик элиниң аясы билен чүйшәниң дүйбүне җайдар уруп, дыкысыны чыкарды-да, ол чүйшәни-де столуң үстүнде гойды. Ол затларың хеммесине ене бир гезек танкыды гөз билен назар салды-да, гырыграк сеси билен:

— Ханы онда, Сарыҗа, сакгаллак дәдеңи чагыр бакалы — дийип команда берди.

Гызҗагаз ылгап чыкып гитди, какасы болса бир буханка чөреги гурсагына гысып, каресаплык билен юка-юкадан кесмәге башлады. Кесишдирен чөрегини реҗеләп, тарелканың ичинде гойды, чөрек овунтыкларыны столуң үстүнден элиниң аясына йыгнады-да. агзына оклады. Соң аракдан ики саны улы булгура ве бир кичиҗик булгура гуйды, эмма булгурларың бири говузрак ялы болуп гөрненсоң онуң үстүни долдурды. Мисли сыпалдан ясалан ялы меле, сых-сых болуп дуран сачлы ве эдил шонуң ялы, гысгаҗык муртлы бу орта бойлы, агаҗет адамың хер бир херекетинде аркайын гиң гөврүмлилик дуюлярды. Ол гиң гөврүмлилик онуң харбы адамларыңкы ялырак костюмының өрән ыкҗамлыгындан-да, якасының ич йүзүне тәзе тикилен тәмиз ак матадан-да, иликлериниң җайба-җайлыгындан-да, пессайрак чыкян гырыграк сесинден-де, сөзлери перт-перт айдышында-да гөрнүп дурярды.

Ол ичи көмелекли җамың гапагыны ачды велин, ол ерден шейле бир якымлы ыс чыкды, хатда Александр Трифоновичиң я-да,

хемме адамың айдышы ялы, Олесь Поперечнының агзы суварып гитди.

— Бизиң яңкы Сарыҗамыз гелер вагтында гелмеди-ле?.. Бир яна иберэйсең вагты билен гелмез.

Эмма Ганна җогап бермэге етишмэнкэ, гапыда оларың тес-тегелек, мекирҗе йүзли гызы пейда болды, онуң икибака ылгамагындан йүзи чым-гызыл болупдыр. Ол гызҗагаз:

— Ол ёк! — дийип, толгунч билен сесленди.

— Вах, Сонечкам, о нэме үчин ёк, ол нирэ гитдикэ? — дийип, эҗеси сорады.

— Дүшүп гидипдир. Гөзлемедик ерим галмады, тапмадым. Капитан даям онуң пароходдан дүшенини гөрүпдир. Мен бейлеки, улы капитандан хем сорадым, дүшүп гитди дийди.

— Нэме, мостиге-де чыкдыңмы?

— Хава, барып моста-да чыкдым. О ерде ынха шейле гөзенек-гөзенек ер бар экени, онуң ичинде болса бир адам бир чархы айлап дур. Хемме адам ол дүшүп гитди диййэр.

— Дүшүп гидипдир дийсене!— дийип, Олесь гынанч билен сесленди.— Биз болсак онуң берен көмелеги үчин хатда миннетдарлык хем билдирмедик. — Онсоң ол гынанып, булгурларың бириндэки арагы ызына чүйшэ гуймага башлады.— Боляр онда, Гануся, саг болалы! —дийип, ол аялы билен чакышдырды-да, булгурындакы арагы агзына агдарып гойберди, онсоң бүтин машгала болуп, көмелеклериң дашына гечип уградылар. Көмелеклери болса Ганна ашпезиң энҗамларындан пейдаланып, өрэн говы эдип, гаймаклы, гвоздикалы ве лоровый япраклы биширипди.

Поперечныларың машгаласы инди көпден бэри гурлушыкдан гурлушыга гөчүп йөрди. Ондан-оңа гөчмек олара адат болупды. Өйде хем болшы ялы, ёлда-да оларың машгаласының хер бир члени өз борчларыны өрэн говы билйэрди. Аталы-огул икиси станциялардыр пристанларда ылгап дүшүп, азык сатын алярдылар, ресторанлары җалайлык хасаплаян Ганна болса ёлда өзи нахар биширйэрди, какасы тарапындан Сарыҗа дийилйэн, эҗеси тарапындан болса Сонечко, ягны Гүнүм дийилйэн Нина гап-гаҗы йыгнашдырярды, ювярды, чемедана йыгнаярды. Поперечныларың машгаласында көпден бэри эндик болан бу тертип, оларың ёлдакы дердесерлерини өрэн аңсатлашдырярды, чүнки хер ким өз борчларыны өрэн такык берҗай эдйэрди.

Ынха хэзирки вагтда-да, пароходың олары эгирт улы Сибирь дерясы билен тэзе бир нэбелли ере алып барян махалында, оларың машгаласы өз вагтында ерли-ерине гечип ятды ве тиз вагтдан ышыгы өчүрилип, түм гараңкы болан каютада, диңе эпишгеден

гөгүмтил ягты дүшсе-де, үсти-үсте эдилип гурулан койкалардан хэ дийилэн ука гиден чагаларың бирсыдыргын дем алышлары, Ганнаның янында болса Олесиң гырыграк, эмма эдил чагаларыңкы ялы бирсыдыргын хем парахат хоррулдысы эшидилип уграды.

Эмма Ганнаның велин укусы тутанокды. Гүндизине кән бир дүюлмаян хер җан агырысының болшы ялы, Ганнаның гөвнүндәки кинеси, гиҗәниң бир махалы, ил ятып, ит укландан соң ене мөвҗүгип уграды. Янында ятан адамсының болса сүйҗи укуда ятандыгы үчин, онуң бирсыдыргын дем алып ятандыгы, бир янбашындан бейлеки янбашына өврүленде болса, мисли кичиҗик чага ялы болуп, дүйшүнде агзыны шапбылдадяндыгы үчин, Ганнаның гөвнүндәки кинеси хас хем йити дуюлярды, уклап ятан адамсына гахарыны гүйҗелдйәрди: хезил эдип уклап ятыр, хич зат азарына дәл. Ичип, көмелекден гарныны долдурып, ынха инди аркайын ятыр... Кемим бардыр өйденок! Өзлерини бу көне пароходың нирә экидип баряндыгы, өзлериниң машгаласына ол ерде, Дивноярск дийилйән ерде, тайгада нәмәниң гарашяндыгы вежине дәл. Ынха барарлар велин ол ерде ене-де не квартира болар, не-де чагалары үчин мекдеп болар, гышына ене-де чадыр дарышганлыгында яшамалы болар, гиҗелерине бүтин гейимиңи гейип ятмалы болар, ийҗек чөрегиңи болса агшамдан кесишдирип гоймалы болар, ёгсам эртирлерине чөрек шейле бир доң боляр, оны палта билен чапаймасаң, пычак билен кесҗек гүманың ёк. Аязда ювнуп, чадырда сачың доңуны ачмалы болар. Бу затлар нәче-нәче гезеклер гайталаныпды ве адамсы: «Гануся, гайрат эт, шу иң соңкы гөчүшимиз болар!» дийип, нәче-нәче гезек вада берипди. Эмма бирденкә Дивноярск, Дивноярск дийишип уградылар. Хат гелди... Онсоң хеммесини ядындан чыкарды, хеммесини ташлады, ынха инди болса өйлерини-ишиклерини ташлап, гөр нирелерде барярлар. Түйс бир ыкманда-да!.. Бир ерде отуранок!.. Агынҗак цыганың бар-да!..

Соңкы йыл Усть-Каменогорскде гөр нәхили говы яшап ураппдылар ахырын... Каютаның гараңкылыгында Ганусяның гөзүниң өңүнде өзлериниң яңы-якында гоюп гайдан өйи: дөрт машгалалык гурлан бир этажлы өйдәки пессеҗик отаглары пейда болды, диварларының йүзүне Олесиң кафель өрен кухняҗыгы, печиң өңүндәки кресло гөзүниң өңүне гелди, ол креслоның үстүнде отурып, эл ишини этмеги Ганна өрән говы гөрйәрди. Хемме затдан җыда дүшдүлер, Олесиң хемме ерде яны билен гөтерип йөрйән шу сөкүлип-дүзүлйән мебелинден өзге затларының хеммесини сатышдырып гойбердилер. Ганна-да өзүниң говы гөрйән креслосындан эл үзүп билмәнди. Ол кресло ниредедир багаж билен гелйәрди. Эмма оны

ниреде гоярсың, чадырдамы? Баракдамы? Өңи-соңы оны дашары чыкарып гоймалы болҗакды.

Олесь яссыгың үстүнде келлесини гымылдатмага башлады. Ганна болса онуң: «...Эксцентриклериң ерини үйтгедиң...» диенини ачык эшитди. Онсоң ене Олесь додакларыны тамшандырып, аркайын, бирсыдыргын дем алып уграды. Аялы бейлерәк сүйшди-де, гахар билен онуң дулук сүңклери сомалып дуран йүзүне серетди... Эксцентриклер! Дүйшүнде-де машынлары гөрйәр... Ганнаның гайгысы, машгала хакдакы аладалары онуң азарына-да дәл, хич задың алада эдиненок, бир өзүни билйәр! Ганнаның гөвнүне гызы үстүни ачан ялы болды. Барлап гөрсе, догрудан-да, шейле экени. Ганна дүшегинден турды-да, гызының үстүни япды, оглуның яссыгыны дүзэтди, эпишгеден дашарык серетди. Пароход саг кенар билен барярды, селчең хем чыплак ёлка агачлары гөгерип отыран гаялык чеп кенар болса, мисли ак реңк сычран гөк матаның йүзүне чекилен сурат ялы болуп, өрән говы гөрүнйәрди. Гаяларың этеклерине ченли дүшүп дуран ай ягтысы соп-совук ялы ялдырайярды, пароходың чархлары билен бөвсүлйән сув болса небит ялы гаралып гөрүнйәрди. Төверекде екеҗе-де ышык ёкды. Бу пейзаж Ганнаның шейле бир йүрегини гысдырып уграды велин, ол кибтини гысып, ур-тут ёрганың астына гирди-де, адамсына гысылып: «Вах, эзизим, нәме үчин ол ере барярыс? Нәме Усть-Каменогорскиде кем задымыз бармыды ахырын?» дийип пышырдамага башлады.

Бир өйүң дөртден бирини эелэп отырдылар, бир бөлеҗик ери, огородҗыгы, товуклары, хатда үлҗе агачлары-да барды. Бир гезек Олесиң бир топбаҗык үлҗе нахалыны голтугына гысып гетирендиги Ганнаның ядына дүшди, ол нахаллары Олесе украиналы бир досты иберен экени. Поперечныларың бүтин машгаласы ол нәзиҗек көкҗагазлы, чепикси нахаллара эдил өзлериниң илдешини гөрен ялы болуп середипди. Үлҗе агачлары Ганнаның ватаны Полтавада-да, Олесиң өнүп-өсен ери Днепровщинада-да гөгерйәрди... Вах, үлҗе, үлҗе! Өрән ыхлас билен ол нахаллары өйүң ыгышагында, гүн дүшйән ерде экдилер. Гышына ол агачҗыкларың дашына газет доланярдылар. Шейдип, олары кемала гетирипдилер! Өтен йыл ол үлҗелер гүллэп дувүпди. Уралың тутуграк климатында оларың дувүнчеклери бишипдем. Мивелери туршурак болса-да, ири-ири болупды. Олар кэн дәлди, бир гысымҗыкды, эмма газаплы үлкеде өсдүрип етишдирилен ол үлҗелер гөр нәхили эзизди. Онсоң Ганна өзлериниң өйүниң янындакы багҗагазы ве елиң ыгына гышарян ол агачҗагазлары гөз өңүне гетирди, олары гышына хич ким совукдан горамаз, хич ким оларың үстүни гар билен басырмаз дийип ойланды. Олар яланачлыгына аязда галар... Өзле-

риниң квартирасыны эелән механигиң аялы Катерина ядына дүшди. Ганна өз огороджыгыны-да, улы-улы дүвүнчекли помидор дүйплерини-де, чаларак солан бияраның арасында чайың дашы ялы болшуп ятан, хениз оңлы бишмедик гарпызларыны-да, шол яшажык, нәзиҗек агачларыны-да шол ёгын аялың ыгтыярында гоюп гайдыпды. Онуң ыгтыярына беренде, ол затлары нәхили идетмелидигини-де табшырыпды. Эмма ол ёгын аял пикири чашгынлык билен: «Хава, хава, эдерин. Хөкман эдерин, Ганна Гавриловна, аркайын болайың» диййипди. Өзи болса, геп салгындан, Ганна Гавриловнаның айдянларыны диңләнокдам, тәзе квартира хакда пикирленйәрди, хайсы задыны ниреде гойҗакдыгыны келлесинде айлаярды... Эйсем шейле аял ол затларың аладасыны эдерми?! Шонуң үчин Ганнаның йүреги авап, мисли чагаларыны кесекиниң гелеңсиз элинде гоюп гайдан ялы болды. Өзүниң бу гынанҗына хич кимиң гошулышмаяндыгы үчин болса, онуң йүреги хас хем бетер авады. Ол хамсыгып, яссык дашының бүрчы билен гөзүни сүпүрмек үчин бейлесине өврүлди. Адамсы гымылдады-да, ене: «Айдярын ахырын, эксцентриклериң ерини чалшырың...» диййп, перт-перт самырдады.

— Ене эксцентриклериңе башладыңмы! Әә?— диййип, Ганна тирсегине галды-да, Олесе серетди: ол инди аркаң дүшүп ятырды ве агзыны чаларак ачып, чалаҗа хор чекйәрди. — Вах, нәлет сиңен, машын җынлы!

Онсоң Ганна бу соңкы айларда нирелердедир бир ерде башланян тәзе бир улы гурлушыгы эшидип, Олесиң оңа гитмегиң кейпине дүшендигини, бу «иң соңкы гөчүше» Ганнаның өзүни ырҗак болуп, онуң нәхили җан эдендигини ве ахырсоңы онуң разылыгыны аландыгыны, эмма ёла дүшмәге ики ай галанда, Олесиң өз бүтин экипажы билен билеликде бирденкә Урала уграндыгыны, шол ерде оларың теклифи боюнча тәзе бир эксReferences моделиниң кәмиллешдирилип уграландыгыны ятлады. Ол ерде нәхилидир бир ишлере гүмра болуп, Олесь гелмели мөхлединде өе гелмәнди. Шол себәпли Ганнаның еке өзи, бүтинлей еке өзи шейле ыхлас билен эдинилен мебеллерини сатышдырып гойбермели, затларыны еке өзи даңышдырмалы болупды. Ол доңйүрек адамсы болса хер гиҗе Свердловскден оңа телефон эдйәрди, өзүниң башлаян тәзе ишлери хакында гүррүң берйәрди, эгер ташлап гайдайса, бүтин иши булашдырмакларының мүмкиндиги хакда найынҗар сес билен гүррүң берип ялбарярды. Ахырсоңы чагалары ве затлары билен билеликде Ганнаның еке өзи ёла дүшмели болупды, Олесь болса машгаласыны хаззар Старосибирск вокзалында гаршылапды. Шонда Ганна моңңа болуп, Олесиң бүтин гүнәсини багышлапды: адамың өзи

шейле боляр, ише гүмра болуп, хемме зады ядындан чыкаряр. Эмма ынха инди велин Ганнаның гөвнүне ол затлар төтәнден болмадык ялы болуп гөрүнйәрди. Урала-да ол өзлериниң озалкы меканы билен хошлашмагың бүтин аграмыны, гөчмегиң бүтин дердесерини Ганнаның үстүне атмак үчин гачып гидеи ялы болуп гөрүнйәрди... «Эксцентриклер... Бар билени-битени машын, машгаласыны велин бирҗигем алада эдиненок... Хезил эдип, хор чекип ятышыны гөр ахырын!»

Ганна гахар билен адамсының бурнундан тутуп чекди-де:

— Ханы оян, хор чекип, гулагымызы камата гетирдиң — дийди.

Олесь өр-гөкден гелип, койкасының үстүнде дик отурды, гөзүни ачып серетсе, йүзүне аялы чиңерилип отыр, акылына айланып--айланманка болса, аялының деми демине сыгман:

— Бар билйәни өзи, бар билйәни еке өзи. Машгаласы мунуң үчин чигит габыгындан энайы дәл. Маңзыны алып, габыгыны түфләп гойберәймели-дә... Доймаз-долмаз харсыдүнйә!.. — дийип, ызлы-ызына пышырдаяны гулагына илди.

— Дур, дурсана, Гануся...

— Дурҗак дәл, он алты йыллап дуруп-дуруп дурмаз болдум, бесдир... Ёк, сен маңа айт, сениң нәме кем задың бар, цыганың бири цыган? Газанҗың азмы? Сениң аляныңча инженерлерем алып биленок. Ат-абрайың кемми? Улы ил сени райсовете сайлады. Орден дийсең орден алдың. Газетлер болса Олесь Поперечный, Олесь Поперечный дийип ызыны үзеноклар. Шолары-да аз гөрйәң, биз болсак гөрги барыны гөруп йөрмели. Бир ерде мекан тутаңок! Биз сең зерарлы иичесары бейдип, ондан-оңа гөчүп-гонуп йөрмели ахырын?

Ганна чомуч ялы кичиҗик аякларыны саллап, койканың үстүнде отырды. Сорочкасының багҗыгы болса эгнинден агды. Гызыңкы ялы белент гөвси ве одеялың сечегини гахар билен чекелейән доп-долы хем ялдырап дуран элҗагазы гөрнүп дурды. Эмма гиҗелерине адатча яглык билен дашындан даңян өрме сачлары велин булашыкды, этли-ганлы йүзи гахарлыды, монҗук дек шар гара гөзлери гахарлы середйәрди.

— Ганууся, сени бүре дишледими, нәме болды? Яңы агшам хем гулала-гүлликди ахырын... Мениң кәрим шейле, бир ерде отурып боланок ахырын. Сен бейле ягдайы нәме инди гөрмелими? Онсоңам ол ере барян бизиң бир өзүмизми нәме? Хонха ёлдаш Петин хем аялы билен баряр, Москвадан чыкып гайдыпдырлар. Бизиң ялылардан бүтин пароход долы ахырын... Сен болсаң бирден гиҗәниң бир махалы...

Ол пайхаслы җогап берди, эмма мәлим болшы ялы, от алан бензини сув билен сөндүрип болмаяр.

— Бүтин пароход, бир өзүмиз, Петин!.. Петин билен мениң нәме ишим! Сен оларың гүррүңини этме, сен машгалаң хакда, мен хакда, чагаларың хакда хич болманда өмрүңде бир гезек бери пикир эт.— Чагалары оятмаҗак болуп, Гануся пышырдап геплейәрди, эхтимал, шонуң үчин онуң сөзлери хас хем гахарлы чыкярды:— Өзгелер! Өзгелер диййәниң яш оглан-гызлар ахырын, оларың бүтин гелҗеги өңде... Яшкам менем соңуна гараман, сениң ызыңдан галман йөрйәрдим, инди велин бейдесим геленок, бесдир. Илиң адамсы адам тетелли, мениңки велин доймаз-долмаз харсыдүнйә бир зат, цыган ялы. Маңа бейле гүн герек дәл, гидерин! Чагалары алар-да гидиберерин. Сопбаш цыганлыгыңа гал-да, эксцентриклериң билен болубер. Белки, табыда салҗак боланларыңда, Гахрыман адыны хем аларсың. Мен гахрыманы башыма япайынмы, маңа әр герек, чагаларыма болса—ата. Маңа өй-өвзар герек, аңа.

Гахарына ол койканың үстүнден товсуп дүшди-де, дараҗык каютада эйләк-бейләк зовзулламага башлады. Олесь нәме диййип, нәме айтҗагыны билмән, оңа середйәрди. Ол Ганнаның бирсыдыргын гиң гөврүмлилигине, гамхорлыгына өвренишипди, эмма онуң хәзирки дарыгып, зовзуллап йөрмегине велин, Олесь нәме алач этҗегини билмеди.

— Мунданам бир гүн болармы?.. Сөкүлип-йыгналян мебель ойлап тапанмыш! Олесь Поперечныйың сөкүлип-йыгналян мебели диййип бир аласамсыгың бири газетде языпдыр велин, хил бир иш эдендирин өйдйәр! Мен болсам, билер болсаң, оны окап агладым. Сөкүлип-йыгналян мебель. Маңа бейле зат герек дәл. Маңа йөнекейҗе бир стол, болгусызҗа бир отургыч, агач кровать болса хем оңарын, гөчүп-гонуп йөрмели болмаса боляр. Мундан бейләк гөчүп-гонуп йөрүп билҗек дәл, менде меҗал галмады! Эшидйәңми? Сениң бейдип гөчүп-гонуп йөрмегиң халыс йүрегиме дүшди!

Бу соңкы сөзлер шейле бир тукатлык билен айдылды велин, Олесиң депе сачы үйшди. Ол хем койкадан дүшүп, аягы түрсүкли, эгни майкалы дурды; ол етгинҗеге меңзеш, агаҗет, кичиҗик адамды, сыпала меңзеш сачлары ве гытык гыркылан мурты чал сепип угран, орта яшларындакы адамды.

— Гануся, мәхрибаным... диңле... Сөз берйәрин, коммунистлерче сөз берйәрин, шу гезекки иң соңкы гөчүшимиз болар... Башга хич ере гитмерис. Бир ерде орнашарыс. Чыным билен сөз берйәрин!

Ганна адамсының өңүнде аяк чекди-де, шар гара гөзлери билен онуң йүзүне середип:

— Сөз берйәрин! Кәшгә диен сөзүңде дурян болсаң! Нәче гезек сөз бердиң? Волго-Донда сөз бердиң герек? Волжскиде сөз бердиң герек? Усть-Каменогорскде сөз бердиң герек? Хә!.. Мен саңа ынха шунуң ялыҗа-да ынанамок — дийип, ызлы-ызына суңшурып, бармагының уҗуны гөркезди. Бирденкә-де янгын билен пышырдап ураады: — Сен не мени, не чагаларыңы сөййәрсиң, сен машгалаң арасында ят бир адам! Сен ятаңда-да эксцентриклер дүйшүңе гирйәр, бар аладаңам шөхрат газанмак: Поперечный... Поперечныныӊ усулы.... Поперечныныӊ йигитлери... Поперечныныӊ теклиплери дийдирсең боляр... Ери, сениң ол шөхратыңдан нәме чыкҗак? Хонха, Алексей Стаханов-да, Алексей Стаханов болушярдылар. Адыны агыздан дүшүренокдылар, ханы инди онуң адыны тутярлармы? Сашкодан сорап гөр: онуң адыны-да эшиден дәлдир...

Соңкы сөзлерини Ганна ювашҗа айтды. Койканың үстүнде отурды-да, эллериниң аяларыны чекгелерине гоюп, ашак бүкүлди. Олесь эмай билен онуң келлесини сыпаламага башланда болса, Ганна бирденкә агламага башлады велин, онуң бу агламагы Олесе хер бир гыҗытдан-да агыр дегди. Олесь онуң янында отурды-да, онуң келлесини өзүне гысды. Бу ерде сөз билен эден кәриң болмаҗакдыгына Олесь дүшүнйәрди. Аялының гиҗәниң бир махалы бирденкә бейле гахар-газаба мүнмеги Олеси алҗыратды, горка дүшүрди. Гымылдаса, аялының ене тәзеден гахарыны гетирмегинден горкуп, шейдип, ол сесини чыкарман отырды. Ганна болса улудан демини алды, гөзлерини сүпүрди ве ёрганың ашагына гирип, ювашҗадан, эмма перт-перт эдип:

— Укудан ояданымы багышла, эмма бу гүррүңимизи велин ядыңдан чыкармагын. Икинҗи гезек диймерин. Чагаларыалар-да гидибермериң, эшидйәңми? — дийди.

Олесь болса дүшүнди: хава, Ганна айдышы ялы хем эдер. Ынха инди өзлериниң дурмушына ховплы тәзе бир задың аралашандыгына-да дүшүнди.

— Ганна, коммунистлерче вада берйәрин — дийип, ол башардыгыча дабара билен айтды, эмма аялы җогап бермеди. Гөзлери юмукды. Ол я-ха уклапды, я-да уклан болан болды, эмма Олесиң айтҗак сөзүни айтдырман, гүррүңиң арасыны үзендиги үчин, Олесиң йүреги хич ынҗалмады.

Иң эрбет ери болса бу ягдайың шейле дуйдансызлыкда дөрәнлигиди!.. Старосибирск вокзалының перронында машгаласыны гаршыланда, Олеси ол гөр нәхили гарса гуҗаклапды ахырын. Чагаларыны-да, затларыны-да ядындан чыкарып, келлесини Олесиң

дөшүне гысып: «Эзизим, мәхрибаным!» дийип, ызлы-ызына гайталапды ахырын. Асыл озал-да, Усть-Каменогорскидекәлер, Олесиң көне досты инженер Надточиевден хат баранда, ол өз хатында Олеси экипажы билен биликде Она чагыранда-да, Ганна диңе: «Ене бизи бир ере гөчүрип экидәйҗекми?» дийипди, шондан башга хич зат диймәнди. Шол вагт шонуң ялы болуп гөрнүйәди, эмма ынха инди Олесь оны ятлаяр велин, Ганна ол хаты бирхили гең ягдайда, мисли доңан ялы болуп диңләпди, соң узынлы түнләп үйтгешик дымып йөрүпди, агшамара болса, гап-гачлары сүпүрип дурка, чашканы элинден гачырып дөвүпди ве задың үстүнде хич хачан өлүп-өчүп бармаян болса-да, ол чашканың җәҗеклерини элине алып аглапды. «Хә-э, аңа геп нәмеде экени... Йөне нәме үчин ол, сен-де ёк, мен-де ёк, бирденкә бейле гыссаныбердикә?»

Олесиң чилим чекеси гелди. Эмма Ганна теммәки түссесини халамаярды, шонуң үчин хатда мыхманларың бири ичериде чилим чекмәге башланда-да, Ганна ур-тут форточканы ачярды. Юващлык билен ёрганың ашагындан чыкып, Олесь чыра якман гейинди-де, аякларының дараклыгына басып, каютадан чыкып гитди. Гараңкы гүйз гиҗесиди. Даглык кенарың гаяларының аңырсындан орак ялы болуп, ай пейда болды, онсоң аңырсындан ай ягтысы дүшйән гаяларың өркүчлери әгрем-буграм гең золак болуп гөрнүп угpaды. Йылдызлар бичак ягты петирешйәрди, оларың шөхлеси дүшйән шар гара сув болса пароходың ыз тарапында йылпылдаярды.

Ниредедир узак бир ерде бакен йылпылдаярды. Йылдызларың сувуң йүзүне дүшйән ягтысы билен бакениң йылпылдысы гатышып гидйәрди, шоңа гөрә бакен-де асмандан гачып, ерде янып өчүп барян йылдыз ялы болуп гөрүнйәрди. Пароходың чархлары зәхметсөйүҗилик билен шыпырдаярды. Сув пагшылдаярды. Пароходың ызында барха гиңәп, толкунлы гуйрук гөзъетиме тарап узалып гидйәрди.

Хова чыг хем совукды ве көне пароходларда хемише-де болшы ялы, яглы реңкиң, смоланың, лизолың хем-де деря чыгының ысы гелйәрди.

3

Пароходың ыкышак тарапында аяк чекип, Олесь сигарет чыкарды-да, оны агзына гысдырды, эмма оны шол бада ядындан чыкарды. Яп-яңы болуп гечен ваканың төтәнден болан зат дәлдигине ол инди-инди дүшүнип башлады. Геп салгындан, көпден бәри йыгнанып гелен зат мөвҗүгип җошан болмага чемелиди, йөне соңкы айларда эгирт улы бир машыны кәмиллешдирмек билен гүмра болуп, Олесь оны дуйман йөрен экени.

Белки, машгаласыны өвренишен еринден гозгамалы дәл экени, я-да, белки, Олесиң илки еке өзи гидип, тайгада өй-өвзар эдинип, соңундан машгаласыны чагырмалы экени? Я-да, белки, асыл гозганмалы дәл экени? Надточиев, элбетде, болар-болмаз адам дәл, ол йөне ере чагырмаз. Дивноярскидәки иш фронты, догрудан-да, бичак улудыр. Эмма инди яш бир чака барыпды, эртир бада хич ненеңем дәлди, агшамдан соң велин чендан ярым эндам-җаның сока салнан ялы болуп, өе гайдып гелйәрсиң. Чагалар-да, ылайта-да Сашко тәзе мекдебе яңыҗа өвренишипди, окаман гечирен вагтларының яңыҗа ызындан етипди, табелинде яңыҗа дөртлүклер пейда болуп уграпды, эмма шол ики арада ене ёла дүшмели болды. А Нинка барада нәме диерсиң? Ол яңы саз өвренип уграпды... Оңа пианино сатын алып беренлеринде, бүтин машгала болуп нәхили бегенипдилер ахырын! Ол пианиноны инди ниреде гойсунлар, тайгада ёлка агаҗының ашагындамы? Вах, Ганнуся Ганнуся, бейле эрден сен, догрудан-да, хупбат барыны гөрйәрсиң!..

Бакениң чырасы якынлашды. Инди ол асмандан гачан йылдыза дәл-де, кимдир бириниң эпишгесиниң ышыгына меңзейәрди. Ынҗалыклы ышык, ол ышыгың башында кимдир бири дынч алып; өй иши билен мешгулдыр, белки, китап окаяндыр, радио диңлейәндир. Өйдәки ышык. Йылы. Ынҗалыклы. Ганнаның айдышы ялыды: сениң бу гөчүп-гонуп йөрмели дурмушыңдан ве сөкүлип-дүзүлйән мебелиңден иң бир болгусызҗа табуретка ве белли бир түнек хас говудыр! Углич ГЭС гурлушыгы вагтында гелмели техника узак вагтлап гелмәнди. Олесиң эли бош болупды. Поперечныларың яшан отагҗыгында диңе бир стол, ики саны стул хем-де болгусызҗа пружинли шакырдавук бир көне кровать ве овнук-ушак өй гошлары барды. Шоңа гөрә, бикәрликден Олесиң өзи ойлап, нечҗарчылык уссаханасында сөкүлип-дүзүлйән стол, бирнәче стул, диванҗык, гүндизине диварың ичине йыгналян бирнәче кровать-капасаҗык ве хатда гап-гач шкафҗыгыны ясады. Ол энҗамларың хеммесини бир сагадың ичинде сөкүп, ерлешикли йыгнашдырмак тәзе ерде эдил шонуң ялы чалт гурнамак болярды.

Ганнаның гуванҗының чени-чакы болманды. Ондан бәри көп вагт гечди. Ганна шол вагт илкинҗи гезек гөврелиди, диймек, такмын он бәш йыл мундан озалды. Ол тәзе ясалан затлары гурлушыга гелен москвалы языҗа Ганнаның өзи гөркезипди, ол языҗы бу барада өз очеркинде гүррүң беренден соң болса, Ганна ол очерки-де, мебели-де хемме адама хөвес билен гөркезйәрди. Эмма ынха инди велин ол затлара бирденкә җыны атланып дуруберди... Хава, Поперечныларың дурмушы эндик эдилен ёлдан нирәдир бир

ере совлуп уграды. Эмма нирэ совлуп уграды? Бу гиҗеки гүррүң нэхили өзгеришлигиң үстүнден элтеркэ?

Бакене голайлашып, «Ермак» гырылҗык сеси билен гугурдың ве зогуның сеси Онь дерясының гиңишлигине яйрап, ызына доланып гелйэнчэ, сересаплык билен совлуп, чыраның саг тарапындан бөвүр берип гечип уграды. Инди ол яңып өчүп барян йылдыз-да дэлди, кимдир бириниң эпишгесиниң ынҗалыклы ышыгы-да дэлди. Ол диңе пароход чархларының дөредйэн толкунының үстүнде халланлап дуран өлүгсиҗе чыраҗыкды. Олесиң ене чилим чекеси гелди. Ол җубүлерини дашындан сермелешдирди. Отлучөпи каютада галан экени, ол ере болса ынҗалман, пикирлерини тертибе гетирмэн гидеси гелмейэрди. Көпрүҗикде гараңкының ичинде гарры капитаның гөвреси гаралып гөрүнйэрди. Ашакдан середениңде, ол хениз пьедесталының үстүнде гоюлмадык ядыгэрлиге меңзейэрди. Олесь ишлэп дуран адама умуман улы хормат билен гараярды, шоңа гөрэ капитана азар бересиси гелмэн, отлучөп гөзлемэге ашак, пароходың ичине уграды, пароходың ичинде болса кимдир бириниң баян чаляндыгы, диймек, ол ердэки адамларың хениз ятмандыклары эшидилйэрди.

Баяның овазы Олеси трюма, уллакан бир умумы каюта гетирди, ол ерде скамейкаларың үстүнде ве полда, дүшексиз-затсыз, ашакларына пальто дүшенип, башларының ашагына болса чемедан, гош халтасыны, рюкзак я-да дүйрленги гейим гоюп, дараҗык гечелгэниң бир тарапында гызлар, бейлеки тарапында огланлар ятырдылар. Ол каютаның ортасында бир стол дурды, столуң үстүне болса газет пүрелен бир чырадан ягты дүшйэрди. Столуң бир тарапында сугун суратлы гиң, иримчик өрүлен свитериниң үстүнден көнеҗе деңиз бушлатыны ясгынҗак атынан, гүне гаралан сүйнмек йүзли, меле сачлы бир адам отырды. Онуң гаршысында болса доңңарып дуран йүзли, этлек маңлайына дүшүп дуран чублы, тос-тогалак келлели дешли бир йигит отырды. Бушлатлы адам бир газет бөлеҗигини окап отырды. Онуң өң янында келтеҗик гашлы мичман папагы ве ачык бир депдер ятырды. Чублы йигит болса баяныны бир герип, бир йыгрып ве оңа гулагыны тутуп, өз чаляныны өзи диңлейэрди. Олесь гирип, салам беренде, онуң өз янындан «деңизчиҗик» хасапланы, ягны меле сачлы адам еринден туруп, сессиз-үйнсүз баш эгди, чублы йигит болса Олесе яңсылайҗылык билен йылгырҗаклап серетди-де:

— Мешхур кишэ салам бердик! — дийди.

Каютаның ичи ыссы хем дымыкды. Дер, чөрек хем телетин ысы гелйэрди. Бу агыр ыс Олесе эсли яшалан фронт еркүмесини ятлатды, эмма бу ерде ол өвренишилен ысларa арзан атыр ысы-да

гошулярды. Хенизем Олесе яңсылайҗылык билен середип ве өхтимал хут шоңа какдырып, баянист бәлчиклик билен баяныны чалып, сөзлери ёюшдырып, билгешли сесини песелдип, айдыма башлады:

...Газаматда узын гүнүм өтүрип,
Гама батып, эпишгеден бакярын.
Боюр-боюр ганлы ящым, доган җан,
Чекилен яңакдан дынман дөкйәрин.

Деңизчиҗик китапдан йүзүни галдырып, баянистиң йүзүне чиңерилди. Баянист өз баяныны чалмагыны довам этдирйәрди, йөне ювашҗадан, чалаҗа эшидилер ялы эдип чалярды. Өз өмрүнде бирентек экскаваторчылары тербиеләп етишдирен ве умуман хер дүрли «ынсан меселеҗиклерини» өз ичинден чөзмеги говы гөрйән Олесь бу ики адам арасында бу ерде эййәм бир хекаят болуп гечендигини дессине аңды ве деңизчиҗигиң саг элиниң бармакларына газет бөлеҗиклериниң елменендигини, «чублыңың» болса агыр эңегиниң бир тарапының мазалы чишендигини деррев гөрди. Ол хатда хут нәме боландыгына-да дүшүнди, дүшүненден соң болса мәхири агаҗет деңизчиде болды. Онуң янына барып, китабы элине алды-да, китабың йүзүндәки: В. Лучицкий «Петрография» диен сөзлери окап гөрди.

— Студентмисиң?

— Геология топарының коллекторы.

— Отлучөпүң бармы?

— Вах, ёк-да.

Баянист өзүниң бейле янында скамейканың үстүнде ятан адама тарап эглип, бирхили бичак чаласын, гөзе илмейән диен ялы херекет билен онуң җүбүсинден бир гап отлучөп чыкарды ве оны шыкырдадып:

— Ханы, мешхур киши, бир чилим чекели! — дийип, Олесе йүзленди.

Оны җыны алмаса-да, Поперечный сигаретини габы билен оңа узатды, ол болса ики саны сигарет алып, бирини агзына, бейлекисини гулагының еңсесине гысдырды. Отлучөп чакып, Олесиң чилимини отлатды-да, ол ене гөзе илмейән херекети билен отлучөпи яңаклары топбарып дуран, маңлайлак, алынсачы дүшен, мымык йүзли, буйраланып дуран сачлы кичиҗик адамың җүбүсине салды. Олесь ол адамың гурлушык гечирилҗек ердәки гадымы депелериң генҗи-хазыналарыны халас этмәге Дивноярскә барян старосибирскили бир археологдыгыны билйәрди. Ол адам узынлы гүн дашына хөвесҗең адамлары үйшүрип, пароходда айланып йөрди ве

гырыграк сеси билен ол үлкәниң тарыхы хакда, Американың демиргазыгындакы илкинҗи обалары дөреден бу ерли сыяхатчылар хакда, Кряжой дийилйән бир адада хенизе ченли-де сакланып галан стрелецлер галалары ве казак заставаларының гаравул җайлары хакда, шу ерлерде бир ерде «Сибирь магданларының җуммушинде» ишлән декабристлер хакда, ол шейдайының айтмагына гөрә «әхтимал, Менделеевиң бүтин дөвүрлейин системасының» гөмүлги ятан ери болан бу үлкәниң байлыклары, мазалыҗа газып гөзлесең, «Менделеевиң дөвүрлейин системасының» хер бир элементини бу үлкеден тапмак болҗакдыгы хакда гүррүң берйәрди. Бу затларың хеммеси хакда ол шейле бир сүйҗи гүррүң берйәрди велин, Сашко узынлы гүн онуң дашында хозанаклап йөрйәрди, кә какасыны, кә эҗесини онуң гүррүңине экидйәрди, өзүниң шейле говы гөрйән көмелегинден-де гиҗә галды... Ол шейле үйтгешик адам, бу чублы болса, эдил өз җүбүси ялы, онуң җүбүсине элини сокды. Олесиң онуң алпетинден аласы гелди, эмма адам ол аграс йигидиң мысаласыны гөренинде, оңа янашманыны говы гөрди.

Хезил эдип чилимиң хөзүрини гөрүп отуран Олесь бирден өзүне сиңе-сиңе середилйәндигини аңды. Деңизчиҗик бир Олесиң папиросына середйәрди, бир онуң папиросы усташыр ене нирәдир бир ере середйәрди. Онуң середйән еринде, диварың йүзүнде болса: «Чилим чекмек гадаган» дийлен язгы асылгыды. Олесь еринден турды. Чублы-да еринден туруп, дәхедем-дессем йөрәп, гапа бака ууграды. Шейдип, ол икиси палуба чыкды. Деряның йүзүне памык ялы думан язылып ятырды. «Ермак» йөревини ювашадып, хәли-шинди сарсгынлы гугурып, эмай билен гидип барярды. Эмма онуң сирениниң сеси-де мисли памыга сиңип гидйән ялыды. Оңа кенарларың бири-де сеслененокды.

Чыг, совук гараңкылыкда сигаретиң оды гызарып гөрүнйәрди. Басык сес, сөзлери билгешли ёюп, зарын лабыз билен хиңленйәрди:

Газамат өңүнде эйләп уз йөриш,
Не себәпден йүрек-бағрум эзйәсиң,
Озал нәден мен пахыры унудып,
Чем гелене баш гошушып гезйәрсиң?

— Туссаглыкда нәче йыл болдуң? — дийип, Олесь сорады.

— Ол, граждан начальниҗик, сениң ишиң дәл. Икимизиң барян ёлумыз бир болса-да, кәримиз үйтгешик. Ханы ене бир сигаретҗик бер.

— А гулагың еңсесиндәкини нәме этҗек?

— Ол мениң шепәм үчин. Ол бизиң хеммәмиз үчин худая ыбадат этди. Хәзир болса ол уклап ятыр.

Олесь чыкарып, бир сигарет узатды. Отлучөп яггыланда болса онуң улы голуның гошарына дашына йылан чоланан хаҗың суратының чекилендигине ве «Мәхрибан эҗеми унутмарын» диййилип языландыгына гөзи дүшди.

— Нәме, яңкы деңизчи икиңиз сене-мене эдишдиңизми? — диййип, Олесь гүррүңдешиниң хас якындан середениңде, гөк өвүсйән, чишен эңегини үмледи.

— Хәзир пароходың үстүндедигимиз үчин, ол пәли азан, гой, худайына алкыш окасын, эмма ынха пароходдан дүшенимизде, онуң телевизорыны шейле бир безәрин велин, оны өз энеси-де танамаз.

— Нәме, ене түрмә дүшесиң гелйәрми?

— Дагы нәме, чеп дулугыма шапбат беренлеринде, саг дулугымы тутуп берер ялы, мени шейле налаҗедейиндир өйдйәңми? Мен онуң ичегесини аягына чоларын. Ынха мениң шепәм укудан турар велин, Эҗеҗаның кимдигини ондан сорап бир гөр — диййип, ол баяныны гахар билен дартып, гулага якымсыз сеси билен: «Катись ты, умба, умба, переумба, со своими разговорами» диййип айдыма башлап, каюта бака ызына уграды, өзи-де гидип барярка чекип гутармадык сигаретини пароходың эрңеги үсташыр сува оклап гойбермеги-де ядындан чыкармады.

Деңизчиҗик болса китабыны бир азаҗык аңыррак сүйшүрип, галың депдерине нәмедир бир затлары гөчүрип алярды. Ол гелип гиренлере йүзүни галдырып серетди-де, ене язувы билен болды. «Эҗеҗан» диен гең лакамлы йигит ювашҗадан пайыш хеңлери чалярды, Поперечный болса оңа барха гызыкланып сын эдйәрди. Ол бир махал шунуң ялы башга бирини танаярды. Урушдан соңкы йылларың гурлушыкларының биринде Олесиң экипажына көмекчи ишчи хөкмүнде бир йигиди беркидипдилер, ол йигит узак мөхлетлейин иш кесилен җенаяткәрди. Эмма ол догумлы, акыллы-башлы йигит болуп чыкды ве тиз вагтдан зерур халатларда хатда механигиңем орнуны тутуп билйәрди. Олесь онуң зәхметдәки үстүнликлерине шаятлык эдип, онуң туссаглык мөхлединиң гысгалдылмагы хакда хайыш этмеги арзув эдйәрди. Шейдип йөркә, бирденкә элхенч бир вака болуп, онуң себәбине соң хем хич дүшүнилмән галды. Ол оглан кимедир бирине картда утдурыпмы я-да онуң өзүни утдурыпмыдырлар, гараз ол оглан өзлериниң барагының хөкүми боюнча бирини өлдүрмәге меҗбур болупдыр. Соң саклав гелип етишенде, газаба мүнүп, пычак билен горанырдыр. Ики ада-

мы яралапдыр, нетиҗеде иң ёкары җеза чәресине хөкүм эдилипди...

— Биле барярыс, эмма танышмадык-ла? —дийип, Олесь дилленди.

Деңизчиҗик эдеплилик билен ериндеп турды-да:

— Сирмайс, Илитар Сирмайс — дийип, өз адыны айтды.

— Поперечный Александр Трифонович — дийип, Сирмайсың элини гысып, Олесь Эҗеҗана-да элини узатды.

— Сизи танамаян бармы нәме! — дийип, чублы йигит-де аксовулт гыллы, эдил кепче ялы ясы элини узатды. — Третьяк. Константин Третьяк. Гүнешли Белоруссияның перзенди. Өзүмем огры-җүмрүлерден. Гражданлык кесбим агдармакдыр-да дүңдермекдир. Тәзеден тербиеленмәге барярын.

— А айдым барада ненең? Бар билйәниң яңкы пайыш айдымлармы? — дийип, Олесь Эҗеҗандан сорады.

— Хер хили айдымлары билйәндирин, начальниҗик. Ынха диңле. Бу айдым бизиң хеммәмиз хакда — дийип, ол тагталарың үстүнде ве полда ятанлара элиниң тирсегини айлап гойберди. Бармаклары баяның иликлерине чалт-чалт дегип уграды велин, баян мисли акылына айланан ялы болуп, келпең, пайыш хеңлерден тукат, гамгын мукама гечди. Онсоң Эҗеҗаның өзи-де өңкүсинден башга сес билен ювашҗадан айдып уграды:

...Биз-э гүйзүң япрагы,
Харасат ёлды гитди.
Пырландырып гөр нирә,
Угруна алды гитди...

Эмма деңизчиҗигиң-де депдерини сүйшүрип, диңлейәндигини гөрди-де, айдымының арасыны үзди ве сөгүнип дымды. Поперечный болса бөврүни диңләп, уклап ятанлара середйәрди. Өтен гиҗәни бойдан-баша танс эдип, ойнап гечирен шовхунлы яшларың хеммеси сүйҗи укуда ятырды. Буг машынының гүввүлдисиниң арасы билен эндиган дем алнышы хем-де дүрли овазлы сагдын хоррулдылар эшидилйәрди.

Яш, өрән җуван оглан-гызлар, ылгап кейипден чыкан чагаларың болшы ялы, бигам серлишип ятырдылар. Олара середип, Олесь бир махал өзүниң-де уллакан украин обасында яшаян, яшаҗык оглан чагында, эли дүвүнчекли, галайы түңчели, какасының бири-бирине чытылан бир җүбүт көне эдигини бидерек заяламаҗак болуп, таяга илдирип, эгнинден асып, июнь айының гызгын ёлы билен Днепре бака аяк яладач угранына ятлап уграды. Ол вагт шол ерде Днепрогурлушык яңы гурлуп башланыпды. Би

эдиклик, «гарып» гейим-гежимлик хем-де бир папаклык пул газанмак арзувы билен барярды, эмма велин инди какасының бир бөлежик экин мейданына икиленч доланып гелмежекдигини, Днепрогурлушыкдан башлап, өз ёлуның башга тарапа гитжекдигини биленокды. Әлбетде, бу жуван оглан-гызларың арзувы угурсызжа бир эдик эдинмек дәлди. Булары «пул газанмак» ислеги өвренишилен улы шәхерлерден тайга тарап алып барярды. Көпи гөрен гурлушыкчы велин өзүниң бир махал алтын кәлинде гөрен ягдайының бу оглан-гызларда-да гайталанжакдыгыны: топрагың хас еңил жынсларыны сувуң алып гидиши ялы, бу оглан-гызларың-да бирентегиниң илкинжи гыша чыдап билмән гачып гитжекдиклерини, бейлекилериниң, ятны хас гайратлыларының сакланжакдыкларыны контрактация мөхлетини ишләп тамамлажакдыкларыны ве оларың диңе үчден бириниң, дөзүмли сув акымлары билен ювлуп, дүйбе чөкүп галан гымматбаха алтын овунтыгы кимин, тәзе ерде мәкәм орнашжакдыгыны билйәрди. Галып, мекан туганлары аз-аз болар, эмма онуң дергине, ол мекан туганлар, сөвешлерде ока тутулып, ыза чекилмегиң гынанжына, еңиш газанмагың бегенжине белет болан солдатлар кимин, өзлериниң паспортларыны өз эллери билен гуран шәхеринде яздырарлар. Өзи-де, ока тутулан солдат кимин, оларың бири он адама дегер.

Эжежан мисли Олесиң ичиндәки пикирлерини аңан ялы болуп:

— Эжем огуллары — дийип, эсгермезлик билен дилленди. — Егсам шулар ялы оглан-гызлар эжелериниң янындан айрылмажак болуп йөрмели дәл ахырын — дийип, жытыладып дишлериниң арасындан сыздырып түйкүрип гойберди велин, онуң гең галдырыжы жайдарлык билен гойберилен түйкүлиги скрипка габының үстүнде ятан — бири огланларың сачының бежерилиши ялы бежерилен сачлак, бейлекиси кичижик, солак йүзжагазың дашына айланып дуран гүр күлжүмек сачлы — ики саны гыз келлесиниң эдил голайына дүшди. Ол ики гыз он едн яшларындады. Олар ики уя кимин гужаклашып ятырдылар. Оларың йүзлери нәзик-налажедейин ялы болуп гөрүнйәрди. Поперечный болса оларың полда ятанларыны, гапдалларында болса бу «Эжежан» лакамлы өргенексизиң бардыгыны өз янындан халамады.

— Хонха хол скрипканың үстүнде хор чекип ятан гараягыз гыз эйнексиз хич зат геренок. Сибири боюн эгдирҗекмиш! Хонха оны болса — дийип, ол ене бичак мерге́нлик билен түйкүрип гойберди велин, түйкүлиги менек-менек хем солук йүзли бир хор огланың эдил башужына дүшди — суворовчылык мекдебинден нәсаглыгы үчин чыкарылып гойберилипдир, олам мең башыма тайгада

иш барыны битирҗекмиш... Шепэмиң айдышы ялы, булар тутуш бихепбелер-ле.

— А сениң өзүң нәнең?

— Сен-пен дийип, гадырлы начальниҗик, мениң билен ишиң болмасын, мен сизе Иван Кузьмич дәл... Менми? Мениң ненеңдигими сораяңызмы? Эгер мен сизе өзүм хакдакы затларың хеммесини гүррүң берсем, *атом уршы дүйшүңизе гирер.* Эмма дайыларың өңүнде велин дилим гысга дәлдир, паспортым бардыр—дийип, ол җүбүсиниң үстүне элини патылатды. — Ынха инди болса, Совет хэкимиетиниң сизе буйрушы ялы, зәхмет чекиң-де, мени тәзеден тербиелэң.

Өзүниң Илмар Сирмайсдыгыны айдан йигит болса китабыны бир гапдалда гоюп диңләп отырды. Узын дурунлы, инчемик әңекли сүйнмек йүзи парахат хем гойруды. Ол хич зат диймеди. Шейле болса-да, Эҗеҗан юваш геплемәге башлап, пышырдап диен ялы гепләп уграды. Хава, бу Сирмайсың ятман отуран вагтында, бу оглан-гызлара дегип билҗек адам ёк. Шейле болансоң, Ганна хениз оянманка, Олесиң туруп гайданыны дуйманка, Олесь каюталарына гайдайса-да болҗак.

Олесь уклап ятанларың арасындан эмай билен гечди-де, палуба чыкды. Керт гаяларың аңырсындан көвсарлап гелйән ел деряның үстүндәки үмүри сырып экиденкирләпдир. Төверекдәки затларың хеммеси: тутавачлар, диварлар, эпишге чарчувалары мисли гиҗәниң ичинде реңкленип чыкылан ялы болуп, чыгдан ялпылдап дурды. Бир электрик чырасының ашагындакы скамейканың үстүнде агаҗет бир адам отырды, элинде болса бир капаса барды. Ол додакларыны чоммалдып: «Тю-тю-тю» дийип, бирхили үйтгешик сыгырярды...

— Арман, нәсагнады-да. Старосибирскиң аэропортында муны капасасы билен ере гачырыпдырлар. Бир ерини агырдыпдырлар. Ынха инди хич угры ёк — дийип, ол адам бир чыбыҗагың үстүнде хүжжерилип отуран сарыҗа гушҗагазы Поперечнә гөркезди.— Сен нәме хич сайраңок? Тю-тю-тю... Эрбет ери хич зат иенок, өләймесе ягшыдыр. — Ол адам диңе шундан соң Поперечныны танады-да, ур-тут папагыны чыкарды. — Салам, Александр Трифонович! Сизиңем гелйәниңизи эшитдим, эмма ынха шу нәсаг билен башагай болуп, сизи гөрмәге хич элим дегмеди.

— Сиз мени нireден танаяңыз?

— Хи-де танаман болармы, икимиз кәрдеш ахырын! Менем ергазыҗы болуп ишлейәрин, менем «Уралец» билен гүйменйәрин... Ленада ишләп йөрениме ынха бәш йыл болуп баряр...

Олесиң бу тәзе танышының йүзи ве эллери геңди, хор хем гыз

гылтды. Сачы, гашлары, кирпиклери шейле бир ап-акды. велин, оларың аңырсындан тени ловурдап дуран ялыды. Бу адамың йүзүниң адатча реңкли болмалы ерлериниңем хеммеси акды. Шонуң үчин онуң йүзи негативе меңзейәрди, онуң өз адыны хениз айтмандыгына гөрә болса, Олесь оңа өз яныңдан «Негатив» диййип ат берди.

— Сизиңем Дивноярскә баряныңызы эшидип, мен гаты бегендим.

— О нәме үчин?

— Олесь Поперечныйың әрбет ере гитҗек гүманы бармы? Сизе айтсам, бизиңкем әрбет дәл: говы газаняркс, поляр хакы диййип гошмача хак берйәрлер, йөне адамың йүреги гысяр. Гиҗелик башланяр велин, спирт сув ялы акяр... Ол ерде адамың хемишелик мекан тутасы гелмейәр, эмма велин бир ерде мекан тутмак герек, хөкман мекан тутмак герек!

«Бу-да мекан тутмакдан гүррүң ачяр» диййип, Олесь ичини геплетди ве хәзир Ганнаның җогап талап этҗекдигини ятлады, өзи велин оңа нәме дийҗегини, эндик эден дурмушындан, гурлушыкдан-гурлушыга гөчүп йөрен көне достларындан ве начальниклеринден араны үзмәге гайратының етҗегини-етмеҗегини биленокды. Шу гүррүңиң гойболсун эдилмәгини говы гөрйәрди. Бирки йыл сабыр эдилэйсе кем болҗак дәлди. Эмма ол бу меселәни чөзмели болҗакдыгыны дуйярды, йөне велин дурмушыңы үйтгедәймек кынды, яман кынды!

— Хава, сизиңем баряныңызы эшиденимде, йүрегим ерине геләйди. Раст сизем барян болсаңыз, ялңышман экеним, диймек, газанҗам говы болар. Мекан хем тутмак болар... Ол ериң иш хакы ненеңкә?

— Хениз билйән задым ёк. Баранымыздан соң гөрерис-дә.

— Өз адамыңдан сыр гизлемек нәмә герек? Нәме мен газетденми?— диййип, Негатив гатырганҗак болды.— Өз непиңизе гөз етирмән, машгалаңызы алып гайдасыңыз ёк ахырын. Бу ерде утанмагың нәмә гереги бар? Пул диениң коммунизмде хем болҗак ахырын. Хәзирки вагтың кадасы шейле: хер киме зәхметине гөрә...

— Ёк, чынданам мен оны билемок — диййип, Олесь бирнеме алҗырап җогап берди.— Йөне велин хакымызы иймеҗеклерини билйәрин.

— Ёгсам нәме, Поперечный хакыны ийдирерми! Поперечный мениң ялы дәлдир. Хер нәме дийсеңем балыгың гөзлеги чуңлук, адамың гөзлеги боллук диййипдирлер. Олам айып гөрүлйән зат дәл ахырын.

Негативиң сесинден нэгилелик дуюлярды. Эмма Олесь өзүниң хатда Ганнасына-да дүшүндирип билмедик задыны бу нэтаныш адама нэдип дүшүндирсин ахырын? Адатча өзи билен гүррүңлешйэн журналистлериң өз очерклеринде агзына тутуп берйэн: «Белент борч», «Дөредижилик гуванжы», «Мораль жогапкэрлик» диен ялы йүреге дүшен ве бирейиэм өзлериниң илкибашдакы улы хем говы манысыны йитирен сөзлер биленем жогап берип билжек дэлди. Ол сөзлери Олесь халанокды, башга сөз болса келлесине геленокды. Олесь гүррүңи башга яна совжак болярды.

— Говы сайраярмы?— дийип, Олесь хүжжерилип отуран гуша тарап үмледи.

— Серёжкамы? Бүтин Сибирде-де муңа тай гелип билжек гуш ёк болса герек. Мениң Серёжкам шейле бир саз-сөхбет эдйэр велин!.. Тю-тю-тю... Йөне эрбет болды-да! Яман эрбет болды! Озаллар гөр нэхили сайраярды! Биз муңа Серёжка дийип, Лемешевиң адыны дакдык ахырын, эртирлерине шейле говы саз-сөхбет эдйэрди... Азык барада ненеңкэ ол ерде, Дивноярскиде, хабарыңыз ёкмы? Ай зыяны ёк, Серёжка икимиз барып гөрерис, хеммесине белет боларыс, халамасак ызымыза, Лена гайдыберерис, ене өңки спиртимизи ичиберерис.

Хер нэче гең болса-да, Негатив билен гүррүңлешмеги Поперечныны бирнеме ынжалтды. Сигаретини чекди-де, галаныны сува оклап, каютасына гайдып барды. Чыраны якман чыкарынды-да, ёрганың ашагына гирди, аялы оянман, онуң дамарлак, йыгырт-йыгырт бойнуны өзүниң долужа элжагазы билен гужакланда болса, ол бирденкэ шейле бир ынжалды, хатда дессине ука гитди. Өзи-де хич бир дүйш гөрмэн ятды.

4

Адам ёлда боланда, ёл галмагалына дессине өвренишйэр. Пароход чархларының пажжылдысы, самолёт моторларының гүввүлдиси, хатда пароход гудоклары хем гулагыңа илмейэр. Олеси уйтгешик бир галмагал укудан оятды.

Эпишгэниң аңырсында яңы даң саз берип уграпды. Пароходдан дашарыда сув бирсыдыргын пажжылдаярды. Эмма алңасак аяк сеслери, гыссанмач адам сеслери велин нэме үчиндир часлы чыкярды. Кимдир бири ылгаярды. Нэмэдир бир затлары гыгырярдылар. Пароход эндиревик сесли сирена билен гыгырярды. Олесь үшерилип, башыны галдырды-да: «Белки, эйиэм Дивноярскэ гелендирис?» дийип ойланды. Ёк, расписание боюнча ол ере докуздан ир бармалы дэл, дашарыда болса хениз оңлы даң хем атман-

дыр. Шол ики арада ол палубадан гелйән гыссанмач гүррүңлериң арасындан «яняр» диен сөзи эшиден ялы болды. Соң кимдир бириниң палубада эдиклерини гүрсүлдедип, эрбет-эрбет сөгүнип: «...Ол ерде йигрими рулона голай киноплёнка бар ахырын» диенини ачык эшитди, коридорда болса бир аял сеси: «Ол от сөндүриҗә нәдөв урдука, эй тоба?!» дийип аглап диен ялы гыгырды.

Олесь койкасындан хасанаклап турды. Ол дессине өзүни дүрсәп, аялыны оятды, гөврүмини гиң тутуп, оңа:

— Ол ерде бир зада-ха от дүшүпдир. Чагалары гейиндир, барды-гелди герек болайса, затлары палуба дашаң. Мен хәзир гелерин — дийип, каютадан ылгап чыкды-да, коридор билен пароходың бурун тарапына ылгады, ол ерден эййәм янян яглы реңкиң гоңурсы ыс-ы гелйәрди.

Гәминиң үстүнде янгын турмагының нәмедигине Олесь белетди. Уруш вагтында Волганың гечелгелериниң биринде сапёр болуп ишләнде, шәхерден гөчүрилйән чагалары экидип барян бир пароходы «Мессершмитт» самолётларының бомбалап отланыны гөрүпди. Шонда пароход ловлап, деряның акымының угруна сүйшүп барярды ве чендан ярым түсседир ялның арасындан оглан-гызлар, тербиечи аяллар, голтуклары чагалы матрослар сува товусярдылар. Сары ганатлары гара хачлы истребителлер өзлериниң отлан гәминиң ёкарсында айланярдылар. Өзлёриниң ока тутуляндыкларына гарамаздан, понтонлы сапёрлар ве гайыклы балыкчылар гаралан сувуң йүзүндәки адамлары етишибилдиклеринден йыгнардылар, ёкарсындан от совруляи, ловлап янян гәми болса дурман сүйшүп барярды. Шол хекаят Олесиң дессине ядына дүшди. Ол түсседен долан даражык коридора ылгады, ол ерде болса капитаның ёлагчылар барадакы ишлере ыгтыяр эдйән көмекчиси говы эдип үтүкленен ап-ак кителли ве нәме учиндир аяк яланач гөрнүшде, матрослар билен билеликде, от сөндүриҗиниң көмеги билен оды сөндүрҗек болуп сынанярды. Палубада бирнәче ёлагчы оглан-гызкән геплемезек Сирмайсың ёлбашчылыгы билен гаты говы ишлейәрдилер, яныл дуран гермевлери учлары гаңырчаклы сырыклар билен дартып айрышдырярдылар. Хич зат селҗерип болмаян түссәниң арасындан кимдир бири: «Сув, сув ниреде?!» дийип чиркин-чиркин гыгырярды. Янгын эййәм туташып, барха гүйҗейәрди. Ялын лабырдаярды, янына голайлашянларың үстүне гоңурсы ховруны, товлам-товлам аҗы түссесини хапладып урярды.

Капитаның көмекчисиниң кители түссёлейәрди. Сачларыны ялын чиркизипдир. Яңагындан ган сырыгярды. Олесь бир дем аяк чекди, гейми чыг болды, аяклары болса оны ялындан долан коридордан гәминиң бейлеки четине, машгаласының янына алып

гитди. Эмма машгаласына хениз хич зат вехим саланокды, янгын узакдады, шоңа гөрә ол өзүне аяк чекмеги буюрды. Шу демде кимдир бири чакышып, оны тас йыкыпды ве агзыны Олесиң гулагына тутуп:

— Нәме бейдип аяга чолашып йөрсүң...— дийип кәйинди.

Ол капитаның көмекчисиди. Ол хениз хыжлаян, эмма эййәм бошан от сөндүрижини бир гапдала оклап гойберди-де, ур-тут башга бирини алды.

— Мениң нәхили көмегим герек? — дийип, Олесь сорады.

— Аяга чолашма! — дийип, дерячы азгырылды.— Титов, Куприянов, брандспойты ода, одуң гөни ичине гөнүкдириң!— дийип, ол гыгырды. Соң, әхтимал, Олесиң йүзүни селҗерип, ядав сес билен: — Эрбет болды, вах, яман эрбет болды... Бу тайда кенара барар ялы ер ёк — дийди ве бирденкә нәмедир бир зады ятлап, начальниклик сеси билен: — Ёгса-да, саңа юмуш бар: ур-тут трюма дүш, о ерде яны огланҗыклы бир аял барды, онуң аягы дөвүкди өйдйәрин, носилкалы гетирипдилер. Онуң койкасы бурчдадыр, барлап гөр, шоны чыкардылармыка?.. — дийди.

Пароходың сиренасы гырык, зоввам сеси билен гүйҗүниң барындан увлаярды. Онуң сеси ганыны сарыкдырып, өлүм ховпуна дүшен әгирт улы гадымы бир ябаны хайваның аррылдысыдыр өйтдүрйәрди. Эмма ол аррылды инди Олесиң гулагына иленокды. Басганчакларың телимсиниң үстүнден товсуп, ол өзүниң яңы-якында барып гайдан умумы каютасына дүшүп уграды. Ол ерден бурум-бурум болуп, аҗы түссе чыкярды. Бир әдим өң яныңы-да горүп боланокды. Ол бирнәче гезек гыгырып, каютада ким бардыгыны сорады, эмма сиренаның сеси хич зат эшитдиренокмы я-да каюта да хич ким ёкмы, хич җогап болмады. Түссе велин шейле бир бургусаяр, хич демиңи алдырмаярды, шонуң үчин Олесь уруш йылларының янгынларыны ятлады ве аздан-көпден дем алып болар ялы ашак эгилди.

— Ах-ов, хей дири җеменде бармы?

Инди, сиренаның сеси кесиленде, ол голайында кимдир бириниң иңлейәндигини эшитди. Иңңилдә тарап йөрәп уграды велин, тас бир аяла бүдрәпди. Ол аял аягыны бирхили эпип, ерде ятырды.

— Минька, Минька о тайда... оглан, оглум — дийип, ол күнҗеги гөркезип, зордан сесленйәрди.

Олесь бир гымылды билдирйән гараңкылыга чак билен окдурылды велин, шол бада кимдир бирине бүдреди.

— Сересап, әлимде чага бар — диен бир гыз машгалаң сеси эшидилди ве шол бада ол сес: — Чыкалга нириде? Вай, етевериң, мени тизрәк чыкаравериң! Хич зат гөремок — дийди.

Хич зат сораман, Олесь яңкы геплән гыз машгаланы элиндәки чагасы билен билеликде гуҗаклап гөтерди-де, скамейкалара бүдрәп, олары ёкарык алып уграды. Олары ёкарык чыкарды-да ерде гойды. Маңлайыны совук дивара дирәп, агыр-агыр дем алып, бир мейдан дуруп, өзүни дүрседи-де:

— Шу ерде дурубер, мен чаганың эҗесиниң ызындан ылгайын — дийди.

— Менем сиз билен гидейин... Миша җан, шу ерде бир азаҗык дур... Хич ере гозганмагын, хәзир эҗеңи гетирийәрис — дийип, ол гыз янындакы огланҗыга йүзленди, ол огланҗыгың болса түссә шар гара болан йүзҗагазында горкусына мөлерип дуран гөзлери агарып гөрүнйәрди. Бу гыз дүйн гүндиз скрипка чалан гызды, эмма йүзүнде бир өзгеришлик барды, ол өзгеришлигиң нәмедигини велин Олесь селҗерип билмеди. Олар трап билен ылгап диен ялы барярдылар. Ол гыз бирденкә Олесиң элинден япышды-да:

— Дуруң — дийди.

— Нәме болды?

— Мен хич зат гөремок ахырын.

— Минька, Минька, Миша җан!.. — диен сес алагараңкының арасындан эшидилди. Ол ердәки аял дишлерини гысып, каютаның төрүне бака сүйшенеклейәрди.

Олесь ол аялы гөтерип, янындакы гыза:

— Бу яралы экени, мунуң аягыны тутуң! — дийди...

Шейдип, ол аялы гөтерип, огланҗыгың болса элинден тутуп, олар Поперечныларың каютасына барып етдилер. Аягы билен депип, Олесь гапыны ачды. Ганна ве чагалары эйиәм гейнип, үйшүп, бир-бирлерине гысылып, чемеданларың үстүнде отырдылар. Олесиң бирини гөтерип гелйәнини гөрен бадына, Ганна өр-гөкден гелди, эмма хекаята дүшүнен бадына ур-тут ашакы койканың ёрганыны серпип, дүшек тайярлады.

— Бәрик, шу ерде ятыр. Сересап. Муңа нәме болды?

— Аягы. Аягына бир зат болупдыр. Түссәниң ичинде тас демиген экени.

— Ылга, медпунктдан сестраны чагырып гел! — дийип, Ганна оглуна буюрды, гызына болса: — Сонечко, сув гетир. Салондакы графини алай — дийди.

Аялы койкада ятырдылар. Әпишгәни ачдылар. Ичерик тәмиз хова гойбердилер.

— Ол ер ненең, сөндүрип биленоклармы? — дийип, Ганна ол аял билен хысырданып йөрен еринден сорады.

— Сөндүрйәрлер. Бизден узакда. Гәминиң бурун тарапында.

— Яңкы сачы кесилениң гидиши-гидиши болайды-ла! Сиз нәме бейдип гаралып дурсуңыз? Хол термосы алың-да, бакдан сув гетириң — дийип, Ганна кәерлери янан мәмиши костюмлы гыза гахарлы йүзленди.

— Вах, мен хич зат гөремок-да: әйнегими, әйнегими йитирдим... Ол ер хич дийип-айдар ялы болмады! Шейле бир түссе, тас демигипдим. Скрипкамам. Оны бири басып дөвди өйдйән... — диенде, онуң пөкгүҗе яңакларындан гөзяшлары сырыгып уграды. Онуң алҗырап, галпылдап отурышыны гөрениңде, санлыҗа минут мундан озал онуң нерессе чаганы гөзлемек үчин дуршуна түссе болуп дуран довзахың ичине күрсәп урандыгыны хатда гөз өңүне гетирмек-де кынды.

— Сиз бу нерессәни ол ерден нәдип тапдыңыз? — дийип Ганна яңкы гызың янында отурып, бир әли билен огланҗыгы, бейлеки әли билен болса яңкы гызы гуҗаклады.

— Скрипкаҗыгым шо тайда галды... Мен... ынха инди болса... Шейле әлхенчлик! Шейле әлхенчлик!.. Мен йүзүбем билемок ахырын...

Гызыл хач билен безелен ве эдил өз ёгынлыгы ялы галың сумкасы билен семиз медсестра каюта гелип гиренде, оларың үчүси үч ерден яңкы нәсаг аялың дашында гаймалашып ууградылар. Шонда Поперечныларың машгаласында ене-де эдил расписаниели ялы херекет эдип ууградылар: Сашко простын гетирмәге ылгады, Нина ичи сувлы легени алып, бинтлери өллейәрди, шейдип, хер ким өз ишине шейле бир гүмра болды велин, оларың хич бири не-хә эпишгеден гелйән гыкылыклары, не-де алҗыраң аяк гүпүрдилерине, не хем сиренаның аррылдысына диң салярды.

Гапының агзында җансерек болуп дуран Олесь:

— Бу тайык етмез, сөндүрерлер... — дийип кесгитсиз дилленди.

— Вах, мен саңа белетдирин-ле! — дийип, Ганна адамсына игенди. — Ери, боляр, бейдип җансерек болуп дурма-да, бар-да көмеклешибер. Барды-гелди сөндүрмек башартмаса, ур-тут бизиң янымыза гелерсиң, бизиң элимизде инди ынха булары бардыр — дийип, ол яңкы энели оглы гөркезди.

Олесь пароходың ортарасында бир ере үйшүшип, говур эдип дуран җемендәниң арасындан зордан гечип, палуба барды. Даң атып, җахан ягтылды. «Ермак» бүтинлей сарсярды, ол, эхтимал, өз көне машынларыны бар гүйҗи билен ишледйән болмага чемели. Пароходың ызы билен түссели, ап-ак, садап өвүшгинли гуйрук узалып гидйәрди, ол шумхабар гуйругың арасындан болса гадым заманларда икона суратыны чекенлериң Магшар гүнүниң суратларында, ган гуйлан ялы чым гызыл хем-де тес-тегелек, гыра төве-

реги яныл дуран гөрнүшде шекиллендиришлери ялы болуп, гүн догуп гелйәрди. Деряның аяк тарапында болса гүнүң догуп гелйән сәхер чагының мәмиши шөхлелериниң арасындан сүйнмегрәк бир ада гөрүнйәрди. Аданың гершинде, аждарханың герши ялы болуп, онуң эгрем-буграмларыны гайталап, уллакан бир оба эгрем-буграм болуп гөрүнйәрди. «Ермагың» деряның чуң ерлери билен гидип, шол ада тарап баряндыгы беллиди. Екаркы палуба билен ылгап, Олесь янгын башланан ере баранда, мостикден гелйән гахарлы сеси магат эшитди:

— Хей шейле-де бир пекгелик болармы? Бейле кечҗаллык зерарлы йүзлерче адамың өлмеги мүмкин ахырын! Эшидйәңизми? Хер бир ёлагчы үчин сиз Совет хәкимиетине җогап берерсиңиз. Адамлар үчин-де, гәми үчин-де... Хәзириң өзүнде гәминиң лабырыны ташладың-да, гайыклары сува гойбермеги буйруң.

Мисли гуйының дүйбүнден гелйән ялы чала эшидилйән башга бир гүңлеч сес өз өй адамларыңа йүзленилиши ялы лабыз билен:

— Вася, чепрәге... Эй, машындакы, Константин Сергеевич, элиңде барындан, дүшүнйәңми, элиңде барындан!— дийди.

— Сиз йөне бир кечҗал дәл, сиз җенаяткәр! Хәзириң өзүнде кенара сүрүң. Эшидйәңизми? Мениң фамилиям, Петин. Мениң кимдигими сизе обкомың биринҗи секретары айдыпды. Бу ерде мениң йүзлерче адамым бар. Олар үчин мен җогапкәр... Хәзириң өзүнде кенара сүрүң! Эй, о ердәки, будкадакы, рулы кенара өвүр!

Гуйының дүйбүнден гелйән ялы, гырк сес болса ювашҗадан:

— Даш дур, даш дур бу ерден! — дийди-де, сесини өңкүден-де песелдип, мисли хайыш эдйән ялы болуп, сесини хас хем ювашадып: — Костя, хайдавери. Залуват, хайда! Василий, хонха хол дилкав гурыганлыга гөнүгибер... — дийди.

Пароходда янгын дөрәндиги ададакы адамлара эййәм хабар берлен боларлы я-да янян гәмини оларың өзлери гөрен болмага чемели. Узакдан чала чызык ялы болуп гөрүнйән ёдалар билен гәми дуралгасына бака гараҗа нокатлар сүйшүп гелйәрди. Кимдир бири эййәм гайыкларың янында гымылдаярды. Гызарып гөрүнйән сүйнмек бир трактор нәхилидир бир машыны барказа тарап сүйрәп гелйәрди. Эмма ада ченли аралык хениз узакды, от велик эййәм пароходың ортасына, машынлара, небит челеклерине якынлашыпды. Ашакдан гелйән сеслерде эййәм улы горкы яңланярды.

— Нәмә гарашярсыңыз?

— Гайыклары... гайыклары сува гойбериң... Нәме бизи якасыңыз гелйәрми? Ә? Шейдесиңиз гелйәрми?.. Дейюслар!..

Кимдир бир аял какынлан ялы гыгырярды.

Пароходың бурун тарапында болса ода гаршы гөреш довам этдирилйәрди. Капитаның көмекчиси ерде отырды. Йыкылып гайдан гермев онуң келлесине дегип яралапды. Келлесинден акян ган якасындан көйнегиниң ичине сырыгярды, ганы эййәм кителиң дашына-да чыкыпды. Эмма яш ёлагчыларың яңы-якында хем гүлен адамы аркасыны дивара яплап отуран еринден серенҗам бермегини довам этдирйәрди. Эгни комбинезонлы, башы тес-тегелек папаклы бир йигдекче болса онуң берйән серенҗамларыны матрослара етирйәрди, матрослар болса өл брезент пүренип, гезекме-гезегине ховруң эдил ичине гирип, сув чүвдүримлерини гүвләп дуран ялның эдил ортарасына гөнүкдирмәге җан эдйәрдилер. Эмма шлангларинчеҗикди, көне помпаның сув чыкарышы говшакды. Оларың хәли-хәзирликче бар башарып билйәни оды пароходың машынлы бөлүмине етирмезлик, небит челеклерине гойбермезлик билен чәкленйәрди. Матрослара Сирмайс тарапындан ёлбашчылык эдилйән яш ёлагчылар эллеринден гелдигиче көмек берйәрдилер. Олар гәминиң кесе эрңегиниң ич тарапында ики хатар болуп дурдулар. Йүпли бедрелери деря саллап, сувдан долдурып, ёкарык чекип алярдылар-да, элден-эле гечирип уграярдылар, ода якын дуран иң четкиси болса, сувлы бедрәни алып, сувы элиниң бар гүйҗи билен ода серпйәрди. Олесь шонуң ялы җанлы хатарларың бирине барып дурупды. Ине шонда ялның гүввүлдисиниң ве шатырдысының арасындан, Олесиң гулагына бир аял хайкылыгы гелди. Ол эшиден бадына тисгиненини дуйман галды: бу Ганнаның хайкылыгы болаймасын? Ёк. Кимдир башга бир аял дады-перят эдйәрди.

Олесь хайкылыга тарап ылгады ве ылгап баршына тас Эҗеҗан билен чакышыпды. Эҗеҗан мисли панцырь геен ялы, пробкадан ясалан пластинкалы гушагы гушаныпр, уллакан чемеданыны элине алып, баяныны голтугына гысып, горка дүшен гөзлерини мөлердип, палубада икияна урунярды. Олесе габат гелип, ол ызына ылгады. Ёкаркы палубада, миндерленип гойлан чемеданларың янында болса Дина Васильевна Петина дурды. Хәли пристанда танышдырылан адамыны гөрүп, мавы гөзлерини Олесиң йүзүне дикди.

— Адамым, мениң адамым нireде? — дийип, онуң додаклары пышырдады. — Вячеслав Ананьевич... онуң бирейййәмки гидиши. Хенизем геленок... Бир адам болса, мен оны танамок... зор эдип, элимден сува чүмдүрмейән гушагы алды. Мен йүзүп билемок. Бу ери чуңдур ахырын? Шейле дәлми нәме?.. Нәме алач этсемкәм! Адамым нирә йитирим болдука?.. Оңа бир зат болаян-а дәлдир-дә хернә?.. Сизбери мени ташлап гитмәвериң, сизден гаты хайыш эдйәрин...

Ол Олесиң элинден япышды.

— Ери, бор, бор! Адамыңызам тапылар. Мен оны гөрдүм: ол о тайда тертиби ёла гойяр. Аркайын болайың. Мен оны хэзир чагырып гелерин.— Эмма ол Олесиң элини сыпдыранокды. Ол бүтинлей галпылдаярды, Олесиң оңа хайпы гелди. — Деряның бу ери чуңам дэл, янгынам сөнйэр... Нэме дийсеңизлэң, говусы, йөрүң, мен сизи өз каютамыза элтейин. О ерде Ганна бардыр, оң янында сизе хич зат болмаз. Бормы?

Өңкүси ялы галпылдап, онуң элинден япышып, Петина налаҗедейинлик билен онуң ызына дүшүп уграды. Каютада дарышганлыкды. Аягы дөвүк аялың гаршысында, башга бир койкада дишлерини гысып, яшаҗык киномеханик иңлейэрди, янгын хем шонуң каютасындан башланыпды. Нэхили башланандыгыны онуң өзи-де биленокды. Ол укхап ятан экени, плёнкаларың эййэм бирнэче гутусына дүшен ялын оны бирденкэ укудан оядыпдыр. Ол оды сөндүрҗек болупдыр, хениз от дүшмедик гутулары эпишгеден дашарык зыңышдырып башлапдыр, эмма аҗы түссэниң ичинде демигип йыкылыпдыр ве эгер-де түссэниң ысына бир матрос барып, оны түссэниң арасында гөзлэп тапып, чыкараймадык болса, ол янып галҗак экени. Ынха инди аяллар дүшек язып, оны ятырыпдылар. Кейнегидир җалбарының зыяны дегйэн ерлерини гыйышдырыпдырлар. Эндам-җаны чым гызыл болуп, пакгарышып дурды. Ганна билен медсестра икиси бир банкаҗыкдакы ыслы бир мелхемден алып, памык билен онуң тениниң янан ерлерине чалярдылар. Механик йүзүни яссыга басып, җан агырысына иңлейэрди.

Ич ишикде мэмиши костюмлы гыз хэлки огланҗыгы багрына басып отырды. Оларың икиси-де аглаярды. Гөзяшлары оларың гурума гаралан йүзлеринде ыз галдырып сырыгярды.

Янгына, горкусына ве Вячеслав Ананьевичден хем-де пробка пластинкалы гушагыны элинден гаңрып алан нэйынсапдан нэгилелигине аңкасы ашан Дина, геп салгындан, илки башга хич зат аңшырмаяна мейзейэрди. Соң янан ягырна, мелхем чалян эллер тенине дегенде җанының агырысына йыгрылян адама гөзи дүшди. Бирденкэ яйданҗаңрак сес билен:

— Дуруң, хей-де бейтмек болармы?.. Бу нэме этдигиңиз?.. — дийди.

Ганна билен медсестра өзлериниң ядав гөзлерини ёкары галдырып, Динаның келтеҗик җалбарына, ловурдап дуран свитерине, агаҗет йүзүниң төверегине айланып дурар ялы эдилип, эрез-эрез эдип тимарланан сачына гең галып середишдилер.

— Ханы эбериң маңа — дийип, Дина бирденкэ хайыш этди ве

еңлерини чермәп, аясының үстүне какып, мелхемиң бир токгасыны алды. Онсоң элини юмуп, мелхеми бармакларының арасындан механигиң тениниң пакгаран ерлериниң үстүне сыздырмага башлады. Еңлериниң бири чөзүлип, пәсгел берип угpады. Ол элини ёкары галдырды-да: — Нәме бейдип середип дурсуңыз, чермәң-дә! — дийип буюрды ве онуң дырнаклары реңкленен ап-ак бармаклы инчеҗик эллериниң усуллы херекет эдип, кем-кемден өрән гөвнеҗай ишләп угрaндыгына гөрә, Ганна дессине онуң хайышыны ерине етирди. — Сестра, ханы маңа ене мелхемден әбериң... Бу үчүнҗи дереҗели янык. Мелхем галың чалынмалыдыр. Нәме сиз маңа бейле аңкарылдыңыз? Мен врач...

Соң Дина, сачлары гөзүниң үстүне дүшмез ялы, келлесини полотенце билен даңмакларыны хайыш этди. Бир простын алып, учларыны онуң аркасында даңып, оңа халат гейдирен ялы этдилер. Механигиң эндамына компрес гоюндан соң, ол бейлеки койканың үстүнде чалаҗа иңләп ятан аялың янына барды. Гөрсе, онуң аягының сейиги овранан экени. Гипсиң гычак-гычак тикелериниң арасындан ган сызып чыкярды. Вячеслав Ананьевичиң чызгыҗыны гетиртмек үчин өзлериниң каютасына Сашконы иберди. Чызгыҗы узын-узын җайырдылар. Онуң узын-узын бөлеҗиклерини җебис гоюшдырып, ол аялың аягыны сейикледилер.

Чызгыҗы алып геленде, Сашко пароход эййәм ада голай барыпдыр дийип хабар гетирипди. Кенардан балыкчы гайыкларының пароходың янына гелендигини, бир катериң уллакан бир гайыгы сүйрәп гетирендигини, ол гайыгың үстүнде болса бир машын хем-де мис каскалы бирентек адамың бардыгыны хабар берипди. Өзлериниң ишине гүмра аяллар ол хош хабарлара кән бир үнс хем бермедилер. Сейикләп дуран Дина ол аягы дөвүк аяла:

— Ине инди, җора җан, хеммеси говы болды. Биз сизи хәзир ибэрерис... — дийди-де сакынып сөзүниң арасыны үзди, себәби нирә ибериҗекдигини онуң өзи-де биленокды. Шейле болса-да — Хәзир поликлиника ибэрерис — дийди.

Эдил шу демде «Ермагың» машыны ишлемегини сакга дурузды. Дуйдансызлыкда эмеле гелен дым-дырслыкда бирденкә янгының шатырдысы-да, көнеҗе помпаның гүввүлдиси-де, ховсалалы гыкылыклар-да, аяк гүпүрдилери-де эшидилип угpады. Геп салгындан, мегафоның үсти билен гыгырып:

— А-хов, о ерде гайыкдакылар, чархың голайына барман! Палубадакылар, эрңекден айрылың!.. — диййән үйтгешик шаңлавук сес хем эшидилди. Ол сес соң бирденкә: — Япышың!.. — дийип гыгырып гойберди.

Гәминиң дүйбүниң җыгылдысы, бирхили шатырды, кимдир бириниң чиркин сеси эшидилди. Бирденкә-де дым-дырслык болды. Көне «Ермак» өзүниң бүтин бөвүрлек гөвреси билен деряның ялпак ерине барып күртдүрди. Кимдир бири чиркин гыгырды, кимдир бири пайыш сөгүнди. Палубадакы адамлар бу хекаятың бүтин довамында пароходың гермевиниң янында аякларының хер хайсыны бир ере атып, мисли адам тутанъерлилигиниң ядыгәрлиги ялы болуп сарсман дуран дешли капитаның элиндәки мегафоны ашак гойберип, бүтинлей сөллерип, мердиванҗыгың басганчагының үстүне өзүни гойберендигини ве папагыны чыкарып, сачы сырылгы келлесини кителиниң еңи билен сүпүрмәге башландыгыны гөрдүлер. Догумлы дерячыдан ол бирденкә аягы диен этмейән межалсыз гоҗа өврүлди.

Рулчы элине сувлы графин алып, онуң янына ылгап барды. Капитан гөс-гөни графиниң агзындан узак вагтлап, тешнелик билен ичди. Сувуң галаныны келлесиниң үстүнден гуйды. Еринден турман, галайы турбасыны ёкары галдырды.

— Огланлар, шлюпкалары сува саллаң! Косых ве Марченко, паяпылларда тертиби ёла гоюң... Эй, о ерде, таймылларың үстүндәкилер, нобатма-нобатыңыза траплара барыбериң! Хер шлюпка алты адамдан көп мүндүрмели дәл... Дыкнышыгы бес этмели!..

Соң кичеңрәк бир катериң бурун тарапында отуран орта бойлы, агаҗет, бүргүт бурунлы гараягыз бир адама йүзленип:

— Иннокентий Савватеич, мениң дадымы эшйдениң үчин таңры ялкасын... Элимде барындан саңа тарап дызадым, дадыма етишҗегиңи билйәрдим... Эй, о ерде, баркасдакылар, мелгуның чагалары, баркасы чархың янында беркидиң! Янгынчылар! Каска барыны гейипсиңиз-де, илки билен машынларың янындакы оды сөндүрмелидигини-де билеңзок — дийди.

Баркасдакы гүйчли помпа эййәм ишлейәрди. Эгни гөк комбинезонлы ве ловурдап дураң геришли мис каскалы ики саны йигит зогдурылып чыкян сув чүвдүримлерини янян каюталарың эпишгелерине ынамлы гөнүкдирйәрдилер. Тәзе сув чүвдүримлеринден ялын гызарып уграды, түссе болса бурум-бурум болуп, ал-асмана галян буг булутларына өврүлйәрди.

— Эй, о ерде, трапларың янындакылар, баслышык этмәң! Косых, гөзүң нирде? Адамлара гөз-гулак бол ахырын!

Йөне велин инди ол командаларың гереги-де ёкды. Таймыллара бүргүт бурун гараягыз адам катериң үстүнден аркайын ве өрән ерликли ёлбашчылык эдйәрди, трапларың янында болса матрослара көмек бермек үчин, трапларың бириниң янында җалатайрагада

гыщардылып гейлен мичманкалы, меле сач Сирмайс дурды, бейлекисиниң янында хемме иште өрән ишеңңир гатнашян шахандаз инженер Пшеничный дурды.

— Хеммәңиз бирден әңилмәң, хеммәңиз биринҗи болуп билмерсиңиз ахырын... Гелиң бейтмәлиң — дийип, ол милиционер болан болуп, шадыян сес билен дегишйәрди, онуң ол дегишмелери хем-де яңаклары гызарып дуран йүзүне хемишелик елмелен ялы йылгырышлары паяпылларың башында хәли-шинди дөрейән гахарланмалары өчүрйәрди.

Ашакда, чайканып дуран гайыгың үстүнде мәкәм дуран еринден аягы резин әдикли, эгни гүпбүли, башы мисли онуң тес-тегелек, ал яңак йүзүни яшырмак үчин даңлан дек: кемпирлериңки ялы яглыклы, даяныклы бир гыз ёлагчылары кабул эдйәрди. Геп салгындан, ол гыз өзүниң мәшбүрүнч сачының ногта ялы өрүмини гыссаг арада яглык билен говы эдип дүйрләп даңмага етишмедик боларлы. Сачының өрүми дөшүниң үстүне салланып, пәсгел берйәндиги себәпли, ол хәли-шинди келлесини силкип, сачыны еңсесине гечирҗек болярды. Махмал дек гашлары гатышып дурды. Ол өрән аркайын херекет эдйәрди.

Ол гызың бир аялың элиндәки чагасыны кабул этҗек боланы хем шолды велин, ёлагчылар мәхеллеси бирденкә гозгалаң тапды. Адамлары итерлешдирип, трапа тарап чублы даяв бир йигит зомап гелйәрди. Онуң элинде чемеданы билен баяны барды. Сирмайс оны тутуп сакламага етишмәнкә, ол чублы даяв йигит яңкы чагалы аялы тирсеги билен итерләп гойберди ве трап билен ылгап дүшди-де, гайыгың ичине товусмага чемеленди. Эмма ашакда гайыгың үстүндәки гыз оңа элини бермеди. Ол йигит сува йыкылмаҗак болуп җан эдип, бир азаҗык вагт сакланды. Соң әрбет сесини эдип гыгырды. Гызың оңа элини бермәнлиги-хә бейледе дурсун, ол хатда элини аркасына өвүрди. Элиндәки затларыны сыпдырман, яңкы даяв йигит пөвхүлдәп сува йыкылды. Бирбада сувда гөзден йитип, соң зомпулдап чыкды. Ялазы мейданда ызындан ит етип барян товшаның чыгырышы ялы, элинде барындан дат этмәге башлады. Гыз оңа хатда өврүлип серетмедем.

— Горкмаң, еңңе, ханы чагаңызы эбериң бәрик — дийип, ол гыз яңкы эли чагалы аяла йүзленди.

— Гарк боляр, бири гарк болуп баряр ахырын! — дийип, пароходың үстүнде кимдир бири зовзулдамага башлады.

Эййәм бирнәче япышаймалы халка сува окланды.

Яңкы гыз оңа гөзүни-де айламан, хәлки аялың элиндәки чагасыны кабул эдип дуран еринден:

— Гарк боласы ёк. Бу ер аданың бурнаян ери, ялпакдан — дийди.

Догрудан-да, сув ол йигдиң эдил дөшүнденди. Чемеданыны ёкарыны галдырып, ол дик дурды ве баяныны сувуң экидип барянына середип, парохода, гайыклара, адамлара бака гахарлы гыгырярды:

— Дейюслар, пәли азанлар, мен сизиң хөммөңизи!..

Дина палуба чыкан бадына ол адамы таныды. Ол бихаялык билен: «Әбер, ёгсам йитирерсиң!» дийип, Динаның элинден чүмдүрмейән гушагы гаңрып алан адамды. Инди, ол адамың сувда чарпынян вагтында, кенара тарап барян, үсти эларчылы таймылларың ол адамы халас этмән, онуң душундан айланып гечйәндиклерине болса Дина бирхили әрбет болярды.

— Хей шейле-де бир зат болармы, утанмаяңызмы!.. Ёлдаш, ёлдаш — дийип, Дина ашак, адамларың таймыллара мүндирмегине серенҗам берйән бүргүт йүзли адама гыгырярды. — Онуң ызындан етиң-де, оны катере алың ахырын. Ёгсам ол гарк болар!

— Бедасыл адам гарк болмаз — дийип, ол йигренч билен җогап берди.

Шу ерде Дина өз адамсының хем шатлыклы, хем галагоп, хем геңиргенен сесини эшитди. Вячеслав Ананьевич аялының эгнинде халат орнундакы, гана буланан простыны гөрүп, алланичиксиболды.

— Саңа нәме болды? Яраландыңмы? Ә?

— Ёк-ла... Биз о тайда, Поперечныларыңкыда... Мен ярала-нанлара аз-кем көмек бердим...

— Вах, кейваны, хей шейле бир зат эдерлерми! — дийип, Петин йүки еңлән ялы болуп дилленди. — Гәминиң ичинде мениң сени гөзлемедик ерим галмады.. Бу болса, гөрсеңизләң... Нәме болдука дийип, мен яман гыссандым...

— Мен врач ахырын — дийип, Дина языклы җогап берди.

Бир сөй билен буларың бейле янында болуп чыкан Пшеничный:

— Вячеслав Ананьевич сизиң үчин яман гыссанды — дийип барлышдырыҗылык билен дилленди.

— Чемеданларымыз палубада үйшүп ятыр, сен болсаң оларың янында ёк. Келләңе ёк затлар гелйәр ахырын... Ханы тизрәк оны айыр — дийип, Петин аялының эгниндәки мелхем чыршаклы простыны гөркезди. — Юрий икимиз сени катере нобатсыз мүндүрели, биз эййәм геплешдик... Вах, эллериңе-де бир затлар чыршалыпдыр...

Инди, яраланып, көмек талап эден адамларың ве ол гарагөзелек ишеңңир аялың экидилен вагтында, Дина гайтадан ховсала

дүшүп уграды. «Янгын... Ол хениз сөндүриленок ахырын... Небитли челеклерем бардыр... Бирденкә...» Онсоң адамсының янындан гитмәге йүрек эдип билмән, Дина простыны эгнинден сыпырды-да, элиниң ягыны онуң билен сүпүришдирди.

— Гайыга, тизрәк гайыга мүнели... Болавери, эзизим, мени-бери тизрәк экидевери, мен йүзүбем билемок ахырын...

Шу демде сувуң ёкарсында гүйчли аррылды яңланды ве аданың аңрысындан үтүге меңзеш кичеңрәк бир гара гәми гөрнүп уграды. Тилкигуйрук түссе золагы гәминиң ыза гаңтарылан җонтук турбасына мисли тиркелен ялы болуп, гәминиң ызы билен узалып гелйәрди. Пароходың деңине гелип, ол гәми бирхили айратын хайбат билен өврүлип, еле тарапдан чемелешип уграды. Вячеслав Ананьевич эййәм ол гәминиң гапдалындакы «Энергетик» диен адыны, ярым тегелек бурун тарапында болса «Оньгурлушык» диен язгыны гөрди.

— Бу мениң ызымдан, ягны бизиң ызымыздан гелендир!— дийип, Вячеслав Ананьевич шатлык билен сесленди.

Онянча болса гәминиң радиорепродукторы:

— Ахов, пароходың үстүндәки җеменде! Пароходың чеп тарапыны бошадың. Чеп тарапдан хеммәңиз айрылың...— дийип гыгырды.

Паяпылларың янында топарланышып дуран ёлагчылар ур-тут ыза чекилмәге етишип-етишмәнкәлер болса, эгирт улы гүйчли сув чүвдүрими пароходың от дүшен бурун тарапының үстүне әңип, палубадакы стуллары, шезлонглары йыкышдырмага, халас халкаларыны акдырмага башлады. Янан бир дивары ол өзүниң бады билен юмурды. Гызгын булут, паровоз турбасындан чыкян ялы, ал-асамана галды, гидромониторың зарбалары астында сарсян гәмини буг гаплады.

— Янян каюталары ачышдырың — дийип, радио билен команда берилди, матрослар болса, инди үстлерине сув пүркүлйәндигине гөрә, ховурдан горкман, эллерине гаңырчак алып, коридорың ичине аралашдылар, сув чүвдүримлерине ёл арчамага башладылар. Кичиҗик гәминиң насослары шейле бир гүйч билен ишлейәрди, хатда янгының говшамагы билен билеликде довул-да өз-өзүнден бөвшеңлешди. Йүз-гөзлери солук, укусыны алмадык, хер бир йити шакырда энтек тисгинип дурян адамлар трапларың янында инди үмсүм үйшүшип дурдулар. Колхозчыларың таймыллары, сува гойберлен халас эдиҗи шлюпкалар пароходдан эййәм эп-эсли узаклыга гидипдилер. Пароходың усташыр сув чүвдүримлери дүшйәндигине гөрә, деряның йүзи гайнап дуран ялыды.

Инди, шейле ишеңңир көмегиң янгыны өчүрип угран вагтында, адамлар үтүк шекилли гэмиҗигиң бурун тарапында дуран ики саны адама үнс берип шградылар. Ол ики адам янгыны сөндүрмеклиге гатнашанокды. Оларың бири гашы улы гиң папаклы, узын бойлы, меле сачлы адамды. Ол гэминиң гыра гермевиниң янында агзы шыбыклы дуран еринден «Ермагың» ёлагчыларының йүзлерине сиңе-сиңе середйэрди ве махал-махал өз янындакы дешли, бердашлы, тас инедөрдүл адама тарап эглип, нэмедир бир зат-бир зат диййэрди. Ол инедөрдүлрэк адамың эгнинде гыя киселли келте келтекчеси барды, бу-да папаклыды, йөне папагы еңсерэк гейилгиди. Бейле папагы инди көпден бэри тикенокдылар. Ол папак бу инедөрдүл адама догумлы оглан гөркүни берйэрди. Келте аякларыны мэкэм гоюп, дик дуран еринден бу-да кимдир бирине гаранҗаклаярды. Ынха ол, Петиндир Дина гөзи дүшүп, йылгырҗаклап, элини галгатмага башлады.

— Вячеслав Ананьевиче большевик саламы! — диййип, инедөрдүл адам өзүниң ёгын гөвресине бап гелмейэн инчеҗик сес билен гаты-гаты гыгырды.— Кейваныңа ялкымлы салам!

— Хош гелдиңиз!— диййип, узын бойлам гыгырды.

Гелеңсиз, эндикли херекети билен ол ики бармагыны чекгесине етирди велин, башындакы граждан папагы дэл-де, деңизчи папагы ялы болуп гөрүнди, онуң өзи-де деңизчи кимин час берйэн ялы болуп гөрүнди.

— Гөрйэңми, Дина, бизи нэхили гаршылаярлар... Өзи гелипдир.

— Литвиновмы?— диййип, Дина оларың икисине тайлы гезек гөзүни гездирмэге башлады.— Хайсы бири Литвинов?

— Пессеҗиги-ле.

— Ви, шолмы?— диййип, Дина шол бада лапыкеч боландыгыны билдирди.

Оньгурлушыгының начальниги Литвинов хакда өйде, ягны Москвада-да, ёлда-да кэн гүррүң эдилипди, Дина оны бүтинлей башга хили гөрнүшде гөз өңүне гетирйэрди. Ол даяв, нэзик сакланан, ёгын сес билен батлы-батлы геплейэн, ёлбарс ялы бир адам гөрерин өйдйэрди, эмма гөрсе, ол сандан галып барян пэлвана меңзейэн экени. Гурлушык башланмагының өң янында Литвинов артеллериң биринде «Эй Онь, большевиклере боюн эг!» диен язгылы бир ясы чойны ясадып, бирнэче комсомол члени билен билеликде вертолёта мүнүпдир-де, деряның ёкарсына галыпдыр ве Дивнояр хем-де Өкүзмаңлай диен ики гаяның аралыгында бент гурулҗак ере сува ташлапдыр диййип, Старосибирскэ Петинлери уградан обком ишгэрлеринден бириниң гүррүң берендиги бир-

денкә Динаның ядына дүшди. Вячеслав Ананьевич оны диңләнде, йөне йылгырайыпды. Динаның велин гөвнүне якыпды. Хәзир ол шүбхеленип уградьı, догрудан-да, шейле зат болдумыка, бу боб-рик келтекчели инедөрдүл адамың келлесине бейле гүлкүнч хем романтики задың гелмеги мүмкинми? Бу, әхтимал, шорта сөз-лери говы гөрйән, варсакычы адамдыр... Мунуң гурлушыга ёл-башчы болмагы, зехинли, гуҗурлы, хәзирки замана лайык гара-йышлы, дуры акыллы Вячеслав Ананьевичиң болса икинҗи дереҗели роль ойнамалы болҗакдыгы гөр нәхили адалатсызлык боляр!

Инди, гидромониторларың янгыны ятыран вагтында ве паро-ходың бетнышан эдилен бурун тарапындан диңе көмре өврүлен тагталарың шатырдысының гелйән вагтында, үтүк шекилли гәми манёвр эдип, пароходың голайына гелип уградьı. Инди гаршыла-янларың-да йүзлерини селҗерип болярды. Литвиновың иримчик, бердашлы йүзи барды, чекге сүңклери месе-мәлим юмралып дур-ды. Ончаклы габарып дурмаян керт маңлайы кичиҗик, гысгаҗык бурнуның үстүне абанып дурды. Бир-биринден арасы ачык гыяҗа гөзҗагазлары өсгүн гоңур гашларының астындан середйәрди. Уллакан агзы берк юмулгыды, тегелек, болдумлы эңегиниң агыр-лыгыны болса онуң эңегиндәки сүйрүҗе чукурҗык мисли бирнеме юмшалдян ялыды. «Бу не яман иримчик экени!— дийип, Дина геңиргенди.— Эмма мунуң йүзүниң бирхили өзболушлы гүлкүнч, гаратол, хатда дегишген ялы болуп гөрүнйәнлиги нәмеденкә?» «Әхтимал, онуң агзының төверегиндәки диклигине тегеленибрәк гидйән йыгыртлардандыр».

— Берекелла, тайга дурмушындан горкмансың!— дийип, Лит-винов инчеҗик сеси билен гыгырярды.— Шейле батыр аяллара мен улы хормат гойярын!.. Сен бизиң арамызда, дөвлериң ара-сындакы перишде ялы боларсың... Ынха шу Ладо Ильич икимиз— дийип, ол өз янында дуран узын бойлы адамы тирсекләп гойбер-ди — бу ерде сизе шейле бир люкс чадыр тайярладык, онуң янын-да «Метрополь» дагы нәмедир! Шейле герек, Ладо?

Узын бойлы, гарамтыл сачлы адам салыкатлы йылгырып дур-ды. Дина өз ичинден: «Ол адам Литвиновың гөдекси вәшилигини ве биринҗи гезек гөрйән аялына «сен» дийип йүзленмегини ма-кулламаян болмага чемели» дийип ойланды. Шол себәпли Дина ол узын бойлы адамың салыкатлы, сүйнмегрәк йүзүне миннетдар-лык билен серетди, йөне велин онуң инчемик гара муртҗагазлары артыкмач ялы болуп гөрүнди. Литвинов болса, өз сөзлерине бей-леки ёлагчыларың-да диң салякдыкларына үнс бермән, гыгырма-гыны довам этдирйәрди:

— ...Тайга барада, эхтимал, биреңтек элхенч затлары эшиденсиң? Көчелерде айылар хем гезишип йөрмүш диййип эшитдиңми? Догры, язда бир айы ачлыгындан ыгып гелди. Оны сүрениңден бизиң шовхунымыз турзан болмага чемели. Бир гойнуң лэшини саниден алып гидипдир... Икиленч гара бермеди, милиция гадаган этди. Нэме бизде милиция ёкдур өйдйэңизми? Бар, азлык эденок... Биз инди бор-болмаз почта ящиги дэл-де, «Оньгурлушык» болуп дурярыс. Өзүмизе дакан адымызы гөрйэңизми, говы нахар эдинип тайынланман айдыбам билмерсиң: «Оньгурлушык».

Дина гөзүниң гытагы билен адамсына серетди. Ыкҗам, сакланыклы, хетден аша алчаклык этмейэн, өзгелериң-де бичак алчаклык этмегини макулламаян адамсының зордан йылгыряндыгы гөрнүп дурды. «Вах, бу алчак яңра билен ишлешмек муңа гөр нэхили кын болар!» Эмма Динаның өзи-де йүзүни мүмкин болдугыча ачык тутҗак болуп җан эдйэрди. Четде яшаян адамлар--да, нэме алач эдерсиң!

Онянча болса гүн эсли ёкары галды. Мисли сүпүрилен ялы, булутсыз, тэмиз асман ене солгун гөк ялкым салярды. Сувуң үстүне абанып дуран гаяларың гиҗеки горкунч чытыклыгы айрылды. Гүн шөхлелери дүшүп, хемме ерлери ачык гөрнүп уграндан соң, оларың пүрли агачлар билен гөйэ җэхекленен ялыдыгы, бирнеме аңырракда болса япгыдың йүзи билен ол агачларың эдил сувуң якасына хем эңип гелендиклери белли болды.

Матросларың гайыклар билен, балыкчыларың болса өз таймыллары ве саллары билен ёлагчылары хем оларың гошларыны инди кере-мара дашаян ери болан улы ада болса буйралы ялы болуп гөрүнйэн токай поссуныны гейнип, гөзе якымлы хер хили: гойы гызыл, гоңур, җырк сары реңклер билен өвшүн атярды, кэерлеринде болса ёлка агачларының гөгүмтил дик депелери чүрелип гөрүнйэрди. Өл-сув болан палубаның, гаралып дуран янгын ериниң ёкарысында хова салгым ялы болуп, ёкары гөтерилйэрди, сандан чыкан көне пароходың ёкарсында керепҗиклер йылпылдашып, ювашҗадан гайярды.

Матрослар аягы яралы аялы носилка салып, оны катериң үстүне дүшүрҗек болуп йөрдүлер. Гарагөзелек Ганна хем шол ерде гаймалаклаярды. Онуң гуҗагында Минька барды, Поперечный билен Сашко болса бирхили халталардыр дүвүнчеклери гөтерип барярдылар, чүнки яраты аялың ол затлар хакда аладаланайшы хатда өз дөвүк аягы ве оглы хакда аладаланышындан-да бетер ялыды. Башдан гечирилен элхенч гиҗе Динаны бу адамлар билен хөврүкдирипди, шоңа гөрэ Дина булара бака йөнелди, эмма онян-

ча үтүк шекилли гәмиҗик пароходың гапдалына дегди велин көне пароход сарсып гитди.

Вячеслав Ананьевич мылайым сес билен:

— Эзизим, йөр гидели, бизе гарашярлар — дийди-де, аялының голтугындан тутды ве Пшеничнә йүзленип:— Юра, гаты кын болмаса, бизиң затларымыза эе дуравериң — дийип хайыш этди.

Урганлары беркидийәнчәлер гарашып дурман, Литвинов, агыр гөвресини гөрениңде, осланылмаян херекет билен пароходың үстүне товсуп гечди-де Динаның элини гысды велин, элиниң агырысына Дина тас гыгырыпды. Литвинов онсоң Вячеслав Ананьевичи гарса гуҗаклап, көне дәп боюнча онуң ики яңагындан тайлы гезек үч гайта огшады.

— Гелениңе көп хошал. Сениң ёклугың мени гаты көсендирйәрди! Нәче вагтдан бәри көсенип гелйәрин... Ынха инди иш җошуп ограр!— дийип, ол өз яныңдакы узын бойлы пыяданы Петине бака чаларак итерләп гойберди-де:— Бизиң партия гурамачымыз Ладо Ильич Капанадзе. Деңизчи. Мунуң крейсерини сөкүпдирлер, гурыганлыкдакы ишлеримизиң хеммесинден хениз кән бир баш чыкарып билмесе-де сыкылыклап, адамлары аяк үстүне галдырмагы башаряр, ядындан чыкармандыр. Яман зор сыкылыклаяр!— дийди.

Капанадзе-де йылгырып, элинде саклап дуран задының дашына чолангы папирос кагызыны айырмага башлады. Ол гүл дессесиди, олар мейдан гүллери болса-да, говулары сайланып йыглансоң, эдил багдан йыглан гүллер ялыды.

— Муны сизе мениң Ламарам иберди — дийип, Капанадзе месе-мәлим грузин акценти билен йүзленип, Динаның элинден өпди.

— Вах, гөр нәхили мәхирли аялыңыз бар экени, ол булары хачан йыгмага етишдикә, сиз бизе көмеге хайдап гелэнсиңиз ахырын!

— Ек, бизиң хеммәмиз сизе пристанда йөне гарашып дурдук. Бизиң огулҗыгымыз Григол хем бизиң янымызда барды, эмма сизиң пароходыңыз «SOS» сигналыны берди велин, дабаралы гаршыламамызы гойболсун этмели болдук...

Онянча Литвинов янгын болан ере айланып чыкды, шол бир ерде хениз хем аграслык билен отуран капитан билен гүмүр-ямыр этди. Инди ол гошавуҗыны рупор ялы агзына тутуп, бүргүде меңзеш бугдайреңк адама нәмедир бир затлары гыгырярды. Дина онуң айдянларыны диңлемәге башлады.

— ...Онда биз бу кейванымы сениңкә әлтип ташларыс-да, Ин-

нокентий Савватеич! Ә?.. Ёк, узак вагтлык дәл... Нәме? Ёк, ярамаз хелей дәл ялы.

Дина өз янындан өр-гөкден гелди. Мунуң диййән затларыны гөрсеңизләң, мен хакда бейле геп- диймәге ким оңа ыгтыяр берди дийсене! Эмма Динаның муның ыз яны билен эшиден сөзлери оны Литвинов билен бирхили ярашдыран ялы болды:

— Ёк-ла, бу саңа айратын бир алада болмазмыка диййәрин. Бир махал княгиня Волконскаяның өз адамсының ызы билен «Сибирь магданларының җүммүшине аралашайшы» ялы эдәймек хер өң етен аялың элинден гелйән зат дәлдир.

Өйүне Динаны «әлтип ташламакчы» болунян ол бүргүт шекил адам кимкә? Өз-ә ерли начальниклериң бири болмага чемели. Балыкчылар онуң сөзүни ере гачыраноклар... «Княгиня Волконская». Гарры хайраның тапян задыны гөрсеңизләң!.. Динаның ядына Некрасовың поэмасы, эденли аялың тайганың ябаны сәхраларының ёлларындан үсти япык пайтунлы дазлап баршы дүшди. Гоҗа губернатор оңа станцияда хупбат барыны берйәр... Аял машгаланың мылакатлылыгының гүйҗүниң өңүнде хич бир задың дуруп билмейәнлиги ядына дүшди... «Ёк, бу комод бейле бир гөмелтеем дәл экени. Йөне мунуң билен ишлешмек Вячеслав Ананьевиче кын дүшер, яман кын дүшер!» дийип, Дина пикир этди. Хонха ол икиси янашык дур. Литвинов хениз хем нәмедир бир зат-бир затлар диййәр, Динаның адамсы болса сабырлылык билен баш атяр. Олар нәме хакда гүррүң эдйәрлеркә? Ви, кимдир бир инженер Надточиев хакда экени. Гең фамилия экени, эмма нәме үчиндир ол озал эшидилен фамилия ялы-ла... Олар хәзир о ерде нәме гүррүң эдйәрлеркә?

— Фёдор Григорьевич, мен оны танаярын. Хер нәме дийсеңиз-де, ол йүпүниң үстүнде одун гояр ялы адам дәл — дийип, Вячеслав Ананьевич айдяр.

Литвиновың тапышып дуран гүр гашлары тирпилдәп, сеңригиниң үстүне абанып дуран керт маңлайының үсти билен ёкары герилйәр. Мавы, өрән мавы гөзлери гүррүңдешиниң йүзүне сиңе-сиңе середйәр, ашакы додагы диен этмезлик билен ашак халпаряр.

— Онуң билен көп вагт ишлешдиңми?

— Ёк, ончаклы көп дәл.

— Нәме онуң дилиниң дузлулыгыны халамадыңмы? — дийип, Литвинов соранда, агзының төверегиндәки вәшилик йыгыртлары хас белли болды.

— Онуң дилиниң бу ерде нәме дахылы бар?.. Биз принципиал меселелерде оңушмадык. Инженер Надточиев бизиң социалистик

дөвлетде яшаяндыгымызы бир гезек ядындан чыкарайды, мен коммунист хем иш везипэм ондан ёкаррак боланы себэпли, оңа дүшүндирмели болдум...

— Эхэ, шей дийсеңизлэң!— диенде, Литвиновың дулукларындакы йыгыртлар хас чуңалды.— Бейле болса, Вячеслав Ананьевич, икимиз оңа бу ерде оны ядындан чыкартмарыс. Биз шейле этмеги башарҗак ахырын — дийип, Литвинов чыны билен айдяр, эмма бу сөзлерде, Динаның гөвнүне болмаса, улы адамларың чагалар билен геплешйэн вагтындакы ялы яңсылап айтмак, оюн эдип айтмак эхеңи бар ялы болуп эшидилйэр. Эдил шол вагт хем бу Надточиев диен гең фамилияны адамсындан эшидендиги ве гүрлүшыкда Литвиновың шонуң ялы сателлитиниң болҗакдыгыны, начальнигиң оны өз янындан айырмаяндыгыны, хатда оны өз орунбасары этҗек болуп тайярлаярмыш дийип, адамсының гүррүңем берендиги бирденкэ Динаның ядына дүшди. Бу-у, барлышыксыз, принципиал, талапкэр ве чынчыл Вячеслав Ананьевиче бу ерде гөр нэче чылшырымлы затлар гарашяр!

Хелэкчилик чекен пароходдан бэш адам болуп, Пшеничныный угратмагы билен, кичеңрэк бир катере дүшйэрдилер, катериң рулуның башында болса бүргүт шекил адам. олара гарашып отырды. Елагчыларың хеммеси диен ялы ада дашалды. Олары гурлушыкдан иберлен улы-улы автобуслара мүндүрйэндиклери гөрүнйэрди. Хелэкчилик чекен пароход ташланып гидилен янгын ере меңзейэрди. Бирнэче адам башагайлыкда йитирилен затларыны гөзлэп, пароходың палубаларына айланып йөрди. Хайсыдыр бир каютадан аял агысы эшидилйэрди... Башдан гечирилен горкулар хениз ховада гайып йөрди. Гэмини янгының гоңурсы ысы гаплаярды. Дина төверегe гаранҗакламаҗак болуп җан эдйэрди.

— Ынха бу болса Кряжой адасының эеси, «Красный пахарь» колхозының башлыгы Иннокентий Савватеич Седых — дийип, Литвинов катериң ичинде гарашып отуран адамың кимдиги билен таныш дырды.

Седых бир сөз хем айтман, баш атды. Онуң башында харбы нусгалы папак, эгнинде офицер кемери билен гушалан гимнастёрка бар. Озалдан-да бугдайреңк йүзи гүне гаралып, бүрүнч ялы болупдыр, пристаның көпрүсине уллакан гара бир лимузини эмай билен дүшүрҗек болуп йөрен шофёра сигнал берҗек болуп, папагыны чыкаранда болса, маңлайының гүн деген ери билен гүн дегмедик ериниң чэги месе-мэлим болуп дур, гарамтыл сачларының арасында болса ак сачлар көмрүң үстүне дүшен гырав дек йылпылдаярды.

— Миллионер, эмма гысганчлыгыны велин, хий гояй — дийип, Литвинов гүррүңини довам этдирди.— Мундан, айдылышы ялы, гышың ортарасында бир бөлек бузам алып болмаз... Клубың нәнең, хенизем гуряңмы, Иннокентий Савватеич?

Дина болса нәме үчиндир бу йөнекей меселәниң аңырсында башга бир хас мөхүм меселәниң назарда тутуляндыгыны аңярды.

— Гурярын, Фёдор Григорьевич, гурярын...— дийип, ол гөвүнсиз җогап берди.— Колхоза герек затларың хеммесини, правленийәниң тассыклан затларының барыны гурярын.

— Шейдип, колхозың пулларыны елиң ыгына совруп гойберерсиң-дә.

— Оны эртеки гүн гөрерис, шонда белли болар.

— Сениң Тольшаң хем оны нәхак зат хасаплаяр. Бирбаша биЗиң Тәзе Кряжевомызда гурубермели экенлер диййәр.

— Биз оны сөзлери үчин йыгнакда шейле бир епбекләрис велин, икини ислемез ялы болар — дийип, Седых эндик эден херекетлери билен, деря серетмән диен ялы, катерн шейле бир гөнүкдирди велин, чаласын гәмиҗик чалтлыгыны говшатман, диен эдиҗилик билен сапалак атып, деряның тәзе гөрүнмейән ялпак ерлериниң дашындан бөвүр берип гечйәрди.

Гүррүңиң дүйп манысыны Дина аңмады, эмма бир-бирине шейле меңземейән бу ики адамы, ягны бичак улы бир гурлушыгың начальниги билен ада колхозының башлыгыны иш гатнашыкларындан башга бир задың хем багланышдыряндыгына велин дүшүнди.

Кенарда тагтадан эдилен узын көприниң бейле янында, балыкларың йүпе дүзүлиши ялы эдилип, көкенленен гайыклар чайканышып дурды. Ине шол ерде эгни телетин келтекчели ве элинде узын гайыш эллик тутуп дуран даяв бир адам катери гаршылады. Мылайым херекет эдип, ол өз аграс гөвресине шейле бир эрк эдйәрди велин, хатда аякларының астында майышян тагта көприниң ашагындакы сув хем шалпылданокды. Онуң ясы йүзүнде, юмралыбрак дуран гара гөзлеринде, гызгылт додакларында ачык гөвүнлилик, дегишгенлик аламаты барды.

Көприниң үстүнде, Литвиновың өңүнде дим-дик дурды-да, ол бир гөрсең оюн эдйән ялы, бир гөрсең чыны билен айдян ялы эдип:

— Хабар бермәге ругсат эдиң, булар үчин отаг тайярланды— дийип, тәзе гелен адамлара тарап баш атды.— Нахары Глафира тайярлады: балык чорбасы, бөрек, гатлаклы бар, ыслары болса бүтин көчәни тутуп дур. Янгыч, буйрулышы ялы, етерлик элтилди.

— Затлары ал-да, багажникде ерлешдир. Иннокентий Савватеич болса бу яш йигиди барҗак ерине элтер — дийип, Литвинов үм билен Пшеничныны гөркезди.

Телетин келтекчели адам болса:

— Яволь!— дийип җогап берди.

Догумлылык билен дөрт чемеданың дөрдүсини-де, икисини голтукларына, галан икисиниң болса хер бирини бир элине алып, япгыт кенарда оюлып эдилен басганчаклар билен чалт ылгаклап, ёкары чыкып уграды.

— Яңкы мениң шофёрым. Хемме адам оңа Петрович дийййәр, адыны, фамилиясыны болса онуң өзи-де ядындан чыкаран болса герек — дийип, Литвинов япгыдың аңырсына габат болан шофёрының ызындан шелайынлык билен серетди.— Элинден гелмейән хүнәр ёк; онуң айдым айдайшыны бир гөрседиңиз... Ынха дуруң бакалы, өйлән нахары вагтында гөрерсиңиз...

Шей дийип, Литвинов гысга бармак, түйлек элини Дина бака узатды. Эмма Дина онуң элинден тутмага етишмән, энтиреклэп гитди. Горкусына Дина гыгыраныны дуйман галды ве эгер-де Литвинов гүйчли эллери билен онуң голтукларындан шапба тутуп, гөрәймәге бирҗик-де эмгенмән, оны көприниң үсти билен гөтерип, кенара элтип, эмай билен дүшүрмедик болса, Дина сува йыкылҗакды. Мунуң нәхили болуп бейле боланыны Дина асыл дуйман галды, Литвинов болса, веҗине-де дәл ялы болуп, эййәм көприниң үстүне гайдып гелип, аялы үчин горкусындан хениз өзүни дүрсемедик Вячеслав Ананьевиче катерден көприниң үстүне дүшмәге көмек этмәге башлады.

Машына гирип, гурлушыгың начальниги өңдәки отургычда отурды, Петрович болса, Дина үчин машының ызкы гапыҗыгыны ачып берип, Динаның йүзүне шелайынлык билен, хатда хетдинден артык шелайынлык билен середип:

— Битте дритте!— дийди.

5

Москвадан башланан хова ёлы Петинлер үчин өрән оңат гечди. Хова гөтериленлеринден тиз вагтдан соң Дина уклады ве ол хова лайнери пейкам шекилли ганатыны ёкары галдырып, аэродромың үсти билен ашаклап угранда укудан оянды. Орта яшларындакы лётчик самолётың рубкасының гапысында йылгырып дуран ериндең:

— Старосибирскиң аэродромына гелмегиңиз билен гутлаярын — дийди.

Онсоң адамлар, мисли хич бир үйтгешик зат болмадык ялы, эдил Москваның этегиндәки Болшево я-да Монино дуралгасына гелен ялы, хамала диерсиң, бир махал Антон Павлович Чеховың телим ай сарп эден ёлуны екеҗе гиҗәниң ичинде гечмедик ялы, алңасаклык билен плащларыны геймәге, гош-голамлары билен гаймалаклашмага башладылар. Дина-да ёл ядавлыгыны сызман, укуда ятырка булашан сачларыны ур-тут дүзедишдирди, додакларыны гызыллады, трапың янында өзлерини гарщылан этли-ганлы даяныклы нәтаныш адамларың йүзлерине йылгырҗаклап гарады. Янгын апатына сезевар болан «Ермак» пароходында гечирилен ики гиҗе-гүндизи хем Дина дуйман галды. Диңе Кряжой адасына, Седыхларың өйүнде пәкизе отагҗык дийлип ат берилйән арассаҗа, үйтгешик энҗамландырылан отагҗыга барып етенден соң, Дина екеҗе гиҗәниң ичинде өзүни самолётың нәхили узак иллере гетирип чыкарандыгыны дуюп галды. Оны ер шарының гушаклыкларының вагт барадакы тапавуды ынҗалыксызландырып башлады.

Обада гиҗәниң бир махалы болупды. Өй эелери берейййәм ятыпдылар. Диварың аңырсындан Седыхларың гызы Василисаның укының арасында дем алшы, өз ата-энелери тарапындан кә Ванятка, кә Ваньша дийлип ады тутулян оглы Иваның ювашҗа хор чекиши эшидилйәрди, мыхман Дина болса гөзи ачык ятырды.

Ол диңе даңа голай уклады, оянанда болса оба гум-гуклукды, чүр депесинде ягаллак бир соснаҗык гөгерип отуран Дивнояр болса гүнортанларың гөк асманының өңүнде узакдан сеңңерләп гөрүнйәрди.

Биринҗи гүн гичлик оянып, Дина Василисаны гөрди ве гөрен бадына оны танады.

Ол пароходың үстүнден таймыла адамлары кабул эдип дурка, Динаның элинден халас гушагыны гаңрып алан адама элини бермедик шол өрүлип гойберилен ёгын сачлы, бердашлы яңаклары чалаҗа гызарып дуран меле гөзелди.

Москвалы мыхман зенан бу бир гөрсең эдил улалып доган ялы пайхаслы, бир гөрсең чага ялы сада, бир гөрсең шадыян, бир гөрсең күйли гызы бада-бат говы гөрүп уграды, бу гыз болса бейле достлугы аркайын, салыкатлылык билен кабул этди. Седыхларың өйүнде бу агаҗет, чаласын гыз, өзи айтмышлайын, «ак гаргады» Ол гыз нәме үчиндир гүне гаралмаян ак йүзли болса-да, яңаклары энайыҗа гызарып дуран болса-да, болдумлы эллериниң аяклары гап-гатыды, шокурдап дуран бармакларының учлары ярык-ярыкды.

Эртир билен башлан җала узынлы гүн дынман ягды. Хасыл

йыгнамага гайыклы гидилйән Заречьйә бу гүн гитмедилер. Дина узынлы гүн Василиса билен биле болды ве шу гысга вагтың ичинде Сибириң тебигаты хакда-да, бу ериң адатлары хакда-да бирентек затлары билди, шонуң үчин аслы Меркези Руссиядан болан, онуң хем үстесине Москваның өзүнде өсүп улалан Дина үчин тәзе бир әлем аян болуп уграды. Эмма ягыш, эдил башлайшы ялы-да, эртеси тапба диңди. Даң билен Седыхлар деряның аңырсындакы экин мейданларына гайыклы гитдилер велин, Дина ене-де гум-гуклук болуп галан обада еке галды.

Эмма шейле-де болса онуңкы угруна болды. Шол ховлуда, ёгын пүрслерден бина эдилен, сүйүлип ясалан гадымы петлели дуб габсалы япырык бир ымаратда шол «Ермак» билен гелен старосибирскли бир археолог ерлешипди.

— Онич. Станислав Сигизмуидович Онич, сизе кысматың индерен гоңшусы — дийип, ол эпет резин эдикли аяжыгыны абайлы тарпылдадып, өзүниң кимдигини москвалы мыхман зенана танатды. Ол өзүниң шу ере сүргүн эдилип гөчүрилип гетирилен поляк Онжиевскиниң агтыгыдыгыны, эжеси тарапдан болса декабрист Бестужевлериң кичисиниң ювлугыдыгыны шол бада ыглан этди. Бу ере сүргүн эдилип, шу ерде мекан тутан поляк Онжиевский өзүниң Варшаваның ве Москваның либерал газетлерине иберйән хабарларына Онич дийип гол чекйән экени, ол болса онуң Онь дерясының якасында яшаян адам дийдиги экени. Станислав Сигизмундович, өзи айтмышлайын, Оничлериң иң соңкусы, чүнки ол саллах. Ол область музейиниң ылмы ишгәри, бу үлкә биринжи гөчүрилип гетирилен рус илаты хакдакы диссертацияның үстүнде ишлейәр, хәзир болса етишибилдигинден деряның себитиндәки тарыхы экспонатлары йыгнамакчы боляр, чүнки бу ерлериң хеммеси — ол аңрысына өврүлип, өзүниң кичижик элини төверегине айлап гойберди — якын гележекде тәзе, Сибирь деңзиниң дүйби болуп галжак.

— ...Ол деңиз Каспи деңзинден бир азажык кичеңрәк болса-да, Азов деңзинден хас улы болар. Хава, Азов деңзинден хас улы болар, хут шейле, хут шейле.

Кичижик, маймын шекилли, алнының сачы дүшүп, ялпылдап дуран ериниң үстүне галак-гачак сачлары буйраланып дүшүп дуран, геплемсек ве жошгунлы Онич умуман, геп салгындан, яман яңра адам болмага чемели, хатда хемме зады билмәге өрән хөвесжең Василиса-да ондан букулярды. Эмма Динаның бу гелен өзболушлы үлкеси оны барха гаты гызыкландырярды, шоңа гөрә ол яңкы археолог үчин өрән аматлы аудитория болуп хызмат эдйәрди...

Ынха шу махал-да, адамлары деряның аңырсындакы экин мейданларына экиден колхоз баркасларының моторларының сеслери узакда ятышандан соң, Дина өзи үчин гойлуп гидилен эртир нахарыны ур-тут ийип, дөрт тарапыны-да бир өй ве хожалык ымаратлары тутуп дуран тагта хаятлы ховла чыкды. Онич өзүниң дуб гапысының аңырсындан шол бада пейда болды. Ол еңсесинде нэмедир бир зады гизлэп, Дина нэмедир бир зат айтжак ялы болуп, еңил-еңил йөрэп гелйэрди.

— Дина Васильевна, сизе бир гызыклы зат гөркезейин — дийип, ол элини узатды ве онуң «гызыклы зат» дийййэни послап оюк-оюк болуп гиден золак бир демир болуп чыкды.—Он үчүнжи асырдакы монгол ханжары. Муны маңа дүйн Тольша иберипдир. Олар силос үчин уры газярлар ве ики метр ярым чуңлукда таныымал бир эсгериң өрэн гызыклы губырының үстүнден барыпдырлар. Тольшаның язмагына гөрэ...

— Тольша ким?

— О нэхили ким? Шу ериң колхоз агрономы. Тайгада Ясная дерясының боюнда Тэзе Кряжево обасыны гурян шол-да.

— О нэхили Тэзе Кряжево?

— Бу нэме дийдигиңиз боляр? Бу ерде инди бирнэче гүнден бэри яшасаңыз-да шонам билеңзокмы? Ол тэзе, социалистик оба. Оңа, элбетде, бейле диеноклар, оңа йөне «Красный нахарың» яшлар бригадасы дийййэрлер. Ине онсоң, сизе яңкы айдышым ялы, уры газып йөркэлер гадымкы бир губырың үстүнден барыпдырлар. Бай губыр экени, бу ерлерде хенизе ченли бейле губырың үстүнден бармандылар... Эмма энтек хэзирликче диңе шу энайы ханжары иберипдирлер — дийип, ол послы демир золагына улы хөвес билен сын эдйэрди.— Сиз онуң муны бу ере нэхили эдип иберенини бир гөрен болсадыңыз! Ав түпеңиниң габына салып, дашына болса сыпал долап иберипдир. Акыллы адам. Хут шейле, хут шейле, селчең душян акыллы адам.

— Ким ол акыллы?

— Ви-и, сиз мени ойнажак боляңыз өйдйэн? Мен, элбетде, Анатолий Субботин хакда айдярын, бу ерде оңа Тольша дийййэрлер. Бизиң гөзел Василисамыза өйленжек боляң йигит. Онуң ады-да өзүне гелшип дур. Василиса. Хут шейле, хут шейле. Йөне велин, Дина Васильевна, мен бу гүн өзүмиң этмели өрэн бир мөхүм ишими этмедим, ягны мен хениз сизиң элжагазыңызы өпмедим, бабам болан болса, мениң бу болшумы хич халамазды.

Элиндэки демири эмай билен бир тагтаның үстүнде гойды-да, Станислав Сигизмундович саг элини шокурдап дуран брезент плащының сыйына сүпүрди ве күти хем йылы додакларыны Дина-

ның элине басып, рыцарлык дэп-дессурының талап эдишинденем хас көп саклады.

— Мениң кадрларым бу гүн экин мейданында. Седых аяз якынлашяр дийип эшидипдир, онсоң ол чагалары-да, хатда бәшинҗи класда окаянлары-да мобилизләйди. Маңа газышар ялы көмекчи ёк, шоңа гөрә мен бүтинлей сизиң ыгтыярыңызда. Хут шейле, маңа иследигиңизче ыгтыяр эдип билерсиңиз — дийип, плащыны шокурдадып, өкҗесини өкҗесине дукулетди.

— Маңа хөвүр боляндыгыңыза мен көп хошал — дийип, Дина йүрежиги билен җогап берди.

Бу тайда, Саян дагларындан дуп-дуры совук сувлары шейле бир чалт акдырып алып гелйән, хатда деряның сувларына сиңе серетсең хем, гаршыдан сув дәл-де, эйсем аданың өзи корабль кимин дазлап гелйән ялы болуп гөрүнйән бу тайга дерясының боюнда Дина бирнәче гүнүң ичинде шейле бир кән затлары гөрди велин, ол инди өзүниң Москвада эҗесине гоюп гайдан квартирасыны диңе агшамына, өзүниң ыссыҗа пер душегине гечип, ука батмагының өң янында ятлаярды. Бу ердәки хемме зат өзүниң әпетлиги билен гең галдырярды. Ховлының гадымы усул билен «ёлочка» шекилли ясалан ве агыр сокма билен япылян дервезесинден чыкан еринде гарашылмадык зада гөзүң дүшйәрди.

Бир махаллар, урушдан озал, хениз Дина яшаҗык гызка, Москваның этегиндәки пионер лагерине гидйәрди. Ол заман Диналарың машгаласы «Трёхгорканың» ишчилериниң умумы яшайыш җайының бир отагында болярды, шол умумы яшайыш җайындан Москваның этегине баранда, ол ердәки хемме зат ягны дилкав-дилкав болуп гөрүнйән алтынсов мейданларың арасындан гечйән деряҗык-да, дашына теген хаят айланан өлеңликлер-де, сосна токайы-да, окаян мекдеплерини гутаранлары мынасыбетли гечирилйән тоя гелен гызлары яда салян гөзе якымлы мылайым япраклы яшаҗык ак берёзаҗыклар-да, сосна агачларының ашагындакы җүрбе-җүр отларың йити ысы гелип дурян ыссы хова-да, хеммеси бичак тәсин болуп гөрүнйәрди. Дина ялаңач аякларына тикен батяндыгына гараман, трусылы, ак блузкасының үстүнден гызыл галстук дакынып, гүн догандан тә яшянча йылыҗа чәгәниң үстүнде, токайың ере дөкүлен тыпанчак пүрлериниң үстүнде ылгаярды, смоланың ысыны хезил эдип демине дартярды, хениз оңлы бишмедик, яңыҗа гызарып угран, булдурап дуран брусниканың хер бир салкымына хезиллер эдип бегенйәрди ве гөгүмтил асманда иң соңкы йылдызың өчүшине сын этмекден өтри даң билен турярды. Токай әлеми оңа әгирт улы, хезил хем берекетли болуп гөрүнйәрди!

Бу ерде, Сибирде велин ол ядына дүшенде, ол затлар кичиҗик, сувытсыз болуп гөрүнйәрди. Динаның хәзирки яшаян өйүниң, онуң өнүп-өсен үлкелериниң өйлериниң чени-чакы дәлдиги ялы, Кряжево обасы-да ол үлкелериң агачдан салнан обаларына дүйбүнден меңзәнокды. Онуң хәзирки яшаян өйи йөне бир өй дәл-де, гыра-төвереги ымарат болуп дуран гиден бир тагта ховлуды. Диңе яшалян өйүң өң тарапы хем-де дервезеси көчә чыкярды. Саг тарапы сыгыр дөлеси, чеп тарапы ат ятагы, төрүнде болса аммар бар, ине шол ерде хәзир Онич яшаяр. Аммарың янында болса бассырма болуп, ол ерде хәзир торлар гурадыляр, балыкчылык эсбаплары асылып гойлупдыр. Хеммеси берк, өмүрлик салныпдыр. Хер бир габсаның гулп үчин демирден сүйүлип ясалан халкалары бар. Хеммесиниң: пенҗирелериң-де, үчеклериң-де, дервезелериң-де дашары тарапы иримчигрәгеде хашамланыпдыр.

— Муңа кряжево обасы диерлер, бу ерлериң адамлары көне динли, барлы адамлар экенлер — дийип, Онич гүррүң бермәге башлады.— Бу ерлериң адамларының хер бир көпүклик задь бир манатлык чүй билен чүйленги экени. Бу ере сүргүн эдилен рухпаразлардан оба башланып уграпдыр. Ядыңыза дүшйән болса, языҗыларыңкыда, ялңышмаян болсам, Никита Сергеевич бир гезек Некрасовың шыгрыны мысал гетирипди.

Шей дийип, Онич ол шыгры гырыграк сеси билен ятдан айтмага башлады:

Боюн эгмедик аз сайлыҗа русы,
Зорлап уградтылар үммүлмез чөле.
Мүлк эдинип ысныщдылар ер билен,
Өтди бир йыл меңзәп шувлаян еле.
Комиссарлар барып сер салан вагты,
Эййәм ол ер гиден оба болупдыр.
Яңланып уссалаң екедабаны,
Аммар, сарай, ымаратлар галыпдыр.

Ине, шейдип, онлап йыллар айланяр,
Гөрсең, яңкы оба шәхере дендир —
Эрк хем азат зәхмет берсең адама,
Дөредйән гудраты уммасыз гендир.

Шейле, шейле, хут геңлер галдырян аҗайып затлар дөредйәр. Биз, ягны бу ерлериң адамлары, айратын бир бердашлы адамлардырыс. Крепостнойчылык хукугы бу ерде болмандыр, эркин яшапдырлар. Онсоң-да тебигы тайдан сайланып галан адамлар. Хава, хава, хут Дарвиниң кануны боюнча: нәсаг, игли, намарт адамлар бу ере етип билмән, ёлда өлүп галян экенлер. Диңе бе-

ден хем рухы тайдан гүйчли адамлар бу ере етип, мекан тутуп билипдирлер...

Обаның өзи аданың герши билен ики көче гөрнүшинде узалып гидйәрди. Гала ялы ховлулар эркинликде, бир-бириңден эсли узаклыкдадылар, дашары тарапларьи хашамланыпдыр, бир махал реңкленипдирем. Инди реңклери еле-ягмыра солупдыр, кәбир ерлери гопупдыр, эмма оба өзүниң тәмиз, гөзе якымлы гөркүни велин сақлапдыр, ховлуларың бириниң эеси өз дервезесиниң йүзүне хатда «Казбек» папирос габыныӊ йүзүндәкә меңзедип, гөк асманың астындакы дагларың этеги билен ат салып барян телпекли бир атлының гара судурыны-да чекипдир.

— Хер нәме дийсеңизем, бу абанышып дуран хаятлар, дервезелер, улы-улы сокмалар адамың йүрегини гысдыряр — дийип, Дина өз гүррүңдешине җогап берди.— Бизиң орта Руссиямызың өйлери хас оңат-ла: багҗагазлары, черёмухалары, теген хаятҗыклары, гуйы леңңерлери негөзел затлар ахырын...

— Дурмуш адамларың аңыны кесгитләпдир, Дина Васильевна. Дурмуш агыр болупдыр. Бу җелагайларда дайхан узак ёла яны палтасыз чыкмаян экени. Хава, хава, асыл онсуз болар ялы дәл экени. Ыкмандалар хакда шунча кән айдымың бардыгы йөне ерденди өйдйәңизми нәме?.. Егса-да нәме дийсеңизләң, багышлаң велин, сизе бу эркек җалбары өрән гелишйәр. Аялларың бу эркек задыны геенлерини гөренимде, мениң еңсе дамарымдан тутуляр, эмма сизиң бедениңизе велин...

— Хенегиңиз үчин, саг болуң, биз сибирлилер хакда гүррүңлешйән ялыдык-ла?

— Ви, геп айтдык, геп эшитдик, бу ерде хенек нәме ишлесин! Мен хич бир субутнама талап этмейән долы хакыкаты беллэп гечдим. Эгер дуэле чагырмак дәби хенизем болаян болса, сизиң бу ерде пейда болмагыңыз билен Дивноярскиниң йлатының азындан дөртден бири дагысы «ханҗарың гурбаны» боларды дийип, мен-ә, догрым, горкманам дурамок.

— Эгер өте эшитмедик болсам, сиз яңы Василиса өйленҗек болуп йөрен йигит бар дийдиңиз өйдйәрин?

— Колхоз җемгыетчилиги шейле чаклаяр. Хава, хава, өз хорматлы атасы Иннокентий Савватеичиң баштутанлыгындакы колхоз җемгыетчилиги шонуң ялы пикирде. Эмма ол гөзелиң өзүниң нәхили пикирдедигини велин мен, диңе болуп гечен фактлары анализлемәге эндик эден тарыхчы боламсоң айдып билемок. Иннокентий үчин велин ол ника озалы билен династия мирасдүшерлигини назарда тутяр. Тольша мен диен агроном, Иннокентиниң көне достуның перзенди. Иннокентий ол йигиди, гөнүләп айданыңда, иңңән

говы гөрйәр, шоңа гөрә, вагты геленде өз тәҗи-тагтыны-да оңа табшырмакдан өтри, шейдип, ягны оңа өз гызыны берип, оны өз «Красный пахарына» өмүрлик беркидип гоймакчы боляр. Йөне мунуң өзи, әлбетде, месавы чакламадыр, шондан башга зат дәлдир. Василисаның нәме үчиндир ол хакда асыл гүррүң эдеси геленок... Ол маңа: «Бәш йыл институтда окамалы, бәш йыл ичинде болса бу ерде телим шәхер гуруп гутаряРлар. Онянча ненең-ничик болҗагыны ким билйәр?» дийди. Эмма хәзирки вагтда велин немец дили барада асгын болуп чыкыпдыр, шол себәпли ол меселе, әхтимал, ене гүн тертибине гечсе-де гечип йөрендир.

Археологың самахыллысына гүп ынаныл, ховсала дүшен Дина:

— Онда әйсем оны зор билен әре берәерлерми?— дийип сорады. Дина ол гыз өрән үйтгешик, иңңән говы болуп гөрүнйәрди.

— Нәме Мамин-Сибирякҗыгы окадыңызмы?— дийип, Станислав Сигизмуидович гүлүмсиреди.— Бу ерлерде, Онь илинде озалкы заманларда-да аяла хөкүм эдип билмәндирлер... Аял аз экени. Аялың әрсиз галар горкусы ёк экени, бада-бат башга бири аляр экени... Зор билен... — дийип, Онич хынчгырып, инчеҗик сеси билен гүлйәрди, шейле бир гүлйәрди, хатда онуң сачы дүшен түңңи алны дерчирәп уградьі, галан сачларының бурмалары болса титрейәрди.— Бу ерде, Онь илинде, билер болсаңыз, сува сокмак дәби бар экени. Ынха, меселем, эгер бири аялыны бир гезек, ики гезек, үч гезек урайса, аяллар йыгнаныл, оны тутага-да, келлесине халта гейдирип, голтукларындан болса йүп гечирип, деряның бузы дөвлен ериндеи деряның сувуна сокян экенлер. Сува бир гезек сокярлар, ики гезек сокярлар, үч гезек сокярлар-да, соң сувдан чыкарып, дыр-пытрак болуп гачып гидйәрлер. Хайры дегйән экени. Хава, хава, онда-да нәхили хайры дегйән экени! Дең хукуклылыгы хич бир секизинҗи мартсыз беркарар эдипдирлер, инди болса — дийип, Онич өз гүррүңдешиниң гулагына тарап эгилди — бу ерде маңа бир адамың гүррүң бермегине гөрә, Ясная обасыны, ягны шол Тәзе Кряжево обасыны гурмаклыгы-да Иннокентий шолары, ягны Василиса билен Тольшаны танышдырмак үчин тослап тапанмыш... Эмма онсы аңсат баша бармаса герек, себәби хәзирки яшлар өз ата-энелериниң өйүне кән бир япышып дурмаярлар. Елек чыкаран батларына ганатларыны герйәрлер-де, нирәдир бир ере, шәхер нирдесиң диййәрлер-де гөтерилиберйәрлер...

Дина бөврүни диңләп:

— Ол Василисиниң овадан гөзлери бар: гөм-гөк, дуп-дуры — дийип сесленди.

Оларың гидип барышларына инди бир сагатдан-да көп болды, оларың өңүнде болса хенизем шол бир көче узалып гидйәрди, шол бир гала шекилли ховлулар, оларың аңырсында болса бөссанлар яйылып ятырды, олардан хем аңырда, мисли дүйбүнден голайлашмаян ялы болуп, токайың гөгүмтил депеси сеңңерлейәрди, токайың бошдак ерлеринде болса, кә саг тарапындан, кә чеп тарапындан йылпылдап, деря гөрүнйәрди.

— Сизиң гөзлериңиз хас хем говы!— дийип, Онич сесини батландырды.— Сизиң гөзлериңиз батгалыкларың эпишгелери ялы. шолары билйәңизми? Олара бу ерлерде чарус дийййәрлер. Үмүрси болуп отуран гөм-гөк отуң арасында кичиҗик, бир бөлеҗик айна ялы болуп ятандыр, янына барып, үстүне абанайсаң хопаймакданам гайтмаз.

Бу гүн олар аданың аңры четине барып етдилер. Үч тарапа чыкян сүйнмек амбразуралы эдилип, болдумлы пүрслерден гурлан дөртбурчлык җайлары: Иван Грозныныӊ заманларындакы стрелецлериң заставаларының зынданларыны гөрүп чыкдылар. Оларың мергенханаларындан ичине гирип гөрдүлер, археолог болса соң, Русеия дөвлетиниң серхеди гүндогара сүйшүп беркәнде, ол ымаратлары түрмә өврендиклерини ве дүрли вагтларда бу ерде тарыхда ады белли адамларың туссаглыкда болуп, гөрги барыны гөрендиклерини гүррүң берди. Кисе фонарҗыгының кнопкасыны шыркылдадып, Онич гуҗак ярым ёгынлыкдакы, чала-чула ёнулан, таралып гиден пүрслериң йүзүнде оюлып, славян хаты билен язылан, хеңләп гиден язгылары, нышанлары, раскольниклериң дөрт эгинли хачларыны ягтыландырып гөркезди. Дина хич зат селҗерип биленокды, эмма Онич велин ол язгылары ятдан окаярды ве инди, гелҗекдәки деңзиң сувлары бу ере гелип етенде, өзүниң бу ымаратҗыклары ве бейлеки ядыгәрликлери Старосибирскә экитмегиниң, гелҗекдәки несиллериң гөрүп томаша этмеклери үчин олары шол ерде. Онь белентлигиниң бир багында гайтадан дикмегиниң баша барҗакдыгы хакда дашындан арзув эдйәрди.

Дина фонарҗыгың ягтысының сүйшүшиниң ызы билен хөвес билен середип дуран еринден:

— Хер нәме этсеңем, булар йыкылып гидер. Буларың хеммеси гаты көне, чагшан затлар ахырын — дийди.

— Чагшан затлар? — дийип, Онич хынчгырып, кикирдәп гүлмәге башлады-да, шокурдавук плащының астындан кичиҗик авчылык палтаҗыгыны чыкарды-да, оны Динаның элине тутдурды.— Ханы бир пүрси уруп гөрүң, гүйҗүңизиң барындан уруң. Зыяны ёк, зыяны ёк, ынха мысал үчин, пүрслериң ынха шу ашакы гатыны уруп гөрүң.

Дина палтаҗык билен урды велин, палта ылла даша-деген ялы, эли агырып гитди. Археолог арасыны үзүп-үзүп, «хе-хе-хе» эдип гүлмэге башлады-да, мисли ене хынчгырып, угран ялы болды.

— Бу керкау ахырын. Вагт гечдигиче ве сув дегдигиче бу-диңе даша дөнйэр. Буларың хеммеси иңңэн пугта затлардыр. Иннокентиниң атасына Савватей агсак диййэрлер, сиз оны танаян дэлсиңиз, ол хэзир бал арыларының сакланян еринде боляр. Ол иңңэн гызыклы экспонат. Ол сегсен дагы яшан болса герек, эмма шонда-да ол өтен йыл дэл, биллир бир айыны өлдүрди. Догры, гүлкүнч ягдайда болса-да, гараз өлдүрди. Мениң өзүм ол айының этинден ийип гөрдүм. Хава, хава, ийип гөрдүм...

Өе олар гүн эййэм Дивноярың аңырсына габат боландан соң гайдып гелдилер. Керт гая узакдан этегинден депесине ченли алтын чайылан ялы болуп гөрүнйэрди, шоңа гөрэ Дина онуң депесиндэки, мисли лабырыны ташлан кичиҗик гара булут ялы болуп отуран ягаллак соснаҗыгы-да селҗерди.

Олар доланып геленлеринде, өй эелери өйдедилер. Ачык эпишгеден Глафираның бугдайреңк яңаклары, бирхили монастырь адамларыныңкы ялы, кэшир реңки билен өвсүп дуран гураксырак йүзи гөрүнйэрди. Седых телефонда: «...Ёк, йүң сакгал этмерис, йүң сакгал этмерис! Йөне кэн чекелемэң, хич болманда екеҗе гүн бери-җылавсыз ишлемэге гоюң. Боюн аланымызың хеммеси болар... Гошмачамы? Гөрсене муны! Ёк, мен борчнамадан дашгын бейле сөз берйэн дэлдирин. Оныңыз болмаз! Кесекиниң аркасына мүнмеги говы гөрйэнлер үчин «Красный пахарь» ишлемез. Ишлемез диййэрин!» Эйванда, свитердир кофтаҗыгыны чыкарып, күйзеден эдилен эл-йүз ювуляндан Василиса шовхун билен ювнуп дурды. Онич ол гызың узындан овадан бойнуна, терезилэп дуран герденлерине этли-ганлы голларына хөвес эдип сын этмэге башлады. Эл-йүзүниң сабыныны ювуп айырмак билен гүмра болуп дуран Василиса бирнэче вагтлап оны дуймады. Соң, йүзүниң сабыныны айрып, гөзүни ачанда, Оничиң чиңерилип середйэнине гөзи дүшүп, ур-тут омурданларыны полотенце билен япды-да:

— Барың, ери!— диййип хемле урды. Онсоң ол лакгы адамың сесини-үйнүни чыкарман, өз аммарына бака юмлугыберендигини гөрүп, Дина гең галды.

— Түйс бир ялманың бар-да!— диййип, Василиса халаман айтды ве шол бада овадан йүзүни ур-тут өзгердип, эринлерини йыршардып, ёкаркы дишлерини сыртардып, эдил Станислав Сигизмундовичиң агынҗа өзи болайды.

— Ялман?

— Хава, шонуң ялы бир алака бар — дийип Василиса дүшүндирди, онсоң ол гызың өз төверегиндәки адамларың кешбинде мөжеҗиклериң, гушларың, өй хайванларының сыпатларыны гөрмек эндигиниң бардыгына Дина ене-де үнс берди. Меселем, Глафира ол «хакгей» гуш дийип ат берипди, Петровиче болса «торсук» дийипди ве гүйзүне торсуклар семиз болярлар, гашанмага-да ялтанярлар ве өрән хоран болярлар дийип дүшүндирипди.

Билеликде ичерик барып гиренлеринден соң, Дина ондан:

— Мен нәмә меңзейән-ә?— дийип сорады. Василиса агач чүйден полотенцесини асды, сабын габыны, диш чотгасыны тагчада гойды ве ал яңагыны гүл өвүсдирип, мавы гөзлерини гүлдүрип, мыхман җорасының йүзүне серетди... «Ёк, Николай Кузьмич, ол болмаяр — дийип, Иннокентий Седых телефон трубкасына гыгырярды — бири-хә зәхмет чексин, башга бири болса тайярыны җантайына соксун диен ялы боляр, онданам бир социализм болармы? Социализм диймек — зәхметине гөрә хак диймек ахырын. Өвредипдим, билйәрин... Мен дәл, мен дәл, гайтам сениң шол сводкачыларың шол ортача сан билен колхозларың ишини гөрйәрлер. Борчнамам боюнча табшырарын, шондан артык талап этме. Маңа гурмагам герек. Райком боланда нәме? Халаныңы эт, райкома чагырсаң чагырай. Йөне мен обкомыңам ёлуны тапяндырын...» Седых трубканы гоюп, гахар билен түйкүринип гойберди.

Керосине өлленен эсги билен эллериниң ягҗымак гара кирини сүпүрип дуран еринден Ваньша:

— Ене ята шәриклериң дерегине табшырмалымы?— дийип сорады.

— О сениң ишиң дәл. Гошулмасыз ере гошулмалы дәлдиги гулагыңда галсын. Геплейән экйәр, диңлейән йыгнаяр дийип, атамыз догры айдяр. Говусы, газаны гетирмәге Глафира көмеклеш.

Василиса хениз хем Динаның йүзүне середйәрди, Дина болса гарашярды. Өзүни бу гызың нәмә меңзедйәндигини Динаның нәме үчиндир эшидеси гелйәрди.

— Ери, ханы айтсана!

— Гаты гөрмезмисиңиз?.. Ай, ёк, онда-да айтмайын-ла — дийип, Василиса тарелкалары, чемчедир вилкалары, бурч, дуз чыкармак үчин шкафҗыга элини узатды.

Шенбе гүни агшамара гурлушыкдан Вячеслав Ананьевич гелди. Ол гапыдан гелип гирен бадына, Динаның йүзи ачылып гитди. Ол ур-тут тутгаклап, Вячеслав Ананьевичи обаны гөркезмәге экитди, бу гүнлериң ичинде өзүниң Оничден ве Василисадан эшиден затларыны оңа гүррүң бермәге башлады. Вячеслав Ананьевич өз аладалары билен гүмра болансоң, оңлы пикир бермән

диңлейәрди. Соң олар керт кенарың үстүндәки сосналарың ашагында, дүвүн-дүвүн көклериң үстүнде бир мейдан отурып, эртир говы хова болҗакдыгыны аламатландырян үмсүм агшам шапагына сын этдилер. Чыбынлар ховада сүтүн ялы болуп пырланярдылар. Динаның шол гүррүң берип отурышыды, адамсы оны диңлейәрдем, диңләнокдам, маңлайында болса диклигине гидйән йыгыртлар месе-мәлим билдиришип дурды.

Вячеслав Ананьевич чыбынлары эли билен овды-да бирденкә:

— Нәме мениң ишлерим сени дүйбүнден гызыкландыранокмы?— дийип сорады.

— Хава, хава, әлбетде, гызыкландыряр. Сен ол ерде ненең, нәхили ерлешдиң? Тәзе ишгәрлериң, ненең? Ол гең Литвинов ничик?

— Ол гең адам дәл, әзизим... Онуң нәмедигини, нәхилидигини хениз магат билип билемок, йөне бир зат велин айдың: аппарат ишлеринде ол барып ятан күштчи, ол бәш гечүми өңүнден гөрйәр.

— Нәме? Я эййәм пәсгел берип башладымы?— дийип, Дина галагопланып сорады.— Мөврити гечип барян гоҗалар әлмыдама ерән гедем боляpлар, өзлеринден өкде чыкарлар өйдүп горкуп йөргүч боляpлар-да... Шо дәлми сениң диййәниң? Ә? Бейле болса сересап болавергин, какасы.

— Ек, ол маңа энтек пәсгел беренок-ла — дийип, Петин йылгырды.— Мен оңа герек-ле. Юра Пшеничныйың айдышы ялы, ол мениң пикирлерими, мениң идеяларымы өзүниңки хөкмүнде гөркезип, мениң пикирлерим билен, мениң идеяларым билен гүн гөрмекчи боляр... Мениң йүзүме хаҗык-хуҗук эдип, мениң гөвнүми тапып билсе арманы ёк-ла. Эмма мен өзүме бу ерде иңңән дервайыс герек адамларың списогыны берен бадыма, ол: «Ек йигренйәним гуйруклы адамлардыр...» дийди. Эмма эййәм гелен Юрий, Гурьянов, Власов дагыны велин кабул этди. Юриниң оңа өйкүнип, гүлдүрип ичимизи гырайшыны бир гөрседиң. Ынха бараңда гөркезерис.

— Егса-да бизиң ол люкс чадырымыз ненең?

Вячеслав Ананьевич чалаҗа йылгырды.

— Ол барада ол хокга чыкарды. Онуң коттеҗини гуруп гутардылар, ине шоны ол бизе берип, өзи чадырда галан болды... Хич болманында саңа салам говшурмак билен билеликде шоны айтмагы маңа саргап гойбердилер.

— Шей дийсене, бейле болса говы эдәйипдир!

— Говы эдәйипдир? Дина, сен хениз чага ялы гүррүң эдйәрсиң — дийип, Вячеслав Ананьевич онуң эгнини сыпалады.— Эгер-де икимиз ол хошамат надстройкаларың астындакы базиси гөрме-

сек, онда марксист болмадыгымыз болар. Базис болса, эзизим, бар. Билер болсаң, ол хорматлы Литвинов өз абрайыны гөтермек үчин Дивноярск атлы социалистик шэхер гурмак күйүне дүшүпдир: проспектлер, площадлар, стадионлар, хатда троллейбуслар гурмак ислейэр. Пикири бэри-бэрде дэл, тайгада троллейбуслар йөретмек дийсене! Кемаллы гуран задының-да болмандыгы дүшнүкли зат. Ине инди, өзүниң башлан ол бейхуда иши үчин чэре гөрмезликлери үчин, «көпчүликден арасыны үзмейэн» киши болан болуп, ене-де Гөк шэхерҗигиң чадырында гышламакчы боляр. Сапалак атяр: кынчылыклары халк билен биликде чекйэн кищи боляр... Онуң бизе гарашык эден болмагы-да шонуң үчин.

Вячеслав Ананьевичиң айдянлары ынанмазча дэлди. Шейле болса-да Дина онуң болшуны халамады: кэмахал ялңыш зат хем хош якгыч боляр. Эмма адамсы өзүни өй эелери билен сыпайы ве гадырлы алып барярды, ол гиҗе шу ерде галды. Өй эелери Седыхлар мыхманы говы кабул эдип, өзлериниң аяп саклаян пер дүшекчесини деррев полда яздылар. Дина говы, берк уклады ве адамсы уграндан, өй эелери болса ише гиденден соң оянды. Еринден туранда, столуң үстүнде гойлуп гидилен бир хатҗагаза гөзи дүшди: «Ишлер гаращяр. Сени гөчүрип экитмеги чалтлашдырҗак болуп җан эдерин. Хер агшам телефон эдерин. Мениң кынчылыкларымы гайгы этме. Большевиклериң алып билмеҗек галасы екдур».

Агшам, баркаслар колхозчылары деряның аңрысындакы экин мейданларындан гетиренден соң, Дина ене-де Василиса билен дүйнки гүррүңе башлады:

— ...Ери онсоң, мениң адамым нэмэ меңзейэр?

Ол гыз бу гүн шейле бир ядапдыр, хатда агшам шамыны-да иймеди. Онуң өзүне зор салып йылгырянды гөрнүп дурды.

— Онуң нэмэ меңзейэнини билемок, эмма сиз велин... Диночка Васильночка, гаты гөрмезмисиңиз?.. Сиз пишиҗеге меңзейэрсиңиз, сыпаласың гелип дурян пишиҗеге меңзейэрсиңиз.

Дина аңк-таңк болуп:

— Пишиҗеге?— диенини дуйман галды.

— Ынха гөрдүңизми, гаты гөрдүңиз — дийип, Василиса, геп салгындан, ол веҗине-де болман, говшаклык билен җогап берди. Еринден туруп, геринди-де: — Гиҗэңиз рахат болсун. Гышардыгым укларын!..— дийди.

«Пишиҗек, ниреден тапдың дийсене!» дийди-де Дина ичини гепледип, пер дүшегиң үстүнде бир эйлесине, бир бейлесине өврүлйэрди. Гөзлерини ачып ятан еринден тутының аңырсындан гелйэн хер дүрли хор чекмелере, гара чекиртгэниң җыррылдысы-

на, ниредедир бир габа дамян дамҗаларың җулпулдисине [illegible] салярды, шол вагтың хем өзүнде гырмызы бантлы түйлек пишик ве сыпал шляпаның ашагындан чыкышып гелйән эдил шонуң ялы чага пишиклер гөзүниң өңүне гелйәрди, өзлериниң Москвадакы җайының мыхман отагында сүйри чарчувада асылып дуран сурат шекиллендирилиши ялы литографик айдыңлык билен гөзүниң өңүне гелйәрди. Ол сураты Вячеслав Ананьевич уршуң иң соңкы этапы хакдакы ядыгәрлик хөкмүнде саклаярды, Дина болса ол түйлек җандарлары кән бир халамаса-да оңушмалы болярды.

Адамсының гысга вагтлык гелип гитмеги бирденкә шейле көп затлары ятлатды, хатда бу гиҗе Динаның хич укусы тутмады. Бәш йылдан көпрәкден бәри биле яшашмакларының довамында олар бир-биринден бир гезек-де узак вагтлап айра дүшмәндилер, шоңа гөрә ынха инди янында Вячеслав Ананьевичиң ёклугына Динаның йүреги гысярды, чүнки бирхили бошлук эмеле гелип, оны хич бир зат долдурып биленокды ве ол бошлук өзүни барха көп ятладярды.

Аслына гараныңда, Дина хениз яшаҗык гызҗагазка, Вячеслав Ананьевич онуң дурмушында пейда болупды. Дина билен эҗеси икисине ол вагтда эдил бир вагтың өзүнде диен ялы ики саны гөлег хаты гелип говшупды, ол хатларда фабрикден Москва ополчениесине гиден ефрейтор Василий ве рядовой Владимир Захаровларың Вязьма шәхери угрундакы сөвешлерде гахрыманларча гурбан боландыклары хакда хабар берилйәрди. Дина какасы билен доганының вепат боландыгы билен хениз хич өвренишип билмәнйәрди, онуң хем үстесине немец авиабомбасы докмачыларың эгирт улы умумы яшайыш җайында Диналарың яшаян тарапыны юмрупды.

Харбы Москвада өйсүз-овзарсыз галанлары бош дуран җайлара гөчүрйәрдилер. Динаның докмачы эҗесине өз институты билен билеликде нирәдир бир ере гөчүрилен бир инженериң җайының ачарыны бердилер. Дина билен эҗеси өй ишгәри үчин болан кичиҗик бир отагҗыгы эеледи, фабком болса олара ики саны демир кровать, ики саны күрси, бир шкафҗык билен бир столҗук иберди. Элҗиремәге эллери етер ялы дәлди ве эгер-де җайың эесиниң гайдып гелмегине гарашып, хәли-шинди гайгы эдип йөрмели болмадык болсалар, етим галан энели-гыз икиси өзлериниң ерлешишинден гөвүнлери җай болҗакды. Җайың эеси хакда хич зат билмеселер-де, энели-гыз икиси оны өңүнден халаман ўградылар ве эгер-де ол гелип, булары җайдан чыкарҗак болайса, оңа өзлериниң нәме дийҗекдиклерини ве нирә арз этмәге гитҗекдиклерини хем өңүнден пикирленип гойдулар... Ине инди, өз ыссы пер

дүшегинде ятан еринден Дина гелҗекдәки адамсының биринҗи гезек пейда болшуны ятлаярды.

Гүнлериң биринде Дина билен эҗеси фабригиң нахарханасындан гелип, гапыны ачанларында, дуран ерлеринде доңуп галдылар, себәби кимдир бири даланың чырасыны якыпдыр. Бир күнҗекде говы эдилип, бирнәче чемедан, уллакан бир дүвүнчек, нәхилидир бирхили ящиклер үсти-үстүне гойлупдыр. Какадылан доңуз этиниң якымлы ысы бурнуңа урярды. Гелипдир!..

Җайың эеси болса эййәм ванналы отагдан чыкып, эгни ала-мула халатлы, аягы говаллаң гейлен юмшак туфлили, сакгал-мурты говы эдилип сырылан, сачы говы эдилип даралан гөрнүшде, урушдан озалкы говы сабының ысыны буругсадып, булара бака гелйәрди.

— Ә-хә, гөр кимлери мениң җайыма гетирен экенлер!— дийип, ол йүзлененде, бу сөзлериң гиң гөврүмлилик билен, алчаклык билен айдылышы бада-бат геңгалдырды.— Ханы, салаумалейким! Петин. Вячеслав Ананьевич Петин. Таныш болалың...

Шоңа гөрә хатда ынха хэзирем, арадан шунча йыллар гечен-ден соң-да, Дина ол пурсаты миннетдарлык билен ятлаярды. Онсоң Динаның эҗеси өзүниң аяп саклап йөрен урушдан озалкы грузин чайындан демләп, Вячеслав Ананьевичи леззетләпди. Вячеслав Ананьевич гошларының арасындан чыкарып, бир пачка говы эрик гетирди, Динаның өзүне болса бир плитка «Золотой ярлык» шоколадыны берди. Динаның эҗеси өзлериниң бу җайда бейдип узак яшап йөрмекчи дәлдиклерини, вейран эдилен умумы яшайыш җайыны трёхгоркачыларың беҗерен бадына шол ере гөчҗекдиклерини өзлериниң тәзе таншына ур-тут гүррүң бермәге башлады.

— О нәме үчин?— дийип, Вячеслав Ананьевич җогап берди.— Элбетде, мен ислесем, сизи гөчүрип билерин, чүнки өз везипәме гөрә айратын яшайыш җайлы болмага хакым бар. Эмма бейтмегиң нәмә гереги бар? Хэзирки вагтда уруш баряр. Хер ким бирек-биреге элинден гелдигиче көмек бермәге борчлудыр, шоңа гөрә мен сизе көмек эдениме говы гөрйәрин... Уруш гутарянча болубериң, соң болса... Ай, оңа ченли ким өлйәр, ким галяр, мени болса тиз вагтдан хөкман мобилизләрлер...

Энели-гыз ол теклиби миннетдарлык билен кабул этди. Вячеслав Ананьевич, хакыкатдан-да, тиз вагтдан мобилизленди. Фронта гитди. Онуң отаглары адатча япык болярды, эмма олары ичи йыгналярды, гүллер суварыляр. Урушдан соң җайың эеси оккупацион гошунларда гуллук этди. Эмма халан вагтында, бирденкә Москвада пейда болуп, өзүне тәмизлигиң, тертибиң, җанлы

ынҗалыгың, гаты-гаты геплейән, акгөвүн гартаң аялың аладаларының хем-де лак атанда йүзүни гызардян ве ассырынлык билен оңа сын эдйән сарыягыз гызың мавы гөзлериниң гарашяндыгыны билип, өз җайының агзыны ачмагы мүмкинди...

Ынха инди, бу ада обасының хоразлары гиҗәниң бир махалы гыгырышярка, Дина ол хекаятлары ятланда, онуң гөвнүне Вячеслав Ананьевич хич гаррамадык ялы болуп гөрүнйәрди, өзлерине коридорда габат гелип, «салаумалейким» диен гүнүнден бәри, хатда асла үйтгемедик ялы болуп гөрүнйәрди. Эмма Динаның өзи велин Вячеслав Ананьевичиң гөзүниң өңүнде буйра-буйра болуп дуран сарымтыл болдумлы сачлы, гүндогарлы гызларыңкы ялы чаларагада гыярак мавы гөзли, бердашлы гыздан илки башда узын голлы, узын-узын аяклы, чекинҗең етгинҗеге, соңра болса медицина институтында окап йөркә, еп-еңилҗе, сыратлы, гелшикли улугыза өврүлипди.

Вячеслав Ананьевичи ол чагалыгындан башлап, өз адамы хасапламага, дегишмек хем, гүрлешмек хем, маслахатлашмак хем, ери геленде өз гызлык сырыны хем айтмак болян өз улы доганы я-да дайысы хасапламага эндик эдипди... Эй тоба, ол бир гезек өзүниң гөвүн диениниң баша бармайшыны оңа гүррүң беренде, гөр нәхили аласамсыклык эден экени! Шонда бу гиң гөврүмли, сакланыклы адамың нәхили галагопланандыгыны, гахарланышыны, гынанышыны гөрүп, Дина гең галыпды. «Дүнйәде кесекиниң гынанҗыны өз гынанҗы ялы гөрйән адамлар-да бар экени» дийип, Дина шонда өз янындан пикир эдипди. Хатда соң-соңлар-да, Вячеслав Ананьевич оңа мимоза гүлүниң бир пудаҗыгыны гетирип беренде, Динаның доглан гүни мынасыбетли оңа туфли, сагатҗык, брошка пешгеш беренде, үйтгешик бир концерте я-да футбол матчына билет гетирип беренде хем Дина оны Вячеслав Ананьевичиң говы адамкәрчилиги йүзе чыкмагы хөкмүнде кабул эдйәрди. Оны гөни шол ерден театра я-да ресторана экитмек үчин Вячеслав Ананьевич кәмахал онуң ызындан института машынлы барярды. Шонда-да Дина хич бир үйтгешик зат бардыр өйденокды ве курсдаш гызлар Вячеслав Ананьевич хакда гүррүң эденлеринде, оңа «сениңки» диймеклерини хатда говы гөрйәрди.

Динаның эҗеси болса улы-улудан демини алып, ынҗалыксызланярды, гахарланярды. Маны билмез гызҗагаз ялы болмакдан Динаның эл чекмегини, бу затларың нирә алып баряндыгыны, нәхили ховп саляндыгыны пикирленип гөрмегини талап эдйәрди. Ховп саляндыгыны? Дыкгатлы ве өзүниң мәхирли дыкгатлылыгы билен бир азаҗык гүлкүнч Вячеслав Ананьевичиң — мәхирли дайысының, акыллы улы доганының нәме эрбет зат этмеги мүм-

кин ахыры?.. Вячеслав Ананьевич хер хили адамы гөрмек болян ресторанда танс эденде-де оны хер бир аудиторияны долдурып дурян студент гызларың бири хөкмүнде дәл-де, мисли тапылгысыз шазада гыз кимин тутаклаярды... Онсоң гүнлерде бир гүн машынлы гайдып гелйәркәлер, бир бахана билен өңдәки отургыч билен кабинаның ики аралыгындакы айнаны ёкары галдырып, Вячеслав Ананьевич Динаның эллеринден тутуп, оны өзүниң инди бирейййәмден бәри сөййәндигини, оны өз аялы хөкмүнде гөрмеги арзув эдйәндигини айданда, Дина диңе алҗырады-да:

— А институт, институты нәтмели? Онсоңам менденем бир аял болармы? Эҗем маңа хич зат оңарaңок дийййәр... — дийип, агзына гелен сөзлери айданыны дуйман галыпды.

— Сен өрән говы аял боларсың, мениң көпден бәри арзув эдйән аялым боларсың. Биз багтлы боларыс!..

...Сагат дынувсыз җыркылдаяр. Ики саны гарачекиртге, мисли ярышян ялы, өйүң хер хайсы бир күнҗегинден бир-бирине хабар гатяр... Багтлы боларыс! Хава, ол, Вячеслав Ананьевич, хемише-де болшы ялы, мамла болуп чыкды. Өзүниң эре чыкмагының биринҗи хепделеринде Дина онуң отагына гапыны какман гирмәге чекинсе-де, оңа йүзлененде, «сиз» дийип йүзлененини хәлишинди дуйман галян болса-да, Вячеслав Ананьевичиң Динадан гөвни җайды. Ол говы аял болуп чыкды. Ол, элбетде, кәбир ягдайларда адамсына эгилишик этмели болды. Меселем, институтдан соң Динаны район поликлиникасына ише ёлладылар, эмма онуң район поликлиникасында ишлемегине адамсы гаршы болды. Адамсы оны хас говы ише беллейәнчәлер гарашмага бойун этди. Ол барада адамсының өзи алада этмәге вада берди. Эмма вагты билен тәзе ише ёлламадылар. Өйүң иши-де етерлик болуп чыкды... Шейле болса-да, Дина дегишли адамлар билен гүрлешип, клиникада ишлемекчи болупды. Эмма шол ики аралыкда бирденкә узак вагтлык Германия гитмели болҗакдыклары мәлим болды... Вячеслав Ананьевичиң достлары Дина дашары юрт диллериниң курсуна гирип, немец дилини говы өвренмеги маслахат бердилер. Курса оны машын билен экидип-гетирйәрдилер. Ол ыхлас эдип окады ве курсы хатда мөхлетинден өң гутарды. Диплом алып, онда-да тапавутлы диплом алып, Дина оңа гуванып угранда болса, Германия гитмеклериниң гойболсун эдилҗекдиги мәлим болды... Бир махаллар Динаның какасының айдышы ялы: «Ай, нәме зыяны бар, хүнәриң йүклүги ёк». Икинҗи диплом-да биринҗи дипломың янында йыгналып гоюлды. Зыяны ёк, дурмушда хемме задың дерде яран ери болар... Онуң дерегине Вячеслав

Ананьевич өз билимли аялына гөр нәхили гуваняр-ды!.. Бу батыр, җанаямазак адам, гүнлериң биринде мисли маслахат салян ялы эдии, аялына өзүниң Сибире, тайга, коммунизм гурлушыгының өң хатарына гитмек ислейәндигини айданда, Дина бирҗик-де икирҗиңлемән:

— Менем сениң билен гитҗек!— дийди.

Ынха инди Вячеслав Ананьевич ол ерде, гурлушыкда ишлерине гүмра болуп йөр, ол, әлбетде, ядаяр, өзүниң әндик эден ынҗалыклы дурмушындан айрылансоң, оңа, әлбетде, агыр дүшйәр, янында Дináның ёклугы себәпли, онуң йүреги гысяр, Динаның өзи болса, нәме диерсиң, нәме айдарсың, хамала дачада ялы, Кряжой обасында яшап йөр, адамсына хич бир көмегини етирип биленок. Эгер өз ишлери билен гүмра кесеки адамларың арасында бейдип эртирден агшама ченли бикәр гезип йөрҗек болса, әҗесини еке гоюп, Москваны ташлап, бу ерлере гелмеги нәмә герекди?..

—...Фу, ыссының дердинден чыдар ялы дәл — дийип, Дина яссыгыны инди нәченҗи гезек бейлесине өврүп, дашындан геплейәр.— Ек, хич уклап болҗак дәл. Яман дымык...

Ол кроватындан хасыр-хусур турды-да, отагың эпишгесини ховла тарап хаңыладып ачды. Чаларагада дерс хем бензин ысы гелйән салкын гүйз ховасы галагоплык пикирлерини дессине айрып гойберди. Ёрганы япынып, Дина дессине ука гитди. Даң атандан соң оянды, оны эдил эпишгесиниң аңрысындан гелйән сеслер оятды:

— ...биз саңа яман гарашдык, Павел Васильевич! Сенсиз халыс гара голак болайдык — дийип, Иннокентий Седыхың сеси эшидилйәрди.— Шу ики арада ынха шу дизель гелди, муны ур-тут ише гойбермек герек, эмма биз, гызгын кашаның төверегинде пишиклериң болшы ялы, йөне ховадаклашып йөрүс, элимизден гелмәнсоң машын ишлемән ятыр. Бир гезек Ваньша дуруп билмән, ящиклерини ачҗак болды велин, мен элликлерим билен онуң гулагының дүйбүни гыздырдым: батырсырама-да, Василич гелйәнчә, элиңи дегирәйме диййдим... Бу гезек тиз гайдып гелениң үчин көп саг бол.

— Менде нәме геп бар... Гайтам мен саңа саг бол айтмалы — дийип, башга бир гырыграк ёгын сес җогап берди. Бу геплейән адам «о» харпына зор берйәрди ве Динаның гөвнүне болмаса, ол сес таныш ялы болуп эшидилди.— Ваняны болса сиз дизелиң янына нахак гойбермәнсиңиз, ол гөзүмизиң алнында механик болуп етишип баряр ахырын. Ол икимизиң арамызда нәме тапавут бар...

мандыр. Хатда габсаҗыгы япмагы-да ики доган ядындан чыкарып гидипдир, шоңа гөрә ел ыралап, күти петлелерини җыгылдадярды. Дина онуң килдини шаркылладып илдирди. Соң өе доланып барды, өйде болса гуры агаҗың гадымы ысы, пеҗиң үстүнде гурадылян дәнәниң якымлы ысы бензиниң йити ысы билен гарышып гидйәрди. Дина бөврүни диңләп, Глафираның биш-дүш эдйән җайына гитди. Бу ерде хемме зат пәкизелигинден ловурдап дурды, хер бир зат өз орнундады. Кән геплемезек Глафира эййәм пеҗи якып, нахар тайярлапдыр ве хемишекиси ялы, сесини-үйнүни чыкарман, нирәдир бир ере гидипдир... Ол гең аялды, шейле алчак, шейле геплемсек адамларың арасында онуң еке өзи шейле дымып йөрйәрди... Бир гезек Дина өзи хем билмән, Глафираның биш-дүш эдйән җайының еңсесиндәки бир отагҗыгың гапысыны ачды велин, ол ерден дүрли-дүрли отларың ысы бурнуна хапылап урды. Бу ере пүрслериң арасындан кесилип эдилен кичиҗик эпишгеҗикден ягты дүшйәрди, шоңа гөрә Дина ол алагараңкы отагҗыгың ичине сиңе середип, инсизҗе бир дүшеги, күнҗекде болса Мерьем энәниң-көне иконасыны зордан селҗерди, өзи-де ол икона шейле бир көнеди велин, Мерьем энәниң Глафираның өз йүзүне меңзәп дуран гатаңсы, гарамтыл, гыңыр йүзи шемиң яйканып дуран ышыгында зордан билдирйәрди.

Диварың йүзүндәки чүйлерден топбак-топбак эдилип асылан дүрли отлардыр көклер гурашып дурды. Ине шолардан көп дүрли талх ыс гелйәрди... «Гең зат. Өзи-хә колхоз башлыгы, партияның райкомының члени, өйүнде болса икона сакланяр, гизлин отагда тебиплиге герек отлары гурадыляр» диййип, Дина ичини геплетди. Ол өз янындан бирхили болды, ислесе-ислемесе кесекиниң сырыны билен ялы болуп дуруберди. Гураксы йүзли Глафира мисли Динаның ичинден нәме пикир эдендигини гөрүп дурян ве язгарян ялы болуп, эгни гадымы зер ектайлы гыңыр середип дурды. Дина үст-башындан ол отларың ысыны буругсадып, ур-тут ол отагдан чыкды-да, пәкизе отагҗыга өзүни атды. Онуң гөвнүне инди бу ерден-де токай хем өлеңлигиң ысы гелйән ялы болды. Оничиң айдан җошгунлы сөзлери Динаның ядына дүшди: «Аҗайып бичак үйтгешик үлке. Хава, хава, үйтгешик үлке...» Адамлары-да бирхили үйтгешик ялы. Ынха шу яңкы сакгаллак Дюжевем... Йөне велин ол Вячеслав Ананьевиче озал ниреде душдука? Ол икисиниң арасында нәме хекаят болдука?

Дина өз адамсыны халамаян адамларың бардыгыны билйәрди. Адамсының өзи оңа гүррүң берйәрди. Онуң өзүниң айтмагына гөрә, оны чынчыллыгы, дүрс ишлейәнлиги, гөнүмеллиги, тутанъерлилиги, адамларың говшак тарапларына берк гайтавул берйәнлиги үчин халамаярдылар. Эмма бу үлкелерде ол озал болманды, обада

болса ол умуман хич хачан ишлемэнди. Бу колхоз механигине ол озал ниреде душ гелдикэ?.. Овадан аял диен болшуны гөрсеңизлэң... Аялың оваданлыгы барада нэмэ дүшүнйэң дийсене!.. Шейле болса-да, Дина сүйри айнаның өңүне барды. Екары сортлы агачдан хашамланып ясалан чарчувалы, ерэн говы гөркезйэн ол айна Седыхларың өйүниң ягдайлы гош-голамының арасында айратын гөзе илип дурярды. Белки, помещиклериң мүлклери таланан вагтларында, ол айна бу ере дүшүп галандыр? Йөне велин Онич бу ерлерде помещик болмандыр хем диййэрди... Овадан аял... Хич бир айратын үйтгешик ери ёк, Акмеңиз, хортап йүз, телпек ялы болуп дуран буйра-буйра гоңрас сач, бу сачы үчин Дина мекдепде бирентек ёкуш хенек эшидипди. Огланлар оңа шыркы сачлы диййэрдилер. Бурны шейле бир җайтарып дур, хатда темезиклери гөрүнйэр. Эмма ынха гөзлери велин... Гөзлери Динаның езүни хатда иң бир халы тең вагтында-да шатландырярды. Олар инчеден гыйлан мавы, хатда гөгүмтилрэк, гүндогар зенанларыныңкы ялы чалаҗа дөнүгрэк болуп, йүзүне мисли көп манылы пынхан төрк берйэн ялы болуп гөрүнйэрди... Овадан аял... Ай, ёк-ла... Ынха шол декабристлериң зүряды-да өвйэр... «Белки, акыллы Иннокентий Савватеич мамладыр, белки, хакыкатдан-да, кесекиниң аялына мелгун бал гатяндыр... Ылайта-да аялының янындан узакда өз ишлери билен гүмра болуп йөрен адамың аялына?.. Фу, мениң келлэме гетирйэн затларымы гөрсеңизлэң!..» Эмма төтэнден эшиден гүррүңи Динаның келлесинден чыканокды. Ол гүррүңи ятланда хем гынанярды, хем тукатланярды, хем нэме үчиндир галагопланярды.

Телефоның йити-йити җыңңырдамагы Динаның ол пикирлерини ковды. Трубкадан Юрий Пшеничныйның хошоваз сеси гелип уграды:

— ...Сиз шу гүн гөчйэрсиңиз, Дина Васильевна. Вячеслав Ананьевич хэзир мөхүм маслахат гечирйэр, шоңа гөрэ машын иберлендигини сизе хабар бермеги менден хайыш этди: Билйэн болсаңыз, Дина Васильевна, сизиң коттеҗиңиз... — Юрий нэмедир, эхтимал, якымлы бир зады айтмакчы болан болмага чемели, эмма сөзүниң арасыны үзэйдилер. Дина гүррүңиң гайтадан башланарына гарашып дурмады. Ол ур-тут отагына ылгап барды-да, чемеданларына гейимлерини атышдырмага башлады. Хатда иң говы гөрйэн көйнегини-де ол дүйрлэп дыкярды, шонуң билен билеликде, онуң өзи-де дуйман, баяк пароходда яман иризен айдымы гатыгаты хиңленйэрди.

...Достларым, биз алыс үлкэ барярыс,
Гоңшы болшуп, тэзе мекан гурярыс.

Чемеданлар даңлып, далана чыкарылды. Седыхларың машгаласы өйлэн нахарына гелипди ве эпишгэниң айналарыны сарсдырып, даш ишиге машын гелип, ювашлык билен сакланаңда, Седыхларың хеммеси стол башында отырдылар. Бу гелен баяк Вячеслав Ананьевичи гетирен зөвердең вездеход «козёл» дэлди-де, Литвиновың тутуш палчык чыршалан гара лимузиниди. Машындан Динаның озал гөрен Петровичи чыкды-да, догумлылык билен эйвана бака уграды. Телетиң келтекчесине, узын билекли элликлерине ве хатда гызарып дуран тес-тегелек йүзүне-де шол гызгылт палчык сычрапдыр. Онуң мүйнүргейэндиги ачык гөрнүп дурды, өзүни өрэн алчак тутҗак болянлыгы-да шонуң үчин болмага чемели.

Бу ерли адамларың геплейишлерине меңзетҗек болуп, ол:

— Бай өйүне берекет — дийди ве Дина йүзленип: — Хата эден болсам өтүнч сораярын. Бу дөв чалмыш палчыклыгың ичинде гөрги барыны гөрдүм. Вячеслав Ананьевич «козёлы» ибермекчиди велин, Фёдор Григорьевич «козёлың» дерегине «зимушканы» ёлламагы маслахат билди, ёла чыканымда велин, бу ериң чаркандаклыгындан чыкып билмедим, сизиң исполкомыңызың башлыгына-да о дүнйэде мелгунлар шейле Сибирь асфальтына саташдырсын-да — дийди.

Онянча болса Глафира бугарып дуран балык чорбасындан пүре-пүр долдурылан җамы гетирип, Петровичиң өңүнде гойды, бир агач чемче эберди.

— Ине мениң гөвнүмден турян адам! — дийип, Петрович гызгын чорбадан чемчэни долдурып овуртлады-да, хезиллер эдендигини йүзүнде аламатландырды. Эмма эдил шол демде-де йүзүни чытды-да: — Йөне велин кэн бир хеммеси җайба-җай хем дэл. Өз билйэн бир задыңыз кемлик эдйэр — дийди.

Глафира дашындан гөрэймэге дүйбүнден йылгырып билмейэн ялы болуп гөрүнйэн ве җебис юмулгы додакларыны ачып».

— Нэдип ичҗек, сен машын сүрйэрсиң, гидйэн сениң бир өзүң дэл ахырын, келесаң... — дийди.

Петрович боюн эгиҗилик билен улудан демини алып:

— Оның догры — дийип, чемчесини чаласын ишлетмек билен гүррүңини довам этдирди: — Фёдор Григорьевич икимиз хер дүрли балык чорбасыны ийип гөрдүк: Днепр балыгының-да, Буг балыгының-да, Дунай балыгының-да... Шол Шпрее дерясының якасында-да болуп гөрдүк, о ерде гылчыклы ерш балыгындан киндерзуппе биширйэрдилер... Волганың якасында-да өрэн говы балык чорбасыны биширйэрлер!.. Эмма ынха бу ерде, онда-да Глафира Потаповна-

ның биширйән балык чорбасыны ийип уграныңда велин, гулагыңы кесселерем дуйҗак гүманың ёк! — дийип, ол эллерини гурсагына гоюп, гөзлерини депесине дикди.

Нахар эдинип, столуң башындан туранда, ол эдеплилик билен: «Данке шён» дийди. Дина машыиың янына баранда болса, оңа машының гапысыны ачып берди-де: «Битте дритте» дийип, өзүниң хемише айдян сөзлерини гайталады. Ол машының ичинде бейле янында отуран аяла гөзүниң гытагыны айлап, дынувсыз яңраярды. Динаның гөвнүне ол хемме адамы танаян ве хемме зады билйән ялыды. Эмма Дина эдара ишлери хакда, адамсының гуллукдашлары хакда, Вячеслав Ананьевичиң гелмегиниң нәхили гаршыланандыгы хакда сересаплык билен сорашдырҗак боланда, Петрович оңа: «Мен оны нireден билейин? Бизиң ишимиз машын сүрмек, бокурдагымызың аладасыны этмек» дийип җогап берди.

Машыны сүрмәге ол өкдеди. Онуң телетин элликли эллери машының рулуның үстүнде дүйбүнден геленсиз ятан ялыды, агыр машын велин батлы баршына тормозламан, чаркандак ёлдан дазлап барярды, деряның белент кенарындакы даражык ёда билен гидип, паромың эдил алкымына барып тормозлаярды, әгирт улы самосвалың гырат гапдалындан горкусызлык билен дазлап гечйәрди. Пайтагтың гиң ёлларының эндиган асфальтына, шәхер этеклериндәки бетонланан гөни шосселере эндик эден москвалы Дина хеммәниң гөвнүни ачмак борҗуны хемишелик өз үстүне алан бу дегишген даяв йигидиң өз ишиниң селчең дүшян уссадыдыгына десине гөз етирди... «Санчо Пансамы? — дийип, Дина өз адаты боюнча, өзүни гызыкландыран адамы эдебият өлчеги билен өлчемәге дырҗашып, ичини геплейәрди. — Санчо Панса... Ёк, о дәл. Швейками? О-да дәл. Йөне велин мунда оларың икисиниң-де бир дүшнүги бар. Шейле болса-да, бу өзболушлы, ве гызыклы үчүнҗи бир адам».

— Сизиң аялыңыз бармы, Петрович?

— Ёк.

— О нәме үчин?

— Илат язувы боюнча бизде, Дина Васильевна, аяллар эркеклерден йигрими миллион көп болуп дурярлар. Олар хакда алада этмек хем герек ахырын! О-да улы әхмиетли везипе ахырын.

— Шейдип, хич хачан өйленмәнмидиңиз?

— Өйленсемем өйленендирин, йөне инди ядыма дүшенок...

— Сизиң хей бир ерде өйүңизбери бармы?

— Өйүм бар, нәдип болмасын ахырын. Йөне өйүм аркамда, чемчәм билимде. Уруш вагтында фронтлар маңа өй болды, урушдан соң болса гурлушыклар маңа өй боляр. Ниреде гонсам, шол

ер мениң өйүм... Догрымдан гелсем, эрбет хем дэл — дийип, ол бирденкэ Дина Васильевна бака өврүлди-де: — Мен йүз яша ченли яшамак ислейэрин ахырын — дийип, сөзүниң үстүни етирди.

«Хэ-э, сыр берҗек гүманы ёк! Хер нэче яңраса-да мундаи геп алып болар ялы дэл. Яман мекир экени!... Өзи велин бигүман хемме зады билйэндир».

— Фёдор Григорьевичиң шофёры болуп ишлейэниңизе көп вагт болдумы?

— Эсли вагт болды. Ол икимиз көп ерлерде глобуса бирентек беллик этдик. «Беллик этмек» диймеги ол говы гөрйэр... Хава, глобуса «беллик этмеги» Гоҗа ковы гөрйэр.

— Онуң адамлыгы ненең? — дийип, Дина сорады ве персонал шофёрларың психологиясына белетдигине гөрэ, онуң нэхили җогап берҗегини, начальниги эшидэенде-де гаты гөрмез ялы җогап берҗегини өңүнден аңып, ичинден йылгырды.

— Гоҗамы? Ай, йөнекей бир адам-да... О-да ил ялы, ики аяклы адам.

Василисаның Петровичи гүлкүнч ве хоран бир җандара меңзедендигини ятлап, Дина өз ичинден:

«Ек, Василиса, сениң меңзетмелериң өрэн йүзлей экени. Ек, эзиз Василиса, бу сениң айдышың ялы бейле сада адам дэл» диен нетиҗэ гелди. Машын токайың арасындан, геп салгындан, эдил яңы-якында арчалып гечирилен ёл билен барярды. Япракларың арасындан гечйэн гөгүмтил гүн шөхлелери гөзүңи хенекледйэрди. Агачларың тирсек ялы болуп сомалышып дуран көклери машының тигирлерини итерлэп-итерлэп гойберйэрди. Дилини дишлемезлик үчин Дина дишлерини пугта гысяр. «Ялңышан экениң, Василёк, мен барада хем ялңышдың, менденем бир пишиҗек болармы?.. Йөне велин ол шол механиги, шол Дюжини нэмэ деңэркэ? Шоны билсеңдиң!»

— Петрович, сизем бир зат айдайярсыңыз, антифриз диййэниңиз нэме?

— Антифризми? — дийип, Петрович геңиргенип гаңрылып серетди. — Шонуң ялы бир сувуклык бар. Доңаклык вагтында оны радиатора гуйярыс, ол доңмаяр. Муны нэме үчин сорадыңыз?

— Ай, йөне ядыма дүшэйди.

Бирденкэ токайчылык гутарды. Машын мисли туннелден чыкан ялы болды, мазалы ашак салланан гүн оларың гөни йүзүне дүшүп, гөзлерини сүзмэге меҗбур этди. Дина габакларыны галдыранда болса, машын эййэм эдил оклав ялы ёл билен дазлап барярды — мейданы икэ бөлүп гечйэн говы беҗерилен ёл шейле гөнүди, ол мейданың экини болса комбайнлар билен эндиган орлуп йыгналыпдыр.

Гөзъетимде ики саны трактор томзак ялы мүңедекләп, сыпаллы мелемтил мейданы гарамтыл шудүгәре өврүп йөрди. Оларың бирсыдырғын гүррүлдиси гелйәрди. Өңде, эдил ёлуң якасында үчүнҗи бир трактор плуглы дурды. Янында бир мотоцикл дурды, онуң бейле янында болса бир адам нәмедир демир бир зада середип дурды. Якынлашып барян машының сесине ол адам йүзүни галдырып серетди велин, Динаның йүреги җиглэп гитди: ол адам шол сакгаллак адамды, Дина ол хакда яңыҗа-да ичинден пикирленип отырды.

Машын сакланды. Петрович өзүниң тес-тегелек йүзүни машының гапысындан чыкарып, найынҗар сес билен:

— Пал Васильевич, бир азаҗык бензин береверин! Сизиң «Пахарыңыза» гелҗек болуп, бар бензиними гутардым, ёлуң нәхилидигини өзүңиз билйәңиз, бензин халыс гутарды, зордан етәйдим!

Сакгаллак пыяда элиндэки деталы эвмезлик билен ерде гойдыда, арасса летде билен эллерини сүпүрди. Машының ичинде бир аялың бардыгыны гөрүп, Динаның гөвнүне болмаса, сакгаллак пыяда гашыны чытды, эмма баш эгип салам берди. Соң машының гапысындан келлесини сокуп, машының приборларына серетди-де, команда берен ялы эдип, гөврүми гиңлик билен:

— Бар, ишиң билен бол! — дийди.

— Түйс өлмез-йитмез Кощей-дә! — дийип, Петрович хүмүрдедн-де, машыныны сүрмек билен болды, эмма сесиниң эхеңинден велин гахар дэл-де, утанч хас гүйчли эшидилди.

— Бу ким? — дийип, Дина башардыгындан бипервай болан болуп сорады.

— Ай, бу-да шу ерли бир адам! Мунуң гысганчлыгыны хи гояй! Өзи-де яман пьянкеш! Кәшгә адам шекилли ичйән болса: кәбирлери агшам өйүне зордан өзүни атса-да, ятып укусыны алапдан соң ене ачылып гидиберер. Эмма бу велин бир ичип башласа бир хепдә чекйәр, онсоң түпеңини эгнине атяр-да, тайга ниредесиң дийәййәр. Онсоң Седых онуң ызында оңа командировка язып азара галып йөр, элинден гелдигиче онуң этмишиниң үстүни басыряр. Фронтда биле болупдырлар өйдйәрин.

— Нәме яңкың машгаласында бир эрбетчилик болдумы?

— Оң ялы пьянкешиңем бир машгаласы бормы! Саллах ахырын. Өйи-ишиги-де ёк-ла, шу ерде бир гарры кемпириңкиде боляр, шол кемпир онуң биш-дүшүни эдйәр, кирини ювяр...

— Түйс сибирли-дә, шейле герек?

— Ким? Дюжевми? — дийип, Петрович йылгырды. — Шонданам бир сибирли бормы! Геплейшине гулак ассаңыз: д о р о г о й товарищ дийип, йөне «О-О» болуп дурандыр. Бу ерли адамлар

болса «ц» ерине «с» дийип геплейәрлер. — Онсоң ол Иннокентий Седыхың геплейшине өйкүнип, шейле дийди: «Ваньша намедни кунису-та закапканил. Такая куниса, всем кунисам — сариса». Дина муны диңләп, хезил эдип гүлди, Петрович болса гөтерилип, гүррүң бермегини довам этдирди: — Бир гезек биз Иннокентийниң какасы агсак Савватей аганың янына, онуң бал арысына середйән ерине бардык. Ондан: «Гожа, нәме тәзелик бар?» дийип сорадык. Ол болса ынха шейле җогап берди: «Новое-та есть. Едет намедни Ваньша на козлишке своем, а кобелишка-та наш впереди трусит. А тут, хвать, наперерез кобелишке-та волчишка. Кобелишка-та неробкий у нас — сап волчишку за ляжку, а одолеть не может. Ваньша козлишку-та притормозил, да с подножки прямо на волчишку-та, и пальсами глазишки волчишке выдавил. А счас волчишка-та, слышь, в баньке-та у меня воет...»

Бу сөзлериң хеммесини ол гожа адамың айдышына меңзедип айтды ве геп салгындан, шу ериң өзүнде өз янындан тослап тапан болмага чемели. Эмма тослап тапышы ве айдышы чына беримсизди. Кряжойлыларың геплейшиниң эййәм Динаның-да гулагында галан ики саны айратынлыгыны ол өрән говы суратландырды...

Онянча болса мейданчылык гутарды, онсоң ене машының гаршысындан, хәли-шинди өзгерип, Орта Руссия адамларының гөзүне бичак үйтгешик гөрүнйән, шол илки дөрейши ялы сакланан гөзел гөрнүшлер, өлчелмедик гиңишликлериң, адам аягы басмадык ёдаларың, адам гарасыны гөрмедик ябаны хайванларың романтикасы өвүсйән гөзел гөрнүшлер пейда болуп уграды. Дина шейле түкениксиз кән дүрли гөзел гөрнүшлере середе-середе ядансоң гөзлерини юмды, онсоң ене Дюжев ядына дүшди, онуң гең-таң ягдайларда душ гелиш дуршы ядына дүшди. «...Дамарларындакы ган дәл-де, антифриздир». Антифриз — доңмаян бир сувуклыкмыш. Ол нәме дийилдиги боляркаʔ Шейле пикирлене-пикирлене Дина өз янындан: бу Дюжев билен адамым арасында бир хекаят болуп, Дюжевиң ичинде китүв галан болмага чемели дийип чаклады. Эмма нәхили хекаят болдукаʔ Улы ил тарапындан шейле хорматланылян Вячеслав Ананьевичиң хей-де бигүнә адама зыян етирҗек гүманы бармыʔ Диймек, Дюжев этмесиз бир иш эдендир... Нәме болса-да, адамсындан сорамагы герек. Ядына салмагыны хайыш этмеги герек. Галыберсе-де, бу затларың аныгына етмек онуң адамсының ховпсузлыгы үчин-де герек ахырын. Ичинде китүв саклап йөрен адамың этмеҗек заты бармы нәме! Бу ерде хер бир зада гарашаймалыдыр...

Шу пикирлере батып, Дина иркилмәге башлады ве диңе бир хаюкдан соң Петрович бирденкә машының тормозыны басанда оянды.

Елуң якасында келлеси ялаңач, даяв бир адам элини галдырып дурды. Онуң бойнунда түпеңи, эдил тамдыра ялы асылгыды, аркасында болса ала-мула елекден долдурылгы ялы болуп гөрүнйән сумкасы барды. Овадан-овадан гушларың бирнэчеси билиндэки хатарындан асылгыды. Бейле янында салпы гулак, шар гара түйлек ити узын дилини саллап ятырды.

Петрович машынының гапысының айнасыны дүшүрип:

— Ав ганлы-да, Сакко Иванович! Нэме өрдек авладыңызмы? — дийип гыгырды.

— Еди саны өрдек! — дийип, авчы гөвнүхошлук билен җогап берди. — Менем экидермисиң?

Петрович соваллы назар билен Динаның йүзүне серетди, авчының болса эййэм өзи машынның янына гелип, машынның гапысыны чалаҗа ачды-да:

— Хер нэче гең болса-да адыма Сакко, фамилияма Надточиев диййэрлер, — дийип, өзүниң кимдигини айтды. Ол элини узатман, ачык башыны эгенде, гарамтыл сачлары маңлайына дөкүлди велин, Дина шол бада оны өз янындан Маяковскэ меңзетди. Онуң эринлек агзында чилим барды. Сеси болса «Совет языҗыларының сеслери» диен пластинкада эдил Маяковскиниң геплейши ялы яңланярды.—Сиз өзүңизиң кимдигиңизи айдып отурмасаңыз-да болар, мен сизи танаярын. Сиз, элбетде, бизиң Гоҗамызың хайбатландырып айдышы ялы, княгиня Волконская дейин, өз сөйгүли ярының ызына дүшүп, Сибириң җүммүшине гелмекден горкмадык «рус аялысыңыз».

Адамсының гүррүңлерине гөрэ Надточиеви дүйбүнден башга хили гөз өңүне гетирип йөрен Дина:

— Онда сиз мени нэдип танадыңыз? — дийип сорады.

— Эгер сиз мени өз яныңыз билен экитсеңиз, оны ынха мазалыҗа гүррүң берэерин... Белки, сиз сувсаянсыңыз, эгер сувсаян болсаңыз-а шу ерде бир чешме бар велин, онуң сувы нарзаның дагының чени дэл!

— Гаты сувсаярын — дийип, Дина машындан чыкды. — Йөне чиг сув ичип болармы, бу ерлер чалпавлык ахырын... Зыян болмазмы?

— Гайнаг сувлы булаклар, арман, Москвада галды-да — дийип, Надточиев Петровичиң узадан алюминий күрүшгесини чаласынлык билен ызына итекледи-де: — Өңде бири: чешмеден ичип билйэн адам күйзе күйсемез дийипдир — дийди.

Барсалар чешме мисли җылк сары реңк сычран ялы болуп гөрүнйэн гөм-гөк, пашырдап отуран отуң арасындан чыкян экени. Ол саралып гөрүнйэнлериң «жарки» дийилйэн гүллердигини Дина эй-

йэм билйэрди. Кимдир-бири бу ере дубдан ясалан дүйпсүз бир челеги ерлешдирип гоюпдыр. Челеги долдурып, сув онуң эрңегиндэки гөм-гөк болуп гиден гуршавының үстүнден агярды ве җүрлэп, кичиҗик булагың чэгелик судурына йыгнанярды-да бада-бат онуң арасына сиңип гидйэрди, шоңа гөрэ онуң мундан бейлэк нирэ акып гидйэнини гүр хем гөм-гөк өсүмликден аңмак болярды.

Надточиев:

— Эгилиң-де ичибериң — дийди.

Сув шейле бир совук экени, хатда Динаның дишлерини агырдып уграды. Акаба сувуң йүзүнден агач габыҗаклары, гүл тохумларының үбтүклери, дүрли-дүмен чөпҗагазлар пырланышып акып барян болса-да, ол сув иңңэн леззетлиди. Дина ичен бадына хезил эдинип ювунмага башлады.

— Йөне сибирлилериң янында муныңызыбери этмэң. Халамазлар. Ювунҗак болсаңыз чешмэниң гөзбашындан бирнеме аяграга барың, чешмэниң гөзбашындан болса диңе ичйэрлер, өзи-де эңек басып ичйэрлер — дийип, Надточиевиң өзи-де эглип, улы-улы овуртлап, ичмэге башлады.

Дина онуң бу өвүдине гатырганып:

— Өвүдиңиз үчин көп миннетдар — дийди.

— Миннетдар болуп-болмаз ялы хич зат ёк-ла — дийип, онуң тэзе таншы йөнекей җогап берди. — Гулагыңызда галсын, сиз бу ерде энтек көп затлары өвренмели боларсыңыз. Буларың бу ерде говы-говы адатлары бар, биз, Меркези Руссияда яшаянлар бейле адатлары билмейэн экеник.

Надточиев өз авларыны машының ичине гелеңсизлик билен оклашдырып, машының ызкы отургыҗына гечип отурды, онуң ызы билен болса чагырылмаса-да, көпеги-де машының ичине бөкүп, онуң янында отургыҗың үстүнде орнашды. Онуң түйи мисли гара сыя чалнан ялы ловурдаярды. Дина болса өз йүзүне шофёрың кесерибрэк дуран айнасындан ики җүбүт гарамтыл гөзүң, адам гөзлери билен ит гөзлериниң чиңерилип середйэндигини шол бада дуйды, соң болса өз гөзи билен-де гөрди. Онсоң ол өз отурышыны үйтгетди велин, гөзлер сумат болды.

— Нэме үчин бейтдиңиз? — дийип, ызындан сорадылар.

— Йүзүме чиңерилип серетмеклерини халамаярын.

— Догрыңыздан гелмедиңиз, халаянсыңыз.

Дина гаты гөрен болуп:

— О нэме үчин догрымдан гелмэнмишим? — дийди.

— Себэби гөрмегей аяллар өзлерине сын эдилмегини говы гөрйэрлер. Сиз хем гөрмегей аял. Йөне бу төверегимиздэки гөрнүш... — дийип, Надточиев дилеварлык эдип угранда, машын инди

эндиган, асфальтланан гиң ёлдан дазлап барярды, бу ёлуң яңы-якында чекилендиги билдирип дурды. Ёлуң гыраларындакы райышда хениз бульдозерлериң ызлары-да йитмэндир. Бу агдар-дүңдер эдилен ерден аңырда тайга гаралып гөрүнйэрди. Ялын чабырап, шахалары янан эпет-эпет агачлар сомалышып дурды. — Йөне бу төверегимиздәки гөрнүш сизе гелишмейэр. Бу гөрнүш агзы гөйүл ялы гызарып дуран чыпар сары аяла гелишсе-де гелшерди... Сизиң велин бүтин гөзеллигиңизи гөрмек үчин, мениң пикиримче, сизи говы күрсиниң үстүнде отурдып, аягыңызың астына халы язмалы, дызларыңыза болса йылыжа яглык япмалы, шейдип якымлыжа шерап билен хеззетләп, телевизоры ачмак герек... Сизиң тагзымчыларыңызың хатарына менем гошулярын. Бу ердәки тагзымчыларыңыз херна хениз childcare онча кән дәлдир-дә? Мен нәчинжи болярын?

«Ёк, бу дегишген адам экени, адамлыгы-да ярамаз дәл ялы. Хатда гызыклы адам экени» дийип, Дина ичинден ойланды. Бирденкә-де:

— Гелиң онда дост болалың — дийип теклип этди.

— Мен эркек билен аялың достлугына ынанмаярын — дийип, Надточиев агзындакы өчен сигаретини галың додаклары билен эрниниң чеп тарапындан саг тарапына гечирди.

— Мен-ә ынанярын. Эркеклериң арасында мениң говы-говы достларым бар.

— Мум я гипс ялы затлардан ясалып, эт дуканларының витриналарында гойлан бутлардыр колбасалар хакыкы ялы болуп гөрүнйэндир велин, иейин дийсең ийип болмаз. Шейле герек, Бурун? — дийип, ол итине йүзленди. — Ёк, ёк, сиз мениң достумың гөзлерине бир говы середип гөрүң: гөзлери, гарайшы дагысы нәхили ахырын! Эгер-де бу адам болаян болса, бу өрән якымлы инчемик сесли айдымчы боларды, мунуң сесине ашык болан аяллар болса бурунчылар бирлешигини дүзердилер, мундан, гараз, бир зады ядыгэрлик алып галмак үчин жилетидир эл яглыгыны йыртышдырып пайлашардылар.

Надточиев дымды, Дина болса ене иркилмэге башлады, гөзүни ачанда, эркеклер гамгын бир айдымы хиңленйэрдилер. Петрович инчемик, якымлы сеси билен, Надточиев болса ёгнас сеси билен айдярды:

...Ыкманда такдыра гарган,
Бойны торбалы сүйренйэр.

Оларювашлык билен айдым айдярдылар. Дина иркилип отырды, машының силтерлемеги оны ене ояданда, хемралары инди гүрруңлешип отырдылар. Гөзлерини ачман, шол бир отурышыны үйт-

гетмэн, ол диңлемэге башлады. Динаның танамаян адамлары хакда гүррүң эдйэрлер, өзи-де Надточиев олары бир кемсиз гүлкүнч--гүлкүнч хэсиетлендирйэрди: «...Ай, ол-а хачан гөрсең чеп гулагыны саг эли билен гашаянлардан-ла...», «...Онданам бир техники ылымларың докторы болармы! Хатда фельдшерем дэл, болубилсе шепагат докторыдыр», «Кэбирлери эшиден айдымларыны айдярлар, башгалары айдян айдымларына дүшүнип айдярлар. Ине о-да шу соңкулардандыр...».

Бирденкэ гөзлерини ачып, Дина асыл укламадык адамыңкы ялы сес билен:

— Онда сизиңче, Сакко Иванович, төверегиңиздэки адамларың бири-де говы дэл-дэ? — дийди.

Бирейййэм өчен сигарети Надточиевиң эрнинден дызының үстүне гачды. Надточиевиң йүзи боз-яз болды.

Ол утанҗындан өзүни дүрсэп:

— Бий-э бизи есер ерде тутд-ов! Мундан, Бурун дост, икимизиң сересап болмагымыз герек... — дийип диллендн.

— Мениң совалыма нэме җогап берйэңиз?

— Нэме җогап берлер өйдйэңиз?.. Бизиң бу еримизиң өсүмлик дүнйэси, гөрүп отурышыңыз ялы, бичак байдыр. Хайванат дүнйэси барада айданымызда болса, нэхилиси дийсең тапылар... Ханы онда айдыма гыгырсак нэдйэ, Петрович?

Онсоң эркеклер ене айдыма башладылар, бу гезек Байкал хакда башладылар, оңа сибирлилер өзлериниң деңзи дийййэрлер. Бу айдымы Динаның мерхум какасы-да Динаның гардашы ве гоңшулары билен билеликде айдярды, эмма бу ерде тайга токайлыгының җүммүшиниң арасындан яңы-якында гечирилен тэзе ёлуң угрунда велин эдепли-гайратлы адамларың гимни кимин яңланярды. Динаның говы сеси ёкды, мекдеп хорундака-да оны элмыдам иң ызкы хатарда дурузярдылар, шейле болса-да ол дуйдансызлыкда Надточиев билен Петровичиң айдымына гошулып уграды. Онсоң Дина өз гөвнүне бу вэши Петрович билен-де, бу Маяковскэ меңзеш инженер билен-де көпден бэри таныш ялы болды.

— Егса-да, сизиң бу Сакко диен үйтгешик адыңыз ниреден гелип чыкдыка?

— Оны сизе айдар болсам, мениң атам-энем өз вагтында халкара пролетар райдашлыгыны гөркезипдирлер. Менден он бэш минут улы доганым икимиз бигүнэ ерден айыпланан ики саны профсоюз ёлбашчысының Америкада электрик стулунда отурдылан гүни доގупдырыс. Шиндем мениң багтым гетирипдир, менден улусының адыны бир гөрседиң, онуң ады Ванцетти. Ванцетти Иванович! Аңсат дилиңем өврүлмез! Мекдепде окаяркак, доганым икимизе

Галамлар диййэрдилер. Хол Сакко хем Ванцетти адындакы галам фабриги бар-а, шоңа деңэп, доганым икимизе шонуң ялы ат берйэрдилер...

Шоссе кэ чэгелик райыша чыкярды, кэ белентлигиң арасындан гечйэн чөкетлиге гирип гидйэрди. Шоссе оклав ялы гөнүди, ёлуң от битмедик чэге райышларының аңырсында болса ёл гечирилен ерден гопарылып айрылан эпет-эпет төңңелер хатар-хатар болуп ятырды. Олар улы-улы көклериң арасында ятансоң, деңиз дашгыны вагтында кенара чыкарып ташланан эпет спрутлара меңзейэрди. Тайганың кэбир ерлерине токайчылык ерлердэки турлушыкларың элхенч апаты — янгын дарапдыр, өзи-де одуң деген ерлери диңе гаралып ятырды. Төверекдэки затларың хеммеси: ер-де, көмре дөнен агачларың скелетлери-де, төңңелер-де — хеммеси матамлы болупдыр. Бир ерден бир түвелей туруп, ёлуң үсташыр дүрли-дүмен чалымтыл зибиллери ал-асмана гөтерип, бурум-бурум эдип алып гитди.

Надточиевиң өз отурышыны үйтгедип, ене-де айнадан сын эдйэндигини дуян Дина бөврүни диңледи-де:

— Шу гөрнүше гөзүң дүшенде, өз яныңдан муны Марсдакы гөрнүше меңзедесиң гелип дуряр, шейле герек? — дийди.

— Айбы ёк... Хэзир бизиң космос корабларымыз планеталарың аралыгындакы золакдан гечип, ене ере гонар... Гөрйэн велин сизиң гөзлериңиз гөгүмтилрэк экени, өзлери-де бутпаразларың перисиниң гөзлери дек иңңэн овадан берлипдир... Сиз Гүндогардан-а дэлсиңиз?

— Ёк, мен Москвадан.

— Москвадан болаңызда нэме, монголлар Москвада-да болупдырлар ахырын. — Надточиевиң гарамтыл гөзлери Динаның йүзүне дынгысыз середйэрди, өзи-де онуң бу сиңе-сиңе серетмеги Динаны инди гахарландырман, гайтам утандырярды.

Төңңелик гутарды хем велин, төверек-даш мисли ягтылан ялы болды. Ерден чала ёкары сайланып дуран гүнүң шөхлеси дүшйэн гөк өсүмликлер гөрнүп угради. Петрович өзүниң инчемик сеси билен айдыма башлады, Надточиев болса ёгнас сеси билен алып гөтерди:

Ыртышың ёвуз кенарында-а...

— Эңедиң, эңедиң, Дина Васильевна, хонха ол, «ёвуз кенар»! — дийип, инженер айдымың арасыны үзүп, гуванч билен айтды. — Петрович, гөркезелими?

Машын ёлуң гырасына совулды. Үчүси-де машындан чыкды. Шу ерден, япгыт белентлигиң депесинден гөзъетиме ченли гөрнүп

дурярды. Думлы-душдан бу белентлиге тарап мисли гысылышып, агачлар дырмашып гелйән ялыды, эмма ол агачларың хүвҗүк көпүрҗик ялы болуп гөрүнйән пешмеклериниң ёкарсындан Онь дерясы зор гөрйән элиң дамары кимин гөгерип гөрүнйәрди. Бирнеме ашагракда онуң сувлары Буян босагасының бөведиңе бат билен барып, онуң өркүч-өркүч болуп дуран дашларының арасындан шаглап гечйәрди. Яшып барян гүнүң ягтысында Буяның ёкарсында бичак овадан элемгошар эгрелип узалып гидйәрди. Гурлушыкчылар бу ерден ёл гечиренлеринде, байрың депесинден топрак алыпдырлар. Эмма бульдозерлер билен дарав-дарав эдилен чәгелигиң арасында топрагың инедөрдүл бир бөлегини, эл дегирмән, өңкүлигине галдырыпдырлар, шол инедөрдүл ерде болса улы-улы көкли мәхнет бир агач гөгерип отырды. Кимдир бири ол агаҗа гышардыбрак бир тагта какыпдыр. Тагтаның йүзүне бодур-содур харплар билен: «Коммунизм Совет хәкимиетинден ве бүтин юрды электрификацияламакдан ыбаратдыр. Ленин» диййлип язылыпдыр. Дина яңкы агаҗың ашагында дурса-да, элемгошара гызыкланып, ол чаларып гиден тагта үнс хем бермеди.

— Ёк, сиз ынха оңа середиң. Тайганың ичи билен бу ере гелип етенлеринде, оны ёл гурлушыкчыларының биринҗи тапгырындан бири язып, агаҗа какып гоюпдыр... Гоҗа бу агаҗа-да, бу тагта-да дегмели дәл дийип буюрды. Гой илкинҗи гурлушыкчылар барада ядыгәрлик болуп галсын дийди.

— Ким ол Гоҗа диййәниңиз?

— Бизиң Гоҗамыз, ягны Литвинов. Бу ерде онуң адыны Гоҗа дийип тутярлар. Ол, Дина Васильевна, романтик ахырын. Илкинҗи гелен гурлушыкчыларың хеммеси шейле. Олар анкетлеринде-де «Хүнәриңиз нәме?» диен совала: «Романтик!» дийип җогап берселер хас догры боларды.

Надточиевден бейле сөзлери эшитмек геңди.

— Онда, диймек, сизем романтик-дә? — дийип, Дина сорады ве шол бада Надточиевиң йүзүниң гызарандыгына гөзи дүшди.

— Ай, ёк, мен-э зоңтар хем теркидүнйә бир адам-ла. Ерли эхмиетдәки теркидүнйә адам — дийип җогап берди-де, ол агзындакы чилимиң галындысыны узага пүфләп гойберди ве йүзүни аграс тутуп: — Сиз, говусы, элемгошара дәл-де, хонха о ере середиң. Элемгошар бидерек зат-ла! — дийип, деряның акып гидйән угруның ашак тарапларына элини узатды.

Мундан аңрык болса Онь дерясының сувлары өз акымыны чалтландырып, деряны ики тарапдан гысып дуран уллакан ики гаяның арасындан гечйәрди. Шол ики гаяның бириниң үстүнде гөгерип отуран ве лабырыны ташлан булутҗыга меңзеш сосна агач-

жыгыны гөрүп, Дина ол ериң Дивнояр дийилйән ердигини танады. Аңыркы кенардан сусүшмек үчин тайярланан ябаны өкүзиң келлесине меңзәп дуран бейлеки гая деряның үстүне абаныл дурды. Дина оны гөрүп, онуң Өкүзмаңлай дийилйән ердигини аңды.

Сувуң йүзүниң толкунлап, гүне ловурдап дурандыгыны, сувуң чалт акян еринде көпүрҗиклериң сүйнүп гидйәндигини гөрениңде, Онь дерясының ики гаяның арасындан өрән чалт акяндыгы дуюлярды. Гаяларың әхли төверeклери газым-газым, өңлейин-ызлайын дилкав-дилкав эдилипдир. Өкүзмаңлай белентлигинден деряның үстүне нәмедир гөзенек-гөзенек метал бир десга абаныл дурды. Узакдан адамлары айыл-сайыл селҗерип боланокды, эмма машынлары велин селҗерип болярды: олар ёллар билен өңлейин-ызлайын гатнаярдылар, нирәдир бир ере алңасаярдылар, нәмедир бир затлары дашаярдылар. Буларың хеммеси билеликде узакдан гарынҗаның үйшмегине меңзейәрди, икиянлайын гатнап, алңасап, өзлери үчин иңңән мөхүм, эмма адам үчин велин бичак гең иши ыхлас билен ерине етирйән ишеңңир гарынҗалара меңзейәрди.

— Ханы гурлушык ниреде? — дийип, Дина сорады.

Шофёр билен инженер икиси бири-бириниң йүзүне серетди. Бу бизи ойнаҗак болян болаймасын диен пикир билен ол икиси Динаның йүзүне чиңерилип серетди. Ёк, Динаның гара чыныды. Өзлериниң адамзадың ирде-гичде баш гошан гурлушыкларының иң улусына баряндыкларыны адамсы оңа энчеме гезек гүррүң берипди. Едийыллыгың дурдәнеси! Бичак әпет гурлушык. Бу ерде инди ики йылдан бәри иш алныл барыляр. Динаның ол гурлушыгы тизрәк гөреси гелйәрди. Эмма ол дерядан, гаялардан ве агдар-дүңдер эдилен ерде икиянлайын гатнаян бу гарынҗалардан башга зат гөренокды...

Угур тапыҗы Петрович пыңкырасының гелйәндигини гизлемек үчин нәмедир бир зады галдырмакчы болан болуп, ашак эгилди. Надточиев болса эллерини серди-де: «Вах, мен сизе нәме дийип, нәме айдайын!» дийди.

7

Попeречнылар өзлериниң дурмушыны энчеме гезек тәзеден башламалы болупдылар, адам месгенинден узак ерлерде кән гезек мекан тутунылдылар, шоңа гөрә оларың бу гезекки гөчмеги оларың ырым эден дүзгүнини диңе аз вагтлык бозды. Олара Гөк шәхерҗик дийлип ат берилйәниң улы чадырларының биринде «машгалалы адам үчин чемели», ягны умумы җайдан арасы перделенен бир «күнҗеги» бердилер. «Күнҗегиң» ини дөрт, бойы алты метрди. Шейле

болса-да, онуң кичиҗик форточкалы, гышардыбрагада брезент тикилен хут өз пенҗирежиги барды, ич ишигинде болса умумы печден айры чоюн печҗагаз дурды, шейле болансоң, хениз яшалмадык ерлердәки гурлушыкларың нәмеден башлаяндыгына белет эр-хелей икиси өзлерини бирбада ганымат ерлешдик дийип хасаплаярды.

Тиз вагтдан баякы янгын болан гәмиден оларың гош-голамларыны ве сөкулип-дүзүлйән мешхур мебелини гетирип берипдилер. Аталы-огул икиси оны бир агшамың ичинде йыгнап дүзүпди; ынха инди болса чадырда яшаянларың бейлекилериниң бир койка, бир тумбочка, ики адама бир күрси билен хем-де җайың ортарасында дуран умумы стол билен оңмалы болян вагтында Поперечныларда машгалалы яшайыш җайы үчин герекли затларың хеммеси, шол санда бу бүтин «цыган гош-голамының» иң гувандыряны ики адамлык кровать хем барды, ол кроваты гүндизлерине ёкары галдырмак болярды, шонуң үчин ол айратын ер тутанокды.

Якын вагтда Уралдан гелмели тәзе машынлары кабул эдип алмага тайярланмак хакда маслахатлашмага бир гезек агшамара Надточиев көне таншынынҗа гелди, эмма өй эеси өйде ёкды. Оларың яшаян «күнҗегинде» диңе Ганна билен гызы барды. Инженер өз гөзүниң гөрйәнине хайран галып, босагада аяк чекди. Кичиҗик пенҗирәниң гыра төверегине нагышлы мата тутулгыды. Иримчик пола йөрите дорожка дүшелипдир. Столуң үстүнде электрик чәйнеги шыглап дурды. Гысга бойлы, долуҗа, өрүми келлесиниң дашына саралан гарамтыл сачлы, эдил өйи ялы, өзи-де ынҗалыклы аял столуң башындан туруп, хошоваз сеси билен:

— Валейик салам, гелевериң! — дийди.

Кән бир өверликсиз, ончаклы тәмизликсиз чадырың эпишгесинден чалаҗа ягты гелйәрди, үстлери чала-чула басырылан тагта кроватлары, пеҗиң төверегинде янашдырып гоюшдырылан аякгаплары алагараңкының ичинде зордан сайгарып болярды, долакларың, дериң, кән гейлен ички гейимиң, герегинден артык сакланан иймитиң ысы гелйәрди, ине шейле чадырың бир күнҗегинде угруны тапып эдинилен бу дараҗык месгениң ынҗалыклылыгына хенизем гең галып дуран инженер:

— Хоҗайын өйде ёкмуды! — дийди.

Ол аял хошоваз сеси билен:

— Какасы шу ерде дир, якынҗакдадыр — дийди-де, озалданам арасса стулуң үстүни өңлүги билен сүпүрип:

— Отурың, ёлдаш Надточиев — дийди.

— Сиз мени нирeден танаяңыз?

— Вах, танаян-ла — диенде, онуң тес-тегелек йүзи торсарып

гитди.— Адамымы сиз бу ере чагырдыңыз ахырын, барымызы гечүрип гетирдиңиз. Ынха инди Сашко ене мекдепсиз галяр.

— А мен саз өвренмэми ташладым — дийип, ёгнасжа гызжагаз өрүлип гойберилен сарыжа сачыны өзи-де дуйман, келлесиниң эндик эден херекети билен аркасына оклап гойберди—меҥ пианиномам ящикде дур...

Эмма, геп салгындан өй эеси аял өзүне эрк этмеги башарян болмага чемели. Онуң торсарылмагы айрылып, доп-долы йүзүнде йылгырыш пейда болды.

Ол аял:

— Сиз гечиң, отурың, отурың. Мен хэзир сизе яңыжа демлэн чайымдан кэсежиге гуюп берейин — дийип йүзленди. Сонечка, сен болсаң, балам, ылга, какаңы чагыр, ёлдаш Надточиев гелди дий... Сиз чайдан ичибериң, ичибериң, чай йүзүңизиң реңкини саралдар өйдүп горкмаң, бизиң чайымыз говудыр...

— Өңем бир чага пишик бедреде гарк болуп барярка: өңи-соңы ичмели болсам, ичен шекилли ичейин-ле диен — дийип, мыхман өзүниң бейле янындакы гызжагазың йүзүне гозүниң гытагыны айлап дегишди. — Сиз, еңңе, гөрйэн велин, бу ерде өрэн безег-дузегли ерлешипсиңиз.

— Биз эдил цыган ялыдырыс. Ябыны айрып, арабаның аршыны ёкары галдырдыгымыз өй болуп дурубèрер — дийип, ол аял улудан демини алды.

— А хожайын ниреде?

— Какасымы? Сашко икиси еркүме газяр.

— Еркүме? О нэмэ герек? Сиз онсузам ынжалыклы яшаян экениңиз.

— Вахей, алла гөркезмесин, мунданам бир ынжалык бодармы! Биз бу умумы жайда гышласымыз ёк! Я-ха хемме билен билеликде дигденеклэп отурмалы, я-да хеммэниң дерегине печь якып йөрмели. Өйүңде хем газык болуп отурмалы, ёгса-да бар задыңы огурлап даргатжаклар...

Чеп кенарың Гөк шэхерини гөни тайгада гурярдылар, агачлары йыкып, тракторлара сүйредип айырярдылар, төңңелери кранлар билен я-да динамит гоюп гопарярдылар, бульдозерлер билен ери дүзлейэрдилер, шейдип, малина жеңңелликлеринде, кэбир ерлери брусникадан чым гызыл болуп ятан топракда улы-улы, ики гат эдилип тикилен ,даланлы затлы чадырлары хатар-хатар эдип гурярдылар. Шэхержигиң ёкарсына абанып, токай агачлары өңкүлиги ялы шаглап дурды.

Шэхержигиң гүндогар тарапы чуң чөкетлик болуп гутарярды, чөкетлигиң дүйбүнден болса чаласын бир булак шарлап, Онь деря-

сына бака акярды. Ине шу ери, демиргазык еллеринден гораяв кepт кенарың ыкышагыны сайлап тутуп, Олесь Поперечный еркүме газмага башлапды.

Көп затлары башдан гечирен адам болансоң, ол бейле шарлап акян булакларың ёвуз гышларда-да доңмаяндыгыны билйәрди. Доңаянда-да, бузуны дөвүп, сув алмак аңсат боляр. Төверек-дашда йыкылып үйшүрилен токай агачлары нәче дийсең барды, еркүмәниң диварларына чыкамак үчин, устүни басырмак үчин пүрс тапылмаҗак гүманы ёкды. Сапёр болуп ишлән вагтларында Поперечный Руссияның, Белоруссияның, Польшаның, Германияның дерялары- ның кенарларында шулар ялы энче-энче сүренлери гурупды! Бу ишден онуң башы чыкярды. Онуң хем үстесине инди оглы-да етишипди. Аррык, атан-сатан, голлары узын, ясы дабанлы Сашко өз яшына гараныңда өрән гүйчлүди ве атасының хер бир ише хөвесҗеңлигини эййәм алып гөтерипди. Ынха инди о тайда, Уралда, Поперечныының теклиби боюнча кәмиллешдирилен тәзе моделли экскаваторлары гурнап йөркәлер, олары бөлекме-бөлеклейин платформалара йүкләп гетирйәнчәлер, аталы-огул ики саны еркүме: бирини өзлери үчин, бейлекисини экипаж үчин газярды. Олар майыл ховалы хер бир гүни пейдаланмага җан эдип, гарачыңлары билен газярдылар. Ине шонда атасы оглуның хакыкы огуллык ишини биринҗи гезек гөрүп, онуң көмекчи болуп етишип гелйәнине бегенип, ики болуп биленокды. Эгер-де орта мекдеби гыша ченли гуруп гутармасалар, оглуны экипажа айлыксыз алаймак пикири-де барды: машынлары йыгнап дүзмәге көмеклешер, ише вердиш болар дийип пикир эдйәрди.

Биринҗи еркүмәниң чукуры газылып гутараңкырлапды. Олесь газып дурка, чукурың ич йүзүнден пүрслери нәдип гермеҗегини, гүнорта тарапында пенҗиресиниң-де болмагыны, бу үлкедәки газаплы совуклары гечирмейән гапысының-да болмагыны ичинден ойланярды. Дашындан середениңде, тәзе ерде хемме иши герегиче барян ялыды. Шейле болса-да ынҗалып биленокды. Баяк гиҗәниң бир махалы аялының башлан гүррүңиниң дөреден ховсаласы келлесинден чыканокды. Ганна велин ол гүррүңи икиленч агзаманды. Эмма Олесиң өзи, мисли шол гиҗеден бәри хушгәрлиги артан ялы болуп, көп дүрли овнук-ушак затлардан, өзүни хич ким гөрйән дәлдир өйдүп, Ганнаның өзлериниң гоюп гайдан өйҗагазының суратына узак вагтлап середишинден, «Бизиң Устимизде-хә» дийшинден, бир гезек, өз пикирлерине гүмра болуп отырка: «Боляр-да, ене бирнеме гайрат эдерис-дә...» диенини өзи-де дуйман галандыгындан — шуларың хеммесинден Олесь Ганнаның хич зады ядындан чыкармандыгына дүшүнйәрди. Дүшүнйәрди хем-де өз янындан:

«Догры айдяр, гөчүп-гонуп йөрмегимизи бес этмегимиз герек!» дийип ойланярды.

Олесь агыр пикирлерини дурузды-да:

— Инди бесдир! — дийип сесленди.

Какасының чукурдан чыкарян топрагыны япашаклыга оклап дуран Сашко аңк-таңк болуп, оңа гаранҗаклады-да:

— Кака, нәме диййәңиз? — дийди.

— Ай, сенем, нәме-нәме диййип, ишиң билен болубер-дә! — дийип, Поперечный гахар билен җогап берди-де, элиндәки пилини ишледип уграды. Агачлар парасатлы, гамгын шаглаярды, гушлар гүйз паслына лайык җүррүлдешйәрдилер, пил топрага дегип, гахарлы ялы зарңылдаярды, Олесиң гөзүниң өңүнден болса Ганнаның әзиз, хесретли хем гамгын гара гөзлери айрыланокды. Онуң: «Белки, өмрүң ахырында Гахрыман адыны аларсың!» диен сөзлери Олесиң гулагындан гиденокды. «Вах, Ганка, Ганка, нәме үчин маңа бейле сөзлери айдярсың? Өз адамың хакда нәдип бейле пикир эдип билйәрсиң, он алты йыл бәри биле яшап гелйәрис ахырын!.. Гахрыман адыны!»

Онсоң ене-де үйтгешик! Үйтгешик пикирлер гысылышып, дыкылышып, Олесиң келлесинде атгап уграды. Ери, пула ковалашмаян болсаң, шөхрата ковалашмаян болсаң, онда сени бу тайга нәме гетирди? Онда нәме үчин өйүңи-ишигиңи ташлап, бу чөл беевана гелдиң? Ханы айт-да онда?..

— Ханы айт-да онда, бейдип гөчүп-гонуп йөрмәге сени нәме хөвеслендирйәр? -- диййип, Олесь ене-де сесленди. Сашко гаңрылып серетди, эмма инди хич зат диймеди. Бу гүнлер онуң атасының болуп йөрши бирхили геңди. Гахарҗаң, ынҗык болупдыр, дүйшүнде өз-өзи билен геплешйәр. Ынха хәзирем шонуң ялы...

— Сачың агарып уграпдыр, шонда-да бүре ялы ондан-оңа бөкүп йөрсүң, болшуң бар бол-а!..

Ёк, говусы зат диймезлик. Эҗеси-де шейле. Йөне оларың икиси-де өзлериниң бу болшуны бир-биринден яшыряр. Ханха какасының маңлайындакы гасынлары гөр ахырын! Өзаллар ядан вагтларында шонуң ялы гасынлар гөрүнйәрди, инди велин эдил пычак билен дилнен ялы болшуп дур.

— Бол, Сашко, мендей галма, ёгсам үстүңи гөмерин! — диййип, Олесь гыгырып, пили билен алып, ашак оклаян баҗакларыны үлалдяр. Эмма ынха ол ене пилиниң агач сапына дөшүни дирәп, пихта агачларының сүйр депесинеми я-да мисли яңыҗа ювлан ялы тәп-тәмиз, агачларың ёкарсындан гечүшип барян булутларамы, бир ере середип дур. Эмма онуң йүзи асмана середйән адамларың йү-

зи ялы парахат дәл, хыялбентлик середиши дәл-де, гайтам галагоп, алҗыраң середишди.

Озаллар хеммеси бирхили йөнекей дүшүндирилйәрди: социализм, комунизм гурярыс дийилйәрди. Бейик ишлер шахсы пидалары-да талап эдйәр. Оларың ташлап гайдан ери болан Устиде иш хем барды, өзлериниң өйи-де барды, газанҗы-да, ат-абрайлары-да барды, эйсем шол ердәки-де, яп-яңы дөредилен шол әгирт улы электрик станциясындакы-да шу едийыллык, шу коммунизм гурлушыгы дәлми? Белки, Ганна мамладыр, белки, онуң бейдип гөчүп-гонуп йөрмек яш-юшларың, сопбаш адамларың ишидир дийметги растдыр. Көчеси билен ише баряркаң брусникадыр малинадан доймак болян Гөк шәхерҗикде хысырдап йөрен нәме онуң еке өзүми? Днепрде, Волгада, Иртышда биле ишлән танышларының ол гөр нәчесине бу ерде, Онь дерясының боюнда, тәзе гелен гурлушыкчыларың арасында душ гелди! Ынха Гоҗаның өзи нәхили ахырын? Ол инди алтмышына голайлан адам. Бирденкә-де бетгелшик тумшуклы, сачы гытык гыркылып, яшаҗык огланлардакы ялы алынсач галдырылан, голуна иңңе дүртүлип хат язылан ве гөвнүне деглен ялы налаян инчемик сесли йигит ядына дүшди:

Биз-ә гүйзүң япрагы,
Харасат ёлды гитди.
Пырландырып гөр нирә,
Үгруна алды гитди...

— Гуйз япрагы. Тфу! — дийип, Поперечный элиндәки пилини чәгесөв топрага гахар билен санчды. Соң оглуның ынҗалыксызлаән йүзүни гөрүп: — Агзыма бир сиңек гирәйди, ичигар! — дийип дүшүндирен болды.

— Кака, кака! — дийип, ёкардан Олесиң гызының сеси гелди. — Мени эҗем сизи чагырмага иберди. Бизде Надточиевиң өзи отыр, хер гезекде кәсесине үч бөлек дагы гант атяр... Эҗем дессине гелсинлер дийди.

— Бесдир, Сашка!.. Йөр, Сарыҗам, йөр!

Гүн эййәм агачларың депесинден агыпды. Чөкетлигиң дүйбүнден юкаҗык, керепли думан билен билеликде япыёкарының йүзи билен ёкарлыгына, гырымсы агачлара япышып, хошбой иңрик дырмашып барярды. Эмма гырмызы шөхлелер алагараңкылыгы бөвсүп, ере санҗылярлар-да алагараңкылыкда ерде ятан япраклары, дөвлүп ятан агач шахасыны ве от-чөплери чым гызыл эдип гөркезйәр. Агшам чагының чыгындан хова смола ысына хас хем югрулды ве дым-дырслыгың арасында чыбынларың җиңңилдиси хас хем зәхерли яңланып уграды. Эмма Олесе хемише-де хош якян физики ядав

лыкдан башга-да, келлеси бирхили хум ялы чишип дурды, мысли тайга чөкетлигинде әли пилли ишлемән, гайтам узага чекен, йүрек гысдыргыч бир йыгнагың чилим бары чекилен отагында узак вагтлап отуран ялыды.

Ол өз чадырына бака алңасак йөрәп барярды. Надточиев ишли адамдыр. Йөне чай ичмек үчин мыхманлыга гелеси ёк. Хакыкатдан-да, инженер телеграмма гетирипди: экскаваторларың стендде сыналмагы тамамланыпды. Кәмиллешдирмелер эдилйән тамалардан-да говы болуп чыкыпды. Машынлары сөкүп, узак ёла ибермәге тайярлап башлапдылар. Ине шоңа гөрә олар, бир инженер билен бир ишчиси икиси стол башына гечип, хениз запас ёллары гурулмадык йүк станциясының планының үстүне эгрилди. Әгирт улы машынлары гаршыламак, дүшүрмек, йыгнап гурмак герек. Узак җеделлерден соң ол машынлары шу ерде йыгнап гурмак карарына гелйәрлер. Шу ерден ол эгирт улы машынларың өзлери йөрәп гидерлер. Мунуң үчин карьерлере ченли ёл гечирмек герек. Ики гүррүңдеш җеделлешйәр, чызгы чызяр, позяр, шейлеликде, эндик эдилмедик пикирлерден, чөзүлмедик меселелерден Поперечныйың келлесинде йыгнанан аграслык тутуксы ховалы отагда бирхили өз-өзүнден айрылып гидйәр.

8

Тәзеден-тәзе аладалары ве ишлери билен гүмра болуп йөрен бирентек адамлар кимин, Фёдор Григорьевич Литвинов өзүниң инди асла яш-юш дәлдигини дуянокды. Ол барып-ха җахыл йылларында, хәли Днепргурлушыкда йөреден шол бир тертиби боюнча яшаярды. Эртирлерине, дайхан адам ялы, ирден туярды. Томсуна-гышына үстүнден совук сув гуйярды. Хемме ерде, гурлушыкчының гөчүрип-гондурып йөрйән кысматы оны хер ерден әлтип чыкарса-да, бири ики путлук, бейлекиси бир путлук ики саны гарынлак гапан дашыны янындан айранокды. Дашларың улусыны ол өйүнде саклаярды, кичеңрәгини өз гуллук кабинетиниң гизлин бир еринде ыхлас билен гизләп саклаярды. Эртирлерине, ювунмагының өң янында ол дашларың улусы билен машк эдйәрди, үмсүмлик вагтында болса, кабинетини ичинден гулплап, чендан ярым ол кичеңрәк дашы чыкарярды. Муңа ол бейниңи елеҗиретмек дийип ат берйәрди.

Ол келте бойлы гысга боюнлы, буйраланып дуран түй басан гиң хем белент дөшли, гысга бармаклы, юмры-юмры мускуллары ойнашып дуран голлы, бердашлы адамды. Ол шенбе гүнлери хаммамда бугланмагы говы гөрйәрди, сөвүт чыбыҗакларындан хаммам

үчин йөрите ясанан сүбсеси билен бугуң ичинде өз тенини етишибилдигинден сайгылаярды, өзи-де шонда хаммамың йөрите буглы отагының ёкаркы басганчагының ыссысыны шейле бир гүйчлендирйәрди велин, өзлериниң начальнигиниң аркасыны ювуп бермекчи болян кәбир адамлар ашак сырыгып, гапының агзына зордан эмедеклэп етйәрдилер. Ол болса эндамыңы чүрүшдирип барян тойы, гызгын бугуң ичинде хезил эдинип, иңлэп ятырды, онуң хем үстесине:

— Бугы, бугы ене бир аз гүйчлендиреверин! — дийип ялбарярды.

Асыл онуң җан саглыгы-да хич ненең дэлди. Сүңңи еңил адамды, гурлушыга ол эгни узын япынҗалы, келте келтекчели, келлесиниң еңсерэгине атылан папаклы диңе үйтгешик аязлы гүнлерде гулакчынлы гөрнүшде көпленч пыяда айланярды. Гарашылман дурка, ол бирденкэ объектде, баракда, магазинде, деллекханада я-да автобус нобатында пейда болярды. Управленийә ол сагат он бирлерде, эййәм бирентек иш эденден соң барярды. Шол вагта ченли оңа герекли кагызлары тайярлап гойярдылар, оны гөрмекчи болян адамлар оңа гарашярдылар, гечирилмели маслахатлар шол вагта габатланып беллениярди, герекли телефон геплешиклери заказ берлип гоюлярды.

Ек, ол гаррылыгына наланокды. Шоңа гөрә, «Гоҗа» диен лакамы ызындан галман, гурлушыкдан-гурлушыга өзи билен билеликде гөчүп йөрйән болса-да, ол өзүни асла гоҗа хасапланокды.

Чендан ярым Москва баранда, өзүниң җахыллык чагындакы дост-ярлары билен, Днепрогурлушыкда биле ишлэн деңдушлары билен душушярды. Олар инди ири хоҗалык ишгэрлери, улы-улы управлениелериң начальниклери, белент ат-абрайлы партия ишгэрлери, кэбирлери эййәм МК-ның озалкы члениеридилер. Бир-бирлерине: «Йигитлер», «Огланлар» дийип, өңкүлери ялы йүзленйәрдилер. Өзлериниң бириниң өйүне йыгнанышан вагтларында болса, бир махалкы комсомол айдымларыны айтмагы говы гөрйәрдилер.

Яшының Литвинова йыл-йылдан барха хөчҗетлик билен өзүни ятладян ери онуң төверегиндәки адамларың бирхили гең йигделйәнлигиди. Инженерлер, гидрологлар, геологлар, механиклер, врачлар — хеммеси, хатда старосибирск обкомының МК-ның членлигине кандидат болуп дурян секретары-да оңа яшлардан ялы болуп гөрүнйәрди. Гөзүне төверегиндәки адамларың шонуң ялы гөрүнмеги зерарлы Фёдор Григорьевич бир гезек Москвадан алымлар комиссиясы билен гелен техники ылымлар докторына-да: «Нэме дийсене, ягшы йигит» дийип йүзленди.

Бизиң шу агзаян сэхер чагымызда эййэм икүч объекте барып гөрен Литвинов алңасаклык билен өз вездеходжыгына мүнҗек болуп дурды. Эгинлери түпбүли, аяклары сырдалан җалбарлы үч саны гыз ылгап гелди-де, онуң йүзүне ялбарыҗылык билен середип:

— Гарры баба, бизи котлована элтип ташласана? Гаты ховлукярыс: уклап галайыпдырыс!..— диййип хайыш этдилер.

— Боляр-да, мүнүң, агтыҗакларым — диййип, Литвинов олара машына мүнмэге ыгтыяр берди. «Ви, гызлар, асыл бу бизиң Гоҗамыз экени-ле» диен сөзлер гулагына иленде болса: — Тизрэк, тизрэк болуң, гүйменип дурмаң! — диййип гыссады.

Йөне велин ызкы чемесиз метал скамейкаҗыкда отурып, гызлар Фёдор Григорьевичи шол бада ятларындан чыкардылар-да; яшыл румын шляпасыны гейип пөрс атян, өзүни хондан бэриси тутян кимдир бир Юрка хакда, кимдир бир Саг кенар Мyркасы хакда, йүз-гөзүни бояп йөрен угурсыз бир гыз болса-да, онуң үстүнде огланларың нэме үчиндир өлүп-өчүп баряндыклары, җырк сары сачыны беҗердишиниң болса оңа дүйбүнден гелишмейэндиги хакда хыҗув билен пышырдашмага башладылар.

Өз адамларына габат геленде, олар билен гүмүр-ямыр эденини говы гөрйэн гурлушык начальниги:

— Сиз бетончыларданмы? — диййип сорады.

— Ёк, биз механизациячылардан. Слесарлар.

— Ери, онсоң, ятдайыңыз нэхили?

— Нэхили бор өйдйэңиз? Ишсиз сөв-сөв сырып йөрүс. Экскаваторларың Уралдан гелмели шайлары геленок. Эдере иш ёк. Начальниҗеклерми, олара нэме? Сизиң ол мешхур Поперечныңыз бикэрликден ердөле газмага башлапдыр. Оңа ишсиз гезмегем болар, оңа берилмели пул берилйэр, эмма ынха бизе велин ишлемесек, хак төленҗек гүманы ёк, өзүмизиң болса разрядымыз бар. Ёлбашчыларам белли бир җогап берип биленоклар.

«Надточиев билен геплешип гөрмегим герек» диййип, Литвинов өз ичинден ойланды, эмма ише дегишли бу пикириниң ыз яны билен келлесине башга бир пикир гелди: «Хэ-э, гарры баба диййсене... Гең зат... Элбетде, хакыкатдан-да, дөрт саны агтыгым бар. Догра догры диймек герек, шейле болса-да... Пенсия яшының етип гелйэндиги догры ахырын, дең-душларымың гөр нэчеси пенсия чыкды ахбетин!» Литвинов улудан демини алды.

Шу гурлушык онуң иң соңкы гурлушыгы болса герек. Хэзирки вагтда яшлара бил багламак ёлы йөредилйэр. Ол эсасан догры ёл. Литвиновың өзи йигрими бэш яшында прорабды. Эмма ынха шу огланҗыкларың хайсы бири, арасында дуруп дынҗыны алман, бир

путлук даш билен бәш гезек чокунып билер? Надточиевми? Петинми? Капанадземи? Йөне ынха МК-ның секретарыны мысал алып гөрелиң, яшы хас ёкары болса-да, ол хер бир җахылындан-да җахыл, өзем хемме ише етишйәр, шолам-а мең ялы агтык-човлуклы адам ахбетин.

Бу пикир Фёдор Григорьевич Литвиновың йүрегине теселли берди. Фёдор Григорьевич ол адамы илкинҗи гезек гөршүни ятлады, шонда ол җүйк бурун, гышык яка ак көйнекли яш йигитди. Шол вагт олар агрегатларың монтажыны бөкдейән герекли деталлары Москваның белленилен мөхлетден өң тайярлап бермегини хайыш этмек үчин днепрогэсчилериң делегациясы болуп, Серго Орҗоникидзәниң янына гелипдилер. Серго делегацияны дерчирәп дуран чүйшели совук боржом билен хеззетләпди, муртуның арасындан йылгырып, делегацияны үнс билен диңләпди.

— ...Дөвлет планларындан өңе дүшүп, өз янымдан буйрук берип отурсам говы болмаз, ёлдаш днепрогэсчилер. Әлбетде, буйрук берип билерин, эмма нәдогры болар. Сиз говусы Днепрогэс саламы билен Москва большевиклериниң янына, оларың тәзе секретарының янына барып гөрүң. Ол гуҗурлы яш йигитдир. Сиз оңа говы эдип дүшүндирип айдың, ол болса сизе достлук тертибинде көмек бермәге пайтагтың ишчилер сынпыны ырар. Москвалылар эденли адамлардыр, оларың йүрегинден турсаң, дагы сүйшүрмели болса-да сүйшүрерлер... Әгер баша бармаса, онда мениң яныма геләйиң...

Гөрсе, Москва Комитетиниң секретары Литвиновың өзүнден сәхелче улы экени. Ол днепрогэсчилери отурдып, өзүниң кичеңрәк, ревшен ве әхтимал, йити гөзлери билен оларың йүзүне шадыян середип, сөзүниң арасында хенек атып, оларың ишлери хакда, гурлушык хакда, ол вагт яңы дөрәп угран ярыш хакда ичгин-ичгин сорашдырмага башлады. Хәли-шинди оны телефон аркалы герекли адамлар билен гүрлешдирйәрдилер. Ол өзүниң дөзүмли, хошоваз сеси билен шейле башлаярды:

— Мениң янымда хәзир бирнәче ёлдаш отыр, билйәңизми олар ниреден? Билйән дәлсиңиз. Днепрогэсден. Хава, ынха олар... — Онсоң эдилйән хайыш беян эдилйәрди, соң болса шейле дийилйәрди:

— Хава, бир пикирленишип гөрүң. Билйәрин, кындыр, йөне хайыш эдйәнлериң кимдигини гөрүң ахырын! Днепрогэс! — Онсоң телефоның трубкасыны еринде гоюп, тә телефона ене чагырылянча сорашдырмагыны довам этдирйәрди: — Ери онсоң, аяллар ненең? Олар нәче адам? Нахархана барада ненең? Хениз бизиң нахарха-

намызыңам угры ёк, сизиңкиң нәхилидигини-хә чак эдйәрин... Газанҗыңыз ненең?.. Хә, ери онсоң алым гоҗалар Сагайдачный адасының сува басдырылҗакдыгы билен ылалашдылармы?..

Онсоң, бир ерден бир телефон эдиленден соң, секретарь ур-тут столуның башындан турды-да, адамларың йүзүне шадыянлык билен назар салды ве иликли папагыны меле сачлы келлесине гейип, җуванлык җошгуны билен:

— Ханы йөрүң, ишчилер сынпына бир маслахат салып гөрелиң — дийди. Онсоң адамларың хеммесине өзүнден өңүрти ёл берип, йүзүниң угруна болса секретарь аяла: — Барды-гелди дервайыс герек болайсам, мени «Динамодан» я-да «Шарикден» гөзләң — дийди-де, хеммәниң өңүне дүшүп, басганчак билен ылгаклап уграды...

Шондан отуз йыл чемеси геченден соң болса хас хем гызыклы бир хекаят болды. Литвинов Дивноярскә уграмагының өң янында, иң соңкы гезек гүрлешмек үчин МК-а барды. Фёдор Григорьевич Литвинов ене-де шол адамың кабинетинде отырды ве Онь каскадыны долы, комплекслейин өзлешдирмегиң хайрына болан өз пикирлерини оңа беян эдйәрди, ол меселе шол вагт өрән җеделлиди. Секретарь болса Литвиновың субутнамаларының арасыны үзүп, бирденкә:

— Сиз, Фёдор Григорьевич, отузынҗы йылларда Москва комитетинде мениң яныма гелип гидипмидиңиз?.. Ханы дуруң, нәме хакында гүрлешипдиг-ә шонда? — дийип, бармакларыны сабырсызлык билен гымылдатды. — Хә-ә, чарх перлери билен подшипниклер хакындады, пәхей ичигар... Гелип гидипдиңиз герек? — дийип, хезил эдип гүлди велин, гиң хем долы йүзи ене-де догумлы оглан йүзүне чалым этди. — Шонда биле гидип, Москва ишчилер сынпына йүз тутанымыз ядыңыза дүшйәрми? Ә?.. Үхүм, онда ене ёлрована боляңыз-да? Онда энтеклер беденде гуҗур-гайрат бар-да? Әхә, эхә, йөне багышлаң, сөзүңизи агзыңыздан алайыпдырын, диймек, онда сиз бүтин каскады өзлешдирмек герек дийип хасаплаяңыз-да? Үхүм... Йөне ынха башга-да бир пикир бар: экилйән ерлериң бирентегини сува басдырмалы болҗак... Шол барада нәхили пикир эдйәрсиңиз? Шло хакда ойланышып гөрдүңизми? Говы ойландыңызмы?..

Бу ятлама Литвиновың бирхили гөврүмини гиңелтди — беденде энтеклер гуҗур-гайрат бар. Биз энтек бу огланҗыклара өзүмизи гөркезерис... «Гарры баба, элтип ташла...» Ёк, оныңыз нәдогры, гарагол гызлар, аял нәче яшында болуп гөрүнйән болса, онуң яшы-да эдил шонуң ялыдыр, эркек адамың яшы велин онуң дуйгусына баглыдыр. Шейледигиниң уҗы екедир». Онсоң ол отургыҗың ар-

калыгына бака дабара билен гайшып, дим-дик болуп отурды, чаркандак ёлда машын яман силтерлейэн болса-да:

— Ханы, Петрович, газыңы бирнеме артдыр бакалы, экидип бәряның юмуртга дәл-ле! — дийип серенҗам берди.

«Айбы ёк, айбы ёк. Дивноярск станциясыны гуруп гутарарыс, онсоң ене башга бир станцияның, меселем, Усть-Чернава станциясының гурлушыгына хем башладып билерлер».

Дивноярың соң янындакы Усть-Чернаваның өзи каскадың иң улы басганчагыдыр. Шонуң өзи Литвиновың йүрегинде беслэп йөрен арзувыды: «Иң соңунда шонам бир гурага-да, ер йүзүнде ене бир ыз галдырсам, илим-гүнүми ене бир гезек бегендирсем, онсоң-а арманым галмазды, онсоң пенсия чыкайсамам болман дурмазды... Гарры баба. Шейле дийсене. Бу гарры баба энтэклер гайрат эдер...»

Улы механизацияның ховлусының тагтадан ясалан япырык җайларының янына етенлеринде, гызлар машындан чаласын чыкдылар-да ерли-ерден йүзлериниң угруна: «Таңры ялкасын, Фёдор Григорьевич!.. Хош, саг болуң!.. Зәхмет беренимизи багышлаң!..» дийишип, өз ишлерине гитдилер.

Машын ене ювашҗадан гидип уграды. Литвинов ичинден пикирленмәге башлады: «Гарры баба! Ол догры: соңкы вагтда йүз-гөзүмиң йыгырды бичак көпелди. Вах, шу йыгыртларың йүзүне көз дегсин! Ай, онуң нәме зыяны бар, йүзүнде йыгырт боланда нәме, йүрегиңде йыгырт болмаса боляр». Бу пикир, йүрегинде йыгырт болмаса боляр диен пикир онуң гөвнүне хош якды. Онсоң оны ядында галдырҗак болуп җан этди. Белки, герек болан ери болар. «Йөне велин, хер нәме дийилсе-де, аслына гараныңда адамың өмри бичак гысга боляр-ла. Яңы аҗыны-сүйҗини селҗерип, акыла гелйәрсиң хем велин, эййәм сандан галанлар хатарында болуп чыканыңы дуйман галярсың, шонуң өзи адамы яман ахмырлы эдйәр...»

— Айбы ёк, Фёдор Григорьевич, сиз энтек, түвелеме, даяв-ла — дийип бирденкә Петрович дилленди-де, Оньгурлушыгың управлениесиниң пүрслерден гурлан ики этажлы җайына бака машыныны совмага башлады.

Литвинов тисгинди-де:

— Нәме! Сен нәме диййәң? — дийип сорады. Ол сыр саклап биленокды, гахарыны шол бада дашына чыкарып: — Нәме экилмедик ериңде гөгерйәң? Умуман сокулмасыз ере сокулмагын. Дүшүнүклими?

Ол ишли гелйән адамлары кабул эдйән отагына баранда, мөхүм иш билен хич ерден телефон эден адамың болмандыгыны, гыссаглы кагыз хем гелмәндигини оңа мәлим этдилер, онсоң, начальнигиң өзи айтмышлайын, «хаммам даланында» папагыдыр келтекче

сини гоюп, кабинетине гирмэн, Петиниң янына уграды. Петине управлениеде иң улы хем ягты отагы, озал умумы йыгнак гечирилйэн отагы кабинет эдип берипдилер. Гурлушыгың начальниги барып гиренде, Петиниң ишли барян адамлары кабул эдйэн отагының даласында гарашып отуран адамларың диңе икисинден өзгеси өр турды. Ол икисине Литвинов гөзүниң гытагыны айласа; оларың бири мелемтил менекли акмеңиз, хор хем говшак йигитди, бейлекиси сачы огланларыңкы ялы гыркылып беҗерилен гызарып дуран яңаклы, келтеҗе бурнуның сеңриги эйнекли даяныклы бир гызды. Петиниң кабинетиниң гапысындан гирип гитмегинден өңүрти, Литвинов онуң гарамтыл эйнегиниң хатда бир гөзүниң айнасының ёкдугыны-да гөрди.

Литвинов барып гиренде, Петин пенҗегини стулуның аркалыгындан асып, эгни свитерли, чув ак көйнегиниң говы петленен якасыны акҗардып, голлары сетин еңликли, гиң столуң башында аркайын иши билен болуп отырды. Столуның гөгүмтил гыраларында гүндизки ялы ышык берйэн чырадан, авторучка гоюлян эсбапдан хем-де кагызлы папкадан башга хич зат ёкды. Петиниң гаршысында Гөк шэхерҗигиң коменданты отырды, ол демобилизленен офицерди, эгнинде көнеҗе, эмма говы үтүкленен кители барды. Литвинов барып гиренде, Петин билен комендант икисиниң гүррүңиниң арасы үзүлди. Комендант чыкып гитмекчи болды, эмма начальник: «Гүрлешибериң, гүрлешибериң» дийди ве аякларының дараклыгына басып, отагың төрүне гечди-де, меҗлис столуның аңыркы четине барып отурды.

— ...Биринҗи гезеклик мен сизе кэйинч ыглан этмэге меҗбур болярын— дийип, Петин сесини гаталтман айтды. — Онсоңам сизе өңүнден дуйдурып гойярын, ёлдаш: сиз өз борчларыңыза хөтде гелип билмейэрсиңиз — дийди-де, Петин мунуң ыз яны билен Литвинова йүзленип дүшүндирмэге башлады: — Дагы нэме алач эдерсиң ахырын? Партия оңа дурмуш ялы участогы ынанды. Дири адамларың дурмушыны. Адам бизиң юрдумызда иң мөхүм, иң эсасы затдыр, муңа ынаныылан Гөк шэхерҗикде болса печлер түсселейэр, чадырларың тикинлеринден шемал шовлап гечип дур. Ремонты гутармандыклары бейледе дурсун, асыл башламандырларам...

— Ёлдаш Петин, сиз билйэнсиңиз ахырын, маңа адам береноклар, материал гойбереноклар. Мен управлениййэ телим гайта маглумат бердим ахбетин... Ынха — дийип, комендант бирхили кагызлары узатды.

Онуң узадан кагызларыны алман, Петин зөвве еринден турды.

— Болды. Мен өзүме ынаныылан ишлере җогап берйэрин. Сиз болсаңыз өзүңизе ынаныылан ишлере җогап берйэрсиңиз. Душнук-

лими? Эгер дүшнүксиз болса, онда сизи бейле везипеде бир минудам сакламак болмаз. Шол дүшнүклими?

— Хут шейле — дийип, комендант ювашжа жогап берди ве хатда өкжесини өкжесине дүркүлледип урды. Онуң иримчик йүзи гызарып гитди, говы эдилип сырылан яңакларының эңлери болса гымылдап-гымылдап гидйэрди. — Хош болгай... Ругсат болса гидиберейин?

— Барың.

— Ек, дуруң! — дийип, Литвинов сесленди. — Материал гойберилмеги үчин заявка бердим дийип хернэ ялан сөзлэн дэлсиң-дэ? Ханы архивиңи бэрик эбер — диенде, Литвиновың гыя мавы гөзлери отагың ортарасында яйданып аяк чекен комендантың ичинден гечип барярды. Литвинов дашындан жүбүлерини барлашдырды. Гөрсе, эйнеги кабинетинде галан экени. Кагызы өзүнден узакда тутуп, оны окажак болуп жан этди. — Эгер бейле болса, онда ол нэдип «Хош болгай» балярмыш? Нэдип болдурарсың? Горкак, угурсыз адам экениң... Большевик хич кимиң өңүнде гуйругыны ямзына гысмалы дэлдир... Тэ шунча керпич, шунча агач-тагта, шунча пүрс, шунча чүй берйэнчэңиз, хич бир иш эдип болмаз дийип, гөни айтмагың герек ахырын... «Хош болгай»... Нэме материалы огурлап алмагы күйүңе дүвдүңми?.. Ене бир гезек заявка дүз-де гетирип бер... Адам берлер өйдүп велин тама этме, адам берилмез. Шо ерде яшаян адамларың өзлерини мобилизле: үшэсиңиз гелмейэн болса бежеринибериң. Хонха Олесь Поперечный өз оглы билен билеликде эййэм ики саны еркүме газыпдыр дийййэрлер, бири өзи үчин, бейлекиси экипаж үчинмиш. Ана шондан гөрелде алың. Инди болса барың, ишиңиз билен болуң.

Комендант чыкып, гапы япыландан соң болса, Литвинов языклы эхең билен:

— Багышлаң, Вячеслав Ананьевич, менем гошулайдым... Сиз олара белет ахырын, ол бир харбы адам. Ол ерде олара хемме зады заявка боюнча берйэрлер. Ине шонуң үчин ол өз келлеси билен ойланмага эндик этмедик адам. Белки, бир гөзекликче кэйинч бермек герек дэлдир, э? — дийди.

— Кэйинч бермесең болмаз, Фёдор Григорьевич — дийип, Петин берк айтды. — Өзи-де хөкман буйрукда гөркезмек герек. «Огни тайги» газетиниң редакциясындан ене бир хаты бэрик иберипдирлер ахырын. Ынха ол хат. «Посёлок гыша тайяр дэл»... Бар айдалы ол «Огни тайги» газетиниң язяныма үнс бермэн гойсагам болар дийэенимизде-де, «Правда» газетине, «Известия» газетине язмаклары мүмкин ахырын. Бу заманың адамларының нэхилидигини өзүңиз билйэңиз ахырын! Онсоң еке ол дэл,бизем жогап бермели боларыс...

— Боляр-да, раст агзыңыздан чыкаран болсаңыз буйрук берерсиңиз-дә — дийип, Литвинов гөвүнсиз разылашды. Бирденкә-де ядавлык билен эгинлерини гысды. — Сибирлилериң хатыны окап гөрдүңизми? Ери, нәме дийип, нәме айдарсыңыз?

— Олар гең адамлар. Диңе өзлериниң ерли бәхбидини билйәрлер — дийип, Петин галам билен бирентек ериниң ашагы чызыланы үчин ала-мула гөрүнйән кагызы столуң устүнден элине алды. — Үлүш ерли князларың гарайшы билен коммунизме бармакчы боляр лар!

Литвинов ол кагызы алды-да, гөзүнден узакда тутуп, партияның Меркези Комитетине ве Министрлер Советине йүзлендирилен, копиясы болса гурлушыгың управлениесине иберилен документе гөзүни гездирип чыкды. Ол кеми гоюлман, ише белет адамларың язан хатыды. Сибирлилер өзлериниң ол хатында өз вагтында Меркези Комитетиң секретарының-да Литвинова шүбхе билен айдан заты хакда, ягны деряның себтиндәки көп хасыл алынян мес топраклы бирентек ерлериң сува басдырылмагының гүйчли индустриализациялашып барян Старосибирск областына улы зыян етирҗекдиги хакда язярдылар. Хәзирки вагтда ол ерлер узак үлкәниң бирентек көне ве тәзе шәхерлеринде дәне, сүйт, эт берйән экин мейданлары ве сүйтчүлик фермаларыды. Сибирь деңзи чайылып, Дивноярск станциясының икинҗи проекти боюнча, барып-ха Ермагың заманларындан бәри экилип-беҗерилип гелйән ол ерлериң бирентегини сув астында галдырар. Гелҗекки бентден ёкарда ерлешйән бирентек колхозлар өзлериниң хоҗалыгыны вейран этмели боларлар, онларча, белки-де, йүзлерче муң адамлар өзлериниң обаларыны, хатда бир шәхерҗиги-де ташлап, тайганың җүммүшине, хениз яшалмадык ерлере гитмели боларлар.

Хасапламалар, таблицалар ве сува басдырылян ерлериң хатда картасы билен-де үпҗүн эдилен бу документи гайтадан окаярка, Литвинов толгунман дуруп биленокды. Документде гетирилйән делиллериң хеммеси гөвне җайды. Гөчүрмеклиге дегишли колхозларың хеммеси кимдир бири тарапындан башарныклы гөркезилен хем-де сува басдырмакчы болунян экин ерлери мәмиши реңк билен, ягны янгын реңки билен белленилен карта ылайта-да өзүне үнс бердирйәрди. Петин начальнигине середип, ичинден пикирленйәрди: «Хер нәме дийселер-де, пикирленмеси яман агыр экени. Ери, середип отурмак нәмә герек дийсене, хеммесини ятдан билйәр ахырын». Шейдип, ичини гепледип отурышына Петин инчемек бармакларыны столуң үстүндәки айнаның йүзүне сабырсызлык билен тыркылдадып уярды. Телефон җыңңырдады, Петин телефоның трубкасыны гөтерди-де ене еринде гойды. Онянча секретары гапыдан бойнуны

сомалтды велин, Петин оңа: «Ишим бар» дийип, ызгытсыз җогап берди. Литвинов ахырсоңы оны окап чыкды. Иң соңкы сахыпаның ярысыны дагысыны оңа чекилен голлар тутярды. Оларың арасында еңи билен «Красный пахарь» оба хоҗалык артелиниң башлыгы Иннокентий Седыхың голы дурды.

— Ү-хүм... дийип, Литвинов бөврүни диңләп гайталады.

— Әлхепус бу дайханларың күтеклигини дийсене! — дийип, Петин хем дилленди. Ол ичиндәки пикирини айдыбермеҗек болуп, хер нәче сакланҗак болса-да болмаярды. — Коммунизмиң босагасына етилен вагтда бу хусусы эечилик пикири нәме дийсене. Үлкеде шейле деряны оядып гойберҗек керамат гөркезилйәр, оларың болса бир азаҗык сүйшәеси геленокмыш, оңа орун берeслери гелмейәрмиш. — Петин столуң үсташыр эгилди-де, карта элини узадып, пышырдап диен ялы: — Сиз нәхили пикир эдйәрсиңиз, Фёдор Григорьевич, областдакы начальниклерден бири булара мечев берйән ялы-ла: бу хасаплары, бу чызгылары, бу картаны гөрүң, ахырын... Мен, элбетде, бу ердәки адамлары хениз оңлы танамок, йөне сиз: «пейдаланыш коэффициенти...», «область оба хоҗалык балансының дебети...», «ыкдысады тайдан үйтгедип гурмак ёллары» диен сөзлере үнс бериң, булар колхозчының тапҗак сөзлери дәл. Нәхили субутнамалары делил гетирмелидигини билипдирлер, хатда Москвада нәхили җеделлериң алнып барландыгындан-да хабарлары бар ахырын. Шу затлары оларың агзына салып берениң кимдигини бир билйп болайсады! — дийип, Петин столуның үстүндәки айнаны бармаклары билен депрек чалан ялы тыкырдадярды.

— ...Хава, Иннокентий Савватеич, көне дост, сен бизиң эдил бәшинҗи гапыргамызың ашак янындан пычак сүсдүрен ялы этдиң — дийип, ахырсоңы Литвинов бөврүни диңләп дилленди. — А боласы ол адада ене клуб гурдурмага башлады-ла. Онда-да уллакан клуб!.. Сува басдырмак үчин бейле зат гураслары ёк. Өзлери-де сеслерини чыкараноклар, этҗеклери ичлеринде. Ү-хүм. Иш өрән чатак. Аңырсына серетсең, бизи биринҗи варианта өврүп элтмекчи боляарлар: бенди ашагракдан гурдурмакчы, деңзи кичеңрәк этдирмекчи, сува басдырылян ер мүмкин болдугыча аз болар ялы этмекчи болярлар — дийип, Литвинов гашыны чытды. Ол бу биринҗи, сересап проекти хич халамаярды, чүнки бу проект Дивноярск станциясыны уникумдан уллакан бир гидротехники хоҗалыга өвүрйәрди, бейле гидротехники хоҗалыкларың болса юртда эййәм бирентеги барды ве бейле хоҗалык билен бу үлкәни оядып болҗак дәлди...

— Гөрйән велин гөврүмиңиз яман гиң экени — дийип, Вячеслав Ананьевич хаты элинде ойнап отуран гүррүңдешиниң йүзүне сынлайҗылык билен середип, өз янындан шейле ойланярды: бу нә-

ме пикир эдйәркә? Я горкуп уградымыка? Я-да о ерлерде, ёкарларда бир үйтгешиклик дуюп, эййәм өңки пикиринден дәнмәге, сапалак атмага башлаярмыка?

— Бейле ишлери ёгса-да диңе гөврүми гиңлик билен масдатлашмасаң болмаз — дийип, Литвинов бөврүни диңләп сөзлемәге башлады. — Биз Сагайдачный адасыны сува басдыранымызда Днепрогурлушыкда бир адамың, мешхур бир алымың өз-өзүни башашак сува окландыгыны сен эшидипмидиң?

«...Шу айдяныны бу түйс йүрекден айдярмыка? — диен пикир билен Петин хатда бирнеме йүреги авап, Литвиновың йүзүне, онуң ядавлыкдан салланан омузларына, ашак эглен тоғалак келлесине гөз гездирди. — Асгынлаярсыңыз, асгынлаярсыңыз, достум. Мунуң ялы ягдайда бейле станция хөтде геләймек сизе галыпмы?» Эмма ол Литвиновы угруна ковды:

— Ол барып хачан болуп гечен хекаят ахырын? Ондан бәри биз социализм гурдук. Капиталистик ховадан хич хачан дем алып гөрмедик тәзе социалистик несиллер етишдирилди...

— Ү-хүм, эмма ынха мен велин өз догдук депәңи ташламак, ата-бабаларың губырларыны гоюп гитмек адама коммунизм вагтында-да аңсат дүшмезмикә дийййәрин...

— Ай, хер бир задың чени-чакы болмалы ахырын... Ынха мен пикирленип гөрйән велин, шейле психологиялы Седыхың нәдип партияда сакланып гелйәндиги маңа гең гөрүнйәр. Аялым оны гүррүң берди, асыл сизиң өзүңизем гөрүп йөрсүңиз ахырын: ховлусыны гөрсең эдил кулагың ховлусы ялы. Габсалары дубдан ясалып, улы-улы гулплар билен гулпланяр, дервезелериниң сокмалары дагысы ненеңси ахырын... Таква кемпири худая уйяр, тебиплик от-чөплерини йыгнашдырындыр.. Өзи-де хемралар заманында щейдйәрлер!

— Кулагың ховлусы ялы? — диенде, Литвиновың сеси инчеҗик, эндирәп чыкды. — Седыхларың, аталы-оглуң бу җелегайда иң өкде авчыдыгыны, уруш вагтында, адамларың ачлыкдан чишен вагтында, оларың Старосибирскә гайык барыны долдурып, ав гушларыны дашандыкларыны, бүтин газанчларына болса гошун үчин танк сатын аландыкларыны аялың саңа гүррүң бермедими? Ол танкың адына-да «Онь авчысы» дийилйәрди. Бир шем яканлары гөзе илипдир-де, ол танк үчин хөкуметимизиң баштутанының миннетдарлык хаты велин гөзе илмәндир-дә. Ол хат төрдәки отагда гөзе гөрнүп дуран ерден асылгы ахырын. Шоны нәме гөрмедикә? Шоны аялыңдан сорасаң болмаярмы...

Начальнигиң зынҗырлы тракторың зынҗырына меңзәп дуран бу болдумлы гашларының онуң түңңи маңлайында ынха шу махалкы ялы гахарлы гымылдап угран махалында, сесиниң болса инче-

лип, «сиз» диййип сөзләп угран махалында нәхили болянлыгыны Петине озал эййәм гүррүң берипдилер. Гахары гелен вагтында, Гоҗаның газаплы болянлыгы хакдакы гүррүңлер гурлушыкдан гурлушыга гечййәрди. Бу ерде бир инженериң ялан сөзлейәнини гөрүп, стола юмругыны шейле бир гүтүледип уряр велин, столуң чат ачандыгы хакда, башга бир ерде өз җүбүсинде бир огрының элини тутуп, шейле бир гысяр велин, огрының бармакларының хатда шатырдандыгы хакда гүррүң берйәрдилер. Бир гезек министрлигиң коллегиясында гөрнүкли бир ишгәр нәмедир белли бир матлап билен гечирилен бир дерңевиң нәдогры актларыны столуң үстүне оклашдырмага башланда, Литвиновың зөвве еринден туруп, онуң йүзүне шейле бир сөз айдандыгыны, хатда соң ол вака партия тертибинде ара алнып маслахатлашыланда, ол сөзи гайталамага адамларың дилиниң бармандыгыны Петиниң өзи-де гөрүпди...

— ...Мен бу ерде тәзе адам, сиз, элбетде, бу адамлары менден говы танаянсыңыз — диййип, Вячеслав Ананьевич ылалашыҗылык билен сөзләп угарды. — Йөне мен Седыхы пугтарак тутмак герекдигини сизе маслахат берип билерин. Мунуң ур-тут өңүни алмак герек. Сиз улы ыгтыярлы адам, сизи ёкарда танаярлар.

— Оны-да танаярлар. Ол Социалистик Зәхметиң Гахрыманы.

— Ай, Гахрыман кәндир, Оньгурлушыгың начальниги болса екеҗе.

— Бу ерде оны улы ил хорматлаяр, ол акыллы адам. Сибирлилериң өңүнде чыкып гепләнде, Сергеич оңа маяк диййип ат берди.

— Шей дийсене? — диййип, Петин дессине йүзүни гойруландырып гайталап сорады. — Мениң ондан хабарым болмандыр... Бейле болса, догрудан-да, сересабрак херекет этмек герек...

— Ханы хаты эбер бәрик — диййип, Литвинов кән бир сыпайылык этмән, онуң сөзүни агзындан алды. Хаты алып, голтук җүбүсине салды. — Бу адамлар билен адам тетелли гүрлешип гөрмек герек. Гандырып айтмак, субут этмек герек... Билйәңми нәме? Эртир дынч алыняң гүн. Мен Седыхлара гидейин. Белки, олар өзлериниң бу кагызыны ызына аларлар... — диййип, ол аграслык билен еринден турды ве бирденкә: — Ёгса-да, аялыңыз нененң? Йүреги-хә гысян болса герек? Белки, танышларыны гөрмәге биз билен Кряжоя барып гелер? Белки, сенем гидерсиң? — диййип сорады. Онуң мавы гөзлери эййәм алчаклык билен йылгырярды. — Белки, кулак яшайшына, галалара, ыбадат шемлерине сын эдип гөрерсиң, ә?.. Барсак, шейле бир балык чорбасы билен хеззетләрлер велин, бейле балык чорбасыны бүтин ер йүзүнде диңе Кряжойдан башга ерде тапып болмаз. Оңа скит чорбасы диййилйәр...

Ол чыкып гитди-де, ене ызына доланып гелди.

— Ене бир зат хайыш этҗекдим: ол ерден, Уралдан экскаваторларың бәрик иберилишиниң нәхили ягдайдадыгыны барлап гөревери. Чалтландырмак герек, ёгсам...—дийип, Литвинов өзүне гарры баба дийип йүзленен үч гызы ятлады-да:—Ёгсам адамлар бикар гезип йөрүс дийййәрлер — дийди.

9

Бу гүн улулы-кичили аладалардан долы ве узага чекен агыр гүнди. Литвинов кән санлы кагыз билен иш салышмалы болды. Старосибирск билен, Москва ве бейлеки шәхерлер билен телефон аркалы гүрлешмели болды, чүнки ол ерлерден хениз хич бир ири масштаблы карталарың бирине-де гиризилмедик Дивноярск обасына машын, материал барыны алып гелйәрдилер, адамлы эшелонлар гелйәрди. Эмма гурлушыгың башлангыч дөври: йүзлерче километр ёл гечсең-де, адам аягы секмедик җеңңелликден ве миллион йыл озалкысы ялы, өз чаласын сувларыны Буян босагаларының гарамтыл өркүчлериниң арасындан улы шаггылды билен эңтерйән Онь дерясындан өзге зат гөзе илмейән махаллар, җикме-җик дүзүлен планларың ве өрән такык хасапламаларың болса-да, бу ерде ене дөрт йылдан нәме-нәмелериң бина эдилҗегини гөз өңүне гетирип болмаян махаллар бирейййәм гечип гидипди.

Управленийәниң пенҗиресинден середенде, Литвинов инди пихта агачларының пүрлериниң арасындан токайчылыгың бир золагының агачдан сапланандыгыны, шол золагың саг хем чеп тарапларындан хәли-хәзирликче агачдан салнан, ики этажлы ыматларың узалып гидйәндигини гөрйәрди. Токайчылыгың айры-айры ерлеринде эййәм уссаханалар, гаражлар, машын парклары, гурлушык ховлулары, бетон, агач-тагта заводлары сеңңерләп гөрүнйәрди. Олар вагты геленде гиңәп, реҗели өнүмчилик комплексине өврүлмелиди. Илкинҗи йылларда болшы ялы, гурлушыкда хениз кемчиликлер йүзе чыкып дурярды: бир гөрсең, адам етмезчилик эдйәрди, бир гөрсең, машын, бир гөрсең, материал кемчилик эдйәрди. Хениз оңлы ёла гоюлмадык механизация үзлем-саплам ишлейәрди. Эмма хер хайсы өз угруна ишлейән ол топарлары харбы мейдан телефоны аркалы, кәмахалларда болса адам ёлламак аркалы багланышдырмалы болнан вагт инди гечип гидипди. Хер участога Литвиновың танаян ве барха говы белетлешйән адамы ёлбашчылык эдйәрди. Онларча километр гиңишликде онда-мунда ерлешдирилен дүрли гурлушык участокларыны начальник инди мисли өз бедениниң довамы хөкмүнде сызмага башла-

ды ве ол бедениң ниресиниң агыряндыгыны, ниресиниң гысыляндыгыны, ниресине ганың баршының етерлик дәлдигини, ниресине хованың етмезлик эдйәндигини дуюп дурярды. Литвиновың говы гөрйән чагы — дөредиҗиликли ёлбашчылык этмек чагы башланып угpады.

Шоңа төрә аладалар инди өңки ялы агыр дүшенокды, бирденкә йүзе чыкян ве үйтгешик-үйтгешик чөзгүтлери талап эдйән тәзе кынчылыклар гахарландыранокды. Гайтам гуҗурыны артдырярды. Эмма яңкы хат велин кәйиндирйәрди. Петине хеммеси йөнекей гөрүнйәр, ол бир яңы-якында гелен адам, бу ерде хич кими тананок. Инженер болансоң, онуң үчин хеммеси айдың. Ол ики проекти гөз өңүне гетирйәр-де: икинҗи проект говы, ол хас перспективалы дийип аркайын чөзйәр. Литвиновың болса яңкы кагызы язан адамлар гөз өңүне гелйәр, олары акыллы, сап йүрекли адамлар дийип танаяр. Онуң хем үстесине, оларың нәмәниң аладасыны эдйәндиклерине-де дүшүнйәр, оларың өз мекан тутан ерлерини, өз обаларыны горамакдан башга-да, умумыхалык бәхбитлерини-де гораяндыкларына, йөне ол умумыхалк бәхбитлерине оларың башга бир нукдай назардан гараяндыкларына хем дүшүнйәрди. Хата гол чекенлериң арасында үч саны депутат бар, өзи-де олар обкомың члени болуп дурярлар. Оларың арасында Социалистик Зәхметиң ики саны Гахрыманы бар. Ери онсоң нәдип олары «пугта тутарсың!» Олар үлкәниң эеси ахырын! Оларың диенине болса Москваның гулак асмагы мумкин.

Ёк, гандырып айтмак герек, хич болманында шол Иннокентий Седыха хер эдип, хесип эдип гандырып айтмак герек, оларың баштутаны-да, элбетде, шолдур. Йөне велин шейле зәхмет чекилип өзлешдирилен ерлери ташлап, токайчылыгың арасында хеммесини тәзеден башламак герекдигини адама гандырып айдаймак, шейтмәге оны ырмак аңсат затмы нәме? Гапдалындан середениңде, бүргүде меңзәп дуран агаҗет адам Литвиновың гөзүниң өңүнден гиденокды. Онуң өзи чакмак дашы ялы пугта адам. Оны милтиң болса пикиринден дәндерҗек болуп бир гөр-дә...

Ол хат Литвиновың ишлейшиниң довам эдип гелен тертибини бозярды. Гүнүң ахыррагында онуң келлеси агырып башлады. Ол өзүниң өе пыяда гайтмакчыдыгыны Петровиче айдып ве аладаларына гүмра болуп, йүзүни саллап, кабинетинден чыкды. Агач басганчаклар онуң аякларының астында агыр-агыр җыгылдаярды. Онуң гапының тутаваҗына элини етиренкирләни хем шолды велин, дашкы гейим чыкарылып асылып гоюлян отагың алагараңкылыгындан ики саны адам пете-пет гелип, онуң ёлуны бөведи.

— Хә-ә, нәме герек?—дийип, Литвинов ядавлык билен олардан сорады. Литвинов оларың бириниң баякы хортаң огланыны, бейлекисиниң болса бир гөзи айнасыз әйнекли баякы гызыгыны гөрен бадына танады.

— Ёлдаш начальник, бизиң сизлик мөхүм ишимиз бар — дийип, дуршуна менек-менек болуп дуран йүзли оглан харбы адам ялы дим-дик болуп ве хатда ботинкаларының өкжелерини бир--бирине дүркүлдедип йүзленди.

— Сизден бизиң өз шахсы хайышымыз бар, өрән дервайыс иш. Йөне бизи кадрлар бөлүмине бери ибермәвериң. Биз ол ере үч гезек барып гөрдүк. Ёлдаш Петиниң янына-да ибермәң, биз онуң янына хем барып гөрдүк, икиленч барҗак дәл—дийип, Литвиновың гапдалы билен йөрәп ве онуң йүзүне середип, ол гыз оңа йүз тутды.— Өзүңизем билип гоюң, бизиң бүтин өмрүмиз хакда гүррүң баряр, шоңа гөрә сиз бизиң айдянымызы диңлемәге борчлусыңыз. Сиз бизиң иң соңкы умыдымыз.

Гызың айна билен горалгы саг гөзи хайыш эдиҗилик билен, хатда ялбарыҗылык билен середйәрди, гиң ачылып дуран чеп гөзи велин талап эдиҗилик билен, гахар билен середйәрди. Өзиң-де ол горагсыз шовакөр гөз шейле бир нәгиле, шейле бир гахарлыды велин, хатда бирбада гахарланҗак ялы болан Литвиновың гахары шолбада ятышды.

— Ягшы, айдың, соңкы умыдыңыз сизи диңлейәр. Йөне, доган җанлар, гысгача айдавериң, мени эглемәң. Биринҗиден-ә, иң соңкы умыдыңыз шу махал гаты ядав, икинҗиден болса гаты аҗыкды — дийип, Литвинов эллерини җүбүлерине мазалы сокуп, йөрәп баршына:—Асыл сизиң өзүңизе ким диййәрлер?—дийип сорады.

— Маңа Валя, муңа болса Игорь диййәрлер.

— Ёлдаш начальник, гулак гоюң: бизи ише кабул этмедилер — дийип, яш йигит перт-перт эдип айдып уграды. — Бизиң билен биле геленлериң хеммесини диен ялы ише алдылар, бизи велин алмадылар, сизи ибермәндирлёр, сизиң өзүңиз гелипсиңиз, ол баш-башдаклык боляр дийдилер, бу биринҗиси.

— А икинҗиси?

— А икинҗиси... Ынха гөрүп дуршуңыз ялы, мениң гөзүм шовакөр—дийип, Валя дилленди—а бу, Игорь болса чыкарылыпды, ягны айрылыпды, ягны суворовчылык училищесинден соң офицерлик мекдебине кабул эдилмәнди: өйкенини нәсаг гөрдүлер—дийип гүррүң берип баршына гуҗурлы Валя Литвинов билен голтуклашып барярды, шоңа гөрә Литвинов инди Валяның аяк уршуна гөрә йөремәге меҗбурды. — Биз болсак Дивноярда

ишлемэге хөвес эдйэрис. Биз бу ере йыгнанышык боюнча дэл-де, газетлерде язышлары ялы йүрегимизиң эмри боюнча гелдик— дийди-де, Валя бирденкэ-де гөмелтей-гөмелтей геплэп уграды:— Биз бу ерден хич яна гитҗек дэл, эшидйэңизми!.. Биз сизиң аягыңыздан арз эдерис. Биз МК-а язарыс.

Бу догумлы, дызмач сесҗагазда Литвинова нэмедир өрэн бир махалкы, өрэн таныш бир зат эшидилди. Шол бада шэхди ачылып, Литвинов:

— Нэме сиз эр-хелейми?—диййип сорады.

Йөрешип барян яш йигит билен яш гыз бу сөзлери эшидип, хатда сакга аяк чекенлерини дуйман галдылар. Оларың йүзүниң гызарандыгы тэзерэк доган чепиксиҗе айың ягтысына-да гөрнүп дурды.

— Бизми?.. Бейле зат нереден келлэңизе гелди? Биз иши шовуна дүшмедик ики ёлдаш—диййип, Игорь утанып җогап берди.

— Сизиң ол Петиниңиз ынха шей дийди—диййип, яңкы гыз өзүниң оглан сыпат тес-тегелек йүзүнде хондан бэрси ынамдарлыгы суратландырды—гең гөрмели, сиз яшлар оңа нэдип дүшүнмейэрсиңиз ахырын? Гурлушыга комсомол өз сайырдыңларыны иберйэр, сиз болсаңыз...

Бу сөзлери ол Вячеслав Ананьевиче шейле бир өйкүнип айтды велин, Литвинов хезил эдип гүлди. Валя билен Игорь нэме диййҗеклерини билмэн, бир-бириниң йүзүне гаранҗакладылар, Литвинов болса гүлмесини гойды-да: «Сайырдыңыны!» Онуң тапян задыны гөрсене—диййип, ене-де гүлди. «Сайырдыңыны!» Ох, гүлдүрип хезил бердиңиз—диййип, бирденкэ йүзүни аграсландырды.

Гыраларында улы-улы төңңелер дүңдерилип ятан бүдүр-сүдүр грейдер ёлуның кэерлери хениз чуканак-чаканакды. Төверекдэки затларың хеммесиниң үстүни гырав басып дурды. Чепикси айың ягтысы селчеңҗе агачларың япракларының арасындан гечип, мисли адамың аякларының астына гымылдашып дуран ягты тегмиллери билен безелен халы дүшейэн ялыды. Аяза доңан палчык даш ялы саң гатыды. Яш йигит билен яш гыз хэли-шинди бүдүрейэрди, дешли, пес бойлы Литвинов болса аркайын, керемара йөрэп барярды.

Шол гидип барышларына, гопарылып, ики саны уллакан үйшмек эдилип гойлан эпет-эпет көклериң янына етенлеринде, ёл бирнэче ёда бөлүнди, бу гидип барян үч ёлагчының гаршысында болса чадырлы шэхерҗигиң өчүгси чыралары йылпылдап гөрнүп уграды. Өзүнден башга хич кимиң гөзүне илмейэн ёдаҗык билен йөрэп, Литвинов яңкы яш йигит билен яш гызы бир чадырың

янына әлтди, чадырың бейле янында болса бир вездеход гаралып гөрүнйәрди.

— Ынха мениң өйүм—диййип, гурлушыгың начальниги агач даланың гапысының агзында аяк чекди.

— А бизиң ишимиз ничик болар?—диййип, Игорь лапыкечлик билен сорады.

— Ек, биз сизи бейле гойберәймерис. Бейтсеңиз адалатсызлык болар—диййип, Валя гапының агзыны тутды.—Сиз бизден бейдип сыпып билмерсиңиз—диййип, оглана меңзеш гыз гайдувсызлык билен айтды. — Сиз иң соңкы инстанция. Биз, әлбетде, элита дәл, бизи хич ким о тайда сайлап-сечип иберенок, эмма мен окан мекдебими алтын медаль билен гутардым, Игорь хем өз училищесини тапавутлы гутарды. Совет гражданлары хөкмүнде бизиң хакымыз бардыр...

— Озалы билен, совукдан гелип, бир кәсе гызгын чай ичмәге хакыңыз бардыр — диййип, Литвинов онуң сөзүни агзындан алды, өзи велин хенизем өз ичинден гечмишини дөрҗеләп, бу эрҗел гыз билен яш йигидиң киме чалым эдйәндигини ятлаҗак болуп җан эдйәрди.—Ханы, гириң—диййип, ол гапыны ачып, буйрук эхеңи билен айтды.—Чай башында иң соңкы инстанция хеммесини өлчерип гөрер.

Чадырың ичи ыссыды. Валяның әйнегиниң айналы гөзи дессине дерчиреди. Әйнегиниң айнасыны сүпүрип, Валя бу җайың ярысының тагта гермев билен гермелендигини гөрди. Буларың өзлериниң шу махалкы отуран бөлүминде чоюн печь барды. Смолалы агач төңңелери печде гүвләп янярды. Бу ерде дуран агач кровать эдил солдатларың агачдан ясалан кроваты ялыды. Бир стол болуп, онуң үстүнде салфетка билен басырылгы бирнәче тарелка дурды. Ахырсоңы болса чадырда Валяның герденлек бир адама гөзи дүшди, ол адамың эгнинде свитери, аягында гончлары кече эдигине салнан памыклы җалбары барды. Йүзи, бурны, додаклары, яңаклары — онуң хемме зады тогалак формадады, асыл ол гысга аяклы, гысга голлы адамың өзи-де Валяның гөзүне тогалак гөрүнди. «Бири инедөрдүл, бейлекиси тос-тогалак» диййип, Валя ойланды. Оларың тогалагы өзүниң гарашмадык мыхманларына игенчли середйәрди. Шейдип, ол мыхманларына келам агыз сөз диймеди, онянча болса эййәм дашкы геймини чыкарып, эгнине көне гөк лыжа костюмыны, аякларына болса көнелишен кече эдигини геен Литвинов тутының аңырсындан чыкып гелди.

— Нәме бейдип дурсуңыз? Отурың—диййип, ол сесленди, тогалак адама болса:—Ханы бол, Петрович, гетирибер. Ханы, мыхманлара эбермәге нәмәң бар?

— Бир кәсе чай болаймаса, индиден соң нәме эберейин?

— Ери, ери, гысганҗак болма-да мазалыҗа гөзле бакалы...— дийип, Петровиче айтды-да, Литвинов:—Сиз ажыгансыңыз ахырын, шейле герек?—дийип, мыхманларына йүзленди велин, мыхманлар сеслерини чыкармадылар. — Ынха гөрйәңми, Петрович, ажыгыпдырлар. Гетир, ёгсам ынха мениң өзүм гап бөврүңе гечип уграярын.

— Хош болгай—дийип, Петрович гөвүнсиз айтды-да, эдил шонуң ялы гөвүнсизлик биленем чыкып гитди, онуң бу гичден соңкы мыхманчылыгы ерликсиз зат хасаплаяндыгыны өзүниң хемме херекетинден билдирип дурды. Доңуз ягына говрулып жазырдап дуран ве гөс-гөни улы сажда эберилен хейгенек лак-лук атыландан соң болса, Петрович оларың хер бириниң өңүнде бир булгур ажы чай, столуң үстүниң ортарасында болса бир себетҗиги кибир көкеден долдурып гойды.

Литвинов кә яш йигидиң, кә гызың йүзүне середин ийип отырды. Өзүне оларың кими ятладяндыгыны хич ятлап билмеди, эмма олара барха сыны отурярды.

— Ине ынха, инди айдың гөрейин, иң ёкары инстанция сизи диңлейәр. Диймек, сизиң ише гиресиңиз гелйәр. Онуң бир зады болар, йөне хей бир хүнәриңиз бармы?

— Хениз хич бир хүнәримиз ёк — дийип, Валя җогап берди.

— Сизем гидрогурлушыкчы болуп доган дәлсиңиз ахырын— дийип, Игорь җогап гайтарды.

Петрович өр-гөкден гелип, начальнигиниң йүзүне серетди, эмма Литвинова велин бу җогап хатда хош якан болмага чемели. Ол:

— Раст айдяң—дийди.—Мен салчылыкдан башлапдым. Салчы дийилйәниң нәмедигини билйәңми? Биз, какам дагымыз, доганларымыз, Селижаровода (шонуң ялы бир оба бар, Волга деряcы шол ерден башланып уграяр) гышына токай агаҗыны йыкярдык, йыкан агачларымызы деряның якасына дашаярдык, олары деря билен ашаклыгына акдырмак үчин сал ялы эдип бир-бирине беркидйәрдик... Эмма хәзирки вагтда велин, сизе айдар болсам, мениң инженерлик дипломым бар.

— А биз гурлушыгың начальниги болалы диемзок ахырын. Бизе хайсы иш болса-да болар—дийип, Валя эййәм батырланып, онуң сөзүни агзындан алды.

— Бу ериң окув комбинатының янында шунча курс бар: бетончылар курсы, шофёрлар курсы, экскаваторчылар курсы, десят-

никлер курсы. Инди шуларың хич бириндеи бизе орун тапылмазмы? Ынха мениң тапавутлылык аттестатым—дийип, Игорь харбычалап дим-дик болуп, гызыл йылдызлы ве зер билен безелен гара книжкасыны узатды.

Литвинов ики элини-де ёкары галдырды.

— Боюн эгйэрин. Ырдыңыз. Йөне ядыңызда саклаң, огланлар: хайсы иш болса, нирэ иберселер, ниреде герек болсаңыз «э-э» диймели дэлсиңиз... Сен нэме, җүйк бурун, бейдип бир гөзи айналы, бир гөзи айнасыз эйнек дакыняң?

— Вах, сиз сорамаң!—дийип, Валя гөврүми гиңэп җогап бермэге башлады.—Бу дагы ягшы-ла, тас бүтинлей көрем болупдым. Бизиң мүнүп гелен пароходымызда янгын болды, шейле элхенчлик болды. Гарма-гүрмеликде мен эйнегими йитирдим. Соң оны тапдымам велин, бир гөзүниң айнасы дөвлен экени... Ери онсоң нириде муны айналадарсың?.. Мениң скрипкам хем аяк астында галып дөвүлди ахырын.

— Скрипкам?

— Вах, хава-ла. Мен аз-кем скрипка хем чалып билйэрин ахырын. Шонуң үчин бэрик уграҗак боланымда, эҗем маңа: «Скрипкаңы-да гөтерэй, өйүмиз ядыңа дүшүп, йүрегиң гысанда гүйменҗе болар» дийипди. Йөне ынха шол янгын махалындакы гайда гаймалышыкда оны бири басып дөвэйди.

— Скрипка дийсене... Бу ере скрипкалы гайтмак нэмэңе герекди дийсене?

— Онуң нэме айп ери бармыш? Язда, мекдебимизи гутарҗак болуп йөркэлер, мугаллымамыз Юлия Осиповна бизе: «Ким боласың гелйэр» диен темада дүзме яздырды. Шонда Дивноярск хакда яздым ве бэшлик баха алдым. Озаллар мен ол хакда пикирем эдемокдым, эмма бэшлик баха аланымдан соң велин, мен өз-өзүме: ынха, Валька, сениң кысматың шу ердедир... дийдим. Ёлдаш начальник, сиз бизиң ишимизи ядыңыздан чыкармарсыңыз герек? Чыныңызмы?

Валя шей дийип, бирденкэ сагадына серетди-де зөвве еринден турды. Онсоң Валя билен Игорь икиси ики ерден алңасап уградылар.

— Чайыңыз үчин таңры ялкасын. Биз сизи шунча вагтлап гүймедик!—дийип, эййэм гейненлериинден соң Валя бирденкэ ызына гаңрылды-да:—Бир зат сорайын велин батышлаң. Сизиң бу гүлкүнч дашыңыз нэмэ герек боляр?—дийип, чадырың бир күнҗегинде азарсыз-бизарсыз дуран ики пүтлүк гарынлак чекүв дашына үмледи.

— Онуң билен мен эртирлерине машк эдйэрин—дийип, гурлушыгың начальниги өз янындан монча болуп җогап берди.

Валя говужҗа миши пашмажҗыклы аягыны ол даша дегрип гөрди. Даш бутнар ялы дәлди. Игорь хем оны гозгажҗак болуп гөрди, эмма дашың шол дуршуды.

— Дегшип айдянсыңыз-ла?

— Ёк, о нәме үчин дегшип айдайын—дийип, Литвинов дашың янына барды-да, аякларыны абшардып тайярланды, оңа элини етирди-де бирденкә оны ерден гөтерди ве бир гезек, ики гезек, үч гезек, дөрт гезек бат билен ёкары галдырды. Йүзи чым гызыл болды, сеңригине дер чыкды, эмма ол дашы ерде гойды-да. гөвнүхошлук билен йылгырып: — Гөрдүңиз герек? — дийди.

Гөзүниң агы эдил йүзи ялы мелемтил тегмилҗикли яш йигидиң гүлүп дуран мавы гөзлеринде ач-ачан гуванч дуйгусы суратланды.

— Ругсат этсеңиз, мен ики элим билен сынанып гөрейин?

— Сынан!.. Эмма башармарсың. Говшаграк гөрүнйәң.

Литвинова өйкүнип, яш йигит аякларының хер хайсыны бир ерде гойды-да, ики эли билен тутуп, дашы ерден үзди-де гушаклыгына ченли гөтерди, эмма шол бада ене ерде гойды. Йүзүни чым гызыл эдип, ене сынанды, эмма ене ерде гоймалы болды.

— Бу, гардаш, бирбада башардян дәлдир—дийип, Литвинов гөвүнлик берди.—Энтек чорбаны аз совадыпсың...

Эмма Игорь даша ене бир гезек япышды. Аграм дүшүп, дызлары сандыраярды. Демини сожҗап алярды. Ол хәзир «ики пут» дийлип языланг, революциядан озалкы тагмалы шу гарынлак чоюн дашдан башга хич зат гөренокдам, башга хич зат хакда пикирем эденокды. Ахырсоңы ене дашың тутарындан тутуп, оны гушаклыгына ченли гөтерди ве дишлерини гысып, бүтин сүңңүни галпылдадып ве шол бада йүзүнден гара дер сырыкдырып, ашак чоммалып отурды-да дашы ашакдан ёкарылыгына итерледи. Шейдип, гараз оны ёкары гөтерди, эмма шол бада даш элинден сыпып, ашак гачды-да полы дөвди.

— Ал герек болса, эмәрде ёл берсең шейдер—дийип, Петрович гахар билен айдып, полуң дөвлен ерине серетмәге дурды.

— Ёк, ёк, яш йигит, догры этдиң! Берекелла!—дийип, Литвинов гыгырды ве Игорың аркасына шейле бир какды велин ол иденекләп гитди.—Машынлар, элбетде, машынлыгына галяр, эмма гүйчлүлик, догумлылык өрән герек затдыр. Ынха мен бир гезек сизиң яшыңыздакам рабфакдан өзүмизиң Селижарово обамыза бардым. Бараныма эҗем бегенип, ики болуп билмеди, какам болса столуң үстүне арак чыкарып гойды: токай агаҗыны акдырянлар онсуз оңуп билмейәрлер. Онсоң отуруп ичдик. Бейле зат ненең келләңе гелди дийсене, пьянлыгыма алага-да этиш-

гиримизиң бир салыны товлап дүвэйсем нэме. Даң атансоңам хор чекип ятырдым велин, бирденкэ ягырнымың гөзи җазлап гитди Тенимиң агырысына гөзүми ачып гөрсем, какам үстүме абаныл дур. Бир элинде чеки, бейлеки элинде болса бир салы товланып дүвлен этишгир бар. «Мен саңа гараголлук этмеги гөркезерин!» дийип гыгыряр. Чеки билен ягырнымың гөзүне ене бирки гезек чавлады... Онсоң этишгириң дүвнүни чекичсиз затсыз, эли билен ачды-да эҗемиң янына барып. «Ме, аглап отурма, гүнэ өзүңде. Чагаңа гүйч барыны берипсиң-де, акыл бермэнсиң...» дийди.

— Ягшы, биз гитдик—дийип, кэн бир сыпайысырап дурман, Валя гүррүңе келлеси гызан начальнигиң сөзүни агзындан алды.

Гейинмэн, хатда келлесине-де хич зат япман, Литвинов оларың ызы билен чадырдан чыкды. Олар чай ичип отыркалар, дашарда гар ягыпды. Төверек-даш ап-ак болупды. Чадыр, машын, агачларың сүтүнлери—хеммеси инди гөгүмтил алагараңкылыкда айыл-сайыл гөрнүп дурды. Гөйэ сүтүкли халы дүшелен ялы дым--дырслыкды. Тэзе яган гардан мисли тэмиз ювлан гейиминңки ялы тэзе, якымлы ыс гелйэрди.

— Елуңызыбери тапармысыңыз, иши шовуна дүшмедиклер. Мөҗекден горкаңзокмы?—дийип, Литвинов оларың ызындан гыгырды.

— Тапарыс —дийип, алагараңкылыкдан Игорың сеси эшидилди.

— Мөҗек бу ерде ёкдур—дийип, гызың хем сеси эшидилди.

Олар эсли гиденлеринден соң, нэмэдир бир зада гүлүшдилер. Литвинов оларың ызындан середип дурды. Чадырларың биринде бир аял чагасыны хүвдүлейэрди, Узак бир ердэки динамикден айдым сеси гелйэрди. Нирედендир пьян адамың сеси гелйэрди: «Васька, сен эшидйэңми, сен эшидйэңми, доңйүрек мелгун! Мен муңа түйс йүрегим билен, бу болса маңа аркасыны өврүйэр... «Башга бир чадырда я-ха радио, я-да бир магнитофон Рахманиновың концертини берйэрди. Чиркин бир аял сесҗагазы пышырдаярды: «Мен ол тула ондан эл чек дийип кэн айтдым. Мениң оны саңа берҗек гүманым ёк дийдим». Шу затларың хеммеси чув ак дым-дырслыкда, агачларың ёкарсында өз ёлуны довам этдирйэн тэзерэк доган айың сүйт ялы ай айдыңлыгында болуп гечйэрди.

«Ери нэме үчин бу гүн бу агзы сарыларың өңүнде гүйҗүңе байрындың дийсене» дийип, Литвинов өз янындан ичини геплетди. «Егса-да яңкы икиси кимлере чалым эдйэр-э? диен пикир ене-де Литвиновың ядына дүшди. «Белки, хут өз яшлыгымы ятладяндыр? Э?»

Өзүни аялы нахарлап дурка, Вячеслав Ананьевич:

— ...Нәме диййсене, кейваны, шол Литвиновың-а саңа гөвни гидйәнлиги ачык билдирип дур—диййип, аялына көп маныльы йүзленди.

— Ай ёг-а?—диййип, Дина Васильевна геңиргенип, сусагыны ёкарык галдырып дуршуна доңуп галды, шо халатда-да бу хабара өзүниң гызыкланандыгыны билдирмеҗек болуп җан этди.

Токайчылыгың ортарасында эмеле гетирилен бошдаклыкдакы өзбашдак өйүң кейваныльыгына Дина Васильевна аз-аздан уйгунлашярды. Ол бошдаклыга Кенар көчеси дийлип ат берилйәрди. Кенар көчесинде хәли-хәзирликче еке шу өйҗагаз дурды, галанлары үчин хениз диңе участок арчаярдылар. Бу өйҗагаз токайлык бир япгыдың йүзүндеди. Ол япгытдан Онь дерясының кенарына ченли үч-дөрт километр гүр токайлык барды. Эмма гурлушык башланып угралан бу бошдаклыкларың хеммесиниң хем болшы ялы, бу япгыдың-да өз ады барды.

Смоланың, чалыкмадык сувагың ысы гелип дуран өйҗагазда Дина өзлериниң озалкы өвренишен өйлериндәки ялы ягдай дөретмәге ыхлас эдйәрди. Өңи билен ол эпишгелериң, гапыларың агыр-агыр махмал тутуларыны сыпырып айырды, артыкмач, эпет-эпет, хер дүрли мебели отаглардан теләриң ашагына чыкарды. Шоларың хеммеси «Сосна токайлыгында сәхер чагы», «Авчылар дүшлегде» диен белли картиналарың эмелсизрәк чекилен нусгалары ве зер чайылан галың чарчувада ерлешдирилен «Багтлы гаррылык» диен хәзирки заман сураты билен биленликде управлениййәниң административ-хоҗалык бөлүминиң мүдирине гайтарылып берилди, ол болса, өзи айтмышлайын, начальнигиң буйругыны ерине етирмек ве Петинлер үчин «түйс пайтагт ынҗалыгыны» дөретмек үчин хупбат барыны гөрүпди. Бошап галан отагларың эпишгелериниң өңүне озалкы махмал тутуларың дерегине йөнекей чал чит тутулар тутулды, гапыларына болса өңки агыр-агыр тутуларың дерегине бу үлкелериң аялларының ювлуп арассаланан пола язян йөнекейҗе дорожкалары тутулды.

Өйҗагазы гайтадан энҗамландырмак билен Дина хөвесли мешгулланярды. Динаның өз чекип берен сураты эсасында дивноярскли гоҗа бир нечҗарың ясап берен тагчаларында Дина өзүниң базардан сатын алан, колхозларда көпден бәри уланылмаян күйзе гүлданларыны, голчаларыны, окараларыны ерлешдирип гоюшдырды. Зер чайылан агыр-агыр чарчувалы картиналарың орнуны ерли художниклериң бири тарапындан чекилен ве «Огни

тайги» газетиниң типографиясында чап эдилен «Сени бөюн гөрдерис, Онь» диен плакат тутды.

Административ-хожалык бөлүминиң өйжагазы энжамландырмагың үстүнде ыхлас билен зәхмет чекен начальниги такыр келлели ве гаража гөзли, этли-ганлы, чаласын, ачык йүзли адамды. Онуң башаран еринде хер бир адама ягшылык этмеги говы гөрйәнлиги иле беллиди. Шоны ол өз өмрүниң матлабы хасаплаярды. Хер бир зат тапып гетирсе-де: айратын гөзе якымлы телефон аппаратымы, дөвлетиң пул чап эдилйән типографиясында чап эдилен агдарма календарымы, столуң үстүнде гоюлян айратын чемели айнамы я-да башга бир үйтгешик затмы, ол долы яңакларында чуканажык галдырян йылгырышы билен йырыш-йырыш эдип: «Диңе сиз болаңсоңыз, диңе сиз болаңсоңыз» диййәрди. Онуң шол сөзлерини алып гөтердилер-де, управлениедәки гепе чепер адамлар оңа «Сизболаңсоңыз» дийип ат дакып отурыбердилер.

Хава, ынха инди өңки гүррүңимизи довам этдирсек, Сизболаңсоңызың ол өйжагазы энжамландырмак угрунда чекен азабы бидерек болды. «Гөр, нәхили мебель ахырын! Хашамланып ясалан немец буфети!.. Рига диваны!.. Венгер тагчасы!.. Бейле затлары бу ерде ниреден тапарсың? Картиналар дийсене! Ягшы, бар айдалы, «Айыжыклар одун кесйәрлер», «Месавы гүррүң» диен суратларың айрыланының зыяны ёкмушам-да. Олар копиялар, олар хемме ерде бар. Эмма «Багтлы гаррылык» велин негөзел зат ахырын! Оны суратлы бир журнал бүтин бир сахыпа эдип ерлешдирипдир, ол хакда ниредедир бир ерде язярдыларам. Гөр нәхили уссатлык! Гөзүң дүшен ери маңзыңа отурып дуряр. Гейимлериниң матасыны хатда эллэбем гөрмек боляр. Старосибирск театрының директоры театрын фойесини беземек үчин ол сураты өңүрдип алжак боланда, Сизболаңсоңыз онуң билен тас уршупды... Ынха инди болса ол зенан шейле чепер сунгат эсерини эйвана чыкарып ташлады, онуң ерине болса чем гелен хаятың йүзүнден нәче дийсең тапылян угурсызжа бир плакатжыгы асып гойды. Эйсем мебелден, сунгат эсерлеринден онуң башы чыкярмы?» Гөвнүне деглен Сизболаңсоңыз шейле пикир эдйәрди, йөне велин ичинден пикир эдйәрди, чүнки адамлара, илайта-да начальниклере ве оларың ковум-гарындашларына дил етирмек онуң адатында ёкды.

Шейле кынлык билен тапылып йыгналан затларың, Сизболаңсоңызың пикириче, Дина иң угурсызларыны: стуллары, креслолары, галың фанерден бүкүлип ясалан диваны ве көне бир торшери галдырды. Кабинетде болса ол адамсының уршуң иң соңкы гүни

Германияда алдыран суратыны гойды. Хайсыдыр бир галаның ховлусында бир деллек гыз онуң муртуны беҗерип дуран махалы, фотограф оны сурата дүшүрипдир. Өз вагтында оларың Москвадакы өйүнде-де асылып гойлан ол сурат Вячеслав Ананьевичиң язув столуның ёкары янында бу ерде хем өз хемишеки орнуны эеледи.

Өйҗагазыны энҗамландырмагыны тамамлап, Дина Васильевна өй хоҗалык ишерине гиришип уграды. Пайтагты мертлик билен ташлап, тайга гайдан адамсы бу үйтгешиклигиң кынчылыкларыны мүмкин болдугыча аз дуймалыдыр. Ол адамсыны эдил Москвадакы ялы нахарламага, өй дүзгүн-тертибини җикме-җик берҗай этмәге җан эдйәрди, онуң көйнеклериниң якаларыны, манжетлерини петлейәрди, җалбарының эпинлериниң бозулмазлыгының аладасыны эдйәрди.

Хер нәме дийсе-де йүрегиниң гысяндыгыны, бүтин гүнлерини диен ялы өйденичери гыздан башга хич кими гөрмән гечирйәндигини дуймаҗак болуп, Дина Васильевна узынлы гүнлерини хысырдылы хем аладалар билен гечирйәрди, йүрегиниң гысяндыгыны шонуң үчин ол чендан ярым, хакыкатдан-да, дуянокды. Йнындакы Дивноярск обалы өйденичери гыз болса өй ишлериниң хич бирини оңаранокды; гөрен задына геңиргенип середйәрди; эл дегирйән гап-гачларыны кем-кемден дөвйәрди ве сыпынан бадына нәмедир бир затлары окап, депдерчесине гөчүрйәрди, чүнки гурлушыгың окув комбинатының хасапчылар курсуна окува гирмеги арзув эдйәрди...

Ынха инди болса адамсы нахар башында оңа Гоҗа хакындакы яңкы гүррүңини айтды.

Дина өзүниң гызыкланяндыгыны яшырҗак болуп җан эдип, ҫересаплык билен:

— Сен мени ойнаҗак боляң өйдйәрин? О нәхили маңа Гоҗаның гөвни гитсин? Ол мени эдил яшаҗык гызҗагаз ялы гөрүп гүррүңлешйәр ахырын—дийди.

— Вах, сен мениң алҗыраң кейваным!—дийип, адамсы онуң сөзүни агзындан алды.—Сениң билен, тарелканың шу беллигинден ёкары гуймарсың дийип, нәче гезек диллешдик ахбетин.

— Ви-и, багышла, эзизим, гүррүңе келләм гызайыпдыр. Әбер, ызына гайтарайын... Боляр онда, ийибер, ийибер, мен гарашайын.

Петинлериң машгаласында кем-кемден бирентек адат кодекси эмеле гелипди, шол кодекси Дина хәзирки вагтда ылайта-да говы берҗай этмәге җан эдйәрди. Меселем, дел адам ёк вагтында, олар нахар башында гүррүңлешмейәрдилер. Шоңа гөрә, яңкы совалына адамсының нәме җогап берйәнини тизрәк билеси гелйән

болса-да, Вячеслав Ананьевич чорбасыны ийип болянча сабыр этди. Вячеслав Ананьевичиң геленсиз дәлдигини, өзүне берлен совалы унутмаҗакдыгыны Дина Васильевна билйәрди.

— Мен оюн эдемок—дийип, Вячеслав Ананьевич чемчесини гойды-да, тарелкасыны аңры сүйшүрди.—Начальник эртирлерине гүн ырман, сениң сағлыгыңдан хабар тутяр, хер гүн мәхирли салам иберйәр, шонуң үчин мен онуң саламыны говшурмагы ядымдан чыкарян болсам-да, ол саламлар саңа говшурылдыгы билэйтин... Ынха бу гүн болса, билер болсаң, өз яны билен Кряжой адасына, онуң өз айдышы ялы, сениң таныпларыңка барып гелмәге чагырды.

Дина эли саҗлы аяк чекип диңләп дурды. Эмма адамсы:

— Кейваны, элиңдәки котлетлери совадяң—дийип, сыпайы игенди.

Дина Васильевна бирденкә өзүни дүрсәп, саҗдакы котлетлери элтип, адамсының өңүнде гойды ве адамсының яңкы башлан гүррүңиниң җикме-җиклерине гарашяндыгыны билдирип, онуң гаршысында отурды. Эмма Вячеслав Ананьевич шелайынлык билен аялының йүзүне середип, сесини чыкарман, сабырлы отурып, котлети кичиҗик бөлеҗиклере бөлүшдирип, олары соуса булап, горчица чыршап, пюре, бирнәче нохут гошуп, агзына салып отырды.

— ...Кейваны, сениң йүрегиң гысяр. Гөрйәрин, йүрегиң гысяр—дийип, ене Вячеслав Ананьевич дилленип, додакларыны салфетка билен сүпүрди.—Мен, догрымдан гелсем, саңа нәме гүррүң берҗегими-де билемок. Махласы, начальнигимиз өрән ёкуш бир иши дүзетмәге Кряжоя гидйәр. Бу колхозчылар бизи ахмаллыга салдылар, Литвинов болса бу ишлериң хеммесини партия тертибинде ёла гоймагың дерегине олары ырҗак болмак күйүне дүшйәр—дийип, Вячеслав Ананьевич сыпайычылык эдип, элиниң аясыны агзына тутды, дишлерини сынчгады.—Саңа дийсем, онуң билен ишлешмек маңа барха кынлашяр. Ол хенизлерем барып шол биринҗи бәшйыллыкларда гезип йөр. Пугта тутуп, буюрмалы еринде, ол хайыш эдйәр, юмрук билен столы гүтүлетмели еринде, ол геплешиге башлаяр. Кәмахал велин эдил гарачы эшегиң бар-да. Ынха хич болманда шол капитан Раковлы хекаяты алып гөрели. Ол гоҗа капитан ядыңа дүшйәндир-ле, онуң селкилиги зерарлы бизиң хеммәмиз тас яныпдык ахырын. Ана мен онуң шол селкилиги барада ёкарык языпдым. Пароходчылык эдарасындан комиссия гелди. Ери онсоң нәхили боландыр өйдйәң? Литвинов туряр-да онуң аркасыны чаляр. Мениң өзүм шол ерде болан адам, мениң өзүм шол башагайлыкда тас хеләк болупдым, шейле болса-да, мен бир зат диййәрин, Литвинов болса баш-

га бир зат дийийәр. Литвинов оны говы танаярмыш. Бир махал ол капитан онуң, Литвиновың гәмилериии Буйныдан саг-аман гетиренмиш. Ери, онсоң оңа нәме диерсиң, нәме айдарсың... Мени иңле гүлки этди-де гояйды... Нәме дийсене, кейваны, сениң онуң билен ада дийсең гидесиң гелйәрми?

— Ол еке мениң өзүми чагыран дәлдир ахырын?

— Хава, о шейле-ле. Йөне мен гидип билҗек дәл-дә. Баякы макала иш боляр. Москвадан эййәм телим гезек телефон урдулар.. Онуңам үстесине, гурлушыгы бизиң икимизем ташлап гидип билмерис ахырын... Гөрйәрин велин сениң гаты гидесиң гелйән болмага чемели—дийип, Вячеслав Ананьевич улудан демини алдыда тукатланды.—Боляр-да, гитсең гит-дә, йөне сени гөрмесем йүрегим-э гысар... Дийсең йүрегим гысар.

— Гаты гөрмерсиң герек?

— Ек-ла. Йөне догрымдан гелсем, сениң ол ерде нәме гөрмедик задың бардыгына мен-э хич дүшүнип билмейәрин...

...Ынха инди, машыны оны, ягны Динаны таныш ёлы билен, онуң өз ичинден ат бериши ялы «Марс» ёлы билен экидип барян махалында, Дина адамсы билен дүйнки гүррүңини сөзбе-сөз ятлап, адамсының гаты гөрендигини-гөрмәндигини аңҗак болупҗан эдйәрди. Эгер гаты гөрен болса, нәме үчин гаты гөрдүкә, хакыкатдан-да, еке галасы гелмейәнлиги үчинмикә я-да Гоҗа билен бәрик гайданым үчинмикә? Эгер Гоҗа билен бәрик гайданымы гаты гөрен болса, нәме үчин гаты гөрдүкә, өз укыпларының ве талантларының герим алмагына пәсгел берйән адам билен аялының гатнашык эдйәнлигини ёкуш гөрйәрмикә я-да габанҗаң болярмыка? Бейле болса, бу гүлкүнч, бу келесаң мешикден габанҗак болян болса, кем акыллык этдиги болар...

— ...Ненең гөрйәң, адамың гөвни гөтерилйәр герек? Гөр нәхили гөзеллик!—дийип, Литвинов гаңрылып, Дина Васильевнаның йүзүне серетди.—Ек, булары бир гөрсене, бир гөрсене! Екеҗе гиҗәниң ичинде буларың хеммесиниң эдил театрдакы ялы өзгерәйшини дийсене!

Хакыкатдан-да, гиҗеки аңзак бирденкә хемме зады өзгертди; галың гар хениз ёкды, эмма кристаллы чув ак гырав төверекдәки затларың хеммесини: ёлы, ёлуң гыраларында үйшүрищдирилип гойлан улы-улы көклери, агачлары, чөп-чаламлары, отлары дуз сепилен ялы эдипди. Тайганың ёкарысындакы асман дуп-дуруды. Гүн хемме зада совук ягты чайярды, гапыллыкда үсти басылан ве өзлериниң лыбасыны хениз ташламадык япраклы агачлар адамың гөзүни гувандырян бу чув ак гөрнүше алтынсов, гызыл, гарамтыл гызгылт ве гөм-гөк тегмиллер сепелейәрди. Совук уран

ярпраклар гымылдысыз шахалардан сәхелче шемал өвүсгиннө ыгып играярды. Гопан япрак ховада пырланып, бейлекилерине дегйәрди-де, олары-да гопарярды, онсоң олар-да мисли шыгыр-даян чешме ялы болуп, онуң ызы билен эңйәрдилер. Елуң тайгының җуммушине аралашып гидйән ери ылла ала-мула чит дүшелен ялы болуп гөрүнйәрди. Литвинов машының айнасыны ашак дүшүрди велин, машының ичине шемал күрсәп уруп, ызгарлы салкынлык, якымлы туршумтык ыс гетирди.

— Гөр нәхили үлкелеримиз бар!—диенде, Фёдор Григорьевичиң мавы гөзҗагазлары, инчемик чызмык йыгыртлардан долы бүтин болдумлы йүзи, онуң гөвни җай болуп, хезиллер эдйәнлигини аңладярды.— Ынха мен шу гүн даңданлар чадырдан чыкып гөренимде дым-дырслыкды. Пырланян япрагың шыгырдысы эшидилип дурярды, шол ики арада мен өз ичимден ойланып уградым: бары-ёгы ене бирки йыл гечен соң бу ерлер улы шовхунлы болар, улы-улы ишлер гайнап-җошар. Бу ерлер хәзир адам аягы секмедик чола ерлер... Ынха биз бу ерде шейле бир сенагат комплексини дөредерис велин, бейле сенагат комплекси, белки, башга хич ерде хем ёкдур... Нәче-нәче гезеклер шуңуң ялы гурлушыклары амала ашырдык, эмма хениз-хенизлерем өврениш билемок... Хенизлерем бейле иш биринҗи гезек башлаян ялы болуп дурярсың... Шейле герек, Петрович?

— Яволь—дийип, Петрович рулуң башында отуран ериндөн мисли ялтаняв ялы геленсиз сесленди.—Мен-э, Фёдор Григорьевич, ынха нәме пикир эдйәрин дийсене: элиңизе түпеңиңизи алып, бир мейдан пыяда йөрәйсеңиз. Товшанлар бу ерде авчының өңүнде нобата дурярлар дийип гүррүң эдйәрлер. Сиз болсаңыз бу йыл бир гезегем токая чыкаңзок.

Онянча машын шосседен чыкып, төверек-дашы гырдалан бир депәниң этегинде сакланды. Дина ол депәни гөрен бадына танады: хава-да, баякы гарры агач-да эл дегрилмедик кубик шекилли топрагың депесинде мисли пьедесталың үстүнде гойлан ялы болуп дурды, Лениниң электрификациялашдырмак хакдакы сөзлерини кимдир бириниң эмелсизрәк язан шол тагтасы-да баякы дуран еринде дурды. Хатда бир аял аягының ве Надточиевиң улы-улы эдиклериниң ызларының судуры-да чәгәниң үстүнде билдирип дурды.

Бу ерде алнып барылян гурлушыгы Дина биринҗи гезек шу ерден гөрүпди. Гөрсе-де, хич бир үйтгешик зат ёк дийип лапыкеч болупды. Бу ерден өйүне гайдып баранда, ол Вячеслав Ананьевиче шейдийибем айдыпды. Вячеслав Ананьевич болса йылгырып, эртир хеммесини гөркезмәге вада берипди. Эмма ишиниң кәнли-

ги зерарлы эли дегмэнди. Оны Юрий Пшенична табшырыпды. Яш инженер тэзе ер билен эййэм өвренишипди, бирентек таныш эдинипди. Гурлушыгы ол белетлик билен гөркезйэрди, өзи-де ылла мыхмансөйүҗи өй эеси ялы ачык йүз, ачык гөвүн билен гөркезйэрди. Онсоң хэзирки вагтда Сибирде болуп гечйэн ишлериң хакыкы мөчберлери москвалы Дина Васильевнаның өңүнде ине шу ерде аян болды.

Тайга хениз хемме ерде өз гадымкы кешбини саклап гелйэрди. Шоңа гөрэ, эл дегрилмедик тебигатың арасында бирденкэ гурлушык мейданчалары пейда боланда, хас хем гарашылмадык ве гең зат болуп гөрүнйэрди. Кэ эййэм тайяр, айналанан, түсселэп дуран, кэ дашдан галдырылан гөрнүшде, кэ яңы ерден сайланып угран фундаментлер гөрнүшиндэки эгирт улы бетон корпуслар онда-мунда гөрүнйэрди; иң белент ёла агачларының-да үстүне абанып, эпет кранларың депелери сомалышып дурды. Үч этажлы өй ялы белент машынлар ер газярды... Соң ёл, мисли туннеле гирен ялы, җеңңеллиге сүмлүп гидйэрди. Агачларың шахалары тапышып дурды. Бирденкэ-де эгирт улы чукур пейда болярды. Илки гөрэймэге җанлы-җеменде ёк ялы болуп гөрненсоң, ол чукур ай кратерини яда салярды. Ол чукурда машынлар гырмылдашып йөрди. Онсоң ене тайга башланып уграярды, хайсы тарапа серетсең, эпет-эпет самосваллар дазылашып бярярды. Бетон заводы... Йыгналып дүзүлйэн конструкцияларың полигоны... Агач-тагта комбинаты... Чагыл карьери... дийип, Пшеничный дүшүндирйэрди. Нэхилидир бирхили санлары агзаярды, ол санлар өрэн улы болмага чемелиди, Эмма Дина ашак гойберилен айнаның аңырсындан хөвесҗеңлик билен середип, сесини чыкарман, үмсүм отырды.

Соң, агачларың көклери билен көкленен ялы болуп ятан саңгаты ёлда бүтинлей сандырап, машын увлап ёкары дырмашып уграды. Бир белентлигиң үстүнде аяк чекди. Кичеңрэк бир текиз дагың керт гырасында эгрелип отуран эгрем-буграм соснаҗыгы төрен бадына, Дина өзлериниң Дивный Ярың үстүндедиклерини аңды. Нэме үчиндир ховсалаланып, ол ашак, гаяның гершине середенде, тисгиненини дуйман галды, чүнки гаршысында яйылып ятан гөзъетим шейле гиңди. Ашакда, ики гаяның арасының даралян ерине барып, Онь дерясының өз акымыны чалтландырян ве гоңрас сувларының ак ялҗагазлы болян еринде Дина Васильевнаның гаршысында шейле бир гөрнүш ачылярды велин, оны гөрмек оңа хениз миессер болманды. Деря тарапы дашдан галдырылан гачы билен бекленен эгирт улы бир чөкетликде иңңэн кэн адам хем машын ишлейэрди. Хемме зат херекет эдип, гай-да гаймалашыкды, мисли гайнап дуран ялыды.

— Бу затлары эййәм хачан гуруп етишәйдилеркә?—диенини Дина Васильевна дуйман галды. —Бары-ёгы йыл ярым мундан овалам бу ерде бу затларың хич бири ёкмуды?

— Едийыллыгың гадам уршы шейле улы-да!—дийип, Пшеничный рухубелентлик билен айтды-да, ене ики йылдан, үч йылдан, бәш йылдан бу ерде нәме-нәмелериң болҗакдыгыны гүррүң бермәге башлады.

Дина Васильевна онуң бу айдянларыны диңләнокды. Шунча кән җемендә, механизмлере, транспорта, ызы үзүлмән гелйән йүклере ыгтыяр этмегиң нәхили әлхенч кындыгы хакда пикир эдип, ол акылы хайран болуп середип отырды. Дина Васильевна адамсына ве онуң ишине әлмыдама-да гуваныпйөрйәрди, эмма бу ерде велин онуң алып барян ишлериниң нәхили улудыгыны гөрмек оңа, белки, биринҗи гезек миессер боландыр...

— Мени өйүмизе экидиң, Юра — дийип, Дина Васильевна ювашҗадан хайыш этди.

— О нәме үчин?—дийип, Пшеничный геңиргенди.—Биз хениз Сагкенары гөремзок ахырын, ишиң улусы хәзир шо тайда... Саг — кенар өңде...

— Шу гөренлеримизем бесдир — дийип, Дина Васильевна найынҗар айтды ве инди машының эпишгесинден дашарык середенокды...

...Дина шу ерден, шу төвереги гырдалан байрың үстүнден гурлушыгың гөркүне биринҗи гезек середенде, гурлушыгың алнып барылян ери оңа гарынҗаның хини ялы болуп гөрүнйәрди. Шондан бәри хич зат өзгермәнди, хич бир зат артарча вагт гечмәнди. Эмма гөрен затларының гөрнүшлери Динаның гөзүниң өңүнден гитмәнди, шоңа гөрә онуң өзи-де өз-өзүне хәзирки махал эпет-эпет дүшнүксиз затларың арасында гырмылдап йөрен кичиҗик гарынҗа ялы болуп гөрүнйәрди...

— ...Хонха хол ерден, шол Өкүзмаңлай гаясының өзүнден, деряның үсти билен Дивныйяра бендиң ханасы гечер. Ә! Ненең гөрйәң!.. Глобусың йүзүне шейле белгиҗик саларыс... Гөрүп отурсак, биз икимиз, Петрович, шунуң ялы улулы-кичили гөр нәче белги салдык!—дийип, Литвинов монча болды.—Хава, Дина Васильевна, иййән нанымызы өдейәндирис.

«Гүпүләп угради-ов!» дийип, Дина ичини геплетди. Онянча болса ёл деря голайлашып, кенар билен, диабаз гаяларының көлегеси билен гидип угради. Гатбар-гатбар гара даш дивар ялы болуп, сувуң үстүне абанып дурды, чеп тарапда болса Буйный босагасы шаглаярды. Босаганың өркүчлерине урлуп, оларың арала-

рындан бөлүнип гечйән сув гайнап бугарян ялыды. Төверекдәки затларың хеммесиниң үстүне түйлек ак поссун пүрелен ялыды.

Машындан чыканларында, Литвинов:

— Хол гаяларың йүзүндәки язгылары гөрйәңми?—дийип, Динадан сорады ве диабаз диварына бака элини узатды.

Хакыкатдан-да, гатлаклы гаяларың ёкары четлеринде, сувуң сычрантгыларының етмейән, гыравың болса сакланмадык ерлеринде нәмедир бир затлар язылан экени.

— Олар лоцманларың язан язгылары. Буйный босагасындан гәмини гечирер-де, оны өз эли билен гаяның йүзүне языл белләр... Гадым заманлардан бәри шейдилйән экени. Ханы, Дина Васильевна, хол агачҗыгың дуран ерине бир серет бакалы.

Язгыларың кәбирлерини окамак хем болярды. Литвиновың ёгнас, гысгаҗык бармагыны узадан гаясының йүзүнде славян хаты билен: «Евтихий Раков. Патышалык гәмилериң кервенни» дийлип язылыпдыр. Ашак янында болса: «1780» дийлип, йылы гөркезилипдир. Ашагракда, ёлуң эдил ёкарсында болса хәзирки заман «дивар газет» харплары билен, ерлешикли эдилип: «Алексей Раков. Алты катер» дийлип язылыпдыр ве: «Май. 1958 йыл» дийлип, сенеси гөркезилипдир. Онуң бейле янларында бейлеки Раковлар-да язылыпдыр. Эмма Дина шол ашакы, «дивар газет» харплары билен язылан язга середйәрди.

Раков! Алексей Раков! От алан «Ермакда» өз вагтында серенҗам берменлиги зерарлы ёлагчыларың хеммесиниң тас хеләк боланлыгына себәп болан шол гоҗа капитаның ады хут Алексей Раковды ахырын. Дүйн адамсының берен гүррүңини ятлады ве гең галып:

— Шу шол налаҗедейин капитанмы?—дийип сорады.

— Эдил өзүдир—дийип, Литвинов лах-лах эдип гүлүп, эллерини овкалады.—Ол шу ерлилерден, шу ерли лоцманлардан ахырын. Хонха ниредендиги—дийип, ол өзүниң гысгаҗык бармагыны ёкаркы язга узатды.—Хонха онуң аслы кимден башланып уграяр... Бизиң гәмилеримизи Буйный босагасындан саг-аман гечирип гойбермеги үчин, йөрите самолёт иберип, оны бир гезек чагырып гетирипдик... О-хов, яман уссат адамды! Биз ынха шу дуран еримизден середенимизде, депе сачымыз үйшйәрди, ол велин... демини-дынҗыны алман, бәш гәмини дагыны босагадан саг-аман гечирип гойберди... Хонха, хол ерде босаганың өркүчлеринден бири сомалып дурандыр, оңа Пилче дийлип ат берилйәр, середип гөрсең, эдил өркүч ялы сомалып дурандыр. Сув мениң катерими шоңа тарап экидип уграды. Ынха дыр-пытрак болар ди-

йип пикир этдим. Эмма ол велин шоны хем саг-аман гечирип гойберди ахырын...

— Хей-де бу ерден гэми гечирип болармы?—дийип, Дина соваллы назар билен Литвиновың йүзүне серетди. Белки, Литвинов оңа дегшип айдяндыр. Ондан ослаймалыдыр. Онь дерясы босаганың дишлериниң арасындан шейле бир чалт эңиэрди велин, хатда оңа середип дуран адамың башы айланярды.—Фёдор Григорьевич, сиз мени ойнаҗак боляңыз ейдйэн? Э?.. Хей-де бу ерден гэми гечирип болармы?

— Икимизе галса, хоз габыгыны-да гечирип билмерис, Сибирь лоцманлары велин гечирйэрлер. Босаганың өркүчлериниң арасындакы ёл-ёдалара олар белет, сувуң өврүмлерини дуюп дуряралар. Шол Раков иң соңкы гэмини гечирип, кенара чыкды-да, хонха хол дашың үстүнде отурды ве бир сагат чемеси дынҗыны алды. Йүзи эдил өлиниң йүзи ялыды. Соң ол өзүни адамлары билен билеликде өе, Дивноярск обасына экитмеклери үчин йүк машыныны сорады. Ол ерде онуң кемпир аял доганы эййэм хаммамы олар үчин гыздырып тайярлап гоян экени. Ол Раков шу ерли, дивноярскли рулчусы ве боцманы билен билеликде хаммамда говы ювнуп, буглы җайда эсли вагт болупдыр. Онсоң үч болуп, бир литр спирт ичип, гышарыпдырлар. Адамлар эртирден соң оянанларында болса, хонха хол язга гөзлери душүпдир. Үч дост болса эййэм самолёт билен Старосибирскэ гидипдир. Өзүмизиң миннетдарлыгымызы оларың ызындан почта билен ибермели болдук. Ана, эзизим, шейле хекаят болупды... Шейле герек, Петрович?

— Рихтих— дийип, Петрович немец сөзүни гүлкүнч айдып тассыклады.—Маңа шол хай-хайлы капитан шу якын бир ерде, тайгада бир деряҗыгы гөркезди, гөрэймэге угурсызҗа бир деряҗык, бэрсинде дуруп түйкүрсең түйкүлигиң онуң аңырсына етҗек, эмма дашларың арасы билен шаглап акайшының чалтлыгы хич дийип-айдар ялы дэл... Онда шейле бир гирдаплар бар велин, ол ерлерден хариус балыкларыны тутмак итиң аңсады.

— Онда нэме үчин хариус балыклары билен хеззетлэн вагтың үстүнден барамзок?

— Хэ, сизиң элиңизде ишлэп, ягшы-да бир балык тутарсың! А сиз нэме мениң бош гүнүми гойяңызмы?

Машын болса Динаның шейле говы ядында галан ёл билен дазлап барярды. Гырав төверек-дашың гөркүни үйтгедипди, шейле болса-да, Дина өзүниң баяк сув ичен чешмесини-де, өзлериниң шонда Надоточиеви машына алан ери болан ёл өврүмини-де, сакгаллак механигиң душ гелен ерини-де танады. Эмма моторың ба-

шында хүжжүк сачлы паромчы огланҗыгың дерегине, башы чаргатлы гарры бир дайза кофта өрүп отырды. Машыны паромың үстүнде ерлешдирип, беркитмеги Петровичиң өз ыгтыярына берип, ол дайза гүйчсүзҗе моторы ише гойберди.

— Сен нәме, бу ерде сув периси хөкмүнде ишлейәңми?—диййип, Литвинов рулы онуң элинден алды.

— ...Менден өзгелериң хеммеси деряның о йүзүнде-дә, Фёдор Григорьевич. Паромчы Петьшаны-да шо ере ёлладылар. Гөр ахырын нәхили бирденкә шатлама аяз болды, мейданда болса бирентек экин орулман ятыр... Бидерек арярсың, обада җемеиде ёкдур.

— Биз Иннокентий Савватеичиң янына барярыс.

— Хә, башлыгың янына болса, билмедим, йөне оны-да аңсат тапаймасаңыз герек. Хава, онуң моторы бирки гезек тар-тар эдип эшидилди... Бейлекилери велин даң билен экинчилиге чыкып гитдилер.

Хакыкатдан-да, Кряжой дым-дырслыкды. Диңе хаятларың аңырсындан итлер машының ызындан үйрүп галярды. Яслиниң ховлусында болса чагаҗыклар ойнашып йөрди. Клубуң гурлушыгындан-да хич ким ёкды, эмма Литвиновың йити гөзи клубуң пүрсден галдырылян диварларына бирнәче тәзе пүрс гойландыгыны, мелемтил ёнушгаларың болса хатда гыравың үстүнде-де ятандыгыны шол бада гөрди. «Хенизем гурдуряр-ов, кечҗалың бири кечҗал!» Башлыгы гөрен бадына онуң өңүнде хаты, гоюп, ур-тут ач-ачан гүррүңе башлап: «Бу сениң ишиңми, Савватеич?» диймеги Литвинов өз янындан йүрегине дүвди.

Эмма башлыгың ховлусы-да дым-дырслыкды. Дервезәни какмакларына хич ким сес бермеди. Дина бу ерде килиди ёкары галдырян симҗагазы ниреде гизләп гойяндыкларыны ятлады. Халка шаркылдап ачылды ве даш дүшелен ховла гирип, гыравың үстүнде бирентек ыз галдырып, бу гелен адамлар ичерик гирдилер. Сагадың шыркылдысы айратын батлы чыкярды. Әпишгәниң өңүнде дуран телефон кә ювашап, кә тәзе гүйч билен җыңңырдаярды.

Литвинов трубканы элине алды хем велин, ол ерден шол бада тахарлы сес яңланды.

— Ек, Иннокентий Савватеич ёк—диййип, Литвинов җогап берди.—Мейданда, хеммеси мейданда. Кесеки бир адам геплейәр.—Аңырдан гелйән сес яман батлы чыкярды.—Советлер юрдунда кесеки адам ёкдур? Небсимиз агырса-да, хениз кесеки адамларың бар вагты-да боляр. Хениз болян вагты кән боляр, эмма болмалы дәл дийсеңиз, оныңыз догры... Бу геп нокатлаянмы? Бу геп нокатлаян-а Литвинов. Сениң, ёлдаш райком секретары, өз

кадрларыңа белетлигиң угры ёк, хатда өз бюро членици-де танамадың. Бу геплейән Литвинов диййәрин-ә... Мен-ә сени, Николай Кузьмич, сесиңден дессине танадым. Өрән йити сесиң бар. Саңа нәме герекдигини-де билйәрин. Гыссанма, хеммеси мейданда. Мейданың ниресинде? Билмедим-ә велин, ниреде болмалы болсалар, шол ердедирлер-дә... Ханы дур энтек, бу ерде бир хатҗагаз ятан ялы-ла. Ханы шоны әбер бәрик...—Онсоң Литвинов трубка агзыны тутуп, ол хатҗагазы окады: «Павел Васильевич, оба ики гезек гелип гитдим, сени тапып билмедим. Өз ремонт лайбаңы тизрәк Айыкәле ибер. Икинҗи, алтынҗы ве единҗи дур. Подшипниклери. Атамың бал арысыны саклаян ерине гөтерилйәрин. Барды-гелди герек болайсам, Ваньшаны шол ере ёллай... Аяз яман гүйчли». Ёк, гол чекилмәндир. Кимиң язаныны эшидениңден дуяңокмы нәме?

Литвинов бираз дымып, хатҗагазы әйлесине-бейлесине өвүрди-де, сөзүниң үстүни етирди:

— Диймек, ол өзүниң «Гөзегчилик пунктуны» өңе сүйшүрипдир. Мен онуң янына шол ерик бараярын, дагы нәме алач эдерсиң? Нәме үчин гидйәң диййәңми?—дийип, Литвинов мавы гөзлерини дегишгенлик билен сүзди. — Мен бөреги яман говы гөрйәрин, ёлдаш секретарь. Бөрегиң болса бу тайда мениң достумыңкыдан говы биширилйән ери бармы? Боляр, хош саг бол!— дийип, ол ювашлык билен телефон трубкасыны еринде гойды-да, билҗек боляр... Гөрсене! — дийди.

II

«Красный пахарь» колхозының бал арыларыны саклаян ери — дүвүн-дүвүн көк басан, отлук ёл билен шу махал Петровичиң ёлагчылары элтен ери төверек-дашы җеңңеллик болуп дуран гиң мейданчада ерлешйәрди. Бал арыларының хениз йыгналмадык дүрли реңкли өйҗагазлары тагтаның үстүндәки шашкалар ялы ерлешдирилгиди. Мейданчаның чүңкүнде, токайың четинде бир тамҗагаз гөрүнйәрди, ол тамҗагазың янында болса омшанигиң япгыт байырҗыгы күйкерип дурды. Тамҗагаза утгашдырылып гурлан бассырманың янында бир хортаң гоҗа элиниң аясы билен гүнден пеналанып, якынлашып гелйән машына тарап середйәрди. Онуң аякларының янында түйлек бир ит ятырды. Ол җабҗыныл, машының гаршысындан бир окдурылды, эмма гоҗаның сесине аяк чекди-де, ызына доланып, өңки ерине барып ятды ве машындан чыкып башлан адамлара мүңкүрлик билен серетмәге башлады.

Бал арыларына середйэн гожа шол бир дураң еринде дурды. Узын, хениз гарамтыл, эмма эййэм ярргагы чаларан сачының ла-шына маңлайының усти билен тасмажык айлангыды. Ол элинде-ренде тутуп дурды, төверек-дашында болса, сабын көпүржиги ялы болуп, ёнушгалар мүндерленип ятырды. Гожа емпэп, мых-манлара тарап уграды.

— О-хов, Фёдор Григорьевич, асыл бу сизмидиңиз! Мен-э мотор гүррүлдисини эшидип, Рексе бу таңры мыхманы кимкэ дийдим.

— Ядыңдан чыкармансың-ов, Савватей Макеич?—дийип, Литвинов бал арычы гожаның гураксы, саң гаты, хениз гүйчли эли-ни гысып силкди.—Баяк тупан вагтында тайгада биле чекен хор-лугымыз ядыңдамы? Шонда сен болмадык болсаң-а...

— Вах, ёк-ла, нэме үчиндир индики затлар оңлы ядымда гал-маяр. Үстүмизден нэче-нэче тупан гечирдик ахырын! Ынха пара-хатчылык вагтындакы я-да гражданлык уршы вагтындакы зат-лар ядыма дүшйэр. Колчагы нэдип бузуң астына сокандыгымыз хем ядыма дүшйэр. Эмма, индики затлар велин ядымда галанок.

Йөне яткешлиги, гөрнүшине гөрэ, онча-кл ярамаз дэлди. Чүн-ки өз янына гөрнетин чекине-чекине якынлашып гелйэн Петрови-че ол гожа халамазлык билен гөзүниң гытагыны айлаярды.

— Сен, Васисдас, хенизем сейил эдип йөрмүң?

— Сейил этмэн нэдейин, мениң кэрим сейил этмек-дэ.

— Сейил этсең этгин велин, көнеки вагтда сениң ялылары, ке-секи аялына гөз гыздырянлары эдил гылял огрусыны енжен ялы енжип, сува салма эдйэн экендиклерини ядыңдан чыкармагын.

— А нэме үчин мени енчсинлер, мен көпчүлик адамы ахырын, онсоңам...—дийип башлады-да, ол гөзүниң гытагыны Дина бака айлап, жогабының соңуны үйтгетди.—Герек еринде, онуң ялы шермендэниң мениң өзүмем алмытыны берерин...

— Уруш совулансоң батыр көпелер диенлери-дэ... Бу ерлерде гүррүң этмеклерине гөрэ, сиз Ярославллылар патыша вагтында аякларыңыза гандал эдип, Руссиядан бизиң Сибиримизе демир барыны дашапсыңыз... Хер нэме болса-да, сен, гоч йигит, эртеки гүн билмедим дийме, бу ерлер саңа Ярославль дэлдир, бу ерлер сениң билен оюн этмез. Бу желегайлар сең билен өрэн бек гепле-шер...—Соң ичиңден гечип барян шар гара гөзлерини Дина бака өвүрди-де, гожалык гөмелтейлиги билен:—Бу зенан ким?.. Мен муны танамок-ла—дийди.

Оглы ялы, бу бал арыларыны идедйэн гожа-да орта бойлы, агажет, бугдайреңкди, бурны-да аңңал орак ялыды. Гапдалын-дан середенинде мунуңам йүзи йыртыжы гуша чалым эдйэрди.

Ол йөрәнде бир аягына агсаярды, йөне велин агсаса-да, өрән догумлы херекет эдйәрди.

— Мен сиз хакда кән-эшитдим, Савватей Макеич—дийип, Дина сесленди, өзи-де гатырак геплеҗек болуп җан эдйәрди.— Василисадан, Глафира дайзадан...

— Гыгырма, мен кер дәл—дийип, гоҗа онуң сөзүни агзындан алды ве бирденкә онуң кимдигини аңды-да:—Ви, шол бизиң обамызда, Кряжойда мыхманлыкда болан сизмидиңиз? Хә, Глашка айдярды... Мен болсам бу эркек киши җалбарыны гейип йөрен аял кимкә диййәрин!—дийди-де, Литвинова бака өврүлип:— Нәме иш билен гелдиң? — дийип гөс-гөни сорады.

— Ненең, атам, бу йыл бирнеме бал алып билдиңми?

— Ай, хич ненең дәл. Ядыңда болса, июль айы ыссы болды, арылар бидерек учушып йөрмели болды, соң, хова бирнеме салкынланда болса, иван-чай хем вереск өсүмликлеринде арылар бирнеме өзүни тутды. Арада Глашка хасаплаярды, умуман алып гөрениңде, арыларың хер машгаласындан алнан бал элли бәш килограм чемеси болярды.

— Элли бәш, түвелеме! Оны, элли бәши нәчә көпелтмели?— дийип, Литвинов сорады, ол я-ха чыны билен гең галярды я-да гоҗаның гөвнүнден турмакдан өтри гең галан киши болан болярды:

— Хасаба дүз гелер ялы, йүз элләә көпелдәй.

— О-хов! Гөрсеңизләң! Сениң белли бахаң ёк экени, Савватей Макеич!

— Ай, инди, бу яшдан соң битирйән ишимиз ёк-ла, Фёдор Григорьевич! Авчылык, балыкчылык бригадасында велин, аздан-көпден элимизден иш гелйәрди. Эгер гурагыры болмадык болса, мен бу зейилли ише баш гошармыдым!—Онсоң ене гөнүләп сорады:—Ханы, нәме иш билен гелениңи айтсана! Бу ерде, бал арыларының янында менден башга адам ёк, Глафира-да, Ваньша-да, икиси-де мейданда, Иннокенти-де даң атан бада шо тайык гитди. Бу ерде еке өзүм, менлик болса инди сениң нәме ишиң болуп билер?

Гүррүңлешйәркә, гоҗа екеҗе минут хем дек дуранокды: сачының дашына айлап даңан тасмаҗыгыны айырды-да, күлтерләп, еңлүгиниң җүбусине дыкды,-алтынсов ёнушгалары силкишдирип айырды-да, еңлүгини чүйден асды. Соң арча чыбыҗакларындан тәзе ясанан сүбсесини элине алды-да, гүррүңини довам этдирмек билен билеликде, бурум-бурум ёнушгалары бир күнҗеге сүпүрмәге башлады. Шонда нәме үчиндир Динаның гөвнүне болмаса, гоҗа достлуклы эхеңде геплешсе-де, хемише бир зада гулагыны

үшердйән ялыды. Улы алада гоян хат барадакы хекаяты Дина адамсындан эшидипди. Ол хатдан бу гоҗаның-да хабарының бардыгыны Дина аңып дурды. Белки, онуң Литвиновың йүзүне хәли-шинди бейле гаранҗаклаяныньң себәби-де шолдур?

Аксовулт асманда гүн өзүниң ончаклы белент дәл иң ёкарыв нокадына эййәм етипди. Хова месе-мәлим майлап, гырав эрәпди. Гырав инди диңе тамың, агачларың, бал арыларының гутуларының көлегелеринде агарып ятырды, төверек-даш болса мисли реңкленен ялы гөм-гөк болуп, адамың шәхдини ачярды. Мейданларың ёкарсында ёне кереп сапаҗыклары герлип, кичиҗик чыг дамҗаҗыкларыны йылпылдадып уграды. Асманда, эдил говы яглaнмадык араба тигриниң җыгылдашы ялы, дурналар тойнуклаңып, гыгырышып гечип барярды.

— Бу гүн ишден дынч алыняң гүн, шонуң үчин Петрович икимиз Дина Васильевна хакыкы Сибири гөркезмеги йүрегимизе дүвдүк—дийип, Литвинов гөзлерини сүзүбрәк айтды.—Хакыкы Сибири болса Савватей дайының янына гелениңде гөрәймесең, башга ниреден гөрҗек... Сен-ә, Савватей Макеич, түвелеме, энтек даяныклы гөрүнйәрсиң.

— Даяныклы нәме ишлесин, чала мыдардыр-ла.

— Сениң бу яшыңа етенимде, сениң шу болшуң ялы болмак бизе-де етдирсин-дә! Сениң бу яшыңа етенимде, мен дагы өзүмем оңармазмыкам диййәрин.—Онсоң Литвинов өз янындакы Дина Васильевна йүзленип:—Ынха, шу адам яшы етмишден-де аган вагтда, башга бир бурят билен билеликде бизе чола тайга ёл гөркезди, өзи-де екеҗе гезегем азашмады. Бу ерде, ынха шейле адамлар бар—дийди.

— Ери, гаты кән бир өвүберме, кән өвүлерлигим ёкдур—дийип, гоҗа сесленди.—Ханы, йөрүң онда ичерик гирелиң. Бейдип, шемалда дурмалың.—Шундан соң, Литвиновың эсасы гүррүңе энтек башламаяндыгына гоҗаның дүшүнйәндиги, дүшүнсе-де, Литвиновың хәзирки месавы гүррүңини голдан киши болан болянлыгы Дина үчин айдың болды.

Дуйдансызлыкда башланан совуклык, гырав басан тайга, бош оба бал арысының сакланяң ери ве иңләп ятан тайгадакы тамҗагаз хем-де өзүниң хемме зада эдеби үлңи гоюп гөрмек эндиги боюнча Динаның эййәм Лесковың гахрыманларының хатарына гиризен бу гоҗасы, иң эсасысы болса эгирт улы гурлушыгың начальниги, үлкәниң эхли ишлерине тәсир етирйән адам болса-да, бу гоҗаның өңүнде хатда дарыгян ялы болуп гөрненлиги—бу хеммеси бирден болан хекаятлар шейле бир тәзеди велин, Дина

Васильевна өз янындан, догрудан-да, башга бир дүнйә дүшен ялы болды.

Япырык тамҗагазың ичи алагараңкыды. Ики саны кичиҗик пенҗиреси җайың алагараңкылыгының диңе ярысыны бирнеме ягтыландырды, онуң хем үстесине, гапыдан гирениң бурнуна дессе-дессеҗик эдилип, потологың ашак янында чүйҗагазлардан асылып гойлан хер дүрли от хем көклериң ысы уярды. Оларың ысы бал хем мумуң якымлы ысы билен гатышярды. Рус печи җайың үчден бирини тутуп дурды. Онуң үстүнде гызыл яссыкдашылы яссыклар гөрүнйәрди. Бейик тагтың үстүнден гоюн дерисинден тикилен поссунча салланып дурды. Кровать ёкды. Диварың йүзүнден соңкы чыкан хәзирки заман нусгалы, ялпылдавук анероид барометр ве җыркылдавук асма сагат янашык асылгыды, сагадың йүзүнде болса чаларак ичгили бир мужигиң танс эдишиниң сураты барды. Яңкы асма сагадың зынҗырының уҗундакы дашың дерегине ики саны нурбатҗык асылгыды. Бир отургыҗың үстүнде небит чырасының ёкарысында гойлан термостатдан ишлейән радиоприёмник хиңленйәрди. Иң бир гөрнүкли ерден ики саны түпең асылгыды: бири өрән көнеди, нәме үчиндир гундагында кертилип бирнәче беллик эдилипдир; бейлекиси хәзирки заманың иң бир гыммат бахалы гошасыды. Ол гошаның гундагының йүзүнде бир күмүш тагтаҗык Динаның гөзүне илди, ол күмүш тагтаҗыгың йүзүне болса: «Бизиң гадырлы беледимиз С. М. Седыха миннетдар гидрогурлушыкчылардан» дийлип язылыпды. Төрдәки тагчада бирнәче китап барды, ол ерде озал иконалар гойлан боларлыды, чүнки тагчаның үстүне мумуң даман ерлери барды. Китапларың корешокларында «Бал арысыны идедийәниң энциклопедиясы», «Дерман отлар» диен язгылары сеҗермек болярды. Эмма скамейканың үстүнде агач ягының ысы гелип дуран ве дашы гөрүнйән «Герчеклериң өмри» диен китап ятырды.

Тәзәниң, иң бир тәзе затларың көне билен, хатда гадым затлар билен бу гең гарым-гатымы Динаны ене бир гезек күнҗеклере гөз гездирмәге меҗбур этди. Эмма бу ердәки затларың хеммеси: дерман отлар-да, бу «Герчеклериң өмри» диен китап-да, алюминий гап-гачларың ловурдап, гөзлериңи гамашдырып барянлыгы-да бу ерде Глафираның болмандыгыны айдып дурян болса-да, икона ёкды. Геп салгындан, диварың йүзүнде өрән көпден бәри дуран көне суратдан башы папаклы, якасы гызыл бантлы Ленин гөзлерини сүзүбрәк середип дурды...

Петрович ичерик гирип, ич ишикде аяк чекди-де, бурны билен кованы ичине чекип:

— Үм, бал шерабының ысының гелэйшини!—дийди.

— Дессине ысыны алайшыны гөрсеңизлэң... Аялдыр ичгэ гезек геленде, элхепус, сениң бурнуң йитидигини—диййп, бал арычы гожа сесленди ве элде ясалан шкафдан полиэтилен стаканларың мыхманларың хер хайсына бирини чыкарып, столуң үстүнде гойды. Элине сусак алып, күнжекде дуран чележиклериң бириниң янына барды. Чележигиң дыкысыны ачып, буланыграк, йити бал ысы гелип дуран гойы ичгиден сусуп алып, оны сүзмэге башлады. Соң стаканлары долдурып, хер кимиң өңүнде бирини гойды.

— Бир азажык ысы бардыр, иң соңкы вереск балындан ясапдык—дийди-де, гожа өз мыхманы Дина Васильевнаны хабардар этмек үчин:—Хеммесини ичиң, йөне ялңышайманң: квас дэлдир—дийди.

Сүйжиниң ве ажының нарпыз гатышык совук хошбой ысы Динаның бурнуна хапылап урды. Ичги кэн бир гүйчли дэл ялы болуп гөрүнди. Эмма тиз вагтдан Динаның сүңңи еңледи, өз янындан яшажык ялы болды, төверегиндэкилер болса: хатда мыхманларың хер бирине саклык билен середип ятан түйлек көпек Рекс-де эзиз, шадыян ве дийсең говы гөрнүп уграды. Онсоң ол столуң бир четинде отурды-да, аякларыны халланладып, өзүне ене гуюп бермеклерини талап этди. Өй эеси хич зат диймэн, чележиге бака уграды.

Литвинов:

— Инди болан болаймасын?—дийди.

«Бу адамың гүлкүнчдигини, гыз! Ери, нэмеден горкдуң дийсене! Нэме, мен чагамы?» диййп, Дина өз янындан ойланды-да, стаканындакы ичгини батырлык билен жыңкыдып гөйберди. Соң өзи гуюнды-да, оны-да жыңкытды. Онсоң бирденкэ яман укусы тутуп уграды. Хезил эдип гүлмэге башлады. Элини силкип гойберди-де, отургыжың үстүнде ынжалыклы ерлешип, аякларыны йыгырды-да гөзлерини юмды... Ол укудан оянанда, эпишгеден гүнүң шөхлеси дүшйэрди. Шөхле Динаның гөзүне ядав, сарымтыл гөрүнйэрди. Литвинов билен бал арычы гожа икиси столуң башында балык арассалап отырды. Оларың эллери дуршуна балык теңңеси болуп дурды. Ерде болса дашы түссэ гаралан бир бедре ичи сувлы дурды. Олар өзлериниң арассалаян балыкларыны улы-улы бөлеклере бөлүп, шол бедрэ оклаярдылар... Динаның келлеси мисли симапдан долдурылан ялыды. Габаклары бир-бирине елмешип барян ялыды. Литвинов пычагыны ишледип отурышына хем шейле гүррүң берйэнини Дина укының арасында эшидйэрди.

— ...Мен, Савватей Макеич, көп деряларың балыгының чорбасыны ийип гөрдүм, эмма шу ердәки, Онь дерясындакы балыгының чорбасы ялы леззетли балык чорбасыны велин хич ерде гөремок. Йөне велин, билер болсаң, Волга боюның ашак этеклеринде балыгы товук чорбасына салып бишириән экенлер...

Дина гөзүни ачып серетсе, келлесиниң ашагында гызыл яссыкдашылы яссык гойлупдыр ве ол яссыкдан токай отуның талхысы гелйәрди. Кимдир бири онуң аякларыны поссунча билен басырыпдыр. Бу затларың нәхили боландыгыны Дина биленокды. Бал шерабы адамы, ана, шейдиән экени!.. Стол башында болса сөхбет довам этдирилйәрди.

— Товук чорбасы, ол, элбетде... Эмма овнук ёрш балыгының чорбасындан говы чорба ёкдур—диййип, Савватей Макеич элиндәки йити пычагының дөзүмли-дөзүмли херекетлери билен ёгың бир балыгың гарныны ярып, онуң клеёнка шекилли ич гошларыны гысып чыкарып дуран еринден гүррүң берйәрди.—Бу ерлерде биширилйән балык чорбасы гадым скит руханыларының тапан задыдыр. Худай барада нәхилидигини билемок, ондан мениң башым чыканок, йөне иймәге гезек геленде велин, Глафира эшитдирмән айтсам, ол руханылар ики пай берлен ялы экенлер. Онда, ол чорба хенизем «скит чорбасы» дийилйәр. Өзи-де башга хич ерде бейле балык чорбасыны биширип болмаз, биширсеңем, бейле леззетли болмаз. Себәби шейле балыгы бу ерден башга нireden тапарсың? Я-да, ынха, хариус балыгыны нireden тапжак? Я-да, ынха, ёрш балыжагыны алып гөрели. Башга ерде болмаса-да, бизде ол кәмахаллар нәче дийсең тапыляр!.. Гөрәймәге ёршуң өзи угурсызжа бир балык ялыдыр, эмма нахара тагам бермек үчин җүйҗе хоразың этинден гайра дурмаз. Йөне, ынха, лавровый япрагы Глафира нireде йыгнап гойдука!—дийип, гожа ене хич-бир гүммүк-сүммүксиз: — Оглумы шол хат үчин герекләп геленсиң-дә? Нәме, оны ырмага гелдиңми? — дийип сорады.

Өзүниң Иннокентий Седых билен геплешмекчидигини хич кименe айдасы гелмейән Литвиновың нәхили җогап берйәнини эшитмек үчин Дина хатда тирсегине галды. Эмма Литвинов эллерине елмешен балык теңңелерини диңе силкишдирди-де:

— Билдиң, Макеич, билдиң. Хей сенденем бир зады яшырып болармы? — дийди.

— Асыл яшырҗагам болмалы дәлдир. Оны билмек итиң аңсады ахырын. Бир аялы гездирмек үчин бейле адам тайга гайдар дийселер ким ынанар ахырын!

Дина гөзлерини пугта юмуп, яңагыны яссыга басды.

— Йөне бидерек бензин якярсың, начальник... Биз саңа элимизден гелен көмеги бердик. Сизиң инженерлериңизи-де гуралʼлары билен тайга элтипдик, сениң өзүңде ёкка, өз гайыкларымызы-да саңа берипдик, элимиздәки бар чөрегимизи сизиң адамларыңыз билен дең пайлашып гелипдик... Хеммесини Совет хәкимиетиниң айдышы ялы ерине етирип гелдик... Эмма сениң бизи гарк этмегиңе велин ёк, оңа разы дәл. Биз өрән хөҗет җемендедирис. Өмүрбакы мекан тутуп отуран еримизи ташлап гитҗек гүманымыз ёкдур. Гарк этсең эдәй! — диййип, бу соңкы сөзи гоҗа хатда гыгырып айтды.

Литвинов геплән уграды. Бу инедөрдүл, гөмелтейрәк адамың өз пикирини гандырмага шейле өкдедиги Динаның ятса-турса келлесине геленокды. Динаның адамсы гурлушык хакда кән гүррүң берипди. Едийыллыгың аягына ченли электрик станциясының төверегинде эмеле гетирилмели Дивнояpск-Тайга сенагат комплексиниң ишлериниң мөчберлерини-де, онуң эхмиетини-де Дина өрән говы гөз өңүне гетирйәндирин өйдйәрди. Эмма диңе шу махал, Литвиновың бу гоҗа гүррүң бершини диңләп, Дина бу үлкәниң — хәзирки вагтда-да телим ай гезсең-де, телим ай яшасаң-да, адам ызына, адам сесине душ гелип болмаҗак ерлери бар болан үлкәниң якындакы гелҗегини гөз өңүне гетирди. Гызыкланып, ол аякларыны-да отургыҗың үстүне йыгнап, дызларыны гуҗаклап диңлейәрди. Савватей болса онуң гүррүңине гулак асып ве бөврүни диңләп, асыл пәки ялы йити пычагыны хем элиниң аясына чалярды.

— Бу айдянларың догры-ла—диййип, ол баш атярды. Эмма бирденкә Литвиновың сөзүни агзындан алды-да, гахарлы, шаңңы сес билен:—Онда аялыңы бирине бер-де, өзүң...—диййип сөзләп уграды. Эмма аял машгаланың диңлейәнини гөрди-де, сөзүниң аягыны үйтгетди:—...өзүң башга бириниң янына гиҗдиенлери ялы боляр-да... Бейле зат болуп билмез! Биз хатымызы ызына алмарыс. Америка я башга бир ере язамзок, биз өз хөкүметимизе яздык. Гой, хөкүмет дегширип гөрсүн. Ол ёкардан хас говы гөрйәндир, бутин юрт онуң гөзүниң өңүндедир...

Шейле диййип, мегерем, гүррүңиң тамам боландыгыны гөркезмек үчин, ол тәмизленип, доградан балыклы бедрәни алды ве хемишекисинден хас гаты емпәп, Литвинова йүзленди:

— Йөр чорбаны аталалы. Ынха, хә диймән Кешка-да гелер. Гараңкы дүшүп уграды.—Онсоң чыраның пелтесини бирнеме галдырды, шол себәпли радиоприемникде саз хем гатырак эшидилип уграды. Мундан соң гоҗа, онуң ызы билен болса Литвинов-да алагараңкы тамдан чыкып гитди. Тамда Динаның еке өзи галып,

дашарыда якылан одуң тамың потологына дүшйән ягтыларына сын этмәге башлады. «Вячеслав Ананьевич бу Сибирь ишлериниң хеммесини билмесе-де билйән дәлдир, эмма, хер нәме болса-да, ол мамла—дийип, Дина ойланярды.—Ери, яңкы гүррүңлериң нәме хайры бар? Гөрешсиз я-да буйрук берләймесе, өз мейлине яшайыш җайыны, өз ерини ташлап гитмәге ким разы болар? Меҗбур эдип болар, эмма гандырмак велин...» Шу пикир билен ол яңадан ука гитди ве якынлашып гелйән моторың гүррүлдисине пенҗирәниң айналарының җыңңырдысына оянды. Потолога ягты золагы дегип гитди. Рекс үйрмәге башлады-да, шол бада хем шатлыклы чыңсап үграды. Әпишгелериң даш агзында якылан одуң башында эркек кишилериң сеслери эшидилип башлады.

Гапы ачылды ве ич ишикде хемишекиси ялы сессиз-үйнсүз, узын бойлы Глафира пейда болды. Эгни пагта гүпбүли, аяклары резин эдикли, келлесине яглык чолангы болса-да, шу адаты иш гейиминде-де, ол өзүниң хор йүзи, мәкәм юмулгы додаклары билен монах аяла меңзәп дурярды. Баш атып, ол Дина билен саламлашды, ич ишикде эдиклерини чыкарып, олары печиң янына элтип гойды-да, шейле бир геринди велин, хатда сүңклериниң богунлары шатырдады. Барып отургычда отурды ве йүзүни ашак салып, гымылдаман дыммага башлады.

— Нәме? Ядадыңмы? Үшедиңми?

Җогап бермән, Глафира яңы гоҗаның бал шерабыны сусуп алан челегиниң гапдалындакы аяклы челеҗигиң янына барды-да, эдил шол бал шерабы ялы буланык, сарымтыл сувуклыкдан сусагы долдурып алды-да бир демде башына чекди.

Онуң башына чекишини гөрүп, хем гең галан, хем горка дүшен Дина:

— Бал шерабынданмы?—дийип сорады.

— Квас—дийип җогап берди-де, Глафира тагчадан уллакан бир чанак алып, онуң ичине агач сусагы ташлап, дашарык үграды ве Дина йүзленип:—Чорба тайяр болупдыр. Гейниң, эркеклер гарашярлар — дийди.

Ховлуда тамың өң янында якылан от яныл гутарып барярды. Үч саны даш оҗакда бир бедре атарылгыды, бедрәниң ичиндәки чорба гайнап, махал-махал оҗакдакы көзлериң үстүне чогуп дөкүлйәрди. Литвинов билен гоҗа оҗагың хер хайсы бир тарапында отурып, чорбадан дадып гөрмек үчин гезекме-гезегине сусуп алып, агач чемчелерине үфлейәрди.

— Бишипдир—дийип, Литвинов тассыкларды.

— Гой, ене бир азаҗык гайнасын—дийип, Савватей голайын-

да дуран ярым литрликден ярым стакан арак гуюп алды-да бедрэниң ичине сепип гойберди.

Иннокентий Савватеич чорба тайярланышына гатнашанокды. Ол бир төңңэниң үстүнде отурып ве дызларыны гуҗаклап, ода середип отырды. Ядавлыгыны яшырман, ол өз атасының гурлушыгың начальниги билен билеликде бедрэни таяк билен гөтерип, эйвандакы столуң үстүнде гоюшларыны, Глафираның чорбаны агач чанага агдарышына, чемчелери гоюшдырышына ве мыхман аял үчин бир тарелка билен бир демир чемчэни айратын гояндыгына бипервай середип отырды.

Диңе Савватей Макеич чемчесини стола тыркылдадып, адамлары нахар башына чагырандан соң, Иннокентий еринден турды-да, өз орнуна барып, нахар иймэге башлады. Адамлар сеслерини чыкарман иййэрдилер. Хатда арак-да гүррүңи җаныкдырмады. Дымып отурмак агыр дүшйэрди. Дина дашары чыкманка, одуң башында нэмедир бир хекаят боландыгына дүшүнди. Ол аҗыгыпды, эмма тагамлы бишен балык чорбасы шейле бир гызгынды велин, чемчеси додакларыны якып барярды. Оларың бейле янында эллерини говшурып дуран Глафира оны гөрүп, агач чемче гетирди-де, полотенце билен сүпүрип, мыхманына узатды велин, Динаның иши йүзүниң угруна дүзелип гидиберди.

Башгалары агызларына бир чемче окланда, ики чемче окламага етишйэн Петрович болса:

— Вах, мениң аңмазакдыгымы дийсене, шуны дагыны-да аңмандырын—дийип өкүнди.—Бэх, чорба дагам болмандыр, Дина Васильевна, хенде хох!—Онсоң Петрович-де, мегерем, дымып отурмагы агыр гөрүп, өзүниң догумлы Ярославль шивесинде чалт-чалт геплемэге башлады:—Бу ерде буларың, Дина Васильевна, өз айратын химиясы бардыр. Хонха Фёдор Григорьевичден сорасаңызам дэл диймез, балык чорбасыны агач чанакдан агач чемче билен иисең хас сүйҗи боляр.—Онсоң Глафира тарап гөзүни үмлэп, ювашҗадан:— Бу ерде озаллар балык чорбасындан соң гап-чанакларыны-да ювман тагчада гойяян экенлер, габы таракан-лар яласа, балык чорбасы хас хем леззетли боляр дийип хасаплаян экенлер—дийди.

Эмма бу мыҗабат шол бада Глафираның гулагына илди.

Глафира гахарлы:

— Утан, хая эт! Адамлар нахар ийип отырлар ахырын. Оң айдяныңа ынанмавериң, айдяның угры-утгасы ёкдур... Гүррүңи ит отлан ялыдыр!—дийди.

Муңа эркек кишилер йылгырышдылар. Савватей чемчесини чанагың гырасына дабара билен тыркылдатды велин, адамларың

хеммеси балык бөлеклериңден чыкарынмага башладылар; ап-ак, ширели, бугарып дуран ол балык бөлеклери дыгысыз леззетлиди.

Нахар ийлип болунянча, Иннокентий еке агыз хем гeплемеди. Мыхманлар диңе машына бака угранда, ол Литвиновы саклады-да:

— Сиз бизиң ганатымызы гыркҗак боляңыз, Фёдор Григорьевич! Яңы ганат баглап уградык, эмма сиз оны шатырдадып дөвмекчи боляңыз!—дийди ве дөзүмли-дөзүмли, перт-перт гeплэп:—Биз хатымызы ызына алмарыс. Сизем большевик, менем большевик. Бизиң пикиримизи, гой, партия дегширип гөрсүн, ол хат үчин маңа таяк дегмеги-де мүмкин, йөне велин дегсе дегсин-дэ, серчеден горкан дары экмез дийипдирлер...—дийди.

Яныңдакы адамлар үчин хер нэче гeң болуп гөрүнсе-де, бейлеҗогаба бирҗик-де гахарланмадык Литвинов:

— Дүшнүкли. Гөрерис-дэ, ким үстүн чыкарка, Иннокентий Савватеич... Йөне клуб гурдурмагыңы велин энтеҗик гойболсын эдэймели экениң, шоны ненең гөрйэң?—дийди.

— Бу ерде озаллар шонуң ялы экени, Фёдор Григорьевич: тайганың эдени канундыр, айы хем прокурордыр дийййэн экенлер... Гүйч, элбетде, сыпалы дөвйэндир, йөне биз сыпал дэлдирис... Биз шу ериң заводларының хеммесине чөрек берйэрис, Москвада бизи-де танаяндырлар. Партбилете гезек геленде болса, хемме адамың партбилети деңдир.

Дина ене гeң галды. Өз гепини гөгертмеги говы гөрйэн вегүррүң этмеклерине гөрэ бичак гахарҗаң Литвинов биринҗи болуп, элини узадып хошлашды...

Бу гүн шейле бир узак болды, шунча көп хекаяты өз ичине алды, Дина машының күнҗегине гысылып ве эллерини җүбүлерине сокуп, дессине ука гитди. Укының арасындан ол адам сeслерини, гүзерлерде сув шапырдысыны, ики саны адамың айдым айдяныны эшидйэрди, эмма гөзлерини велин ачанокды. Хатда шофёр өз эгниндэки келтекчесини чыкарып, онуң аякларыны басырандa-да, Дина диңе яңагыны отургыҗың аркалыгына хас хем бетер гысды. Шол икарада бирденкэ, эдил дүйш ялы болуп, элхенч бир хекаят онуң гөзүне илди...

Машын тормозларыны җыгылдадып сакга сакланды. Диңе эрбет дүйшде болшы ялы, Дина бирденкэ гөзүни ачса, машының айнасының аңырсында, эдил радиаторының өң янында, машының ягтысына-задына үнс бермэн, бир гыз узын бойлы, даянык лы бир йигидиң яңагына ызлы-ызына шарпык чаляр хем-де нэмедир бир зат-бир затлар дийип гыгыряр. Соң элини галгадып, йигит ол гызы уряр. Гыз ере языл гидйэр, ол ур-тут ене туряр-да

йигидиң үстүне топуляр. Дагы алаҗы болмансоң, йигит ол гызы ене серрелдип гойберйәр-де, газап билен юмрукларыны дүвүп, онуң үстүне эгилйәр, ол гыз болса эллери билен диңе йүзүни гораяр.

— Йүзүме... Йүзүме урма... Харам дейюс!

Машының ягтысында бирденкә Петрович пейда болды. Омузлак, тос-тогалак Петрович дешли нәтаныш йигидиң үстүне сүрүнип уграды, гахарланып дуран ол йигит болса йүрегини ямана дүвүп, элини җүбүсине сокды.

— Хә, асыл сен яраглы гезйән дийсене!—дийип, Петровичем элине машының нурбат товланян әпет ачарыны алды. Олар бири-бириниң үстүне товсайҗак болуп дурдулар. Ине, шу ерде, ол нәтаныш йигидиң попуш йүзи, сачы гыркылып, чаганыңкы ялы алынсач гойлан келлеси, алынсачының маңлайына дүшүп дурмагы онуң кимдигини Динаның ядына салды.

«Хә, бу шол бисырат экен-ов. Баяк шол гәминиң үстүнде халас гушагыны мениң элимден аланам шу бандит. Ол, элини җүбүсине сокуп, бир зад-а алҗак боляр». Бирденкә депе сачы үйшүп, Дина машындан келлесини чыкарды-да:

— Онуң пычагы бар!—дийип гыгырды.

Шу демде машының чырасының ягтысы дүшйән золакда Литвинов пейда болды. Ол тирсеги билен Петровичи итекләп гойберди-де, нәтаныш йигидиң алкымына барды. Онуң йүзи чытылып, гөзлери сүзүлип, бурнуның учлары титрейән ялы болуп гөрүнди. Шарт-шурт бир хекаят болуп, оны гөрүп етишмәге пурсат болмады. Дина гурлушык начальнигиниң эллериниң өз гаршыдашының пенҗелерини гысяндыгыны, ёкардан ашак Литвиновың йүзүне середйән йигидиң болса элиниң агырысына товланып, гыгырып, Литвиновың элинден сыпҗак болуп җан эдйәндигини гөрүп галды. Бир йылпылдап гөрнен пычак ёлуң үстүне гачды. Литвинов оны аягы билен пызып гойберди. Эмма иң гарашылмадык бир вака болды. Бандитиң яңкы уруп дуран гызы Литвиновың янына ылгап барды-да, онуң эллерини юмрукламага башлады, соң болса эглип, онуң элинден дишледи. Шундан пейдаланып, хәлки йигит Литвиновың элинден сыпып, гараңкылыга уруп, гөзден йитип гитди.

— ...Сиз мениң кимдигими энтек гөрерсиңиз, бигайратлар!.. Бириниң дашына ики болуп гечйәрсиңиз... Энтек еке-екеден душушарыс! — дийип, гараңкылыкдан онуң сеси эшидилди.

Дина инди урлан гызы-да селҗерип уграды. Ол гысга бойлы, сыратлы гызды, гейиминде велин гең гелшиксизлик гөзе илип

дурярды: эгнинде самыр баганасындан тикилен җакет болса-да, аягында гурлушыкчыларыңкы ялы резин эдик бардыГ Шол гүнлер ёң болан: «Мениң даг говагыма гел» диен шекилде даралып бежерилен, онуң хем үстесине ёлмалашаны себәпли булашан, җырк сары болдумлы сачлары йүзүни япып дурды. Машының чыраларының ышыгында дуран еринден ол гахарлы гөзяшларыны дөкүп, гараңкылыга юмругы билен хайбат атярды. Литвинов оны голундан тутуп, машының янына әлтди-де:

— Мүн — дийип буюрды.

Гурлушык начальнигини ол гыз, геп салгындан, диңе инди танап, дессине ювашады. Ол бүтин сүңңи билен галпылдаярды, хамсыгып, хәли-шинди бурнуны чекйәрди, бурнундан болса ган акярды. Нәтаныш гыз машының ызкы отургыҗының үстүне өзүни гойберенде, Дина өзи-де дуйман гайра-гайра чекилди, эмма оны хапа гөрмегине басалык эдип, оңа өз эл яглыгыны узатды. Ол нәтаныш гыз болса келлесини яйкап, өз кисесинден тәмиз бир яглык чыкарды. Машын йөрәп уграды. Адамлар сеслерини чыкарман гидип барярдылар. Мегерем, өзлеринден нәгиле эркек кишилер агыр-агыр дем алярдылар. Дина болса гайра-гайра сүйшүп, машының гапдалына берк гысылярды. Янындакы нәтаныш гыз өзүни Динадан өңүрти дүрседи. Машының ичиндәки чыраҗыгы якды-да айнаҗыгыны чыкарып, гана боялан йүзүни сүпүрди. Гөзүниң ёкары янының гөгерип дуран ерине үнс билен середип, оңа айнаҗыгыны басды. Улудан демини алды. «Пәли азан... Неҗис... Түйс бир дейюс-ла!» дийип, онуң титрәп дуран додаклары пышырдады.

Ене айнаҗыгына серетди, гайтадан улудан демини алды ве сачыны дүзедишдирмәге дурды. Инди, көшешенден соң, онуң яш. ерән гөрмегей гыздыгы гөрнүп уграды. Бугдайреңк, чаклаң чекге сүңкли йүзүнде гысгаҗык, ясырак бурны ёкарлыгына җайтарып дурды. Агзы бирнеме улурак, додаклары пөкгүрәк гөрүнйәр, эмма бу онуң гөркүни бозанак. Ене, эмма инди гахарсыз хүмүрдеди: «Боляр, дур бакалы!» — онсоң додакларына чалян помадасыны чыкарып, өврендикли херекети билен додакларыны гызыллады.

Тәзе ёлагчының дашаркы гөркүне Петрович биринҗи болуп баха берди.

— Илки билен азап чекени әлтелими?—дийип, ол Литвиновдан сорады ве җогап орнуна онуң сесини чыкарман баш атаныны гөрүп, тәзе ёлагча тарап өврүлди-де: —Багышлаң, сизиң координатларыңыз?—дийип сорады.

— Шу ерде ташлаң, өзүм гидерин...

— Мениң җаным сагка бейле зат болуп билмез... Начальник элтмели дийип буюрдымы, мениң борҗум ерине етирмекдир. Шу ерде ташлаң!.. Ондан не нонсенс...

— Ол бисыраты болса биз тапарыс, бандитиң бири бандит... Халыс башларына гидипдирлер, пычаклы гезишлерини гөрсене... Болҗагыны болупдыр, акыла гетирмесек болмаз. Сиз оны танаяңызмы?—дийип, Литвинов сорады.

Нэтаныш гыз сесини чыкармады.

— Гөвнүме болмаса, мен оны танадым өйдйэрин—дийип, Дина сесленди, эмма айтҗагыны айдып етишмэнкэ, нэтаныш гызың эли онуң тирсегини гысып гойберди.

— Ол бандит дэл, язык мениң өзүмде... Сиз гөрдүңиз ахырын, оны мениң өзүм урмага башладым — дийип, нэтаныш гыз гаты ынҗалыксызланып уграды-да бирденкэ:—Ханы, дуруз машыны, Нонсенс—дийип талап этди ве Петрович машыны мазалы дурузып-дурузманка, ол гыз машының гапысыны хаңыладып ачды-да гараңкылыга товусды.

— Яман дишлек экени—дийип, Литвинов йылгырып, дишленен элине серетмэге башлады.—Түйс экилмедик ериңде гөгерме диенлери-дэ.

— Хэлки йигид-э бигүман огры-җүмрүлердендир. Гөрдүңиз ахырын, сачының беҗерилиши: «Түрмеден дүйн чыкдым» дийип айдып дур ахбетин... Эллерине чекишдирилен суратлар дагы нэхили ахырын — дийип, көпүгөрен Петрович айтды.— Сиз оны танадыңыз өйдйэн, Дина Васильевна?

Нэтаныш гызың яңкы эден ышаратыны ятлап, Дина гүммүк-сүммүк җогап берии, ялңышмаян болса бир гезек киноның агзында гөрен ялыдыгыны айтды. Елуң угрундакы бу соңкы душушык оны кысматының үйтгешик ерлере, дүшнүксиз-дүшнүксиз адамларың арасына гетирип чыкарандыгыны, бу адамларың арасында өзүниң ят адамдыгыны ве бу адамлара дүшүнмеги өвренйэнчэ, эхтимал, эсли вагт гечҗекдигини Дина Васильевнаның өзүне ачык гөркезди. Шейле пикир эденсоң, Дина Васильевнаның тизрэк гайдасы, хениз ады бар-да өзи дөредилмедик Кенар көчесиндэки кичиҗик өйҗагазына тизрэк барасы гелип уграды, чүнки ол ерде Дина Васильевна шейле ыхлас эдип өзүне якымлы шертлери дөрединипди ве ол ерде адамсы, ер йүзүнде иң акыллы, иң пайхаслы адам оңа гарашярды.

12

«Красный пахарың» комбайнлары дөрт гүн ишлэп, узакдакы колхоз үчин тэзе участокдакы, Айы кэлиң янындакы эййэм ча-

ларагада совук уран экин мейданларының иң соңкы гектарларыны ахырсоңы оруп болдулар. Шейлелик билен, хасылың галындыларыны дуйдансызлыкда башлан гыщдан халас этмек башартды. Иннокентий бу гүнлериң довамында гаты ядапды, шонуң үчин Ваньшаны машыны билен чагырмагыны гоюпды.

Ол укламан гечирен гиҗелериңден-де, Литвинов билен эден агыр гүррүңинден-де, өз мәхрибан обасының, бол отлы өлеңлериң, ата-бабалары тарапындан тайгадан гөрешилип алнан, дерә якасындакы экин мейданларының, башлык болалы бәри шунча гүйч сарп эден затларының хеммесиниң сувуң астында, тәзе, Сибирь деңзиниң дүйбүнде галҗак вагты-да инди узак дәл болса герек диен хөчҗет, тукат, элчекмезек пикириңден-де дынҗыны алмагы йүрегине дүвүпди.

Соңкы гүнлерде физики ядавлыгы гайгылы пикирлерини ядындан чыкарярды. Ол гарашман йөркә, гурлушык начальнигиниң гелмеги онуң битмедик ярасыны гозгады. Гайгысыны ядындан чыкармакдан өтри, Иннокентий Седых Кряжой обасына ёлсуз ерлериң үсти билен, тайганың ичи билен, кесеки гөзүне илмейән авчы ёдалары билен гайтмагы йүрегине дүвди. Аякларына ол әдик геймән, какасының янында гоян чарыгыны гейди, адаты авчылык эсбаплары: бедреҗик, дашына клеёнка чоланан отлучөп, бир банкаҗык дуз алды, барды-гелди бир ерини бир зада сыпҗырдайса, дерман хөкмүнде чалар ялы бир токгаҗык шепбик салнан халтасыны болса аркасындан асды. Келтекчесиниң дашындан хатар билен говы әдип гушанды, гошасыны алды. Онсоң, шуларың хеммесиниң нетиҗесинде, мисли он-он бәш яшыны өз герденинден айрып ташлан ялы болуп, ёла рована болды.

— Тагта барада ятдан чыкармавери, башлык. Тагта гутарып баряр, Ваньшадан ибереївери! — дийип, гоҗа эйванда дуран еринден гыгырды.

— Бор, иберерин...

Хошлашанларында аталы-оглуң бир-бирине бар айданлары шу болды. Соңкы йылларда өз-өзи билен геплешмеги чыкаран Савватей гоҗа барха узаклашып барян оглунуң ызындан середип дуран еринден:

— Бар, ёл болсун. Гоҗаман тайга көп-көп дердиң эмидир— дийип, өз янындан гепледи.

Эндиги боюнча мердемси-мердемси гадам уруп, Иннокентий токая аралашды. Йөне велин токая аралашмак үчин кән йөремек хем герек дәлди, себәби бал арыларының ящиклери ерлешдирилен мейданча агачлара габат болуп, гөзден йитен бада тайга башланып, йүзлерче километре узалып гидйәрди .Гүйзүң хениз оңлы

гечип гитмедик, гышың болса онуң өкҗесини сыдырдып угран чагыды. Агачларың көлегелеринде хениз эремән ятан гырав барды. Совук деген япракларың, чүйрэп угран чөп-чаламларың ысы күкейәрди.

Бу дабаралы дым-дырслык, бу мәхриҗи докундырыҗы якымлы ыслар, гөр, нәхили таныш затларды! Чагалыгындан, Иннокентэ хениз Кешка дийийән вагтларындан бәри, ынха шунуң ялы гышың өң яныңдакы чагда, эртирлерине хер бир, хатда иң бир кичиҗик ызҗагаз-да эдил кагызың йүзүне чекилен сурат ялы гөрнүп дурян махалда, Савватей өз оглуны ве онуң улы доганы Александры өз авчылык дүшелгесине экидйәрди ве олар үч болуп, телим хепделәп белка, колонок авлаярдылар, ишлериниң шовлы болан вагтында болса самыра гапан хем гуряpдылар. Белканың дерисини заяламазлык үчин онуң келлесинден сечме билен урмагы Савватей огулларына өвредйәрди. Яның итли айы авламага гитмеги, ит айының ардындан япышып, оны алҗырадып угранда, айының эдил алкымына барып, оны бир окда йыкмагы өвредйәрди. Самира гапан гураныңда болса, гапаны ол сейрек җандарың ызлары бар ерде гурман, гайтам гарың ашагында доңман галян ве сычанларың көклериң арасыны көвүп йөрмегине мүмкинлик берйән шор топраклы ерлерде гурмагы өвредйәрди.

Ине шондан бәри Иннокентий тайганың нәбелетлер үчин дүшнүксиз китабыны окамагы өвренипди. Компассыз-затсыз, агачларың шахалары боюнча, агачларың сүтүнлериндәки мох боюнча, брусника мивелериниң гызарып дуран тарапы ве башга-да бирентек аламатлар боюнча токай хайванларының ызларының угруны кесгитлемеги ве оларың сапакларыны чөзлемеги өвренипди. Шондан бәри ве тас бүтин бир волостың диен ялы ерлерини өз ичине алан улы колхозың аладалары оны обадан сыпындырман угран вагтына ченли, тайга, тайганың сеслери, хошбой ыслары ве өвазлары, тайганың хайван-мөҗеклери , гуш-гумрулары Иннокентиниң йүрегини өзлерине талвас этдирйәрди. Шонуң үчин Иннокентий түссели одуң башында отурып, эл дегмедик тайга әлеминиң хөзирини гөрмек үчин өзүниң хер бир бош гүнүнден пейдаланярды. Иннокентий тайга әлемине дүшүнйәрди, тайга әлеми-де Иннокентэ дүшүнйәрди.

Улулы-кичили агачларың арасы билен, йыкылып, мох басып гиден агачларың үстүнден товсуп, кәерлери брусникадан гызарып ятан көне ойтакларың дашындан айланып, Иннокентий шовхунлы йөрэп баряpды. Ады нәбелли, товланыпҗык акян бир деряҗыгың үстүндәки навдан ылгап гечди-де, онуң дыкын алан ериндәки бир гирдапҗыгың янында бөврүни диңләп аяк чекди.

Инди, гирдабың сувы сован ве сув отлары дүйбе чөкен вагтда, деря дуп-дуруды, онуң ичиндәки балыклар месе-мәлим гаралып гөрнүшип дурды. «Хәзир түйс балык тутмагың вагты экени» диййип, Иннокентий чагалыгында какасындан балык тутмак уссатлыгыны өвренишини ятлап улудан демини алды.

Хатда шу ятламалары-да оны шол эл чекмейән гайгыларындан сыпдырып биленокды. Хеммеси: хатда шу токай деряҗыгы-да, шу балыклы гирдапҗыклар-да, шу пихта, кедр, сосна, ёлка агачлары-да, адамың гөзүни гувандырян, көп санлы хайванлары, гушлары эклейән, муңлерче адамы эклэп билҗек шу затларың эхлиси тиз вагтдан сувуң астында галар ахырын.

Буйнының аңырсындакы ачыклыкда электрик станциясыны гурмагың карар эдилендигини Старосибирск обкомының пленумында эшиденде, ол нәхили бегенипди ахырын! Өйүне гайдып баранда әдил байрамчылыкдан гелен ялыды ве катерден дүшен бадына душ гелен гоңшуларына үлкәниң нәхили өзгерҗекдигини гүррүң бермәге башлапды.

— Улы сув, деңиз диййәң велин, бизиң өйҗагазларымыз ненең-ничик болар? — диййип, ол вагт хениз обада яшаян какасы ондан сорапды.

Ынха, инди шол совал Иннокентиниң йыгы-йыгыдан ядына дүшйәрди. Ол гүнлерде электрик станциясының илкинҗи, башлангыч варианты мәлимди. Чакланылян станция бейле эпет дәлди, гачылар кенар якасындакы экин мейданларының эп-эсли бөлегини сув басмагындан гораярды. Ол ишлериң «Красный пахара» гетирҗек хайры болса учурсыз улуды. Колхозы гурлушыгың, соң болса станцияның голайында эмеле гелҗек шәхериң-де сүйтчүлик, этчилик, гөк экинчилик фермасына өвүрмек мүмкинлиги дөрейәрди. Агроном Анатолий Субботине экин мейданларыны тәзеден планлашдырмак ишнни гечирмек табшырылыпды. Анатолий Субботин болса ол ише хөвесленип, теҗрибесини артдырмак үчин Старосибирскиниң шәхер этегиндәки хоҗалыкларына уграпды. Ол ерден алҗыраңңы ягдайда гайдып гелип, станцияның проекти үйтгедилипдир диен хабары гетирипди. Станция бичак улы болҗакмыш. Сув ховданы деңзе өврулип, оны гачы билен саклар ялы болҗак дәлмиш. Колхозың көнеден гелйән экин ерлери сувуң астында галҗакмыш диййип хабар гетирди.

«...Улы сув, деңиз диййәң велин, бизиң өйҗагазларымыз ненең-ничик болар?» Инди бу совал улы илиң агзындады. «Гурлушыкчылармы? Оларың не азары? Олар бу гүн бу ерде болсалар, эрте башга бир ерде. Гурарлар-да, гөчүп гидерлер. Олар өзлериниң гуран объектини табшырмагың аладасыны эдерлер. Бу ери

өзлериниң гара дери билен суваран адамлар билен, шейле кынчылыклардан соң ахырсоңы гурлуп гутарылан колхоз ымаратлары билен, говы-говы экин ерлери билен, ёвуз ховалы үлкеде кемала гетирэймек аңсат дүшмейэн хасыллар билен оларың не иши!» Өз таршысында яйылып ятан гөзел гөрнүше Иннокентий хесрет билен середийэрди. Проектиң гайтадан гөзден гечирилип үйтгедилмегиниң Иннокентэ адалатсызлык болуп гөрүнийэндиги бейледе дурсун, эйсем элхенч ялңышлык болуп гөрүнйэрди. Онуң пикиринче, онуң хатда дөвлете гаршы иш болмагы-да, ол иши үчин соң узак вагтлап гөргэ сезевар болунмагы-да мүмкинди. Әгирт улы «Красный пахарь» Иннокентий үчин йөне бир оба хожалык артели дэлди. Ол Иннокентиниң мэхрибан обасыды. Ол обаның адамларының хер бири онуң гөзүниң өңүне гелип дурярды, ол шол обаның еди яшлысындан етмиш яшлысына ченли белетди. Сува басдырылмагы хакда ойлананда, екелли дул аялларың я-да екелли гожаларың хожалыкларыны онуң нэхили артыкмач дердесерлере учратмагының мүмкиндигини ол аңсатлык билен гөз өңүне гетирйэрди...

Хаты ызына алмакдан дүйн чүрт-ёлук боюн товланда, ол Литвинова шонуң ялы гөс-гөни айтдам. Өз диениниң үстүнде берк дурян Гожаның гыгырмандыгы, кэйинмэндиги, гайтам хайыш эдендиги болса, өзүниң үстүн чыкжакдыгына Литвиновың-да асла гөзүниң етик дэлдигини Иннокентэ ачык гөркезди. «Вах, Оны себитиндэки адамларың айдяныны Москва гулак асайсады! Биринжи варианта гайдып бармага энтек гич дэлдигини Гожа-да инкэр эденок ахырын. Обкомда-да, оба хожалык управлениесинде-де тарапдарларымыз бар. Москвада-да бар... Вах, шейле болайсады!» Бирнеме гөвни ачылып, Иннокентий хас чалт йөрэп уграды. Авчылык дуйгусы оны гөни ёлдан совулмага межбур этди ве аякларының өзи оны кичеңрэк бир көлжагазың үстүнден элтди. Иннокентиниң чакына гөрэ ол көлжагаз гечйэн гушларың ёлларының мисли чатырык станциясы хөкмүнде болмалыды. Онуң чакы догры болубам чыкды: онуң гулагына узакдан газ гагылдылары гелип уграды.

Газ диениң өрэн сак гуш боляр. Гадым заманларда урядниниң дуйдансыз чозгунларындан этияч эдип, скитниклериң-рухыпаразларың газ сакландыклары йөне ерден дэлдир. Адамың ятып галмагы, итиң дүймазлыгы мүмкиндир, эмма газ велин хөкман эшидип, гагылдап уграр. Газ сесини эшидип, Иннокентий ол көлде гечүп барян газ сүрүсиниң бардыгыны аңды. Ол көле бака уграды, өзи-де аякларыны шейле бир юваш басярды, хатда диңе өзүниң ювашжадан дем алшындан башга зат эшидиленокды. Гүр

тал җеңңелиниң арасындан айна ялы ялпылдап сув гөрүнйәрди. Көл эдил окарапың агзы ялы тес-тегелекди, сувуң теп-текиз йүзүнде болса тал агачлары-да, яшаҗык ёлка-агачлары билен басырылып дуран яшыл яп-ягыт белентлик-де, солак асман-да дүңдерилен шекилде гең галдырыҗы дереҗеде айдың гөрүнйәрди. Кенарың голайында газ сүрүси гагылдашярды. Уллакан бир газ, мегерем, оларың баштутаны, сувдан сомалып дуран бир төңңәниң үстүнде дурды ве чүңкүни чалт-чалт херекетлендирип, елеклерине бирин-бирин тимар берйәрди. Галагопланмагына басалак эдип, Иннокентий гошасыны эгнинден алды.

Газ улы хем семизди. Ол гечүп барян газ сүрүси ахырын. Иннокентий эмай билен шахаларың арасыны ачып, гошасыны гезеди. Бир чыбык онуң-элинден сыпып, ызына шувлап гайтды-да шапылап, онуң йүзүне дегди. Эмма Иннокентий җыңкыны чыкармады. Демини чалаҗадан алып, ол букулып дурды. Эмма баштутан газ үшерилип, бойнуны сүйндүрди. Эййәм ыгшана алңан ол гуш учурсыз оваданды. Узак ёллардан учуп гелйән газлара, әхтимал, мүңлерче йыллардан бәри гоналга болуп хызмат эдип гелен бу көлҗагаз-да ёга чыкайса, гушлар муны гөзләп, асманда айлана-айлана, муны тапмасалар, шонда, гөр, нәхили гүзап болар дийип, авчы өз яныңдан ойланмага башлады. Эли сандырап гитди. Гошаның гүрпүлдәп атылмагы бидерек болды. Баштутан газ гагылдады велин, сувуң йүзи дуршуна шапырды болуп, газлар бири-бириниң ызындан ёкары галып уградылар. Олар эййәм шейле бир ёкары галдылар велин, инди оларың диңе ганатларының шуввулдысы эшидилйәрди, онсоң олар ок етерден араны ачып, гейә өзлерини гүҗеңлейән ялы, хатар-хатар болуп, аңкарып галан авчының ёкарсындан учуп гечдилер. «Хей шейле-де бир сәв гечирмек болармы... Шу чака ченли бейле болан вагты ёкдур».

Газ сүрүси токайың аңырсында гөзден йитип гиденден соң, Иннокентий улудан демини алды, гошасыны тәзеден оклап, көлүң душы билен ёлуна уграды. Көлден аңырда кедр токайчылыгы башланды. Илкинҗи эпет-эпет агачлар шатлыклы яшаҗык агачларың арасында эййәм гаралып гөрнүп уграды. Соң яшаҗык агачлык гутарып, пүрли агачлык башланып уграды; бу ерде хәзирем гышың өң янында-да; эдил томус гүнүниң гүнортанындакы ялы, ховадан смоланың хошбой ысы гелйәрди. Кедр агачлыгының арасында, бир агаҗың дүвүн-дүвүн көклериниң арасындан шилдирәп акян чешмеҗигиң якасында Седых от якынды-да, туссә гаралан газанҗыгыны атарды, соң дөвүп йыгнашдыран чыбыкларының үстүне келтекчесини ташлады-да йүзинлигине ятды.

Гөгүмтил шахаҗыклар ал асманда тымылдаман дурды ве чөп

башы гымылдамаса-да, төверек-дашда бирсыдыргын, дынгысыз шаггылды барды хем ол шаггылды гулагыңа уллакан балыкгулагының тутанында эшидилйән шаггылдыны ядыңа салярды. Седых улудан демини алды; «Сосна токайында зәхмет чексең, берёза токайында кейип чексең, кедр токайында худая ыбадат этсең» диййип, какасы догры айдяр. Хә, какасы, гөр, нәхили гайга галды! Эмма хер нәче гайгы этсе-де, оглуна ёла герекли затларың хич бирини ятдан чыкармандыр. Биширилен балыкдан-да бир эсгә долапдыр, чөрегем, бир бөлек ягам, патефон иңңесинден бошан бир гутуҗыга дузам, дермандан бошан бир чүйшеҗиге бурчам гуюп, хеммесини оглуның халтасына салып гойберипдир... Йөне велин какасы барха гүйчден гачяр-да. Йөрәнде-де аягыны ерден сүйрәнини кем гөренок. Эмма озаллар велин ёл йөремәге гөр нәхили даяныклыды!

Бедрежикде демленен чайдан түссе ысы гелйәрди. Седых бу агзыны биширип барян ичгини хезил эдип овуртлаярды; бутханә таглыматына боюн эгмәндиклери үчин өзлериниң обасы Волгадан бу ере сүргүн эдилен ве Кряжой адасына гелип ерлешен вагтда-да, әхтимал, шу дурушлары ялы дуран гоҗаман кедр агачларының саясында онуң җаны гөненип дынҗыны алярды. Белкем, бу агачлар озаллар-да, Руссия дөвлетиниң илкинҗи дружиначылары өзлериниң агач гәмилеринде Онь дерясы билен бу ере геленлеринде-де, шу дурушлары ялы дурандырлар. Ынха инди гел-гел шу гоҗаман агачлары-да чапмалы болҗак ахырын... Онсоң шу пикирден токайда ини үшүдип уграды. Агач пүрлериниң шаггылдысы хесретли эшидилмәге башлады, түссе ысы гелип дуран ав-чы чайы болса тагамыны йитирди. Онуң хем үстесине, гулагына агачлар бири-бирине уруляп ялы болуп, хатда адам сеслери гелйән ялы болуп эшидилип уграды. Кряжой обасы бу ерден он километр дагы узакда, бейлеки иң якындакы Дивноярск обасына ченли болса хатда йигрими бәш километрем болар. Кедр хозуны йыгярлар-ов!» диййип, Седых өз ичинден ойланды. Шол бада хем ол: «Мениң адамларым болаймасын? Өзлериниң хасылыны йыгнамага етишмедик дивноярсклилере көмеклешмек үчин адамларымы ве бош техникамы иберйәрин диййип, райкома дүйн хабар берипдим. Олара көмеклешмәге гитмегиң дерегине, белки, кәбирлери хоз йыгнамага гайдандыр? Гөр бу болян затлары!» диййип пикир этди.

Кедр хозларыны йыгнамаклык язгарылян зат дәлди. Әлиниң бош вагты хер бир колхозчы ол иш билен мешгулланып билйәрди. Эмма кәбирлери гоңшулара көмеклешмекден боюн товландырйыдүп гахарланды-да, башлык зөвве еринден туруп, оды депелеш-

дирди, көзлери галан чайы билен мазалы өчүрди ве чалаҗа эшидилйән сеслере тарап уграды. Ол сеслер барха айдың эшидилип башлады. Эййәм ол сеслери: эркек киши сесидигини, аял сеси я оглан сесидигини хем селҗермек болярды. Ынха бир чешмеден товсуп гечендеп соң, Иннокентиниң хоз йыгнаянлара хем оларың арасындакы дөрт саны йигиде гөзи дүшди. Олар икибир-икибир ишлейәрдилер. Агачдан ясалан агыр екедабаның сапыны ере дирәп, олар оны кедр агаҗының сүтүнине гүтүледип урярдылар, бәшинҗиси он бәш яшларындакы бир огланҗык болса, агачларың астында гаймалаклап, гошюмрук ялы улы-улы хозлары себеде йыгнаярды. Четдәки бир гүнеш ерде, ёлка шахаларындан гурулан бир чатманың янында бүтин бир үйшмек хоз серлип гойлупдыр. Эдил шол ериң өзүнде бир мотоцикл дурды, онуң коляскасында болса папагы иликли ёгын бир йигит отырды. Онуң семиз маңлайына папагының келтеҗик гашының ашагындан огланыңкы ялы алынсачы салланып дурды. Мотоциклиң янында долы халталар дурды, геп салгындан ол халталар әкитмәге тайярланылып гойлан болмага чемелиди. Теҗрибели тайгачы Седых бу затлары гөрен бадына ягдайы кесгитледи: булар көпден бәри хоз йыгнаян, теҗрибели адамларды. Эмма «Красный пахарың» адамлары дәлдилер. Кесекилерди. Нирәниң адамларыка? Кедр агаҗы бүтин деряның якаларында нәче диййсең бар. Диймек, булар Дивноярск обасындандыр, «Красный пахарь» тарапындан дүйнүң өзүнде көмек иберилен колхоздан башга ерден дәлдир.

— Чүш-ш, Кряжойың башлыгы!—дийип, огланҗык гыгырды.

Седыхда аша гахар дөреди. Соңкы гүнлерде укусыны алман, халыс болан ядав адамлар. беҗерилмеги талап эдйән машынлар олара көмеклешмәге иберилди. Олар болса гара небислерине пул топламак үчин хоз йыгнаярлар...

Эмма тайга тайгалыгына галяр, онуң чылшырымлы тертиплерине-де Седых белетди. Адамларың янына барып саламлашды, дәп боюнча «армавериң» дийди, оба сыпайылыгының эдил шол кануны боюнча, оларың хоз йыгнамак ишиниң ненең баряндыгыны сорады. Хоз йыгнаянлар гөрнетин мүйнүргейәрдилер ве ишлемеклерини гоюп дымярдылар.

— Ненең, башлыгыңыз хенизем гурагырысы билен гөргүсини гөрүп йөрми?—дийип, Иннокентий мөнсүрән болуп сорады.

Йигитлерден бири:

— Ярым литрлигиң гапдалында гөргүсини гөрйәр—дийди-де, шол бада дилини дишледи. Эмма гич болды.

— Ери, онсоң гарың ашагында нәчерәк галла галдырярсыңыз?—дийип, Седых яңсылаяныны инди яшырман сорады.

Мотоциклиң коляскасында отуран даяныклы, алынсачлы йигит еринден турды-да, элине түпеңини алып, асса-асса йөрәп, Иннокентийиң янына барды.

— Нәме дийсене, халыпа, сен говусы өз ёлуң билен бол. Хоз йыгнамагы гадаган эдйән канун ёк, хер чем гелен гопбамсы билен җарчаңлашмага болса бизиң элимиз дегенок — дийип, ол алынсачлы йигит түпеңини хайбат билен саг элинден чеп элине алды.

— Ай, дегмесе дегмесин — дийип, Седых оны угруна ковуп, эгниндәки гошасының гайшының ашагындан башам бармагыны гечирди. — Йөне түпеңиңи ашак ятыр, ягшы йигит, ёгсам бирден таркыллаймасын. Ичиңи якайын диен ялы чаршагың хем атылайян вагты боляр ахырын... Овнук сечме дегени билен, элбетде, адамың өлёси ёк, йөне хич кимиң йүзүни персала этдиреси гелип дурян дәлдир.

— Овнук сечме! — дийип, ол йигит хырсыз йылгырды. — Овнук сечме билен долдурыландыгыны ниреден билйәңиз?

— Билйәрин-дә! — дийип, Иннокентий йылгырып җогап берди. — Ынха, өз достларыңдан сорай, булар шу ерли адамлар, мениң гоңшуларым, гүлле билен ынха шу зейилли түпеңлериң долдурыляндыгыны булар саңа айдарлар — дийип, Иннокентий түпеңини элине алды. Онсоң алынсачлы нәтаныш йигиде дәл-де, мисли онуң үсташыр бейлеки хозчылара пүгта йүзленип: — Сиз болсаңыз, ягшы бенделер, гош-голамыңызы йыгнаң-да, колхозыңыза ураң. Барың-да, башлыгыңыз мейханадан гайдып геленде, биз сизиң кесекилериң аркасына хопба болмагыңыза ёл бермерис дийип айдың. Иберен адамларым билен техникамы деррев ызына чагырарын... — дийди.

Олардан бири йүзүни саллап:

— Биз хич кими танамзок, биз асла колхозчы хем дәл — дийди.

— Сиз бизиң Дивноярскидендигимизи ниреден билйәңиз? — дийип, башга бири гөрнетин алҗырап хүмүрдеди.

— Башлыгымыз пьянкеш дийип, адресиңизи сизиң өзүңиз айтдыңыз. Шондан говы эдип айдыбам болмаз. Ханы, тизрәк болуң-да, тизрәк ураң...

— Сен бизи горкузҗак болма — дийип алынсачлы йигит сечмеданыны элинде ойнакладып хайбат атды. — Ери, сиз нәмеден горкдуңыз? Бу ере тайга дийийәрлер, бу гопбамсы билен геплешибем дурмаң. Сизиң кимдигиңизи бу ниреден билйәр?

— А мотоциклиңизиң номерини нәтҗек? — дийип, Седых гөврүми гиңлик билен җогап берди. — Бизиң бу еримиз Москва дәл, бу ериң мотоциклерини бармак басып санаймалыдыр. Ери, киме дийилйәр, йыгнашдырың-да гөтерилиң — дийди-де, алынсачлы

йигиде яңсылайҗылык билен: — Сен болсаң, гелмишек йигит, тайгада сечмеданың билен гараголлык этмегин. Мен, ынха шулардан сорап гөрәй, он метрден белканың гөзүнден уряндырын — дийди.

Онсоң төверегине гаранҗакламан, дөзүмли-дөзүмли гадам уруп уграды, шундан соң өз баряни гөни ёлундан хич яна совулмады. «Ынха гөрйәңми, Николай Кузьмич, сениң ол «социалистик» өзара көмегиң нәмәниң үстүнден элтйәр — дийип, ол райкомың секретары билен көпден бәри алып барян җеделини өз ичинден довам этдирмәге башлады. — Ол «ортача район цифри» ине шейле нетиҗе берйәр. Бирлери-хә дынман зәхмет чекйәрлер, башгалары болса тайяр ашың эеси болярлар. Бирлери бор-болмаз кеззаплар билен биригип, өзлериниң гара небси үчин хоз йыгнаярлар, башгалары болса ядап халыс болсалар-да, оларың экинлерини йыгнашмага-гитдилер... Районың ат-абрайы!.. Ол болса, сениң шол «ат-абрай» диййәниң мугтхорлары дөредйәр, зәхметсөер адамларың болса хөвесини гачыряр. Ынха, иймәге-ичмәге зат тапылмаз велин, ол «ат-абрайың» нәмедигини шонда гөрерсиң...»

Эййәм иңрик гаралып, селчеңлән токайың агачларының арасындан, деряның гаралып ятан голуның аңырсындан Кряжойың электрик чыралары йылпылдап гөрнүп уграды. Озаллар, токайда бирентек гезениңден соң, чадырда яшап, одуң башында кән гиҗелери гечирениңден соң, бирденкә агачларың шаггылдысының арасындан итлериң, хоразларың узакдан гелйән сеслерини, деряның боюнда кир ювян аялларың говурыны эшидениңде, токайда ыс алыҗылыгы гүйҗәп бурнуңа болса нахар ысы гелип дураң айратын якымлы өй түссесиниң ысы геленде, адамың гөвни гөр нәхили ачыляр! Хәзир болса шатлык дерегине ховсала дөрейәр, чүнки бу затларың хеммеси ёга чыкҗак болуп дур, бу затларың хич бириңден дерек галҗак дәл, биркүч йылдан аданың дерегине деңиз дөрәп, бу ерден пароходлар гатнар.

Бу пикир шейле бир агыр дегйәрди велин, Иннокентий өз ховлусына геленде, эдил айландырылып төйберилен ялыды. Озаллар геле-гелмәне аякгабыны чыкарярды, элювуляны шакырдадып, эл--йүзүни ювярды, өңүнден чыкып гаршылаян Ваньша хаммамҗыгы якып йылатмагы буюрярды, бу гезек геленде велин, оларың хич бири билен вежи болмады, йүзүниң угруна гечип, өе гирди-де, хатарыны айрып, келтекчесини чыкарып, бир күнҗеге ташлады ве чыг чекен чарыгыны чыкарман, күрсиниң үстүнде отурды. Глафира йүвүрҗисиниң халының перишанлыгыны-да, авчылык торбасының бошлугыны-да, йүзүниң гамашыклыгыны-да дессине гөрди. Бир агыз хем сөз айтман, ол йүвүрҗисиниң өңүнде бир голча квас, бир табак чорба гойды, чөрек кесишдирип гойды. Иннокентий голча-

ның агзындан эсли вагтлап ичди. Чорбадан аз-маз ийди. Табагы аңры сүйшүрип, аякгабыны чыкармага башлады. Үстүнде ятыляң пеҗе чыкмакчы болды, эмма сакланды-да:

— Глафира, сениң җадылы беделериң арасында хей бир укыңы тутдурян от-чөп ёкмы? — дийип сорады.

Бу совал Глафираны геңиргендирди. Йүвүрҗиси онуң хер дүрли көклер ве от-чөплер билен иш салышмагыны хемише яңсылаярды. Эмма Глафира онуң яңкы совалына шейле бир кән геңиргенибем дурмады. Иннокентиниң йүзүне серетди-де, улудан демини алды.

— Хер ким үчин бар болса-да, сең үчин ёк. Мениң от-чөплериниң саңа хайры дегмез. Мениң өзүме-де хайры дегенок; өзүмем уклап билмән, гөргими гөрүп йөрүн. — Онсоң, хемише шейле юваш геплейән, шейле үмсүм аял бирденкә гыгырып диен ялы: — Иннокентий, эгер деңиз болҗак болса, нәхили болар ахырын, онда оны-да, олары-да сув басармы? Ә? — дийип сорады.

Җогап орнуна диңе баш атып, Седых пеҗиң үстүне чыкмага башлады.

13

Гурлушыгың үстүне гыш дуйдансыз әнди, бейле болян вагты хатда бу газаплы үлкелерде-де җуда селчең болярды. Хәли дүйнүң өзүнде-де гүн агдар-дүңдер эдилен топрагың ёкарысына галып, гүндизлерине ери мазалы гыздырярды, карьерлериң ягыш-ягмыра эзилен топракларының йүзүнде гиҗелерине эмеле гелйән чалаҗа доңаклык болса гүнортана ченли чөзүлйәрди. Эмма ынха гурлушыкда нәме үчиндир эдил ичиңден гечип барян «шувлавук» дийлип ат берлен демиргазык ели өвсүп уграды. Ол елиң өвсйән вагтында дүры асманда солак гүн чыкып дурярды, гиҗелерине болса йылдызлары санашдырыбермелиди. Ел дынгысыз өвсди, эртирине йити мәмиши даң сазы прожекторларың ышыгыны мазалы еңенде болса, ери мәкәм буз гапагы басып уграды.

Ер даша дөнди. Экскаваторларың дишлери диңе учгун сычрадып, ериң йүзүнден тырпып дурярды. Ишлер бөкденип уграды. Шувлавук говшанокды. Мисли чәге чүвдүрйән аппаратдан гойберилйән ялы, чәге адамларың йүзүни-гөзүни кесип барярды.

Йүкүниң чакланмадык дереҗеде агралмагы зерарлы, гүнортанлар икинҗи экскаваторың тросы үзүлди. Гичлик биринҗи экскаватор хем ишлемесини дурузды. Кәмиллешдирилен «Уралецлер» гелйәнчә хәли-хәзирликче «бәшликде» вагтлайын ишлейән Олесь Поперечный гараз эйдип-бейдип, доң гапагың ашагындакы хениз доңмадык топрагы газярды. Эмма онуңам иш битириши ярпы дереҗеде песелди. Бу елиң нәче вагта чекҗегини хич ким биленокды. Саг

кенар карьериниң начальниги (ишчилер тарапындан гысгалдылып, Макароныч дийлип ат берлен) инженер Марк Аронович Бершадский болса, Надточиев билен маслахатлашып, партладыҗы задың уланмагы йүрегине дүвди. Машынлары бир чете экитдилер, онсоң гурлушыкчылар агшамара бирехим елиң чакыр шуввулдысының арасындан бирентек гүрпүлди эшитдилер ве оларың фронтда болуп гөренлери артиллерия тайярлыгының илкинҗи залпларыны ятладылар.

Гиҗесине ене ишлемэге башладылар. Бершадский зордан аягыны сүйрэп, өз чадырына гайдып геленде болса, чадырың ичи буз ялы болупды. Бершадскиниң чадырдашлары, онуң эдил өзи ялы яш инженерлер, өзлериниң ёрганының үстүнден япынып болар ялы затларының хеммесини япынып, дүрли сеҗде хор чекип ятырдылар. Чоюн пежиң янында агшам гетирилип гойлан одун үйшүп дурды. Гыравлап чаларан печь шейле бир совукды, инженер болса шейле бир ядапды, хатда пеҗи якмага гурбы етмеди. Ол өз достларының гөрелдеси боюнча, япынып болар ялы затларының хеммесини япынып, кече эдигини чыкарман, ёрганының ашагына гирди-де гуюлнып, укламага җан этди. Гең галмалы, чүнки укусы тутанокды. Ядав бедени кем-кемден йылаярды. Үшэп титремеги айрылды, эмма укусы велин тутанокды. Доңуп чаларан топрагың сеңңерлэп дуран депелери онуң гөзүниң өңүнден гиденокды, совук чэге көвсарлап сыраярды, узулен ве эллэниңде совуклыгындан элиңе елмешйэн полат тросуң янында кэйинишип дуран адамларың газаплы йүзлери гөзүне гөрүнйэрди. Инженер хатда өз гайыш пальтолы, узын бойлы сыратыны-да, бурнуны пальтосының баганалы якасына букуп, нэтҗегини билмэн, карьерде ики бака айланып йөрүшини-де гөрйэрди.

Саг кенардакы карьер яш инженер Бершадскиниң институты гутаралы бэри өз гүйчлерини ер йүзүнде биринҗи гезек сынап угран ериди. Дуйдансыз ве шейле ёвуз гыш улы сынагды. Ине хэзир ол мисли атдан йыкылан ялыды. Поперечный, элбетде, алаҗыны тапды, ончаклы чалт болмаса-да, нэлетсиңен шувлавук вагтында-да ол гараз ишлейэр. Эмма еке Поперечный ишлейэр, башгаларыңкы хич баша баранок. Элбетде, партладыҗы зат билен ишлемеги довам этдирмек болар, эмма башга-да алач бардыр ахырын? Болмалыдыр. Шейдип, ёрганыны башына пүренип, Бершадский институтда өзлерине өвредилен затлары бирин-бирин ятлаярды. Шу икаралыкда бирденкэ бир зат ядына дүшди: хава-ла, окув китапларының биринде Заполярьйэниң газаплы шертлеринде топрак газып алмагың усулы язылып беян эдилйэрди ахырын! Өзи-де партладыҗы затсыз. Вах, ичигар! Алтын газып алыҗылар хакдады-ла, олар иң бир

газаплы аязлар вагтында-да ишлери тогтаданоклар ахырын! Охо!

Бершадский ятан ериңден зөвве туруп, ёрганының ёкарсындан япынан затларының хеммесини ере ташлады, ол ыссылап уграды. Келлесине гелен оңат чөзгүдиң бирденкә ядындан чыкмазлыгы үчин, ол кимдир бириниң дүйн агшамкы шамының столуң үстүндәки галындыларыны аңры сүйшүрди-де, отуран ериңден ёрганыны аркасына япып, өз идеясының схемасыны кагыз йүзүне гечирмәге башлады. Онуң пикириче, өзүниң бу идеясы шувлавугы диңе Дивноярск җелегайларында дәл, эйсем бүтинсоюз мөчберинде-де еңмелиди. Чадырда будильниклер дүрли сес билен җыңңырдашмага башлап, иш гүнүниң якынлашандыгыны хабар беренде, Бершадский билен бир чадырда яшаян бәш инженериң бәшиси-де, эдил үстлерине совук сув сепилен ялы болуп, душеклериңден бөкүп туранда болса, олар столуң башында бириниң япырылып отураныны гөрдүлер. Күрсиниң үстүнде аякларыны ашагына йыгрып, дөшүни стола берип, ёрганыны башы билен бүренип, саг кенардакы карьериң начальниги уклап отырды, столуң үстүнде ве төверeклеринде мынчгаланан кагыз токгалары ятырды.

Эртир чагы тутук ховалы болды. Шувлавук бөвшеңлешди, эмма ериң доңы чөзүленокды. Партладыҗы затлар йыгы-йыгыдан гүрпүлдейәрди ве ишлери долы депгин билен довам этдирмек баша бармаса-да, Бершадскиниң бирнеме гөврүми гиңеди. Җубүсинде гөвнүнден турян схемасы барды. Өз яныңдан ол оны эййәм ишде уланылып йөрлен халда гөз өңүне гетирйәрди, эдил шонуң ялы-да өзүниң «Газаплы гыш шертлеринде экскаватор ишлерини гурамак меселеси барада» диен улы атлы макаласы чап эдилен галың ыламы журнал, макаланың ашагында болса, элбетде, хемме специалистлериң гөзүне илҗек: «Инженер Марк Бершадский, Онь дерясының боюндакы Дивноярск обасы» диен язгылар хем онуң месе-мәлим гөз өңүне гелйәрди. Инженерлериң арасында нәхили гүррүң эдилип угралҗакдыгыны-да ол гөз өңүне гетирйәрди: «Кимкә бу Бершадский?», «Хә, Дивноярскде ишлейән яш инженер дийсене! Талантлы зор йигит экени!»

— Макароныча-ха бир зат боляр, йүзи-гөзи гүлүп дур — дийип, Борис Поперечный Олесе йүзленди, эмма ериң доң гатының ашагындан топрак гопарып алян экскаватор голуның херекетине бүтинлей гүмра Олесь онуң айдянына үнс бермеди. Йүкленип иберлен машынлардан өңүрдип, Поперечныың экипажы Уралдан доланып гелипди ве вагтлайынча башгаларың экскаваторында ишлейәрди.

Кем-кемден бейлеки экскаваторчылар-да топрагы доң бажаклар гөрнүшинде гопармагы өврендилер. Эмма Марк Аронович, хич ки-

ме хич зат айтман, өз проектиниң үстүнде зәхмет чекмегини довам этдирйәрди. Ол гөс-гөни ишден, угурдаш йүк машынына мүнүп, хениз белли бир атсыз шәхериң клубына гелйәрди. Шол ерде, техники кабинетде, гелйән адамларың өзлери тарапындан якылян вагтлайын пежиң янында, ол совет ве дашары юрт эдебиятыны агдарышдырып, схемалары, чызгылары дегширип гөрйәрди. Онуң билен диңе биле яшаян инженерлер дәл, эйсем хатда Вика-да (ол — селчең душян күлҗүмек реңкли болдумлы сачларының арасындан чалажа гөрүнйән кичиҗик, накысҗа йүзли, хорҗа, акягыз гызды) Марк Ароновичиң дурмушындакы хемме зады билмәге өзүни хаклы хасапласа-да, Марк Ароновиче нәме боляныны оңлы биленокды.

Ахырсоңы, гүнлериң биринде агшамара, Надточиевиң кабинетинде онуң өзүнден башга хич кимиң ёк вагтыны тапып, инженер Бершадский сакгал-мурты говы эдилип сырылгы, гейнүвли гөрнүшде, деллекхана одеколонының ысыны үст-башындан буругсадып, Надточиевиң янына барды. Чөврүлип дуран ашакы додагына хемишелик елмешен ялы болуп гөрүнйән сигаретини агзында саклап, эллерини спорт келтекчесиниң киселерине сокуп, Надточиев бир столдан, ики саны стулдан, ерде ятан деталлардан ве диварларың йүзүндәки схемалардан башга хич зат ёк, бошлаң отагда улы-улы әдимләп, ики янлайын гезмелейәрди.

— Отурың — дийип, Надточиев гелип гирен Бершадскә стулы гөркезди, өзи болса галың подошлы улы-улы ботинкалы аякларыны бирхили айратын гаты-гаты басып, гезмелемегини довам этдирйәрди. Полуң гуран тагталары онуң аякларының астында җыгылдаярды.

— Сиз мениң проектим билен таныш дыңызмы? — дийип, инженер Бершадский ювдунып, чекинҗеңлик билен дилленди. Догрусыны айтсаң, Сакко Иванович гөрен бадына гуҗак ачып ылгар ве миннетдарлык билдирмәге башлар дийип, Бершадский өз янындан чак эдйәрди.

— Әл, бейле әрбет одеколоны сиз ниреден агтарып тапярсыңыз? — дийип, Надточиев сеңригини йыгырды. Ол гезмеләп йөршүне столундан Бершадскә таныш чызгыны чыкарды, гелеңсизлик билен ве Бершадскиниң гөвнүне болмаса, халамазлык билен оны ачышдырды, онсоң бөврүни диңләп, ене бирнәче гезек эйләк-бейләк гезмеледи-де, аякларының арасыны гиңден ачып, чызгының авторының өңүнде аяк чекди ве чейнәп түкедере гетирен сигаретини бир эрнинден бейлеки эрнине гечирип:

— Алың. Мундан нетиҗе чыкмаз — дийди.

— Сакко Иванович — дийип, яш инженер зарын сесленди. — Маңа... Мениң пикиримче... Мениң чакыма гөрә... — Маңлайының

җырк сары сачы хүжжерип дуран, йүзүниң ве эллериниң кәерлерине гоңурҗа менеҗиклер сепеленен хор яш инженер бүтинлей алҗырaң гөрүнйәрди. — Кын гөрмән, ене бир гезек гөзден гечирәйседиңиз... Мен хеммесини говы пикирленип гөрдүм ахырын.

— Боланок. Бизиң шертлеримизде динамитиң ёл берилмесиз ве гыммат дүшйән затдыгы, өзи-де гаты көне усулдыгы догры. Эмма сиз гөзлемесиз ерден гөзләпсиңиз, шонуң үчин тапан задыңыз-да бизиң дердимизе яраҗак дәл. Сиз, Макароныч, сuратландырып айданымызда, метр ярым тикенекли сим алмакдан өтри лорс йыланы кирпи билен гатышдырмагы теклип эдйәрсиңиз. Сизиң проектиңизиң дүйп манысы шондан ыбарат.

Өз начальнигиниң шеребели сөзлерини Бершадский озаллар хәли-шинди гайталап, гурлушыга яйрадып йөрйәрди, эмма ол сөзлериң адамың йүрегине нәхили даг басмагының мүмкиндиги велин, ятса-турса келлесине геленокды.

— Эмма проектде иң болманда рационал дәнәниң бардыгыны инкәр этмерсиңиз ахырын. — Ол мүмкин болдугыча ынандырыҗы сөзлемәге җан эдйәрди, эмма додаклары диен этмән титрейәрди, сеси-де бирхили эндирәп чыкярды. Сөзлемек билен билеликде Бершадский өзүниң турбаҗык гөрнүшинде дүйрленен чызгысыны алтынсов түй басан хор элинде дынгысыз ойнаярды.

— Дәне бар, эмма ол дәне сизиңки дәл ве ол дәне бизиң бу еримизде гөгермез. Алтынлы чәге газып чыкаранлара бәхбитли болан усул, бизиң ер газмак ишлеримизиң бейле улы мөчберлеринде ёл берилмесиз совурҗаңлыкдыр. Сүйдүң яглылыгыны ёкарландырандыклары хакда рапорт язып өвүнмекден өтри, сыгырлары гаймак билен бакмакдан-да гайтмаҗак көпбилмиш адамлар бизде, эл-бетде, хениз бар... Онсоң бейле затларың соңуның нәхили боляндыгыны билйәңизми?

— Бейле болса, сизиң маңа шундан башга айтҗак задыңыз ёкмы? — дийип, сүңңүниң титремегини зордан саклап, яш инженер сорады.

— Бу барада айтҗак задым ёк. Эмма умуман велин, Макароныч, сизиң билен гүмүр-ямыр эдесим гелип йөрди. Сиз талантлы йигит, шоңа гөрә, эгер сиз Поперечный билен бирлешип ишләп уграйсаңыз... Алың, чилим чекиң — дийип, ол Бершадскә чилим гутусыны узатды.

— Умуман гүррүң этмәге, ёлдаш Надточиев, мениң вагтым ёк— дийип, яш инженер Бершадский гапа тарап өврүлип, кабинетден, хич болманда, гөврүми гиңлик билен чыкып гитмәге җан этди. Чыкып барярка ызындан:

— Барды-гелди мениң аягымдан шикаят этмекчи болайсаңыз,

Петиниң янына барайың, ол мени гаты йигренйәндир — диен яңсылайҗы сеси эшитди.

Бершадский даш ишикде аяк чекди-де:

— Еке бир Петин хем дәлдир. Шоны билип гоюң! — дийип гыгырды.

Яш инженер хенизе ченли Петини хорматлаярды, эмма узакдан хорматлаярды, онуң билен таныш дәлди. Петине, асыл хич киме Бершадский шикаят этмекчи дәлди. Эмма ол өзүниң бу илкинҗи өзбашдак ишине шунча арзув, шунча умыт баглаярды, бу иши хакда, йөрите журналда улы атлы макаласының чап эдилмеги хакда шунча ойланыпды! Онсоңам ер газмак ишлерини аязларың хәкимлигинден, белки, хемишелик дындарып билҗек идеясыны кимдир бир Надточиевиң гөвнүнден турманы үчин ёга чыкарып отурыбермәге Бершадскиниң асыл хакы-да ёк ахырын. Агшамдан вадалашып гоймакларына гөрә, иш гүнүниң аягында баякы Вика Гелмишеклер өйүниң бейле янындакы белент бир агаҗың ёкарсындан эртирден агшама ченли дынгысыз гыгырып дуран репродукторың янында Бершадскә гарашмалыды. Эмма инженер җемгыетчилик иши шахсы ишден илери тутулмалыдыр, Вика бир азаҗык гарашайса-да зыяны ёк диен карара гелди ве йүрегини гопдурып, Петиниң кабинетиниң гапысыны какды.

Өз гаршысында яш инженер пейда боланда, Петин иш гүнүни тамамлап, сетин еңликлерини эййәм чыкарыпды ве пенҗегини геймекчи болуп дурды. Вячеслав Ананьевич сагадына серетди, эмма авторың Надточиев билен гүррүңлешендигини эшидип, Бершадскиниң отурмагыны хайыш этди, өзи-де столуның башына доланып гелди-де диңлемәге башлады. Бершадский хекаяты мүмкин болдугыча объектив беян этмәге җан эдйәрди, эмма өрән үнс билен диңлейән Петин өр гөкден гелип:

— Хей-де яш специалист билен бейле иш салышмак болармы! Ёк, ёк, ханы бирин-бирин гүррүң бериң бакалы — дийди.

Управленийәниң гапысының гүрпүлдәп ачылып-япылмагы барха селчеңлейәрди. Онуң ачылып-япылмагы ахырсоңы бүтинлей галды, Петин болса хенизем диңләп отырды. Дуруп билмән, ол:

— Гөрсене, едийыллык заманында юрдуң өңде барыҗы гурлушыгында нәхили затлар боляр!.. Вах, яш техники интеллигенция партиялы гөз билен гарамагы мен бу адамлара хачан өвредеркәм!.. — дийип гыгырды.

Ярым сагатдан Бершадский вадалашылан ере, дынман геплейән репродукторың янына барып, үшәп, үстүне петде-петде гар яган Виканы хатда агзыны ачмага-да гоймады. Бершадскиниң гиҗә га-

лың гелени үчин, оңа хатда кәйемәге-де етишмәнкә, Вика Надточиевиң бирденкә нәхили ярамаз адам болуп чыканыны, Петиниң болса нәхили говы, акыллы, мәхирли, иң эсасысы болса, нәхили тутанъерли адам экенлигини билип галды.

— Инженер диййип; ине шоңа диййәйсең! — диййип, Бершадский улы-улы әдимләп, сыргынлы ховада Вика билен голтуклашып баршына гаты-гаты гыгырып гүррүң берйәрди. — Дессине, гөрен бадына мениң идеямың дүйп маныcына дүшүнди. Хеммесине дүшүнди... Инди ол икимиз Надточиеви амана гетирерис.

14

Поперечныларың дурмушында эййәм кән гезек болшы ялы, тәзе ерде-де хеммеси кем-кемден өз кадасына гирди. Ганна ве чагалары гиҗе-гүндизи шаглап дуран гоҗаман агачларың саясындакы япы-ёкарының йүзүнде газылан еркүме билен, Сибирь аязлары билен, кә гиҗелер гапының даш агзына депе ялы гар үйшүрйән сыргынлар билен өвренишдилер. Сув алмага чешмә иненлеринде, диңе бедре дәл, эйсем сув сусуп алмага чешмәниң бузуны дөвмек үчин лом хем гөтермелидиги биленем өвренишдилер; бир гезек болса хайсыдыр бир мөҗек гундузың ыҙҗагазларына меңзеш ыз галдырып, еркүмәниң даланындан Ганнаның баяк базарда балыкчылардан сатын алан доң таймень балыгыны огурлап гиденде-де кән бир горка дүшмедилер.

Еркүмелери аталы-огул өрән говы эдип гурды. Олары пүрс дивардан гүнорта бакып дуран гоша пенҗирели, үйтгешик-үйтгешик печли гурдулар. Ол печлериң түссеси дашарык чыкып гитмезден өңүрти, потологың йүзи билен эгрелип гидйән турбаның ичи билен сыяхат эдип, өзүниң бүтин йылылыгыны гоюп гидйәрди. Сөкүлип йыгналян мебель өз орунларыны эеледи. Ол мебель хатда гоңшулыкдакы «саллахлар» җайыны, ягны экипажың ерлешен җайыны-да аз-кем эсбапландырмага етди. Хатда өй хоҗалыкчы аялың ай-ратын говы гөрйән көне, «хакыкы» креслосына-да пеҗиң бейле-янындан орун тапылды.

Ганнаның өз өй-ишигини тәмиз сакламага, ынҗалыклы этмәге дырышмагыны хич задың говшатмагы мүмкин дәлди. Ол нагышлы-нагышлы салфеткаҗыкларындан, эл-йүз сүпүрилйәнлеринден бирентегини стулларың үстүне атышдырды, диварларың йүзлерине геришдирди. Еркүмәниң гөрнүкли бир еринде, креслоның ёкарыянында бир халычаны герип гойды, ол халычаның йүзүнде болса

бир топар мөҗек чозуп, аяк алдыгына дазлап барян үч атлы пайтуның сураты барды.

Агшамларың биринде, Ганнаның чагаларына чай ичирип отуран вагтында, еркүмәниң гапысыны тыркылдатдылар. Гапыны меледҗе Нина ачмалыды. Нина билен бирликде, буг булдуның арасы билен парторг Капанадзе пейда болды. Ол Поперечныйлара озаллар-да гелин гидйәрди. Совук дүшели бәри Олесь Поперечный ве экипаж агшамларына карьерде узак вагтлап эгленйәрди. Олесе гарашмалы болян вагтлары, Капанадзе онуң машгаласы билен таныщды ве оларың хеммесине өзүни шейле бир алдырды, хатда Ганна оны өзлериниңки дийип хасапламага башлады.

— ...Ек, бизиң какамыз ене өйде ёк — диен сөзлер билен Ганна мыхманыны гаршылады. — Онуң хенизем шол машынлар билен башагай болуп йөршүдир, ол бизи бүтинлей ташлады... Бу-у, үстүңиз-башыңыз дуршуна гар-ла! Барың-да үстүңизиң гарыны какып гелиң. Сонечко, дәдеңе сүбсәни эбер, балам, ёгсам онуң поссуныдыр гулакчыны өл-мыжжык болар, ичери ыссы ахырын.

Парторг аязлы хова ылайта-да ёкуш дегйән гүнорталы адам болансоң, гөле дерисинден тикилен поссун ве узынгулак гулакчын эдинипди. Гурлушыкда ишлейән сибирлилериң хич бири-де бейле лыбас геймейән болса-да, ол: «Түйс шу ерли чалдон боландырын» дийип дегишйәрди.

— Какасы өйде ёк — дийип, ене өңки сөзлерини гайталап, Ганна мыхмана стул эберди. — Отурың, Ладо Ильич, бизиң билен бир кәсе чайҗагаз ичерсиңиз... Сонечко, мыхман стол башына гечип отуранда нәме этмек герек?

Сеңрйгиниң үстлеринде эййәм менеҗиклер пейда болуп угран кичиҗик, тос-тогалаҗык гызҗагаз шкафҗыгың янына барды-да, ондан бир булгур ве онуң Улы театрың сураты шекилләндирилен дүшегини чыкарды ве олары Капанадзәниң өңүнде элтип гойды.

— Ене нәме этмели? — дийип, Ганна гызына хёмлели йүзленди.

Гызҗагаз кичиҗик гашларыны чытып, бир дем бөврүни диңледи, соң келлесини силкип, өрүлип өңүнден гойберилен сачыны аркасына атды-да, шкафҗыга тарап ылгады ве ол ерден гыраңлы стаканҗык билен бир графинҗиги алып гелди. Гетирип гойды-да, бөврүни диңләп:

— Совукдан геленлеринде хич зат иймән ичйәрлер герек? Ә?— дийди ве борҗуны ерине етирен адам хөкмүнде гөвни җай болуп, стулуң үстүнде отурды.

Ганнаның йүзи чым гызыл болды. Гелшиксиз дым-дырслык аралашды. Онуң хем үстесине, Сашко сакланып билмән, йүзүне ки-

табыны тутуп, гүлкүсини яшырҗак болуп, ювашҗадан пыңкырмага башлады.

— Вах, болшуң бар бола, чемчэни, чай чемчесини гетирип бермек герекди ахырын — дийип, Ганна кэйинди.

Эмма Капанадзе хич зат дуймадык киши болан болды.

— Грузиниң йүрегине ынха бу дүшүнйэн экени — дийип, Капанадзе графин билен стаканҗыгы якынына сүйшүрди, эмма гуйман гүррүңини довам этдирди: — Мен-э бу гезек Александр Трифонович дийип гелмэн, сиз дийип гелдим, гадырлы Ганна Гавриловна! Сизиң яшайыш җайыңыз посёлокдакы яшайыш җайларының иң говусы, өзи-де муны сизиң өзүңиз гурдуңыз. Хут өз элиңиз билен. Теҗрибэңизи өвретмегиңиз герек.

Ганна хениз ем гызының йүзүне гахар билен аларлып отуран ериңден:

—Вах, бу ерде теҗрибе нэме ишлесин, зат нэме ишлесин. Теҗрибе... — диенде, бирденкэ сесинден налыш эшидилип уграды, ызы билен болса гыгырып диен ялы дердинмэге башлады: — Хич киме, асыл душманыма-да мен бу теҗрибэни хөдүрлэп билмерин... Цыганлардан үйтгешик еримиз ёк, дынгысыз гөчүп-гонуп йөрүс, бир ерде мекан тутуп билемзок... Теҗрибе... Вах, бейле теҗрибэниң йүзүне көз дегсин! Иң бир ярамазҗа өйҗагазың-да төрүни бу бүтин сөкүлип-дузүлйэн дурмушдан йүз эссе говы гөрйэрин.

Капанадзе сесини чыкарман, чай ичип отырды. Сашко геңиргенип эҗесиниң йүзүне середйэрди, Нина болса бу болуп гечйэн затлара кэн бир унс бермэн, ол гара сачлы шадыян адамың йүзүне ассырынлык билен аңкарылып середйэрди.

— Буларың хеммесини сизиң өзүңиз кешделедиңизми? — дийип, Капанадзе отага безег болуп дуран эл-йүз сүпүрийэнлери эллешдирип гөрди. Соң йүзи суратлы халыча назары дүшди.

— Уруш?.. Кенигсберг угры? Военторг?

— О затлары сиз ниреден билдиңиз? — дийип, Ганна геңиргенди.

— Мениңем өйүмде эдил шунуң ялы халыча асылгы дур. Кенигсбергиң алынмагына Олесем гатнашыпмыды? Менем гатнашыпдым. Биз деңизчилер шонда пыяда гошун хөкмүнде сөвешипдик.

— Менем шо тайдадым — дийип, Ганна гара гөзлерини ашак дикип, ювашҗадан сесленди.

— Сиземми?

— Хава-ла... Медсанбатда... Санитаркадым...

— Диймек, хеммэмиз полкдаш достлар экеник-дэ — дийип, Капанадзе халычаның янына барып, бөврүни диңлэп, оны сыпалады. — Уруш хакындакы ядыгэрлик дийсене!

— Уруш хакындакы ядыгәрлик — дийип, Ганна гайталаныны дуйман, додакларыны кемшертди. — Уруш хакындакы ядыгәрлик— дийип, ол бирденкә җабҗынян ялы гыгырды ве гаты-гаты хамсыгып агламага башлап, гызы билен оглуны өр гөкден гетирди.

Халыча, халыча, гөр сен нәче-нәче затлары билйәрсиң! Бу халыча айтмасы кын тикенек атлы ве ярысы диен ялы янан немец шәхерҗигинде, Олесь билен Ганна икисиниң өзлериниң өйленишен той гүни хасаплан гүнүнде Олесиң өз Ганнасына берен совгадыды. Олесь шол вагт отуз бәш яшларындады. Сапёрлар гошун бөлүминде Олесь башарныклы партладыҗы хасапланярды ве начальниклери оны гиң гөврүмли батырлыгы үчин, эдил герекли еринде мина гоймага ве иң бир есерлик билен яшырылып гойлан минаны тапмага өкделиги үчин хорматлаярдылар. Ганна йигрими яшына гидипди. Ол фашистлер тарапындан Украинадан Германия сүрлүп экидиленлериң бириди. Ол ерде помещигиң гапысында батраклык эдипди. Энеке болуп ишләпди... Топ окларыны ясамага гатнашыпды... Эмма баран ериндең гачып, өзлериниңкилериң янына барып етмәге дырҗашярды. Оны иң соңкы, үчүнҗи гезек тутуп, концентрацион лагере салыпдылар. Поперечныныӊ гуллук эдйән гошун бөлүми ол бендилери туссаглыкдан бошадыпды. Бошанларың хеммеси үр-тут өе гайтмак билен болупдылар, эмма Ганна урша гатнашмак ислейәнини айдып, командириң янына гидипди, онсоң оны медсанбатда санитарка эдип белләпдилер. Шондан соң, гүнлериң биринде, герман топрагында, өз гоян минасының тикеси билен яраланан Олесь хем шол ере гетирилипди. Онуң ярасы чала-чула дәлди. Эмма ол өз гошун бөлүминден галмаҗак болуп, өзүниң тылдакы госпитала иберилмезлигини врачлардан хайыш эдип, шол ерде галыпды. Ярасыны шол ерде беҗердип уграпды, аяк үстүне галандан соң болса, өзлериниң медсанбатында өзүни беҗертмәге ве иййән чөрегини өдемек үчин элинден гелен көмегини бермәге башлапды.

Яшы ончаклы көп болмаса-да, өрән көп зада акылы етйән, Ганнаның гөвнүне болмаса, дүнйәдәки хемме хүнәри билйән, автомобиллерден-де, чылшырымлы медицина машынларындан-да баш чыкарян, олҗаларың арасы билен эллерине ун дүшенде, яралылар үчин хатда чөрек я ичлекли биширмеги-де башарян, дост-ярларының эдиклериниң йыртылан ерини ямап берйән, герек вагтында өрән говы эдип хаммамы гыздырмагы-да оңарян кичи гөвүнли Олеси Ганна гөрен бадына халап уграпды.

«Өзүни медениетли алып барян», «хич келпеңлик этмейән» ве оңа кәбирлери ялы: «Эй, овадан гыз, ким өлйә, ким галя, гөвнүң ислән задыны эдибергин! Галыберсе-де, ынха уруш гутарар велин,

хеммеси уршуң хасабына язылар, ятдан чыкып гидер» диймейән ве Ганнаның өзүни бигүман райдашлык эдйән илдешиниң кичи гөвүнлилигини госпиталың начальнигиниң-де гөзүне ыссы гөрүнйән гарагөзелек яшаҗык санитарка Ганна хемме затдан хем говы гөрди.

Олесь кән бир Ганнаның ызына дүшүбем йөренокды. Онуң билен илкинҗи душушыгы-да Ганнаның өзи белләпди, харабачылыгың көлегесинде икичәк дуркалар, илкинҗи болуп поса аланам, өз келлесини онуң омзунда гоянам Ганнаның өзүди. Онсоң, хөкман болмалы хекаят боландан соң болса, Олесь сүйҗи-сүйҗи вада берҗек болуп дурмады, ур-тут гитмекчи хем болмады, гайтам өз хошоваз эне дилинде:

— Өмрүң узак болсун, арзылы аялым! Саг-аман парахатчылыга чыксак, дурмушымызы говы эдип гурамага элимизде барындан җан эдерис-дә! — дийипди.

Военторгдан сатын алнан бу немец халычасыны Олесь оңа инеШол гүн совгат берипди, шондан бәри-де Поперечнылар хайсы ере барсалар, бу халычаны олар өзлериниң өйүниң иң гөрнүкли еринде, диварың йүзүнде герип гойярдылар.

Уруш инди Германияда алнып барылярды, өзлериниң никасыны канунылашдырайын дийселер, ватан билен аралыкда ики дөвлетиң топрагы ятырды, шол себәпли өзлериниң никасыны канунылашдырмага мүмкинлик болмаса-да, салыхатлы сержант бу иши шейле бир ёла гоймагы башарды, хатда батальоның иң бир гарадангайтмаз йигитлери-де сержант Олесь Поперечнының фронтда өйленен гарагөзелек, долуҗа, мылакатлы санитарка аялына габахат лак атмага милт эдип биленокдылар.

Олесиң аягы гутулды. Ол өз гошун бөлүмине доланып барды. Инди диңе ченданярым, көпленч вагтда гиҗелерине ол аялының янына гидйәрди ве урушдан огурланан шол гысгаҗык сагатларың довамында ол икиси өзлериниң мәхрибан илине, үсти сыпал билен басырылан акҗа өе, мәхрибан, берекетли Украин топрагына, обадакы колхоз дурмушына гайдып бармак хакда арзув эдйәрди, чүнки урушдан соң ол ерде Олесиң башарҗаң эллери үчин-де, Ганнаның ят иллерде бендиван болан гүйчлери үчин-де иш тапылҗакды... Вах, олар дөвүк-енҗик ве гара өрт болан керпичлериң арасындакы өтен йылкы гуры отларың үстүнде гышарып ятан ве гуҗаклашып отуран ерлеринде, йүзи ягҗырап, әлемгошар ялы дүрли өвсүп дуран порсы хем хапа деряҗыгың кенарында ол хакда гөр нәхили арзув эдйәрдилер, топларың якындан гелйән гүммүрдисиниң астында, уршы ядындан чыкаран шейда билбилиң хошовазы астында арзув эдйәрдилер.

Вах, оларың ол арзувлары мырадына етэен болса болмаярмы! Эмма хеммеси башгача болуп чыкды. Догры, Поперечнылар колхоза саг-аман доланып гелдилер, ол ерде адамлар өзлериниң яшуллы ейи йэм гөврели обадаш гызыны гуҗак ачып гаршыладылар. Гөреришди, өйтмэнсоңлар, оны гөрүп, көп бегендилер. Онуң элинден дүр дөкүлйэн адамсыны-да шатлык билен гаршыладылар. Ганнаның ата--энеси өлүпдир, оларың өйҗагазы велин, бирнеме ягыш-ягмыр заяласа-да, хениз дурды. Олесь ол өйҗагазы дессине тертибе гетирди, өзи болса уршуң дөрт йылы довамында дөвлүп-енҗилип чалам-чаш болан машынлары бежеришдирмеклиге гиришди. Иш дыгысыз кэнди. Эмма хут шу ерде, оларың шейле арзув эден яшайыш җайы-да, үлҗе багы-да инди бар болса-да, ашакдакы чөкетликде гырасы сөвүтли колхоз ховузҗыгы бар болса-да, ишден соң агшамларына онуң гырасында отурып дынч алмак шейле говы болса-да, Олесь бирденкэ, эдил учҗак болян дурна ялы болуп, ынҗалыксызланып, такатсызланып башлады. Онуң йүреги гысып угради. Шол гүнүң эртеси Поперечнылара колхоз башлыгы гелип, Олесе механизаторларың бригадири болмагы теклип эденде болса, Олесь еринден турды-да, мисли начальнигине доклад берйэн ялы эдип:

— Ек, агам Петро. Мен бу ерде ишлемекчи дэл. Биз Днепрогурлушыга гидйэрис. Өз кэрим-хүнэриме гөрэ хас улы техника угрунда ишлэними говы гөрйэрин — дийди.

Олесиң бу бөврүни диңлэп айдан сөзлери шонда Ганнаның йүрегине иңңе болуп санҗылыпды. Бу сөзлериң нэхили эхең билен айдыландыгы-да хенизе бу гүне ченли хем Ганнаның ядындан чыканокды.

— Пикирленип гөр, Олесь. Колхоза-ха адам гаты герек.

— Пикирленип гөрдүм, агам Петро. Пикирленмекден яңа келлэм гүвлэп дур, юрдумызы немециң вейран эден вагтында, юрдумызы абаданлашдырмакдан четде дурмага хакымың ёкдугына мен говы дүшүнйэрин...

Ине, шондан бэри бу халыча говы эдилип энҗамландырылан яшайыш җайында узак эгленип билмэн гелйэрди. Квартира, мебель эдинен батларына, Ганнаның ол халычаны чемели бир ерден, өз говы гөрйэн креслосының ёкары янындан герип гоян бадына, оны ене дүйрлэп, иенең-ничик болҗакдыгы нэбелли узак иллере гөчүп гитмели болярдылар...

Ынха инди өзлериниң еркүмесини Ганнаның өз арзув эдиши ялы яшайыш җайына меңзетмеги гараз баша барса-да, яшайышлары Ганнаның урушда, өзлериниң өй-өвзарындан эли үзүлен көп санлы адамларың арасында, багты гетирип, Олесе душан ве онуң билен ысныщан вагтындакы арзув эдиши ялы дэлди. Озаллар

адамсы, хич болманда, вагтлы-вагтында өе гайдып гелйәрди. Хәзир, Олесиң доганы Борис ве бүтин экипаж Уралдан доланып гелели бәри болса, соң дийсең совук дүшели бәри Олесь гичден соң гайдып гелйәрди, өзи-де шейле бир ядаяр велин, диңе чала-чула гарбаныл, ур-тут ятмак билен боляр... Гүмүр-ямыр этмәге, Ганнаның ишлери билен гызыкланмага вагты галанок. Ганна адамсыны, эдил дел аялдан габанян ялы, онуң бүтин үнсүни алян машындан габаныл уграды. Гиҗәниң бир махаллары ояныл, Олесь аялының гөзяш эдип аглаяныны телим гезек гөрди.

— Саңа нәме боляр? Ханы айтсана, Ганна җан!

— Хич зат. Эрбет дүйш гөрүпдирин. Ятыбер.

Олесь ынҗалып, ене ука гидйәрди, Ганна болса, онуң шейле аңсатлык билен ынҗаландыгына, өзүниң чекйән хесретлерини онуң аңмаяндыгына, белки, асла аңасының-да гелмейәндигине хем гатырганярды. Ол затлары Ганна ядындан чыкарҗак болуп җан эдип йөрди, эмма ынха яңкы халыча онуң дердини гозгап гойберди...

— Теҗрибе... Бейле теҗрибе болманлар гечсин. Бейле дурмушы иң бир эрбет аяла-да хөдүрләп билмерин... Теҗрибе.

Оглы билен гызы өзлериниң эҗесини нәмәниң бейле ховсала дүшүрендигине дүшүнмән, онуң агламагына гең галып середйәрди, парторг болса, онуң гөзяшларыны мисли гөрмейән ялы болуп, печиң янында чоммалып отуран ериндеҥ, шатырдап янян гуры кесиндилери этишгир билен өлчерйәрди.

Ганна йүзүни сүпүрип, сачларыны дүзедишдирип, эмма хениз хем хамсыгып, онуң янына баранда, парторг:

— Хер нәме дийсеңизем, сизиң өйүңиз оңат, гадырлы Ганна Гавриловна. Өзи-де нәме үчин оңат, нәме үчин бейле ынҗалыклы? Хеммеси сизиң ишеңңирлигиңизден боляр — дийди.

— Булар Олесиң битирйән ишидир, мен нәмемишим? Ол мешхур адам, мениң элимден нәме гелйәр, мениң бар эдйәним буларың хеммесиниң гейимини тикмек, ювмак, ямамак. Хей мениң гепими диңлейән бармы? — Ганнаның сесинден нәгилелик дуйлуп дуярды эмма онуң гүррүңдеши муны дуймаян ялы болуп, өз диййәнине тутуп отырды:

— Ынха, мениң өзүм оба адамы, шонуң үчин сизе айтсам, бизиң даглыларымызың арасында: «Эрсиз — өй ялаңач, аялсыз — бүтин машгала ялаңач» диййәрлер. Биринҗи тосты бизде, гадырлы Ганна Гавриловна, гоҗалар өй кейванысының саглыгына ичйәрлер... Ынха, биз бир гезек Гөк шәхерҗиге айланып йөрдүк. Аялларың чадырына гирсең арассачылык, койкаларың үсти басырылгы, тумбочкаларың үстүне салфетка япылгы, йылылык. Онуң бейле яның-

дакы эркеклер чадырына велин гиресиң геленок: совук, хапачылык, кир-кимир, чыглык, ыс-кок. «Арассачылык ве ынҗалыклылык угрунда гөреши яйбаңландыралың!» диен плакат бир чүйден салланып дур. Плакатың ашак янында болса, койкаларың үстүнде аяклары эдикли ятырлар. Гөреши яйбаңландырмагың дерегине, элиңизе сүбсе алып, ичерини сүпүрэйсеңиз болмаярмы дийийэрсиң. «Сүбсе ёк». Токайчылыгың ичинде яшап йөрүс ахырын, гырымсы агачларың пүрлеринден дөвүшдирип алың-да, сүбсе ясанайың. Гайтам олар: «Бейдип йөрүп нэме эдели, гой, сүбсе берсинлер». «Гой өй сүпүрйэн аял иберсинлер» дийийэрлер. Шейле затлардан сизиң хабарыңыз бармы, гадырлы Ганна Гавриловна?

— Хабарым бар, Ладо Ильич... Гурлушыкларда илкибашда хемише шейле боляр: бир ерден бир ере гелен адамлар, олара хемме зат дел болуп гөрүнйэр, олар галҗакларыны я гачып гитҗеклерини билмэн йөрйэрлер. Йөне бу ериң хернэ шейле совук болянлыгы-да говы зат, ёгсам тагтабитидир сачакчыдан долдурардылар...

— Оңа хей бир алач эдип болмазмыка, э?.. Ине, шонуң үчин мен сизиң теҗрибэңиз дийип гелдим. Дурмуш барада бизде маслахат болды, ине, шонда ёлдаш Литвинов сизиң өз еркүмэңизе аякгаплы гойбермейэндигиңизи, сизе мыхман геленлериңде, эдил метҗитдэки ялы, аякгапларыны чыкарып гирйэндиклерини гүррүң берди.

—Ол затлары ол ниреден билйэр ахырын? — дийип, Ганна өр гөкден гелди. — Метҗитдэки ялы... Фёдор Григорьевич бизе хениз асыл гелип гөрмесе нэме.

— Догры айдярлар-да — дийип, гүррүңе Нина гошулды. — Сен маңа хемише догры гепли болмагы өвредйэрсиң. Сен гелен адамларың хеммесине аякгапларыны чыкардярсың, какам болса: бизиң эҗемиз дийсең арассачылдыр дийийэр.

— Ынха, гөрйэңизми, гызыңыз-да мениң айдянларымы тассыклаяр — дийип, Капанадзе йылгырып, гызҗагазың йүзүне серетди. — Ине, шонуң үчин-де биз сизиң башгалар хакда-да алада этмегиңизи хайыш эдйэрис, гадырлы Ганна Гавриловна.

— Элиме сүбсе алып, чадырлара айланайынмы, арассачылык угрундакы йөрише гошулың дийип, плакатҗыклар асышдырайынмы? — диенде, Ганнаның сесинден хенизем гахар эшидилйэрди, эмма онуң эййэм хөвесленип уграндыгы-да дуюлярды.

— Сүбсели айланмак, плакатҗыклар асышдырмак нэмэ герек, гадырлы Ганна Гавриловна? Сизиң гөрелде болмагыңыз бес ахырын! Гоҗа, багышлаң, ёлдаш Литвинов: бизиң Ганна Гавриловна Поперечнаямыз теҗрибеси көп гөрелдели аялдыр дийди.

— Догрудан-да ол шей дийдими я оюн эдйэңизми?

— Какам болса, бизиң эҗемиз иң говы гөрүлйән аялдыр — дийиәр — дийип, гызҗагаз ене гүррүңе гошулды.

— Нинка! — дийип, Ганна гыгырды. — Бар, говусы, сен бригада еркүмесине гит-де, хат язып гүймен, ёгсам сен самахыллап отырсың. — Онсоң, гөрнетин алҗырап: — Мен-э сизе нәме җогап берҗегими-де билемок, Ладо Ильич... Онсузам мен бүтин экипажың диен ялы гейимини ювуп, ямаярын. Гөзүң сыпынса, бу эркек кишилер өзлериниң еркүмесини атятагына өвүрҗеклер — дийип җогап берди.

— Диймек, онда диллешдик-дә? — дийип, Капанадзе поссундыр гулакчыныны геймәге башлады. — Онда, хош галың, гадырлы Ганна Гавриловна... Бизиң парткомымызда гөрүшйәнчәк хош галың.

Тагтадан ясалан габса ачылып, ичерик аязлы буг хем тайганың ысыны гойберип, гүрпүлдәп япылды. Гарың үстүнде гүтүрдәп, аяк сеслери барха узаклашып гитди. Соң дым-дырслыгың арасында узакдан радионың айдым сеси, бирнеме якындан, чешмәниң аңры янындан бир ач шагалың уввулдысы гелип уграды. Ганна бөврүни диңләп, шепбикли дивар пүрслериниң йүзүнден герилги халыча шар гара гөзлери билен гамгын хем хесретли серетмәге башлады.

15

Революциядан озалкы йылларда газак сәхраларында физикада акыл етирилмедик айратын бир телеграф барды. Оңа «узын гулак» дийлип ат берилйәрди. Бири-бирлерине габат гелйән нәтаныш атлылар тарапындан бири-бирлерине айдылян тәзе хабарлар ве гыбатлар шол телеграф аркалы хайран галдырыҗы чалтлык билен эгирт улы гиңишликлере яйраярды. Бири-бирлери билен хәли-хәзирликче диңе өнүмчилик ишлери аркалы багланышыклы көп санлы адамларың чөллерде, улы шәхерлерден үзңеликде яшамага меҗбур болян ерлери болан узакдакы гурлушыкларда-да шонуң ялы өзболушлы узын гулак боляр.

Ине шоңа гөрә, гышың ортасында, гүнешли гысгаҗык гүндизлерине-де, петрешип дуран йылдызлы гөгүмтил асманлы узак гиҗелерине-де эгирт улы гурлушыгың ёкарсында гойы буг булутларының леммер-леммер болуп дуран вагтында, шол физикада акыл етирилмедик телеграф аркалы: гурлушыгың начальнигиниң башына улы бир иш дүшүпдир диен хабар яйрады. Хич кимиң магат билйән зады ёкды. Бирлери: баракларда яшап мыдар эдибермегиң дерегине, Гоҗаның гурлушыгың биринҗи нобатдакы десгаларының

бина эдилмеги билен билеликде ур-тут шәхер гурдурмага башландыгы үчин, өзи-де шәхериң гурлушыгыны түйс социалистик герим билен башладандыгы үчин, ягны гиң-гиң проспектли, улы-улы площадлы, говы-говы кенар көчели, аҗайып-аҗайып клублы, театрлы, стадионлы ве сувда йүзмеклик өвренилйән бассейнли шәхер гурдурмага башландыгы үчин Москва оңа гахар эдендир дийип тассыклаярдылар. Ол шәхериң ансамблларының эскиз проектлериниң чызгылары ве яш архитекторлар топары тарапындан ясалан макетлери клубуң залында серги эдилип гойлупды. Клубы буг билен йылатмак десгасы хениз ишләнокды. Клуба гелйән адамлар чоюн печлер билен йыладыляң диңе айры-айры отагларда дарышганлыкда мыдар эдйәрдилер. Яшлар агшамларына радиолың сазына танс этмәге дымылҗык ховалы зала йыгнаныпи, кече эдиклерини ве гүпбүлерини чыкарман, көчелериң, площадларың эскизлерине, бетондан ве айнадан салнып, мисли учҗак ялы болуп дуран ымаратларың макетлерине середйәрдилер. Шәхер яңы дөрәп уграпды, эмма онуң хениз ады ёкды, шейле болса-да оңа хемме адам эййәм Дивноярск дийип ат берйәрди. Өзи-де ол ат гуванчлы яңланярды.

Хатда «ханы мениң квартирам?» диен оюн хем ойланылып тапылыпды. Бириниң гөзлерини даңып, планларың өңүнде дурузярдылар-да, оны пырлап гойберйәрдилер ве чызгыларың бирине бармагыны дүртдүрйәрдилер. Ынха инди башга бирлери: Дивноярск шәхери бивагт башланыпдыр дийлип тапыланмыш, шонуң үчин серишделери ерликсиз сарп этмек айбыны йүкләп, Гоҗаның «якасындан тутярмышлар» дийип хем мыш-мыш яйрадярдылар.

Башга бирлери болса: эл дегрилмән ятан токайчылыкда энтек онда-мунда айры-айры ансамбллар гөрнүшинде эййәм белерип угран Дивноярскде асла геп ёк, бүтин геп гурлушыкда ири механизацияны эсгермезлик эдйәрлер дийлип, меркези газетлериң биринде ерлешдирилен макалада дийип ынандырҗак болярдылар. Ол макала газетиң икинҗи сахыпасында, гөрнүкли еринде чап эдилипди. Кәбир адамлар: ол макала «ёкардан» телефон болман чап эдилен дәлдир ве оны Гоҗаның өзүне-де дуйдуряндырлар дийип көпбилмишлик эдйәрдилер.

Галыберсе-де, үчүнҗи бирлери: Москваның гахар эдйән зады асла Дивноярск дәлдир, механизация үчин-де дәлдир, чүнки механизациялы ишиң алнып барлышы умуман ганымат ахырын, йөне Онь дерясының себитиндәки колхозчыларың хаты «ёкарык» барып етендир, олар өзлериниң хатында проектиң икинҗи вариантына гаршы чыкярлар дийййәрдилер. Литвинов шол икинҗи вариантың тарапдары болупдыр, онуң кабул эдилмегине-де Литвинов себәпкәр

болупдыр, ынха инди шонуң үчин онуң дашына гечип уградылар... диййэрдилер.

Хич кимиң акыллы-башлы билйэн задгы ёкды. Онуң хем үстесине, озаллар шейле кэн язылып гелнен гурлушык хакда газетлериң сахыпаларында инди агзалмаяр диен ялыды. Шонуң өзи Москваның Гожа гахар эдйэндигини гөркезйэр дийип тапярдылар. Онсоң узакдан чакламагы говы гөрйэн адамлар (бейле адамлар болса, элбетде, хер бир эдарада хемише тапыляр) эййэм: эгер Гожаны айрайсалар, онуң ерине башга бирини иберермикэлер я-да ерли адамлардан бирини ёкары чекерлермикэ дийип чакламага башлаярдылар. Шол ериң өзүнде-де хөкман Вячеслав Ананьевич Петиниң кандидатурасы агзалярды.

Гурлушык велин довам этдирилйэрди. «Огни тайги» газетиниң хроника бөлүми гурлушыгың кадалы бариндыгыны беллейэрди: «Саг кенарың бетон заводы өйжүкли өнүм чыкармагыны ики эссе көпелтди»... «Тэзе йыл гижеси клубуң залында костюмирленен бал-маскарад болжак. Зал йыладылжак»... «Окув комбинаты гайыбана техникума ве гурлушык институтына хем-де тайярлайыш курсуна арза кабул этмегини довам этдирйэр»... «Пианиночы Святослав Рихтер үч концерт берйэр, шонуң үчин клубуң улы залы йөрите йыладылжак ве дашкы гейим асылып гоюлян отаг ачылжакдыр»... «Экскаваторчы Олесь Поперечныйың бригадасы коммунистик зэхмет коллективи диен ады алды»... «Чеп кенар посёлогының «Өкүзмаңлай» көчесинде тэзе китап магазини ачылды, ол ере барян окыжылар өзлерине герек китаплары тагчалардан өзлери сайлап алярлар»... «Ики доган Поперечныйларың теклиби боюнча кэмиллешдирилен тэзе экскаваторлар Уралдан элли ики платформа йүкленип гетирилди»... «Окув комбинатының улы окалгасында гроссмейстер Таль эдил бир вагтың өзүнде кырк тагтада күшт ойнамак сеансыны берип, отуз ики дөви утды, едисинде дең чыкды, бир дөви болса инженер С. И. Надточиеве утдурды»... «Клубуң авчылар кружогы екшенбе гүни байдажыклар билен мөжек авламаклыгы гурады ве бир гүнүң өзүнде йыртыжыларың он едисини ёк этди»... «Гурлушыга шахыр, Ленин байрагының лауреаты Александр Твардовский гелди»... «Краның машинистиниң аялы Нина Берёзина кеселхана шэхержигиниң акушер бөлүминде үчем чага догурды. Дивноярскиниң тэзе доган ол үч чагасының үчүси-де бир эйжежик ве говы улаляр»...

«Огни тайги» газетиниң сахыпаларына гөз айланыңда, гурлушыгың пульсуның кадалы уряндыгыны дуймак ап-аңсатды. Эмма мыш-мышларың велин ызы үзүленокды, шонуң үчин, гыбатлары ве яңралыгы халамаян сайхаллы адамлара-да ол гүррүңлериң аздан

көпден җаны бар ялы болуп гөрнүп уграды. Онсоң ол сайхаллы адамлар бу гыбатларың ики саны гахрыманына биыгтыяр сын эдйәрдилер. Гараз бир нетиҗә гелэймэге бир ачык гөзе илйән зат ёкды.

Литвинов, хемишекиси ялы, даң ягтылманка туруп, дашлары билен машк эдйрди. Эртир ирден башлап, оңа эгирт улы гурлушык территориясының хер бир четинде дүш гелмек болярды, белленилен сагатда, он бириң ярында болса, ол «иш гүнүниң гаймагыны сырып», управлениеде пейда болярды. Инженерлериң бирентеги онуң бу сэхер йөришлерини бирхили атавизм, биринҗи бәшйыллыкларың галындысы дийип хасаплаярды. Петин яңсылап, ол йөришлере «бидерек сергезданлык» дийип ат берйәрди, эмма Гоҗа велин шол болшундан үйтгэнокды.

Вячеслав Ананьевич: «Управление — бейнидир» диймеги говы гөрйәрди. Бейни хемише бир ерде дурмалыдыр. Диңе шонуң ялы боланда, бүтин информация онда җемленип билер, ол хеммесини дегширип, хер бир тэзе информациядан ур-тут дегишли нетиҗе чыкарып билер.

Шейдип, олар, хер хайсы өз билшиче, ишлейәрдилер. Кэмахал, йүз-гөзүни еле-шемала гайзыкдырып, болдумлы гашларыны гыравладып, Литвинов, Вячеслав Ананьевичиң кабинетине барып, стулуң үстүнде отурярды-да: «Ит ялы үшедим» дийийәрди ве бир стакан гызгын чай гетирип бермеклерини сораярды, агзыны-бурнуны бүширип ичмэге башлаярды. Литвиновың бейдип йөрмегини өзүниң халамаяндыгыны яшырҗак болуп җан этмек билен, Вячеслав Ананьевич:

— А нэме үчин җаныңыза хайпыңыз гелмейәр ахырын? Управление эдил хасаплап-чөзүҗи машын ялы ишлемелидир. Аналитики машын, Фёдор Григорьевич, информация аландан соң, мүмкин болан вариантларың хеммесини ур-тут сынап гөрүп, иң дүрс, иң рационал чөзгүтлери сайлап аляр. Ол хич хачан ялңышанок. Бизем шонуң ялы ёлбашчылык этмелидирис. Хеммесинден хабардар болуп хеммесини өңүнден гөз өңүнде тутмалыдырыс, төтэнлейин чөзгүтлере ёл бермели дәлдирис.

Литвинов гант дувүрлеринден өзүниң мэкэм диши билен дөвүп алып, стакандан хорпулдадып ичйәрди, гаты сачыны эли билен сыпалаярды, мавы гөзлери болса гүлүп ойнаклап-уграярды:

— Эндик-дә, гадырлы Вячеслав Ананьевич, эндик-дә! Бизи, хениз яшаҗыккак, гөс-гөни политехничкадан Днепрогурлушыга ташланларында, ол ердэки техника нэтүйслүди ахырын? Пил, күлүң, галтак. Буг билен ишлейән, «Маркон» атлы американ экскаваторҗыгы гудрат болуп гөрүнйәрди... Оны гөрмек үчин он вёрст

узаклыкдан ылгап гелйәрдилер... Ох, ене бир стаканҗык гуйдуравери! Сениң секретарың демлән чайы өрән тагамлы боляр, мениң эмелсиз Петровичимиң демләп берйәни ялы дәл, ол-а хаммам сүбсесиниң япрагыны демләп берәййәр өйдйәрин... Хава, шонда биз бир гезек карьерде гүйменип ишләп дурдук, бир гөрсек чукурың гырасы билен ики саны адам гелйәр, бири гарташанрак, чал сачлы, чокга сакгаллы адам, бейлекиси харбы адам. Олар аяк чекип сереттдилер, соң оларың чокга сакгаллысы карьериң ичине товсуп дүшди-де: «Инженер, сизиң гөзүңиз ниреде, болшуңыз бар бол-а! Сизиң адамларыңызың пил тутушы нәхили? Бу ишлейишлерине оларың косинусы нәхили ахырын, пәхей!» дийип гыгырмага башлады. Пенҗегини чыкарды-да: «Шуны саклаң, яш йигит, өзүңизем середиң, ер газян адам, ынха шейле дурмалыдыр, топрагы болса ынха шейле ташламалыдыр» дийди. Ол галтагы дессине долдурды. Онсоң: «Ханы, мениң ишлейшим ялы ишләп гөркезиң» дийди. Мен утанҗыма йүзүми чым гызыл эдип, элимде барындан җан эдип ишләп уградым, ер газыҗыларың яшулулары болса гүлүшйәрлер. «Ынха, инди бирнеме ганымат. Сиз, яш йигит, хайсы институты гутардыңыз?» дийип, ол сорады. Мен оңа: «Москваның политехники институтыны» дийип җогап бердим. «Мен-ә Киев институтыны гутарыпдым. Бизе инженериң өзүниң хер бир иши башармагыны өвретдилер. Шол сизе дүшнүклими?» дийип, ол маңа йүзленди. Дүшнүкли дийип җогап бердим... Асыл ол гурлушык начальниги Александр Васильевич Винтер, мешхур гидротехник болса нәтҗек, Ленин хем оны танаян экени — дийип, Литвинов чайыны ичип болуп, стаканыны столуң үстүнде абай билен гойды.

— Ол затлар биринҗи бәшйыллык вагтында болупды дийип, сизиң өзүңиз айтдыңыз ахырын.

— Боланда нәме?

— Бар техниканың пилдир күлүңден хем-де галтакдан ыбарат боландыгыны-да өзүңиз айтдыңыз.

— Боланда нәме?

— Хәзирки вагтда болса бизиң ёкарымызда эмели хемралар учуп йөр, хасаплайҗы-аналитики машынлар йүзлерче математиге йүз йыл дагы иш болҗак меселелери гөз ачып-юмасы салымда чөзйәрлер.

— Чөзенде нәме?

— Поперечныяның экскаваторының бир өзүниң мүң пилиң дерегине ишлейән вагтында пилиң нәмә гереги бар?

— Ишләнде нәме?.. Адам, өңкүлиги ялы, дөредиҗилигиң ёкары тәҗи болуп галяр ахырын. Мениң бир таныжым Максим Сердюк

эдил шол «ойланян» машынларың ойланылып тапылян институтына ёлбашчылык эдйәр. Ине шол: ортача күштчини машын хөкман утар, эмма уссат күштчини велин хич вагтда утуп билмез дийип гүррүң берйәр. Машында дөредижилик импульсы ёк. Ол тәзе бир зат дөредип билмейәр, дөретмәге укыплы дәл, галыберсе-де, ол ичигар, герек еринде гөзе чөп атмагы башармаяр.

Чайындан овуртлап, гысга элини ховада галгадып, Литвинов инчежик сеси билен гыгырып сөзлейәрди:

— Говы информация өрән говы зат. Йөне ол хей-де жанлы ынсан гатнашыкларының өвезини тутуп билерми? Адамлар мүңлерче, онсоң-да... Өзи-де булар инди озалкы ялы йөне ишчи гуйжи дәл-де, эдил икимиз ялы, келлелерини ишледйән адамлар ахырын. Адам нәме пикир эдйәр, нәме онуң гөвнүне хош якяр, нәмәниң она зыяны дегйәр, нәме оны рухландыряр, нәме суссуны песелдйәр — бу затлары хәли-хәзирликче хич бир машын аңып биленок. Ол затлары, гадырлы Вячеслав Ананьевич, элмыдама, хер гүн, хер сагатда дуюп, сызып дурмак герек. Ине шол вагтда хемме зады өңүнден гөз өңүнде тутмак я-да өңүнден гөрмек, хакыкатдан-да, мүмкин болар...

— Сиз мени багышлаң, гадырлы Фёдор Григорьевич, йөне статистика хөкмүнде айтсам, сизиң яныңыза гелйәнинден-ә мениң яныма кән адам гелйәр — дийип, Петин хошниетли гечиримлилик билен жогап берди.

— Догры. Бу айдяныңыз статистика тайдан догры — дийип, Литвинов эдил оглан сеси ялы, догумлы сес билен гыгырды. — Йөне сизиң яныңыза гелйәнлер сизлик иши чыкып гелйән адамлар, эмма сизе герекли адамлар дәл ахырын... Мен болсам менлик иши чыкян адамлары-да, өзүме герекли адамлары-да гөрйәрин...

Шу зейилли жеделлер йыгы-йыгыдан йүзе чыкярды ве хер бир гезек, ол жеделлерден соң өйүне гайдып баранда, Литвинов: «Өрән ёкары гидер. Келлели адам!» дийип гуванярды. Шейле болса-да, бөврүни диңләп: «Йөне велин, гөвнүме болмаса, бир пекгелиги бар ялы болуп дур» дийип ойланярды. Петин болса өйүнде өйлән нахарындан соң Динаның гетирип берйән кофесини креслоның үстүнде ичип отуран еринден гечиримлилик билен йылгырып, шейле гүррүң берйәрди:

— Ене оны тербиелемек билен мешгул болдум... Ай, шо-да... Нәмедир-ә?.. Биреййәм гечен замана немецче нәме дийилйәндир-ә?..

— Плюсквамперфектуммы?

— Хава, хава, эдил плюсквамперфекти тербиележек болуп азара галярын... Оны тербиеләймек кын, яман кын иш. Хәзирки зама-

ның иң бәркиҗе хакыкатларына-да дүшүнеси геленок. Яман хөчҗет адам, оны шол биринҗи бәшйыллыклардан хич чыкарып болмаяр... Хәзир гәмилери приборлар билен гатнадярлар, эмма ол велин, начальник болса-да, карьерлерде селпэп йөр...

Кофеден овуртлап, ол аялының сыратлы каматына шелайың середип отуран еринден мисли дашындан пикирленйэн ялыды:

— Онуң кечҗаллыгы кәмахал шейле бир йүрегиме дүшйәр велин, зордан өзүми саклайярын... Ол, аслында, эрбет адамам дәл, эмма мораль тайдан көнелипдир. Меселем, бир машын хатда ишледилмесе-де, складда ята-ята көнелип, сандан галып гидйәр ахырын. Ине онуңам көнелиши шонуң ялы. Соңы эрбет бормука дийип горкярын, хәзирки вагтда бейле болуш халанмаяр...

Бейле гүррүңлер Динаның ынҗалыгыны гачырярды. Гурлушыкдакы мыш-мышлар оңа, элбетде, мәлимди. Ол (мыш-мышлар онуң калбында ики дүрли дуйгы дөредйәрди: адамсыны хорматлаяндыгына, онуң талантына ынаняндыгына гөрә, ол өзлериниң арзувының баша бармагының мүмкиндигине, ягны адамсының гурлушыкда иң улы адам болуп, ганатыны долы гермегиниң мүмкиндигине бегенйәрди. Шонуң билен биликде болса, хер нәме дийселер-де, Дина билен адамсы икисини мәхир билен кабул эден, Динаның өзүне говы гөз билен гараян, аз-кем гүлкүнч, өзболушлы, салыхатлы Гоҗа йүреги аваярды.

Яңы-якынракдан бәри Петинлериң өйүнде тәзе бир җандар, ягны Чио-Чио-Сан атлы кичиҗик бир япон итҗагазы пейда болды, оны Пшеничный өз гуллугы боюнча Ленинграда командировка гиденде, Вячеслав Ананьевичиң хайышы билен, шол ерден тапып, сатын алып гетирип берипди.

— Чио, хер нәме дийселер-де, ол Гоҗа эрбет адам-а дәл ахырын. Шейле герек? — дийип, Дина оңа йүзленди, Чио болса «Хав-хав» эдип тассыклады...

Гүнлериң биринде, бири-бирине тәзе хабарлары айтмаклары үчин, Петинлериң өзлери тарапындан белленилен, өйләнден соңкы иң ынҗалыклы сагада гарашман, гөс-гөни даланда Вячеслав Ананьевич гурлушык начальниги гыссаглы суратда Москва чагырандыкларыны аялына хабар берди. Вячеслав Ананьевичиң айтмагына гөрә, начальнигиң Москвада эгленмегиниң мүмкиндигини-де оңа, ягны начальниге дуйдурыпдырлар хем-де ишлери доландырмаклыгы вагтлайынча Петиниң ыгтыярына бермели дийипдирлер. Вячеслав Ананьевич муны гөврүмини гиң тутуп гүррүң берди, эмма аялы онуң йүрегиниң гопяндыгыны, бегенҗини яшырмак үчин өзүне өрән гаты зор саляндыгыны дуюп дурды. Ол тукатланмага башлады, оны болса адамсы-да дуйды.

— Гөргүли Фёдор Григорьевич, оңа аңсат дүшмез — дийип, Вячеслав Ананьевич улудан демини алды. — Баякы хат себәпли болса герек. Баяк колхоза гидениңиз ядыңа дүшйәрми?.. Йөне велин гүнә Фёдор Григорьевичиң өзүнде, мен оңа бу затларың бада-бат өңүни алмагы теклип этдим ахырын. Ёк, бейтмек болмаярмыш. Ол адамлар «өзлериче мамламыш», олара гандырып айтмак, субут этмек герекмиш... Ягшы-да бир субут этдиң... Ынха инди Сибирь мужиклерине дәл-де, инстанциялара гандырып айтмалы болар.

— Онуң олар билен нәхили гүррүң эденини мениң өзүм эшитдим ахырын. Ол түйс йүрекден эдилен гүррүңди — дийип, Дина тукатлык билен сесленди.

— Гүррүң. Гепем онуң гуры гүррүңлигинде-дә... Эгер-де командир өз ротасыны хүҗүме угратмакчы боланда: «Ёлдаш солдатлар, гүлләниң астына ылгамагыңызы хайыш эдйәрин. Сизи, элбетде, өлдүрмеклери-де мүмкиндир, эмма ол хакда пикир этмезлигиңизи хайыш эдйәрин, бизе пылан депәни алмак бичак мөхүмдир» диен болса, биз урушда үстүн чыкармыдык? Бизиң байдагымыз Берлиниң ёкарсында пасырдармыды?.. Дүзгүн-нызам, демир ялы берк дүзгүн-нызам, буйрук, демир ялы берк буйрук... устүнлик шондадыр. Хер нәче өкүнсем-де, инди менем чендан ярым: «бир пикирленип гөрүң-дә», «ара алып маслахатлашып гөрүң-дә», «дегширип гөрүң-дә», «хабар беревериң» диймели болярын... Оңа нәче-нәче вагтың гидйәр, нәхили ядаярсың! Хеммеси-де бидерек, бош гүррүң...

— Хер нәме дийсеңем, мениң оңа йүрегим аваяр — дийип, Дина тутанъерлилик билен гайталады.

— Сен мениң ювкайүрек кейваным-да, сен хемме адам үчин говулык ислейәрсиң. Эмма бейле болмаяр. Тәзе элмыдама көнәни юмуряр, ёгсам яшайыш тогтарды. Онсоң-да саңа ене бир зат — дийип, сөзүни довам этдирип угранда, Вячеслав Ананьевичиң сесинден онуң түйс йүреги билен гынаняндыгы эшидилип уграды — онсоңда саңа ене бир зат айтҗакдым, сениң пикириңче, бу нәхили боляр: сениң оңа хайпың гелсе-де, маңа дүйбүнден хайпың гелмейән ялы-ла?..

...Гурлушыкдан кырк километр чемеси узаклыкдакы Дивноярск аэродромына Литвинов җахан ягтылманка чыкып уграды. Ол хер дүрли угратмалары халамаярды, сагат нәчеде учяндыгыны хич кимe хабар бермәнди, шонуң үчин гурлуп гутарылмадык аэровокзалың бассырмасында узын бойлы Надточиев билен хорҗа, еңилҗе Динаны гөренде гең галды. Петровичиң ат берши ялы, «Җалай Иванушка» фасонлы дикги телпекли Надточиев бичак узын гөрүнйәрди. «Чукоткалыларыңкы ялы түйлек поссунлы, түйи дашына

эдилип дериден тикилен узынгонч эдикли ве сугун гөлесиниң дерисинден тикилен гулакчынлы аял онуң янында айы чагасына меңзэп дурды.

Екечэк галып, вариантларың икисини-де өз ичинден ене бир гезек дегширип гөрмеги, өз делиллериниң хеммесини логики тайдан реҗэ салмагы куйуне дувен Литвинов:

— Сиз нирэ шайыңызы тутдуңыз? — дийип геңиргенип сорады.

— Биз хич ере шайымызы тутамзок. Биз сизи угратмага гелдик — дийип, Дина йөнекей җогап берди.

— Дуйдурманҗык гидэймекчи экениңиз-дэ — дийип, Надточиев дегишди. — Энтек вагт барка сизден бир зады хайыш эдйэрин, асыл талап эдйэрин: шу поссуна бир үнс бериң. Бу поссун Дина Васильевна өрэн говы гелишйэр. Үнс берсеңиз, Җек Лондоның эсерлери боюнча совет режиссёры тарапындан дөредилен фильмдэки өңде барыҗы, прогрессив пикирли, гөрмегей эскимосҗыга меңзэп дурандыр...

Старосибирскэ учян ёлагчылар аэровокзалың бассырмасында үйшүшип дурдулар, чүнки гурлуп гутарылмадык җайың ичи дашарыдан совукды. Бассырманың басганчаклары чыкалып гойлан одуна дирелип дурды.

— Бу басганчаклардан деңзе тарап душүлер — дийип, Надточиев архитектура гөйэ терс гелйэн ялы болуп гөрүнйэн бу десганы душүндирмэге башлады. — Хава, хол ашаклыкда деңиз болар, самолётлар болса онуң ёкарысындан айланып гелип гонарлар.

— Гойсаңызлаң, сиз мени ойнаҗак боляңыз — дийип, Дина элини силкип гойберди.

— Хонха, олам ынананок — дийип, Литвинов шу минутың өзүнде вездеход автомашынындан бойнуны сомалдып чыкып угран Иннокентий Седыхы гөркезип йүзүни чытды. — Ынананок, хатда Кряжой обасында клуб хем гурдурып йөр. — Шей дийди-де, Литвинов бирденкэ гахарланды: — Эй, сизе айданыңда нэме! Хей сизем бир душүнермисиңиз? — Ине, шу ерде Дина бу соңкы гүнлерде Литвиновың иримчигрэк йүзүниң нэхили хорланандыгыны, нэхили гаррандыгыны гөрүп галды.

— Хова! — дийип, Петрович харбычалап гыгырып гойберди.

Хемме адам ёкарык серетмэге башлады. Ишбилли таймень балыгына меңзеш, гысгаҗык ИЛ-14 хованың йүзи билен гайып, ашаклап гонмага гелйэрди. Ынха эййэм ол, бульдозер арчалан ёлҗагаз билен дазлап, ериң гураксы гарыны ал-асмана совруп гелйэрди.

— Онда, саг-аман барып гелиң! — диййп, Надточиев Литвинова йүзленди.

— Хош галың! — диййп, Литвинов җогап берди-де, Петровиче бака өврүлип: — Саңа табшырдыгым болсун, бизиң чадырымыза аял гетирмегин — дийди. Онсоң Динаның элини эмай биленҗик гысды-да: — Адамыңыза салам айдың. Мен оңа эртир Москвадан телефон эдерин... — дийди.

Самолёт ёкары галып, өз ёлуна гөнүкди, онсоң самолётың ганатларының астындан тайга дазлап ыза гитмәге башлады, самолётдан середениңде, тайга мисли хайсыдыр бир җадылы гүйч зерарлы улы-улы гомлары билен билеликде бирденкә доңуп галан деңзе меңзейәрди. Тиз вагтдан гөзъетимде гөгүмтил хованың арасындан месе-мәлим гөрүнйән, токай ачыклыкларының боюнда хениз яңы ёкары галып угран шәхер ансамбллары, клубуң җайы, үсти басырылмадык спорт залы, янында адам мәхеллеси гаралып гөрүнйән кинотеатр, кеселхана шәхерҗигиниң арассаҗа җайларының топлумҗыгы белерип уграды... Буларың хеммеси тайгада отуң арасында чагаҗыкларың ятдан чыкарып гоюп гиден кубикҗиклери ялы болуп ятырды. Соң болса деря узалып гидйәрди. Онуң кенарларындакы керт гаялар, мисли сөвеше гиришмәге тайярланан сөвешиҗилер кимин, бир-бириниң үстүне топулмага чемеленип дуран ялы болуп гөрүнйәрди... Ымаратларың дүйбүни тутмак үчин газылан улы-улы чукурлар... карьерлериң ойтаклары... буларың хеммеси булут ялы болуп дуран бугуң, түссәниң, сары чәге түвелейлериниң арасындан гөрүнйәрди...

Эй Онь, большевиклере боюн эг!» диен язгылы чоюн тагтаны олар шу тайларың бир еринде, Дивноярың демиргазыграгында ташлапдырлар. Гөреш хениз яңы башланып уграяр. Литвиновың ишлемели болан бейлеки деряларының-да большевиклере боюн эгендиклери ялы, бу бейик Онь дерясы-да боюн эгер. Литвинов самолётың үстүнде отуран еринден гөз гездирип, Гөк шәхерҗиги гөзледи, чадырларың хатарҗыгыны тапды, эмма өз өйи велин гөзүне илмеди. Өз өйи... Шу затларың хеммеси онуң өз өйүди, онуң дурмушыды; онуң аладасы, онуң умыдыды. Эгер... эгер-де шу соңкы хепделериң ичинде шейле кән яңралян затлар догры болуп чыкайса, бу ишлер нәхили боларка? «Белки, мундан бейләк менсиз довам этдирилер. Белки, мен булары иң соңкы гезек гөрйәндирин». Литвинов гаңрылып ызына серетди. Оньгурлушык гөзден йитип гитди. Самолётың көлегеси, дүйби чәгели дуры сувдакы балыгың гөрнүши ялы, ёкардан гөвы гөрнүп, тайга билен чалт сүйшүп гелйәрди.

«Менсиз». Онсоң Литвинов аркасыны креслоның аркалыгына берип, гөзлерини юмды.

— ...Ёлдаш, сизе нәме боляр? Белки, сизе аэрон бермелидир?— диен галагоп сес эшидилди.

Фёдор Григорьевич гөзлерини ачды. Онуң гаршысында кичижик, чепиксиҗе стюардесса дурды, ол тес-тегелек йүзҗагазлы, кесерипҗик дуран гыя гөзли якут гызы боларлыды. Онуң инчемик, мисли фарфордан ясалан ялы элҗагазлары кагыз букҗасыны ве аэрон гутуҗыгыны узадярды, халаныңы алаймалыды.

— Хич зат, хич зат боланок, аркайын болайың. Хеммеси оңатлык, хеммеси өз тертибинде.

Шей дийип, Литвинов башардыгындан гиңден йылгырмага җан этди.

ИКИНЖИ БӨЛЕК

1

Эртир ирден Литвиновы угратмага аэродрома гитмек үчин аялы агшам нахары вагтында Вячеслав Ананевичиң машыныны соранда, Вячеслав Ананьевич хем ёкуш гөрүпди, хем геңиргенипди. Эмма Динаның ол ерде Надточиеве-де душандыгыны ве Надточиевиң машынында гайдып гелендигини эшиденде велин, Вячеслав Ананьевич яман гаты гөрди. Масгарачылыклы машгала женжелини туруздмажак болуп, ол аялы билен бу барада геплешмегини эртире ченли гойболсун этмәге өзүни межбур эдипди. Петленен якажыгының халкасына хич гирмейән кечжал запонкасыны өтүржек болуп, Вячеслав Ананьевич айнаның өңүнде өз иши билен бүтинлей гүмра болуп дуран ериндең, мисли төтәнден айдан ялы эдип башлап уграды.

— ...Хава, гадырлы кейваным, сен мени гаты гынандырдың. Бизиң бу ерде эелейән ягдайымызы сен бүтинлей унудярсың. Хемме адам билйәр: Надточиев Литвиновың гуйругы. Литвинов оны ынха инди үчүнжи гурлушыга өз ызы билен сүйрәп гетирипдир. Ол лакгы Надточиев Литвинова эдил ит ялы вепалыдыр. Сен болсаң онуң билен хажык-хужук эдйәрсиң. Мен сенден аркайын, эмма ил нәме пикир эдер... Гөрйән велин, сен бу якаңы бу гезек хас гаты петләйипсиң өйдйән? — дийип, Вячеслав Ананевич бойнуны узадып, запонка билен гөрешмегине бүтинлей гүмра ялы болуп айтды. — Иң ичиңи якян ери-де, мен хәзир ол, курьерлериң оңа ат

беришлери ялы, хорматлы Сакко билен чынлакай хем ёкуш гүррүң гечирмели болҗак.

Дина геңиргенип, хатда шатланып, адамсының йүзүне серетди

— Сен, гөвнүме болмаса, габаняң өйдйән? Ахырсоңы габанмага башладың герек!

Вячеслав Ананьевич алланичигси болуп аялына бака өврүлди.

— Мен габанярынмы?.. Икимизиң хэзирки гатнашыкларымызда-да хей габанмак бормы... Онда-да кимден? Шол болгусыздан, шол вежераданмы? Пэхей... Сен өз җадыңа хетдинден артык баха берҗек боляң.

Запонка ахырсоңы өз орнуна барды. Вячеслав Ананьевич гөвни җай болуп, якаҗыклы бойнуны эйлэк-бейлэк өврүшдирди ве сачыны дарак билен эмай билен дарап, сачы өрэн селчеңлэн депесини гапдал сачларының тиллери билен япмага башлады. Дина лапыкеч болан ялы болуп, дыммага башлады. Адамсының оңа йүреги авап гитди.

— Сен мениң бу айдяныма нэдогры дүшүндиң. Мен габанҗаңлыкдан ёкары дуряндырын диймекчи болярын. Габанҗаңлыгың өзи йигренҗи хусусы эечилик дуйгусы ахырын, мен, ялңышмаян болсам, бейле дуйгудан бүтинлей дынан адамдырын... Мен саңа, эзизим, дүшүнйәрин, сениң еке өзүң болаңсоң йүрегиң гысяндыр, мен болсам хемише ишде, ищден хич сыпыныҗп билемок. Мениң үстүмде эгирт улы җогапкэрлик бар, сен болсаң... Ким билен тиркешсең тиркешибер, хатда шол Сакко биленем тиркешсең тиркешибер. Мен саңа бүтинлей ынанярын. Йөне бир зады хайыш эдйэрин: өзүмизиң ягдайымызы ядыңдан чыкарма. Бизиң ягдайымыз көп затлара борчлы эдйэндир.

Ол галстугыны дүзетди, айна ене бир гезек серетди, аялының маңлайындан огшады ве гапа бака уграды. Дина онуң ызындан йөненди-де, шол бада аяк чекди ве тэ Вячеслав Ананевичиң аяк сеслери эпишгэниң аңырсындакы гарың үстүнде гүпүрдэп эшидилип уграянча, тэ онуң машынының гапысы гүрпүлдэп япылянча, шол дуршуна бутнаман дурды.

Сыргынлан машын ызларында чайканып, Петиниң «Волгасы» гыравлан ёл билен дазлап барярды. Өтен агшамдан бэри бу ерлериң хеммесини гойы үмүр басып дурды. Инди үмүр айрылыпды ве түн тайганың ёкарсына галанда, төверек-даш гырав болуп, гызгылт өвшүн атып ялдырап дурды. Кэерлери эдил ёлуң якынына барян тар депелериниң япгытларының этеклериндэки ойтакларда гөгүмтил көлегелер барды. Ёлдан баряна говы гөрүнйэн Дивноярск обасы гара батып ятырды, өйлериң ёкарларында тилки гуйрук түсселер узалып гидйэрди, оларың аңырсында көшешмейэн Буяның

ёкарысында болса, мисли сересапсызлык билен асмандан иниф, буза дегип доңуп галан ве буздан сыпҗак болуп, гөрги барыны гөрйән булут ялы болуп, иң бир ёвуз гышларда-да үмүр леммер-леммер болуп дурды.

Бу имисала, аязлы гүн иңңән говуды. Эмма өз ишлерине гүмра Вячеслав Ананьевич оны дуянокды. Онуң шейле сабырсызлык билен гарашан вагты ахырсоңы гелди. Литвинов Москва гитди. Екарыдан берлен гөркезме боюнча, гурлушык Петиниң өз ыгтыярына берилди, гөрйәр велин, ёкардакылар онуң асыллы херекетиниң ахырсоңы гадырыны билип угран болмага чемели. Ынха инди ол, хич бир пәсгелчилик гөрмән, өз гүйчлерини гөркезип, долы герим алып билер. Литвинов-да бир махал, элбетде, хич кимден кем болан дәлдир. Эмма ынха инди велин, өңүнден белли болшы ялы, өз көнелен дүшүнҗелериниң, усулларының, эндиклериниң гурбаны болды. Середип отурсаң, хич бир үйтгешик зат боланок. Вячеслав Ананьевич ёкарда тассыкланан проекте бир хат зерарлы гайтадан середип дурасларыны ёк дийип пикир эдйәрди. Йөне ол хат гурлушыгың начальнигиниң айыбының аян болмагына себәп боландыр дийип, ол чак эдйәрди.

Дуруң бакалы, ынха гөрерсиңиз, ол, ягны Петин бейле сәвлиге ёл бермез. Газетлерде, элбетде, халан задыңы язмак болар, эмма ёлбашчылыгы велин демир ялы дөзүмли эл билен дурмуша гечирмек герекдир. Инди ол хеммесини эсасы везипә табын эдер, пәсгел берйәнлериң хеммесини рехимсизлик билен супүрип ташлар. Халамазлармы? Гой, халамасалар халамасынлар, Улы-улы ишлери битирен адамларың өз төверегиндәкилере якымлы боланлары озаллар-да аз-аз болупдыр ахырын. Йөне велин ол ерде шемалың ниреден өвүсйәндигини, Москвада нәхили карара гелмекчи болялдыкларыны бир аңып болайсады!

Ишине барып, Петин өзүниң гидротехники ишлерде ишлейән москвалы танышларының бирнәчесиниң телефонларыны ур-тут заказ берди, эмма оларың хич бириниң җогап бермейәндигини эшидип гең галды. Пайтагтда хәзир гиҗедиги ве диңе алты сагатдан олары кабинетлеринден тапып болҗакдыгы бир хаюкдан соң онуң ядына дүшди.

Ол сабырсызлыгына басалык эдип, өзүне зор салып, хемишеки ишине гиришмеги йүрегине дүвди: пенҗегини чыкарып, оны отургыҗының аркалыгындан асды, сетин еңликлерини гейди, эййәм секретары тарапындан дүзүлен телефон звоноклары хакдакы рапортҗыга гөз гездирди, шу гүн үчин дүйн агшамдан дүзүлип гойлан иш планыны өз өңүнде гойды. Ол планда өңүрти Надточиев билен гүррүңлешмеклик белленилипди.

Надточиев дессине гелди. Диварың йүзүндәки «Бу ерде чилим чекилйән дәлдир» диен язга гөзи дүшүп (оны Надточиев хемише ядындан чыкарярды), агзындакы папиросыны элине алды-да, күлданы гөзлемәге башлады, эмма оны тапмансоң, форточканы ачып, папиросының галындысыны форточкадан дашарык оклап гойберди. Вячеслав Ананьевич онуң отурмагыны хайыш этди. Ишлер хакда, Свердловскиден өрән хаял гелйән экскаваторлар хакда, шу махал Москвада, эхтимал, хениз уклап ятан Литвинов хакда гүмүр-ямыр этдилер. Шунлукда, Петин улудан демини алды-да, хеммесиниң говулык билен гутармагына умыт баглаяндыгыны айтды. Ол, хемишекиси ялы, аграс алчакды ве хетдинден артык җан эдйәнлигинденми-нәмеденми, кәбир телефон җыңңырдыларына җогап беренде: «Гурлушык начальнигиниң борчларыны вагтлайынча ерине етирйән диңлейәр» дийип, перт-перт айдярды. Надточиев өз янындан: «Хер кимиң бир болшы бар-да» дийип ойланярды. Ишлерини гутаранларындан соң, ол ериндеи туруп, гапа бака уграды, эмма Петин оны саклап:

— Багышлаң, мениң сизлик, Сакко Иванович, ене бир ишим бар, өзи-де, догрусыны айтсам, өрән ёкуш дегйән иш — дийди. Надточиев ызына доланып, столуң башына гелди. — Ёк, ашак отуруң... Бир гезек мениң яныма сизиң шол Саг кенар карьериңиздәки яш инженериңиз гелди.

— Макаронычмы? — дийип, Надточиев йылгырды. — Өз проектини алып гелдими? Шикаят этдими?

— Көмек сорап йүз тутды — дийип, Петин бармакларының сүңкүни столуң үстүндәки айна тыркылдадып, Надточиевиң сөзүне дүзедиш берди. — Ол өз проектини маңа гоюп гитди.

— Ол өзүниң проектинде ичлеклиниң чөрекден леззетли болярдыгыны өрән говы субут эдйәр... Макароныч өзи өрән говы йигит. Келлесини ишледйән адам, эмма... хораз дерс уйшмегини хер нәче дөрҗелесе-де, бу гезек дүрдәне тапмандыр... Сизиң оны өзүңизем гөрен болсаңыз герек?

Петин столуның ортакы тахылыны ховлукман ачды-да, турбаҗык ялы эдилип дүйрленен, Надточиеве таныш чызгылары чыкарды.

— ...Мениң пикиримче болса, онуң терсине, ол өрән герекли бир зады тапыпдыр. Өзи-де диңе бир бу ерде бизе хәзирки вагтда дәл, эйсем газаплы гыш шертлеринде ер газмак ишлерини алып бармага меҗбур болянларың хеммеси үчин өрән герекли зады тапыпдыр. Ол яш йигит... э-э-э...

— Макароныч... Маңа бейле чиңерилмәң, мен дәл, оңа карьер-

дәки огланлар шейле ат берипдирлер. Оңа Марк Ароныч диййәрлер...

— Ол Марк Ароныч тәзәни дуймак укыбы говы өсен, хакыкатдан-да, укыплы инженер, шоңа гөрә, мен онуң теклибини едийыллыгың генжи-хазынасына өрән дегерли гошант дийип хасаплаярын...

— Иңе шонуң үчин мен оны Поперечный билен бирикдирмек ислейәрин, шейдип ылым билен тежрибе бирикдирилсе...

— Бир тутам тикенекли сим алмак үчинми — дийип, Петин гепини гышардып, онуң сөзүни агзындан алды. — Ялңышмаян болсам, сиз өзүниң биринжи проектини сизиң яныңыза элтен яш специалисте шонуң ялы хенек атыпсыңыз ахырын.

— Ай, муныңыз спорт кадасына лайык гелмейәр. Бейтмегиңиз карам боляр — дийип, Надточиев хатда зөвве еринден турды.

Петин хем еринден турды ве бармакларыны стола тыркылдадып, Надточиевиң йүзүне чиңерилип серетмәге башлады.

— Бу ер стадион дәл, бу ер гурлушык начальнигиниң борчларыны вагтлайынча ерине етирйәниң кабинети, онсоң-да мен сизи футбола томаша этмәге гелен адам хөкмүнде дәл-де, инженер хөкмүнде гөрүп гүрлешйәрин, мен сизи шу вагта ченли сайхаллы ишгәр хасаплярдым, сиз болсаңыз хәзирки ялы заманда, бейик едийыллык заманында айып иш эдипсиңиз, мен догрусыны догры айтмакдан чекинмерин, сиз партиялылыга терс гелйән херекет эдипсиңиз, хава, хут партиялылыга терс гелйән херекет...

— Партиялылыга терс гелйән херекет? — Иримчик йүзли, гөдеңси элли ве ерде өрән мәкәм дурян ялы болуп гөрүнйән улы-улы аяклы, узын бойлы, даяныклы Надточиев өзүне аркайын середип дуран агажет, аксовулт йүзли адамың йүзүне алжыраң середип дурды.

— Хава, гадырлы Сакко Иванович, мен догрусыны догры айтмага өвренен адамдырын. Партия бизе хер бир хайырлы инициативаны алып гөтермеги өвредйәр, сиз болсаңыз... — Петиниң сесинде не гахар, не-де өкүнч барды. Онуң айдянлары догруды. Онуң умумы маныдакы сөзлери таныш, көп гезек эшидилен, көп гезек окалан сөзлерди. Эмма бу адамың агзындан эшидиленде велин, Надточиевиң гөвнүне болмаса, ол сөзлер адамың ичини якярды, хатда кеззаплык ялы болуп яңланярды...

— Вячеслав Ананьевич, сиз тежрибели гурлушыкчы, шонуң үчин онуң проектиниң диңе темасының гымматлыдыгыны сизиң гөрмезлигиңиз мүмкин дәл ахырын. Дүйп манысы болса, бичак көп адамың зәхметиниң, бичак көп серишделериң сарп эдилмели болжаклыгындан ыбарат; нетижеси болса электрон микроскопы билен середәймесең гөзе-де илмез. Ругсат этсеңиз, мен шу ерде сизиң

яныңызда хасаплап гөркезейин — дийип, Надточиев җүбүсинден логарифма чызгыҗыны чыкарды, додаклары болса гымыл-гымыл эдйәрди. Ол дессине хасаплап болды. — Ынха, топрагың хер кубометриниң бахасының нәче болҗакдыгына ве бу угурсыз ишиң бизе такмынан нәчә дүшҗекдигине бир середип гөрүң...

— Угурсыз иш? Ёк, гадырлы Сакко Иванович, бу угурсыз иш дәл, шоны билип гоюң. Мунуң өзи едийыллыгың өрән мөхүм меселелеринден бирине келлесини ишледйән яш инженериң җогабы ахырын. Шонуң үчин, гөрйәрин велин, мен сизи меҗбур этмели болсам герек...

«Муңа нәме болдука? Муңа нәме герекка?.. Сакланып билэйсем ягшыдыр, артыкмач гүррүң этмән, кәйишмән дуруп билэйсем ягшыдыр, соң бу адамың йүзүни гөрмез ялы болаймасам ягшыдыр» диен пикирлер Надточиевиң келлесине гелди. Надточиевиң өзүниң шу чака ченли хасаплап гелши ялы, бу ишеңңир, акыллы, сайхаллы, эмма яман агыр гылыклы адамың нәхилидир башга бир, хенизе ченли бир гезегем гөрүлмедик ве адамлардан, әхтимал, пугта яшырылян тарапының аян болшуна Надточиев гең галып сын этмәге башлады. Вах, эгер-де гыяҗа мавы гөзли аял болмадык болса, Надточиев Петине нәме җогап берҗегини билерди-ле! Надточиев йүзүни ашак тутуп, өзүне зор салып, доңан ялы болуп дурды: вах, эгер-де арада шол аял болмадык болсады...

Барып-ха шол чал сентябрь гүни, бир сөй билен Дина Васильевнаның өзүне душ гелип, онуң билен бир машында гелмели боланда, Надточиевиң дессине оны мәхри алыпды. Надточиев сопбашды, гурлушыкдан гурлушыга гөчүп йөренсоң хоҗалык эдинмәнди. Умумы яшалгаларда, гелмишеклер үчин болан өйлерде яшаярды. Мыхманхананың бар еринде кирейине номер аларды. Нахарханаларда нахар эдинйәрди, саллах адам хөкмүнде гуры-гураксы иймит билен мыдар эдйәрди. Өй гошларындан диңе электрик чәйнеги, саҗы хем-де туристик газ плиткасы барды. Аял хакда пикир эденде, белент сөйги хакда, йүрекдеш яр хакда арзув эдйәрди, эмма онуң эсасан санаторийлере, дынч алыш өйлерине, командировкалара гитмелери билен багланышыклы ашык-магшуклыкларының хич бириниң белент сөйгә-де, йүрекдеш яр дийилйән зада-да хич бир дахылы ёкды. Олар хатда онуң ядында-да хич бир ыз галдыранокды: алмалы адамың өзи хабар тутуп, почтадан алмалы эдилип иберилйән бирки саны хат, Тәзе йыл мынасыбетли гутлаг, бир совгатҗык билен тамамланярды...

Ынха, онсоң улугыза меңзәп дуран бу аял, ягны Дина Васильевна пейда боляр. Инженер Надточиевиң дурмушында хенизе ченли гөрүлмедик бир үйтгешиклик боляр: дүнйә гиңелен ялы бол-

яр, җаханың мукамлары хас хошоваз, реңбе-рең гөрклери хас гөзел боляр. Чала таныш адамларың арасында утанмазак, хатда бихая хасапланян Надточиев бирденкә иңңән чекинҗең боляр, таныш номери телефонда айданда сесини эндиретмән айдып билмейәр, китапханада, магазинде, клубда ене бир гезек «төтәнден» Динаның янында болуп чыкмакдан етри, оңа көчеде габат гелмекден я-да концертде онуң бейле янында болуп чыкмакдан өтри, келлә гелмейән, чендан ярым болса хатда гүлкүнч себәплери ойлап тапяр. Душушыклар хакда ол хатда гиҗелерине-де арзув эдйәр, Динаның янында болуп чыканда болса, бирденкә йүзи-гөзи бөз-яз боляр, гүлкүнч я-да хатда гөдек болярды, муңа болса ез янындан яман өртенйәрди.

Дина адамың йүзүнден йүрегини гөрмеги башарянларданды. Узынлы гүнлер еке өзи болансоң, онуң йүреги гысярды. Эдил бир вагтың өзүнде мерт хем говшак, чекинҗең хем шеребели сөзли бу адамы ез янында сакламагы, өз янында онуң бирденкә йүзүни гызардып утаныпп уграяныны гөрмеги, онуң гамгынрак назарыны өз йүзүнде дуюп дурмагы Динаның өзүне-де гызыклы болуп гөрүнйәрди.

Өзүниң хич болманда чендан ярым Петинлере барып дурмагына мүмкинлик дөретмекден өтри, Надточиев онуң адамсына-да мәхирли гарамага җан эдйәрди, онуң билен дост болмага сынанышярды... Ынха инди бу гүррүңиң бүтин иши булашдырмагы мүмкинди. Эгер-де Петин терслешмек үчин, соңундан болса араны үзмек үчин шейле гүррүңи тапян болайса ненең-ничик боларка? «Ёк, ёк, сесими чыкармайын, өзүми саклайын. Дина Васильевнаның хатырасы үчин сесими чыкармайын» дийип, Надточиев өз-өзүне буйруп, гелшиксиз ягдайда доңан ялы болуп, өзүне зор салып дурды.

— ...Ине шейле, хорматлы Сакко Иванович, проекти алың-да, ишләп тайярламага гөнүкдириң. Он гүнден болса, ёк, еди гүнден сиз маңа нетиҗелерини айдып берерсиңиз — дийип, Петин столуның үстүндәки календарының кагызларыны агдарышдырып, онуң дегишли кагызының йүзүне дүшнүкли эдип: «Сагат онда Надточиев Бершадскиниң проекти билен гелмели» дийип язды.

— Эмма бөвүрслене тимар берениң билен ол үзүм болмаз ахырын? — дийип, Надточиев дишлериниң арасындан сыздырды.

Петиниң шар гара гөзлери өңкүлиги ялы бипервайды, Надточиевиң гөвнүне болса, үстүне бир машын абанып гелйән ялы: үр-тут созулаймаса басып мынҗырадайҗак ялы болды.

— ...Сизиң шеребели сөзлериңизден мениң хабарым бар, гадырлы Сакко Иванович, Онсоң-да, догрымдан гелсем, мен сизиң дилеварлыгыңыза хөвес эдемок. Чаршенбе гүни сагат онда мениң

яныма гелениңизде, оны өйүңизде гоюп гелмегиңизи маслахат берйәрин. — Онсоң Надточиевиң жогап берерине гарашман, ол секретарына звонок эдип: — Индикини чагырың — дийди.

Петине иши дүшүп гелйәнлериң гарашян отагында кән адам барды, Надточиев шоларың душундан гечип барярка, өз-өзүнден гөвни гечип: «Эгер-де мениң гуйругым болан болса, гуйругымы ямзыма нәхили гысандыгымы буларың хеммеси гөрерди» дийип ойлан ды. Өз бош кабинетине гайдып баранда болса, ол бирденкә, өз болшуна хайран болуп, отагың ортарасында доңуп галды: «Эй эзиз Сакко Иванович, эгер сен хич бир гаршылык гөркезмән шейдип, өзүңи депеледйән болсаң, ол зенана йүрегиңи, гөр, нәхили алдырдыгың боляр» дийип, ол өз янындан ойланды.

2

Петрович: «Харбы сунгатда иң мөхүм зат — өз вагтында сыр бермекдир» диймеги говы гөрйәрди. Литвиновың Дивноярскиден самолёт билен угран бадына, шофёр дессине аэродромдан, гаража барман, авторемонт уссаханасына уграды. Өзүниң шадыян гылыгы, герекли адамларың гөвнүни тапмага өкделиги хем-де адамларың йүрегинден турмагың өрән гүйчли серишдеси болуп дурян фотография билен гызыкланяндыгы аркалы, ол бу ере машыныны профилактика ремонтына гетирмеги үчин өңүнден наряд алып гоюпды.

Онуң лимузини билен управленийәниң агзына гелмегини Петин талап эденде болса, шофёр Петровичи гөзләп-гөзләп, зордан уссаханадан тапдылар. Онуң машыны эййәм цехде чукурың ёкарысына гөтерилги дурды, моторының болса ярагы сөкүлипди, Петровичиң өзүни болса телефоның янына эгни комбинезонлы, эллери яга буланан гөрнүшде алып гелдилер. Ол телефоның трубкасыны омзы билен гулагына гысып, эллерини керемара сүпүрмегини довам эдирйәрди.

Начальнигиң борчларыны вагтлайынча ерине етирйән Петиниң өзи оңа кәемеги йүрегине дүвди. Трубкадан гахарлы-гахарлы сөзлер гелйәрди. Петин ол сөзлери айдярка, кәелйән шофёрың диңлемән, телефон будкасының айнасының аңырсындан нарядчы ал яңак гыза дүрли-дүрли ышаратлар эдйәндигини ве трубканы агзына элтип, гамгынлык билен:

— Багышлаң, бор... Хош... бор... — диен болайяндыгыны, элбетде, гүман хем эденокды.

Шофёр Петрович өз начальниги Литвиновың Петини говы гөрмегине шәрик дәлди. Өз начальнигиниң ол пикирини Петрович ялңышлык дийип хасаплаярды, Дина Васильевнаны велин ол гаты

хорматлаярды ве онуң шейле «доңйүрек» адамсының бардыгы үчин оңа хайпы гелйәрди. Хава, шейдип, трубкадан гелйән сөзлере оңлы үнс бермән, агзының угруна «бор» диенде ве бу җогабы өзүне айдылян сөзлерден, эхтимал, совашык дүшенде, онуң үстүне вехимли сөзлер ягып уграды, эмма Петрович ене-де шол нарядчы гыза гөз гыпып гойберди-де, найынҗар сес билен чалт-чалт геплэп, машының сүрлүп, говшап, чагшап «сандан чыкан» шайларыны түкениксиз санамага башлады велин, оңа берлен гайтаргы газаплы дыммакдан, трубканың шаркылдадып орнуна гоюлмагындан ыбарат болды. Онсоң ол трубканы асды-да, канагатланма билен «Ауфвидерзеен» дийди ве шол нарядчы гызың айнаның аңырсындан эшидип билмедик сөзлерини оңа дүшүндирип айтмага гитди.

Алңасаман, гезеленч эдйән ялы асса-асса йөрэп, Петрович эртирлерине Гөк шәхерҗикден автобазаның уссаханасына уграярды. Ымарат гурулҗак ериң уллакан чукурының душундан гечип барярка, ол диспетчер репродукторларындан гелйән аял сесине хер гүн ве барха гызыкланып диң салярды. Өрән кән-кәнден үйшүрилип гойлан чәгәниң, металың арасында яңланян, эпет-эпет бетонларың арасында яңланян, эпет-эпет бетонларың арасында ат салян, доңан деряның ёкарсына яйраян, узаклара учуп гидйән ве яң гөрнүшинде ызына гайдып гелйән, өрән гүйчли бу сесиң айдян затлары, аслында, хич гызыклы хем дәлди: десятник Усы прораб Бершадскиниң янына чагыярдылар. Поперечныйың экскаваторының янына шоферларың өз машынлары билен гатнамакларыны чалтландырмаклары буйрулярды. Бетон дашайҗыларың ёлда кән эгленмели дәлдиклери ятладылярды. Нирэдир бир ере сумат болан Усы ене чагырярдылар, соң болса «секизлик» билен «онлугы» гүнорта забойына хайдатмагы буюрярдылар.

Геп бу адаты диспетчер буйрукларының манысында дәлди, геп оларың формасында ве нәхили эхең билен айдылянлыгындады.

— Ус, Ус, нирэ йитирим болдуңыз? — дийип, догумлы гыз сеси эшидилйәрди. — Йөрите хабар берйәрин: Макароничың сабыр кәсеси долды. Ынха, сизиң усуңызың[1] дашына гечерлер... Эй, узак забойдакы шоферлар, укладыңызмы? Марусялар дүйшүңизе гирйәрми? Болуң, гөзүңизи ачың-да, газа басың. Мен сизе Поперечныйың кабинадан нәхили юмругыны ченейәнини гөрйәрин... Бетон дашайҗылар, дашаяныңыз юмуртга дәл, дөвүлеси ёк. Болуң, хайдаң, ёгсам бетон орнуна буза дөнен гапак элтерсиңиз. — Ченден ярым болса, бу шатлыклы сөзлериниң арасындан, ол гызың улудан демини алып: «Уф, эй җәхеннем болуң-ла. Сиз пекгелере геп дүшүндирҗек болуп, итим чыкд-а» дийййәни эшидилйәрди.

[1] Бу ерде сөз ойнадыляр: ус — мурт.

Бу сөзлериң хеммеси гүйчли-гүйчли динамикли репродукторлардан чыкып, саг кенарың ёкарсына яйылярды, хемме адамың гүлкүсини тутдурып: «Ай, Муркаң бар бола, эдил алып баряр-ай» дийдирйәрди, прорабың янына алңасак ылгаклап барян десятник Усхем йылгырярды. «Онуң агзына дүшен өзүң болма» дийип, шофёрлар йылгырып, машынларының газына зор берйәрдилер. «Шейдип, узынлы гүн тутуш фельетон ичинде яшаярын» дийип, Бершадский агшамына бу ериң аязлы ховасында ашык-магшукларың иң говы душушык ери болуп хызмат эдйән кино җайың гараңкылыгында Виканың кичиҗик, совук элҗагазыны сыпалап отуран еринден дердинйәрди.

Нобатчы диспетчериң көмекчисине учдантутма хемме адамың ат берши ялы, Мурканың гурлушыкда мешхурлыгы иң бир танымал пайтагт радиокомментаторының мешхурлыгындан кем дәлди. Онуң өзүни гөрен аз-азды. Эмма ол Саг кенар Муркасының өтгүр сөзлери, хенеклери велин агыздан-агза гечйәрди. Онуң ол хенеклери шейле бир яйрапды велин, хатда клубуң җанлы газетинде Мурканың ады эдеби бир персонаж хөкмүнде уланылярды, юмор бөлүми шонуң адындан алнып барылярды.

Эмма Петровичи гызыкландырян зат онуң сөзлериниң манысы дәлди, хатда оларың формасы-да дәлди, оны гызыкландырян зат онуң сесиди. Ол сес Петровиче гең галдырыҗы дереҗеде таныш болуп эшидилйәрди. Хер бир гезек, динамиклер шыггылдап, Мурканың «эфире чыкяныны» өңүнден хабар беренде, Петрович аяк чекип, йүзүни ёкары галдырярды, ол сеси озал ниреде эшидендигини ядына салҗак болуп, семиз маңлайыны йыгырярды. Ахырсоңы, ол «догумлы сесиң» эеси билен танышмагы йүрегине дүвди.

Шу максат билен Петрович агшам Саг кенарың гурлушык управлениесине барды, управленийәниң ачык эйванлы дача меңзәп дуран җайы болса Өкүзмаңлай гаясының ёкарысындады. Шол ерден деря, бүтин гурлушык гиңден гөрнүп дурды. Эмма Петровичиң олара томаша этмек ядына дүшенокды. Ол нобатчы диспетчериң тагтадан ясалан кичиҗик будкасының шу якындадыгыны билип, шол ере уграды. Будканың габсасындан: «Кесекилере гирмек гадагандыр» дийлип язылан тагтаҗык асылгыды. Петрович өзүни хич ерде кесеки дийип хасапланокды, эмма будка гирмеги максадына лайык дәл дийип тапды. Ол будканың эпишгесиниң даш агзындакы топрак үйшмегиниң үстүне чыкды-да, эпишгеден серетди ве шол бада ыза чекилди. Ики адам гирәйсе, эхтимал, өврүлмәге-де дар болҗак будкаҗыгың ичинде Петровичиң өзүниң баяк бир хулиганың юмругындан халас эден шол мәмиши сачлы нәтаныш гызы отырды. Онуң өңүндәки тагта пюпитриң үстүнде бирентек кагыз

ятырды, кагызларың бейле янында бири ак, бейлекиси гара ики саны телефон дурды, дивардан болса узалып-гысгалян кронштейнли, эдил йыланың келлесине чалым эдип дуран микрофон онуң агзына тарап сомалып дурды.

«Бе, мешхур Саг кенар Муркасы, гөр ким экени!»

Гызың эгнинде йити гөк реңкли кофта барды, шол минутда телефон трубкасыны тутуп дуран элиниң дырнаклары болса гөгүмтил реңке боялгыды. Петрович аңк болуп галды. Онянча болса ол гыз трубканы гойды, микрофоны өзүне тарап дартды, онсоң карьерлерде онуң гырыграк, гарагол сеси яңланып уграды:

— Улы МАЗ самосвалларының шофёрлары, дүйшүңизде нәмегөрйәрсиңиз? Болшуңыз шу болса, ягшы-да бир байрак аларсыңыз! Ханы, тиз болуң-да, карьерлере уграң, ёгсам начальник сизиң радиаторыңыздан ак айының дерегине хапа субсе асар. Чалт, чалт болуң, яш йигитлер!

Бу сөзлери айдып, микрофоны аңрык итерлән бадына, ол гыз айнаның аңырсында гарагол гара гөзлерини мөлердип середип дуран тегелек бир йүзи гөрди. Ол йүзи гөрен бадына танады. Өзүне гөвни етиҗилик билен мәмиши сачларыны силтерләп, ол столуң үстүне чыкды-да форточканы ачды:

— Саңа нәме герек, Нонсенс? Бу ерде садака берленок.

Эмма җогабыны диңлеҗек болуп дурмады, мунуң себәби будканың ичине совук хованың күрсәп уруп, будканың эпишгесиниң айналарыны шол бада дерчиредендиги үчин болса герек. Шеребе билен өлленен эсги айналарың йүзүне айланып чыканда ве олар ене өңкүси ялы дурлананда болса, тегелек йүз сумат болупды. Петровичде гениал план пейда болды. Хәзир ол өзүни ремонт уссаханасына ташлап гечер ялы угурдаш машына гарашып, ёлуң гырасында сабырсызлык билен ери депеләп дурды.

Мунуң дерегине, смена өз ишини тамамлап, пагта гүпбүли, сырдалан җалбарлы, кече эдикли адамлар гулакчынларының гулакларыны ашак гойберип, котлованлардан чыкып угранларында, кимселери автобус дуралгаларында совукдан аякларыны ере урмага, кимселери шоссе ёлларың гыралары билен пыядалап гайтмага башланда, тагтадан ясалан хәлки будкаҗыгың өңүнде, тәзе реңкленен янбашларыны ловурдадып, гурлушык начальнигиниң лимузин машыны хәзир болды. Диспетчериң көмекчиси болуп ишлейән гыз даш ишикде пейда боланда болса, лимузиниң гапысы ачылып, машының ичинден Петрович бойнуны сомалтды-да:

— Битте дритте!— дийип, догумлы сесленди.

Гыз аяк чекди. Онуң эгнинде шол томус иң модалы болан гиң, хопул-сопулрак пальто, келлесинде ёкарлыгына сомалыпҗык ду-

ран, өрүлен, түйлек «пудель» телпежик барды. «Огонёк» журналында чап эдилен иң тәзе моделлер боюнча дөредилен бу лыбас галың хем юмшак подошлы улы-улы кече эдиги билен утгашып, адама гүйчли тәсир эдйәрди. Петровичиң оңа хормат гоюп, ызындан машынлы гелмеги, оны диспетчериң көмекчисиниң гөзүне, бигүман, эй гөркезди. Гыз бир бада аяк чекди-де бөврүни диңледи, соң түйлек телпежигиниң ашагындан чогуп чыкып дуран мәмиши сачларыны догумлы селкилдедип йылгырды-да:

— Нәме бейле азара галдыңыз?— дийип гызыкланды.

— Бей диймәң, мениң үчин мунуң хич азары ёк... Ислесеңиз космос чалтлыгы билен ая-да әлтерин.

— Ынха, начальнигиң билер велин, шейле бир чалт гидерсиңиз, хә диймән ер атмосферасындан араны үзерсиңиз.— Бу сөзлер эдил динамиклерде яңланян лабыз билен айдылды.

— Начальнигиң!.. Ол Москвада ахырын — дийип, Петрович җанындан сыздырып гыгырды.

— Багышлаң, маңа гарашярлар — дийип, ол гыз гүррүңи сыпайылык билен тамамлады ве хатда хил бир хәзирки заман модасы-да кән бир бетгелшик эдип билмейән сыратлы гөврежигине еңиллик билен әрк эдип гидип уграды. Эмма бир азажык гиденден соң ызына гаңрылды-да, ала-мула әлликлиҗе элини галгадып, нәз билен: «Хош гал» дийди.

Петровичиң болса, ичиңи якайын диен ялы, машынының сазланмадык моторы ишлемеҗек болды. Ол машыныны уссаханадан алып гайданда, онуң ремонт эдилен ерлерини сынап гөрмеги бахаланапды. Тизрәк ызына гайдып бармагы герекди. Машынының нәсазлыгыны чала-чула дүзедип, ол ёла дүшүп уграды. Ёлуң өврүминде, япрагыны дүшүрен бир чыплак агаҗың гапдалында: «№ 6 автобусың дуралгасы: Хиндистан котлованы» дийлип язылан бир тагтаҗык какылан ерде, Петровичиң бирденкә бирмахал шу яңкы гызы уран хулигана гөзи дүшди. Гончлары ашак сырылып, гасын-гасын болуп дуран эдикли, ич йүзүне тилки дериси тутулан, якасы ачык поссунлы, иликлиҗе папаклы йигит автобуса гарашып дуранларың нобатындан четде дурды. Онуң голтугында кагыза доланғы бир зат барды, җүбүсинден болса бир чүйшәниң бокурдагы сомалып дурды. «Хә-ә, ынха инди дүшнүкли — дийип, җаны янан Петрович хүмүрдеди.— Ери, шейле гөзел гыз мунуң нәмесине хөвес эдйәркә дийсене! Йүзи дийсең подош гойлан ялы. Түйс занныяман огры-җүмрүлерден-ле» дийип, ол янгын билен улудан демини алды ве гөзелиң йүрегиниң бир дуркда дурмаяндыгы хакдакы классыкы арияны сыкылыкламага башлады.

Шол гүнүң эртеси Петрович үссаханадан чыкман ишледи. Петиниң инди хер бир минутда машыны талап этмеги мүмкинди. Агшамара слесарларың бири бирденкә: гурлушык начальнигиниң шофёрының агшамкы сменаның аякларында машыныны Саг кенар управлениесиниң агзына әлтмегини диспетчер радиосының талап әдендигини хабар берди. Петрович бөврүни диңләп гаранҗаклады, эмма бирденкә хич затдан хабары ёк слесары гарса гуҗаклады-да:

— Чыныңмы?— дийип, шатлык билен сорады.

— Чыным болман нәме? Ынха гулак асай, белки, гайталарам.

Хакыкатдан-да, ол «чекинмезек» ве инди шейле таныш сес ол буйругы чыны билен, хич бир хенексиз, хич бир дегишмесиз гайталады. Петрович ур-тут машынына мүнүп, Гөк шәхерҗиге уграды. Онсоң лимузин машын белленилен мөхлетде өз бармалы еринде хэзир болды. Ичи ышыклы будкаҗыгың эпишгелеринден хәлки гызың өз сменачысына кагызлары беришдирйәндиги, айнаҗыгыны чыкарып, додакларыны реңклемәге башландыгы, нәмедир бир зат дийип гүлмәге башландыгы, онсоң эпишгәниң өңүне гелип, йүзүни эпишгәниң айнасына гоюп середендиги дашарыдан гөрнүп дурды. Соң ол будканың агзындакы секиден еңиллик билен ылгап дүшди ве будканың эпишгелерине гаранҗаклап, машының янына шейле бир ынамлы гелди велин, хатда алҗыран Петрович машының гапысыны ачып беренде, өзүниң хемишеки айдян сөзүни айтмагы-да ядындан чыкарды.

Петровичиң янына гечип, ынҗалыклы отурмага башламак билен, ол гыз:

— Бәш минут гиҗә галып гелдиңиз. Тертип ёк. Ягшы дәл, ёлдаш Нонсенс — дийди.

Бу затларың хеммеси шейле бир үйтгешикди, хатда, Глафираның айдышы ялы, Магшар сорагына-да сыкылыклап ве эллерини киселерине сокуп барҗак Петрович диңе:

— Нирә экитмели?— дийип сорады.

— Гөк шәхерҗик, йигрими секизинҗи номерли көшк — дийип, хемра гыз серенҗам берди, Петрович болса онуң гапдалындан середениңде иримчигрәк йүз кешбине, бирнеме ясырак бурнуна, Петровичиң кесгитлемегине гөрә нахак ере аз-кем «ёйлан», өзүне гөвни етиҗи хөчҗет аламатыны саклаян додакларына гуванч билен гөзүниң гытагыны айлаярды.

— Белки, йүзүмизиң угруна бизе совуларыс, йылынарыс, бир кәсе чай ичерис — дийип, Петрович сесленди, йөне велин шейле бир юваш айтды, эгер гаты үнс берәймесең, нәме диййәнини оңлы аңшырар ялы-да дәлди.

— Сизе? Сизиң, элбетде, үйтгешик көшгүңиз бардыр?— диен яңсылайҗы совал эшидилди.

— Ёк, мен чадырда болярын, бир адам билен биле... Йөне ол хәзир бир яна гитди... Мениң еке өзүм, шонуң үчин хич киме зыянымыз дегмез.

— Гелшиксиз болаймасын?— дийип, онуң хемрасы бирденкә гойрыланып, бөврүни диңледи.

— О нәме үчин гелшиксиз болсун?— дийип, Петрович гобсунды.— Патефонымыз бар, говы-говы пластинкалары диңләрис.

— Сизиң чадырдашыңыз ким?

— Ол... ол нәме... Ол мениң начальнигим... Ол икимиз хемише биле болярыс, бирейййәмден, барып урушдан бәри.

— Ох-ов, говы экени!— дийип, гыз сесини узалдып гойберди. Онсоң яңы-да ядавлык билен сүзүлнп дуран гара гөзлеринде учгунҗыклар йылпылдап гитди.

Бу гүн Петрович дашары юртлулары гурлушыга машынлы айламалы боланда гейниши ялы гейнипди. Узын гашлы айратын «Грузин» папагыны, томсуна гейилйән телетин келтекчесини, бирейййәмден бәри хич ерде чыкарылмаян узын билекли телетин элликлерини гейипди. Буларың хеммеси оңа эпей ве бирнеме кашаң гөрк берйәрди. Ол гыз онуң бу лыбасына шол бада яңсылайҗылык билен баха берди.

— Сиз эдил «көне ленталар» киносындан ялы. Бир әйнек кемлик эдйәр.— Онсоң бирденкә йүрегине даш баглап:— Боляр, сизе совулмалы болса совулаялы. Хич болманда, улы начальниклериң нәхили яшаяныны гөрерин. Гоҗаның сизден башга-да хызматчысы кәнми?— дийди.

Хызматчысы! Шейдип, Петровичден башга бири сораян болсады. Эмма бу мәмиши сачлы гыза велин, ол начальнигиң янында умуман башга хич кимиң ёкдугыны ве хәзир, Гоҗаның командировка гиден вагтында, өзлериниң бүтинлей икичәк болҗакдыкларыны үмсүм дүшүндирди. Шей дийип, ол өз хемрасының йүзүне серетди, ол гыз болса диңе баш атды. Бу гыз гарашылмадык ерден өрән ылалашыҗы болуп чыкды. Эмма Петровичи өзүне гөвни етиҗи, бихая эдйән дөви өкделик дуйгусыны бу ягдай нәме үчиндир дөреденокды. Гөк шәхерҗигиң четиндәки япыёкарының йүзүндәки кичиҗик чадыра сеслерини чыкарман барып етдилер, машындан дүшдүлер, сесини чыкарман, хенизе ченли гөрмедик йыгралыгындан сыпып билмән, Петрович гапыны ачды.

Ялпылдап янан лампочка үстүнде ныгмат бары тайярланып гойлан стола, бир чүйше «Үч едилик» портвейнине ягты салды. Агзында бир топбаҗык гөк соган саклап дуран бир такгаз балык

гөзлерини мөлердип, ол чүйшә середип ятырды. Онуң төверегинде кесишдирилип тайярланан колбасалы, пейнирли, шпротлы тарелкалар дыклышып дурды. Столуң ики тарапының хер биринде бир әдамлык ғап-гач гойлупдыр.

Мыхман гыз хениз гаты бир совамадык пече эллерини чоюп дуран еринден:

— Бу затлар сизиңкими я хожайыныңызыңкы? — дийип, кинаялырак сорады.

Петрович пече одун оклап дуран еринден гатырганып:

— Юберзецте, бу нәме дийдигиңиз?— дийди.

— Биринҗиден-ә, юберзецте дәл, битте юберзетцен зи. Икинҗиден болса, сизе мәлимдиги ялы, мен русча геплешип билйәрин. Үчүнҗиден дийсең, эгер бу затлар хожайыныңызыңкы болса, мен чыкып гитҗек — дийип, гыз өз пальтосына бака йөнелди.

— Ек-ла, мен өз пулума сатын алдым, хонха хениз пакетлери-де ятандыр — дийип, Петрович йүрегинден сыздырып айтды ве өз адатына гәрә «зицайте» дийҗек болды, эмма «Отурың» дийди.

Чадырың биринҗи ярымыны гөзден гечирип, мыхман гыз тутуны серпип, чадырың икинҗи ярымына гөз айлады. Ол ерде улалдып-кичелдип болян иш столы дурды, столуң үстүнде болса Гоҗаның гарамтыл эйнеги аршҗыкларыны ёкары сомалдып ятырды, дивардан үсти китаплы бир тагтаҗык асылгыды. Инсизҗе бир койка солдат ыкҗамлыгы билен йыгналгыды. Койканың янында эдил умумы яшайыш җайларындакы ялы бир тумбочка дурды. Чадырың дирегине какылан чүйлерден асылгы түпеңлер, хатарлар ве гайры авчылык энҗамлары хем-де говы агачдан ясалан, столуң үстүнде дуран бир чарчува дийәймесең, адамың үнсүни чекйән башга үйтгешик зат ёкды. Мыхман гыз хөвес эдип, чарчуваны элине алды, эмма чарчуваның ичинде фотографияның я-да суратың дерегине бир телеграмма бардыгына гөзи дүшди. Телеграмманың харплары солуп гидипдир, шейле болса-да окамак болярды: «Гыссаглы Хөкүмет телеграммасы Днепрогурлушык Бетончыларың бригадири Фёдор Литвинова. Днепрогурлушыгың ёлбашчысы ёлдаш Винтер улы мөчберде бетон ишленип чыкарылышыны байрама ченли ики эссе артдырмагы хөкүмете вада берди нкт Гайрат эдип, вада вепалы боларсыңыз дийип умыт эдйәрин нкт Салам нкт Халк Комиссары Орҗоникидзе»... Гыз ол чарчуваны первайсызлык билен өңки орнунда гойды.

— Биз болсак, начальниклер гөр нәхили яшаяндыр өйдүп йөрйәрис.

—Хер ким бирхили яшаяр... Биз велин хемише шейле: тә ил-

кинҗи көчелери гуруп гутарянчалар шейдип, чадырда, көпчүлигиң арасында яшаярыс — дийип, Петрович айтды.

Мыхман гыз барха Петровичиң гөвнүне якярды: эдил үзүмиң сувы ялыды. Ол гыз өзүниң олталан әпет кече эдиклерини ишикде гоюп, ичерик җораплы гирипди. Онуң аяҗыклары кичиҗик, оваданды, ере басанда аякларының сеси чыканокды. Эмма Петрович велин, хер нәче хөвес этсе-де, утанҗаңлыгы барха артярды. Онуң бу эндик этмедик дуйгусы эдил дар аякгап ялы ёкуш дегйәрди.

— Онда нәме, белки, ашак отурып, өңде бириниң айдышы ялы, бир булгурҗык чай ичерис, ә?— дийип, Петрович ялбарыҗылык билен йүзленип, икирҗиңленибрәк портвейниң агзыны ачмага башлады.

Мыхман гыз бирденкә:

— Белки, арагыңыз бардыр?— дийип сорады.

— Арак!— дийип, Петрович элини чарпып, шатлык билен гыгырды.— Абыкөвсер сувы дийсеңизләң!.. Вах, хава-ла, бар-ла— дийип, ол кроватың ашагындан эл дегрилмедик ярым литрлиги чыкарып ве гыраңланан ики саны стаканҗык алып, олары үр-тут столуң үстүнде дикелдип гойды. Мыхман гыз стаканҗыклара танкыды гөз билен серетди-де, арасса эл яглыгыны чыкарып, оны чәйнегиң җүрнүгинден өлледи ве стаканҗыклары говы эдип сүпүрди. Өзүне-де, Петровиче-де стаканҗыклары пүре-пүрләп гуйды ве боржом я-да нарзан ичилиши ялы, эмгенмән җуңкудып гойберди. Соң вилкасыны столуң үстүне гездирип, такгаздан бир бөлеҗиги сайлап алды.

— Гаты леззетли экени. Бу затлары сизе ким тайярлап берди?

— Хич кимиң элине середилйән дәлдир, хеммесини өзүмиз эдйәрис — дийип, Петрович хем ичди, серхош болмага башлады, утанҗаңлыгы айрылып уграды.

— Мен, билер болсаңыз, Мурочка, багышлаң, сизе нәхили йүзленмелидигини билемок.

— Мария, Маруся.

Барха серхош болуп, Петрович, хемишекиси ялы, «интеллигентлик» гүррүңине йыкгын эдип уграды.

— Мен, билер болсаңыз, Марусенька, дүме битенлердендирин... Не какамың, не эҗемиң хөзирини гөрдүм. Бәш яшымдан башлап, өз нежатымы өзүм гөрмели болдум. Белки: «Ата-энедей җыда дүшүп, яш башыма етим галдым...» дийлип айдылян айдымы эшиденсиңиз. Нәме, ене балыҗакдан эберейинми? Рус кулинариясының иңңән говы нығматыдыр, мен муны өлермен говы гөр-

йәрин. Буйруң... Мен сизе, ислесеңиз, түйс дипломатик протоколы боюнча-да ныгмат тайярлап берип билерин. Бир гезек бу ере Аварил Гарриман гелди... Онуң кимдигини билйәңизми? Империализмиң акуласы! Шонда Гоҗа маңа: «Петрович, гөз-гулак болавери, биш-дүши говурак тайярлаверсинлер» дийди. Мен оңа: «Бор, аркайын болайың...» дийдим. Акула герк-гәбе болуп, хошал болды... Вах, сизиң додаҗыкларыңыза дөнейин! Сизиң додаҗыкларыңыза гөзүм душенде, аклым хайран боляр, шонуң үчин мениң сизи яман огшасым гелйәр.

Мыхман гыз ишдәменлик билен иййәрди, эмма серхошлык аламаты велин билдиренокды. Онсоң Петрович йүрегине даш баглап забт этмегиниң өң янында онуң стаканыны ене долдурҗак болуп сынананда, ол стаканының агзыны элиниң аясы билен япып гуйдурмады, асыл Петровичиң өзүне гуюнмагына-да ёл бермеди.

— Бесдир. Нәме, машыныңызың янына эмедеклэп барасыңыз гелйәрми?.. Ек йигрендигим ябы ялы ичип-ичип, нәме дийййәнлерини билмән, агызларына геленини самахыллап: «Я шуны ичерсиң, я менден гечерсиң» дийип отуранлардыр.— Эмма өй эесиниң лапыкеч болуп, мүззерендигини гөрүп, хезил эдип гүлди-де, ылла оба гызларының айдышы ялы эдип, дегишме айдыма гыгырмага башлады:

Говы шофёр Володя,
Тансың-ойнуң дireги.
Йөне сенден гачмага,
Йүзҗе грам гереги.

Петрович йүрегине даш баглап, оны гуҗаклаҗак боланда болса, мыхман гыз бирхили догумлылык билен, хич эмгенмән, онуң элинден сыпды-да җак-җак эдип гүлди, эмма бирденкә:

— Нәме, маңа иенимi өдетҗек боляңмы?— дийип, гөдеклик билен сорады.— Бейле болса, говусы, пулуны төләверейин...— дийип, сумкаҗыгыны дөрҗелешдирди-де, столуң үстүне бир кагыз пул оклады.

Палтасы даша деген өй эеси бүтинлей алҗырап, нәме этҗегини-де билмеди.

— Хер өң етен җикҗикә йүзүңизе урдуярсыңыз, интеллигент адам велин чалаҗа элини-де дегирмели дәлмиш.

— Ким ол җикҗики, Эҗемҗанмы?— дийип, мыхман гыз гара гөзлерини сүзүп аркайын сорады.— Сен, «Машынлы юмуш огланы», онуң янында чымчыксың. Эҗемҗаны зибил чукурына ташласаңам, шол ерденем ол җанлы чортан балыгыны алып чыкар,

Яныңда начальнигиң болаймадык болса, ол сени ган ялан көпеге меңзедерди... Ханы, мениң пальтомы әбер, өзүңем гейин... Мени уграт.

Ине онсоң тәзе реңки ловурдап дуран лимузин чырасыз тигирленип, астырынлык билен № 28 чадырың янына барды. Якын баранда якылан чыралар ики саны ашык-магшугың зәхресини ярды, олар эдил радиаторың өң янындан бир гапдала серпилип, уллакан бир сосна агаҗының көлегесине букулдылар, йити гөзли Петрович болса, калбында эдил довзах оды ялы яныл дуран гынанҗына гарамаздан, оларың бириниң инженер Бершадскидигини, онуң янындакының болса хорҗа бир гыздыгыны ве чадырың даланындан бирнәче гызың ылгап чыкандыгыны дессине гөрди. Ол гызларың арасында өз әйнеги билен хувә меңзәп дуран, гоңур лыжа костюмлы, кичиҗик, ал яңак гызҗагаз, ягны баяк йүзи менек-менек бир оглан билен билеликде Литвиновыңкыда чай ичен гызҗагаз хем Петровичиң гөзүне илди.

Мурка машындан бөкүп чыкды-да:

— Салам, гызлар — дийип, олара йүзленди ве ызына Петровиче тарап гаңрылып, гелеңсизлик билен:— Таңры ялкасын, Нонсенс. Гаража өтәйдиң, сиз маңа бу гүн герек болмарсыңыз...— дийди.

Петрович машыныны ызына өвүрҗек болуп дурка, гызларың ерли-ерден җак-җак эдип гүлшендиклерини эшитди ве гөвнүне болмаса, мунуң ялы эрбет ягдая дүшен вагты өмрүнде хениз хич хачан болманды.

3

Сакко Надточиев ызлы-ызына үч саны ёкуш хекаяты башдан гечирмели болды.

Петин билен гүррүңлешели бәри арадан еди гүн гечди.

Эртир билен Вячеслав Ананьевич телефон эдип, Бершадскиниң теклибини амала ашырмак үчин нәме иш эдилендиги билен гызыкланды. Хич бир иш эдилмәндигини эшидип яңсылапмы я геңиргенипми, ол «шейлеми?» дийип гойберди ве дүшүндиришлери диңлемән, трубканы еринде гойды.

Тиз вагтдан болса «Огни тайги» газетинде, яш специалистлериң дөредиҗилигине багышланан макалада Надточиеви, яш инженериң теклибини әсгермезлик эдени үчин, эрбет танкытладылар. Макаланың ашагына «Ёлдашларының бир топары» дийлип гол чекилипдир.

Телефон җыңңырдысына җогап беренде, ««Огни тайги» газетиниң *редакторы,* Надточиеве хемише говы гарап гелсе-де, оны

дүрли затлар барада газетде чыкыш этмәге чекип гелсе-де, диңе улудан деминиң алып: ол макаланы газетде чап этмезлиге хич алаҗының болмандыгыны айтды. Тизрәк чәре гөрмеги маслахат берди ве ол барада окыҗылара деррев хабар бермеги вада этди.

— А ол теклип диййәнлери сабын көпүрҗиги ялы угурсыз бир зат ахырын.

— Сениң пикириң бизе мәлим — дийип, редактор тукатлык билен җогап берди.— Биз управлениеде өрән абрайлы адамлар биленем маслахатлашып гөрдүк, оларам...

— Диңе тәзеликчи адыны алсак боляр дийип, шагалаңлы сабын көпүрҗигини гойбермеклиге, хер хили угурсыз затлара биз дүнйәниң пулуны совруп йөрүп билмерис ахырын.

— Ыгтыяр өзүңде, Сакко...— Трубкада редакторың еңе улудан дем аландыгы эшидилди.— Мен сениң диңе ягшылыгыңы ислейәрин, бейдип хөчҗетлик эдип дурма...

Шол гүнүң эртеси партия комитетиниң пүрсден салнан сүйнмегрәк отагында инди Капанадзе, Надточиев ве редактор үчүси отырды. Надточиев эпишгеден дашарык середийәрди, ол ерде гелҗекки көчәниң угры билен чекилип, гыравлап дуран телеграф симлериниң арасында бири-бириниң ызындан гүррүлдәп ве чал түссә гапланып, йүк машынлары пүрс дашаярдылар. Редактор диварың пүрслеринден гайнап чыкан шепбиклере сын эдийәрди. Капанадзе столуң башында отуран еринден бөврүни диңләп, столуның үстүндәки айнаның ашагында ятан шол макаланың үстүнде бармагыны гездирийәрди. Оларың үчүси-де бири-бирини говы гөрйәрди, эллери ишден бош вагтларында, олар биле балык тутмага гидийәрдилер, шол себәпли хәзир оларың үчүсиниң-де халы теңди.

— Нәме үчин сен, генацвали, бейдип аяк дирәп дурярсың. Сачың даракда дәл-де, келләңде дураны говудыр дийип, сениң өзүң айдярсың ахырын. Ери, нәме үчин сачыңы аямаярсың? Петин ол теклибиң тарапдары, метбугат тарапдар, партиялылар җемгыетчилиги тарапдар, ёлдаш Надточиев болса ол теклибе гаршы боляр. Көне поляк сейминдәки пан ялы болуп: ёл бермерис... дийип аяк дирәп дурсуң. Ери, говумы шу болшуң?

— Дүшүн, Ладо, сенем, метбугат векили, дүшүниң ахырын: ол теклип диййәнлери дүйбүнден угурсыз зат. Ол ише дүнйәниң пулы бидерек соврулар велин, онсоң мениң бу айдянларымың мамла экенлигине хеммәңиз гөз етирерсиңиз... Мен ол теклибиң чыкдаҗыларыны дүшнүкли хасаплап, оңа гөркездим: ол теклибиң нетиҗеси бир көпүклик зады бир манатлык чүй билен какан ялы бир зат ахырын. Угурсыз, дүйбүнден угурсыз теклип... Ол тарапдармыш... Ол «ёлдашлар топарының» кимиң сөзүни гайталаяныны

мен билйәрин ахырын. Петин өз сөзлерини эдил Инҗилиң сөзлери ялы гайталамакларыны говы гөрйәр. Мен болсам дине ынанян адам дәл. Маңа хич кимиң сөзүни гайталамак герек дәл, мениң өз келләм бар... Петин! Сиз энтек оны танарсыңыз. Ол диңе өзүни билйән дикдүшди ахырын...

— Сакко, җан доган, икимиз җан ялы дост ахырын. Достмы я дост дәл?— дийип, Капанадзе сораярды. Онуң сөзлейшинде дилиниң чалгыртлыгының барха гүйҗейәндигини гөрүп, Надточиев онуң гаты галагопланяндыгыны дуйярды.— Икимиз дост герек? Онда гулак гой, җан доган, аяк дирәп дурма. Нәме үчин бейле хөчҗетлик эдйәниңе хич ким дүшүнмез, коммунистлер сени язгарарлар. Сениң бейтмегиң большевиклиге мынасып дәл.

— Онда, эгер начальнигиң абыр-забрындан горкуп, көплүгиң төтәнлейин пикирине гидип, өз выжданымың терсине херекет этсем большевиклиге мынасып болармы? Большевизм, озалы билен, тутанъерлиликдир, сап йүреклиликдир, эмма асла оңурга сүтүниниң чеелиги дәлдир.

Шей дийип, Надточиев зөвве еринден турды. Даяв дешли Надточиев отагда икиянлайын гезмелемәге башлады велин, полуң гуран тагталары онуң аякларының астында иңләп уграды. Редактор бир бөлеҗик атырлы шепбиги бармаклары билен токгалап дуран еринден парткомың секретарының йүзүне ховатыр билен гаранҗаклаярды. Мунуң ялы халатларда Капанадзе гызгынганлы болгучды. Эмма бу ерде ол диңе йүзүни чытып ве бөврүни диңләп, макаланың йүзүнде бармагыны гездирмегини довам этдирйәрди.

— ...Ара алып маслахатлашармысыңыз? Маслахатлашың. Элимден гелдигиче горанарын.— Надточиевиң аякларының астында полуң тагталары дынгысыз җыгылдаярды.— Эйими етирермисиңиз? Баш үстүне. Мениң дишлерим соң гойлан дишлер дәлдир. Кәйинч елмәрмисиңиз? Елмесеңиз елмәң-дә, партия гурамамызы ене бир кәйинчли билен байлашдырарсыңыз. Петин мени гурлушыкдан ковармы? Ковса ковайсын. Мениң гөтерилмегим кын зат дәл, гош халтамы машына оклап, «Бурун, ханы йөр бакалы!» дийәгеде еңсәми эл ялы эдәерин...

— Мениң оглум Григол, сизиңче оңа Гришка диййәрлер, бир гезек мениң аялым Лимара йүзленип, сениң бу айдышыңданам говы эдип айтды. Ол: «Ынха, алагада бурнумы билгешли совга алдырып, эҗемиң ичини якып отурыберерин» дийди. Ана, онуңам дийсең тутанъерли адам болан болдугы — дийип, Капанадзе тукатлык билен йылгырды. — Сенем пикирленип гөр, дзмао, пикирленип гөр... Йөнекей сыпҗырыкдан гангрена дөремеги мүмкиндир...

Эмма Надточиев гайтмышым этмеди. Бирнәче гүнден олар, инди Петин ве профсоюз комитетиниң башлыгы билен билеликде, бәш болуп, начальнигиң борчларыны вагтлайынча ерине етирйәниң кабинетинде отырдылар. Гүррүң дартгынлыды. Отуранларың ынҗалыксызлыгындан, гүррүңиң арасында хәли-шинди агыр-агыр дымышлыгың дөрейәндигинден бу ягдайың оларың хеммесине ёкуш дегйәндиги дуйлуп дурярды. Диңе кабинетиң эеси, хемишекиси ялы аркайынды, ишҗеңди.

— ...Ёлдашлар, мен хеммесини адаты иш тертибинде чөзмекчидим, бу ише җемгыетчилигиң үнсүни чекмекчи хем дәлдим — дийип, Петин гүррүң берйәрди.— Эмма бизиң хеммәмизиң говы, ишеңңир инженер дийип танаян Сакко Ивановичимиз бу ишде диңе ёл берилмесиз консерватизм дәл, эйсем дүшнүксиз хөчҗетлик хем эдйәр. Мен бейле зада ёл берип билмейәрин, муны мен үчбурчлугың ёлбашчылыгына, метбугатың векилиниң өңүнде ресми суратда айдярын, бүтинхалк зәхмет җошгуны йылларында, едийыллыгың бейик хазынасына хер бир адамың өз гүйҗүниң етдик гошандыны гошмага дырҗашян йылларында мен бейле зада ёл бермерин...

«Волга Каспи деңзине гуюляр... Чилим чекмек зыянлыдыр... Сүйт ичмек хайырлыдыр...— дийип, Надточиев ичини якян хайбатлы, умумы сөзлерден үнсүни совҗак болуп гайталаярды.— Бирденкә өзүми саклап билмән, агзыма геленини дийишдирип гойберәймесем ягшыдыр. Онуң ислейәни шол ахырын. Оңа нәме гереккә? Бу гүррүңлере ол нәме максат билен башладыка?..»

— Сизиң, Сакко Иванович, ядыңыздадыр, яш специалистлере, оларың улы илиң бәхбиди үчин, гой, хениз горка болса-да асыллы дөредиҗилигине Щедриниң пекгеси ялы дәл-де, коммунист хөкмүнде гарамагыңызы мен сизден нәхили хайыш этдим ахырын—дийип, Петин бу айдянларының өз төверегиндәки адамлара нәхили тәсир эдйәндигине гөзүниң гытагы билен сын эдйәрди.— Инди мен оны сизден партия ве профсоюз ёлбашчыларының, метбугат векилиниң өңүнде талап эдйәрин... Шунуң ялы ёкуш гүррүң этдирмеҗек болуп, мен элимде барыны этдим. Оны ынха шу ёлдашларам билйәндирлер. Эмма алач болмады! Инди дегишли буйрук чыкармалы болар, оны мен сизе — дийип, Петин газетиң редакторына тарап баш эгип, сөзүни довам этдирип уградӹ — өрән догры ве айны вагтында чап эден макалаңыза җогап хөкмүнде иберерин... Хайпым гелйәр, өрән хайпым гелйәр, эмма сизиң өзүңиз, Сакко Иванович, мени шейле чәрәни уланмага меҗбур этдиңиз. Мен бу чәре сизиң өз ялңышларыңыза дүшүнмегиңизе көмек берер хем-де гымматлы теклиплер гиризйән өз яш

кәрдешлериңизиң дөредиҗилигине хас дыкгатлы гарамагы сизе өвредер дийип умыт эдйәрин...

Капанадзе үшерилди-де:

— Теклиплер?.. Ялңышмаян болсам, хәли-хәзирликче диңе инженер Бершадскиниң проекти хакда гүррүң баряр дәлми?— дийип сорады.

— Вах, диңе ол дәл-ле, Ладо Ильич — дийип, Петин столуң үстүнден бир кагызҗыгы алып, эдил өңкүси ялы асса-асса гепләп, ене бирнәче теклиби санады, олар дүрли вагтда нәмакул тапылан дүйбүнден эхмиетсиз теклиплерди.

— Биз сизиң билен янашык ишлейәрис, а нәме үчин шу чака ченли сесиңизи чыкарман гелдиңиз ахырын?— дийип, Надточиев налап диен ялы сесленди, өзи-де дилиниң уҗуна гелип дуран «болшуңыз гурсун» диен сөзлери айтман зордан сакланды.

— Бу фактларың хер хайсы айры-айрылыкда ёкардан гатышылмагыны талап эденок. Эгер-де бизиң партия ёлбашчымызың бүтинлей адалатлы-совалы болмадык болса, мен олары шу махал хем агзамаздым. Геп фактларда дәл, геп шейле затларың боланлыгында. Мен, гурлушык вагтлайынча ынанылан адам хөкмүнде, өз борҗум дийип хасаплаярын...

Надточиев өзүниң эпет ботинкаларының ясы бурунларына середип отырды. Шеребели, өтгүр сөзлер дилиниң уҗунда айланып дурды. Ол сөзлери, соңуна гараман, бу доңбагыр адамың ган-коксуз юка йүрекли, солак бугдайреңк йүзүне басайса ичи совайҗакды. Айдып билмән, дымып отуранлыгы үчин, Надточиев өз-өзүнден гөвни гечйәрди. «Сакланып билэйсем ягшыдыр, агзыма гелениңи айдышдыраймасам ягшыдыр...» Бирденкә келлесине халаскәр бир идея гелди. Ол зөвве еринден туруп, йүзүни ёкары галдырман, гүңлеч сес билен:

— Багышлаң, мениң йүрегим буланяр...— дийди.

— Нәме?— дийип, Петин оңа алҗыраң гарап, өзүниң башлап угран умумы сөзүни тамамламан гойды.

Капанадзәниң галагоп назарына җогап эдип, Надточиев:

— Йүрегим буланяр, өгәсим гелйәр — дийип дүшүндирди.— Нахарда, элбетде, сачакчымы-нәмеми бир зат ювдандырын-да... Сиз өзүңиз нәме этсеңиз эдибериң...

Өз ыкбалыны чөзмеги үчбурчлугың ве метбугат векилиниң ыгтыярына гоюп, ол агыр-агыр йөрәп, кабинетден чыкып гитди. Бу гүн хениз ресми ат берилмедик ве шол себәпли йөне Дуралга дийлип ат берилйән станция Уралдан ики саны тәзе экскаваторың бөлеклери гелмелиди. Өз кабинетине баранда. Надточиев столуның үстүнде эшелонларың мөхлетинден өң гелмегиниң мүкинди-

гини хабар берйән бир хатҗагазың ятандыгыны гөрди. Ол гейинди-де, управленийәниң даш агзында дуран өз машынының душундан гечип, станция пыяда уградьі.

Ол, өзи айтмышлайын, «белли бир адрессиз» адам болансоң, тайганың дүрли ерлериндәки ачыклыкда, эдил гөк негативдәки ялы болуп, эдил бир вагтың өзүнде онда-мунда белерип, тәзе шәхериң дөрейшине сын эденде, өз яныңдан бегенйәрди. Ынха хәзир ол башы ялаңач, агзы папирослы, Энтузиастлер проспекти билен улы-улы эдимләп, өз вагтында шәхериң меркези болмалы Гидрогурлушыкчылар площадына бака барярды. Гаршысындан үсти балкалы, агач йүкли машынлар гелйәрди, эдил чал гаймак ялы болуп чайканып дуран сувук бетонлы япырык самосваллар габат гелйәрди. Гүйчли-гүйчли МАЗ-лар арлап ве чал түсселерини буругсадып, өз тиркеглерини экидип барярдылар. Ол тиркеглериң үстүнде, суратчының папкасындакы картон ялы болуп, гелҗекки өйлериң эпишгели ве гапылы диварлары бири-бирине сөелги дурды. Надточиев конструктив ойланмагы башарярды. Өвренишмедик адамың гөзүне диңе үйшмек-үйшмек топракдан, хаңалып дуран котлованлардан, гызыксыз чал диварлардан башга зат илмеҗек ерде; ол җошгунлы дөредиҗилик зәхметиниң битирйән реҗели ишлерини гөрйәрди, гелҗеги гөрйәрди ве ол гелҗек оны говы айдым кимин, говы саз кимин шатландырярды.

Гоҗаның ниетине гөрә, эл дегрилмедик тайгада адамларың гөзүниң өңүнде дөрейән шәхер асла токайы гысып чыкармалы дәлди. Токайың диңе проспектлериң, көчелериң гечирилҗек ерлериниң, площадь болҗак ерлериниң агачлары айрылярды. Гурлуп дуран ымаратың янында гоҗаман кедр агаҗы өз шахаларыны яйып дурды. Өйлериң еңсесинде тайга эдил дивар ялы болуп, гелҗекки көчелере утгашып дурярды. Мунуң өзи хемме зада үйтгешик аҗайып гөрк берйәрди. Сосна агачларының бири яңы ёкары галып угран бир җайың эдил янында гөгерип отырды. Гурлушык ишлери вагтында оңа зыян етмез ялы, кимдир бири ол агаҗың сүтүнининң дашына говы эдип толь чолапдыр ве инженер онуң душундан гечип барярка, онуң үстлериндәки гар эрәп, шахаларындан тротуара чалаҗадан чүвдүрилип акяндыгыны гөрди. Ол йүзүни ёкары галдыраңда, агаҗың шахаларының арасында чал токгаҗа бир задың гымылдаяндыгына гөзи дүшди, соң ёлмаланан бир кедр хозунын гараҗа теңңелери ёкарыдан пырланып гайдып, үстүне дүшди велин, Надточиев өз гынанч-гайгыларыны бир мейдан ядындан чыкарып, гөврүми гиңәп, хошвагт җандара йылгырып бакды-да: «Зыяны ёк, ёлдаш белкаҗык, муны-да гайрат эдип башдан гечирерис» дийип ойланды.

Агыр гайгысы ачык ховада кем-кемден айрылып уграды. Эмма ягдайының хас хем эрбетлешмегиниң мүмкиндигини өңүнден дуйян ялыды. «Петиниң өзи-өрән тежрибели инженер ахырын, гөргүли Макароныч палак юмуртга гүзландыгыны онуң гөрмезлиги мүмкин дәл. Шейле болса-да, ол нәме үчин ондан хайгенек биширжек болярка?.. Ай, ёк, онуң пикири о дәл... Йөне сен, гадырлы Сакко, сөвешде оңа янбашыңы тутуп бердиң, ол болса сениң янбашыңа шапылатды. Эмма нәме үчин сөвешйәркә? Бу оңа нәме үчин герекка? Я-да габанып, шейдип йөрдүгимикә? Кәшгә габанмагы үчин бир эсас бар болса...»

Шейдип пикире батып барярка, Надточиев ызындан бир машын етип, эдил янына гелип аяк чекенини дуйман галды. Гөрсе, ол Литвиновың гара лимузиниди. Машының айнасының аңырсындан, эдил догуп гелйән ай ялы болуп, Петровичиң йүзи йылпырдады, Надточиеви тисгиндирен ве онуң дессине йүзүни гызардан бир аял сеси болса, машының ичинден:

— Сакко Иванович, нирә баряңыз? Белки, угурдашдырыс? Мен-ә өе гайдып барярын. Мениң нәхили балык тапанымы бир гөрсеңизләң, мениңде гулагыңы кесселерем дуймарсың. Гөрәймәге кичеңрәк ялы велин, алты кило дагы бар-да... Билер болсаңыз, мениң яман багтым гетирди... Онда, нәме, угурдашмы, биле гидйәрисми?

— Мен станция барярын. Эмма сизиң билен хемише угурдашдырын — дийип, Надточиев җогап берди, ичинден велин, гелшиксиз җогап беренлигине ве өзүниң шатлыгыны машының ичинде өрән көп маңылы йылгыржаклап отуран гарагол Петровичден яшырып билмейәнлигине кәйинди.

— Нәме дийсеңизләң! Өрән говы гүн болды! Гой Петрович мениң олҗаларымы әлтсин, икимиз болсак пыядалап гиделиң. Бормы? Кенар көчеси билен гидәйсек, сизе хас якын хем болса герек, шейле дәлми?— дийип, Дина бирбада бөврүни диңледи.— Йөне нәтсеккәк? Мениң Клавдиям гидипди, өйде хич ким ёкдур... Йөне велин ынха шейдәйсегем болар. Петрович, әзизим, мыдарым, ынха сизе бизиң өйүмизиң ачары, бу азыклары өзүңиз экидиң-де бир ере сокуң, холодилникде гояйсаңызам болар, бу балыг-а холодилниге сыгмаз велин, муны, дагы болмаса, эпишгәниң арасында гояйың. Хошмы? Бормы, мыдарым, кын гөрмәң! Кын гөреңзок герек? — дийип, Дина ялбарып, эллик-ли элини онуң элине дегирди.

— Бор, Дина Васильевна — дийип, Петрович шадыян сесленди ве онуң еңсесинден Надточиеве гөз гыпып: «сыпдырмагын» диййән ялы ышарат этди.

— ...Дүйн мениңки угруна болмады, асыл хич угруна болмады. Эртир билен-э Клавдия мениң янымдан гитди: хасапчылар курсуна окува гирди. Онуң бейитмеги нәдогры диймәге мениң, элбетде, дилим баранок, онуң өзи тас орта билимли гыз, өзи-де акыллыҗа, онуң бүтин өмри гелҗекде, шонуң үчин өй ишгәри болуп йөрмегиң оңа хаҗаты ёк! Эмма мен? Мен нәтмели? Катюша дийсең бетончылар курсуна гидипди. Тамара электротехниклиге гидипди, ынха инди болса, яңкы айдышым ялы, Клавдия-да хасапчылыга окува гитди. Мен, Сакко Иванович, өтен агшам эдил Сидорың гечиси ялы чекиредим.

— Өз мөвритини гечирип барян зат-да — диййип, Надточиев хүмүрдеди. Ол өз янындакы аялдан озмаҗак болуп җан эдйәрди, шол себәпли өзүниң улы-улы аяклары билен гүлкүнч йыгҗам-йыгҗам басярды.

— Нәме, нәме? Нәме диййдиңиз?

— Беловежск зубралары, Дунай готанлары ве өй ишгәрлери өз мөвритини гечирип барян затлар-да диййәрин.

— Сизиң дегшесиңиз гелйәр, эмма мениң халымдан хабарыңыз бармы? Маңа герек зат онуң көмеги хем дәл. Өйде еке өзүм гүнүми нәдип гечирерин ахырын? Дессине гараңкы дүшйәр-де, вагты билен хич даң атанок. Бизиң «Трёхгоркамызда» айдышлары ялы, хатда телефонда дилиң елини алмага-да адам тапыланок... Эмма бу гүн велин хемме ишим угруна болды. Бейле затлар келләме-де геленокды. Эшидйәңизми? Сиз нәме маңа бейле чиңерилйәңиз?

— Сиз маңа өрән говы гөрүнйәрсиңиз.

— Ене өңкиңизе башладыңыз. Сиз мениң шертлерими кабул эдипдиңиз ахырын... Хава, онсоң, сизе айтсам, Дивноярскиниң базарына айланып йөрдүм, эт, соган, бал алдым өйде геер ялы өзүме җорап алдым, бирденкә-де бир адама дүш гелдим. Ол Кряжой обасындан, өзи-де даяныклы адам, сакгалы болса эдил Карл Марксың сакгалы ялы. Дешли адам, ылла Ермак Тимофеевичиң бар-да.

— Ери онсоң, ол Ермак Тимофеевичиң нәме этди?

Надточиев өз хемрасының аяздыр еле гызаран йүзүне, гыравдан җыбарлап гиден узын-узын кирпиклерине серетмеҗек болуп җан эдйәрди.

— Сизе айтсам, ол тутуш бир хекаят! Ынха, бир гөрсем, ол чеңңекли, балыкчылык эсбаплы гелйән экени, элинде болса аэростата меңзәп дуран уллакан, гарынлак балык бар. Хер хили дайзалар оңа: «Балыгың нәчеден? Килосы нәчеден?» диййип, ерли-ерден йүзленйәрлер. Ол болса эдил эшитмейән ялы. Бирденкә мени гөрди-де, баш эгип салам берди, өзи-де шол җеңңел ялы

болуп дуран сакгал-муртуның арасындан чалаҗа йылгыряр. Онсоң менем: «Сатяңызмы? Бахасы нэчеден?» дийдим. Ол: «Бэш көпүк» дийип җогап берйэр. Нэче? Бэш манатмы? Я элли манатмы? «Бэш көпүк». Ине онсоң онуң...

— Оңа Ермак Тимофеевич дийдиңизми?

— Сакко Иванович, гүлмэң, ол, хакыкатдан-да, говы, эмма шормаңлай адам болмага чемели... Хава, ол шол «бэш көпүк» дийип дур. Ине онсоң онуң шол бэш көпүге Поперечныйың аялына бүтин бир себет көмелек берендиги ядыма дүшди. Ур-тут сумкамы ачып гөрсем, бэш шайылыгым ёк. Онсоң ол нэтди дийсеңизлэң, балыгы маңа узатды-да: «Алың, пулуны Кряжоя бараныңызда берерсиңиз» дийди. Шей дийди-де, йүзүниң угруна гидиберди, хатда ызына-да гаранҗакламады.

— Херни онуң янында отлучөп чакманыңыз говы болупдыр — дийип, Надточиев йылгырды.

— О нэме үчин?

— Шол бада от алып, гөк ялын болуп янарды, чүнки ол дуршунга спирте югрулан адамдыр... Мен оңа ав вагтында душ гелипдим. Ол колхоз механиги болмага чемели, йөне, гөргүли, бир ичип уграса, ызыны үзүп билмэн, шол ичип йөрмүш, онсоң ичип-ичип етҗек дереҗесине етенсоң, хер хили дэли-диваналык этмэге башлаярмыш.

— Ери, нэме үчин сиз мениң кейпими бозҗак боляңыз дийсене!—дийип, Дина йүзүни чытып гыгырды.— Хеммеси шейле гызыклыды, сиз болсаңыз оңа «ызыны үзмэн ичип йөрен дэли-дивана» дийип отурыбердиңиз... Ери, боляр-да. Ызыны диңлэң. Бу хениз мениң ровачлыкларымың хеммеси дэл. Онсоң шу өврүлип гидйэн ёл билен машынлы гайдып барярдык. Бирденкэ өңүмизден узын бойлы, сыратлы, гыраларына чал дери тутулан гара поссунчалы, гызыл чаргатлы бир гыз душ гелйэр, гөрсем ол Василёк!

— Василёк?

— Вах, хава-ла, Седыхың гызы Василиса. Сиз олары танаянсыңыз ахырын. Мен болсам оларыңкыда яшапдым. Ол Дери эдарасына сүтүкли дери табшырып, дэри, сечмеми я ок алып, гайдып гелйэн экени. Йүзи болса салык гөрүнйэр. «Нэме болды?» дийип сорадым. Гөрсем, йүзүниң угруна бизиң окув комбинатымыза барып, иңлис дилиниң курсы бар-да, немец дилиниң курсуның ёкдугыны билипдир. Оларың Кряжойында болса немец дилинден сапак берйэн немец аял өлүпдир. Шейдип, мекдеби гутарсалар-да, немец дилини өвренип билмэндирлер, шол зерарлы ол медицина институтына экзамен беренде йыкылыпдыр.

— Бейле болса онда сиз нэмэ бегендиңиз?— дийип, Надточиев эмай билен онуң голтугындан элини гечирди, эмма Динаювашлык билен онуң элини айырды.

— Бейтмэң. Бу ер Москва дэл ахырын. Бу ерде шунча гөз бар, онсоң-да шол узынгулакдан худай сакласын... Инженер Надточиев гурлушык начальнигиниң борчларыны вагтлайынча еринетирйэниң аялы билен иш вагтында голтуклашып йөр дийип, эртириң өзүнде гүррүң эдип уграрлар.

— Сиз горкяңызмы?

— Ёк, горкамок, Вячеслав Ананьевич габанҗаңлыкдан ёкары дурян адамдыр. Эмма ягдайымыз борчлы эдйэр... дийип, Дина бирденкэ яшаҗык гызҗагаза өврүлен ялы болуп, йыгы-йыгыдан геплэп, гүррүңини довам этдирип уграды:— Онсоң ызыны диңлэң, ызыны. Бейле затлар диңе кинода, онда-да диңе иң бир ярамаз фильмлерде болняндыр. Оңа немец дили герек, менде болса Дашары юрт диллериниң курсуны гутаранлыгымың дипломы бар. Онсоң, Василёк бизиң өйүмизе гөчүп гелмели, маңа көмек бермели, мен болсам оны экзамене тайярламалы дийип вадалашдык. Гөрсеңизлэң, өрэн говы болуп дуруберипдир герек?.. Ол өрэн говы гыз, акыллы, медениетли гыз, онуң хем үстесине ол ав авламага өрэн өкде экени. Бирҗе сечме билен белканың гөзүнден урмак боляндыгына мен бир гезек ынанмаҗак болдум. Ол дивардан асылгы түпеңи алды-да, эсли узаклыкдакы сосна агаҗының шахаларының арасындакы бир шишканы гөркезип, гүмпүлдедип гойберди велин, шишка чым-пытрак болды. Хава, ол шейле мерген экени... Өзүниң-де йүз-гөзи гүл өвсүп дур.

Олар өзлери-де дуйман, бир өйүң гар басан баглы ховлусының агзына гелип, эсли вагтдан бэри гүррүңлешип дурдулар, ол өйүң эпишгелеринден бириниң форточкасындан асылып гойлан ёгын бир балык ылла алюминиден ясалан ялы агарып гөрүнйэрди. Хова аязлыды. Надточиевиң совукдан маңлайы агырярды, гулаклары үшейэрди. Эмма ол билдирмеҗек болуп, гулакларына хатда элини-де дегиренокды, сачларының гыравыны-да айранокды. Янындан Дина гитмесе болярды...

— Бу диййэниңиз шол хемме адама ябаны мөҗек лакамыны берйэн гызмы? Гызыклы зат, сизиң ол Гөзел Василисаңыз маңа нэхили лакам берерка?

— Ол сизе эййэм лакам берипдир — дийип, Дина шатлык билен сесленди.— Сизиң энтек хеммэңиз Кряжойда боляркаңыз, ол сизе лакам берипдир. Ол сизи уллакан, гүйчли, эмма... үркек дересыгра меңзедипдир.

Шей дийип, хезил эдип гүлүп, Дина ховлының гапыҗыгындан ылгап гирди.

— А сизе?— дийип, Надточиев онуң ызындан гыгырды.

— Айтҗак дәл — дийип, эгни поссунчалы кичиҗик Динаның эййәм өйүң босагасындан гыгырып, эййәм гапыны ачаныны, өйден болса оны бир гүҗүгиң шатлыклы, ызлы-ызына үйрүп гаршыланыны Надточиев эшидип галды...

Бу гүн бирентек якымлы-якымлы херекетлер хем болды: говы-говы йигитлер, Уралдан гелен монтажчылар, инженерлере меңзәп дуран ишчилер-де, Поперечныныӊ свердловлыларыӊ гелмеги мынасыбетли «пенҗеклеридир җалбарларыны» айрып, комбинезонларыны гейнен йигитлери-де, контейнерлериң йүзүне мел ве көмүр билен: «Дивноярскиниң гурлушыкчыларына Уралың ишчилериниң тарапындан салам»... «Түйс йүрекден иберйәрис»... «Саг-аман ишлемегиңизи арзув эдйәрис» дийлип язылан язгылар-да, аяза ловурдап дуран, уссатлык билен җайдар эдилип ерлешдирилен эпет-эпет машын бөлеклери-де, шеф монтажчылар билен экскаваторчыларың арасындакы, хәли бу машынларың ясалып йөрлен вагтында эмеле гелен достлук-да... Буларың хеммеси шатландырярды. Эмма хатда шу шатлык-да бу поссунчадыр гулакчын лыбаслы хорҗа аялың образының өңүнде бирхили өчүп гидйәрди, онуң гүлкүсиниң, гөзлериниң ловурдысының арасында эрәп гидйәрди. Шонуң үчин, инженер Надточиеве онуң шу ерлериң бириндедигини, шу якындадыгыны, гадымдан бәри иркилип ятан үлкелери оятмага юрдуң хемме күнҗеклеринден шу ере йыгнанан шу дүрли тайпалы көпчүлигиң арасындадыгыны дуюп дурмагындан башга хич зат герек дәлди.

4

Фёдор Григорьевич Литвиновың өзүни көнеден гелйән пайтагт адамы хасапламага долы хакы барды. Селижароволы сал сүрүҗиниң оглы хениз яш йигдекчекә Волганың ёкарларындан Москва гелипди. Шу ерде рабфакда окапды, шу ерде института гирипди. Шу ерде инженерлик дипломыны алыпды. Шу ерде өз курсдашы, комсомол гыз Стёша өйленипди. Москвадакы умумы яшайыш җайындан ол өз Стёшасыны Никитский көчесиндәки чага догрулян өе экидипди ве өзлериниң илкинҗи, соңундан бу ерде хемише шовлап дуран шова шемалдан совуклап өлен перзендини шол умумы яшайыш җайындакы, өзлери үчин фанер туты билен габсалан күнҗеге гетирипди. Шу ере, Чкалов көчесине, инди бу ерде бир махал бейик учуҗының яшандыгыны ятладян гранит тагта асылып гойлан уллакан чал өе ол — яш инженер отуз икин-

жи йылда, Днепрогэс ише гойбериленден соң гайдып гелипди. Шу ерде инди онуң машгаласы — аялы Степанида Емельяновна хемишелик яшаярды. Оларың чагалары — атасы ялы гидрогурлушыкчы инженер оглы Валери-де шу ере языгы, ол хэзир Прибалтикада ишлэп йөрди, оларың гызы Светлана-да шу ере языгы, ол Италияда ишлемэге иберилен дипломатың аялыды. Квартира Степанида Емельяновна эелик эдйэрди. Ол инди бирейиэм энэ өврүлип, агтыкларыны тербиелейэр, бу квартира-да инди агтыклар коммунасы дийлип ат берилйэрди.

Шейле болса-да, догрусыны айтсаң, Фёдор Григорьевич Москвада өзүни мыхман ялы дуйярды. Бир иши чыкып, бу ере самолёт билен геленде, ол Степанида Емельяновна ве онуң агтыклары билен билеликде илки билен «кичи айлав» боюнча айланып чыкярды, ягны өзлериниң хеммесиниң говы гөрйэн Гуржак театрына барып, оюн гөрйэрдилер, цирки гөрйэрдилер ве эгер шовуна душуп, билет тапып билселер, Моисеев ансамблының гүндизки ойнуна гидйэрдилер. Соңра уллакан бир машын тапярдылар-да, говы сүрүп, Москваның гурулян районларына айланып чыкярдылар. Шол сыяхатлар вагтында Литвинов Москваның тэзеликлерине бегенип ики болуп биленокды, шовхун турзайшы агтыкларыныңкыдан кем дэлди, кэмахал архитектура уссаханларына гирип чыкярды, планлара ве проектлере середйэрди. «Айлав» хөкман грузин ресторайы «Арагвиде» нахар эдинмеклери билен тамамланярды, шонда ресторана гирмеклериниң өң янында Степанида Емельяновна хемише:

— Дийсеңем, Юрий Долгорукий кемакыл адам дэл экени, Москваның дүйбүни нире́де тутжагыны билен экени — диен шол бир хенеги эшидйэрди.

Москва айланмак кейпинден чыкандан соң велин, элбетде, эгер гыссаглы иши болмаса, Литвиновың йүреги гысып уграярды, ол хич ынжалып биленокды, онсоң отуз бэш йыл бэри биле яшансоңлар, оңа өрэн белет болан аялы онуң чемеданына тэзе ички гейим комплектлерини салышдырмага башлаярды, ол ички гейимлери болса адамсы, гурлушыкда еке яшамалы болян вагтларында, адатча тэ йыртылянча геййэрди...

Бу гезек ол дуйдансызлыкда гелди, онуң бу гезекки гелши командировка-да, Екары Советиң сессиясына-да, министрликдэки маслахата-да дэлди. Ол гамгын, йүзи салык, гахарлы ягдайда гелди, шонуң үчин оны аэродромда гаршыланда, Степанида Емельяновна өзүниң пайтагтың томаша жайларына кынлык билен тапан билетлериниң көймегиниң мүмкиндигини аңды. Чак эдиши ялы-да болды.

— Эй, гуржак сең ядыңа дүшйәр!— дийип, ол бейле затлардан элли бизардыгыны илкинҗи сөзлеринден аңлатды. Бадабат хаммам чемеданҗыгыны тайярламагыны аялындан хайыш этди-де, Сандуны хаммамына уграды. Шол ерде «йитиҗе буга» чыкып, өз аладаларыны бир мейдан ядындан чыкарды. Эмма бугуң гызгыны шейле бир дереҗә етирилип, келлесиндәки келтеҗик сачлары гымылдашып угранда, Литвинов бирденкә: «Мен бу ерде хаммамда яйнан болуп отырын велин, ол, эхтимал, кабинетлере айланып, өз делиллерини айдып, начальниклери агитирләп йөрендир» дийип ойланды. Келлесине шейле пикир гелен бада бүтин кейпи гачды. Хаммамың буглы отагының ёкаркы тагтындан мелуллык билен дүшди, онсоң, хаммамда говы ювнуп ядаландан соң сувсап, хёзил эдип ичилйән бир күрүшге совук пиводан-да йүз дөндерип, алңасаклык билен гейинмәге башлады.

Бейле чалт гайдып гелмегине геңиргенен аялындан ол:

— Дивноярскиден телефон этмедилерми?— дийип сорады.

— Ол ерде бу махал гиҗе ахырын — дийип, аялы агзындан папиросыны чыкарды.— Нәме, ядыңдан чыкдымы?

— Вей, шейледир-ов. Башга хич ерден телефон этмедилерми?

— Бир ерден бир гезек телефон этдилер. Седой дийдими, нәме дийдими.

— Седых?— дийип, Литвинов үшерилди.— Нәме дийди?

— «Москва» ерлешдим дийди, ынха, телефон номерини-де айтды — дийип, Степанида Емельяновна адамсының алкымына гелип, онуң инди ынҗалыксызлык аралашан мавы гөзлерине сиңе серетди.— Ханы айт гөрейин, сизиң о тайыңызда нәме хекаят гопды? Нәме болды?

— Соң, соң айдарын — дийип, ол җогап берди, аялы болса онуң ягдайының эрбетдигини аңды.

Литвинов дессине телефона барып, герекли номери алды ве таныш сеси эшидип, сөзлемәге башлады:

— Иннокентий Савватеич, бу мен, салам. Хей баран ериң болдумы? Менем хиҹ ере барамок. Нәме дийсене, ынха аялым сени бизе чая чагыряр. Ичдим? Ичеңде нәме, айбы ёк, ене бирки кәсе ичәйҗек экеник-дә. «Чай ичсең — гөвнүң җай» дийипдирлер, онсоңам хемише мен сениң мыхманың болуп йөрмән, сенем мыхман гелмели ахырын. «Гезекли чемче» дийипдирлер. Бор, онда мен саңа гарашярын.— Онсоң Литвинов трубканы гойды-да, аялына:— Ханы, Стёшам, бир чай демле бакалы. Хәзир гелер — дийди.

— Ким ол, обкомың секретарымы?— дийип, Степанида Емельяновна адамсының йүзүне үнс билен серетди:

— Колхоз башлыгы, мениң гоңшым. Өзи-де өрән говы адам. Сиз хернә семавары ёк эден дәлсиңиз-дә? Семавары гайнадай, хас шүвлүмли болар.

— Саңа нәме болды, Федька, нәме бейле айтмажак боляң? Нәме, о ерде ишлериң булашдымы-нәмеми? А айт аҳырын!— дийип, Степанида Емельяновна ынжалман, болдумлы, гүйчли элиндәки папиросыны титредип, адамсының йүзүне середйәрди.

— Булашды, булашды. Мениң билен яңкы геплешен адам мени ярпылажак боляр.

— О нәхили ярпылажак боляр, бу нәме дийдигиң?

— Соң айдарын, хәзир болса сен чай тайярла, хә диймән гелер...

Гапының звоногы жыңңырданда, Литвинов агтыкларыны янындан айрып, гапыны ачмага өзи гитди. Гурлушыгың начальниги билен колхоз башлыгы бири-бириниң нәме иш гөрендигини аңжак болян ялы болуп, бири-бириниң йүзүне сынлайжылык билен середип, даланда бир дем сеслерини чыкарман дурдулар. Эмма аңмадылар, бири-бирине совал хем бермедилер. Не бу ерде, не-де стол башында. Электрик семаваржыгы шыглаярды, онуң хакыкы семавар ялы шыгламагы үчин, Литвиновың оглы оңа бирмахал бир эмели «шыглавук» ясап отурдыпды. Семавары диңе өзлериниң башы жем болан вагтларында гайнадып, столуң үстүне гетирип гойярдылар. Ынха, инди Степанида Емельяновна стол башындакылара семавардан чай гуюшдырып бермек билен билеликде гөзүниң гытагы билен мыхмана сын эдйәрди ве өз ичинден: «Бе, бир колхоз башлыгы юртдакы иң улы гурлушыкларың бириниң начальнигине вехим салар ялы нәме иш эдип билйәркә?» дийип ойланярды. Седых билен Литвинов чайы чашкадан ичип отырдылар. Мыхман хатда блюдажыга гуюп, агзына элтип үфләп, хорпулдадып ичйәрди, өйүнде велин, адатча, хич хачан бейтмейәрди.

— Бейтмек, элбетде, медениетсизлик болса-да боляндыр, йөне велин, шейдип ичсең, чай хас леззетли боляр — дийип, ол, эхтимал, «леззетли» сөзүни билгешли айдып, гүррүңе башлады.

— Биз Волгада хем, ынха, шейдип ичйәрдик... Биз тверлилериң яшайшы, элбетде, сиз сибирлилериңки ялы дәлди, чайы диңе байрамларда болаймаса, башга вагт гөремзокдык. Бир дүгүр гант билен дөрт-бәш чашка ичйәрдик — дийип, Литвинов ятлаярды.— Твердекәк, сал ялы эдилип бир-бирине даңлан агач-тагталары деря билен акдырып, пристана гетирип табшырярдык-да, хасап-хесибимизи алып, дессине Красная слобода гидйәрдик, шол ерде фабригиң бейле янында бир чайхана барды... Ана, шол ерде чай

ичмэге башлаярдык... Онуң-да йөне адьı чайды-ла, улурак чәйнеги гайнаг сувдан долдурып, дашына гечйәрдик, атылян чай болса дөрт адама бир атымлыкдыр...

Степанида Емельяновнаны гең галдырып, оларың икиси-де ниреде ве нэхили эдип чай ичйәндиклери барада гүррүңлешип башлады, соң Москваның тәзе гурлушыклары хакда, империалистлериң Гүнбатар Берлинде эдйән хилегәрликлери хакда, халк хожалык советлериниң дөреден говы ве ярамаз затлары хакда гүррүң ачдылар. Адатча, рус адамларының чай башында гүмүр-ямыр эдишлери ялы, месайы гүррүңлешйәрдилер, эмма бу гүррүңиң оларың хич бирини кән бир гызыкландырмаяндыгы Степанида Емельяновнаның сынчы гөзүнден сыпып билмеди. Онсоң, Степанида Емельяновнада бу икисиниң арасында, хакыкатдан-да, дүйпли бир хекаят бар болмага чемели диен дуйгы эмеле гелди. Эмма мыхманыны угратмага онуң билен билеликде далана чыкан бадына, Литвинов өзлерини гызыкландырян меселе барада гүррүң ачды:

— Онда, диймек, сени хениз хич ере чагырмандырлар-да? Хич ере бараңокмы?

— Шу ики арада нирэ барайын... Геленимиз яңы ахырын. Сиз нэтдиңиз?

— Менем хич ере барамок.

— Эх, Фёдор Григорьевич, белки, өзүмиз оңшарыс? Сен өз деңзиң билен, гөр, нэче адама вехим саляндыгыңы бир пикирленип гөр ахырын.

— Вах, пикирленип гөрдүм-ле, онда-да нэхили пикирленип гөрдүм, Савватеич — диенде, Литвиновың инчемик сеси ховсалаланмагындан яңа хатда гырылҗык чыкярды.— Пикирленип гөрмек кемини гоймадым, шонуң үчин мен саңа айтсам, бу ише сен гечмишден середйәрсиң, мен болсам гелҗекден середйәрин... Сен акыллы адам, хонха саңа Маяк диййип ат бердилер, эмма бу ишде велин сен гөтинлэп йөреҗек боляң. Онуңам үстесине, ол хата, гөр, нэче адамы ырдың. Онуң нэмэ гереги бар?

— «Екэниң чаңы чыкмаз» диййипдирлер — диййип, Седых йылгырды, эмма йылгырышының угры болмады.

— Ынха гөрерсиң, Савватеич, соң өзүң утанарсың.

— Зыяны ёк, Фёдор Григорьевич, «Ялаңач талаңдан горкмаз» диййипдирлер. Раст гелен болсак, гой, инди хайсымызың мамладыгымызы Москва чөзсүн. Екардан ол хас говы гөрйәндир.

— Боля-да, гой, чөзсе чөзсүн.

Гүррүңиң дүйп манысына хениз ончаклы душүнмесе-де, Степанида Емельяновна бу гысга бойлы, агаҗет, хорошаҗа адамың

гунт ялы болуп дурандыгыны гөрди. Оны Литвинов-да гөрди. Гөрди-де, өз янындан: «Хей-де бу адамы дэндерип болармы?» дийип ойланды.

— Таңры ялкасын, еңңе, чайыңыз үчин, эден хеззетиңиз үчин — дийип, Иннокентий салыкатлылык билен баш эгди. Ол гапыны япып гиденден соң болса, Степанида Емельяновна:

— Чакмак дашы ялы бердашлы адам экени — дийди.

— Сибирли-дә — дийип, Литвинов бөврүни диңләп җогап берди ве бирденкә, хич зат соралмадык ерден, хатда зейренйән ялы эдип, өзүниң Онь дерясының боюндакы адамлар билен эден җеделли хакда аялына гүррүң бермәге башлады.

Москва җеделе улы үнс билен гарады. Бу барада озал Дөвлет план комитетинде-де, Министрлер Советиниң аппаратында-да гүррүң болупды. Инди мунуң билен улы адамлар мешгулланып уградылар. Бирнәче маслахат чагырылды. Электростанциялар ве оба хоҗалык министрликлериниң векиллери чыкып гепледилер. Тарапларың хер бири дегерли, гөвнеҗай делиллери гетирйәрди, тарапларың икиси-де өз диенини тутуп дурярды. Пайтагтда болмаклары узага чекйәрди.

Онянча болса Дивноярскиде ишлериң баршы барада Литвиновың ынҗалыксызланмагы барха артярды. Ол ерде ягдай нәхиликә?.. Литвинов хер гиҗе телефон эдйәрди, чалаҗа геплеҗек болуп хер нәче җан этсе-де, гырк сеси бүтин квартираны яңландырярды. «Көп мукдарда өндүрилмели бетон өндүрилип уградымы? Деряның дашгыны ненең? Ховп саланок герек? Уралдан экскаваторлар гелдими? Адамлар барада ягдай ненең?» Телефонда эшидилиши ярамазды, хәли-шинди гүррүңиң арасы үзүлйәрди. Литвинов галагопланып гахарланярды. Хеммеси ербе-ер дийип, Петиниң ынандырҗак болмагындан Литвиновың гөзи сув иченокды. Надточиевиң җогапларыны диңләнде, Литвиновың гөвнүне болмаса, ол нәмедир бир зады айтман гойян ялы болуп дуюлярды...

— Ялан сөзлейәр, ачык ялан сөзлейәр. Олар нәмедир бир зады менден яшырярлар. Менсиз оларың бир иши-хә оңуна дәл болмага чемели — дийип, ол кроватың үстүнде янашык ятан ериңден аялына зейренйәрди, бирденкә болса себәпсиз ерден гахарланып:— Бейдип чилим чекмесене, түссәң халыс йүрегиме дүшди. Ек йигрендигим теммәки түссеси — дийип гыгырярды.

Аялы болса, сесини чыкарман, кроватдан турярды-да, кухнядан бир стакан сув гетирип берип:

— Ме, ич... Ол ердәки адамларам сенден акылсыз дәлдир — дийййәрди.

Ахырсоңы, җеделиң дүйп манысы боюнча карар чыкарман, Москва абрайлы бир комиссия дүзди. Шоңа хеммесини ене бир гезек барлап, дегширип гөрмеги ве чыкаран нетиҗесини хабар бермеги табшырдылар. Бу ишлер үчин гысгаҗык мөхлет хем белленилди.

Литвинов бу барада аялына гүррүң беренде:

— Ай, нэтселер шейтсинлер, тизрэк өе гайтсам боляр — диенини дуйман галды.

— Өе? Шу махал сен өйүңде дәл-де, дагы ниреде? — дийип, аялы гатырганды.

— Багышла, мениң Петровичимиң айдышы ялы, дүзелериндә — дийип, Литвинов оюн эдип, башыны сыпдырҗак болды, эмма баша бармады.

— Онданам башга, мени нэме өз яныңа чагыраңок? — дийип, аялы хас гыңырлык билен сорады.

— А бу махал сени нирэ экидейин ахырын, Стёпушка. Чадырамы?

— Ол Петина үчин герек боланда велин, өй тапып бердиң герек? — дийип, Степанида Емельяновна өңкүсинден-де бетер гыңырлык билен сорады, чүнки узак йылллардан бәри биле яшашып гелйәндиклерине гарамаздан, дүнйәдәки хемме аялларың болшы ялы, ол-да адамсыны ишлерден-де, ёк ерден тапылаймагы мүмкин бассаш аяллардан-да, гараз, габанярды.

Гүррүң аэродромда барярды. Янларында Иннокентий Седых дурды.

Бейле гүррүңлери җыны алмаян Литвинов дессине йүзүни саллап:

— Ери, гойсана — дийип, аялының йүзүни алды. Соң аялыны бир чете экидип, оңа ялбармага башлады: — Сен, нэме болса-да, бизи хабардар эдип дур. Мен саңа телефон талонларының он санысыны гойдум, хер гүн телефон эдип дур. Бир зат эшидәйсең, дессине молния заказ бер. Бормы?.. Министриң аялы Клавканың янына барып дур. Белки, онданам оҗук-буҗук эшидерсиң, оны-да молния билен хабар бер, бормы?

— Ери, боляр-да, өзүң ялы болмайын, телефон эдерин — дийип, Степанида Емельяновна өз гаршысында дурана мисли агтыгы хөкмүнде ене алчаклык билен гарап, дөзүмсизлик билен вада берди...

«Җеделли тараплар» өе биле гайдып барярдылар. Самолётың гоняан вагтларыны-да хасап эдениңде, олар ховада он сагада голай болмалыдылар. Ол озал хем мәлимди, эмма өзлериниң Дивноярскисинден хич хачан хич яна чыкмадык. Глафира Москва иңңэн

дашдадыр, Кряжойдан башга хич ерде кемаллы нахар биширип билйән дәлдирлер дийип ынанярды. Ол йүвүрҗисини шейле бир үпҗүн этди, хатда онуң азыгы гайдышын ёлы үчин-де галды. ТУ-104 кысымлы самолётың гүл пүркүлен ялы энҗамландырылан салонында Седых ловурдап дуран столҗугың үстүне газет язып, өзүниң галан азыкларыны яйрадып гойды. Көп чорба сөвадан адам болансоң, ол гурт ялы шаграп дуран бир затлы халтаҗыгыны элине алып, буфетиң тутусының аңырсына бир азаҗык вагтлык гирип гитди. Шол ерде ол буфетчи гыз билен бир зат хакда пышырдашды, бир азаҗык вагтдан болса салоның ичине бөрегиң хошбой ысы яйрады.

Ол бөреклери Глафира доңдурылан гөрнүшде йүвүрҗисиниң чемеданына салып гойберипди. Йүвүрҗисиниң Москвада ол бөреклер билен хеззетләр ялы адамы ёкды. Задының гадырыны билйән Иннокентий олары эпишгәниң ики гатының арасында йүпден асып саклапды, шейдип, олары иймән, доңдурылгылыгына ызына алып гайдыпды. Ынха инди ол бөреклери хезил эдип ийип отыркалар, Иннокентий Седых-да, Фёдор Григорьевич Литвинов-да өз ичинден: «...Вах, шу махал җүбимде тайяр карар болаян болса болмаярмы» дийип, өзлериниң җедели барада белли бир карара гелинмәндиги үчин ахмыр эдйәрди.

Старосибирскде ТУ-104 кысымлы самолётдан дүшүп, кичеңрәк бир самолёта мүндүлер. Бу самолёт ончаклы безегли дәлди ве өзалкы вагтлардакы «Максим» дийлип ат берлен отлуларың диңе отурылян орунлы вагонына чалым эдйәрди. Онуң ичини дүрли адамлар: ковбойкалы, гырык сесли геологлар, яңаклары еле гайзыган, додаклары ярылан алтын газыҗылар, промысел машынларының шеф монтажчылары хөкмүнде барян солак йүзли москвалы инженерлер, Дивноярскиниң гурлушыкчыларына концерт гөркезмәге барян мешхур айдымчы, каникулдан гайдып гелйән ики саны якут студент гыз долдурып дурды.

Бу дүрли адамлар бири-бирлери билен дессине таныштылар ве өзлериниң гызыкланян затларына лайыклыкда топарлара бөлүндилер. Шейдип, ынха эййәм салоның алынкы тарапында чемеданың үстүнде шаркылдадып, домино ойнаярдылар. Меркези креслоларда болса өрән гызыклы карт ойнуна башланылды. Самолётың гуйрук тарапында бири-бириниң гаршысында чоммалып, айдымчы билен алтынчыларың бири гөс-гөни ерде гойлан күшт тагтасының үстүне япырылып отырды.

Бу көпи гөрен, шовхунлы җемендәниң арасында, пашырдап отуран бол отлукдакы оранжерея гүли ялы болуп, оперетта гейимли ве гыраларының ашагындан гара сачларының ыкҗам өрүмлери

əгнине дүшүп дуран пилоткалы проводник гыз, ылла гурҗак ялы болуп, бир онда, бир мунда пейда болярды. Креслоларың арасында икиянлайын гатнап, ол гыз янашык отуран ики саны яшулы адама хәли-шинди геңиргенип середйәрди. Ол яшулуларың икисиде дымып отырды.

Литвинов иллюминатордан середйәрди: иллюминаторың аңырсы түкениксиз тайга болуп яйылып ятырды. Екарсындан середениңде, йүзүниң кәерлери акҗарып гөрүнйән кичеңрәк толкунлы, ынҗалыксыз гөк деңзе меңзейән адаты гыш тайгасыды. Гөз етйән ерлерде не оба, не-де түссе гөрүнйәрди. Мисли гылыҗың галдыран тыг ызы ялы болуп гидйән гөс-гөни шосседен, электрик симлериниң шоссәниң бойы билен хатарланып гидйән демир сөйгетлериндең башга хич бир адам ызы гөзе иленокды. Эмма Литвинов Оньгурлушыгың планлары билен шейле бир өвренишипди, хатда бу эл дегрилмедик тайгада бейик деряның өңүни бөвейән бенди-де, мешхур Байкалдан бирҗик-де кичи болмаҗак тәзе Сибирь деңзини-де, онуң кенарларындакы заводлардыр шәхерлери-де, бетонланан гәми дуралгаларыны-да, ол дуралгалардакы кораблары-да ачык гөз өңүне гетирйәрди.

Серетмәйин дийсе-де, ол махал-махал янындакы Седыхың йүзүне середйәрди. Седых япырылып, ягырнысыны түңңердип отырды. Онуң гарры бүргүде шу махалкы меңзешлиги хемме вагтдакыдан бетерди. Ягшың ашагында эзилип отуран бүргүде меңзейәрди. Литвиновың онуң шу махал нәме хакда пикир эдйәнини билеси гелйәрди... Онуң бу ердәки затларың хеммесиниң Ермагың заманындакы ялылыгына галмагыны ислемеги мүмкин дәл ахырын.

— Гөр, нәхили улы гүйч!—дийип, Литвинов ашагы гөркезди. Янындакы Седых сесини чыкарман, диңе гөзүниң гытагыны айлады.— Шу гүйчлери оядайсак, бүтин юрдумызың үстүни байлык билен гөмерис.— Седых шиндиз хем сесини чыкарман отырды. Литвинов болса ичине сыгдырып билмән:— Шу гиңишлигем саңа дарлык эдйәрми?— дийди.

— Дарлык этсе-этмесе-де, Фёдор Григорьевич, җедел ол хакда дәл — дийип, Седых җогап берди.— Ынха, эгер сениң тениң бир ерини гопарып алҗак болсалар, гыгырарсың герек?.. Ине, геп шонда. Ине шонуң үчин биз гыгырярыс.

Олар бири-бирине шундан башга хич зат диймедилер, сеслерини чыкарман, самолётдан дүшдүлер, өзлериниң хер бирине гарашып дуран машынларың янына, сеслерини чыкарман бардылар ве диңе узакдан бири-бирине эллерини галгадып, өйли-өйүне гайтдылар.

Литвинов машына гирип, өз янында отуран бада, Петровичиң оңа айдан илкинҗи хабары Олесь Поперечныным майып болуп ятандыгы хакдакы хабарды.

— О нэхили майып болуп ятыр? Оңа нэме болды?— дийип, Литвинов өр гөкден гелди.

— Йүк дүшүрилйэн станцияда бир демир дегипдир. Йүк дүшүрйэнлер ол ерде экскаваторларың бөлеклерини дүшүрйэн экенлер, Олесь Поперечный хем, элбетде, шол ерде экени. Онсуз оңҗак гуманлары бармы? Ине, шол ерде оны бир зат басыпдыр. Элбетде, өлүм ховплы дэл, йөне мазалыҗа дегипдир. Кеселхана шэхерҗигиниң хирургия бөлүминде ятыр.

— «Мазалыҗа!» Хамала бир товук хакда гүррүң эдйэн ялы айдышыны гөрсене — дийип, Литвинов гахарланды ве гахар билен:— Кеселхана сүр!— дийип буюрды.

— Фёдор Григорьевич, сизе управлениеде гарашярлар. Елдаш Петин сизи гаршыламага адамлары йыгнады.

— Гүррүңи көп этме — дийди-де, Литвинов эсли вагт дымды, соң:— Поперечный хакда башга нэме билйэң?— дийип сорады.

— Башга хич зат... Йөне өз орнуна доганы Борьканы гойҗак болярмыш... Сиз оны гайгы этмесеңизлэң, Фёдор Григорьевич, ол ерде хэзир онуң төверегинде бүтин медицина хозанаклап йөр. Старосибирскиден самолёт билен бир хирург хем телим гайта гелип гитди...

Гөс-гөни ёлдан гелшине, эгни поссунлылыгына, гулагына ченли чүмрүлен йылы шляпалылыгына, элемтас болуп, гурлушыгың начальниги эдил яңы какылан зикге ялы тэп-тэзе кеселхана шэхерҗигиниң хирургия корпусына күрсэп урды. Онуң боюна лайык халат тапмадылар. Узын халат бердилер, онсоң ол, халадының этеклерини ерден сүйрэп диен ялы, палата барып гирди. Олесь бир эпишгэниң янындакы четки койкада хорланан йүзүни ак там эдип ятырды. Йүзүни кэерлеринде ак түй гөрүнйэн сакгал басыпдыр, көйнегиниң якасындан болса эййэм бүтинлей чаларан түйлер хем гөрнүп дурды. Мунуң өзи чаласын, догумлы, агаҗет экскаваторчының, адатча, кэн бир гөзе илип дурмаян хакыкы яшыны дессине аян этди.

Герек еринде украин дили билен рус дилини гатышдырып дегишмеги башарян Литвинов:

— Бу нэме болундыгы, ягшы йигит?— дийип сорады.

— Пелек ишидир, Фёдор Григорьевич — Олесь хем дегшип җогап берди.

— Ол нәхили болды дийсеңизләң, Фёдор Григорьевич — дийип, мисли аңырсы гөрнүп дуран ялы гаш-кирпикли бир нәсаг адам гүррүң бермәге башлады.— Ол, ынха, шейле болды: бир маховиги крана беркидип, ёкары галдырдылар, эмма трос ишлемеди. Онуң сиимлери бир-бирден гырлып уграды. Маховигиң ашак янында ураллы бир йигит ишләп йөрди, ол тросуң үзүлип урганыны гөренокды. Эгер Александр Трифонович болмадык болса, маховик ол йигиди мынҗыратҗакды. Ол йигиди Александр Трифонович ур-тут дартып алды, эмма өзүне бир тагта дегди.

— Вах, ягшы йигит, гелен бадыма ягшы-да бир бегендирдиңиз!— дийип, Литвинов гынанч билен айтды.— Ери, инди ненең?

— Эрбет дөвлен ери бар, омурданының богуны чат ачыпдыр. Инҗигидир дабанына-да зыян етипдир — дийип, гурлушыгың начальнигиниң еңсесинден пейда болан врач рапорт берди.

— Хачан аяк үстүне галдырарсыңыз?

— Онуң бир зады болар велин, йөне, ынха, саг элимиң ысмаз болуп галмагы мүмкин диййәрлер — дийип, Олесь зор билен йылгырҗак болды, эмма додаклары титрәп, диен этмеди, шол себәпли йүзүнде диңе найынҗар херекет эмеле гелди.

Өйлән нахарының вагтыды. Гезип билйән нәсаглар тәзелигинден эпилмеҗек боляң ве петиң ысы гелип дуран гөк халатлы гөрнүшде, аякларындакы пашмакларыны шыпылдадып, коридорда гымылдашып йөрдүлер. Узакдан тарелкаларың шакырдысы гелйәрди, онсоң хер дүрли, йити дерман ысларыны басып, коридорлара ве палаталара йөнекейҗе кеселхана нахарының ысы яйрады. Бу өй овазларыдыр ыслары Литвинова нәме үчиндир ылайта-да ёкуш дегйәрди.

— О нәхили ысмаз болуп галҗакмыш? Онуң алаҗы болмазмы?— дийип, ол врачдан дөзүмли сорады.— Сиз муны маңа шейле бир беҗерип бериң, «Гув көли» балетинде танс эдип билер ялы болсун. Мунуң нәхили адамдыгындан хабарыңыз бармы!.. Ханы, сениң өзүң айтсана, ягдайың ненең, илдеш?

— Сиз, говусы, о ерде Москваның нәхили карара гелендигини айтсаңызлаң — дийип, Поперечный сорады.

— Инди, элбетде, хеммеси мәлим... Йөне энтек хич бир карара гелненок, Олесь. Москва энтек дегширип төрйәр... Боляр-да, онда, Олесь, тизрәк гутул, достум. Барды-гелди бир зат герек болса, гөс-гөни маңа телефон эдәйгин.

Онсоң, габа меле гашларыны чытып, Литвинов палатадан чыкды. «Аяк үстүндәки» нәсаглар коридорда бир умумы столуң башында нахар ийип отыркалар, оларың душундан гечип барярка, оларың саламына җогап берип, элини галгатды-да:

— Нош болсун. Нахарлайышлары ненең, ягшымы?— дийди.

— Хич ненең дәл... Ганымат... Таңры ялкасын — дийип, бирнәче сес ерли-ерден җогап берди.

Эмма нәсагларың ызындан барянларың гарашян отагында, Литвинова таныш ялы болуп гөрнен, шар гара гөзли, долуҗа бир аял Литвиновың ёлуны кесди. Ол аялың ызында болса, өрүлип гойберилен келтеҗе сары сачлы бир гызҗагаз ол аяла гөзүни мөлердип дурды.

— Сиз бизе көмек береверең, Фёдор Григорьевич. Мен Олесь Поперечныйның аялы — дийип, ол аял полтавалыларың сөзлейши ялы, сөзлерини узалдып, хошоваз сеси билен йүзленди.— Сиз көмек берәймесеңиз, бизиң гетирен азыгымызы аланоклар. Шу ерде берилйәни етйәр диййәрлер. Нәмеси етйәрмиш, калориясымы? Калориясы етсе-де етйәндир велин, бу ериң калориясы өрән ягдайлы болмага чемели. Бизиң Олесимиз өй нахарына өвренен адамдыр. Ынха, гызым икимиз оңа келемлиҗе чорбаҗыкдыр вареники гетирдик. Эмма аланоклар.

— Бу ериң нахарындан өлмесең өлмерсиңем велин, гүлмерсиңем — дийип, онуң янындакы гызҗагаз гөрнетин яңыҗа бириниден әшиден сөзлерини гайталап, догумлылык билен сачҗагазларыны галгатды.

Гурлушыгың начальнигини уградып барян старший врач, геп салгындан, хеммесини дегишмә өвүрҗек болуп:

— Гөрсеңиз, бизе өрән гыңыр гараяндырлар — дийди.

Литвинов аяк чекип, бөврүни диңледи ве бирденкә ызына, коридорда нәсагларың нахар ийип отуран ерине бака өврүлди. Барып, столуң башында отурды-да:

— Ханы, калорияңыздан маңа-да бериң — дийди.

— Сестра, ене бир адамлык гетиреверең — дийип, старший врач алҗыранлыгыны зордан яшырып серенҗам берди.—Йөрүң, Фёдор Григорьевич, мениң кабинетиме бараялың, дадып гөрмегиңиз үчин нахары шол ере әлтерлер.

Фёдор Григорьевичиң инчеден гыйылан мавы гөзҗагазлары вәши хем шадыян середйәрди.

— Е-ёк, оныңыз болмаз. Тайярланылян нахары солдат котелогындан дәл-де, кухняда дадып гөрйән командириң угурсыз болдугыдыр — дийди-де, Литвинов янында отуран нәхошдан:— Ханы, достум, чемчәңи бер бакалы — дийип хайыш этди.— Горкмаң, доктор, мен ёканч кеселли дәлдирин. Өкүз ялы сагдырын.

Нахар ийип отуранлар иймеклерини гойдулар. Нәхошлар медицина начальниклерине, әли бир адамлык гап-гачлы гаймалаклап угран хоҗалыкчы медсестра, эййәм нахар алып гелмәге етишен,

зөммүк сопбачлы ашпез аяла өз янларындан хешелле какып гөз айлаярдылар. Шу ериң өзүнде, умумы столуң башында Литвинов нахарың биринҗисинден дадып гөрди, икинҗисинден дадып гөрди, стакана гуюлгы реңксиз сувук киселден овуртлап гөрди, онсоң: «Хә-э» дийип сесленди-де, зөвве еринден туруп гидип гитди. Гидип баршына нәхошларың говур турзуп, ерли-ерден геплешмәге башландыклары ыздан Литвиновың гулагына гелйәрди.

Ынҗалыгы гачан хоҗалыкчы сестра зордан Литвиновың ызына эерип баршына:

— Бу гүн бизиң нахары оңлы тайярлап билмедик гүнүмиз, кварталың аягы-да. Бизиң лимитлеримиз гутарды... Онсоңам, бизи соңкы хепделерде умуман ярамаз үпҗүн этдилер — дийип хүмүрдейәрди.

Литвинов аяк чекди-де:

— Киме, хачан, ниреде сиз ол хакда айтдыңыз?— дийди. Онуң маңлайында диклигине гидйән йыгыртлар пейда болды, мавы гөзлери гараңкырады.

Гурлушыкдакы администраторларың хеммесиниң-де билйәндиги ялы, Фёдор Григорьевичиң гөзлериниң гараңкыраян вагтында нәхили хекаят болмагының мүмкиндигини билйән баш врач гүррүңе гошулып:

— *Биз ол хакда телим гайта меселе гойдук* — дийди.

— Гурлушыкчыларың нәхошланларыны кемаллы нахарламагың дерегине, сиз өзүңизиң ол меселелериңизи ниреде, хачан, кимиң өңүнде гойярсыңыз? *Ярамаз үпҗүн* эдйәндиклери барада киме шикаят этдиңиз? Кимиң аягындан шикаят этдиңиз?— дийип, Литвинов гахарланып гитди, эмма палаталарың гапыларының чалаҗа ачылып уграндыгыны гөрүп, өзүне гөрнетин зор салып сакланды.— Боляр, соң йөрите хорланмак үчин сизе бир айлык гелип ятарын-да. Хәли-хәзирликче болса, колорияларыңызы говуландырянчаңыз, гетирилйән затларыбери алың.

— Хава, йөне министрлик тарапындан белленилен тертип бар ахырын...

— Адамлар тертип үчинми я тертип адамлар үчин?— дийип, Литвинов гызыкланды ве хошлашман, чыкалга тарап уграды. Эмма өрүлипҗик гойберилен сары сачлы ёгнасҗа гызҗагазың душуна етенде аяк чекди-де:— Сен, гызым, бу ерде иң принципиал адам болуп чыкдың. Сен меселе гояңок-да, болмалысыны талап эдйәрсиң. Сениң адың нәме, гызым?— дийди.

— Ниңа.

— Нина, үхүм... Хайп, сениң ёкары медицина билимиң ёк экени. Ёгсам сенден өрән говы баш врач чыкарды. Өелик гөзи билен

гараян, тутанъерли баш врач.— Онсоң, онда-мунда гаймалаклашып гөрүнйән ак халатлара серетди-де: — Иң эсасысы болса, принципиал баш врач чыкарды — диййип, сөзүниң үстүни етирди.

6

Иннокентий Седых хер гезек Ёкары Советиң сессиясында я-да оба хожалык барада хайсыдыр бир бүтинсоюз маслахатда болуп, Москвадан гайдып геленде, өйдәкилере хем дост-ярларына пайтагт совгатжыгыны гетирйәрди. Онуң шол совгатжыклардан долдурян, билине чекилен кемерлериниң сүрчеги чыкан көне фанер чемеданы хемише дийсең агыр болярды.

Ол бу гезек геленде велин, самолётдан еңиллик билен дүшди, оны гаршыламага баран оглы Ваньша чемоданы элинден аланда, онуң бошдугыны дуйды. Какасы, хемише гайдып геленде эдиши ялы, өзүнден колхозың ишлери барада сорашдырянам болса, онуң хортаңрак гараягыз йүзүнден хемишекиси ялы хич зат аңып болмаян хем болса, Ваньша бу сапар какасындан өзүниң көп вагтдан бәри арзувыны эдип йөрен тәзе чыкан спиннинг тегеги ёкдугыны ве чөзмек үчин пайтагта гиден меселесинде-де, мегерем, онуң утмандыгыны аңды.

Ваньшаның өзи Кряжойың бейлеки яшлары ялы гөче-гөчлүге гаршы дәлди. Биркүч йыл мундан озал «Красный пахарың» правлениеси өз хусусы башлангыжы билен яш машгалалары гөчүрип элтмек үчин тайгада ики якасыны токай тутуп отуран Ясная деряжыгының боюнда гурлушык ишлерине башлады. Ол ерде гурулян жайлар Иннокентий Седыхың Москвадан гетирен планы боюнча өрән акыллы-башлы эдилип гурулярды. Өйлер ики хили тертип билен эмеле гелйәрдилер: биринжиден, улы эпишгелери, секижиги, эйванжыгы зады болуп, шәхер жайларына меңземелиди. Икинжиден болса, ховлы болмалы дәлди. Чүнки агроном Анатолий Субботин тарапындан ёлбашчылык эдилйән яшларың гөчүп бармалы бу посёлогында мал сакламасыз эдилипди. Фермадан сүйди нагт пул берип алярдылар, хатда барып нахарланар ялы я-да өе алып гайдар ялы нахарханажык хем ачылыпды.

Ваньша өз «азманыны» мүнүп, какасының эй гөрйәни хем колхозда Тольша диййлип атландырылян агрономың ызындан йыгы-йыгыдан Ново-Кряжево гидйәрди. Ваньшаның ол ерде достларам аз дәлди. Олар гаты говы яшаярдылар. Бу ериң бары-ёгы үч саны отагдан ыбарат болан кичижик клубы көне мүлкдәки, бир вагтлар староверлериң бутханасы болан, Медениет көшгүнден хас көп адамлыдам, шагалаңлыдам. Какасының янына үйшйән гоңшула-

рының зейренчлерине, ата-баба отурымлы ерден гөчмек хакда эдилйән ёкунч гөрүҗиликли гүррүңлере гулак асып, Ваньша томус вагты адамларың үч сменада — гүндизине гөгейине меңзеш, ёгын сесли, чишик-чишик мөҗеҗиклериң, икиндиналар чиркейлериң, гиҗесине болса тә даң атянча гахарҗаң чыбынларың — пет-бизарыңы чыкарян йигренҗи затлары болан, бирейиәмден бәри дарлык эдйән бу адаҗыга нәме үчин япышып ятандыкларына, даш-төвереги сув билен кесилен дар мүлклериң, бу бир-булашык ховлуларың булар нәмесини эй гөрйәндиклерине дүшүнмейәрди... Москваның нәме нетиҗә гелендиги Ваньшаның аладасына-да дәлди. Йөне ынха какасының спиннинг тегегини гетирмәндиги велин муны гынандырярды, чүнки бир гезек гүйз Ясная деряҗыгына биле балык тутмага гиденде, инженер Надточиевде гөрен шол тәзе тегекли чеңңеги гаты говы затды. Оны сувуң эдил айланян ерине ташлан бадыңа ала хариус балыклары деррев чекип башлаярдылар.

«Азманы» токайың ичинден, тигирлериң йөрейән ери чукур болуп гиден ёл билен сүрүп барярка, йигит серетмән-серетмән бирденкә какасына бакан гаңрылды. Иннокентий түңңи буруңлы келлесини ашак салып отырды. «Бу асыл нәме алып гелдикә, нәмәниң пикирини эдйәркә?» дийип, Ваньша өз янындан чак урярды. Йөне велин Седыхларың машгаласында эгер өңүрти улының өзи башламаса, оңа геп атмак диен зат болмаярды. Нәлер билеси гелип ичи быҗыклап барян Ваньша йөне улудан демини алайярды:

— Бизиң клубҗугымыз-а саляндырлар?— дийип, тейахыры какасы сорады.

— Оларың агачлары етмедими нәмеми, бир хепде ялы ишлерини-хә тогтатдылар. Дуйн шол агач кесилйән ерден кесишдирип алып гелип бердилер өйдйән... Яңы сең өңүңден чыкайын дийип гелйәркәм тарк-турк сеслери-хә барды.

Иннокентий улудан бир демини алды-да дымды.

— Павел Васильевичиң ягдайы нәхили?

— Дюжевиңми? Эрбет дәл ялы. Шу вагт бир үйтгешик билдирип барян зад-а ёк. Арада бир гүн биразаҗык гөрен экен. Онданам деррев ачылды. Нирәдир бир босагаң этеклерине гиден экен, шол ерден бир улы балыгам тутан бора чемели, оны гелйәркә Дивноярскиде хайсыдыр бир хелейҗиге беренмиш дийибем гүррүң эдйәрлер. Хәзир-ә ол гул ялы. Догрымы айдян... Йөне, кака, мен өз янымдан пикир эдйәрин: ол нәме бейле ичйәкә?

— Ол затлар сениң акылың етҗек зат дәл — дийип, какасы онуң сөзүни бөлди.— Ынха ол сениң атаң: «Герек еринде сесиңи

чыкарман отурсаңам акыллы сөз айдан ялыдыр» дийиәндир. Шей диенини эшитмедиңми? Машынларың ремонты говы баряраны?

— Онда-да космики тизлик билен баряр. Шол от-ийм үчин диен конвейеримиз Ново-Кряжеводә тайяр болды. Сынабам гөрдүлер. Өә-ә гаты оңат ялы. Гызлар бегенчлеринден гыгырышыбердилер. Пал Васильевич болса оны бүс-бүтин сөкүң дийди, ене бирхили-бирхили затлар этҗег-ә боляо. Онуң үчин фермада улы гопгуң туруздылар, хер хили хем болса онуң гөвнүне җай болмады: бейле болмалы дәл, ёк энтек муң ялы болмалы дәл дийиәр

Бәш-он километр гечилйәнчә дымып отурып:

— Клубҗыгы гуряярлар дийиәрсиң-ов?— дийип, какасы ене сорады.

— Зор гуряярлар...

Иннокентий Седых ене, инди тә деря барянча дымып гитмезинден озал гуссалы ардынҗырады. «Муң бейдип чытылып гелмеги эйгилиг-ә дәлдир — дийип, Ваньша аяза шакылап доңуп даша дөнен, чуңңур тигир ызларының ичи билен сап атып барярка ойланярды.— Бу-да ене ягшы, йөне ынха Глафира гелнеҗем халыс болупдыр, кесеви ялы гаралыпдыр. Гиҗесини тайгада гечирмәге гидибермәнем чыкарындыр». Бу барада пикир эдип гелйән Ваньша машыны деряң голуның тигирлердир зынҗырлар билен мазалы берчинленен япысындан сересаплы гойберип, улудан бир демини алды.

— Саңа нәмәң гайгысы етди бейле? — дийип, какасы мисли укыдан оянан ялы болуп сорады.

— Чеңңек үчин тегек гетирмедик болара чемелиң-ә? — дийип, Ваньша ялан сөзледи.

— Тегек? — дийип, Иннокентиниң бирден гахары гелди. — Бу ерде келләңи алҗак болуп дурлар велин, бу даражык дийип аглаяр-ов. Тегек герекмишин муңа.

«Муңа нәме болдука?» Бу бүтин ёл бойы нәмәниң пикирини эдип гелдикә?» дийип, какасыны сынлаян йигдекче онуң нәме айдандыгыны билҗек болуп азара галярды. Иннокентий болса отуз километрлик ёлы ичини хүмледип гечирди, голай вагтда болҗак үйтгешиклиги өңүнден аңмаклыкдан әҗир чекди. Ол өз янындан: «Энтек белли бир зат ёк ахырын, бизиң нәразылыкларымызы Москвада үнс берип диңледилер ахырын» дийип эдйән пикирлеринден дынмага дырҗашярды... Комиссия билен МК-ның инструкторам гелҗек, ол озал Старосибирскиде ишләп, Кряжевода телим гезек дагы болуп гиденсоң, бу ерлериң ишине белет болмалы. Йөне, яшлыгында, дурмуш акымының дүрли-дүрли вагтларында энче ге-

зек йөрән, хер бир эгреми, хер бир айлавы ядыңа нәмедир бир зады салып дуран бу ёлуң өзем, онсузам азары етик ярасына басылып дурды.

Яшы дургушан адамың үстүнден хемише агалык сүрйән гечмишем, ылла мунуң еңсесинде, вездеходың ызкы отургыҗында отурып, төлгунма билен алян демини мунуң еңсесине уруп ве мунуң билен биле эпишгеден середип, гулагына шейле дийип пышырдаян ялыды:

«Ядыңдамы, гражданлык уршы йылларында, хонха хол ерде, саг тарапкы кәлиң ичинде, яйбаң дүйпли пихта агаҗының астында, гарры Андрей Рябыхың мүлкүнде партизанларың дүшлеги бардыгы ядыңа дүшйәрми? Бир махаллар, огланкаң ичи оклы гутулары эгниңден саллап я ичине тогалак гранатлар салнан торбаңы алып, я-да ичи дузлы халтаңы, аклар билен уршуң токайың җүммүшине чекилен ериндәки партизанларың башга шуңа меңзеш гайры дервайыслыкларыны алып, инли лыжаң билен өврүм ёллар билен бу ерик гелйәниң хакыдаңдамы?»

Мунуң гөзүниң өңүне пүрслерден дөртгыраң эдилип салнан хүтдүҗек, башлары товшан дерисинден тикилен гулакчынлы, сакгал-мурта басдыран хортаң адамлар, ичинде ласыр-ласыр эдип, сув-сөлҗүк нахар бишип дуран, гап-гара цыган газанының астындакы одуң горы гелди; «Кераматлы Елена» атлы чыр-чыршак буксириң механиги, иримчик, сары сач, агынҗак энеси пахыра чалым эдип дуран, өзүнден улы агасы Александр Савватеич пейда болды.

«Ынха ол Александры үч ёлдашы билен колчакчыларың атан ериндәки дуб агаҗам депесини гырава бүредип отыр. Бу сениң ядыңдамы? — дийип, «Красный пахарь» колхозының башлыгының үстүнден барха хөкүмдарлыгыны гүйчлендирйән гечмиш пышырдаярды. — Староверлериң өз гизлин скитлерине гидип гелйән токай ёдаларында көне вагтларда әли түпеңли гаракчылык эдип эклениp йөрен Петьша Бобыль партизанларың ниредедигини колчакчылара шугуллады. Токайың ичиндәки ялңызҗа мүлки габапдылар. Гиҗәниң бир махалы оярылан партизанлар, ички эгин-башларында атышып, тайга чекилйәрдилер. Яралылары, оларың арасында Александрам йыгнашдырып, шу дубуң янына әкелип атыпдылар, «Гранатың йыгы-йыгыдан партлаян оды астында...» дийип айдылян айдымам шолара гошулан айдым дәлми нәме? Сең өз яшлыгың айдымы, Иньша. Сен хенизем башлыклык ишиңден әлиң сыпынайса, булутсыз затсыз ачык, аңзаклы гүнлер шу дубуң янына гелип, онуң бүдүр-судүр габыгыны эллешдирип гөрйәрсиң. Сениң агаңың

ве онуң ёлдашларының бедениндөн парран гечип, ол окларың бу агаҗа чүмели бәри кән йыллар гечди. Йөне велин олар хенизем бу агаҗың сүтүнинде ятырлар, ол оклар...»

Ёл болса тайга бол-әлин дүшен гыравың йылдырдысының ичи билен шол гидип отырды, гечмишем барха гызыкма билен пышырдаярды.

«Анха хол лиственницаны билйәрмиң? Яның хөреги билен бир штоф арак үчин партизанларың ниредедигини айданы үчин Петьша Бобылы партизанлар, шу ерде җезаландырыпдылар. Сениң агаң достлары оңа айылганч җезаны ойлап тапыпдылар. Тайганың зензелели яңланян вагты, өвүсйән шемалдан сувуң ысы гелйән вагты, йыртыҗыларың бахар ойнуна башлап, бөрүлериң гахарҗаң хем батыргай болян вагты болан бахарың өңүсырасындакы гүнлериң бириндe, партизанлар өз судларының чыкаран хөкүми боюнча, Петьшаны шу дуб агаҗына сарап гоюпдылар ве бираз вагт геченсоң болса шол агаҗың төверегинде диңе бөлек-бөлек эсгилер гарың үстүнде пытрашып ятырдылар. Йыртыҗылар хатда онуң сүңклерине ченли дагадып гидипдирлер...

Ери, хол кәлиң аңырсындакы гарры кедриң янында болан вака ядыңдамы? Сениң өмрүңде иң бир эхмиетли мөхүм ваканың болуп гечен ери ахырын, онсоң, ол сениң ядыңа нәдип дүшмесин! Шонда сен авдан гайдып гелйәрдиң билиңденем үч саны семиз газ асылгыды. Сен шу ёл билен гелйәрдиң, бирденем саңа кәлиң аңырсындан Елена гыгырыпды. Ол махаллар оңа Ленка Грачёва диййәрдилер, өзем шол вагт ол мазалы дыкылып долдурылан халталарың үстүнде отырды. Грачлар машгалалары билен кедр агаҗының шишкаларыны чөплейәрдилер. Шол йыл шишка гаты көп болупды. Гарры Грач ики арабаны шишкалы халтадан йүкләп ,ада алып гидипди. Ленкаң екеҗе өзүди. Шонда ол: «Гел отурсана, Иньша, екесирейәрин» дийип, нәхили сес билен айдыпды, шол ядыңдамы? Шол сесден йүрегиң ериндeн гопуп, ылла нирәдир бир ере гачан ялы болупды.

Шонда сен эййәм Грачың бейик ховлусының төверегинде икинҗи гүйз гарашып айланып йөрдүң ве янгын сарайының гапдалындакы навларың үстүнде Ленка билен отурып, онуң кичиҗик бүдүр-сүдүр элҗагазыны овкалашдырып, энчеме гиҗелериңи гечирипдиң. Бу Ленка өрән пугта хем балык ялы дийсең сыпҗык гызды. Growing Сениң келләң гүвлейәйдир, чекгелериңде ганың ат саляндыр, ол болса бирден эдил җүрдек дөкүлен ялы, шейле бир җыкырдап гүлүп гойберер велин, сениң депәңден эдил совук сув гуйлан ялы боларды. Шол вагт гүйз айларының асудалыгы, кедр шепбигиниң ысы ды-

мылҗак күкейәрди. Бирденем онуң өзи сениң дызың үстүне келлесини гоюп: «Сөз айдыҗы ибер, Иньша» дийди.

Сен шонда нәхили бегендиң, нәхили гахарың гелди. Ядыңдамы? «Сөз айдыҗы? Комсомол болубам сөз айдыҗы ибермелими? Белки, гоҗаларың янына барып, пата дагам алмагы буйрарсың?» — «Онсуз атам-энем бермез ахырын. Нәлетләрлер, какам өлдүр» дийип; ол җогап берди. «Ынха, мең какама-ха өлдүрәймәндирлер. Николайың патышалык эдйән вагтында ол эҗеми керҗакларың обасының ортарасындан алып гачыпдыр. Өлдүрип билмәндирлер, җай ериңден уруп билмәндирлер, шейдени үчин агеагам болан болса, йөне әрбет яшамадык ахырын. Я биз шолардан кеммишикми? Горкяңмы? Ери?»

Елена аглап уграпды, сенем оны гуҗаклапдың, онуң келлесини ики элиң билен тутуп огшап башлапдың ве шол ерде, асырлар бойы отуран кедр агачларының астында сиз машгалаларыңызың бири-бирине душманчылыклыдыгынам, староверң нәлетлемесинем, комсомол этикасынам ядыңыздан чыкарыпдыңыз. Нәме әрбет яшадыңызмы?.. Вах, Елена, Елена уруш вагты, дуршуна хелейлер патышалыгы болуп галан Кряжойың эхли дердесерлери сең билен какамың эгнине дүшүп галанда, сен нәхили хупбатлар чекдиң. Сен ягты җахандан гидениңде-де хемишеки хич кими азара гойман усуллык билен гидишиң ялы болуп гитдиң. Иньша саңа шу махал парахат, акыл-пайхаслы аялың кемлик эдишини дийсене, шу махаллар оба болмалымы я-да болмалы дәлми диен меселе чөзүлйәркә, шонуң акыл-пайхаслы дана келлеси нәхили дервайыс герек...»

Ине шу ерде Иннокентий оглундан клубың гурлуп-гурулмаяндыгыны илкинҗи гезек сорады. Тейахыры «Красный пахарь» маҗалы аяга галып, өзүни тутансоң, колхозың правлениеси шейле говы клуб салмагы карар эдипди. Ол шу җелегайларда иң оңат клуб болмалыды, шонуң ялы клуб хатда район меркези болан Дивноярский обасында-да ёкды. Иннокентий аданы саклап болҗакдыгына ынанярды, онда-да гаты говы ынанярды. Клуб онуң үчин йөне бир клуб болман, шонуң ялы-да ол Иннокентий обадашларына шу юртда галыняндыгыны гөркезип дуран ынам болуп хызмат этмелиди.

«Хер ничигем болса гурярлар. Хакам эдйәрлер. Белкәм, бейле дәлдир. Белки, буҗагаз клуб үчин пулы бидерек харч эдйәндирис. Белки, гөчүлҗек болса гөчүлип болунянча гойболсун этмелидир. Белки, хениз оба-гара ёк бир тәзе, бош ятан нәбелли ерден гурдурып башламалыдыр?.. Нәбелли ерден... Тәзе оба... Шу ёл якасындакы гөчүп барян затларының эхлиси сувуң астында галҗак ахырын!»

Крутоярскиден гырманчалыгың, аданың гиң гөрнүши ачыланда гыравдан яңа дуршуна ап-ак, түйҗүмек болан, хатда икинди шагагының шөхлесине мисли гызлымтыл өвүсйәнем ялы гөрүнйән гечмиш ене «Красный пахарь» колхозының башлыгының гулагына бакан эглип, пышырдап уграды:

«Иннокентий Савватеич, шол кулакларың сүргүн эдилйән гүйз гүнүниң эртири ядыңа дүшйәрми? Бу кимдир бири тарапындан иигын сарайына от берлип, җемгыетчилик хасылындан гойлан тохумлык дәнәниң яканындан соң болупды.

Дашы янан пүрслериң астындан хениз сөнмедик ерлер түсселейәрди, шемал болса төверёге күл билен биле көен дәнәниң, янан ашыңка меңзеш, аҗымтык ысыны яйрадярды. Гиҗе Савватей правлениениң бейлеки членлери хем милиция ишгәрлери билен шол сүргүн эдиленлериң өйлерине бирин-бирин айланып чыкыпды. Аяллар гыгырышярдылар, чагалар аглашярдылар, итлер уйрүшйәрдилер, нахарланмадык маллар молашярдылар. Иньша, сениң гайының гарры Грачың машгаласының ичинде гыслышып отуран гайыгына мүнмезден овал оба бир гөз айландыгы, бармакларыны дөшүне, маңлайына етирип чокунандыгы, соңра болса ерден бир гысым топур алып, оны гызыл, чит яглыгың уҗуна дүвендиги ядыңдамы?

Ол ховлудан башы ачык, эгни гызгылт сетин көйнекли бир, аягы эдиксиз алнып чыкылышы ялам болуп, барып сесини-үйнүни чыкарман гайыга мүнди. Ол гайыкда-да чендан бир дишлерини гыҗырдадып, шол өңкүси ялы дымып отырды. Онуң аягының гапдалында мисли яса барян ялы, башдан-аяк гара гейнен, гайын энеңем эдил адамсы ялы сесини чыкарман, йүзүни эгшидип отырды. Сениң аялың Еленаның алты яшлы кичи җигиси, ак келлелиҗе Серенька билен энтек хас кичиҗик Полюшка икисем эҗелерине гысылышып отырдылар. Оларың икисем эдил ёргандан түрзулып алнып гайдылышы ялы аяклары ялаңачды, эгинлери ялаңгат көйнекчеди. Милиционер олары тейиндирмеги буюрды, йөне велин Грач гаршы болды: «Гой, тизрәк о дүнйә барсыңлар. Бу бигүнә җандарлара мунуң ялы затлара середип йөрмегиң гереги ёк». Ине гайыкда алты баш болуп отырсыңыз: Иньша, сен күрегиң башында, сениң какаң рулуң башында, гайын атаң хем гайын энең болса чагалары билен гайыкда йөне бош отырлар. Ел өвүсйәр. Совук толкунлар гелип гайыгың бөврүне уруляр. Онь дерясы чытык хем гахарлы. Серенька шол хыкылап гелйәрди, халыс үшән Полюшка болса галпылдап, сениң гөзлериңе середйәрди. Агсак Савватей чыдам эдип билмән, эгниндәки поссунчасыны чыкарып, чагаларың үстүне япды.

«Хам-хыялыңа гелмесин, хартечҗал! — диййип, чага элҗагазы илишен поссунчаны аягы билен гахарлы серпип гойбермәге дырҗашып, гарры Грач гыгырды. «Шоны айырсаң, җаныңы җәхеннеме ибәрин! — диййип, түйеңине япышып угран Савватей хем эдил шонуңкы ялы газап билен дишлериниң арасындан сыздырып айтды.— Өлдирин, контра!»

Буларың икисем ерлеринден галшып, йүзлерини барлышыксыз, газаплы кешбе салып, бири-бирлериниң гаршысында дим-дик болшуп дурдулар. Бири-бирлериниң гөзлерине середишип хашлашып, демлерини агыр-агырдан алярдылар, дүйби эндиган гайык бу бири-бирлериниң үстүне товусҗак болшуп дуран адамлары хасам дартгынлы ягдая салып эндирейәрди.

Иннокентий, бу сес-үйн чыкарылмаян баша-баш сөвеше нәхили эсеван эдениң сениң ядыңа дүшйәрми? Какаң билен гайын атаң бири-бирлерине салян назарлары билен сөвешйән бу аз вагтлык пурсатында сен көп затлара акылыңы етирип галдың. Ахырсоңы гарры Грач гырылҗык сеси билен: «Ери, бу гезек сен үстүн чыкдың» диййип, йүзүни ашак салды. Ол бейлесине өврүлип, шондан соң тә Дивноярскә етилйәнчә екеҗе сөз дагам айтмады. Шейдип, сен тайгада кедр шишкалары салнан халталарың үстүнде сөйгиң нәхили болляндыгыны билдиң, бу ерде, гайыгың үстүнде болса йигренҗиң нәмедигини билдиң...

Ятламалара берлен Иннокентий ёла эсеван этмегини бүс-бүтин гоюпды. Ол муны машын оба гирип, көче билен дазлап барярка билип галыпды. Узакда палталарың таркылдаян сеси яңланярды. Өйлериң үстүнден эшретли түссэлер ёкары гөтерилйәрди, гечмишем бирхили болуп, шол бада ыза галыпды. Башлыгы шу гүнки биынҗалыкдыр аладалар галлап алыпды.

— Клуба бакан сүр — диййип, ол оглуна команда берди. Оглы оны яйбаң гүммезиниң депесинде хаҗың ерине, гүне солшуп гиден, хәзир болса ел ёклугы зерарлы салланып дуран гызыл байдак беркидилен, дашына тагта какылып чыкылан, чал реңк, пессеҗик старовер бутханасының ымаратына дазладып элтенде, Иннокентий хасам өзүне гелип гахарланды. — Келев келле, сен мени нирә алып гелдиң? Тәзе гурулян клубуң янына элт ахырын!

Иннокентий агаҗың сары гыкындыклардыр ёнушгалары сомалышып дуран гарың үстүне шәхди ачык дүшди. Гурлушыкчыларың бригадирини янына чагырды, оларың элде ясан кранларыны өвди, саглыгы сораланда, «говы» диййип җогап берди. Диңе бригадир оны машына барянча уграданда, ол ойланҗаңлык билен шейле дийди:

— Юрша, хер ничигем болса энтек салмагы бес...

— Нәме онда, Иннокентий Савватеич, диймек, Москва бизиң үстүмизден неме эдипдир-дә? — дийип, бригадир ховада гыкмаграгадан атанак чекип гойберди.

— Москваның, йигит, уллакан диен зады ёк. Москва ойланяр. Йөне бизиң өзүмизе-де пикир эдип гөрмеги табшырды... Дүшдүңми?

7

Гурлушык начальнигиниң дуйдансыз гелип-гитмеги, кеселханада галагоплык дөретди. Олесь Поперечнини деррев умумы палатадан айратын өзбашдак бир палата гечирдилер. Бу озал нобатчыларды гайры ишгәрлериң дынч алян «сестралар отагы» дийлип ат берилйән җай болуп, Олеси гечирмек үчин хайдан-хай палата өврүлэйипди. Олесиң ол ерде деррев ичи гысып уграды.

Кеселхана шәхерҗигиниң голайындан карьерлерден бетон заводына барян ёл гечйәрди. Самосваллар гиҗе диймән, гүндиз диймән, шол ёл билен чагылдыр чәге чекйәрдилер. Ол машынларың агыр сарсгынындан гүндизине айналар эндирешип сес эдйәрдилер. Гиҗе эхли зензелелериң гүйчленйән вагтында болса, онуң үстүне электрик фараларың ышыкларам гошулярды. Аңзагың айналардан ясан иңңе кысымлы уҗал-уҗаллары йылдырашярды, потологың йүзүнде болса ынҗалыксыз ибирде-зибирликлериң шөхлеси ойнап башлаяды. Гурлушык Олесе хемише өзүниң гапдалындадыгыны ве гиҗе-гүндиз тогтаман, мөвч уряндыгыны ятладып дуран ялыды. Поперечный гымылдаман аркан ятан еринден ниредедир бир голайда өз огланларының шефмонтёрлар билен бирликде экскаваторларыны йыгнаяндыгыны, өзүниң болса олара эл көмегинем, иң болманда дил көмегинем берип билмән, бир болуп гечен угурсыз зат зерарлы, төңңе ялы болуп ятанлыгыны аңмакдан эҗир чекйәрди.

Машынлар болса укыны гачырып шол гечип дурдулар, гечип дурдулар. Пикирлер барха гуссалы ягдая гечйәрдилер. Бирденем бүс-бүтин ише яраман галыберсе нәхили боларка? Экскаваторчы инвалиди ким нәмесине ятратсын? Элбетде, бүс-бүтин зыңып гойберибереслери ёк, десятник, бригадир эдерлер я ене шуңа меңзеш бир зат тапарлар. Хак-хешдегем эрбет бермезлер, йөне геп хак-хешдекдеми нәме? Отуз йыл дагы экскаваторың будкасында отуран, бүтин бир дагың герши ялы гум чыкаран адама десятниклик дагы бир ишмидир?

«Бай, бу ал алмыш самосвалларың гүрлэйишлерини. Эгер шу-

ларың гүррүлдилери болмаса, эхли укламан гечирилен гиҗелериң өвезин-э долдурмак болҗак экен». Ол ярым асыр диен ялы яшапды. Шу вагтың ичинде-де екеҗе гезек кеселхана кроватында ятыпды, онам Висла дерясының боюнда ерлешйэн медсанбатда ятыпды. Йөне велин онданам бир яра азабыны чекдик болармы? Онданам бир кеселханада ятдык болармы? Онунҗы гүн дийленде пишекли бөкҗеклэп йөрди, гүйҗүниң етдигинден иш эдйэрди: кострюллара галайы чалярды, госпиталың энҗамларыны беҗеришдирип йөрди, яралылара хат язып берип йөрди. Гапдалында өзүне доландырылып берлен азатлыга болан бегенҗи башдан гечирйэн, гарагөзли. гараягыз, обадаш гызы Ганна барды. Бу яш, гөдек депеленен ве яңыҗык аяга галып угран машгаланың аладасы дийсең етикди. Эхли гөрҗеклери өңүндеди.

Машынлар болса шол гечишип дурдулар. Гурлушыгың дамары гүйчли хем эндиган урярды. Бу болуш мисли Олесь Поперечныың ише чыканы я-да чыкманы хич кимиң пархына-да дэл ялыдыгыны ныгтаян ялыды. Эхлиси муны, мегерем, эййэм ядындан чыкарып гидендир: гөзден сыпдыгың унудылмак билен болуберйэрсиң-дэ. Хич ким гөвнүне дегмедик хем болса, ёкуш дегйэн кинэни, эҗизлиги хем, өзүне гарашян гуссалы нэбеллилиги сызмадан яңа, Олесь ассалык билен соҗап дем алярды. Халыс болмаса гапдалыңда бир җанлы җеменде болса, үстүнде кимдир бири ятан кроватъ җыгылдаса, я кимдир бири гулагыңы камата гетирип харлап ятан болса, ичигар галмыш!..

Организм сагдынды. Укы тутдурян дерманлар бибынҗалык эдиҗи гайгылары деп этмэн, диңе келлэңи думанландырярды. Үчүнҗи гиҗе чыдам эдип билмэн, Олесь җаңҗагазы газап билен җыңңырдатды.

— Мени нирэ гечирсеңиз гечириң, йөне адамларың арасына элтиң — дийип, укудан хениз нэмэниң-нэмедигине дүшүнишип билмэн дуран сестра арз этди. — Бу ери эдил габрың ичи ялы үмсүмлик-ле, ичигар галмыш!

Муны ене мунсузам дөрт адам ятан, озалкы палатасына гечирип, яңы-якында көр ичегеси кесилип айрылан, «Негатив» лакамлы бир адамың гапдалына, эпишгэниң өңүндэки өңкүҗе ериндэ ятырмалы болды. Бу гечирилишиге «Негатив» душүнишип билмейэрди: нэме үчин бейитдилеркэ, бу ерде үмсүмлик нэме ишлесин? Гүндизине гүррүң, гиҗесине болса харлама, ене, гөр, нэхили гөр-лэхетлер. Йөне ол өзүне махсус болан чыдамсызлык билен дашындан геңиргенйэркэ, Олесь эййэм аргын халда, сүйҗи укуда ятырды. Ол эртирлик нахары ятып гечирди. Гүнорта нахарына турзуланда, ишдэменлик билен чалак-чулак ийди-де, ене ука гитди.

Олесь палата бир мәхнет, агырлыгыидан яңа ятыран кроватларының пуржини җыгылдап дуран йигиди гетиренлерини дагынамбилмеди. Операциядан соң тәзе нәсаг дийсең меҗалсызды. Онуң үчинем медицина ишгәрлериниң бири онуң янында хасас отурмалы эдилипди. Элине китап алып, онуң кроватының гапдалында җайлашан яшаҗык сестра—практиканткадан палата бу тәзе гетирилен адамың фамилиясының Третьякдыгыны, онуң хич ерде ишлемейәндигини ве шу гүн эртир оны милицияның тиз көмек машыны билен алып геленДиклерини, онуң эдил йүрегиниң бир бармак бейле янындан пычакланып, хатда пычагың уҗуның йүреге гелйән эсасы дамара-да галтышандыгыны эшитди. Тәзе гетирилен нәсаг бейхуш дерманының пенҗесинден кынлык билен бошашярды. Ол чалаҗа иңлейәрди, нәхилидир сөзлери перт-перт айдып мадырдаярды, йөне онуң айдян сөзлериниң ончаклы бир багланышыгы болмансоң, ондан оңлы бир зат дүшүнәймек четинди.

— Картда... Кими? Эҗеҗаны карта утдурмак... Эдил ичегиңи агзыңдан саллап гоярын... Хаклашалымы... — дийип, ол ене-де иңледи ве бирденем пессай сеси билен шейле дийди. — Эҗе, эҗе җан...

— Нәсаг, эҗизлеме, нәсаг, хайыш эдйәрин — дийип, мата телпеклиҗе гыз алҗыраңңылык билен пышырдаярды.

Палатадакыларың эхлиси тәзе гетирилениң болшуны сынлаярды, хер бир айдан сөзүни диңлейәрди. Шейле адамың гетирилендиги барадакы хабар эййәм бүтин бөлүме яйран болмага чемели, хәли-шинди гапы ачылып, билеси гелиҗилериң келлеси гөрүнйәрди. Тәзе гетирилен ынҗалыксыз самраманың арасында үстүндәки ёрганы серпип гойберенде, онуң дөшүниң үстүнде нәмедир бир затлар татуировка эдилендигини хемме киши гөрди.

— Ери, нәме, нәме бар онуң ол еринде? — дийлип, сабырсыз пышырды эшидилди.

— Бир геӊ зат өзи-хә. Пейкамлы, зынҗырлы йүрегиң сураты ялы өзүн-э. Бир язгам бар. Дуруң, энтек, даңың ашагында галансоң гаты гөрненок. Хе-е, ынха: «Аҗала чен дост болдугым, эгер бозсам өлдүгим». Бә-э, шолардан-ов — дийип, «Негатив» көпманылылык билен соңлады.

Тәзе гелениң җенаятчылардандыгы шүбхесизди. Палатадакылар бу язгының, бу нышаның нәмәни аңладяндыгыны ве нәме үчин самрап ятырка айдан багланышыксыз сөзлери боюнча бу йигидиң кимдир бири тарапындан бирине картада утдурылан болуп чыкян ялы боляндыгыны ара алып маслахатлашмага дурдулар.

Ара алып маслахатлашмаң түйс гызан вагтында тәзе гетирилен йигит өзүне гелди. Өзүниң кичиҗик, гөле кирпикли, мавумтыл гөз-

җагазыны чалаҗа ачды. Ол мисли бөкмекчи болян ялы бирхили дүйрүгип, тисгинип гойберди. Соңра өзүниң ниредедигине акылыны етирди, эхтимал, нәме боландыгыны хакыдасына гетирди ве дөшүниң ачыкдыгыны гөрүп, ёрганы үстүне чекип гойберди. Меҗалсыз, өзүниң эпет гөвресине бап гелмейән ысгынсыз инче сеси билен ол шейле дийди:

— Салавмалейким, адамлар, менем өз ковчумыңыза кабул эдиң. Соңра ол нобатчы билен гызыкланды: — Ери, гызҗагаз, хәзир өлерисми я-да гарашарысмы?..

Олесь өз эпишгесиниң өңүнде бирсыдыргын, ассаҗа хор чекип ятырды. Гараңкы гатлышанда оянып, ол «Негативден» меркези хем ерли радио боюнча нәме берлендигини сорады. Берен сорагына гиңден, дүшнүкли җогап алансоң канагатланып яссыгында аркан гайышды ве өз палаталарындакы кроватларың көпелдилендигинем, гөләңки ялы кирпикли, елленип дуран, ачыксы реңк гөзҗагазларың өзүне сиңе-сиңе середийәндигинем диңе шу ерде билип галды. Олесь бу гөзҗагазлары ве эпет кешби ниреде гөрендигини деррев хакыдасына гетирди. Онуң диңе огланыңкы ялы маңлайҗыгы, тегеленип, гытыҗак гыркылан сачының ичинде йитип гидипди. Тәзе гетириленем муны танап, келлесини яссыкда бийнҗалык ойкады.

Олесь оңа баш атды. Йөне велин тәзе гетирилен — я оны гөрмеди я-да гөрсе-де салам алмак ислемеди я-да болмаса шол ене-де өзүнден гитди — муңа хич хили җогап бермеди. Агшамара гызгыны ёкары галып, ол ене-де самрамага башлады. Инди ол учурсыз уссатлык билен сөгүнип кроватында урунярды. Онуң өзүни тутан, инче сеси гахар-газапдан долуды. Ол кимдир бирине хайбат атярды. Ол «Мурка» диен ады телим гезек месе-мәлим гайталады. Соңра газаплы самрамаларың ичинден бирденкә пессай сес билен айдылан җүмле эшидилди: «Эҗе җан, сен маңа ынанай, мен саңа өз суратым чыкан газети иберерин.» Эмма ол шобада ене-де какынлы сеси билен: «Нәме бу огры-җүмрүлиги гөрйән дәлдир өйтдүңизми! Гелме голая, перо билен барсының йүзүне атанак чекип чыкарын» дийип гыгырды.

Бийнҗалык уруняп нәсагы инди санитар тутуп отырды. Паладакы эхли адамлар бу самраманың гең хем дүшнүксиз сөзлериниң сыпдырман диңлейәрди, диңе Олесь Поперечный аркан дүшүп, мунуң ончаклы улы болмадык, агаҗет гөвресинден чыкып билмеҗек ялы болуп гөрүнйән гүйчли хорруалды билен улы или хайран эдип ятырды.

8

Василиса Седых агачлары чапылып айрылан хем өңүнден Кенар көчеси диен ат алан золакдакы агач җая вагтлайын яшамак үчин

гөчүп гелели бәри, Дина Васильевнаның дурмушында бир тәзелик пейда болан ялы болды.

Иримчик, чага пөкгүҗелигини йитирмедик болса-да, айыл-сайыл йүзи энайы гызарып дуран, узынак, сыратлы, яшына гөрә аң-дүшүнҗеси өсүбилмедик, көп затлара гезек геленде хошаматлы түркана, говы ниетли, геплемсек, йөне шол вагтың өзүнде-де сыр сакламаны мазалыҗа оңарян Василиса нәме үчиндир: «Бу я аяллара дахыллы адаты дурмушдан көп пейдалы затлары өвренип болҗак бир тежрибели аялдыр, я-да болмаса өз гөвнүне, иң бир йөнекейҗе гүндели ишлерденем бихабар гызҗагаздыр» диен нетиҗә гелип, Дина ики хили гараярды.

Эсасанам Василисаны есир эден зат Динаның врачлыгыды. Чагака Глафира дерман отлары, көклери, агачлардан сырыган шепбиклери йыгнашып йөрмеги, онуң тебиплик эден болмасына көмек этмеги Василисада медицина болан гызыкланма дөредипди. Ол мединститута гирмек барада арзув эдйәрди, бу чалымтыл реңк гөзли аял, гөвне болмаса, шол арзувы хас такыклаян ялыды. Бу ягдай Динаны, гызың өңүнде, хол арша чыкарярды. Йөне велин шол арзылы дипломың эесине-де, ил-гүне-де пейда бермән, нәме үчин бидерек чаң басып ятандыгына бу гыз хич дүшүнип билмейәрди.

— Динаҗык Васильенаҗык, бу нәхил бейле боляр-ла, сиз эдил Өлмез-йитмез Кошей ялы сандыгың үстүнде отырсыңыз-ла — дийип, Василиса өзүниң өврүмсиз гөнүмеллиги билен ондан сорады.

Дина сада, мавы гөзлериң салян назарындан өзүни утанан халда дуйды.

— Вячеслав Ананьевич ялы улы хем батыргай адамлар бар, шонуң ялы-да мениң ялы кичиҗик, адаты адамлар бар — дийип, ол Василиса җогап берип уграды. — Эгер ыкбал шонуң ялы улы билен кичи адамы чатан болса, онда кичи адам улың эдйән ишлерине көмек этмелидир. Элинден гелен эхли көмеги бермелидир. Ынха Вячеслав Ананьевич ялы адамларың ганатыны гермәге ярдам эдйәндигиңи аңмагың өзи бир бегенч-багт дәлми нәме? Мен-ә шоңа дийсең гуванярын.

Шу тема боюнча нобатдакы гүррүң буларың арасында мартың булутсыз-затсыз, мавы асманлы гүнлериниң биринде, хер ким өзүне йылы гейнилги, тайгада бир чапылып ташланан агач кесиндисиниң үстүнде отыркалар башланды. Буларың лыжалары гара дүртүлип гоюлгыды, Дина Сибире гайтмакчы болуп угран батларына эриниң совгат хөкмүнде Москвадан сатын алып берен, немецлериң «Үч халка» диен белли маркалы алтатар түпеңини сосна агаҗына сөеди. Василиса болса карабинини, тайга эндиги боюнча, дызлары-

ның үстүнде кесердип гойды. Олар гарың үстүнде ызлары гаты көп гөрдүлер, йөне велин буларың сумкалары бошды. Василиса Динаны тайга ёдасы билен алып барышына, аркайын, эдил вывескалары окап барян шәхерли ялы болуп, оңа ызлары гөркезйәрди, дүшүндирйәрди:

— Ине товшаның ызы, ол тилкиден гачыпдыр. Гөр нәче сап атып, ызыны булашдырыпдыр... Ине бу болса тилкиң өз ызы, гөр гуйругыны гардан сүйрәп гидипдир. Мөжек ызы! Серетсене ене шол еке гезйән мөжек... Муңа инди үч гышдыр шу ерде пеласаң уруп йөренине, эдил ферманың гапдалҗыгында ики саны гойны парчалады, ай гаты әрбед-ә. Оны телим гезек түпеңледилерем велин алыбилмедилер-дә. Ынха гөрйәрмиң, өз-ә агсаяр экен, ызы эндиган дәл. — Токайың гырасына чыканларында, гыз инсизҗе зынҗыр ялыҗак болуп гидйән еңилҗек басылан, пенис ызҗагаза середишдирип дызына чөкди. — Эгер хер задам шуя-ха самырҗыгың ызы. Гөрүң, гөрүң, шу ерде гүнешләпдир. Өзем ондан бәри көп вагтам гечмәндир, дүйн өйләнлер... Диймек, энтек самырҗык бар, гурлушык хеммесини үркүзип гойберибилмәндир.

Йөне велин ёлбойы гүрлешип, мазалыҗа эсеван эдип гелибилмәндиклеринденми я-да пикирлериниң авда дәлдигинденми, булара белка дагам габат гелмеди. Ине булар екеҗе ок дагам атман, агач пүрлериниң эндиган хең эдишлерине гулак асып, кесилен агач бөлегиниң үстүнде дынч алып отырдылар.

— Гүнортан дагам хова майланаг-ов. Совук ялап гелйәр, ёгсам ине язам гелди ахырын — диййип, Василиса аясыны гүне тутуп айытды.

Әгирт улы токай асуда отырды. Эгер шемал сүмме токайың шахаларының арасындан гечип билайсе, сесленип дуран гуры гарҗагазы йүзүңе урярды.

— Ек яза энтек вагт көп. Вячеслав Ананьевич узак вагтың нәхили болҗакдыгы барадакы маглуматыны алып гелди. Шонда гөркезилишине гөрә март, апрель айлары совук болҗак. Совугың узага чекмеги оларың хеммесини ынҗалыкдан айыряр — диййип, Дина дилленди.

Василиса гүлүмсирәп, башыны яйкады. Тайга уграмазының өңүнчәси ол сачыны келлесиниң дашына орап, үстүнденем гулакчыныны гейипди. Бу болуш оны узынак, сыратлы бир етгинҗек йигиде меңзедипди.

— Гарың реңкини гөрйәрмисиңиз? Гөгүмтил өвүсйәр. Көлегелер нәхили? Гөм-гөкдүр. Хол гырымсы агачлара серет, гызарышан ялы... Гышда мунуң ялы затлар болмаяр. Дем нәхили алыняр? Гышда нәме дем шунуң ялы алынярмы? Эдил брага ичйән ялы.

Василиса түпеңиниң гундагы билен өзлериниң отуран төңңесини уруп гойберди. Өрән пүгта болуп гөрүнйән габык дөвлүп, агаҗың чүйрән хем гурчук-сурчукларың көвүп, терслин-оңлын ёл эдишдирен сүтүни гөрүнди. Гурчукларың шейден ерлери окопмы, гарыммы, бирикдириҗи ёлларыны газышдырылан белентлиге чалым эдйәрди. Шол гарымлардан кичиҗик блиндажлар ялы болшуп дуранҗа ерлере ёллар айрылып гидйәрди. Бирденкә шонуң ялы гәдиҗеклериң биринден муртҗагазлары гымылдадян нәхилидир бир мөҗеҗик гөрүнди. Муртҗагазлар узалып, бираз гөрнүп дурды-да, ене йитип гитди.

— Ине гөрдүңизми? — дийип, Василиса шадыян гыгырды. — Ине мунуң, гарынҗаң, хова хакда берйән маглуматы бүс-бүтин башгача. Гарынҗа диениң хова бюросы болмаса-да, өмүр ялңышҗак гүманасы ёкдур. Менем ялңышмарын. Какам хова бюросының маглуматыны диңләп, хемише мениң атам Савватейден: «Сең нәхили муңа дүзедишиң бар?» дийип сораярды. — Василиса бирденем сен-мен ёк шейле дийип сорады:—Улы адам, кичи адам, ганаты диййәнлериң догры затмы?.. Хер бир гушуң өз ганаты ёкмудыр нәме?

— Ганаты дәл-де, ганатлары — дийип. җогабы гайра тесдирҗек болуп, Дина дүзетди-де, өз нобатында бу хем сорады: — Василёк, сен хей сөйүп гөрүпмидиң?

— Онда-да нәче гезек — дийип, гыз парахат җогап берди. — Бир йигит билен хатда өпүшдигем. Мекдеби биле гутардык. Ол хәзир флот гуллугында диймелими я-да флотда гуллук эдйәр, хайсы догрурагы?

— О диенлериң чагалыкда болан затлар, чының билен дийййән?

— Чының билен? — дийип, Василиса түпеңиниң нилиндәки гары еңи билен сүпүрип, пикире гитди. Соңра улудан бир демини алып, йүзүни ашак салды. — Чындан дийдиңми?.. Какам мени хонха бир агронома, Тольша Субботина бермеги йүрегине дүвүп, гуда болҗак болуп йөр.

— О нәхили гуда болҗак болуп йөр? Ол коммунист ахырын, сен болса комсомол, онсоң нәхили бу ерде гудачылык гүррүңи болярмыш? — дийип, Дина хайран галярды.

Василиса ювашҗа гүлүп гойберди.

— Ек-ла олар йөне шейдийшип гүррүң эдйәрлер, гудачылык дийййәним, какам бизиң гош бирикдиренимизи кем гөренок. Шоны арзув эдйәр... Бизиң Седыхларымызда сизе гөнүсинден гелип айтсам, атам Савватей хем, какамам бутханада ника гыйдырман өйленип, аталарының нәлетине галыпдырлар... Вах, ниле гар дыкылыпдыр-а, буя-ха говы болмандыр, деррев послямак билен болуп уграр.

Жүбүсини сермeләп, бир чакгы чыкарып, еринден галды-да, бир сырдымжа чыкан арча чыбыгыны кесип алды. Онуң габыгыны сыпырышдырып, гөз-сөзжагазларыны йылмамага дурды.

— Түпең чыбыжак ясап арассалайын.

— Ол нәлет диййәниң нәме? Нәме үчин?

— Шейле болупдыр-да. Сөйгүлери шейле болупдыр-да. Энемем, ыз янындан эжемем эне-аталарының патасыны алман, әре гачып гелипдир. Муң ялы затларам староверлериң дүзгүнинде, пах, нәхили эрбет жеза еезевар эдилйәрди. Бизиң Седыхларымыз гиден бир көчәни эеләп отыр диен ялыдыр. Бизе озал Нәлетли Седыхлар диен экенлер... Эшитмәнмидиңиз?

— Ери онсоң, сен оны, Анатолини халаярмың?

— Тольшанымы? Ол говы. Яшларың тәзе юртларында оңа бармажак ёкдур... Гөрнүкли... Атам Савватейиң айтмагына гөрә какам ол Тольшаны өз ерине башлык этмек үчин вердиш эдип йөрен болмага чемели...

— О нәхили вердиш эдип?

— Ай, ынха, акыллы ганжыклар өз гүжүжеклерини яны билен экидип, гушмы я ене бир затлармы тутмага вердиш эдйәрлер... Эне тилкилерем чагаларыны шейдип вердиш эдйәрлер... Эй, вәге-эй!

Гүррүң эдип, таяжыгы ёнмагыны довам эдип дуран Василисаның чакгылы эли бирденкә гаты дүвүнден сыпды-да, бейлеки аясының эдил юмры еринден дүшүп, бир бөлек этини ашак саллады. Онуң эли деррев гана боялды. Дина эл яглыгы билен онуң гошарындан пугта даңды. Ганың акмасы хаяллады.

Гыз башыны атды ве гөзлери билен голайда отуран башы габа бир агажы гөркезип, дишлериниң арасындан сыздырып шейле дийди:

— Пихта агажы... Шонуң тәзерәк сырыган шепбигинден гопарып алып гелсеңизләң. Йөне тизрәк. — Гызың сеси буйрук бериҗиликли эхеңде яңланды.

Дина гарың ичи билен шол агажың янына баранда, догруданам, онуң гүндогар тарапындан булдурап дуранжа шепбигиң сырыгандыгыны гөрди. Ол токай хозы улулыгындакы, ысы буркурып дуран шепбиги гопарып алды. Василиса өңки болушжыгына, гөвни бир ялы болуп отырды, йөне диңе онуң йүзүниң хурмайы гызыл реңки айрылып, ак ювха болупды.

— Аяларың арасына салып, оны бир азажык йылытсаңа.

Ысы буркурып дуран шепбик юмшап елмешип дуран болды. Василиса шепбиги алып, бир эли билен көкежик ялы ювкажык, теге-

лежик этди-де, өрән чаласын херекети билен оны ярасының үстүне япды... Ган акмасы галды.

Бирнәче минут сес-үйнлерини чыкарман отурдылар. Соңра ярасы элини өңүнде сересаплы тутуп, гыз хаяллык билен ериндеп галды. Дызына дирәп чакгысыны япып, оны жүбүсине салды. Таякларыны голтугының ашагында саклап, лыжасына мүнди.

— Йөр бакалы.

Йөнекей шепбигиң шейле тәсин тәсирли хәсиети, гызың ынжалмагы, Василисаның хәзир көне ыз билен таяксыз-затсыз шейле гаты гидип, өзүниң онуң ызына зордан әермеги Динада улы тәсир галдырярды. «Хайран галмалы үлке, тәсин адамлар» дийип, Дина ыза галмазлыга дырҗашып, ичини гепледийәрди. Ине булар токайың ичиндәки гиңишлигиң аңырсындакы гызгылдрак болуп гөрүнйән алыслыкда, пудаклары салланышып дуран берёзаның батып барян гүнүң шөхлелери дүшүп дуран шахаларында нәхилидир бир гара, гөвне болмаса, гымылдашянам ялы болуп сайгарылян тегмиллериң бардыгыны гөрдүлер. Василиса олара эдил жадыланан ялы болуп середийәрди, хатда онуң бурнуның дешиклери дагам тирпилдәп-тирпилдәп гидийәрди.

— Токай хоразлары — дийип, гыз эдил межалдан гачан ялы чалажа эшидилйән сеси билен айтды. — Берёзаның пынтыкларыны ийийәрлер... Бир сынанып гөржекми, ә? Мен шу ерде дурайын... Йөне гаты голая-ха элтмезлер, олар бу махал биҗай сересаплыдырлар. Гарам хүтүрдәп эшитдирер.

Дина хатда гахарландам.

— Яралы халыңа хайсыдыр бир токай хоразлары үчин мен сени галдырып гидейинми...

Мисли мунуң сөзлерине жогап эдип диен улы агыр гушлар ганатларыны шапырдадышып ёкары гөтерилдилер. Ине олар эййәм токайың жүммүшине бакан учуп барярдылар, агачдан болса диңе оларың силкеләп гойберен гыравлары гүне гызарышып ашак гачып гелйәрдилер.

Ёлуң бейлеси геплешилмән гечирилди. Диңе лыжаның ызы илки оба барян ёла, соңра болса шоссе ёла, онуңам эдил гарың арасындан-да эхли зат гара ялы гөрүнйән бөлегине барып дирәнде гыз сакланып, ёлдашы етип геленде ювашлык билен ондан шейле дийип сорады.

— Ол яңкы улы адам, кичи адам, ганатлар догруда онуң өзем билйәрми?

— Вячеслав Ананьевичми? Элбетде, билйәр, ёк, элбетде, биленок. Йөне умуман бизиң арамызда, элбетде, шейле гүррүң

болды. — Дина өзүниң гызаряндыгыны аңды. — Йөр, йөр, мен өйде даңыны тәзеләйин, яраңы ювуп-ардып, лейкопластырь елмәйин.

— Бейдип отурмагың гереги ёк, Динаҗык Васильонаҗык. Пихта агаҗының шепбиги муңа пластырдырам, дизенфекциядырам... Йөне сиз мени багышлаң, ол онсоң шоң билен ылалашярмы?

— Нәме билен ол?

— Ай, яңкы онуң улулыгы, сизиң болса кичи адамлыгыңыз билен.

— Сорамага гелшиксиз соваллар бардыр — дийип, Дина муны башардыгыча дөзүмлирәк эдип айтды.

Василиса эдил балыкгулак ялы болуп, шол бада габыгының ичине гитди, шейле эден вагты оны ол ерден чыкараймак аңсат дәлди. Булар тайганың инди гиҗе-гүндиз йөне палталарың таркда-тарк болшуп дуран, пычгыларың яңланян, пневматик чекичлериң хүтдүлдешйән, моторларың дүрли сеслер билен арлашян участогындан сеслерини чыкарман гитдилер. Дина-да нәме үчин бу гызың Вячеслав Ананьевиче хемише нәхилидир бир సересаплылык, хатда мисли йигренҗилик билен гараяндыгының себәбини билҗек болярды.

Догры, Василисаның Кенар көчесиниң угрундакы агач җайда илкинҗи яшап угран гүнн бирхили кичирәҗик дүшүнишмезлигем болуп гечди. Өй хызматчысы барадакы «йигренҗи меселәниң» тейахырда шовлы чөзүлендигине бегенен Вячеслав Ананьевич хениз Василиса гөчүп гелмәнкә аялына онуң билен вагтындаҗык этмели ишлери барада, хак-хешдеги барада мазалыҗа гүрлешип гоймагы маслахат берди.

— О нәхили хак-хешдеги болянмыш, мен оны мыхманчылыга чагырдым ахырын. Биз ол икимиз биле немец дилини өвренҗек, умуман ол бирхили гелшикли задам дәл ахырын... Хак-хешдек...

Вячеслав Ананьевич гүлүмсирәп аялына серетди.

— Мениң эзизим, сен дурмуш диен зады дүйбүнден билмейәрсиң. Мужик диййәнлери мужикдир, хатда гой ол колхозчам болса болайсын сен шол Седыхларда яшаңда биз олара җайың пулунам, иймек-ичмегиң хакынам төледик ахырын. Саңа ёл үчин салып гойберен балыкдыр балларыныңам бахасыны мен шол Ваньша билен хасаплашдым. Ынха Василиса-да ил гөзи үчин, элбетде, ёк диен бор, йөне ахырсоңы, ынха гөрерсиң, алар. Умуман айданда мунуң бир уллакан немелигем ёк ахырын, биз социалистик җемгыетинде яшаярыс, пул ятанок, онсоң галыберсе-де мен коммунист адам боламсоң, кимдир бирини мугтуна ишледип йөрмәге хакымам ёк.

Бу гетирилен делиллер дийсең ынандырыҗыды. Дина гөвүнсиз ылалашды. Йөне бу меселе барада онуң билен эриниң гүрлешиңи гөрмегини хайыш этди. Вячеслав Ананьевич диңе баш үстүне диен ышарат билен эгинлерини гысып гойберди.

Шол гүнүң эртеси Ваньша машынлы өз уясыны алып гелип, ёлдан бирнеме гызаран Василиса гызыкланып Дина билен өйҗагаза середип йөркә Вячеслав Ананьевич өзи айтмышлайын хак-хешдекли меселеден гүррүң ачды. Гыз Динаның йүзүне сораглы назарыны дикди.

— Биз-э оң ялы зады гүрлешемзогам.

— Йөне бизиң, Василиса Иннокентьевна, сизи эксплуатирлемәге хукугымыз ёк ахырын — дийип, Петин айтды. — Кимдир бирини мугут зәхмет чекдирмәге маңа партиялык выжданым ыгтыяр бермейәр. Сиз, эхтимал, сыясы ыкдысат диен ылымың бардыгыны эшидең болсаңыз герек.

— Эшитдим, шоң ялы ылым бардыр — дийип, гыз җогап берди.

Дина өзүни мисли янында нәмедир бир зат гыҗырдадылян ялы дуюп дуйрүгйәрди.

— Василёк, кейгим, ылалашай. Вячеслав Ананьевич хак айдяр. Онуң неметмәге хукугы ёкдур... — Дина гүррүңиң парахат, өз акымына баршында, хәлими-шиндими бөвсүп чыкайҗак ялы, акымың гаршысына акян нәхилидир бир яшрын гүйҗүң бардыгыны аңып башлады. — Василёк, биз шейле бир говы яшарыс... Сен маңа көмек эдерсиң, мен саңа. Ери, мениң хатырам үчин разылык берәй.

— Боля — дийип, гыз җогап берди. Петин канагатланма билен аялының йүзүне серетди. — Сиз нәче хак төләп билерсиңиз?

— Василиса Иннокентьевна сизиң гөвнүңизе дегмеҗегимизе ынанайың... Диночка, Клаша бизден нәче алярды-а?

— Оң нәмә дахылы бар ахырын бу ерде? — дийип, Дина дым-гызыл болуп эдил гыгырыберен ялы эдип айтды.

— Ек, о нәме үчин, онуң гаты дахылы бар — дийип, Василиса гарашылмадык ерден Вячеслав Ананьевичиң айдяныны хакдыгыны макуллады. — Мен эртириң өзүнде окув комбинатындан дил сапагының нәчә дуряндыгыны билерин. Менем төлемели боларын. Оны билмек герек, мениң пулум етермикә я-да Кряжево гидип гелмели болармыкам.

Шонда бу гүррүңиң соңы хич зат билен гутармады. Бу гүррүңи тизрәк унутмага дырҗашдылар. Ине хәзир шол болан ягдайы хакыдасына гетирип Дина: «Бе, бу гыз, шоны хенизем ядындан чыкармадымыка»? дийип ичини геплейәрди. Вячеслав Ананьевиче

гезек галанда бу гыз нәме үчин бейле сересаплыла? Нәме үчин шол гелен бадына Василиса үйтгәп, эдип отуран гүррүңине ченли гоюп, өз отагына бакан сүзүлҗирәберйәр-ле? Егсам боланлыгында Вячеслав Ананьевич муны әрбедем гөренок, мунуң билен дегишйәрем, немецчеләп муңа сораглары берйәр, хатда бош вагтлары мунуң билен биле сапага-да тайярланып йөр ахырын. Вячеслав Ананевич говы педагог. Ине шу гүн булутсыз-затсыз, говы ачылганлык гүн, Василиса яз барада нәхили говы затлары айтды, ери шу икарада шол йүреге дүшгүнч бир гайталанян сораг ниреден гелди дийсене. Литвинов, Надточиев билен гүрлешенде бу бүс-бүтин башга адам. Эдил шол махаллар мисли бу пикирлере җогап берен ялы болуп, гапдалҗыкларында тормоз берлен тигирлериң астында гар җыгылдады.

Литвинов лимузин машыны лижачыларың душундан өтүп өң янларында сакланды. Ашак гойберилен айнадан начальнигиң келлеси гөрүнди.

— Ери, ёлдаш Дианалар, ядадыңызмы? — дийип, ол машындан гыгырды. — Гелиң мүнүң, экитмели болса экидейин. Гушы шейле көп уруңсыңыз велин, барыбир сиз оны гөтерип өе элтибем билмейәрсиңиз.

Литвинов хахахайлап гүлди, Петрович болса оңа деңич гызларың түпеңлерини алышдырды, лыжаларыны машында җайлашдырды. Василиса дыммагыны хөтҗетлик билен довам этдирди, муңа бирхили болян Дина Васильевна хас ыхласлылык билен шейле дийди.

— Петрович, ханы сизиң «битте дриттәңизе» нәме болды? Сизиң бейле первайсызлыгыңызы биз ёкуш гөрйәрис.

— Бизе азар бермәң, биз ышкың ёлуна дүшен адамлардырыс — дийип, Литвинов хахахайлап гүлди.— Хава, хава, Дина Васильевна, онда-да нәхили дүшен. Хаммама дага-да өңлер пулемёт атып элтәймесең элтип болян дәлдир велин, инди хепдәң алтынҗы гүни сыпдырылян дәлдир. Одеколоның ысындан яңа машының ичинде отуруп болян дәлдир. Өзүнем билйәңизми кими сөййәнини?

— Фёдор Григорьевич, бу сизиң саг болсун айтдыгыңыз-да.— Хемише йыршарып йөрен адамдан бейле кинели әхеңи эшитмек гаты гең затды.

— Гойдум, гойдум — дийип, Литвинов хахахайлап хезил эдинди ве билгешлейин гырылҗык сеси билен шейле дийип хиңленип уграды:

Нәмә деркар би гиҗе,
Шунсуз оңатды бары.

Пикир күйлерден азат,
Екды калбың азары.

Бирденкә нәхилидир бир айратын, диңе мунуң өзүне аян аламатлар билен гызың кейпиниң ёкдугыны аңып:

— Сен нәме бейле тукатла, Гөзел Василиса? Элиңи кессирениң дагың үчинә-хә дәл? Ек? Онда нәме?

9

Хирургия бөлүминде нәсагларың ызындан геленлери кабул этмели эдилип белленен сагатларда дүзгүн боюнча хер кроватың янына ики адамдан артык гойберилмейәрди. Ганна Поперечная чагалары какаларының янына гезек-гезегине элтйәрди.

Деррев ятанларың эхлиси билен таныш болан попушҗа Нина ызыны үзмән яңраярды. Сашко болса онуң терсине бу эндик болмадык ягдайда өзүни бүс-бүтин йитирйәрди. Вагт-вагт эгниндәки арассаҗа ектайының якасыны ойнап, какасының гапдалында эсли вагтлап сесини чыкарман отурярды, «Салавмалейким, кака!» «Саг бол, ене гөрүшйәнчәк, кака!» диен ики санҗак җүмле билен канагатланярды.

Йөне муңа дерек кә ярым экскаваторың мешхур экипажы бүтин составы билен палата чозуп гелйәрди. Даяв Борис Поперечның бир өзем гаты геплегенлиги, шовхунчыллыгы билен палатаң ичини улы мәрекели ялы эдйәрди. Әхлиҗеси бирден геленлеринде палатаң ичи дарышганлык болярды. Олар өз начальниклериниң кроватының янында сетерленишип дурярдылар, булар билен бирликде отага ярышың шертлери билен гызан гурлушыгың эхли хыҗувлары-да күрсәп урярды. Бу Олеси гызыкландырярды, бегендирйәрди. Бу өз аладалары, толгунчлары, ынҗалыксызлыклары болан, дуршуна машгала бәхбитлери билен гуршалан хатда «Негативиңем» хемише дүшүнип бармаян терминлери болан машгалады. Егсам боланлыгында «Негатив» экскаваторчыды, дүшүнмелиди ахырын. Бу гең адам болан «Негатив» шонуң ялы халатларда екеҗе сөзи дагынам сыпдырмаҗак болуп доңуп галярды. Ол гүррүңе гошулмаярды, йөне огланлар гиденсоң велин, гөзи гидиҗилик билен шейле диерди:

— Александр Трифонович, сиз багтлы адам. Сизиң огланларыңыз эдил одуң бөлеги-дә! Булар ялы огланларың болса дилиң келте болмаз. Меңкилер велин эдил кеселхана нахарының үчүнҗиси ялы: не компот, не кисель. Нәмедигини билмерсиң велин, йөне тагамы ёкдур. Хер хайсы бир келледир.— Шу ерде улудан бир демини алярдыр:— Ине сениң үстүңи одуҗак-будуҗак затдан гөмйәрлер, маңа велин, көкеҗик нәме, не бир шоны гетирйәрлер,

не бир открыткаҗык язып иберйәрлер. Мен шу ерде өлүп гитсемем оларың пархына дәл.

— Пислеме адамлары, пислеме. Адамлары пислемек ялы эрбет зат болмаз — диййип, шунуң ялы халатларда хемише шол параходдакы кеселләэн сарыҗа гуша эесиниң шейле җовранышыны гынанч билен ятлаян Олесь гахарланды.— Мениң огланларымам бирден шейле болуп өтәйдендир өйтмегин. Олары достлашдырмак герек дүшүнйәрмиң достлашдырмак, ана шонда хеммеси гүл ялы болуп гидер. Достлук эгирт улы гүйчдүр!..

Гапдалында ятан палата гоңшусы Олесиң гахарыны гетирйәрди. Шонуң ялы-да небисини агырдярды. Бу адамың халыс ынамыны йитирип, өзүни гойберендиги дуюлярды. Әхли кишә, эхли зада гахар эдип, мунуң адамларыны гызыкландырып билҗек гүманасы бармы! Йөне мунуң хич зада дүшмейән, налаҗедейин дәлдиги гөрнүп дур. Бир җанлы иши күйсейән Поперечный өз башарян затларының хеммесини муңа сагатлап бирин-бирин гүррүң берйәрди. «Негатив» гулак асярды, башыны атярды, хатда депдерине язышдырып алярды.

— Ол диениң, элбетде, Александр Трифонович, шейле... Йөне сениң огланларың дуран бир бүргүт! Арслан! Меңкилер болса эзилен товугың бар-да.

Поперечныңың җаныгмасына палата мүңкүрлик эдйәрди. Бу эдилйән тагаллалар олара пейдасыз бир зат ялы болуп гөрүнйәрди ве «Негатив» чыкан бадына кимдир бири хөкман шейле диерди:

— Бу затларың оңа пейдасы ёк. Онуң бу гулагындан гирип, бейлеки гулагындан чыкып гидйәр.

— Асыл бу сөзлери диңлемегиң өзи бир йигренҗи!— диййип, Третьяк өз кроватындан гыгырярды. Онуң гүйчли организми үстүн чыкып, ярасы битйәрди ве ол инди кеселхананың эхли ишлерине гөвүнҗең гошулярды.— Шунуң ялы иңир-иңирлери бит ялы дырнагың арасына салып велин мынҗырат-да. Сизиң багта өз гарайшыңыз бар. Нәчәни дүйрлейәрсиңиз? Газаның-да дүйрләбериң... Йөне муны нәме өз ёлуңыза салҗак болярсыңыз? Болдуң мениң башыма Иса пыгамбер.

Олесь кечҗалрак хәсиетли адамлары говы гөрйәрди; олардан хемише ахыр соңунда бир зат чыкярдам: йөне шу Третьягы велин онуң җыны алмаярды. Диңе бир онуң гараңкы гечмиши үчинем дәл-де, Третьягың хәзирки гараңкылыгы үчин җыны алмаян болса герек, себәби, гөвне болмаса, бу йигит диңе өзи догруда, өз ярасы догруда, өз хал-ягдайы догруда геплəп хем пикир эдип билəйҗек ялыды. Ол өзүниң шейле бир ышнагы болмадык йүзүн-

дэки хайсыдыр бир дүвүртнге телим сагатлап айнада эсеван эдип дуруп билйэрди.

— Адамлар, шу гүн мениң йүзүм-гөзүм бир эрбет өйдйэн. Шейлеми?— дийип, ол эртирлерине бибынҗалык болуп гыгыряр-ды.— Дүйшүмде ярамың тикинлери ачылышаянмыш... Ай, нэме болмаҗак затмы? Болҗак зат, онда-да гаты болайҗак зат... Йөне бир телли-пелли эдип ташлайярлар ахырын, башдан совма эдэййэрлер... Мегерем, ачылан болса герек.

Онуң реңки агарярды, горкудан яңа үйтгэп гиден йүзи билен болмаҗысы болуп, җаңҗагазы җыңңырдадярды. Нобатчы ылгап гелйэрди.

— Мени нэме өлдүрмек ислейэрмисиңиз?— дийип, ол бозук аял сеси билен хайкырярды. Гөвнүне болмаса, оны хемише бейлекилере гөрэ эрбет беҗерип, табагына аз-кем нахарың сувук еринден гуйян ялыдылар. Врачлар мунуң дашындан өврүлип гечип, сестралар ончаклы бир угруна серетмейэн ялыдылар. Болмаҗысы болуп, ол гыгырярды, гаргыиярды, администрацияның янына чагырылмагыны талап эдйэрди, «иң ёкаркы отуранлара» язарын дийип хайбат атярды, хеммэңизиң айбыңызы ачарын диййэрди. Бир гезек болса даңысыны тэзелэнде, төтэнден ярасыны агырыдан сестраны шейле бир итеклэп гойберди велин, ол гөргүли бейле гапдалында дуран тумбочканы дүңдерди. Олесь оңа: «Өз--өзүнден тов алып дуран җынлың бири» дийип, баха берди. Йөне хер ничигем болса Олесь Третьягың гурлушыга нэме үчин гелендиги, ишлерине етишибилмэн йөрен адамларың арасында иши-пишесиз сөведеңлэп йөрмекден нэме пейда гөрүп, чорба гачан гыл ялы болуп йөрендиги барада ойланман дуруп билмейэрди.

Ине бир сапар палата бошлаг вагтында Олесь онуң билен икичэк гүрлешип гөрмеги йүрегине дүвди. Третьяк нэхилидир бир хат окап ятырды. Поперечный кроватының янына гелйэркэ, ол хасыр-хусур хатыны ёрганың ашагына салды.

— Ери, нэме?— дийип, ол кичиҗик якымсыз гөзлерини галдырып сорады.

— Совалым бар.

Третьяк үшерилип, тирсегине галды.

— Ери нэхили совал? Йөне тербие бериҗиликли совал болса, онда ызыңа доланай. Гайта-гайтадан тербиелененди рис. Паспортымда хич хили гара ёкдур. Ёгсам мениң бир шепэмиң айдышы ялы, о-да эдил сең ялы хохолды, акылың өзүңе несип этсин.

— Мениң совалым бир чылшырымлы зат дэл. Сиз бу ерик нэме үчин гелдиңиз?

— Маңа ишлемез ялы ер болса боляр, ишлемесем боляр — дийип, Третьяк ясама йыршарма билен айтды. Онуң гөзҗагазлары болса өңкүсинденем бетер үшерилди.

«Әл мунуң сыпҗык балыкдыгыны, тутаяр ялы ерини тапҗак гүманың ёк» дийип, Поперечный өзүнде бу сыпҗык адамының йүрегини юмшатмага болан ислегиң барха мөвҗүгйәндигини аңып, ичини геплетди.

— Ынха гөрйәмиң мени, бу махаллар кимдир бири: «Ынха, Олесь, саңа генераллара берилйән пенсия, ине саңа мүлк, ине саңа тайяр өй, яшабер» дийсе, мен хөкман боюн гачырҗак. Шол затлардан хайсыдыр бир ишҗагаз берселер говы гөрҗек... Йөне мен кәбир харбы ишгәрлериңкә дүшүнемок, кырк бәш, элли яшларында ягны түйс иш битирҗек вагтларында отставка чыкып, алар ялы затларыны алярлар-да, эдил айылар ялы сүренлерине сокулып, шол өз дабанларыны сорушып ятырлар... Олар ятман, шалман тогаламалы, шалман.

Инсизҗе гөзлер үнс берип середйәрдилер. Третьяк геплемсекликиги ончаклы халап бармаян бу адамың өзүнден нәме ислейәндигини аңмага дырҗашян болмага чемели.

— Ине менем саңа середип, сениң кимдигиңи билмән отырын, ысырганып йөренҗе бир ичалыҗыкмы я-да бир хайыр-сахаватчыҗыкмы... Йөне мен сизи танамаян болсадым...

— Нирeден танаярсыңыз?

— Волга-Доны биле гурдук ахырын.

— Волга-Доны?— дийип, Олесь геңиргенди, хатда бегендем.— Хайсы районындан: Красноармейскиденми, Калачевскиденми, Цымлыданмы?

— Гурмасына икимиз биле гуруптык, йөне тикенекли симиң хер хайсымыз бир гапдалындадык. Дүшдүңми? Шоссе ёла чыкан ериңде сизиң портретиңиз асылгы дурды, бизем онуң дүшүндан дазладып алып гечйәрдилер... Көне таныщдырыс... Ери боля, инди гүррүң ачанымыздан соң, шейле бир зада җогап бериң.— Ол элини гурлушыга бакан салгап гойберди.— Ол ердекәңиз дүшнүкли зат: газетлер, радиолар: «мешхур», «танымал», «абрайлы» дийшип гох эдип йөрлер... Ери, бу ерде нәме? Олар о ерде сенсизем гөзи ачылмадык гүҗүҗеклер ялы мүңзешип йөрлер. Сиз йөне нәтселер шейитсинлер дийип отурмалы ахырын. Йөне ынха Олесь Поперечный доланып гелер велин, хеммеси бир кемсиз болар гидер. Йөне сиз оларың агзына чейнелен ашы салып берип отырсыңыз. Ондан сизе не харай бар?

Инди Третьяк хемишеки самсыклач пердесини ашак гойберенде, ол бүс-бүтин башгача, өңкүденем бетер дүшнүксиз бир

адам болды дуруберди. Бу болуш Олеси хасам бетер гызыкландырды. Эмма велин адамлар билен гүрлешмэге шейле тежрибели Олесь оңа муны билдирмэн, өз эхли пикирини-күйүни полотенцесинден келлесине япач ясамага берен киши болан болды.

— Ери онсоңам ынха экипаж, ол ерде Борька ишлейэр, ол сизиң иниңиз, сүйтдеш доган. Йөне, ынха, ол гызыл гөз альбиносы алып гөрелиң. Онуң йөне бир сандыгыны гөрүп дурсуңыз ахырын. Сиз онуң бир гапдалындан гулагына гуйярсыңыз, онуң бейлеки гулагындан эхли гуянжаңыз вазылап чыкып дур. Өзем иңре, нежис. Чыбын ялы шол иңлэп дур, иңлэп дур, графини айлап велин сал-да шондан... Ай хава-ла дүнйэде шол нежис хайвандан пис адам ёкдур... Сиз болса оңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диймэн йөрсүңиз.

Оңа деңич Поперечный япажы ясап гутарды, дызына салып чекишдирди, гейип гөрди. Ол келлесине шап болды дуруберди. Олесь оны пилоткаң гейлиши ялы гышыграк эдип гейди велин, асыл ол муңа гужурлы гөрнүш берди дуруберди.

— Саңа-да шунуң ялың бирини ясап берейинми?— дийип, ол бирден «сизе-де» диймэн «саңа-да» билен оңа йүзленип сорады.

— Элиң гижейэрми?

— Хава. Ынха сен яңы: ишлемез ялы ер болса боляр, ишлемесем боля дийдиң... Ынха маңа-да: нэхили иш болса шол болсун, ишлесем боляр. Элиңи говшурып дурмак, досжугым, диңе габыра гириленде гелишйэн затдыр... Ине, саңа ене бир сораг: сен дүнйэде бүтин өмрүңи шейдип, галп пул ялы болуп гечирэйжекми? Э? Элиңи говшурып гечирэйжекми?

— Элиңи говшурып. Бай сениң көп билэйшиңи — дийип. Третьяк кроватының үстүнде отурды. Бирденем шей дийип ичини декди:— Элиңи говшурман ойнарсыңам. Мең паспортымың чигит ялыжагам гарасы ёк, ынха кадырлар бөлүминдэки хайсыдыр бир чалың янына барайсам, ысырганар-ысырганар-да, бурнуны чекип: «Ярым ай гечирип бир гел» диер. Ярым айдан соң болса: геологлара ишчи болуп тайга гит, чукур газ, чыбын-чиркейлери нахарла я-да хайсыдыр бир сүмүкли геодезист гызжагазың линейкасыны гөтер-де йөр... Ай, йөне паспорты арасса дийилсе дийлип йөр-дэ. Ол сениң билен гүрлешип отурандыр, өзем шу мениң битли гүпбими огурлаймасын дийип гаранжаклаяндыр, хич киме «шүбхели элементлер» билен гөвначык гүрлешип отыр дийдирмежек болуп дишлериниң арасындан сыздырып геплейэндир... Шейле дэлми нэме, начальнижик?

Бирден өзүниң ач-ачан айдышдырып отуранындан горкан ялы болуп, Третьяк йүзүни дивара бакан чалт өврүди.

Шунуң биленем гүррүң гутарды. Шондан соң Третьяк бу меселе догруда екеҗе агыз зат айтмады, йөне велин Олесиң эшиденлерем етерликди. Өзүниң шикест етен элини шол херекетлендирип отурышына Поперечный бу йигит хакында, онуң шүбхелиликлери догруда, онуң эхли затларың диңе әрбет тарапыны гөрмеги башарып билйәндиги догруда инди йыгы-йыгыдан ойланярды. Ай, хава-да, мунуң ялыны ремонт эдәймек еңил иш дәл. Мунуң ялың эхли шайларыны тәзелемели. Йөне тәзеләп чыкмак хасам кын болса герек. Олесь икинҗи гезек икичәк болуп галанларында Третьякдан: «Аҗала чен дост болдугым, эгер бозсам өлдүгим» диййлип татуировка эдилип язылан язгының манысыны сорады, ол шейле бир сөгүнчлер билен муңа җогап берди велин, Поперечныйның гидип сабынланып ювнасы гелиберди...

Бир сапар нәсагларың янына гойберилйән вагтда, эййәм палатада Ганна билен Нина отырка, бүтин экипаж хем йыгналан экскаваторы илкинҗи газылып угралҗак ериң гырасына әлтип, инди өйлерине гайтмак үчин өз достлары билен саг боллашмага гелен ураллы шеф-монтёрлар чозушып гелип, җайда өврүлере-доланара ер галмадык вагты бирденкә эхли киши кимдир бириниң бурнуна салып йигренҗи гепләндигини эшитди.

Кесби-кәр вагон «стрелогының» якымсыз, налайҗы сесине шейле бир өкделик билен өйкүнилди велин, эхли киши шол тарапа гаңрылып, гапының агзында, хаса баш даңысының астындан сачының мәмиши реңк товламлары чогушып чыкып дуран бир эйҗеҗик гызың кеселхана ектайына чоланып дурандыгыны гөрүп хайран галды.

— Мурка Правобережная!— диййип, кимдир бири гыгырды.

— Гаты догры айдярсың, йөне Мурка дәл-де, Мария Филипповна. Нәме бу ерде пиво будкасының өңи ялы сөмелишип дурсуңыз-ла? Шу гүн челекли пиво болҗак дәл.

Хемме кишилериң назары геленe гөнүген пурсатында, Олесь Третьяга гөз айлап, онуң долмач йүзүниң бегенчли ягтылып гидендигине хайран галды.

— Ери нәме, Костя, сени о дүнйәде кабул этмедилерми? Ызыңа доланып геләймели болдуңмы?— диййип, ол Третьягың тумбочкасының үстүнде нәхилидир бир доланги зады гойды.— Чакыры велин гетиртмедилер, нобатчы элимден алды-да: «Шкафа салып гоярын, ызыңа гайданыңда болса элиңе доландырып берип ибәрин» дийди. Ханы гөрели бакалы ол нәме доландырып берерка?— Гыз гөз гыпып гойберди ве ектайының ичинден бир чүйшәни чыкарып, тумбочка салды.— Сиз нәме бейле маңа диканлап

середйәрсиңиз-ле?— дийип, ол эркек адамлардан сорады.— Я муның ялы зады ичмек болмаяндыр өйдйәрсиңизми? Медицина ылымларының кандидаты бир йигит мең дашымда хозанак болуп, мени серхош этмеги күйүне дүвүп: «Кагор чакыр дәлдир, ол дерман затдыр, кувватыңа гетирйәндир» дийип дүшүндирди.— Соңра ол бирденкә эхли зады ятдан чыкаран ялы болуп, Третьягың кроватында отурды-да, кичиҗик, топбуҗа дызҗагазыны ектайың ашагындан билдирдип, аякларыны бири-бириниң үстүне атды.— Адамлар, сизе гайтмага бир чен болмадымы? Гой, хер кимиң гарындашыдыр голай адамлары галсын-да.

Экскаваторчылардыр монтёрлар бири-бирлерине середишип гүлшүп, гүпүрдешип палатадан чыкып гиденлеринде, Мурка еңиллик билен эпишгәниң текҗесине чыкып, әлини фортучка узатды.

— Гаршылык ёкдур-да хернә? Ёрганыңыза гирәйиң.— Мурка гысгаҗык, җонтук бурунҗагазыны өврүшдирип геңиргенди:— Нәме шу эркек кишилериң бир ерик үшен еринден бирхили агрылҗык ыс аңкаберйәр-ле...

Нәсагларың ызындан гелйәнлери кабул эдилйән вагт тамамланып барярды. Йөрәп билйән нәсаглар дашардан доланышып гелип, ызларындан гетирилен затларыны тумбочкаларың үстүнде гоюшдырярдылар. Эмма бу палатадакыларың ызындан гелен үчүси велин хенизем кроватларың гапдалында отырдылар. Олар пышырдашып геплешйәндирис хем өйтселер оларың эдйән гүррүңлерини палатаң хайсы күнҗегинде дурсаңам, месаңа-мәлим эшитмек болярды:

— Ине онсоң, Олесь шол чадыра гирип гөрсем эдил доңуз ятак-да, агынҗак доңуз ятагың бар-да — дийлип, Ганнаның сеси толгунчлы яңланярды.— Хапасыны дагыны бир гөрседиң, ыс, кроватларың үсти бир-булашык. Күнҗеклериң дагың болуп ятышыны дийсене, эй худай-эй, гыравлап гиден затлар үйшмек-үйшмек болуп ятыр. Пеҗиң гапдалы одунлам болса өзи буз ялы. Шол ерде яшап йөренлериң өзи болса тапан-тупан затларыны үстлерине атышдырып, эдил бир ялазы мейдандакы станцияда отуран ёлагчылар ялы болшуп, йыгрылышып отырлар. Ай, онсоң менем олары алдырып уградым-а. «Сиз нәме, гереҗиклерим, бу ерде доңуз саклаярмысыңыз?» «Ханы сен, дүе текеси, бейдип булашып ятаныңдан тур-да, печде от як».— «Ол мениң ишим дәл».— «Ви, асыл сениң ишиң дәлмиди ол. Ери, онда саңа дерек мен якаярын, мугтхорың бири мугтхор...» Мен еңлерими чермәп уградым, мениң комиссиям болса нәме этҗегини билмән, гапың агзында яйданҗырап дур.

— Ганусья, сенем эдил йуврджиң Борис ялы бүтин кеселхананы яңландырып геплейәрсиң.

— Кака, гулак ас, эҗем бирини сүбсе билен урубам гойберди — диййип, Нина-да гүррүңе гошулды.— Ол эҗеме: «Сизиң бейдибермәге гаты бир хакыңызам ёкдур» диййди. Эҗемем оңа: «Ынха, мен сениң бихая гөзлериң арасына сүбсе билен бир чалып гойбәрин велин, онсоң гаты хукук болар дурубере!» диййди.

— Икиңизем бир ювашрак гепләң ахырын... Ханы мыдаралалыңыз ненең, өзүңиз ненең? Нәме тәзелик бар?..

— Ине мен тәзелиги гүррүң берип-отырын-да — диййип, Ганна геңиргенме билен җогап берди.

— Биз сизе айдып отырыс-а — диййип, Нина-да эҗесини голдады.

Олесь буларың икисине-де геңиргенме билен, мәхир билен середйәрди.

— ...Шол Вика шу вагт бир хондан бәрси боляр велин хей гояй — диййип, башга бир гарылҗыграк, җошгунлы сес яңланды.— Сачҗагазыны «бит хөвүртгеси» диен тимарлайыш билен тимарлапдыр. Ай, сачыны депесинде хөвүртге ялыҗак дүйрләп, Макароныңыныңң голтугындан элини гечирен болуп йөр. Ай гарантгың гарантгысыда! Үстесине энтәк: «Надточиев маңа йылгырҗаклаяр!» диййибем гүррүң эдйәр. Вах, сени Надточиев башына япсынмы? Мен онуң Макароныңҗыгынам алайын диййсем, екеҗе агшамда элинден аларын, йөне мен чыпары халамок, онсоңам оңа Надточиев гүлүмсирейәрмишин! Догры, онуң күлҗүмек өвүсйән говы сачы бар, йөне өзи велин бир ашыга дегенок: нәхилидир бир ичинден өл гечмейән ялы, иңре, гахарҗаң... Хо-ол, биздәки Валькаңы-ха билйәнсиң, мен саңа ол хакда гүррүң берипдим ахырын, шол скрипка чалян, Валька — телефонистканы... Ол гыз гаты асыллы, адалатлы гыз, ана шонуң Макароныча небси агыряр... Онсоңам нәме диййсене...

— Нәсагларың ызындан геленлер, гүррүңиңизи гутарың, инди вагт болды — диййип, гапыда пейда болан палата сестрасы ыглан этди.

— Вах, оңарды-ов! Иң гызыклы ерини айтмага етишип билмән галдым — диййип, Мурка еринден галып хем ектайына доланып айтды.— Эҗе җан сениң ол яраң нәхили, оңат битишип гитдими, ачылып дагы эдәймез-дә хернә?

— Дүйн-өңңинликде бир серетдилер, тикинлери битишипдир-э диййдилер.

— Сапаклары бери беркмикә, үзүләймез-дә?.. Онда адамлар тулак асың, Мурка Саг кенарла дурмуша чыкяр.— Мурка крова

ларың арасында вальсың бир өврүмини эдип, мәмиши реңк сачыны аркан силкип гойберди.— Бейле геңиргенйәрсиңиз-ле? Тебигатың кануны шейле-дә, этҗек алаҗың ёк.

— Киме?—дийип, Третьягың пессайҗа соран сеси эшидилди.

— Ай бир эркек кишә.

— Ол эркек киши ким?

— Өзүме мынасып адама. Өзүме герек адама. Нәме бейле чиңерилйәрсиң?

— Ялан сөзлейәң?— дийип, Третьяк кроватындан толгунма билен бираз дикелип, кейпсиз айтды.

— Онда сиз шейдйәндир өйдйәрсиңиз-ов, Эҗе җан? — Гызың гоюнгөзлери киная билен сүзүлҗиреди.— Ол барҗак боляным шу вагт мениң ат тутарым диен ялы, эпишгәниң аңырсындакы машының ичинде отыр. Йөрәп билйәниң эпишгәң өңүне барсаңыз, муңа гөзүңизи етирип билерсиңиз. Биз сизе хәзир шол машындан, эдил коммунал квартираларында эдилиши ялы, ики гезек узын, бир гезек болса гысгаҗык сигнал бердирип билерис.

Ол ене-де ектайына гелшикли чоланын, өкҗесиниң үстүнде ызына өврүлди-де, өзүниң ярашыклыҗа сынасыны еңиллик билен гайдырып, бу гелен яңра гыза гахарлы середип дуран палата сестрасының янына, гапа бакан йөнелип уграды.

— Әхлиңизе бирден саг болҗук айдярын!— дийип, Мурка төверегине гөз айлады-да, элини силкип гойберди. Соңра барып сестраның янында аяк чекди, эйҗеҗик йылгырып гойберди, йүзүни геңиргенен ялы этди.— Бә-ә-эй, энайыҗа гүлякаҗыгыңыз бар экен-ов, өрән овадан! Латваңкыдыгы гөрнүп дур. Өзем сизе шейле оңат гелишйәр...

Мурканың өкҗесиниң сеси басым коридорда йитип гитди, сәхелче салым геченден соң болса эпишгәниң аңырсында машының гапыҗыгының гүрпүлдәп япылан хем-де сигналың ики гезек узын, бир гезек гысгаҗык чыкан, сазлашыклы сеси эшидилди.

— Бай, бу сачы кесилени-ов!— дийип, Третьяк айтды. Айдылыш эхеңинден бу сөз билен онуң нәме дийҗек боландыгыны аңмак өрән четинди.

Ганна Поперечная болмасы бир иш болаянда өзүни гойберибермән, гайтам өзүни тиҗейән аз санлы аяллардан бириди. Әриниң учран бетбагтлыгы муны хатда бирнеме даяндырды. Усть-Каменогорскиде галдыран җайлары, ховул-хара сатышдыран затлары хакындакы ятламалар, адамсының эййәм эллә сер уруп йөрендиги, өзлериниң хенизе бу гүне ченли белли адреслериниң ёкдугы барадакы пикир шол бада ём-ёк болды. Эййәм ара совук-

лык салып угран кинэниң, якымсыз дуйгулары хайдан-хай кроватда-межалсыз ятан адамсына болан мэхирли алада өврүлди.

Парторг Капанадзе бетбагтлыгың болан ерине гелип, бу ахвалаты Поперечныныӊ машгаласына өзи барып айтмагы йүрегине дүвди. Ерземине бака хайдап баршына ол улы ызлашык, дадыперят турар-ов дийип ховатырланярды, онуң үчинем ерземиниң гирелгесинден ашак инмэге ончаклы бир аягы чекип бармаярды. Эмма шу ерде онуң гөзи Ганна дүшди. Ол узынак Сашко билен япгыт гаяның йүзүнден хайдап бярярды. Буларың ызына семизже Нина зордан эерйэрди.

— Ганна Гавриловна, сиз нирэ барярсыңыз?

— Нирэ болсун? Кеселхана, шоң янына барян.— Онуң долмач йүзүниң сыкыландыгыны Капанадзе диңе шу ерде гөрүп галды. Йөне велин монжук ялы гаража гөзлер немеиз гуракды. Олар диңе: «Ери нэме, ненеңкэ?» дийип, талап эдижилик билен сораярдылар.

— Ай бир үйтгешик горкулы зат ёк. Мен хирург билен гүрлешип гөрдүм. Йөне *ховплы зат ёрам болса* бирнеме ятмалы болжак ялы — дийип, Капанадзе оларың сөзсүз соналларына жогап берди.— Ынха, мең машыным бар.

— Онда йөреверин тизрэк, йөревериң — дийип, Ганна айтды. Ол ёлда агламадам, хич бир зат сорамадам, шол бирсыхлы «тизрэк-тизрэк» сөзүни гайталады отурды...

Поперечныларың ерземининде өңкүже тертип-дүзгүн сакланды, поллары өңкүлери ялы сырылып-сүпүрилип дурды, дашдан гелйэн адамлар өңкүлери ялы, өе гиренлеринде, галошларыны я-да кече эдиклерини гапың агзында чыкарып, ичерик гирдилер, машгаланың өз этмелиже ишлерини билип дуран членлерем шол өңкүже яшашларына яшадылар йөрдүлер. Хут шол бир гезек хем хемишелик гурлан тертип-дүзгүн — Ганнаның эдил улитканы балык гулагың гөтерип йөрши ялы, гурнама мебеллер билен гурлушыкдан-гурлушыга гөтерип йөрен тертип-дүзгүни өй кейваныcы аяла бу бетбагтлыгы чыдап-чекмэге ярдам этди.

Ек, экскаваторчының машгаласы үчин алада этмегиң гереги болмады. Олесиң экипажының гоңшы яшашып йөрен огланлары Ганнаны еке гоймадылар, Ганнаның өзем олары ташлабермеди. Буларың бегенчлерем, аладаларам умумыды. Адамсы кеселхана дүшүп хысырдысы артанам болса, Ганна ягдайыны, майыны тапып, оларың өйлерини сырып-сүпүрйэрди, йыртылан-бөвсүлен ерлерини чатышдырярды.

Гүндиз иш-алада билен кэн билдирмэн гечйэрди. Йөне ынха гараңкы дүшүп, гиже болярды, огулдыр гызы өзлериниң ики

этажлы кроватларында уклап галярды. Ерземине диңе укудакы чагаларың дем алышлары хем тайганың эпишгеҗигиң аңырсындан гүңлеч эшидилйән, бахарың өңусырасындакы зензелеси билен бозулян үмсүмлик аралашярды. Шонда аладаларам Ганнаның дашыны гуршап алярды. Ол ерде оң халы ненеңкә? Гарташандыр, хорланандыр. Нәсаглар ассырынлыкдан: «Машклар билен өзүни халыс эдйәр» дийишйәрлер. Эли болса өзүниңки дәл ялы болара чемели. Ери, гурап отурыберсе я-да гамчы ялы салланып ятса нәдерис? Бизиң нәмәмиз бар? Ерземин, йыгнама мебель, дөрт агыз, аманат книжка. Ери ол книжкаңда нәме бар дийсене. Әтияч үчин онда көп гоюпмыдың? Ине көпүгини хасаплап йөрен «Негативиң» үстүнден гүлүп йөрди: «Худай гүн берсе, чөрегимиз кем болмаз, Америкада яшамзок ахырын» диен сөйгүли сөзҗагазыны гайталаярды. Пулам гидип отыр, эдил саман ялы... Ай өзи саг болса боляр-ла, пул җәхендем-ле, сөйгүли мәхрибанымың, йүрекдешимиң өзи болса, башга зат деркар дәл. Онуң билен яшашмак аңсат дәлем болса, онсуз бизиң мыдарымыз ёк.

Ганна эртир хемме кишиден өңүрти турмак үчин, чагалары нахарламак, мекдебе угратмак үчин, өйи сырып-сүпүрип, нахар--пахар билен болмак үчин тизрәк укламага дырҗашярды. Капанадзе бир гезек кабул эдилмегине гарашып отуран адамларың ичинде Ганнаның отураныны гөрүп геңиргенди, хатда бирнеме толгундам.

— Достлар, бу Поперечныйың аялы. Багышлаң, мен оны бинобатрак кабул эдейин — дийип, ол кабинетиниң гапысыны ачып айтды.— Мерхемет эдиң, Ганна Гавриловна.— Столуның янына етмәнкә болса, ол шейле дийип сорады:— Ери нәме болды, Ганна Гавриловна, адамыңыза бир зат болдумы я өйүңизде бир заг болдумы?.. Сиз отурың ахыры, хайыш эдйәрин, отурың!

— Ай яңы базардан гелйәдим хем сизиң яныңыза-да гирип--чыкаяйын дийдим — дийип, Ганна уялҗырап җогап берди ве ичиндәки нәхилидир бир доланггы затлардан балыгың гуйругы сомалып дуран сумкасыны ёкарык гөтерди.— Өй-ичеримизем шүкүр оңатлык, саг болуң.— Ол гүррүңини чалтландырып уграды.— Бир гызың янына гатнап йөрен йүвүрҗим Борка шоларың чадырында яшаянларың ягдайы эрбет экен дийип, дүйн гүррүң берди. Шол гызларың чадырының кәерлери ачылыпдыр-да, ел дүшүп көвелип дуран болмага чемели. Өзем еке онуң янына барян гызам дәл, эхлиси бюлетендемишин.— Шу сөзлериң эхлисини бир демде җедирдәп, Ганна бир хәхини алды.— Ядыңыза дүшйәрми, хо гыш бир бизе гелипдиңиз. Я шонда болан гүрүңи эййәм ядыңыздан чыкарайдыңызмы?

— О нэхили ядымдан чыкарярмышым? Йөне шу махал адамыңыз шейле ягдая дүшенсоң, сизе азар берип дурмалы дийдик.

Капанадзе столуң өңүнде салыхатлы отуран, кичиҗик аяла алҗыраңңылык билен середйэрди.

— Биз оны ара алып маслахатлашдык. Кэбирлерине дегдик. Комсомоллара говы дурмуш үчин гөреш алып бармагы табшырдык. Профсоюзлара-да...

— Эййэм башлапдырлар: плакатҗыклар асышдырыпдырлар. Бизиң ерземинимизиңем эпишгеҗигиниң ярпысыны тутдурып, бирини чүйлэпдирлер. «Коммунизм гуруҗыларың яшайышлары говы болсун»... Ягтымызың өңүни тутуп дур велин, айырмага чекинйэн, чүнки гөрнүкли агитация.— Соңра Ганна дызының үстүндэки сумкасыны столуң үстүнде гоюп, мисли бир гизлин айтмасыз сыры айтмакчы болян ялы, пессай сес билен шейле дийди:— Ладо Ильич, ол плакатҗыклар язылан матасына дегенок. Олар чадырың ичи чыг болса шол гырав саклашып ятырлар.— Шол ерде-де айданына ахмыр эдйэн ялы болуп — Болгусыз аял гүррүңим үчин багышлавериң — дийди.

Парторг, өз яныңдан «ынҗалыклы» дийип кесгитлэн аялы болан Ганна Поперечнаяның гүррүңини барха гызыкланма билен диңлейэрди. Өзи багты есерлиге сезевар болуп йөркэ-де, илиң аладасыны эдип йөр. Өз дердесери догруда екеҗе задам сорамады. «Хич зат герек дэл, кем задымыз ёк, адамкэрчиликли адамлар аладамызы эдишип дурлар...» Ине ол ерде отуранларың бирнэчеси гөзе-баша дүшүп барярлар.

— ...Ынха бизиң комендантымыз бар, озал харбы гуллугың адамсы, өкҗеси гопса АХБ берер, Военторг тапар диймэге өвренен адам... Җанам эдйэр велин, нэме екэниң чаңы чыкярмы? Мен оңа гызларың бюллетенде ятан чадыры догруда бир хеңкирен болуп алдым. Гөрсем, ол шол гүнүң эртеси цыган иңңеси билен онуң йыртык-йирик ерлерини өзи ямашдыран-чатышдыран болуп йөр. Хей мунданам бир зат болармы? Мунданам бир дүзгүн болармы?

— Менем озал харбы гуллугың адамсыда — дийип, Капанадзе айтды.— Энтек олаң аягының астында ер бардыр, мениң аягымың астында палубадан башга зат ёкды... Комендант барада сизиң айдянларыңыз догры. Ери, ханы онсоң сиз парторга нэме маслахат бермекчи?

— Менми?— дийип, Ганна сорады, бирденем чым гызыл болуп, йүзүни ашак салды.—Мен партияда дурмаярын ахырын, Ладо Ильич, онсоң мениң сизе маслахат бермэге нэ хакым бар?

— Парткома-ха гелипсиңиз?

— Дагы нирә барҗак? Ай гөзүң гыянок-да. Шейле хадаң ялы гызлар, багышлаң, диймәйин дийсем байталлар полларыны ювмасалар, ызларына сүбсе чалмасалар. Чадырларың тутусыны чатып-ямап билмеселер, комендантам цыган иңңеси билен дүрмеңен болуп йөрсе болдугымы? Өз җорапларыны ашак сырылайса-ха, аякларыны бир ере дийрешип, деррев ёкарык чекмек билен болярлар. Чадырларыны болса эркек киши ямап-чатып бермелимишин.

Ганна мисли хәхини алмакчы болян ялы эдип бир дымды.

— ...Бу говы дәл, Ладо Ильич, бу бабатда мен сиз коммунистлери хем гүнәли дийип хасаплаярын. Ол бизиң Боркамызың янына гатнап йөрен гызам сизде кандидат, шейле-де болса өз гызларының агзыны бирикдирип, шоң ялы затлары оңарып гойбермек онуң келлеҗигине-де геленок.— Ганна ене-де «Бу говы дәл» дийип, эдил шәник дөвлен ялы этди.

— Хава, хава, элбетде. Сиз хак айдярсыңыз, коммунистми, ол гүррүңсиз...— Капанадзе өзүнде бирхили эндик болмадык алҗыраңңылыгы аңды. Бу аялың диңе бир осланмаздан гелмеги дәл, эйсем онуң эдйән талапларам бир хәли-шинди чөзүлип йөрен меселелере меңзеш дәлди. Шол себәплем оңа умумы җүмлеҗиклер билен җогап берип гойбермегем бир гелшикли зат дәлди — Ягшы сиз парткома нәмәни маслахат берйәрсиңиз?— дийип, Капанадзе ене гайталады.

— Нәме сиз гышкы эден гүррүңимизи ядыңыздан чыкарайдыңызмы?.. Маңа комиссия дүзүп бериң, өзүнем хайсыдыр бир секретардыр башлыклардан дәл-де, агызлы, давачылрак хелейлерден дүзүп бериң. Мең олары өзүм сайлап алайын. Биз, ай басым шол доңуз ятакларыны пәкизеләп берерис-ә...

Шол гүн парткомуң, профсоюзың хем комсомол комитетиниң бирлешен тәзе карары кабул эдилди. Ана онсоң адаты болмадык комиссия Гөк шәхерҗигиң илатының аглабасының өйде болян чагыны пейләп, агшамаралар чадырдан-чадыра өтүп уграды. Ганнаның элинде өзүниң дүрли гурамалардан топлан, яшайыш җайлар хакында язылан бир петде арзасы барды. Комиссияның ызындан өзүниң харбы ыкҗамлыгыны бүс-бүтин йитирен комендант йөвселлик билен барярды.

Комиссия говур эдип, сен-мен ёк чадра уруп гирйәрди, чыраны якярды. Дуйдансыз үсти басылан яшайҗыларың чыкарынаны дагы болса, хайдан-хай ёрганың ашагына сүмүлйәрди.

— Нирә? Нәме акылыңыздан азашдыңызмы?.. Гирмек болмаяр ахырын, хер ким эгин-эшиксиз отыр ахырын, гөрмейәрмисиңиз...

— Бизе гирмек болар, биз комиссия... Сизи гөресимиз гелип дур-да бизиң... Кирли ичкилери гөрен дәлдирис-ов...

— Бейләмизе бакалы велин, деррев гейниң-де айдып бериң, бу хапа сувуңыз нәме? Нәме үчин ол күнҗегиңизден сакгал ялы болуп, буз салланып дур? Нәме от якмансыңыз? Ханы сизиң ичиңизде парткома хат язаныңыз хайсыңыз? Бизиң ызымыздан сырып-сүпүрмейәрлер, арассачылык берҗай эдилмейәр... Барашкин? Ханы ол Барашкин?.. Хә-ә, сенми Барашкин? Ханы, гереҗигим, ёрганың ашагындан чык-да, бизе бир гөрүн!

Комиссияның пейда болмагы адамларда, шу үлкелерде вагт-вагт нireden турандыгы билдирмән галян гүйчли апы-тупан ялы бир дуйгы дөредийәрди.

— Өз хапачылыгыңыз барада, Барашкин, сен арз этдиңми?— дийип, гыкылыкчы аял сеси яңланярды.— Гөрйәрмисиңиз мунуң нәгиле болшуны, элине сүбсе алагада сүпүришдирип чыкаймага велин яранок.

— Бу нәме сизиң аңкаңыз ашдымы?— дийип, Барашкин гөзүни мөлердийәрди.— О нәме үчин мен сүпүрмелимишим? Мен шертнама билен, администрация мени эхли зат билен үпҗүн этмели.

— Гурлушыга ишчилер иш үчин герек, олар сең ялыларың ызына эли кагызлы дүшүп, немәңизи сүпүрип йөрмек үчин герек дәл...

— Ах, сиз сөлүте, эмелсизлер!.. Хапа-ыррыхыңыз гушаклыгыңыза етейин дийййәр, бите бассырыпсыңыз... Гөр буларың хапа җоҗуклар ялы мүңзешип йөрүшлерини — дийип, Ганнаның бойдашы, десятнигиң узынак, даяныклы, украин аялы Оксана Ус хеңкирйәрди.

Ганна өз комиссиясының эхли членлерини, ондан-оңа гөчүп йөрмәге өвренишен хем чадырларда яшалян кын дөвүрлерде-де, ичериниң нәхилидир йөнекей эшретлерини дөретмегиң өзи ялы хөтдесинден гелип билйән, отурымлы гурлушык машгалаларындан болан эденли аяллардан сайлап алыпды. Онсоңам комиссияның членлери сөз үчин җүбә гирип дурмалы болмансоң башына гойберилен чадырларың яшайҗылары шол бада арзачыллыкдан судуң өңүнде отуран гүнәкәрлере өврүлйәрдилер. Судлар өз ишлерини билйәрдилер, теҗрибә байдылар, тутанъерли хәсиетиң, шаңңы сесиң эесидилер. Булары гыгырып еңәймек аңсат дәлди. Гүнәкәрлере диңе өзлерини аклабермек галярды;

— Сизе илиң үстүнден гүлмек хош якяр, сизиң әрлериңиз танымал адамлар, олара хонха тәзе өйлериң ачарҗыкларыны говшурып йөрлер — дийип, хайсыдыр бири өзүни акламага сынанды.

— Ачаржыклары? Ах, ачаржык дийсене!— дийип, комиссия гахарланярды.— Олесь Поперечный дийип эшитдиңми? Ана шол Олесь гүйз огулжыгы икиси ики саны ерземин газды, бири өзи үчин, бирем экипажы үчин. Хич киме йүз тутман, өз эллери билен газды. Комендантдан пил дилэп ал, онха-да тайга. Ерземин эдин, ине онсоң саңа-да ачар болар.

— Ине, сиз: «...тумбочкалар дөвүк, пэкидир сабыны салмага еримиз ёк» дийибем язың.

— Егсам нэме, дөвүгем-дэ. Хонха гөрүң олары. Оларың диңе одун эдинэймеси галыпдыр... Чыгдан яңа эхли ерлери ачылышып ятыр... Ынха гапдалыңызда комендант дур, сорап гөрүң, үпжүн эдиң дийлип, нэче гезек оңа йүз тутулыпдыр...

— ...Буларың бу айдянлары догры. Арза гелип дур...— дийип, комендант башламакчы болды, эмма велин электровоз машинистиниң, авулы дилеварлыгы билен энчеме шикаят китапчаларыны безэп, эхли сөвда ишгэрлерини амана гетирйэн, яшы дурушан, хор аялы онуң өңүни тутды:

— Нэме, сизиң өзүңиз элиңизе чекичдир чүй алып гөрмедиңизми? Я бу ерде ак патышаның агтыгы яшаярмы? — дийип, машинистиң аялы гыгырярды.— Эгер өйүңизде бир шкафыңызың тагтажыгы гопайса, сен оны хайдан-хай елмэрсиң, юмшажык зат билен сүпирерсиң, ягжагаз чаларсың. Шейле дэлми? Бу ерде велин ичинде сениң одур-будуруң чашып ятан мебел лагшап ыграпдыр, сең оң билен ишиң ёк. Комендант бежерсин, шейлеми?

— Ол дөвлетиң зады ахырын, оң билен болманда бизиң не ишимиз?

— Ах, дөвлетиңки дийсене! Гой, нэме болса шол болсунмы? Шейлеми? Чекижи элиме аланымдан кроватың ашагындакы затжагазлары дүвүнчеге дүвеним говы диййэрмиң...

— Адамлар өзүңиз бир ойланып гөрүң ахырын, сиз өз яшайшыңызы өзүңиз эрбет эдйэрсиңиз — дийип, Ганна пэхимли айтды.— Араңыздан бирини ёлбашчы эдип беллэң, нобатчылыгы дүзгүне гоюң. Хол, яслилердэки чагаларың арасында-да шол дүзгүн йөредилйэр ахырын. Барып шолары гөрүң, өвренең... Нэме дымшып дурсуңыз, я дилиңизи ювутдыңызмы?

Чадырың утанышан яшайжылары, бу хайыкдырыжы комиссиядан тизрэк башларыны сыпдырмак үчин, ур-тут өзлерине ёлбашчы сайландылар, нобатчы белледилер. Шол халатда-да месайы гүррүңе гечилди.

— Нэме йөне бизиң үстүмизе дызап дурсуңыз... Я бизиңкиден эрбеди ёкдур өйдйэрмисиңиз?.. Хонха хол ердэки дөвүк лиственница агажының ашагындакы чадра бир барып гөрүң, кыркын-

җы номердир... Хапа-хупадан яңа сиз олaрың гапысынам ачып билмерсиңиз.

— Барарыс, барарыс, хеммесине барарыс. Ене сизиңкә-де өврүлип гелерис, хатырҗем болуң!

— Нәме хатырҗем болуп? Биз өз-өзүмизе яманлык эдерисми? Сиз ялыларың ене шу гопгуныны эшиденден ики смен ишләнимиз говы ахырын.

Комиссия йөришини довам этдирип, чадырдан чыкды, кимдир ичердәкилерден бири болса ойланҗаңлык билен шейле дийди:

— Буларың айдянлары дограм ялы-ла, үлпетлер?

— Догры, ирипдирисем-ле... Яңкыларың айданлары эдилиберсе ничик боларка?..

Айратынам Борис Поперечныһың гөз астына алып йөрен гызының яшаян ериндәки гызлар чадыры гаты даралды. Комиссияның членлери өз диллерине шейле бир эркинлик бердилер велин, оларың бу чадырда яшаян гызлар билен эден гүррүңлериниң стенограммасыны эсли гысгалтман чап этмек асла мүмкин дәлди.

— ...Хей гышың гүни чадырда тагта битини өрүзип йөренлери гөрүп-эшидипмидиңиз — дийип, машинистиң аялы гыгырярды. — Ери сиз бу аллаҗы совугың ичинде олары ниреңизде эклəп-саклаярсыңыз? Голтугыңызда дагыдамы я онданам бир пинханрак-ыкышаграк ериңиздеми?

— Биз санитар гөзегчилигине арз этдик, гелдилер, гүррүң барыны этдилер, пүфүлешдилер...

— Белки, сиз келләмизи ювуп бериң дийибем бир ере язарсыңыз? — дийип, Усың аялы дузлады. — Белки, окув комбинатының гарамагында сизе простындыр бойнуңызы ювманы өвредер ялы бир йөрите курс ачмалыдыр. Түйс бир ичинде җаны ёгуң бири сиз, җаны ёгуң... Сиз ялылары хайсы акмак аял эдинип алсын? Ганна Гавриловна, сенем йүвүрҗиң Борька айт, гой ол индиден бу яна шуларың яныңа гелмесин, гелсе, олам тагта бит алып гидер, шейтсең сен онуң өңүни аларсың.

Комиссия хер гүн агшам диен ялы гыссанман, Гөк шәхерҗикде херекет эдип йөрди, йөне велин гаршылыклы айдылан бир сөзе үч сөз билен җогап гайтармага тайын бу эденли аяллар хакдакы шөхрат хас өңден хайдап барярды. Чадырларда болуп гечен трагики сахнаҗыклар посёлокда агыздан-агза гечйәрди, хас гызыклырак ерлери нобатларда гүррүң эдилйәрди. Мурка Саг кенарлы, йөне онуң хол бир гапдалы тогалак тагталардан ясалан будкаҗыкда бирхилилик билен мыдар эдип йөрен җанлысы дәл-де, бейлеки онуң эдеби меңзеши клубың сахнасында, шол аялларың йөришине бүтин бир сатирики программаны багышлады, «Огни

тайги» болса «Өйчүлериң рейди» диен сөзбашы билен фельетон ерлешдирди.

Ана шондан соң Ганнаның адаты болмадык комиссиясына «Өйчүлер» диен ат галды. Йөне велин хич бир өйчи хем (көне заманда руслардa өй арвахы — «өйчи» диен дүшүнҗе болупдыр) иң бир гадым вагтларда-да бу чадыр дурмушының кын ягдайына гарамаздан, ондакы тертип-дүзгүни ёла гоймагы өзлерине везипе эдинен, көпи гөрен, гайратлы аялларың бу топарындан чекинишлери ялы чекинәйдилермикә, бударың хорматланышы ялы хорматланайдыларамыка. Хатда буларың хениз бармага етишмедик ерлериниң яшайҗыларам буларың дав-давасы билен сүбсә, чекиҗе, палта япышярдылар. Палата ёлбашчысыны сайлап, нобатчыларың списогыны дивардан асып гойярдылар. Говусы шол хелейлериң дилине дүшмезлик диен горкы бирнеме тәсир эдйәрди. Йөне велин еке горкам дәл, инди дүшүнҗе-де эййәм өзүни танаярды: нәме үчин биз бейлекилерден эрбет яшамалымышымыз. Нәме үчин мүмкинчиликден хем герегинден эрбет яшамалымышын.

«Өйчүлер» диңе бир Саг кенардакы Гөк шәхерҗикде гох турузып гояймады. Басым ене шол «Огни тайги» газетинден Поперечнаяның өз аяллары билен карьердәки нахарханадыр буфетлере-де амана гетириҗи йөриш эдендиги аян болды. «Өйчүлериң» ызындан газетлерем эсеван эдйәрди. Олары җемгыетчилик санитар инспекциясы дийип атландырярдылар. Чеп кенардакы посёлогың аялларам булардан ыза галаслары гелмеди. «Өйчүлер айры-айры объектлерде-де пейда болуп уграды. Гурлушык начальниги бу херекети хер тараплайын голдамалы дийип, йөрите буйрук берди.

Ганна Поперечная бу ише җаны-тени билен берилди. Кабул эдилйән гүн адамсының янына гелип, ол адамсының тизрәк хем мүмкин гадар җикме-җигрәк ягдайларыны эшитмекчи болян өй дурмушыны гүррүң бермегиң ерине, бирден совал берип уграды:

— Ине, Олесь, сен коммунизм, коммунизм дийип йөрсүң велин, ине тәзе адамларама-ха шоң ялы. Ынха сен сыпайычылыклы бол-да, шуны айт: нәме үчин адамың өз задына ярамазам, хатда йөне бир задам болса-да, гөзүне ыссы гөрнүп, өзүниңки дәл, умумы зат нәхили-де болса онуң пархына хем дәл-ле. Ине бир комбинезонҗык, көнеҗе, яма-яма болсун, йөне эгер ол сеңки болса, сен деррев аялыңа тикишдир, торлашдыр, ярамаз затда гайнатма, оңадрак үтүкле дийййәрсиң. Эгер дөвлетиңки болса сен оны ашгарда гайнатсаңам гайнадыбер, угруна гаралян зат ёк. Нәме шейле дәлми? Шейле зат боланокмы бизде? Дөвлетиңки ики сменада бир йылың ичинде тозуп гитди, өзүңки нәхили, хонха

хенизем гиден ери ёк... Сен коммунист ахырын. Нәме үчин шол шейле боляр? Сыпайычылыклы бол-да, дүшүндир-дә...

Олесь дүшүнишип билмейәрди: аялына нәме болды? Онуң кичиҗик халына ченли белет ялыды велин, ине бирден тәзеликми я-да озалдан билмән йөрен задымы, бир ачышлык йүзе чыкды дуруберди. Онда нәхилидир бибынҗалыклык, нәгилелик бар. Өй догруда болса гүлала-гүллүк, хеммәмиз саг-гургун, огланларам мекдебе гидип-гелип дурлар, алян бахаларам әрбет дәл диййди гойды... Онсоң ол шол бада ене-де өңкүсине тутуп уграды:

— Мен көп пикир этдигимче шоң шейледигини говы гөрйәрин. Коммунистлер ине сениң шу вагткы эдишиң ялы нәхак йүзлерини совмак ислейәрлер, нәхак.— Ол парахат гүрлейәрди, йөне велин онуң сеси гынанчлы эшидилйәрди.— Ынха биз чадырлара айланып йөрүс. Олар тәзеҗеди, оларың эййәм энчемеси көнелишипдир, йыртылышып, тәзесини дикибермели болупдыр. Нәме үчин бейле боляр? Сув акярмы, акяр, боляр-да. Брезент чүйрейәр, гой чүйресин. Дөвлет байдыр, тәзесини гуруп берер... Эгер олар өзүңки болса, бир ерҗагазы ачылдымы, деррев чатышдырмак билен боларсың. Өзүңки илиңки дәл-дә... Ине ол тәзе җайларам алып гөр. Онуң яшайҗылары ачары яңы алдылар велин, эййәм ремонт үчин арза бершип йөрлер. Бу затларың дөвлете нәчә дүшйәндигини билйәрмиң? Я бу затлардан сениң хабарың ёкмы? Хабарың бар! Йөне гөзүңи юмярсың. Муң үчин болса бокурдагыңа сыгдыгындан гыгырмак герек.

«Бу нәме болдугы? Бу затлар мунуң келлесине ниреден гелип йөркә? Бирден-ә өз дурмушындан гопгун эдип йөр, бирденем илиң аладасыны эдип йөр» диййип, аялының, гөвнүңе болмаса, бу ховсалалы эхеңем, өзи үчин тәзе гөрүнйән дүшүнҗелерем ярашмаян ялы тегелек йүзүне алҗыраңңылык билен гарап, Олесь дүшүнишип билмейәрди.

— Бу сени ол ерде нәхили сиңек дишледи?— диййип, ол бир гезек шонуң ялы соваллары бирине җогап эдип сорады.

— Шол сени дишлән сиңек дишледи — диййип, Ганна парахат айтды.— Йөне сениң бар күйүң-пикириң машыныңда болуп, төверегиңдәки затлара серетмейәрсиң. «Коммунизм», «социалистик эечилиги», «халкың эмләги»... Шу затларың эдил гапдалҗыгында болса «җәхеннем, меңки дәл», «дөвлет зады догрусында, гой, дөвлет пикир этсин», «маңа нәме илден артык герекми?..» Сен шей диййилйәндигини эшидеңокмыдың? Эшидйәдиң. Йөне эшитмедиксирән болярдың... Кәвагт-кәвагт дагы «өз өйчүлери» билен чадырлара айланып, ерземинимизе доланып гелйәрин-де, бизиң Гөк шәхерҗигимиздәки кәбир адамларың өз яшаян җайы догрусында

алада эдишлери говы болса герек дийип пикир эдиберйәрин. Шу затларам сиз коммунистлериң гөрмейшине отурып-отурып гең галярын... Белки, бу барада нирәкдир бир ерик язмалыдыр? Ә?

10

Инженер Надточиевиң дурмушда ишинден башга-да ики саны говы гөрйән зады барды. Оларың бири-хә' түйлек, салпыгулак, ав көпегиди. Онуң бу көпеги ялдырап дуран түйли, гүндогар философларыныңкы ялы гамгын гөзли бир җандар болуп, адына хем Бурун дийилйәрди. Инженериң икинҗи говы гөрйән зады болса автомобилиди. Ек, ол хайсыдыр бир белли маркалы, белли бир номерли машын болман, йөне автомобилди.

Гүшдүр бейлеки хайванлара көп әкидилен Бурун билен Сакко Иванович өзүне ишлемек миессер гелен әхли еринден — Донуң гамыш тутуп ятан кенарларынданам, Ахтубинскиниң чайлымларынданам, Урал дагларынданам, бу ерденем, Сибирденем — хемише говы ав тапярды. Машыныны велин ол әлмыдама чалшырярды. «Оппель-кадетини» «Москвиче» «Москвичини» «Победа» чалшырыпды, хәзир болса пайтагтың улы нобатында гайыбана дуруп, »Победасыны» «Волга» чалшырмагы арзув эдйәрди.

Йөне онуң хемише улы гурлушыкларың төверегиндәки чаркандак, зая ёллары билен энчеме километрлери гечен «Победасам» гүл ялыды. Әдил бакыда гойлан атың эндамы ялы ялдырап дурды. Эмма онуң ичини соруҗыларың көмеги билен айналара беркидилен гүлданлардан башлап, тә хожайынындан сорагсыз стартёра басҗак боланың аягыны клаксоның автоматик суратда хатладып гапҗадян айратын конструкциялы гизлин атагзысына ченли эдилен көп санлы кәмиллешдиришлер бирнеме дарышган эдипди.

Эгер бир бош агшамы болайса, Надточиев Буруна сыгырып гойберип, булар гофрирленен демирден эдилен эшекгерш гаражҗыга бакан угрардылар. Машын дашарык чыкарылярды. Бурун өзүниң мертебесини билмек билен өңдәки отургыҗа бөкүп мүнйәрди. Айна ашак гойберилйәрди. Хер гезек өзүниң кейипсиз вагты үнсүни совмак үчин сөкүшдирип башлаян моторы «пышырдап» ишлейәрди. Гарың ичиндәки ёлдан җыгылдап, машын ассалык билен әсасы ёла чыкярды.

Илки билен хей бир көчәниң угрунда гоңур сүтүне чоланан, орта бойлы, инчемик сырат гөзе илмезмикә диен умыт билен ики тарапа эсеван эдип, хаялҗак сүрлүп гидилйәрди. Буларың икисем — Надточиевем, итем — агшамына ак реңки өчүк гөрүнйән гарлара, тротуарлардан ховлугышып барян адамлара, клубуң, кино-теәтрың, магазинлериң витриналарының өңүнде хүмерлёниш-

йэнлере середишйэрдилер. Чендан кимдир бирине меңзешйрэге гөзлери дүшүп, икисем үшерилишйэрди. Йөне велин ол меңзедйэн адамлары буларың душушҗак болян адамлары дэл болуп чыкярды. Надточиев улудан демини алып, машының газыны көпелдйэрди.

Ине Кенар көчесем, хемишекиси ялы ялңыз отурман, инди гурлуп гутарылан хем гурулян җайларың хатарының башында отуран җайҗагазам дур. Оңа бакан машынларың тигриниң салан ёлы дэл-де, говы көче бярярды. Ол җайҗагазың бурчунда учҗак болян гуша чалым эдйэн ганатлы фонарда «№ 1 Кенар якасы» дийлип язылып гойлупдыр. Сэхелче салым машын бадыны говшадып, бир дуран ялы эдйэр. Ховлың гапыҗыгындан эйванҗыга барянча ёдаҗык ардылып пэкизеленипдир. Оны тэзеҗе гар юкаҗык өртүпдир. Шол гар өртүгинде узын гонч дери эдигиң белли бир формасы бомадык, көчеҗик ызы билен эркек адамың эндиган уран гадамының месе-мэлим болуп ятан ызы барды. Эх-э, ол җайың бир еринде. Йөне велин Сакко Иванович бир эхли зады угруна болуп барян адам дэл-дэ. Күйсейэн адамсының эпишгэң өңүне дага гелҗек гүманасы ёк-да. Эгер сакланайсаңам, өңүрти онуң эри гөрҗек, гөренем җэхендем велин, ол хайдан-хай эйванҗыга чыкып:

— Сиз мениң яныма гелдиңизми, ёлдаш Надточиев?.. Нэ хызмат болса айдыбериң — дийҗек.

Инженер якымсыз сес билен айдылан бу сөзлери мисли эшидең ялы боляр. Ол машының газыны басяр. Машын эңе зомап гидйэр. Гурлуп гутарылып баран, гурулян хем яңы гардан дүйби сайланып угран җайлар гөзе каклышярлар, соңра бирден тайганың дабаралы дым-дырслыгы абанып уграяр.

— Говы дэл, достум Бурун. Умуман нэме үчиндир дурмушда бизиңки угруна болубермейэр — дийип, адам айдяр, көпек болса оңа дүшүнйэн назары билен җогап берйэр.

Елуң япа тутдурып уграян еринде машын сакланяр. Икисем машындан дүшйэр. Еңседе агшам шапагының инсизҗе золагы өчүп баряр. Агачларың астының чал гараңкылыгы гояляр, иңрик чөп топбакларының арасындан чыкып, ёла хүҗүм эдип ураяр, агачларың депесиниң шөхле дүшйэн тарапы хенизем гызарып, нэхилидир айратын гаты өсен ёлка агаҗының яшып барян гүни гөрйэн депеси болса алагараңкылыгың ичинде ялпылдаярды. Йөне ине олам гаралды. Гаралян асманың йүзүнде йылдызлар йылпылдашдылар.

— Онда нэме, Бурун, ызымыза гайдалы-да — дийип, Надточиев айдяр, көпек болса оны өңүрдип, отургыҗа бөкүп мүнйэр.

Машының чырасы яняр. Гүндиз өзүниң үйтгэп дурян дүрли-дүрли пейзажы билен хайран галдырян гарлы тайга хэзир эмели ышыкда бир мeңзеш гөрнүше ээ боляр. Көвсарлаян шемал ачык эпишгеден урлуп, яңакларыңы ялаяр, бурнуңы авушадяр. Машының ичи эййэм совапды. Айна барха көре-көр гөркезйэрди.

Машының пеҗи якыляр. Айнаның өңи ене дурланып ураяр. Машын эййэм ики якасы гурлуп йөрен көчэниң угры билен дазлап баряр. Эййэм гутарылып, яшамага берлен улы җайың эпишгелери гөзе якымлы ышыкланярды. Энтузиастларың проспекти Москваның гырасына чалым эдйэрди. Тротуарлардан адамлар йөрешип барярлар. Хайсыдыр бир бурчда гызлар билен огланлар гар зыңышярлар. Аңырдан бири-бирлериниң голтукларындан эллерини гечиришип, бирнэче хатар болуп гелйэн яшлар: «...Өйленмедик йигит көп, мен болса сөййэн өйлини» диен гуссалы сөзлери хэли-шинди гайталап айдым айдярлар.

— Серет, Бурун, гызларың көпдүгини. Хава, дүнйэде шоларың диңе екеҗеси герек тейтегем бар. Шол гызы сөйҗек дагы этҗегем болмалы дэл, себэби ол мунуң йүзуне-де середеси геленок. — Надточиев гарачыны билен айдярды. Ол дурмушың чылшырымлы меселелерини өзүниң геплемезек досты билен маслахатлашмагы бирейййэмден бэри эндик эдинипди.— Бу самсыга сениң хайпың гелмейэрмн? Догруданам, бу гөзгыны адам нэме бейле оны говы гөрүп йөркэ?

Бирденем инди гиҗелерине аңырсында гурлушыгың сары шагагы пейда болян шэхериң фонунда, яңыҗык башланян сыргының эндирейэн ак чызыкларының ичинде гөз ачып-юмасы салымлыкча инженериң гөзүниң өңүнде яңы-якында бу ерде болуп гечен ахвалат пейда болды. Шол ахвалатың өңүсырасындакы вакаларың лентасы акып урады...

Надточиев соңкы вагтларың ичинде өзүниң Петине болан дүшнүксиз, эрбет йигренҗини еңип, ондан үстүн чыкып билмейэрди. Ол йигренч барха мөвҗүгйэрди. Геп онуң хенизе бу гүне ченли хусусы делосында тегмил болуп ятан кэйинҗинде-де дэлди. Гурлушык ишгэрлериниң хаку-нэхак кэйинч алмадыгы бармы нэме? Ек, Сакко Ивановичиң йигренҗине инженер Бершадскиниң теклиби билен болан тарых себэп болуп, онуң гөвнүне бу тарых Вячеслав Ананьевичиң нэхили адамдыгыны мазалыҗа танамага ярдам эден ялы болды.

Вячеслав Ананьевич тэзечилликде, көнечилер хем Гүнбатарың өңүнде дыза чөкүҗилер билен барлышыксыз гөреш алып барыҗылыкда, Юрий Пшеничный айтмышлайын, мэхрибан ылмымызың хатырасы үчин министрликде нэхилидир бир ревизионистлери

батыргай паш эден, важып меселелери дегерли ерлеринде гоян өрән улы абырая эе адамды. Ахырсоңунда-да онуң өз мейлетинлиги биен пайтагты ташлап, бу җәхеннемиң чолалыгына гелендигини хемме киши билйәрди. Ынха йөне онуң хер бир этмишине габанҗаңлык билен эсеван эдип, хер бир айдан сөзүни ырсарайҗылык билен анализ эдйән Надточиевиң гөвнүне велин, эсли вагтдан бәри бу затларың хеммеси нәхилидир бир перде ялы болуп гөрүнйәрди. Шол пердәниң астындан болса, инженериң гөзүне хер дүрли ысларың өкде сайгарыҗылык хәсиетине эе болман хем җай вагтында геп ачмагы, еринде реплика бермеги, макала язмагы, хайсам болса бир зада хә диймән сес берип, оны дурмуша гечирмек үчин шол бада башга кишилере ёл берип, өз айданларыны деррев унутмагы башарян дуйгулары дийсең гаты өсен, чакган конъюнктурачы каклышярды. Ол инди Надточиевиң гөз өңүне хут сыпҗык, доңбагыр, аякларам келле болуп дуран бир җандар ялы болуп гелйәрди.

Ол бир гезек сакланып билмән, нәме үчин Бершадскиниң теклиби билен дүйбүнден гызыкланмаяндыгыны Петинден гөс-гөни сорады. Петин совал берене хайран галыҗылык билен бир гарады.

— Шол проектиң эсгерилмезлиги үчин менден дегерли темми алан адамдан шейле совалы эшитмек мениң үчин гаты гең зат.

— Йөне мениң алан кәйинҗим билен ергазыҗылык ишлериниң гышың айылганч шертлериндәки проблемалары чөзүлйәрми?

— Демиргазыгың айылганч еллери совлуп, хә диймән яз чыкҗак болуп дурка, халкың серишдесини онсузам мыдар этмек болҗак бир зада харч этмегиң хаҗатының ёкдугыны сизе дүшүндирип отурмак мениң үчин хасам гең. Петиниң йити гара гөзлери сыпайычылыклы гүлүмсиреме билен гараярды.

Җогап өрән ерликлиди. Йөне велин Надточиев мундан өзүне хениз ончаклы бир айдың болмадык нәхилидир бир хилели мекирлигиң бардыгыны гөрйәрди. Гөрйәрдем, өз янындан хайранам галярды: нәме үчин муны бейлеки адамлар аңмаяркалар? Нәме үчин муны хатда иң бир теҗрибели адам Гоҗа-да аңмаярка? Шол бада-да Надточиевде шүбхеленме пейда боляр: Бе, ондан кинелилигим үчин маңа шейле болуп гөрүнйән болаймасын. Я мениң муны дүйбүнден боюн аласым гелмейәрмикә, я-да онуң аялыны сөййәнлигим үчин оны эринден габанҗыма шейдип йөрмүкәм?.. Йөне ханы онуң үчин сенде эсас бармы?

Эсас ёкды.

Бир гезек Надточиев Петиниң шейдип, өз төверегине адам чекип йөрендигини халаман, муны парткомың секретарына йүреҗиги

билен бирин-бирин гүррүң берди. Бирине квартира берен болуп, бейлекисини ёкары чекен болуп, ене бирини сылаглан болуп йөрендигини айтды. Оларың болса Петиниң талантлылыгы барада гыгырышяндыкларындан, онуң чыкышларына, онуң эдйән ишлерине салгыланяндыкларындан зейренди. Инжынериң достлашан акыллы хем мекиррэк Капанадзеси муңа гүлүмсирэп, шейле жогап берди:

— Ай, этсе эдипдир-дә?.. Достум Сакко, кимдир бири маңа: «Худай нәме, шолам екелиги куйсейән дәлдир дийди..., Ол акыллы, инициативалы адам, тежрибеси бар. Онуң адамлары дашына топламага хакы бар.

— Өзүни арша чыкарыжы адамлары топламагамы?

Капанадзе башыны яйкады. Онуң пөкгерип дуран гөзлери кинели гараярды.

— Сакко, достум, мунып адалатлылык болмаяр. Элбетде, хемме адамда болшы ялы, Петиниңем өз етмезчиликлери бар, йөне сен онуң говы партиялы ёлдашдыгыны инкәр эдип билмерсиң ахырын.

— Ек, эдерин. Иң болманда говы коммунистиң өзүни ериң-гөгүң дирегидирин хасап этмәге хакының ёкдугы үчин инкәр эдерин.

— Йөне оны субут этмек герек ахырын, субут, гадырлы Сакко... Онуң ише пәсгел берендигине ханы субутнама? Хачан? Нәхили ёл билен?

— Субутнама тапылар. Ынха гөрерсиңиз.

— Онда шол тапыланда гүррүң эдәели. Хәли-хәзире, достум, саңа бержек маслахатым болса: сениң онуң билен ишиң болмасын.— Капанадзе сесини песелдип, пышырда гетирди:— Онуң аялы биленем ишиң болмасын, болямы? Шейтжекдигиңе сөз берйәрмиң?.. Әхлижәмизиң эдйән затларымыз гөрнүп дурандыр. Бейтмек говы дәл!

— Йөне, парторг, ол затлар сениң ишиң дәл. Душдуңмы?

— Душмедим!— дийип, Капанадзе жогап берди ве ене бир гезек хасам такыклап гайталады.— Душмедим.

Ачык гөвүнли, яшайыш меселесинден аз хабарлы, аппарат ишлеринден асла башы чыкмаян, ичинде зат ятмаян, хатда өз мейиллерини-де гизләп билмейән Надточиев бир гезек өз пикирлерини хем эдйән шубхелериниң эхлижесини начальниге гыпыр-ыпырсыз, бирин-бирин гүррүң берди. Барып хачандыр бир вагт, энтек Волго-Донда калар бу узынак, маңлайы чублы, яш инженер гидротехнигиң бир «таңрының ярадаян» адамсыдыгына гөзүни етирип, хемише оны говы гөрүп йөрен Литвинов онуң айданлары-

ны, өкүз ялы хүжжерилип, гөзлерини топбаклач кирпиклериниң арасында гизләп диңледи. Соңра онуң дишлери гысылды ве бирден еринден лаңңа галып, элини столуң үстүне гүтледип урды.

— Түкет! Агзалалык этмәге ёл бермен! Петине Москвада хормат гойярлар. Өзем сең ялы агзы сары огланжыкларам дәл, улы адамлар сылаярлар — дийип, ол ене бир гезек юмругы билен столы гүтлетди.— Оң ялы зат этдирмерин!

Надточиевиң бады гачды. Өзем Литвиновың гыгыранындан гачмады. Ол мунуң ялы гахарланмаң соңуның дүздүгини билйәрди. Инженер йөне нәме жогап гайтаржагыны билмәнди.

— Бу ере эййәм есер дилеварың бири гелип, Петини яманлап гитди. Сиз гидениңизде, ол пылан эденмиш, писмидан эденмиш... Кеззап дийсәним! ёл бермерин!— Соңра бирнеме совашып, эхеңини үйтгетди:— Сакко, мен сени говы гөрйәрин. Биз икимиз энтеклер көп ишлешерис, йөне велин бу хакда...— Келтежик ёгын бармак инженериң бурнуның өңүнде келеменледи ве начальник инди гаты юваш сес билен:— Сен, йигит, шу гүн мениңкә гелмедим дийип хасап эт. Мен-ә шу гүррүңи эшидемок, сенем мениң гыкылыгымы. Хоймы?

«Кимиң кимдигини селжермекде Гожа сейрек ялңышяр. Белки, бу затларың бары нервлеримиң заяланмагындандыр, хам-хяллардыр? Белки, Ладо мамладыр, бу затлар, хакыкатданам шол аял зерарлы шейле боландыр? Ери, ханы ахырын шол субутнамалар, ниреде? Ах, ругсада гойберилмегими хайыш эдәйсеммикәм?..»

Надточиев начальник билен эден гүррүңиниң тәсири астында өз машынының алынкы отургыжында, ол ерде эййәм гарашып отуран көпегиң гапдалында орнашды-да:

— ...Ери, бу хакда сен нәме пикир эдйәрсиң, Бурун? Биз нәтмели?— дийип сорады.

Йөне велин Бурун шо махал говы маслахат бермеди. Шондан көп вагт геçмәнкә, Надточиев Дина Васильевнаны кинодан өйүне уградып, онуң билен аякдаш йөремәге жан чекип мыгдылдап барышына, өзүне дийсең гыммат дүшен гелшиксизлиги этди.

— ...Сиз билйәрсиңиз ахырын, Сакко, Вячеслав Ананьевич ене-де мамла болуп чыкды. Сибирлилериң шол болгусыз хатыны Москва макулламады. Хәзир ол ерде, адада оларың бар күйи-пикири гөчмекде. Седых, элбетде, бизе гаты гахар эдйәр, ол Василисаны хем экитди, онуң болса гидеси геленокды... Хер ничигем болса шу сибирлилер дашйүрек халк-ов — дийип, Дина гүррүң берйәрди.

— Сизе нэдогры маглумат берипдирлер — дийип, Надточиев чытылып җогап берди.— Иннокентий Седых өз хатыны өзи ызына гайтарды. Бей, бу хакда сизе айтмадылармыка?

Догруданам, шунча гопгун турзан хаты өзүң ызына гайтармак, онда-да Москва комиссиясы гелҗек-гелҗек болуп дурка гайтармак, диңе бир гайтармаклыгам дэл, өз бимамладыгыңы көпчүлик өңүнде боюн алмак үчин иңңэн улы адамкэрчилик герек ахырын.

— Седых ялңышяндыкларыны башгалара-да ынандырды. Мунуң оңа нэхили кын дүшендигини гөз өңүне гетирйэриң...

Эмма Дина диңлемейэрди. Ол өзүниң Василиса билен айрылышандыгының пикирине гүмра болуп барярды.

— Биз шейле бир җора болупдык... Онуң диллери өвренмеклиге болан тэсин укыбы бар. Ол эййэм кын болмадык текстлери эли гөзлүкли окаярды... Онсоңам, онуң хайванларың үсти билен адам хэсиетлериниң үстүни ачып билмек эндигини дийсене.

— Сиз бу хакда эййэм маңа айдыпдыңыз. Шол классификацияның эсасында, сизиң өңүңизде сохатый, ягны дересыгыр дур.

— А сизиң өңүңизде дураның кимдигини билйэрмисиңиз? Сизиң өңүңизде дуран... пишиҗек.

Мунуң өзи хатда гынанч билен айдыланам болса, Надточиев айдылыш эхеңини аңшырман лах-лах гүлди...

— Шол Василиса өрэн акыллы гыз! Элбетде, сиз овадан, мымыҗак пишиҗек, онда-да агшамларына диваның үстүнде гуйлуныш, өз пишик айдымҗыкларыны мырламак билен төверек-дашында якымлы ягдай дөредйэн пишиҗек.

— Сакко, ол гыз муны-ха айтманды — дийип, Дина муны берк айтса-да, онуң гөзлери Надточиеве найынҗар гараярды. Надточиев Динаның кейпиниң бу үйтгемесини хем аңмады.

— Берекелла, Василиса! Пишик дэл-де, хут пишиҗек. Пишик сычан тутяр, чага пишиҗеклери дөредйэр, галыберсе-де, гаймак ялаяр. Пишиклер җайларың үстүнде гезйэр, гиҗелерине концертлер гураяр. А сиз болса түйүнден сыпаласың гелип дуран пишиҗек. Хеем сиз пишигиң эдйэнлерини этҗек гуманаңыз бармы?

— Сакко!

— Ине шол пишиҗегиң аякларының юп-юмшаҗык пенҗелерине яшырылгы дырнаклары боляр, шол дырнаклар пишиҗеги гаймак билен бакып йөрен хоҗайындан өзгелер үчин дийсең йитидир, хоҗайына болса хаҗык-хуҗук этмэге, сыпалашдырмага ругсат берилйэр.

— Сиз агзыңызы пайыш гойберйэрсиңиз, инженер Надточиев!— дийип, Дина сесленди-де, гатырак гитди. Онуң гадам

уршы эдил аяклары яйжыклы ялыды. Надточиев инди онуң билен аяк тошуп йөрэп билмесе-де, бирхили күтек кесирлик билен сөзүни довам этдирди.

— Сизе-де пишиҗек болмак хош якяр. Ек, хатда пишиҗек болмаклыгам дэл. Пишиҗек дийилйэн, хер ничигем болса, өзбашдак җандардыр. Языны ол эпишгэниң гөзүнден бөкүп чыкагада тамың үстүне даз ясап билер. Сиз өзүне культ дөреден, өмрүни шол культа хызмат этмэге багыш эден тотам эҗе болмаклыгы, онда-да врач дипломлы ве мугаллыма дипломлы тотам эҗе болмаклыгы халаярсыңыз...

Дина аяк чекди. Онуң гоюн гөзлери мөлерди. Надточиевиң гырав дүшүп күмүшсев болуп гөрүнйэн өсгүн кирпиклеринин аңырсында гахар дэл-де, горкы бардыгыны гөрди.

— Сиз мениң гөвнүме дегҗек болмадыңыз герек? Шейле герек? Культ... тотам эҗе... дипломлар... — Ол бирденем тас аглап диен ялы хайыш этди:— Угратмаң, мен еке гитҗек. Болармы? Телефонам этмэң, мен гаты хайыш эдйэрин. Эшидйэрмисиңиз? Уграң!— Дина Надточиеви чалаҗа итберип, чыралары ялпа-ялп болуп дуран Энтузиастлар проспектинден сувуң астында галмалы болҗак гаяның ады дакылып, «Өкүзмаңлай» дийилйэн гең атлы переулога өврүлди...

— Бу ине шу ерде болупды, Бурун. Ине хут шу ерде — дийип, Надточиев машыны чатрыкда дурзуп айтды.

Гар гүйчли ягып башлады, ел турды. Ягян гарың машын чыраларының ягтысына гөрүнйэн гыя-гыя чызыклары үзнүксиз болуп гөрүнйэрдилер. Ышык бу гымылдаян тутыны зордан серпип билйэрди. Хич зат гөрненокды, бир зада барып сүсңэймез ялы машыны ювашҗа сүрүп баршына Надточиев бойнуны гапдал эпишгеден узадып, гарлы гараңкылыкдан гелип етйэн сеслере, гүлкэ, елиң түйтмелэн мукамына диң салды.

— Хава, Бурун, бизиңки угруна дэл, көпек. Биз хатда онуң эпишгесинем гөрүп билмерис, машының ичинден оңа: «гижэң рахат болсун» дийип билмерис. Ягдайлар ине шейле...

Петде-петде болуп ягян гар гаты немлиди. Мунуң бахар бораныдыгы билдирип дурды.

11

«Кенар көчеси» инди архитектура планындакы йөне бир ат дэл. Бу — бир-бирлеринден белли бир аралыкларда дуран говҗа агач җайларың гиден бир хатары. Бу җайларың ишиклери, палисадниклериң габсалары тайгадан яп-яңы гетирилип отурдылан

көрпе лиственницалары хатар-хатар болуп дуран көчә гарадылыпдыр. Бейлеки тарапда ерлешйән җайҗагазларың балконларыдыр эйванлары бир уҗы җүлгә дирелйән токая гарап дурды. Ил айтмышлайын әййәм Дивноярск адыны алан шәхери гурмага гатнашан романтиклериң гөзүне бу ер тәзе сибирь деңзиниң гүнорта кенары болуп гөрүнйәрди.

Ине, Петинлериң җайының бейле янындакы илкинҗи номерли җая өз чадырындан гурлушыгың начальниги Литвинов, Сакко Надточиев айтмышлайын, «вепалы Личард» Петрович билен бирликде гөчүп барды.

— Затлары нәхили гоюшдырмагы буйрарсыңыз?— дийип, Сизболаңсоңыз, тей-ахыры өзүни гөркезмек мүмкинчилигиниң дөрәндигине бегенип айтды.

— Халаныңы эт! — дийип, Литвинов элини силкип гойберди.

Гурлушыгың гызгалаңлы гүнлериди. Сувуң җошуп башлаяндыгыны деряның ёкары башларындан хабар бердилер. Шулар ялы халатларда, хемише болшы ялы, бир ерде ишиң гутарылмандыгы, башга бир ерде тайяр дәлдиги, үчүнҗи бир ерде сув басҗак золакдан гурлушык материалының экидилмәндиги, дөрдүнҗи ерден машынларың чыкарылмандыгы аян болды. Литвинов өзүне табшырылан ачарларың даңысыны аясында оклашдыран болды-да, сөзүниң үстүни етирди.

— Өзүңиз Петрович билен бир алач эдиң. Мениң муңа элим дегер ялы дәл.

Ине онсоң, Сизболаңсоңыз билен Петрович бир алач тапдылар. Шол бахар аладаларындан яңа халыс болан ядав Литвинов гиҗе гелип, энтек кынлык билен ачылып япылян гапыны ачагада җыгылдавук пол тагталардан йөрәп, өйүне гиренинде, бир махал Дина Васильевна Петинаның шейле дөзүмлилик билен эйвана зыңышдыран хер хили безег гош-голамларына гөзи дүшди.

Дивар «муара меңзедилип» реңкленилипдир, тутулардыр портьералар басма нагышлы күти махмалданды, шкаф, стол, стул ялы затлар йүлменилип хашамланылан агачданды. Диварлар алтын чайылан агыр рамалы суратларың бир гиден классыкы ансамблының нусгалары билен безелипдир. Бу ерде, элбетде, Шишкиниң «Сосналы токайдакы сәхери» хем, Перовың, «Авчылар душлегдеси» хем асылып гойлупдыр. Хатда Крамскойың «Нәтаныш зенаны» хем барды. Бу нусга хатда «хәзирки замана кыбапдаш дүзедиш» хем гиризилипдир: кашаң поссунлы зенан «Москва» мыхманханасының фонунда отырды... Элбетде, иң гөрнүкли ерде «Багтлы гаррылык» диен тәсин сурат асылгыды.

Литвинов бу дабараның ики себәпкәри Сизболаңсоңыз билен Петровичиң уградмагында отаглары ховлукмач айланып чыкды-да, кабинетинде аяк чекип, бу затларың барының Степанида Емельяновна хош якҗакдыгы якмаҗакдыгы барада пикир эдип: «Хош якса герек» диен нетиҗә гелди ве макуллама билен:

— Хм, хич ненең дәл өйдйән — диййп дилленди.

— Җан чекдик — диййп, Сизболаңсоңыз дулукларыдыр алкымындакы чуканаклары аян эден ыылгырмадан яңа ышнакланып айтды.— А сиз бир бу шедеврe гөз айлаң, Фёдор Григорьевич! Агынҗак Рафаэлиң чекени-дә! Хәзирки заман Рафаэлиниң!.. Реңклерини диисене!.. Старосибирскиде шу сурат үчин неденем Медениет көшгүниң директоры билен юмруклашмалы болупдым... Серетсеңизләң, серетсеңизләң, йүзлери дагысы эдил җанлы адамыңкайт. Гөзлери болса эдил җүйҗерип дур-ла... Хайылха шол гоҗаң келлесиндәки эхли түйи санаймалы. Уссатлык!

Догруданам, бу сурата җемленилен гоҗаларың учдантутма хеммесиниң йүзлери гүл өвсүп дурды. Олар, белки-де, үйтгешик-үйтгешик гоҗалардыр, йөне велин художникиң җан чекип, оларың эхлисиниң кешбине күтек гөвнүхошлук аламатыны бермегинден яңа, оларда нәхилидир бир умумылык бар ялы болуп гөрүнйәрди. Суратда олара алма эберйән гара сач, гара гөз гыз Литвинова таныш ялы болуп гөрүнди. Марциниң компаниясына — тәзе ягшызадаларың арасына бу гызың нирeден гетирилендигини ол шол бада ядына салды.

— Мунда, гардаш, диңе бир хәзирки заман Рафаэли дәл, хәзирки заман Брюлловы хем бар — диййп, Литвинов ичини хүмлетди. Полотноның йүзүне чекилен халычаны әлләп гөрди.— Есер чекилипдир... Ине, гардаш, шунуң ялы Рафаэль йүзлүк ясап башласа... Хакыкы йүзлүкден селҗересиңем ёк.

— Мен айдярын ахырын — диййп, бегенип ики болуп билмейән Сизболаңсоңыз айтды.— Эхлиси дири ялы. Костюмына гөз айладыгың — матасының нәхилидигини, артикул боюнча нәхили белленйәндигини, бахасының нәчедигини билмек болҗак, валла!.. Бермеҗек болдулар, сиз болаңсоңыз берәйдилер...

Телефоның җыңңырдысы тәзе отаглары яңландырды. Сув җошгуны штабындан телефон эдйәрдилер. Деряның ёкарбашындан алнан телеграмманы окадылар: деряның җошуп, кенардан чыкан сувы голайлап гелйәрди...

— Хер ярым сагатдан хабар берип дуруң — диййп, Литвинов буйрук берди.— Нирә? О нәхили нирә? Әлбетде, мениң өйүме... Нирә өйүңизе?— Литвинов мончалык билен гүлүп гойберди.— Кенар көчеси, өй номер ики. Дүшнүклими?

Оңа өз тәзе адресини айтмаклыгың якымлыдыгы билдирип дурды. Ол трубканы асды-да, ене бир гезек отагларa айланып чыкды, эйвана чыкян гапының өңүнде бирнеме дурды; бу гапының аңырсында йылдызлар йылдырдаярды ве гөк өвсүп гөрүнйән гар депелерини басан агачлар япыдан ашак эңип барян ялыдылар.

— Ине, эйван диениң говы зат — дийип, ол шпингалетлери ачып, тутарындан тутуп, өзүне чекди, чалнан суваг ере дөкүлди ве отага эрән гарың немли хошбой ысы билен тайганың бахар шовхуны күрсәп урды.— Мунуң үчин сагжа болуң!— Литвинов «Князь Игордан»: «...Руссия үчин башын гоян полкларың хеләк болшуны» айдып башлады.

Эйвандан Петинлериң жайжагазы, нахар эдинйән отагларының ягты эпишгеси оңат гөрүнйәрди. Кимдир бириниң көлегеси тутының йүзүнде херекет эдйәрди. Литвинов герекли номери товлады. «Хава-а...» диен таныш сеси эшитди.

— ...Гоңша салам. Ине, өз сүренимиз гөзден гечирип йөрүн. Йигитлер бу ерде...— дийип, ол еңсесинде йылжыраклашып дуран Сизболаңсоңыз билен Петровиче гаранжаклады — хемме задыбир кемсиз гурнашдырыпдырлар. Адамыңыз билен чай ичмәге гелиң.

Ол трубканы асып, ене бир гезек даш-төверегине середип чыкды.

— Телефоның симини кабинете-де етириң. Янында болса кровать гоюң. Петрович, эшидйәрмиң? Шол чадырдакымызы — дийип, ол буйрук берди.

— Бор, Фёдор Григорьевич!..

Йөне велин бу гөчүшлиге айратын бегенен Петровичди. Седыхың ве онуң обадашларының өз эден талапларындан өзлери эл чекипдирлер диен хош хабар эшиден начальнигиниң кейпиниң чаг болан бир аматлы пурсадындан пейдаланып, Петрович ондан гаражың янында, өзи айтмышлайын, «гаравулханажык» гурмага ругсат алды. Ол ругсат алансоң, жай гурлушык начальниклериниң дашында эли фотоаппаратлы көвежеклән болуп, алан суратларының комплектлерини дегишли адамлара говшурып, хәлки гаравулханажык дийилйәниң ики эпишгели, гараждыр көчә ачылян гапылы биргеңси отага өврүлмегини газанды.

Ине инди, начальнигиң шу йылларың довамында ничембир хыллаллалары башдан гечирсе-де, өз тәзе, гужурлы гөрнүшини йитирмедик лимузыны жайлашыклы ерлешдириленден соң, шофёрам отаглы болды. Ене шол гудратлы фотосүнгатың көмеги билен одур-будур гош-голам эдинди, шол айыдыр авчыларың литография нусгалары билен безешдирди. Фотолаборатория үчин гурна-

лан даланҗык хем барды. Өз берен ругсадының нәмә өврүлендигини гөрен Литвинов: «Бәй, залыват есер экен-ов» диен ялы эдип башыны яйкаса-да, хич зат диймеди.

Петровичиң өз делиллери, өз арзув-хыяллары барды. Сеси узынлы гүн карьерлериң үстүнде яңланян гөзел, Петровичиң майыл калбыны бирден бүс-бүтин эеледи дуруберди. Бизе эййәм белли болшы ялы, Сагкенарлыны Петровичиң йүзүниң угруна чапавуллап, есир этмек ниети хасыл болмады. Гайтавул алан Петрович илки эрҗел хүҗүме, соңра габава гечди. Инди, гурлушыгың түкениксиз ышыкларының фонундакы тагта будкаҗыгың янында көвеҗеклэп йөрен гарамтыл гөврэни электрокебширлейҗилериң дилкав-дилкав йылдырымлары билен бөвсүлйән гиҗеликде хәли-шинди гөрмек боляр. Смена гутардыгы, дири адам чешмеҗиклери автобусларың янындакы көлҗагазлара гелип гуюлярды. Петрович өз зенаныны инди хер дашҗагазына белет болан ёллар билен дуралгаларың душундан хондан бәрси болуп алып гечйәрди. Мурка Сагкенарлы өз танышларының арасында салыхатлылык билен тапавутланмаярды. Ол гудураманы, шовхунлы компанияда танс этмәни халаярды, ичәймәнем халаман дуранокды. Танс мейданчасында мыдама онуң дашында энчеме йигит көкенегини герер йөрерди, оны Гөк шәхерҗиге мыдама диен ялы үйтгешик бир йигит ууградарды. Хәзир болса бирден арсыз бир зат болды отурыберди хем-де биле яшаян «онсекизинҗи янбермез» чадырдакы гызлары геңиргендирип, оларың Юмак дийип ат дакан бу тогалак адама ыхлас эдйәндигинем яшырҗак болуп дурмады.

Йөнеҗелин агзап йөрере о диен бир делилем ёкды: ери уградянам экен-дә. Гидрогурлушыкчылар площадында тәзе ресторан «Космосда» биркүч гезек агшамлык нахар эдиненем экенлер-дә. Эмма хич киме өйүне гелмәге-де, Гөк шәхерҗигиң төверек-дашында ашыкларың салан сан-саҗаксыз чола ёл-ёдаҗыкларында биле гезмәге-де, ругсат этмейәрди. Эндик этмедик бу забун чәклендирмелерден яңа хорлук чекип башлан Петрович не бир ил ялы отурып боляр, не-де бир гүрлешип дийип зейренип башланында, Сагкенарлы өзүне махсус болан гөнүмеллик билен җогап берерди:

— Шол гүррүңлер мениң нәмәме герек. Пушкини окадыңмы? Окадым. Шолоховы окадыңмы? Окадым. Онсоңам элиңи узадып...

— Сизден шейле сөзлер эшитмек маңа ахлакы тайдан агыр дүшйәр — дийип, Петрович гаты гөрерди.

— Эгер агыр болян болса еңил болянларың янына гидибериң. Ай боляр-да, мен зерарлы йитирен адреслериңизиң дерегине бир-ики саныҗак адресем берейин.

— Данкишон, сизиң адресҗиклериңиз болманда-да оңңут эдерин — дийип, Петрович гахарланарды.

— Данке шён — дийип, Сагкенарлы дүзедиш берйәрди.— Мениң янымда немец дилини ёюҗы болмаң дийип, сизе ничесар айдыпдым... Басыбалыҗыларың алмытыны Совет Гошуны шонсузам берди. «Данкишон»... Болгусызлык, диңе өзүңизиң гөмүклигиңизи аян эдйәңиз...

— Лепбей — дийип, Петрович дегшен болярды.

— Шу «лепбейиңизем» эшидесим геленок. Сиз нәме хокга чыкаран болярсыңыз? Мунуң үчин Чыпара циркде йөрите айлык берйәрлер, а сизе нәме берилйәр? Онсоңам ким?.

— Сиз нәме маңа такал окаярсыңыз?— дийип, Петрович ярылды.— Бейитмәге сизиң нә хакыңыз бармышын?

— Вах-вах-эй, нересе огланҗыгы өкеледәйипдирин — дийип, гыз яңсылап айтды-да, бирден Петровичиң элини итберип гойберди ве гечип барян автобусың ызындан окдурылып, онуң тутарындан тутды, эдил оглан ялы ылгап баршына басганчага бөкди хем-де араны ачып угранда эллиҗегини булады:— Хош болмашак!

Эртеси гүни диспетчер будкасында телефон җыңңырдады:

— Мария Филлиповна! Мен дүйнки гөдек сөзлерим үчин өтүнч сораярын — дийлип, трубкада асла бәлчиклик әхеңи болмадык сес яңланды...

Бир гүн управленийә гидип баряркалар, ёлдакы чуканакда лимузин силкиненинде, ягтылык козырёгының аңырсындан бир топбак фотосурат гачды-да, Литвиновың дызының үстүне дөкүлди. Бу суратлардан хүвҗерип дуран буйра сачлы, беҗерилен гыйма гашлы, чалаҗа җайтарылып дуран күтек бурунлы, пөкги додаклы бәлчик аял йүзи гарап дурды. Бу йүз гүлйәрди, йылгырярды, чытылярды, күйли, хатда хесретли гараярды, йөне велин хесретликә-де назарында бирхили овсунлайҗы тәсир барды. Литвинов бу йүзи ядына салып, йити дишлериң бир махал галдыраң йити ызлы элине-де гаралы.

— Шолмы?

Петрович гызарды-да, суратлары җүбүсине сокды. Гөзүниң гытагыны начальнигине айлады.

— Ай, нәме, огры нәче огурласа-да, ахыры эле дүшмели-дә.

— Сиз, Фёдор Григорьевич, йөне гүлүп йөрсеңиз боляр, мениң велин гүлким тутанок. Ол мени эдил гарабалыгы тутан дек гоша чеңңеге дүшүрди-де, чеңңек билен дартып идеклэп йөр. Силкинйәң велин, бирнеме гойберйәр, соңра болса тегеги ене сарап башлаяр. Мен болсам идекленип йөрүн, чеңңегиң йүпи болса бар-

ха гысгаляр, ине-ине сени сувдан согурҗак болуп йөр... А сизиң болса гүлкиңиз тутяр.

— Эли билен эден эгни билен чекер. Гыз бир оңлы затмы? Гетирсең дагы этсең болмаярмы, сынлап гөрердик. Барыбир ника векилчилигине чагырмалы боларсың...

— Мен оңа айтдым, геленок. Мениң диспозициям оны канагатландыранок. Онуң регламенти боюнча мен бир хызматкэр хасабы.

— Хызматкэр? Ай ёг-а! Нэме дийсене, гардаш, ол самсык дэл. Ким ол?

Петрович ене-де утанды.

— Олмы? Ай оны бу ерде хеммелер танаярлар. Сагкенардакы диспетчер хакда, белки, эшиденсиңиз?

— Ол мешхур Муркадыр!— дийип, Литвинов сесленди.— Ханы, эбер өз фотосуратларыңы.— Литвинов суратлары яйратды.— Ине нэхили экен-э, Мурка! Гаты гызыклы... Ай нэме, болубилйэр. Дурмушда юмор иң герекли затдыр. Ол эдил сарымсак ялыдыр, онуң билен хер ничик эрбет задам иерсиң, хатда бармакларыңам яларсың... Хм, хава...

Литвинов бир салым дымды, кимдир бири билен айнаң аңырсындан саламлашды, кимдир бирине элини булады.

— Хөкман гетиргин, эшидйэрмиң? Боюн товласа, милиция билен чагырдарын дий — дийип, Литвинов йылгырды-да, ене-де өз ялңыз опера җүмлесини айтды: «Мениң эхли полкларымың хелэк болмагы...»

12

Сув җошгунына Дивноярскиде гарашярдылар. Оңа тайярлык гөрйэрдилер. Бузуң ве сувуң ховп салып билҗек ерлерине чыбык десселери, чэге, демир балкалар, тол гетирилди. Старосибирскиден сапёр бөлүми гелип, Гөк шэхерҗигиң янында өз чадырларыны дикди. Солдатлар кенарлары барладылар, эхли ховп етҗек участоклара телефон симлерини гечирдилер. Сапёрлара көмек бермек үчин комсомоллар өз постларыны дөретдилер. Сув болса хенизем җошанокды, даш-төверегиндэки өл гарлар эййэм басгыланылып зынч эдилен харбы чадырларың янында баян чалыярды, танс эдилйэрди, гызлар ол ере эдил ишбил ташламага барян балыклар дек топар-топар болуп сүрленишип барярдылар.

Ине ахырсоңы сув җошуп башлады, бейле җошгун Сибирден башга хич ерде боланок. Даңданлар, аязлы гызгылт үмүш-тамышда бирден довамлы гүңлеч гүммүрди яңланды. Гүммүрди барха

гүйҗейәрди. Гышына-да иркилмейән Буяның ики кенарында-да нобат чекйән комсомоллар өз гөзлериниң алнында деряның буз гапагының эдил ортарасындан гүберип, чишип башландыгыны гөрдүлер. Ене-де гүммүрди. эшидилди, гар сыран текиз бузуң илки ортасында, соңра ортасындан кенара тарап эгри-мугры яшыл җайрыклар эмеле гелип, олардан сув зогдурылып башлады. Нобатчылар шинди штаб билен баглашмага етишмәнкәлер, яп-яңыҗа-да укулы, херекетсиз болуп гөрнен бейик Онь Буяндан башлап, тә этегинде ишлер алныи барыляи ики гая ченли болан бир гиден гиңишликде өз чишен сувларыны ыңдарып, гайнап, луммурдап башлады.

Сув санлыҗа минутда бирнәче метр чишди, хем-де Улы котлованың өңүни гермән бетон бөвединң йүзүне комсомолларың язан ве фотосураты эхли совет метбугатында чап эдилен: «Биз сени табын эдерис, Онь!» диен язгыны сув басды. Тизликде кенар якасындакы гаялар, ики кенарыңам райышлары, оларың эхли бейикли-песли ерлери узакдан эдил дәне-дәне болуп дуран ишбил чалнан ялы болуп гөрүнйәрди — сибирь гигантының оянышыны гөрмәге шонча көп адам чыкыпды.

Эмма бу гезек Онь өзүни ончаклы салыхатсыз алып бармады, гидрологлара дерт болмады. Ол эдил йылан говуны ташлан дек, күти буз гапагыны бөвүсди-де, онуң ичинден сувлуп чыкды ве Буяның босагаларының эхли сомалышып дуран ерлериниң хеммесини диен ялы сува басдырып, Улы котлованың десгаларының дүшүндан салыхатлы сүйнүп гечди. Сувуң чишиш дереҗесини гөркезйән алабедер чызгычлара йүзлерче адамлар гиҗе ве гүндиз гөзегчилик эдйәрдилер. Сагкенарың гурлушык управлениесиниң конторасында сув җошуш штабы ишлейәрди. Инди диспетчерлигиң радиосында Мурканың дегишмелеридир шорта сөзлери дәл-де, штабың начальниги Надточиевиң сеси яңланярды.

Улы котлованың ве деряның үстүне абанып дуран җайҗагаздан Литвинов ики гиҗе-гүндизләп чыкмады. Литвинов бузуң херекетини гөзүниң астындан сыпдырман, гурлушыга шу ерден ёлбашчылык эдйәрди, дервайыс ишлери чыкан адамлар шу ере гелйәрдилер, ол Москва билен, Старосибирск билен шу ерден гүрлешйәрди, Диңе үчүнҗи гүнүң сәхери деря гөз-гөртеле көшешип, Буяның босагаларының ак көпүрҗиге өртүлен, сомалышып дуран ерлери ене-де сувуң үстүнде пейда болансоң, Литвинов клеёнка чекилен диваның үстүнде гышарды.

Гапыны япдылар. Кимдир бири гапа: «Юваш! Гоҗа ятыр» дийлип язылан кагыз елмеди. Йөне велин кагыз елмәп дурмасаңам болҗак экен, начальниги турузаймак аңсат иш дәлди, хатда

гиҗаралар оны турузҗак болмаклык Петровиче-де аңсат дүшмеди.

— Фёдор Григорьевич, Фёдор Григорьевич — дийип, Петрович эдил харбы телефонистиң арагатнашыгы эййәм үзүлен аппаратың трубкасына мадырдышы дек мадырдап дурды.— Фёдор Григорьевич, өе гидер вагт болды!

— Үм-үм-үм... Җәхендем-ле!— дийип, начальник башына гаравулың ичмегини чекип җогап берйәрди.

— Ханы турсаңызлайт, Фёдор Григорьевич!— Бирден келлесине тәсин бир пикир гелен Петрович ювашҗа-да болса толгунма билен:— Деря гачыны бөвүсйәр...— дийди.

Литвинов эдил яйҗыклы ялы болуп, еринден зөвве галды. Шу гүнлериң довамында гүр, гатаңсы, мелемтил түй басан тегелек йүзүндәки укы аламатындан нам-нышан галмады, онуң гөзлери болса җиңкерилип, ичгин-ичгин серетмәге башлады:

— Гачыны, ниреде, хайсы участокда?

— ...Айдяныңыз нәме, нәхили гачы?— дийип, Петрович мүйнүргемән зат этмән геңиргенди.— Мен сизи оядып дурун, өе гидер вагт болды. Йүзүңизи бир айнада гөрүң, йүз дәл-де, агынҗак чотга-да...

Литвинов ялталык билен геринҗирәп, түйлек күкрегини гашашдырып, паллама билен:

— Мениң дүйшүмде болса кимдир бири: иш гайтды дийип гыгыран ялы болды... Нәме дийсене, гардаш, сен шу ерден гөтерил, мен болсам укымы алайын.

— Болмаз, Фёдор Григорьевич, бизе шу гүн мыхман гелҗек, сиз унудайдыңызмы?

— Мыхман? О нәхили мыхман, нәмелер яңрап дурсуң?

— Шол...— дийип, Петрович көпманылык билен айтды.— Милициясыз разы болды, диңе сиз барада алдавчы болайма дийди.— Начальнигиң шиндизем икирҗиңленйәндигини гөрүп, Петрович агламҗырап диен ялы:— Мен ничембир вагт бәри сизи гездирип йөрүн не бир ругсада чыкярын, не бир мениң дынч гүнүм боляр, сиз болсаңыз бирине ягшылыгам эдесиңиз геленок.

Литвинов еринден турды, эндиги боюнча чекүв дашларыны гөзләп гөз гездирди. Мыдама кроватының янында ятан чекүв дашлары, әлбетде, ёкды. Эмма күнҗекде, авария болуп, электрик өчәйсе дийлип, этияч үчин гетирилен агыр аккумулятор дурды. Литвинов барып, оны илки ики эли билен бирнәче гезек галдырды, соңра саг ве чеп эли билен галдырып гөрди. Аккумуляторы еринде гойды, элини форточкадан узадып, гар гысымлады-да, йүзүне сүртешдирди. Йүзүни еңи билен сүпүрди:

— Ери боля-да, гиделиң, Ромео.

— Дуйдурмак манысында сизден гаты хайыш эдйәрин. Сиз хич бир Ромеосыз оңсаңызлаң.

Янашык отагда отуран Надточиеве штаб ишлерини соңламак барада буйрук берип, начальник байырдан ашак инди.

Петрович тагта будкаҗыгы гөркезип:

— Ана онуң капасаҗыгы. Сиз онуң бу ерде нәхили мешхурдыгыны билйәнем дәлсиңиз — дийип, мәхирлилик билен айтды.

Гечүп баралы бәри шинди бир гезегем нахар эдинмек миессер болмадык өйүндәки нахархананың салдамлы люстрасы шелпелерини ловурдадып яныпдурды. Столуң үсти крахмалланылан скатерть билен өртүлгиди ве шейле бир ыхлас эдилип, үч приборлык сервирленилгиди велин, гурлушыгың начальниги геңиргенмеден яңа аңк-таңк болды дуруберди.

— Бу затларың бары менден чыкды, бу ерде сизиңки диңе бир бурчдур дуз. Гап-гаҗы болса Дина Васильевнадан вагтлайынча алдым, сиз шу гүн мешхур мыхмана гарашярсыңыз дийдим — дийип, Петрович дүшүндириш берди.

Литвинов начальнигиң бу «мешхур Мурканы» шейле апалап кабул эдиши барада гурлушыкда геп-гүррүң болайбилмесе ягшыдыр дийип ичини геплетди-де, бобрик эдилип гыркдыран сачыны елмешдирип оңарды. Ол мыхманы машынлы алып гелмәге Петровиче ругсат берди-де, хич зат диймән, ванналы отага сакгалыны сырмага гитди. Гурлушыгың начальнигиниң өз шоферы билен болан гатнашыгында хер хили ахвалатлар болупды: начальник оңа ялталыгы, бихепбелиги ве хелейбазлыгы үчин гахарам эдипди, хайсыдыр бир чыкарян хокгаларына дергазап болуп гапыданам сүденекледип чыкарыпды. Хатда суда берерин дийип хайбатам атыпды. Өмрүниң эсли бөлегиниң довамында биле ёл сөкен бу адамың өзи үчин кимдигине Литвинов диңе шу вагт дүшүнди. «Хав-ва... гоша чеңңек, инди сыпмаса герек...» дийип, ол гас-гаты сакгалыны шатырдадып сырып отуршына ичини геплетди. Сагкенар ишчилерине шейле таныш болан гырылҗыграгада дызмач сес эййәм дашкы отагдан ванналы отага етип башлады:

— Ёлдаш начальник, сиз мени, догруданам, чагырдыңызмы я-да ол ялан сөзлейәрми?

Литвинов, мыхманың өз халтаписинт аша модалы пальтосыны Петровичиң эллериниң үстүне нәхили ынамлылык билен оклап гойбершини, аякларыны кече әдигинден сограгада газете долап гетирен туфлиҗиклерини гейшини, үйтгешик реңкли буйра-буйра сачларыны силкип гойберип, пөкги додакларының реңкини ынам билен дүзедишдиришини өңүнде дуран айнада гөрүп отурышына:

— Чагырдым, чагырдым. Менден бидиң мениң машыныма кими мүндүрип йөренини билмек герек ахырын — дийип, хүңүрдэн болуп җогап берди. Соңра: «Петровичиң агзының тагам алшы хич ненең дэл-ов,— о гызда өз-э бир зат бар» дийип ичини гепледи.

Мыхман чаларагада нэзиргэн болуп, Литвинова элини узатды-да, өзүни танытды.

— Мария. Таныш болалың.

— Эййэм биз таныш ахырын. Сизиң дишҗагазларыңыз, бай, йити экен-э — дийип, Литвинов йылгырды.

— Ятлара бир зат тапыпсыңыз-ов — дийип, гыз уялман җогап берди.— Сизиң җайыңызы гөрмек болармы?

Петрович икиси чекинмэн дагы этмэн, отаглара айланып чыкды. Мыхман, эййэм бизе белли болан дашы рамкалы телеграмманы кабинетден алып чыкды.

— А бу нэме? Портрет дерегине дур.

Литвинов, шинди Днепргурлушыкдака, ише яңы башлан инженер болуп, бетончы комсомолларың бригадирикэ, бир гүн ине шу телеграмманы алшы барада гөвүнҗеңлик билен гүррүң берди.

— Халк комиссары Сергодан, аңярмың, җайты бурун! Халк комиссарындан! Большевик өзүни адамлар билен нэхили алып бармалыдыгыны ядыма салып дурар ялы, оны инди отуз йылдан бэри нирэ гитсем экидип йөрүн.— Соңра ол Петровиче тарап өврүлди:— Шу гүн сен хоҗайын, бизи столуң башына чагыр. Догрымы айтсам, ядавлыкдан яңа бир рюмкаҗык гулкудып, такгаз билен карбанасым гелип дур.

Хер бир тэзе, үйтгешик адам Литвинова *бир* меселе болуп гөрүнйэрди. Онуң хөвес билен чөзйэн меселеси болуп гөрүнйэрди. Меселе нэче чылшырымлы болдугыча, онда нэмэлимлериң нэче көп болдугыча, *оны чөзмек процеси* шонча-да гүйчли гызыкландырярды. Ине хэзирем, пычакдыр вилкасыны чаласын ишледип, рюмканы хем гүнүне гойман, мыхманына огрын-огрын середип: «Самсыг-а дэл» дийип ичини гепледйэрди. Мыхман гызың гүррүңинде огры-җумрулериң уланян сөзлери интеллигент җүмлелер билен гарым-гатым болуп гелйэрди. Ол билгешлейин урдумшалык эдйэн болара чемели. Нэме үчин? Белли дэл. Бейле ынамлылык онда нирден дөрэп йөркэ? Бу-да белли дэл. Онуң яшы нэчекэ? Бир гөрсең-э, яшаҗык гыз ялы, ядавлык билен пикире батып, йүзүни ашак саланында болса, кемсиз кемала гелен аял болуп гөрүнйэр. Ол берлен җеза мөхлетини чекэгеде тэзе терҗиме хал башламак үчин шу ере, адама дүйнки ве өңңинки гүни боюнча дэл-де, шу гүнки боюнча баха берилйэн ере геленлериң бири-хэ

дәлдир-дә хернә? Ене-де бейле дәл болса герек: өзүни алып баршы дийсең ынамлы...

Литвинов ине шейдип, тейахырым хич зат билип билмән, өз шофёрына гүлүмсирәп середийәрди. Шофёрың келлеси гызыпдыр. Ол өңлүгиң дерегине хайсыдыр бир ак яглык даңынып, мыхмансөер кейваныың ролуны хөвесеклик билен ерине етирийәрди.

— Ине, Фёдор Григорьевич, ол чишиклери -халамок дийийәр. Икимиз биле урша гатнашанымызда, нәме мен әйсе чишикмидим? Билим бир гысымды. Шейледигини Мария Филипповна айдавериң — дийип, ол дынгысыз лакгылдаярды.— Долмачлык болса шу ериң бикәмил колорияларындан: ийиәниң үндүр ярмадан өнен затлар, бу болса гаты семредийәр... Ене, месел, о шол долмачлыгы алып гөрелиң: эгер адамың габарасы улы болян болса, онуң сүңксүз адам болдугыдыр. Хәзир болса сүңксүзговы адам сейрекдир, нирден оны тапҗак?

«Хава гардаш, инди сынмасаң герек» дийип, чөзүлмедик меселе, хер ничигем болса, хош якан гурлушык начальниги пикир өврийәрди.

13

Сув җошгуны Кряжой адасыны хемишелер басмазды. Сув гүр гырымсы таллы чәгелик сайлары, җарларың дүйплерини, чайлым чеменликлерини басарды-да, стрижлериң хөвүртгелеринден яңа элеме дешик керт гаяҗыклара етәгеде песелерди. Аданың гершинде эгрем-буграм узалып гидйән Кряжой обасы бина болалы бәри гуры галарды. Шу йыл яз гаты ыгаллы болмаса-да, Улы котлованың гачылары билен гысылан деряя хемишекисинден гаты чишипди ве колхозың өз катерлерини бежерйән уссаханалары ерлешйән лабазлары-да басды.

Бу гең-таң ахвалада томаша этмек үчин гаяларың үстүне чыкан гоҗалар гөвнүңе болмаса, ховсала билен яйылып акып барян Онь дерясына чытыла-чытыла назар салярдылар.

— Литвинов бизи, гысып чыкаряр, гысып чыкаряр, дагы хич зат дәл.

— Ашакдан, районддан гелен Сеньша Буйный сува батанмыш, диңе Яга билен Шейтаншах сувуң ортасында сомалып дурмуш, онда-да чалаҗа гөрүнйәрмиш дийийәр.

— Хав-ва, диңе бир гөз өңүңе гетирип гөр, деңзиң дүйбүнде дурус ахырын! Адамҗыклар гөр нәмелер тослап тапярлар, ери онсоң, ховандарымыз Онь ненеңси тахар этмесин ахбетин. Вах--вах-эй!

— Иш харап, адамлар, харап. Ай, ховлудыр гош-голамларымыз жәхендемем экен-дә. А мазарларымыз? Мазарларымыз нәхили болар ахбетин? Ата-бабаларымызың сүңклерини сува басдыраймалы борсмы?

Иннокентий Седых бу ере, сәвлик эдип уссаханаы сува басдыран слесарларың өз энжамларыны гайыклар билен халас эдишлерини гөрмәге гелипди. Ол слесарларың бейле янында дуруп диң салярды. Гүн шөхлеси чайылан ада мисли сувда йүзүп барян ялыды. Меллеклердәки баг-боссанларың сув ичен ерлери ягжарып гөрүнйәрдилер. Сувда сомалып дуран гырымсы таллар ылла думана гапланан ялы болуп, гүлгүн өвүсйәрдилер. Ине шу гиңишлигиң дик ёкарсында бир торгай, мисли гөзе гөрүнмейән нәмедир бир зада аслышан дек, ховада асыл-асыл болуп, алдыгына жүрүлдейәрди.

Иннокентий гаранжаклады велин, бу гүнешли, дүрли овазлы гүнүң эхли реңклери бирден өчди дуруберди. Чагалыкдан өвренденкли гөрнүш таналмаз ялы болуп өзгерипдир. Кряжой обасы агдар-дүңдер эдилипди, күли-күлүне гарылыпды ве Иннокентиниң Ватанчылык уршы гүнлеринде ичинден гечип гитмели сансыз илатлы пунктлары яда салярды. Йөне велин солдатың ыз тарапам, өң тарапам уруш болансоң, гөзи хемме зада өвренишйәрди. Мунда болса өнүп өсен обасының харабалары, сөкүлен жайлар, печлер сомалышып дурды. Кәбир печлерде шинди тәзе ерлерине бармадык кейванылар нахар биширйәрдилер. Турбалардан бурүгсап түссе чыкярды. Бу затларың барам гүнүң чоглы ягтысында, акып барян бузларың шыгырдысында, кенарлары ялашдырян сувуң шылпылдысында болуп гечйәр.

— ...Ха-ва, обажыг-а обады — дийип, гожаларың бири айтды.

— Ахыны чекжек затларыны тапыпдырлар-ов, эдил бузун устүндәки папанинчилер дек яшарыс! Нәме эйсем, чыбындыр чиркейлери күйсәп йөрмелими? — дийип, бир яш сес жогап берди.

— Ай сизиң, хәзиркилериң не азарынамыш? Туран ери өйи-дә Гөбегиңизиң гөмлен ери сизе нәмемиш?

Бу жеделе диң салып дуран Иннокентиниң йүреги дилнип барянам болса, ол йылгырды, хеммеси шол бир ахвалат: аталар ве перзентлер, өвренишен ерлерини дайханларың жан-тенлери билен күйсемеси хем-де кынам болса, үйтгешигем болса, өз иследигиңче гурамак болжак тәзелиге болан яшлык ымтылышы. Иннокентиниң йүреги велин гожалар биленди. Өз-өзүңи алдан болуп йөрмек нәмә герек? Гечен иш, эмма ол Москва ибермек үчин хат язярка, шол хата гол йыгнаярка, голдамага область меркезиндәки адамлары ыржак болуп йөркә, диңе бир хожалык ве дөвлет бәхбитле-

рини гөз өңүнде тутман, өнүп өсен ерини, ховлусыны, барып-ха ата-бабаларының зәхмет чекен ерини эй гөрйәндигини хем гөз өңүнде тутупды.

Йөне велин эййәм Москвада, кәте икичәк, кәте болса дөвлет ишгәрлериниң кабинетлеринде эдйән жеделлеринде, өз мамладыкларыны субут этмек үчин ики тарапыңам гетирйән делиллериниң дегширилмесинде Иннокентий Седых барха иңкисе гидип уграды. Мен мамламыкам? Обадашлары гөзлерини алыса дикмән, диңе аякларының астына гарап йөрен болмасын. Москвада, чайлым ерлер үчин алнып барылян гөрешиң тызгалаңында, өзүниң бу шүбхелерине хөтде гелмек аңсатды. Эмма Иннокентий өз өнүп-өсен обасына геленсоң, шол шүбхелер оны тәзе эрҗеллик билен гуршап алдылар: белки, сен, Иннокентий ики агаҗың аңырсындакы токайы гөрйән дәлсиң? Белки, сениң өз товуҗагың җемгыетчилик сыгрынданам гадырлыдыр?

Шу гүррүңиң башында онуң Павел Дюжев ве Анатолий Субботин билен бөшадан семаварларының саны ченден чыкды. Яш аграном хатың языламагына озал башдан гаршыды: янларындакы электрик станция улам болса, кичем болса көнече яшамак болмаҗакды. Икибашдан гиңишлиге чыкмалы болян болса, улы гиңишлиге чыкмалы — шу әтрабың ерлерини өлчәп йөрен ёк. Ново-Кряжевода яшалшының нәмеси эрбетмишин? Хич ере йүзүп гитмели дәл, ер болса даш-төверегиңде нәче дийсең бар. Гөвнүң иследигиче бар. Дюжев сесини чыкаранокды. Ол хат язмага көмеклешипди, хер хили хасаплар чыкарышыпды, йөне велин өз пикирини айданокды:

— Мен бу ерде мыхман... Муны хожайынлар чөзмели...

Дюжев диңе бир гезек, Иннокентий Седых оны гиҗәниң бир махалы оярып, чыраны зады якман, шол хатың хер халда ялңышлык боландыгыны хем-де комиссия гелмезден өң, арзадан әл чекмәге обадашларыны өзлериниң ырмалы болҗакдыкларыны толгуныҗы сес билен мәлим эдeнинде, оны гуҗаклап, элини шейле бир тысды велин, бармаклары елмешди гитди...

Иннокентиниң башыны-гөзүни айлан, элини-аягыны баглан бирхили гарҗашыклык ём-ёк болан ялы болды. Иннокентий ене-де өз «азманындан» дүшмән, өз говы гөрйән Тольшасы билен дерьяларың голай-голтумындакы чайлымлары гөзләп, төверек-дашы барлашдырмага башлады, дәне экмеклиге ве малдарчылыга ярамлы ерлери тапҗак болуп, карталары өвренип уграды. Ол инди оба хоҗалык институтындакы алымлары-да, шу әтрабың йүз чакрым төверек-дашындакы эхли мейданчалара, чешмелере белет Савватейдир онуң сакгалдашлары болан гарры авчылары-да өз гүнүне

гоймады. Ине онсоң сува-да голай болан, тәзе шоссе ёлданам узак болмадык говы бир ер тапылды. Шол ер Ясная дерясының керт кенарында, Анатолий Субботиниң эййәм яшлар обасыны бина эдип угран ериниң ёкары янындан тапылды.

Бу яшы дургушан адамың гуҗур-гайраты ине шундан соң герим алып уграды. Оңа өз обадашларыны бир пикире: эгер кысматымыз тәзе ерлерде яшамага чекен болса, гой эгирт «Красный пахарь» колхозы дөрәп угран шәхер Красноярскиниң гөрелдели сүйт хем-де гөк экеранчылык фермасы болсун диен пикире ынандырмаклык башартды. Бу идея районда-да, областда-да тәсир дөретди, шондан пейдаланып, хоҗалыкчы башлык Седыха Литвиновдан трактор, гурлушык материал көмегини, областдан болса карз пул көмегини алмак башартды. Иннокентий ададa илкинҗи болуп өз ховлусыны сөкди ве тә эхли затларыны гөчүрип болянчалар, кә какасының янында бал ары сакланылян ерде ,кә-де гөчйән обаның кәбир адамларының өз яш гарындашларының янына яшамага баран ери болан Ново-Кряжевода яшаярды.

Седых ададакы эхли ишлери Дюжеве табшырды, өзи болса тәзе ерде хоҗайынлык эдип башлады,. гөчүрилен өйлери участокларда ерлешдирди, гурлушыга ёлбашчылык этди. Ол иш билен унутмага җан чекйән гам-гуссасыны гозгамаҗак болуп, ада бармаярды. Хер ничигем болса, Седыхың гачып гутулмага җан чекйән гечмиши ызындан етди ве ёк болуп гитмезден өң оңа газаплы зарба урды.

Кряжево адасында ховлулары, җайлары, колхоза дегишли гурлушыклары сөкенлеринде, бу ериң гадымы гечмишиниң ядыгәрликлерине телим сапар габат гелипдилер. Бу затларың бары бидерек гитмез ялы, колхозың правлениеси областдан археолог чагырды. Көне таныплары Станислав Сигизмундович Онич гелди ве тизликде, инди көп йыллар бәри клуб болуп хызмат эдйән староверлер бутханасының астында лиственница пүрслеринден эдилен бир букы ерземинҗик тапылды: онуң ичинден эл билен язылан гадымы дәп-дессур китабы — оны кимдир бири фундаментиң астына гоюпдыр — хек дашындан чапылып эдилен табытлар хем-де Оничиң хич киме эл дегиртмейән, хең басып чүйрәп гиден нәхилидир бир пергаменти чыкды.

Иннокентий Седыхың гайыны Грачёвың — бир махаллар колхоз аммарында янгын боландан соң, какасы икисиниң оны машгаласы зады билен района гайыклы экиден адамсының ховлусындан элхенч тапынды . тапылды. Ховлының бир күнҗегинде, дөләниң аңырсында, гуя меңзеш эдилип, ичине даш өрүлип чыкылан бир букы тапдылар, шейле букуларда өңлер бай кряжлылар өз затла-

рыны букар экенлер. Шол букының дүйбүнде ики саны скелет ятырды, бири улуды, бейлекиси кичирэкди, бу ваканың болан ерине гелен Оничиң бада-бат кесгитлейшине гөрэ, эркек кишиниң ве аялың скелетидиги белли болды. Ховлының бейлеки ужундан, керпич фундаментиң астына сокулан демир гуты — гуты гошун үчин ясалан гутуларданды — тапылды, онуң ичинден патыша дөврүниң петде-петде кагыз пулы ве көп алтын теңңелер тапылды.

Иннокентини икиндинлер тапдылар. Ол машыныны гайыныныӊ ховлусының харабасына ченли сүрүп гелди. Эййэм Дюжевиң чагыран милиция векиллери гелмезинден өң, Иннокентий гутыны шол бука гечирмеги, хич зады эллемезлиги буюрды ве ав түпеңли ики саны йигиди гаравул гойды. Дымшып дуран мэреке бу ериң дашыны гуршап алыпды. Иннокентий мэрекэниң ичинден гечип гитди-де, шагырдавук плащының сесинден Оничи танады.

— Сизиң фонаржыгыңыз бармы?

Онич фонары узатды. Седых ашак дүшди. Чукурың дүйбинде ялп эдип фонарың янандыгы ёкардан гөрнүп дурды. Онуң йити ягтысы, чүйрэн летделериң чала өртен скелетлериниң икисинем ягтыландырды. Седых скелетлериң улурагына тарап эгилди. Нэмедир бир зады галдырып, элинде айлашдырды. Бу зеңлэп гөм-гөк болуп гиден пешеңди, онуң гапдалына диш-диш тигирчежик ябшырылыпдыр. Оңа инчежик күмүш зынҗыржыклы гүлле беркидилипдир.

— О нэме?— дийип, шу пурсатда турач хөвүртгесини тапып, дим-дик болуп дуран таза чалым эдйэн археолог ёкардан сабырсызлык билен сораярды.

— Солдат зажигалкасына меңзеш бир зат — дийлип, ашакдан айдылан парахат сөзлер эшидилди. Шулар ялылары җахан уршунда пешеңден ясаярдылар.— Соңра Седых пешеңи ерине оклап, бармакларыны сүпүришдирди-де, ёкарык чыкып уграды.

— Эйменч зат... Сиз бу хакда нэме, нэме пикир эдйэрсиңиз? — дийлип, Оничиң толгунчлы пышырдысы гараңкылыкдан эшидилйэрди.

— Хич зат — дийип, башлык җогап берди-де, ызына гаранҗакламан, обаның, озалкы обаның — ай-айдыңлыкда онуң өңки көчелери диңе шекилсиз үйшмеклер боюнча селҗердйэрди — ичи билен чалт-чалт йөрэп гитди. Эмма ниреде дир шу ерде, шу харабаларың арасында баян чалынярды ве гызлар дегишме айдымларыны айдярды.

Василиса какасының ызындан етди. Онуң эгни гүпбүли, аягы резин эдиклиди. Башлык гызының эгнинден тутды-да, оны багрына басды, аталы гыз янашып гитдилер. Олар бир-бирлерине

хич зат диймеселерем, шол бир зат барада пикирленип барярдылар.

— Кака, сен ол ерде Грачларың ховлусындакыны гөрдүңми?

— Гөрдүм. Ол сениң дайың, эҗең доганы Николай. Кольша хем-де онуң аялы Ксюшка — сениң эҗең җорасы... Вагты гелйәнчә сесиңи чыкармагын, эшидйәрмиң, дымгын!

14

Оньмөвч уруп, улулы-кичили бузлары шыгырдадып, месәп сувуны аданың дүшундан луммурдадып акдырып барян махалы, Кряжой адасындакы инди иң соңкы җайлар сөкүлип, гөчүрилмәге тайярланылян вагты, обаның ортарасында, чукурың дүйбүнде ики саны скелет яш йигитлериң горагы астында гуҗаклашып ятырдылар. Илкинҗи гиҗе адамлар эйменч тапындының янында хүмер берйәрдилер, чукурың ичине середишйәрдилер, бир-биринден бетер фантастик чакламалар гурярдылар. Демир гутудан тапылан пулуң мукдары сагатсайын артярды: мүң тылла, бәш мүң, он мүң... Эмма эртеси гүни хеммелер җайлары сөкмәге уградылар, чукура гаравулчылык эдйән йигитлер болса, түпеңлерини гоюп, көйнеклерини чыкарып, тагталарың үстүнде гүне янмага орнашдылар.

Иннокентий Седых гиҗе янгын сарайында ятды. Эйменч тапынды онуң үчин шобада гызыгыны гачыран ялыды: дегишли адамлар гелерлер-де, анығына етерлер. Ол өз ховлусының харабалыгына бир салымлык барды, ерде ятан послы бедрәни аягы билен пызып гойберди, тагтаның астындан сомалып дуран эсги гурҗага гөзи дүшүп, оны ерден галдырды, тозаныны какды, оңа бир селлем середип йылгырды-да, җүбүсине сокды. Ол гайдып шол ере бармады: Дюжев билен сарайда отурып, гурулмалы оба хакда гүрлешди, план чекди, язды, өчүрди, җедел этди. Онич оны ине шу ерден тапды.

— Сизи бимаза этмеги йүрегиме дүвдүм, хорматлы Иннокентий Савватеич. Сиз бизиң начар археология ылмымыза шейле көп үнс берйәрсиңиз. Хут шейле, шейле. Ине сизиң облисполкома ибермели хатыңыз. Оңа гол чекиң, гадырдан! Сиз шу хатда шу адатдан дашары гымматлы гаравулханалары сөкмек үчин пул серишделерини сораярсыңыз; орта асыр рус архитектурасының аҗап, биркемсиз сакланып галан экземплярлары... Олары, Гаврил Романович Державиниң адалатлы атландырышына гөрә «Рус Коломблары» дөредипдирлер... Окамасаңызам болар, грамматика-

сының аладасыны этмәң. Ине мениң дөвет галамым, ине шу ере гол чекевериң.

— Герек дәл.

— О нәхили? Сиз шу гаравулханаларың сув астында ёк болуп гитмегине ёл бермекчими?— дийип, Онич пөкгүҗе эллерини келеменледип өр-гөкден гелди.— Сиз олары тарыхың йитирмегине, гражданлык уршы йылларында одүн дерегине вагшылык билен якылып ёк эдилмеги себәпли, Дивногорскиде йитирилен оларың доганлары дек йитмегине ёл берермисиңиз?

Седых гүлүмсиреди. Ол өз ишине вепалы адамлары говы гөрйәрди.

— Эййәм яздык... Сизи чагыран гүнүмиз гол чекдим. Биз бу ерде өзумизем... Ханха, Павел Васильевич хемме задың суратының алынмагы, пүрслериң болса номерленилип чыкылмагы барада буйрук берипдир. Онь мөвҗәп болуп, сув бирнеме песеленсоң, деря билен уградарыс. Сизиң эхли гаравулханаларыңызы бир барка экидер...

— Иннокентий Савватеич, сиз дөвлет, хут дөвлет мерданасы!

— Ери болды, болды-ла — дийип, Иннокентий чытылды-да, Оничден бейлесине өврүлди.

Шу гүн ада илкинҗи катери гечирмеклиге сынанышмагы карар этдилер, шол катерде райондан милиция ве дерцев органларының векиллерини гетирмелиди. Катер ызына гайданда, кенарда гереклм адамлары экитмелиди. Иннокентий хем кенарда гереклилериң бириди, ол катериң бузларың арасындан сап атып, ада тарап эгрем-буграм ёл ясап гелшине сабырсызлык билен сын эдйәрди. Ол катериң үстүнде милиция формалы бир адамы, граждан эшикли бир нәтанышы ве ал гызыл бушлатлы хем-де зөммек телпеклиҗе бир аялы гөрди. Ол сиңе середип, онуң Петиниң аялыдыгыны танады-да: «Бу гелмән гечмише нәме герекди!» дийип ичини гепледип, кенара гечҗек болуп гарашып дуран колхозчыларың аркасында гизленди.

Гыш паслының бөвшеңлигинде Василиса гурлушыга яшамага гитмеги какасындан хайыш эденинде, ол гаршы чыкманды; хер ничигем болса, немец дилини өвренер, гыз шол шәхерли аялың янында шәхер дүзгүнине эндик эдер. Эмма гөчхә-көчлүк башланан бадына Ваньшаны уясының ызындан иберди, чүнки көмекчи герекди.

Гөчүшлигиң якымсыз аладаларына гүмра болуп, Василиса Кенар көчесиндәки җайҗагазда яшайшыны унутды. Динаның велин йүреги гысып башлапды. Онуң энайыҗа, өз эли билен ясан хөвүртгеси, инди оңа бош, ич гысдырыҗы болуп гөрүнди. Вячеслав

Ананьевич иш билен гарабашагайды, өйүне ядав, йүзи салык гелйәрди, хемме зада иңирдейәрди. Хатда үйн алшара-да адам болмансоң, Дина кичиҗик Чио билен гүрлешерди. Дина әрине телим гезек: «Хат язып, эҗесини гетиртмек» барада гүррүң гозгапды. Вячеслав Ананьевич сыпайы эрҗеллик билен гаршы чыкярды:

— О нәхили «хат язып гетиртмек»? Ол бир яшы көнелишен адам. Ол белли бир шәхер шертлеринде яшамага өврендекли болупдыр... Эзизим, хеем кәте-кәте сениң ичиң гысяр дийип, эҗеңи эндик эден аматлы ягдайларындан җыда эдип болармы?— Вячеслав Ананьевичиң сеси эндиганам болса, Дина эриниң сесиндәки гахар эхеңлерини селҗермеги эййәм өвренипди.

— ..О нәхили аматлы ягдайларындан? Ол бүтин өмрүни какам билен докма фабригиниң казармасында гечирди ахырын. Докма фабригиниң казармасының нәмедигини, онда нәче адам яшаяндыгыны билйәрмиң?.. Ол Москвадакы бош җайда екесирейәр.

— Ёк, ёк, оны бу ере алып гелмек гелшиксиз болар. Сениң үчин хемме зат этмәге кайыл, йөне велин муңа дәл. Гүррүң энчеме йыллар чекен зәхмети билен дынч алмага хукук газанан хорматлы адам хакында баряр ахырын.

Бу ерде айдылышына гөрә, гүлкүнч атлы «Буйный» ве «Өкүзмаңлай» диен ики саны переулок «хатара гирди». Гөк шәхерҗикден шол ере гош-голамлы машынлар Динаның эпишгелериниң өңүнден гечип гидйәрди. Машына йүкленен паты-путуларың үстүнде аяллардыр чагалар отырдылар. Оларың йүзлери багтлы гөрүнйәр. Эмма оларың багты, диңе Динаның шу ерде ятдыгыны ныгтамак билен душүндан гечип гидйәрди...

Бир гүн эри дийсең шатланып, нәхилидир бир пикириң ышкына душүп, өйүне гайдып гелди. Ол өзүниң шол пикирине гүмра болмакдан яңа, эт бөлегиниң дерегине бир бөлек хыяра горчица чалды ве эден әндигини бозуп, нахар эдинип боларына гарашман, икинҗи проекте эден дүзедишлерини Москваның кабул эдендиги барада гүррүң бермәге башлады. Академиклер гаршы чыксаларам, инкәр этселерем, интрига дөретселерем, дүзедиш кабул эдилипдир. Профессор Толстиков ичиниң янгынына өз мешхур секретарь гызының янында лүл болса герек... Ёк, Петин энтек өзүни гөркезер! Вах, эгер Гоҗа болмасады, эгер иследигиңче гиң герим алып болсады!..

—...А сен, эзизим, мениң үчин асла бегенмейәнем ялы-ла?

— Ёк, бейле дәл-ле. Бегенйән, элбетде, бегенйән — дийип, Дина эриниң еңши профессор Толстикова ол ерде нәхили тәсир этҗекдигине перваысыздыгыны геңиргенме билен аңшырып, хов-

лукмач айтды. Динаның гөвнүне болмаса, инди ниредедир бир ерде деңзиң дүйбүнде яшаян ялыды. Деңзиң йүзүнде гай, тупан туряр, гүн ягты саляр, Динаң меканы болса йып-йылыҗак, асудалык. Диваның бир күнҗегинде гуйлуқып ятан Чио гаршы-гаршы тисгинйәр, радиоприёмник мырлаяр, гышың гүни ким билсин нireден пейда болан дири сиңек потолокда ине инди үч гүн бәри йөрмүлдәп йөр.

Дина Вячеслав Ананьевичиң кеҗине гайдып башлады. Әриниң халамаяндыгыны билип, нахарың башында дынгысыз яңрап ушрады. Вячеслав Ананьевич управлениеден гиҗәниң бир махалы ядап, халыс сүрнүгип геленде-де, онуң ботинкасыны арассалап гоймазлыгы чыкарды. Гатан палчыгы әриниң өзи эртир ирден пычак билен газап айырмалы болярды. Хатда нахардан соң ол бир сагатлыҗак гышаранда-да, Дина айдым айдан болуп отагларда гезмелейәрди, я болмаса, Чио билен батлы-батлы гүрлешйәрди. Эмма әри бу затлары аңмадыксыран болярды, сабырлылык, мылайымлык эдйәрди. Бу болуш Динаның гахарыны хас бетер гетирйәрди. Ол инди әриниң иймити нәхили ховлукман ыкҗам чейнешдиришине, шол иймитиң богазындан гечишине, бакырҗагының гымылдашына, нахардан соң өз ган-петсиз инчеҗик додакларыны салфетка билен анҗайын сүпүришине элхедер әдип середйәрди.

— ...Эҗемиң яныма гелмегини нәме үчин ислемейәндигиңи мен билип дурун — дийип, ол хатда өзүне-де ослагсыз болуп гөрнен батныксыз сес билен айтды.

Бу нахардан соң болупды. Әри элиниң аясыны агзына сыпайылык билен тутуп, диш горҗаваҗы билен дишлерини арассалап отырды. Ол гашларыны геңиргенме билен герди.

— Мен бу хакда эййәм саңа телим сапар айдыпдым.

— Ёк, шо себәпли дәл — Динаның сеси хас янгынлы яңланды.— Сен, йөне, затларың огурланмагындан горкярсың.

— Сен бизиң затларымызың диймекчи болярмың... Йөне велин сен хусусы эечилигиң шол йигрентги дуйгусының маңа бүс-бүтин ятдыгыны магат билйәрсиң ахырын. А ине сен велин бу затларың барыны шейле өлеменлик билен йыгнапдың, хер сатын алан задымыза бегенип ики болуп билмедиң... Нәме, шейле дәлми эйсем?

Дина дымды. Нәме җогап берҗек? Вах, нәме үчин мыдама Вячеслав Ананьевич мамла болуп чыкярка...

— Ине нәме, эзизим — дийип, Вячеслав Ананьевич диш горҗаваҗыны салфетка сүпүрип ве оны йыгнап айтды.— Бу затларың бары сениң өз Василисаңы гөресиң гелйәндигинден болара

чемели. Шейле герек? Мен аңдым ахырын, бу затларың бары ышбу гызы бизиңкиден экиден гүнлеринден башланды. Ислесең, эртир мен саңа машын берейин, ада гидип гел. «Огниде» ол ерде археологлар агтарыш гечирйэрлер, нэмедир бир гызыклы зат тапдылар дийлип язылыпдыр... Мен саңа пул берейин, Седыхларда бирнеме бол...

Ине инди Дина бузларың арасындан сап атып барян катерде таңыш адасына голайлашып гелйэр. Ада инди голайҗакда. Аял душнүшмезлик билен гаранҗаклаяр: «Бу нэме болдугы? Ханы шол уллакан оба? Харабалар... Даш үйшмеклери... Ачык ерде сомалышып дуран печлер... Обалар урушда, гитлерчилер ковлуп чыкарыландан соң шейле гөрнүшдедилер. Бей, эййэм оларың хеммеси гөчэйдимикэ? Шейле басыммы? Онда мен кимиң янына барярын ахырын?.. Ёк, ёк, хемме адамлар кенарда... Шейле-де болса, бирден Василиса ёк болайса?» Төверегине гаранҗаклады. «Ай, хава-ла, машынам гидендир. Онуң өзи шофёра: катер угран бадына гайдыбериң дийипди ахырын».

Онуң багтына, сөкүлен моторың бөлеклерини дуралганың янында сүпүришдирип дураң йигдекче, Василиса Седых адада, от-иймлери буглаян десгалары сөкүшдирйэн бригадада дийди.

— Ферма эййэм ёк, гитдилер!. Эмма сиз хол ерик, кэлиң аңырсына гидиң. Васенька шол ердедир — дийип, йигдекче гелен аялы гүлүмсиреме билен сынлап айтды.

Догруданам, Динаның гейим-геҗими шу тайдакы ягдая бап гелибем дуранокды. Дар җалбарҗык, гызыл бушлатҗык, земмерип дуран түйҗүк телпеҗик — бу затларың бары, өз җайларыны юмуран ядав, аладалы адамларың арасында дийсең самсыклач болуп гөрүнйэн болса герек. Эмма эдере алач ёк. Машын гитди. Ана эййэм катерем гидип баряр. Онуң ёлуны буз акып барян гиң гиден сув кесди...

Василиса билен душушмаклык хем бегендирмеди. Хайсыдыр бир мэхнет газаның янында дырманып йөрен гарамтыл гөврелериң арасында Дина җорасыны танап, оңа тарап окдурылды. Эмма Василиса мыхмана геңиргенме билен гарап, хатда эллеринем ызына тутуп аркан серпди:

— Мен хапа ахырын, эдил батга булашан ялы...

Йигитлердир гызлар гүлүмсиремелерини яшырҗак дагы этҗегем болман, оларың икисине-де хөвесеклик билен середишйэрдилер. Иш тогтады.

— Ине мен сизиң яныңыза... Сениң яныңа... Мен билмэндирин... мен немедир өйдүпдим...— дийип, Дина бу рехимсиз, кинаялы назарларың астында боз-яз болуп мадырдады.

Василиса сесини чыкарман, аграмыны бир аягындан бейлекисине атып дурды, мыхманың гөвнүне, Василисаның ичи янян, ол утанян, бу гыз ондан нәдип дынҗагыны билмейән ялыды.

— Огланлар, мен хәзир, бир салымлыҗак — дийип, Василиса-да гызарын мадырдаярды. — Мен йөне оны экидип гелейин. Болярмы?

Комбинезонлы бир йигит — баштутанлары болара чемели — ругсат берйән ялы эдип башыны атды. Эмма гыз шу пурсатда бирхили болды:

— Эмма сизи нирәк экитсемкәм? Ине меселе... Эййәм биз гөчдүк ахырын, бош ер галды. Бизиң барымыз гиҗе бир бош янгын сарайында ятярыс.— Ол ойланҗаң алҗыраңңылык билен бир дем дурды, онуң йүзүнден: «Сен бейле биваг нирден гелип чыкдың дийсене!» дийип окабермелиди. Эмма шу пурсатда гыз йылгырды:— Тапдым! Бизде бу ерде бир археолог чагалар билен ер газып йөр. Сиз оны танамалы ахырын, ол гүйз бизде болупды. Ядыңыза дүшйәрми? Бир гүлкүнч бурундуҗык. Сиз бирнеме шонуң янында болуң, соңра биз сизи нирeде хем болса ерлешдирерис... Болярмы?.. Ханы, йөр басымрак гидели, бу ерде мениң ишим көп...

Онсоң гыз Динаның элинден тутды-да, яп-яңыларам гаравулханаларың дуран, инди болса белила билен номерленилен көне шалманларың штабеллери ятан ерине ховлукмачлык билен экитди. Динаны гетирди-де: «Станислав Сигизмундович, сизиң яныңыза!» дийип гыгырды, хем-де хошлашман, ызына ылгады. «Герек дәл, хич киме герек дәл. Хемме ерде герекмез» дийип, мыхман кине билен ичини гепледийәрди.

Догруданам, хатда Оничем — шол дийсең сыпайы Оничем — бу сапар көне таншыны «йөне бирхили» гаршылап оңайды. Гүне янан, дерлән, келлесиниң йылчырыны дөрт күнҗеги дувлен эләглык билен япан Онич Динаны гөрүп, бир булашык хүжжүк гашларыны геңиргенме билен герди.

— Бо-хов, ким гелен экен-ов!— дийип, ол ончаклы бегенчли болмадык сес билен айтса-да, Динаның янына барып, онуң элини шап эдип огшады.— Сиз өңкиңизденем оваданланыпсыңыз, гара чыным!— Эмма шобада ер газып дуран огланлара тарап аладалы өврүлди-де гыгырды: — Огланлар, сересабрак!.. Гызлар, чыкарылян гума ики гөзүңиз билен середиң. Хич зады: екеҗе чөпем, чүйрән тарашанам сыпдырайманң!— дийип гыгырды — Багышлаң, бир минутҗык...

Ол окувчыларың янына ылгап барды-да, олара нәмедир бир зады җошгунлы дүшүндирмәге башлады. Екуш гөрмекден яңа,

Динаның богазының ичи чүмшүлдеди гитди. Хер ничигем болса, Онич гайдып гелди. Ол соңкы ачышлары барада пикир алшып билмек мүмкинчилигини сыпдырмакчы дәлди.

— Гаравулханалар сөкүлди. Олары Старосибирскә, белки-де, хут Москва иберерлер... Хава, хут Москва, бизиң ватанымызың пайтагтына. Бир гиден гызыклы затлар тапылды. Аҗап дүнйәде ялңыз затлар... Билер болсаңыз, шу тапындылар шинди мен диссертация язяркам эден чакламаларымы, гетирен делиллерими тассыклаярлар. Бүтинлей! Иңңән дилеварлык билен!

Ере язылан халталарың үстүнде үйшмек-үйшмек җәҗеклериң, күйзе дөвүклериниң, послап гиден демир золаҗыкларының, монҗукларың, түпеңиң чыг чекип чүйрәп гундагына чала чалым эдйән агач бөлегиниң ятан ерине Динаны дабара билен әлтип. Онич шол затлары хезиллер эдинип усуллык билен гөркезишдирди.

— Хәзир мен сизе бу затларың барыны дүшүндирейин — дийип, Онич рухланма билен вада этди, йөне велин дүшүндирмәге етишмән, өз яш ергазыҗыларының янына ёргалап гитди. — Байбов, буларың әдип отураныны! Дессине бес эдиң!.. Нәме сиз көмүрлери гөреңзокмы? Сиз яшалан гатлага барып етипсиңиз. Мунда пил дәл-де, әл герек, чотгаҗык герек...

Дина айгытлылык билен онуң янына барды-да:

— Мениңем газасым гелйәр — дийди.

— Мениңем? — дийип, Онич өр-гөкден гелди.

— Пил бериң — дийип, Дина талап эдиҗилик билен айтды-да, бир огланҗыгың пилини алды. — Ханы, гөркезиң, ниресини газмалы... Сиз эшидйәрмисиңиз?

Онич аясында ятан нәхилидир бир көмүрҗиклере хошнутлык билен сын этмеклигини өзүне зор салып бес этди.

— Хава, хава, әлбетде, газавериң. Ине шу ерде, газыҗакларың какылан еринде топурың ёкаркы гатлагыны айрып билерсиңиз... Шунуң ялы эйҗеҗик эллериң ер газандыгына ылым миннетдар болар... Хава, хут эйҗеҗик...

— Чекилиң, пәсгел бермәң — дийип, Дина пили ере сүнчди-де, топуры эдил Оничиң аягының астына оклады. Уруш йылларында, ол шинди гызка, Москваның этегиндәки боссанчылыкда аз зәхмет чекмели болманды. Ол ер газып билйәрди, бу ише шейле гызгалаңлы япышмагындан яңа басым ыссылап башлады. Ол ал гызыл бушлатҗыгыны, зөммек телпеҗигини ташлады. Йөне велин свитерли хем ыссыды. Ол бирнеме ойланды-да, свитеринем сыпырып, эгни кофточкалы галды. Гарымдан чыкарылып ташланан гумуң үстүнде эмедекләп йөршүне, яңы чекилен кешде гурчук гөз-

ләп йөрен закыжа чалым эдйән Онич кәте-кәте оңа кайыл галма билен гөз айлаярды.

— Сересабрак! — дийип, ол узакдан гыгырярды. — Пакгаржыклар эйжежик эл үчин зынат дәлдир.

— Ханы, нокгы-нокгы эдип дурмаң-да, гырахлаң! — дийип, Дина өзүниң улалан казармасының ишчилериниң лексиконыны уланып гайтавул берди. Соңра пилини ызгарлы ере сүнчмегини довам этдирип, диңе маңлайының дерини сылмак үчин дикелди. Ел сачларыны галгыдярды, Динаның гөвнүне болмаса, гүн көпден бәри шунуң ялы йити шөхле салмадык, ерден шунуң ялы хошбой ыс чыкмадык, торгай болса шунуң ялы овазлы сайрамадык ялыды.

— Йөне велин шу болгусыз жалбар дийсене! Дызлары дартып дур, алач эдер ялы дәл. Улы иле гүлки болмак үчин гейнишими дийсене — дийип, Дина шадыян айтды.

— Эй худай-эй! Нәжүре сөзлер! — дийип, Онич аяллары гатап ярык-ярык болан кичижик эллерини йүзүне сылжак болян ялы эдип айтды. — Сиз шу эшикде эдил бәгүл...

— Мейданда, сүләң арасындакы бәгүл ялы болса герек — дийип, Дина үстүни етирди. — Шол бәгүл мейданда өзүни иңңән самсык дуйса герек.

— Йөне велин аял диениң аяллыгына галярам-да... Бир гезек биз Старосибирскиниң якын янындакы бир гадымы галаның сеңңеринде агтарыш ишини гечирипдик. Дийсең ажап гадымы гала. Ине онсоң, гизлин өтелгәниң үстүнден бардык, онуң ичинде аял скелети бар экен. Бир пикир эдип гөрүң, шол скелетиң эли бир зады гысып дурды, шол нәмедир өйдйәрсиңиз? Бир халтажык хына экен, сач реңкленилйән реңк. Элбетде, халтажык дәл-де, халтажыгың судуры. Йөне велин шол реңкиң химики составыны такык кесгитледик. Шол хынады, шу үлкәниң аборигенлериниң, мегерем, Хытайың үсти билен арап Гүндогары билен сөвда эдендигине шаятлык эдйән хынады... Эмма геп онда-да дәл... Бу өтен асырларың гызы, эшидйәңизми, эшидйәрсиңиз герек, шол гыз гизлин өтелге билен өз сөйгүлисиниң янына букдаклап барярка-да эли сач реңкленилйән реңкли экен... О-ув, аяллар, аяллар!

Шу пурсатда Онич нәмедир бир зады гүпбе ядына салып, маңлайына шарп эдип шапыладып гойберди.

— Я валлайт, скелетлер! Мен сизе энтек гүррүң бермәнмидим, бу ерде үч гүн мундан өң... Бей, шиндизем эшидеңзокмы? Эшитмән галышыңызы! Учурсыз гызыклы вака! Эдгар По, үстесине-де Конан Дойл. Ек, ёк, оны сиз хөкман гөзүңиз билен гөрмелисиңиз. Догрусы, мунда археолог дәл-де, женаят агтарыш агенти герек, йөне велин бу-да бир шу үлкәниң тарыхы, кумуның янына чокун-

дырыш тоюна янашык волоста гидиленде, яны билен түпең я-да палта гөтерилйән вагтың тарыхының бир вакасы. Хава, хут я түпең, я-да палта. Шонсуз гитмек мүмкинем дәлди.

Соңра Онич өз көрпе көмекчилерине герекли табшырыклар берип, Динаның голтугындан тутды-да, Грачёвларың өңки ховлусына өңки көче билен алып гитди. Эмма эйменч тапындыны гөрмек миессер болмады. Ашакдан бир ерден, топур ёлуң катер дуралгаларына инийән ериндеи гык-вак эшидилди. Байрың аңырсындан бир аял яглыгыны галгадып ылгап чыкды-да, юбкасыны бирнеме чекип, обаның ичи билен ылгап башлады. Хайсыдыр бир адамлар херекете гелди. Дина Василисаны гөрди... Ол элем-тас болуп, Дина бакан ылгап гелйәрди.

— Диночка Васильночка, йиш гайтды... Машын агдарылды. Хеләк боланлар бар. Басымрак...

Дина бирден хемме зады унудып, гызың ызындан ылгады. Олар колхозчыларың үйшүп дуран эңңидинден ашак индилер. Дүңдерилен йүк машыныны эййәм дикелдипдирлер. Яралылары бир гапдала экидип, агажың ашагында орнашдырярдылар. Олар чалажа иңләп, ах-вах эдип, актам болан йүзлерини агырыдан яңа кемшердишип отырдылар. Дина өзүне балык совгат эден чигинлек, сакгаллак адамы дессине танады. Ол эгни комбинезонлы, башы ялаңач, кимдир бириниң ере оклан пальтосының үстүнде аркан дүшүп ятырды. Иңләнокды, хыкгылданокды, диңе онуң дуры гөзлери асмана бирхили йүтгешик дартгынлык билен гараярды ве маңлайындан бурчак-бурчак дер дөкүлйәрди.

Василиса Динаны гөс-гөни шонуң янына чекип барярды.

— Павел Васильевич, сиз мени эшидйәрмисиңиз? Павел Васильевич!.. Бу доктор, врач...

Хеләк болан гымылдамады, диңе Дина тарап гөзүни үмледи.

— Бинтдир хаса гөзләң, эгер ёк болса, арасса простын, полотенце тапың... Нәмеде болса бир затда арасса сув гайнадың. — Дина хеләк болана тарап эглип: — Сиз мени эшидйәрмисиңиз? — дийип сорады.

Ол берк юмлан агзыны ачман, башыны чалажа атды.

Дина өз ал гызыл бушлатыны хонда оклап, еңлерини чермеди. Василисаның башындан яглыгыны дартып алып, өз башыны даңды. Эгилди.

— Нирәңиз агыряр? — Сакгаллак адам сесини чыкарман, дишлерини берк гысды. Дер сачларындан сырыгып акярды.— Сиз мени эшидйәрмисиңиз? — Ене-де, кирпиклериң тассыклайжы херекети. — Ери онсоң, нирәңиз агыряр ахырын? — Дина онуң йүзү-

не шейле бир якын эгилмегинден яңа, онуң гулагы ятаның буйра-буйра сакгалына дегди. Дина башыны бирден батлы галдырды: берк гысылан дишлериң гыжырдысы эшидилди.

Шу икаралыкда Василиса билен онуң җоралары сарайдан санитар сумкасыны гетирдилер. Кимдир бири кебширлейиш лампаларыны гетирди. Шоларың көмеги билен сырчалы тазда сув йылтдылар. Механиге укладыҗы укол этдилер. Ол ука батып уграп, дессине иңлемэге башлады. Дина бейлекилери гөзден гечирди. Олар уҗыз гутулыпдырлар: кимиң эли чыкыпдыр, ким о ерини бу ерини авундырыпдыр, чалаҗа яраладыпдыр, дишини дөвдүрипдир... Олары сарая элтип, үстүне брезент чекилен сыпалың үстүнде ятырдылар. Дешлек механиги алып баряркалар, ол оянды-да, сесини тапба кесди. Онуң эндам-җанының нэхили эрбет агыряндыгыны диңе тирпилдейэн габакларындан ве дулукларындан сырыгян дерден аңмак болҗакды. Оны ятырып, ене-де укладыҗы укол этдилер, ол ене-де иңңилдэп башлады. Дашындан гөрэймэге майып ери ёкды, эмма ол хер гезек өзүнден гиденинде иңңилдемэге башлаярды. Иң эрбет зады бил оңургасының дөвлендигини я-да гаты гыпҗынандыгыны осламак болҗакды. Оны гозгамазлык карар эдилди.

Гүн бирхили Дина аңшырмаздан яшды дуруберди. Ачылан гапының гара квадратында йылдызлар йылдырдашдылар. Сарайда чыра якдылар. Дина эртирден бәри оңлы бир зат иймэндигини ядына салды. Эмма мунуң өзи ончаклы эхмиети болмадык бир зат ялы болуп гөрүнйэрди. Онуң хэзирки иң улы ислеги гысгарагада гөзүни юммакды, ука батмакды. Ятмак велин боланокды. Дюжев шинди оянманды. Василисаның чөрекден, доңуз ягындан ве согандан эден «бутербродларыны» ийип, алюминий күрүшгеден түссе ысы гелип дуран чайы овуртлап отурышына Дина ядавлык билен бирликде гөвнеҗай рахатлык дуйгусыны сызярды.

Онуң отургыҗы Дюжевиң аягуҗунда дурды. Петьшаның сазлан аккумулятор чыраҗыгының ятгысы Дюжевиң йүзүне ягты салярды. Эгер толкун атып дуран гүрзелек меле сакгалы билен битишең шу пишге муртлар болмасады, онуң йүзи, мегерем, хэлишинди душ гелйэн адаты рус йүзүне меңзесе-де меңзэрди. «Асла хич хили айратын бир ери ёк — дийип, Дина ядавлыкдан иркилҗирэп пикир өврүйэрди. — Эмма шейле-де болса, нэме үчин бу адам дессине гызыкландырып башлаяр. Нэме үчин Василиса Дюжев барада сорап башланыңда дымяр оңайярка?.. Гең... Нэме үчин мен Дюжев барада шейле йыгы-йыгыдан пикир эдйэркэм, нэме үчин ине шу вагтам пикир эдйэкэм? Буя хас хем гең...»

Шикес етенлери ене бир гезек гөзден гечирип, Дюжевиң дамарының уршуны барлап, Дина Василиса билен сарайдан чыкды. Кенарда бирнеме дуруп, бузларың өзара пышырдашып, итнишип, пырланып, чаласын акып гидишлерине диң салдылар. Буз өңкүсинденем гысбы акярды, кенар билен арагатнашыгың басым дикелдилмеҗекдиги айдыңды. Дина бу ерде нәхошларың аладасыны эдип, ене телим гүнүни гечирмели болҗакды. Йөне велин бу ягдай оны асла горкузмаярды...

— Диночка Васильночка, эгер сиз болмадык болсаңыз, бизиң бу ерде ишимиз гайдарды.

Дина хич зат җогап бермән, гызы багрына басды. Икисем сарсман дурдулар. Ай догды. Хемме зат күмүш өвсүп башлады, бирден соп-совук болды.

— Йөрүң, сарая гиделиң, ёгсам бу ерде сизи үшедерин — дийип, Василиса айтды. Сарая гирип, ишикде отурдылар. Якында баян чалынярды. Гүлки, гызларың чыкылыклары эшидилйәрди. Ел сарая тарап өсенде, дегишме айдымҗыкларың сөзлерини эшитмек болярды. Дина диңширгенди:

Мең йигдим самсык дәл
Хем «түркана», «кичи пәл».
Хеззет эдип ял берди,
Соңра: «Гел» дийип ялбарды.

— Диңлемәң — дийип, Василиса уялды. — Йөне велин бизде говуларыны хем айдярлар. — Мисли, шу ынандырма җогап берйән ялы эдип, хор аял ве эркек сесине бөлүнди. Эркек кишилер батлы айдярдылар:

Нәзли ярым, сени мен,
Өмүр өтйәнчә унутман.
Дашлар эрәп ерини,
От тутянча унутман.

Шобада-да эдил гаршылаян ялы эдилип, гуҗурлы аял сеслери яңланды:

Дилбер, сени йүрегим,
Күл болынча унутман.
Даш эрәп, оң ери,
Гүл болянча унутман.

«Шатланярлар... Оба хараба өврүлен... Булара ол ерде, тайгада нәме гарашяндыгыны ким билйәр? Бу ерде сарайда яралы ёлдашлары ятыр, оларың болса азарына-да дәл, айдым айдярлар.

гүлүшйәрлер. Яшлык диениң ине нәме!» дийип, Дина пикир эдйәрди, оңа шол бир вагтың өзүнде хем совукды, хем йылыды, хем ховатырлыды, хем шатлыклыды, хемем бирнемеҗик хесретлиди.

Ине инди бирнәче сес, шол гыш бүтин юрдумыза яйран айдымы, «Он секиз яш» диен айдымы айдып башладылар. Бу зарын айдым көп гезек гайталаныльп айдылмаклыгы билен Динаны бир чак бизар эдипди, эмма бу ерде, адада, тикенек-тикенек йылдызлар билен әлеме-дешик болан асманың астында, онуң мукамы бирхили үйтгешик яңланярды.

— Сен нәче яшында, Василиса?

— Яшым көп. Эдил он секиз.

— Мен болсам он секиз яшымда Вячеслав Ананьевиче чыкыпдым... Мен шонда институтда окаярдым.— Дина демини улудан бир алды-да, гайталанян сетири ойланҗаңлык билен айтды: — «Өмрүңде бир гезек он секиз яшың...» — Соңра бирден әллерини гыза тарап узатды-да, оны өзүне чекди: — Диңе бир гезек, Василёк, сен эшидйәрмиң!.. Муны ятда сакла. Хөкман ятда саклагын!

ҮЧҮНҖИ БӨЛҮМ

1

Тайгада дөрэп гелйэн шэхер—шинди ады болмадык, эмма улы ил айтмышлайын Дивноярск дийилйэн шэхер— Сакко Надточиевиң бэлчирэп айдышы ялы, Фёдор Григорьевич Литвиновың ёвуз гызыкмасына өврүлмек ховпуны салярды. Литвинов электрик станцияларының гурлушыгына ӧз белли бир чэги болмадык иш гүнүни бүс-бүтин сарп эдйэрди. Онуң дынч алмак үчин белленен вагты хер ничик азам болса, шоҗагаз вагтам шэхер гурлушыгына багыш эдилйэрди. Гурлушыгың начальниги мешхур архитекторлар, планлашдырыҗылар, коммунал хоҗалык инженерлери билен хат арагатнашыгыны өзи алып барярды, хер бир архитектура планыны җикме-җик өвренйэрди, көчелердир площадларың гурналышына дыкгатлы үнс берйэрди, җемгыетчилик җайларының хер хайсының макетини чинтгэп-чинтгэп гөзден гечирйэрди. Гоҗаның гахарыны ятырмагың иң говы тэриниң шэхер хакда гүррүң гозгамаклыкдыгы мэлим затды. Начальниклериң угуны екелемегиң «тэлиминде» эзберлик билен якасыны танадан Юрий Пшеничный хатда тэзе йылдан башлап «Советская архитектура» ве «Коммунальное хозяйство» журналларына хем язылыпдыр дийип, управлениеде гүррүң эдйэрдилер.

Бу хыҗув Литвинова аңсат дүшенокды. Гурлушыгың даш-төверегинде бараклардан ыбарат посёлоклар гурашдырагада яшайыш җай меселесини ур-тут чөзүп билмеклигиң гызыкландырыҗы мүм-

кинчилигинден эл чекэймек аңсат дэлди. Ол эл чекмэге хөтде гелди. Социалистик Дивнояркини бада-бат гуруп башламаклыга мүмкинчилик алмак үчин ол «Гөк», ягны чадырлардан ыбарат шэхерҗиклери гурмак барада батыргайлык билен карар кабул этди. Бу карарың макулланмагыны газанаймагам аңсат иш дэлди. Управлениеде-де, профсоюз гурамасында-да, партияның област комитетинде-де макулламаянлар аз дэлди.

— Онь дийилйэн Днепр дэл, хатда Волга-да дэл — дийип, обкомың секретары инсизҗе болса-да, гүлүмсирэп дуран гаты йити гөзҗагазларыны сүзгекледип айтды. — Бу ери, Фёдор Григорьевич, Сибирдир. Бу ериң аяз бабасы шепагатсыз, оюн этмеги халанок. Адамлар сең яныңа юрдумызың эхли күнҗеклеринден гелипдирлер. Сенде юрдумызың гүнорта тарапларынданам геленлер аз дэл, ери, сен олары совук алдырайсаң нэтҗек? Хэ?

— Көшкде-де совуга алдырсаң алдырар йөрерсиң. Самсыгың билине етен ерден, саг гуры чыкар — дийип, Литвинов хенек атып җогап берйэрди. — Соңра телим йыллап баракларда гөрги гөрүп йөренден, бир-ики гышыңы йөрите гурналан чадырларда гечирен говудыр дийип хасап эдйэрин.

— Телим йыллап дэл-ле. Телим йыл дийип ким айдяр? — Обкомың секретарының инсизҗе гөзлери гүлүмсирейэрди. — Сиз гөр нэхили гадам урярсыңыз. Шэхери гурагада баракларыа айрарсың...

— Айрарсың? — дийип, Литвинов онуң сөзүни сабырсызлык билен бөлди. — Вагтлайын гурлушыклар ялы узага гидйэн башга хич задың ёкдугы саңа мэлим дэлми ахырын... Москва — дийсең аҗап шэхер, шейле-де болса онуң ислэн тарапындан барай, ол сени өз гырак-буҗакларындакы бараклары дыр тагта күлбелери билен гаршылар. Нэме, эйсем шейле дэлми?.. Биз сизе шу ерде дуран бир гудрат гурярыс, гудрат. Шейле болян болса, шол гудрат шэхериң даш-төверегини бор-болмаз бараклар билен харламага бизиң нэ хакымыз бармыш! — Литвинов барха мөвч алып, инчеҗик сеси билен гыгырярды:—Ек, багышлаң велин, соңра тагашыклы җайлара дессине гөчүп бармак үчин бирнеме чыдамага, чадырларда яшамага ырар ялы сөзлер сиз билен бизде тапылмазмы ахбетин, э? Нэме, сизиң билен биз ишчилер сынпы билен йүрекдеш гүррүң этмеклиги унудайдыкмы? Нэме, олар дүшүнмезлерми эйсем?

Вячеслав Ананьевич Петинем шу карара гаршы иңңэн дегерли делиллер тапярды.

— Партия бизе озалы билен электростанция гурмагы табшырды. Биз эсасы объектиң графигине җогапкэр. Биз сиз билен шэхер үчин җогапкэр дэл. Бизиң везипэмиз ишчилери вагтлайын яшайыш

җайлары билен үпҗүн этмеклик. Социалистик Дивноярск!.. Мунуң өзи, элбетде, ажап зат, йөне велин үнсүңи, серишделери бөлүшдирмек нэмэ герек? Нэмэң хатырасына төвекгеллик этҗек? Онда-да, бу меселе боюнча хич хили йөрите карар ёкка, кабул эдилмедиккэ төвекгеллик этмегиң хаҗаты ёк.

— Карарлар, гөркезмелер, директивалар — дийип, Литвинов онуң сөзүни бөлйэрди ве аясыны өз маңлайына патладярды. — А бу нэмэ герек? А өз акылың, онда, нэмэ герек? Биз шу ере, сениң өзүңиң ныгтап айтмаклыгы говы гөршүң ялы, күлүңдир дырмыклы гелмэн, бейик техника, иң өңде барыҗы ылым билен гелдик. Бизиң станциямыза эхли адамзат асырлар бойы гуванар йөрер, биз болсак онуң гапдалында хер хили кетеклердир бараклар гурушдырсак ничик болар. Муңа бизиң хукугымыз бармыдыр? Ери! Биз, нэме, ганаты гырлан ишгэрсумакылармы эйсем? Айың бири билен он бэшине гөз дикип отуранлармы? Эйсем биз большевиклер дэлми? Ери?

Петин эгинлерини гысып гойберди.

— Өзүңиз чөзүң, Фёдор Григорьевич, сиз начальник, эмма мен дуйдурмаклыгы өз борҗум хасап эдйэрин. Ёкарда сизиң ниетиңизе дүшүнмезликлери мүмкин. Улы геп-гүррүң бор...

Улы геп гүррүң хакыкатданам болды. Яшайыш җай меселеси йыгнакларда хэли-шинди гозгалярды. Метбугата хат бары иберилйэрди. Пайтагт газетлериң бири ышбу наманы «Оньдакы Маниловлар» диен мовзук билен чап этди. Шондан соң яшайыш җай меселесине область партия конференциясында гаты йити гаралды. Литвинов өз идеясыны хыҗув билен гораярды. Ол өз сөйгүли җүмлесини ене-де гайталады.

— Большевиклер шу гүнки гүне гечмишден дэл-де, гелҗекден гарамалыдырлар. — Литвинов гелеҗегиң өз тарапындадыгына, тайгада кынчылыклар чекилип дөредилйэн ажап шэхериң тарапындадыгына җаны-тени билен ынанярды. Литвинов шол хаты чап эден газетиң редакторына: «Бизиң Маниловлардыгымызы я-да сизиң Собакевичлердигиңизи вагт гөркезер» дийлип гутарян телеграмма иберди.

Эмма, шу затлар билен бирликде, бу теҗрибели адам нэхили улы җогапкэрчилиги өз бойнуна аляндыгына дүшүнйэрди. Ол «өйчүлериң» умуман, Ганна Поперечнаяның ве онуң җораларының башлан ишлериниң нэхили улы эхмиетиниң бардыгына шобада дүшүнип, олары ур-тут голдады. Хакыкы шэхер гурлушыгы яйбаңланып, ол ере көпчүликлейин гөчүрмеклик башланыланда «өйчүлериң» херекети эййэм улы гүйҗе өврүлипди. Литвинов хэзир «өйчү-

лер» адыны алан җемгыетчилик-җай гурлуш инспекторларыны өзүниңкә ёлдашлык чайына чагырды. Сизболаңсоңуз элинде барыны этмек барада буйрук алды. Начальнигиң кабинетине гетирилен столларың үсти иер-ичер ялы затлардан дос-долуды. Агшама гелен Литвинов уйтгешик дабаралы гөрүнйәрди, онуң крахмалланылан якасы бойнуны гысып дурды.

— Ёлдаш аяллар, иң агыр пурсат өтди — дийип, ол айтды. — Гөк шәхерлер мөврити гечди ве биз — управление, партком, профком — шу дийсең газаплы гышы хем хорлук чекмән гечирмәге ярдам берениңиз үчин, хеммәмиз сизе баш эгип, миннетдарлык билдирйәрис. — Ол хакыкатданам мыхманлара баш эгип тагзым этди.— Инди бизе хас дүйплүрәк яшамак герек.— Ол бирнеме ойланды-да гайталады: — Хава, хут дүйплүрәк. Биз управление, партком ве профком болуп, сизиң бу ишде-де көмек бермегиңизе гарашярыс.

Чайдан соң Петрович Медениет кешгүне баянисти чагырмага иберилди. Айдым яңланды, пляска башланды. Литвинов өз инчеҗик сеси билен: «Деряң бойны сырып...» айдымыны айтмага башлады, айдымы алып гөтеренлеринде, ол өз яшан яшындан отуз-отуз бәши эгнинден ашырып гойберен ялы, бәлчик, гүлкүнч бир айдымы айтмага башлады.

Сергей поп-а, Сергей поп,
Сергей чишик, Сергей топ.
Пономарь Сергеевна,
Хем җаңчы Сергеевна...

Яшрак аяллар геңиргенишип дымдылар. Тәзе несил илкинҗи йылларың комсомолларының бу айдымындан бихабарды. Эмма улураклары велин, өз яшлык йылларыны ятлап, айратын гуҗур билен айтмага башладылар.

Бүтин оба шол поп хакда.
Говур эдйәр, шол топ хакда.
Комсомоллар, берекелла,
Абрай аляр шу чакда.

Шу соңкы сетирлер айдылан махалында, гурлушыгың начальниги ики бармагыны эгрелдип, агзына сокды-да, айдыма сазлап, җалайлык билен сыгырып башлады.

Соңра танс эдилип башланды. Литвинов өз тас инедөрдүл диен ялы агыр гөвресине махсус болмадык чаласынлык гөркезип, Ганнә Поперечнаяның аягыны ерден үзере гетирип, онуң билен вальс

тансына пырланмага башлады. Начальнигиң йүзи нур сачярды, хеммелер онуң мыхманлардан кем шатланмаяндыгыны, оңа хош якяндыгыны, кейпиниң чагдыгыны гөрйәрдилер. Онуң мавы гөзлери мончалык билен сүзүлйәрдилер. Ол ядан тансдаш зенаны өз ерине элтип ве Ладо Капанидзэниң янындакы стула өзүни лампа гойберип, демини зордан дүрседи.

— Өвх, эдил дерледим гитдим-айт!.. Ери ничик, энтек гуҗургайрат бардыр!.. Шей дий... — Ол бирденем, шовхунлы шадыхоррамлыкдан арасыны үзен ялы эдип, ойланыҗылык билен дилленди:—Бизе яшлыгы унутмак болмаз. Болмаз! Шахсыет культы йылларында болса биз яшлыкдан эл чекмэге башлапдык. «Хоҗайын»... «Өзи»... «Команда берди»... «Рапорт берерин»... Түф!:: Бирхили чалаҗан сөзлер. Хеем командадыр рапортлар билен узага гидерминң? Ханха, Ладо, бизиң гүйҗүмиз пляска эдип дур. Команда бер, белки, бойнам эгер, белки, оҗук-буҗук ишем битирер, эгер оларың дилини тапып билсең велин, дагы-дашы юмрар. Студенткэм өйүмизе—Твере гелшим ядыма дүшйәр. Окув кын дүшйәрди, зачётлар башланянча арып, халыс болярсың, укламаҗак болуп, бутларыңы чүммүклей-чүммүклей гөк-нил эдйәрсиң... Илдешлеримиң янына гидип баршыма: «Бэй, дынч аларын-ов» дийип арвуз эдйәрдим. Өз илиме гелдим, олар болса шәхери абаданлашдырян экенлер, шәхериң четлерине трамвайларам өзлери сүрйәп экенлер. Онда-да, «ёкардан» берлен хайсыдыр бир директивалар я-да командалар боюнча дәл-де, өзлери!.. Онда-да айдым ве пляска билен эдйәрдилер... Ана онсоң мен укудан ганмак арзувымы унутдым. Шейдибем, күлүңдир пилли дынч алдым. — Литвинов бирнеме дымды-да, ене-де түф эдип түйкүрип гойберди: — «Хоҗайын буюрды», «команда берди». Нәме шулар коммунистик сөзлермидир эйсем? Бу сөзлерден коммунизмиң дәл-де, казармаң ысы гелйәрди...

Парткомың секретары гурлушыгың начальнигине геңиргенме билен середйәрди. Литвинов гөйә йигделен ялы болды, онуң ясы йүзүнде нәхилидир бир гуҗур, яшлык, комсомоллара махсус аламат пейда болды. Бирден ол Капанадзеден сорады.

— А биз икимиз, Ладо, культуң хызматчылары болманмыдык? Болупдык. Оңа ынанярмыдык? Ынанярдык... Онда-да гөр нәхили ынанярдык!.. Портрети дивардан айырмаклык, бюстҗыгы я-да шуңа меңзеш бир зады чулана зыңып гойбермеклик — хич задың алнындан дәл... Йыгнакда язгардыгыңам улы иш битирдигиң дәл... Биз шол культы өзүмизден ириң гысып чыкаран дек гысып чыкармалыдырыс, ине геп нәмеде... — Литвинов шатланышып танс

эдйән аялдара йүреги эреме билен гарап, бирнеме дымды. — Танс эдйәрлер... Биз икимизи, парторг, гышдан саг-аман чыкаран шолар ахбетин... Говумы, ә? Саңа хәзир говы герек? Әх, гел яшлыгы ятлалы, гарры сүңклеримизи бир шокурдадалы — дийип, баянисте буйрук берди: — Ханы, начальник, барыңяны бир чал бакалы!

Литвинов ене-де өз гөвресине гөрә болмадык еңиллик билен бөкеҗекләп, кабинетиниң аңры башына етди-де, электровоз машинистиниң гарташан аялының өңүнде аякларыны герчеклик билен тапырдадып, оны орта чыкмага чагырды.

— Ери нәхили, сиз өз сүрениңизден басым гөчмекчими? — дийип, Литвинов өз шовхунлы мыхманларыны ишиге ченли уградып баршына Поперечнаядан сорады.

— Ай ёк, гарашарыс, Фёдор Григорьевич — дийип, Ганна гүмүртик җоғап берди.

— О нәме бейле?

— Ай шейле-дә. Машгала болуп карар этдик...

Дивноярскиниң меркези бөлегиндәки ыкҗам гурналан, тагашыклы дөрт җая машгала гөчүрмек иши депгинли алнып барылярды. Поперечнилере-де тәзе җая гөчүп бармаклыгы теклип этдилер, эмма олар бирнеме гарашмага, Дивноярскиниң эсасы яшайыш массивинден аз-овлак гүнортаракда дөрән хемра шәхер — көне эндик боюнча Птюшкин батгалыгы дийилйән — гурлуп башланянча гарашмагы машгала маслахатында карар эдипдилер. Хемра шәхерде улы болмадык ики ве дөрт квартиралы җайлары гурушдырмагы теклип этдилер. Бош вагтлары ер дөрҗемеги говы гөрйән Ганна билен Олесь хут шол ерде көк урмагы йүреклерине дүвдүлер. Мунуң үчин болса гарашмак, яңы-якында ише башлан җай гурлушык комбинаты ыкҗамҗа, чемелиҗе стандарт җайлары гуруп башлаянча гарашмак герекди. Литвинов бу җайларың чызгысыны шинди ончаклы мешхур болмаса-да, йүрегинден туран бир архитекторың уссаханасындан алыпды.

Дивноярскиниң хемрасы болмалы шәхерҗик хәли-хәзирликче диңе планларда белленилгиди. Онуң көчелери гардан сомалышып дуран газыклар билен белленилгиди. Көчелериң адыны тротуарларың узабоюна хатарам экилҗек агачларың адына гөрә дакмаклык карар эдилди. Поперечнилере Березовая көчесиниң 6-нҗы номеринде җай ери белленилди. Әр-хелей ол ере барып, какылан газыклара томаша эдип гайтдылар. Олесь «хош» дийди-де, гайдып ол ере бармады. Эли ымыклы гутулянча өйде беҗертмек шерти билен кеселханадан гойберилен Олесь өзи билен нәхилидир бир чылшырымлы болмадык механизм алып гайтды, ол бу механизми

щикесли эли билен хэли-шинди гысып ачып дурмалыды. Ол элини түргенлешдирмегини довам этдирип, ирден экипаж билен бирликде забоя уграярды. Кабина гирип, доганының янында орнашярды-да, моторының таррылдысына, сусагың гыжырдысына, самосвалларың кузовына дөкүлйэн гумуң гүпүрдисине диң салып, телим сагатлап отурярды. Элиң гимнастикасыны этмек шу ерде-де мүмкинди, мунуң дерегине онуң ише өмрүнде илкинжи гезек бир четден гөзегчилик этмэге мүмкинчилиги болды. Ол пейдаланылмадык мүмкинчиликлери беллейэрди, доганына маслахат берйэрди. Эл барха беркейэрди ве Олесь өзүне ажап болуп гөрнен бу машының рычагларының өңүнде отурып билжек гүнүниң голайлашяндыгына бегенйэрди.

Олесь забойдан шадыян, рухубелент, өз ниетлеридир хыялларына гүмра болуп гайдып гелйэрди: йигитлер оңа гарашярдылар, йигитлер онуң нэче гүнден гелжекдигини санап йөрдүлер, йигитлер оны говы гөрйэрдилер, онуң аладасыны эдйэрдилер. Эмма шу гүн ол өе смена гутармазындан хас өң гайдып гелди. Ол доганының мотоциклини дазырдадып гелди ве сычран палчыга чыр-чыршак болан машына гөзүни дагысынам айламан, гапыны дартып гойберди. Өйде диңе Нина барды. Ол столуң башында сапакларыны тайярлап отырды.

— Ханы бейлекилер?

— Сашко мекдепде, эжем болса... Вий, шу гүн эжеме болаян зады дийсене! — Попушжа гыз отургыжың үстүнден тырпып дүшди-де, какасының янына барды. — Эжем билен инцидент болды — дийип, ол бу сөзи богунма-богун айтды.— Ол Буйная көчесиндэки жайлара гитди. Ол ерде шейле бир тертипсизликлер, шейле бир тертипсизликлер... Суваг гопуп ере гачяр, хайсыдыр бир пакгарчыклар ярылярлар, форточкалар, о нэме дийилйэндир-э... гышык-мышык... Элхенчлик, элхенчлик... Эжем шол ерде оларың гуйрукларыны товлаяр.

— Гуйрукларыны товлаяр, а биз икимиз, Сарыжа, нэме ишлемели?

— А биз нэме?.. Вий, ядымдан чыкарайыпдырын, эжем сизи нахарламагы буйрупды — дийип, гыз бирден ядына салды. — Ине сизе борщ, оны гаймак билен иййэрлер, йөне велин гаймак ёк өйдйэн. — Гыз үсти тарелка билен япылгы жамы яссыгың ашагындан чыкарып, столуң үстүнде гойды. — А бу болса пейнирли вареники, йөне хеммесини ийэймэң, эжеме-де гоюң. Ол мөжек ялы ач гелер. — Гыз бу затларың барыны айдып, ене-де отургычда отурды. Какасына серетди... — О нэме үчин иеңзок?

— Нәме үчиндир шу гүн борщам иесим геленок — дийип, Олесь тарелканы сүйшүрип айтды. — Эҗең хачан гелеркә?

— Ине, гуйрукларыны товлап болар-да гелер. Ийиң-де, маңа пәсгел бермәң... Хий, хава...— Гыз отургычда отуран еринде лоңкулдап гойберди. — А мен сизиң Гоҗаңызы, хол мени кеселханаң директоры этҗек боланы...

«Кимлериңдир гуйрукларыны товлап йөр, мунда болса гүрлешере-де адам ёк» дийип, Олесь варениги хем бейләк сүйшүрип, хесоетли пикир этди. Ол гейинди-де, Нинаның җыгылдавук дийип ат дакан, шол элини түргенлешдирйән машынҗыгыны алып, дашарык, арасса хова чыкды. Ол гүне гөзи гамашып, бир дем аяк чекип дурды-да, машынҗыгыны җыгылдатды, соңра эңңитден инип, гарың ичинден сомалып гөрүнйән чапгы яссыгың янына йөнелди, ол укламасының өңүсырасы шонуң үстүнде отурмагы говы гөрйәрди. Шол ердәки гарың үсти чилим галындыларыдыр, якылып ташланан отлучөплерден долуды. Бу дигир-дигир болуп дуран, үсти пүрлерден долы хапарагада гар инди гаты азалыпдыр. Шол чапгы яссыгындан ашагракда, месәп угран булак өз буланык сувларыны улы гүввүлди билен лүмбүрдедип акдырярды. Олесь булага гарап, пикире батды. Тайгадакы бу үлкәниң язы эзиз Полтавщинасының сәхраларындакы дек йылы ве мылайым болман, куватлыды, җошгунлыды, гуҗурлыды. Бүтин гышыны буздур гарың астында гечирен, инди болса буланык деря өврүлен чешме яшайыш җайың гапдалындан шаглап акярды. Онуң сеси көпрүден гечип барян отлының шакырдысыны яда салярды. Бу сес гүне гызан агач пүрүниң хошбой ысындан долы чыглы ховада гаты узага гидйәрди.

Поперечный эдил сувуң гырасында отырды. Акар сувдан сычраян сычрантгылары онуң йүзүдир эллерини өлләпди. Автомашының габсасының ёкардан эшидилен җаркылдысы, оны тисгинмәге меҗбур этди. Ол бейлесине өврүлип, бу сил ялы акян сувуң голай янҗагазындакы ерземиниң гапысыны гөрди. Нина гырымсы арчаларың үстүне гейим серйәрди. Ганна еңил-еңил басып, ёданы ызарлап, япгытдан инип гелйәрди. Ядан, башы ачык Ганна адамсының янында, чапгы яссыгының үстүнде отурды-да, сеңригиндәки дер дамҗаларыны яглыгың уҗы билен сылып гойберди.

— Үф, зордан өе етәйдим, эзизим... Сени, какасы, бу ерде мен-сиз нахарладылармы берин? Сонечко, ыкманда эҗең үчинем иер-ичер ялы бир зат хәзирле! — дийип, ол эгилди-де, Олесиң шикестли элини огшады. — Машынҗыгыңы җыгылдадып йөрмүң?

Забоя гитдиңми? Боласы, Борьканың мотоцикли ишикде дур диййән-ле. Ери, олар сенсиз о ерде ничик оңңут эдйәрлер?

Шу гүн забойда болан зады гүррүң береси, шу гүн өзүнде дөрән ве инди халыс гүнүне гоймаян пикир барада гүрлешеси гелйәп, Олесиң ичи быҗыклап дурды. Эмма Ганна өз сорагларыны берди-де, җогап берлерине дагы эдилерине-де гарашман, тәзе җайларда өзлериниң йүзе чыкаран тертипсизликлери хакында, диварларда эмеле гелен пакгарчыклара прорабың бурнуны «җайчыларың» сүсдүришлери барада, сувагчылар бригадасының бригадирини хем алдырып уграйышлары, өзлериниң оңа айдан затлары, онуң берен җогаплары догрусында гүррүң бермәге башлады. Ол пакгарчыклар барадакы ваканы гүррүң берәгеде, демини дагысыны дүрсемән, Птюшкин батгалыгындакы җайларың өңүнде отурдылмалы баглара гечди-де, Старосибирскидәки оба хоҗалык теҗрибе станциясының шол баглар үчин ере япырылып гөгерйән алмаҗыкларың нахалларыны ибермеклиги вада эдйәр дийип шадыянлык билен мәлим этди.

— Олар ерде йөрите гойлан тагтаҗыкларың үстүне япырылып өсерлер. Гышына олары гар өртер. Олара хич хили аяз ховплы дәл.

Ерземине бардылар. Столуң башына гечдилер. Ганна ийип отурандыгыны, өзем аңман, борщы ишдәменлик билен ийип, гүррүң берйәрди:

— А биз болса багда вишняларам отурдарыс... Ламара Капанадзе, догрусы, отуртмагы маслахат беренок, илкинҗи аязда совук алар диййәр. Мен болсам, хер ничигем болса сынанҗак. Гышына олары басырарыс... Багда вишнялар гүллесе, бизде Полтавщинадакы ялы гөзел болар... Хемме ер ак гүле басырылар... Сен нәме диңлемейәрмиң, я саңа бир зат болдумы?

— Диңлейәрин, диңлейәрин. — Олесь кинесини йылгыран болуп яшырҗак болды, йөне велин йылгырмаң деригине додагы дартгынлы кемшерди: башда Олесиң өзүне-де гең болуп гөрнен пикири онуң үнсүни барха берк эелейәрди. Бу пикир оны хыял көлүне батырмак билен, дегширилип гөрүлмегини талап эдйәрди, Ганна болса хайсыдыр бир вишнялар хакда лакгылдаяр ве хич зада үнс береси геленок.

Олеси болса ине нәме толгундырярды. Забойда гөзегчи ролунда илкинҗи гезек болмак билен, Олесь ики саны меңзеш экскаваторың — өзүниңкиң ве рычагларының башында эййәм бизе таныш «Негативиң» отуран экскаваторының нәхили дүрли-дүрли ишлейәндигини гөрди отурды. Адатча, өңлер бу ягдай онуң аңына

диңе санлар аркалы етйәрди, ай онсоңам, яшыр-юшур этҗек болуп йөрмек нәмә герек, экскаваторың «хожайынларының» иш өндүриҗилигиниң шорманлай «негативлериң» иш өндүриҗилигинден шейле көплүги билен тапавутланяндыгы Олеси өз янындан бегендирмәнем дураноқды. Инди болса ол санлары дәл-де, адамларың өзлерини, оларың бидерек җан чекишип хасанаклап йөрүшлерини, бир-бирлерине, хеммеси билелешип, өзлериниң говушгынсыз начальнигине аларылып середишлерини, сменаны гутаранларындан соң, бир-бирлериниң йүзүне бакмаҗак болшуп даргайышларыны гөрйәрди.

— Олара ярдам бермек герек экен — дийип, Олесь доганына айтды.

— Олара ярдам берерсиң-ов — дийип, Борис гүлүп гойберди — оларың болшам эдил Шпакларың болшы ялы.—Бизиң гыягаршымызда Шпакларың яшандыгы ядыңдадыр-ла? Мыдама байрам гүнлери уршар йөрердилер. Какалары улы оглуна: «Сашко, әбер палтаны!» дийип гыгыряр. Улы оглы инисине: «Грицко, какам палта талап эдйәр» диййәр. Ортанҗы оглы иң кичисине: «Юрко, бедасыл, какама палта герек...» дийип херрелйәр. Олара эдәйҗек көмегиң — бизиң умумы ишимизи веҗера этмез ялы, оларың барыны «Негативи»-сегативи билен забойдан сырып-сүпүрип ташламакдыр.

— Угур-утгасыз зат айдярсың — дийип, Олесь доганына гахарланды. — Адамлар-а гарк болуп баряр, сен болсаң душундан гечип барярсың.

— Ай, алагада көмек эдерлер.

— Көмек эдеринем...

«Көмек эдерин» диймек дилде аңсат. Олесь «Негатив» билен эййәм телим сапар гүррүңдеш болупды. Шинди кеселханадакалар башлапдылар. Хәзирем олар аракесме вагтлары узак вагтлап гүррүңдеш болярдылар. Хер гезек «Негатив» диң саларды, хә-хава берип башыны атарды, хатда нәмедир бир затлары языбам аларды. Йөне велин хеммеси чәгә сиңен ялы болярды. Ине онсоң шу гүн ирден Олесь гоңшы экскаваторың кабинасына чыкды. Чыкан бадына-да өзүни геңиргенме, аңк-таңк болма, хатда халамазлык билен гаршыландыкларыны сызды. Негативиң гызгылт йүзи гаралып, багыр ялы болды гитди. Йүзүниң шейле үйтгемеги зерарлы, онуң өңем бирхили гең, дуп-дуры болуп гөрүнйән ак сcовулт сачлары хасам гөзе илгинч болуп гөрүнди.

— Сынаң, сынаң, Александр Трифонович! Меңем стаканҗыгымдан дадып гөрүң — дийип, ол орнуны гөвүнли-гөвүнсиз берип айтды.

Кабина дартгынлы умсумлик аралашды. Олесь өз майып элиниң угурлы диен этмейәндигини, бу ерде, нәтаныш машында, нәтаныш адамларың арасында ишиниң угра бармажакдыгыны сызярды.

— Нәме, Александр Трифонович, сүйжи дәл экенми? — дийип, «Негатив» мысапырсыран болуп айтды, йөне велин онуң ичиниң гүлүп дурандыгы месе-мәлим билдирйәрди. Соңра ол ховлукмачлык билен сөзүниң үстүни етирди: — Ине маңа-да шейле-дә...

Олесиң ганы йүзүне урды: еңилендигиңи ыкрар этмелими, өз межалсызлыгыңы боюн алмалымы? Эртириң өзүнде бу хакда әхли забойларда гүррүң эдишип башларлар. Ай ёк, йигит, сең муның болаймаз. Олесь үнсүни жемләп, ише хакыкы гөзел гөрнүш берйән сазлашыгы, адамың пикирлеридир машының сазлашыклы ишлемегини газанжак болуп жан чекди. Эмма нетижели болмады. Эли диенини барха этмежек болярды. Элини гымылдатдыгыча, агырысы бетерлейәрди.

— А сиз өзүңизе зор салмаң, өзүңизи хорлап отурмаң — дийип, Негатив иле эшитдиржек болуп, билгешлейин гаты гепләп маслахат берйәрди.

Адамлардан кимдир бири кинаялап:

— Белли зат ахырын: кесекиң азары, оң нә бизары — дийди.

Олесиң йүзи боз-яз болды. Ол эййәм экскаваторың механизмлериниң сазланылмандыгына, рычагларың оңлы диен этмейәндигине дүшүнипди. Бу затларың барыны тертибе салынчаң, хич хили нетиже газаныП билмерсиң, мунуң үстесине-де эли агыряр. Кабинадан чыкып гидибермелими? Эртириң өзүнде әхли забойлара жар эдерлер. «Вах, ал алмыш дийсәним, нәме этсемкәм?»

Кинаялы сес арка тарапдан ене яңланды:

— Илиң харманына улашмак — асмана булашмак — дийлени-дә.

Олесь, хер ничигем болса, машыны дуруздыда, еринден турды. «Негатив» энайы йылдырап дуран кирпикли гөзлерини юмжукладып дурды. Бейлекилери гөз-гөртеле дартгынлылык билен гүлүмсирешйәрдилер.

— Элим оңлы гутулмандыр — дийип, Поперечный маңлайының дерини аясы билен сылып, зордан айтды. Ол дессине-де:

— Бу сизе сүйдүң гаймагыны сырмак дәлдир — дийленини эшитди.

— Бесдир! Лакгылдабилдиңиз. Билйәрсиңиз ахырын. Александр Трифонович ишде элини дөвдүрипдир — дийип, «Негатив» бегенжини зордан яшырып айтды. Ол кабинадан Поперечный билен чыкды-да, дишлериниң арасындан сыздырып:—Гөз етирдиңиз

герек? Сизиңки ялы бүргүтлер билен эхли ери дөрҗешдирип чыкса болар. Оларың сизсиз ишлейшини бир гөрүң. А меңкилер билен диңе табыдың ызындан йөрэймесең...

Ол юваш геплесе-де, сеси кабина етйэрди. Ол ерден:

— Сең табыдың ызындан хезиллер эдинип йөрэрис — дийлендиги эшидилди.

«Негативиң» йүзүне ган чалнан ялы болды, гулаклары шугундыр ялы гызарды.

— Ери, дейюсам дэл дийҗексиң олара, э? Мугтхорлар, ял ягылары.

— ...Адамлар хакда бей дийип нэме — дийип, Олесь дилленди.

— Адамлар! Буларданам бир адам болармы? — «Негативиң» сөзлеринде җөгүлик эдип гынанан болма эхеңи барды. — Мен мунда пул мүмкинчилигими хасапладым. Эдип билҗек газанҗымы гөз өңүнде тутдум-да, «Индияда» җай салнып башладым... Йөне велин, ине шулар ялылар билен хеем газанҗак гүманың бармы? Үстүни япаймалы велин, шифер алара пулум ёк... Көййэн...

«Индия» — эсасы массивден демиргазыкда өсүп башлан, индивидуал җай гуруҗыларың посёлогына ил ичинде шейле ат берлипди. Олесь ол ерде хич хачан болуп гөрмесе-де, шейле посёлогың бардыгыны билйэрди. Хут Котлован — «Индия» дийилйэн автобус линиясы хем дөреди.

— Боюм билен бергэ батдым — дийип, «Негатив» налаярды. — Сиз маңа дүшүнермисиңиз нэме? Эгер мең кабинама гечип, мең ылханатларым билен биле ишлэйсеңиз велин, елеклериңиз эдил хар дүшен билбилиңки ялы дессине дөкүлерди...

«Сүйдүң гаймагы», «елеклериң дөкүлерди...» дийип, хич ким хич хачан Поперечнының гөвнүне бейле гаты дегмэнди. Адамлара көмек этҗек болды, олар болса... Олесь ызына гараман, өз забойына барды-да, доганының мотоциклини алды ве зая болан ёлдан дазырдап баршына гахар билен ичини геплетди гитди: «Эгер элим агырмаян болсады, шол шейтанлара нэхили ишлемелидигини гөркезердим». Бирденем келлесине бир пикир гелди: «А нэме, белки, хакыкатданам гөркезмелидир! Өзүмиңкилери Борькаң ыгтыярына галдырып, шоларың драндулетине гечэгеде, нэхили ишлемелидигини гөркезсем...»

Хол ашакда дашлары гүммүрди билен иденекледйэн деря елиң дөвен агачдыр шахаларыны акдырып барярды. Шол пикири Олесиң ядына хэли-шинди дүшүп дурды. Гаршы чыкяи делиллер көпди. Өз йигитлериңи — гурлушыкдакы иң илкинҗи коммунистик

зәхмет экипажыны ташлап өтәгитмек аңсат ишми... Оларың хеммеси Дивноярскиде бар заны яңадан башламак үчин онуң ызы билен гөтериленлеринде, Олесь олара гөр нәхили гуваныпды ахырын! Борис техникумың үчүнҗи курсундан гайтды, йигитлериң икиси сөйгүлилери билен айрылышды. Найбашы адамлар! Ине онсоң шолары ташлап гитмелими? Эмма коммунистик зәхмет — диңе өзүң хакда пикирленип оңмаздыкдыр. Йигитлер теҗрибели, Борька билен әрбет ишлешенеклар, а олар велин... Холха олар, эдил бишен чыбан ялы, әлиңи дегирмегем эйменч... «Нәдип гаймак сыряндыгыны шол заңңарлара гөркезәйсем нәдеркә?..»

Ине шу ынҗалык бермейән пикирлери барада Ганна гүррүң береси гелйәрди, ховлукмак, җикме-җик, илки башда ёкуш деген, соңра алада гоян, хәзир болса гызыкландыран затларың хеммесини инди биле башдан гечирип гүррүң береси гелйәрди. Оларың машгаласының дәби шейледи. Онуң аялы шу гүн башдан гечирен ахвалатларыны хут шейдип җикме-җик, хемме адамларың адыны атма-ат тутуп, хатда оларың йүз кешбини шекиллендирип гүррүң берип отырды.

— Дурсана бирнеме, Ганусян — дийип, Олесь телим сапар онуң сөзүни бөлҗек болуп сынанды, онсоң, нетиҗе чыкмаҗагына гөз етирип, сен-мен ёк: — Мен өз йигитлеримден «негативлере» гечмеги карар этдим. Саңа дүшүнүклими? — дийди.

— Хокга чыкарярмың? Хей олам бормы? — дийип, Ганна гозгалаң тапынан пурсатларында хемише эдиши ялы, эне дилинде геплэп айтды. — О нәме үчин?

Нәме үчин? Муны шо пурсатда Олесиң өзем биленокды. Бу карар дуйгулар җошгунында өз-өзүнден дөреди. Поперечный нәме үчин шейтмекчи боляндыгыны өзи хем оңлы билмесе-де, хут шейле этҗекдигини ве өзүни райындан хич кимиң гайтарып билмеҗекдигини велин билйәрди.

— Олесь, Олесь диййән-ә — дийип, аялы онуң элинден силкелейәрди. — Оюн эдйәнсиң-ле. Оюн эдйән дий-де айдайсана... Йигитлере гөр нәхили ёкуш дегер. Оларың агызларыны ачса агзаны: «Ине Трифоничем гелер» диймек. Ери, сең гечмек нәмәңе герек дийсене?

— Нәме адамлара көмек бермек герек дәлми? — дийип, Олесь ойланҗаңлык билен айтды.

— Шол «негативлери» нә башыңа япҗак дийсене? Йигитлер — өз огланлаң, өз машгалаң ялы. Сен олары аяга галдырдың, а олар? Сең олар билен нә ишиң бармыш? Онсоңам сен яш-юш дәл ахбетин! Өзүң хакда ойлан. — Аял аглайҗак-аглайҗак болярды.

— Бейтме, Гануся — диййп, Олесь җүбүлериңден сигарет гөзләп айтды. Соңра улудан демини алып, сөзүниң үстүни етирди: — Бу эййәм берк карар эдилди.

Олесь ерземинден дәш чыкды. Сигаретини диңе отлучөпүни үчүнҗи гезек чакңанында отлап билди. «Ай, ине инди аялымам билйәр. Инди иң хыпбатлысы — йигитлере айтмаклык галды» диййп, ол ичиңи гепледийәрди. Гараңкыда ери сарсара гетирип деря акярды. Хәли бир чаклама, салдарлап гөрер ялы, аялы билен гүрлешер ялы тема хөкмүнде дөрәен пикир инди ымыклы беркеди: йигитлер җылавы эле алдылар, инди онсузам оңуп билйәрлер. А «негативлер» олар бүтин забойы ыза чекйәрлер, оларың бир өзлерине аяга галмак ёк, өзлерине болан ынанчларыны йитирипдирлер, ганатларыны саллапдырлар. Деряның гүммүрдиси язың чала чыкян сеслерини-де ятырып билмейәрди. Гырымсы арчалыгың ичинден өзүне деря тарап ёл салып, чешмеҗик шилдирдейәрди. Агач шахаларының арасындакы алагараңкылыкда дынгысыз, бахара махсус ховсалалы зензеле барды .Бир угурда херекет эдип барян бирнәче акҗык от шахаларың арасындан гөрүнйәрди. Мунуң өзи Дивный Яр көчесиндәки тәзе җайлара гөчүп барян «гөк» шәхерлилер. Таныш сеслер эшидилди. Оларың арасында Борисиң сеси сайланярды. Ол өз эндиги боюнча бүтин токая яңландырып, өзүне гызыклы болуп гөрнен нәмәдир бир зат барада гүррүң берйәрди. Олесь сигаретини дырнагына ховлукмачлык билен басып сөйдүрди: бейле ишлери бада-бат битирен говы. Ол сигаретиниң галындысыны басып, палчыга гарды-да, ёдадан инип гелйән панус ышыгына бакан айгытлы эдимләп уграды.

2

Олесь Поперечныйың өзи билен гелен мешхур йигитлерн ташлап, даргадылҗак болнуп йөрлен экипажа гечендиги барадакы гең хабара хер ким өзүче баха берди.

Шол бахар агшамсы бу хабары йигитлер Олесиң өзүнден эшиденлеринде, олар ынанҗагам болмадылар.

— Бизи ойнаҗак болярмың, Александр Трифонович? «Негативлериң» янына... Айдып отыр-ов.

— Шу гүн айлык берилди. Олар билелешип ичмәге гитдилер. Сенем бар, Трифонович, оларың алтынҗы адамы етенок. «Негатив» ичеиок ахырын, онуң ичи кеселли.

Дешлек Борис болса доганыны гуҗаклады-да, ёкарык галдырып гойберди:

— Адамлаң башыны айлап йөренден, говусы, хачан ише чыкҗакдыгыңы айт... Гүнүмизи санап йөрүс...

Бу участокдакы ер газыш ишлериниң начальниги, гурлушыкда ады Макароныч дийлип белли болан адам, Олесиң ресми арзасыны алып, Поперечнә гөзлерини дикди-де, мис реңкли кирпиклерини бир-ики гезек гырпылдатды.

— Муныңызда логика бардыр өйдемок. Оларың кеминиң өвезини сиз йүз эссе артыгы билен долярсыңыз. Онсоңам, гелшиксизем боляр, хәли-шинди газетлерде: Поперечни-де Поперечный. Бирденем, ал саңа герек болса, Поперечный йитрим болайяр. Эгер сиз талап эдйән болсаңыз, мен, элбетде, ёлдаш Надточиеве мәлим эдерин, эмма пикирленмеги, мазалыҗа пикирленмеги маслахат берйәрин.

Надточиев эндиги боюнча, эллерини аркасында тутуп, ашакы додагына елмешен папиросыны кә соруп, кабинетде гезмеләп йөршүне Олесиң айдянларына билесигелиҗилик билен диң салярды: «Оны бейтмәге нәме итеклейәркә? — *дийип, инженер пикир өврүйәрди.* — Мадды бәхбитми? Бейле дәл. Мен-менликми, шөхратмы? Онуң йигитлери билен газанан шөхрадынданам бир улы шөхрат бормы?.. Онда нәмекә?» Диңе бир чаклама галды: доганыны гиң ёла чыкармакчы боляр.

— Борис Поперечный онсузам гүйчли ахырын. Инде «Уралециң» үчүнҗисини гурнашдырагада шоңа берерис. Муны сизе мен вада эдйәрин. Ол экипажы болса биз даргадарыс...

— Доганымы сүйрейәндир өйдйәрмисиңиз? — дийип, Олесь инженериң пикирини аңды. — Нәхак. Борис онсузам гиң ёла чыкды. Мен олар хакда, шол «негативлер» хакда, Сакко Иванович. Ълуңыз ак болсун, гөтерилиң шу ерден диймек итиң аңсады ахыбетин. Мыдама шейдйәрлерем, итем ыза галаны яряр ахыбетин. Ек, сен ол заңңарлары укудан ач. Гой, олар, бизиң Украинамызда айдылышы ялы, ерини говурак сүрениң, өмрүни говурак сүрҗекдигине дүшүнсинлер.

Инженер кабинетде гезмелемесини бир дем тогтатды-да, сөнен папиросыны отлады. Бу адам билен ол инде инди үчүнҗи гурлушыкда биле ишлейәрдилер. Надточиев эййәм агарып угран бу мелле сачлы келледе кәте инженерлериңем баш эгйән тәсин техники идеяларың дөредйәндигини билйәрди. Поперечныныӊ ойлап тапан затларының кәбирини «Уралеци» кәмиллешдирйән конструкторлар эййәм кабул эдипди. Эмма бу адамың гелип, шу вагт теклип эдйән заді дүшнүксизди, хатда бирхили болгусыз болуп гөрүнйәрди. Надточиев көне достуны ялңыш эдим этмекден сакламак ислейәрди.

— Мен ол «негативлери» танамок. Экипажы өзара бетгүманлыгың бирхили мыртар зеңи басып уграпдыр. Кичижик коллективде бу горкунч кеселдир...

Поперечный түңңуманлай келлесини өңе атып, мелемтил муртжагазыны элмелешдирип, эңини гымылдадышдырып отырды.

— Зең. Догры, зең. Йөне велин нэхили болуп чыкяр ахырын, адамлар коммунизме-де шол зеңи билен кейтиклэп барсынлармы? Я-да ол ериң дервезесиниң өңүнде хайсыдыр бир өз апостолымыз: Пётр эли ачарлы дурагада, сагдынларына «гечибер» дийип, зеңлэнлерини болса ызына гайтарып, дезинфицирлемэге ибереми? А мең какам болса: «Билимсиз адам күтек палта мысалыдыр» диййэрди. Күтек палтаны зыңып гойбереноклар-да, йителдийэрлер: Шейле дэлми нэме?

— Йителдениңе дегмейэн халатлары хем боляр. Зыңаның кем боланок. Эдил тоты гуша ене бир сөз өвретжек болмаң бидерек болшы ялы, гүрмененинңе дегмейэн адамлар боляр. Пикирленипгөр, Александр Трофимович, ене бир гезек ойлан. Хеммесини салдарлап гөреңсоң гүрлешерис.

Агшам Надточиев экскаваторчының пикири барада Вячеслав Ананьевич Петине гүррүң берди. Петин еңлигиниң резинкаларыны бир дартып, бир гойберип, ойланыжылык билен диңлэп отырды. Еңлигиң резинкалары шарпылдаярды.

— Ёк, муңа ругсат бермек герек дэл — дийип, Петин айтды.— Поперечный ялы адамлар өз-өзлерине дегишли дэлдирлер. Булар ялылар гурлушыгың алтын фондудыр, ушадып, шайылыга өвүрмек болмаз. Поперечный — ат-овазамыз. Маягымыз! Бирденем хайсыдыр бир психологик тежрибелере баш уруп, шол маяк сөнэймелими... Ким ругсат берди, нэме үчин сакламадыңыз дийип ондан дэл-де, бизден соралар. Гайтам биз оңа ене тэзе-тэзе рекордлар газанмак үчин дегишли шертлер дөретмелидирис. Ол, журналистлериң языші ялы, өң хатардакыдыр, хеммелерем шоңа деңлешмелидирлер.

Хатда эхли пейдалы башлангычлары ур-тут голдаян Капанадзе-де Поперечныныӊ ниетини этияч этме билен гаршылады.

— Йне нэме, — дийип, парторг өз чаларып угран муртжагазларыны сыпалашдырып айтды. — Сен говы, йүреги юка адамам велин, эмма... Билйэрмиң нэме, яшыр-юшур эдип дуржак дэл: Гожа билен маслахатлашжак. Эртир гөни сагат дөртде парткома гел, нетижесини айдайын.

Эмма Олесь парткома икинжи гезек гелмели болды. Гиже, Поперечныныӊ чагалары өз гурнама кроватларының ики этажыны хем эелэп, ата-энеси гапының аңырсындакы дүшеклерине геçжек

болуп дуркалар, дашардан сес эшидилди, кимдир бири гапыны гаты-гаты какды.

— Ким ол? — дийип, Ганна ектайына чоланып сорады.

— Өзүңизиңкилер, өзүңизиңкилер — дийлип, инчемик гарылҗык сес яңланды. — Сычанҗык-юмаҗык билен гурруңдавук гурбага.

— Гоҗадыр-ов! — дийип, Ганна гыгырып гойберди-де, ерземиниң төрүнде ерлешйән ве туты билен бөлүнип айрылан кроватларына тарап ылгады.

Олесь яланач аякларыны патдылдадып, гапыны ачмага окдурылды. Догруданам, хумарландырыҗы токай ховасы, тайга зензелеси билен бирликде ерземине Литвинов сүсдүрилди, хава, хут сүсдүрилди. Шу себәплем ерземин бирден кичелен, даралан ялы болды. Онуң ыз тарапында, папагыны элинде саклап, Капанадзе дурды.

— Бейле гич геленимизи, дост, багышлавери — дийип, ол дилленди.

— Өтүнч сорап отурасы зат ёк — дийип, Литвинов онуң сөзүни бөлди. — Бизде, Ёкары Волгада, пежиң үстүнде бир гезек биле отурышанлар мыхман дәл-де, өзли-өзлериниңкидир дийилйәр. Ери, Олесь, сен өз теҗрибечилик-гөрелде аялыңы нәтдиң? Мен мунда онуң сесини эшиден ялыдым-ла.

— Мен бу ерде, Фёдор Григорьевич — дийип, Ганна тутының аңырсындан чыкып гелшине җемпирини дүзедишдирип овазлы айтды.

— Бәй-бәй, гүл өвсәйшини. Гөр, Олесь, сең аялың нәхили гүл ачып уграпдыр.

— Биз чагаларың эҗесини сейрек гөрүп йөрүс — дийип, Олесь җогап берди. — Бизсиз гүл ачып йөр. — Олесь эййәм аякларына кече эдик сокуп, эгнине көне шинелини атды.

— Габандың-ов. Ай, мунуң непден башга зелели ёк. Габанмасыз сөйги дузсуз чорба ялыдыр.

Олесь кә Литвинова, кә-де Капанадзә сабырсызлык билен гөз айлаярды. Парторг тассыклайҗылык билен баш атды.

— Сиз эййәм билйән экениңиз-ов? — дийип, Олесь Литвиновдан сорады.

— Сен, илдеш, гележеге назар салдың — дийип, Литвинов җогап берди-де, ойланҗаңлык билен сорады: — Гөтинҗеклемерсиң герек? Нәбелет гапыңы ачҗак болярсың ахбетин. Горкмарсың герек?

— Горкмарын, Фёдор Григорьевич — дийип, Олесь бегенчли йылгырмасыны яшырҗак болуп җогап берди.

— Догрумы?

— Догры, Фёдор Григорьевич.

— Сени говы товук чыкарыпдыр... Саңа болса, Ладо, шейле маслахат: шу иш билен чыныңы эдип мешгуллан. Учгуна түйкүрсең сөнер, туташдырып билсең велин, улы от эмеле гелер... Туташдыр. Саңа болса, Олесь, биз ынанярыс, йүзүгара этмерсиң...

...Байрамың өңүсырасы «Огни тайги» газетинде бир макала пейда болды. Бу макаланың ады: «Коммунизмиң шинелериди». Бу макалада едийыллык барада-да, бизиң гүнлеримиздәки эхлумумы ёкары гөтерилиш, совет адамларының эгирт улы планлар тарапындан дөредилен зәхмет җошгуны догруда-да агзалярды. Эмма макалада эсасы үнс, эртеси гүни умумы яшайыш җайларында-да, котлованларда-да, карьерлерде-де, адамлары ише алып барян автобусларда-да, магазин нобатларында-да гүррүң эдилип башланылан зада: Олесь Поперечныйың өз мешхур йигитлерини ташлап, башарныксызларың янына гечендигине берлипди. Макаланың авторы муңа асыллы башлангыч, коммунизмиң шинеси дийип ат берип, Поперечныйың гөрелдесине эермәге чагырды. Адамлар бу макаланы окап, пикире батярдылар, онсоңам, яшыр-юшур этмек нәмә герек, хер ким бирхили чак уярды.

...Доганы билен оңшан дәлдир... Доганы Олесь элини бежердйәркә озандыр, ине онсоң терслешендирлер.

...Терслеш нирeде, зат нирeде, гахрыман болҗак боляр.

Олеси танаянлар, онуң янында ишлейәнлер, оны эгри ёл-ёдалардан йөремеги башармаян адам хөкмүнде гөрмәге эндик эденлер болса йөне геңиргенишип оңаярдылар. Тизликде, ер газыш ишлериниң маглуматларында Борис Поперечныйың йигитлери гурлушыкдакы биринҗи орунларың бирини эеләп, Олесиң тәзе бригадасы шол маглуматларда агзалмадам, муның өзи гүнешли гүн гөк гүрлән ялы болды.

— Шиндиз өвренишмәндир, нәхошлыкдан соң өзүни алып билмәндир — дийип, кәбирлери дуйгудашлык билен дүшүндирйәрдилер.

— Өте гечди — дийшип, бейлекилериң ичи гүлйәрди.

Эмма көпчүлик соңы нәме боларка дийип сесини чыкаранокды.

3

Томсуң ортарасында Онь дерясыны җокрама ыссы гүршап алды.

Оньгурлушыкдан узак болмадык бир ерде тайга от алды. Ыссы шемалсыз ховада түссе даргамаярды, ере япырылярды, гурулян

шәхериң көчелериңден сүйшүп барярды, карьерлердир котлованлары долдурярды, хаял товланып, деряң үстүнде асыл-асыл болуп дурды. Сәхерлерине Өкүзмаңлай гаясының аңырсындан доган гүн, эдил гана боялан дек, гып-гырмызы болуп гөрүнйәрди. Ол өчүгси тогалак шар гөрнүшинде хаяллык билен ёкарык гөтерилйәрди. Гүнортанлар янгының ысы демикдирип барярды, түссе гөзүңи иййәрди, богазыңы гиҗедйәрди. Бу түссели петишликден деряны беклейиш гачысыны башлан, Онь дерясыны бакы акян ёлундан совмак, оны эййәм ёкарык гөтерилип угран бендиң өтелгелериңден акып, гелҗекки электрик станциясының турбиналарына гуйлар ялы бирнеме саграга чекилмәге меҗбур этҗек банкети гурмак үчин гуралмалы көпрүде ишлейән экскаваторчылар, бульдозерчилер, бетончылар, шофёрлар хас көп хорлук чекйәрдилер. Хут шу ере, Дивнояр гаясының этегинде ерлешйән участога хова акымы шейле бир гойры түссәни сүрүп гелди велин, адамлар кәте өлленилен матадан дем алмалы болярды.

Бу җогапкәрчиликли участога прораб эдилип, Петиниң гөркезмеси боюнча яңы-якында комсомол инженер Марк Аронович Бершадский белленилипди. Ол өз конторасыны тигирлери айрылан вагонҗыгың үстүнде ерлешдирипди, бу йыгымың гызгалаңлы вагтлары тракторчыларың экин үстүнде ятып-туруп йөрен вагонҗыкларынданды. Шу дарышганлыкда онуң әхли аппаратам ерлешйәрди. Инженериң өзи болса күти подошлы альпинист ботинкалы, түрсүкли, өсгүн сары сачлары дөрт бурчы дүвүлги әляглык билен өртүлги, әхли герекли хат-петеклери салнан сумкасы эгнинде, узынлы гүнүни диабаз ве чәге карьерлеринде, гачыда гечирерди. Ол ишлерини шу ерде, аяк үстүнде чөзйәрди, онуң өз ишине шейле бир хыҗувлы япышмагындан яңа, онуң сеси шол бир вагтың өзүнде дүрли-дүрли ерлерде яңланян ялыды.

Тайга янгыны сөнүп башлап, түссе гүндизине машынлар чыраларыны якман сүрмек мүмкин боларча сейрекләнинде, яш прорабың түйлек башына ене бир бела инди — томускы сув җошгуны башланды. Өз гөзбашларыны Саян дагларының гарларындан башлаян сибирь деряларының томсуна гаты җошяндыклары, элбетде, мәлимди. Өндүрилмели ишлериң хасабында бу ягдайың гөз өңүнде тутуландыгы белли зат. Эмма томсуна ялпаклаян, кәте болса бүтинлей гураян деряларың акян ерлеринде өнүп-өсен Бершадский үчин Онь дерясының онсузам зарплы акышының бадыны артдырышыны, сувуның месейшини гөрмек геңди, механик хөкмүнде болса горкунчдам.

Деря секундда алты метрденем көпрәк чалтлык билен окдурылып гелшине, деряның сувуна сүсңейән гачының диабаз дивары

на урлуп, шапырдап, пагыш-пара болуп сычрап, гөвүнли-гөвүнсиз өврүлйәрди-де, дөвлен салларың шалманларыны чөп акдыран ялы эдип алып гидйәрди.

Марк Бершадский гачының эдил гершине чыкып, деряның турузян бу гопгунына алҗыраңңылык билен середип дурды. Гачының мәхнет-мәхнет диабаз бөлеклеринден гурлан диварының деряның мунданам гүйчли зоруна чыдаҗакдыгыны ол хер кимденем говы билйәрди. Шейле-де болса, деря гүвләп, леммер атып, аягың астындакы ери сарсдырып дуранда, бирхили эйменч болярды. Түссә гапланан алагараңкыда кимдир бир сакгаллак балыкчының ялдыравук балыклары хәли-шинди сувдан согруп алып, гачының гершинде, ласырдап дуран сувуң башында балык тутуп отуршыны гөрмек геңди.

Прорабы үнҗә гойян гачының өзи дәлди. Гачының аңырсындакы нобурда полат диреглери болан көпри гурмалыды, гелен йыл деряны беклемеклик шол көприниң үсти билен алнып барылмалыды. Шу максат үчин кессонлар гурмалыды ве олары деряң дүйбүне салламалыды. Инженер ине шол ишиң нәхили адатдан дашары кын, хаял, гаты гыммат дүшйән, өрән ховплы иш болҗакдыгы барада пикир эдйәрди. Нәмедир бир зады гөз өңүнде тутмасаң, бир овунҗак зады сыпдырсаң, ине деряның шулар ялы җошян вагтында алмытыңы мазалыҗа аларсың.

— Хер ничигем болса, гөр нәхили гүйч-куват дийсене!— дийип, сувуң мөвч уршуна өзүнден биыгтыяр гөзи гидип, ол үчкирини дашына чыкарды.

Онуң дуран ериниң бейле янында отуран балыкчы бәрсине дагысына-да өврүлмән, чеңңегиниң таягыны херекетлендирди-де, ене-де доңңара-даш болуп отурды; йөне онуң отурышында велин балыкчылык эсерденлигиниң бардыгы аңылярды.

— Бәй, сизиң бу ериңизиң деряларынайт, дайы—дийип, инженер сөзүни довам этдирди. — Ери, шу луммурды нәче гүне чекеркә?

Балыкчы чеңңегини дартып гойберди. Ая мөчбериндәки балык чеңңегиң уҗунда урнуп дурды. Гүрзелек сакгаллы балыкчы чеңңегиниң таягыны голтугына гысды-да, чырпынып дуран балыгы ховлукман тутды, оны чеңңекден бошатды ве эгилди-де, луммурдап акян сувуң ичине гойберди.

— Нәме үчин? — дийип, инженер дуруп билмеди.

— Гой улалсын — дийип, балыкчы җогап берди. Соңра өврүлди-де, гүррүңдешини яланач хор аякларына геен альпинист ботинкаларындан башлап, ыссыдан яңа гызаран йүзүне деңич ховлукман сынлап чыкды ве йылгырмасыны гүр, өсгүн сакгалының җуммүшин-

де бир ерде гөз-гөртеле яшырып, сөзүниң үстүни етирди: — Бу луммурды болса, егенҗигим, тэ Саян дагларында гар эремеси кесилйэнчэ хем гөзбашдакы дебет кадалы ягдайына ченли песелйэнчэ довам эдер дурар.

Соңра гүрзелек сакгаллы балыкчы чеңңеге бир мөҗеҗик гейдирди-де, онуң үстүне чуфлэп, чеңңеги сувуң көпүрҗиклэп дуран ериниң аңырсына оклап гойберди. Йөне велин инженер өз гүррүңдешиниң мавы гөзлериниң буланыкдыгыны, елленен габакларының гызарандыгыны, онуң мэхнет эллериниң титрейэндигини, өзүнден болса арак ысының гелип дурандыгыны билмэге етишипди. «Деря йыкылып, гирдаба дүшер, ана онсоң бер хабарыңы балыкчыдан».

— Билип гоюң, гражданин, бу ерде балык тутмак гадаган эдилен — дийип, Бершадский ынамсызрагада айтды.

— Ким тарапындан? Хайсы канун боюнча. — Гүрзелек сакгаллы хатда ызына-да гаңрылмады. — Чеңңек билен кейпине балык тутмаклыга ерли Советлериң беллэн заповедниклеринден башга акаба ве акаба дэл эхли сувларда ругсат берилйэр. Канун ине нэме диййэр, җиҗим. — Соңра ол чеңңегини сувдан чыкарды-да, хич зат болмадык ялы дакан меңини чалшырмага башлады.

Җиҗим дийди! Бу аша гечмекликди.

— Ахов, гражданин! Мен инженер, шу участогың прорабы. Мен сизе гачыдан деррев гитмеклиги буюрярын! Дүшүнйэрмисиңиз? Бу ерде мөхүм ишлер алнып барыляр. — Балыкчы хатда гаңрылыбам гарамады. Бершадский дер-газап болды. — Угрубир гидиң, ёгсам мен гаравула буйрук...

— Ханха, шол зенанамы, шейлеми? — дийип, сакгаллак басганчакларында бир гарташан аялың эли ишли отуран вагонҗыгына башыны үмлэп сорады. Онуң бейле янында дивара сөелги берденкe дурды.— Сиз мени ковмагы ана шоңа буюрмакчымы? Ай нэме, гөрели бакалы. Гызыклы зат.

Балыкчы инди инженериң янында дурды ве оңа үстүне абанып назар салярды. Марк Бершадский бу сакгаллак бихепбэниң гылавыны ятырар ялы салдарлы сөз тапманка, балыкчы бирден парахат, хатда бирхили мылайым, гечиримли сес билен сорады:

— Сиз, говусы, деряны нэхили беклемекчи боляндыгыңызы айтсаңызлаң? Пионерный усул дагы билен-э дэлдир хернэ? Бейтсеңиз, гөр нэче вагт гидер! Онсоңам Онь дерясыны шол усул билен беклэймерсиңем. Гөр, ол нэхили улы!

Онуң бу сорагы шейле йөнекейлик, ишҗеңлик, адаты бир зады соран ялы эдип сорамагындан яңа, хатда Бершадский бу сакгал-

лак гидротехники-ишиң бейле инче тилсимлерини ниреден билип йөркә дийибем геңиргенмеди.

— Ах, нәме үчин пионерный усул билен болсун ахырын — дийип, Бершадский эглишик эдип җогап берди. — Гачыны ене-де йигрими метр дагы узалдарыс, шол ерден болса банкет көприни гурарыс.

— Кессонлар билен гурмакчы болярмысыңыз?

— Ери, дагы нәдип гурҗак?

— Кессонлар... А сиз шейле чуңлукда кессонлардакы ишиң нәхили гитҗекдигини хасаплап берин гөрдүңизми? Кессоны ики сагатлап саллаярлар, ики сагатлап ишлейәрлер, ики сагатлабам ёкарык галдыярлар... Ики сагатлык иш гүни. Онда-да әгирт улы басышда. Деряныңам нәхилидигини гөрйәрмисиңиз? Онуң сувуның дереҗеси бир сагатда метр ярым гөтерилип билер...— Нәтаныш ховлукман, чеңңегиниң багыны ыкҗам сарашдырып геплейәрди.

— Бу затларың барыны мениң өзүмем билйәрин, эмма башга чыкалганы велин техника энтек биленок — дийип, Бершадский балык, дер ве арак ысы гелйән бу адамың нәме үчин өзүнден биыгтыяр хормат дөредйәндигине өзем дүшүнмән җогап берди.

— Техника билйәр, а сиз велин, небсимиз агырса-да, билеңзок — дийип, гүрзелек сакгаллы адам уллакан дашың үстүнде орнашып ве өз гапдалындан ер гөркезип айтды. Бершадский отурды. — Сизиң мейдан сумкаңызда бир тагта кагыз билен галам бармы? — Инженер окувчы депдеридир авторучканы чыкарып, гүррүңдешине узатды. Онуң эли месе-мәлим сандырап дуранам болса, ол техники схеманы ынамлылык ве такыклык билен чекмәге башлады...

— Макароныча телефона! — дийип, вагонҗыкдан гыгырдылар.

— Марк Аронович; нәме эшидензокмы? Сизи чагырярлар — дийип, эли байдаҗыклы гыз гайталады. Бу гыз гум гетирйән шофёрлара шол байдаҗыгының көмеги билен буйрук берйәрди.

— Макароныч сиз болсаңыз герек? — дийип, сакгаллак адам гөзүни схемадан айырман айтды. — Сиз нәме үчин җогап береңзок?

— Мениң фамилиям Бершадский. Инженер Марк Аронович Бершадский — дийип, прораб мүмкин болдугыча эпейлик билен өзүни танатды ве аяларыны агзына тутуп, вагонҗыга тарап гыгырды: — Мен ёк, управленийә гитдим, ярым сагатдан гайдып гелерин.

— «Макароныч», бэй, олаң тапян задынайт — диййип, гүрзелек сакгаллы сөзүни гүлүмсирэп довам этдирди, онуң эгнинден сабырсызлык билен гарап дуран инженер болса, онуң бу айданыны эшитмедиксирэн болды. — Кессонлар чыкалгаң говусы дэл. Старосибирскиде көпрүлер гурланда нэче вагт гидипди? Ери? Онсоңам, сиз кессонларыңыз билен иши, ерли адамларың айдышы ялы, кэшир агыз бекленишигине чекдирерсиңиз...

— Мен боюн алян, эдил яп-яңыжа шу хакда пикир эдипдим. Эмма чыкалга...

— А чыкалгасы... — Нэтаныш адам депдерден бир тагта кагыз гопарды-да, схеманы гөркезди. — Чыкалгасы ине, середиң: баржалары я-да саллары бутнамаз ялы эдип лабыра беркидйэрсиңиз. Шоларың үстүнден сува бетон турбалары саллаярсыңыз, турбалары кебширлэбем болар, болтлар билен беркитсеңем болар. Диаметри бир метр. Турбалары деряң дүйбүне деңич саллаярсыңыз.— Гүрзелек сакгаллы адам схеманы гөркезмек билен, бу затларың барыны өзүне үнс берлип диңленилйэндигине гөзи етик профессорың ынамлылыгы билен айдярды. — Ине шу ерде ики-үч саны гүйчли вибратор отурдың. Олар синхронлайын ишлейэр, шоларың көмеги билен турбалар деряның дүйбүне, тэ гая барып дирейэнчэ сокуляр. Соңра буравы саллап, диабазы буравламалы. Шонуң ичине бетон гуймалы. Ине сизе бетон сүтүн-дирег, өзем хич хили кессонлар, хич хили энжамлар герек дэл. Ери, ничик?

Хеммеси айдыңды, йөнекейди. Шейле бир йөнекей болуп гөрүнмегинден яңа Бершадский бу затларың бары нэме үчин өң меңкелләме гелмедикә диййип хайранлар галды. Эгирт улы теклип. Миллионларча манат тыгшытлылык. Эсасанам, вагт. Вагт!

— Кануны. — Инженер мекдеп лексиконындан бирден ядына дүшен бу сөз билен өз кайыл галышының ве геңиргенишиниң аңыр чэгини аңлатды.

— Макароныча ене-де телефона чагыряр лар.

— Марк Аронович! Нэме сиз ене-де эшидеңзокмы? — диййип, байдаҗыклы гыз гыгырды.

— Хеммелер жэхеннемэ гитсин!— диййип, инженер аяларыны агзына тутуп гыгырды. — Мен сизе диң саляры, диң салярын.— Ол сакгаллак адамың янында дуруп, аграмыны бир аягындан бейлекисине сабырсызлык билен атярды.

— Болды. Схема боюнча дүшүншерсиңиз — диййип, ол жогап берди-де, депдер кагызыны узадып, бөлеклере бөлүнен чеңңегини брезент габына ховлукман салмага башлады. Соңра сувдан балыкларың бир агыр дүзүмини чекип чыкарды-да, Бершадскэ узатды: — Алың, танышлыгымыз үчин, алың.

Ялдырап хем шинди чырпынып дуран балыкларың агыр дүзүмини кабул эдип, Бершадский бош эли билен җүби болмалы ерлерини сермелешдирди.

— Балык аҗап зат... Бизе нахарханада берилйән сүйтли ашдан соңра... Йөне велин... мениң янымда пулум ёк ялы-ла.

— Зелели ёк, гарашарын... Сиз бир шайыҗык бергили.

— Марк Аронович, «җәхеннеме гидерип» боланок, начальник телефон эдйәр, бу ёлдаш Надточиев. Ол гахарланяр.

— Багышлавериң хернә. Мен дессине, екеҗе минутҗык — дийип, Бершадский бир эли чызгылы, бейлекиси балыклы, дашдан-даша бөкүп, самосвалларың арасында чаласын сап атып, өз конторына окдурылды. Ол вагонҗыга күрсәп урды-да, трубканы гарбап алып, Надточиев билен саламлашман дагы этмән, оңа нәтанышың теклибини үзлем-саплам айдышдырмага башлады-да, оны гениал бир адам дийип ыглан этди.

— Гулак гоюң, Макароныч, сизиң мунуңыз бир айдымың сыкылыгына меңзейәр — дийип, трубкада кинаялы сес эшидилди. — Диңе эсасы хеңине душүнҗек болярын, онда-да угурлы душүнемок. Ине нәме, оглум. Өз гениңи ал-да, икиңем мениң яныма гел. Башга-да иш бар.

Гыш болан вака бу ики адамың гатнашыгында идили ыз галдырмады, Надточиеве кәйинч берленем болса, ол шох, алчак Бершадскә өңкүси дек вәширәгеде дуйгудашлык билен гараярды.

Бершадский басганчага дага-да басман, вагонҗыкдан гөни ере бөкди. Сарсгындан балык дүзүминиң йүпи үзүлди ве ёгын ик шекилли балыклар ере дөкүлип, гума гарылды. Гачы, таррылдаян самосваллар түссәң ичинде айыл-сайыл болмаса-да гөрүнйәрдилер. Эмма балыкчы велин гөрненокды. Ол билдирмән, бирхилилик билен сумат болды, шофёрларам, эли ишли гаравул аялам, байдаҗыклы гызам онуң нирә гидендигини айдып билмедилер. Ол эдил адамларың дүйшде бирхили гең, ослагсыз пейда болушлары ве йитишлери дек, ослагсыз пейда болды, эдил шонуң ялы хем йитди гитди. Эскиз Бершадскиниң элинде болмагына ве балыкларың тозанда чырпынып ятмагына гарамаздан, бу затларың бары хакыкатданам дүйше чалым эдйәрди.

Нәтанышың теклиби шейле бир айдың болмагындан яңа, Надточиев схема гөз айлан бадына онуң нәхили әхмиетлидигине баха берип билди.

— Йити пикирли — дийип, ол столуң башындан кабинетиң ортасына гечип ве хемишеки гезмелемесине башлап айтды. — Гоҗаның айдышы дек, дийсең йити пикирли. Ёк, Макароныч, мунуң

өзи гаты есер зат!.. Элиниң беркдигини, нәхили соватлы языландыгыны бир гөрсеңизләң! Гүррүңи ёк, гидротехникдир, онда-да тежрибели көпручидир. Дүйш ялы бир зат-айт. Сиз оны нәдип сыпдырдыңыз ахырын, фамилиясыны берин сорасаңыз болмадымы?

— Мен, билер болсаңыз, балыгыныңкам бахасыны берип билмедим. Ол маңа балыгы берди-де...

— Бир шайыжыгамы? — дийип, Надточиев отагда гезмелемесини гоюп сесленди. — Өзем дешлек, мавы гөз ,гүрзелек сакгаллымы?

— Сиз оны танаярмысыңыз?

— Сиз яныңыз бөреги билен бир чүйше коньяк гоймалы. Эшидйәрмисиңиз? Бөреги шу ерде «Индияда» бир аял иңңән сүйжи биширйәр... Сизиң оныңыз Дюжев, «Красный пахарың» механиги... Ондан арак ысы гелйәрмиди? Ай, хава-ла, шол-ла. Сизиң гүнәңиз гечилйәр. Ужуз гутулдым дийип биләйиң.— Надточиев еңе-де кабинетде гезмелемәге башлады. — Соватлы адам... Бу чызгы цифрлери. Ниреден?.. Мен онуң билен ава гидипдим. Гаты мерген, йөне велин, эгер эли түпеңли я-да чеңңекли болса, онуң ичип башладыгыдыр, түкениксизине тутдугыдыр, авуны болса йүрегинден туран адама бир шайыжыга берйәндир... Гөр муны, хатда векторларыны хем чызыпдыр. — Надточиев кагызы бейлесине өврүди-де, сесленип окады: — «Мениң эзиз, гадырдан түйлек Викусыгым! Мен шейле бир...»

Бершадскиниң менек-менек йүзи боз-яз болды, ол кагызы дартып алды-да, оны жырым-жырым эдишдирип, ере оклап гойберди.

— Илиң хатыны окамага утанаңзокмы...

— А сизе, Макароныч, илиң эскизлерини, онда-да өрән гымматлы эскизлерини йыртмак утанч дәлми?

Оларың икисем кагыз бөлежиклерине бир дем ,аңк-таңк болуп середип дурдулар. Бершадский кагыз чөплемәге өзүни пола оклады.

— Азара галмаң, мунда бар зат эскизсизем дүшнүкли. Йөне велин эзиз түйлек Викусык агшамыны еке гечирмели болар. Зәхметиң бөлүнишиги шейле: сиз чызгыны дикелдйәрсиңиз, мен болсам Дюжеви гөзләп тапярын. Кайылмы? Гүрлешдик. Шенбе гүни болса «Индия» гидерис. Бөрек бергиңиз бар...

Эмма Дюжеви тапаймак шейле бир аңсат дәлди. Ясная дерясының керт кенарында якында дөрән Ново-Кряжево обасы билен телефон арагатнашыгы вагтлайынча гурлупды. Диңе гиже дүшенден соң «Красный пахарь» билен геплешип билдилер, Надточиев телефона механигиң гелмегини хайыш этди.

— Оны сораян ким? — дийип, трубкада оглан сеси эшидилди.

— Дивноярскидәки гурлушыкдан. Надточиев сораяр. — Трубкада хаңцылды эшидилди. Соңра Надточиев ховлукмачлык билен: «Пал Василичи чагыряр, нәме диймели? Боляр» дийленини эшитди.

— Ахов, сиз, шиндизем трубкаң башында отырмысыңыз? Ине шейле, ёлдаш Дюжев командировкада диййәрлер.

— А ниреде командировкада?—дийип, Надточиев сорады-да, ене-де пышырды эшитди: «Ниреде дийип сораяр. Бәй, есер-ов».

— Ахов, сиз, эшидйәрмисиңиз, ол, Дюжев узак командировкада, мотор гетирмәге гидипдир...

Надточиев ол гөргүси яманың шиндизем ичип йөрендигине дүшүнди хем-де колхозчыларың өз механигиниң гүнәсини кесекилерден нәхили аладалылык билен яшырандыкларына хайранлар галды.

Ёгсамам Дюжевиң идеясының шейле бир айдың болмагындан яңа, оны ара алып маслахатлашмак үчин, авторы болманда-да орта атмак мүмкинди. Эртеси ирден Бершадский билен Надточиев эскиз билен Петини таныщдырдылар. Петин Бершадскиниң җан чекип узынлы гиҗе чеңен чызгысыны элине алды-да, дүшүндиришсиз затсыз окады хем Надточиевиң гөвнүне болмаса, Петин нәмедир бир зада хайран галан ялы болды.

— Гызыклы зат, гызыклы — дийип, ол ичини гепледен ялы эдип айтды. — Элбетде, чиг-чарсырак велин, эмма идеясында... — Соңра гөзүниң гытагыны Надточиеве айлап, ныгтама билен айтды: — Мен мыдама Марк Аронович гаты зәхинли, өсйән инженер диййәрдим. Шу сапар-а сизем, Сакко Иванович, шуң билен разы өйдйән?

— Авторы мен дәл — дийип, Бершадский шейле бир гызарып җогап бермегинден яңа, онуң ири калибрли күнҗүлери бирден гөрүнмез болды дуруберди. — Мен диңе бириниң эскизини яңадан чекдим.

— Шей дийсеңизләң — дийип, Петин овазсыз сес билен айтды, эмма онуң хер бир херекетине, эхеңине хүшгәрлик билен сын эдип отуран Надточиеве ол бүтин дуркы билен хешерилйән ве бу ягдайыны гизлеҗек болян ялы болуп гөрүнди.

— Бу ерде бир түйс гениал адам... — дийип, Бершадский хыҗув билен гепләп башлады. — Гачыда эли чеңңекли отыр...

— Онуң фамилиясы Дюжев — дийип, Надточиев Петиниң гара гөзлерине диканлап гарап, Бершадскиниң сөзүни бөлди. Бу ап-аркайын, ичими бил адама болан чәксиз йигренч Надточиевиң калбына Петиниң нәмедир бир зада аңка-таңка боландыгыны ве бу

ягдайың азда-көпде проект я-да онуң авторы билен багланышыклыдыгыны дуйды. — Онуң фамилиясы Дюжев — дийип, ол гайталады ве гүррүңдешиниң асуда йүзүндәки гарамтыл габагың чалаҗа билдирип тирпилдейәндигини хезиллер эдинме билен аңшырды.

— Дюжев? — дийип, Петин гайталап сорады. Онуң сеси хемишекиси ялы, первайсызды. — Ери онсоң, сиз айтмышлайын, шол Дюжев киммишин? Ол бу ерде нәме ишләп йөр?..

— Ол шу ерли. Колхозың механиги... Сиз дүшүнйәрмисиңиз, гачыда әли чеңңекли адам отыр... Шуларың барыны бәш минудың ичинде мениң мейдан сумкамың үстүнде чекендигине сиз ынанмарсыңызам...

— А шол механигиң ады, атасының ады нәхили? — дийип, Петин чаласын сорады, эмма мисли бир зат ядына дүшен ялы болуп, өчүк сеси билен өз сорагыны өзи айырды: — Ёгсамам мунуң нәме әхмиети бармышын, кагызы менде галдырың, мен ойланып гөрейин, ёлдашлар билен маслахатлашайын.

— Мунда маслахатлашып йөрере нәме бар! — дийип, яш инженер сесленип уграпды.

— Гадырдан Марк Аронович, мен совет инженери. Мен коммунист — дийип, Петин дийсең сабырлы хошниетлилик әхеңи билен айтды. — Салдарлап гөрмән, ойланман-пикирленмән, маслахатлашман, хич зады гайтармага — Петин Надточиеве серетди — Я-да кабул этмәге — ол Бершадскә серетди — хакым ёкдур. — Ол дүйрленип турбаҗыга өврүлен чызгыны айгытлылык билен бейлерәк сүйшүрди-де, Надточиеве тарап өврүлди. — А мен, Сакко Иванович, небсим агырса-да, ене бир гезек мамла болуп чыкдым. Борчнама барада айдып отурмаңда-да, Поперечныларың улусы адаты норманы хем ерине етиренок! Веҗералык! Бу ерде, меңкиде бир москвалы хабарчы интервью алды, элбетде, онуң илкинҗи берен сорагы: «Мешхур Поперечный ничик?» диен сораг болды. Бизде Поперечныларың икидиги, олардан бириниң хыялбент дәл-де, акыллы адамдыгам бир говы зат. Эмоциялар такык хасапламалардан үстүн чыканында, гөрйәңизми нәмелериң болуп йөрендигини, Ракеталар асырында эли гылычлы атлы диңе бир гүлкүнч дәл, гөзгыны болуп гөрүнйәр... Хасапламалар, диңе хасапламалар. — Петин ериндеи турды. — Эскизи галдырың, мен оны мазалы өвренип чыкайын.

4

Догрусы, шинди кенар якасы көчесине өврүлип билмедигем болса, кичиҗик агач җайҗагазлар көчеҗигине өврүлен Кенарякасы көчесиниң № 2 җайында яңы-якындан бәри тертип-дузгүн дөредилди.

Петровичиң гаражың янындакы отагыны инди яшы дургушан әр-хелей эелейәрди: эри — юваш, ишине җүр, сересап адам — Оньгурлушыгың начальнигиниң шофёрыды. Онуң өзи ялы эпей, аз гепли, зәхметсөер аялы начальнигиң отагларыны йыгнашдырярды, нахар биширйәрди, кир ювярды—гепиң келтеси, өң Петровичиң телли-пелли, эмма шадыян шовхун, хенек атма, бәлчиклик этме билен алып баран саллах хоҗалыгына хызмат эдйәрди.

Бу аял начальнигини ише уградып, çүпүришдирмәге, арассалашдырмага, басма нагышлы махмал тутуларың тозаныны какышдырмага, җаны-тени билен хормат гойян картиналарың алтын чайылан багетлерини сүпүришдирмәге башлаярды. Хатда сәхер-сәхер Литвиновың эйванда машк эдйән тос-тогалак дашыны хем наждак кагызы билен тэ йылпылдаянча сүртешдирип, оны йөрите халычаҗыгың үстүнде гойярды.

Бу әр-хелей догручыл, пәкйүрек адамларды. Литвиновың гурлушыга аз вагтлык гелен аялы Степанида Емельяновна оларың нәхили адамдыкларына дессине гөз етирди. Эмма Литвиновың өзи болса шадыян, җәхендемли, җалай Петровичи күйсәп дурды. Инди хемме зады ербе-ер эдилен җай Литвиновың хошуна якмаярды. Бу җай онуң ичини гысдырярды, ишеңңир әр-хелей болса ичини хүмледип йөрмегине себәп болярды.

Нәме себәпли? Аслыетине гараңда, болан зат нәме? Бир шофёрың деререгине бейлекиси гечди. Пайхаслы адамлар онуң дурмуш аладасыны эдип башладылар. Шейдилмегиң вагты етди, Литвиновың яшы хем дурмушдакы хер бир майда-чүйде задың эхмиете эе болян яшына етди. Петрович дийилйән, эдил гүнбатар Берлине меңзеш бир зат—гечен уршуң рудименти дийип Литвиновың өзи хенек атар йөрерди ахырын. Онсоңам Петрович хут өз ислеги боюнча говулык билен, кинесиз затсыз гитди. Шейле болян болса геп нәмеде ахырын, Степанида Емельяновнаның айтмагы ялы, онуң ишчилер сынпына дегишлилигими? Литвинов асуда томус агшамлары террасаның басганчакларында отурып, ине шейдип ичини гепледйәрди. Хәзир бу террасаның басганчаклары пажарлап өсен гүр отлуга инйәнем болса, хачан-да бир вагт деңзе инмелиди. Хова арассаланды, дурланды, ёгсам боланда, тайга яңгыны гурлушыга якынлап угранында дуры хованың нәмедигем унудаңкырланыпды. Төверекдәки токай сейрекләп уграпды, гелҗекдәки деңзиң дүйби болҗак ердәки токайы чапып айырярдылар, инди хемра шәхериң хатар-хатар җайҗагазларыны балкондан гөрмек боярды. Инди җай гурлушык комбинаты гүйҗүне гирип угрансоң, җайҗагазлар мисли кубиклерден дүзүшдирилйән дек чаласын дикелмәге башладылар. Эгер өң Литвинов терреса чыкып, тәзе җай-

ларың диңе бир-ики санысыны гөрйән болса, хәзир, түссе пердеси сырылан махалы, яшыл фонда айыл-сайыл гөрүнйән тәзе, яп-яңы гурлан кварталларың телимсини гөрди. Ол бу тәзе кварталлара бегенйәрди: өсйәр, өсйәр онуң Дивноярскиси!

Йөне велин Литвиновың бегенҗи ярым-ялтады. Нахар эдинилйән отагда табаклар шакырдаярды: агшам нахары эберилйәрди. Литвинов бейлесине өврүлмән, шоферың крахмал билен петленен ак өңлүкли аялының гап-гачлары гоюшдырып дуршуны гөз өңүне ап-айдың гетирйәрди. Литвинов бирден: «Мениң Петровичим тәзе машгалалы ягдайында нәме ишләп йөркә?» дийип ичини геплетди. Дессине-де, өз-өзүне гахар этди: «Ери, нәме үчин ол сең келләңден чыканок? Ол сең нәмәң, оглуңмы, агтыгыңмы? Өзбашдак адам, хилегәриң барып ятаны, тагма басара ери ёк, кими ислесең алдаҗак, сувсуз әкидип, сувсуз гетирҗек-..»

— Фёдор Григорьевич иер-ичере вагт болды — диен юваш, эмма тутанъерли аял сеси яңланды.

Столуң үстүнде арасса скатерть, ялдырап дуран прибор. Хер җүре вилкалардыр пычаҗыклар ерли еринде гойлупдыр. Чөрекли табаҗыгың үсти сүпүрги билен япылыпдыр. Араклы графинҗик хатда дерләпдирем: оны эдил шу вагт холодильникден чыкарыпдырлар. Хрусталь рюмка гөк өвсүп йылдыраяр. Хатда витаминли гутуҗыгам элиң астында. Литвиновың иеси-ичеси велин геленок. Ол оны-муны вилкасы билен дөрҗешдирен болды-да, сүпүртисини дүйрләп, бейләк оклап гойберди ве еринден турды.

— Ери, бу нәме болдугы ахырын? Ене-де хич зат иймедиңиз. Сизи эрбет нахарлаяндыгым үчин Степанида Емельяновна маңа гахар эдер — дийип, өңлүкли аял игенч билен айтды. — Сиз өзүңизи врача гөркезседиңиз. Бу нәме болдугы боляр ахырын, адам шейле ишде узынлы гүн ишләбем хич зат иенок. Яшыңызам бир чене баран ахырын!

Яшы! Инди бир яшыны ятлатмак галыпдыр-да. Яшы онсузам өзүни барха йыгы-йыгыдан ятладяр. Агшамларына сурнукдырыҗы аргынлык, дем гысма. Иш гүнүниң ахырына ченли шейле бир халыс болаң велин, эдил сайдан сал сүйрән ялы... Яшы! Ери, бу ерде яшың нәме дахылы бармыш? Йөне ядапдыр-да... Ай зелели ёк, зелели ёк! Ынха Онь дерясыны бекләрис велин, ара май дүшер, шонда Степа икимиз Кисловодскә зым учан ялы борус. Хова! Сувуң вышырдавук дүвмеҗиклери тениңи гыҗыклаян ялы болар. Онсоң барысы дүзелер дуруберер.

Литвинов терраса чыкяр-да, өзи үчин шу ерик гетирилип гойлан шезлонгың дашындан гахарлы айланып гечмек билен басганчагың үстүнде отуряр. Җокрама ыссы гүн тамамланып баряр. Гүн

диңе иң бейик ёлкаларың найза ялы башларыны ягтыландыряр. Гайгадан хемме зады гуршап алян дыкыз, немли гөгүмтил алагараңкылык сүйшүп гелйәр. Йше хут шунуң ялы, хер йылдызы асманда апбасы ялы ялдырап гөрүнйән ыссы, айдың агшамларың биринде инженер Литвиновың өмрүнде иң элхенч ваканың болуп геченлиги нәме үчиндир яда дүшйәр. Немец танклары бишип барян бугдайы басгылаярдылар. Якында бир ерде, танка гаршы уланылян топларың үзлем-саплам гүммүрдиси эшидилйәр. Таразың дарагындан гечен Днеприң сувлары шапагың шөхлесине эдил эрэн айна дек ялдырдаярды. Сувуң асуда, бирсыдыргын шаггылдысы, Литвиновың яшлыкдан белет шаггылдысы Днеприң сагдын дем алмасы ялы болуп гөрүнйәрди. Эййәм өз сапёрлары билен ыза чекилмеклигиң хесретли ёлларының йүзлерче километрини гечен харбы инженер Литвинов үчин артиллерия сөвешиниң голайда яңланян гүммүрдиси горкунч болуп гөрүнмән, диң сала-сала өмрүниң иң говы чагларыны гечирен ине шу асуда шаггылды горкунч болуп гөрүнйәрди. Ватанымызың гуванҗы болан Днепрогэс гитлерчилере олҗа болмаз ялы, оны ёк этмеклик ишине гатнашмаклык Литвинова-да, бу аҗап бенди гурмага гатнашан, оңа өз эли билен салан җайы кимин белет адама-да табшырылыпдыр.

Литвинов мисли өзүни агыр укуда гара басян дек бирхили гең дуйгыны башдан гечирип, сапёрлара бендиң хас оңат юмрулҗак ерлерини гөркезишдирйәрди, партладыҗылара команда берйәрди. Партламаның йити-йити дилкавлары ери лерзана гетирип, гаралып угран асмана шол бир вагтың өзүнде ерли-ерден окдурыланында ве ослагсыз эркинлиге мисли геңирген сув бир дем сэгинен ялы эдип, партладылып отурылан ерлерден вагшыяна, шадыян ваггылды билен иненинде, Литвинов ызына дагысына-да гараман, эййәм ёла дүшен гошун бөлүминиң ызы билен гитди. Аякларың батян йылы чәгеси йүреге дүшгүч гыҗырдаярды.. Соңра чыг чекип өлҗерен асфальт подошларың астында җыгылдады. Ай догды. Инчеҗик тике ялы болуп гөрүнйән ая хем партламадан зыян етен ялыды. Днепр эййәм эсли ызда галыпды, Литвинов болса мисли укудан ачылып билмейән ялы болуп барярды, гулагында болса эркинлиге окдурылян сувуң ёвуз гүввүлдиси гувлэп дурды. Бир махаллар запорожьелилериң йыгнанышян ери болан Хортица адасыны сув басып угранында, бир гарры алымың өзүни гаяның үстүнден Днепре ташландыгы нәме үчиндир яда дүшүп дурды. Шол вагтлар комсомол Литвинов мунуң өзи күтек, ёвуз миллетчилик, гаррылык акыл чашгынлыгы диййип пикир эдипди. Вах, инженер Литвиновың ине инди шол гоҗаның ягдайыны дүшүнишини диййсене! Днепрогэс хараба болуп ятыр! Оны ёк этмеклиге Литвиновың

өзи гатнашды. Немецлер Чеп кенар Украина бөвсуп чыкдылар. Яшап йөрмек герекми? Нәмәңе яшажак? Белки, әйменч буйругы ерине етирәгеде, соңра хич зады гөрмез, хич зады билмез ялы, шол алым дек өзүңи бентден дик башашак гойберен говурак боларды?..

Ол уршуң көп ёллар салан, яплыган бугдай мейданының ичи билен шейдип ичини гепледип барярды. Үмсүмликди, сагда бир ерде асмана атян топлар гүңлеч гүммүрдешйәрдилер. Гошун бөлүминиң гош-голамлары йүкленилен йүк машынлары деӊ болмадык аралыклар билен херекет эдип барярдылар. Сапёрлар аргынлык билен эдимләп барярдылар, оларың пиллери түпеңлериниң гундагына дегип шакырдаярды. Топларың сеси ызданам эшидилйәрди: хайсыдыр бир гошун бөлүмлери ыза чекилиши голдап, энтегем Днеприң бойларында сөвешйән болара чемели. Ёкарыңа хайсы ере гарасаң, янгының ялны шапак ялы гызарып гөрүнйәрди... Литвинов дишлерини гыжады: «Нәлет сиңмиш вагт, хемме зат юмрулуяр. Снарядларың бири эдил янжагазыма гачайса, гөр нәхили говы боларды. Басгыланан бугдайлыгың ичи билен юрдуң жүммүшине узалып гидйән шу ёл билен ыза гачандан тизрәк такылап өлен говы дәлмикә?..»

Шейле рухы мелуллык ягдайында нәче ёл гечендигини Литвинов биленокды. Хайсыдыр бир машын ызындан етип, онуң билен аякдаш йөрәп угранында хем ол хатда гаӊрылыбам серетмеди.

— Ёлдаш командир, ёлдаш инженер-майор — дийлип кимдир бириниң сеси гелип етди. Литвинов тисгинди. Яш гужурлы сес машындан эшидилйәрди. — Ёлдаш командир, мүнүң, сизи экидейин.

— Нирә? —дийип, Литвинов гапдалы билен тигирленип барян тәп-тәзеже, ялдыравук «эмка» күтек назарыны дикип сорады.

— Буйран ериңизе — дийлен сес инди дуран машындан шадыян яңланды. Мунуң өзи Литвиновы шейле бир аңка-таңка этмегинден яңа ол нәдйәндигини өзи билмезден машына мүнди. Машында бензиниң, алманың, балың ысы барды. Догруданам, ызкы отургычда бир халта алма ятырды ве машын силкеләнде, олар бирхили сес эдйәрдилер. Сырчалы бедрежик ашакда дурды. Ондан күти-күти баллы рамкалар сомалышып дурдулар.

— Белки, бир зат иерсиңиз? Мазалы агшамлык нахарыңызы хем эдинмедик болсаңыз герек?

Агшамлык нахар. Муң акылы задыбери ериндемикә? Келлесине гелйән зады! Литвинов шофёра геңиргенме билен середйәрди. Ончаклы узын болмадык, чигинлек, яңаклары гызарып дуран гарагаш йүзли бу шофёр шинди йигдекче болса-да, рулуң башында дийсең ынамлы отырды. Онуң тес-тегелек йүзүнде саглык мөв-

уруп дуран ялыды. Бу йүз Литвинова шол хесретли гүнлерде гөрмек миессер болан йүзлериң ичинде илкинҗи шадыян йүзди.

— Сен нирелерден бу ере дүшдүң?

— Львовдан — дийип, шофёр: «Ай, ине шу янашык обадан» диен ялы эхең билен җогап берди.

— А машын кимки?

— Инди сизиңки, ёлдаш инженер-майор.

— О нэхили?.. Сен нэме мениң башымы гарҗашдырып отырсың?

— Асла-да гарҗашдырамок. Өң эесизди, инди оны сиз өз гошун бөлүмиңизе мобилизледиңиз. — Шофёрың гөзлери уллаканды, гарамтылды, мөлерип дурды. Бу гөзлердәки бир чак пейда болан бәлчик гүлүмсиреме, гөвнүңе болмаса, хемишелик орнан ялы болуп, хэзир ызда ве өңде топлар гүммүрдейәркә-де, танкларың зынҗырлары торч эден экин мейданларының ёкарсындакы аксовулт ве гырмызы янгын шапаклары мөвч урярка-да, гошун ыссыдан, тозандан ве нэбелли ягдайдан яңа халыс болуп ыза чекилйәркә-де, шол бәлчик гүлүмсиреме өченокды.

— Документлериңиз бармы?

— Хава-ла! Хэзир документлериңи йитиренден келләңи йитирен говы ахырын — дийип, шофёр көпманылылык билен гөзүни гыпып гойберди.

Документлер дүзүв экен, документлериң эеси — яшлыгына гарамаздан ады инженер-майор тарапынданам, оңа эерип гошун бөлүминдәкилериң хеммеси тарапынданам нэме үчиндир Петрович дийлип хорматланылып тутулып башланылан адам — өз хич бир үйтгешик зады болмадык тарыхыны гүррүң берди. Львовдан начальниги — хайсыдыр бир трестиң директоры билен биле эвакуирленен. Өңден, директорың гош-голамы йүкленилен йүк машыны барярды. Ёлда бомбалайшың астына телим гезек дүшдүлер. Бомбаланылмага-да, ёлуң ики ян гырасында гүне чишип пөкгеришип ятан ябы маслыкларына-да, яныл дуран машынлара-да, диңе бир печлери сомалышып галан обалара-да оларың гөзлери өвренишди. Днепре голайлап угранларында, узын тиркеш болуп барян босгунларың арасына: фронт бөвсүлипдир, немец танклары гапдалда бир ерде, белки, өңде-де болса болляндыр диен хабар дүшди... Башагайлык башланды. Шо халатда, эдил ичиңи якайын диен ялы, гачының үстүнде дыкнышык эмеле гелди. Петрович мәхелләң дашындан айланып гечҗек болуп, ашак шаглап гайтды, машын ики гезек ашырылса-да, абат галды, ол бир гандалына гышарып ятырды. Машының ичиндәкилере-де зат болмады.

Зәхреси ярылан начальник, тә машыны дикелдип болянча гарашмакдан боюн товлады. Ол өз «эмка» пахырҗыгыны ташлап, йүк машынына гечди... Хеем тәзеҗе машыны немеңлере ташлап гитмек бор огушяр! Әхли львов шофёрларының гөзи гидип өләйҗек болян биркемсиз, йөрите гурналан машынам бир ташлап бормы!.. Тапыпсың ташлаҗагы!

Петрович начальнигине якымлы җырха-җырлыгы дилег этди-де, душманларың тарапына гачҗак болян дыр өйдүп, өзлеримизиңкилериң атып гойбермегинден горкуп, бугдайчылыгың ичинде букулды. Хесретли мәхелле ёлдан гечип гиденден, хайсыдыр бир тәзе сепгитлере хайдадылып алнып барылян, чаңҗармадан яңа хүвҗерип гөрүнйән топлар экидиленден соң, ёл бошап галанында, Петрович сырыклардан нәхилидир бир десга гурнады-да, машыны дикелтди ве хакыкатданам, немеңлер ызындан етәймезлиги я-да желлелериниң гызгынына өзүмизиңкилер атып гойберәймезликлери үчин ол улы, кичи ёл-ёдалардан гача дуруп, гөни мейданың ичи билен гүндогара тарап тутдурды. Петрович халас эден машыныны мисли ол бир җанлы-җандар дек, мәхирлилик билен ятлаярды, өзүни ташлап гиден начальниги барада гечиримли эсгермезчилик билен гүррүң берйәрди, уруш догрусында болса бир мыртар, йиггрентги, йөне велин айратын бир үйтгешик болмадык зат хөкмүнде геплейәрди.

Ол гүррүң берип отурышына гарамтыл гөзлерини мекирлик билен учганакладып, хекаятыны шу сөзлер билен тамамлады:

— «Эмкаҗык» икимизи мобилизләң. Гөрерсиңиз, бизиң икимизем дердиңизе ярарыс. — Соңра ювашлык билен сөзүниң үстүне гошды: — Машының багажнигинде он бәш килограма гохай какмач билен ики саны ярым литрлик бар. — Соңра бирнеме ойланып, сөзүниң үстүни етирди: — Мен сурат алыбам, айдым айдыбам билйән...

Бирденем ол якымлы дуры сес билен: «Шол аланда орак орян гөзеллер» дийип, айдым айтмага башлады. Онуң янгын шапаклары билен ягтыланян гараңкылыкдакы сеси, уршуң торч эден бугдайлыгында гиҗаралар бир гушҗагазың яңланан җүркүлдиси дек бирхили гең яңланды.

Гүйзүң илкинҗи айындакы гойры ысларда доды шол ыссы, петиш гиҗе, хәзир Дивноярскини гуршап алан гиҗә дийсең меңзешди. Эдил шол вагтда болшы ялы, шапак асманың ярына яйылып, ховада асыл-асыл болуп дурды, гөзъетимдәки отларам шол вагткы ялы гырп-гырп эдип йылдырдап гөрүнйәрди. Йөне велин хәзир янгынларың ал-гызыл шапаклары дәл-де, электриги

аксовулт шапагыды ве йылпылдылар аръергарддакыларың атышык йылпылдылары дэл-де, электрик станциясының мавы шапагыды.

— Харбы достлуга послама ёк диилип догры айдылан экен— диийип, Литвинов хык-чок эдип басганчаклардан ёкары галып барярка айтды. Эмма бирнеме пикирленди-де, ене-де отурды. Урушма кейпинден чыкмак миессер болан хемме адамлар дек Литвиновам уршы йигренйэрди, эмма фронтда башындан гечен ахвалатлары ядына салмагы говы гөрйэрди...

Шу гүн Петрович телефон эдип, агшам гитара алмага бармак үчин ругсат сорады. Ине онсоң, икисиниң биле ёл гечен йыллары — Днепрден Волга ченли ыза чекилишиң аҗы ёлы биленем, уч-гырасыз украин җорклугы, Польшаның обалары, Чехословакияның аҗап шосселери ве Германияның гиң автострадалары биленем хүҗүм эдилип ёл гечен йыллары мисли җанланан ялы болуп гөз өңүне гелди. Уршуң ахырларында инженер-полковнигиң гошун бөлүминде эййэм бай техника барды. Хатда взвод командирлери хем говы-говы машынлар эдиндилер. Литвинов болса шол старшина Петрович билен өңки «эмкасыны» мүнүп йөрдүлер, йөне хэзир ол машын яшылымтыл ве гойы яшыл золаклар билен реңкленилип, бишен гарпыза чалым эдйэрди. Оны бейлеки кенара гечҗек боланларында сапёрларың салындан Одере агдарылып гидйэнчэ мүндүлер йөрдүлер. Олҗа алнан кашаң «хора» гечленлеринден соңам, өңкүҗе машының ахыны чекдилер йөрдүлер: «Говы машынды...»

— Фёдор Григорьевич, башга сизе хич зат герек дэлми? Мен ятмага гитҗек.—Муны эййэм өңлүгини айран өйденичер аял айдыпды.

— Хава, хава, гидибериң. Гиҗэңиз рахат болсун—диийип, гурлушыгың начальниги йүки еңлеме билен шадыян айтды.

...Инди инженер Литвинов генерал формасында урушдан гөс-гөни Днепрогэси дикелтмэге уграды. Соңра формасыны айырды, башга гурлушыкларда, гүндогарда, гүнортада, демиргазыкда ишледи. Петрович өңкүси ялы онуң шоферыды, онуң аладасыны эдип, юмушларыны битирип, бир түнекде яшаярдылар.

Литвинов гидрогурлушыкчыларың арасында кимиң кимдигини селҗермэге өкде, иң бир кесир адамлары ёла салып билйэн инженер хөкмүнде таналярды. Эмма бу гөдеңсизрэгеде чаласын йигит дурмушың аңсат вариантыны сөйүҗи болуп галмаклыгыны довам этдирйэрди. Литвинов оңа: «Хеммелер окаярлар, хүнэр алярлар, өсйэрлер, сениң вагтың көп, окамалы экениң» диерди, хем-де: «Нэмэме герек? Артыкмач окув эдил аҗы чай дек йүзүң реңкини заялар. Нэме мен диплом билен сиңек өлдүрейинми? Шоферчы-

лык иши боюнча болса халан инженериң эденини чеп элим билен эдерин. Я-да бейле дәлми?» диен җогабы алары. Хава, шейледи...

— Ери, сен ничик? — Бу, Литвиновың гапыны ачып, Петровиче айдан илкинҗи сөзлери болды.

— Хеммелерден говы! — дийип ол аякларыны паяндаза ыкҗам сүпүришдирип дуршуна җогап берди; бейле эдеп-экрам онуң өң билйән зады дәлдир, ол төверек-дашына хөвесеклик билен гарап, нобатында сорады: — А сизиң бу ерлериңиз ничик? — Соңра ол келтеҗик чаласын аяклары билен гыбырдыклап, отаглары айланып чыкды: — Тертип-дүзгүн, арассачылык!

Ол хорланыпдыр. Онуң оңа-муңа геййән көне пенҗеги халпарып дурды. Онуң тос-тогалак йүзүниң реңклери өчүшип уграпдыр, мекир йылгырмасы хем өңкүси ялы ышнаклы дәлди, бирхили сырчасы гопан ялы болупдыр.

— Ери, гаражда механиклик этмек, ишикде ичалылар барада романлар окап отуран ялы дәл герек?

— Хэй, онданам бир гараж бормы, бары йигрими машын! — дийип, Петрович даннайҗылык билен айтды. — Бир Селең станция-да, не совук, не-де ыссы. Инне мениң Мария Филлиповнам... Сизиңем шоң ялы аялыңыз болан болса, даш галдырып йөресиңиз гелмезди: дараклыгыма басыпҗык гезмелемели болярын. — Ол өзи үчин кабинетден чыкарылан гитараны алды-да, цыганларың эдиши ялы чаласын тырңылдадып гойберди-де, бирден гөзлерини мөлердип, сүйкдүрип айдыма гыгырды:

...Аялымың дили эдил,
Кекре, ёвшан, аҗыбуян.

— Фёдор Григорьевич, сизде йүз грам арак тапылмазмыка? — дийип, ол гитараны диваның үстүнде гоюп сорады. — Азара галмаң. Мен өзүм.— Ол буфетиң янына барып, аңка-таңка болмакдан яңа ыза тесди. — Гап-гачларың көпдүгинәй, биз икимиз бүтин өмрүмизде-де шунча гап-гач дөвен дәлдирис!

— Ай, маңа-да гуяй — дийип, Литвинов мыхманына сын эдип ве шу кертме нагышлы тос-тогалак буфетде бары-ёгы бирнәче табак билен ики саны күрүшге болан ве шу чаласын пыяда хожайынлык эден чаглары хер ничигем болса гөр нәхили горы экен дийип ичини геплетди. — Мен, Петрович, аялың сени бакып йөрендир, сенем гарын саласың өйдүпдим.

— Ай, Фёдор Григорьевич, бириниң үстүнден гүлүп йөрүп нәтҗек! Мениң Муркам диңе бир ял биширип билйәр, онам шейле бир дузлы эдйәр велин, агзыңа дагыңа алар ялы дәл. Билени-битени өвүнмек! Муң үстесине-де, бу оңа йымпык, ол оңа туршу-

мыш. Ярым айлавда от аляр. Меңки, Фёдор Григорьевич, яшайыш дэл-де ылмы дил билен айданыңда — дуран бир пох.

Хемише болшы ялы, Петровичиң башы деррев айланып уграрды ве «иңңэн интеллигент» дилде геплэп башларды.

— Ругсат эдиң, мен сизе кичиҗик совгат эдейин. — Ол дашкы отага юмаланып чыкды-да, ики чүйше пиво билен бир дүзүм какыдылан такгаз алып гелди. Литвинов совгада агзы суварма билен гараярды. Такгаз харбы йыллардан бэри оларың өлемен говы гөрйэн хөреклериди.

— Вах, ода горсалан картошкаҗык болсады, ядыңа душйэндир, гапдалы янанҗа, дишлең арасында хүтүрдейэн!

— Яволь! Сизиң мажордомихаңыз, белки-де, оба флорасының шол сада өнүмини саклаяндырам.

Оларың икисем кухня бардылар, тэ Литвинов балыгы чаласын ардышдырып, сүйүм-сүйүм эдип табага гоюшдырып чыкянча, Петрович табагың дешиҗеклерине отлучөп сокушдырды, олара киченрэк картошкалары дүртүшдирди ве духовканың ичине сокды.

— Ери, хер ничигем болса, сен ничик яшаярсың?

— А ине шейле: эдил яланач бөлегиң билен гарынҗаң хининиң үстүнде отуран ялы — диййип, Петрович хесрет билен улудан бир демини алды. — Сизиң шофёрыңыз болмаклык онуң дурмуш стандартына кыбап гелмейэрмиш, хызматкэрликмиш. Хэзир механиклик эдйэрин — гөрэймэге, мен персона грата хем велин, бу-да лайык дэлмиш. Сен, эдил хер етен итиң арт аяҗыгыны галдырып гечйэн, хол көче тумбасы ялы диййэр. Муны өнүмчилик прокламациясы манысында айдяр. Сизиң гаражыңызың янында яшаяркак халамады, өйденичерлең отагы диййэр. Хэзир маңа отаг субсидирледилер — олам яранок: өзбашдак квартира дэлмиш, гоңшы аялларының бири сөлитемиш, бейлекисиниң дили узынмыш. Квартира тапмалымышым! Ине бизиң яшайшымыз ничик.

— Сен җай диййиб-э гелен дэлсиң? — диййип, Литвинов үшерилди.

— Сизиң резолюцияңызы мен өңүнден билйэн: «өйчүлериң» янына иберерсиңиз. Билйэн... — Петрович шытырды эшидилйэн плита тарап өврүлип ысырганды, ол ерден эййэм йымпыграгада якымлы ыс гелйэрди. — Ине инди етишди...

Догруданам, отлучөплере дүртүлен картошка бишен экен, хатда бирнеме яныбам башлапдыр... Ол түтеҗек болуп уграпдыр. Петрович оларың бирини отлучөпден айырды-да, бир аясындан бейлекисине оклап, юмругы билен уруп ярды. Ол мисли ачылан ялы болды. Онуң якымлы крахмаллак ичинден одуң гойры түссе ысы гелйэрди. Картошкадыр, такгаз билен гарбанып, пивоны

ховлукман ичдилер. Петрович гитараны алды-да, гужурлылык билен тыңңырдадып, ене айдыма башлады:

Аялымың дили эдил
Кекре, ёвшан, ажыбуян.

— Ине сиз бир вагтлар: сычаның гөз яшы пишиги тутар дийипдиңиз. Тутды. — Башы гөз-гөртеле думанлап уграң Петрович агламжырап башлады: — Тәзе квартир тап дийип гүн беренок! Халыс алып ятансоң, профсоюза гитдим, «өйчүлериң» ячына ибердилер. Барып, шол Поперечная саташдым, ол мени шейле бир лексион билен чавлап гойберди велин, эдил яйдан атылан ялы дазлап гитдим. Аялым болса, ёк, бар, парткома гит диййәр. Ладо Ильичиң өңүнде, эдил кадрлар бөлүминиң өңүнде ичими дөкен дек йүрегимиң гатыны ачдым, эхли мемуарлары беян этдим: мениң оным әдил эртекидәки кемпир дек, диениңе кайыл геленок, гайтам барха бетер мөвч аляр дийдим...

— Ери, онсоң Ладо нәме дийди? — дийип, Литвинов йылгырмажак болуп галярды азара.

— А ол шей диййәр: мениң оглум бар диййәр, ады Гришкамы нәмеми, эжеси оңа шол эртекини окап берипдир велин, шол оглан геңиргененмиш: гожа бирхили гең адам, алжырапдыр, балыжакдан бада-бат тәзе кемпир дилемели экен диенмиш.

— Ай, нәме, эрбет маслахатам дәл ялы...

— Башарамок, Фёдор Григорьевич. Дөрән ягдай, шол никаны ёк эдип, өкжәни гөтермеги салгы берйәр... Эмма дартыш гүйжүне хөтде гелип билемок. Сөййән оны, шол реңкленен сачы кесилмиш ферштелейәңизми? — Ол чекинжеңлик билен гаранжаклады. — Ине ол маңа немецче геплешмеги хем гадаган эдйәр, гелшиксиз диййәр.

Ол ене-де гитараны гарбап алды-да, гөзүни гыпып гойберип, дивноярскили гызларың частушка айдян часлы сеси билен, айдыма гыгырды:

Яш машгала болуп майыл,
Кемпирине дәлмиш кайыл,
Өйтмәң: гожаң аклы чашяр—
Хил угрунда ол чалышяр.

Өңки, жалай Петрович бир секундлык гөзе каклышды, гөзе каклышыбам йитрим болды.

— Ери, нәме дийип гелдиң?

— Гитара дийип... Ёк, ялан сөзләп отурмайын. Аялым иберди. Онуң келлесине угурсыз пикир гелипдир: Мурка Сагкенарлы

боласы, халкы гүлүшдирип йөреси гелмейәрмиш, диспетчериң көмекчисинденем бир җәр боларны диййәр! Хакыкы хүнәр аласы, кранчы боласы гелйәр. Ол ериң малия базасы говумыш: гызларам мүң бәш йүз дагы газанярмыш.

— Кранчылыгы окаҗак боляр?

— Хава-ла. — Петрович ене-де агламҗырап башлап, ялбарды: — Фёдор Григорьевич, голдавериң, оны диспетчерлик будкасындан гойбермейәрлер. Халк оны говы гөрйәрмиш, ә? Кадрлар бөлүмине өзүм бардым, гойбереноклар, догруданам, саг кенары абрайлап йөр диййәрлер. Ине онсоң ол маңа: сен узак вагтлап начальниклериң янында болдуң, сен оңа айт, эгер гойбермеселер, башымы алып гидерин диййәр. Гидерем. Хошлашыбам дурмаз!

— Гитсе гитсин-дә, ене гарын саларсың.

— А мен?—Петрович бейлесине өврүлди-де хамсыкды.

— Шуның кемди-ә! — диййип, Литвинов халамазлык билен сеңригини йыгырды. — Онуң хайышдында хич хили эрбет зат ёк. Кранчылар болуп дүшүнҗели, эрк-ыгтыярлы адамлар ишлемели, ылмы дәл-де, йөнекей дилде айданыңда-да, сең ялы болгусызлар дәл... Бар-да, бир ювун.

Петрович галҗаңлык билен улудан бир демини алды-да, йүзүни аясы билен сүпүрди.

— Соңкы элли грам артык дүшүпдир өйдйән — диййип, ол утанҗаңлык билен дүшүндириш берди. — Мениң кадрым барада унудаймавериң, болярмы? — Онуң сесинде Литвиновың ек йигренйән ялынҗаңлык эхеңи яңланды. Петрович дашкы отага чыкып, гапыны усуллык билен япды, соңра икинҗи гапынам шонуң ялы сересаплык билен япып чыкып гитди. Бу болшам онуң гылыгындакы тәзе затды.

5

«Биз саңа ынанярыс, Олесь!»

Поперечныларың улусы гурлушыгың начальнигиниң бу сөзлерини йыгы-йыгыдан ятлаярды. «Ынанярыс!» Ол бу сөзлери инди ишлемели болҗак башга бириниң экскаваторының кабинасына Надточиевиң ызысүре гирип барярка ятлады. Ядына салды-да йылгырды. «Ынанярыс!» Ол үстүнлик газанҗакдыгына шүбхеленмейәрди. Онуң шәхди ачыкды. Яз сәхери Онь дерясының үстүнден яңы инип ограпды, экскаватор сусагының сүйнмек ызлары нәме үчиндир айыл-сайыл билдирип дуран керт диварлы эгирт чәге карьерини яшылымтыл үмүш-тамыш шинди гаплап дурды. Яңы агарып угран даңың түм гараңкылыкдан согруп алан бу зат-

лары башга бир планетадан учуп гелен җандарларың эдишдирен сырлы ишлерине чалым эдйәрди. Ики саны эгирт улы машын мисли шол җандарларың икиси ялы болуп, бу эмели чөкетликде дурдулар — оларың бири сусагыны ере дирәп иркилҗирейән ялыды, бейлекиси болса бойнуны бир гапдала узадып, сүңклек аягыны дартып, дүйшүнде геринҗирейән ялыды.

Надточиевиң ядына шейле деңешдирме дүшди, онуң ызысүре гелйән Олесь болса өз өңки биле ишлешен йигитлериниң машынларыныише башарҗаңлык билен тайярлаяндыкларыны, өзүниң көмеге гелен адамлары велин, йыгнанышанам болсалар, хич зат этмейәндиклерини гөрмәге етишипди: олардан икиси диварың дүйбүнде чилим чекишип дурдулар, гирденек, голлары узын маймынҗыга чалымдаш, гүрләнде накыл барыны айдян электрикчи «Крокодил» журналыны окаярды, дөшлек, мама дишән йүзи чытык слесарь болса алкымыны говшурылан голларының үстүнде гоюп, эпишгеден гүндогара гарап дурды.

— Ине, ёлдашлар, мен сизе тәзе начальник алып гелдим. Онуң ады Александр, какасының ады билен айданыңда Александр Трифонович, онуң фамилиясыны болса бүтин юрт билйәр. Ёлдаш Поперечный сизе көмек бермеги йүрегине дүвүп, өз машынындан сизиң яныңыза мейлетинлик билен гечди — дийип, Надточиев таныштырды, Олесь бу затларың айдылышының гөз-гөртеле дабаралы эхеңинден, экипаж билен илкинҗи душушык бу көпи гөрен гурлушыкча хем басмарлайҗы тәсир эдендигине дүшүнди.

— Салам. Мыдар ничик? — дийип, Олесь өзүниңем Надточиевиңки ялы тебигы болмадык гуҗурлы сес билен геплейәндигини сызып айтды.

— Мыдар нәме ишлесин, дидар, турдугымыз дава гурдугымыз—дийип, хеммелериң деригине маймынҗыга чалымдаш җогап берди.

— О нәме бейле? Машын говы, кемсиз-көссүз, йигитлерем говы. Мен сизе сын этдим. Угруна болмаян вагтларам, элбетде, боляндыр. Инди биле угрукдырҗак боларыс..

— Бош халта дик дурмаз — дийип, электрикчи җогап берди. — Ери, ишледип башлалымы?

— Башлалы.

— Маторлар выззылдап башладылар. Машын оянды, онуң дамары уруп башлады. Олесь гаранҗаклады. Асманың ягтылып угран фонунда Надточиевиң ишикде дуран гөвреси айыл-сайыл гөрнүп башлады. Онуң йүзи гөрүнмесе-де, эгинлерини гысып дуршундан, салланып дуран ашакы додагына елмешен папирос галындысындан Олесь онуң толгуняндыгына дүшүнди.

Рычагы басды... Экскватորың голы херекете гелди... М[illegible] алып, машыны өңе сүйшүрди. Сусагың дишлери япын йүзүне хаяллык билен батды. Олесиң эли гутулыпдыр. Богунлары гымылдаярды, мускулларына өңки гүйҗи гайдып геләен ялы. Шейле-де болса Олесь айратын, усса махсус болан үйтгешик дуйгусы билен бир зады: бу дөрт мүң ер газыҗының дерегини тутян полат ләхең билен онуң бейниси болуп хызмат этмели адамың, ягны өзүниң арасында герекли сазлашыгың, иң бир чылшырымлы зәхметем бегенҗе өврүйән гатнашыгың ёкдугыны сызды.

— Сизиң мунңыз сазланылманмыдыр нәмеми? — дийип, ол душүнмезлик билен гаранҗаклап сорады.

Олесе дөрт җүбүт гөз сын эдйәрди. Олардан үч җүбүди ярытмазлык билен гүлүмсирәп, бир җүбүди болса ойланҗаңлык билен сынлаярды.

— Ай нәме, Александр Трифонович, хак айдярсыңыз. Машыны профилактика үчин ики-үч гүнлүҗек ишден айрагада, онсуны мушсуны сазларыс—дийип, Надточиев мүшдүги чейнем-чейнем эдилен папирос галындысыны пүфләп гойберип җогап берди. Ыздан:

— Я валлай! — дийлен сес эшидилди.

— Ай, ёгсам нәме: илиң дерди — хахахай, өзүңки — вах-вах-ай дийлени-дә.

Ол толгунмадан яңа инди йителен шол усса дуйгусы билен диңе бир машыны дәл, адамларыңам нәхилидигини сызып, биринҗи җүмләни готур слесарь, икинҗисини болса маймынҗыга чалымдаш электрикчиниң айдандыгыны сызды. Ол бейлеки икисиниң ярытмазлык билен дымып дурушларыны хем сызды. «Кабул этмедилер, ынананоклар—дийип, ол аңшырды. — Ынананоклар, ичлери янгынлы. Профилактика? Герекди велин, шу вагт мүмкин дәл... Хәзир диңе иш герек». Ол хәли-хәзирликче ремонтсызам оңарын дийип җогап берди-де, машыны ишлемели орнуна гетирди-де, беркидип гойды. Онуң тәзе ердәки илкинҗи иш гүни, агыр, кинели төтәнликлерден долы иш гүни ине шейдип башланды.

Олесь дишлерини берк гысып, авлаҗак авыны нышана алян авчы дек үнсли дартгынлык билен өңе сиңе середип, өз демир отургыҗында отырды. Басым комбинезонының голтукларының ашагы гаралды, өл-мыжжык болан көйнеги херекетине пәсгел берип башлады. Чекгелеринден инен дер дулукларындан сырыгярды. Олесь маңлайына елмешен сачларыны гаңтарҗак болуп башыны силкип гойберенинде, агыр дер дамҗаларының приборлар тагтаҗыгының үстүне дамандыгыны гөрди. Машының херекет цикллери хаялды, тагашыксызды, шовсуз чыкярды. Онуң чүйүң дергине чекиҗи бармагының үстүнден индерип дуран дек дуйгы гаплап ал-

ды. Иш оны бегендирмән гахарландырярды, аңырсыны бәрсине гетирйәрди.

Ызда кәте гүрлешйәрдилер. Моторларың хыззылдысы зерарлы ол сөзлери селҗерип билмесе-де, гөвнүне, гүррүңиң әхеңи кинаялы, душманчылыклы ялыды. Олесиң йүреги барха чишйәрди: мелгунлар дийсәним, сиз дийип, өз йигитлерими ташлап гелдим. пәк йүрек билен сизе көмеге гайытдым, а сиз болсаңыз?

Ол шейле бир сурнугыпды велин, мотор дурандан соңам бирнәче минутлап не элини гымылдадып билди, не-де аягыны. Ол өзүне хич зат диймән дагы этмән, «негативлериң» ызлы-ызына ашак дүшүшлерини, өзүниң отурмагыны довам этдирйән кабинасына оларың гаранҗаклайышларыны гөрүп отырды. Ана, электрикчи нәмедир бир зат дийди. Хеммеси гүлүшди. Өзлерини машының нахархана элтмели болан ёл өврүмине гитдилер. «Мениң гитҗегимем сорамадылар, хатда маңа бир зат сатын алмак герекдигини, дәлдигини билҗегем болмадылар» дийип, Олесь ичини гепледи. Ол эдил кеселхана кроватындан дүшйән дек, усуллык билен отургычдан дүшди. Шейле бир геринди велин, сүңклери шокурдады гитди. Ол эндамыны язҗак, сурнукдырыҗы ядавлыгыны айырҗак болуп, бирнәче гимнастики гөнүкме этди.

— Доган җан, доган җан — дийлен сес ашакдан эшидилди. Бу Борисди. Ол мотоцикли гелипдир-де, моторыны өчүрмән, гарашып дуран экен. — Ери, сизиң ягдайыңыз ничик?.. А менде болса шол «Негатив» шейле бир җан чекйәр велин, хей гояй. Йөне велин онуң келлеси еринде отурдылмандыр өйдйән, бар күйи-көчеси газанч, билени битени «Индияда» гуруняп хүтдүги. Бизде о ердәкиден көпрәк газаныпп болҗагыны билди велин, эдил галдыраберди-дә... Ери, а сизде ничик?.. Бу «Җепасы хайран» артелине гөз гөркезип билдиңми?

Олесь басганчаклардан хаял дүшүп гелйәрди. Гөвнүңе болмаса, йыкылҗак-йыкылҗак ялыды. Оңа нәме боландыгына дүшүнип билмедик доганы көмек бермек үчин ёкарык чыкып башлады, эмма Олесь онуң элини совды.

— Өвренишмезликден ядапдырын... Ики бутерброт билен бир чүйше пиво гетир — онуң бар айданы шу болды. Ол өзүни демир басганчакларың үстүне гойберди-де, пикире батды. Арка тарапында яңланан авылы накылың — илиң дерди хахахай, өзүңки вах-вах-ай — маңысы оңа бирден дүшнүкли болды дуруберди.

— Гөр, сиз маңа нәҗүре дүшүнен экениңиз-ә — дийип, ол ичи янгынлы сесленди. — Ек, заңңарлар, дагысыны-ха билемок велин, мең үстүмден гүлмек сизе миессер болаймаса герек. Мен

сизи, ловедеңлер, бэй, гымыллатдырын-а. Йөне май аларыма пурсат берсеңиз боляр. — Ол шу сөзлер билен гуҗурланан ялы болуп, ене кабинасына гирди-де, өңки машынының тайы болан бу машының нэме үчин диен этмейэндигине, онуң бөлеклериниң нэме үчин эдил гурагырлының аягы йөрэнде шокурдашы ялы шокурдаяндыгына дүшүнмэге җан чекип, эдара эдиш механизмлерини барлашдырмага башлады.

Ол томсуна ише аксовулт җалбар ве кешдели украин көйнегини гейип гитмеклиги эндик эдипди ве шоны көмекчи слесардан өңңе йигитлериң хемесинден талап эдерди. Мунда болса онуң комбинезоны бирнэче минудың довамында гаралды гитди. «Машыны хар дүшүрипдирлер, мелгунлар, угруны индемэндирлер» дийип, ол ичини геплетди-де, кеселиң диагнозыны гоян доктор ялы, йүкүниң еңлэндигини сызды. Кабинаның ичиниң онсуны-мунсуны тертибе салмак үчин экипажы сменадан соң алып галмаклыгы йүрегине дүвди. Өз йигитлерине өң муны ятладып дурмалы болмаярды. Олар хемме зады тертибе салман өзлери хем гайтмаздылар: пола екеҗе отлучөп гачанам болса айырярдылар. Вах, йигитлер, йигитлер! Сизиң билен гөр нэхили говуды!

Эмма кабинаны тертибе салмак барадакы теклиби «негативлер» кабул этмеди.

— Хут мениң өзүм-э галып билҗек дэл, аялым агшамкы сменада ишлейэр, чагамызы галдырара адам ёк — дийип бири җогап берди.

— Артык ишлэнимизе хак төлемек үчин сизде ругсат бармы, ёлдаш начальник? — дийип, гашлары түйлек гурчуга меңзэп дуран буруплак, чигинлек адам сорады. Онуң ады Рубенди.

— Тапыпсың мугт ишлеҗек акмагы! Бизе орден даканоклар ахбетин...

Диңе йүзүни мама дишэн дымма өз: «Я, валлайдыны» дийди-де, разылык берип баш атды. Онда-да, шол маймынҗыга меңзеш электрикчи өз шкафҗыгыны япып дуршуна шеребесини пүркмэн оңмады.

— Эдил болайды, говуҗа көмекчиҗик, теҗрибели, кавелерия конюшнясының азманы болуп хызмат эдипди. — Соңра ол эсгермезлик билен «хош» диен болды-да, ёлдашларының ызындан етмек үчин автобуса тарап ылгады.

Ине онсоң, Олесь, шөхрады адамлары бирлешдирмэге, җебислешдирмэге, рухландырмага мыдама көмек эдйэн танымал Олесь Поперечный алҗырады, эдил солдатлары ызы билен атака окдурылмадык командир дек алҗырады. Ики болуп галмаклыгың ма-

нысы ёкды, онсоң Олесь яңкы готур билен пыядалап карьерден чыкып гитдилер. Ол экипаждакы бейле оңшуксызлыгың себэбини билҗек болуп дырҗашды. Готурың гүррүңдешлигиниң угры ёкды. Ол өз эхли дуйгуларыны аңлатмагың эбетейини тапян «я валласындан» хем-де нэхили дүшүнсең дүшүнибермели «хава» я-да «ёкдан» башга хич зат диенокды. Елларының айрылышян ери болан Электрофикация проспектиниң бурчунда готур элини узадып хошлашып гиденден соң еке галан Олесь ярылды: «Гидерин, барыңыза туф дийип гидерин! Дерс дөрҗейэн томзак дек дөрҗениң йөрүң. Сизи даргатсалар, хак эдерлер. Ылханатлар...». Эмма шу пурсатда, электрикчиден эшиден накылларының бири ядына дүшди дуруберди: «Бүрэ гахар эдип, поссуныңы отламак.» Шейле болуп чыкярмы? Олесь йылгырды.

Йөне велин Олесь өйүне гелип гиден доганына бу затлар барада зат айтмады. Эртеси гүни экскаватор забойдан профилактика чыкарылды. Олесиң өңки ынамы дессине гайдып гелди. Ол сыкылык атып хиңленен болуп, эгирт машының хемме ерлерини слесарлар билен бирликде гөрүп чыкды, онуң айры-айры бөлеклерини барлашдырды, дартмалы ерлерини дартышдырды, гойбермели ерлерини гойберишдирди... «Ек, гадырдан үлпетлер, Олесь Поперечный энтек өзүни гөркезер!..» Узынлы гүн ишледилер, электрик ышыгында хем ишледилер. Ол гараңкы кемсиз дүшенсоң ерземинлерине барып етди ве агшам нахарының башында аялының Берёзавая көчесинде, өзлериниң салынян җайларының гапдалында ничембир җоялар газышдырҗакдыгы барадакы арзув-хыялларыны диңлэп отурышына бирден иркилендигини билмэн галды. Йөне велин, даң атып атманка еринден зөвве галып, чешмэ ылгады, йүзүне гошавучлап сув сепишдирип, эртирлигини телли-пелли эдинди хем-де тэзе машының йүрегинден туруп уграндыгыны сызмак билен забоя тарап уграды. Ол машына сиңдирен зэхметиниң рехнедини гөрҗекдигине ынанярды. Профилактика гутарылып, машын ене-де карьере гетириленден соң, үтүкленилен җалбардыр аксовулт көйнек гейип, ише безенип гелди. Хатда электрикчи яңсылама билен: «Бизиң Иван гөр нэ беземен, хер йыл тэзе гейип геземен» диенинде-де, ай биз шейледирис диен ялы эдип гөзүни гыпып оңайды.

Эмма Олесиң эден тамасы бу гезегем чыкмады. Машының говрак ишлейэндигине сөз ёкды, эмма гүнлүк норманың ерине етирилмеҗекдиги илкинҗи сагатда аян болды. Ене-де Олесиң кейпи гачды, гөвнүне болмаса эбеди орнашан суслуга ене-де сменаның ахырында зордан хөтде гелип билди. Өндүрилен ишиң хасап эдилерине гарашман, Олесь автобуса тарап мытдылдап уграды: ол

ёлдашларының лапыкеч назарларыны гөрмесе, өзүне какдырылышы айдылан ене бир авулы накыл эшитмесе кайылды.

Онуң гылык-хәсиети хем ёйлуп башлады. Гызып уграды. Сәхел бир зада ярылып, дер-газап болярды.

Ине гарашылмадык ерден оны управлениййә чагырдылар. Ол якымсыз гүррүң болҗакдыгыны сызып, йүзүни саллап барярды. Ол гөр нәче йыларың довамында иң говуларың бири хасапланярды! Адреслер үйтгейәрди, машынларың маркалары өзгерйәрди, Олесь Поперечныныӊ уссалыгы велин мизәнокды, ол уссатлыгыны илден гайгырман, мыдама өңде бармага эндик эдипди. А инди болса... маглуматлардан адыны өчүрйәрлер, онуң адыны тутмага утанярлар... «Биз саңа ынанярыс, Олесь» диен җүмле гулагыны шаңладып дурды. «Ай нәме, диймек, инди саңа ынанмагам болҗак дәл-ле, әхтимал, гүррүңем шу хакда болса герек...» Ол эдил аякларына гуршун гуйлан ялы болуп хаяллык билен басганчаклара басып ёкарык чыкды. Петиниң кабинетиниң гапысыны чекинҗеңлик билен ачды Мүнлилик билен: «Салам» дийди. Инди Петин: «Ине акыллы маслахата гулак асман, масгара болдуң» дийсе герек.

Йөне велин бейле болмады. Петин хемишеки Петинди. Отурмага стул гөркезди. Секретардан Надточиеви чагырмагы хайыш этди, оны чагырып гелйәнчәлер, Поперечныдан саглык-аманлык сорашды, Березовая көчесине хачан гөчҗекдиклери барада сорашды.

— Ине бизде бир теклип дөреди—дийип, Надточиев ишикде пейда боланда, Петин айтды. — Сакко Иванович хәзир сизе айдар.

— Сиз, Александр Трифонович, бизде иң теҗрибели ер газыҗы — дийип, Надточиев бир гапдала гарап, бирхили кынлык билен айды. — Ишлери долы герим билен яйбаңландырмаң өңинчәси, биз «Уралецлериң» ишини говурак гурамалыдырыс... Гепиң гысгасы, сизе экскаваторчыларың үстүнден старший болмаклыгы теклип эдйәрлер, басым шейле везипе болҗак.

Олесь инженере сораглы назарыны дикди. Надточиев онуң йүзүне бакмаҗак болуп, гөз-гөртеле җан чекйәрди. Поперечный алҗырады.

— Менми? Хәзирми? Нәме себәпден? Нәхили битирен хызматларым үчин?.. Мени инди маглуматларда гөркезмәге утанярлар.

— Ери, боляр. Шу ерде үчимизем коммунист. Яшыр-юшурсыз гүрлешели — дийип, Петин Олесе диканлап гарама билен айды.— Маглуматлар!.. Хава, сиз мамла. Биз сизиң өндүриҗилигиңизи

маглуматда гөркезёмзок. Бейик трибунадан ады тутулан Александр Поперечныйың дөрән кәбир ягдайлар зерарлы — оларың нәхили ягдайлардыгыны болса сиз оңат билйәрсиңиз — ызда галмаклыгына ёл берип билмерис, бейитмәге бизиң хакымыз ёкдур.

«Ине, алмытымы алдым... Ядына дүшүшиче хич хачан хич заады өзгермейән кабинет бирден сарсан ялы болды, ондакы затлар губарлап гөрүнди, диңе назары ичинден гечип барян гара гөзлердир берк юмлан ган-петсиз додакларың инчемик чызыгы айыл--сайыл селҗертди.

— Диймек, онда, ол ерде, газетде Поперечныларың хайсысыдыгының адыны билгешлейин тутман чап эдипсиңиз-дә! — дийип, экскаваторчы Петиниң яп-яңы берен интервьюсыны ятлап сорады.

— Пайхасланып этдик — дийип, Петин такыклады. — Пайхасланып, Александр Трифонович. Сизи ёкары гөтердилер, халк сизиң адыңызы танаяр. Сизиң абрайыңыза шек етирмәге мениң хакым ёкдур.

— Шу зерарлам инди... Ине шу хәзир... — Олесь кынлык билен сөз гөзлейәрди.

— Сиз Сакко Ивановичиң теклибине догры дүшүнипсиңиз, хут шейле... Мешхур экскаваторчы ёкары чекилип башланды. Мунуң өзи пайхаса лайык, бизиң әхли дурмушымызың рухуна бап гелйәр, сиз муңа мынасып болдуңыз... Ёгсамам, эгер бериљҗек байраклары назара алсак, газанҗыңызам өңкиңизден кем болмаз. Мен шоң аладасыны эдерин...

Агыр дымшыклык ара дүшди.

— Букярмысыңыз? — дийип, Олесьювашҗа сорады. — Адамлардан букярмысыңыз. — Ол додакларыны ынҗылы кемшертди. Башыны яйкады. — Букуп билмерсиңиз. Эден этмишимиң гүнәсини чекерин. Я пәк йүреклилик билен өңки каддыма етерин, я-да ол ерден гидерин... — Соңра өңкүсинденем ювашҗа гайталады: — Гидерин!

Надточиев мисли диш агырысы алып барян ялы болуп, кабинетде гезмелейәрди.

— Биз сени хич яңа гойбермерис, Александр Трифонович — дийип, Петин эндиган сеси билен довам этдирди. — Сиз ялы адамларың аладысыны этмеклик бизиң борҗумыздыр. Гайталаярын, өңки газанҗыңызам болар, Берёзовайда берели диен җайымызам берерис. Умуманам, сизиң нәмә толгуняндыгыңыза мен дүшүнемок. Яшыңыз дургушыдыр. Сиз эййәм гөр нәче гүйчлер сарп этдиңиз... Онсоңам, өмрүңи экскаваторчы болуп өтүрәймели дәл ахырын.

Олесь демини хашлап алярды. Ол мисли хайсыдыр бир сөзе дүвнүп, оны түйкүрип айрып билмейән ялыды. Соңра ол тей ахыры шол айтҗак сөзүни айтман, кабинетден чыкды. Басганчаклардан ашак дүшүп, көчә чыкды. Хемме задың өңки-өңкүлигине галандыгына мисли аңк-таңк болан дек, эйванҗыкда аяк чекди: гүн шугла салып дурды, эдил асфальтдан гөгерен ялы болуп отуран лиственницаларың япраклары шыпырдаярды, оларың шахаларының арасындакы гушҗагазлар болса җирк-де-җиркди. Үсти, эгин-эшиклерине хек чаңы сиңен гызлардан долы машын баряр. Ек хич зат өзгермәндир, муңа гең галан Олесь Поперечный өкҗелериниң налыны асфальта гыҗырдадып, аякларыны зордан өңүне атып уградь...

Ыздан чаласын әдим сеси эшидилди. Кимдир бири етип гелйәрди. Надточиев экен. Олар бирсалым дымшып янашык гитдилер. Соңра эскаваторчы инженериң мәхнет элиниң өз гураксы кичиҗик элини берк гысяндыгыны сызды.

6

— ...Ынанаңокмы?.. А мен гөзүм билен гөрдүм. Өз кабинетимиң эпишгесинден хут өз гөзлерим билен гөрдүм. Онуң ызындан етип дурузды, эллерини гысмага ве бир зат-бир затлар айдышдырмага башлады, эллеринем эдил сахнадакы ялы булайлашдырырды дурды. Соңра олар биле гитдилер. Онуң Поперечнә нәмелер яңраныны билип дурун-ла!.. Гахарымдан яңа, айтҗак сөзүми тапамок.

Әр-хелей Петинлер агшамлык нахарларыны яңы эдинипдилер. Вячеслав Ананьевич эгни пижамалы, аягы юмшаҗык туфлили, өз сөйгүли креслосында торшериң астында отырды. Дина Васильевна онуң гаршысында, диваның үстүнде орнашыпды. Ол диваның үстүне аягы זады билен чыкып, бир күнҗеге гысылып отырды ве әриниң үсташыр нирәдир бир ере алҗыраңңылык билен гараярды. Ол янына гелип, гысмылҗырап башлан көпек Чионың аркасындан сыпалашдыряндыгыны аңшыранокдам.

— ...Биринҗиден, муңа сыясы дилде икийүзлүлик дийилйәр. Икинҗиден, мунуң өзи элементар инженер этикасының гөдек позулмасыдыр. Үчүнҗиден, мунуң өзи маңа Эдилен дейюслыкдан башга хич зат дәл... Эзизим сен диңлемейәрсиң... Соңкы вагтларда, сен гөвнүме болмаса, мең ишлериме гызыкланмаңы гоюпсың.

— Ек, ёк, диңлейәрин. «Үчүнҗиден мунуң өзи дейюслыкдан башга хич зат дәл...» Ери, олар гитдилер, онсоң нәме болды?— Ол өзүниң, мегерем, хесретли пикирлерине гүмра болуп, өңкүси ялы әриниң үсташыр гарап дурды.

— Гөвнүме болмаса, саңа нэмедир бир зат боляр. Сен — сенем ялы, сен дэлем ялы. Шол ерде, адада болуп гелеңсоң, менден бирхили дашлашыпсың. Инс хэзир мен саңа гахарымы депэме чыкаран зат барада гүррүң берйэрин, сениң болса гөвнүң ниредедир алловарраларда гезип йөр.

— Ек, мен диңлейэрин. Барынам эшитдим. — Дина аякларыны дивандан саллады-да, ити янындан бейлерэк итекледи. Инди ол үмзүгини чалажа өңе атып, гөни отырды; Петин эдилҗек якымсыз гүррүң үчин чагырылан адамлар ине шейдип отуряр лар дийип пикир этди.

— Мен хеммесини эшитдим — дийип, Дина сөзлери билгешлейин перт-перт эдип айтды. — Эшитдим, эгер сен мениң пикирими билмекчи болян болсаң, шол адам гахар этмек билен хак эдипдир. Онуң ызындан етип, элини гысан Надточиевем мамла. Менем, мегерем, шейле эдердим. — Онуң сүйнмегрэгеде гоңрас гөзлери кирпик гөзенеклериң аңырсындан Вячеслав Ананьевиче диканлап гараярды. — Гөрйэрмиң, мен сениң екеҗе сөзүңем сыпдырамок.

— Эмма сен габахат затлар айдярсың ахырын. — Петиниң инчеҗик бармаклары торшериң текҗеҗигини тыркылдадып башлады. — Мен Поперечнэ нэме ёкуш дегиҗи я кемсидиҗи зат айданмышым? Ёкары иш чекмеклик, нэме эйсем гаты гөрмели затмышмы? Ол яш дэл, ядапдыр. Хатда метал хем ядаяр ахырын. Мунда болса говы хак төленилйэн шоңа мынасып бир везипе бар. Башгача нэхили болуп билсин ахырын: Поперечныны ёкарда танаярлар, бирденем ол йитирим болса нэхили болар. Мунуң өзи хеммэмизе, шол санда маңа-да етҗек гаралыкдан башга зат дэл. Биз болсак Оньгурлушыгың байдагыны белент тутмалыдырыс. Ханы бир пикир эдип гөр, нэме шейле дэлми эйсем?

Вячеслав Ананьевич бу затларың барыны мылакатлы, эглишикли йылгырып, сабырлылык билен дүшүндирди, Дина болса гашларыны чытып, хырчыны дишлэп, шол өңки дартгынлы ягдайында отырды.

— Ек, бейле дэл, байдак... абрай. Бу затларың бары, Гоҗаның айтмагы говы гөрши ялы гүлала-гүллүк боланда говы. Сен багышла велин, шу халатда сең болшуңдан Поперечныныц болшуна говурак дүшүнйэрин. Менем эдил шоң эдиши дек эдердим. — Аял аяларыны шейле бир гысды велин, олар агарды гитди. — Сен оңа гизлигин дезертирчилик теклип этдиң. Ол гахарланды. Онуң дерегине мен болан болсам, менем гахарланардым, хер бир выжданлы адамам гахарланарды.

— Онда нәме эйсем, мен выждансыз-да! — диййип, Вячеслав Ананьевич еринден зөвве галып сесленди. Онуң берк юмулан додаклары билдирмейәр диен ялыды.

— Мен оны диемок. Мен диңе сен оңа этмиш этмеги салгы берипсиң диййдим. Мен шол Олесь ялы адамлары аз танаян, йөне, гөвнүме болмаса, олар гаты намысҗаң ялы... Ханха Иннокенти Савватеич өз адасыны бермеҗек болуп йөрши билен хата эдендиги барада өзи Москва хат язды... Бу аҗап дәлми эйсем?!

— Вах, сениң энтек түрканадыгыңы! Эдил чага-да! Шол Седыхың йөне бир бурны оңат, ол ёкардан елиң ханҗак өсҗекдигини ысырганып билипдир. Ел өз угруны үйтгедипдир велин, олам дессине елкенини үйтгедипдир. А Поперечный болса бир күтек, кесир хохол. Оны ат-абрайлы этдик, мениң хут өзүм макалаларымда ве берен интервьюларымда онуң адыны телим гезек тутдум... Дүшүн ахырын, шол адамың дәнҗиремеси зерарлы гурлушыга сәхелче-де болса гаралык етмегине ёлбашчы адам хөкмүнде ёл берип билмерин. — Вячеслав Ананьевич инди өзүни эле алып, ене-де кресло гечип отурды ве ене-де шепагатлы тербиечиниң эхеңи билен гепләмәге башлады. Эмма ол аялының өңкүси ялы дартгынлы, эдил онуң кабинетине кабул эдилишиге гелен ялы болуп отурандыгыны гөрмән дуранокды. Йөне, инди Динаның гөзлери эрини илкинҗи гезек гөрйән дек, оңа гызыкланма билен сын эдйәрди.

— Умуман, сен нәме үчин адамлар хакда мыдама шейле эрбет пикирде? — диййип, Дина бирден сорады.

— Билер болсаң, эзизим, мениң улы дурмуш теҗрибәм бар. Шол теҗрибе, тә адам өзүниң говудыгыны субут эдйәнчә, онуң барасында эрбет пикирде боланың говудыгыны салгы берйәр.

— А нәме үчин терсине дәл?

— Партия мени шейле бир везипә белләнсоң, мениң садасыран болуп йөрмек мүмкинчилигим ёк. Мениң ялы тутумы улы адамларың иллер билен гатнашыгында такык хасапланылан, иңңән мәкәм йөрелге болмалыдыр. Сениң ынам эдйән адамың, йүрегиңдәкини айдып, ичиңи ынанян адамың бирден саңа дөнүклик эдәгеде душманың тарапына гечип отурыберсе, эйменч боляр ахырын... Ине шейле... Онсоңам, белки, бу хакда бес эдерис. Мениң онсузам шу гүн аңрым-бәриме гелди... Говусы, гүррүң бер, мениң эйҗеҗигим шу гүн нәме билен мешгулланды?

— ...Йөне сен догры айтдың, хеммеси ада шол язкы гидишликден башланды. Маңа шол ерде бир зат болды. Ёк, ёк, ынҗалыксызланма, айратын бир болан зат ёк... Сен эййәм билйәрсиң ахырын: агдарылан машын, мениң көмегиме мәтәч адамлар, чы-

датмаҗак агырысына дөз гетирип, дүйшүнде иңлейән шол сакгаллак адам... Нәтаныш, эмма өрән гызыклы адамлар. — Дина, өзүне нәме боландыгына дүшүнмәге чалышян дек, бирхили ойланҗаңлык билен геплейәрди. — Сен билер болсаң, элбетде, мунуң өзи теңем велин, гөвнүме болмаса, шондан соң мен говурак гөрмәге, говурак эшитмәге башладым. Ине, сениңем нәхилидигиңи говурак гөрүп башладым. Сен акыллы, эденли, тутанъерли, эмма...

— Әзизим, мен йөнекей совет адамсы, мен өз мәхрибаң, мылайым аялҗыгым тарапындан шейле үнсли өвренилмеклиге мынасыбам дәл. — Петин креслосындан туруп, аялыны гуҗаклаҗак болды, эмма аялы умсумлик билен чете чекилди.

— Ёк, өз гүррүңимизи тамамлалы. Ине сен, мениң ишлериме гызыкланмаярсың дийип, маңа игенйәрсиң. Эмма, билер болсаң, догрымы айтсам, мен сениң ишлериңе диңе хәзир, инди гызыкланып башладым. Мен, йөне, гөвнүме болмаса, сениң көлегәң, сениң яңың болмагымы гоюп, өзүм дил ачып башладым, эшидйәрмиң, мениң өз пикирим дөреди. Ине онсоң мен мунуң, мениң өз пикиримиң саңа гызыксыздыгыны, сениң гахарыңы гетирйәндигими гөрйәрин. Сен диңе бир зады, мениң хә берип йөрмегими, саңа тагзым этмегими ислейәрсиң... Бир адам маңа сен бир пишиҗек-дә дийди.

— Элбетде, шол бейик пәхимдар Надточиевдир. Шол бихепбеден оңлулыкдан өзгеси чыкар... Мен сениң нәме үчин оңа хошнут гараяндыгыңа хич дүшүнип билемок...

— Муны Василиса айтды. Онда адамларың хайванлара болан чалымдашлыгыны селҗермегиң тәсин башарныгы бар. Гоҗа—айы. Ай нәме, догры...

— А мен? Шол аҗап тагбырчы гыз мени киме меңзетди?— дийип, Вячеслав Ананьевич гүррүңиң якымсыз темадан совлуп уграндыгына бегенип, гөз-гөртеле йүки еңлеме билен айтды.

— Сенми? Билер болсаң, ол нәме үчиндир айтмак ислемейәр. Хер нәче ялбарсамам айтҗак дәл дийип дур.

— Гең зат. Мениң оңа эден хич хили яманлыгым ёк ялыды. Мен мыдама...

— Ана ене башладың... А нәме үчин ол сең хакда эрбет пикирдедир өйдйәрсиң? Ол гаты шепагатлы гыз. Ине, шол механик Павел Васильевич Дюжев хакда, ол гыз...

— Нәме? Сен онуң адына нәме дийдиң, Павел Васильевич?— Петин бада-бат экезленди. — Шол Дюжевиң ады Павел Васильевичми? Сен муны магат билйәрмиң?

Дина эрине геңиргенме билен серетди. Ынҗалыксыз назар чекгесинде, гарамтыл хамында месе-мәлим билдирен ак менеклер

Оны нәме бейле гаты толгундырдыка? О баяк гәмиде сакгаллак адамының Вячеслав Ананьевиче сиңе середиши шу пурсатда бирхили айдыңлык билен яда дүшди.

— Хава, онуң ады Павел Васильевич—дийип, Дина эринден гөзүни айырман айтды.

— Ол партиядамы? — дийип, Петин сорады.

— Шейле болса герек... Сен онуң билен танышмы?

Вячеслав Ананьевичиң йүзүне абажурың көлегеси дүшүп оңлы гөрненокды, эмма столҗугы тыркылдадян инчемик бармакларының берк дырнакларына велин ягты кемсиз дүшйәрди. Дина бу дырнаклара гарап, нәме үчин өзүниң шейле толгуняндыгына, нәме үчин йүрегиниң гүрсүлдәп башландыгына дүшүнҗек болуп дырҗашярды.

— Диймек онда, Павел Васильевич-дә? Хоп ягшы. Инди бары дүшүнүкли. Сен, эзизим, мени якымсыз аладалардан дындардың.— Вячеслав Ананьевич трубканы элине сабырсызлык билен алып, Литвиновың номерини айтды, эмма ене-де трубканы ерине оклап гойберди. — Энчеме йыл гечсе-де, мен дессине танадым. Ине, эзизим, хушуң говы болмаклыгының нәмедиги...

— Сен оны танаярмың? — дийип, Дина инди талап эдиҗилик билен сорады.

— Онуң хут өзүни танамок. Эмма мен бу адам барада көп затлар билйәрин. Колхоз механиги... Сакгал... Эмма адамың техники почерки, хут өз чекен голунданам артыкмачдыр, оны өзгердип билэесиң ёк.

— Вячеслав Ананьевич—дийип, Дина еринден туруп айтды.— Мен ене-де бир гезек сораярын: ол ким? Шол адам мени гызыкландыряр.

— Эх, шей дийсене! Бейле болян болса, мен сени гынандырмалы боларын. Ол адам ичи гысып йөрен эйҗеҗик аяллары дәл-де, йөрите органлары гызыкландырмалыдыр... Сен дүшүндиңми? Мундан артык мениң саңа хич зат айтмага хакым ёк. Аялыңа гүррүң берилмейән ишлерем боляр.

Петин ховлукмачлык билен ятылян отага гитди. Телефоның рычаҗыгының шыркылдандыгыны эшидип, Дина диңширгенди. Гүррүң башыны эшитмек оңа башартмады: Вячеслав Ананьевич чалаҗа геплешйәрди. Соңра келлеси гызыпмы, нәдипми, гатырак геплэп башлады.

— ...Бу шол Дюжевиң өзи. Ол амнистия боюнча гойберилен болара чемели, а белки-де... Багышлаң, мен сизе дүшүнмейәрин, нәме үчин тапавуды ёкмушын? Шейле адамлара ынам билдирмек болармы ахырын? Дөвлетиң ничембир пул серишделерини харама

чыкаран, шу себәплем совет суды иш кесен адам, өз болгусыз идеясыны өңе сүрен болуп йөрмеклиги дейюслык ахырын. Иң эсасысы болса гол чекилмәндир, гол чекмән берипдир... Сиз шейле хаеаплаярмысыңыз? Сиз начальник хөкмүнде, элбетде, халан карарыңызы кабул эдип билерсиңиз... Боляр, мен өз гаршы чыкяндыгымы хат үсти билен сизе говшурарын...

Дина хырчыны дишлап диңләп дурды. Уллакан түйлек келле, үчден ики бөлегини гүрзелек сакгал басан йүз, нуры өчен гөзлер, дөз гетирип болмаҗак агыра чыдам эдйән шол адамың бүтин дуркы Динаның гөзүниң өңүнде дурды. Ине шол адамың йүреги пәк дәлми? Җенаятчымы? Бейле болуп билерми? Дина дуркы билен гаршы чыкярды: ёк ахырын, ёк, бейле болуп билмез!

Өз пикирине гүмра Вячеслав Ананьевич кабинетден чыкды.

— Ине гөрйәрмиң, мениң адамлара болан чемелешишимде нәхили мамла экенлигимиң ене бир мысалы—дийип, ол аялының дартгынлы ягдайдадыгыны гөрмән айтды.— Бир вагт, эзизим, мен саңа гүррүң берерин. Хеләкчиликлери, адам пидалары, билгир детективли ве эффектив паш эдиҗиликли криминалистик роман... Сен өзүң осламаздан маңа улы көмек этдиң. Литвинов болса... Онуң болшуна дүшүнемок... Ай нәме, бу онуң өз иши. Сен болса сагҗа бол, гетир мен сениң элиңи огшайын.

Эмма аял әриниң бу херекетини аңшырмады. Ол бармаклары билен чекгелерини гысып дурды.

— Вах, келләм чатлап баряр!

— Ай, бу дерди деп этмек үчин адамзат шинди гечен асырда пирамидон диен иңңән оңат серишде тапды. Маңа-ха шол дессине көмек эдәййәр — дийип, Вячеслав Ананьевич дерман гетирмек үчин ятылян отага гитди.

7

Август айы башланды. Пасылың сахы, болелиңлик чагы. Тайга томсуң эгирт улы гөм-гөк безегине бүренип отырды. Малина совлупды, йөне оңа дерек смородинаның ири-ири гөм-гөк мивелери эййәм гаралып уграп, брусникалар гызаран бөвүрлерини гүне чоюшып отырдылар. Хвоя агачларының галың гатлаклары, бу ерлерде колосовик дийлип атландырылян, депеси ак мишә чалымдаш көмеклеклериң илкинҗи хасылыны гүберчекледип отырды. Гүнорта чаглары тайганың ховасы хвоя агачларының йылы етен шепбигидир, сүллерип барян отларың ысы билен буркурярды. Йөне агшамларына, гүнүң яшан вагтлары велин чигрек дүшүп, ериң йүзи билен гат-гат болшуп дуран думан сүйшүп уграярды, онуң

депесиндәки йылдызлар болса, гүйз паслында болшы ялы, гара махмал сыпатлы дүшегинде дийсең йити йылдырашярдылар.

Ине шонуң ялы агшамларың биринде Савватей аганың «Красный пахарь» колхозының бал ары иедилйән ериндәки, әхли кишилериң станок* дийип атландырян — олар, әхтимал, онуң бирмахаллар улы авчы боланлыгыны ятлап шейле диййән болсалар герек — өйжагазында үч саны адам отырды. Шол столуң башында отуран үч адамың бири аягы ялаңач, эгни били зады гушалман йөне гейләен көйнекли, аягы яма басылан көне балаклы өй эеси, икинжиси онуң оглы Иннокентий Савватеич, үчүнжиси болса шу гүн төверегиндәкилери геңиргендиржек сыпата гирен Павел Васильевич Дюжевди.

Ол сачыны бежердипди, сакгалыны тегеләпди, муртуны азалдыпды. Иллериң хемише онуң эгнинде гөрүп йөрен комбинезонының я-да колхозчыларың ишде гейип йөрени ялы арзан бахажа костюм-жалбарының дерегине эгнинде били кемер билен пугта чекдирилен, габардинден дикилен офицер гимнастёркасы, аягында гонжы пәкизе ялдырап дуран хром эдиге дыкылан солдат балагы барды. Жубужигиң ёкарсына орденлериң колодкасы беркидилип, ол шейле бир улам, шейле бир кичем дәлди, йөне велин солдат гөзи Гызыл Байдак ордениниң гапдалында, сөвешжең операцияны үстүнликли алып бараны үчин бөлүм командирлериниң алян орденлериниң лентажыкларының бардыгыны шол бада селжерип билжекди. Онсоңам, эгер озал бирине гарры, бирине яш ялы болуп гөрүнйән Дюжевиң яшыны бир гөрәенде кесгитлемек кын дүшйән болса, хәзир били кемер билен пугта чекдирилен дагы болансоң, колхоз механигиниң тәзе кешбине хайранлар галан Савватей аганың чак эдиши боюнча, ол айны «мен диен» вагтындакы адамды.

Өйжагазың ичи салкын, алагараңкылык аралашярды, әпишгәниң аңырсындан булутлар сүйшүшип гечип, узаклыкларда гүбүрдешйәндиклери себәпли ховадакы ыслар йитилешйәрди, ондан балың, чөрегиң, гуран отуң ыслары күкәп дурды. Столуң үстүнде какмажың үстүне чакылан юмуртга хейгенеги, ичине сүзме салып, гызардылып биширилен гутаплы табак хем малинадан долы солдат котелогы барды. Табагың ичинде элде яйылып алнан ягың бир токгасы болуп, онуң дашында доланан матаның судуры месаңа-мәлим болшуп дурды. Даш окарада балың пычак сүнжүлип гойлан ейжүк-ейжүк мумы гөрүнйәрди. Ичги ёкды.

¹ Станок — токай жуммушинде авчыларың дүшлейән өйжагазлары.

Аңырракда, пеҗиң гапдалында сесини-үйнүни чыкарман дуран Глафира: «Әберен затларымдан гарбак-гурбак этсеңиз эдип, тизрәк гутармасаңыз бөрек чашып баряр» дийип, эййәм телим гезек ятладан хем болса нахара эл узадян ёкды.

— ...Хава! билип гой, Павел Васильевич, сениң өйүң шу еридир — дийип, Иннокентий Седых достуна мәхирли гарап, эййәм гөр нәченҗи мертебе гайталаярды.— Сен ол ерде нәхили болсаңам, ахыры бизиңкисиң. Правленийәниң составындан сени чыкардып, йөне колхоздан велин гойбермерис, сениң книжкаңам мениң столумың чекеринде дурар.

— Сен, Васильич, бизи бивагт ташлап гидйәрсиң, бивагт — дийип, Савватей хем эййәм нәче керем гайталап демини улы-улудан алярды.— Ай хава, элбетде, депедәки гечи дүз ердәки сыгырдан улы дийишлери ялы-да, йөне хер ничик-де болса мениң саңа айтҗак задым, нәхак гидйәрсиң. Тәзе ерде сениң ишиң башыңдан агдык болар! Шәхер, Иншаның гуряныныӊ шәхер кеми ёк. Ол ерде сениң ишиң шейле бир етик болар велин хей гояй — өвүр, айла... Хм-м, болмаз, Васильич, болмя... Кын гүне дүшениңде, адамлар саңа эдил өзүниңки ялы эдип ховандарлык этдилер, бир машгаладан ялы болдулар, а сен нәме этдиң?..

— Кака, бу гүррүңлер нәмә герек — дийип, оглы оны саклады.

— Нәме, яланмы? Ол бизе геленде нәхилиди? Мен кемсидип айдамок, үстүни алдыранда, аям горкак болляндыр, йөне хер ничик болса-да, инди бир серет ахырын, онуң лачын ялы боланыны. Бө-хо-хов, эгә болгун, Васильич, лачыны гулата чалшып отурыбермегин!

Дюжев сесини чыкарман еринден галды-да, асылгы дуран айнаҗыгың өңүне барды.

— Шу җулы геймәниме нәче йыл болды! Ынха инди гейдим велин гарры, бүс-бүтин гаррЫ гөркезйәр.— Дюжев «о» сесине хемишекисинден хас зор салып гепләнсоң, Иннокенти өз достуның гаты толгуняндыгыны аңды.

— Гам-гусса дийийән затларының, Васильич, адамың гөр-күне гөрк гошҗак гүманасы ёкдур — дийип, Савватей дилленди.

— Хм-м, аз вагт гечмеди... Хемме затлар болҗагы болуп, ятдан чыкышан ялыды велин, ене ятлашмалы болды-ов. Мениң дүнйәде сиз Седыхлардан голай адамым ёк. Партия йыгнагында айтмаздым, йөне сизе велин айтҗак: шол дердим асыл менден чыканок. Ол ине шу яра ялы — дийип, Дюжев өз инҗигине кагып гойберди.— Бу маңа өңрәк ёлукды, хова үйтгәбердиги гозгаяр, соркулдаяр...

— Турп гайнадып, оңа лөтүни япмалы я-да келемиң япрагыны япмалы, ягың бугуна тутуп япаймалыдыр, өзем чыдап болдугыча гызгын эдип япмалыдыр. Деррев пейда эдәер — диййлип, гараңкыран ичериден маслахат берлен сес чыкды.

— Вах, Глафира Потаповна! Мениң дердим буг билен алардан чуңрак... Кәмахал оны бүс-бүтин ятдан чыкарярсың, ай бир ховамы тәзеләейин диййдим-дә, онсоңам...— Дюжевиң сөзлери гуссалы яңланды.

— Ынха бизде: «Мүң гайгың бир иш битирмез!» диййәндирлер — диййип, Савватей первайсызык билен айдып гойберди.— Дүнййәде совулмаҗак шагалаң-шатлыгам болмаз, өтүп гечмеҗек гам-гусса-да... Глафира, бөрегиң тайяр ялы-ла: Гетир.

— Әберенлеммеде-хә әлем урмадыңыз.

— Ай, бу әберенлериң дәл-ле... Бу махал дегерли гүррүң эдилйәр.

Глафира бөреги табаклара бөлүшдирип, үстүнден онуң сувуны гуюшдырянча, гоҗа гойман гүррүңини довам этдирди.

— Онсоңам, Павел Васильич, сениң үчин мениң ене бир ынҗалмаян задым бар. Сениң шол гүррүңини берен адамыңам шол ерде ахырын. Ол шол ерде диени-айданы болян адам. Сен ол ерде онуң билен мазалыҗа чызгапышмалы боларсың.— Шу томус мазалыҗа чекилен гоҗаның човлы, лачын сыпат йүзүнде аталык аладасының аламатлары пейда болды.— Ол сениң шол ерик бараныңы халанок, сен оңа гараман гитҗек болярсың. Ол сениң өзал бир эдиңи якды ахырын, индем гайдып дурмаз... Ә?

— Шонуң билен душушмакчы дәлдим, проект үчин ховатырланман дурамокдым. Чызгыларымы берерин-де, гайып боларын, гой герек адамлар пейдалансын диййип пикир эдйәрдим... Тапдылар отурыбердилер-дә... Айбы ёк, онуң гайгысыны этмесеңиз-ле, хеммеси гүлала-гүллүк болуп гидер, диалектика хемме зат гечип, хемме зат үйтгәп дуряр диййәр.

— О диалектика диййән задыңдан мениң башым чыканок, йөне, ынха бизде: «Гурт үйтгедип түйүни, үйтгетмәндир хүйүни» диййәндирлер — диййип, гоҗа өз диенине тутярды.

— ...Йөне онуң аяла-ха бир эйҗеҗик. Әдил кейик ялыҗак. Аягындакы балаҗыгы хайсыдыр бир масгарабазыңкы ялы гүлкүнҗем болса, өзи велин эденли, ынамлы. Бүтин фронты медсестра болуп гечирен ялы гандан-кокданам горканок-айт — диййип Дюжев ойланҗаңлык билен айтды.

— Онуң ялы балаҗыклары көп гөрдүк... Токайы, Васильич гырасыны гөрениң билен танап билмерсиң...

Бөреги сеслерини-үйнлерини чыкарман иййәрдилер. Үстүне

гуюнярдылар, бурчмы, зиркеми сепинйәрдилер, гаймага батырярдылар. Хер ким өзүниңкиң пикирини эдйәрди, табаклар бошанда болса, гүррүң ене-де өңкүҗе гойлан еринден довам этдирилди.

— Барды-гелди бир зат болайса, Павел Васильич, ятдан чыкармагын, биз сениң аркаңдадырыс. Бизиң эхли колхоз гурамамыз сениң аркаңдадыр — дийип, Иннокентий вилкасыны гойды.— Биз саңа шейле бир характеристика язып берерис велин, хут сени МК-а сайлабермели эдерис. Ол неме дийилйәни болса, шол сувук зэхримарлы дердиңи, беҗердәйсең говы боларды. Инди беҗерйәрлер диййәрлер. Бу ердәкилер сениң оныӊ-мунын болса дердихал яшырҗак боларлар велин, йөне ол ерде сен хемме кишиң гөзүниң өңүндесиң... Йөне шол Петин велин мениң ынҗалыгымы аля!.. Элбетде, сениң эхли зат бабатындан ондан дилиң узын болмагы герек: ол саңа дәл-де, сен оңа гахар эдер ялы...

— Вах, бей диймесене, диймесене!— дийип, Савватей оглуның сөзүни бөлди.— Бир вагтлар: «Огурлык эден уялмаз, үстүне гелен уялар» диер экенлер.

Глафира хашлап бир улудан демини алды. Ол бу гүррүңлериң барсыны аяк үстүнде дуруп диңледи, онуң йүзи өңкүден хем бетер мүршерилип, гадымы рөвүшде чекилен мезхеб иконасына чалым этди. Онуң бүтин маңлайы билен өртүп дуран яглыгының ашагындан гөрүнйән гара гөзлери ялдыраярды, онда-да шейле бир гам-гуссалылык билен ялдыраярды велин, хич бир зада деңәр дагы эдер ялы дәлди.

— Болса-да, Глафира Патаповна, хошлашмазымызың өңүсырасы мени хеззетләбә билдиң-ов—дийип Дюжев еринден галды.— Берен бөрегиң тагамы хич вагт агзымдан гитмез... Көп саг бол, мениңем гидер вагтым болды...

— Павел Васильевич, сен бизи башбүтин ятдан чыкарып өтәйитмегин. Серги бизе парникдир нахалханаларың чызгыларыны иберипдир, сен болмасаң шолам бизе аңсат душмесе герек — дийип, Иннокентий улудан демини алды.— Асла, умуман сени күйсәп дурҗак ерлеримиз аз болмаз.

— Бай сизем-ә, хамала диерсиң гитсе гелмезе иберйән ялы! — дийип, Глафира оларың гүррүңини гахарлы бөлди.— Онуң аты ялы ат билен Ново-Кряжева бир сагатда чапып бармак боляр.

— Хава, хава, бир сагатлык ёл — дийип, Иннокентий оны голдады.— Сени маслахат бермәге чагырарыс, суточнысыны, командировочнысыны бермелиси ялы берерис... Онсоңам мен бир задың арзувыны эдйәрин, Павел Васильевич. — Иннокентий йү-

зүни ашак салды.— Белки, гарындаш болшарыс, э? Бу ерде ят адам ёк, булардан гизләп дуран задым ёк. Ынха Ново-Кряжевоны гуруп гутарсам, әхли ишими шол әдип, бир говы той этмегиң хыялында. Душдуңмы? Тольша Субботин — энесиз-атасыз етим. Сени шонда пыяда казы болмак үчин чагырарын. Ханы онсоң шейдип-шейдип гарындаш болшарыс гидибререрис...

Дюжев әййәм гапың агзында дурды ве циферблатыида камаринск дайханының танс эдип дуран сураты чекилен гадым сагада гөзүниң гытагы билен середйәрди.

— Вах, асыл мен, бу Иннокентий ики эйванлы җайы нәме үчин салынярка дийййәрин-ле?— дийип, ол гүлүмсирәп айтды.— Эгер ериң аңры уҗуна иберселерем, тоя шол ерден учуп гелҗегиме сөз берйәрин.

— Ягшы, хош вагтың — дийип, Иннокентий оңа элини узатды.— Бу ерде эйле-бейле дийшенимизи гөвнүңе алма... Бизде хакыкат мыдама үстүн чыкяндыр, бизиң юрдумыз шейле.

— Гайдар чортаның иши, йити болса-да диши, ёршы терсинден тутса, гуйругындан ювутса — дийип, Савватей оны шадыянсыран болуп голдады. Бу Сибирде херки задың накылы бардыр.

Дюжев нәмедир бир зат айтмакчы болды, эмма сесини чыкарман түйкүлигини ювутды-да, чаласын өврүлип чыкып гитди. Эйванҗыкда әдик җайырдысы эшидилди, мотоциклетиң моторы бирден татырдады. Йүзүниң угруна бат алып, ол әпишгәниң өңүнден дазлап гечип гиденем болса, моторың сеси тайганың ичинден соңам гелди дурды, айнаның чат ачан бурчҗагазы болса оңа җогап берип, чалаҗа зырңылдады дурды. Ахырсоңунда үмсүмлик аралашды.

Гарры Савватей еринден галды, эли билен пеҗиң еңсесини барлашдырып, шол ерден ярым литри чыкарды-да, дыкысыны какып айрып, яррагындан-яррагындан эдип стаканлара гуюшдырды.

— Ханы, онуң ёлы ак болсун. Яңкам, Глафира, сениң әриң Александр Савватевич нерессе ялы, чын большевик...

Адам җайлананда эдишлери ялы чакышдырман зат этмән ичдилер. Сагат җыкгылдаярды, әпишгәниң аңырсында, гараңкылыгың ичинде йылдырым чакярды. Ине ниредедир голайҗак бир ерде ялпылдап гидип, гүлагыңы камата гетириҗи гүбүрди яңланып ве ири-ири дамҗалар әпишгәниң айнасыны какып уградылар. Өйҗагазың төрүнде гойлан кроватың янындан гүңлеч хамсыгылян сес эшидилди. Ол ерде яссыгың бир бурчундан дишләп, Глафира аглаярды.

— Бай, кака сенем-ә, нәме этҗекдиң Александры онуң ядына салып! Ол хенизем шол дийип ырлып отыр ахырын, дүнйәде шондан эй гөрйәни ёк ахырын. Биз ялы дәл ахырын.

— Ай агзымдан сыпдырдым-да — дийип, гоҗа пышырдап боюн алды ве өңкүсинденем юваш пышырдап, сөзүниң үстүни етирди.— Васильичиң йүз кешби догруданам сениң агаң нерессәңкә дийсең чалым эдип дур. Ол нерессәниң бизе меңзейән ери ёкды. Агынҗак эҗесиди, сыратлыды, сары сачлыгам агынҗак шонуңкы ялыды.

Глафира гирди, гара яглыгы бүтинлей диен ялы онуң йүзүни тутуп, диңе ышгалаңдан онуң гөзлери йылдырашып гөрүнйәрди.

— Иннокентий сениң дүшегиңи өйден язмалымы я-да сарайда, какаң янында ятҗакмы?— дийип, эҗирли сеси билен сорады.

8

Ганна Поперечная билен Ламара Капанадзе бахар Птюшкин батгалыгында танышдылар. Ол вагт шол батгалык төверегини берёза токайы гуршап отуран бошлук ойды. Дашыны токайҗык гаплап отуран, бир этажлы ики хем дөрт квартиралы өйҗагазлары болан посёлок өзүниң мекдебиң, универмагың, кинотеатрың, яслиниң ве клубуң ымаратларының эмеле гетирен меркези площады билен планда дийсең овадан шәхерҗик — гелҗекки Дивноярскиниң хемрасы, ол вагтлар языӊ ыгал-чыгындан мазалы ганан бошлук болуп, онда ганав газыҗылар, бульдозёрлар, скреперлер гүрлешип, зензеле турзушып томзак ялы мүңзешйәрдилер. Олар батгалык ойлары гурадярдылар, көчелери текизлейәрдилер, гатналян ерлери, тротуарлары салярдылар. Бу бошлугың эхли ери гөнүҗе-гөнүҗе инедөрдүл кварталлара бөлүнипди. Чатрыкларда тагтаҗыклар гөрүнйәрдилер, шолардан көчелериң атларыны окамак болярды: Берёзовая, Сосновая, Лиственничная, Черемуховая, Кедровая...

Бу атлары Гоҗа тапыпдыр дийип гүррүң эдйәрдилер. Ол гапдалында хер бир машгала үчин баг-саг эдинер ялы аз-овлак ери болан, кичиҗик-кичиҗик җайларың ерлешйән ерине, районына улы сөйги билен эсеван эдйәрди.

— Биз өзүмизиң гелҗегимизе шу ерден эсеван эдерис — дийип, ол өзүниң гысгаҗык бармаклы, түйлек эллерини хош болуҗылык билен овкалашдырып, голай адамларына айдярды.— Биз юрды гиң адамлар, бизе гөге-асмана дызап йөрмегиң гереги ёк. Ерден аягымызы үзмесек кем дәл.

Ине бир сапар, яз гүнүниң биринде, шонуң ялы хениз барлыгы-ёклугы хем тагтаҗыклар аркалы билинйән ики көчәниң бурчунда ики саны аял душушды. Оларың бири гысгаҗык, тыңкыҗа, гөзлери гарамык ялы, бейлекиси узынак, дикги, йүзүниң хамы чекилишип дуран аял.

— Сиз маңа Берёзовая көчесине нәхили бармалыдыгыны айдып берип билмезмисиңиз?— дийип, оларың узынагы бейлекисинден соранда, онуң арасса рус дилинде геплән сөзлеринде еңилҗек грузин чалгыртлыгы аян болды.

— Сизе хайсы өй герек? — дийип, гысгаҗыгы гызыкланды.

— Алтынҗы.

— Алтынҗы? Эй худай эй, асыл биз гоңшы болсак нәтҗек! Сиз нәме Ладо Ильичиң аялымы?

— Сизем Ганна Поперечнаямы? Шейлеми? Хай-хайлы «өйчүлериң» баштутанымы? Онда таныш болшалы: Ламара Давыдовна. Йөне Ламара дийәйиң.

— Мен болсам Анна, Ганна дийиберин. Мен адымың шейдийлип тутулмагына өвренишипдирин. Болямы?

Олар бири-бирлериниң эллерини гысышдылар.

— Ине танышдык, говы болды, бизе мыхманчылыга гелиң — дийип, Ганна кә ерлериниң хенизем гары акҗарышып ятан палчыклы ерҗагазларың арасындан, гөнүҗе-гөнүҗе эдилип дикилен газыҗаклары сомалышып дуран бошлугы гөркезип айтды ве икисем гүлүшдилер, себәби номери алты өем, Берёзовая көчесем, асла хемра шәхериң өзем инди гурулмалы затлар болуп, бу вагт болса оларың өңлеринде диңе төверегини берёза токайлыгына галладып, бахар думанының ичинде гаралып ятан ер барды. Эйләк-бейләк гатнашып йөрен машын болаймаса адам гөрүнмейәрди.

Аяллар Берёзовая көчесини, «6»-лык язылан хем-де гелҗекде гурулмалы ики квартиралы җайың чәклерини гөркезйән бейлеки газыҗаклары биле гөзләп тапдылар. Онуң гапдалының кичиҗик участоҗыгы барды. Йөне велин бу ики аял үчин ол участок бир мейданың бөлеҗиги болман, өз ер бөлеҗиклериди, ине шонуң үчин хем олар, хәзир өз янларындан яшаҗак җайларыны безәп, нирәк баг экип, нireden җоя газып, нирә миевели агач отуртҗакдыкларыны гөз өңүне гетирйәрдилер. Шемал өвүсйәрди. Асманың йүзүнден, нирәдир бир ерлере өрән гыссанян, ак булутлар сүйшүшип барярдылар. Бурнуңа дымылҗык чыглы хова уярды, бошлугың якымы ёкды, эмма шейле-де болса аяллар өе гайтмага гыссанмаярдылар. Олар махал-махаллар хайсам болса бир эйваны

гөркезип дуран газыҗакларың янында тапышып гүррүң эдишйәрдилер.

— Гиҗе диймән, гүндиз диймән өз җайымыза гөчүп гелмегиң арзувыны эдйәрин. Асыл узын гиҗе пикирим-күйүм шол болайяр.

— Менем шейле. Эдил менем шонуң ялы-да. Ладо сизиң ер-күмеде ерлешип говы эдениңизи, акыл эдениңизи гүррүң берип аңырсына чыкып биленок, биз болса дөрт болуп: оглумыз бар, энекәмиз бар, бир отагда... Сиз бизиң Владивостокдакы квартирамызың оңатдыгыны бир гөрәен болсаңыз: хачан дийсең гызгын сув, газ, деңиз бухтасы гөрнүп дур!

— Бизиң Устидәкимиз дийсене! Ай говы-да! Пианино сатын алыпдык, Нинаҗыга саз өвредип башладык. Вишня багҗагазы. Шоҗагаз баг илкинҗи гезек гетирди, хер киме ики санҗак, ики санҗакдан етди. Туршы хем болса өз багында етишенҗе зат.

Аз вагтлыкча гүррүңиң арасы бөлүнди, аялларың яңакларындан яш дамҗалары сырыгды. Соңра олар бир-бирлерине середишип йылгырышдылар.

— Ай гечмиши ятлашып отурмак нәмә герек! Огланлаң какасы: «Ыза серетсең бүдрәрсиңиз, хемише өңе середиң» диерди.

— Меңки болса, бизде шейле бир грузин накылы бар, асла ол накыл русларда-да бар: ер адамыны беземән, адам ери безейәр дийййәр.

Бирнеме соңрак, ерлер саргышып, берёзаларам инди шол узакда шемала өз ялаңач, гызыл чыбыкларыны дәл-де, тәзеҗе, нәзик, сарымтыл япракларыны тутушып отуран вагтларында гоңшулар өз гелҗекки эйванҗыкларының янында йыгы-йыгыдан душушярдылар. Олар пилли, кәтменли, дырмыклы гелйәрдилер. Старосибирск институтындан ахырсоңы көп гарашылан алма хем демиргазык вишнясының нахалларыны ибердилер. Өз доганы Ламара Кутайсиден цуцматаның, кинзаның, тархуның ве башга-да шолар ялы ыслыҗа отларың тохумыны иберди. Гоңшулар гелен затлары деңдерман пайлашярдылар. Бир гезек болса байрам гүни Ганна Борисиң баштутанлыгында бирнәче огланы алып гелди. Агзыбир говы огланлар бир гүнүң ичинде Поперечныларың эхли ерини, йүзлериниң угруна гоңшуларының хем ерлерини агдарып чыкдылар. Аяллар олара сүйҗи нахар биширип бердилер, огланлар болса мотоциклли, дазлап Дивноярскиден «дерман» алып гелдилер-де, агдарылып ериң, чыгың, гүнүң якымлы ысы гелип дуран юмшак ерде җайлашып, мазалы нахарландылар.

Бирнеме келлеси думанлаң Борис Поперечный эйҗеҗик грузин аялына гөзүниң гытагыны айлап, хатда украинча дагам гепләберди.

— Бизиң обамызда шейле бир дэп бар: комсомоллар солдатларың аялларының ерлерини беҗерип берйэрлер, хасылыны йыгнамага ярдам эдйэрлер. Сизем эдил шол солдатларың аяллары ялы-да, адамыңызы диңе дүйшүңизде гөрйэрсиңиз.

— Гойсана, бедасыл, лакгылдамаңы!— дийип, Ганна гүлди.

Соңра, огланлар гиденсоңлар, аялларың икисем тукатланды. Солдат аяллары! Гөр нэхили җай айдылан сөз! Буларың дертдешлиги, бири-биринден шейле тапавуды болан бу ики аялы өңкүден хем бетер ысныщдырды.

— Нэме дийсене, Ганна, мениң адамым флотдака йүзүше гидйэрди, бир айлап, онданам көп вагтлап гөрүшмездик. Мен хемише арзув эдйэрдим: запаса чыкар, хезил эдинерис, бири-биримиз үчин яшарыс. Театрлара, кино, хер хили сергилере гидип гөрерис. Гришаны биле тербиелэрис. Ине индем, элбетде, гөдегрэк айдылан хем болса, догруданам кроватдан башга ерде гөршемзок ахырын.

— Мен болса солдата бардым. Ынанармысыңыз, Ламара, кейгим, фронтда, урушдакак гайтам көп биле болярдык. Шейле бир ичиң яняр, шейле бир гахарың гелйэр... Адамың өмри гечип баряр ахырын. Гөче-гөчлүк билен биз онуң гечениием билмэн галҗак. Бизиңкэ-хэ огланларың какасы билен кэ гүн, кэ гүн геплешип билмэн галян вагтларымызам боляр. Ол нэхилидир бир «негативлериң» гулагындан чекип чыкарманы тапыпдыр, гараңкы гатышянча забойда, гелсе-де, эл урҗак гүманың ёк...

Дымышып гелйэрдилер, диңе ёлларының айрылышмалы ери геленде, Ганна дилленип, шейле дийди:

— Яшкаң солдат аялам болсаң болҗак-ла, йөне бизиң бу болшумыза...— Ол, мисли, чыбын ковҗак болян ялы эдип башыны яйкады.— Ламара, сенем бизиң «өйчүлере» член болсаң нэдйэр?— Бирденем гарачыны билен гызыкланып, гөз гыпып бойберди.— Шейдэйсеңэ-хэ «өйчүлериң» парткомда диңе бир голдавы болман, голам боларды.— Ганна ене-де гөз гыпып гойберди.— Болмаса, бизиң шу ишимизиң көплүги билен хачан ёлдаш Капанадзэң янына барып билҗек, онсоң сиз ёргана гиреңизде, оңа пышырдапҗык айдайсаң хем болар, дуруберер, хүвиң гүндизкисинден гиҗе чекйэн тагаты тэсирлидир.

Соңра Ганна баглык шэхерҗиге бакан, еңилҗек басып уграды, Ламара болса оны назары билен уградып хайран галды: эл бу гөзе якымлы, долмач, аял мунча гуҗур-гайраты ниреден аларка...

Хенизем «Птюшкин батгалыгы» диен гүлкүнч ады гөтерип йөрен бошлукда илкинҗи нобатда җай гурлушык комбинатының ише гиризилмеги билен, өйлер эдил эртекилердэки ялы чаласын-

лык билен көпелип башлады. Керпич өрүҗилер җайың фундаментиниң сүтүнини галдырып-галдырмакалар, тайяр җайың эгирт улы бөлеклери йүкленен машынлар гелип, оны йыгнайҗылар аңырсы үч-дөрт гүнүң ичинде сеплешдирип, үстүни басырярдылар. Ине бир гезек Олесь Поперечный Птюшин батгалыгына гелмән геленде, Берёзовая алтының тагтаҗык елменен газыҗакларының еринде гүнүң шөхлесине ловурдаян, тәзеҗе, хениз смоланың хем ысы гитмедик өйҗагазың отурандыгыны, сувагчы гызларың болса, айдым айдышып, онуң диварларыны йылмашып йөрендиклерини гөрди.

Бош ятан ер посёлога өврүлйәрди. Энтек хаялҗакдан херекет эдйән катоклар көчедир-ёллары демрикдирйәнчәлер, агшамларына яшайҗыларың — эркеклериң, аяларың, чагаларың — өзлери көчелериң гыраларына тайгадан гетирилен агач нахалларыны отурдышдырып йөрдүлер. Олар билен биле ишлешип йөрен Ламара билен Ганна кичиҗик, гөйдүк нахалларың илкинҗи яран пынтыкларына бегенишйәрдилер, хыярың хер бир тәзе пейда болан япрагыны гөркезмек үчин бир-бирлерини чагырярдылар.

Инди оларың әрлерем Берёзовая ылгашлап йыгы-йыгыдан гелйәрдилер. Йөне велин оларың гелишлери хут ылгашлап дийсең, ылгашлап-да. Оларың эли дегйән вагты ёкды, хемише ишлиди ве Берёзовая геленлеринде-де, өзлерини бу ериң эеси дәл-де, мыхман ялы дуйярдылар.

Хожалыкчы Ганна газ плитәниң дашындан, эрине ховлуданам, өз өнүп-өсен үлкелеринде эдилйән эндик боюнча, керпичденҗик бир печ өрдүрмеги гөвнүнде бесләп, агач бөлеҗиклерими, ёнушгаларымы йыгнашдырып йөрди. Печ өрүлмеди, ел-шемал болса онуң үйшүрен үйшмегини пытрадып, гоңшуларың участогынам хапалапды. Йүрегиң аваярды, гахарың гелйәрди...

Берёзовая көчесиниң угрундакы алтынҗы өйҗагазың ачары говшурылан гүни, онуң эелери гурлушыгың партия активиниң йыгнагында душушдылар. Шол ерде хем индики дынч алыш гүни ики машгаланам тәзе җая гөчүрип элтип, Украинада, Грузияда хем-де Руссияның сибир үлкесиниң шу ерде эдилиши ялы билелешип, тәзе җайы «ювмагы» вадалашдылар. Бу барада өйдәкилерем улы дабара билен хабардар эдилди. Йөне велин ол максат тутулышы ялы болмады. Управлениеде болуп гечен, эййәм бизиң билйән, якымсыз гүррүңимизден соң, Олесь өз ишиниң шовсузлыга дүшмегиниң себәплерине гөзүни етирмек үчин дынч алыш гүнүни машының кабинасында гечирмеги йүрегине дүвди. Шол гүн Чехословакияның байры коммунистлериниң делегациясы гелди. Олар сибирде дөредилйән эгирт гудратлары гөрмек үчин

мүңлерче километр узаклыкдан учуп гелипдирлер. Капанадзе эртирден бәри хорматлы мыхманлара гурлушыгы гөркезишдирип айлап йөрди.

Аяллары өзлери гөчүп бармагы йүреклерине дүвдүлер. Онуң бир уллакан кынчылыгам ёкды. Сашко билен бейлеки огланлар ики өйүң гош-голамынам машына йүкләп, алып гелдилер ве өй кейванылярының ёлбашчылыгы билен агыр затлары отаглара гетирип, оларың гой диен ерлеринде гоюшдырдылар. Хатда печлерини-затларынам якып бердилер. Эмма аялларың икисиниңем шейле талвас эдип етен гүнлериниң бегенҗи дура-бара өчүшди. Көне юртдан гош-голамларыны гетирип, олары дүшүрип, җайлашдырып хысырданып йөркәлер бейле-де дәлди. Ине ичерини сырдылар, гуванч билен шартылдадып, электрик чыраны якдылар, краны товладылар, йүпүни чекип хаҗатхананың ювлушыны барлап гөрдүлер. Хеммеси гүл ялы ишлейәр.

Умумы эйванда столлары бирикдиришдирип, оларың үстүнде гарбанар ялы затлардыр чүйшелери буларың өзлери гоюшдырмалы болдулар. Башга эдере иш галманды. Нина билен Григол дашарык ойнамага чыкыпдылар. Сашко китабың үстүне эглип отырды. Ене-де якымсыз кине пейда болды: шунуң ялы гүнем буларың еке өзлери. Йөне буларың икисем кинелерини йүзе чыкарман, ярылман, лакгылдашып отуранам болсалар, Ламара төтәнден шейле гүррүң эденден соң велин, күдә от дүшен ялы болды.

— Мен өз яныхмдан, сизи, бәй буларың адамсы икисиниң акыллы, теҗрибели адамлардыгыны дийип пикир эдйәрин. Гөчүп гелип-гелмәкәңиз, сизиң эхлиҗе затларыңыз ерли-еринде, хемме герек затларыңыз бар, йөне уланыбермели. Меңкә бир середиң бош хаңлап ятандыр. Эхли заты тәзеден эдинмели. Тахта нәме, шонам Владивостокда ташлап гайтдык, өйүнде тахтадыр мутаны болмадык машгаладан грузин машгаласы болмаз!— Ол Поперечныларың өйүне ене бир гезек айланып чыкды.— Сизиң бу мебелиңизиң говы затдыгыны!

Өвгә җогап ерине Ганнаның гөзлери яшдан долды. Муңа хайран галан, горкан Ламара хамсыгманың арасындан айдылан шейле сөзлери эшитди:

— Шунуң ялы говы дурмуш гурсун-ла, болман гечсин-ле, ер хопсун-ла...— Бу сөзлериң үстүне башга гошулан зат болмаса-да, Ламара эхлиҗесине дүшүнди. Тәзе бойдашыны гуҗаклап, бу-да ярым-яш хамсыгып ууграды.

Олесь Поперечный билен Ладо Капанадзе икиси агшамара өзлериниң тәзе адресдәки өйлерине геленлеринде, байрамчылык

нахарының буза дөнүп, аялларының болса диванда гужаклашып уклап ятандыкларыны гөрдүлер.

9

Эсли вагтдан бәри Оньгурлушыгың начальниги акыллы, эденли, чакган көмекчили болды. Ол управленийәниң штат хасабында-да дурмаярды, кадрлар бөлүминиң элегинденем гечмәнди. Үстесине-де хер гүн онуң билен гүрлешип, оңа хер хили табшырыклар берип дуран хем болса, гурлушыгың начальниги оны хениз екеже гезек-де гөрмәнди, хатда ол хакда билйән задам ёк диен ялыды.

Ол көмекчи везипесине дура-бара гиришип, дуйдансыз орнашды гитди, Оньгурлушыга ёлбашчылык этмек болса, энчеме дүрли ишлер билен багланшыклы болансоң, Литвинов онуң нәхили-нәхилилик билен бейле болуп гиденинем билмән галды.

Дивноярскиде автомат телефон станциясы яңыҗа гурлуп башлапды. Арагатнашык телефонисткаларың көмеги билен алнып барылярды. Ине бир гезек телефон трубкасында өңки эшидилип йөрлен таныш сеслериң арасындан: «Единҗи» дийип, җогап берен тәзе, җошгунлы, эрҗел сес яңланды. Буларың хеммесем байрам агшамындан башланды. Литвинова Чехословакиядан гелен мыхманларың ягдайларыны Москва хабар бермек герек болды, йөне велин олара узынлы гүн ёлдаш болуп, айлап йөрен Капанадзәни гөзләп тапып болмады. Бир-ики гезек телефон уран ериндең «ёк» диен җогабы алансоң, Литвинов лапыкечлик билен:

— Әл, ичигар, эденимиз угруна болмады-ов — дийип, телефоның трубкасыны оклап гойберди.

Бираз вагтдан соң телефон җыңңырдап, хәлки җошгунлы сес: «Капанадзе билен геплешиң» дийип хабар берди. Шол бада-да, грузин чалгыртлыгы билен гепләп угран, таныш сес:

— Федор Григорьевич, сиз мени гөзлейәрмисиңиз? — дийип сорады.

Литвинов оңа:

— Гөзлейән, сен ниреде, хайсы ерден геплейәрсиң? — дийди.

Капанадзе:

— Птюшкин батгалыгындан, милициядан — дийип җогап берди.

Литвинов оңа:

— Птюшкин батгасы дийме-де, хемра-шәхер дийсене — дийип, онуң айданыны дүзетди. Соңра ондан Чехословакиядан гелен мыхманлар барада маглумат алып:

— Би, сен милицияда нәме ишләп йөрсүң?.. Там тоюндан?.. Сен мени ойнаҗак болярсың өйдйән?..— дийип геңиргенди.

— Сизиң өзүңиз участковойы мениң ызымдан ибердипсиңиз ахырын, Федор Григорьевич.

Начальник:

— Вей, шей дийсене. Единҗи иберендир, бу шонуң ишидир — дийип, бирден нәмәң нәмедигине мазалы дүшүнди-де, хош болуп, сөзүниң үстүни етирди:

— Берекелла, оңарайыпдыр!

Начальник оңа миннетдарлык билдирмекчи болды. Эмма Федор Григорьевич трубканы гөтерип: «Бәшинҗи» диен җогабы эшитди...

Бу болуп гечен кичиҗик вака, эхтимал, адамларың ядындан чыкып гитсе-де гидерди, йөне велин шол гүнүң эртеси Единҗи ене-де өзүниң бардыгыны билдирди.

Сакко Иванович Надточиев герек болды. Ол кабинетинденем, мыхманлар өйүнденем, Бершадскиниң вагонҗыгынданам тапылмады, ёгсам боланлыгында инженер Надточиев Макароныч билен тәзе белленен инженер Дюжевиң көпри гурлушыгыны тайярлайышларына эсеван эдип, инди көп вагтыны шол ерде гечирйәрди.

Надточиев сүйт магазининден кефир алып дуран вагты тапылып, телефона чагырылды. Бу сапар Литвинов Единҗә өз миннетдарлыгыны билдирди, хатда:

— Бех, сен булары нireден, нәхили эдип тапып билйәрсиң — дийип, онуң тапышы биленем гызыкланды.

— Ай, онуң бир кынчылыгы ёк-ла — дийип, җошгунлы сес яңланды.— Мыхманлар өйүндәки нобатчы гатык алмага гитди дийди. Гатык магазинде сатыляр, Чеп кенарда болса екеҗе сүйт магазини бар, телефоны белли.—Йөне велин Единҗи өзүне эдилйән миннетдарлыгы эшитҗек болуп хем дурмады. Трубкадан гелйән сес кесилди.

Литвинов гүнделик йүзе чыкян меселелери еринде хем-де шол бада чөзүп гойбермеги говы гөрйәрди. Онуң кабинет ишлери ярамаз гурлупды. Литвиновың секретары гарташан, чишик адам болуп, озалам ики гурлушыкда дагы онуң билен биле ишлешип гелипди. Ол управлениеде хемише ерли комитетиң башыгы боларды, актив хасапланярды. Өзем сөзүнде тапылян адамды. Оңа бир зат буюрсаң аркайын болаймалыды: ядындан чыкарҗак гүманасы ёкдур, иру-гич ерине етирер. Йөне көпленч гиҗикдирип ерине етирерди, онда гуҗур-гайратлылык, өкделик, инициатива диен зат ёкды. Бир гезек нәмедир бир зада гахары гелен Литвинов сересапсызлык билен шейле дийди: «Сен, доган, тутайсыз чемедан

диен ялы бир зат, олам дердиңе-де ярамаз, зыңмага-да гөзүң гыймаз». Ана шондан соң: «Чемедан» болды гидиберди... Ине шонуң үчинем Литвиновың оңа шей дийип баха бермеги җүпүне дүшди дуруберди. Инди ол хэлими-шиндими:

— Неме-ле, Едилиҗек, маңа, планыны тапып берсене, кейгим — дийип, телефонистка йүз тутярды.

Литвинов соңа бакан, агшамлык өйүне гайданда-да шол ишеңңир гыза аңры-бэри юмушлары буйруп гитмэге башлады.

— Едилиҗек, юмуш гөрме-де, гайрат эдип, бир затҗагаз языпҗык гойсана: мен ир билен өй гурлушык комбинатында болҗак, онданам Макаронычың янындакы гача барҗак, соңра гүлеген Мурканың гох турузян ери болан Саг кенара етҗек... Ондан соң болса дөрт кублукларың янына карьере барҗак. Дүшүндиңми? Сен мени биабырай эдэймэвергин. Эшндийэрмиң, дегерлирэк ерден телефон эдэйселер, гөзлэп тапавергин. Болярмы?.. Сагҗа бол. Алның-багтың ачык болсун.

Начальнигиң өз хайыш этмеги боюнча Литвиновың линиясына хызмат этмеклик табшырылан Едилик өзүне буйрулян юмушлары гышарныксыз хем дийсең дүрс ерине етирйэрди. Шейдип-шейдип сырлы Едилик управленийэниң ишлериниң барха көп бөлегини эелейэрди, шу чака ченли начальнигиң персонал линиясының еке тэк эеси болуп гелен Чемедан габаныпп, бу етишикли гызың нирeден пейда боландыгына хайранлар галярды. Ол, дийсең яткеш хем өзүне чулум дийдирйэн гыз болса Литвинова барха дегерли көмеклери берйэрди. Йөне велин Едилик асыллыды, яңка-яңкадыр дегишмелере гулак асмаярды, эдилйэн гүррүң гөс-гөниише дегишлидигинден гышарлайдыгы трубкадан эшидилйэн сес галып, Едилик дуйдурмаздан гайып болуп гидйэрди.

Ине бир гезек ир билен Единҗэ дерек Бэшинҗи җогап берди.

— О нэме үчин Единҗи дэл-де, Бэшинҗи?— дийип, Литвинов хүмүрдеди.

— Ол яранок — дийлен җогап эшидилди.

— Нэме болупдыр оңа?

— Ангина хем грип — дийип, Литвинова тукат хем йигренҗи ялы болуп эшидилен гыз сеси җогап гайтарды.— Валя маңа ирден сизе чагырылып берилмелилериң списогыны гоюп гитди, чагырып уграберейинми?

— Ханы, геплешдир онда.

Йөне велин Бэшинҗи хер нэче җан эденем болса болмады. Герек адамларың көпүси еринде ёк экен. Бэшинҗи олары тапып билмеди я-да олар бейле бир герекдирем өйтмеди. Шейдип Литви-

новың иң говы гөрйән вагты болан, гүнүң биринҗи ярымы бидерек гечди. Ине шонда Литвинов шу чака ченли өзүниң бижай йити яткешлиги, гуҗур-гайраты, дуйгурлыгы билен мыдар эдип геленем болса, инди бир говы көмекчиниң герекдигини ене хакыдасына гетирди. Гурлушыгың тәзе, хатда онуң үчинем гөрлүп-эшидилмедик герми, бири-бирлеринден узакда, хер хайсы бир ерде ерлешйән өнүмчиликлериң чылшырымлы гатнашыклары — бу затларың бары Чемеданың этдиңми-этдимлигини хем әвмезек ыхласлылыгыны талап этмән, гуҗур-гайратлылыгы, инициативаны, дөредиҗилиги — дөредиҗилиги дийсең дөредиҗилиги — талап эдйәрди.

Ядов Литвинов агшам бу барада Петиниң янында зейренди. Ол онуң арзыны йылҗыраклап диңледи.

— ...Мен бу барада хемише сизе айдып йөрүн ахырын, Фёдор Григорьевич, сазлашыклы, ыкҗам аппарат герек, шол болса бары гүл ялы боляр. Бу сизиң эртирине объектден-объекте айланып йөрмелериңиз, багышлаң, плюсквамперфект — мөврити өтен затлар. Белки сизиң ядыңыздадыр, агзы сарылар, объектлере селчең айланып гөрйәр дийип мени партйыгнакда танкыт эдипдилер. Нәме үчин йыгы айланмалымышым. Айланмадымам, айланҗагам дәл. Вагт ёк. Нәме үчин мен оны угурсыз гүррүңлер билен гечирмелимишим? Сазлашыклы ишлейән аппарат гурлушыгың ниресинде нәмәң болуп гечйәндигини шол бада бир кемсиз билип отурмага мүмкинчилик берйәр ахырын. Социализм учётдыр дийип Ленин айдыпды ахырын.

Литвинов өвренмеги говы гөрйәрди. Ол тәзе теориялара, гызыклы ачышлара, тәзе инженер мейиллилиге йыкгын эдйән адам душдугы оны өз янына чагырып, нахар-шор билен хеззетләп, онуң билйән затларыны окувчы ыхласлылыгы билен сорашдырярды, гарачыны билен үнс берип диңлейәрди, махал-махал хатда кәбир затлары язышдырып хем алярды. Ине хәзир велин, Петиниң гурамачылык укыбына ёкары баха берйәнем болса, ол өз янындан, онуң айдянлары билен бүс-бүтин ылалашмаярды: бу шейле дүрли-дүрли, шейле чылшырымлы, бири-биринден шейле тапавутлы адамлар билен сакланмалы җанлы ыснышыгың ерини, ичигар галмыш хич хили аппарат, хич хили управление, хич хили берк арагатнашык тутуп билмез ахырын! Петиниң Ленин шейле дийипдир диймеги оны толгундырды.

— Догры, Ильич социализм учётдыр дийййәр — дийип, Литвинов инчеҗик сеси билен айдяр.— Йөне велин, Ильич учёт социализмдир диенок ахырын... Ёк. Онуң өзем дөвлетиң бүтин дердесерини эгни билен чекип, хемише адамларың арасында болуп

дыр ахырын: фабриклере, обалара барыпдыр, делегатлар, дайхан векиллерини кабул эдипдир...

— Өз билшиңиз ялы, менем аз адам кабул эдемок ахырын — дийип, Петин җогап берди.— Эгер-де мени хайсыдыр бир зат гызыкландырса, олар билен гүррүңлешип билерин, йөне оларың маңа бир тэзелиги хабар берэйҗеги аз болса герек.

— Себэби сениң яныңа гелйэн адамлар саңа герек адамлар дэл-де, сен герекли адамлар. Саңа герекли адамларың начальниклериң кабул эдйэн җайларының өңүнде сөмелип дурмага вагтлары ёкдур. Дервайыс герек болса телефонда геплешерлер я-да хат язарлар. Сен болса оларың герек затларыны билмейэрсиң...

— Сизиң бу бабатда бир дегерли фактыңыз бармы я йөне?

— Бар. Ирден гача бардым. Хэзир ол ериң эхли ишлерини Дюжев алып баряр. Гаты говы йигит! Хайсыдыр дейюс үчин нэхак отурып чыкды... Ана шол топуры пионер усулы билен гечүрмеги оңланымыз үчин икимизи шейле бир танкыт этди... Догрусыны айтсам, мен онуң үстүне гыгырмакчам болдум, йөне велин ол, мазалыҗа ойланып гөрүң бакалы, мениңки хак болаймазмыка диййэн ялы, йылгырып дур... Догруданам ол заңңарыңкы хакам экен... Сең ондан хабарың бармы? Ери? Дюжевиң болса икимизиң янымыза кабул эдиң дийип гелҗек гуманасы ёк. Мысал герекми? Хе!

Петин аркайын диңлэп отырды, йөне велин Литвинов онуң додаклары шейле пугта юмлуп, ёк ялы боланда хем сүңклек элиниң бармаклары айнаны тыркылдадып угранда, нэмэни аңладяндыгыны эййэм билйэрди.

— Сизиң бир айдян задыңыз догры, олам шол адамың мениң яныма гелмеҗекдиги. Гелмесе шол говы хем эдйэр. Мен сөйгетлериң гурнама конструкциясыны голдан болмаларың эхлисине өзүмиң гаршыдыгымы эййэм сизе хат үсти билен билдирдим... Биз бу ерде хайсыдыр бир колхозара электрик станциясыны гурмаярыс. Биз дүнйэ эхмиетли гурлушук алып баряр. Бу гурлушык Гүнбатар билен салынян оюнда бизиң элимиздэки козырымыздыр, бу ерде болса икучлы сынаглар эдилинҗек болуняр. Икучлы диеним дагымам энтек бэрден гайдяр... Мен бу гызыкландырыҗы болгусызлыгың озалам бир гезек дөвлете миллионларча манада дурандыгы, үтсесине-де бирнэче адамың хелэк боландыгы барада эййэм сизе айдыпдым, хатда хат үсти биленем хабардар эдипдим. Бу судуң, совет судуның карарында-да гөркезилендир. Билкастлайын эдилен эден этдилигиңми я-да җенаятчылыклы самсыклыгының гурлушыгың хут инженерлик аспектинде ончаклы

әхмиети ёк — бу адамың тапан хокгасының хеләклейҗидиги барада сизе хат үсти билен дуйдурмагымың ялңыз себәби...

— Сизиң хат үсти билен хабардар эдениңиз еке мен дәл — дийип, Литвинов инди «сиз»-е гечип, гарылҗык сеси билен айтды. Бирденем дийсең сыпайычылык билен шейле дийди.— Сиз шонуң ялы эдип министре язмагы оңардыңыз, эдара барыны хабардар этмеги өз гөвнүңизе макул билдиңиз...

Яп-яңыҗа-да гиң күрсә сыгман отуран Литвинов чекилди, дикелди. Маңлайындакы месе мәлим болшуп дуран йыгыртлар чуңлашды, мавы гөзлери тутуксы йылдырашды. Буларың нәхили боланда бейле болляндыгына Петинем говы дүшүнйәрди.

— Фёдор Григорьевич, мен бу затлары сизден гизлемекчи дәлдим... Ай нәме, өзүмиң бираз чиновнигрәкдигими бойнума алярын. Мениң сизиңки ялы абрайым, сизиңки ялы гермим ёк, сизиңки ялы... Ай, догрусыны айтҗак, сизиңки ялы арагатнашык саклаян адамларым ёк. Мен сизиң эдишиңиз ялы эдиберип билмейәрин, ай, онсоң, нәме коммунист боламсоң шейле этмеги өзүми борчлы хасап этдим.

— Коммунист боламсоң? А мен нәме коммунист дәлми?— Литвинов Петиниң Дюжевиң проектиие гаршы гөрешмәге көп адамлары чекмәге дырҗашяндыгыны бирейййәмден бәри: онуң язян докладнойларындан, телефон үсти билен эдйән гүррүңлеринден билйәрди. Йөне велин ол Петине чәре гөрүп, ене бир зат эдип, онуң өзүниңкини субут этмегине пәсгел бермек ислемейәрди. Эмма шу ерде велин Литвиновың сабыр кәсеси долуп, сакланып билмән ярылды.— Нәме дийсене, мен дүйә мүнүп, хатаба букян адамлардан дәлдирин. Шол Дюжеви проектлешдирмәге хем-де банкет көприниң гурлушыгына җогапкәр эдип, буйрук үсти билен мен белледим. Оңа чызгы-тасмалары тайярламага ёлбашчылык этмеги табшыранам мен. Институтда проекти ара алып маслахатлашып гелмек үчин, мен оны Москва командировка-да иберҗек. Гачының галдырылмагынам мен бес этдирҗек. Мен коммунист Литвинов Ф. Г., бир мүң докуз йүз йигриминҗи йылдан бәри партияның члени. Ине шу затларам ислән адамыңыза хабар берип билерсиңиз. Ине, мени нәме этсеңиз эдибериң.

Шейле дийип Литвинов хашлап, агыр-агырдан демини алып кабинетден чыкды. Ол кабул эдилйән җайы кесип өтенде, Чемедан йыгрылып, доңуп галды. Ол бу дашына чыкарылмадык гахар-газап тутгайының гапының аңырсындан махал-махал эшидилйән гахарлы гопгундыр гөдек кәйинҗиремелерден хас ховплудыгыны билйәрди.

— Надточиеви чагыр!— дийип, Литвинов гидип барярка гыгырды.

Гулп җыркылдады. Еке өзи болуп галан Литвинов башга гап-гаҗа гуюп дурман, гөс-гөни күйзәниң агзындан ичди, соңра әпишгәниң янына барып, текҗеден бойнуны узатды-да, галанҗа сувы чаларып угран сачы тегеленип беҗердилен келлесиниң үстүнден әңтерди. Ол инди өз-өзүне эрк эдибилмән, шейле сөзлери айданына гыканярды. Чемеданың чал келлеси гапының аңырсындан гөрнүп, пышырдама билен Надточиевиң хич ерде ёкдугыны хабар берди.

— Эмелсизиң бири!— дийип, Литвинов ене сакланып билмән гыгырды-да, телефондан трубканы алды.

— Бәшинҗи — дийип, бир сес җогап берди.

— О нәме үчин бәшинҗи, ханы мениң Единҗим?

— Мен онуң яравлыгы ёк дийип сизе айтдым ахырын, ол ангина болупдыр — диен телефонистканың сеси әндирейәрди.

— Әй, сизиң эхлиңизи бери ал каксады!..—Шей дийлип, трубка еринде гоюлды.

Литвинов чыра-зат якман, гараңкының ичинде отурып көшешди. Муны иру-гич Петине айтмалыды, хөкман айтмалыды, йөне велин мунуң ялы дәл-де, ерликли, сыпайычылыклы эдип айтмалыды. Кәйинип отурасы зат хем ёкды. Аслыетинде онуң бир үйтгешик нәме эден зады бар? Өзүниң шүбхеленйән, нәразы болян затлары барада министре язса язанам экен-дә. Ери шонуң үчин нәме болды? Эдйән задың хак болса хемише онуң еңсесинде дурмак болар. Диймек, министр хачанам болса бир вагт Литвиновың ёлбашчылыгы астында сөвешҗең инженерлик сынагындан өтмедик болса, эгер-де ол Фёдор Григорьовиче телефон эдип, нәмелериң болуп гечйәни хем-де гыкылык-гопгуның ниреден йүзе чыкяны билен гызыкланмадык болса, ишлериң булашып отурыбермегем мүмкинди. «Арагатнашык»... Гөр нирә етди! Белкәм, Сакконың айдяны догрудыр, Петин билен сересабрак болмалыдыр. Бе-е!

Литвинов кабинетден чыкып гитҗек боланда, старший телефонистка билен гүрлешдирилмегини хайыш этди.

— Нәме дийсеңиз-ле, мениң ики саны хайышым бар: шол хорматлы Единҗиңиз даянайса, шонуң бош вагтыны пейләп, мениң яныма, управленийә бир гелип гитмегини хайыш эдиң. Онсоңам хич бир себәпсиз-затсыз трубкада кәйиндим велин, шол Бәшинҗиңе айт, мени багышласын. Эшидйәрмиң? Бәшинҗә айт, ол бир гахары гелмеден я-да ене бир затдан болман, бир кейпсизлик зерарлы болайды.

Петин управлениеден чыкып шофёрдан:

— Мени нирэ-де болса бир ере гездирип гелсене — дийип хайыш этди.

— Птюшкин батгалыгына алып гидейинми? Онуң ёлуны асфалтладылар, чыра дакышдырярлар.

— Ай, нире болса шол болсун-ла...

Электрофикация проспекти өзүниң озалкы гөрнүшини бүс-бүтин өзгердипди. Даш-төверегине дашдан саргылт плиткалар өврүлен өйлер, асфалтланан өтелгелер. Тротуарларың угрундакы өврүмчелерде ал-элван болшуп отуран петуньялар, тайгадан гетирилип, хениз сөйгет үчин чекдирилип гойлан симлери айрылмадык хем болса эййэм дүйп алын, сая салшып отуран агачлар. Ялпылдашып дуран эпишгелер, неон хем аргон йылпылдылары. Тротуардан йөрешип барян адамларам эдил Москвадакы, Киевдэки, Тбилисидэки ялы адамлар. Оларың ичинде эгни яг чыршалан комбинезонлыны, брезент плашлыны, аягы резин эдиклини селчең гөрерсиң. Бу ерлилериң бир тапавутлы ерлери келлелеринде чыбындан горанылян өртүклери барды. Асла бу ериң гызлары шол өртүклеринем эдил дашы никаплы, гиң этек шляпа гейлен ялы бир гапдалрагына гышардып, дийсең пасон эдип геййэрлер.

Петин тэзе шэхериң дашына чендан бир чыкярды, онуң үчинем хер әдиминде диен ялы оны геңиргендириҗи затлар пейда болярды. Тайганың чуканак-чуканак ёлы шоссе ёла өврүлипди. Бетондан эдилен инчеҗик сүтүнлер овадан эгрерилишип, шол ёлуң ёкарсында йити симап чыралары саклашып отырдылар. Өврүмлерде велин, гечйэн машынларың чыралары хенизем, өңкүлери ялы, бакы тайганың агач диварларыны ягтылдып-ягтылдып гидйэрди.

Тайгада гурлан социалистик шэхер. Персонал машынлары йыгналып, министрлериң, ёлбашчы ишгэрлериң айлыкларының кемелдилип, аппаратың ишгэр санының аз-аздан кемелдилип, серишде тыгшытландырылян йылларда бу миллионларча пулы башга бири шэхере харчлайса, җулуны терс салардылар. Литвинова велин эдйэниң нэме диййэн ёк: минстри-хэ онуң өзи адам эдип иле чыкарыпдыр. Министрлер Совети билен МК-да хем онуң достлары бар. Вах, хорматлы Вячеслав Ананьевич, шу затлары гөз өңүнде тутман, нэхили акмаклык этдиң!..

Шу гунки гүррүң Петини аңк-таңк этди. Гарры улы адамларың танаян ве тутанъерли, тэзечил, кенечиллик билен барлышыксыз гөреш алып барян адам хөкмүнде гадыры билинйэн, диңе бир таналып, гадыры билинмегем дэл, эйсем преферанс ойнуна тайлык үчин дача дага-да телим гезек чагырылып йөрен Петин

билен эдил бир акмаңыз инженерҗик билен гүрлешен ялы гүрлешди. Вячеслав Ананьевичиң илки хыялы начальниги сакламак, дүшүнишмек хем онуң өтүнч сорамагыны газанмакды, эгер ол диенлери болмаса, шол ериң өзүнде ишден бошадылмагыны сорап арза бермекди. Йөне, шунуң ялы электрик станциясы дүнйәде башга хич ерде гурулмаярды. Ол бу ерик, сибирь дерясының иңләр сиңексиз кенарына нәхили умытлар билен гелендигини хакыдасына гетирди. Нәме, инди, ол планлар пуҗа чыкаймалы болармы? Онуң шейле айдың, шейле говы гелйән терҗиме халының шу ери бирнәче йыллык бидерек бошлук билен үзүлмели болаярмы-ов җаным? Литвинов, элбетде, ичиниң маңзы гидип, габыгы галанҗа дәне. Ол, элбетде, ат-абрайыдыр, сүйрег билен сакланып, өзем отузынҗы йылларда ёкары989 ише чекиленҗе адам. Гүйч топламан ве ол гүйчлери ерли-еринде гоюшдырман, угур алыш позицияны-зады тайярламан, диңе шол мыррых билен агзыңы деңәп, сөгүшип кейпинден чыкмак үчин бассыр-юссурсыз даваны урмалымы — ёк, келлелиҗе Петин онуң ялы акылы келтелиги этмез...

Гатырганышмак, идеясына писинди отурман, Вячеслав Ананьевич көшешмәге дырҗашып, машының айнасы дүшүрилен гапыҗыгындан серетмәге дурды. Асфальт, чыралар... Светофор... Эдил Москваның автобусы ялы автобус... Токайың ысы, нәхилидир бир гушуң гараңкылыгың ичинде гыгырян сеси... Птюшкин батгалыгында хемра-шәхер — бу-да «Крокодиле» урлаймалы хысырды ахырын. Дүнйәдәки иң улы электрик станциясының гурлушыгындакы ёлбашчыларың ишлери диңе графикден өңе дүшмек билен өлчелип йөркә, яшайыш җайларың бу гезгыны эксперимент-лериниң киме гереги бармышын. Вах, шу гурлушыгың башында сөвешҗең, чаласын хем шу гүнки гүнүң адамсы болан Вячеслав Ананьевич Петин болан болсады!.. Ол шол бада, өзүниң эденлидигини гөркезерди. Ай зыяны ёк, онуңам вагты гелер. Сабырлы болмалы, сабырлы...

Бу бабатда энтек келле дөвүп отурмаң хаҗаты ёк диен нетиҗә гелип, Петин үнсүни башга затлара чекмек үчин, пикирини өз өйҗагазына гечирди. Йөне велин, ол өңкүден хем бетер ховсала дүшди. Дина билен Москвада нәхили оңат, нәхили агзыбир яшадылар! Чал гөз, инчеҗик, студент гыздан өзүне нәхили говы аял тербиелэп етишдирди! Онда-да түйс өз диен аялыны: якымлы акыллы, ярым сөзден нәме дийҗегини билип дуран, дердини пайлашян, эхли зады деӊ ойланышян аялы. Сениң ислән пикир-хыялларыңың бу дуйгудаш, диен эдиҗи ынсан тарапындан шол бада голдав тапып дурмагыны аңмагың өзи нәхили говуды!... Бу ерде

болса... Бу ериң ховасы бирхили үйтгешикми, арабозуҗымы нәмеми? Бу якымсыз эхең... Ынҗалыксыз, хүшгәр гараян гөзлер... Бу хөтҗетликлер... Муңа мечев берип, мениң билен терслешдирҗек болуп йөрен кимкә? Надточиевмикә?.. Я-да, белки, онуң шол ададa таныш болан Дюжевидир?.. Бу гелшиксиз, аяла ярашмаян, онуң хәсиетине лайык гелмейән кесирлик бирденкә нирeден пейда болайдыка?.. Ек, хер ничик-де, Петин оны яны билен алып гайдан болуп, хата иш эден болмага чемели... Алып гайтмалы дәл экен. Йөне велин еке өзүни Москвада гоюп гайтмагам... Ек, говусы бу хакда-да шу вагт пикир этмезлик...

Машын хаяллык билен кичирәҗик мейданча бакан айланды. Ол мейданчаның дашыны хениз гурлуп гутарылмадык, йөнекейҗе архитектуралы ымаратлар галлап отырды. Шол ымаратларың бириниң гапдалында улы йүк машыны дурды. Онуң кузовында духовой оркестр ерлешипдир, олар узын-узын баг күрсүлеринде отырдылар. Оркестр җан эдип нәхилидир бир батныксызҗа хеңи яңландырярды, мейданчаның ортасында болса яшлар пырланышып танс эдйәрдилер. Хер ким өзүче гейнипдир. Мода йыкгын эдйәнлер чыбында горанылян торларыны эдил елпевач ялы галгадышып, хатда гезеленч гейимли дагылыды. Бу өрән кашаң гөрүнйәрди, себәби олар билен пырланышып йөренлер гөзенек чызык көйнекли, гонҗы эдиге дыкылан балаклы йигитлерди, бириниң болса эгни яг сиңен комбинезонлыды, ол ишден гөс-гөни бу ере гайдыберен болмага чемели. Онуң эли дагам мазут чыршаклыды. Биле танс эдйән гызы билен эдепли пырланып, ол оңа яг ёкушдырмазлыга дырҗашып, аяларыны говкардярды.

— Өврүр ыза!— дийип, бу леззети болмадык томаша гахары гелен Петин буйрук берди. Ол өз талантына мазалы герим бермек учин, Москваның премьераларыны, концертлерини, вернисажларыны терк эдип, ине, диңе шулар ялы затлара томаша этмек болян шу итгыраның чолалыгына гайтды.

— Нәме бейле чала сүрйәрсиңиз-ле?

Машын эйиәм Электрификация проспекти билен дазлап барярды. Ине ол Набережная айланмазың өңүсырасындакы светофорың янында тогтады. Петин саг тарапда, голайҗакда, китапхананың ягты душүп дуран гапысының агзында аялыны гөрди. Ол Надточиев билен дурды. Оларың янында ене-де бир шиллиң бири барды. Петиниң гирденеҗе, инчеҗик аялы гызыгып гүррүң берйәрди. Онуң айдян сөзлери эшидилмейәрди. Ине, Надточиев нәмедир бир зат айтды. Дина йылгырып гойберди. Машына аркасыны өврүп дуран яңкы узын адамам оларың айданлары билен ылалашмаяндыгыны билдирип, башыны яйкады-да, нәмедир бир

затлары дийди. Инди оларың үчүсем гүлүшйәрди. Эркек адамлар гаты гүлйәрдилер, оларың гүлкүлери Петиниң җанына якмаярды. Гуллук, өй — бири-биринден бетер! Бе, бу ерде иң якын, «икинҗи» өзүм хасап эдип йөрен адамың, хасам бетер гымматлы хем герек адамың нәхили болуп бирден дурмушың акымындан чыкып отурыбердикә? Ол, гөвне болмаса, бу акымдан хич хачан чыкмаҗак ялыды-ла. Онуң өйден чыкян вагты ёкды ахырын. Ол әриниң берйән гүррүңлерини ирмән-арман диңләп, арзув-хыялларыны маслахатлашып, бегененине бегенип, бүтин агшамлары гечирйәрди ахырын. Сәхел ынҗалыксызлык тапдыгы, ол дуйгудашлык эдйәрди ахырын. Театра я-да кино гидели диен теклибине хәлими-шинди: «Ёк, әзизим, говусы гел өйде отуралы» диен җогабы алярды ахырын. Агашамлары хемише биле гечирйәрдилер ахырын. Ине бирденем...

Петин гапыны ачды. Өйүң чыралары сөндүрилипди. Диңе нахар ийилйән отагдакы кичиҗик чыраҗык столуң бир бурчуны ягтылдярды. Бир адамлык нахар энҗамы, салфетка дүртүлип гойлан хатҗагаз: «Китапхана гитдим. Нахарларың биринҗисем, икинҗисем духовкададыр. Йылдынай. Термосда гайнаг сув бардыр, чаям чәйнеге атылып гойландыр» Үмсүмликде, ики чәк болуп, сессиз-үйнсүз агшамлык эдинмек нәхили говы болярды!.. Биринҗи, икинҗи духовка... Чай... Өзи болса дикдүшди Надточиевдир ене кимдир бир саңсар билен лакгылдашып дур.

Вячеслав Ананьевич кухня-да гирмеди, биринҗи, икинҗинем йылдынмады, эшиклерини чалшырынып, пижамасынам, чукоткалыларың бичими боюнча Динаның хут өзи дикип, мунуң доган гүнүне совгат берен, дуршуна сүтүк болуп дуран, җанына рахат көвшүнем геймеди. Бу затларың хеммеси яңы бир йыл мундан өң болупды ахырын. Бу йыл хеммеси үйтгеди отурыберди! Бе, ёгсада, Надточиев нәме самахылладыка, олар нәмә гүлүшдилеркә... Ёк, ёк, бу габанҗаңлык дәл, габанҗаңлык — атавизмдир... Йөне аялыңа-ха хайсыдыр бир гөрүм гөрмедик лакгы билен җаммылдашан болуп дуруп, өзүңем, ичигара галмыш, бу ерде гызардырылан катлет ийип, атмага чайыңы гөзлән болуп йөрмек, адама ёкуш дегйәр ахырын...

Гапының гулпы ачылды. Дина бираз уялҗырап, отага гирди. Ол адамсының эгни костюмлы, аягы ботинкалыдыгыны хем столуң үстүндәки нахар энҗамының гымылдадылмандыгыны гөрди.

— Нәме бир ерик гитҗек болярмың? — дийип, Дина сорады-да нәме үчиндир Петиниң гөвнүне эгер: «Хава, гитҗек» дийәйсе, аялы кем гөрмеҗек ялы болды.

Дина медицина журналлары билен китаплары столуң үстүнде гойды. Онуң элинде тайганың сары гүлүниң бир чеменҗиги галды. Кухня чыкып гитди. Сувуң шылпылдысы эшидилди. Соңра өврүлип гелди. Чемен эййәм вазаның ичиндеди. Дина оны столуң үстүнде гойды. Чионы сыпалашдырды-да, сесини-үйнүни чыкарман, ене кухня чыкып гитди. Дым-дырслык аралашды. «Дина ол ерде нәме эдйәркә?» дийип, Петин барха мөвҗейән гахарына басалык бермәге дырҗашып ичини геплетди. Аялы плитаң гапдалында дик дуран еринден окап дурды. Өңүнде дуран питиҗикде нәмедир бир зат булкулдап, отагың ичини товук чорбасының якымлы ысындан долдуруп дурды.

— О задың чогҗак ахыры — дийип, Вячеслав Ананьевич мылайымлык билен игенди.

— Вий, хава, хава... Гуюн, нәче ийҗек болсаң, эхлисини гуюнсаңам гуйнай, мен эййәм ийдим. Сүйҗи болупдыр... Шу ерде полиомелит барада бир макала бар экен... Бай, мениң бейле ыза галайшымы!.. Шу йылларың ичинде терепия шейле өңе гидипдир...

— Белки сен, гымматлым, озалы билен ач эриңи нахарларсың?— дийип, Вячеслав Ананьевич инди өз кинесини гизләп билмән айтды. Ол шейле затлара сезевар болды, гөвнүне дегдилер, элиңден геленини аяма дийдилер. Литвинов билен болан гүррүңиң, худай билсин, нәме биле гутарҗакдыгыны, бу ерде болса журнал, терепия...— Мениң пикиримче, бизиң говы дүзгүнимизиң бозулмагының хаҗаты ёкмука дийййәрин. Гой бизиң хер хайсымыз өңкимиз ялы гүйҗи етдигинден җемгыет хем-де бири-биримиз үчин этмелиҗәмизи эдиберели.

Ичи горлан Вячеслав Ананьевич хер ничик хем болса янтарь реңк товук чорбасыны хезил эдинип ийййәрди. Аялы болса шол журнал агдарып отырды.

— Бурч ёк-ла. Сөйгүлим, сен мени багышла, мен шу гүн гаты ядадым. Белки, сен кын гөрмән, гидип бурч гөзләп гелерсиң?

Дина журналыны гоюп, бурч алып гелди-де, мисли хата иң соңкы нокады патладян ялы эдип, столуң үстүнде таңкылдадып гойды.

— Ене-де герек задың болармы?— дийип, ол сорады.

— О нәме дийдигиң болды?

— Ай йөне, зол-зол гатнап дурман, шу макаланы бир зарба окап гутарар ялы дийип айдайдым.

— Хайсы макаланы? Онуң саңа нәмә гереги бар? Мениң гөвнүме болмаса, гадырлы доктор Айболит бир эййәм кичиҗик, эйҗеҗик Дина Васильевна Петиналыга, Дивноярскиде иң овадан, эхли аялларың гөзи гидйән — гелне өврүлдимикә дийййәрин.

Дина нирэдир бир бошлуга середийэрди. Онуң бир затларың пикирини эдйэндиги йүзүнден билдирип дурды. Хатда онуң эриниң айдянларына гулак асяндыгыны я-да асмаяндыгыны аңмагам четинди. Вячеслав Ананьевич: «Ине мунуң шейдип ичини хүмледип отурмасам тэзе тапылан эндик...» дийип пикир этди.

— Ине сен яңыҗа «...хер ким өз этмелиҗе ишини эдибермели...» дийдиң. Шол маңа телим гезек гүррүңини берен адаңа гидип гелелимиз бэри, мен шол өз этмели везипэм барада пикир эдип йөрүн. Мениң этмели везипэм нэме? Түйлеҗик өй пишиҗеги болмакмы? Сыпаланларында мырлап, гулагың еңсеси гашаланда гөзүңи сүзүп, гойлутмак ялап, диваның бир бурчундакы йылыҗак ери сөйүп ятмакмы? Ики дипломлы пишиҗик болмакмы? Етилинҗек болунян максат шомы? Хэ?

— Нэхили самсыклык — дийип, Петин гахарланды.— Хайсы тентек мунуң ялы затлары сениң келлэңе гуйяр?

— Онуң эхмиети ёк. Мысал үчин, ынха, мен Василиса дийэемде-де, онуң билен бир үйтгейэн зат бармы?

— Сен бир акылы-пикири гоялан аял, ики ёкары билимиң бар, ене-де хайсыдыр бир ылымсыз-самсыҗак колхоз гызҗагазының гепине гидйэрсиң! Шонуң лакгылдысынданам гиден бир теория дөредийэрсиң.

— ...Мен бир гезек Сизболаңсоңыз билен туты эдер ялы матаның гүррүңини эдип дурдум велин, бирденкэ Единҗи номер телефонистка трубкада: «Гүррүңиңизиң арасыны бөлйэрин. Абанент иш барада гүрлешмек үчин герек...» дийди-де, гепимизиң арасыны бөлди отурыберди. Бай, шонда бир утандым-а! Нэме дийсене — дийип, бирденкэ Дина шейле бир эхеңли сесде айтды велин, Вячеслав Ананьевич эҗап эдиберди — бир зады ядында сакла: индиңки өй пишиҗеги ёк, йитирим болупдыр, гачыпдыр, өлүпдир, онуң нэме боланының пархы ёк. Инди сениң өйүңде ярамаз, теҗрибесиз, башарныксыз, эхли өвренеңлерини йитирен, йөне велин шол йитиренлерини ене-де тапҗак врач яшар. Эшидйэрмиң?..

— Бай сениң түрканадыгыңы!.. Сениң гөренлериң пайтагт клиникалары... Улы эпишгелер, кафель, никель... Бу ердэки врачларыңкы гөргүлик. Бу ерде олар азлык эдйэр, олар узынлыҗа гүни аяк үстүнде гечирйэрлер, оларың кино-пино гитмэге-де вагтлары ёк...

— Онуң ялы болса-ха хасам...— Яңы-якынкы үнс бериҗиликли, ойланҗаңлы гоюн гөзлер полат өвүшгине өврүлип, гайдувсызлык билен гөс-гөни гөреҗиңе дикилип дурды.— Инди сен шуңа дүшүнмейэрмиң?

— Мен диңе бир зада дүшүнйәрин.— Петин өзүниң сыпайычылыклы, мылакатлы йылгырмасыны этҗек болуп, элинден геленини эдйәрди, эмма велин бу оңа аңсат дүшмейәрди.— Мениң дүшүнйән задым, сениң ичиң гысяр, бу ерде өзүң ялы адамлар ёк, сениң Москваны, эҗеңи гөресиң гелйәр, оңат квартирамызы күйсейәрсиң. Сен болмасаң, бири-биримизи сөйшүмиз болмаса, маңа өрән ёкуш дегер, мазам болмаз. Йөне сениң гөвнүң, сениң саглыгың үчин, мен иэхили кынчылыгам болса чекмәге тайяр. Сен Москва гитсең гит, дынҗыңы ал... Мен сениң гөвнүңдәкә дүшүнйәрин.

Дина өр-гөкден гелди.

— Ёк, Вячеслав Ананьевич, сиз дүшүнйән дийсеңизем дүшүнмейәрсиңиз. Инди мениң дүйбүнден ичим гысанок. Мен Москвадакы квартирамызам ятлап дурамок. Эҗеми велин догруданам гөресим гелйәр, йөне мен онуң өзүни чагырярын.— Дина бу сөзлери айдып, мисли йүреги гиңән ялы болуп, ядав йылгырды.— Инди болса, Вячеслав, гаршы болмасаң, диване гечип отуралы.— Шей дийип, ол көвшүни чыкарды-да, аягыны йыгрып отурды.

Вячеслав Ананьевич костюмыны, көвшүни зады чыкарман, онуң гапдалында отурды. Онуң ончаклы ынҗалыгы ёкды, йөне нәме-де болса яңыҗа башланан ярашыгы бозуп отурыбермәйин диен горкы билен сесини чыкарман отырды. Иң говусы мунуң билен кеҗелешмезлик... Гидер, бу ягдайлардан, бу адамлардан үзңе болар, көшешер. Хеммеси гүлала-гүллүк болар.

— Сөйгүлим, мен шу гүн сениң китапхананың янында дураныңы гөрдүм. Машына мүндүрип алып гайдыберҗекдим велин, йөне сен гүррүңе гаты гызышан экениң. Асла, шол яныңда дуран ким-дә? Мен оны танамадым-ла.

Дина хешерленди, аягыны дивандан ашак саллады. Ене-де совуклач, дили дузлы болды.

— Инженер Дюжевди. Павел Васильевич Дюжев, шол сениң нәме үчиндир проектини пуҗа чыкарҗак болуп дырҗашып йөрениң. Егса-да, сен нәме үчин шоны шейитдиң йөрдүң-ә?

— Мен озал саңа айтдым ахырын, мениң везипәмде ол ерде болан затларың эхлисини өйде гүррүң эдип йөрүп болмаяр ахырын... Сиз шонда нәмә гүлүшдиңиз-ә? Оныңыз гизлин зат дага-ха дәлдир-дә?

Динаның додакларыны ичякгыч, якымсыз йылгырма гымылдатды.

— Гизлин дәлдир-дә?— дийип, Дина эгнини гысды.— Биз шонда Гидрогурлушыкчыларың площадында, Сибирь барада илкинҗи геп ачаны үчин Ломоносовың ядыгәрлигини бина этмек

хакдакы идея догруда гүррүң этдик. Ломоносовың: «Руссияның кувваты Сибирь билен артар...» диен сөзлери ядыңдадыр. Шейле-дийилди өйдйән. Ине шонда Сакко шол ядыгәрлигиң проекти саңа теклип эдилен болса, онда сен өзүңи Ломоносовы окап отуран гөрнүшде чекердиң дийди. Онда Дюжев болса: «Ёк, ол оны этмез, ол өзүни Ломоносов хакда язан макаласыны окап отуран шекилде суратландырды» дийди.

Петиниң гараягыз йүзүнде ак-ак менеклер пейда болды.

— Сен нәме дийдиң?— дийип, ол дийсең ювашлык билен сорады. —Өз яныңда адамыңы масгараланларында, сен олара нәме җогап бердиң?

Дина яп-яңыҗа эдилен гүррүңи ядына салды. Оларың адамсы барада айдянлары өрән ерликлиди, онуң үчинем ол биыгтыяр йылгырып гойберипди. Соңра онуң мазасы гачып, гахары гелипди ве олара угратдырман-зат этмән, өе гелйәнчә диен ялы ылгап гайдыпды. Ери инди нәхили? Инди болса ол адамсының гөзлерине сүрүнҗеңлик билен чиңерилип:

— Сен гөрүпсиң ахырын — мен гүлүп гойбердим — дийип җогап берди.

11

Иң соңкы кагызлара гол чекишдирип ве Чемедана эртирки эдилмели ишлери табшырып, гурлушыгың начальниги эдилмели ишлерден галан-гачаны бармы-ёкмы хакыдасына гетирип, кабинетиң ичине гөзүни айлады. Гапы ачылып, Чемеданың чал келлеси гөрүнди. Бу әвмезек адам нәмедир бир зат үчин толгунярды.

— Фёдор Григорьевич, кимдир бир Валентина Егорова диен бири сизиң яныңыза гелипдир. Онуң айтмагына гөрә, сиз оны чагыран болмага чемелиңиз.

— Егорова? Ким ол? Егорова дийип мениң чагыран адамым ёк.

Гапының аңырсындан:

— Ёк, чагырыпсыңыз — диен дызмач сес чыкып, Литвиновы йылгырмага меҗбур этди.

— Хе-е, хорматлы Едилиҗек, гир, гир... Сениң нәхили адамдыгыңы бери гөрейин.

Гапының агзында доңуп галан Чемеданың гапдалындан өтүп, дөзүмли-дөзүмли әдимләп, гысга бойлы, даяв бир гыз гирди. Литвиновың гөвнүне болмаса, онуң чагаларыңка чалым эдип дуран йүзи озалдан таныш ялы болуп гөрүнди. Хава-ла, бу тагашыклыҗа кешби, кичиҗик бурунлы йүзи, инсизҗе накысҗа гаш-

җагазлары, эйнегиң галың айналарының эпет эдип гөркезйән гоюн гөзлерини ниреде дир бир мәхелләң ичинде дәл-де, хайсыдыр бир аркайынлыкда гөрүпди.

— Ханы дур-ла, Едилик, мен сени нирэде-де болса бир ерде төрүпдим.

— Маңа Валентина Николаевна дийййәрлер. Валя дийсеңизем болар. Догруданам мен бир гезек сизе иш дийип йүз тутупдым. Белки, ядыңыздадыр биз сизиң яныңыза Игорька билен гелипдик я-да башгача айданда, Игорь Капустин билен гелипдик. Гыш.

— Хе! Такдыры шумлукда дертдешлер!— дийип, Литвинов сесленди-де, хахахайлап гаты гүлди.— Ынха күрси, отурың-да, гүррүң бериң. Бу дийсең гең зат. Диймек онда Едилик сен-дә?

Валя сесини чыкармаярды, онуң чагаңыңка чалымдаш йүзи парахат кешбини сакларды.

— Ери онсоң ол нәтди, сениң йүрекдешрәк ёлдашыңмыды, нәмеми? Шонда оны саглык ягдайы боюнча кабул этмедилер өйдйән...

— Сиз онам ядыңыздан чыкармансыңыз-ов?.. Игорь тапылгысыз адам. Ине шол барада велин сиз, хакыкатданам, ялңышмадыңыз. Оны шонда өйкени зерарлы, суворов училищесини гутарандан соң, офицерлер мекдебине кабул этмедилер. Ол бу ерде өзүни тутуп уграды, гимнастика билен мешгулланды, эндамына гар сүртди, сизиңки ялы спорт дашларыны эдинди. Инди оны танамаярсыңызам...

— Гөр бу беззатларың эденлидигини!— дийип, Литвинов бу гелен гызың кичиҗик бурнудыр хырсыз йүзүне хөвес билен томаша эдип мылакатлы айтды.— Ери, онсоң, ол йигит нирә дүшди?

— Ай, ол бир улы вака-ла!— дийип, Валя рухланды.— Илки бада бульдозёрчыларың курсуна гирди. Олар суворовчыларың мекдебиндекәлер танклары өвредипдирлер. Ол шол курсы алты айың ерине бир айың ичинде окап гутарды. Онда-да тапавутланып гутарды. Гачыда булдозерчи болуп ишләп уграды. Ол шол ерде Сакко Иванович Надточиевиң гөзүне илип, муңа: «Десятникл иги окап өврен» дийййәр. Игорь боюн товлаяр. Надточиев: «Буйрук эдйән!» дийййәр.

— Десятникл иге, бохов! Есерҗе өсйәр. Дур-ла, ол нирэде десятниклик эдйәр?

— Ол десятниклериң курсунам гутарды. Өзүнем онам мөхлетинден өң гутарды, йөне десятник болуп ишлемек велин оңа миессер болмады: ол везипәни бермедилер. Оны немә сайладылар...

Сиз оны билйәрсиңизем ахырын. Ол комсомол комитетиниң секретары.

— О нәхили? Капустин диййәнлери шолмы?

— Мен сизе башда Игорь Капустин дийип айтдым ахырын.

— Бә-ә! Танян, танамаҗак гуманым бармы... Мен онуң шу ерде бир гезек бизиң окув комбинатымызы танкытлайшыны.эшитдим, бай онуң җайдар-җайдар гепләйшини. Мен шонда өз янымдан: «Шу огланы комбинатың директоры эдип гояйсаң, гүл ялы эдәер» дийип пикир этдим.

— Ёк, бейтмәң — дийип, Валя улы басга галды.— Оны комбината алмавериң! Асла онуң өзем оңа барасы ёк.

— О нәме үчин барасы ёк? Ол бир везипе ахырын.

— Оны биз комсомоллар болуп гойбермерис. Бизиң оны сөйәйшимизи бир билседиңиз!— Йөне Литвиновың гүлүмсирейәнини гөрүп, гыз гашҗагазларыны хырсыз чытды.— Нәме йылгырярсыңыз-ла!.. Мен «сөййәрис» дийип, җемгыетчилик нукдай назарындан айтдым ахырын.

— Хе, җемгыетчилик дийсене... Хава, хава, ядымда. Сиз такдыры шумлукда дертдешлер ахырын.

Литвинов агыр иш гүни гечирди. Ол ярым сагат мундан овал тизрәк өе етмегиң, гарбанмагың, яшып барян гүне эсеван эдип, секиҗикде отурмагың арзувыны эдйәрди. Ол сибириң бу берекетли икиндисини говы гөрйәрди. Эгер Литвиновың вагты болса, эдил шол махаллар бу ерлерде мошка (чиркей) дийип атландырылян задың түйс мөвч уруп өрйән вагтылыгына гарамаздан, чым-гызыл улы гүнүң тайга дуванып гиденини гөрмек мүмкинчилиги әлден бермейәрди. Хәзир болса ол гапыда гарашып дуран машыны-задам ядындан чыкарып, креслода абшарылып отырды ве бу әйнеклиҗе гүлкүнч гыз билен хезил эдинип лакгылдашярды.

— Ә-хә, диймек онда сен Едилик-дә?

— Мениң адыма Валя диййәрлер.

— Нәме дийсене, Валентина Николаевна, мен бу ерде айтҗак задымы айдып гутардым. Йөрүң мениң өйүме гиделиң, малина варениеси билен чай ичелиң. Мөхүм ишлер барада онсоң шол ерде гүрлешиберерис.

— Айтҗак задыңызы шу ерде айдайың, мен гитҗек дәл — дийип, Валя әйнегини айрып, онуң айналарыны сүпүрмәге дурды. Онуң адаты пенасындан махрум болан гөзлери, шол бада кичелен ялы болуп, бирхили найынҗар гарады ве онуң өзем бир яшаҗык гыз ялы гөрүнди.

— О нәме үчин гитҗек дәл? Мен мунуң себәбини дийсең билесим гелйәр — дийип, кейпи гачан Литвинов сорады.

— Нәме дийсеңизләң, бир гезек агшам сизиң яныңыза бир гыз гелди. Мениң хайсы гыз барада айдяндыгымы сиз билйәнсиңиз. Эртеси гүни улы гүррүң болды...

— Нәме?— дийип, Литвинов креслосындан лаңңа галып сесленди, соңра гүррүңиң ким хакда баряндыгыны хакыдасына гетирип, ене бир гезек сорады.— Нә-ә-эме?

Валя эйнегини дакынды ве ене-де хич затдан чекинмән, парахат назарыны дикди.

— Иңе гөрйәрмисиңиз, сизиң хатда бу затлардан хабарыңызам ёк. Егсам боланында нәхили яңрама гүррүңлер болды! Мен онуң сизиң шофёрыңызың гелни болуп, адамсының оны сизиң яныңыза гөркезмәге гетирендигини билйәрин.

— Сен шол затларам билйәрмиң?— дийип, Литвинов Валя хайран галыҗылык билен серетди.

— Билйәрин.

— Нireден билйәрсиң?

— Бу ерде бир тәзелик болса деррев яйраяр. Мура билен болса биз бир палатада боляры с.

— Шол чыпар сачлы гыз биленми?

— Ол гыз чыпар сачлы дәл. Ачыксы сары сачлы.

— О нәхили реңк болдугы боля?

— Сиз гөрдүңиз ахырын — гәр реңк. Йөне инди гөрсеңиз ол өңки ачыксы сары реңкинде дәлдир. Ол сачыны огланларыңкы ялы эдип гыркдырды. Өзем: «Мен кранчы болҗак, кранчылык үчин болса апелсин келле болман хакыкы келле герек...» диййәр.

— Сен онда шол Мурканы танаярсың-да?

— Хава, танаярын. Мен айтдым ахырын... Икимизиң кроватымызам янашык.

— Дур энтек! Ол дурмуша чыкды ахырын.

— Дурмуша чыкды, йөне бизде яшаяр-да. Бир угурсызҗа хүтдүге барып гиренимден, говусы мен адамымың янына барып-гайдып дуран аял болайҗак диййәр... Ол өзболушлы, говы гыз. Сизиң Петровичиңизе онуң билен яшашмак еңил дүшйән дәлдир, йөне велин ол оны адам эдер.

— Адам эдер, ол нәме бу вагт адам дәлмишми?

Гыз йылгырып гойберди-де, эгнини гысды.

— Сиз оны говы билйәрсиңиз.

Бираз дымышдылар. Литвинов гүррүңдешини гызыкланма билен барха ичгин-ичгин сынлаярды; ол велин затдан йыгрыкман аркайын отырды ве онуң огланыңка чалымдаш сыпатының хайсыдыр бир аграслыга кыбапдаш гелишйәндигини болса гара оправалы эйнеги эшгәр эдип дурды.

— Нәме дийсеңе, Едилиҗек...

— Валя — дийип, гыз чекинмән, онуң сөзүни дүзетди.

— Ери, Валя, Валя экен, бай сениң диен-диен, айдан-айдандыгыңы! Сен маңа нәхили көмеклер берениңи билйәрмиң? Ине сен нәсагладың велин, мениң элим гысгалан ялы болды дурубер-ди. Гаты чынымы айдярын.

— Ек-ла, я чыныңызы айдярмысыңыз?— Валяның огланыңка чалымдаш йүзүнде, ики яңагыдыр эңегинде тегележик чукаҗыкнажык эмеле гетирип, бүтин гүррүңиң довамында илкинҗи гезек йылгырмак аламаты пейда болды.— Бейле дәлдир-ле, сиз оюн эдйән болайман?

— Оюн этме нәме ишлесин. Гарачыным, сени чагырмагымыңам себәби шол.

— Ёлдаш Литвинов, сиз мени өрән бегендирдиңиз! Нәме үчин дийсеңизләң, мен мекдеби гутаранымда, бизиң өйүмизде чекишме болды. Мениң какам скрипкачы, белки, сиз онуң адыны дагынам эшиденсиңиз? Оңа Вадим Егоров диййәрлер. Мениң ики доганымам дийсең зехинли огланлар хөкмүнде Гнесинлериң мекдебинде окаяр. Мениң болса оларыңкы ялы зехиним ёк, эмма шейле-де болса менем скрипка өвренйәрдим. Эҗемизем скрипканың өлемени — скрипка, скрипка, ресторанының оркестри болсун велин, скрипка болсун. Мениң гөвнүм шу ерлерини, тайганы,... кенары күйсейәрди. Җек Лондонда иң бир кичиҗик эҗиз адамларам гөрешде түйчли пәлван болярлар дуруберйәрлер ахырын. Мен Җек Лондоның эсерлерини дийсең говы гөрйәндигими боюн алярын, бу ерде болса хайсыдыр бир алтын дамары үчин дәл-де, иң улы электрик станциясыны гурмак үчин, бай болмаклыга ымтылмак үчин дә-де, коммунизм гурмак үчин... Ине онсоң, мен өз яңымдан. «Инди мен нәче ислесемем, адам шекилли адам болман, эҗемиң кичиҗик, көрүшҗе гызылыгыма галыберериңми-ов?..» дийип ойландым. Өйде болса улы чекелешик: эҗем аглаяр, доганларым нәсага середйән ялы болшуп, гөзлерини мөлердишип отырлар, какам болса: «Сениң бу хыялың говы зат, йөне, бу эйнеклилигиң билен, байгушҗагазым, сен нирә барҗак? Гитсеңем йөне аяга чолашар йөрерсиң-дә» диййәр. Гепиң гысгасы гайтдым-да.

— Ери, онсоң, ханы скрипкаң?

— Скрипкам бар, йөне онуң иши гөрүлди-дә. «Ермакда» янгын боланда, басып дөвдүлер-дә. Бизиң комсомолларымыз оны Старосибирскә бежермәге ибердилер, ол ериң комсомолларам елимлешдирип гойберипдирлер, йөне өңкүҗе сеси велин ёк-да. Гызлар хер гүн агшам чал-чал дийшип гояноклар, менем чалярын. Бейлеки палаталарданам диңлемәге гелйәрлер. Сиз яшларың

балына барып гөрмэнмидиңиз?.. Нэхак эдипсиңиз, говы бал болды!

— Нэме дийсене, Валентина Николаевна — дийип, Литвинов сөзе башлады.— Бизиң управленийэмизде бир адам бар. Елдаш Сизболаңсоңыз. Шонуң ялы фамилийяны эшитмэнмидиң? Оның говы дэл. Улы адамлары танаңок. Эртир шол саз гуралыңы шол адама элтип бер, ол оны Москва, говы усса иберер. Онсоң шол скрипкаң сеси ене-де тэзелигиндэки каддына барар. Бу бир. Эҗеңе бир хат язарсың, шол хатда ишими говы ерине етиреним үчин маңа саг болсун айтдылар диерсиң, онсоңам гурлушыгың начальниги (ай, шу ерде эхлимизиң Гоҗа дийип атландырып йөрен чалымыз дагы диерсиң-дэ) өзүне секретарь болмагымы теклип эдйэр дийип язарсың. Бу үч. Дүшүндиңми?

— Нэме дийдиңиз? — дийип, Валя эйнегини гүррүңдешине горкулы гөнүкдирип сорады.

Литвинов геңиргенди. Ол өз сулхы алан адамлара ягшылык этмеги говы гөрйэрди, эгер шол ягшылык бириниң гөвнүнден туруп бегендирмесе гынанярды. Гыз диңе гайталап сорады.

— Сиз маңа шу ерде, управлениеде секретарь болуп ишлемегими теклип эдйэрсиңизми? Мен сизиң айданыңыза догры дүшүнипмидирин?

— Гаты догры дүшүнипсиң — дийип, Литвинов хүңүрдеди.

— Боля, бир ойланып гөрейин — дийип, Валя оңа ишҗеңлик билен җогап берди.— Ишлейэн еримдэки адамларың хеммеси мени хорматлаярлар, сылагладылар, гызлар мени комсорг эдип сайладылар. Оларың мени гойбермезликлерем мүмкин.

— Биз олардан хайыш эдерис, белки, олар хайышымызы йыкып дурмазлар — дийип, Литвинов йылгырмасына зордан басалык берип айтды.

Валя онуң йылгыраныны гөрмеди, айдылан сөзлере болса пугта ынаныпбашыны атды.

— Эгер шейле болса, мен бир ойланып гөрейин. Пикирими эртир айдаярын — дийип, Валя еринден галды-да, эйнегини дүзетди.— Гидиберейинми?

— Белки, хер ничик болса-да, саг боллашып гидерсиңиз?

— Саг болуң — дийип, Валя өзүниң накысҗа, этлеҗик элини Литвиновың түйлек элиниң аясында гойды.

Валяның йөришем эдил сөзлери ялы чаласынды, эрҗелди. Гапы япылды, басганчакда көвшүниң сеси эшидилди, гурлушыгың начальниги болса бираз вагт мысли шатлыклы бир ваканы ятлаян ялы болуп, йылгырып отурды, соңра сейфи гулплап «Князь Игордан» говы гөрйэн сазлы җүмлесини хиңленди.

Бир гезек Надточиев хорланан, алада басан, ниредир бир яна алңасап барян, өзем инди хемишеки ёл билен шадыян тигирленип барян, чым-гызыл, тегелеҗик көкеҗиге бүс-бүтин меңземейән Петровиче көчеде габат гелип, оны саклады-да:

— Ери хал-ягдайлар ничикдир?— дийип сорады.

— Хал-ягдайлара-ха эдил эртекидәкилер ялыдыр — дийип, Петрович гыссанмач җогап берди ве инженериң бу җогаба дүшүнишибилмән мөлерилип дуршуна гөзи каклышып шейле дийди:— Шол арвахлар билен гидишип отурандырын, аялымам бир албассы.

Ол арвахлар догруда Надточиев хем аз-овлак эшидипди. Бир гезек управлениеде автотранспорт бөлүминиң начальниги: «Шу махал управление гаражының механиклик везипесиниң гул ялы хөтдесинден гелип йөрен, Литвиновың өңки шоферы яныма гелип, өзүни бәшинҗи автобаза — гурлушыкда капитализмиң галындысы дийип ат берлип йөрлен, иң бир ызда галак, иң бир башына гиден автобаза начальник эдилип иберилмегини хайыш этди» дийип доклад этди. Кимдир бириниң биагырылыгы билен бу автобазаның машын сүрүҗилериниң аглабасы мөхлетини долдурып я-да амнистия билен түрмеден чыкып, Дивноярскиде тәзе дурмуш башламага гелен, өңки җенаятчылардан дүзлен болса нәтҗек. Бу тайга гурлушыгына гелйәнлериң арасында шейлерәк адамларам барды. Әгирт улы коллективде ишләп ве онуң ичине сиңип гидип, дура-бара бейлеки зәхметкешлер ялы болшуп гидйәрдилер. Вагт-вагт ишде опурылышык этмек, җенаят гайталамак, чендан-ярым хатда пычаклашмак, огурлык этмек ялы затлар болуп гечйәнем болса вагт өз этҗегини эдйәрди. Оларың кәбирлери эййәм бир кемсиз дүзелип, машгалалы-затлы болуп, өңдебарыҗыларың санына гирйәрди.

Бәшинҗи автобазаның адамларының аглабасы шонуң ялылардьт. Оларың көпүсиниң машын сүрмәге өкдедиклерине сөз ёк. Иш этмек графиклеринде бу база ыза галакларың ичинде-де дәлди, йөне ченденаша гаты сүрмек, ёлларда авария этмек, херекет эдиш дүзгүнини гөдек бозмак ялы дүрли вакалара гезек геленде велин мазалыҗа якасыны танадан базады. Бу базаның машын сүрүҗилери бензин сөвдасыны эдйәрмиш, кирей эдйәрмиш, башга ондан бетеррәк затларам эдйәрмиш диен мыш-мышларам бар, йөне велин, шу себәпли темми берип болҗак гуманасы ёкды, чүнки ол затлар шейле бир билинмез ялы эдилйәр: ысыны-кокуны билҗек гуманаң ёкды.

Шонуң ялы ягдайларың өңүни алып, базаның ишини говулашдырмага телим гезек сынанышылды. Оңа говы адамлар иберилди, эмма велин берен нетиҗеси болмады. Базаның соңкы начальниги — гурлушык башланалы бәри шу ерде ишләп йөрен коммунист — яңы-якында управление гелип, шейле дийди:

— Мени-нирәк айырсаңызам бир ерик айрың, мен халыс болдум: ол мелгунлар билен болсаң, я партия билетиңи гоймалы, я-да кебзәң гутаран ериңден пычагы сокҗаклар.

Транспорт бөлүминде шол базаны даргатмагың проекти эййәм тайярланыпды, йөне велин бөлүм начальнигиниң ол хакда Литвинова доклад этмәге шол яйданып йөршүди. Ине бирденем абрайлы ишде ишләп йөрен, управлениеде-де говы таналян Петрович ара дүшди-де, өз-өзи шол гаргыш сиңен ере иберилмегини хайыш этди.

— Өз элим биленҗик өзүм чув ялаңач болуп, гарынҗаң хининиң үстүнде отурярын, йөне велин бир шерт билен: мениң хәзирки болгусыз күлбәме дерек бир квартира берсинлер.

Транспорт бөлүминиң мүдири бу затларың барыны уялыбрагада Литвинова хабар берди. Соңра этиячлык билен шейле дийип, сөзүниң үстүни етирди: квартира дийип, бай онуң хаясыздыгыны! Йөне велин онуң сөзлери Литвинова бүс-бүтин башгача тәсир этди.

— «Өз элим биленҗик өзүм чув ялаңач болуп, гарынҗаң хининиң үстүнде отурярын»!— дийип, Литвинов хахахайлап гүлди.— Өз элим биленҗик! Билйән... Ери, сизиң теклибиңиз нәхили?

— Ай, мениң пикиримче сынап гөрәймек герек — дийип, транспорт бөлүминиң мүдири бираз экезленип айтды.— Дүшбүҗе йигит, сизиң машыныңызам нәче йыллап сүрди. Управленийәниң гаражындан оң ялы механиги алмак, элбетде, ёкуш дегйәр, йөне... квартираҗык дийййәнә-хә, догруданам, базада бар. Шол гачып гиден бошатды, башыны сыпдырса кайыл болды... Диймек билен эгер ол шол башына гиденлериң башына овсар атып билсе, оңа ики отаглы җая бейледе дурсун, көшк берсеңем дегмән дурҗак дәл.

— Ягшы, боля! Гой, өз эли биленҗик отурян болса отурсын, буйругыны тайынлаң.

Дегишли буйрук чыкарылды, бәшинҗи базада Гоҗаның хусусы шоферы начальник эдилип белленипдир, өзем начльнигиң машыныны мүнүп гелипдир, гош-голамларыны йүк машыны гетирипдир, онуң аялы болса, дийсең титиҗе, кашаңҗа шол клубда «җанлы газетде» суратландырылян паҗарлы хелей —Мурка Саггенарлы диен мыш-мышлар яйрады.

Догруданам, шофёрлар агшамара рейсден доланып гелйэркэлер, өзлериниң бирлешен гүйчлери билен мундан бирнэче гүн озал башыны иен өңки начальниклериниң җайында ышык яняндыгыны онуң эпишгелеринден гөрдүлер. Кимдир бир йүзлери гызарып дуран, тос-тогалак пыяда өңүне аялларың өңлүгини дакынып, эпишгэниң текҗесинде аягының бурнуна басып, тутуларың чүйлерини какышдырып йөрди. Онуң аңырсында мисли ел берлен ялы пөкгерип дуран додаклы, келпеңлиге мейил эдип дуран йүзли, кичирэҗигеде гелшикли аял дурды. Бэшинҗи база шол бада өз тэзе начальниклерине баха берди. Шол баха боюнча начальник хич бир зада эрксиз, аялының гепинден чыкып билмейэн болмалыды, оны гүйлүп атмак итиң аңсадыды, келпеңҗе гелниң болса дашына гечибермелиди...

Шондан соңкы гечен гүнлерем шол эдилйэн умытлы чакламалары тасыклаян ялыдылар. Начальник шадыян первайсыз адам экен. Ол техниканың пирини өврүйэр, йөне базадакы адамларың арагатнашыкларына гезек гелен-де велин, нэме үчиндир гошулышыбермейэрди. Төверекдэки болуп гечйэн затлары гөренокмы я-да гөрсе-де гөрмедик болярмы. Базаның механиги бир хырсыз муртлак, лөвде адамды. Оңа хемише Тихон дайы диер йөрердилер. Ол шол Ленадыр Вилюй деряларының бузунның үсти билен гиден машын кервенини сүрүп йөрен демиргазык шофёрларынданды. Бир сапар онуң өңден сүрүп барян машыны деряның доңман, йөне гар билен үсти өртүлэен ериниң үстүнден барды. Ол, хемише бу үлкелерде бузуң галыңлыгына ынам эдилмейэндэки этиячлыгы элден бермэн, машының гапысыны ачып барярды. Машын бузларың ашагына батманка, ол бөкүп дүшди. Йөне хер ничигем болса эзилди, хова болса шейле бир аңзакды велин, термометриң ичиндэки симабы доңуп галярды. Бейлеки машынларың шофёрлары ур-тут бузуң үстүне бензин дөкүп, улы от якдылар, аякларына спирт сүртдүлер, өзүне ичирдилер. Кимдир бири оңа гуруҗа кече эдик берди. Оны бризеите доладылар. Йөне велин хер зат этселерем, ол өйкени совуклап ятды. Кеселханада ятырка болса онуң сахалинлилерден болан эйҗеҗик, яш аялы башга бири билен чөрңелешип гитди. Гахарына басалык эдип билмэн, Тихон оны мазалыҗа енчди. Шейдибем ил гөзүнден дүшди. Коммунистлерден берк кэйинч алып, ол өңкүденем бетер ёкуш гөрди. Партйыгнакдан доланып гелип, чалшыргыч эгин-башыны сумкасына дыкды-да, эхли затларыны ташлап, партия учётындан дагам чыкман, Онь дерясының боюна гитди. Бу тутук, дүнйэден дойгун, гырылҗык сесли, гара гөзлери якымсыз бакышлы адамды. Ол муртлуды. Шол муртларам агзының үстүни өртүп, оны бир сөз дагам алып

болмаян дымма адам ялы гөркезйәрди. Петрович базаң ишлери барада онуң билен гүрлешҗек болуп геп атанда, ол диңе мүртлэрының астындан додагыны гышардып гойберди.

— Менден техника барада сора. Мен, иним, бу ерде хич хили топара гошуламок. Мениң адамлар билен ишим ёк, онуң үчин маңа пул төләп дураноклар.

— Сен бир коммунист ахырын.

— Мениң коммунистлигимем йүзлей. Менденем бир коммунист болармы! Мениң ялы йигрентгини партиядан сүпүрип ташламак герек.

— Ери, боля, сен хич тарапа гошулмазлыгың билен болубер. Йөне сен маңа нэме маслахат берйәрсиң?— дийип, Петрович билҗек болярды.

— Умумы йыгнаҗык чагыр, сөзҗагаз сөзле, цитатаҗыклар гетир. Онсоң олар шол бада дүшүнерлер ве тербиеленмек билен боларлар — дийип, механик якымсыз гүлүмсиреди.— Йөне, йигит, мен саңа бир маслахат берейин: бирден шатырдадышдырыбермегин, эгэ болгун. Бу ерде пычаклыҗа гезип йөренлерем бардыр. Эгер мениң диеними этмесең, ченден аша гаты сүрмегиң пидасы хөкмүнде, «Огни тайги» газетиниң хадысалар бөлүминде пейда боларсың...

Петрович бу берен маслахаты үчинем оңа саг бол айтды. Ишчилериң арасында уссатлык, башарҗаңлык, техниканы билмеклик иң гүйчли магнитдир. Әхли киши тәзе начальник диңе автомобиль ишлерини билйәр, бейлеки төверекде болуп гечйән ишлер велин онуң пархына-да дәл дийип дүшүнйәрлер. Оны түйс бизе герек адам дийип билдилер ве оңа: «Сөлпи» диен лакамы бердилер. Гаражың өзүне гөвни етйәнлери болса начальнигиң эпишгесиниң агзында апаң-апаң эдип гезим этмәни чыкардылар. Шонуң ялы-да, инди Мария Филипповна дийлип хормат билен ады тутулян Мурка Сагкенарлы өзүне эхмиет берилйәндигини ёкуш гөрүп йөрмейәндигем аңылды. Ол кәте-кәте эпишгәниң өңүне гелерди-де, йылгырарды, гүлүмсиреме билен шейле диерди:

— Нәме, бейле тукат-ла? Газет-пазет окап, өз медени дережәңизиң ёкарланмагы билен мешгуллансаңыз болмаярмы.— Шейдиенде, онуң гоюн гөзлери месаңа-мәлим, гүлер дурарды. Ол сачыны келтеҗик гыркдырып, оны бирхили эдип гойярды велин, онуң келлеси даралмадык ялы болуп дурды. Онсоңам онуң шол сачы ики хили өвүсйәрди: ёкарсы-ха апельсин реңкли, ашагам өз хакыкы реңкиндеди. Хатда бу ягдайыңам онуң ышнагыны алмайшына хайранлар галаймалыды.

Диш сыртардышмагы говы гөрйәнлер эпишгәниң өңүне көп үйшенде, начальнигиң аялы ала сачыны селкилдедип гойберип: «Бейдип эңедишип дурмаң, чашан бормусыңыз-нәдермисиңиз» диерди-де, эпишгәниң тутусыны япып гойбәрди. Шунуң ялы затлар кәярым онуң адамсы өйде отырка-да болуп, оларың тамакинчилигини хасам одандырярды.

Мария Филипповна тәзе җайына диңе бир кичиҗик чемеданҗыгы билен гелди. Йөне велин шол гүнүң эртеси эййәм ики отаг оңа дарлык этди. Петровичиң бир вагтдан бәри бир машын эдинсем диен арзувы *барды. Фотографиядан хем* хусусы машынлары кануксыз ремонт этмеден газанан артыкмач пулларыны ол аманат кассада гоюп отырды. Эслиҗе пул топланыпды. Петрович эййәм бирнәче йылдан бәри Москвада «Волганың» түкениксиз нобатына дурды. Петрович шол хайсыдыр бир отставкадакы генералың командалыгы астындакы нобат комитетине болса, хер айы сыпдырман, өзүни ятларына салып дурар ялы, открытка иберйәрди. «Волгалы» болмак сагадының голайлашмагыны аңмак, эсли махала ченли онуң иң улы бегенҗи болды. Ол гөврели аялың инди болҗак чагасына өңүнден *эгин-эшиҗек, одук-будуҗак* затлары тайярлап гойшы ялы, тәзе алҗак машыны үчин запас шайлары дагынам хәзирләп гоюпды.

Өз йүреги билен бирликде Петрович аманат касса книжкасынам — иң говы арзувынам аялының элине берипди. Кассадакы пул шол бада хак өйүне говушды. Ол машын догрудакы арзувлар барада айданда болса, оларың арзувының Старосибирск филармониясының хайсыдыр бир артистиниң алып гелен шейле куплетҗиклери билен соңуна соган экилди.

> Меҗнун гоҗам гойман хич,
> Ахыр алды «Москвич»,
> Сүсүп тягач бир гүн гич—
> Не гоҗа бар, не «Москвич».

— Дул галмалымы? Фу, онуң мазасы ёк, дуллугы ислемейәрин — дийип, Мария Филипповна айдярды.— Онсоңам мен нәме үчин полуң үстүнде отурып-турмалымышым, эгин-эшиклерими болса чүйҗагазлардан асмалымышым? Бейдип йөрҗек болсам, әре чыканымың нәме пейдасы бар!

Шондан соң шейле җепакешлик билен йыгналан пулуң бир бөлеги деррев кассадан алнып, өй энҗамларыны сатын *алынмага* харчланды. Өй кейванысы диңе тәзе җайда башга сатын алҗак затларына ер тапмандан соң ынҗалды. Ол окаян курсундан өврүлип гелип, комбинезоныны чыкарярды-да, оны «мадерн» гейим

шкафындан асярды, узак вагтлап эгленип, биркемсиз ювуиярды, сачыны есер гөрнүшли эдип тимарлаярды, ыхлас билен додакларыны гызардярды, соңра белендини-белент, пессини-пес эдип, эйҗеҗик сыратҗыгына сырлашып дуран көйнеклериниң бирини геерди-де, эпишгэң текҗесине мүнүп, аягыны-задынам шонуң үстүне чыкарып отурарды. Эпишгэниң сөйгетине аркасыны берип, окув китабыдыру-депдерини ачышдырарды. Ол шол отурышына гарачыны билен окаян, язан киши болярды.

Ховлуда сөкүлен моторларың төверегинде хысырданып йөрен шофёрлар, слесарлар хэлими-шиндими шоңа бакан середишйэрдилер. Томашачыларда етмезчилик ёкды. Дегишйэрдилер. Хатда тутук механигем салланып ятан муртларыны чекишдирип, эпишгэ бакан гөзүниң гытагыны айлаярды-да:

— Хе... бэ... бэ...— дийийэрди.

— Шу халк хоҗалыгында газаныланларың сергисини япсана, бу ховлудакы сөв-сөв эдишип йөрмелер бизар-петең этди, шолаң дердесери кекирдегиме етди!— дийип, Петрович өз бойнуна какып гахарланярды.

— Окувыма пэсгел берме. Маңа иң агыр ери шу ери — тормоз фрикционлары — дийип, аялы депдеринден гөзүни айырман җогап берйэрди.

— Мен ол фрикционлара белет... Мен утанҗымдан яңа ере гирип билемок велин, мунуң пархына-да дэл.

Өңки Мурка депдерини ашак гойберип, гахарҗаң йүзҗагазыны чытды.

— Эгер сениң аялың йүзүне-гөзүне середер ялы дэл бир бедрой болан болса, онда, догры, нэче игенсең болар. Йөне... Столуң үстүнден алма эбер. Оны дэл-де, сарырагыны сайла... Сагҗа бол! Хава... «Соңкы системадакы кувватлы мостовой кранларда тормоз фрикционлары». Онсоңам нэме дийсең, сен мениң башыма бу ерде Отелло болан болма. Сениң даш сыпатың онуңка кыбапдаш гелмейэр, йөне Фальстафа, эхтимал, чалым этсең эдэерсиңем... Мен сени йүң сакгал эдйэринми? Эдйэн дэлдирин. Сен хениз йүң сакгал эдилмэндигиңе-де худая йүзде-мүң шүкүр эдэйгин.

— Ил-гүн саңа нэме диер?

— Саңа айдянларындан бетер зат айдаслары ёк. Бизиң чадырларымыздакы гызларың саңа нэме дийип ат берйэнлерини билйэрмиң? Перпетум кобеле[1].

— Коварын, сени ахыры бир коварын! Ковҗагыма ант ичйэрин.

[1] Бу ерде сөз ойнадыляр: Перпетум мобле — хемишелик двигатель. Кобель — көпек.

— Өзүң гидерсиң — диййип, аялы сахыпалары парахат агдарып айдяр.— Онха хэзир гитсеңем гүшаклыгыңдан ак ёл... Ёлуң ак болсун.

Йөне велин шунуң ялы яңкалашмаларың биринде аялы бирденкэ китабы бир яна зыңыи гойберип, эпишгэң текҗесинден бөкүн дүшди-де, улы алада билен Петровичиң алкымына дыкылып барды.

— Ине сен мен хакда эрбет затлар айдярлар диййэрсиң. Сениң шу махал өзүң хакда нэме гүррүңлер эдйэндиклеринден хабарың бармы?.. Ханы сен говусы айт, шоларың — Мария эпишгэ бакан баш атып гойберди.— Шоларың халлың-саллыңларының хачан соңуна чыкҗак? Олар билен узак хүлли-хүлли эдишип йөрсең, олар башыңа чыкарлар. Сени начальникликден коварлар, бизи җайдан чыкарлар. Ине сен шол хакда пикир эт.

Понтук бүрүнлыҗа, пөкгүҗе «өз угруна гойберилен» додаклы йүз аладалы, чын сыпата гиренде, Петрович эхли кинелерини шол бада ядындан чыкарярды ве аялҗыгына хөвес билен томаша эдип, онуң эхли чыкаран хокгаларыны багышламага тайярды.

— Ховлукмаң сиз чагалар, мөхлет берсеңиз болар, хериң товшан, түйдүҗик, менден совгатҗык алар — диййип, Петрович көпманылылык билен айтды.

— Йөне мөхлетиң гечип өтэйтмесин. Хонха, ол телбэни гөрйэрмиң, ене-де кабинадан лүл-гаммар болуп чыкып гелйэр.— Мария Филипповна ене эхең-дуркуны үйтгедип эпишгеден гыгырды:— Аю, чаладэли! Аңрыңдакы яныл дуран одуң гапдалындан гечэймегин, гүплэп от аларсың, сен эдил спирте ятырылан ялы болупсың-ла...

Шей диййип, ол ене-де аладалы кешбе гирди.

— Ынха сизиң ол механигиңиз бар, Тихон дайы, гөрсең небсиң агыряр: хайы гиден адам... Йөне ынха яшлардан, курсантлардан пара-пешгеш алан болуп йөр, шонсы гелшикли затмы? Бири оңа зат бермеҗек болды велин ол оңа: «Сен Дарвин хакында эшидипмидиң?» дийди. Олам: «Ери, эшиденем экеним-дэ» дийди. «Эшиден болсаң, гүйчли эҗизиң пиридир, дүшдүңми?» Ана онсоң яңкы йигит ярым литр гетирмэге елк ясайды. Хей бейледе бир зат болармы? Ол гоҗаң җубусинде партия билети бар ахырын. Иң соңунда шу затларың барысы хакында сенден сорарлар, сенем кандидат партия ахырын.

— Гыссаныберме, тагапыл эт. Маңа бираз мөхлет бер.

Ине берлен мөхлетем гелип етди. Гарашылмадык ерден бэшинҗи базаның эхли ишгэрлери цехе өнүмчилик маслахатына чагырылды. Доклады начальник этҗек диййлип ыглан эдилди. Началь-

ник хениз көпчүлигиң ичинде екеҗе гезегем чыкып геплемәнсоң, бу маслахата хеммеси гелдилер. Олар: «Йөне тизрәк гутармак герек: ичлер элҗук дийййәр». «Бир-ики агыз геплесең боляр экен-дә. Улы түкеззибаңа тутуп отурмагың хаҗаты ёк...», «Узага чекип дурман, нәмә сес бермели болса айт, сесем берели, элимизем чарпалы...» дийшип хүңүрдешйәрдилер.

— Онда, нәме, башлалыңмы?— дийип, башлык дийлип атландырылан Тихон дайы гырылҗык сеси билен айтды. Ол цехиң алагараңкылыгында сабырсызлык билен аграмларыны бир аягындан бейлеки аягына гечиришип, отургычсыз затсыз ерде чөкүшип отуран мәхеллели җая ынҗалыксыз середйәрди.— Бизиң бир меселәмиз бар, о-да бәшинҗи базаның иши барада. Бу меселе барада бизиң начальнигимизе сөз берилйәр. Айдың, ёлдаш начальник...

— Вагт беллемели!— дийип, сачыны гытыҗак гыркдыран хайсыдыр бир дешлек йигит гыгырды.

— Сен нәме гаты гыссанярмың?— дийип, Петрович столуң башындан гөс-гөни шонуң янына утрап мылакатлы сорады.— Белки, сен БМГ-ниң маслахатына бармалысың? Белки, сени Аргентина илчиси нахар-хеззете чагырандыр, шоңа гиҗә галарын өйдүп горкянсың? Ёлдашлар, белки, муңа рутсат берерис?— бирденем начальник шей дийип, өзүнден гарашылмаян әхең билен, алҗыран йигиде җабҗынды.— Рет бол, шу ерден. Сениң бу ерде ишлиң адамларың аягына чолашып йөреси ишиң ёк!

Башлыклык эдиҗи улы басга галды. Ол хатда бу ерде бейле гүплэбермек хатарлы дийип, ортаторы хабардар этмекчем болды, йөне велин, ол соңундан гөвни етип, муртларыны сыпалашдырды. Ол бу огланларың шу ерде тәзе дурмуш башлаяндыгыны, сәхел бир зат болса кине эдйәндигине, ынҗыкдыгына, сәхел бир зат болса «дәлилиге» тутубермәге мейиллидигине белетди ве хич киминң еринден гымылдамаяндыгыны гөрүп хайран галды. Әхли киши кимдир бириниң аягына бүдрәп, мәхелләң ичинден чыкып барян йигиде сын эдип гүлүмсирәп дурды. Ине яңкы чыкып гиден йигидиң ызындан гапы гүңлеч гүрпүлдәп япылды.

— ...Инди болса бу ерде акыллы-башлы адамлар галансоң, чынлакай гүррүңе башлалың — дийип, Петрович сыпайычылык билен довам этдирди.— Нәме дийсеңизләң, филонлар, биз бу ерик базамызың иши барада гүррүң эдишмәге йыгнанамзок: базаны япмалымы я-да шу ерде довам эдип гелйән филончылык җемгыетини пытратмалымы, ине шоны чөзмек үчин йыгнанышдык. База япылса, хич хили пул көмеги зады берилмән, еңсәңизе депип гойберерлер ве хич хили профсоюзам сизиң ялы филонларың аркасыны алҗак болуп аррыгыны гынап дурмаз.

— Нәме үчин япжак, биз нәме эденмишимиз?— дийлип, кимдир бириниң билгешлейинден агламжырап геплейән сеси эшидилди.

— Нәме үчин? Мен бир шугулчылык эдип йөренлерден дәл, онсоңам мен сизиң машгала дурмушыңыза милиция я-да женаят гөзлейжи ишгәрлериң гатышмагыны исләп барамок. Йөне, сең, жан огул, бейле билесиң гелйән болса...— Петрович жүбүсинден гүберилип дуран язув депдерчесини чыкарып, бармакларына түйкүликледи.— Нәме, окайынмы онда?

Йыгнак аңка-таңка болуп дымярды. Үстүнден гүлнүп, Сөлиидиен лакам берлип йөрен адам, бирден бу көп хыллаллалары башдан гечирен адамларың шейле болар дийип, ятса-турса келлесине гелмежек бир адамсына өврүлди дуруберди. Әхли киши гымылдаман гарашып дурды.

— Ери, женап парламентарларың ене сораҗак зады бармы?

— Нәме үчин бидерек ере адамларың гөвнүне дегйәрсиңиз. Бейле какдырмалар үчин жогапкәрчилиге чекмек болар — дийип, хәки агламжыраян сесиң эеси — докладчының диканлап середип дураны ынамсыз айтды.

— Хеззетли сәр, сизиң сорагыңыза биз хәзир жогап берерис.— Петрович депдерчесини агдарышдырып уграды.— Инежикгәк. Шу йылың алтынжы июнында өң тарапкы скаты көне билен чалшырып, тәзәни Дивноярск обасының селпосына дакан ким? Сиз, яш йигит, яшур-юшурсыз гепи халаян болаңсоңыз, мен шуны айдайын, сиз шожагаз скаты ызжагазына доландырып гетирмели боларсыңыз, эгер гетирмесеңиз, онда сиз ол сельподакы сөвдалашанжаң билен судуң өңүнде гөрүнмели боларсыңыз... Башга сораҗак задыңыз ёкмы? Отурың. — Ол шей дийип, әхли отуранлара йүзленди.—Ене факт герекми?

— Ёк, герек дәл... Әхлиси дүшнүкли — дийип, йыгнак говурдады.

— Онда нәме дийсеңизләң, эгер мен сизиңкә догры дүшүнен болсам, эртирден башлап филончылык жемгыети япыляр. Бу бир. Көп йылларың гечмеги билен сизиң әхлиңизде «агыз ягжартмак рефлекси» кесели дөрәпдир. Онам бежертмели. Бу ики. Узак ерлере гидйәнлере командировочный, сутучнының дашындан «богаз өлләрлиги» газанмак әндик болупдыр — дийип, Петрович көп маныдылык билен өз богазына питикләп гойберди.— Шол «богаз өллемеклигем» ятырыляр. Бу үч. Кимде-ким электросверлонының көмеги билен километр саныны артдырса, бизем шу ерде үйшүп, шонуң дердини артдырыс. Бу дөрт. Кимде-ким километр саныны

канунсыз артдырагада, сизиң эдишиңиз ялы, бензинини дөксе я-да сатса, шожагаз бензиниң бахасыны өз жүбүжигинден чекмели болар. Бу бәш.

Петрович бәш бармагам юмуп, этлек элини ёкарык гөтерди.

— Ине сизе ёлдаш Петровичиң бәш саны шерти. Өврениң-де, ерине етириң... Хеммесини ядыңызда сакладыңызмы? Кемсидилениңиз, вежера эдилениңиз бармы? Мысалжык, фактжык гаретиңизэ-хэ ёкдур?— дийип, ол ене-де хэки депдерчесини хайбатлы силкеди.— Онуң ялыңыз ёк-да онда?

Йыгнагың бу ягдайдан бирхили болан башлыгы муртларыны чекишдирйәрди, ёгнасрак-ёгнасрак үсгүринжирейәрди, геңиргенме билен Петровиче середйәрди. Петрович болса, өз гезегинде, ими-саллалык аралашан мәхеллә шадыян середйәрди ве оларың йүзлериндәки хорматгоюжылыгы, хатда хедер эдижилиги гөрйәрди. Өңлер жыңкларыны чыкарып билмән йөрен бирнәчелер яшыр-юшурсыз гүлүшйәрдилер. Олара базада какдырыбрагада жаныпкеш диен болярдылар. Олар хич хили пыссы-пыжурлыга гошулман, ак йүрекден зәхмет чекип йөренлерденди, хасам бетер курслардан практика гелип, шу чака ченли сеслерини чыкармага хет эдип билмейән огланлардан ды. Оларың энтек чыкып геплемәге богунлары ысмаярды. Ай, Петрович хем олары чыкып геплетжек болуп дурмаярды, йөне муны оларың йүзлеринден билип дурды: булар даянчдылар, онуң үчинем олары бирин-бирин беллежек болуп азар эдинйәрди. Ол ене-де эгирт улы цехиң шол аңры башында, чадыр сыпат жай үстүниң даянжы болуп дуран демир фермаларының янында эгни йити реңк келтекчели бириниң дурандыгыны гөрди. Аялының йүзүни сайгармак кынды, йөне мунуң гөвнүне болмаса, ол йылгырян ялыды... Гелипдир, диңлейәр... Петрович оны гөрмейән киши болуп, сөзүни довам этдирди.

— Ынха шужагаз депдерчеде көп затлар бар, йөне эдеби окайыш шу гүн болмаз. Шу гүн. Душнуклими? Юристлериң айдышы ялы, канун ызына йөремейәр. Йөне бир зады хакыдаңызда берк беллэң: эгер кимде-ким өңкүси ялы эдибержек болса, шу ерден космики чалтлык билен дазлап, ериң чекиш гүйжүнден сыпып, хованың чәгинден чыкып гидер. Ине шонда мениң шужагаз мемуарларымың пейдажыгы дегер. Душнуклими?

Петрович ене-де депдерчесини галгытды ве ойланжаңлык билен моржуңкы ялы муртларыны элмелешдирип отуран Тихона йүзленип, шейле дийди:

— Ярыш хакда, коммунизм хакда, едийыллык хакда гүррүң болмаз: булар энтек о дережә етеноклар... Гой етсинлер...

Йыгнакдан соң Петрович элини механигиң голтугындан гечи-

рип, оны адамлары азалышан цехиң ичи билен иң бир достлукды гөрнүшде алып уграды.

— Нәме диййсене, дарвинчи — диййип, ол нурана йылгырыш билен сөзе башлады.— Индиден бу яна огланлардан пара алынмасын. Дүшүндиңми? Дарвини ятлаң болуп гөр муны: гүйчли асгыны еңйәр! Ене коммунистем диййжекдир!

— Шейле болса, парткомда меселәми гой-да дын-да — диййип, механик бу сөзлери соңуның пархына гарамазлык билен айтмага дырҗашды, эмма эллери утанчлы ышарат билен бири-бириндеи айрылды.

— Мен хич ере язҗак дәл, сениң билен биологик чекелешме-де ачҗак дәл. Ол биологик чекелешмелериң пейдасы ёк. Гүйчли асгыны еңйәр! Гөрйәрмиң? — диййип, Петрович эсли тернәниң габарасы ялы салдарлы юмругыны механигиң бурнуның янында булады. — Шуны ысгап гөрүпмидиң? Ана шол. Ене бир гезек дагы гайталанайса, Дарвиниң айдышы ялы гүрлешмели боларыс.

Өйде болса агшамлык шам үчин, айратын өйде биширилиш усулы билен, гаймаклап зат эдип, картошка говруп, плитаның дашында хысырданып йөркә, ол гапының сөесине япланып, ойланҗаң халда дуран аялына шейле дийди:

— Биз я шу квартирада мазалыҗа орнашарыс я-да өз сөвешҗең постунда бивагт вепат болан адам хөкмүнде, шу ерден мейидими алып чыкарлар... Эгер мен шу филонларың келлесине коммунизмиң нәмедигини ве оны нәхили гурмалыдыгыны гуюп билмесем, адамың песи болдугымдыр.

13

— Ха-а-хай, Бурун, Бурун! Бу аял халкының тәсиндигини! Оларың нәме пикир эдйәндигине, нәме ислейәндигине, мениң гыйматлы итҗагазым, икимизиң дүшүнип билҗек гүманамыз ёк. Хич хачан дүшүнибем билмерис, себәби бизиң икимизем көне саллахлар.

Шейле монологы екшенбе агшамларың биринде өз отагында отуран Надточиев башлады. Онуң отагы гелип-гидйәнлериң көне җайында ерлешйәрди. Гелип-гидйәнлер инди бу җайда дүшлемейәрдилер. Инди оларың хызматында Гидрогурлушыкчыларың мейданчасында ванналы, душлы, санблоклы ве тертипли тәзе шәхериң өз мыхманларына гөркезип билҗек бейлеки эшретлери билен үпҗүн эдилен мыхманхана барды. Йөне велин Дивноярскиниң илкинҗи мыхманларыны пеналан, пүрслерден эдилен ики гат җай хени-

зем өңкүси ялы Электрофикация проспектинде отырды, онуң өңүндәки пүрли бейик агачда отурдылан гүйчли динамик хенизем шол өңкүси ялы эртирден-агшама ченли гох эдйәрди, айдым айдярды. Инди ол җайда Надточиев ялы өмүр ишли, өйүне диңе бир гиҗәни гечирмек үчин гелйән ве өз дурмушлары хакда дийсең аз алада эдйән саллах адамлар яшаярдылар.

Яшайыш җай управлениесине, хоҗалык бөлумине улы арз билен йүз тутуп йөрмейән ишгәрлер топары хайсы гурлушыгы алсаңам бардыр. Сизболаңсоңыз бу агач җайың отагларында олар үчин ортача улулыкдакы мебеллери гоюшдырыпды, диварларындан алтын чайылан рамкалы суратлары асышдырыпды, приёмник гурупды, эхли киши үчин бир телефон отуртдырды, күшдүң ики саны тагтасы билен домино сатын алыпды, арассачылыга өнчаклы бир эхмиет бермейән, йөне оңа дерек гиҗе-гүндиз гайнаг сув билен үпҗүн эдип дуран ики сменли җай сүпүриҗилери тутупды. Сизболаңсоңыз «хемишелик геленлериң» ичинден Надточиеви айратын дегерли адамларың хатарына гошярды. Ол оңа хормат гоюп кроватың, тумбочкаң, эгин-баш шкафының дашындан, онуң номерине хат столы билен инвентарь номери иң гөрнәйҗек ерине елменен «вольтер» креслосыны сүйрәп гелипди.

Ине Сакко Иванович шол креслода отырды. Хова дымыкды. Инди тайганың дәл-де, гызан асфальтдыр чаңың ысы гелип дуран, агшам ховры эпишгә ашырым-ашырым болуп урулярды. Надточиев трусылы отырды. Онуң эдйән хыялы боюнча ол пишик машының ызкы отургыҗының еңсесинде, эпишгеден көчә бакан середип отурмалыды, айланмалы ерлер геленде, онуң саг гөзи янып-сөнүп дурмалыды, дурҗак боланда болса, онуң ики гөзем янмалыды...

Сакко Иванович машының дашына гечип угран болса, онда ол эдйән хыялыны амала ашырянча шоны дерт эдинҗекдигини, ынҗалыгы болмаҗакдыгыны инженериң достлары билйәрдилер. Ол гөвни ачыгам, алчагам болса, өзүне дахыллы зада гезек геленде велин, яман утанҗаңды. Хатда иң бир геплемезек ичими тап адамларам вагт-вагт ким-де болса бири билен дердинишип, гөвүн ачаныны кем гөрйән дәлдир, эмма Надточиев велин шонуң ялы ягдайларда адатча өз геплемезек досты болан, гөзлери гүндогар философыныңка чалым эдип дуран, гулагы махмал, йүпек түйли сеттери — ити билен сесли гүррүңлешип отурандыр.

— Нәме үчин, Бурун, меңки шовуна дүшмейәр-ә? Э? Нәме үчин мен өзүме габат гелен шунча көп аялларымың ичинден диңе бирини сөйүп билдим, онда-да эден ыхласың пуч болҗагыны сөйдүм-ә? Шол аялларың нәчеси өзлериниң сабын габыны, диш чот-

гаҗыгыны, дырнага тимар бериш гуралларыны хонха хожагаз текҗә гетирип гоймага ики эллэп разы боларды. Шоларың ичинде гаты говуҗаларының барлыгыны, ит пәлван, сениң өзүңем билйәрсиң. Хатда, дийсең гөрмегейи хем барды... Ине оларың ичинден чендан бир ичи гысанда, бизиң билен лакгылдашаян бири сөйүлди, йөне биз, икимизиң оңа дүйбүнден деркар задымыз ёк... Ери, мен шонуң гөвнүне дегер ялы нәме дийдим? Нәме үчин ол люминесцент лампасы ялы нәче шөхле сачса-да, йылылыгы ёк-ла... Шол токайда болуп гечен вака сениң хакыдаңдамы, Бурун?.. Хемме киши ызда ниреде дир бир ерде галыпды. Ол ылгап барярды. Мен онуң ызындан етдим. Ол гүлүп гойберди-де огшады. Мен бирхили дүңле ялы болуп дурдум, ол болса, эдил айы чагаҗыгы ялы, болуп, гысымы билен малинаны ёлуп-ёлуп алып, аясында гоягада агзы билен чөплешдирип иййәрди, гүлйәрди. Онуң эллери додаклары дуршуна токай ир-иймишиниң ширесиди. Соңра ызда галанлар етдилер, яңкы аялам мисли хич зат болуп гечмедик ялы, олар билен лакгылдашып уграды. Мен диңе шол аялы гөрйәрдим, диңе шонуң сесини эшидйәрдим... А ол нәдйәр... Хава, дост, адам кырка сер уранда, *бирденем алагада бири билен* өмрүнде илкинҗи гезек гарачыны билен сөйүшиберсе эрбет болҗак экен. Шейле дәлми?

Бурун ойланҗаңлы гөзлери билен эесине серетди, олам хемишекиси ялы онуң гөзлеринден хут өз эшитмекчи *болян* җогабы гөрди. Инженер симҗагазлардыр кичиҗик электрик чыраҗыклары билен дүрменип, эхли пикирини-күйүнем *шолара берип,* ит билен гүррүңини довам этдирди.

— ...Хава, Бурун, шол аял билен бизиң арагатнашыгымызы анализ эдели... Бир гезек шонуң: «Гелиң достлашалың» диени ядыңа дүшйәрми? Менем оңа аял билен эркегиң достлугына ынанмаярын дийдим. Ери хайсымызыңкы хак экен? Ине биз достлашдык. Ол аял, эхтимал, өз электрон машынына — эр дийип атландырыляныны — айтмаян затларыны бизе ынаняндыр. Ба-ай, Бурун, ол иң бир аҗайып, иң бир кәмиллешен машындыр велин, ылла вагт-вагт кимдир бири онуң аңына иң тәзе чыкан газетлердәки, шу гүнкн гүне дегишли иң тәзе җүмлелери гуюп дуран ялыдыр. Ол гөз ачып-юмасы салымда хасабыны чыкарар, герек тарапына гаршы айлар, ислән херекетиңде өзүне хас эхмиетли позицияны үпҗүн этмек үчин сага айламалымы, чепе айламалымы, ёкарракдан алмалымы, ашагракдан алмалымы биркемсиз хөтдесинден гелер. Ол машын ислән совалыңа, эхлисини хасаплап, назара алып, гереҗик җүмләңи шобада патладар. Йөне велин ол, Бурун, машын-да, механизм-дә. Онуң йүреги ёк. Ол адамлары

горкузып билер, басмарлап билер, эмма гөвнүңи гөтерип, өзүне чекип билмез. Оңа гең галмак болар, йөне оны сөймек кындыр. Онсоңам, шу ерде, Бурун, икимиз акылы гиңч гелегенрәк, гаравсызрак, йыгы-йыгыдан ялңышаганрак, дегерсиз геплегенрәк болсагам, гөвнүме болмаса, сәхелче артыкмачлыгымыз бар ялы. Шонуң үчинем бизден гаты бир зат гизлеҗек болубам дурмаярлар, ынанярлар, бизиң билен душушярлар, гезйәрлер, маслахат салярлар. Гөрйәрмиң, бизи хатда огшадыларам. Йөне велин голайларына элтмейәрлер... Ягшы, ханы җемләли. Ери, кимиңки догры экен? Аял билен эркегиң арасында достлук болуп билерми? Ери? Дымярмың?..

Эгер-де көпек соңкы айларың ичинде өзүне нәче керем гайталап айдыланларың хеммесине дүшүнен болса, онда ол эхтимал, гүҗүҗек вагтында тәзе доган ая бакып увлайшы ялы эдип увлабермеденем гайтмаса герек. Ол сөзлериң манысына дүшүнмейәрди, йөне оларың айдылыш эхеңинден хоҗайынының кейпиниң ёкдугыны, онуң халының эрбетдигини аңярды ве йүпек түйли тумшугыны Надточиевиң яланач дызларына ойкап, оңа вепалылык билен середйәрди.

—...Хава, Бурун бег, шол агшам катерли өе доланып гелйәркә, ол аял өз дурмушыны үйтгетмек ислейәндигинем айтды... Үйтгетмек... Онуң бейдийдигиниң нәме дийдигидигинә-хә билемок велин, йөне бу ерде биз икимизе дахыллы задың ёкдуга-ха ачык зат... Белки, бир яна гитмекчи боляндыр? Айбы ёк, гүн өңкүси ялы Дивноярскиниң үстүнде догар, яшар, бент улалар, шәхер гурлар, биз болса ишләр йөрерис. Хер ничигем болса токайың йөнекейҗе айтымында, папортниклериң ичинде, эдил Иван Купала гечилйән гиҗедәки ялы, бир аҗайып гүлүң ачыланыны гөрҗекдигимизе нәумыт болмарыс. Биз икимиз үчинем шол гүл ачылар, ит пәлван.

Дашары гараңкырады. Надточиевиң үстүнде хысырданып отуран симҗагазлары гөрүнмән уградьı. Мисли ыза чекилен тайгадан көчәң ортарасында ятдан чыкарылып галаян ялы, еке отуран пүрли агаҗың шыбшылдысы гулага илип уградьı. Шол агаҗың шахаларының арасында гизленги динамикден сүйҗи лабызлы бир айдымчы богазына сыгдыгындан зовладып гыгырярды.

От-ышыклар өчди, җаным,
Ят, укыңы ал, ханыманым...

— ...Бир дур бакалы, Бурун, хачанам болса бир вагт элимеонтёрларың агаҗа чыкяны иләйсе боляр, шу агаҗың үстүне чыкып, шол нәлет сиңениң бокурдагыны дыкарын — дийип, Надто-

чиев инди гөр нәченҗи гезек хайбат атыпды, эмма велин онуң билен дең болуп дурман, хемишекиси ялы эдип эпишгәни япды-да оңайды Юка хем тагталары гуран гапының аңырсындан батлы яңландырылян патдылды эшидилйәрди. Бу патдылды Гелип-гидйәнлер өйүндәки яшайҗыларың домино ойнаян сеслериди. Оларың шейдип патладышып отурышларына хатда ит-пит биленем гүррүңлешесиң гелмейәрди. Инженер махмал пишиги, отвёртканы, симҗагазлары гоюп, ичи чакланҗа газ плиткалы демир чемеданы ачды-да, яшылҗа от якды ве агшам шамлыгы үчин, ховлукман-гыссанман, өзүниң сөйгүли хөрегини — яг, чөрек гошулан хейгенеги биширмәге дурды. Домино ойнаянларың шаркылдысы тапба галанда, чакылан юмуртгалар эййәм гызгын дуруҗа дамҗалары гахарлы сычрадярдылар. Эркек адамың сеси кимдир бириниң сорагына айдың җогап берди.

— ...Надточиевиңкими, сагдан икинҗи гапыдыр. Гатырак какайың, эхтимал, уклап ятан болса герек.— Эдил шо пурсатда йыгы-йыгыдан, гахарлы какылян сес яңланды.

— Гапы ачыкдыр — дийип, инженер хейгенегиң ашагының газыны азалдып җогап берди.

Гапы ачылды. Ичи яп-ягты коридорда Дина Васильевна Петина дурды. Ол нәхилидир бир өзүне махсус болмадык дөзүмли йөрейиш билен отага гирди. Гапының янында чемеданҗыгыны ташлады-да, плащының ёкаркы иликлерини яздырып, дартгынлык гөрнүшде сакланды.

— Дина Васильевна! — дийип, Надточиев отуран креслосындан лаңңа галып, пессай сес билен айтды. Ол шейле бир хайран галыпды велин, хатда костюмыны задынам, хас догрурагы, костюмсызлыгыны хем ядындан чыкарыпды.

Мыхман онуң эгин-эшиксизлигине әхмиет бермейәрди. Ол агыр-агырдан демини алып, додагыны дишләп дурды, дыкгат билен төверегине гөзүни айлаярды. Бурун сересап болуҗылык билен хыңраныл, мисли өз тени билен эесини мыхмандан пеналаян ялы болуп дурды.

— Сакко, мен сизиң яныңыза гелдим — дийип, Дина бирхили сес билен айтды.

— Хе, хе, гелсеңиз говы эдйәрсиңиз... Осламан отыркак бирден... Отурың. — Ол тагашыксыз мәхнет креслоны гөтерип, полуң үстүне таркылдадып, Динаның отурмагы үчин гойды. Креслоның үстүнде ятан балагына гөзи дүшен инженер, өзүниң нәхили гөрнүшдедигини диңе шу ерде билип галды-да, виләп, хасыр-хусур эгин-башларыдыр көвшүне япышды ве яланач өкҗелерини пола дүңкүлдедип, коридора чыкып гитди.

Ол гейимлерини гейнип, галстугыны дакыныш, җая өврүлип гелеиде, мыхман аягының бейле янындакы сажда хейгенегиң-түтэп дурандыгыны-да сайгарман, өңки дурушҗыгына дурды.

— Айып-сын этмэн багшылаң, Дина Васильевна. Мен билмэндирин.

—...Ай онуң нэмэ эхмиети бар — дийип, ол Надточиеве гураксы, галагоплы ялдыраян гөзлери билен середип җогап берди.— Сиз маңа нэхилидир бир совук лампа дийипдиңиз... ёк, ол бейле дэл... Мениң ягдайым эрбет, ине шонуң үчинем мен сизиң яныңыза гелдим.

— Говы эдипсиңиз, оңарайыпсыңыз, асыл иш битирэйипсиңиз — дийип, хениз дүшен алҗыраңңылыгындан долы айңалып билмедик Надточиев хүмүрдейэрди.— Мен гелениңизе дийсең бегенйэрин, себэби бизиң соңкы давамыз... Сиз отурың ахырын, отурың, мерхемет эдиң.

— Ягшы, мен отурайын — дийип, Дина өзүни креслоның үстүне гойберди ве Надточиеве сынлайҗы назарыны дикип, дүшнүкли айтды.— Мен сизиң яныңыза башга гидере ерим болмансоң гелдим... Дүшүнеңзокмы?.. Мен Вячеслав Ананьевичден айрылып гайтдым. Хава-ла, айрылып гайтдым. — Ол эдил микрофонда геплейэн дикторыңкы ялы, айыл-сайыл геплейэрди.— Мен энтек сизи сөемок, ёк... Сөйги бу башга зат... Йөне сиз мениң говы гөрүшйэн адамым, сизиң яныңызда болсам гөвнүм ачыляр, сиз маңа дүшүнйэрсиңиз, онсоңам... Сиз нэче гезек сени сөййэрин дийип айтдыңыз... Сиз нэме, горкдуңызмы?... Я аял адама бейле гүррүң этмек болмаярмы?.. Дуруң энтек, белки, сиз шонда ялан сөзлэнсиңиз?

— Дина! — дийип, Надточиев янына ылгап барып, онуң эллеринден өпмэге дурды.

Мыхмана якымсыз гөзлери билен середип дуран Бурун гатыгаты хыңраныш башлады.

— Гахары гелйэр-ов муң.— Дина йылгырып, еринден галды.— Бейтме, гадырдан, соңра... Маңа өзүми дүрсемэге бир май бериң ахырын. Мениң гитҗек ерим ёк.— Шей дийип, ол бирденем йүзүни инженериң эгнине берди-де, хамсыгмага дурды.— Вах, мен мунуң бейле агыр затдыгыны башда билмэндирин.

Надточиев гымылдамага хет эдип билмэн доңуп галды. Диңе онуң толкунлап дуран сачыны сыпалаярды. Өзүни йитирип, нэме эдип, нэме геплеҗегинем билмейэрди. Ол мыхманы креслода отуртды. Стакана япышды. Термосда гиҗе ичилэйсе дийлип, хэзирленип гойлан гызгын чайдан башга зат ёкды. Ол отагдан дазлап чыкды. Ене-де домино ойнамага отуран гоңшуларының

душундан ылгап гечди. Оларың сорагլы, көпманылы гарайышларына питива этмән, ашак, клубуң гапдалында гайнаг сувлы багың янына дүшди. Инженер стаканы пүре-пүрләп, гайдып геленде, мыхман өңки гөрнүшинден үйтгемән отырды. Гөзлери гызылды, бурнундан сув акып дуран сыпатлыды, йөне велин булашып дуран сачлара тимар берлипдир. Ол хатда кейпсиз, әҗирли йылгырма билен йылгырып хем гойберди.

— Инди, Сакко, сиз баша дүшен мусалладың нәмедигини билерсиңиз.

— Дина, эзизим, сен...

— Энтеҗик бери сен диймән, сиз диевериң...— диийип, Дина айтды. — Белки, бейдиийип йөрмеклик узага чекмесе-де чекмез. Йөне, энтек, мен оңа өвренишмели.— Инсиз, гытак гүндогар гөзлер товакга эдйәрди.— Шейле дәлми? Мениң хатырам үчин шейдип билермисиңиз?

— Сизиң хатыраңыз үчин хемме зады эдерин.

— Ине акыллыҗа болдуңыз. Башга талап эдилҗек зат ёк, диңе шол. Мен сизиң бойнуңыздан асылып дуруп билмен ахырын...

Надточиев онуң өзүни дүрседигиче сыпҗыклаяндыгыны, гачалак эдйәндигини аңды. Онуң геплейшинде дагам гораныш дегишме эхенҗиги пейда болды, бу улы, гүйчли адамың болса онуң хөтдесинден гелип билҗек гүманасы ёкды.

— Сува-да нәхак гидип гелдиңиз. Мен гаты аҗыгярын... Бу галмагал энтек хол гүндизден башланды... Мен ондан гөс-гөни неме диийип сорадым... Ёк, мениң сорандыгымың гереги ёк... Ол хакдакы гүррүңи гоялы-ла. Мен онсузам гүнүзын агач дишли бычгы билен сыхалып отурылан ялы... Иймек-ичмек диен зада-ха келләме-де гелмеди, йөне ынха инди...— Дина узын кирпиклерини ашак гойберди. — Мен диийсең аҗыгярын... Онсоңам, мен сизде гиҗе ятмалы боларын. Нәме горкдуңмы бейле?

— Дина, эзизим...

— Вий хә, сиз батыр, мен оны билйәрин... Диңе бир гиҗе ятсам боляр. Эртир мен кеселхана ише чыкҗак, маңа онсоң олар, эхтимал, хайсам болса бир умумы яшайыш җайдан ер берселер герек, ине онсоң мен саңа мазалыҗа ойланып гөрмәге май берерин. Диймек билен, сиз мени хәзирем ковуп гойберип билерсиңиз... Ери, дегшип айдярын, оюн эдйәрин-ле... Ол нәме маңа бейле хырсыз середйәр-ле?— диийип, ол бирденкә Бурны гөркезип сорады.— Я инди көре-көр габанҗаңлык итлери - затларам дерде салып йөрмүкә?— Мыхман хывавайлап, эгинлерини гысып гойберди.— Шу затларың болуп гечөнем бир говы зат. Ай ол азап

гөр-дә, маңа-да гөркезди. Ол аглады. Айылганчдыгыны-эй! Мен Вечяслав Ананьевич аглар өйдүп, хич хачан пикир этмейәрдим. Сакко, сиз нәме маңа бейле середийәрсиңиз-ле? Маңа иймәге бир зат бериң ахырын... Хейгенегиңизә-хә середип хем отурмаң, оның ыз эййәм көйүп гитди.

Надточиевиң өйүнде чөрек билен саралып гиден бир бөлек доңуз ягындан башга хич зат ёк экен. Вагтам бир чака барыпды, мегерем, ресторан задам япылан болса герек. Мыхманың өзүни дүрсәнине хем бегенип, хем гынаныл, Сакко бирден өз маңлайына патлатды.

— Эврика! Бир зады болҗак!.. Дюжев! Ол хоҗалыкчы адам, эхтимал, шонуң аңры-бәри зады бар болса герек.

— Павел Васильевичми?— Мыхман тисгинип гидип, ассаҗа сеси билен сорады.— О нәме бу ердеми?

— Хава, шу ерде, диварың аңры йүзи шонуңкы. Биз гоңшы...

— Онда чагырың-да тизрәк оны бу ерик.

Надточиев шейле бир толгунярды велин, хатда Дюжевиң ады тутуланда, мыхманың йүзүни ашак салып, гызарып угранымы дагынам гөрмеди. Петинлериң машгаласында болуп гечен вака, хут өзлериниң тәзе достлашан, Динаның болса яңы танап уграян адамсының себәп боландыгы, бу адамың ятса-турса келлесине гелҗекмиди. Дюжевиң гоңшулыгы Дина йөнекей символик бир зат ялы гөрүнди. Ахырсында Дюжев яшаян болуп чыкан дивара середип, мыхман яп-яңыҗа агзындан сыпан мушакгатлыкларың, эҗирлериң, горкунчлыкларың башланышыны хакындасына гетирди.

Яңы-якында Дина китапханадан гайдып гелйәркә, өң яныңдан Дюжев билен Василисаның барянлыгыны гөрди. Ол гыз адатча өзүне махсус болмадык диллилик билен Дюжеве гызгалаңлы гүррүң эдип барярды. Хайсыдыр бир көчәниң чатырыгында олар айрылышдылар. Василиса Динаны гөрүп ылгап, онуң янына гелди. Дюжев узаклашып барян хем болса, онуң сыпаты хениз гөзден йитмәнди. Дина онуң ызындан середип, бирденкә Василисадан бу адам билен өз әри икисиниң арасында бир вагткы болуп гечен ваканы билйәндигини я-да билмейәндигини сорады. Бу сораг Динаның «Ермагың» палубасында Дюжеви илкинҗи гезек гөрен гүнүнден бәри гызыкландырярды. Мунуңам «Красный пахардакылар» ялыдыгыны билип — олардан-ам механик догруда сорадыгың, деррев ялан сөзләп башлардар — Дина ондан дегерли җогап аларын өйдүп умыт этмейәрди ве, бирденкә гыз:

— Билйәрин — дийип, җогап беренде, ол хайранлар галды. Соңра Василиса гүне мазалы яныпан йүзүниң инди эдил фарфор

гөгүмтиллигини берип дуран улы гөзлерини Дина дикип, еке-де гайталады:— Билйәрин. Сизиң адамыңыз Павел Васильевиче төхмет этди, шол зерарлам ол нәхак түрмеде отурып чыкды.

— Төхмет этди? — Бир зарба Динаның хакыдасына энчеме затлар гелди: сакгаллагың якымсыз гарайшам, ир билен эпишгәниң өңүнде сөзленен ве Седойларың ховлусында диңленен гүррүңем, антифриз барадакы сырлы сөзлерем, инди Дюжев Оньгурлушыкда пейда болалы бәри Вячеслав Ананьевичиң шол гахарланып, габанҗырап йөршем... Төхмет этди?.. Бу әлхенч болуп гөрүнди. Соңра Дина, мисли, нәхилидир бир горкунчлыкдан горанян, ол горкунчлыгы аңрык сүйшүрмек, итибермек ислейән ялы болуп, тас гыгырып диен ялы, шейле дийди:— Ялан! Онуң ялы зат болуп билмез!..

Василиса оңа дуйгудашлык билен середийәрди.

— Сиз оны өзүнден сорап гөрүң. —Гызың сөзлери дийсең мердем яңланярды.

Сорамалымы? Йөне велин хут шу сорагда, шу шүбхеленмеде эййәм әлхенч гөвне дегиҗилик бар ахырын. «Бу совалы берип болармы?» дийип, Дина эҗир чекйәрди. Ол эййәм ыхласлы, дуйгудаш Вячеслав Ананьевичиң өйден чыкса, бүс-бүтин башга адам болярдыгыны сызярды, аңярды, хатда билйәрдем. Соңкы айларың ичинде Дина онуң бу ики хилилигини селҗермеги өврениди ве адамсының көп затлары, хатда онуң ынамлылыгы, затдан дарыкмаян аркайынлыгы, онуң оңатлыгы, арассачылыга хем дүзгүне йыкгын эдиҗилиги ялы Динаның озаллар ач-ачан говы гөрйән хәсиетлерем, инди оңа эҗир чекдирип, гахарландырып башлады. Ол инди өз гөвнүниң өй диймән, Кенар көчесини күйсейәндигини, дарышган, говры етик окалга залында ишлесе кем гөрмейәндигини хем говы ишлейәндигини ве өзүниң чуң калбында Вячеслав Ананьевич гиҗәң бир вагтына ченли управлениеде сакланса бегенйәндигини ховатырланма билен беллейәрди. Ол кәмахал ятылян отагдан ассаҗа, сыпайы хоррулдының эшидилерине гарашып, бир гызыксыз китаба гызыкланан киши болан болуп отурарды. Йөне бу затлар ончаклы бир нешели затлар дәл. Буларың әхлиси болаңда-да, адамсы онуң үчин улы адамды. Йөне ине... Сорамалы дәлми?.. Ери, эгер барды-гелди бу догры болуп чыкайса нәме?..

Бирнәче гүн шейдип ичини гепледип, Дина шу гүн нахарың башында шол сорагы берди. Ол адамсы: «Сен нәме акылыңдан азашдыңмы?» дийип гүлүмсирәр, я: «Хайсы харамзада шунуң ялы затлары тапып йөрен?» дийип гахарланар я-да болмаса өйкеләп, гүррүңини кесип, түңңерилер отурар өйтди. Ол болса... тисгинип гитди ве табагының үстүне эглип: «Саңа муны Дюжевиң өзи

гүррүң бердими?» дийип, пессайҗа сеси билен сорады... «Онда, диймек, ол айдылян догры-да — дийип, Дина сесленди.— Сен оңа төхмет барыны атыпсың-да! Шейлеми?»

Ана онсоң Динаның хәзирем ятласа эндамы тикенеклэп гидйән затлары шол вагт болуп гечди. Онуң телим йыллап биле яшашан Вечяслав Ананьевичи бирден үйтгеди дуруберди. Ол столуң башындан шейле бир лаңңа галды велин, стул агдарылып гитди, юкаҗык додаклары гышарды, хемише онуң сүйр депесини мазалы басырып дуран сачҗагазы, ялпылдап дуран такыр келлесини ачып, бир гапдала гышарды. Ол хайсыдыр бир хелейлериңкә чалымдаш сеси билен чыглып гыгырды: «Мен сениң шол тентек-махлук Надточиев билен булашып йөршүңе первайсыз гарадым! Шол налач эдейин агтадан габанан болуп йөрмек маңа ёкуш дегйәрди. Йөне велин инди шол өз хахахай-вахахайларың нежис лакгылдамаларын өе гетирип йөршүңе...»

...Дина аңырсындан ики саны адамың хүмүрдиси гелип дуран дивара ховатырланма билен гөзүниң гытагыны айлады, онуң гөвнүне болмаса, олар, мисли, мунуң эдйән пикирлерини эшидип барян ялыдылар. Соңра ол, ылла, шол якымсыз пикирлерден дынмакчы болян ялы эдип, сачыны силкип гойберди-де, креслодан лаңңа галды... Надточиев голтугында бир чүйше чакыр, элинде нэхилидир бир доланг затлары гөтерип гелйән сакгаллагы ызына тиркэп гиренде, ол эййәм столуң башында хысырданып, оңа арасса газетлери язышдырып йөрди. Көче тарапкы гапы ачыкды, тутусы болса даңлыпды. Дашарда, мисли, мыхманхананың, саллахың җайының якымсыз ысыны саплап-сүплэп алып гитмекчи ялы болуп, ичерик агшамың ховасы урулярды.

— Салам, ёлдаш Петина — дийип, Дюжев «ёлдаш» сөзүниң «о»-суна хас гүйч берип айтды.

— Петина дәл, Павел Васильевич, инди Петина дәл. Бе-е, Сакко сизе хич зат айтмадымы?.. Мен Вечяслав Ананьевичден айрылып гайтдым, паспортым боюнча болса мениң фамилиям Захарова ахырын — дийип, Дина сакгаллак билен геплешмегиң Сакко билен геплешмекден өзүне еңил душйәндигине геңиргенип җогап берди.

— Ине сиз муны хак эдипсиңиз. Говы эдипсиңиз — дийип, Дюжев айтды-да, деррев өзүниң ясы ягырнысы билен Динанам, Надточиевем столдан ыза тесдирип, консерв, колбаса, пейнир ялы алып гелен затларыны гоюшдырмага дурды. Ол чүйшэни ачды, ики саны кичиҗик стаканы гойды.

Улы эллериң аркайын, ынамлы херекетине бибыгтыяр эсеван эдип, Дина бу адамың шол илкинҗи гезек пароходың үстүнде гө-

рендәкисинден шейле үйтгәнлигине хайранлар галярды. Сачының, муртуның, сакгалының дуршуна өңкүлиҗеги, йөне велин хәзир оны Ермак билен деңешдирмек Динаның келлесине гелмеҗекди.

— Айрылан болсаңыз говы эдәйипсиңиз. Акыл эдипсиңиз, доктор Захарова.— Рөвшен гөзлер гүлүп дурды.— Бир вагт кимдир бириниң: «Ат билен җерени бир пургуна гошуп болмаз...» дийишидир-э.

Дюжевиң гелмеги билен Дина көшешип уградЫ. Ол, бир вагт операция эдиленден соң, бийхуш эдиҗи дерманың гүйҗи гачып барярка болшы ялы говшаклыгы ве дүнйә тәзе инен ялы болмаклыгы дуйярды: горкмасы галды, оны тизрәк ядыңдан чыкарасың гелйәр, яшасың, йөне яшасың гелйәр.

Нахар башында Петини ятламазлыга, асла шу болуп гечен вака дегишли затларың дашындан айланмага дырҗашылып, хич киме дегишли болмадык дүрли затлар хакында гүррүң эдилди. Дюжев ики стакана чакыр гуйды. Үчүнҗиси ёкды. Дина текҗеден сакгал-мурт сырынмак үчин ясалан стаканҗыгы алды ве эляглыгы билен онуң ичини сүпүришдирди-де, чакырдан долдурып, Дюжевиң өңүнде гойды.

— Ханы, мениң гелҗегим үчин гөтериң. Доктор Захарованың саглыгы үчин — дийип, Дина «о» харпыны айратын чекип, Надточиевиң эден ышаратыны болса соң гөрүп галып айтды.

Йөне велин Дюжев стаканы ызына гайтарды.

— Мен поволжье кержакларындан ахырын — дийип, ол ене-де «о» сесине зор салып айтды.— Устав боюнча бизе шу шейтаның зәхерини ичмек гадаган эдилйәр, доктор Захарованың болса шуны гөтермәмизде-де, шүкүр, җаны саг...

Бирденем сен-мен ёк гүррүң Дюжевиң Москва гитҗекдигине гечди. Ол Москва пайтагтың институтында өз конструкциясыны гурмак хем сынап гөрмек үчин учярды, йөне велин ол шол затлар барада гүррүң берип, Петин догруда екеҗе сөз дагам айтмазлыгы башарды, ёгсам боландыгыида ол проектиң эсасы душманыды ахырын. Петин ёкды. Оны дурмушдан чызыпдылар. Гүррүңдешлериниң шейле сересаплыдыгына гарамаздан, хер ничигем болса Динаның гөз өңүнде хәлими-шиндими шейле гөрнүш пейда болярды: Вячеслав Ананьевич муңа ялбарып гүнәсини гечмегини хайыш эдйәрди. Гой, Дина онуң аялам болмасын, йүрекдешем болмасын, йөнекей бир җайында яшап йөрен адам болсун, гой буларың давасыны вагт чөзсүн... Бу ятламалар ве хер бир херекетине габанҗаңлык билен сын эдип отуран итиң хүшгәрли, якымсыз гөзлери Дина ынҗалык бермейәрди. Дюжеве середип, ол хайранлар галды: бу адам оңа Вячеслав Ананьевич барада екеҗе сөз дагам айтма-

ды, мунуң адамсының этмиши билен өзүниң шейле гүне дүшендиги догруда не гарайшы билен, не-де бир ышараты билен как-дырды... Йөне өңки адамсының... Өңки!

— Сиз багтлы! Москваны гөрерсиңиз — дийип, ол арзув эдижилик билен йылгырып Дюжеве айтды.— Мен айратынам Москваны эдил сентябрь айларында говы гөрйәрин. Бизиң Пироговкадакы институтымызда шол махаллар биринжи курсда окаянлар — биз олары нәме үчиндир «даг текелери» дийип атландырярдык — эгинлери тәзеҗе, гүберилип дуран ектайлы, башлары мата шырдаклы топар-топар болшуп ылгашышып йөрендирлер, өзлерем бири-бирлерине «кәрдеш» дийшип йүзленишен болядырлар... Аҗайып шәхер! Сиз шонуң шейледигине гөзүңизи етирерсиңиз, Павел Васильевич.

— Мен онуң шейледигине биреййәм гөзүми етирдим — дийип, сөзлеринде волгалыларың «о»-сы кемтеррәк яңланып угран Дюжев җогап берди.— Мен Москва ховлы сакчысының оглы ахырын.

— О нәхили бейле боляр? Сиз Волгадан, нижегород кержакы дийдиңиз ахырын.

— Догры, мениң доглан ерим шол ери. Йөне мениң атам революцияданам өң шол ерик гөчйәр-де, бизем өзи билен алып гидйәр. Пироговкада гүйзүң алтын реңк липаларыны мен говы билйәрин. Шол ерде мениң аялым окапды.

— Сизиң аялыңызам бармы?

— Барды.

Надточиев бирхили-бирхили ышаратлар этди, эмма велин Дина Дюжеве середип отурансоң олары гөрмеди.

— Чагаларыңызам бармы?

— Оглум бар.

— Москвада квартираңызам бармы?

— Квартирамызам бар.

— Олар нәме бейле... я өлүп-йитип гитдилерми?

— Ёк, саг-гургун.— Дюжевиң сеси гүңлеч яңланып уграды, йөне велин хенизем өз гөргүлери хакыдасындан чыкмадык Дина оны аңмаярды.

— Онда нәме йөне болупды болуп дур-ла?

— «Себәби» «би» билен гутарянлыгы үчин — дийип, Дюжев еринден галып айтды.— Нәме, яталыңмы онда? Биз Сакко икимиз шейле бир теклип чыкарярыс. Сиз өзүңизиң тугуңызы шу ерде дикерсиңиз, биз болса озалдан тайярланып гойлан позиция — мениң отагыма бакан ыза чекилйәрис... Бизиң Волгамызда айдышлары ялы ладымы — ылалашдыкмы?

— Бизде, Москва дерясында айдылышы ялы, ылалашдык — дийип, Дина тас шадыянлык билен диен ялы җогап берди.

Эмма велин Дюжев дегишмэни алып гөтермэн, өз пикири билен гүмра болды. Онуң герденлек эгинлери бирхили гысылан ялы болды, назарының ынҗалыгы гачды, ийилмэн галан затлары йыгнашдырып дуран эллери ынамлылыгыны йитирди. Дина онуң йүзүне серетҗек болды, эмма ол бейлесине өврүлип, йүзүни совды.

— Мениң самсыклач билесигелиҗилигими гөвнүңизе алмавериң.

— Бир сынанышайын — дийип, Дюжев йылгырып гойберди велин, онуң сарымтыл муртларының астындан, ики хатар эндиган, сагдын дишлери акҗарып гитди. Эмма рөвшен гөзлер велин, шонда-да, айдылман галан гам-гуссалардан долулыгына галды.

14

Шол гүнүң эртеси ирден Вячеслав Ананьевич Петин управленийэ хемишекиси ялы сагат догры докузда гелди. Онуң сакгал-мурты бир кемсиз сырылгыды, узын-узын эдилип, өкделик билен даралан сачҗагазы онуң депесиниң ачылышан ерлерини бүтинлей басырып дур диен ялыды. Тэзеҗе крахмалланан яка онуң бойнуна дирелип дурды.

Ол коридордан гечип барярка, ишгэрлер билен хемишеки такатлы йылгырмасыны эдип саламлашды, секретарың болса элини гысды. Кабинете гирип, хемишекиси ялы пенҗегини чыкарды-да, айланып дуран креслоның еңсесинден асды, чекерден сетин еңлиги чыкарып, голларына гейдирди. Йүзүне «илкинҗи нобатда» дийлип язылан папка эййэм онуң өңүнде ятырды. Вячеслав Ананьевич оны сүйшүрип, стакандан уҗы говы чыкарылан галамларың бирини сайлап алды-да, кагызларың үстүне эгилди...

Ярым сагат гечди. Секретарь геңиргенме билен гапа середип отырды. Чагырыш ёкды. Ол җаңҗагазың никелленен гапаҗыгыны эллэп гөрди, симҗагазына серетди — кем ери ёк, йөне велин җаңҗагазың җыңңырдысы эшидилмейэр. Вячеслав Ананьевич өз иш гүнүниң минутларына ченли хасаплыҗадыгына йөне ерден гуванмаярды. «Илкинҗи нобатдакылара» он бэш минут вагт берилйэрди. Бу гүн папкада бары-ёгы ики саны хат барды, олар-да йөне гол чекишдирйэмелиди. Секретарь: «Бир зада-ха болупдыр» диен карара гелди ве башардыгыча ювашлык билен гапыны ачды. Вячеслав Ананьевич кагызларың үстүне эглип, хемишеки отурышы ялы отырды. Полуң тагтасы җыгылданда, ол зиңкилдэп гитди ве башыны галдырман дүмөвлэниң сесине чалымдаш сес билен шейле дийди:

— Ишим бар... Мениң яныма хич кими гойбермезлигиңизи сораян.

Ол йүзүни задынам галдырмады, секретарь болса хасам ынҗалыгы гачып, сессиз-үйнсүз, гапының аңырсына сумат болуп гитди. «Нэме болдука?» Шондан ярым сагат геченсоң җаңҗагаз җаңңырдады. Петиниң иш гүни минутлар бөлүниши ялы гечип барярды. Йөне ол нахар эдинмек үчин өйүне гитмеди-де, буфетден нэме-де болса бир зат гетирип бермеклерини сорады. Гетирилен нахарың шол үсти салфетка билен япылгылыгына эл дегрилмэн дурды.

— Белки, сизиң яравлыгыңызың угры ёкдур? — дийип, секретарь дуйгудашлык билен сорады. — Врачы чагыраййын?

Вячеслав Ананьевич оңа совуклач серетди.

— Нэме үчин бейледир өйдйэрсиңиз? Эгер герек бир зат болса, мениң өзүмиң сизе айдяндыгымы билйэрсиңиз ахырын.

Йөне секретарь кабинетден чыканда Петин хер ничигем болса өзүни бираз гарбанмага меҗбур этмэге сынанышды. Сованҗа чайы ичди. Бутерброды алып, ондан агыз салды ве аңырсы бэрсине гелип, оны бир габың ичине ташлады. Эдил шол пурсатда дерматин какылан гапының аңырсындан өзүни деррев кресло гечип, кагызларың үстүне эгилмэге меҗбур эден таныш белент сес эшидилди...

— Хич кими гойберме. Мөхүм гүррүң бар — дийип, Литвинов секретара айтды ве итиберип гапыны ачды.

Петин кагызлардан йүзүни галдырып, гурлушык начальнигиниң йүзүне сораглы назарыны дикди. Онуң гөвнүне болмаса, Литвинов хем өз гезегинде муңа сораглы, хатда дуйгудашлык билен середен ялы болды. Йөне, белки, шейле ялы болуп гөрнендир, чүнки начальник өзүни стулуң үстүне гойберип, хатда саламлашман зат этмэн, шейле дийди:

— Сен яп-яңыҗа мениң яныма кимлериң гелип гиденини билйэрмиң? Механизаторлар. Сакко, Макароныч өзүниң эхли гвардиясы билен... Поперечнем, элбетде. Сен ол заңңарың тапан задыны билйэрмиң? Өзем хачан тапяр! Өзи цейтнотда отырка... Ишлериниң ягдайыны гөркезйэн эгри чызыгы яңыҗык ёкарлыгына бакан догралдып башлады велин, ол эййэм гурлушык чэгиндэки пикирлери эдип йөр: машынлар экскаваторларың янына үзнүксиз гелип дурар ялы, механизаторлар комплексини дөретмеги теклип эдйэрлер. Конвейер боюнча! Дүшүнйэрмиң? Өзлерем ол пикири ким билен тапыпдырлар дийсене? Хол, мениң Петровичим билен... Гаты гызыклы зат... Эсасанам гелҗеги бар зат, гиңден уланылҗак зат...

Петин эдепли үнс бериҗилик билен диңлейэрди. Ол гүррүң берилйэн зада оңлы дүшүнмесе-де, герекли еринде баш атан болуп отырды. Гүррүң Олесь Поперечный барада, хайсыдыр бир комплекс

бригада хакда барярды. Литвинов гызыгып, гүррүң берйәрди, йөне велин гүррүңдеш айратын үнс берип середйәни үчин Петиниң аңына ол гүррүңден етйән зат ёкды. «Бе, эййәм билэйдимикә? Бе, бу вака эййәм бүтин шәхере жар болайдымыка?.. Я эййәм онуң өзи управленийә гелэйдимикә?»

— ...Сең бирхили мазаң ёк-ла хов! — диййип, бирденкә Литвинов гүррүңдешиниң гөзлерине середип айтды.

— Меңми? — *диййип, Петин геңиргенди. — Ек, сағ болуң. Гөвнүңизедир*...

Гүррүң довам этди. Инди Литвинов нәме үчиндир яшлар догрусында, олары батыргайлык билен ёкары чекмегиң дервайыслыгы барада, комсомол секретары Игорь Капустиниң өзуне тайярлап берен хайсыдыр бир списогы хакда гүррүң эдйәрди...

— ...Дийсең мөхүм иш. Ильич йигрими ики яшында теоретики эсер язды, Лазо фронта командирлик этди, Щорс...— Ол бирденем субутнамаларың арасыны бөлүп, ювашлык билен шейле диййип сорады: — Нәме дийсене, белки, ол аял учин нәме-де болса бир зат этмелидир, ә? Мен аягым галошлы сениң калбыңа гирмекчи дәл, йөне..

— ...Догрусыны айтсам, мен-ә келебиң уҗуны йитирдим — диййип, Петин ассаҗа сес билен айтды. — Гитди. Өзем хич зат алман гитди: не бир көпүк пул, не-де я бир зат... Мен гахары ятышар, доланып гелер диййип, узын гиҗәни отурып гечирдим. Кемтересинден телефон задам этмеди. Фёдор Григорьевич! Мең аял халкына белетчилигим ёк, сөййәним еке шолды! Ол нәхили говы аялды! Акыллы, эдеп-экрамлы. Мениң бар затларыма гошулышып, дашымда хозанок болуп пырланар йөрерди! Бу мениң икинҗи «меним»... — Петиниң сеси эндирейәрди, гөзлери яшлыды.

— Дүйн сиз шол хакда гүррүң этдиңизми?

— Шол хакда-да, башга зат хакда-да... Мен-ә билемок. Мениң халыс аңкам ашыпдыр... Ине шу вагтам мен бу затлары нәме үчин сизе гүррүң берип отырын?

— *Гой, диели, монометриң дили* гызылҗа белликден гечиберсе, артыкмач бугуң чыкарылышы ялы бир зат экен-дә..

— Онуң өз башына яшамага дага дүйбүнден укыбы ёк ахырын. Эбетейсиз, эҗиз... Бу элхенч зат. Мен хатда онуң нирә гиденинем билемок.— Петиниң чекгесинден яш сырыгып, «Илкинҗи нобатда» папкасының үстүне дамды. — Гүррүңи өзүңиз ачаңсоңуз, менем айдаййын, белки, оңа тәзе гүрлан жайдан нәхили-де болса бир жайҗагаз бермели болар?

— Мениң гөвнүме болмаса, ол бир бейле эҗизем дәл... Йөне... — Литвинов сөзүни гутарман, еринден турды. — Ай, гайгы эдиң

йөрме, боляն затдыр... Мең какам: «Әр-хелей сөгүшер-сөгүшерлер--де иң соңунда-да бир поссуның ашагына гирип ятарлар» диерди.

— Ай ёк-ла... Олам дилде аңсат. Нәхили масгаралык, дурнуклы совет машгаласы. Бизе планылар ялы яшашайсаң диердилер... Худай билсин, инди нәмелери яңрарлар...

— Боля-ла — дийип, Литвинов эййәм совуклач айтды. — Онсоңам, Вячеслав Ананьвич, багышла, гаты гөрҗек болсаң җогап берм-әй, йөне гопгун-галмагалың башы онуң врач болуп ишлемәге дызамагындан башланыпдыр, шейле дәлми? — Петин ховлукман, макулайҗылык билен баш атды. — Сен болса оны гойбермәнсиң, шейле дәлми? — Петин хас ынамлы баш атды.

— Нәхили оңат яшашып йөрдүк — дийип, Петин ене-де өзүни дүрсәп айтды. — Пароходдан шу кенара дүшдем велиң, онсоң шу булашыклыклар башланды-да...

— Душнукли — дийип, Литвинов айтды. — Аладасыны этмесене. Әлимизден гелен көмеги эдерис... — Бираз аракесмеден соң болса шейле дийип сөзүниң үстүни етирди: — Яшайыш җай меселеси боюнча... Эгер герек задың болса, аркайынҗа барыбер-дә... Гелениңе монча борус...

Шей дийип, ойланҗаңлык билен кабинетден чыкды. Кабул эдиш отагында гизлин бөлүмиң начальниги элинде сүргүчленен нәхилидир бир галың пакети тутуп, оңа гарашып отырды.

— Хе-е, мөхүрдар-лорд. Ханы, гир. Оның нәме?

— Ынха, шуны сизиң сорамагыңыз боюнча иберипдирлер... Гөрйәңизми? «Гражданин П. В. Дюжевиң айплав иши».

— Хе-е, ханы әбер бәрик — дийип, Литвинов яп-яңыҗакы эдилен гүррүңлериң тәсиринден халас болмакчы болян ялы болуп гызыкланды. Ол пакети алып ачып, хүмүрдәп үграды: — Шейле, шейле... айратын коллегия... Бир мүң докуз йүз кырк алтынҗы йылың бәшинҗи январында, шейле... Павел Васильевич Дюжев зелел етириҗи херекети үчин йүкленйән айып, җенаят кодексиниң... Бәй--бә, нәче мадда... Коллегияның составы... Ай, бу җәхеннеме гитсин-ле... Айплайҗы—муңңам гереги ёк. Хе! Ине! Мениң пикир эдишим ялыҗак-да—Литвинов аясы билен папканы патладып гойберди. — Айплавың эксперти инженер-подполковник, техники ылымларың кандидаты, Сталин байрагының лауреаты ве ш. м., Петин В. А... — Литвинов гизлин бөлүминиң начальнигине хекгерилип серетди.—Нәме би? Мен саңа айдыпдым ахырын? Инеҗикгәк.

— Мен дерңәп гөрдүм. Ёлдаш Дюжевиң өзи хакда арзасында язанларының хеммеси догры. Мөхлетинден өң бошадылыпдыр, ишине яңадандан середилипдир. Җенаятлы задың ёклугы себәпли

иши ятырылыпдыр, партия стажы дикелдилипдир. Дивноярск райкомындан говы характеристикасы бар. Ине.

Литвинов кагызы итиберип гойберди.

— Дүшнүкли. Дийсең дүшнүкли. Булары маңа галдыр.

15

Олесь Поперечный өзүниң «ёк» сөзүни айдып управленийәниң жайындан улы алжыраңңылык билен чыкып гайдан шол агшамы, ол фронтдакы бир гезек дүшен агыр ягдайына меңзеш бир ягдайы башындан гечирди. Ол сапёрларың бир топары билен Польшаның көне монастырында, алтарың ашагында бир гизлин ерде эсэсчилер тарапындан гойлан минаны зыянсызландырмалы болды. Шол мина дуран еринде ярылып гойберилсе хас ховпсуз болжакды, йөне велин монастырь католиклериң зыярат эдйән ериди. Хер зат этмели велин, монастыры абат сакламалы дийлип буйрук берлипди. Ана онсоң, Олесь херекет эдип башлады. Әгирт улы авиобомбаларың арасында гойлан партладыжыны, ол ончаклы кынчылык чекмән басым тапды. Ол сагат механизмли адаты довзах машынжыгы болуп, бир хепдеден ярылар ялы тов берлип гойлан болмага чемели. Йөне галан затларың хеммеси нәбелли конструкциясыды ве кимдир бири бу жая аралашайса, минаны ослагсыз партладыжы механизм билен үпжүн эдилипди.

Олесь сапёрлардан ерземинден чыкып, дашрак бир ере чекилмеклерини хайыш эдип, еке өзи нәхилидир бир канониклериң, кардиналларың совук, хеңләп гиден мазарларының арасында, «жык-жык» эдип, эдим сеси гелип дуран ажал билен гапдалма-гапдал болуп эсли отурды. Ол минаның сырыны ачды. Гизленилен симжагазлары элиниң еңилжек бөкжеклэп йөрен херекети билен тапды ве сакгал сырыляның пәкиси билен олары кесишдирди. Әлхенч гүйчли бомбалардан айрылан партладыжы онуң элиндекә ярылды. Хованың толкуны Олеси нәхилидир бир йылманак мермериң үстүне зыңып гойберди, аягыны заялады. Ол гөрйәрдем, ысам алярды, йөне велин эндам-жаны мисли, өзүниңки дәл ялыды. Пикирлери үзлем-саплам болуп акярды, чолашып хеләк эдйәрди, ер болса онуң аягының ашагындан сыпжак болуп дуран ялыды.

Олесь шол агшам Петиниң кабинетинде өзүнде бир вагт контузия боландакы ялы ягдайы сызды. Гөзлери гөрйәр, гулаклары эшидйәр, аяклары гөтерйәр, йөне келлесиниң ичи велин улы башагайлык болуп, бөлежик-бөлежик пикирлери бир ере жемлемек хич эйгертмейәрди. Ызындан Надточиев етди, элини силкди. Нәме үчин? Голтуклап тротуар билен алып гитди. Нирә? Нәме үчин? Көшешдирмек үчинми? Нәмә герек? Барыбир инди ызына тесдир-

җек гүманың ёк. Ягдайлары говулашдырҗак болнуп эдилен гөзлеглер, галдырайыҗы сынанышыклар нетиҗе бермеди. Гайтам, өзүнин көмек берҗек болан адамларыны совутды, дашлашдырды, Олесин өз-өзүне болан ынамы гачып башлады.

Ине ол шейдип, өзүниң гелҗеги барада пикир этмән, ёкары чекилмегинден гөдеклик билен боюн гачырды. Боюн гачырып, эхтимал, өзүне көмек берҗек болян адамам өйкеледендир. Инди муңа теклибем этмезлер, эгер теклип эдәйселерем алмак болмаз, алсаң, ат-абрайлы гечмишиң үстүнден атөнак чекдигиң болҗакды. «Бе, Олесь Поперечный, инди сен халыс шеммә дөнәйдиңми?» Ине бу-да элхенч, рехимсиз пикирди.

Диңе бир зат айдыңды, о-да болса бу затлары мазалыҗа ойланман хем берк бир карара гелмән, өе барып болмаҗакды. Гаңна бардыр, оңа айтмасаңам ол йүзүңден аңар, өзүңи гөрениңден билер. Айтсаң болса улы гүррүң эдер: Устьы, пианиноны, вишня агачлары ятлаяр. Вах, догруданам, Олесь саңа Устдан гайтмак герек экен-ле... Шейдип, ол тәзе етишип гелйән агачлара-да, гутарылып гелйән өйлериң тәзе этажларына-да, проспектлериң чатрыкларында яңырак отурдылан светофорлара-да гуванман, тәзе шәхерлериниң ичи билен барярды.

Реңкли пластмасса плиталарындан соңкы мода боюнча гурлуп, пряникден эдилен өе чалым эдип дуран пиво павильоныының янында Олесь өз экипажындан болан готур слесара, эхли ягдайларда: «Бе-е, валлай!» диен ики сөзде дуйгудашлык этмеги башарян слесара саташды. Бутербродыны ийип гутарып барян слесарың кейпиниң иң чаг чагтыды, Олесем оңа душанына бегенди. Олесь элини онуң голтугындан гечирип, гидип баряркалар бу адама, аслыетинде хениз бир ят адама, яп-яңыҗа управлениеде өзүне эден теклиплери барада, бу меселе боюнча өзүне ынҗалык бермейән пикирлер барада гүррүң бермәге дурды. Слесарь диңлейәрди. Олесь гүррүңини соңланда болса ол иң бир дуйгудашлык эхеңи билен;

— Бе-е, валлай! — дийип гойберди.

Бу айдылан көп манылы җүмле билен гөвни гөтерилен Олесь өзүниң берен гөдек җогабыны делиллендирмәге дурды. Делиллендирип, хер ничигем болса өзүниң хак эдендигине гөзүни етирди. Шол бада-да, мисли, тикени алнан ялы бирхили ынҗалды. Соңра, Олесь бу дымма хут шолар билен, хакыкатыны айданда, говы огланлар билен акыллы-башлы бир иш битирҗекдигини, олары өз гүйчлерине ынанмага, өзлериниң иш ярытмаян бихепбе дәлдиклерине ынанмага меҗбур этмелидигини, эгер агзыбирлик билен япышсалар, ишиң өңе гитҗекдигини шоларың өзлериниң келлесине гуймалыдыгыны ынандырмага дурды.

— Шейле дэлми? Догры дэлми? — диййип, Олесь сораярды, җогап ерине болса шол бир «бе-е валласыны» эшидйэрди, йөне олар инди макуллайҗы эхеңде айдылярды.

— ...Ынха эгер бизиң хеммэмиз екеҗе гезек бир, иң болманда бир смени бери җан эдип ишлэйсекдик. Урушда болуп гөрупмидиң, гардаш? Етишмедиңми? Мен велин урушма кейпинден чыкандырын. Ине шонда, илкинҗи йыл биз ыза гачяркак, гөрсең, немецлер ызыңа десант дүшүрендир, өзем җеми бир йүз автоматчылы кичиҗик десантҗыкдыр. Ине шолар ызыңда татырдашып угрардылар, велин, полклар токая сиңшип гидердилер. Хайсыдыр бир командир я-да комиссар ичинден ялын өтен огланларың бирнэчесини топлап: «Өлмели велин дурмалы!» дийсе, дивизияны саклаяндырлар... Өзүңе ынанмак, командириңе ынанмак, шепе, улы гүйчдур. Ине, сен гепледемсек заңңара, саңа бир гезегем болса долы гүйҗүңи аңмак, өзүңе хормат гоюп уграмак герек ахырын. Хонха «Негативи» ал, сиз онуң эдил этини ийэйҗек болдуңыз, мениң доганым Борька болса өвүп аңырсына чыкып биленок. Онуң бу ерден гачып гитҗек болян ери ёк, хол «Индиядан»[1] өзүне җайҗагаз гуруняр көкүни пугта урмакчы.

— Хава-ла, бе-е валлай... ол инди шейле... — диййип, гүррүңдеш улудан демини алды.

Олар гүрүң эдишип, яңы гурлуп башлан кварталың душундан гечдилер. Карьерлере бакан узалып гидйэн ёлуң бейигинде дурдулар. Аңырда, сеңңерлэп дуран сап-сары гум дагының ёкарсындан кэ о ерден, кэ бу ерден, кэте болса ене бир ерден экскаваторың сусгуҗы гөтерилйэрди, ал-асманда гөзе каклышып, сары топур дөкйэрди. Машынлар ашакдады, диңе оларың кэ гөрүнйэн, кэ гизленип дуран демир пенҗелери гөрүнйэрди. Гөвне болмаса шол ерде, үйшүрилен гум депелериниң аңырсында, хайсыдыр, бир башга, нэбелли планеталардан геленлер болуп, олар дүшнүксиз, диңе өзлерине дервайыс нэмедир бир зат гуруп, ериң йүзүни бирехимлик билен агдар-дүңдер эдип йөрен ялыдылар. Олара эсеван эдип, пикире батан Олесь нэме үчиндигини билмезден, шиналарың шоссэниң бир гырасына епбеклэн дашыны чыкарҗак болярды. Даш ахыры өз чуканагындан чыкып, зыңлып гитди-де, ызында нокатлардан ыбарат чызык галдырып, хениз от басырып етишмедик япыдан ашаклыгына тогарланып гитди.

— Ине гөрдүңми, шепе, яңкы дашы. Шол ятарды шу ерде, от басарды, ере гидерди... Хай, гардаш! Бизиң хеммэмизиңем шонуң

[1] Индия — Хиндистан, бу ерде сөз ойнадыляр.

ялы депгимиз кемлик эдйәр — дийип, ол узакда ишләп йөрен машынлара ойланҗаңлык билен середип, бирденем шейле дийип гыгырды: — Дур, шепе! Дур, сесиңи чыкарма!.. Эгер бүтин артель болуп, бир гезеҗик Борькаң экскаваторының дашына үйшсек нәдер? Иң болманда екеҗе смена бери үйшелиң. Мен ол машына эдил өз Ганнама белет болшум ялы белет. Хатда ондан бетер белет... Ине шонда кимиң нәмедигини мазалыҗа гөрерис! Ненең гөрйәң? Ә?

— Бе-е, валлай!

Шәхере тиз йөрәп гайдылды. Бу йөнекей идея Олесе говы чыкалга ялы болуп гөрүнди. Догруданам өзүңе, өз гүйҗүңе, ёлдашларыңа ынамлылык иң эсасы зат ахырын. Ол хатда бу затларың өңрәк келлесине гелмейшине-де геңиргенди. Тәзе модалы пиво павильоның капасасының янына гелип, олар адама бир күрүшге пиво ичдилер ве хошлашанларында Олесь слесарың элини гысып, онуң хортаң, чекгелек йүзүне хырыдарлык билен серетди.

— Бай сениң говы йигитдигиңи!.. Хер хили гызыклы темаларда-да дымып дүрмагың гүл ялы хөтдесинден гелйәрсиң...

Управлениедәки ёкуш деген гүррүң ятдан чыкды дийип болҗак дәл. Ёк, ол калбындан чыкмаяр. Йөне велин инди өңки ялы гайгы этдирмейәрди, ховплы гөрүнмейәрди. Гайтам терсине, Олесь тәзеки этҗек болян ишини хертараплайын пикирленип гөрүп, хөкман пейда берер дийип пикир эдйәрди...

— Ичипсиң өйдйән? — дийип, Ганна геңиргенди. — Нәмәң шанына ичдиң бейле? Управленийә нәме үчин чагырыпдырлар?

— Ер көвүҗилериң башлыклыгына беллеҗек болдулар...

Ганна элҗагазыны бегенч билен чарпып гойберди:

— Ай, гойсана!

— Ай, этмедим — дийип, Олесь бейлесини өврүлип, гыссанмач җогап берди-де, гызҗагазына йүзленди: — Ханы, Рыҗик, ылгап Боря какаңлара барып гел. Какам чагыряр дий. Бир гыссаглы мөхүм иш бар, басымҗак гелсин. Ханы чап, чап.

— О нәме үчин этмедиң?—дийип, алланичикси болан Ганна херничик болса-да, адамсының кейпиниң үйтгәндигине бегенип сорады.

— Вах, Гануся, сен мениң фронтда-да, начальниклере гысмылҗырап, окдан гизленмедигими билйәрсиң ахырын... Биз Поперечнылар, поп гоҗамызың айдышы ялы, запорожлылардан гелйән угурдыр, ховп абананда җайырчыга сүмлүп өтәйдйәң сачакчылардан дәлдирис...

Шол гүнүң эртеси ики доган хич киме зат айтман, аракесме вагты забойда галдылар. Олесь эдил бир узак айралыкдан соң сөйгүлиси билен душушмага гыссанышың толгунышы ялы, толгун-

ма билен таныш машынының кабинасына мүнди. Башгасына гиделн бәри ол бу ерик екеҗе гезек дагам гелип мүнүп гөрмәнди. Огланларың мунуң хич задыны үйтгетмәндиги бирхили якымлы геңиргендирйәрди: өңкүҗе арассалыгы, эсгилерем ерли-еринде. Хатда Олесиң өз гысдырып гиден ак кепдерилиҗе открыткасам шол өңкүҗе еринде дур. Ол отургычда җайлашып: «Ятдан чыкаранокларов; залыватлар» дийип, ичини геплетди.

Моторлар гүвлешип ураады. Олесь сандыраян элини рычагларa етирди. Ери, бирден ядындан чыкарыщдырып отурыберен болса нәме? Бирден нәмедир бир зат дүзедип болмаҗак дереҗеде элини чыкарып отурыберен болса нәме? Мәхнет улы агыр зат чалаҗа иңлеме билен гымылдап, оңа җан гирип ураады, ол мәхир билен: «Ядындан чыкармандыр, гулак асяр...» дийип пикир этди. Ол бирхили бозулып, дамагы долды. Кабинаның айнасының аңырсындан гөрнүп дуран затлар бирден думанлы гөрнүп башлады. Ол инди стреланың ёкары гөтерилишини, сусгуҗың ашак инишини, онуң дишлериниң демриген топура, эдил өз дишлериниң яга чүмүши ялы, чүмйәндигини гөрмейәрди, йөне аңярды. Бир җыгырды эшидилди, йөне төверек-дашы думан тутуп дуран ялы болуп, хич зат гөрүнмәни үчин цикл оңлы болуп чыкмады. Эдилен хата Олеси шапбат деген ялы этди, ол эгинлерини гысды: «Бу, инди болҗагым болайдымыка?», йөне велин моторлар ишлейәрди, кабинадакы затларың хеммеси таныщды. Борис ызында дурды, онуң гызгын деми еңсесине урулярды. Гөзлерини юмругы билен сүпүришдирип, Олесь өзүни дүрседи... Ишем гидиберди, гидиберди...

— Ек, энтеҗик менде гүйч-гайрат бар, казак гуҗуры түкенип отурыбермәндир, ай, бардыр-ла залыват! — дийип, ол Борисе гөзүни айлап, өзүне гөвни етиҗилик билен айтды.

Борис эхли экипаҗың этҗегиниң бир өзи хөтдесинден гелйәрди. Бу даяв хем уммасыз гүйчли йигит Олесе эдил оркестрде чалян скрипкачыларың бир өкде, гелмишек скрипкачының екеликде чалшыны эшидип габанышлары ялы габанчлы ве: «Вах, шунуң ялы, шунуң чалшы ялы чалып болса!» дийип, эдйән арзув-хыҗувлары ялы хыҗувлы назар билен середйәрди. Олесиң болса инди хич затдан хабары ёкды. Ол ене-де хич зат билен деңешдирип болмаҗак ве ислән кәриң уссады үчин машын билен — өзүниң диен эдиҗилиги, йүрекдешлиги билен, тениң бир бөлеги ялыдыгыны аңмага мүмкинчилик берйән машын билен өз бүтеви бир затдыгыңы дуймак ялы, шейле арзылы ягдайы башдан гечирйәрди.

Олесь забойың гершинде пейда болан адамларың шекилини бирбада гөрмеди, гөзи дүшен-де болса, өзүне гөвни етиҗилик билен гүлүмсирән гойберди. Булар ики бригаданың нахарханада

гайдып гелен адамларыды, шофёрларыды. Олар мунуң ишлейшине томаша эдйәрдилер. Олесь машыны стреласы галдырылгылыгына саклады. Ол монча болуп, аркасыны демир отургыҗың еңсесине берип, аркан гайышды. Бир хаюк йылгырып отурып, соңра доганына йүзленди.

— Машын дәл-де, оркестр! — Хенизем япың гершинде дуранлара гөзүниң гытагыны айлап болса шейле дийди: — Мен олара, ол ал какмыш «негативлере» иш гөркезерин!

— Гөркезерсиң, гөркезерсиң — дийип, Борис доганына гуванып, шол вагтың өзүнде-де ондан бирнеме габанып гысданмач айтды. — Мениң «негативимә-хә» «негатив» дәл-де позитив, догрусы... Шейле газаняр! Өзем бир самсык: шу айлык аламызда, бир гашынмалы болайды велин, йөне гөзүнден боюр-боюр яш гойберип дур. Чын комсомол сөзүм билен айдярын, аглады. Бай, ол заңңарың пулы говы гөрәйшини!..

— Ол «Индиядан» җай гуруняр, хо-ол Өкүзмаңлайың еңсесиндәки индивидуал җай гуруняларың посёлогына шей дийип ат берйәрлер... Җай дикелдйәр, онуң бир махалдан бәри етибилмейән арзувы, өз җайы... Шахсы җайы. Өз эечилиги. Персонал җайы...

Бригада эййәм доганларың эдйән хыялыны билйәрди, йөне гөтур слесарь Олесиң пикирини экипаҗа өзүниң көпманылы ики сөзи билен гүррүң бермеги башарып билипми я-да бейлеки сөзлерем херекете гиризмели болупмы, ине шол велин билинмән галды. Доганларың хыялыны адамларың хер хайсы бирхили кабул этди.

— Нәме дийсеңизләң, достлар, ол бизиң депәмизе чыкмакчы боляр — дийип, Сурен гур гашларыны чытды. — Ине серет, җаным: ине бу-да сен, ине бу-да мен дийийә.

Эмма накылы говы гөрйән электрикчи пикире гитди: «Ил гүнәси хемише чиширилип айдыляндыр. Йөне ханы гөрели бакалы». Хемме зады айдылышынданам бетер кабул эдип, карт ойнундакы ялы «яныл» йөрени үчин, бригадада Йигрими Ики дийлип ат алан көмекчи йигит болса гең галып, элини силкип гойберди.

— Хай, ёгсам нәме? Ынха гөрерсиңиз, шейле бир ишлемек ишләрис велин, шиллиң Борьканың дүйшүне космос ракеталары гирип уграр...

Хер ничигем болса, өңде чынлакай сынагың бардыгыны билип, хер ким оңа тайярлык гөрүп уграды. Шол гүнүң эртеси, өзара диллешилен зат болмаса-да, ише сакал-муртларыны мазалы сырып гелдилер, Йигрими Ики болса сыпал ялы дим-дик болшун дуран сачыны гыркдырмага-да етишипдир, хәзир ондан сертераш одеколонының йити ысы кукәп дурды. Он бәш минут вагт галанда бригадаларың икисем забойың ичинде, эдил футбол командаларының

ойнуң өң янында ики топар болуп, бири-бирлериниң йүзүне середишип дурушлары ялы болуп дурдулар.

Дуйнки сынагдан соң Олесь өзүни ынамлы дуйярды. Йөне ынжалыгы велин ёкды. Тизрәк кабина мүнеси, хемме затлары яңадандан гөзден гечиреси, эллешдирип гөреси гелйәрди. Өз огланларының хер бириниң янына барып, шу гүнки гүн хакда гүррүң эдишеси гелйәрди. «Сөзҗагаз сөзленәйсе кем болмазды» дийип, ол өз янындан пикир өврүйәрди. Йөне велин ол бүтин өмрүнде диңе гөрелде болмак билен агитирлейәрди, сөз сөзлемәге йыкгын этмезди, ине шонуң үчинем ызлы-ызына сигарет отланып, сесини-үйнүни чыкарман, чилим чекип дурды. Йөне хер ничигем болса машының янына барылярка, ол кынлык билен шейле дийди:

— Нәме дийсеңизләң, йигитлер, шу пурсат бидерек гечирилмели пурсат дәлдир. — Ол тутавачдан япышып, җахыл еңиллиги билен бөкүп, кабина мүнди.

Хер ким өз ерини эеләнде, ол шол Польшаның бутханасыны халас эдени үчин хачандыр бир вагт маршал Коневиң хут өз совгады хөкмүнде говшурылан, номерлеридир диллери янышып дуран гара сагадына серетди. Бир минут галыпды.

— Хәзир бир дуран ериңде дурмак болмаз. Сакландыгың ыза тесдигиңдир. Ханы онда, достлар, кимиң нәхили гүйҗи болса гөркезсин. — Йөне бу сөзлерем Олесе хас өте өвүт бериҗилик ялы гөрүнди ве ол деррев бурнуны айлап ызыны дегишмә урды. — Бай, Йигрими Ики, сенден атыр ысының аңкайышыны! Асыл башыңы задыңы айлап баряр!..

Эгер-де экскаваторчыларам боксчулар ялы ярышың өң янындан хем соң янындан чекилип гөрүлйән болсады, онда Олесь Поперечныының ве онуң огланларының хер бириниң кемсиз бир килограм аграмыны йитирендигини такыкламак боларды. Йөне велин Олесиң шу гүнки ишләйшини дийсене! Хатда мүңкүр электрикчем оңа хайран галды. Йөне, диймек билен, бирек-биреге хайран галышып дурмага хич кимиң элем етмеди. Хер ким өз эдйән ишине етишибилсе кайыл галды. Аракесмә ченли Олесден өңңесиниң хеммеси өл сув болды. Йөне кабинадан велин, шох турзушып дүшйәрдилер, эмма бригаданы нахара алып гидйән шофёр ховлугып, хәлиден бәри машыныны гугулдадып отуранам болса, учётчы аял ишиң нетиҗесини айдянча, бир адамың дагың гымылдаяны нәме.

Эдилен иш энтек о диен көп дәлди. Улы Поперечныының экипаҗының эдени хениз кичи Поперечныының хемишеки гүнки эденичеде ёкды. Йөне велин норманы ерине етирипди. Оңа дерек Борисиң огланлары башга машында ишләп, хатда «негативлериң» ишләп эденлериче-де эдип билмедилер.

— Сизиң мунының бирхили күтек — диййип, Борис чалажа гыркдырылан еңсесини гаты-гаты гашап, гахарлы айтды. — Говушгынсыз. Элиңден геленжесини эдйәрсиңем велин, эдениң бирхили шемалың угруна соврулып гойберилен ялы болуп дур.

— Ха-ай, доганжыгым, эгер бар кемчилик машында болсады!.. — диййип, Олесь жогап берди. — Муны мен саңа диййип айдамок, өзүме диййип айдярын. Биз эндик эдипдирис, сен бир тәзе гөз, мунуң нәме ери болса беллешдир. Бай биз онуң эзенегинден товлап тутарыс-а. Шейле дәлми: огланлар? — Онуң ынжалыгы ёкды. Гөзлери яныр дурды, йүзүниң сүңклери чыкышып, маңлайындакы йыгыртлары чуңлашыпды, йөне велин ол йыгыртлар ышнаклыды, шадыянды, гүлүмсирейәрди...

Гүнүң икинжи ярымында иш хасам шовлы гитди. Адамлар элинде барыны этдилер. Олесь хениз агзыбир коллективлилигиң ёкдугына дүшүнди, ёлдашына көмек этмән, хер кимиң дердихал өзүниңкини өңе сүржек болуп, азара галяндыгыны аңды. Жан этмесине буларың хеммесем жан эдйәрди, Олесь мунам аңды. Машындан толгунышып, улы говур эдишип дүшйәрдилер. Хатда ядавлык дагам билдирмейәрди. Тежрибә бай Олесь учгундан от эмеле гелип уграндыгына дүшүнди. Инди онуң сөнмегине май бермели дәл. Барха көрүкдирмели, барха туташдырмалы...

— ... Нәме дийсеңизләң, герчеклер, шу ерден гөни павильона гиделиң, чыкдажысы менден —диййип, Олесь айтды. —Ики бригаданыңам харжы мениң бойнума.

— О нәме үчин ики бригадаң харжы? — диййип, «Москвич» үчин пул топлап, гысык йигитлериң топарына гошулан Борис дилленди. — Пивосы сизден, мивеси менден...

Шол гүнүң эртеси Ладо Капанадзе парткома гелен бир аноним хат алды, шол хатда өтен агшам танымал экскаваторчы Олесь Поперечный ве онуң иниси Борис өз экипажлары билен Электрофикация проспектиниң Гидрогурлушыкчыларың площадына чыкан бурчундакы тәзе павильонда пьянчылык эдендиклери хабар берилйәрди. Ене-де шол хатда оларың дөрт килограм такгаз билен сан-сажаксыз күрүшге пивоны бошадандыклары язылярды. Бу затлара едийыллыгың иң улы гурлушыкларындан бири болан шу гурлушыгың партия гурамасының эхмиет бермеги ве гелжекде өз гарамагында ишлейән партияда дәл ишчилери дашына үйшүрип, тәзе социалистик шәхериң көчесиниң угрунда балык билен көпчүликлейин пиво ичип дурмаз ялы, ики доган Поперечнылара партия угрундан хем-де комсомол гурамасы тарапындан дегишли чәре гөрүлмеги талап эдилйәрди...

Эдил шол вагтың өзүнде-де ергазыжы участогың партия гура-

масының секретары Поперечный доганларың МК-ның Пленумыны голлап, өзара социалистик ярыша гол чекишендиклерини Капанадзэ хабар берйәрди. Депгиниң хас гүйчленип, көп ишлериң эдилендигини айдярды, йөне оларың нәхили ягдайда хем ниреде гол чекишендиклери барада велин парторг хич зат язмаярды.

Капанадзе бу ики хаты деңешдирип гөрди ве башыны яйкап гүлүп гойберди-де, икисинем гөзегчилик эдилмели папка салып гойды.

Поперечның адамлары өз экскаваторларының янына гелип, аратапавудыны деррев билдилер. Эдилен ишиң өңки эдилип йөрлейлерден сәхелче тапавуды барды ве хер ким хенизем шол өңкүлери ялы бир өз ишини билип, башгалара аз көмек эдйәрди. Йөне велин хич ким рухдан дүшмейәрди. Олары шейле бегендирен гүн ятдан чыкмаярды ве инди сменадан соңам, ене бир-ики сагат машын билен хаҗык-хуҗук эдишмеден хич ким боюн товлап дурмаярды. Онсоңам инди машының «әчилҗекдигине» ынам барды, эсасан болса шол гүнден бәри эхлиси өзлериниң орта бойлы, аз гепли начальниклерине, өз-өзлерине ынанярдылар. Ынам билен болса, шу тайга үлкесиндәкилериң айдышлары ялы, хич бир затсыз иң гүйчли йыртыҗылары гүйлүп ташламак боляр.

Басым Поперечныларың икисиниңем фамилиялары ене-де маглуматларда пейда болуп уграды. Оларың кә бири өңе дүшйәрди, кә бейлекиси. Дивноярскиде доганларың арасында барян ярыша, эдил Москвада «Спартак» билен «Динамоның» арасында барян ярыша оюн сөйүҗилериң гүндогаркы белли трибунадан шейле үнс берип эсеван эдишлери ялы эсеван эдилйәрди. Дивноярскиниң юмарчылары хем сатириклери шу темадан куплетлер дүзйәрдилер. Клубуң художниги доганларың икисиниңем суратыны чекди. Шол суратларда, олар шейле тапавутлам болса, мешхур киноартисти Борис Андрееве чалым эдишип дурдулар...

Олесь ене-де үйтгеди. Ол аклы чашгын, хатда йыгы-йыгыдан йылгырып, өз-өзи билен гүрлешип, берилйән сораглара габат гелен җогабы берип, елдиргән ялы болды йөрди. Ине шонуң ялы гүнлериң биринде өз җай тойларыны этмеги дагынам ядындан чыкарды.

Хер затда болса ол өзүниңкиден дердесери кем болмадык Капанадзе билен биле гиҗә галып гелди. Йөне оларың икисем тәзе җайларына кейплери көк доланып геленсоңлар, аялары оларың бу этмишлерини багышлададылар ве Берёзовая көчесиндәки алтынҗы номерли тәзе өйҗагазларың диварлары шейле бир «ювулды» велин, грузин ырымы боюнча-да, украин ырымы боюнча-да йүз йыллап дагы миземән отурмалы.

ДӨРДҮНҖИ БӨЛҮМ

1

Сибириң тәзе Дивноярск шәхериниң өсүп улалян себитлеринде томус ыссы, йөне велин гысга боляр. Августың аяклaрына япыларың йүзи ой-гечитлериң үстүнде гойы думан айланып, сәхер чаглары гарры лиственницалары ве чөп-чаламлары чыг билен кемсиз өртер. Гүндизине гүн нәче дийсең гыздыряр: томус дийсең томус-да. Йөне хова дийсең арасса ве бүтин төверекдәки затлар нәхилидир бир тебигы болмадык совук эшгәрлик билен айыл-сайыл болуп дур. Йөне гүнүң яшып барян чаглары эййәм чигрек дүшйәр, гум-гуклук: не ябаны хайванларың, не-де гушларың сеси чыкяндыр. Сентябрь айындан болса сәхер-сәхерлер ере гыравың мазалыҗа дүшерине гарашыбер. Тайганың көрпе агачлары бары-ёгы ик-үч гүнүң ичинде токайың яшыл бүрегине реңме-реӊ нагыш салар отурыберер.

Ине шонуң ялы, даңдан аңзагының агачларың пүрлерини җылк-сары эдип, гырав өртен ере гүйз япракларының гачып дуран чаглары, гиҗәниң бир махаллары Литвинов билен Надточиев икиси ава уградылар. Олары көне эндик боюнча эхли ерде «азман» диййлип атландырылян вездеход билен буларың ызындан гелен Петрович алып барярды. Онуң түпеңем, хатарам, сумкасам екды: ол не бир хайван, не бир гуш уруп гөрүпди, асла ол ав дийлен задың гызыгыны билмейәрди. Шунуң ялы гидишликлерде онуң кейп эдйән зады йөриш нахарыны биширҗек болуп, одуң башында хы-

сырданан болуп йөрмекди хем-де авчыларың гелерине гарашып, арасса ховада сүйжи иркилмек мүмкинчилигиди.

Хемишеки ялы булары ав мейданына өзүниң ынамдар Рекси билен Савватей Седых алып гидер дийлип чак эдилйәрди. Гарры тайганы шейле бир говы билйәрди велин, гөвне болмаса, ол гөзи даңылгам болса, онуң ичинде гезип йөрҗек ялыды. Ол ябаны хайванларың ёдаларыны, гушлаң хөвүртгелейән ерлериниң эхлисини ятдан билйәрди. Ол егерлик эдйәнлиги үчин пул алмазды, асла онуң ялы зат бу ериң адатында ёкды. Литвинов онуң пул алмаҗакдыгыны билип, оңа финлериң ав пычагыны совгат алып барярды. Ол пычагы мунуң өзүне-де тәзе гурулян агач комбинатың директоры совгат берипди. Ол тежрибе алышмак үчин Финляндия гидип гелипди. Мыхмансөер гаррының гүлер йүз билен гаршыламандыга бейледе дурсун, асла өзүниң бирхили мазасының ёклугы булары дийсең гынандырды. Ол бассырманың ашагында тагта йылман болуп дурды, гөвне болмаса, машының геленини задам аңмадык ялыды. Диңе Петрович өз «азманыны» дыкып, голайына элтенде, гарры дикелди, өл болан чал сачларыны маңлайындан галдырды ве геңиргенмән-зат этмән, шейле дийди:

— Ба-а, ким гелипдир! Өз янымдан муң ялы ир тайгада тартур эдип йөрен кимкә дийдим. — Ол геленлере элини берди: онуң гураксы, аялары эдил гөн ялы гап-гаты гуҗурлы эли бирхили жансызды.

— Биз-ә сениң яныңа, Савватей Мокеич, бир хайыш билен гелдик. Мейдана сейран эделиң-дә — дийип, Литвинов бәш-алты айың ичинде гаррының эдил гуран ялы болуп, бейле сыкыландыгына ынҗалыгы гачып сорады. Гара гөзлериң нуры өчүп, өңкүҗе йылдырамасы ёкды. Олар инди чуң овасындан бипервай гараярдылар. Бир гапдалына гышарып дуран сачҗагазлары болса баслыгып, тил-тил болуп, маңлайындан салланып дурды.

— Ай мен инди сейран эдип боландырын — дийип, гожа жогап берди ве мыхманларың йүзүнде геңиргенме аламатыны гөрүп, первайсызлык билен шейле дийип дүшүндирди:»» Басым өлҗек. — Соңра рендәни тагтаң йүзүнден ене бирнәче гезек йөредип, ене еңи билен дерини сылды-да, ёнян ерине үфләп гойберип, гуралы сересаплык билен бир гапдалда гойды.

Бу айдылан йөнекей сөзлер шейле бир ынамлы яңланды велин, адатча мунуң ялы ягдайларда не гөвүнлик бермәге, не-де көшешдирмәге дилиң айланярды.

— Догруданам сениң ончаклы угруң ёк.

— Хай ёгса нәме, дүмевиң пейда бермейәни белли зат... Нәме, онда, түнеге баралың-да...

Өйҗагазының ичиниң хенизем шол өңки дымылҗык ысլы алагараңкылыгыды: хемишекиси ялы балың, мумуң, отуң черёмушкаң ысы гелйәрди; дивардакы сагатҗыгың болса шол озалкысы ялы җыкгылдап дуршуды. Йөне тәзелигем барды: өйүң ичи бирхили пәкизеди. Бурчда, вагт гечмеги билен гаралан күмүш билен нагышланан чарчувалы иконадан элинде гурҗак-матрёшкалара чалымдаш бир чаганы саклап дуран, узындан гөнүмел бурунлыҗа Мерьем эне гөрүнйәрди.

— Глафира-да инди ымыклы мениң яныма гелди — дийип, гарры ысгынсыз йылгырды. — Дин зәхримары билен. Мерьем энәң иконасынам асмалы болдук. Ай боля-ла, ер-неме эдип дурасы ёк-ла.

— Сизе нәме боля, Савватей Мокеич? — дийип, Надточиев бу бивагтрак болуп чыкан гелишлери үчин өзүнде оңайсызлыгың гитдигиче артяндыгыны аңып сорады. — Врачлар нәме диййәрлер?

— Врачлармы, ай! — Гарры элини силкип гойберди. — Мениң Кешам — белки, «Старосибирская правда» газетинде окансыңыз, асла радиода дагам айтдылар. — Ново-Кряжевде бүтин бир поликлиника дөретди. Оларың барам шу ерик гелип гитди. Йөне Глафира дагам менден чекиленсоң, врачлар мени нәме этсин. Ынха дөшүме Глафираның арың мумудыр айың ягындан эдилен мелхеминден чалан болярын. Шоң бир азаҗык непи дегйәр, гаты гиҗедиберенок... Врачлар... Аҗала гезек геленде, ол хемме киши үчин дес-деӊ: сен профессор бол, Глафира ялы тебип бол, пархы ёк. Аҗал хер киме бир себәп тапар. — Гарры бу гүррүңи ач-ачан бес этмекчи болуп, шейле дийди.— Сизиң бу ерде бейдип дураныңызың нәме пейдасы бар? Сейран этмекчи болсаңыз, сейран этмек герек. Хоң-ха агачларың аңырсындан гүнем гөрнүп гелйәр.

Саватей токай хоразларыны авламакда багтларыны сынап гөрмеклиги маслахат берди. Йылың бу махалына ченли мазалы өзүни тутан гушларың хәзир совук какан мивелери чокуп йөрен ери болан рябиналыгың ёлуны салгы берди. Столуң үстүндәки бир гысым оты сырып гойберип, депдериң бир кагызыны гопарып алды-да, көне компас боюнча угур алып, ысгынсыз эли билен ёлуң схемасыны чызды. Онда кәлҗагазы, мәхнет улы дашы, шол бир вагт бу гаррың улы оглуны колчакчыларың өлдүрен ериниң бейле янындакы хемме кишиң белет «партизан пихтасыны» ве партизанлара хайынлык эден адамың өз өмрүни эйменч тамамлан ери болан еке сосناны беллешдирди. Ол элде чызылан картаны авчылара говшурды. Ермак Тимофеевичиң деврүндәки авчылардыр балыкчыларам, эхтимал, бу ерлерде шунуң ялы карталар билен херекет эден болсалар герек. Гоҗа ёл салгы берди ве үйшмелеңе

гамгын ынҗалыксызлык билен эсеван эдип дуран Рексиң аркасына какды.

— Барың онда ишиңиз шовлы болсун, авыңыз ганлы. Рекс икимиз болса печиң үстүне чыкалы.— Бу йөнекейҗе айдылан сөзлерде-де нәхилидир бир эмма барды, шонуң үчинем ит чаллыгы билен чаларып гиден чыпар гарры көпек бирхили гуссалы чыңсап гойберди...

— Хич зада: худая-да, шейтана-да, дүйше-де, ене бир зада-да ынанман йөрен, шол гражданлык уршунда-да партизан болан акыллы Совватейиң бирден гадымы фатализме баш урайшы гең зат — дийип, авчылар телим километр гиденсоңлар Надточиев ойланҗаңлык билен айтды. Гең хатда акыла-да сыгмаяр.

— Ким билйәр! — дийип, Литвинов оңа бакан өврүлди. Пыяда йөремәге бишишен адам болансоң чаласын гадам уруп, өзүниң мәхнет гөвресине махсус болмадык чаканлык билен ол хемише узынаяк инженерден өңе дүшйәрди. — Белки, хениз ылмың ачмадык нәмедир бир затлары бардыр. Нәхилидир биотоклармыдыр нәмемидир... Ынха мениң какам менден дагам даявды, бир тәҗир билен җедел эдип, бир штоф арагы бир зарба агзындан гулкудайды. Масленица байрамында Волганың боюнда отуран обалар тарапма-тарап болшуп, гызыл юмруга гирердилер, ине шонда: «Гришка-лоцман гелйәр» сеси эшидилен бадына гаршыдашлар ян бериберерди. Хава, онсоң маңа — мен ол вагтлар Твердәки рабфакда окап йөрдүм, бирден бир хат гелди. Онда: «Хошлашмага гел. Верб егшенбесинден гиҗә галма, шондан аңрык сакланып билмен» дийлипдир. Бизиңем зачёт берйән гүнлеримизди: ай бир угурсыз затдыр-ла, бир айтҗак зады бардыр дийип пикир этдим... Ине бәш гүн сакланып бардым велин етишмедим-дә, эййәм җайлан экенлер... Белки, өңүнден сыздырян нәхилидир бир зат бардыр.

«Партизан пихтасына» ченли тайга ёлы узалып гидйәрди. Яз кряжеволылар өз өйлерини гөчүренлеринде, шипли, зынҗырлы улаглар билен көп гатнап, ёлы мазалы демрикдирипдирлер. Дөкүлен автолың дердинден кә ерде-кә ерде, ёлуң угрундакы балдаклар хенизем гаралышып отырдылар. Йөне велин колхоз гөчүп болансоң, токай ене-де хүҗүме гечди, ёлуң угруны от басды, эййәм о ер, бу еринден берёзаҗыклар, соснаҗыклар, биряшар пихтаҗыклар гөзе илип угради. Даң аталы бәри бу ёл билен диңе бир адам гечип гидипдир, хениз арассаҗа гыравың эрәп етишип билмедик көлегели ерлеринде онуң ызы месе мәлим болшуп ятырды. «Партизан пихтасының» янында ол адамам сага өврүлди ве картада белленен соснаның душундан өтүп, җара инди. Олам эдил Савватейиң авчылара картада чызып берен ёлы билен гидип отырды.

— Гөрйәмиң, гөрйәмиң, бу дейюсам эдил шол ерик баряр — дийип, Литвинов ыңҗалыксызланды. — Гиҗе гайдып, биз гаты телек эдипдирис, илкагшамдан гайтмалы экеник. — Ол төверегине дийсең гызыгып гөз айлаярды, инди онуң Днепрогэси дикелтмек иши тамамлананда, Украина гурамалары тарапындан сылаг берлен тула омурмасам элиндеди. — Ыза серет-ле: огланың ызы, бир бурны сүмүклиң. Мунуң атып уран задам боласы болмаз велин, йөне эхли гушлары үркүзер... Хай, угруна болмады-ов.

Чуңрак-чуңрак кэеринде хенизем сувы галан җарҗагаз авчылара картада гөркезилен кичирэҗик оя алып барды. Булар шол даш-төверегини яш токайлар тутуп отуран оюң ортарасында агачдан эдилен бир айманчаң бардыгыны гөрдүлер. Онуң үстүнде демирден эдилен нэмедир бир дүшнүксиз зат сомалып дурды. Бу затлар узакдан мазара меңзейэрди. Екарсы габа, улы-улы сөвүтлер гөм-гөк өвсүшип, онуң үстүне сая салып отырдылар. Мазарың гапдалында бир гара гейнен аял дурды. Ол түпеңини элинде тутуп, авчыларың голайлашып гелйән тарапына хешерленип середип дурды. Авчыларам сакландылар. Ол аял булара гөз гездирип, түпеңини эгнинден илдирди ве эркек кишилериңки ялы геримли-геримли гадам уруп, ойы кесип гечди-де, аңырлыгына гитди.

— Ызам шу аялыңкымыка? — дийип, Надточиев бу душушыга хайран галып айтды.

Литвинов гөзлерини сүзүлҗиредип, барха дашлашып барян гара геймли аялдан гөзүни айырмаярды.

— Глафира.

Булар ачыклыгы кесип гечдилер. Шемал зат болмаса-да япраклары гачышып дуран сөвүтлериң ашагында догруданам мазар бар экен. Сүйнмеҗик түммегиң үстүнде гэминиң лабыры ятырды. Егын демре говы агардылан, арассаланылып йылпылдадылан бир мис тагтаҗык беркидилип гойлупдыр. Онуң йүзүне «РСФСР» харплары болан илкинҗи совет герби телли-пелли эдилип чекилипдир ве шейле дийлен язгы язылыпдыр: «Бу ерде вагшылашан колчакчыларың элинден 1919-нҗы йылың 18 ноябрында вепат болан шөхратлы партизанлар Прохоров Терентий, Болоцких Фёдор ве оларың сөвешҗең командири Седых Александр Савватеич ёлдашлар ятырлар».

Авчыларың эллери өз-өзүнден телпеклерине бакан узалды. Келлелерини яланачлап, олар сес-үйнлерини чыкарман, тайга мазарының үстүне абанышып дурдулар. Иң гең задам бу мазарың обагарадан, ёл угрундан даш бир чолалыкдадыгына гарамаздан, эхли заады эдил шу гүн гойлан ялы ловурдашып дурды: якорь ялдырап дуран гара реңк билен реңкленилипдир, язгылы тагтаҗык ялды-

ран дур. Туммегиң даш-төвереги сүпүрилен, үстүнде болса малинаның гырмызы тер иймишли бир пудагы гойлупдыр.

— Булара гөз-гулак болуп йөрен кимкә?

— Әлбетде, Глафира — дийип, Литвинов ойланҗаңлык билен җогап берди. — Ол шу ятан Александрың аялы ахырын. Маңа бу барада Седых гүррүң берипди: Александр пароход механиги экен. Ол колчагың гәмисини Буйный дерясының босагасында бир зада урдуряр. Гәмидәкилериң хеммесини сувуң дүйбүне гойберип, өзи йүзүп чыкяр. Партизанлык эдип йөр экен велин, кимдир бири хайынлык эдип шугуллаяр. Ине онсоң, гахрыман шу ерде ятыр...

Ав-павы ятдан чыкарып; булар айманчаның гапдалында отурдылан узын отургычҗыкда отуряргар. Революцион хыҗувы ири сенагатлы шәхерлериңкиден пес болмадык, бу бош үлкәниң шөхратлы гечмиши буларың гөз өңүне гелип уградьы. Литвинов Старосибирскиден гең фамилиялы бир археологың кабинетине гелип, Буйнының босагасында гарк болан көне гәминиң галындысыны гөзлемек үчин, сувуң дүйбүнде гезилйән энҗамы болан, кичиҗик гәми бермегини хайыш эдип, гох турзандыгыны яда салды. Шол археологам партизанлар тарапындан батырылан «Император Александр» гәмисиниң хеләк болшуны гүррүң берипди. Ол шу мазар догрусында-да нәмедир бир затлары айдыпды, бу мазарың сува басдырылҗак ериң зонасына дүшйәндиги догруда җаныгып гүррүң берипди. Инди буларың хеммеси бири-бирлери билен сеплешип, Иннокентий Седыхың шу ер дийип япышып ятмагының, өңлер гидрогурлушыкчылары акгөвун билен гаршылап йөрен Глафираның, инди, Литвинов гапа геленден, сес-үйнүни чыкарман, өйден юмлугыберйәндигиниң, шу томсуң ичинде онуң бейле турап галмагының ве нәме үчин иллер билен Ново-Кряжова гөчүп гитмән, бал ары сакланян ерде галып йөршүниң себәби хас айдың болды. Белки, мекир гоҗа Савватей хем авчылара ёлы йөне ерден шу оюң үстүнден чызып берен дәлдир. Белки, ол машгаласының ене нәхили хыпбата саташдырыляндыгыны гурлушыгың начальнигине сессиз-үйнсүз аңдырҗак боландыр...

— Ханы, йөрүң, йөрүң — дийип, Литвинов бирден гыссанды. — Глафираның токай хоразларына эли етенок, оларың әхлиси бизе галҗак...

Олар инди хер бир айтымҗыга етенлеринде аяк чекип, середишдирип сересаплыҗа гитдилер. Карта рябиналыгың ниреде-де болса шу голайҗакдадыгыны гөркезйәрди. Бирденкә Литвинов сакланды. Бармагы билен Надточиеви янына чагырды. Ол аягының бурунҗагазына басып гелип: «Бу бир ав гөрендир-ов» диен пикир билен гулагыны оңа тарап өврди.

„Птюшкин батгалындакы бизиң хемра-шәхеримизиң адына нәме гойҗагымызы билйәрмиң? — дийип, гурлушыгың начальниги ослагсыз ерден сорады. — Партизанск. Хава, хава. Ине шоларың хорматына шейле ат дакарыс.—Шей дийип, ол бармагы билен яңыҗа туруп гайдан ерлерини гөркезди.

Ол шу ерде дымды ве гарылҗыграгадан бир гең сеслери эшидип, булар доңуп галдылар. Ол сеслер дашдан, шол җеңңеллигиң селчеңлешип угран еринден гелйәрди. Рябиналыкмыка? Хава-ла, хо-ол пос реңк япракларың араларына ган пүркүлен ялы болуп дуршуны гөрмейәрмиң. Шол пудакларың арасында нәхилидир бир затҗагазларам гараляр. Түпеңлерине япышып, башга эхли зады ядындан чыкаран авчылар җеңңеллигиң аңырсындан гелйән сеслере гулак асярдылар. Хе, хон-ха, хо шахаҗыкларам гымылдашяр! Олары нәмедир бир зат гымылдадярды. Литвинов эллери билен айрылышып, шемалың гаршысы билен хер хайсымыз бир янындан гелели диен ышараты этди.

Шемал Надточиевиң йүзүне чүйрән япракларың аҗымтык ысыны хапладып урярды. Ол түпеңини гезәп аягының бурнуна басып, бир топбакдан бейлеки топбага гечип, шол гымылдаян шахаҗыклардан гөзүни айырман барярды. Инди саралан япракларың арасындан ири, тайга гушуның судуры месе-мәлим гөрүнйәрди. Абанып гелйән ховпдан хабарсыз гушлар рябинаң совук какан мивелерини чокярдылар. Шу ерде бирденем түпең сеси гүммүрдәп гитди, ызындан ене бир гезек... Ёкарракда отуран гушларың бирнәчеси ганатларыны шуввулдадып ёкары галдылар-да, гөс-гөни Надточиевиң үстүне бакан учуп гайтдылар. Ол гушларың бирини ёкары гөтерилип угран батларына урды, бейлекисини болса олар эдил депесинден учуп баряркалар, икинҗи гезек атып урды. Урлан гушлар голайҗага патлашып гачдылар. Шу ерде инженер бириниң гахарлы гыгыряндыгыны, кәйинйәндигини эшитди.

Гахардан яңа чым-гызыл болуп, гырымсы агачларың арасында Литвинов дурды. Ол шахаларың арасында гизленип отуран гушлары дагынам дүйбүнден гөрмейәрди. Бармагыны додагының үстүнде гоюп, Надточиев олары оңа гөркезди. Литвинов хешерленди. Ол аягының бурнуна басып, асса-асса голайлашып уграды, эмма бу ерде ятан шаханы басып, улы шатырды турузды. Ене бир гуш ганатларыны шапырдадып, пудаклары дөвүшдирип, җеңңелден ёкарык сайланып уграды. Ене-де түпең сеси токайың ичинде яңланды гитди. Сечме Надточиевиң эдил ёкары янҗагазындакы япраклары шапырдадып гечип гитди.

— Хәх...—диен сөгүнч эшидилди. Литвинов дуршуна чым гызыл болуп дурды ве барха дашлашып барян гушлара дикен ах-

мырлы назарыны, авы оңан ёлдашына өврүди. — Мен олары сениң эдил гаравулыңа мүндүрип бердим. Олар мең гушларым! — дийип, ол гыгырярды.

Эдил шол халатда иң бир сересаплы, иң бир мекир токай хоразы сессиз-үйнсүзҗе ёкары галып, малиналары гырдырып диен ялы пессайҗа учуп уграды. Ики түпеңиңем бирден диен ялы нили ёкары галды. Авчыларың икисем түпеңиң мәшесини гысдылар, йөне велин түпең сеси диңе бир гезек яңланды. Түссе Надточиевиң түпеңиниң нилинден дазлап чыкды: гахары гелен Литвинов өз мешхур омурмасыны окламагы унудан болса нәтҗек. Онуң ёлдашының болса атаны угруна болуп дурды. Ене-де бир иң улы, иң агыр гуш ерде урнуп ятырды. Инженер Литвиновың гахардан яңа үйтгәп гиден йүзүне серетмезлиге дырҗашып, уран гушуны барып алды. Рябиналыгың ичинде яңланан сес, хер ничик болса-да, эдени угруна болмадык авчының гахарыны басды. Түпеңини гезәп, ол тәзе бир гушуң үстүне бакан уграды. Ол түпеңиң ики гөзүнем бошатды, елеклер пытрап гитди ве шахаларың арасы билен бир токга зат ашаклыгына гайтды.

— Ә-хә! Ахыры урдум-ов! — дийип, Литвинов чөп-чаламлыкларың үсти билен уран авының янына окдурылып баршына гыгырды.

— Ав ганлы болсун! — дийип, Надточиев элине деген гуш ганыны от билен сүпүрип дуршуна шадыян гутлады.

Җогап ерине ене-де сөгүнч эшидилип уграды. Литвинов гахарына түпеңини ере уруп, үстүнденем депеләп уграды.

— Фёдор Григорьевич, сиз оны шейле мергенлик билен түвдүрип гойбердиңиз ахырын...

— Гитсене, ханы шу ерден гараңы сайласана! — дийип, Литвинов нә дийип, нәме гойяныны билмән гыгырды — ...Өзүңем мениң ызымдан сүмсүлдәп йөрме! Бессир! Сениң тумшугыңы гөрсем, мениң җыным атланыберйәр!

Надточиев онуң бу гөвне дегиҗи сөзлерине дегерлиҗе җогап гайтармага мейилленип, бирденкә өз ёлдашының олҗасының ятан ерине төтәнден гөзүни айлайды; ол ерде сечме билен гырлан бир чогдам елек ятырды. Ол ала елеклер сибирь байгушының елеклериди. Литвинов ызына дагада гараман, токайлыгың ичи билен ызына бакан баярды. Энтек онуң басып дөвйән чөп-чаламларының сесем гелип дурды. Надточиев өз уран авларыны йыгнашдырды. Онуң олҗасы кичирәҗик ики саны мәкиян билен бир саны улы, хоразды. Оларың боюнларыны чатып, эгниндең салладыда, Литвиновың ызыны сыпдырмазлыга чалшып, ызына бакан гайтды. Йөне Литвинов шейле бир гаты гайдыпды велин, му-

ңа онуң ызындан етмек башартмады. Отуң үстүнде галан бир чогдам байгуш елеги инженериң бияыгтыяр гүлкүсини тутдурярды. Йөне хер ничигем болса пикир токай оюның ичиндәки ялңыз мазар билен шол монашка чалым эдип дуран аяла бакан өтәйдийәрди. Надточиев ол аялың вепалылыгы хакда, онуң сөйгүси, аял сөйгүси хакда, эсасанам нәме үчин өзүни хич кимиң сөймедиги, гой шейле бир фанатики сөйгә-хә бейледе дурсун, ортача-да, хатда чалаҗа дагам сөймәндиклери барада пикир эдйәрди...

Бал ары сакланян ере авчыларың хер хайсы бир вагт гелди. Литвинов билен энчеме гезек ав эден Савватей булара нәме боландыгыны шол бада аңды. Надточиев гелйәнчә булар чай-пай ичип болуп, өз машгала дурмушында болуп гечйән геңликлери үстүне гоюп-үстүне гоюп гүррүң берйән Петровиче дегип отырдылар. Надточиев буларың хеммесини эпишгеден гөрүпди. Ол уран гушларыны дашкы тамда ташлап, гапыны хаяллык билен ачды. Надточиев кинәни сесини чыкарман чекйәнлерден дәлди, онуң үчинем ол мазалы даваны урмакчы боландан, Литвинов онуң өңүнден чыкып, оңа элини узатды:

— Ери, багышла мени, Сакко, эрбет гылыгым бар. Петровичиң ярым айлавда от аляр дуруберйәр дийши ялы, сәхел затда гызмачлык эдиберйән... Гахарланаңок дәлми? Боля, боля. — Литвинов сесини песелдип, шейле хайыш этди: — Йөне ол нәлет сиңен байгушҗык хакда җыңкыңам чыкармавергин.

— Уранымызы деӊ пайлашярыс — дийип, Надточиев еңиллик билен айтды. — Сеӊ гушларыӊ мениӊ үстүме учуп гайтмагы бир төтәнден болаян зат ахырын.

— Ек-ла, бейле-де бир төтәнлик бормы... Атышым шол болса мени өлдүрсеңем аздыр. Нәме мени акмакдыр öйдйәрмиң? — дийип, Литвинов отургыҗың үстүнде ятан дүйрленги кагызы алды-да, оны язды.— Ек, сен говусы, Сакко, Иннокентиң бу ерде гуруп йөрен затларыны бир гөрсене. Ынха онуң Ново-Кряжевоның планда гөрнүши, ине бу болса гелҗекки болмалысының тасламасы. Серет, площадь, универмаг, поликлиника, мекдеп, Мугаллымлар өйи, ине о ерде, Ясная Поляна янында, стадионың еңсесинде болса, гәми дуралгасы болмалы. Өзем дениз гәмилериниң дуралгасы! Онуң гапдалында болса, серет, складлар болмалы. Балыгы, этлик мал-гараны, гөк өнүми бизе гөс-гөни дениз билен гетирҗеклер... Дениң үсти билен! Тайга дензи, пах сениң!. Иннокентини дийсене, ол хениз тәзе гөчүп гелен ерине өвренишип биленок велин, гөр нәхили затларың пикирини эдип йөр. Өзем, сен, бу затлары кимиң эдип берйәнине серет! Москва... Йөне велин бу затлар гоҗа ярап баранок. Шейле дәлми, Мокеич?

— Ай, хава, нәме диейин? Әлбетде, нәме, бизиң бурунлар билен малина чокуп билҗек гүманаң ёк... Бу иймиш гаты нәзик болайя... Шәхер адамлары, нәме, әлбетде... Белки, мен гаррап йөрен болсамам йөрендирин, йөне мен шу эркинлиги элден сыпдырасым геленок... Бу сапар, шенбе гүнүмиди, җаным, нәмемиди, бир гум үйшүриленҗе ериң үстүнде отырдым, гөрсем, йигитлер билен гызлар гечип барярлар. Оларың эгинлеринде шу сизиңкә меңзеш торбалы, эллери бедреҗикли, гураллы затлыды; хатда ики саныcы таякдан илдирип, бир цыган газанынам алып барярды. Шейдип, тайгада дынч алмага барян болара чемелилер. Бириниң эгнинде мениңкиденем кичирәк приёмник бар. Өзем токайы яңландырып гыгырярлар. Мениң олара небсим агырды. Тайга радиолы гелип йөрлер... Тайгаң өзүни эшитмели ахырын. Онуң нәче сеслери, нәче айдымлары бар! Олар болса... Бейитмек говы дәл, Григорьевич... Я сенем тайгада радио гөтерип йөрмүң?

Күйкерилип отуран гоҗа бирхили хүжжерилйәрди. Ол хенизем бүргүде чалым эдйәрди, йөне велин ягшың астында галып, сүллүммай эзилен бүргүде меңзейәрди. Гөвне болмаса, ол гүррүң этмән, мисли өзүниң нәхилидир хыялларына гөз айлап, дашындан пикир эдйән ялыды. Бүтин гүнүң довамында онуң нуры өчүшен гөзлери диңе екеҗе гезек өңкүлери ялы ялдырады. Олам авчыларың партизан мазарыны гөрендигини я-да гөрмәндигини соран вагты.

— Гөрдүк — диййип, Литвинов хем бираз җанланып айтды. — Мен сениң улы оглуң барадакы гүррүңлери эшитдим. Сакко икимиз нәме пикир этдик дийсене. Яшайҗылара тәзе шәхерҗигиң адына Партизанск дакылмагыны хөкүметден хайыш этмеклиги маслахат бермели ве шәхериң ичиндәки площада хем Сибирь партизанлары диен ады дакмалы диен нетиҗә гелдик. Ненең гөрйәң? Гой сениң оглуң ве онуң ёлдашлары шәхериң иң хорматлы еринде ятсынлар.

— Бай-ба-а! — диййип, Савватей меҗалсыз гоҗа сеси билен айтды. — Оныңыз говы зат велин, йөне оларың мейидинден галан зат ёкдур ахырын. Оларың җайлананы бәри нәче йыллар гечди...

— Биз шол ерде Глафира Потаповнанам гөрдүк — диййип, Надточиев айтды.

— Гөрдүк? — диййип, гарры ене-де дүшүк сеси билен гайталап сорады. — Шейледир, ол шол ердедир. Хер екшенбе шол ерик баряр, мазарың дашыны сүпүришдирйәр, безейәр, отуряр, пикир эдйәр... Ери, сиз мазары площада хормат билен гечиреерсиңизем велин, эмма Глафира нәдеркә? Онуң диңе бир сөйгүси дәл, эйсем әхли өмри шол ерде гөмүлен ахырын.

Авчылар гиденлеринде, гарры олары угратмага зада-да чыкмады. Ол отургыҗың үстүнде отуран еринден олара ровгатсыз леллим элини узатды.

— Әхтимал, инди гөрүшмесек герек, Григорьич, йөне шол мазарҗыгы бери унутмавергин.

— Мазар-а бейледе дурсун, мен сен хакда-да аладa эдерин, Савватей Мокеич. Мен саңа шейле бир врач ибәрин велин, эдил элиңден чекилен ялы болаярсың. Билйәрмиң кими иберерин?

— Билйән, билйән мен сениң врачыңы... Агтыҗагым гелип гидип дур, мен сениң әхли сырларыңы эшидйәрин. Йөне инди маңа врачың пейдасы ёк. Савватей Седыхың о дүнйә гитмелиҗе путёвкасы эййәм язылып гойлан. Аңырын. — Йөне велин бирденкә онуң гөзлеринде нәхилидир бир бибынҗалыклык йылдырап гитди. — Сен говусы, Григорьевич, бизиң Дюжевимизи гөзден салма, ана шол доктора мәтәч адам. Оны аяга галдырмакчы болан болсаң, голла. Түкелленмедик иш, гуйруксыз көпек ялы бир зат болар.

Гоҗа дымды ве ылла, усуллык билен нирәдир бир ере дашлашып барян ялы, өз янындан шейле дийип хүмүрдеди:

— Маңа шол Дюжев гаты ярады... Ол илки Кеша билен гелди. Әл мунуң агынҗак мениң Александрымдыгыны! Әл, мунуң даш сыпатыныңам, хәсиетиниңем мең улы оглума шейле меңзеш болайшыны. Йөне мениң оглум геплемсекди, а би дыммарак. Шол дымар йөрерди... Соңундан бирнеме йүреги арам тапып угрансоң диленип угpады. Адамың токайың ичинде гезип йөрсе токайлашып гидйәни, адамларың ичинде болса-да адамлашып гидйәндиги белли зат... Дийсең гөнүмел, билини бириниң өңүнде бүкҗек гүманы ёк, билини дөверсиң велин, бүкҗек гүманаң ёкдур. Сен оң угруна серет: ол иле улы пейда гетирер. Ичйәр, ичсе нәтҗек, шолам кейп эдибә-хә ичейок, биалач болса хол, гөрмейәрмиң нәме, айыларам танс эдип йөр. Александр, нерессе, ичги-пичгини билмезди, кемтересинден чаям ичмезди, онуң түйс большевик хасапланмагам йөне ерден дәл ахырын, а бу велин... — Гоҗа гайталады: — Биалач болса айыларам танс эдип йөр.

Гоҗа билен хошлашып зат эдип, барысы даш чыкып, гапы япыланда, Петрович эпишгеден середип, гаррының ызларындан әңетмейәндигине гөзүни етирди-де, бир зат гөркезмекчи болуп, булары ызына тиркәп гитди. Балчының өйҗагазының бейлерәгинде бир ерземин барды, гышына оңа бал ары яшиклерини салып гойярдылар. Петрович фонарҗыгыны якды. Йити ак шөхле чыглы, чүйрүнтгиң ысы гелип дуран гараңкылыкдан парран гечип, шол аңрылыга узалып гидйән текҗелери ягтылтды. Гапының агзында дивара яиланып гойлан бир табыт агарып гөрүнйәрди. Онуң гап-

далында оңа гапаклык үчин пәкизе ёнулып гойлан тагтаҗыклар дурды.

— Өзүне яшайыш җай тайярланяр — дийип, Петрович айтды.

Дегишме баша бармады. Оңа берлен җогап оңайсыз дымшык болды. Нәме үчиндир аякларының бурнуна басып басганчаклардан чыкдылар-да, өз«азманларына» мүнүп, тә ёл машыны тәзе дөрән Дивноярск шәхериниң уч-гырасыз гызыл-ала отларының гөрүнип дуран еришине чыкарянча, шол дымшып гитдилер.

2

Токайларың үпүр-чүпүр, йылдыравүк гырава басырынып отуран булутсыз-затсыз, совуҗак ховалы гүнлериң биринде Сибирден учуп гелен корабль пайтагтың аэродромында гонды. Ёлагчылар онуң дүйпсүз ялы болуп гөрүнйән гарнындан ики трап билен узак вагтлап чыкдылар дурдулар. Ол адамларың ичинде хер хили: командировкадакыларам, ругсатдакыларам, томсуң ызындан ковуп, гүнорта учуп барянларам, Москва доланып гелйән туристлерем барды. Оларың арасында чагаҗыклары билен яш эне-де барды: бир чагасы онуң әлиндеди, бейлекиҗеси болса эҗесиниң юбкасындан япышып барярды. Харбы гуллукчы бир лагшан гаррының голтугындан тутуп барярды, эхтимал, алып барян онуң оглы болса герек. Ене кесесинден гөрәйәмәге артисте меңзеш: этеги гиң шляпалы, кебелек-галстуклы кимдир бири — оны Старосибирск портунда ёлдашлары гетирип самолёта дыкыпдылар, бортпроводницаның кесгитлемеги боюнча ол «лүл-гаммарды» — эпилмейән ялы болуп дуран аякларыны кынлык билен басып, трапдан дүшүп гелйәрди.

Самолёт эртир сагат алтыда үчупды. Ол ховада еди сагат болуп, ине хәзир болса Москваның сагатлары еди отузы гөркезип, гүн йылдыравук ак өртүкли аглачларың яңыҗык догуп гелйән чагы дүнйәдәки иң узын хова ёлларың бириниң учуп гечишн эййәм тамамланылыпды. Гаррыҗа аял гайтмака хаҗатхананың чырасыны өчүрмәни ядындан чыкарандыгы үчин офицер оглуна игенйәрди. Аялыдыр чагаларыны гаршыламага гелен яш йигит оларың әллерине «Мишка косолапый» конфетлерини беришдирйәрди. Чеманларың гетирилерине гарашып дуран ики саны харбы гуллукчы тәзе газет алмага гитди, бантикли адам болса трагики ойланмалардан соң бармагыны ёкарык галдырып көпманылылык билен: «Эрго» дийди-де, Даш мыхманының йөрүши ялы йөрүш билен ресторана бакан ёкарык чыкып уграды.

Диңе бир ёлагчы аэродромың бетон плитасына дүшүп: өз толгунҗыны гизләп билмән дурды. Ол трапың алюмин тутаваҗының янында аяк чекди-де, пикири дагыныклык билен оларың бириндей япышып, ишдәменлик билен төверегине: бетон ёлларда сетерленип дуран, дашары юрт хем совет самолётларының арасындан ёлагчылары самолётлара мүндүрмәге әлтип йөрен кичиҗик, эдил калбаса меңзеш электрик отлусына, өң белет, йөне велин хэзир кичелен ялы болуп гөрүнйән аэровокзалың ымаратына, айманчаның аңырсындан гызарып гөрүнйән үсти гыравлы агачлара гөз гездирди.

— Сизе нәме боляр, ёлдаш? — дийип, чаклаңҗа чемеданҗыгы задыбилен трапларың бириндей дүшүп гелйән бортпроводницаларың бири гызыгып сорады. — Белки, сиз өзүңизи эрбет дуйянсыңыз?

Хич хили погоны, тапавутландырыҗы беллиги болмадык офицер шинелли, телпекли, узын, даяв, сакгаллак ёлагчы мавы гөзлери билен оңа середип бир йылгырып гойберди, велин: онуң хажжарышып дуран муртларының астындан ики сетир ак диши ялпылдап гитди.

— Ек, эрбет дуямок. Мен өзүми гаты говы дуйярын, гыз — дийип, ол оңа харбы гуллукчылар ялы час берди-де, били кемерли, габарып дуран, тәзеҗе портфели элинде саллап, аэровокзала бакан уграды. Онуң эхли йүкем шол портфель болара чемели.

Павел Васильевич Дюжев бу ерде, Москваның еринде, өзүниң улалан, окан, комсомола гирен, партия гирен еринде бирхили гең, гаршылыклы дуйгыны башдан гечирйәрди. Ол бегенйәрди: ене өе гелди — шол өйүң нәхили гаршылаҗагыны билмән толгунярды. Тизрәк дост-ярдарына, танышларына телефон эдеси гелйәрди. Оны өңүни билмезлик хелэк эдйәрди: олар инди бүс-бүтин үйтгән, озалкы Павлуха Дюжевлерини, өңки дегишген, айдымчы, ынамлы адамларыны, бир махаллар гидротехникума батыргай гадам билен гирен, илкинҗи ишләп угран йылларындан авторлык шахадатнамасының телимисини алан, компанияларының иң гөзел, акыллы гызына өйленен ёлдашларыны, хэзирки «о ерде» отурып-чыканы, соңра бирнәче вагтлап ниредедир бир ерде йитирим боланы, хакыкы дурмуша алып барян ёла яңыҗык дүшен, ядав, сакгаллагы нәхили кабул эдерлеркә?

Үстесине муңа Вячеслав Ананьевич Петиниң какдырып айдан сөзлерем ынҗалык бермейәрди. Гайтмазының өңинчэси Дюжев иш билен онуң янына барды. Ол ичинден гечип барян назары билен муңа середип, элини берк гысып, ёлуның ак болмагыны арзув

эдип, ужыпсызжа йылгырып, мылакатлы əхeң билен шейле дийип табшырды:

— Ол ери Литвиновың патышасам, худаям болуп йөрен периферия дəлдир. Москваның яткешлиги гаты говудыр. Бир гезек гараланан проектиң шол ерде диени йөрейəн, гүйчли гаршыдашлара сезевар болаймагы мүмкиндир. Хемме зада тайяр болмагы достларча маслахат берйəрин.

Бу сөзлер нəмəни аңладяр? Бе, бу адам ене гөзүниң астына алмагыны довам этдирер-йөрерми-ов, жанларым? Нəмə гереги болуп бейдеркə? Нəме үчин? Дюжев өзүниң шейле ярамаз гүне дүшендигине галат маглуматлар берилмегиң, белкем, ялңышлык билен, хас догрурагы, вагтың инерциясы боюнча берлен маглуматларың себəп болaндыгы, шол маглуматлары хут Петиниң берендиги барада гурлушыкда хич хачан, хич киме гүррүң бермəнди ахырын. Мунуң ол барада ятлап отуранының нəмə пейдасы бар? Шунуң ялы затларың йүзе чыкайжак ягдайының үсти ачылып, берк танкыт эдилди. Юрдуң иң ири деряларының бириниң боюнда, хачандыр бир вагт, шейле трагики ваканың болуп гечениндeн бүс-бүтин хабарсыз гидротехниклериң тəзе несли өсүп етишди. Көнəни гозгап йөрмегиң Петине пейдасы бармы? Нəмесине герекмишин? Йөне хер ничигем болса гарры Савватейиң: «Огурлык эден уялмаз, үстүне гелен уялар» диен сөзлери келлесине биыгтыяр гелип дурды.

Москваның этегиниң гырава бүренип отуран токайлары, гиң шоссе, токайың гырасында москвалылара бу ерлериң хайсы еринде, хайсы көмелегиң боляндыгыны гөркезип отуран, агачдан эдилен эгирт улы ак, подосиновик, подберёзовик көмелеклери, бу, хайсыдыр бир эгрем-буграм болуп гидйəн деряжыгың аңырсында, нирeден башланяны дагам билдирмəн галян, Дюжевиң хениз гөрмедик шəхер яка обасы, буларың хеммеси оңа, көне москвала нəтанышды, көчелер, улы-улы жайлар, магазинлериң витриналары, хатда: «Кинолюбитель», «Изотопы», «Пчелы» диен вывескаларың өзем— бу əхли тəзеликлер, нəтаныш Москва онуң үнсүни өзүне чекипди. Ол хатда автобусың шейле гаты гидип, төверекдəки затлара гөз етирмегиң кын дүшйəндигине гынанярдам.

Эмма велин ол көне Москванам танамады: нəтаныш көприниң аңырсындан, нəтаныш спорт комплекси гайдырылып барярды. Йөне өз гызыл чайылан хачларыны чал, түссə тутулан ялы асмана үйтгевсиз галдырып дуран Новодевичий монастырының минарасыдыр гүммези онуң шөхратлы Лужникидигини айдып дурды. Эмма Улы Пироговкаң өңкүже отурышыды. Үсти гыравлы дереклер

көне җайлары басырып отырдылар. Бейик хирург хенизем креслосында өңки гөрнүшинде, мисли тәзе врач болуп етишҗек яш өсдүримлерден: «Ери, яшлар, сиз нәме пейдалы ачыш эдерсиңиз?» дийип сораян ялы болуп отырды. Автобус өңкүси ялы тизлик билен гидип отырды, йөне велин инди, Дюжевиң гөвнүне, ол зордан чекип барян ялыды. Ол хаятың аңырсында, хирургия клиникасының өңүнде дуран скамейканы эййәм гөрди. Дюжев январың совуҗак агшамы шол скамейкада отурып, Ольганың өз илкинҗи операциясыны гутарарына гарашыпды.

Ольга... Хава, онуң хәзир шу клиникаларың биринде болаймагам мүмкин. Дүшүп, хол гапының җаңыны җыңңырдадайсаң... Дюжев гөзүни юмды-да, айнадан йүзүни совды.

«Москва» мыхманханасының өңкүҗелигиди. Сизболаңсоңызың иберен телеграммасы алнылдыр; номер бронланып гойлупдыр. Нобатчы администратор — сачының догры ортарасындан ачылышы билен гөни ики бөлүнен ялы болуп гөрүнйән келлели яш йигит ачары Дюжеве берип, ол ериң ягдайлары билен гызыкды.

— Дивноярскиде ягдайларыңыз ненең? Бе, инди Оны басым беклэп отурыберҗекми? — дийип,, ол йылгырып гойберди. — Гызыкланяндырыс гөрсең, тызыкланман нәме? Оньгурлушыгың хызматыны хер ким дердихал ериңе етирҗекдир. — Ол ынандырыҗылык билен сөзүниң үстүни етирди: — Бизде бош номер ёк, конференция үстүне конференция, йөне Оньгурлушык үчин...

Дюжевиң гүнортанлар баран ери болан ылмы-барлаг институтында-да бейик гурлушыгың ады ер кертди. Бу ерде-де инженер Дюжевиң гелҗекдигини билйәр экенлер. Гелдиги гөс-гөни директорың янына алып бармалы дийлип буйругам берлипдир. Дюжев шу ерде, ичи ялдырап дуран дуб агаҗындан панелленен улы кабинетде, хер галамҗыгы, хер резинҗиги өз ерини тапып дуран гаты улы хат столлы кабинетде өз гечмишиниң илкинҗи адамы билен душушды. Институтың директоры мунуң бир вагткы курсдашыды. Онуң пайхаслы, ойланҗаңлы, җаныпкеш йигитдиги Дюжевиң ядындады. Ол алып-ёлуп барян, шейле гүйчли студент болмаса-да, тертип-дүзгүни хемише саклаярды, дийлен-айдылана гулак асярды, җаныпкешликде тапавутланярды ве бир курсдан бейлеки курса говуҗа бахалар билен гечйәрди. Ол ёгнапдыр, депе сачлары дүшүшипдир, сесинде азмлы эхеңҗиклер пейда болупдыр, йөне ол яшлыгындан бу кабинете өзүниң пайхаслылыгыны, дурмуш билен аякдаш херекет этмесини гетирен болса герек.

— Салам, Павел Васильевич — дийип, ол бурнуна салыбрак айтды. Онуң билеси гелиҗилигине басалык берҗек боляны хем

гелениң йүзүне чиңерилмеҗек боляны ач-ачан гөрнүп дурды. — Сиз билен гөршенимизе өрән шатдырын. Ёлдаш Литвинов сизиң гелҗекдигиңиз барада телефон этди. Министрликденем телефон этдилер. Оньгурлушыга пейда берибилҗек арманымыз ёк... Ери, сизиң ол гапдалларыңыз ничик, неме дийийәрлер-ле...

— Мен хачан иши башлап билерин? — дийип, Дюжев такатсызлык билен онуң сөзүни бөлди ве онуң «сиз» диен болмасы билен сынлайҗы назарынам өз яңындан дувүп гойды.

— Айдалы... Индики хепдеден...

— А эртир башламда нәме?

Директор столуң үстүне абаныбрак чалаҗа йылгырды-да, ассаҗа гепләп башлады.

— Гөрйән велин сизиң хенизем шол өңки гыссанмачлыгыңызов... Мен сизиң идеяңыз билен таныш, онуң тарыхынам билйәрин, айтсак, трагики тарыхыны... Институтың директоры хөкмүнде, маңа ол затларың дегишли ери ёк. Сизиң этҗек сынагыңызың мең планыма гирйән зады ёк, онуң үчинем ол хакда биз хич хили җогапкәрчилик чекемзок. Йөне көне ёлдашдыгымызың хатырасы үчин бир зат сораманы ыгтыяр эдиң: сиз хеммесини салдарлап гөрдүңизми?.. Шол болуп гечен ягдайлардан соң, сиз гаты төвекгеллик эдйәрсиңиз... Сиз бир инженерлик ишине тәзеден доланып гелйән адам, онуң үчинем... — Ол дегерли сөз сөзләп, бармакларыны гымылдатды. — Айдалы, онуң үчинем хут шу проектден башлаңыңа дегермикә...

— Сиз маңа көмек берҗекми? Мен эртир ише башлап билеринми?.. Я-да, белки, сиз горкянсыңыз?

Директор отуран еринден аркан гайышды-да, ресми гөрнүше гечди, йөне өз нәмедир бир задына басалак эдип, ене парахат сеси билен гүррүңини довам этдирди.

— Сиз ол ерде, Сибирде, Оньгурлушыкда миллионлап эңтерйәрсиңиз... Биз болса дүнйә ады белли институтда манат-манатдан санаярыс... Шол манатларам дүшнүксиз сынаглара палт-шалт этмәге бизиң хакымыз ёкдур. Мениң айдяныма бир дүшүниң ахырын...

Парахат, эндиган чыкян сес Дюжевиң ядына Петиниң сесини салды. Ол дуршуна хүжжерилип, лаңңа еринден галды. Гүр өсен мурт-сакгалы онуң йүзүниң эсли бөлегини өртйәрди, йөне аҗы йылгырманың онуң агзыны гышардяндыгыны ончаклы кынчылык чекмән аңмак болҗакды.

— Сен коммунистми?

— Бу нәхили сораг болдугы болды? Мен асла нәме дийҗек боляныңыза дүшүнемок...

— Сиз Пленумың техники прогресе, сынаглары батыргай гечирмек, герек болан вагты техники төвекгелчиликлере-де гитмек хакындакы карарына сес бердиңизми? Белки, сиз гаршы болансыңыз? Я-да айратын пикириңизи яздыңызмы?

— Елдаш Дюжев, мен өз кабинетимде немедилмәге өвренишмәндирин...

— Өвренишибериң. Вагты шейле. Бу махаллар хава я ёк диймели. Я кабул этмели, я гаршы болмалы. Ол икисине хем гошулышылмаян, сакланылян вагтдан оба гөчди.

Дымшык аралашды. Хожайынам, геленем демлерини хашлашын алярдылар. Бири-бирлериниң гөзлериниң гөречлерине середишйәрдилер. Соңра, ене-де, мисли, өзүнде бир зады еңип гечен ялы болуп, директор ынамсыз йылгырып башлады. Хенизем гүррүңдешиниң йүзүнден гөзүни айырман, ол шейле дийди;

— Сең хенизем шол өңкүҗе болшуң-ов, Павел Дюжев. Хәсиетиң, задыңам...

— Үйтгәйсем кем гөрҗек дәл велин, башарамок-да. Башарамогам, асла башармак герекдирем өйдемок.

— Литвинов сени нireден тапып йөр? Бизе проект гелйәр, голы Дёжев, инициаллары «Г», «В». Шол Дюжевмикә? Сени акландыкларыны, партбилетиңи беренлерини, стажыңы, дикелдендиклерини билйәрдим. Гидротехниканы ташлап, нирәдир бир ере гүрүм-җүрүм боланыңы эшидипдим. Ине бирденем шу проект... Павел сен бир дүшүн ахырын, мен өзүм хакымда пикир эдемок, гарачыным, өзүм хакымда, дәл. Сен хакда пикир эдйәрин. Шуң ялы... шейле... гөргүлерден соң. Сен шу вагта ченли ниреде болдуң?

— Оң эхмиети ёк-ла. Геп проектде. Мен сениң шу ериңде бу затлары моделлешдирип сынап гөрүп билеринми, билмеринми, шонда геп. Адам берермиң? Я кагыз уршуны башлалымы? Эгер шейтҗек болсак, онда вагты йитирме-де хүҗүм эдибер. Мен сең билен уршуп билерин, мен хеммесини гөрмәге тайяр.

Директор гүлүп гойберди.

— Уршуҗы! Боля. Бермели затларың хеммеси билен упҗүн эдерис. Оньгурлушыга герек затдан асла боюн гачырылмаяндыгыны сен билйәрсиң ахырын. Йөне велин сен урушдан сыпарын өйтмегин. Достларча дуйдурярын. Өзем мең билен урушмарсың. Сениң проектиң гүйчли, тежрибели, салларлы эллй душманлары бар, өзем еке бу ерде-де дәл, сизиң өзүңизде-де бар. Ине шуны билиш гой. Мен ене бир гезек гайталаярын, ол затлар билен мениң ишим ёк. Мең өзүм ики тарапа-да гошулман, битараплык саклаҗакдыгыма сөз берйән.

— Швейцарияның эдиши ялы-да? Оныңа-да саг бол. Душманларың кимлердигини эййәм аңярын —дийип, Дюжев ядав йылгырып гойберди. — Хава, бизиң шол еримизде бир көне адам, пәхимдарларың пәхимдары бир гоҗа бар. Ана шол хошлашамызда, шейй дийипди: «Атың ызындан бармага горкгун, азманың өңүнден, адамың болса эхли еринден». Эгер биз техниклер өз идеяларымызы гызыл юмругымыз билен горап билмедик болсак, ериң хемрасы учармыды, адамзат космоса аралашармыды. Шол гоҗа ене бир зат дийипди: «Йүреклә ит диңе үйрер, йөвсели велин ярар» Ана шейле. Саңа институтда нәме диййәнимиз ядыңа душйәрми! Горкузылан ортодокс!

— Ядыма душйәр, саг болуң — дийип, директор инди кинесини гизлемән айтды. — Сең диңе бир артыкмачлыгың дәл, эйсем кемчиликлериңем өңкүҗе болшудыгыны гөрйәрин.

— Бизде Волга боюның кержакларына шонуң үчинем: «Күтек маңлайлар» дийипдирлер-дә.

Икисем хүмерилишип хошлашдылар, эййәм басганчага етенден Дюжев нәхак гахарлананлыгына, ачык гапа зор салып дуршуна, хич вагт муңа бир яманлык ислемейән адамың гөвнүне дегендигине өкүнди. «Гахарҗаңлык, гахарҗаңлык. Ери, диңе онуң сесиниң Петиниң сесине меңзешдиги үчин, гахарыңдан нәдериңи билмән йөрсең, Павел Дюжев, сенден нәме чыкҗак?»

Дюжеве габат геленде, директор совуклач баш атып гечиберйәрди, йөне иш велин институтда, гарашыляның терсине, говы гитди. Дюжеве көмекчи эдип берлен инженерлер яшдылар, ончаклы, теҗрибелери ёкды, йөне оңа дерек олар зәхметсөер, бир затлары гөзлейән, проект билен җан-дилден гызыкланян адамлардьг.

Дюжев олар билен узынлы гүн агшамы зады билен отурярды, онуң Чепер театр, Улы театр, онуң фронт дөврүнден бәри говы гөрйән Александрскиниң ансамбльның концертлери хакындакы арзувлары шол ыза чекилип гидип отырды. «Солдат хакында баллада» диен фильмден башга гөрүп билен зады ёк. «Баллада-да», шейле бир бозулып, гөзүниң яшыны саклап билмеди, хениз чыра зат янман, киноң ахыркы кадрлары гидип дурка, гапдалындакы отуранларың аякларына илишип, гахарлы хүңүрди дөредип, залдан чыкып уграды. «Ёк, хениз өңкүҗе нервлериң ёк» Гөвүн ачмак программасына гутарныклы атанак чекип, Дюжев ишине гүмра болды. Онуң проекти бузлы мейданың зор салмасының өңүнде дурмалыды, онданам хас бетер Петиниң өзи гарышмаздан, өз адамларының үсти билен Оньгурлушыкда башлан — Сакко Надточиевиң болса ол барада хат үсти билен Дюжеви хабардар эден, гизлигин гөрешиниң хем хөтдесинден гелмелиди.

Халыс лути чыкянча ишләп, Дюжев пыядалап, мыхманханадакы җайына гайдярды. Ол мәхрибан шәхеринде болуп гечен үйтгешикликлере хөвес билен эсеван эдип, хер гезек бир ёлдан гайдярды. Тәзе тоннеллердир, тәзе виадукларың янында аяк чекип, тәзе ымаратлара середйәрди, машынларың акымына томаша эдйәрди. Онуң эййәм энчеме йыллардан бәри квартирасы ёкды, асла яшайыш җайлара первайсыз гараярды, йөне шу ерде, Москвада велин мисли шу тәзе яшайыш җайларың хеммеси өзүниңки ялы, магазинлерде сатылян тәзеҗе, йөнекей, тагашыклы мебеллер болса өз мебели ялы бегенйәрди.

Аягыны сүйрәп, ол бу гүн агшамкы ёлуны тамамлады. Бурчдакы гарбанышханадан хезил эдип агшамлык нахарыны иййәрди, эртирлик үчин бир чүйше кефир билен гутап сатын алярды ве бүтин эндам-җанының якымлы овум-дөвүм болуп барянына сызып, секизинҗи гатдакы җайына чыкярды. Ёлдашларының мундан горкян зады, асла өзүниңем өзүнден ховатыр эдйән зады болмады. Ол билгешлейин чакыр магазинлериниң витринасының өңүнде дурярды, гызыл-ала этикеткалары окаярды, электрик чырасының ышыгына йылдырашып дуран сувуклыклара гараярды: ёк, дуйдансыз пейда болуп, ыгтыярыңы элиңден алян, акылыңдан махрум эдип, этмеҗек затларыңы этдирйән шол гуссалы, авундырыҗы дуйгы дөремейәрди. Ол муңа эдил туссаглыкдан бошадылан илкинҗи гүнлериндәки бегениши ялы бегенйәрди.

Шенбе гүнлери Надточиевден: «Ишлер ничик?» дийип бир гелйән телеграмма гелйәрди. Дост-ярлар толгунярдылар. Ол телеграф бланкасына хезил эдип, бир берйән җогабы болан: «Хеммеси ербе-ер» диен җогабы язярды. Йөне велин хер ничигем болса Дюжев өз янындан, белки, бүс-бүтин еңлен дәл-де, хачан вагты геләеркә дийип гарашян ички душмандан этияч эдйәрди. Әхтимал, ол көне дост-ярлары, өңки аялы билен душушмагам шонуң үчин ыза тесдирйәндир. Чыралары ялпда-ялп болуп дуран пайтагтда гөвүн ачыҗы гезеленчден соң, ол телим гезек номерине гелип, телефоның башына чөкүп, көнелип гиден адрес депдерчесини чыкарды, ондан герек номерини тапды, шәхер комутаторыны чагырды ве... усуллык билен трубканы еринде гойды. «Ёк, бу гүн дәл. Шу гүн бирхили гаты ядадым, эртир ирден телефон эдейин: «Эртирем, биригүнем гелйәрди, ене-де тәзе-тәзе мөхлетлер белленип, гойболсун эдилйәрди.

Ине бир гезек өе гайдышын ёлда, өтүлйән ериң яшыл чырасына гарашып дурка, ол бирденкә эдил гапдалҗыгында: йылдырап дуран маңлайлы, узын бурунлы, чым гызыл тер додаклы, алкы-

мының ашагы пөкгерип дуран, әйнекли таныш йүзи гапдалындан гөрди.

— Женька! —дийип, ол эхли этияч эдйән затларыны хакыдасындан чыкарып, мавы «Волганың» рулуның еңсесинде отуран, гейнүвли, гарташан адамы, өз достуны, өңки харбы көпри гурлушык батальонының командирини, инженер-майоры танап гыгырды. Хава-ла, әлбетде, шонуң эдил өзи! Дюжев машының айнасыны какды. Келле өврүлди, гашлар әйнегиң үстүнден гөрүнди ве гөвне болмаса, әйнегиң өзи — оправасыз затсыз йөне гызыл гулпҗагаз билен сакланып дуран галың айналар — геңиргенме билен ялпылдан ялы болды. Йөне велин машынлара ёл ачдылар, мавы «Волга» гымылдап уградыве шол бада херекет эдйән отларың гүр акымының ичинде тездён йитди.

Эрбет гөвнүгалыҗылык Дюжевиң йүрегини авытды. «Ине инди башланд-ов». Институт ишлери шейле шовуна болуп гитди ахырын, көмеклешйән инженерлерем ишине өкде адамлар. Дөрдүң икиси — икисем талантлы — эййәм Дивноярскә алып гитмегини хайыш этдилер. Ене-де Савватейиң түкениксиз накылларының бири келлә гелди; «Балдан соңра кекре хасам ажы» эдил шол махалың өзүнде-де халас эдиҗи пикир пейда болды: вах, аласамсыгың бири, сакгалың нәме, муртларың нәме? Даргомыжскиниң «Сув периси» операсындакы килвана меңзәп дуран сени ким танасын? Ол шу пикири билен бир кемсиз ынҗалып, ёкарык, өз боляя отагына задына-да чыкман, нобатчының конторасындакы телефоның янына барып, герек номерини айлады. Хава-ла, ол шонуң эдил өзи-ле, такыр келле залуват! Онуң: «Сизи диңлейән» сеси эшидилди.

— Женька, бу мен ахырын, Павел Дюжев. Мен шу гүн сени овадан «Волга» машынының үстүнде гөрдүм.

Сәхелче вагт трубкада дем алынян сес эшидилди, соңра болса шол сес харплары ювдуп, геплемесини довам этдирди.

— Багышлаң, багышлавериң, ёлдаш, мен ким билен гүйлешйәйин? Бе... Дюжев дийдиңизми?

— О ненеңси «бе» болярмышын? Дюжев, Павел Дюжев. Шол Молдавияда самолётлар бизиң көпримизи бомбаланында, узүмлериң хатар угрунда икимизиң бурнумыз билен ер сүсүп ятанымыз ядыңа дүшенокмы?

— Ви, шейле дийсене.. — Сәхелче дынгыдан соң, ол ене-де харплары ювдуп, шейле дийди. — Салам, инженей-пойковник. Сизиң сесиңизи эшидйәндигиме шатдыйын. — Сес телефоның трубкасында гаты яңланярды, йөне велин ол гаты узакдан, хатда

Дивноярскиден дагам аңырдан, ниредендир Сан-Францискодан я-да Оттавадан гепленйән ялы болуп дуюлярды.

— Ахыры ядыңыза салдыңызмы, шонуң үчинем саг болуң — дийип, Дюжев өзүне зор салып айтды ве онуң сөзүнде Волга боюндакыларың «о» харпа бат бермеси хасам месе-мәлим билдирди. Келлеси маңлайындан ачылан сачы билен догры ики бөлеге бөлүнен яш йигит йүзүни ашак салып, столуң үстүндәки нәхилидир бир счётлары гахарлы эллешдирип чыкды.

— Нәме сизи отыймалы мөхлетиңизден өң бошатдылаймы, ёлдаш Дюжев?

— Аклап бошатдылар, партиялыгымы дикелтдилер, стажымы гайтарып бердилер. Багышлаң, мен көне дост боламызсоң душушаярмыкак дийдим, йөне сизиң ишли адамдыгыңызы аңып, вагтыңызы алып отурмайын диййән.

— Хава, хава, сиз хак айдяйсыңыз. Мен шу вагт өййән өййән ишли, — дийип, трубкада эшидилйән сес арка тапынан ялы болды. — Бошлаңяк вагт боланлыгында болайды велин, йөне хәзир... Нәме этсеңиз-де, бий хепде гечейми, ики хепде гечейми, шу телефон билен телефон эдиң. Мен сизден хайыш эдйәйин.

— Этмерин! — дийип, Дюжев трубканы еринде гоюп ве оңа гахарлы середип гыгырып диен ялы айтды. — Хәй, нежис! — Администраторың назарындакы толгунчлы дуйгудашлыгы гөрүп болса гызмачлык эдендигине өтүнч сорады.

Дюжев лифтиң гапдалындан гечип, басганчак билен ёкарык галып уграды. Ол мисли, аркасы керпич йүкли аркалыклы ялы кынлык билен йөрейәрди. Дюжев бир махаллар студенткә шонуң ялы аркалыклар билен пайтагтың илкинжи гурлушыкларының тагта дирег-көпрүлеринде керпич чекип, өзүне тәзеже костюм, эйләк-бейләк чыкаянда гейәәр ялы ботинка эдинипди. Ол жайына ене бирки достуна телефон этмеги пугта йүрегине дүвүп гирди. Озалы билен ол өзүни Львова—бир вагткы өзүниң гурлушык батальонындан көпрүчилер отрядына алан москвалы, шадыян яш йигидине телефон этмәге мейбур этди.

— Вадим Юльевичи сораян ким? — дийип, трубкада эйжежик якымлы сес яңланды.

— Павел Дюжев. Инженер-полковник Дюжев дийиң, әзи танар.

— Хәзир. — Трубкада чалажа сес эшидилди: «Дюжев диййәр өзүн-ә. Сенем танаяндыр диййәр». Әркек кишиниң нәме диендигини аңшырмак кынды, йөне: «Вадим, гелшиксиз зат ахырын, хер ничигем болса ол полковник адам» дийлип чалажа эшидилен аял сесине гөрә, ол гүрлешмек ислемеди өйдйән. — Вах, Вадим Юлье-

вич, яп-яңыжа-да шу ердеди велин, бир яңа чыкып өтэйиден экен. Шу голайдакы өврүмден папирос алмага гидэйипдир. Сиз эртир, белки, онуң ишине телефон эдерсиңиз. Мен онуң номерини берейин.

— Ек, мен онуң ишине телефон этмерин — дийип, Дюжев дыкын алып гелен гахарына кынлык билен басалык берип, дишлериниң арасындан сыздырып айтды.— Йөне хэзириң өзүнде оңа айдың, өзүнем гатырак айдың, техник-лейтенант Вадим Львов бир вагтлар мениң командирлик эдйэн вагтымда эрбет йигит дэлди, говы йигитди, дүшүнйэрмисиңиз. йөне шол вагтлар говуды.

Дюжев депдерчесиниң бурчы «Л» харплы сахыпасыны йыртып алды-да, мынчгашдырып, себеде зыңып гойберди. Соңра онуң ызы билен тутуш депдерчэң өзем себедиң ичине гайып дүшди. Ол демини хашлап алып, ванналы отага барды-да, краның үстүне эглип, эсли вагтлап аңырсы алыжылык билен сув ичди. Соңра номерине өврүлип гелип, себетден энчеме йылларың довамында көп адреслер язылан депдерчэни алды-да, ене-де гөзленжирэп уграды: «Үч болар ялы Казакова хем телефон эдейин. Олам шонуң ялы эдэйсе, жэхеннем эдип барыны жырым-жырым эдейин». Муңа ене-де аял сеси жогап берди, йөне бу гезекки эндиревүк, гарры аял сесиди.

— Сизе ким герек?

— Ёлдаш Казаков герекди — дийип, Дюжев дөзүмлирэк айтмага дыржашып, товакга эдижи, хатда мылайым эхеңде айтды. — Гарры эне, *сиз оңа бир вагткы командириң, инженер-полковник* телефон эдйэр дийип айтсаңыз-ла. — Утанжындан яңа гызаран Дюжев фамилиясыны дагынам айтмага хет эдип билмеди. — Бир ерден аз вагтлык иш билен гелипдир-де, көнеден дост болансоң телефонда бир-ики агыз гүрлешмекчи боляр дийиң.

— Айдарын, хэзир айдарын. Ленечка, саңа бир ёлдашың телефон эдйэр, инженер, полковнигем дийдими-нэмеми, мен гаты дүшүнибем барамок. Сениң командириң болдум дийййэр, бир ерден гелдим-де...

Жүмле гутарылман галды. Трубкада галжаң, шаңңы сес яңланып уграды.

— Павел Васильевичми? Сизми? Сиз нире, бу ерлер нире? Проект билен гелдим? Ине саңа тэзелик! Сениң өзүң хэзир ниреде ахырын? Москвада? Бу ерде еди миллион адам яшаяр, сен онуң ичинден нэдип гөзлэп тапарсың? Хе, «Москва» мыхманханасы дийсене! Асыл гапдалжыгымызда огушяң, менем Художественный проезд билен Горькиниң бурчунда яшаярын ахырын. Мен хэзириң өзүнде бардым.

Дюжев хенизем креслоның үстүнде аякларыны узадып, гөзлерини юмуп отырды. Дызларының үстүнде ятан трубканың эндиган дык-дык эдйән сеси эшидилйәрди. Ики сес — телефоның гахарлы дык-дыкы хем гапының сабырсызлык билен какылмагы — бирден диен ялы яңланып, оны аласармыклы ягдайдан айңалдырды. Ине мунуң өңүнде эгни иликлери илдирилмедик поссунлы, башы еңсерәгине гейлен бобр дерисинден тикилен бояр телпекли даяв адам пейда болды. Диңе сәхел салымдан соң яңланан шаңңы сесинден Дюжев бу гызыл йүзли, яг алан, семиз пыяданың бир махалкы тертип-дүзгүни иң бир дүрли еллар билен бозаны үчин телим гезек «сайгыламалы» болан, эденли техник-лейтенантдыгыны танады. Поссунының якасы еерпиленде, лауреатлык значогы ловурдап гөрүнди.

— Ба-ха! — дийип, Дюжев хер бир харбы адамың эдиши ялы тапавутлананлык нышанына хормат-гоюп айтды. — Нәхили хызматың үчин алдың?

— Ай, шу ерде Москваның бир көпрүҗиги үчин-ле... Мен муны еке өзүм аламок, бир говы компания билен бирликде алдым. Сиз ханы өзүңиз, өзүңиз хакда гүррүң берсеңизләң. Проект билен гелдим дийдиңиз-ов. О нәхили проект? Ханы сиз ниреде, иди ниреде ишлейәрсиңиз? Ери бакалы...

Соңра бирденем хакыдасына гетирип, Казаков поссуныны, телпегини, шарфыны айрышдырып, диваның үстүне оклашдырды. Поссундан диваның еңсесине нәмедир бир зат дүңкүлдәп дегди. Мыхман маңлайына какып гойберип, поссуның җүбүсинден бир чүйше коньяк билен лимон чыкарды. Җүбүсинден чакгы чыкарды-да, чүйшәни ачды. Ванналы отагдан стаканлары алып гелди. Бу затлары гүррүңиниң арасыны бөлмән, хасыр-хусур эдишдирди. Ол стаканы Дюжеве узадып, рухубелентлик билен сесленди.

— «Шейдип, өз мугаллымларың саглыгына булгур гөтерйәр». Сизиң саглыгыңыза, хорматлы Павел Васильевич... — Ол хайран галыҗылык билен Дюжеве гарап, стаканы зады билен доңуп галды.

— Ичемок. Маңа ичмек болмаяр, гардаш Казаков, саглыгымың угры ек.

— Нәме ичиң угры екмы?

— Хава — дийип, Дюжев гуссалы тассыклады.

— Онда шонуң гутуларына мениң өзүм ичәйҗек — дийип, ол чүйше билен чакышдырып гойберип, стаканың ичиндәкини башына чекди. — Ханы сиз урушдан соң нәме иш этдиңиз?

Дюжев гүлүмсиреди.

— Ай габат гелен иши этдим йөрдүм: токай ятырдым, хаммама мүдирлик этдим, көпри гурдум. Бизде туссагларың: «Мен сени гөрйән, сен мени гөреңок» дийишлери ялы, диймек билен, мен говы көпрүлери тикенекли симлериң аңырсында салдым.

Дюжевиң бу шох адама, хатда түрмеден чыкансоң өз колхозында пеналан, көне полкдашы Иннокентий Седыха айтман, яшырып гелен затларынам айдасы гелип, догры дили гиҗәп барярды. Ол Казакова өзүниң урушдан соңкы тарыхыны эдил шол Петиниң горкупмы я-да йүрегини эрбеде дикипми берен ялан маглуматлары эсасында зыянкешликде айпланып, туссаг эдилен вагтындан башлап, тә шу гүнки гүнүне ченли. эдйән арзув-хыялларына ченли гүррүң берди. Казаков сесини-үйнүни чыкарман диңлейәрди. Ол коньягы, мисли, чай ялы эдип овуртлап отырды, онуң тәсирли гөзҗагазлары гахар эдйәрди, геңиргенйәрди, гынанярды, хайран галярды. Бирденем ол нәхилидир йөнекейлик билен шейле дийип сорады:

— Ольга Игнатьевна нәхили? Мен оны билйәрин ахырын. Нәче гезек сизиң хатыңызы фронтдан оңа гетирип бердим! Сизиң өрән гөзел аялыңыз бар!

— Хава болупды.

— Әхтимал, онуң хәзирем шол оваданлыгыдыр. Сизиң оглуңызам барды ахырын, онуң ады Олегди өйдйән. Уруш барада җикме-җик сорашдырар отурарды, есерҗе огланҗыкды.

— Әхтимал, ол әййәм студент болуп йөрен болса герек.

— О нәхили, сиз оны билеңзогаммы? — дийип, Казаков хайран галды. Онда-да шейле бир сап йүрекден хайран галды велин, мисли кимдир сересапсыз бири тарапындан ярасына деглен ялы дартгынлы ягдайдакы Дюжеве хатда кине эдере дага-да зат галмады.

— Мениң машгалам ёк — дийип, ол гүңлеч айтды.

— О ненеңси ёкмушын? — дийип, Казаков чын йүрекден геңиргенди.

— Ольга эре гитди — дийип, Дюжев ойланҗаңлык билен берк айтды. — Олегем баран адамсы огуллык эдинди. Олег Дюжев ёк, ол инди башга бир фамилия гөтерйәр. Ине, Казаков, ягдайлара-ха шейле.

Мыхман бирхили дуршуна сүллерди, йыгрылды. Ол хасыр-хусур поссуныны, телпегини, шарфыны алышдырып, олары геймән зат этмән, Дюжеви өйлерине, дүнйәде диңе мунуң гайын энесиниң биширип билйән, шейле тагамлы блинисини иймек үчин барҗакдыгына боюн эдип хошлашмага дурды. Дюжев оны подъезде баряңча уградып, ызына доланып гелди-де, книжкаҗыкдан Ольга Иг-

натьевнаның телефон номерини гөзләп тапды. Бир нәтаныш эркек кишиниң сеси: «Сиз догруда оңа нәме диймели?» дийип сорады.

— Ай бир вагткы ёлдашың дийәйиң — дийип Дюжев трубканы гойды. Казаков гүпүрдәп гелип, гиденсоң, ол аркайын-парахат гүрлешйәрди. Эркек кишиниң сеси Ольга Игнатьевнаның килиники кададыгыны хабар берип, телефон номерини айтды. Шол ерик телефон эдип, Дюжев инди фамилиясыны дагынам айтды. Сәхел вагтдан соң муны трубканы ики эли билен тутуп, гулагына басмага меҗбур эден, богаза салнып гүрленйән сес эшидилди.

— Бе-е, Павел, бу сенми?

— Мен, Ольга, мен.

Телефон симиниң аңры четинде дийсең толгунылярды. Демиң хашланып алыняндыгы эшидилйәрди. Дюжев дишини гысып, сакгалыны товлашдырярды.

— Сен нәме бейле... Бирден... Хат-пат ёк. Биз сениң акланандыгыңы, партиялыгың дикелдилендигини билйәрдик ахырын. Өзүнем бир вагт эшидипдик. Не бир сетир хат яздың, не телефон этдиң. Нәме бейдйәң?

— Сибирде айдылышы ялы, өленлер гонамчылыкдан гайдып гелмейәрлер, Оля — дийип, гүңлеч сес билен сөзүниң үстүни етирди. — Дирилериң яшамагына-да пәсгел бермейәрлер...

— Павел — дийип, Ольга пессай сес билен айтды, аясы билен трубканың үстүни өртен болмага чемели. — Павел, мен ординаторскиден гүрлейәрин. Янымда адам бар. Нәме-де болса бир задаха этмели. Мен-ә нәме этҗегими билемок. Эй худайым-эй, биз ахырсоңы бир душушмалы ахырын.

— Душушмалы? — дийип, Дюжев сораглы җогап берди. — Ниреде? Хачан?

— Мен нәбилейин. Болмаса, эгер ислесең, шол бизиң бир вагткы нахарханаҗыгымызың янында, ә? Мен инди сениң нәмәни говы гөрүп, нәмәни халамаяндыгыңам билемок ахырын, йөне нахарханаҗык шу вагтам...

— Мениң өңкүҗе болшум. Йөне бир зады билип гой: бирнәче налач эдейин танышлары горкузаймазлык үчин сакгалдыр мурт дакынып йөрендирин — дийип, Дюжев дегишди ве:

— Онуң ялы затлары айтма, Павел...— диен гахарлы җогабы эшитди.

Дюжев гүррүңини гутарып, адресли дептерҗигиниң эпинлерини язышдырды, себетден бурчы «Л» харплы сахыпаны алып, оны ачышдырды-да, ерине салып гойды. Казаковың ичип гутармадык ве дыкысыны дыкмагам ядындан чыкаран коньяк чүйшесидир лимон бөлеҗиклериниден өзүне чекиҗи якымлы ыс буркуярды. Дю-

жев олары шкафа салып гоймакчы болды, эмма, нэме үчиндир, гүлүмсирэп, өңки еринде галдырды-да, гитмэге шайыны тутуп учрады. Ольга Игнатьевна билен душушмалы вагта аз галыпды.

Булар Улы Пироговскаяның бурчунда душушмагы вадалашыпдылар. Бир вагт, бу икисиниң окаян девүрлеринде, студентлер шол ерде, стипендия алан гүнлери, өз ёлдашларыны морожнодыр клюква морсы билен хеззетлейэрдилер. Дюжев өңүрти гелип, эпишгэниң өңүндэки столы эеледи. Эпет улы айнадан ол узынак, гөнүмел Ольганың дөзүмли гадам уруп, көче билен геченини гөрди. Ол өзүниң үйтгемэн, өңкүҗе болшуны сакламагы билен хайран галдырды. Ине ол эййэм польтосыны гардеробча табшырып, гашларыны шова көрлериңки ялы бүрүшдирип, толгунып, сабырсызлык билен залың ичине гөз айлаярды. Онуң назары Дюжевиң йүзүнден йервайсызлык билен тырпып, башга столҗуклара гечди. Онуң эдйэн херекетлерине гыссанмачлык аралашды. Додагыны дишлэп, Ольга сагадына серетди-де, эгнини гысып гойберди. Диңе Дюжев еринден галанда, ол алҗыраңңылык билен хаяллап, муңа тарап окдурылды. Өзлерем билмезден, булар бири-бирлерине эллерини узатдылар, эмма эдил җыгба-җыга геленде дурубердилер. Гуҗаклашмагың ерине ики эллэп гөрүшдилер оңайдылар.

— Павел — диййп, Ольганың бар айдып биленем шол болды. Соңра онуң назары ёкары галып, Дюжевиң йүзүне дүшди, титрейэн додаклары зораякдан йылгырып гойберди. — Сакгал. Догруданам сакгаллы. Эй таңрым-эй, нэхили улы сакгал! Телефонда шей диениңде, бир ерликсиз, кинели оюндыр диййп пикир этдим... Эй-вей-эй, бу бетнышаны нэме бейле селкилдедип өсдүрдиң?

— Александр Невский: «Уршуҗының сыпаты душманы эймендирмелидир» диййпдир. Ол шонуң хем пейдасының бардыгына дүшүнипдир.

— Сен хенизем уршуп йөрмүң?

— Хенизем уршуп йөрендирин.

Олар пирожно, эгер бар болса, клюква морсунам гетирип бермеклерини сорадылар. Официантка бу яшлык мөврүтини гечирен ики адама геңиргенме билен бир серетди, йөне хер ничик болса-да, заказы кабул этди. Бу ерде морс асыл шу вагтларам бар экен. Буларың гөвнүне болмаса, ол дийсең тагамлы ялы хем болды. Олар стакандакы туршы ичгини башларына чекип, бири-бирлерине бир бихуда затлары диййишйэрдилер. Йөне велин шол айдылян сөзлериң аслыетинде бир эхмиетем ёкды. Бирек-биреге салынян назарлар гүрлешйэрди. Ол назарлар нэхили чеперлик билен гүррүң берйэрдилер, йөне бир гең зат, асыл буларың үйтгешен затлары ёк экен. Бу икиси хенизем бири-бирлерини сөййэрлер, йө-

не бу душушыгың хич задыүйтгедип билҗек гуманасы ёқ, буларың ене хер хайсы бир ерде яшамалы, асла говусы буларың душушмазлыклары герек, себәби болҗак иш болупдыр, инди оны дүзедип болҗак гуманасы ёк ве оны үйтгетҗек болуп сынанышдыгың, шол бада әхлиси чылшырымлашҗак, башга адамлара шикест етҗек хем-де хич бир нетиҗе чыкман, диңе көне дердиң гозгалҗак.

Ёк, Ольга диңе дашдан гөрәймәге үйтгешмедик ялы экени. Ол хатда адаткыданам бетер гаррапдыр, ёгсам боланлыгында, онуң яшы шейле бир көпем дәл ахырын. Йыгыртларың гиң маңлая атан чызыклары месе-мәлим болшуп дурды, акыллы, гоюн гөзлериң төвереги шөхлеҗиклере чалым эдйәрди, эркин, чаласын херекет эдйән агыз ики эрнинде эмеле гелйән яй ялы йыгыртлара алныпды. Өңкүси ялы ики бөлүнип, эндиган дәралан гара сачларың арасында чаларан сачлар йылпылдашярдылар. Ол өзи хакында, ылла хайсыдыр бир фильмиң сюжетини беян эдйән ялы, парахат гүррүң берйәрди.

Хава, бу ягдай баша иненде, буларың гапысы гиңден ачык, мыхмансөер өйлериниң төверегиндәки угур-утгасыз болуп чыкан адамлар шол бада рет болдулар. Эмма велин долы вакуум дөремеди. Оларың орнуны озаллар асла кән бир бармысыңам эдилмейән, башга адамлар эеледи. Кын ягдая дүшүлди, партия бюросында четиңе мазалыҗа дегер ялы гүррүңлер эдилди. Хут шол бюродан соң, Ольга алҗыраңңы, лапыкеч, ынам эдилмән, гетирйән деллиллерине гулак асмак исленилмән, онуң өзүни бүс-бүтин ялңыз дуйян, мундан гораныляң ве Дюжев фамилиясының өзем хемме кишиде далнайҗы горкулык дөредйән ягдайда басганчакдан дүшүп гелйәркә, ызындан Ольганың ординатор болуп ишлейән клиникасының алымы, Ленинградда машгаласыны йитирен, көне большевик Владимир етди. Бу икисиниң хошниетли арагатнашык ачанлары бәри эсли вагт болупды. Йөне велин ол шу ерде хемме кишиң гөзүниң алнында илкинҗи гезек Ольганың голтугындан элини гечирипди. Ол Дюжеве ынаняндыгыны батлы айтды. Дюжевиң аркасыны билеликде тутмаклыгы теклип этди.

Булар алада этдилер. Владимир дүрли адреслере арза язмага көмеклешди. Ол көне большевик болансоң адамлара ынанярды, кимдир бири тарапындан шылтак етирилип, инженериң бигүнәдигине ынанярды. Инженери танамаса-да, көп ерлерде төвекгелчилиге уруп, ол хут Сталиниң өзүне хат язды. Эмма велин җогап алмады. Дюжевден хабар-хатыр ёкды. Диңе кимдир бир йүреги юка, дурумсызың тикенекли симлериң аңырсындан чыкарып, почта ящигине атып гойберенҗе гысгаҗык хаты гелипди. Онуң букҗасының дашында болса заполярие шәхериниң штампы барды, иберен

адамың адреси ёкды... Шундан башга ондан хат-хабар болмады. Бу хат-хабарсызлык телим йыла чекди. Соңра Владимир гош бирикдирмеклиги теклип этди, Ольга-да оны кабул этди. Олеги болса ол өзүне огуллык алды.

— ...Ине болан зада-ха шейле.

— Олег ниреде?

— Олег шу ерде бизиң Биринҗи мединститутымызда окап йөр, икинҗи курсда... Какасының угры билен гидип, хирург болмагы йүрегине дүвүпдир.

— Какасының?

Ольга чым гызыл болды. Онуң ядав, хенизем өңкүси ялы рөвшен гөзлерине яш айланды.

— Багышла, мен өвренәйипдирин...

— Дүшүнйәрин... Бу ерде болуп гечен иң эсасы затлардан мениңем азда-кәнде хабарым барды, бошанымдан соң бу ерик гелмәнимиңем себәби шол. Шунуң ялы вакаларың ахырының багтлылык билен гутаряныны инди хатда киноларда дагыда хем гөркезмейәрлер.

— Сен нәме бей диййәрсиң? — Студентлериң диңлемеги говы гөрйән, аңырдан яңланып чыкян сесиң чигит ялыҗак зады-да гизлемәге укыбы ёкды.

— Мен бир яйданҗырабам дурдум: телефон этсеммикәм, гечмишиң одуны өлчермек нәмә герек, берҗек пейдасы нәме?

Ольга үнс бериҗилик билен дымып отырды. Онуң бармакларының дезинфекция иен, инчеҗик учлары гуры пирожно бөлегини өврадярды ве онуң овунтыкларындан столҗугың айнасының үстүнде нәхилидир бир чылшырымлы нагыш чекишдирйәрди. Дымшык узага чекди. Мисли Ольганың эхли үнсүни чекип дуран ялы болуп гөрүнйән шол нагшы соресаплык билен бозуп гойберип, Дюжев шейле дийип сорады:

— Олегиң сураты ёкмы сенде?

— Ек... Йөне мен сизи таныштыраярын — дийип, Ольга сагадына серетди. — Ене отуз минутдан оларың аракасмеси боляр. Йөр.

— Боля. Йөр.

Олар нахарханадан чыкдылар-да, үсти гыравлы агачларың аңырсындан гөрүнйән көне клиниканың душундан өтүп, Новодевичий монастырына бакан уградылар. Клиникалар орта асыр алымларының үстүне ак пудра сепилен парикли келлелерине чалым эдйәрди. Олар бири-бирлериниң эллеринден тутушып барярдылар: икисем узынакды, сыратлыды, гөрнүклиди. Ольганың бойдашларының янында «өз инженери» билен өвүнҗек болуп, Павелиң гол-

тугындан элини кечирип билгешлейиинден шу ерлерде хаялҗак йөрейән гүнлерини ятлаярдылар. Бир вагткы яшлык булар билен деӊ гадам уршуп барярды.

— ...Сен илки-илкилер Зойкаӊ ызына дүшйәрдиӊ-ле? Бай, мен шонда габанярдым-а. Соӊра болса Вася ага ара дүшди.

— Хава-ла. Мен бир гезек Зойканы, гой какам профессор гызыны гөрсүн дийип, ховлы гаравулларының җайына — өйүмизе-де алып гелдим. Бизи чай билен хеззетләп; мен какамың гүлүмсирейәндигини гөрдүм. Зойканы уградып, өйүмизе гелсем, какам йүзүни туршардып отыр. Мен: «Ери, ярадымы?» дийдим. «Ай эрбет дәл, чулумҗа — дийди. — Йөне, сен, нәме, Павел, Дюжевлериӊ тохумыны сычана өврүмекчи болярмың?» Соӊра ол онуӊ маӊа тай дәлдигини дүшүндирди. Соӊам, онсоӊ, мен... Ол сени гөренден халады.

— Какамың берйән маслахатына гулак асыпсың-да: даяв болсун, улы болсун.

— ...хем акыллы болсун, овадан болсун.

— Сен Сивцев Вражеге барып гөрдүӊми? Шол сизиӊ ховлы гаравулханаӊыз хенизем бар... Мен шөл гапдаллара консультация бермәге гидйәрин — хер гезек гөремде, ятлаярын...

— Ек, барып гөремок... Ай нәмә герек? Москвада гөрер ялы зат гыт дәл-ле. Хер гезек институтдан дүрли ёллар билен пыядалап гайдярын ве төверегиме середип хезил эдинйәрин.

— ...Павел, сениӊ ядыӊа дүшйәрми, мен бир гезек бараньмда сизиӊ полуӊызы ювуп береним? — дийип, Ольга гүлүп гойберди велин, онуӊ йүзи шол бада йиғделип, хатда чуӊ гасынларам язылан ялы болуп гитди. — Мен Зойканың сизиӊ экзамениӊизден гечип билмәндигини билдим. Ол бирсыхлы: «Ховлы гаравулы ховлы гаравулыдыр-да» дийип гахарланды йөрди. Мен болса сизе еке өзүм бардым, өйде Вася ағаның бир өзи отуран экен. Мен сув гыздырдым, полы ювдум, айналары сүпүришдирдим. Вася ага мени липа чайыны ич дийип отуртды. Ядыңдамы? Сизде диӊе липа чайыны ичйәрдилер.

— Егсам нәме. Иӊ говы ичги-дә. Бир махаллар дин кержаклара хакыкы чайы ичмеклиги гадаган эдйәрди, шол вагтлар какамыңам шоны берк тутян вагтыды...

Буларың өӊлериңден — топар болупмы, екеликде болупмы — лекциядан гайдып гелйән студентлер чыкярды. Олар Ольга Игнатьевна салам берщип, онуӊ ёлдашыны билесигелиҗилик билен сынлаярдылар. Шейдип, бу икиси хирургия клиникасына етип, аяк чекдилер. Яшлык булары деррев терк этди, бу гүнки гүнлери

догруда болса гепләре зат ёкды. Сеслерини чыкарман дурдулар. Ольга сагадына серетди.

— Ёк, мен Олегиң янына гитҗек дәл — дийип, Дюжев айтды.

— Гойболсун этдиңми?.. Айбы ёк, белки, сен шейдип хак этсеңем эдйәнсиң... — дийип, нәме үчиндир Ольга чаласын ылалашды. — Мен шу гүн практикадакылары йыгнаярын. Ёк, ёк, алада галыберме, энтек вагтымыз бар. Биз энтек...

— Хош гал, Ольга — дийип, Дюжев оңа элини узатды.

— Инди шейдишип айрылышып өтәйтмели боларысмы? — дийип, Ольга гыгыраңкырлап айтды. Олар гуҗаклашдылар, өпүшдилер. Оларың йүзлери шонда гуссалыды, Ольганың гөзлеринде яш барды.

— Ягшы, багтың ачык болсун — дийип, Дюжев «о» харпа зор салып айтды. — Йөне Олегҗигиң суратыны бери ибереверҒин.

— Иберерин... Вах сен бир оны гөрен болсаңдың, агынҗак сениң өзүң-дә... Ери, ягшы, саг бол, саг бол.

— Хош гал, Ольга — дийип, эгни бирййәм модадан дүшен көне офицер шинелли, башы онсузам бой берекеди етик ныяданы хас узын эдип гөркезйән телпекли, узынак, гөнүмел Дюжев дөзүмли гайталады-да, ызына задына гараман айгытлы гадам уруп гитди.

Ол мыхманхана гелип, эшигини чыкарман, чыраны зады якман кроватың үстүнде отурды. Ярысы ичилен коньяк чүйшеси көче чыраларының шөхлесине, алагараңкының ичинде, булдурап гөрүнйәрди. Лимониң йити ысы бурнуңа хаплап уярды. Дюжев шейдип нәче отураныны соң ядына салып билмеди. Йөне еринден галып, столуң янына барандыгыны ве чүйшеде галан коньягың хеммесини стакана гуяндыгыны билйәрди...

Соңра коридорың угруна гөз-гулак болуп йөрен аял 818-нҗи номерде яшаяның зым-зыят боландыгыны нобатчы — администратора хабар берди. Ол болса шол бада милиция хабар берип, онуң гиҗе гаты серхош халда чыкып гидендигини ве шу чака ченли доланып гелмәндигини гүррүң берди. Агшамлык Дюжеви блины ийдирмәге өйүне алып гитмекчи болуп гелен инженер Казаков бу ягдайы эшидип милицияның голайдакы бөлүмлерине, Склифосовский адындакы кеселхана, пайтагт мейитханаларына өзи телефон эдишдирмәге дурды. Дюжев фамилиялы гражданы хич ерден гөрдүм-билдим диййән ёкды. Дюжевиң ишлейән институтының директоры үчүнҗи гүн командировка иберен адамысының зым-зыят боландыгыны Литвинова хабар бермәге меҗбур болды.

Диңе дөрдүнҗи гүн дийленде милициядан института телефон эдип, гиҗе Сивцев Вражекдәки көне җайың, ховлы гаравуллары

өйүниң эпишгели тарапындакы дервезесиниң өңүнден, тапавутландырыҗы нышаны зады болмадык, харбы эгинбашлы бир адамыны эрбет пьян ягдайда йыгнандыкларыны хабар бердилер. Онуң янында паспорты ёк экен, йөне институтың берен пропускасы боюнча ол хайсыдыр бир Дюжев Павел Васильевич, онуң өзем фамилиясының шейледигини тассыклады. Гаршылык гөркезмеди. Өзүни билмез ялы мелул ягдайда район отрезвителине элтилди, ол хәзирем шол ерде.

— ...Эгер сизиң адамыңыз болса, йыгнаң — дийип, милиционер ресми сөзлериңи соңлады, соңра болса ресми болмадык эхеңде шейле дийип сөзүниң үстүни етирди. — Өз-э эрбет йигит дәл ялы экен. Биз бу ерде маслахатлашып, протокол задам язмалың эдишдик...

...Тей-ахыры сакгал-мурты өсен, эгинбашы йыгырт-йыгырт халда Дюжев мыхманхананың вестибюлинде пейда боланда, догры ачылан сачы билен келлеси ики бөлүнен нобатчы администратор 818-нҗи номериң яшайҗысының тутук, елленип дуран йүзүдир буланык гөзлерине дуйгудашлык билен гарады. Соңра болса улудан бир демини алып, хич зат сораман зат этмән, оңа үч саны телеграмманы узатды. Дюжев олары алды. Сандыраян эллери билен оларың гушагыны йыртды. «Деррев ызыңа гайт Оньгурлушыгың нач. Литвинов» дийлип, оларың биринде язылярды. Бейлекисинде: «Хич ерде эгленмән дурман гайдың салам билен Партком Капанадзе» Үчүнҗиси хас аныгракды: «Павел саңа сабырсызлык билен гарашярыс Тәзеликлер бар Пейдалысам бар Гыссан элиңи берк гысярыс Сакко Дина».

Шол соңкыны Дюжев элинде саклады. Соңра үчүсинем токгалап, төверегине гөзүни айлады, йөне герекмез затлар атылян урна гөзи дүшенем болса, ене җүбүсине дыкды. Нәме үчиндир ене лифтиң дүшүндан өтүп, басганчак билен ёкарык чыкып уграды. Ол тутавачдан тутуп баршына агыр-агырдан демини алярды, басганчагың хер мейданчасына чыканда аяк чекйәрди. Ене-де мунуң ядына студент вагтында стипендия ярналык үчин «аркалык» билен керпич чекиши дүшди. Йөне онуң, гөвнүне болмаса, шу гүн аркасындакы «аркалыга» көне керпич өрүҗилериң «ичинде нәмедир бир задыңы үзәймегем мүмкин» дийип ынандырян артык керпиҗи йүкленәен ялыды.

3

Дюжеве телеграмма берип, Дина билен Надточиев икиси сесүйнлерини чыкарман дашарык чыкдылар. Хова совукды. Электрификация проспектинден йүзүңе гуры, тикенли, эдил чәге ялы

дегйэн тары соврул, сыргынлы шемал шувлаярды. Пальтоларының якасыны галдырып, яглыкларына чрланышып, телпеклериниң гулакларыны гойберип, онуң тасма багыны болса алкымларының ашагындан даңшып, ченден бир гечйэн ёлагчылар дийсең ховлугышярдылар. Надточиев машыныӊ гапыжыгыны ачды. Аңырдан гураксы йылылык хаплап урды. Радио быжжалдырыжы хиңленйэрди. Йүпек ялы гуйругыны сабырсызлык билен булайлап дуран Бурун йылыжак дили билен эесиниң йүзүни ялады.

— Сакко, эзизим, эгер мүмкин болса, пыядажа гиделиле — дийип, Дина хайыш этди.

Инди Динаның эгнинде башлыклы-затлы сыпайы үстки гейимдир хамдан тикилен, узынгонч эдиги ёкды, онуң үчинем ол өңкүлери ялы махмалдан эдилен гуржак ая меңзэп дурмаярды; башы гулакчынлы, эгни шу тыш ерли сөвда гурамалары тарапындан сатмак үчин, гошуның артыкмач запасындан «дөкүлен» сымгылт реңк поссунчалы болуп, ол эгин-эшиги боюнча Дивноярскиниң бейлеки яшайжыларындан аз тапавутланярды.

— Ай боля, пыяда гиделиң дийсең, пыяда өтэйдерис — дийип, Надточиев ыылалашды ве машыныӊ радиосыны өчүрип, итине шейле буйрук берди: — Бурун, гарашмалы!

Инженер Динаның голтугындан элини гечирди ве олар өвренишмедик гулак үчин гең яңланян «Дивный яр» (Тэсин кэл), «Бычий Лоб» (Өкүзмаңлай), «Буйный» (Жошгун) дийлип атландырылян көчежиклер билен ассажа йөрэп гитдилер. Тэзе шэхери гуружылар, хэ диймэи голайда дёрэн Сибирь деңзиниң астында галмак такдырына дүшен босагадыр гаяларың бу гадымы атларыны иң болманда өйлериң гапысындакы чыраларда сакламагы йүреклерине дүвүпдилер. Надточиев билен Дина икиси дымшып барярдылар. Булар Дюжев догруда пикир эдйэрдилер, йөне йүзе чыкарып гүрлешмэге велин нэме үчиндир чекинйэрдилер. Бу икисиниң достлары билен аралыкда мүңлерче километр ятырды. Бу ерден оңа нэме көмек эдип билерсиң? Буларың бар тапы билен затлары говы тэзеликлер бар диен болуп телеграмма бермек болды.

Тэзелик говы дэл-де, гайтам эрбетди. Инди Дина Гөк шэхерҗикдэки йигрими секизинжи «гызлар» чадырында Валя билен биле яшаярды ве ол Гожаның гахарындан яңа болмажысы болянлыгыны муңа гизлигинликде хабар берипди. Институтдан иберилен телеграмманы алып, ол «мелгуң пьяна» агзындан геленини айдыпды ве дурман гайт дийип хабар эдипди. Валя Дюжевиң аркасыны алжак болупды, йөне велин оңа-да дилини сакламак буйрулыпды. Валя хич киме хич зат айтманды, йөне Дюжевиң жогап-

кәрчиликли командировкада гезип йөрен еринде пьянчылык эдени догрудакы хабар велин хер ничигем болса кимдир бириниң агзындан сыпып, деррев ишгәрлериң арасына яйрап уграпды. Хә диймәң, Дивноярскиниң яшайжыларының әнчемеси Литвиновың шейле ынам билдирен адамсы болан, тәзе инженериң пайтагта дүшүп, шол бада «аягыны гышык басандыгыны» билйәрдилер. Тәзелик җикме-җикликлер билен барха чиширилйәрди... Пьянчылыкда чызгыларыны йитиренмиш... Әхли задыны ичгә берип, командировка шахадатнамасыны гирев гоянмыш... Гаравуллы уранмыш, җенаята чекилйәрмиш...

Геологларың Усть-Чернава эден йөришинден өзүни тутуп, совуга-гыша йүзүни мазаллы гайзыкдырып, яңы-якында өврүлип гелен Василиса агшамара Динаң яныңа гелип, Павел Васильевичиң ичен вагты чага нәме, шонуңам гөвнүне дегмейәндигини, шейле ягдайда еке өзи түпең алып, тайга бакан я-да чеңңек-пеңңек алып деря бакан гидиберйәндигини, хич кесе азар бермейәндигини, шейле халатларда акылыны йитирмейәндигини, хатда бир якмазыны айдып дагам дурмаяндыгыны гүррүң берип, ынандырҗак болса-да, бу затлар оны кән көшешдирип бармаярды. Москвада тайга-да ёк, балыклы деря-да ёк. Ол ериниң адамларам башга адамлар, олар җемгыетчилик дүзгүниң бозулышына-да башгача гараярлар. Бу ерде болса, онуң үстесине, Дюжевиң эден этмишине гахары гелен яш инженерлериң, Юрий Пшеничный тарапындан баштутанлык эдилен, бир топары гурлушыгың начальнигиниң адына хат иберип, шөхратлы Дивноярскиниң абрайыны ере чаланы үчин, аракхорың җогапкәрлиге чекилмегини талап эдйәрди. Гүррүң эдилйән мыш-мышлара гөрә, эдил шонуң ялы хат парткома-да говшанмышын.

Иң яманам белли адың ёклугыды. Хакыкатында шол ерде нәме боланмыш? Үстесине Москвадан Надточиеве гәсиң галмалы телеграмма-да гелди: «Бизиң достумызың ягдайы агыр нкт шол ерде элиңизден гелен көмеги бермегиңизи сораярын нкт Биагырылык этмәң». Ызына чекилен гол узынды: «Инженер, доцент Казаков Ленин байрагының лауреаты, Моссоветиң депутаты». Ери, нәме, бу ерде нәме эдип болҗак?..

Ине шейдип, Дина билен Сакко икиси өз достлары догруда ойланып, аз әхмиети болан дүрли затлар: йүзүңи-гөзүңи авыдып соврулян сыргын хакында, бу җелегайларда яәың гич чыкышы хакында, Дивноярскиде дүнйәниң экс-чемпионының кырк тагтада күшт ойуны ойнаҗакдыгы, йөне мунуң ялы сыргында Старосибирскиден самолётың учуп билмезлиги, зерарлы, әхтимал, онуң гойболсун эдилмегиниң мүмкиндиги хакда... гүрлешип барярдылар.

Ол хемише Вячеслав Ананьевич Петини хондан бәрси эдип йөрен Гожаның соңкы вагтларда оңа болан арагатнашыгыны бүс-бүтин үйтгедендиги барада хем айдышдылар. Вячеслав Ананьевичден айрылып гайданына хениз үч аям гечмедик болса-да, Дина өңки адамсы барада, мисли, бир таныш адамы, онда-да аз гызыкландырян таншы барада гүррүң эден ялы, аркайын гүрлейәрди ве пикир эдйәрди. Хатда онуң билен бәш йылдан говурак вагты биле яшашып онуң көлегеси ялы, онуң сесиниң яңы ялы болуп яшашып, бирденем оны калбындан, эдил галам билен чызан ялы эдип, чызып гойберишине Динаның өз-өзем тәсин галярды.

Машгалалы гурлушыкчыларың эхлиси диен ялы томсуң довамында Дивноярскидәки ве бир махалкы Птюшкин батгалыгында гурлуп, яңы-якында Партизанск дийлип ресми ат берлен хемра шәхердәки тәзе жайлара гөчүп барыпдылар. Йөне велин Гөк шәхержиклер хенизем барды. Оларда яшлардыру, Дина ялы, өзбашдак хожалык гурунмага гыссанмаян, башыбош-саллах адамлар гышлаярдылар. Чадырлары хасам йылы этдилер, шәхержиклериң ортарасындан нахархана гурдулар, буфетлер ачдылар. Өз ганың гыздырып дурка, өзбашдак хусусы бир зат гурунмага йыкгын эдилип дурмаярды, онсоңам чадырам о диен эрбет зат дәлди. Яшлар гыша уйгунлашыпдылар; говаклы, гарры сосналарың улы зензеле билен ярылышян айылганч аязларында гүлкиниң яңланып гиден сеслери гелйәрди, жеделлешйәниң гопгуны, махал-махаллар дава-женжелиң сеси эшидилйәрди. Бу гыш радиоланың орнуны магнитофон эеледи; сыргының сесидир шемалың шуввулдысының арасындан эдил бурят шаманының укы гетирижи, көпманылы сеси билен гитараның янында өзүниң гадымы, Булат Окуджаваның дога окаляна меңзеш айдымжыгыны айдышы ялы эдип, жазың дүнйә мөчберли уссатлары кә о ерде, кә бу ерде увлаярды, иңлейәрди, сарнаярды.

Дина шонуң ялы чадырларың бирине дүшүп, тей-ахыры эриниң янына яшамага гиден танымал Мурка Сагкенарлының кроватыны эелэп, мисли өзүниң студентлик йылларына өврүлип гелен ялы болды. Хатда ол кеселхананың узага чекйән хысырдылы ишинден соң, ядав, келлеси «шатлап» дуран ягдайда, элмыдама кимдир бириниң гопгун эдйән, гөрен фильмини гүррүң берйән; гошгыны дикламация эдип айдян, гүррүң эдишйән, хүңүрденйән ери болан чадыра доланып гелип, соңкы айларда Кенар көчесинде хөвес эдип гурнан хөвүртгесиндәки асудалыкдан өзүни хас оңат дуйярды.

Бир гезек Василиса Өнь деря экспедициясының штабына барярка, ёл угруна Динаның янына совлуп:

— Диночка Васильночка, сиз инди бүс-бүтин башга адам болупсыңыз—дийди. Соңра болса шейле дийип теклип этди: —Шу махал мениң ишимиң азрак вагты, сынаг эдилмели затларың йүзүне кагызҗык елмән болярын... Тайга гидип гелели-ле, шу вагтлар ол ерде белка бардыр... Ә?..

— Тайга — дийип, Дина гуссалы гүлүмсиреди. — Тайга гитмәге мениң элим дегйәрми нәме? Мен инди бир гуллук эдип йөрен адам ахырын. — Бирденем сен-мен ёк шейле дийип сорады: — Сен хемме кишини хайванлар билен деңәп йөрсүң. Ханы, шу Вячеслав Ананьевич ким? Сениң классификацияң боюнча ол нәмә меңзейәр?.. Инди чекинмән айдып билерсиң ахырын.

— Инди айдарын — дийип, Василиса товлам-товлам болуп дуран сары сачыны силкип гойберди. — Ол хорёк. Шейле дийилйән бир кичиҗик хайванҗык бардыр, ол ончаклы гүйчлем дәлдир-де, йөне дийсең гахарҗаңдыр... Ол оваданҗадыр, эндамы йылманакдыр, чеедир, йөне велин онуң голайына бараймагын: бардыгың үстүңе шейле бир порсы зат пүркүп гойбәр велин, онсоң өмүр ювуп айрып билҗек гүманаң ёкдур. Хатда тилки дагам оңа дегҗек болуп йөрен дәлдир. Хол бейлесинден совлар гечиберер. Ынанаңокмы? Гарачынымы айдярын, хайсы авчыдан сорасаң сорада гөрәй...

— Хорёк дийдиңми? — дийип, Дина ойланҗаңлык билен гайталап сорады.

— Хава — дийип, Василиса тассыклады... Онуң говы гөрйән задам гуйругыны ысгап йөрмекдир. Хич ким гөрмейәндир өйтсе дагы шол терс өврүлип, гуйругыны ысгап, айланып дурандыр.

Дина пикир эдйәрди: «Хорёк дийип мунуң тапян задыны гөрсене!» Василиса болса эййәм Вячеслав Ананьевич барадакы, хорёк барадакы гүррүңи унудып, геологик топардакы өз эдйән иши барада, деряҗан узак болмадык ерде үсти ачылан даш көмүр барада, начальниклериң өзүне сылаг берен түпеңи барада, геологларың комсомоллар топарына ёлбашчылык эдйән Илмар Сирмайс хакда, эгер тайгалы гызҗагаз болан өзүниң ыкбалында ирде-гичде бир зат болуп етишмек бар болса, онда хөкман геолог болҗакдыгыны гүррүң берйәрди... «Ине ылым! Тебигат өзүниң шу ерде, тайгада гөмүп гоян сандыгында нәче байлыклары йыгшырып гоюпдыр!..» Гыз ене-де гыш дүшүберенде шейле бир зат тапып, хатда Гоҗаның дагыңам агзыны ачдыран Илмар хакында гүррүң эдип уграды. Нусгалары зады билен Илмары Москва Ылымлар академиясына, министрлиге чагырдылар -дийди.

— Йөне — дийип, Василиса улудан демини алды. — Онуң себәбини саңа-да айтҗак дәл. Гизлин...

— Медицина угруны нэтҗек? — дийип, Дина гуссалы йылгырма билен сорады.

— Хош гал медицина! — дийип, гыз яшлык первайсызлыгына салып, элини силкип гойберди-де, сөзүниң үстүни етирди: — Гечилен ёл.

— Wirst du die deutsche studieren?[1]

— O-o-o, ja, unledingt. Sie ist doch und für den Geologen nötig.[2]

Василисаның немецче җүмлэни догры дүзүп, өңкүлеринден хас чалт хем говы эдип җогап бермеги Динаны хайран галдырды.

— Сен нирэден бейле билйэрсиң? Я-да ишиң дашындан немецче окамага хем етишйэрмиң?

— Ай аз-аздан окаян өз-э. Ек, окамок, йөне Илмар... Гепиң гысга ери, ол немец дилини билйэр... Ай онсоң... маңа аз-аздан өвредйэр.

— Сениң ол сырлы Илмарың ким өзи?

— Онуң фамилиясы Сирмайс. Ол латыш. Ол харбы флотда, деңизде гуллук эдипдир, йөне велин хемише ер хакында, геология хакында арзув эдипдир. Эдил атың диши ялы йигит! Сизем гөрсеңиз, оңа ашык боларсыңыз. Оңа бизиң экспедициямызың эхли гызлары ашык...

— Ново-Кряжево ханы? Ол Анатолини нэме этҗек? Онда, нэме, Иннокентий Савватеичиң ики эйванлы җай салдырып йөрени хайп болуп чыкяр-да?

Гызың йүзи шол бада боз-яз болуп, гамлы гөрнүше айланды.

— Анатоли-де оңат, гаты говы йигит. — Гыз өңкүденем бетер гуссаланды. — Сачымы гыркдыраным үчин онуң маңа гахарланышыны бир гөрен болсадыңыз! Тэсин адам! Экспедицияда гезип йөркэң, сач чем гелен зада илишип дур ахырын, онсоңам махал-махал ювуп-ардып дурмага-да элиң етип баранок. Онсоң, келлэңе баш чыкармы нэдерми. — Соңра Василиса гүр, гатаңсы бурум-бурум сачыны буйсанч билен силкип гойберди.

Диңе кроваты, тумбочкасы, чемеданы болан Дина соңкы вагтларыны шейле яшап гечирйэрди. Кеселхана шэхерҗигиниң администрациясы муңа йигрими секизинҗи чадырдан җай берен бадына диен ялы Сизболаңсоңуз шейда болды. Ол муңа бинобат җай алмагың ордерини гетирйэнди. Дина кимиң бейле алада эдйэндигини шол бада аңды. Аңыбам ядав йылгырып гойберди.

---

[1] Сен немец дилини өвренмегини довам этдирйэрмиң?
[2] Хава-ла, хөкман. Ол дил геологлара-да герек ахырын.

— Герек дэл, мен башга хич ерик гөчмек ислемейэрин. Ынха эҗем ялы гелсе, онда башга геп...

Ине ол хэзир, эдил чэге совурян аппаратдан чыкян ялы, йүзүңе-гөзүңе урулян, шемаллы сыргының ичинде Надточиев билен гидип барярка-да, өзүниң чадырдакы ерҗагазы, баранда душушҗак яш гоңшулары, гызгынлыкдан яңа җат-җат эдйэн демир печлери, онуң өңүнде отурмак, аякгабыңы чыкармак, яланaч аягыңы ода голай элтип гоймак мүмкинчилигини ве геринҗирэп, леззет билен: «Ба-ай, гызлар, шу гүн мен ядапдырын-ов!» диймек болҗакдыгы барада хезил эдип ойлаНярды.

Булар чадырының янында ики саны биле дураны үркүздилер, олар шол бада сыргының умуш-тамышлыгында йитирим болдулар. Эмма хер ничик болса-да, Надточиев Вершадскиң сырдым узын кешбини сайгарып билди.

— Ха-а-ай, Макароныч — дийип, ол гараңкылыга айтды. — Шол Дюжев барада яш специалистлериң язан йигрентги хатының ашагында сизиңем голуңыз бар экен. Онуң гөзүни гарга чоксуна баряр...

— Сакко Иванович, хатда язылан затлар хак затлар ахырын — дийлип, гараңкылыгың ичинден эшидилди. — Ол Оньгурлушыгың абрайыны ере чалды ахырын. Шейле дэлми нэме?

— ...Сең нэме бейдип өтүнч сораян ялы эдйэрсиң-ле? Киммишин оң өзи? Болды мениң башыма, хондан бэрси Сакко! Биз шондан квартира аларыс өйдйэрмиң? Онуң өзи гелип-гидйэнлериң өйүнде яшап йөр ахырын... — дийип, айдян сөзлерини шемалың Надточиеве бирин-бирин гетирип дуранындан бүс-бутин хабарсыз бир аял җедирдейэрди. Инди ол аял сесини гаталдып, шейле дийди: — Сокко Иванович, бир зады билип гоюң, сиз аракхорлардыр мугтхорлар танкыт эдиленде, шаят барлыгына гарамаздан, оларың аркасыны алярсыңыз.

— Макароныч—дийип, Надточиев хышы-вышыдыр гапдалдан чыкыҗылыга эхмиет бермэн айтды. — Ынха мен хакда, мысал үчин, киме язсаңыз языбериң. Гаршы дэл. Йөне йыкыланы урмаярлар ахырын... Йкимиз терслешерис. Эшидйэрмиң?

Гапдалларына сыргынлы шемал урулян хем ялап гидйэн чадырдан скрипканың инчеден җыгылдаян сеси гелйэрди. Хайсыдыр бир йүрекден чыкян, гуссалы саз чалынярды. Келлесинден сибириң узын гулаклы гулакчыныны чыкарып, Надточиев саза гулак асды, соңра болса Динаның элинден өпүп, сыраян ак гарың ичинде гөзден гайып болуп гитди. Дина җыгылдавук гапыны хаяллык билен ачды. Дашкы коридорҗыкдан арзанҗа атырдыр бишен картошка-

ның якымлы ысы гелип дуран, йылы хова хаплап урды. Йигрими секизинҗи чадырда-да, эдил бейлеки чадырлар ялы столуң депесинден салланып дуран симден асылан электрик чырасы билен ягтыландырылярды. Энтек томуска, шол чыраның дашына, гызларың кимдир бири дыкыз, дуры кагыздан конус шекилли абажур ясады. Соңра хер хили эл ишлериң өңүни башлайҗы Валя ол кагыза китабың арасында гойлуп гурадылан отлары елмешдирди. Инди җайың ичи алагараңкылык болуп, отларың көлегелери диварда улы-улы, месе-мәлим болшуп ятырдылар. Өчүгсирәк ышык Валяның чага йүзҗагазыны ягтылдярды. Кеменче скрипканың үстүнде гушуң ганаты ялы болуп перваз уярды. Гыз херекетини кә чалтландырярды, кә-де, мисли, сеслериң өзболушлы акымы билен онуң ызындан нирәдир бир яңа гайдырылып барян ялы эдип хаялдан эндиганландырярды. Столуң башында ики саны мыхман оглан отырды: оларың бири гурлушыгың комсоргы, хортаңрак хем түңңи-саңңырак йүзли Игорь Капустинди, бейлекиси болса сары сачлы Юрий Пшеничныды: Игорың күнҗүли йүзүниң назары ойланҗаңлык билен, яныт дуран пеҗиң агзына дикилгиди. Пшеничный скрипка чалян гызың йүзүнден гөзүни айырман йылгырып отырды. Динаның еринде, җораплы аякларыны ашагына салып, өңки Мурка Сагкенарлы отырды. Ол кроватың эесине гөзүниң гытагыны айлап гойберди, голайына геленде болса, оңа ер берип сүйшди. Мурканың гызмач, хаясызрак йүзи сазың тәсирине берлипди, пөкгерип дуран додаклары чалаҗа ачылып дурды, кирпиклериң арасы, мисли, глицеринден эдилен гөзяш гоюлан ялы йылдырашып дурды.

— Доктор Айболите саламҗык! — дийип, Мурка Дина гысмылҗырап айтды-да, ене доңуп галды. Скрипка сесини кесен бадына болса, ол эдил пуржин ялы гөнелип, кроватдан бөкүп дүшди-де, гарагол сеси билен шейле дийип гыгырды: — Гызлар, сазлы пурсат гутарды. Окувымызы довам этдирйәрис. —Шей дийип, ол Дина дүшүндирмәге дурды: — Бизде машгала дурмушының курсы ачылды. Шу гүнем икинҗи сапагымыз. Олар болса — дийип, ол аягы билен Игорь билен Юраны гөркезди. — Бизиң гөркезме эсбапларымыз... Ине онсоң биз эрлери нәхили тутмалы диен ерде сакландык, ине олары шейле тутмалы. — Столуң үстүнде Пшеничныының яшаҗык сугуның дерисинден тикилен телпеги ятырды. Мурка юбкасыны сәхелче галдырып, эпейлик билен телпегиң үстүнден басды. — Эсасы задам шундадыр, гызлар, дүшүндиңизми? Онсоңам, шу позициядан—Мурка эйҗеҗик аяҗык билен басылан телпеги гөркезди — ине шу ерден ол диңе дынч алыш гүнлеридир

улы революцион байрамларда чыксын... Пшеничный, йүзүңи сов, болмаса гөзүң гамашар. — Ол юбкасыны чекип гойберди-де, лекторларыңкы ялы сеси билен сөзүни довам этдирди. — Йөне Вика үчин айратын консултация гечмели — диййип, Мурка яңыжа чадыра гирип, телпеҗигидир пенҗегиниң гарыны какып дуран хортаң, акмеңиз гыза йүзленди. — Сен өз сачыңа бу махал: «Бит өйҗүги» диен ультрамодалы тимарламаны сайлап алыпсың.—Мурка элиниң херекети билен Виканың меле сачына тимар беришини гөркезди. — Йөне сен бу десгаң билен Макаронычың башыны айлама. Барыбир сизе Петин «Домовойларсыз» квартира берип билмез, «домовойлар» болса самсык дәлдир. Олар сизе — диййип, ол Пшеничнә хырсыз, хатда гахарлы серетди. — Шол «яш специалистлериң» хатыны сизе кимиң яздырып йөренинем билйәрлер... Хеммәңизе дүшнүклими шу затлар?

Мурка столдан-еңилҗек бөкүп дүшди-де, Динаны гуҗаклады ве оны өгшап, кәшир реңк помададан яңагында ыз галдырды. Йөне велин шол бада эләглыҗагының бир бурчуны өлләп, галдыран ызыны сересаплык билен сүпүрип гойберди.

— Мен булара догры өвретдим. Шейле дәлми? — Мурка бирден сагадына середип, еринден лаңңа галды: — Ва-ай, гызлар! Мениң чекиҗим эййәм дөрт-бәш минутдан бәри сыргының ичинде серменип йөр! Мен нәме бейдәййипдирин?—Шей диййип, ол гыссанмач гейинмәге дурды.

— Ханы, ягдайларың ненең, Маша?

— Гүл ялы. Хә диймән, бир уллакан везипәни эелеҗек, крана мүнүп, сизиң эхлиңизиң ёкарыңызда гезим этҗек. Дивный Ярда гурналян краны-ха гөренсиңиз? Әгирт затдыр! Ана шонда ишлеҗек. Эййәм вада бердилер...

— Саг кенарлыларың сизсиз хәзирем ичлери гысяр — диййип, Пшеничный айтды. Хат барада агзаланы онуң мазалыҗа четине дегипди ве ол ховлукмачлык билен гейинйән Мурка сабырлылык билен эсеван эдйәрди.

— ...Ичлери гысяр Эгер ичлери гысян болсалар, пул төлесинлер-де, цирке гитсинлер. Шол ерде маскарабазлар нәче дийсең, сүйнүп-саркярлар. Мен инди эрли адам, маңа инди җемыетчилик башлангыҗында өңе чыкан болуп йөрмек болмаяр. Мен онха инди сыпатымам үйтгедип йөрүн. — Ол келтеҗик эдилип гыркылан сачыны силкип гойберди... Пшеничның душундан гечип барярка: «Утанмаярсыңызмы, э? Төхметчилер!» диййип пышырдады. эййәм гапың агзына етип болса, ала эллиҗегини булайлады: — Саламат галың!

Динаның янына кейпсиз, ынҗалыксыз Валя гелди-де, кичиҗик фельетон шол бада гөзүңе иләер ялы эдилип, эпленен «Старосибирская правда» газетиниң бир номерини сесини-үйнүни чыкарман, онуң элине тутдурды. Ол фельетоның сөзбашысына: «Аракхор гастролда» дийлипдир. Дина нәмәниң-нәмедигине эййәм дүшүнди ве ол өңкүсинденем бетер гыйылды...

— Гоҗа гөрдүми? — дийип, ол пессайҗа сеси билен сорады.

— Хава-ла. Мен шол бада оңа гөркездим.

— Ери онсоң, ол нәме дийди?

— Ай онуң диен затларыны гайталамага мениң богнумам ысҗак дәл... Дина Васильевна, сиз гаты ядадыңызмы?. Ене биразаҗык чалайсам әрбет болармы? Огланлар хайыш эдйәр. Пшеничный саза гаты гowы дүшүнйәр!

Онсоң ене-де, эдил боксчуларың эллиги билен урян ялы эдип, брезенти уран, эпишгә гысым-гысымдан гар совурян сыргының ичинден, чоюн печдәки ялның илки дурмушдакы иңңилдисидир гызып етҗек дереҗесине етен турбаларың җатдылдысының арасындан, бу ягдайда яңлаймагы дийсең тәсин, дуры сес акып уграды.

Дина кроватына гышарды. Гөзлерини юмды. Атырың йити ысы мыхманлар гиденсоңам ховада галыпды. «Тәсин аял — дийип, Дина Мурка хакында ойланярды. — Ким ол? Ниреден гелен? Бу гарпылыклы хәсиет ниреден дөредикә? Өз гечмиши догруда хич киме хич зат айданок ахырын». Онуң ядына бир гүн Мурка икисиниң агшамара чадырың гапдалында дурушлары дүшди. Бир гармончы, эдил Михаил Исаковскиниң аҗайып айдымындакы ялы болуп, нәме үчиндир гармоныны ойланҗаңлы чалып, еке өзи айланып йөрди. «Ине бириниң ыкбалы гезип йөр дийип, Мурка оба адамларының айдышлары ялы эдип айтды. Соң бир гезегем яш языҗылар, талантлылар, окыҗының үнсүни деррев өзүне чекйән, өзболушлы китаплар барада гүррүң эдишдилер. Дина авторларың дилиниң өзболушлылыгы яраярды, хатда оларың сөзләнлеринде, Мурканың өз сөзлүгинде-де хәлими-шиндими гөзе каклышян: «чекич», «лампочка деңич», «пахан», «чувак», «чувиха» ялы адаты болмадык, гүлкүнч сөзҗагазлары уланмак эндиклерини хем говы гөрйәрди. Мурка гүлүмсирәп диңледи ве бирденем шейле дийди: «Акмаклар тәзе реңк тапандырын өйдйәрлер. Онданам бир тәзелик болармы? Бу барып ятан эпигонлык ахырын. Буларың хеммеси азгынларың уланып йөрен сөзлери...» Ол бу сөзлери, эдил эдебият танкытчысының чекишмеде айдышы ялы эдип айтды... Өрән гең аял, нириде ойны, нириде чыныдыгыны билҗек гүманың екдур... Соңра онуң бир гезек Муркадан нәче яшындадыгыны сорайышы ядына дүшди.

— Сен нәчедир өйдйәрсиң? — дийип, Мурка гобсунды.
— Йигрими ики, йигрими үч яшыңдасың өйдйәрин.
— Догры! — дийип, ол шадыян гыгырды.
— ...Кәмахал серетсең болса отуза сер уран, хатда онданам көпрәк яшан ядав аял ялы болуп гөрүнйәрсиңиз.

Мурканы шол бада гам басды.

— О диениңем догры. — Йөне велин ол деррев шол вагтда мәмиши реңкдәки сачыны силкип гойберди. — Ай, нәме болса-да, энтеҗик биз ягты җаханда сапа сүрерис, биз ене бир гезек говы адама эре чыкарыс!

«...Шей дийибем, шол гүлкүнч Петровиче барды. Нәме үчин оңа барып отурыбердикә? Ол шу алчак, якымлылыгы билен хич бир кынчылыксыз мен диен яш йигидиң башыны айлап билерди ахырын, ине шу Юра Пшеничный ялыларың. Гөр онуң яңам Мурка середип отурышыны...»

Скрипка чаларды. Сыргынлы шемал шувлаярды. Динаның гапдалындакы тумбочкаң үстүнде газет ятырды... «Аракхор гастролда»... Кичиҗик фельетон... Динаның калбы гуссалыды, ховсалалыды. Келлә шейле пикирлер гелйәрди: хәзир ол мердана, бетбагт адам ниредекә? Нәме иш эдйәркә? Тәзе бетбагтлык оңа нәхили тәсир этдикә? Хәзир онуң голайында боласың, оңа көмек эдесиң гелйәрди. Динаны бир зат геңиргендирйәрди, хатда горкузярдам; ол-да онуң соңкы вагтларда шол Дюжев хакында шейле көп пикир эдйәнлигиди.

4

Тәзе Дивноярск шәхеринде яшайҗыларың акылыны ене-де бир адаты болмадык вака хайран этди. Оньгурлушыгың автотранспортчыларының гөчме гызыл байдагыны агыр йүк чекиҗи машынларың бәшинҗи автобазасына, шол яп-яңам «капитализмиң галындысы» дийлип атландырып йөрлен база табшырдылар. Гыш айларында бу базада екеҗе авария дагам болмады. «Айың довамында тыгшытланан янгыч билен ики гүн янгыч алмаздан ишлемек» диен шыгар астындакы ярышам хут шу ерде дөрәп, соңра бүтин гурлушыгың шоферлары тарапындан алнып гөтерилипди.

— Огланлар, биз бу байдагы өз базамыза автоген билен кебширләрис. Инди муны бизиң элимизден хич ким алып билмез! — дийип, коллективиң адындан байдагы кабул этмек табшырылан мыртлак механик Тихон ага йүк машынының үстүнде гыгырярды.— Муны бизден элимиз задымыз билен гопарып алаймасалар алмазлар...

Эмма бу вака беян эдилен «Огни тайги» газети хениз окыжыларына етмэнкэ, ирден энтек парткомың гапысы ачылманка, онуң гапдалындакы басганчакда шол байдагы дабара билен кабул эден механик пейда болды.

Капанадзэни парткомың босагасында тапып, ол газетде шейле өвгүси етирилип язылан бэшинжи базаның адамларының дүйн ресторандың кичи залыны сатын аландыкларыны, бегенчлерине шейле улы отурылышык эдип, адатдан дашары ягдая сезевар боландыкларыны, уршуп столы дүңдерендиклерини, ресторандың гуванжы болан вазаны күл эдендиклерини, оларың икисиниң, онда-да ики бригадириң шу гүн газетде суратландырылышына бүс-бүтин меңземейэндиклерини гынанч билен гүррүң берип башлады.

Капанадзе кабинетине задына-да гирмэн, самосвалың кабинасына мүнди ве басым буларың икисем гаражың басдырмасының ашагына сүмүлдилер. Машынларың көпүси ище гидипдилер. Гаражда галан санлыжа адамлар болса, яса гелен ялы йүзлерини саллашып дурдулар. Базаның яңы-якында партияның кандидатлыгына кабул эдилен начальниги нэхилидир бир шайы гахарлы игелэп, ысажың янында дурды.

— Филонлар, битли гүжүклер — дийип, ол дишиниң арасындан сыздырып хүңүрдейэрди.—Сизе дабаралы ягдайда хорматлы гөчме гызыл байдагы дэл-де, бир хапаланан сүбсэни говшурмалы!..

Янына голайлашып гелйэн Капанадзэ гөзи душуп, ол элиндэки гуралыны гойды. Йүзүни ашак салып, яйданжырап дурды. Гарашды. Бирденем өзүниң тегелек йүзүни парторга бакан өврүп, шейле дийип гыгырды:

— Ме, ур, Ладо Ильич, бадың биле ур, рехим этме... Мен шейдилмэге мынасып болдум... Бу адамкэрчилик диен затдан нам-нышан болмадыклара ёлдашлык агшамлыгыны гурамак нэмэ герекди дийсене... Ур, парторг, ур! Хайыш эдйэрин, йүкүм еңлэн ялы болжак!

— Ахов, дост — дийип, Капанадзе янашык ысачда ишлэп дуран слесара айтды. — Бар, медпункта гидип, валерьянка сорап гелсене. Өзем айт, гой гысганман, көпрэк дамдырып берсин... Начальниклериң болмажысы болайшыны гөрйэрмиң.

— Гүлйэрмисиңиз? Сизе гүлкүнчдир — дийип, Петрович агламжыраян сеси билен айтды. — Мениң үчин болса инди өлүлигиң, дирилигиң тапавуды ёк... Аялым маңа педагог Макаренконың системасы боюнча эдибиленини этди... Шо тетелли огры-жүмрүлер үчин ёлдашлык агшамлыгы нэмэңе герекди дийсене... Саңсар! — Ол шей дийип, өз йүзүне патлатды.

— Ханы сениң конторaң ниредe? Бир ерде отуралы, башдан гүррүң берерсиң — диййип, порторг айтды.

Кичиҗик, цехлер билен арасы кесилен, кабинетде Петрович бәшинҗи автобазаның галкыш ве ашак гачыш тарыхыны гынанчлы сеси билен гүррүң берип уграды. Онуң беян эден затлары гысгаҗык шундан ыбаратды: база үчин кәбир халатларда тарыхы болуп галан, программаны белли эдиш чыкышындан соң, Петрович ики саны шофёры бензин огурлыгында тутуп, ишден айыряр. Олар өз ишлерине нәче уссат адамларам болса, йүзүниң угруна ковяр. Бейле рехимсиз темми тәсир галдыряр. Соңра эхли өз адамларыны гөзден гечирип, базадакы җемгыетчилик пикириниң эхли акымларыны мазалы өврениp, ол өз кәрине өкде хем гайдувсыз батыргайларындан үч санысыны сайлап аляр. Шолар отурмалы мөхлетлерини отурып, гаража ише гелйәнлериң эхлисини агызларына аңкардярдылар. Петрович шолары янына чагырып, шейле диййәр.

— Мен сизиң кимдигиңизе белет. Сизиң бу ерде нәме эдип йөрендигиңизи, асла мен гелмәнкәм нәме эденлериңизем билйәрин. Ене бир гезек гайталап айдярын: канун ызына херекет этмейәр. Йөне сиз нәхилидир бир налаҗедейин дәл-де, келлелиҗе огланлар. Сизе совет хәкимиетини агитирләп отурмага мениң вагтым ёк. Ол өз-өзүнденем агтирленип гидер. Мен сизе смена бригадирлигини теклип эдйәрин, болармысыңыз?.. Бригадирлериң алян айлыҗагыны билйәрмисиңиз?.. Сылаг берилмек меселесем эденҗәңизе гөрә болар. Мен-ә шулар ялы эденли огланлар өмри өтйәнчә рулуң башында отурып гечмели дәлмикән диййәрин...

— ...Ладо Ильич мен булары эдил айнада гөрен ялы билип отырын — диййип, Петрович гүррүң берйәрди. — Хош сөзүң булара кәр этҗек гуманасы ёкдур. Буларың эден-этдилигине хөтде гелмек үчин я агыздырыкларыны мазалыҗа тартмалыдыр я-да бурнуның өңүнде йүзлүҗеги шакырдатмалыдыр... Гүлүбериң, гүлүбериң, бизиң базамыза «капитализмиң галындысы» диййип, йөне ерден ат гоянаклар ахырын. Бирнәче адамлар порошокдан эдилен сүйт ялы, хемме ёкумлылыгам ерли-ериндедир велин, йөне аңрың чекип ичип болмаяр. Булар болса олардaнам дәл-де, сув гошулмадык зиркедир: оны ичмегә-хә дүйбүнден болмаяр, ичдигиң овурдыңы даглар... Ине мен олара шей диййип айтдым...

Начальнигиң эден теклиби ол үчүсини хайран галдырды. Петрович олары гыссамады. Ол огланлары линия иберди, сменаларыны гутарансоңлар болса, өз янына гелмеклерини сорады. Олар өңкүде-

нем бетер хешерленишип гелдилер: бу бизи ойнап йөрен-э дәлдир-дә, үстүмизден гүлүп-дагы эдип йөренә-хә дәлдир-дә? Бу тәзе начальнигиң нәхили адамдыгыны ким билйәр, онуң угруны-ёлуны нәхили тапмалымышын?.. Отурдылар. Сеслерини-үйнлерини чыкараноклар. Петрович столуң үстүндәки нәхилидир бир кагызлары тертибе салярды. Гыссаймаярды.

— Эгер хэки диениңиз чыныңыз болса... — дийип, бири серәсаплык билен башлады.

— Чын болуп-болман, биз ики элимизи галдырып сес берйәрис!

— Ики элиң билен ишлемели, сес беренде велин, бир элиңи галдырып бермели. Душдүңми? — дийип, Петрович несихат бериҗиликли айтды. — Инди сиз менде бир эйҗеҗик болуп ярышарсыңыз. Ярышың шертлери базаның эхли адамларыныңкы ялы, сизиң огланларыңыз үчин болса йөрите шерт бар: иберилен ерден башга екеҗе ерик дагы гитмек, екеҗе литр бензини эйләк-бейләк этмек, ише гидиленде, ёл угруна крей этмек болмасын. Болайдыгы, эхли шертлер пуҗа чыкып, дик башашак гайдып, хаҗатхана дүшерсиңиз. Дүшнүклими?..

— А-ай дост — дийип, Ладо гүррүңчиниң сөзүни бөлди. — Социалистик ярыш мейлетин болмалы ахырын. Сен ненең оларың өңүнде шерт гоюп билдиң?

— Мейлетин диениңиз, өзи адам болса башга геп, йөне булар докузы долмадык филонлар ахырын, булары сизиң айдышыңыз ялы эдип ярышдырҗак болмаклык эшегиң гулагына ясын чыкандан энайы дәлдир. Эмма шундан соң шейле бир ярышып башладылар велин хей гояй! Диңе өз огланларына эсеван этмегә бейледе дурсун, хатда өз бири-бирлерине хем гөзегчилик эдип уградылар... Шу ерде бир адатдан дашары ягдай йүзе чыкды. Бири «планы тыгшытлады дийдирҗек болуп бензин сатыш алярмы, башга зат эдйәрми, бир зада-ха эдйәр» дийип гук берди. Мен оңа: «Шерти ядыңдан чыкардыңмы? Хаҗатхана дүшүрерис» дийдим. Онуң болса гахары гелип, шейле дийди: «Хич бир эсассыз төхмет атяр, начальник, сен мениң шейле дәлдигиме шонуң мазалыҗа гөзүни етириң ёгсам мениң өзүм шол шугулың гөзүне гөркезерин», Ладо Ильич буларың гөвнүни тапмалы, оларың намысыны ояндырмалы, калбына аралашдырмалы, шейтсең, бу пеләкетлер гүл ялы огланларам. Йөне хемише хэзир болмалы, хүшгәр болмалы...

— Дүйнкүҗелерини нәхили гөрйәрсиң? — дийип, Капанадзе йылгырмасыны гизләп берк сорады.

— Дүйнкүсини, булар аша ярышыпдырлар, меңңем хүшгәрлигимиң угры болмандыр дийип хасап эдйәрин... Капитализмиң га-

лындысы дийилйән бир дувуртик дәлдир, гысып ичиниң өзенини чыкарып айрыбилмерсиң, оны якып чүрүшдирмек герек... Мен пөвхе, агзымы өвелдип отурыпдырын: биринҗи ерем хов, биринҗи ер... Байдак диййән затларам хол бир чепҗагаза дүртүлен мөҗеҗик дәл. Гел, шулара бир ёлдашлык агшамыны гурап бегендирәейин дийдим-дә. Әхлиси гөвүнҗең достлашдылар, зәхмет хакдыр пул сылаглары инди хас говы дүшди. «Онь» ресторанымызың сутүнсиз залыны сатын алдык. Столуң үстүнде шампанскидир ярамаз минерал сувҗагазларыны сетерлешдирип гоюшдырдык; хемме эдилмели затлары эдишдирдик. Мениң огланларымың өйлененлери аяллары билен, өйленмедиклерем сөйгүлилери билен гелдилер. Сөз сөзлейәрлер, тост гөтерйәрлер. Бири-бирлерини өвйәрлер. Ине мениң хүшгәр болуп билмедик ерим, Ладо Ильич: җубүлерине салып, янлары билен шол от алмышдан алып гелипдирлер. Өзлерем көп гетирипдирлер. Сыясы көрлук эдипдирин-дә...

Петрович башыны гынанч билен яйкады.

— Бу ерде дост, сен сыясы дәл-де, стратегики көрлүк эдипсиң. Тактиканы говы кабул эдипсиң-де, йөне стратегияны... — Капанадзе бияытыяр йылгырып гойберди.

— Нәхак эдйәрсиңиз. Сизиң гүлкиңиз гелйәр, мениң болса агым тутяр.

— Ханы сен шол чакнышык догруда гүррүң берсене.

— Ай чакнышыгыңам гүррүңи бормы! Тәзе парторгымыз Тихон ага сизе ёлда нәче дийсең гуратландырып гүррүң берендир-ле. Чакнышыгы Айвазовскиниң чекмегине мынасып гөрнүш диймегем болҗак... Отурылышык соңланып, инди дагашыбермәге гезек гелипди велин, кимдир бири еринден галып, ёгса ол шейле бир пьянам дәл ялыды, шейле дийди: «Инди болса бизиң арамыздакы ярышың мундан бейләк халал болмагы үчин, бири-биримизиң башымызы айламазлык үчин, урлан карты орта атмалы дәл». Мен болса муңа бегенйәрин: говы геплейәр! Капитализм буларың аңындан еңсесини гөркезип уграды. Эдил шу ерде бир бригадир еринден галып: «Сен муны киме какдырып айдярсың?» дийди. «Саңа какдырып айдярын. Сен бензин сатын алярсың». «Мен сатын алярынмы?» «Сен сатын алярсың». «Ене-де бир гезек гайтала шол сөзүңи!» «Гайталарын: сатын алярсың» «Шейлеми, мен онда огры-да!» дийип бейлекиң тумшугына голчулдатды... «Ах, сен нежисиң бири, ёлдашлык агшамлыгында әдениңи эдип йөрмелидир өйдйәрмиң!» Малч, малч... Бейлекилер нәдйәр, гөр оларың куйсейән затларыны: «Дегме, тутмаң, гой уршуп кейпден чыксынлар» диййәрлер. Гөрсем, урушянларың әллеринде эййәм вылка бар. Йөне, мазалы, шол махаллар бир ачылмадык шампан чүйшеси әлиме илэйди. Дыкы-

сыны айырдым-да янгынчыларың ичегелеринден пүркүши ялы эдип, оларың тумшукларына тутубердим. Хер зат болса көмек этди, сакландылар... Йөне эййәм сакланың нәме пейдасы бар? Вазаны дөвдүлерми? Дөвдүлер. Гүррүң болундымы? Болуиды. Бири-бирлериниң тумшугына елмешдилерми? Елмешдилер... Ана онсоң биз инди гызыл байдаклы база дәл-де, капитализмиң нежис галындысы.

Капанадзе толгунян адама середйәрди ве онуң жибринмесине ончаклы бир гулак габардып дурман: «Дурмушың ёлундан яп-яңам жалайрагада шадыянлык билен юмак болуп тогарланып барян адам инди бу ерде озүниң хич бир гүнәси болмадык бир вака үчин жаныгып отурышыны дийсене» дийип пикир эдйәрди. Бир вагт, санлыжа гүнлүкде партия гурамасының секретары эдилип сайланан, муртлак механик янына гелип, автобазаның начальнигиниң коллективи тербиелемек үчин ёк усулларыуланяндыгыны айдып, арз эденде, Капанадзе оңа «Педагогик поэманы» окамагы маслахат берипди. Өзем оюнлыга салан болуп айдыпды. Ине саңа герек болса нетиже: начальнигиң өзем бүс-бүтин башга адам болупдыр. Адам асыл гөзүң алында үйтгәберер экен.

Өзүниң гынанчлы гүррүңини тамамлап, Петрович улудан бир демини алды.

— ССКП-ниң членлигине кандидат адам хөкмүнде, бу болуп гечен вака үчин мен өзүми кәйинч берилмәге мынасып хасап эдйәрин. Йөне, Ладо Ильич, партиядан бир чыкараймавериң. Маңа шу гүн аялым: «Чыкарайдыклары сенден айрылып гидерин. Чилим галындысы билеи яшашып йөрмеги гөзүм-гашым чекип дурандыр-ов мең!» дийип гөс-гони айтды. Мең оным түйс бир оз-өзүнден мөвч алып дуран дәли, гитсе, ызына серетмән өтәйдер.

Петровичиң тегелек йүзүниң кути додаклары гышарды, онуң габаклары пөкгеришип дуран гөзлериниң бирҗик-де ынжалыгы ёкды. Языклы коммунистден хасап сорамага гелен Ладо Капанадзе гайтам оны көшешдирмели болды. Ол хошлашжак боланда, шейле дийди:

— Аялыңыза салам айдың. Сагкенарда оны гөреслери гелйәндиклеринем айт, дост.

Петровичиң йүзи ачылды.

— Саг болуң... Йөне ол шол Сагкенарда ахырын. Кранда ишлейәр, котлована бетон алып берйәр. Сизиң хабарыңыз ёкмы ондан?

— Кранчы болуп ишлейәрми? — дийип, Капанадзе геңиргенди. Себәби помаданы болелин чалынян, жайты бурун гыза парторг беледи, онуң йүзүниң тутуграк гараягызлыгы, пөкги додаклары, гоңрас гөзлериниң сүрүнжең назары, гызылымтыл реңк сачы ядына говы дүшйәрди. Бир сапар квартира меселеси догруда кабине-

тине гелип гох турзанам хакыдасындады. Онуң: «Челекдәки хыярларың ягдаям бизиңкә гөрә бөвшеңрәк. Шоларың бири-бириңден аралыгында-да дузлы сув бошлугы бар. Инди нәме шол хыярларың ягдайына хем бизиң гөзүмиз гидип йөрмелими? Коммунизмиң гурлушыгам дийҗекдирлер!» дийип, гыгырян шаңңы сеси эхли десиклере сүмүлйәрди. Оны клуб танс эдишлигинде я-да хайсыдыр бир кафедәки столҗугың еңсесинде гөз өңүне гетирмек аңсатды, йөне велин гурлушыгың булам-буҗар, аҗым-үҗүмликлериниң депесинде селеңләп дуран краның, диварлары айнадан эдилен, кичиҗик бутгаҗыгында отурмак оңа дүйбүнден гелишҗек зат дәлди.— Кранчылык иң бир чылшырымлы кәр ахырын!

— Сиз оны говы танамаярсыңыз, Ладо Ильич, онуң хөтде гелмеҗек зады болмаз. Айылганч укыплыдыр, эдейин диен, задыны эдер. Оларың шол ерде боцманчылыкдан гелен бир десятниклери бар, агзы хапалыга гезек геленде, шоңа тай гелип билҗек ёк. Ничик дил ачып уградыгы, эхли эпишгелериң айналары дагысам гызарар гидерди. Мениң аялым шоны нәдйәр? Краныны шоңа бакан өврүп, депесинден ики тонна доңдурылан бетоны асып гойяр-да, ёкарсындан: «Гелинлериң янында инди сөгүнәйсең, депәңден шуны гойбәрин!» дийип гыгыряр. Шондан соң огланлар шол боцманың дегнасына дегмек дегдилер-ов, хей гояй. Десятник онсоң нәдендир өйдйәрсиңиз? Лак боляр. Дүрли ышаратлар билен нәме дийсе диййәр велин, йөне агзыны ачмага горкяр. — Петровичиң аялы барада берйән гүррүңиниң эхеңинде гынанҗам, гуванҗам, сөйгем яңланярды.

— Боля, генацвалы, өз башкомандующиңе айт, хәли-хәзир-ә биз сениң партия карточкаңа хич зат этмекчи дәл. Мең огулҗыгым Гриша чагалар багындан шунуң ялы бир санавач өвренип гелипдир: биринҗи гезекде гечилйәр, икинҗи гезекде доны бичилйәр. Дүшдүңми? Ол яңкы сең интеллигентлериң айдышлары ялы болсун, бу гезек сени аклаярыс, байдагам хәзирликче сизе галдырарыс. Йөне велин дагы-дувара...

— Ладо Ильич, буларың нурбатларыны шейле бир товларын!..

Көне флот эндиги боюнча, мисли буйрук бермекчи болян ялы эдип, парторг еринден галды. Петровичем шол бада еринден галып, хатда эллеринем гапдалларына гысды.

— Шунуң ялы ваканың иң соңкы гезек болшы болсун, гайдып шу ерден капитализм диен задың ысы гелмесин.

— Ерине етирилер!...

Капанадзе өзүне гарашып дуран самосвалың бейик кабинасына чыкып, бу чакган адамың базаның абрайыны дикелтмек үчин элиңден геленини, хатда элинден гелйәнденем артыграк этҗекдигине

шүбхеленемейәрди. «Адамлар өсйәрлер, үйтгейәрлер... Бүтин юртда шейле... Йыллары шейле...» Капанадзе бирмахаллар шейдип, гөшун гуллугына тәзе алынян йөнекей, вагт-вагт габат гелйән гөдек йигитлериң берк тертип-дүзгүне эерйән, эдепли матрослар болуп етишишлерине эсеван этмеги говы гөрйәрди. Юрдуң эхли күнжеклеринден көп санлы адамларың гелип дуран, бу тайга гурлушыгында ол процес өрән жошгунлы хем чылшырымлы ягдайда барярды, өзүниң сансыз көпгөрнүшлилиги билен тапавутланярды... Гожа аңсат: бу гурлушык онуң үчин терҗиме халың бир сахыпасы ялы зат. Мәхелләниң дүрли-дүрлүлигине онуң гөхи гелйәр, ол онуң ичинде өзүни, балыгың өзүни сувда дуйшы ялы дуйяр. Хатда Капанадзә бу терҗиме халлардакы, хәсиетлердәки, ыкбаллардакы месе-мәлим болуп дуран гаршылыклары бир аякдан сүрүп гойбермек Гожа кем ярамаян ялыды. Гурлушыкчылары хениз чиг, диен этмеҗек боляң материалдан ясаныны говы гөрйән ялыды. Ынха муңа, Капанадзә болса, флотдан соң, онуң шейле эндик болан дурмушы билен, дийсең агыр дүшйәр-дә!..

Йөне велин Капанадзәниң бу гүнки гүнден гөвни өрән хошды. Ол самосвалың кабинасының гаты отургыҗында силкеленип отурышына пикир эдйәрди: «Нәче адам, нәче везипе! Өзлерем дүрли-дүрли. Шу везипелериң эхлисиниң хөтдесинденем, Ладо Ильич, сен гелмели». Ынха иң кын чылшырымлысының бирем Дюжев. Шонуң этмиши. Пьянкешлигиң гаршысына эхли халк гөреши баряр. Шол кичиҗик фельетон, яш инженерлериң гахарлы хаты... Ол хаты парткома гетирен Юрий Пшеничный гахарындан яңа сандыраярды. Ол шейдип гахарланып хак эдйәр. Башга бир тарапда болса, сындырылан ыкбал, адамың дурмушдакы өңки дереҗесине етмек үчин иң соңкы мүмкинчилиги. Дюжев берк партия чәресиниң гөрүлмегине мынасып. Йөне ислән чәрәң оны ене-де, гутарныклы сандан чыкарып отурыбермегем мүмкин. Гөрмедик-билмедикснрән болмалымы? Җемгыетчилиге гаршы гитмелими? Метбугатың дуйдурышына первайсызлык этмелими? Пароходыңың бөврүни өз эхли душманларың одуна маяч эдип гоймалымы?

Капанадзе хәзир еңиллешдирилен типли фильмлериң партия ишгәрлерини, эхли затлары өңүнден билип, фильмиң соңкы бөлүминде: азашаны ёла салмак, айрылышҗак болуп дуран әр-аяллары ярашдырмак, рационализатор теклиби бюрократың пенҗесинден какып алмак үчин эденли гадам уруп экрана чыкян адамлары эрбет гөрйәрди.

Капанадзе парткома өврүлип гелип, шол «Москва» мыхманханасының нобатчы администраторының бейлекилер билен бирликде Дюжевиң элине говшуран телеграммасыны язды.

5

Дынч алыш гүнүди, йөне велин Валя энтек әлем ягтылманка оянды. Илкагшамдан ягланып, кроватың башуҗунда гойлан лыжадан гараягын якымлы ысы гелйәрди. Оны хут шол Москваны, мекдеп ёлдашларыны, Серебряный бора я-да оңа гысгардылып айдылышына гөрә «Серебчиге» эдилйән лижалы йөришлери, асла гызың шол ердәки эхли эй гөрйән, йәне велин айрылышып гайтмалы болан затларыны хакыдасына гетирйән ыс оярыпды, инди болса оны укламага гоймаярды. Ай болды-ла, бу гүн агшам пеҗе нобатчы болан ялта Викадыр-ов... Илкагшамдан Макароныч оңа дерек одун гетирди, йөне велин чадырың ичинден буз өвүсйәрди. Нобатчышың өзи эхли йылы затларыны үстүне атып, уклап ятырды. Онуң алян деми агзындан бурум-бурум бут болуп чыкярды.

Валя кроватындан хасыр-хусур дүшүп, гапдалында ятан Дина Васильевнаның ёрганыны дүзедишдирди. Бираз йылнып, бирентек гимнастики машклар этди. Аякгапсыз затсыз пеҗиң янына ылгап барып, деррев оны отлады ве ёрганының ашагына сүмлүп, чалнан яг зерарлы ялдырап дуран лыжаның үстүни мылайым сыпалады. Бу лыжаны йүң җорап билен бирликде, гышына Сибирде лыжасыз бир әдимем этләп болмаз дийип пикир эден какасы Тәзе йыл байрамына габатлап, совгат иберипди. Совгат түйс айны вагтында гелипди. Инди эгер бош агшамлары болайса, Валя Гөк шәхерҗигиң төверегине лыжалы гезим эдйәрди ве онуң лыжа билен дебсик эден айлавлы ёлларында я хөкман Игорь Капустин пейда боларды, я-да Юра Пшеничный.

Шу гүн үч болуп узак ере: Ясная дерясының боюна Ново-Кряжево гезеленч этмеклик, Василисалара мыхманчылыга бармаклык маслахат эдилипди. Ине шонуң үчинем илкагшамдан яг чалнып гойлан лыжа гызы укламага гоймаярды. Москвадакы хемише шагалаңы етик квартиралары, чаласын эҗеси, өз пикирлерине гүмра какасы, бири-бирлерине шейле меңзеш экиз доганҗыклары. «Булар нәме бу гүн мениң бейле ядыма дүшди дурды-ла? Я-да мениң бу ердәки яшайшым гызыксыз яшайышмы? Хонха хорматлы Виканың мениң везипәме гөзи гидип нәдерини биленок: тапылгысыз ермишин... Виканың, әлбетде, шондан башга арзув эдип билҗек задам ёк-да. Гөҗаның гапысыны саклап отурмаданам бир дереҗе боларды! Ынха, Юрий Пшеничныңкы дереҗе. Йигрими дөрт яшы бар, эййәм Петиниң саг голы болуп отыр. Я-да Игоры алып гөр. Ине шу вагтың ичинде нәхили кәрлери өвренди: бульдозерчи, ергазыҗыларың десятниги, хәзир болса гурлушыгың комсомол гурамачысы!.. Икисем нәхили говы йигитлер! Пшеничныңкы, әлбетде,

гөрнүкли, онуң ганаты бар, Игорь болса ерден йөрейәр. Игорың узынлыҗа гүни бөлеклере бөлүнип гойлан: планча нол-нолда оны этмели, планча нол-нолда муны этмели. Йөне оңа дерек шейле көп комсомол ишлериниң арасындан сыпынып окамага, спорт билен мешгул болмага хем вагт тапяр... Ек, олам, элбетде, говы. Йөне бираз тутуграк. Вах, йөне, оңа Пшеничның ганатыны отурдайсадың!» Валя гүлүмсиреди: эдил Гоголың: «Никанор Ивановичиң додакларыны Иван Кузьмичиң бурнуның янына отурдайсаң...» дийши ялы-да. Игорь, элбетде, Конгода империалистлериң чылшырымлы хилелери хакда, лаос принцлериниң өзара оңушмаяндыкларының себәби хакда гүррүң бермели болса, өрән гызыклы эдип айдып билер. Хайсыдыр бир мөхүм докладың иң гызыклы ерини тапмалы болса тапар ве өкделик билен онуң мазмунынам гүррүң берер. Йөне оңа дерек яңы Пшеничный Назым Хикмедиң гошгусыны нәхили аҗайып эдип окады! Ол оканда дийсең оңат болубам яңланяр.

Сен от болуп янмасаң,
Биз от болуп янмасак,
Мен от болуп янмасам,
Түм-гафлаты ким бөвсер.

Чадыры кем-кемден йылыдып, гызып уграң пеҗиң янына гелип, Валя: «*Эгер шу гүн Пшеничный өңүрти гелэйсе, онда гезеленҗимиз өрән шовуна болар, эгер Игорь өңүрти гелэйсе, онда ончаклы болмаз*» дийип, ырым эдипди.

Оларың икисем биле гелдилер. Пшеничный өрме сопбаҗының астындан чогуп чыкып дуран сары сачының гыравыны йылдырадып җая гирди, Игорь болса, Валяның дирэп гоян лыжасыны сынламак үчин чадырың коридорҗыгында сакланды. Гыз хер ничигем болса, Пшеничный өңүрти гелди диен нетиҗә гелип бегенди.

Догруданам, бу гүн гаты говы болҗакды. Гүн чыкып дурды, лыжаның астындакы гүтүрдейән гар йылдыраярды. Совукды. Йөне велин юрдуң гүнорта ерлеринде бирейийәм чыкан язың бу йүзи бозулмадык тайга горка-горка, диңе дараклыгына баса-баса аралашяндыгы гар үйшмеклериниң шемал ялап гиден гапдалларыны басыран, юкаҗык айна ялы бузҗагазданам, агачларың гапдалында ятан гөгүмтил көлегелерденем, хатда дүйбүнден шемал ёк еринден сосналарың бирсыхлы шыгырдашып дурушларынданам аңдырярды.

Вадалашылышына гөрә, йигитлер гезекли-гезегине өңден ёл салшып гитмелидилер, Валя болса компас билен гидийән угра эсеван болмалыды. Буларың үчүсем спортчуларыңкы ялы еңилҗек

гейнүвлиди, йөне бири-бирлери билен бәслешип гиденсоңлар, илки-бада яңакларыдыр алкымларының ашагыны ялап барян аязам дер-рев ызда галыпды. Лыжачылара ыссы болуп уградьі. Валяның бе-реткасының ашагындан чыкып дуран товлам-товлам сачыны, гаш-ларыны, әйнегиниң тутайыны булдурап дуран гырав өртди. Гыз ортача чалтлык билен гидип барярды, йөне онуң өз гөвнүне велин учуп барян ялыды. Гөвнүне болмаса, ол өзүни хич вагт шунуң ялы говы ягдайда дуймадык ялыды. Өзүниң ёвузлыгы билен муны хе-низе ченли горкузып гелйән тайга, гүнүң шейле нуруны сачян ча-гында өзүниң яшырын аҗайып гөзелликлериниң үстүни ачярды. Барҗак ерлеринде болса Василиса билен душушмалы, белки, ава зада-да гидерлер я бузуң астындан балык тутарлар. Иң болманын-да сүйҗи сибирь бөрегинден-ә хезил эдинерлер-дә, бойдашы биши-рип хеззет этмеги вада эдипди ахырын.

Әхли затлар мисли диллешен ялы болшуп, гызы бегендирйәр-дилер. Агачларың үстүндәки үйшмек гарлар хич зат ёк еринден хо-вада йылдырдавук ыз галдырып ашак гайдярдылар. Ёлкаларың го-залары гызарып гөрүнйән шахаларының арасында әйҗеҗик чалҗа белкаҗыклар хысырданярдылар. Шахаларың гүндогар тарапын-дан узын-узын уҗы йити бузлар салланышып дурдулар. Олар хер хили реңкде йылпылдашярдылар. Мисли гар түммегинден дө-рәен ялы ак товшан арт аякларының үстүне галып, бираз дикелип дурды-да, лыжачылара ёл берип, ховлукман, бөкүп-бөкүп гачып гитди.

— Вах, шу махал бир түпең болсады, мен оны бир окда түвдирдим — дийип, Пшеничный сесленди ве ахмырлы сеси би-лен түпең сесини эден болуп, онуң ызындан гыгырды: — Түв, түв!

— Яңкы эне товшан... Олары бу вагт атмак болмаяр — дийип, Игорь пайхаслылык билен айтды ве сөзүни довам этдирип, шейле дийди: — Март айында дүнйә инйән товшанҗыклар хич зада мә-тәчсиз ягдайда догярлар, оларың хер бириниң ичинде гоюҗа яг боляр. Оны энелери дүнйә индеренлеринде, олара ёл үчин гуры азык дийип берйәрлер-де, йыртыҗылары үстлеринден гетирәймез-лик үчин деррев галдырып гидйәрлер. Эне товшанларың хайсы га-бат гелсе сакланып, олары нахарлап гидер.

«Мисли Бремден окаян ялы эдип гүррүң берйәр — дийип, Валя ичини геплетди. — Якымлы, говы, хемме зады билйәр. Йөне нәме үчин ол бейле, ченденаша салыхатлымы, нәмеми? «Гар түммеҗиги-ниң аңырсында гизленип дуран эне товшана ене гөзи дүшүп, Валя-да гыгырды.

— Түв, түв!

Эне товшан җогап ериңе мүңкүрлик билен гулагыны гымылдадып гойберенде, гыз шейле бир гүлди велин, соңундан әйнегини айрып, гөзлерини сүпүрмели болды. «Бай, хезилдигини! Бу Сибир тебигатының тәсин гөзеллигини — дийип, гыз толгунма билен ойланярды. — Онсоңам мениң, хайсыдыр бир Кривоколенный көчеҗигинде өнүп-өсен, йөнекей, Москвалы гызың бу ерде электрик ышыкларыны якмак үчин илкинҗи болуп геленлериң арасында болмагымың есердигини дийсене...»

— Бә-әй, бу ит ызларыны гөрсеңизләң! Әхтимал, тилкиң ызындан кован болсалар герек — дийип, Пшеничный сакланып ве токайың өңүни кесип гечен көп санлы ызлары таягы билен гөркезип айтды.

— Бу мөҗек ызлары — дийип, Игорь эглип, токайлыҗакда йитип гидйән ызлара середишдирип айтды.

— О нәхили мөҗегиң ызы болярмышын? — дийип, Пшеничный гүлүмсиреди. — Мөҗеклериң сүри болуп йөрени гөрлүп-эшидилен затмы? Муңа итлериң ковгы ызлары диерлер. Мен бир сапар, бир улы адам билен Завидов заповеднигине тилки авламага гитдим. Ине эдил шунуң ялы эдип, итлер тилкиниң ызындан ковуп гитдилер. Бай гызыклы боляр-ов. Классыкларың итли авы тарыпламаны говы гөрмелери йөне ерден дәл ахырын.

— Ек, бу мөҗеклериң ызы — дийип, Игорь бир диенини тутды. — Язда олар сүри болуп гезйәрлер. Мен авам эдип гөремок, мөҗегем диңе зоопаркда гөрдүм, йөне бу барада китапларда нәче дийсең язярлар ахырын.

— Китапларда — дийип, Валя гүлүмсиреди. — Сен хас көп окаярсың-да. — Соңра ол; — Огланлар, етиң ызымдан! — дийип, гыгырды ве гырымсы агачлары эгишдирип, япгытдан бар гүйҗи билен ашак эңилди-де, дуршуна ак гарың йылпылдавук тозаны болуп дуран айлавда гөзден гайып болуп гитди.

Гүнорта болуберенде, булар ядап, аҗыгып, бир шоссе ёла чыкдылар. Автомашынларың текеридир трактор зынҗырының ызлары булары басым деряның боюндакы аланда селеңләп гөрүнйән, улы оба, хениз бу яшлара гөрмек миессер болмадык, шәхер билен оба гарышан ялы үйтгешик гең оба алып барды. Гиң көчелериң угрундакы өйҗагазлар гөнүҗе-гөнүҗе хатар эдилип салныпдыр. Олар урушдан соң шәхер гыраларындакы посёлокларда пейда болан, гурнама фин өйҗагазларына чалым эдйәрдилер. Гыралары мисли чызгыч билен чызылан ялы гөни площадың өзүнде болса солуп гиден әлвандан гушагы болан, агач трибуна дурды. Оба ялазы мейданда ерлешйәрди. Тайганың йити реңклеринден соң ол өчүгси реңкде хем эййәм көнелен ялы болуп гөрүнйәрди.

— Василиса велин муны нэхили суратландырярды... — дийип, Валя гөвни гечижилик билен айтды. — «Москваң проекти»... «Өйлер, эдил сергидэки ялы».

— Асла бизиң шол Гөзел Василисамыз гаты хыялбент — дийип, Пшеничный гүлүмсиреди. — Онуң айтмагына гөрә, атасы яңыякында кыркынжы айыны авланмыш, атасының какасы эллини, асла Василисаң өзем айы авламак үчин токайың ичи билен еди чакрыма дага гидийэрмиш... Мен онуң билен жеделлешип дурмадым: оваданжа машгала. Йөне велин өз янымдан: «Вах кейгим, сен кими алдаярсың, Москвада акмак иң бир гыт харыт ахырын...» дийийэрин.

— Алдап нэме этсин ол? Йыртыжы хайвандыр гушларың шу ердэки ялы көп ери хич ерде ёкдур — Игорь Ново-Кряжевоны гызыкланма билен сынлаярды.

— Мунам китапдан окадыңмы? Я газетденми: Сибирь — эгирт улы мүмкинчиликлериң үлкесидир.

— О нэме үчин сени хич хачан алдамадык адама ынанмалы дэлмишин? Онсоңам шоларың топары билен гиден бир комсомол маңа шейдийди: «Бир хепделэп айы этини ийдик. Илмар Сирмайс оны эдил чадырың гапдалжыгындан урды...» Гепиң гысгасы, оларың эхлиеи Василиса хайран галярлар.

— Оваданжа хелейжик, дава эдйэн ёк.

— Бу ерде оваданлыгың нэме дахылы бар? Олар: «Батталыкдыр ел йыкан агачларың арасындан гечмели боланларында, мен диен даяв йигитлерем Василисаның ызына эермейэрлер» дийип гүррүң эдйэр. Ол хакда «Комсомолская правда» газетине язмакчы болярлар.

— Ашык болупдырлар. Боларча барам...

Оба барансоңлар, оларыңкы угруна болман башлады. Башлыгың өйүни аңсатжа тапдылар. Ол көчэ чыкып дуран гоша крыльцолы жай болуп, бейлекилерден бирнеме улурак экен. Йөне велин Василиса өйде ёк экен. Гара эгин-башлы гартаңрак аял Иннокентиниң оглы билен бал ары сакланян ердэки гарры атасыны сорамага гидендигини, Василисаны болса нэхилидир бир гыссаглы иш үчин Дивноярскэ чагырандыкларыны хабар берди. Йөне ол достларының гелжекдигини дуйдурып гиден экен. Ол аял мыхманлары адаты шэхер кухнясына алып барып, столуң башында отуртды. Бир гап билен көпүклери бишип гырасында гуран мелемтил реңк, гойы сүйт гетирди, тэзе бишен тегелек чөрекден кесишдирди, бириниң ичи баллы, ене бириниң ичи кедр хозлы табаклары столуң үстүнде гоюшдырды, соңра гоюшдыран затларыны ене бир гезек гөзден гечирип, лыжачыларың еке өзлерини галдырып чыкып гитди.

Асла булара мүрәхет эдип отурмагың гереги-де болмады. Гоюлан затларың эхлиси ишдәменлик билен ийилйәрди.

Тайярлыксыз затсыз, йөне төтәнден берлен нахардан дойлуберенде, яңкы аял өврүлип гелди. Бираз дашарык сын эдип, эпишгәниң өңүнде дурды-да, соңра мыхманларың янына гелди. Онуң тутук йүзүнде бирхили аладалылык пейда болды.

— Сиз гарашсаңыз кем болмазды. Хава совады, эшиҗеклериңизем яман чыплаң гөрүнйәр. Етибилмерсиңиз, хә диймән сыргын соврулып уграр.

Мыхманларың үчүсем гүлүшди. Йылы спорт келтекчелери дерден яңа шу махалам чыгҗарып дурка, совук булара нәме этсин.

— Биз, еңңе, шейле бир гаты гидерис велин, тайгада томус дүшен ялы болуберер.

— Онуң ялы болса, өзүңиз говы билйәрсиңиз — дийип, ол аял парахат җогап берди. Соңра болса гызыл йүңлүк билен нагышланып өрүлен галың эллик чыкарып, Валя узатды. — Сең ожагаз эллигиңем бир йылысы болармы. Ал гей, йөне соң бизиң Васенкамыза берип гойбермеги ядыңдан чыкарма. Әхтимал, ол гайдышыны сең яныңа дегип гечсе-де гечәер.

— Саг болуң. — Валя мунуң — шол Гоҗа билен Надточиевиң өзи янларындака гүррүңини эденлери — партизанларың токайдакы мазарларыны горап-саклап йөрен сырлы Глафирадыгыны аңды. — Ынха сиз тайга адамсы, сиз бир зады айдып берсеңиз-ле, яңы биз гелйәркәк, көп ит ызларыны гөрдүк. Ким бу ерде ит билен ав эдйәркә?

— Мөҗеклериң ызыдыр ол. Оларың шу махаллар түйс яла гелйән вагтлары, олар шу вагтлар ачдырлар, ярақдырлар. Говусы гарашың дийип айдярын ахырын... Агшамлык бизден Дивноярскә цистерна билен сүйт алып гидйәрлер, ана сизем шол алып гидерди-дә...

Йөне яшлар сүйт чекйән билен гайдып барып, өзлериниң Гөк шәхерҗикдәки эхли дилеварлара улы гүррүң болҗакдыкларыны гөз өңүне гетирип, гарашмадан боюн гачырдылар-да, ызларына бакан ёла дүшдүлер. Догруданам, гүн асмандан эдйән өз пессеҗик айлавындан илерик эңиленсоң, хова месе-мәлим совапды. Саг тарапдан кә гүйҗәп, кә песелип дуран шемал өвүсйәрди. Буларың лыжаларының гарың йүзүнде галдырып гиден өчүгси, йөне мазалы гөзе илип дуран ызларының кә ерлерини шемаллы сыргын эййәм сүпүрилен ялы эдипдир. Йөне, яшлар дынч алып, Дивноярскә иргезинден етерис диен умыт билен бәслешишип барярдылар.

Бир бимеңзешиклигиң үстүнден баранларында, булар эййәм ёлуң үчден бир бөлегини гечипдилер. Валя бейикден ашак инип,

бир чөп топбагының дашындан өврүлип гечен бадына, бирденкә габат өңүнде бир ёкарсы кесилен агач дүйбүниң гарың ичинде сомалып отураныны гөрди. Ол бадыны саклап билмән, гөни шонуң үстүнден барды; айланмага гичди ве бир ерини майыпламазлык үчин, гыз иң соңкы гөз ачып-юмасы салымда аягындан лыжаны сыпдырҗак болды. Ол түвдүрилип гитди-де, барып бир үйшмек гара сүсдүрилди. Хасыр-хусур еринден галып, өзүне хич зат болмандыгына, хатда ончаклы гаты йыкылмандыгына бегенди. Йөне эйнеги нирәдир бир ере дүшүп, төверек, мисли чаларан хем бирхили чаңҗарып дуран ялыды. Пшеничный эйнеги деррев гөзләп тапды. Өз кофтасының якасы билен сүпүрип хем йылыдып, оны гызың җайты бурнуның үстүнде орнашдырды. Гызың үстлерини какышдырды, эллерини аяларының ичине салып, олар тә гызянчалар овкалап йылтдылар. Инди ёла дүшелиң дийшип дуркалар, лыжаң бир тайының, шол төңңәң шахасына догры габат гелен тайының җорта ики бөлүнендиги аян болды.

— Вах, какамың эденҗе совгадыды — дийип, Валя Игорың элине алып дуран бөлегине середишдирип гынанч билен айтды.

— Гынанма онданам говусыны алып берерис — дийип, Пшеничный гөвүнлик берйәрди. — Мен бизиң «Культтоварный» магазинимизде Эстонияда ясалан гаты говусыны гөрдүм.

Игорь лыжаның дөвүгине алада билен середишдирмегини довам эдйәрди. Шу ерде бирденем Валяның хакыдасына өзлериниң тайгададыгы, «Культтоварный» магазинден хич хили харай болмаҗакдыгы, иң голайдакы яшалян ере ченлем гарлы, узак аралыгың ятандыгы, хованың барха совап, елиң гитдигиче гүйҗейәндиги гелди. Шол бада гарың үстүндәки ызлар ядына дүшди. Буларың үчүсем үшәндиклерини, эгинлериндәки дерләп, инди болса доңуп барян келтекчелериниң бүкүлйәндигини, доңан эллериниң ончаклы диен эдип бармаяндыкларыны аңыпдылар.

— Нәхили болса-да гымылдамак герек — дийип, Пшеничный гыссады.

— А мен нәдейин?.. — дийип, Валя лыжасының дөвүгини гөркезип налышлы айтды.

Ягдайың ховплудыгы шол бада хемме кишә аян болды. Кимем болса бири, бейлеки икиси гидип, лыжа я-да көмек алып гелйәнчә, токайың ичинде еке галмалыды.

— А мен нәдерин? — дийип, Валя гайталады ве онуң эйнегиниң астындан ики саны ири яш дамҗасы тогаланды.

Лыжа эдил ортарасындан дөвлүпди. Оны беҗерҗек болуп азара галаның пейдасы ёкды. Яңакларыңы зады ялап барян аязлы-

гына гарамаздан яш йигитлер өз реңк-петлериниң гачяндыкларыны аңярдылар. Өзүниң дурумлылыгы билен йигрими секизинҗи чадыра гөрелде болян Валя бирден аглап уграды.

— Огланлар, гидиң... Ызыңыза гидиң — дийип, ол хамсыгманың арасындан айдярды. — Зыяны ёк, мен шу ерде отурарын; от якарын, улы от. Барың — Ол бу сөзлери айданда, онуң сесинден: «Мени ташлап гитмэң, еке галдырмаң!» диен сөзлер яңланярды.— Мениң өзүм гүнэкәр ахырын, сиз гүн гиҗикмәкә, хэзириң өзүнде ураң. Ери, сиз инди нэмэ гарашярсыңыз? — дийип, онуң агзы хүмүрдейәрди, гөзи,йүзи, йыгрылан кичиҗик дуркы болса, йөне: «Мени токайда ташлап гитмэң, горкудан яңа мең йүрегим ярылып өлерин!» дийип эңрейәрди.

Яш йигитлер бири-бирлериниң йүзүне середишдилер.

— Оңа лыжа бермек герек — дийип, Игорь айтды. — Биҗе атышалы, кимиңки галса-да, шол лыжасыны бермели. Болямы?

— Оның бидерек зат-ла. Оныңдан чыкалга болмаз! — дийип, Пшеничный сесленди. — Лыжа бермекден нетиҗе ёк. Гел шейдели. Сен онуң билен шу ерде галарсың. От якынарсыңыз, йылнарсыңыз. Мен болса хер эдип-хесип эдип, оба етейин-де, лыжа алып гелейин. Мен сизден гаты гидйәрин. Гайгы этмэң, эдил бир сагада галып-галман доланып гелерин...

Валя аглаярды. Яш йигитлер бири-бирлериниң йүзүне середишдилер.

— ...Онда мунуң янында галяң-да, Игорь? Болямы? Сиз ики, мең еке өзүм, оң зыяны ёк, мен горкуп дурамок... Онда шейдәелиңми?

Пшеничный җогаба зада-да гарашып дурман, элиндәки таяклары билен говы бат алды-да, геримли рус эдимлери билен хайдап гитди. Игорь Пшеничныының йити реңк свитериниң майда соснаҗыкларың арасында галгайшына, соңра болса бүс-бүтин йитип гидишине гахарлы сын эдип дурды.

«От якмалымы? Вах, йөне ол отлучөпем өзи билен алып гитди ахырын. Гарашмагам бир сагатдан доңмак, ики сагатдан, бәш сагатдан, ай гараз доңмак-да — диен пикирлер Игорың келлесине гелип гечйәрди. — Акмага серет, өзүң-э тайга гайдярсың, оңсоңам отлучөп алаңок... Ек, хич киме, хич зада гарашман гитмек герек, нэхилем болса гитмели, энтек ине шу ерде, шу депәниң үстүнде...— Игорь гөзүниң өңүнде пейда болан элхенч гөрнүши ковды. — ...Өзем ыза, оба тарап гитмек герек: йөне лыжасыз оба етип болмаз... Ела чыкмалы... Ниреде-дир гүнортаракда колхозың Дивноярскә сүйт чекйән ёлы болмалы».

Шейле карара гелип, Игорь деррев аягындан лыжасыны сыпырды, йөне Валя онуң эдйән хыялыны аңып, гарачыны билен башыны яйкады. Ол гаршы чыкып, ыза сүйшди ве тас йыкылыпды.

— Игорь, эзизим, өмрем этмерин... Мең оны дөвен өзүм ахырын, онсоң оны этмерин...

— Хич хили геп-гүррүң болмалы дэл! — дийип, Игорь гөдекси айтды. Сен-мен ёк, онуң аягыны лыжаң үстүнде гоюп, токаларыны илдирди.

— Ек диййән ахырын! — дийип, Игора горкы хем миннетдарлык билен середйән гыз хас хөтҗетлигине тутуп гыгырды.

— Сен нэме ене бир сагатдан ики саны саң-гаты болуп отуран мейдиң болмагыны ислейэрмиң? Шол герекми саңа? — дийип, ол гахарлы гыгырды. — Өйүңизе барып мөңңирсиң, бу вагт угра деррев. Эшидйэрмиң!

Гыз бирден разы болды-да, лыжа атланып, гөркезилен тарапа бакан херекет эдип уграды. Игором онуң ызына дүшди. Шейдишип, олар ёлы довам этдирдилер: гыз гары лыжасы билен демрикдирип, ёл салып барярды, оглан болса аягыны гарың ичинден кынлык билен согруп алып, онуң ызыны сыпдырман барярды. Ол шемал сырып алып гиден ялазы ерлерде ылгап диен ялы чалт гидйэрди. Йөне ялазы мейданҗык гутарайдыгы ене өңки гара басян ялы элхенч ягдая учраярсың, укуда гара басанда-да, сен гачянсың, нэмедир бир айылганч зат сең ызыңдан ковяндыр, ол етип гелйэндир, сен етдирмеҗек болянсың, шонда аякларың дагы эдил елимленен ялыдыр, асыл ерден чекип алып билмерсиң... Бузлы шемал гүйҗейэрди, йөне велин Игорың йүзүнден дер сырыгярды, икисиниңем келтекчеси, совук гүнлерде бузуң дешигинден сувуң бугарышы ялы, бугарып дурды. Ниредедир бир ерде Валя сакланып, аягындан айгытлылык билен лыжаны сыпырды. Халысы чыкан Игорь онуң билен давалашып дурмады. Олар ерлерини чалышдылар. Бу ягдай үчин герек болан аз вагтың ичинде аңзак ене буларың чыглы геймлерини доңдурып, олар эгинде товушгынсыз болуп врадылар.

Инди булар хаял херекет эдйэрдилер. Соңра Валя өзүни гарың үстүне гойберип, гөзлерини ертди. Эйнегиң астындан чыкып, шарфың үстүне дүшен яшҗагазлар шол бада җөвенеге өврүлдилер.

— Гутардым. Мен мундан бейлэк гитҗек дэл. Шу ерде хелэк болаңда нэме, бир километр бейледе? — дийип, ол чалаҗа айтды. — Маңа азар берме. Игорь, хайыш эдйэрин. — Шей дийип, Валя аглап уграды.

Оларың эшиклери шемала чалт доңярды.

— Тур ериңден! Деррев гал! — дийип, Игорь газап билен гыгырды. — Тур, ал какмышың бири! — Ол бу сөзлери бир вагт

суворов училищесиндәки курс тербиечисиниң команда бериш әхеңинде айтды. — Дак аягыңа лыжаны! Деррев!

Гыз мисли ука батып барян ялы болуп боюн әгди, йөне эййәм онуң бармаклары гымылдамаярды, лыжаның токасыны илдирип билмейәрди. Игорь лыжаны онуң аягына беркидип, ерден әсли гар алып, оны гызың эллерине сүртүшдирмәге дурды, соңра нагышлы эллигиң ичине демини гойберип, онуң эллерине гейдирди. Ёлдашының җансыз ялы болуп әҗизлемеги Игорда газаплы гайрат дөретди.

— Йөре, ханы!.. аякларыңы гымылдат ахырын!..

800Градылар. Токай басым гутарды-да, буларың өңүнде яшып барян гүнүң шапагына гызарып гөрүнйән гары сүрчек болуп, эдиллак чалнан ялы ялдырап ятан мейдан яйылып гитди. Бу ачыклык ерде гар адамы гөтерйәрди. Ондан пейдаланып, Игорь шейле бир ылгады велин, Валя таякларына гүйч бермели болды. Инди гыз бүс-бүтин ёлдашының эден-диенине табынды. Ине булар ачыклык мейданың аңырсына чыкып, агшамың гаралып барян иңригиниң ичинден, өчүп барян шапагың хениз депесини ораяны гызыл реңк билен гызардып дуран, телеграф агачларыны гөрдүлер... Валя эхли гүйҗүни тиҗәп, шол агачлара бакан хайдады, соңра болса, гарың ичинден сыпып, гатналып демрикдирилен ёла чыкды-да, лыжаны аягындан сыпырды. Игорь олары ёлуң гырасындакы үйшмек гара дикишдирип гойды. Эллеринден тутушып, икисем ёл билен ылгашып гитдилер...

Булары «Красный пахарь» колхозының Дивноярскиден гелйән йүк машыны йыгнады. Иван Седыхың яшытдашы, соң эшидилип отурылса, асыл шонуң мекдеп ёлдашы болан яш йигит шофёр Валя билен Игорь икисинем кабина дыкып, пеҗини якды-да, машының тизлигини көпелтди. Машын догры он минутдан соң башлыгың бир крыльцосының өңүне барып тогтады. Шол гара әгин-башлы таныш аял гапының агзында пейда болуп, эл фонарҗыгының йити шөхлеси билен буларың халыс доңан йүзлерини ягтылтды.

— Эй гурбаның гидейин ыса пыгамбер! Вах, мен сизе айтдым ахырын... — Нәмәң нәме боландыгына шол бада дүшүнен аялың бар диен зады шол болды. Шондан башга не кәйинди, не сораг берип саклады. Хатда геңиргенип дагам дурман, булары сес-үйнсүз җая бакан итиберип гойберди.

— Ханы үчүнҗиңиз?

— Вей, ол гелмедими бу ерик? — диййшип, буларың икисем бирден сесленди лер.

Гара гейнен аял ене сорагсыз затсыз дүшүнип, ялыгына япышды-да, мыхманлары голланд пеҗиниң янына бака итиберип, өзи

өйден дазлап чыкып гитди. Ана онсоң бар зат өз-өзүнден дүзелиберди. Узынак, хор эгин-башлары ыкҗам, чыпаррагадан бир яш йигит пейда болды. Ол нәхили-нәхили боландыгыны бир-ики агызда сорашдырды. Оңа деңич эййәм гапының агзындан адамларың говуры эшидилип уграды, лыжалар шакырдашды, гар хүтүрдеди. Аз салымдан соң болса йүк машын үстүни лыжалы, пануслы адамлардан долдурып, соврулян гар тозаныны панусың ышыгы билен бөвсүп ёлдан дазлап барярды. Бу затларың хеммеси соң Валяның ядына чылшырымлы вакалары болан фильмиң бөлеклери ялы болуп дүшйәрди. Ол кабинада, чыпар адамың гапдалында отырды. Ол адам, мисли тайгада хер гүн адам йитип дуран ялы аркайындьг ве ягдайы җикме-җик сорашдырярды. Айнаң аңырсында гар соврулярды, келледен болса шол бир вагтки чагалыкдан ятда галан айдымҗык чыкмаярды: «Сүйшүп булутлар, үйшүп булутлар, гөрүнмейән ай...»

— Оң отлучөпи зады бери бармыды?

— Бар болса герек. Чилим-э чекйәрди.

— От якманы зады оңарярмыды?

— Билемок. Йөне онуң башармаян зады ёкмука дийийәрин.

Улы говур болуп дүшмек, толгунчлы сеслер, лыжаларың шакырдысы, итлериң үйрйән сеси. Түпеңи эгнинден ашырылан, аягы үстүне сүтүк беркидилен ясы лыжалы, монахиня меңзеш аялың гарың үстүнден эркек адамлар ялы тайып барышы... Пануларың чөп топбакларының арасында гаймалашян ышыклары. «О-хо-хо-хов!» дийлип гыгырылян сеслер. Мөҗеклериң тукат, гамландырыҗы увламасы... Боюнларының түйлерини хүжжердишип, дишлерини сыртардышып, нирәдир бир түмлүгиң ичине сүмлүп гиден итлериң җабҗынып үйрүшлери... Айың асманда ягтылян бөлеҗиги... Гар сыргынының ичинден бирден гаралып пейда болян агачлар... Эсли вагт геченсоң кимдир бириниң узакдан бегенчли гыгырян сеси эшидилди.

— О-хо-хо-хов, бәрик!..

Лыжа, ортасы гызыл чызыклы таныш лыжа. Олар пессеҗик ёлканың дүйбүне дебсиленип гара сокулыпдыр. Йыртыҗыларың торч болуп ятан ызлары. Панусың ышыгы агаҗың үстүне дырмашяр, ёкаркы шахаларың биринде эгни ала свитерли беден дүйрүлип отырды.

— Ә-хей! Сениң җаның дагың бери бармы?

Сес чыкмады. Гарың шыбырдысының арасындан дишлериң шакырдаян сеси зордан эшидилйәрди.

— Юрша, Ванятка, чыкың агаҗа — дийип, чыпар буйрук бер-

йәр. Йөне агаҗың шахаларындан чакган япышып, эллери билен асыл-асыл болуп, агаҗа онуң өзи дырмашып ыграяр.

Ёкардан гуры гар дөкүлйәр хем шейле сес эшидилйәр.

— Бә-э, өзүни кемер билен даңайыпдыр-ай. Хә-эй, ашакдакылар, кемери кесҗек велин, ашак гайдыбермесин, гачайса, тутавериң.

— Тутарыс.

— Ал...

Валя доңуп галды. Онуң говы гөрйән адамсыны эдил бир зат саллан ялы эдип ашак саллаярлар. Онуң җаны барды йөне не элини-аягыны гымылдадып билйәрди, не-де геплэп билйәрди. Ол диңе дишлерини шакырдадярды.

— Спирт, огланлар, кимде спирт бар?

Спирт хич кимде ёк экен.

— Ханы хайсың яшрак болсаң поссуныңы чыкар, өе поссунсызам ылгап етерсиң — дийип, чыпар буюрды.

Кимдир бир йигит үстки эгин-башыны чыкарып оклады. Поссунчаны Пшеничнә гейдирйәрлер. Гара гейнен аял яглыгыны сыпырып, онуң аягына долаяр. Пшеничныны бир үйшмек летдә дөндердилер. Ела барянча оны элде гөтерип гитдилер. Машында Валя ене шол чыпарың янында отурды. Инди бирнеме онуң дили ачылып ыграпды.

— Иңңән көп саг болуң! Багышлаң, сизиң адыңыза ким диййәрлер?

— Тольша диййәрлер, шу ерде шей дийип тутярлар-да... Анатолий Субботин.

— Василисаны алҗак болян йигитми?

Субботин йылгырып гойберип, өзи совал берйәр.

— Сиз, нәме, оны танаярмыдыңыз?

— Ёгсам нәме. Биз шонуң янына мыхманчылыга гелипдик-дә, йөне гөрүп билмедик...

— Васенка геологик топар билен гитди...-Сиз оны эшитмәнмидиңиз?.. Гитди... Олар шол ерден бир зада-ха тапыпдырлар, ана онсоң оны томса деңич галмага-да гоймадылар... Москва гызыкланяр, гыссаярлар. — Аз салым дымдылар. Субботин нәмедир бир задың пикирине батды. Онуң өз ягдаям говы дәл: Савватей аганың халы агыр. Гүн-гүнден меҗалы гидип баряр, говы гөрйән агтыҗаклары болса янында ёк... Хә-эй, Сергунька, гөни кеселхана баралы.

— Поликлинкамы?

— Боля, поликлиника дийсең, поликлиника бараярыс.

Хениз дерманлардыр деЗинфекцияның ерине сосна шепбигиниң ысы гелип дуран тәзеҗе кеселханада, гапың ниресиндедир аңырсында бир ерде Пшеничныңың эшиклерини чыкарып, ичинде буз

йүзүп йөрен ванна салянчалар, монахиня меңзеш аял коридорда, староверлериңки ялы эдип, ики бармаҗыгы билен җан эдип чокунды. Соңра япык гапының өңүнде, ойланҗаңлы ягдайда дуран Валя билен Игора тарап өврүлип, шейле дийди:

— Мен дуйдурдым ахырын. Этмедиңиз... Тайга дийийэнлери гувдураманы халаян дәлдир. Бизиң үлкәмизде яшамакчы болсаңыз, шоны бек ядыңызда саклаң.

6

Гарры Савватей догруданам гутарып барярды.

Онуң тайганың совугыдыр шемалына бишишен берк бедени кеселе ғайдувсыз гаршылык гөркезйәрди. Йөне гаррының ысгындан дүшендиги гөрнүп дурды, инди онуң гымылды этҗек болмасы хыллаллады. Шейле-де болса бал ары ящиклериң төверегинде болмага дырҗашярды, гышлаян бал ары машгалаларына середишдирйәрди, йер ялы зат берйәрди ве оз нәхилидир бир өңүнден билмек ёргуды боюнча гелҗек томус черемухадыр липаларың гүлләп махалында балы хас көп йыгнаҗак бал арылар үчин рамкалар ясашдырярды. Гарры: «Аҗалдан тачып гутулыбам болмаз, гизленип галыбам» диерди ве ол хакда кән пикир этмезлиге дырҗашарды.

Эмма инди мунда кән ысгын галманды. Сәхелче гүйменсе гара дер басып, көйнеги өл-сув болярды, дызлары диен этмеҗек болярды. Оны үсгүлевүк хеләк эдйәрди, Глафираның отларының инди бирисиниңем оңа непи дегенокды. Ново-Кряжевоның колхоз кеселханасындан өз янына гелйән врачлары ол бал араҗыгы билен хеззетләрди-де, олар билен сыясат догруда гүррүң эдишип, хормат билен ызына атарып гойберерди. Берен дерманларыны болса хапа ташланян габа сепип гойберйәрди: өзүне чыкарылан хөкүми ол бирейийәм врачларың гөзлеринден аңыпды.

Гоҗа айратынам идили ишләп билмейәндигини ёкуш гөрйәрди. Өйде приёмнигиң янында чугутдырып отурмак гам-гуссаңы хасам артдырярды. Инди ол гоюн дерисинден тикилен улы поссуна чоланып, өйүң дүйбүне үйшүрилен гумуң үстүнде эсли вагтлап отурарды. Гечмиши ятларды. Дурмуш барада пикир өврерди. Төверегини галлап алян әлеме томаша эдерди. Эй таңрым-эй, бал ары сакланян ерден чыкман, бир кичиҗик ерҗагазда яшаянам болса, бу ягты җаханың оңа говы болуп гөрнәйшини! Йөне велин онуң шейле гөзеллигини бу яшлыкдан тайга дерясының боюнда өнүп-өсен, балык тутуш ёлларыны чагалыкдан өвренен, эхли токай хайванларының ягдайына белет, ислән ызыңың нәмәңкидигини билйән, токайдан

эшидилен ислән сесиңдир чыбшылдың нәмәниңкидигини аңян адам, хут инди, агыр ёлуң көпүси гечилип, санлыҗа чакырымы галанда, хасам айдың гөрүпди.

Гыш аяк болуп йөркә, гүнүң доғшы дийсене! Совук-чал думан ягтылып униар, гызарар, даргап гидер; ине эййәм токай айтымының гырасы гиден диш-диш хатар болуп, думанлырак гөрнүп уграндыр, соңра тайганың депесинден белент ёлкаларың илкиҗи шөхлелер билен ягтыланан, йити башлары селеңлешип, бирденем әхли затлар гызарып, учгунлашып башларлар, ана шонда токай әхли зат бабатда гөзелдир! Үмсүм, сес-седасыз, якымлы. Бай, шол махалың энайыдыгыны! Гыш гүни Савватейиң гөзүниң өңүнде сансыз гезек догупды, ол болса өз аладалары билен гүмра болуп, асыл оңа дүйбүнден әхмиетем бермән, тайгаң ичинде лыжалы ат салярды, хайванларың шыгырды-чыбшылдысына, гушларың сыкылыгына диң салярды, түйс авың кейпине дүшүп, деряның голларында, сөвүт чыбыкларындан өрүлип ясалан, балык тутавачлары атышдырарды, хайванларың ёдасына гапан гурушдырарды. Я гышына өз сакланылян ерлеринде бал арыларың яңландырян бирсыдыргын гүввүлдисине диң салярды. Я-да нәмедир бир зады ёнярды, ясаярды, кесйәрди. Догуп барян гүне диңе сагада середилиши ялы середйәрди. Бә-әй, ол дийсең аҗайып овадан зат экен!..

Хава, ондан озал нәче гыш гүнлери догды, ол дүнйә инип, оларың нәчесини гөрди, олам, бал ары сакланян ерем, ине, тайганың шу токайларам болмаса, шейдип гүн догар дурар. Төверегиң телим чакырымыны өз ичине алян хайсыдыр бир чуң деңиз пейда болар, ниреде-дир шол ёкарда, шахаларында белкаларың сәхер-сәхерден габыклар билен гүмра болуп йөрен ёлкаларынданам ёкардан, агтыгы Ванятканың өзүне гүррүң берен нәхилидир ганатлы гәмилери йүзерлер. Савватейиң тайга-да, ёлкалара-да, белкаҗыклара-да, бал ары сакланян ере-де хайпы гелйәрди. Йөне велин онуң энтек яшап, эгер шол огланҗык өзүнден тапаймадык болса, ганатлы гәмиде бир гезеҗик йүзүп гөреси, Фёдор Григорьевич Литвиновың бу ерде гурян электростанция, фабрик, завод ялы затларыны нәлер гөреси гелйәрди. Гелсе-де олары гөрмек миессер болмаса герек: бесдир, Савватей, инди дүвүнчеҗигиңи дүвмәге чак болды.

Ганатлы гәмилер! Белки, Ванятка ялан сөзлейәндир? Ол индикилериң яңса алҗак болуп дураны ахырын! Атасы онуң үчин утукданам галан, хич дерде-де ярамаян көне заём облигациясы ялы бир зат ахырын. Йөне велин ол нәме үчин ялан сөзлесин? Булар бир гезек, агтыгы икиси, эмели хемраны гөрдүлер ахырын: гүйз агшамларының биринде ол эдил йылдыз ялыҗак болуп, гыссанмач учуп

гечди-де, токайларың аңырсында гөзден йитип гитди. Ыз яныңдан болса радиода шол йылдызҗыгың ичинде бир ганжык бар, ердэки нэхиледир бир адамларың онуң шол ерде үйрүшини хем йүрегиниң уршуны диңлейэндиклерини айтдылар. Ганжык йылдызҗыкда! Бу саңа сувда шалпылдап йөрен хайсыдыр ыса пыгамбер дэл. Йөне велин Ванятка инди шоңкы ялы эдип, сувда-да гезмек боляр диййэр, гурлушыгың гапдалында огланлар сувда лыжалы гезип йөрлер дийип ынандыряр... Сувдан чакыр ясамагы, элбетде, өвренмэндирлер, йөне агач гырындысындана-ха гүл ялы спирт аляр. Халк арасында шол спирте хем «шахаҗык» дийип ат берйэрлер. Пах, бу Адам диййэнлери өсүп, гөр нирэк барып етди... Вах, бир яшап, онуң инди нэмелер дөредйэндигини бир гөрседиң... Йөне ынха өмрүниң өтүп баряндыгы барадакы пикир келлэ геленде велин гаррыны гусса басярды, гөзлери яшдан долярды, бокурдагыңы богуп барян гаты үсгүлевүк тутуп уграярды.

— Ери, болды, болды, Савватей! Гечени гайтарып билмерсиң, гелҗекденем гутулып билмерсиң! — дийип, өз-өзүне сесли гөвүнлик берйэр.

Ол мейданчадакы нэмекэ? Товшан өйдйэн! Хава, эдил өзи, товшан-ла! Дерисиниң акҗадыгыны, йөне гар онданам ак. Бай, тайганың шу җанаварының дуйгурдыгыны. Билдир ол шейдип гөзе-баша дүшер йөрермиди? Гүндизиң гүнем болса, ол бал ары сакланян ериң хол бир чакырым бейлесинден өврүлип гечерди. Хэзир болса гөр эдил мыхманчылыга гелйэн ялы дыкылҗырап гелйэр.

— Түв, түв — эдип, гарры түпең атан ялы эдип гыгыряр.

Онуң аягының гапдалында ятан хем авчылык гөчгүни билен сандыраян Рекс хасырдап ериндеп галып окдурыляр, йөне велин гар галың, итиң-э аягы чүмүп ятыр. Товшан болса бирнэче гезек чакган бөкүп, чөн-чалама уруп гидйэр. Өврүлип гелен көпек, гымылдысыз эесине кине билен середйэр: сен нэме бейдйэрсиң? Соңра, өңки еринде тумшугыны пенҗесиниң үстүнде гоюп гүйлүнйэр. Онуң гөзлери гам-гуссадан долы.

— Догры эдйэң, гардаш, ай шол товшан җэхеннеме гитсин, гой, яшасын—дийип, Савватей айдяр—.Йөне, Рекс, сенем хагшан уграпсың, гарраярсың. Гызылҗа түй чыкарыпсың. Ха-ай, икимиз төвхүлдедип болдук өйдйэн, төвхүлдедип...

Өлмек дийилйэн зат бир гең зат. Адам яшаяр, ягты җаханда хысырданяр, бирини сөййэр, кимедир бирине кэйинйэр, нэмедир бир затларың үнҗүсини эдйэр, шейдип-шейдип, бирденем патыларяр отурыберйэр. Өлйэ, шонуң биленем гутаряр. Йөне ынха Глафираңа-ха хер зат болса «о дүнйэси» бар. Барар ялы ери бар. Ай, йө-

не, онуң худайыны «о дүнйәси» зады билен ал каксын-ла. Юкаҗык ак лыбаслы гиҗе-гүндиз түйдүк чалан болуп йөрмәң нәме гызыгы бар. Сең бир ав эдибилҗек гуманаң ёк, балык тутуп билҗек гуманаң ёк, бал арыларының төверегинде гүйменип билҗек гуманаң ёк, радио диңлеҗек гуманаң ёк, йөне дут-дут түйдүк чалып, худайы мертебеләп йөрмели-дә. Ай шол худайы өзүниң дини-пини билен ер хопсун-ла. Ине коммунизм башга геп, ол о дүнйә диййәнлери ялы дәл. Адам адама о дүнйәниң рехнетини шу дүнйәде гөркезҗек болуп азара галяр. Ай, нәме, гөркезсе гөркезәерем-дә.

Коммунизм! Савватей онуң нәмедигине шейле бир дүшүнибем бармаярды. Бир махал, онуң хәзир үсти лабырлы мазарда ятан улы оглы шейле дийипди:

— Коммунизм диййәнлери: «Соң тәзе дүнйәмиз гурарыс, аласыз бор дүнйә ээ»... дийип, айдымда айдылышы ялы затдыр.

Ягшы, боля. Өң кемсидиленлер инди максадына етҗек. Йөне адамларың коммунизмде нәхили яшаҗакдыкларыны билесиң гелйәр. Онха радио өйде эртирден агшама ченли гыгырып дур велин шунуң ялы зады бир дүшүндирип айдып берәенок ахырын. Бир топар санлары, җан башына нәмеден нәче процент етйәндигини санашдыряр. Халыс иризйәр... Ине шол затлары өз гөзүң билен гөрседиң, онсоң адамың өлсе-де арманы ёк. Йөне сениң оны гөрҗек умыдың бармы, Савватей! Сен энтек коммунизмә-хә бейледе дурсун, Ново-Кряжевом гөрүп билмерсиң. Ха-а-хай, боля-да!

Соңкы йылларда гарры бир гиден ящиклери өз гарамагына алып, бал арылары билен гүмра болды. Ол түйлеҗик, ишевүр җанаварҗыкларың тайгадан кә балдан йылпылдап, кә-де мисли балаҗыкларың җүбүлерини сары, гызылымтыл я-да гоңур ширеден долдуран ялы болшуп, дешиҗегиң агзындакы тагта бат билен, аграс гелип гонушларына томаша эдип, ящигиң янында энчеме вагтлап ирмән-арман отурып билйәрди. Оларың тербиечилерем, гаравулларам, арассалайҗыларам — хеммесем ишлейәрлер. Бал гетирйәнлерем ковмак герек дәлдир, өз этмели ишлерини айтдырман-дийдирмән эдишип йөрендирлер. Коммунизм догруда гүррүң эдилдиги гаррының гөзүниң өңүне хемише бал ары машгаласы гелйәрди.

Гечен томус дәл-де, ондан өңки томус Савватейи даңданлар Рекс оярды. Ол түйлерини хүжжердип, мисли, килдини айырҗак болян ялы эдип, япык гапа бөкйәрди. Хениз нәмәң нәмедигини аңшырмадык Савватей түпеңине япышаныны дуйман галды. Ол ички эшиклери билен эйвана дазлап чыкып, даңданың үмүш-тамышлыгында бир мәхнет айының бөгүрип, бал ары булудындан гораян-

дыгыны, дөрт аягыны какышдырып, отуң үстүнде тогаланып йөрендигини гөрди. Онуң бүтин эндамы чыр-чыршак болуп, сүтүне ойканярды, чыңсаярды. Оны горкы шейле бир галлап алыпды велин, Рексиң еңсесинден гелип, гершинден агыз саланынам билмән галды. Ол Савватейиң иң соңкы — кыркынҗы айысыды, шонуң билен хем онуң айы авыныңң хасабына нокат гойлупды. Шол эртирден соң гоҗаның гөзүне өзүниң «учуҗы хайванҗыклары» хасам ыссы гөрнүп уграпды. Олам оларың «Красный пахарь» колхозына я-да балчы хөкмүнде өзүне берйән дегерли гирдеҗиси үчин дәл-де, бал арыларың өз өйлерини горап гөркезен эдерменликлери хем агзыбир хүҗүм эдишлери үчинди.

— Ине сениң колхозыңдакыларам шунуң ялы яшасадылар — дийип, Савватей башлык оглуна айдярды. — Ине шу арыларыңкы чын коммунизм. Әхлиси бири үчин җан берйәр, бири әхлиси үчин. Хер кимден укыбына гөрә, хер киме ислегине гөрә.

Эмма велин бу гүррүңи эшидип, Дюжев гаршы чыкды:

— Бизе, Савватей Мокеич, онуң ялы коммунизм герек дәл. Коммунизм диййәнлери диңе бир гарын доклук, коллективлик, зәхмет сөйүҗилик, тертип-дүзгүнлилик дәлдир. Коммунизмде хер бир адам өзүниң бар говулык тарапыны йүзе чыкармалыдыр, гүллемелидир, адамлар дүрли-дүрли болуп, хеммесем өз болушларына гөрә говы болмалыдыр. Бири-бирлерине аякдаш йөремәни гадымы Римлилерем оңарыпдыр. Хайсыдыр бир Швецияда я-да Швейцарияда нәче сыммышласа сыммышлап йөрлер. Коммунизм, Савватей Мокеич, докларың патышалыгы дәл-де, акыллыларың, талантларың патышалыгы, учмах дәл-де, уссахана, адам болса онуң ичиниң уссасы...

— Павел Васильевич гаты келлели адам — дийип, Савватей дашындан сесли айтды. — Шонда: «Бал арылары говы ишлейәрлер йөне оларда шахсыет культы диен ялы бир зат бар, ол болса коммунизме дүйбүнден лайык гелйән зат дәл, биз эййәм оны сынап гөрдүк, билйәрис...» дийип, ол гаты хак айтды.

Гаррының пикир йүплүги узалып гидйәрди, булашярды. Улы оглуна шейле меңзеш достуның кешби Савватейиң гөзүниң өңүне гелйәрди ве арының янында гечирен йылларында өз-өзи билен гүрлешип йөрмәни өврененсоң, ол дашындан шейле дийип пикир эдйәрди.

— Дивноярскиде сең ягдайың нәхилика, Павел Василевич? Сакланъгын!.. Мен болса халыс халдан дүшәйдим ахырын. — Шу ерде Савватейиң ядына худайхон Глафираның көне дини китабында: «Асалын аз гарбап галгай арманлы, инди болгай катл» диен

сөзлери хакыдасына гелди. — Түфу, тапян затларыны гөр... Мунуң өзи, диңе ял ягыларының, ягны шу гүнки мугтхор дийилйәнлериң тапайҗак зады ахырын... Асалын аз гарбап. Гөр оны, говусы сен иениңи дәл-де, эденҗәңи ятла ахырын...

Гүн эййәм ёкарык гөтерилипди. Гар йылдыраярды. Ёкаркы шахаларың гүней йүзүнден гыравлар эрешип, ашак гачышып ураплылар. Гөвне болмаса, токай җанланан ялыды, хич хили өвүсгин болмаса-да, агачлар бири-бирлери билен пышырдашып гүрлешйәрдилер. Үчегиң гүнеш тарапкы бурчундан буз эмеле гелип уграды. Ол хениз кичиҗикди, яңыҗа узалып уграпды. «Гөр аязың ойнуны, бу ер-э доңуп дур, җайың депеси болса эрәп дур». Дамҗалар бузуң бүдүр-сүдүр бөвүрүнден ашак сырыгярдылар. Онуң уҗуна етип болса, мисли, дамсаммыкам, даммасаммыкам диййип ойланян ялы сагынып бир дуярдылар, шол вагтам олары совук шаңкылдадярды... Буз өсүп гидип отыр, өсүп гидип отыр. Басым ол гол ялы узалып, сакгал ялы салланып дурар, йөне ынха Савватей Седых велин, эхтимал, оны гөрмесе герек. Эпишгәң ёкарсында асыл-асыл болуп дуран йылдыравук сакгалы, кимем болса, башга бири дөвүп гачырар.

Гүн эййәм ал-асмана галыпды. Глафира бир вагт гидипди. Олар, нәме, хошламага геленоклар-ла? Адам шейдип, машгаласына айтҗак ахыркыҗа сөзүнем айдыбилмән өлүп гитҗек. Хава, онсоң дашарда өлмегем гелшикли зат дәл. Пүрсден дивара даяныш, гаррыны гирди. Совугам болса эллер эййәм йылылыгы дуййяр. Яз, яз чыкып гелйәр... Йөне велин инди оны гөрме ёкдур. Вах арман! Тайга ховсалалы, шагаланлы сесленйәркә, аягың астындакы ярма меңзеш гарлар эрешип сува өврүлйәркә, нәхили хезилликдир, нәмәң ысыдыгыны билҗек гүманың ёкдур велин, йөне бир якымлы ыс бүркүрып дурандыр. Җаныңа җанлар гошяндыр.

Дашарың гүнүң шәхлесине йылдырашып дуран гарлыгындан геленсоң, өй хасам гараңкыды. Глафира ир билен, Савватейиң оны Ново-Кряжево ибермесиниң өңинчәси, чөрек биширипди. Тәзе юртда рус пеҗини зады гурмандылар. Плита билен оңулярды. Шонуң үчинем нан бүтин машгала үчин шу ерде биширилйәрди. Совап барян наның ысы хемише шейле якымлы болянам болса, шу гүн велин Савватейиң демини бирхили гысдырып барян ялыды, онуң үчинем аяклары диен этмән сандырап дурандыгына, ичиниң от алып барярдыгына, үсгүлевүгиң хеләк эдйәнлигине гараман, ол еринден галып, дашарык уграды. Ички, дашкы җайдан гечди, йөне босагадан велин аякларыны зордан сүйрәп өтди. Совук ховадан иштәменлик билен дем алып, эйванҗыкда отурды. Гүн ики дең болуп-

ды, көлегелер гысгалыпды, салланып дуран буз эсли узалыпды. Вах бир гүнеш ере, хол тамың дүйбүне үйшүрилен гумуң үстүне гечип отурсады, ай, йөне галыбам билмесең герек. Инди оглуңы задыңам гөрүбилмесең герек. Дүйн Глафираң зордан ювуп-артдырыпды; арассажа гейиндиренем говы болайыпдыр. Солдатдыр авчының тени пәк болмалыдыр...

— Мен нәме догруда пикир эдйәрдим-ә? — дийип, гарры дашындан хакыдасына гетирйәр. — Хава, коммунизм хакда. Учмах дәл-де, уссахана, адам болса онуң ичиниң уссасы. Ай, ол Дюжев тапар. Вах, шоң биленем бир хошлашсаңдың! Хай, оны ниреден тапарсың, он-ха ол улы гүррүңа башлады, эли дегйән дәлдир. Шондан бәри ол екеже гезек дагам гелмеди-ов. Бай, онуң Александр нерессә меңзешдигини дийсене. Илки гезек өе гиренде, Глафира бирхили болуп гитди-ов. Шу махала ченли яшап йөрен болса, олам эдил шуң ялы боларды. Александра бир Ново-Кряжевоны гөркез-дә! Өзем ол хаятсыз дагысыз гуралыпдыр дийййәрлер, диңе гөзеллик үчин овадан эдилип ёнулан агачлардан гөзенек-гөзенек айламчасы бар дийййәрлер. Хаятсыз затсыз бормы-ов, жаным? Ергансыз ятан ялы бир хилә-хә бор-ов өзә. Белкем, гайтам, говы боляр. Эгер адам бири-бири билен дост, ёлдаш, доган болмалы болса, онда доган-доган билен арасыны хаят билен кесжек болуп отурмаң нәмә хажаты бар...

Нәме үчиндир, томус оглы Иннокентиң өз «азманына» мүндүрип, бир адамы өз янына алып гелши ядына дүшди. Ол бир яшы дургушан адамды, майорды, дөши болса ала-мула лентажыклардан долуды. «Танамадыңызмы, Савватей Мокеич? Мен Грачев». Шейле диенсоң, догруданам, онуң уруш вагты колхозың дердесерини Савватей билен дең чекишен гелниң Ольга чалым эдип дурандыгыны аңды. «Сиз, Грачевлер үч дагы бардыңыз, сиз хайсысы боларсыңыз?» — Иң көрпелери, кичиси. Агаларым болса фронтда вепат болдулар». — «Грачевиң өзи нәхилидир?» — «Олар, энемиз икиси Газагыстанда яшадылар. Колхозда пагтачылык билен мешгул болдулар. Сергиден ики саны алтын медаль алды. Онам жайланымыза, ынха, инди икинжи йылдыр». — «Сен нәме бир иш-пишжагаз билен гелдиңми я-да сибирли илдешлериң хал-ягдайыны билэейин дийип гелдиңми?» — «Иш билен, онда-да айылганч иш билен, Савватей Мокеич, ол барада оглуң саңа хич зат айтмадымы?» Соңра, майор тәзе ере гөчүлип, көне жай сөкүленде, өзлериниң өңки ховлуларының ашагындакы гизлигинже, ерземинден бир гуты билен ики саны адамың мейиди тапыландыгыны гүррүң берди. «Ине, шол иш үчинем чагырыпдырлар».

Ине шонда Иннокентий бидерек келлесини чиширип, азар берип отурмаҗак болан какасына дерңевиң көне юмагы чөшләп уграйышыны ве онуң бирнәче затларың үстүни ачандыгыны гүррүң берди: аклар дерби-дагын эдиленде, адмирал Колчак Иркутскиде Ангара дерясында бузуң ашагына лүңңүрдәп гидйәр. Онуң дивизияларының бириниң хазыначысы пуллы яшиги алып, шу токая гачяр. Ол нәбелли офицерлер билен тайгадакы староверлер монастырының биринде гизленйәрмиш диен мыш-мышам яйраяр. Шол ерик гызыл гошун отрядыны иберйәрлер, ёл-ёдалара гаравул гоюшдырып чыкярлар. Шол дийилйән ерде хич ким ёк экен. Диңе монах хүҗрелериниң бириниден ики саны адамың җеседи чыкяр. Олар палталап өлдүрилип, эййәм чүйрешип уграпдыр. Не яраг бар, не хазына. Соң бираз вагт геченсоң, кержак, худайхон, өзем монахлар билен достлук ачян гарры Грач кимдир бир кесекиниң пургуны билен гиҗе нәмедир бир зады өйүне гетиренмиш диен мыш-мышлар Кряжево яйрап уграды. Йөне онуң ховлусы гаты бейик болансоң, онуң нәме гетирип, нәме гояндыгыны билен болмандыр. Бахар болса онуң партизан болан улы оглы, Александр нерессәң сөвер досты, өз аялы Алёнка билен йитирим боляр. Буйный дерясының босагалы ерлерине балык тутмага даңданлар навлы гиденмишлер дийип гүррүң этдилер, шол ерденем гайдып гелмәндирлер. Асыл гөрдүм-билдимем болмаяр. Ховсалалы заманады. Адамлар бир говур этдилер-де, соң гойдулар: Буйный дерясының газаплыдыгы, Онь дерясының чаласындыгы, оларың гирисине салан затларыны аңсат сыпдырмаяндыгы белли затды. Ине шондан телим йыл гечен соң язкы элхенч тапынды буларың эхлисини бир сапага дүзди дуруберди-дә. Адамлар онсоң хазыначыны өлдүрип, хазынаны аланың гарры Грачдыгыны ве онуң шол хазынаны элден гидермеҗек болуп, судда хич хили гөркезме бермеҗек болуп, соң оглы билен гелнинем өлдүрендигини хем сыр билдирмеҗек болуп, энчеме йыллап оларың җесетлериниң янында яшандыгыны билдилер.

Майорың сүлчә гошмача айдара зады ёкды, себәби шол иш болуп геченде, ол яңы бәш яшлы огланды. Йөне ол Савватейи танаярды ве онуң янына бир вагт өзүне хем агаларына аякялаң, башыачык ягдайдака ховандарлык эдип, җанларыны халас эден адам хөкмүнде йөрите гөрүшмек үчин гелипди. Майор балдан эдилен ичгиден ичди. Өйҗүк-өйҗүк болуп дуран балдан ийди ве гоҗа еке галанда ойланмага материал гоюп, өз бөлүмине учуп гитди.

— Гаракчы, ганхор шол гарры Грач, йөне велин шолам ил-гүн үчин зәхмет чекип, ики медаль алыпдыр. Адам болуп өлүпдир —

дийип, Савватей өз-өзүне айдярды. — Учгун дийилйән затлары хемме кишиде-де бардыр; үфләберсең туташыбир, үстүне түйкүрсеңем өчер дурубир. Шол учгуны шу махал үфлейәрлер-дә. Ики медаль.. Арман, адамың өмри гысга берлипдир! Шу махал дагы түйс эден задыңы обурып бармалы велин, йөне нәме: «Матрёна айрылып дырнакдан дишден, ымыклы галыпдыр пишеден-ишден» дийишлери ялы-да... Хер ничигем болса о дүнйә дийилйән задың ёклугы эрбет, ёгсам боланлыгында мен бехишдиңми я довзахыңмы хайсыдыр дешиҗегинден ышыклап, Седойларың сенден соң шу дүнйәде нәхили яшаяндыкларына, коммунизмиң гурлушына бир середип гөрердим.

Узын гуйрук алахекек эдил гапдалҗыкдакы кесилип гойлан одуның үстүне өзүни батыргайлык билен гойберди, эрәп угран гарың ичине чүмди-де, елеҗиклерини далнайҗылык билен дүзедишдирип уграды. Бейле бихаялыкдан яңа сәхелче вагт доңуп галан Рекс оңа бакан окдурылды. Алахекек ховлукман ёкары гөтерилип, җайың дик депесинде гонды-да, аша, җабҗыныпы үйрйән көпеге бакан кинаялы гөзлериниң гытагыны дикип, ене елеҗиклерини дүзедишдирмегини довам этдирди. «Вах, түпең үчин инди еримден галыбилмеҗегими аңя, пис, аңя».

— Хо-ол гүн дагы ёкарык галып барҗак дереҗесине барды. Асылышып дуран бузларам ёгнап, гол ялы болды. Ханы, сен, мыдарым, оглум, ниреде ахырын? Нәме геленок-ла! Инди икимиз гөрүшмән галыберерисми?

Гарры күйкерди, пикирлери булашды. Нәме үчиндир ене онуң гөзүниң өңүне гудасы Грач гелди. Ол шол өңкүси ялы гайыгың ичинде, гапана дүшен гарагулак кимин хүжжерилип отырды. Келлә шейле пикирлер гелйәрди: белки, догруданам «о дүнйә» диййән затлары бардыр? Белки, гудаҗыгым билен шол ерде гөршерин?.. Ай, нирeден болсун. Инди ол асманда ракета билен ганҗыклар учушып йөр ахырын, худая дүйбүнден ер галмаса нәме... Хер ничигем болса, белки, худай бардыр? Йөне агачдан затдан дәл-де, нәхилидир бир асыллы-башлы затдан. Савватей хер ничигем болса шол асыллы-башлы затдандыр дийип чак эдйән задына этияч үчин шейле дийди:

— Оглумы гысса-да. Оң үчин сениң атың арып, донуң тозярмы! Бир өзүң өлүп өтәйдесиң геленок ахырын.

Мисли бу пикире җогап эден ялы эдип, Рекс гулагыны хүшертди, лаңңа еринден галды-да, эесине гөзүни айлап, тайга бакан үйрүп гитди. Голайлашып гелйән моторың сесини инди гаррың өзем эшитди. «Азман» тормозыны җыгылдадып, эдил гоҗаның аягы-

ның янҗагазына гелип сакланды. Өңкусинденем бетер хорланан, гаралып, соңкы агыр йылың ичинде мисли көмүрчи ялы болан Иннокентий машындан дүшүп, гөс-гөни эйванҗыга бакан гадам уруп уграды.

— Таса-ха соңума галыпдың — дийип, гарры гатырганды.

Оглы какасының кинесине эхмиет бермеди.

— Хон-ха ол сениң агтыгыңдан, онуң келлеси терсине отурдылыпдыр. Гөрйәмиң? Эли гайыш элликли, гөзи әйнекли гарга горкузҗак ялы болуп йөр, моторы болса ёла чыкдыгы ишлемән дур.

— Мени өе элт — дийип, гарры буюрды. — Гүрлешели. Ванюша, сен шу ерде дурубер. Бизиң гүррүңимизиң саңа дахыллы ери ёк.

Әпишгәниң өңүнде гойлан отургычда җайлашып хем эйван билен басылып гойлан одуның арасындан гөрүнйән гыш гүнүниң кичиҗик бөлеҗигинден бирсыхлы гөзүниң гытагыны айырман, өз өлүми, кеселли барада гүррүң ачман, оглуны бегендирип, адаты ишлер хакда гүррүң эдип уграды: бу ерлери сувуң астында галян болса, бал ары ящиклери деңизден Тилки кәлине гөчүрмели. Ол ерде томсуна-ха сөвүт, черемуха, липа болар, гүйзүне-де вереск болар. Иң баллы ер... Хон-ха яссыгың ашагында «Пчеловодство» журналындан токайда сакланян бал арылары барада макала бар. Шоны йитирмесинлер. Гаты говы язылыпдыр... Глафираның айтмагына гөрә, гурлушыгың хайсыдыр бир беззатлары колхозың бензининден сатын аланмыш. Шоны дерңәп гөр. Гөрелде эдип җезасыны бер: башына гойберилсе, ограм дөрәбир... Дюжев ол бузлы складлар догруда гүррүң берендир. Бирхилирәк элбетде. Йөне ол бир ялан сөзләп йөрҗек адам дәл. Барлап-сынап гөр. Инди гөк экинлер экмек, балыкчылыгы өсдүрмек меселесине үнс берилйән вагтында, шол складлар өрән мөхүм затдыр. Сув мәтәчлигимиз ёк, аязымыз дийсең айылганч. Догруданам, бузы томсам сакланып билер ахырын: тайгада, кәмахаллар хайсыдыр бир кәлиң ичиндәки япракларың ашагында сакланып галанҗа, гара июль айларында-да габат гелмек боляр ахырын... йөне бу иши Тольшаң өзүне табшыр, ёгса гурлушыкчыларың бригадири аягы бишен ялы болуп йөр, яз болса хә диймән чыкҗак, хол җайларың үстүндәки гарлар эрәп уграпдыр. Сырыгян сувлардан эмеле гелен бузлар салланышып дур. Ахмал болдугың, вагты сыпдырарсың...

Иннокентий какасының йүзүне серетди, йүзи мум реңкинде, төвне болмаса йыллырдабам дуран ялыды, гыргы чүңкүне чалымдаш бурнуның учлары айрык-айрык болупдыр, йөне, ынха, шонда-да гүррүңи: бал ары ящиклер, складлар. Вах, муңа ене бирнемеҗик өмүр...

— Ядымда, хеммеси ядымда... Гөз өңүнде тутарыс.

— Ол мениң түпеңими, йөне, ол гурлушыкчыларың сылаг берени дәл-де, бейлеки, көне, арзылы түпеңими Ванятка бер, ол яңкы сылаг берилди диййәними нәтсең шейт. Говуса-ха оны шу ерик чагыр, өзүм берейин. — Үсти-башы дуршуна автол болан хем йити ягтыдан соң ичери шейле гараңкы болуп гөрнен Ваньша гапың агзында пейда боланда, гарры элини кертикленип, элде эдилен гундага бакан салгап гойберди: — Ал, шоны, өзи көнедир, йөне эдил яш ялы говы атяндыр, эгер гөзүңе ынамың болуп, элиң пугта тутян болса... Гундагына кырк саны кертик эдилендир, ол шу түпең билен кырк айы урланлыгыны гөркезйән белликдир. Айыларың галанам тайгада гезип йөрендир, оларам сеңкидир. Эгил ханы. — Ол агтыгының маңлайындан огшады. — Бар!

— Кака,[1] мен кемини тапдым, нәме дийсене...

— Бар! — дийип, какасы азгырылып, оглунын сөзүни бөлди. Инди гаррының сеси чала эшидилйәрди.

— Ө мениң книжкаҗыгымда бираз пулҗагазым бар, Васенка шай-сеплик үчин йыгнап йөрдүм. Мен онуң өзүне-де айтдым, йөне ол гүлүп: «Шай-сеп герегиме ёк, мени шу дуршума-да аларлар» диййәр. Диңе геологлара ёлдаш боланы үчин оңа ики йүз берегмишлер, онсоң ол мениң пулумы нәме этсин! Глафира берип гой бер. Еке гөргүли.

Гарры хенизем эпишгә середип отырды. Гүн илерик эңлип, ере үчегиң гойы көлегеси дүшүп дурды ве оңа салланып дуран бузуң шөхлеси дүшйәрди. Ол буз болса улалып, инди онуң ини эп-эсли болупды.

— Гөр нәхили болайыпдыр! — дийип, гарры гүлүмсиреди-де, өзүни догрурак отурмага меҗбур этди. — Ханы, Иньша, хол пеҗиң текчеҗигинде бир ярым литрлиҗек бардыр, бир-ики саны булгур билен шоны ал-ла.

— Айдяның нәме? — дийип, Иннокентий геңиргенди. — Тятя[1], сизе ичмек болмаяр ахырын! — Иннокентий чагалыкдан бәри какасының адыны бейдийип тутмаярды, хатда бу бир вагткы ятдан чыкан сөзүң бирден дилине геләйшини өзем аңман галды.

— Гетир — дийип, Савватей гайталады, оглы болса какасының диенини этди. — Икисинем долдурып гуй. — Гарры сандыраян эллери билен стаканыны гөтерди-де, оглуна середип гүлүмсиреди.

Буларың икисем узын адамлар дәлди, хортаңды, бири-бирлериниң габат гаршысында отырды, эпишгеден дүшйән ягты болса буларың гыргы сыпат кешплерини айыл-сайыл эдйәрди.

[1] Кака.

— Онда нәме, яшаң! Онда-да кесинди ялы түтәп дурман, лабырдап янып яшаң! — Гарры стакана додагыны басды ве тә ол бошаянча ондан айырмады. Стаканы столуң үстүнде гойды. Бираз вагт сеслерини чыкарман отурдылар. Соңра гарры арчаң көки ялы дамарлак, дүвүн-дүвүн болуп дуран элини ысгынсыз силкип гойберди. — Бар инди, мен өлҗек.

— Тятя! — дийип, Иннокентий гыгырып диен ялы айтды.

— Бар. Көпек нәме шолам аҗалың етип гелйәнини аңып тайга гидйәр. Бар.

Иннокентий еринден галды-да, дараклыгына басып, гапа бакан йөнелди. Ызына гаңрылып, эпишгәң текчесине лабырыны берип, какасының дашарык середйәндигини гөрди. Машының ашагындан Ваньшаның узын аяклары чыкып ятырды. Ол ерден «ичигар галмыш» диен ялы сөзлериң арасындан сыкылык атылян хем демриң демре урулян сеси эшидилйәрди. Хова мазалы совапды ве бирхили гараңкыранам ялыды. Гүйҗән ел өйүң аңырсындан гуры гарың булудыны сүрүп гелип, олары әйванҗыгың янында шыбырдадып көвсарладярды. Гоҗаның, первайсызлык билен эпберилен, түпеңи Ваньшаң ачар-пачарларыны яйрадан, бодур-содур матасының үстүнде ятырды. Иннокентий: «Ай, бу-я оңармандыр-ов, какам берен совгадының шейдилип ташланандыгыны айнадан гөрәйсе кәйинер» дийип ичини геплетди. Ол оглуна кәйемекчи болды, эмма эдил шол вагтлар бирден өйден итиң дүвнүп-дүвнүп, гуссалы, узын-узын уввлап угран сеси гелип башлады.

Иннокентий өе бакан ылгады. Савватей эллерини дөшүниң үстүнде гоюп, узын дүшүп ятырды. Йүзи ынҗалыклы, парахатды, гөзлериниң гытагы эпишгә дикилгиди. Гөвне болмаса, гарры эпишгә середип, нәмедир бир зады ядына салҗак болуп, хич хакыдасына гетирип билмейән ялыды. Гарры Рекс түйлери саралышан тумшугыны аркан-аркан гайшардып, айылганч увлаярды. Итиң шол сесиниң арасындан, ховлуда аладасыз Ваньшаның сыкылык атып, «Москваның агшамларыны» хиңленйән сеси гелйәрди.

Иннокентий эглип, какасының гөзлерини юмдурды.

7

Фёдор Григорьевич Литвинов хениз гышың совгы айрылмадык, йөне велин бахар чыглы эртирлериң биринде, дашлар билен адаты машкларыны этмек үчин әйвана чыканда, чеп эгнинде хемише болмаян бир агырының пейда боландыгыны аңды. Ол агыры ниредедир дөшүниң бир еринде дөрәп, ёкарлыгына сүйшйәрди. Онуң үстесине-де йүрегиниң чалт-чалтдан уряндыгыны сызып, Литвинов хе-

мишеки гөтерйән санына етирип билмән, дашлары ташлады. Нахарыны ишдәсиз ийди ве бирхили дүшнүксиз бибынҗалыклыгына басалык берип, управленийә пыяда ууграды. Ол агач өнүмлерини ишләп чыкарян комбинатың цехини — шемалың бир гапдалындан гирип, бейлеки гапдалындан чыкып дуран, ҳениз ярысы бош хазлап ятан эгирт уллы цехини — хакыдасына гетирип: «Вах, дүйн шол ерде совуга урдурыпдырын-ов» диен нетиҗә гелди ве өзүнде пейда болан бу агырының себәбине гөзүни етирип, ол кеселини ядындан чыкармага дырҗашды.

Ол келтекчесиниң гытак җүбүлерине эллерини сокуп, папагыны арканрак гейип, энтек дүйнден беллэп гоян ёлы болан гурлушык мейданчаларының үсти билен дөзүмли гадам уруп барярды. Агырысы болса онуң гөрен-эшиденлерини өзлешдирмегине пәсгел берип, үнсүни дагыдып, эдил яны билен гелйән ялыды. Ончаклы бир тутарыгы болмаса-да, ол эййәм ики гезек дагы гызмачлык этди, башга бириниң гүнәси үчин бир говы адама мазалыҗа кәеди; өз гөнүмеллиги билен ара дүшүп, хакыкатың тарапыны тутҗак болан Надточиевиң хем йүзүни алды. Бүс-бүтин кейпи гачан Литвинов өз кабул эдиш җайына телефон эдип, Валядан ызындан машын ибермегини хем-де эдилмели ишлери хемишекисинден иррәк хәзирлешдирип гоймагыны хайыш этди.

— Бизиң, ол еримизде нәме тәзелик бар, Валенсия? — дийип, гүррүңини тамамлап сорады.

— Ёлдаш Дюжев гелипдир, сизе гарашып отыр.

Догруданам, Литвинов өз кабинетине гечип барярка, кабул эдилмегине гарашып отурян бейлеки адамларың арасында, сакгаллак инженериң даяв, өз дуркуна бап гелйән гөвресини гөрди. Ол бирхили дим-дик болуп, үнс билен өңе середип отырды. Литвинов Валяның ялбарыҗы назарынам гөрүп галды. «Кичиҗик фельетоны» кабул эдилмегине гарашып отуранларың хеммесем, әлбетде, хачанам болса бир вагт окап гөрүпди. Олар хич затдан хабарсыз киши болуп, хәзир нәме болуп-гечҗегини билмәге гарашярдылар. Дюжев билен эдилҗек «үчурсыз чынлакай» гүррүңиң Литвинов эййәм телим вариантыны беслэп гоюпды. Йөне велин, бу, мисли, доңан ялы болуп отуран гөврәни, бир нокада дикилен назары гөрүп, шол бада оларың эхлисини ярамсыз хасап этди.

— Бо-хов, Павел Васильевич! — дийип, ол аладасыз әхең билен диен ялы сесленди. — Салам, дост, нәме үчиндир бизиң ватанымызың пайтагты Москвада сениң дүшегиң юмшады-ла. Ханы, нәхили тәзеликлер бар? Ханы, йөр мениң яныма бакалы. — Литвинов шей дийип, Дюжевиң билинден элини айлады-да, гарашып

отуранларың хайран-талыжҗылыклы назарлары ве ене бириниң галың эйнегиң аңырсындан салян миннетдарлыклы, асла тас бегенчли диен ялы назары астында гапының аңырсында гөзден гайып болуп гитди. Ол барып столуң башына гечмеди-де, креслода отурып, Дюжеве-де гаршысындакы креслоны гөркезди. Дюжев отурман, аяк үстүнде дурмагыны довам этдирди.

— Ери, ишлер ничик? Ишлериң ягдайыны билмек бизе дийсең зерур... Хон-ха яз чыкып гелйәр... Москвада эдилмели иш көп галдымы? Институтың директоры галан-гачаныны онсузам эдерлер диййәр. Шейлеми? Башарарлармыка, .э?

Дюжев мейдан сумкасындан «Старосибирская правда» газетини чыкарды-да, сесини-үйнүни чыкарман, оны начальнигиң өңүнде гойды. Онуң шейденде, диңе эллери херекет эдйәрди, өзи болса, хенизем, шол өңкүси ялы доңуп дурмагыны довам этдирйәрди.

— Окадым — дийип, Литвинов газети бир гапдала сүйшүрип айтды.

— Шундакының хеммеси догры — дийип, Дюжев айтды.

— Ек, догры дәл — дийип, Литвинов еринден галды. — Догры дәл, эшидйәрмиң сен! Шундакының ярпысы догры, ярпысы догрулык болса эхлиси яланлыкданам эрбет. — Литвинов элини силкип гойберди-де, шол бада хем йүзүни чытды. — Совуклапдырын-ай, санҗым бармы нәмеми?.. Нәме дийсене, сен, маңа бу ерде доганлар Карамазовларың бири болан болма: деррев шу ерден деря бакан угра, ол ерде сең проектиңи амала ашырып йөрлер. Макароныч болса эййәм булашдырып йөр: өңде бириниң айдышы ялы, оң чекҗек арабасы дәл бора чемели.

— Шол дийилйәнлериң хеммеси болды — дийип, Дюжев хөтҗетлик билен гайталады. — Болан затлары бирин-бирин сизе хабар бермәге болса мен борчлы.

— Эййәм җикме-җиги билен маңа хабар бердилер.

— Ким?

— Ай, нәме, шонуң ялы затлара бегенип, дүрт-дүрт эдип йөрен гөриплер гытмы нәме. Йөне ынха бир говы хабар гелди-де дуруберди. Москвадан кимдир бири телефон этди, өзем лауреатмы, депутатмы, ене гөр нәмелерми...

— Казаковмы?

— Ана-ана тапдың, Казаков. Ол өзүниң ат-дереҗелери билен мениң башымы-гөзүми айлады, эйледир-бейледир, адам дагы дәлдир дийип, сени өвүп, арша чыкарды.

Дюжеви гуршап алан тебигы болмадык дартгынлык, аз вагтлыкча бирхили говшашды, йөне велин, ол шол өңки хөтҗетлигини тутды отурды.

— Сиз мени җогапкәрли командировка ибердиңиз, шонуң үчинем мен өзүмиң ол ынамы нәхили болуп өдемәндигими сизе гүррүң бермәге борчлудырын...

Литвинов лаңңа ериндеи галды, аяларыны столуң үстүне диреди, иримчик гашларының түйлери хүжжерди.

— Болды! Болды, инженер Дюжев! Бар, ишиңе бар, карамазчыламаңы өйде эдерсиң, бош вагтыңда, дынч алыш гүнүнде...

— Фёдор Григорьевич, мен...

— Эй, сенә бир... — дийип, Литвинов сөгүнип гойберди. — Хәзириң өзүнде, хаял этмән ишиң билен бол. Ери!

Дюжев гапа бакан уграды-да ишигиң агзына етип, ызына бир гаңырылды. Начальник өңкүси ялы гахарлы, хырсыз гөрнүшде дурды, йөне йүзи велин бирхили чытылярды. Валя кабинете гирип, гүлкүдир эҗир чекмеден яңа онуң гөзлериниң яшлы балкылдашып дурандыгыны гөрди.

— Пах, Валенсия. Чепер театрың бар-да! —Литвинов шей дийип, ене пыңкырып гойберди-де, азар чекмеден яңа йүзүни чытып, эгниндән япышды.

— Сизе нәме болды, Фёдор Григорьевич? — дийип, гыз гозгалаң тапынды.

— Ай бир үйтгешик болан зат ёк-ла, йөне санҗым бар. Шу кеселиң бир асыллы латын ады задам ёк өйдйән. Вулгарис санҗы-да. Ханы онда җувазҗыгымызы айлап угралы. Ханы, сениң ол ерде отуранларың хайсыңың нобаты?..

Бу гүнем хемишеки гүнлер ялы дартгынлыды, иш көпди, дүрли-дүрлүди, гыссаглыды, үнс бермеги талап эдйәрди. Кейпсизлик дура-бара айрылып гитди, хатда кебзесиндәки санҗам бирнеме говшапды. Кабул эдиш ишем бир ян йүзли эдилипди. Литвинов министр билен этҗек гүррүңлери язылгы кагызыны элинде айлап, Москвадан җаң эдилерине гарашып, телефоның янында отырка, бирденкә гапы ачылды ве Валя онуң агзында пейда болуп-болманка, оны сыпайчылыклы, йөне велин айгыт эдиҗиликли херекет билен бир яна совуп, Дюжев кабинете гирди. Онуң эллери телпегини чекелейәрди, мынчгаярды. Онуң йүз кешбем, мисли; көп адамлы мәрекәниң өңүнде сөз сөзлемекчи боляныңкы ялыды.

— Фёдор Григорьевич — дийип, ол «о» харпына бат берип айданда-да, онуң мавы гөзлери фонарҗыклар ялы балыкладаярды. — Фёдор Григорьевич, большевик сөзүни берйәрин.—Ол нәме үчиндир бу сөзи хас тәсирли эдип айтды.—Индиден бу яна шонуң...— Шу ерде «о» харпы ене-де тапавутланды. — Индиден бу яна шонуң ялы задың гайталанмаҗагына сөз берйәрин.

Бирден Литвинов хем толгунып уграды.

— Ери, боля-ла хов, җаным. Болды-да, бессир. Биз хакыкатданам пионерлер дәл-де, большевиклер ахырын.

— Бу хәзир сизе герек дәл, большевик сөзи маңа герек.

Ол шей дийип, ызына өврүлди-де, ылла шу ерде, кабинетде шол «ичиниң нәмедир бир задыны гырып барян» агыр керпиҗи аркалыгындан зыңып ташлан ялы болуп чыкып гитди. Литвинов эллерини мончалык билен овкалашдырып, еңишли эхенде хиңленди: «...Полкларымың мең хеләк болшам...»

— Валенсия! — Валя эртирки эдилмели ишлери язмага хәзирленип, гапыда пейда боланда, Литвинов оны шадыян назары билен сынлап, шейле дийди: — Ба-ай, кейгим, сен эдил американ кинофильминдәки секретаркалар ялы-ов: блокнотлы, галамлы... Петин дагы өзүниң хасапчы — барлап гөрүҗи көмекчилери билен сениң яныңда нәмеҗикдир. Ханы яз: эртир ирден көпри ве гачы барада маслахат болҗак. Вячеслав Ананьевичи, Макаронычы, хеммелери чагырарсың. Шол «капитализмиң галындысындан» Поперечный билен Петровичи чагырмагам ядыңдан чыкарма. Доклад этмели Дюжев. Дүшнүклими? Ол американча нәме дийилйәндир-ә, хава: «Иез, сэр» дий-де, эңибер... Сең шу гүн концертиң бардыгыны билйәрин... Инди нәме дийҗек боляң?

— Сизиң яныңыза врач гелди.

— Эртир, кабул эдилйән вагтда гелсин.

— Ол өзүни кабул этдирмәге геленок... Сизиң яравлыгыңыз ёк ахырын.

— Мен оны чагырамок.

— Мен чагырдым оны — дийип, Валя берк җогап берди ве өзи барада хич хили эден-этдилиге чыдам эдип билмейән Литвинов гахар атына атланмага етишмәкән, эййәм эгни ак ектайлы, башы шоң ялы ак шапочкалы, эли чемеданҗыклы Дина Васильевна босагаң агзында пейда болды. Ол айгытлы эдим билен кабинете гирипди, онуң йүзи шейле бир аладалы ягдайдады велин, Литвинов бирбада алҗырады, соңра гахары гелди, ахырсоңунда болса гүлүп гойберди.

— Сениң йүзүң, кейгим, шу махал шейле бир ягдайда велин, сен деррев: «Нәсаг Литвинов, дилиңизи гөркезиң!» дийәйҗек ялы.

— Ёк, дилиңиз энтек герек дәл велин, ханы дамарыңызың уршуны бери гөрейин— дийип, Дина элини узадып айтды.

— Ёк, сениң гарачының өйдйән мен-ә? — дийип, Литвинов элини аркасында гизледи. — Ай, кейгим, мен уруш вагтындан бәри екеҗе гезегем врача гөрнен адам дәл. Онуң үчинем сизден эдил сычаның пишикден горкушы ялы горкярын... Ол Толстойда нәмә дийлип язылляндыр-а, оны иң говы врачларың бежермеклерине га-

рамаэдан, нэсаг сагалды өтэйтди дийилйэрми? Я-да, белки, мен нэдогрурак айдяндырын?

— Фёдор Григорьевич, Дивноярскиниң эхли яшайҗыларыны хасаба аланымыза биз шейле гуванярыс. Сиз, эшидйэрмисиңиз, бу ерде картасы долдурылмадык ялңыз адам. Элиңизи бериң! — Дамарының уршуны барлап гөрүп, Дина ганың басышыны өлчемек үчин герек болян гураллары столуң үстүнде гоюшдырып уграды. Литвинов мундан бейлеки эдилҗек барлаглара ёл бермеҗекдигини гөркезип, эллерини җүбүсине салып отурды. Дина Васильевна-да креслода җайлашды-да, чемеданҗыгындан бир журнал чыкарып, оны ачды.

— Мен гитҗек дэл.

— Гулак асың ахырын, ал какмышың...

— Ондан бетеррэгем болса сөгүнибериң, мен бу ерде оңа өвренишерин. Йөне өңүнден айдярын: оларың берҗек пейдасы ёкдур.

— Ишиң түйс гыссаглы вагты кабинете күрсэп урярлар. Мен ишли, дүшүнйэрмиң, ишли.

— Ишлэ-хэ меңзэңзок. Бидерек дава билен нэче вагты йитирйэрсиңиз — дийип, Дина гөрүп отуран журналының сахыпасыны агдарды.

— Мең хич хили кеселим ёк ахырын, йөне бир санҗы, совуклапдырын. Адамда кэярым болан адаты санҗы-да я-да ол сизиң латынчаңызда нэме дийлип ат берилйэндирэ? Хэли ятҗак боланымда, бурчдан ясаланҗа аракдан ичип, бош стакан биленем агырян еримми овкалашдырарын велин, ынха онсоң эртир турамда, тут ялы адамың бардыр-да.

— Оныңыз болмаз — дийип, Дина журналда нэхилидир бир сурата середип, парахат эхең билен айтды.

— Гулак асың, мен ким, гүрлушыгың начальнигими я-да... итиң гуйругымы? — дийип, Литвинов сесини гаталтды. — Сең борҗуң...

— Сиз гурлушыгың начальниги. Мен болса сизиң микрорайоныңызың участок врачы. Сиз өз ишиңизи эдйэрсиңиз, менем өз ишими. Хер кимем өз везипесини ак йүрек билен ерине етирмелидир. Эбериң элиңизи, ганыңызың басышыны өлчэйин. Ёк, ол элиңиз дэл, саг элиңизи бериң...

Иликлери илдирилмэнлиги зерарлы, бодур-содур өрүлен свитер гөрнүп дуран ак ектайда, сачының хеммесини диен ялы өртүп дуран ак медицина шапочкасында, кече эдикде дийсең мылакатлы гөрнүше эе болан, бу гиң маңлайы сэхел йыгырт атан, хорланан Дина Литвинова хасам хошнут болуп гөрүнди. Литвинов инди мундан артык гаршылык гөркезип дурман, элини берди. Бир аягыны

бейлеки аягының үстүне атды, демини алды, саклады, өзи болса бу хорҗа, парахатҗа, өзүне ынам эдйән ве хатда чала танаян ялы болуп гөрүнйән аяла середип, онуң тәсин ыкбалы барада ойланярды. Геленде, адамсыны өлемен сөйүп, онуң ат-абрайына, ишине тагзым эдип гелипди. Өз сежде эдип йөрен эрине өмри өтйәнчә хызмат этмек үчин гелипди, инe бирденем әхлисини ташлады-да гайдыберди...- Өзем сөйшүп, говы гөршүп, башга бир эриң янына-да барман, Гөк шәхерҗикдәки гызлар чадырына, өзүниң кын кәрине барды.

— Инди яшайшың ничик, акыллыҗа?

— Ядаярын. Врачларың азлык эдйәндигини билйәрсиңиз ахырын... Демиңизи алың, чуңрак алың... Ёк, сизиң өйкениңиздә-хәхич зат ёк... Гаррамансыңыз дийййәңизми? Ай, йөне айдайярсыңыз--ла, гаррапдырын-ла. Валя-да маңа шейдийди, сизиң оныңыз болса өмүр ялан сөзлемәни билйән адам дәл. Инди болса, догруданам, дилиңизи гөркезиң, «а» дийиң. Ёк, бокурдагыңызам говы... Нәме дийсеңиз-ле, Фёдор Григорьевич, махал-махаллар мениң гөвнүме, мен шол йылларымы нәмедир бир зада аявлы доланып, үстүме порсудерман дөкүлип, сандыкда ятып гечирен ялы. Инди болса мени чыкарыпдырлар, гүнешде шемалладыпдырлар, мениң тот-чаңымы какыпдырлар велин, инe индем яшап йөрүн. Болды, иликлериңизи илдиришдирәйиң... Нәме дийсеңиз-ле, мен сизиң шол санҗыңызы халамок, шу гүн хич хили арак-парак агзыңыза алайман, эшидйәрмисиңиз! Эртирем кеселхана шәхерҗигине гелиң, электрокардиограммаңызы алдырың. Эгер бармасаңыз, онда биз аппараты машына йүкләп, сизиң яныңыза гелмели болрыс... Хәзир мен сизе рецепт язайын...

Яшып барян гүн доктор шапочкасының ашагындан чыкып дуран сачың товламыны шөхлелендирйәрди. Бу ак ектайлы аяла сын эдип, Литвиновың мәхри гидйәрди, янына туруп барасы ве чагалары эдилиши ялы, келлесинден сыпашдырасы, еңсесинден огшасы гелйәрди. Ол мунуң өзүне хөдүрленен отагдан боюн товландыгыны Валядан эшидипди. Литвинов такатлы, өз гадырыны билйән, ичимитап адам болан Петиниң өзүне кинаялы гаралярдыгына әхмиет бермән, кәмахал я Гөк шәхерҗигиң я-да кеселхана корпусларының төверегинде айланып йөрендигинем билйәрди. Динаның эҗесине көмек этмек үчин бир ярым ставкада ишлейәндигинем, онуң ядаяндыгынам, онуң Надточиевдир Дюжев билен гаты говы гөрүшйәндигинем билйәрди ве оларың икисиниңем Дина өзүче мейил эдйәндигинем аңярды.

— Нәме бейле мени сынлаярсыңыз-ла? — дийип, бирден башыны галдырып, онуң назар салшыны гөрен Дина сорады. — Бу рецепти мен Валя беририн, ол дерман заказ берер. Эгер гаты агы-

рыберҗек болса, бир бөлеҗик гандың үстүне дамдырыш, оны агзыңыза атың-да, деррев врачы чагырың. Толгунмаҗак болуң, чаласын херекет этмеден сакланың, ол гөтерйән дашларыңыз билен хошлашың...

— Мени, нәме өз чыкан сандыгыңа дыкҗак болярмың? Онуң болмаса герек! Гирмен, мениң гөврәм сыгҗак сандык ёкдур.

— Фёдор Григорьевич, мен гаты чынымы айдярын. Биз маслахатлашарыс, белки, сиз, әнтек курорта-да гитмели боларсыңыз.

— Ай, барсана — дийип, Литвинов гахарланды. Бирденем санчмасы галан кебзеси эдил иңңе санҗылан ялы санҗып гойберди.

Литвинов Динаны угратҗак болуп, кабинетден чыканда, кабул эдиш җайында Петин отырды. Ол еринден галып, сесини-үйнүни чыкарман, Дина баш атды. Онуң гураксы йүзүнде терпенен зат болмады, йөне йити гара гөзлер бирденем шейле бир гуссалы гарадылар велин, Литвинов йөне йүзүни совайды.

— Сиз мениң яныма гелдиңизми? Кән гарашдыңызмы?.. Медиклериң пенҗесине дүшсең, этҗек алаҗың ёк-да — дийип, ол мисли нәмедир бир затда языклы ялы, онуң йүзүне серетмезлиге дырҗашып айтды. — Валя, сен гирип, пыланы гелди дийип айдайсаң болмаярмы?

— Ол-а асыл сизиң яныңыза бүс-бүтин гойбермеҗек боляр, яравлыгы ёк, эртир геләйиң дийййәр. Өрән есерҗе гыз — дийип, Петин кабинете гирип барярка айтды. Столуң башына гечип отурандан соң болса сөзүни довам этдирип: — Икимиз бир меселе барада гүрлешмели, онда-да, начальник голастындакы ишгәр билен гүрлешен ялы дәл-де, иң бир җогапкәрли ере партия тарапындан гойлан ики саны коммунист хөкмүнде гүрлешмели — дийип, мисли бу сөзлериң әхмиетини ныгтап гөркезҗек болян ялы эдип, еринден турды-да, дашына дерматин чүйленен гапының янына барып, онуң җебис япылып-япылмандыгыны барлап гөрди.

— Мен-ә икимиз хемише коммунистлер ялы гүрлешйәрмикәк дийип йөрдүм — дийип, деррев хешерленип угран Литвинов җогап берди.

— Ай, ол белли зат-ла, йөне шоны ене бир гезек ятлашаялы дийдим-дә, себәби, бу гүррүң бир говы гүррүң болмансоң, биз өрән ак йүрекли гүрлешмели.

— Мен-ә шу махала ченли икимиз гара йүрек билен гүрлешмедикмикәк дийййәрин. — Литвиновың кебзесиндәки агыры гүйчленди, йөне велин Литвинов оңа әхмиет бермән, бу сөзлери аркайын, ынҗалыклы айтмага чалышды.

— Коммунистлер бири-бирлеринден хич зады гизлемели дәлдирлер, онсоңам сиз бир гезек эдйән задыңы маңа дуйдурман әдйәрсиң диййип кәйэниңизден соң, инди, ынха, мен өзүмиң шу Дюжевли меселә дүйпгөтер... — Петин шу ерде сөзүне дынгы берип, ене-де гайталады. — Дүйпгөтер гаршы чыкяндыгымы дуйдурмага гелдим. Өзем шу ерде-де, обкомда-да, эгер герек болса ёкарракларда-да гаршы чыкарын. Шейле этмәге партиям мени борчлы эдйәр, шол партия өз членлеринден принципиаллыгы, барлышыксызлыгы...

— ...хем чын адамкәрчилиги талап эдйәр — диййип, Литвинов оңа дерек җүмләни өзи гутарды. Ол муны креслода отурышыны үйтгедип айтды, себәби агырян кебзесини стулуң еңсесине дирәп отурса, азары бираз говшашярды.

— Хава, белли зат, адамкәрчилигем, йөне, эгер бу марксистик болмадык терминиң еңсесинде либералчылык, мещан мылайымлыгы, сыясы көрлүк ялы затлар болмаса.

«Белки, сиз хорматлы ёлдаш, маңа дава-җенҗел туруздмакчы болянсыңыз — диййип, Литвинов бирден гапының аңырсындакы кабул эдиш җайда Петиниң яранларының иң ынамдарларының бири болан кашаңҗа Пшеничныйның отурандыгыны хакыдасына гетирип ойланды.— Белки, «яш ёлдашларың» ене-де бир хатҗагазыны язмак үчин шаятҗыклар тапып гелендирлер. Йөне велин аркайынҗа болайың, инди оныңыз баша бармаса герек».

Литвинов өңкүденем бетер سересанланып, гүррүңи «сиз» диййип, ресми ягдайда башлады.

— Сиз нәхили делиллер билен гаршы чыкярсыңыз?

— Биринҗиден-ә, мен коммунист хөкмүнде гаршы чыкярын. Хәзир, партияның араккешлиге гаршы гөреш алып барян вагтында, пайтагтда бизиң бейик гурлушыгымызың ат-абрайыны ере чалып гелен адамыны улы дабара билен гаршы алмак, җемгыетчилигиң пикирине гаршы гитмек, метбугата гаршы чыкмак, мунуң өзи... Багышлаң, мениң сизи хорматлаянлыгым үчин, мунуң нәмедигини айдып отурмазлыга ыгтыяр эдиң. Икинҗиденем, мен инженер хөкмүнде гаршы чыкярын. Техникадан ончаклы башы чыкмаянлар үчин, белки, ымсындырыҗы бир зат болуп гөрүнйән хем болса, ол идеяҗыгың озал бир гезек нәхили ягдая элтендигине мен гаты белет... Мен ол барада сизе дилденем, хат үсти билен хем доклад эдипдим... Биз хайсыдыр бир колхоза электрик станциясыны гурмаярыс. Биз хениз дүнйәде гөрлүп-эшидилмедик улы зат гуряры с, бизе миллионларча гөзлер гарап дур, биз онсоң онуң ялы зада ёл берип билмерис, асла хакымызам ёкдур...

— Үчүнҗиден? — дийип, Литвинов инчеҗик сеси билен онуң сөзүни бөлди. Ол агырысындан яңа дүйрүлип-йыгрылып, оны гүррүңдешине билдирмеҗек болуп, элинден гелени эдйәрди.

— Үчүнҗиден, мен сизи дийсең сылаярын, онуң үчинем сизе бирнәче затлары... э-э... сизиң ат-абрайыңыза ойланышмаздан зат этмезден... Онуң мениң өзүме бир дахыллы ерем ёк. Йөне ак йүрекли хем принципиал адам хөкмүнде, сизиң бираз гышыграк басяндыгыңызы гөрүп...

— ...Сакладым диййәрмисиңиз? Саг болуң. Мен ак йүрекли, бичак тутанъерли, хошниетли адамларың гадырыны гаты говы билйәндирин. — Литвинов бу сөзлери парахат айтды, йөне онуң тагашыксыз йүзи хемишекисинден агарыпды, онда нәхилидир бир тебигы болмадык дартгынлык аламаты барды. Петин шейледигини гөрүп отырды. Начальник еринден галып, диварың ичинде отурдылан сейфе тарап угранда, Вячеслав Ананьевич онуң ашакы додагыны гаты дишлэндигинем гөрди.

Литвинов ховлукман җүбүсинден ачарлары чыкарды ве оларышакырдадып, сейфи ачды-да, онуң полатдан галың гапыҗыгыны өзүне чекди. Нәхилидир бир папка пейда болды. Бу бизиң эййәм таныш болан суд «ишимизден» гөчүрилип алнан кагызларың нусгалары җемленен папкады. Башларындан бирнәче ериң үстүнден бөкүп, Литвинов өңки гезек «иш» билен таныш боланда, сакланан еринден башлап, сесли окап уграды.

—«...Ише айплавың ылмы-техники консультанты, техники ылымларың кандидаты, Дөвлет байрагының лауреаты, доцент Вячеслав Ананьевич Петиниң гатнашмагында середилди...» — Литвинов шуны окап гутарып, улудан бир демини алды. — Хошниетли принципиаллыгың нәче дийсең гадырыны билйәндирин. — Ол кагызы столуң үстүнден узадып, барып ятан сыпайычылыклы эхеңде шейле дийип сорады: — Сиз, белки, өңки берен маглуматларыңызы яңадан ядыңыза салмакчысыңыз? — Ол сөзүни газаплы соңлады: — Бир вагткы, говы, ак йүрекли адамы хеләк эден маглуматларыңызы...

Кагызлары Петиниң элине берип, гөркезмән, эли билен эгнини овкалап, эпишгәниң өңүне чекилди. Ол Петиниң гара гөзлериниң папканың мазмунының үстүнде гезмеләп, алҗыраңңылыга дүшүп уграныны ве начальнигиң йүзүне сораглы назарыны дикип, шол бада ене йүзүни ашак саланыны гөрди. Вячеслав Ананьевич ылла элинде җанлы, товланҗырап дуран йыланы тутуп дуран ялы, папканы өзүнден аңырракда сакламагыны довам этдирйәрди. Онуң гараягыз йүзи гөгерип уграды, чекгелеринде дер дамҗаҗыклары пейда болды... «Эдил дузланылан турп бөлеҗиклери ялы бир зат-да—

дийип, Литвинов ичини геплетди ве геңиргенди: — Догруданам, ол итиң бир бурча габан хорёгына чалым эдйәр».

— Ине, гелиң, коммунистиң коммунист билен гүрлешиши ялы ач-ачан гүрлешсеңиз. — Инди кичижик мавы гөзжагазлар Петиниң реңк-пет галмадык, алжыраңңы йүзүни сыпдырмаярды. — Ханы?

— Сеңесине бир середиң — дийип, Петин пессай сеси билен айтды. — Ол вагткы ягдайың нәхили ягдайдыгыны өзүңиз билйәрсиңиз ахырын.

— Ол ягдай барада гурултайда хеммеси партия хем халка айдылды. Мен шол гурултая гатнашдым, хеммесини эшитдим. Мениң эдил мөңңүрибересим гелди, йөне: «Догры, хак айдыляр, диңе шейтмели» дийдим. Агыря, нэтжек, шонда-да башга ерлерине яйрамазлыгы үчин шол кесели этиң-петиң билен гопарып айырмалы-да... Шол ягдайда ишлән еке сизми нәме?

— Йөне менден талап этдилер-дә... Мен алажыны тапмадым-да...

— Хәзир нәме? — Арасы гиң гөк гөзлер Петиниң йүзүне газаплы середийәрди. — Хай, сиз-ә! Совет хәкимиети, адалатлы хәкимиет, ол эййәм Павел Дюжевден өтүнч сорады. Бизиң гечиримсиз, пугта партиямыз ол бабатда гойберилен ялңышлыгы боюн алды. Стажыны гайтарып берди. Сибирь дайханлары оңа хосдарлык этди, йөне ынха хошниетли, бичак тутанъерли ёлдаш Петин велин бир адамың сизиң горкаклыгыңыз зерарлымы я-да онданам бетер бир зат зерарлымы шунча вагт түрмеде отурып геленини багышлабилмән йөр...

Литвинов хенизем шол дашарык середип дуран ялы болуп, эпишгәң өңүнде дурды ,йөне велин эййәм гараңкылык өртен гара айнадан хенизем папканы өзүнден дашракда сакламагыны довам этдирйән гүррүңдешини хем онуң алжыраңңы йүзүни месаңа-мәлим гөрйәрди. «Вах, ол Динаң вада эден дерманындан бир-ики дамжа дийсене! Йөне саклан, чыдам эт, Федька. Муңа говушгынсызлыгыңы билдирмек болмаз».

— Ягшы, инди нәме этмели? — дийип, Петин папканы столуң үстүнде гоюп, пессай сеси билен сорады.

— Үйтгешик бир этмели зат ёк. Эртир маслахата гелиң, онсоңам, онуң үстүнден гум совруп дурмаң.— дийип, Литвинов столуң янына өврүлип гелип жогап берди. — Бир гезек бәшинжи автобазадан бир пәхимдар: «Канун ызына херекет этмейәр» дийди. Шол гаты догры айтды. Гел онуң үчинем төверегимизе гаранжакламаны гоялы-да, гөс-гөни өңе середели... Дюжевиң үстүнден өвүсйән бу шемалжыкларың хайсы тарапдандыгыны билмейәндир өйдйәрмиң?.. Ынха шу ерде — дийип, ол папканы бир-ики гезек патладып

урды. — Кичиҗигә-хә бейледе дурсун, улы фельетона етерлигем материал-бар. Душдүңми?..

Петин әййәм өзүни дүрседи. Сүмгүринеси гелмесе-де сүмгүринҗирән болуп, ол деррев яглыгы билен маңлайының дерини сырып гойберди. Онуң йүзи өңки каддына гелди, йөне велин габаклары хенизем чалаҗа тирпилдешйәрдилер.

— Сиз, нәме, бу көне, ятдан чыкып гиден тарыхы гозгамакчы болярсыңызмы?

— Ятдан чыкып гиден? Хм-м, ятдан чыкайшыны... Гозгамак-гозгамазлык сениң өзүңе баглы.

— Бу, нәме, хайбат атылдыгымы?

— Ёк, маслахат берилдиги... Маслахат берилдиги, Вячеслав Ананьевич, маслахат... Мен-ә, энтек икимиз бу ерде көп чорбаларымызы биле совудышмалы болармыкак дийййәрин. Белки, энтек Усть-Чернава хем биле гидерис, шейле дәлми? Ә? Көне тарыхың үстүнде терслешен болуп йөрмек икимизе гелшикли задам дәлмикә дийййән.

Петин нәлер җан этсе-де, габагының тирпилдисини галдырып билмейәрди. Ол онуң бейдип дураныны гүррүңдеши гөрмез ялы, йүзүни бир гапдала совды, эмма велин Литвиновың гөвнүне, барыбир ол эхлисини гөрүп-аңып отуран ялыды.

— Ери, Дюжев нәдер өйдйәрсиңиз? Сиз нәме, барды-гелди онуң идеясы үстүнликли амала ашайса, ол көнәни өлчерип дурмаз өйдйәрмисиңиз!

— О затлар онуң хут өз иши — дийип, Литвинов ойланҗаңлы айтды. — Йөне, мениң пикиримче, олам сениң өзүңе баглы затмыка дийййән... Ол асыллы адам. Йөне... йөне найзалы чозушың өңүнде дурмак үчин, өз билшиң ялы, сапёр пили хем эрбет ярағ дәл. — Ичиниң кагызларыны ене бир гезек агдарышдырып, Литвинов папканы сейфе салды. Онуң галың гапысыны япды. Гулплады. Ачарыны шакырдадып чыкарды. Оны җүбүсине салып, өз столуның янына доланып гелди-де, хемишеки, хер гүнки, хатда, рехимдарлык эхеңи дуйлуп дуран сеси билен шейле дийди: — Эртирки маслахата мазалыҗа тайынлан. Өз абрайың билен Дюжеви голда. Сен бир акыллы адам, саңа, гөршүң ялы — дийип, ол элини сейфе тарап салгап гойберди. — Онуң билен терслешип йөрмеден пейда ёк. Асла терслешип йөреси задам ёк. Эгер терслешмеҗек болсаң, говусы достлашмак...

8

Шол гүнүң эртеси управлениеде, деряны беклемек меселеси боюнча маслахат болуп, оңа гатнашыҗыларың хер хайсы бирхили геңиргенме билен гайдып гелйәрдилер.

Надточиев билен Дюжев кейпи көк, эмма велин болуп гечен ягдайдан баш чыкарып билмән, гелип-гидйәнлериң өйүне бакан гадам уруп гелйәрди. Дюжевиң Москваның институтының лабораториясында эййәм тамамланып гелйән сынаг барадакы докладыны диңләп, Надточиев толгунма билен Петине, эсасанам, онуң гапдалында отурана — халыпасының нәме пикир эдип, нәме этмеги хыялланяндыгыны йүзүнден аңсатҗа аңаймалы Пшеничнә середйәрди. Петин бир «өзбашдак зат», Пшеничный болса шол задың эхли емшерен ерлерини, дөвүгини, дашындан зат билдирмейән ериниң ашагындакы чат ачан ерлерини йүзе чыкарян гурал. Пшеничный стулуң үстүнде яйрап отырды ве иң бир бихаялык билен гүлүмсирейәрди. Герек ерлеринде эллерини херекетлендирйәрди, «ха» эдип көпманылылык билен яңсы-киная эдйәрди, диклешибермәге ач-ачан тайынлык гөрйәрди.

Эмма велин бу гүн Надточиеви хасам бетер Гожа гениргендирди. Ол ёк ялы болуп, ёгын бармаклары билен слесарың бир зат үчин гырдан, хәзир болса онуң басгыҗы болуп хызмат эдйән, полат секизгранлыгы пикири дагынык халда айлап отырды ве гөвне болмаса, хәзир шу ерде, өз кабинетинде туржак сөвешден — муны онуң аңмазлыгы мүмкин дәлди — алысда, нәмедир башга бир задың аладасы билен гүмра ялыды.

Доклад гутарансоң гарашылмаян бир зат болуп гечди. Петин сөз алды. Гурлушыгың айгытлы дөври хакында ятлап, ол хәзирки ара алнып маслахатлашылян проектиң совет техникасыны өңе сүрүп билйәҗек иң говы ачышларың биридигини нығтап гөркезди. Мунуң ялы задың өз тәзелиги билен хайран галдыряндыгыны, оңа бир бада дүшүнишмегиң четиндиги, институтда гечирилен сынагың бу идеяның догрудыгыны тассыкландыгыны айтды. Өзүниң ол материаллар билен яңадандан таныш, Павел Васильевичи голдаяндыгыны, онуң нетиҗели командировкасыны түйс йүрекден гутлаяндыгыны айтды. Надточиев гөзлерини петредип, оратора середйәрди, хатда ол сөзүни соңланда, чалаҗадан сыгырыбам гойберди. Пшеничныйның совуга алдыран ерлериндәки гара тегмиллери хениз гитмедик мысаласында долы алҗыраңңылыгың аламаты пейда болды...

Ине хәзир болса Дюжев билен Надточиев гапдаллашып, өе гайдып гелйәрлеркә, кә бири-бирлериниң йүзүне дүшүнишмезлик билен середйәрдилер кә-де: «...Башлары оларың айланяр пырран. Князь Курбский бизе болупдыр яран» диййшип, эййәм телим гезек гайталан җүмлелерини гайталап, эдил чага ялы хахахайлашып уграярдылар.

— ...Ери, сен нәме үчин бир адамың догруданам ялңышандыгы, шол ялңышына өзүниңем гөзүни етирендиги, хакыкатданам өз ялңышыны бойнуна аляндыгы билен ылалашмаҗак болуп галярсың азара — дийип, Дюжев яңландырярды. — Бир вагт горкупдыр, айдалы, бираз гышык басыпдыр. Ол махалларың вагты шейлерәкди. Догры басмак диен зат шу махал аңсат болды. Хемише ол толгунан вагты болшы ялы, онуң сөзлеринден бублик ялы тегележик-тегележик «о»-лар гүйч гөрүп тогаланышярдылар.

— Ёк, ёк — дийип, Надточиев ёгын сеси билен җогап берди.— Петин диңе ёкарсындан өлленйән сухарыдыр. Нәмедир бир зада-ха болупдыр. Өзем ослагсыз ерден. Сен Петини магтап йөрен Юркаҗыгың, асла оларың эхли компаниясының алҗыраңңылыга дүшендигини гөрдүң ахырын... Москвада онуң аркасыны тутян адамлары бар. Белки, олар... Ол газет болса җәхеннемә-ле! Ба-ай, шу гүн Бурун икимиз сениң саглыгыңа урарыс-а, Павел!..

Маслахатдан Петрович Олесь Поперечный билен биле чыкды. Оларың икисем аладалыды. Гачы ачыланда-да, бир бада эгирт кен мукдарда чагыл, чәге, улы-улы дашлар талап этҗек дёря беклениши гинде-де карьердәки ишлери Поперечный доганларының экскаваторлары билен бәшинҗи автобазаның машынлары ерине етирмелидиги ыглан эдилди. Биле ишлешилмелиди. Инде инди олар: хор, инчемик Олесь билен йүзүниң эти-ганы бирнеме чекилишенем болса, хениз гөвресиниң гөзе илип дуран тогалаклыгыны саклан Петрович икиси гапдаллашып барярдылар.

Олесиң «негативлер» билен азап чекип, өз гүйчлерине ынам этмән шүбхеленйән гүнлери гечипди. Өзлерине хем Олесе ынам эден адамлар Борис билен ишлейән «огланлардан» пес дәлдилер. Экипажың икисем ярышып ишлейәрди. Кә бири, кә бейлекиси өңе дүшйәрди ве тәзе Дивноярск шәхериниң экскаваторчысы Олесь Поперечныйның ат-овазасы ене-де Руссияның көне докма шәхерҗиги болан Вышний Волочогың эгриҗиси Валентина Гаганованың ат-овазасы ялы алнып гөтерилди. Буларың гөрелдесине эериҗилери барды, буларың херекети бүтин юрда яйрады. Дивноярскидәки энчеме бригадирлер, асла, диңе бир экскаваторчыларам дәл, шонуң ялы-да керпич өрүҗилерем, бетончыларам, арматурачыларам, шу ерде гаты дервайыс герек тәзе профессиялы адамларам — монтажчыларам Олесиң башлангыҗы билен гызыкланып, өз агзыбир, җебис коллективлерини ташлаярлар-да, көмеге мәтәч адамларың янына гидйәрлер. Бәшинҗи база капитализмиң галындысы дийилмеси эййәм ятдан чыкарылыпды. Инди эл етен прораб шол базаның машыныны өз янына чекҗек болуп дызаярды. «Огни тайги» газети болса, вагт-вагт хич бир затдан чекинмән, оз сахыпасында

шол базаның хас тапавутланян сүрүжилериниң портретлерини ерлешдирйәрди.

Ине хәзир болса деряны беклемекде биле ишлешмели ики саны адам сес-үйнлерини чыкарман, ойланжаңлык билен йөрешип гелйәрдилер. Дюжев саныны айдышдырды. Санлыжа сагадың ичинде эгирт көп мукдардакы улы-улы дашлары, гумы, чагылы машынлара йүкләп, элтип деря дөкмели. Өзем хич хили бөкденч болмаздан, машының акымы тутуш, эндиган хем арасы үзүлмән акмалыды.

— Муны мазалыжа салдарлап гөрмек герек — дийип, Олесь ойланжаңлык билен украинчеләп айтды.

— Догры айдяң, гардаш! Мундан чүйшесиз башың чыкжак гүманасы ёк — дийип, Петрович жогап берди. Булар шо пурсатда, өңрәк ёлдашлык агшамлыгы гуралып, улы гүррүңе галнан ер болан «Онь» ресторанының душундан өтүп барярдылар. — Белки, гирип, адама бир чүйше пиво сорап, дөредижиликли ягдай дөредерис!

— Бе-е, валла мен-ә билмедим... Озалам гижә галдым, аялым гарашып отурандыр. Өзем ол залым пивоның ысыны дагыны диварың аңырсындан аляндыр, оң бурны шоң ялы ыс алагандыр — дийип, Поперечный яйданжырама билен аяк чекип жогап берди.

— Хех, муң маңа айдян задыны! — дийип, Петрович алланичигси болуп сесленди. — Сең Ганна Гавриловнаңы дагыңы бейик гуманист дийәймели, ынха мениң Мария Филипповнамы дийсене сен; эдил ярым айлавдан от алып дур... Онсоңам Александр Трифонович: «Сен мени танаянсыңа» ченли ичип отурмарыс ахырын. Адама екеже чүйше ичсек бесдир-дә. Ызындан болса кофәң дәнежигини чейнәрис. — Ол жүбүсинден бирнәче дәнежик чыкарып аясында гойды. — Ем-ёк эдәер...

— Ай өзүңжик барайсана, ә? — дийип, Олесь яйданжырәярды.

— Еке өзүм баржак гүманым бармы. Оның болмаз. Эгер мең танымал Поперечный билен иши маслахатлашдым дийсем, ол иш бизиң базамызда айдылышы ялы мени аклаяр, эгер идеясыз-затсыз гулкудйсам, ишимизиң гайтдыгыдыр Шу ериниң леңңежи, Александр Трифонович, леңңеч дәл-де, дуран бир бронетранспортёрың бар-да!

— Йөр, ай нәме болса болсун-ла! — дийип, Поперечный элини силкип гойберди.

Бир сагатдан соң гүррүң мазалы гызыпды. Көпи гөрен Петрович бошан чүйшелери деррев столуң ашагына дыкярды, йөне гүррүңдешлериң хер бириниң өңүне үйшүрен леңңеч габыкларының габарасына гарасаң велин, оларың вагтларыны бидерек, йөне отурып гечирмәндиги хоң ялы ерденем гөрнүп дурды. Диймек билен,

булар догруданам: «Мени таняйсыңа» барып етмедилер ве эгер-де бу ерде гүррүңиң нәме хакда барандыгыны билен болсадылар, онда буларың икисиниңем аялы эрлерине ончаклы игенмездилер.

— Сен шу ерде нәхили пәсгелчиликлериң болҗагыны билйәрмиң дост? — Ине шу ери мениң забойым — дийип, Олесь стакандан бирнәче кагыз салфеткаҗыклары чыкарды-да, олары столуң гырасында елпевач ялы эдип, яйрадып гойды. Шу-да мениң экскаваторым.— Ол шей дийип чүйшәни гойды. — Буларам сең машынларың. — Ол леңңечлериң гызгылт габыкларындан он-он бәш санысыны ызлы-ызына сетерлешдирип гойды. — Ине булар сакланман, бири-бирлериниң ызындан гелип дурсалар, мен шейле бир гохладып уграрын велин, дерлән ерим көпелер-ә! Йөне велин шу пурсатда бирден сен себәпли бөкденч йүзе чыкяр диелиң. Бир машының сакланяр — дийип, ол леңңежиң габыгыны товлап гойберйәр. — Ызынданам сакланяр. — Леңңежиң габыгы күлданың ичине окланып гойберилди. — Я болмаса шофёрлар ёлда якалашып, олары араламак дерт болса... — Ол леңңеч габыкларының сетирлерини оңарышдырды, бармаклары, билен оларың бири-бирлериниң арасыны өлчәп деңледи. — Ине сен маңа машының шуң ялы конвейрини үпҗүн эдип билсең, ине шонда мен бат алып билерин...

— Хе-е, шу иш билен... энтеклер башарамзок, догры... Конвейр... Эрбет затмы? — дийип Петрович хүмүрдеди. — ...Гең зат, ичмән-ичмән ичсең, пиво-да келләңи айлайяр-айт. Хе-е, башарамзок... Ай, ол болян затдыр. Конвейр дийдиңми? Ол гаты говы болардызэмма конвейр дийилйән зат саңа аңсат... Дутарыңы дүзүп: «Ха, даглар гүммүр-гүммүрленди...» дийип, эңтериберерсиң... Сең говы огланларың бар. Мен өз огланларымам яманламок велин, йөне олар ёл билен сүрүп гитмели-дә. Машынлар нәме үчин дыкнышык боляр, нәме үчин бири-бирлеринден илишйәрлер? Ёл эрбет, тайга, бульдозер, грейдер, сув сепиҗи машынлара гепиңи дүшүндирйәнчәңем нәче-нәче вагтлар гидйәр, өзүң билйәрсиң. А-ай, кейгим, бизе ене ики санҗагыны алып гел-де, шу чүйшелериңи йыгнашдыр, ёгса бизи ичип отурандырлар өйдүп пикир эдерлер, идея дережеси пес дийип, газете язан борлармы-нәдерлерми...

— Бир чак болмадымы?

— О ненеңси чак болярмыш? Гүррүңе яңы башладык ахырын. Инди бу бейнимизе тәсир эдип дурмаз... Инди канун гүйҗүне гирди, ол, нәмедир-ә, вах, ядымдан чыкды... Ол, физика кануны, гатнашыклы гаплардакы сувуклыклар хакда-лайт: ай, айбы ёк, бир-ики ёла артыкмаҗрак гатнаярсың, вессалам.

— Сең өзүң говы йигит — дийип, Олесь айтды. — Догруңы айт, аялың кә ярым каталка[1] билен бойнуң йүзүне яплаямы я-да ёк?

— Каталкаң нәме ол?

— Ай, тогалаҗык таяк-да. Бизиң Украинамызда онуң билен аяллар унашлык хамыры яйярлар.

— Оклавмы? Оклав билен япланок, оның көнелишен техникадыр-ла. Мениң Мария Филипповнам, гардаш, дурмуш билен аякдашрак гидйәр, ол бир сапар мени хлорвиниль сумка билен алдырып уградына, велин, яз чыкынча ядымдан чыкарҗак гүманам ёкдур... Ягшы онда, саглыгыңа!

— Ягшы, өйде иңирдемезликлери үчин... Хава, сен ёл машынлары догруда башладыңмы, ай шолар гурсун-ла... Саңа кынрак, элбетде... Оның догры.

— Ынха әгер шунуң ялы бир зат этсек, нәхили боларка? — дийип, Петрович ойланҗаңлык билен айтды. — Шейле болса нәхили болҗак: шу ерде сең экскаваторың. — Ол чүйшәни гойды. — Ине шу ерде-де мениң машынларым. — Ол деррев леңңеч боюнҗагазларыны ики сетир эдип гойды. — Бу ерде, ине шу координатда, — Ол ортарада ики саны чапак балыгы гойды. — Булдозер, демрикдириҗи машын хем сув сепиҗи машын. Буларың хеммеси икимизиң ыгтыярымызда хәзир болуп дурсунлар, ненең горйәң? — Онуң элек-челек эдип дуран мөле гөзлери ягтылды. — Ери?.. Ине йигрими бир болар, вессалам...

Поперечный өңүнде столуң үстүнде гурулан комбинация гызыкланма билен середийәрди, Петровичиң эли экскаватор дерегине дуран чүйшә узаланда, ол оны бир гапдала совуп гойберди.

— Дур, дур, муны мазалыҗа ойланышмалы. Догруданам, шепе, икимиз шунуң ялы комплекс бригада дөредәйсек нәхили болар, йөне велин бюрократизмсиз, эхлиси бир адам ялы пырлансын йөрсүн. Ине саңа конвейр!

Буларың икисем стола середишдилер. Индә-хә хасаплашаймагың түйс вагты дийип чак эден официантка столҗугың янына эли блокнотлыҗа гелип дурды. Йөне велин мүшдерилер өзлерини бирхили гең алып барярдылар: иеноклар, ичеоклар, хич зат заказ эденоклар-да, йөне үстүнде гап-гачлары чем гелен ерде, дүзгүнсиз гойлан, леңңеч боюнларыдыр чапак балыклары даргашып ятан стола середишип отырдылар.

— Комплекслейин бригадамы? — дийип, Петрович сорады.

---

[1] Каталка—оклав.

— Комплекслейин бригада — дийип, Олесь тассыклады. — Тапылан затдыр, гөрсең гөзүңе сөвейин!.. Ханы, официантка, шатлыгымыза бир-ики саныжагыны алып гел...

Ине шейдип, шол агшам комплекслейин бригадаларың идеясы йүзе чыкды ве шу идея барада соң дүрли газетлерде энчеме говы сөзлер язылды...

Фёдор Григорьевич Литвинов болса шол агшам маслахата гатнашыжыларың иң соңкусының чыкып гидерине зордан тагапыл эдип, барып эпишгәниң габсасыны шейле бир бат билен өзүне чекди велин, онуң замазкалары пола дөкүлди гитди. Ол аяза мазалы сован ховадан небсевүрлик билен дем алмага дурды. Ол өмрүне өз угруна кән серетмезди, нәхили шерт болса-да ишләр йөрерди, йөне ынха хәзир маслахатың довамында хова агралансоң, муңа бирхили хова етмән, ахырына ченли зордан отурайды.

Инди, дашардан дийсең арасса хова гелип дурка, ол бирнеме өзүни дүрсәп, маслахата дегишли баха берди ве кабинетиң ичинде: «Полкларымың мең хеләк болшам...» диен хиңленмеси еңишли яңланды. Ол узакдакы гурлушыкларда агзалалыкдан мурдар задың ёкдугыны билйәрди. Тежрибе онуң башда өңүни алмаклыгы, ол хекиз гүйжүне гирмәнкә, хининден чыкмака рехимсизлик билен богмагы буюряр. Петин билен Дюжев булар нәхили дүрли адамлар. Хер хайсының бирхили гарайшы бар. Йөне велин буларың икисем талантлы, герекли адамлар... Онда-да Петин өзүниң гурамачылыгы, методиклиги, ыкжамлыгы билен, Дюжев болса улы геримлилиги, йити акыллылыгы, йүрекдешлиги, хайран галдырыжы угур тапаганлыгы билен гөр нәхили герек! Оньгурлушык үчин говы тапылян адам. Өзем нәхили болуп гитди!.. Йөне ынха шу көне тарых дийсене. Ери, ыкбалың бу икисини яңадан душурмасы нәгөрги дийсене. Мунуң соңы улы гопгун, дава-женжел билен гутарып билжекди... Йөне... Шу гүн оюн, бай, оңарылып гуралындыр-а. Инди Оньгурлушык үчин буларың икисем сакланылды, инди ислеселерем, ислемеселерем, умумы иши этмели боларлар, үстесине, бири-бирлерине көмегем эдерлер... «Полкларымың мең хеләк болшам...» Пах, залуват! Хер ничигем болса бу гожа дийсең мекир-ов, иши алып гитмәң угруны билйә! Большевистик тәлим алыпдыр! «Полкларымың мең хеләк болшам...» Петиниңем, элбетде, душүнмез ялы зады ёк: бир вагт балагына гойберипдир, бетбагтлыгы зелелкешлик дийип ыглан эдипдир, төхмет атыпдыр, бир адамы түрмә басдырыпдыр, ажайып идеяны аяк астына салып депеләпдир, ине индем гойнуң гуйругы ялы эндирәп дур. Идея болса гаты говы идея. Ачыш! Оны энтек бүтин әлем макуллар... Йөне хер ничигем болса, бу хорматлы Петин акыллы-келлелем болса, техники

ортодоксың сереси хасапланянам болса, адамкәрчилиге гезек геленде, бир көңүк, угурсыз... Эмма велин герек адам, онда-да нәхили герек! Дюжев — шу бир говы тапылан адам. Вах, шу мелгуны бир бежердип болса, онда шундан говы орунбасары арзув эдибем тапып болмаз, ёгсам, ынха алкоголизмиң кеселдигини субут эдип йөрмели, обкомда медицина энциклопедиясындан цитата гетирип йөрмели, узак гетирип дурмасаң герек, бир гезек субут эдерсиң, икинҗи гезек горарсың ,үчүнҗи гезек болса өзүңиңем бир иң юмшаҗык ериңе бир уруп гойбэрлер велин, бар онсоң... Бэ-э, ол Дюжев нәхили сөз берди, эдил байдагың өңүнде касам ичйән ялы... Хава... Бе, онуң гетирен хатыны нәме этмели боларка... Белки, онуң маслахат берйән адамсыны чагырмалыдыр. Кимиң кимдигини танамага Дюжев иңңән өкдедир дийип, Иннокентий Седых хем айдыпды ахырын...

Литвинов столуң янына гелип, Дюжевиң гоюп гиден хатыны элине алды. Бу бир махал Дюжевиң командирлик эдйән бөлүминде гуллук эден, хәзир болса отставкадакы хайсыдыр бир харбы инженериң иберен хатыды. Хәзир ол инженер Старосибирск шәхериниң гырасында ерлешйән өз хусусы өйүнде пенсиясына яшап йөрди, хатына серетсең, өзүниңем гүл ялы дурмушы бар бора чемели. Ине ол «кичиҗик фельетоны» окап, фронтда биле болан достуның шейле эрбет ягдая дүшендигини билйәр ве эхлисини терк эдип, өз янына яшамага гелмегини маслахат берйәр. «Бизиң Зоя икимизиңем чагамыз болмады, гаты оңат өйүмиз бар, саңа бир говы отаг берели, полковник, кейпиң тутаныны эт-де яшабер. Икимизиң пенсиямыз бизе бокурдага гелйәнчә етерлик болар, галыберсе-де, сениң акылың билен попларыңам дүйшүне гирмеҗек газанч этмек болар...» Умуман, хатындана-ха ол отставкадакы Карл Ворохов өңчаклы өверликли адам дәл болара чемели... «Биз, полковник, өз совет хәкимиетимизе өз этмели хызматымызы ак йүрекден этдик. Урушда өз сүңклермизден көпри салдык. Инди гой башга кишилер тапавутлансынлар. Бизе болса мазалы дынч алмак герек...» «Сен Зоя икимизиң нәхили хоҗалык гуранымызы бир гөрседиң: Старосибирскиниң илкинҗи хыярҗыклары, илкинҗи салатҗыклары меңкидир. Колхозларам нахал үчин мениң яныма гелйәрлер, менем олара дүшдүк бахасындан гүзүледип отырын. Алың, социалистик сектор үчин гысганып дурамок...» «Сизиң ол ердәки гурлушыгыңыздан, көне достлугың хатырасына, Чехословакияның утгашдырылан плитка газанчасыны тапып болмазмыка? Шол ерде сизиң Партизанскиңизиң өйлеринде отурдярмышлар дийййәрлер. Йылылыгам болуп дур, гызгын сувам болуп дур. Бизиң янымызда бир есериң бири эййәм оны тапып отурдынды. Шоны бир ягдай эдип бер-дә,

дост, инди, нэме, менем бир барлы адам, нэче чыкдажысы болса төлэрин...» «Гезмэге гел, полковник, эдил сүйтдеш доганым гелен ялы гаршыларын, бай, Зоя-да бегенер-э. Сен онуң үчин хенизем өңки ялы — худай».

Бу сетирлериң ашагыны Дюжевиң өзи чызыпдыр. Йөне шонуң билен бирликде ол, хер ничигем болса, бу дүшүнйэн, ишевүр, ядавлыгы-аргынлыгы билмейэн, гымматлы адамың өзүне учурсыз герекдигини-де тассыклаярды. «Ай, шейтан!.. Дюжеве ынандың, онуң маслахат берйэн адамсына-да ыиан. Гурлушык нэче адамлары ярамаз гылык-хэсиетлерини үйтгетмэге межбур этди, өзем оларың бу ерде шейле чалт өзгеришини дийсене!»

Литвинов жаңжагазы жыңңырдатды.

— Валенския, Павел Васильевичи гөзлэп тап-да, айтсана, гой ол шол өз достжагазыны чагырсын. Онуң нэхили лачынлыгыны гөрели. Гой, онуң ызындан өзи учуп гидэйсин... Ери, нэме дийжек боляң?.. Нэме яйданжырап дурсуң?

Валя бирхили толгунчлы ягдайдады. Берлийэн совала дага-да жогап бермэн, эйнегини овкалап дурды.

— Арасса зады нэме бейдип сүпүрип дурсуң, ери нэме?

— Фёдор Григорьевич — дийип, гыз чала эшидилер-эшидилмез ялы эдип айтды. — Комсомоллар йитипдир.

— Нэме? О ненеңси комсомоллар? О нэхили йитгимишин?

— Бизиң геологларымыз. — Валяның сеси кесилди. — Сирмайсың топары. Усть-Чернавадакылар. — Гыз додакларыны дишлешдирйэрди. — Василиса-да шолар билен...

— Дур, дур, гыссанма — дийип, Литвинов эгнинден чекип хем агырысындан яңа йүзүни чытып, онуң сөзүни бөлди. — Ханы сениң ол дамдыран болмалы дерманың ниреде?

Валя бир чүйшежиги алып гелип, ондан ганда бирнэче гезек дамдырды. Йүрегиниң гүйчли уруп, өзүниң пагш-пара гарадер басып баряндыгыны аңан Литвинов ганды агзына атды-да, далнайыжылык билен эгинлерини гысып гойберди.

— Оларың йитендигини ниреден эшитдиң?

— Онь экспедициясындан телефон этдилер: олар билен арагатнашык кесилипдир. Хепдэң алтынжы гүни бар экен: «...Демиргазыга гидипдирлер». Ядыңыздамы, шол улы тупан туруп, краны зады дөвен гижесине. Олар билен геплешжек болуп, бэш гезек сынаныпдырлар, жогап береноклар.

— О нэме үчин шу махала ченли оны маңа айтмансыңыз? — Литвиновың инче сеси етжек дережесине етди. — Адамлар телим гүнден бэри хабар-хатырсыз йөрлер, ондан ам мениң хабарым ёк. —

Литвинов демини агыр-агырдан хашлап алярды. — Дерңемели. Ким гүнәкәр?

— Мен. — Бу сөз өрән парахатлык билен айдылды ве Валяның гөзлери чыглам болса, онуң назары дийсең дурнуклыды. — Оны сизден гизләп, хабар бермедик мен. Биз Дина Васильевна икимиз гаты бир чыкгынсыз ягдай болаймаса, сизи бийынҗалык этмезлиги карар этдик. Инди шонуңкың хак экендигине мениң гөзүм етди.

Адатча Литвинов, гурлушыкда айдышлары ялы, «зынҗырдан бошанда», төверек дым-дырслык боларды, адамлар онуң гөзүне гөрүнмеҗек болардылар. Бу шетдат ялы догумлы гыз болса, онуң өңүнде аркайын дурды. Гахардан яңа реңк-пет галман, үйтгәп гиден йүзден гөзлерини айырман, середип дурды.

— Инди бу ерде хайсыдыр бир докторсумак аял билен бурны сүмүклиҗе гыз хөкүм этмелимишми? Шейлеми? — Литвиновың сеси хасам инчелди. — Җәхеннемиң тейине гит! Шу ерде адың-соруң болмасын... Адамларың өмри барада гүррүң баряр-а, булар болса бу ерде карар эдйәрмишин.

— Экспедицияның начальниги шу гүн дагы олар радио үсти билен ниредедиклерини хабар берәймезлермикә дийип умыт эденсоң, биз сизи энтек бийынҗалык этмеҗек болдук.

— Мен, сен, ол, биз, сиз, олар. Биз диййәниң ким ол?.. Гүм бол шу ерден. Хәзириң өзүңде җәхеннем бол...

— Мен эртир ишлери киме табшырмалы? — диен аркайын сес яңланды. — Мен эртире беллән ишлериңизи гөчүрип, столуң үстүнде гоюп гидейин. Гыз өврүлип, гапа бакан уграды. Ол гарачылы билен ручка япышды, йөне велин шол вагт нәхилидир бир җовраныҗы сес эшитди. Агырысындан яңа йүзүни чытып, дөшүни стола берип, начальник букүлди.

— Сув, сув бер!.. Шол авылыгам ал!.. Әпишгәнем, әпишгәни тизрәк...

9

Старосибирскиден гелен хат бегендириши ялы, Дюжеви улы алада-да гойды. Ол хатда гурлушыгы бүс-бүтин башдан айлап, достуның янына яшамага бармаклык, гечен, хәзирки хем индики болҗак затлар билен иши болман, йөне дынч алып гитмаклык маслахат берилйәрди. Әгер-де шунуң ялы чагырышы башга, чаларак танянларының бири иберен болсады, онда Дюжев онуң хатыны җыррым-җыррым эдип, өз йүзүнем гөрмезди. Йөне муны язан фронт йылларындакы говы досты Карл Вороховды — шол ыза чекилен-

леринде, Брестден Москваның этегине ченли аралыкдакы деряларың көпрүлерини партладып йыкышан, соңра болса хүҗүме гечен-леринде, Волгадан Берлине ченли аралыкдакы әхли еңиш ёлларында шол көпрүлери ямашгандан салшан, шадыян, батыргай, ядавсыз, угур тапыҗы Вороховды.

Хатың языльшы таньшҗа языльшды. Шейле-де болса муны кимдир башга, өз көне достуна хич бир дахылы болмадык нәтаньшың бири язан ялыды. Дюжев Вороховың аялы Зоянам говы танаярды. Ол уршуң түйс мөвч урян чаглары гошунчылыга гидип, снайпер болупмы, разветкачы, пулемётчы, санинструктор, арагатнашыкчы болупмы, фронт дурмушының әхли эҗирини эркеклер билен дең чекишен гызларың бириди. Зоя инженер бөлүминиң штаб телефонисткасылыгының үстесине-де, өз гөргүси үчин диен ялы, ышнаклыҗадам. Оңа ашык болан дүрли чиндәки адамларың саны-сажагы ёкды. Зояның өзи пәк сөйги билен Дюжеви сөйүп, онуң үстүнде тас багрыны паралабереси гелйәрди. Дюжев болса гызың бейдип йөрмегинден эҗир чекйәрди ве өз штаб начальниги Польша баранларында, өзи хем-де сержант Зоя үчин ругсат соранда бегенди; олар өз никаларыны регистирлемек үчин тыла, иң голайкы совет район меркезине гитмекчидилер...

Ине-де гелен хат. Ине-де ыз адреси: Старосибирск, Победа көчеси, 14-нҗи өй, Ворохов К. М. Ине уршдан соң шәхер якаларында пейда болуп, ики яныны селчең хатарлы, дүрли реңкли, агач өйҗагазлар тутуп отуран көчеҗиклериң бири болан, шол асуда көчәниң өзем. Йылларың гечмеги билен өйҗагазлар төверегиң пейзажы билен гарҗашып гидипдир, тәзелик реңкини йитирипдир. Оларың өңлеринде черёмуха, рябина, лиственницалар өсүп етишипдир. Дюжев көчәниң угруны сырып барярды. Секизинҗи, оңунҗы, он икинҗи өй... ызындан-ам он алтынҗы боляр дуруберйәр. Он дөрдүнҗи ёкды. Бу нәме болдугы? Нәхилидир бир — эркекми, аялмы — яшы дургушан адамлар машындан башлары габа, яшаҗык, бойралара сересаплы долатан агач нахалларыны дүшүрйәрдилер; олар гөс-гөни тайгадан алнып гайдылан болара чемели. Булар ялы нахалларың энчемеси эййәм әдил радиомачталарыңкы ялы чар тарапларындан симлер билен чекдирилги, көчелериң якаларында хатар болшуп отырды.

— Багышлаң, он дөрдүнҗи номерли өйүң ниредедигини айдып билмермисиңиз?

— Вороховлар-а дәлдир? — дийип, ишләп йөренлериң ичинден узынак, харбы гуллукчыларыңкы ялы балаклы, форма боюнча тикилен гүпбүли бир хортаң гоҗа сорады. — Ол өз өйүни ховлусының төрүнде гизледи. Хон-ха, хол тутуш хаят шонуңкы болмалы.—

Отставкадакы офицердигини Дюжевиң хич бир кынчылыксыз аңан бу гартаң адамың эхеңи месе-мәлим эсгермезлик билен яңлаңды.

— Оң өзем шу ерлерде айланып йөрди ахырын, эртирден бәри гапысының жаңжагазына нәмедир бир зады беркитжек болуп хысырданып йөрди — дийип, бир гартаңрагадан долмач аял гүррүңе гошулды. — Сиз олара хыяр-пыяр үчин дагы-ха гелен дәлсиңиз? Зойка хыярының соңуны сатып гутарды. Алтын гөзлейжилерден нәхилидир бир адамлара-ха гелен болмага чемели. Хыярларыны үч эссе гыммат бахасына алып гиденмиш дийййәрлер... Хонха, ол арзылы Вороховың өзем.

Догруданам ёнулан юка тагтадан эдилен тутуш хаятдан билдирмез ялы эдилип отурдылан гапыжыкдан эли отвёрткалы бир адам гөрүнди. Агач отурдып йөрен адамлара тарап гарамаң, ол жан эдип бир зады бежермәге дурды. Бу семиз, елленип дуран йүзли, семизликден битере гелен гөзли адамда бир вагткы чаласын, гөчгүнли, гужурлы майордан угурлы зат галмансоң, Дюжев онуң янына барсаммыкам-бармасаммыкам диен пикир билен бираз икиржиңләп дурды. Йөне велин семиз адам эййәм Дюжеви гөрүпди, бир эли отвёрткалы, бейлеки эли бир бөлежик симли, ол эййәм оңа бакан ылгап гелйәрди.

— Полковник, Павел Васильевич! Йүрекдеш дост!.. Гелэйдиңми... Ханы, йөр, йөр өе... Ба-ай, мениң Зоям бегенер-э! Семизликден яңа чала ыш берйән гозжагазлар мыхманы мәхирли сынлаярды. — Өңкүже дуркуң-ов, йөне чаларыпсың... Ненең чалармажак!.. — Кичижик гөзжагазлардан яш сырыгярды, йөне Ворохов онуң үчин утанып дурмаярды. — Мен гөрсең гутарандырын? Шейле дәлми? Дамарымың уршы йүзден дурман гечйәр, ганымың басышам айылганч. Ай боля-да, гардаш, этжек алажың ёк; йүрек агыры, багыр агыры. — Бу сөзлери айданда, ол месе-мәлим кимдир бирине өйкүнип «е» харпыны «э» харпына өврүйәрди. — Йөне, ынха шу Зойкаң аладасыдыр дәри-дерман билен мыдар эден болуп йөрендирин... Йөр, өе баралы ахырын... Дур, мен ити бери даңайын. Мениң көпегим, саңа айтсам, тохум итлерден болуп, асылзадалыгы Черчилдәки ялы йигрими арка дагы айланандыр. Өзем гаты ярак: сесини чыкарман топуляр...

Хаятың аңырсындан гүңлеч хыңранма эшидилди. Гапың агзында гарашып, Дюжев хатдыр газет үчин эдилен ышың ёкарсындакы тагтажыга гөзүни гездирди. «Сересап болуң, ховлуда ярак ит бар» дийип, ол тагтажык дуйдурярды. Көп ховлуларың гапысында душ гелйән бу дуйдурышың ёкарсына, «ярак» сөзүниң ызына кимдир бири сыя галам билен «хем ачгөз» дийип язып гоюпдыр... Дюжевиң хакыдасына көп затлары салан, хош овазлы, та-

нышҗа сес эшидилди. Ине эййәм гапыҗыкдан ектайының үстүнден эгнине поссун атынан, хениз яш, йөне дийсең семиз аял чыкып, мүңа бакан яйканып уграды.

— Ёлдаш полковник! Ятлап, гелэйипсиңиз-ов! — дийип, хош овазлы танышҗа сес айтды.

«Шу Зоямыка?» Хава-ла, йүз кешби хенизем шол өңкүҗе өзүне чекиҗиликли нэзикликлигини саклапдыр, ховул-хара атылан сүтүк яглыгың ашагындан сары товлам-товлам сачың шадыян товламлары чыкышып дур. Йөне велин онуң йүзем, товлам-товлам сачам, гөзлериниң пэкизе мавылыгам, гөвне болмаса, яг гатлакларының йүзүнде йүзүшип йөрен ялыды.

— Ёлдаш полковник, маңа сизи огшамак болярмы?

— Оны адамыңыздан сораверин, Зоя, сизиң атаңызың ады нэме болмалыдыр?

— Зоя, Зоя, сизиң учин мен хемише Зоядырын, адымы шей дийип тутубериң. Эй худай-эй, шу ерде ниреде дир эдил гапдалҗыгымызда яшап, ишлэп йөрениңизи эшидип, биз нэхили бегендик! Шол «кичиҗик фельетоның» шейле пислигини дийсене... Мен окап, шол бада Карлиге: «Деррев хат яз. Олары терк эдип, бизе гайтсын...» дийдим.

Эр-аял икиси, Дюжев эшиклерини чыкарып-чыкарманка, хайдан-хай оны өз хоҗалыкларыны гөркезмэге алып гитдилер. Улы сарай, ерземин, ледник. Соңра газлы, батарея йылыдыҗылы өйҗагаз. Ванналы отагы гөркездилер, хаҗатхананың ёкардан салланып дуран йүпҗагазындан чекип гөрмэге меҗбур этдилер. Нирэ барсаң, хоҗалыкчы эллериң тэсири дуюлярды: кичиҗик аммар варенье, маринад эдилен гөк өнүмлер салнып, потолога барянча мүндер-мүндер эдилип гойлан банкалардан долуды, ерземинде болса шибидиң, эстрагоның, черемшаның бурнуңы гиҗедип барян ысы гелип дураң, бош челеклер ятырды.

— Старосибирскиниң говы хыяры, говы келеми бизиңкидир! — дийип, Ворохов гуванч билен сесленди. — Шу ерик Аверел Гарриман диен бир америкалы учуп гелди. Ол бир говы сибирь тагамыны ийип гөрмек ислейэрин дийипдир. Оны ресторандан бизе гаршы ёллапдырлар. Эгер хер зат. Диймек билен, инди мениң Зоямың халкара маркасы бар. — Шей дийип, шу ерде Дюжеви туршы келемден дадып гөрмэге, бурчлап мазалы дуза ятырылан хыярдан иймэге, дашы йылманак якымлы ыслы помидоры агзына атмага меҗбур этдилер.

— Сиз мунча зады нэме этҗек? Бу бүтин рота болҗак ахырын — дийип, Дюжев ерземинден чыкып барярка сорады.

— О ненеңси нәме этҗек? — диййип, узагракдан ассырынлык билен мыхманы сынлап, буларың ызларына дүшүп йөрен тос-тогалаҗык, гаррыҗа аял — Вороховың гайын энеси геңиргенди. — Кооперативе көмек берйәрис, говы адамлара сатярыс... Сатын алярларам! Яп-яңыҗа Ленаның алтын гөзлейҗилеринден гелип, хыяры челеги зады билен алып гитдилер. Самолёт билен Лена ибержек диййәрлер. Иберерлерем, ёл кирейини төләнлеринде-де, өзлерине эсли пейда галҗак... Озаллар неросим, вязников, монастырь хыярлары болардың! Инди болса эхли киши Вороховың хыярыны сораяр!.. Вороховың хыяры ат алды, говы гөрүлйәр...

Буларың үчүсем Дюжеви ниреде отуртҗакларыны билмән, онуң дашында хысырданып йөрдүлер. Нахар столуның үсти дузланан, маринад эдилен затлардан дос-долы болуп, табак гоймага сәхелче ер галыпды. Шу ериниң: малина ,смородина, клюква ялы иймишлерден эдилен өз ичгилерем барды. Нәхилидир айратын, машгала усулы боюнча ясалан рябина настойкасам барды. Дюжев халк ныгматларыны говы гөрйәрди, йөне велин рус тагамының бейле бол дүрлүлигини хениз гөрмәнди. Шонуң үчинем ол өз өңүнде гойлан затлардан ичгилерден өңңе эхлисинден хөвес билен дадышдырып гөрйәрди. ичгилери велин бир гапдала сүйшүришдирип отырды.

— Сиз нәме бейдип отырсыңыз, Павел Васильевич? Мениң адамым, Зояның какасы пахыр: «Муны дини адамларам ичсе ярашман дурмаз» диерди — диййип, Вороховың гайын энеси эрҗеллик билен хөдүрлейәрди.

— Муны чагаларам ичип йөр, мунда градус-прадус диен задам ёк ахырын. Ёлдаш полковник, ичип гойбериң, мениң хатырам үчин ичиң, шонуң үчин сизе хич зат болмаз — диййип, Зоя хенизем, ылла, шол өңки ялы инчеҗикдирин өйдйәрди. Он секиз яшың гөзелидирин, офицерлериң байрамчылык столуның башында, гелинден ялңыз өзүмдирин өйдүп гүрлейәрди.

— Сизиң адамыңыз нәме?

— «Сениң», ёлдаш полковник, «сениң», маңа «сиз» диййип йүзленмән, «сен» диййип йүзлениң. Карлиге ичмек болмаяр, мең оным бүс-бүтин кесел. Бизиң профессорымыз, ол, элбетде, шу ерли, старосибирскили профессор, йөне велии олам гаты өкде, көп пул аляр, ана шол Карлиге иш этмеги гадаган этди, эл зәхмети болсун, акыл зәхмети болсун, пархы ёк! Хич хили бирахатлыга ёл бермели дәл, дүйбүнден... Ичги дага-ха худай сакласын!.. Ви, Карлик, сен асыл ол гөкҗе дигирҗиклериңден ичдиңми бери?

Вороховың елленип дуран йүзүнде горкы аламаты пейда болды.

— Пэхей, ядымдан чыкарайыпдырын! Атмалы вагтымдан ярым сагатданам көп гечирэйипдирин. — Ол хасыр-хусур жүбүсинден бир гутужык чыкарды-да, нэхилидир бир ярмажыклары узак вагтлап санап, он бэше етирди ве олары алада билен агзына атып, күйзеден сув гуюнмакчы болды, йөне велин Зоя онуң элинден стаканы какып алды:

— Бу сув ховуздан гетирилен сув ахырын. Бу полковник үчин гетирилди, сең үчин гайнаг сув бар ахырын.

— Карл, сен яңыжа-да нэхилидир бир дерман атан ялыдыңла? — дийип, Дюжев сорады. Онуң үчин буларың болшы хем гүлкүнчди, хем гуссалыды, хем гынанчлыды, хем геңди.

— Ол, Павел Васильевич, профессорың, аллопатың беренинден, дүгүржиклер болса — гомеопатдан. Шу ериниң эхли халк артистлери өзлерини шоңа бежердйэрлер. Догры, ол профессорданам бетер сойяр, йөне мен шоңа көп ынанярынам...— Кеселлер, врачлар хакында гүрлэп, Ворохов гөз-гөртеле рухланярды. — Ене бир йогларың системасы боюнча гимнаситка гечиртмек үчин мениң яныма гатнаяр. Этжек алажы нәме? Херки ягдайдан ики чыкалга бар: я эхли берилйэн дэри-дерманлары ювут я-да ят-да, аманадыңдан жыда бол...

Майор Вороховың херки ягдайдан ики чыкалга бардыгы барадакы бу накылы бир вагтлар бомбалашыгың я-да артиллерия одуның астында болунса-да, төверегиндэкилери йылгырмага межбур эдйэрди. Инди велин ол бирхили гөзгыны яңланды. Бу өйде кеселлерден башга шейле гызгалаңлы эдилен гүррүң кичижик участокдан, өй нахалханасыдыр парнигинден нэхили көп гирдежи алмак барада болды. Йөне оңа дерек Дюжевиң гүррүңи, гурлушык ишлерине совжак болуп эден сынанышыгы эдил чэгэ синен ялы, пуч болуп гитди. «Бе-е, адам бейле үйтгэп билэерми-ов, жанларым?» дийип, мыхман хайран галярды. Дюжеве хызмат эдип, бири-бирлеринден өңүрдип хөдүр эдишип отуран болсаларам, ол шол бир вагткы, Москвада мыхманхананың телефонының гапдалында отуран вагткысы ялы якымсыз дуйгыны башдан гечирйэрди.

— Павел Васильевич, сен бир саллах адам. Гарры сени өз огуллугына кабул эдер, сениң айратынжа отагың болар: хала яңкы ёкардакы, хала иңе шу ашакдакы — хайсыны ислесең сайлабер... Бизде яг ичип, йүпек геерсиң — дийип, Ворохов сөз берди ве онуң яг басмагындан яңа зордан дыртарып дуран гөзжагазлары мыхмана сөйги билен гараярды.

Дюжев адатча майор бир-ики рюмка гөтеренсоң, эхли гөвнүндэкини йүзе чыкарып, айратынам мылакатлы, гөвы боляндыгыны билйэрди.

«Болмаса, мунуң билен ичип гөрәйсеммикәм?» Йөне велин Литвинова беренҗе сөзлери эдил гаравул ялы диренишип дурдулар: — ичәймегин, ичсең, бирден онсоң... Эмма кимдир бири: «Чилимиңи ташлаҗак болсаң, хемише җүбүңде бир гап папиросың болсун» диййип айдыпды ахырын. Дюжев, Ворохов ве оларың ики саны офицер ёлдашы чилими Волгада, сөвешиң иң айгытлы пурсаты болан 7-нҗи ноябрда ташлапдылар. Өзлерем өз-өзлерине эрк эдип билйәндиклерини сынамак үчин ташлапдылар. Ол ёлдашларының икиси вепат болды, бу болса шондан бәри чекмән йөр, хатда теммәкиң ысыны алса-да, йүреги буланяр... Әй, нәме болса, шол болсун-ла!

— Ханы, Карл, онда нарком нормасы, фронтдакы ялы адама екеҗе рюмка ичсек ичәели.

Өй эесиниң чишик йүзүнде шол бада горкы аламаты пейда болды. Соңра Ворохов аялларың гирип гиден ери болан, кухняның гапысына бакан бирхили мүйнли назарыны айлап гойберди-де, илкинҗи элине илен чүйшәни алып, сандыраян эллери билен ики рюмкаҗыгы долдурды.

— Херки ягдайың ики чыкалгасы бар: я ичмели дәл, я-да... Говурагыны сайлаярыс. — Ол, мисли, сувуклыгы өзүне чүмдүрен ялы этди-де, додакларыны гаймага булап, дузланан көмелекден агзына дыкды. Ол Дюжев ойланҗаң, үнси җемленен халда өз рюмкасындакыны ичип гутарянча гарашып, соңра ене-де гүйды: — Әх, биринҗиси аз болар, икинҗиси саз болар!—Шей диййип, ол кухняның гапысы ачылып, онуң босагасында ичи бөрекли табагы дабара билен гөтерип гелйән Зоя, онуң ызындан болса, гаймак, зирке, бурч гетирйән эҗеси пейда болманка, рюмкасыны башына чекди.

Хер ничигем болса, Зоя аңды. Ол гөтерип гелйән табагыны столуң үстүне оклап гойберен ялы эдип, әрине бакан окдурылды.

— Карлик, сениң эдйәниң нәме?.. Ёлдаш полковник, сизем муңа ичирип отурыберипсиңиз-ле? Бу онуң үчин авы ахырын. — Ол столуң үстүнден графини айырмакчы болды, эмма адамсы оны этдирмеди.

Догруданам, Карл эдил гөзүң алында өзгерйәрди. Гөвне болмаса, йүз-гөзлери хемишелик елленип дурҗак ялы болуп дуран, бу семиз адама шу гүнки гөрнүшини үйтгетмезден, өңки Вороховлыгы гайдып гелйән ялыды.

— Карлик, ялбарып айдярын... Полковник, муңа буйрук этсеңиз-ле! — диййип, Зоя җибринйәрди.

— Карл Мартьянович, алладан горкуң ахырын! — диййип, гайыны гайталаярды.

— Чекил! — диййип, Ворохов гыгырды-да, столуң үстүне шейле бир патлатды велин, табак дүңдерилип, ичиндәки көмелеклер эдил гурбакга ялы болшуп, ерe патлашып гачдылар.

Аяллар хайдан-хай табагың дөвлен бөлеҗиклерини чөплемек билен болдулар, барха серхошлыгы артян Ворохов болса олара йигренч билен середийәрди.

— Булар, Дюжев, сенем шу сычаның хинине сокмагы ниет эдйәрлер: ымыклы геләйдигиң заказ боюнча колхозлар үчин проектҗиклери дүзерсиң. Дипломлы пейдакеш, пейдалы квартирантсың!.. Сең болса өңкүҗе болшуң, посламазак. Шол өңкүлик үчин ичели! — Ворохов ене бир рюмкаҗыгы башына чекип, гүйчли хем якымлы, ёгнас сеси билен айдыма гыгырып уграды.

...Берёзадан сары япрак
Сессиз-үйнсүз ашак гачяр.
Көне вальс: «Гүйз укудан»,
Гармон аҗап хеңлер ачяр.

— Полковник, шол бизиң Польшада, Соколувда эден тоюмыз ядыңдамы?.. Ханы, алып гөтер, Зоя! Нәме, шонда эрбет болупмыды эйсем!

Семиз, эт алан аял мисли ятламаның җадысына дүшен ялы болуп, өзүниң арасса, бир махаллар тас армия ансамблына алып гитмәге себәп болан дуры сесҗагазы билен адамсыны голдады.

Баяның ахы-зарыны,
Мисли унудып барыны,
Ятлашып интизарыны,
Гулак асяр достларымыз.

Инди буларың үчүсем гөзлерине яш айлап, айдым айдяркалар, Дюжев шол агшамам, бу айдымам ядына салды. Уршуң эййәм оды өчүп барярды, Дюжевиң гошун бөлүми бирейййәмден бәри йыкмак билен дәл-де, гурмак билен мешгулды. Көпрүлер гүнбатара гитмек үчин гурулярды. Бахар чагыды, ховадан черёмуханың, еңшиң ысы гелйәрди ве шол гүнлериң бу сөйгүли айдымы айдыланда, хемише Дюжевиң ядына Москваның бир вагтқы бахары дүшйәрди; шонда, Ольга институты тамамлап, ординатура гечипди ве булар шонда гиҗелерине Улы Пироговскаяның өңүндәки хениз япрак чыкармадык агачлары болан паркда гойлан өл күрсүлерде бири-бирлерине гысылышып, ири дамҗаларың җопбылдашып дамышларына гулак асышып отурардылар... Бу айдым айдыланда, инди хә диймән, газанылҗак еңишден соң өе: аялының ве оглуның янына доланып барҗакдыгы ве уруш башланмазының бирнәче ай өңүсырасы

алнан квартираларында үч болуп, гүл ялы яшашҗакдыклары барада хем говы пикир эдийәрди.

Шол вальсың шанлы хеңне
Танс эдишип айланардык.
Үлкәмизде аладасыз
Той эдердик, өйленердик.

Булар айдымы үч болуп айдярдылар. Өзлерем гөзлериниң яшлыдыгыны билмән айдярдылар. Инди ене-де булары бири-бириндеи айырян зат ёкды, эденлиҗе кемпирҗик болса өзүниң хич алач эдибилмеҗегини аңыпды ве пөкгүҗе додакларыны юмуп, гара, алакаларыңкы ялы гөзҗагазлары билен Дюжеве гахарлы середип отырды.

— Ханы, полковник, дамарлары бир гиңелдели-ле — дийип, Ворохов ене гуюшдырып айтды.

— Карл Мартьяныч, профессор нәме диер ахырын?.. Ичме дийсене, Зоя.

— Дамарларың гиңелмеги үчин... Павел Васильевич, мен сениң эдйәнҗе хыялыңы билмейәндир өйтме. Сен мени шу сычан хининден чыкарып, өз яныңа алып гитмек, сергин шемала алып чыкмак үчин гелипсиң... Йөне ялңышыпсың, дост, гиҗә галыпсың... Инди өңкүҗе инженер-майор Карлушка Ворохов гутарып, оңа дерек гайын энесиниң көне летдеси галандыр. Херки ягдайың азындан икичыкалгасы бардыр, йөне шу ерден чыкмаң велин... диңе габыра, башга ёл ёкдур, шонуң биленем гутарар...

— Карлик, эзизим, сең ол гөкҗе дигирҗиклериңден ат ахырын! Сениң саглыгың угры ёк ахырын!

Көне фронт айдымының җадылы гуҗагындан сыпып, Зоя өңки каддына гелди.

— Чекил! Мен, бир вагткы гвардия майоры, достум билен гүрлешйәрин. Павел Васильевич, инди мени кимдир өйдйәрсиң? Билеңокмы? Мен инди Сенбирдирин.

— Бу ненеңси ат болдугы боляр? — дийип, Дюжев гөвүнсиз гызыгып сорады. Ичги эңтек оңа кәр этмәнди. Онуң акылы дурудыды ве ене ичмәге болан йыкгыны билен зор гөреш алып барярды.

— Ол мениң адым, Сенбир... «Сен бир аптека гидип гелседиң...», «Сен бир челеклери буга тутсадың...», «Сен бир электрик тогунын пулуны төләп гелседиң...» Мен Сенбирдирин, инди сен мениң кимдигими билдиңми? — Ол кейпсиз хахахайлап, отагдан чыкып гитди-де, эли бир гап «Казбекли» өврүлип гелди.

— Карлик! — дийип, аялы оқдурылды, йөне велин ол оны гөдек итиберип гойберди-де, папиросы габы мыхмана узатды.

— Дамарлары бир йыгралы.

— Чекемок...

— Бэ, хенизем чекмэн йөрмүң? Шол Волгада эден касамымыз дыр? Мен-э чекдим. Шулардан гизлии-яшырын шу болгусызлыгамы эдйэндирин...

Дюжев достуна серетди. Ине онуң өңүнде өңкүҗе Ворохов отыр, йөне велин ол нэхили гөзгыны, алҗыраңңы, лежи чыкан! Зоя-да шейле, онуң сеси өңкүси ялы түйчли, арасса, йөне Дюжевиң штабының яш офицерлериниң бир вагткы үстүнде көкенек болян бугызы, гөр, нэмэ өврүлипдир?! Небсиң агыярды, булара көмек эдесиң, нэмедир бир зат эдесиң гелйэрди, йөне велин Дюжев олара нэмэниң оңат болуп, нэмэниң эрбет болҗагыны билмейэрди. Аслыетине гаранда, булар бир нэтаныш, йөне, бир вагтлар башга адамлара дегишли болан атлары гөтерип йөрен ят адамларды.

— Сенбир! — дийип, Ворохов гүррүңини довам этдирди. — Сен ол гапыда ит үчин елменип гойлан тагтаҗыга эхмиет бердиңми? «Ярак хем ачгөз ит...» Огланҗыклар языпдырлар. Дограм эдипдирлер.

— Этеңенэлетлик, шейле-де бир этеңенэлетлик болар экен... Биз-э шулар ялы этеңенэлетлери хениз хич ерде гөрен дэлдирис. Инди үчүнҗи тагтаҗыгы заялайышларыдыр — дийип, кемпир җибирдеди. Ол стулуң гыраҗыгында отуран ериндең, чаласын херекети билен бирсыхлы агзына нэмедир бир зады атярды-да, күмүш-күмүш гэвүшейэрди.

— Догры языпдырлар... Олар бизиң алмамыздан алҗак болярлар, мен болса көпеги сыпдырып гойберйэрин... Көпеги-хэ гөренсиң? Несил шеҗереси эдил Черчилиңки ялыдыр. Аллаҗыдыр!

— Дагы нэме этҗек олара, Карлик? Бир алмасыны алмагам дэл, онуң агаҗының шахаларынам, онда-да иң говы алмаларың шахаларыны хем җомрушдырдылар ахырын.

— Чекилсене!.. Ярак хем ачгөз итдиги догры: көпеги чагалара күшгүрмек... Ханы гетир гуйын-ла, Павел Васильевич. Сен гулак асыбер, диңлэбер. Шу ердэки хаммамың бугунда нэхилидир бир төвра адам билен икимиз бири-биримизи сүбселешйэрис. Ине мен шонда хашлап, оңа шей дийийэрин: «Сен багтлы адам экениң, саңа мунуң бир кэн кынлыгы ёк, ынха маңа велин шу гарным пэсгел берйэр, шу гарын зерарлы мен аягымы-задымам гөрүп билемок ахырын». Ол болса маңа: «Ай онуң иши хайыр-ла, мен оң дерманыны билйэн. Эдил бир айың ичинде сениң бу гарныңдан зат галмаз» дийийэр. Менем бегенип: «О ненеңси дерман?» дийдим. Ол: «Сен Сенбирми?» дийди. «Хава, Сенбир» дийийэрин. «Хаммамдан

чыкалы велин яның гарбанар ялы заады билен алты чүйше пиво гой, айдайын» дийди.

— ...Нәче гезек, нәченҗи гезек ахырын, Карл Мартьянович... Алач ёк: ичдиги башлабермели-дә... — дийип, гайын энеси оңа игенди. — Бир болгусызың бири муңа бир зат дийәйипдир велин, асыл, шоны ядындан чыкарып билмән йөр-дә...

— Чекилсене!

— Ери онсоң, ол дерман бердими? — Дюжев гулак асярдам асанокдам.

Дюжев диен сөзүнде дурмаярды, ичйәрди. Бу айылганч затды. Дүрли реңкли настойкалардыр гайры ичгилерден бир четрәк дуран аркалы чүйше онуң назарыны эдил магнит ялы өзүне дартярды. Йүреги акып барярды, гагшылдылы паллама эңлерини гапышдырярды... «Ене сәхелчеҗик иченим билен, нәме болаярка! Ичерин-де, ятарын... Ёк, ёк, ёк... Ай угурсыз зат-ла, бир стакан билен нәме болар өйдйәрсиң?» Ол бу ички гөреши үчин өзүни йигренйәрди, йөне велин бу барада пикир этмәнем дуруп билмейәрди, Өзем эркиниң элинден гидип баряндыгыны аңып, шол пикирлерден үнсүни совмага дырҗашярды.

— Ери, онсоң, онуң нәхили дермандыгыны айтмадымы?

— Айтды — дийип, Ворохов тутуграк гүлүмсиреди. — Ол пивомы ичип, барҗа бутербродымы ийип, шейле дийди: «Сен, диййәр, Сенбир. Нәче пенсия алярсың? Ай, ынха шунча. «Машгалаң улумы?» Ай, шунча дийдим. «Мен, диййәр, башымдан гум соврүп ишлесемем, сенден аз алярын. Үч санам чагам бар. Гел икимиз газанҗымызы чалшалы, нәдерсиң, эдил екеҗе айың ичинде чекиләйсең. Гүвә гечйәрин...» Ине шей дийди-де, эден хеззетим үчин таңырялкасын задам диймән, ёк болуберди... Ә? Карлушка Вороховың эшидйәнҗе затларыны ненең гөрйәң, полковник?

Дюжев хахахайлап гүлди. Бада-бат болмаса-да, Ворохов хем онуң гүлкүсине гошулды. Бирденем сесини песелдип, чаласын пышырды билен, шейле дийип сорады:

— Ери, сен ол гурлушыкдан нәме иш тапып бермекчи? Белки, хайсыдыр бир тур-отур керсен гетириң бирине өвүрҗек болярмың? Хелейлер ёкка айт, эшиделм.

Эдил җадыланан ялы болуп, аяларың икисем гапыда пейда болды.

— Карл Мартьяныч, бу нәме бейле боляр? Саңа шейле говы дурмуш дөретдик, эхли кишиң гөзи гидйәр, профессорлары, гомеопатлары яныңа чагырып дурус... — дийип, гайын энеси налап башлады. Бирденем Дюжевиң үстүнден дөкүлди: — Сизем утанма-

ярмысыңыз? Бу адамларың сизе небси агырып, иң говы отагларыны бермекчи болярлар, азара галдылар, хеззетледилер... Бихая!

Дюжеве бу сөзлер якмады. Ол туруп гидибермегиң герекдигине дүшүнйәрди. Эмма велин ол турмадам, гитмедем, барха басмарлаян, өзүне таныш хем эҗирли эрксизлигиң эййәм гирдабына дүшүпди...

— Бир кесел адамы ичирип отурмагың нәме кейпи барка? Өз-э бир аракхор, нәче ювудян болса ювутсын велин, йөне иле бейтмеси нәмекә?.. — Гарры җүйҗелерини гыргыдан гораян товук ялы болуп, Дюжевиң үстүне чөвҗейәрди.

— Эҗе! — дийип, алланичигси болан Зоя гыгырды.

— Кес сесиңи, инфекция! — Ворохов юмругыны дүвүп ериңден галды.

— О ненеңси инфекциямышын? Оң ялы сөз ёк ахбетин...

— Мен өз гайыныма ёканч кесел дийип билмен ахырын!

— Ёканч кеселмишим! Мунуң ялыҗак сөзүң үчин мен судуң өңүнде дикелдерин.

Ворохов чүйшәни алып, элини ёкарык галдырды, эмма мыхман онуң элинден шапладып берк тутды. Кемпир болса эййәм гапың аңыосында ниредедир бир ерде гыгырярды.

— Өем сеңки дәл ахырын, сеңки дәл... Ол Зоя җаның адына язылгыдыр... Судуң үсти билен масгара эдип коварыс. Бай чыкарсың-а...

Бу затлар эдил Островскиниң хайсыдыр бир пьесасында болуп гечйән вака ялыды. Дюжев өзүни ярамаз дуюп уградьы, айнаны дөвүп, ичерик арасса хова гойбереси гелди, Ворохов болса мисли сачларыны аркан серпип гойберен ялы эдип, йылчыр келлесини силкип гойберди.

— Ине бизиң яшашымыз-а! Ери, сен маңа нәме теклип эдерсиң, полковник?

— Хич зат — дийип, Дюжев җогап берди. — Хич зат, Карл Мартьянович, хич зат.

— Мениң болса билесим гелйәр. Отур. Ичели. Барыбир болҗагымыз болды.

Инди булара пәсгел берйән адам ёкды. Ниредендир бир узакдан, ылла ериң ашагындан гелйән ялы болуп, кимдир бириниң зар-зар аглаяны, ене бириниң игенчли гарры хүңүрдиси хем көпегиң ёгнас воввулдысы эшидилйәрди. Иер ялы затлар билен үсти басырылан стол, ичи вазаҗыклардан, статуэткаҗыклардан, кешделенен салфеткаҗыклардан долдурылан отаг ялы затлар мисли салгым ялы болуп, Дюжевиң гөзүниң өңүнде буланык халда товсаклаярдылар, фронтдаш ёлдашы болса онуң өңүнде оны иң соңкы гезек гөр-

шй ялы болуп отырды, соңкы гезек болса Дюжев оны дуйдансыз пейда болан жошгуның буларын салан хем нэче дийсең бил баглаян көпрүлерини алып гиденде гөрүпди. Бу өңки Ворохов агзыңы ачаныңдан нэме дийжек боляныңы аңярды. Булар дүрли затлары икиси үчинем гадырлы болан сөвешжең вакалары, дири хем вепат болан достларыны ятлашдылар. Оларың көп-көплери эййәм дүнйәден өтүпдилер...

— Снарядлар, голая дүшйәр — дийип, Дюжев гырылжыраян сеси билен айтды. Арагы онуң өзи гуйнуп, эдил чай ялы хорпулдадып отырды. Ол берен сөзүнде дурмандыгыны, өзүне гарашян иши, хусусы эрксизлигини, ене-де якасындан эбшитләп, өзүни иденекледип барян, этеңенәлет гүйжи ядына дүшүрмежек болуп ичйәрди. — Хава, майор, снарядлар голая дүшйәр.

— Бизиң квадратымызда ярыляр, полковник, бизиң квадратымызда. Хә диймән, бизнңем үстүмизи басар. Ичели, ене-де, ичели. Шу дүнйәде, о дүнйәде бизе береслери ёк. Барды-гелди берәйселерем, о дүнйәде-де ичерис, бу дүнйәде-де... — Шей дийип, сөйгүли айдымына гыгырып ограды.

Ярымың сейил эден ёлун-ёдасын
От басып, ят болды, йитди-де гитди.

Ыз янындан онуң ёгнас сесини, якымлы ёгын сес алып гөтерди:

Сөйгүлим, от басды гезен ерлермиз,
Ойнайып монжугың үзен ерлермиз...

Гапдалдакы отагдан агы сеси эшидилди. Йөне велин бу өңки гахарлы хамсыгма дәлди. Дюжевиң небси агырып, йүреги авады.

— Саңа гарашды, полковник, энчеме затларың арзувыны этди, өкде сертерашыңка гитди, гөрйәрмиң, сачының товар-товар болуп дуршуны — дийип, Ворохов тутуксы гүлүмсиреди ве Дюжеве бакан өврүлип, тас отургычдан йыкылыпды. — Бар, бир көшешдирип дагы эт... Олам мең ялың бири ахырын. Ол — дийип, Ворохов көпманылылык билен бармагыны ёкарык галдырды. — Олам бир үйтгешик...

Дюжев туруп, гапдалкы отага гитди. Ол отагың чырасы өчүкди. Йити ыслы атырдыр соганың гатышык ысы гелйәрди. Ичериниң эхли затлары үмезли гөрүнйәрди ве ыранжыраярды. Бурчдакы диваның үстүнде аялың думанлы гөрүнйән кешби гаралярды. Дюжев онуң гапдалына барып отурды. Онуң гөвнүне болмаса, бу аглаян шу гүнки гитатара меңзеш, долмач Зоя дәл-де, бир махаллар өз ызындан хырыдар гөзлери билен гарап галян инчежик гыз аглаян ялыды. Дюжев элини силкинип-силкинип гидйән еңсә гойды-да,

юмшак сачы сыпалады. Зоя ол эли элине алып, яшлы йүзүни онуң аясына басды. Ая тирпилдейән, йылҗак додакларың огшаяндыгыны сызды. Узак гечмишден гелйән ялы инчеҗик сес шейле дийип ялбарярды:

— Ёлдаш полковник, сиз оңа азар бермәң, онуң башыны агыртмаң... Иң болманда мениң хатырам үчин... Ол бус-бүтин кесел адам ахырын — Ене-де юмшак додаклар ая галташдылар.

Дюжев әййәм мунуң кимиң сесидигини аңшырып, өзүнден нәме хайыш эдилйәндигини ве кимиң хайыш эдйәндигини акылына гетирип билмейәрди. Йөне оңа бу сөзлери эшитмек хош якярды ве ол йылҗак, ыранҗыраян, думанлы иңрикде иркилйәрди...

Дюжев ирден, нәмедир гайдып алып болмаҗак бир зада-ха болупдыр-ов диен дуйгы билен, айылганч келлеси агырян ягдайда оянды. Үшәп галпылдаярды. Эли-аягы титрейәрди, әхли затлар ыранҗыраярды.

Кимдир бири диваның гапдалында дуран отургыҗың үстүнде бир чүйше арак, стакан хем ерземиниң гойры ысы күкәп дуран, ичинде дуза ятырылан келемиң туршы сувы болан җүрдек гоюпдыр. Дюжев өзүниң азан берижи, әрбет ягдайындан деррев нәдип дынмалыдыгыны билди. Ол сандыраян эли билен стакана арак гуйды-да, эндирәп дуран йүрегине басалык берип, агзына элтди. Бирденем өңүнде Гоҗа пейда болуп, өзүниң мавы гөзлери билен муңа чиңерилйп дуран ялы болды. Дюжев аңка-таңка болуп, ыза гайышды. Ол эдил йылан тутуп дуран ялы болуп, стаканы зыңып гойбермекчи болды; эмма өзүниң дүшен бу алҗыраңңылыгындан үстүн чыкып, оны сересаплык билен еринде гойды. Шор сувлы җүрдеги галдырып, онуң әрңегинден совук, дузлурак якымлы сувуклыгы ичмәге дурды. Ол әсли вагтлап ичди. Сувсузлыгыны гандырып, төверегине гөз айлады. Ол эгин-башы зады билен ятыпдыр, хатда эдигини задынам чыкарманлыр... Аяк үстүне галмак үчин, ол мисли бир агыр йүк гөтермели болан ялы болды... «Екеҗе овурт, диңе бир овурт, екеҗе овурт билен нәме болар өйдйәрсиң?.. «Хайдан-хай стаканы галдырды-да, ене-де сересаплык биен еринде гойды... Нәме үчиндир онуң ядына Волга боюнда чилими ташлайшы ядына дүшди. Гиҗелерине немецлер нәхилидир бир турба билен орталык золагың аңырсындан бизиң дивизия командиримизиң адыны тутуп: «Родимцев, морген Волга лумбур-лумбур!» дийип гыгырардылар. Деря ченли үч йүз метр аралык галыпды... Дюжев ене-де стаканы гөтерди. Бираз элинде саклады, хатда ысгабам гөрди-де, ене еринде гойды. Гүлүмсирәп, гапа бакан йөнелди.

Нахар ийилйән отагда оңа үстүне салфетка япылып гойлан эртирлик гарашярды.

— Ёлдаш полковник, нирә барярсыңыз? — дийип, Дюжевиң мазасыны алып, узын гиҗеләп яңланып дуран арасса сес яңланды. Гөзенек-гөзенек яглыга доланып дуран этли-ганлы Зоя сораглы хем гарашыҗылык билен онуң йүзүне гараярды.

— Саг болуң... Мен гидейин.

— Гидиң онда.— Зоя гөзүниң яшыны сылып, пессай сеси билен сөзүниң үстүни етирди: — Ятдан чыкармаң...

Дюжев шинелини, телпегини гейиәнчә гапдалкы отагдан аяллaрың хышы-вушусы гелди дурды. Я-да онуң гүвләп дуран келлесине шейле болуп эшидилйәрми? Горканың гөзүне гоша гөрнер дийлип йөне ерден айдылмандыр...

— Ягшы, саг болуң, өй эелери! Эден хеззетиңиз үчин саг болуң! — дийип, ол бу сөзлери башардыгыча сагдын хем гаты айтмага чалышды.

— Ёлдаш полковник, маңа вада эден задыңыз ядыңыздамы? — дийип, гечмишиң сесҗагазы көпманылылык билен яңланды. Өз бүтин яшлык дуркуны саклап галан сес билен таныш, эйҗеҗик кешби мисли перде ялы болуп галан йүзүң арасындакы тапавут Дюжевиң йүрегини авутды.

— Хер ничик болса-да бир-ики агыз иерсиңиз?

— Ёк, мен аэропортда иерин.

— Онда мен гидип, Җеки зынҗырлайын — дийип, Зоя ховла чыкды. — Җек, Җекҗик! — дийип, бирмахалкыҗа сес яңланды.— Чыкыбериң, ёлдаш полковник, инди болды.

Дюжев догры йөремәге дырҗашярды, шол себәплем билгешлейинден диен ялы, онуң йөриши парадда йөрелишине меңзейәрди. Гапыҗыгың аңырсындан хашлаян сес эшидилди. Чишик, өңкүсинденем бетер еллеиен гасын-гасын йүзли Ворохов шол ховлың гапыҗыгының электрик җаңҗагазы билен дүрменип, онуң үстүне галайыдан өртүк ясан болуп йорди. Ол салпарып дуран габаклы, гызаран гөзлерини Дюжеве галдырды.

— Салам, Сенбир!

— Салам, Павел Васильевич — дийип, Ворохов еңи билен маңлайының дерини сырып, пессай сес билен җогап берди. — Гөрйәрмиң нәхили боланымы. Шу ишлер бир ишмидир, шуңа-да гара дер болдум. Йүрегим, багрым...

— Ханы дүйнки гүррүңимиз нәхили? — дийип, Дюжев догрурак дурҗак болуп элинден гелени этди, телефон сүтүнине аркасыны берди.

— О ненеңси гүррүңмишин! Серхош адамың лакгылдамаян задя бармы!.. Мениң-ә ядыма дүшйән зат ёк.

— Онда хич зат дүшенок-да?

— Павел Васильевич, сен менден нэме ислейэрсиң? Уруш болды. Өз билшиң ялы, майор Ворохов окдан япырылан адам дэл. Йигрими бэш йыл гошунчылыкда гечирдим, алан орденлерим дөшүми долдуряр. Инди болса, гой яшлар гөз гөркезсинлер, менем маңа эден ягшылыгы үчин совет хэкимиетине алкыш окаҗак отурҗак.

— Диймек, онда, Карл, сен хорланмак ислемейэрсиң-дэ?

— Нэме үчин бейдип йөрениме мен дүшүнемок. Дүйн мен гаты эрбет болупдырын. Өзүми билмэндирин. Зоенканың гөвнүне дегипдирин... Хош вагтың, Павел Васильевич! Гөрйэн велин бизиң ёлумыз айрылышан болмага чемели.

Шей дийшип, булар ишчилериң эййэм заводларына, фабриклерине, верфлерине гечип гиден бошлаң көчесинде бири-бирлерине эллерини гөвүнли-гөвүнсизрэгеде узадышдылар. Аңзаклыкды, хова арассады, совукды, эдигиң астында гар хүтүрдейэрди.

Дүйнки болуп гечен затлар хакыда үзлем-саплам гелип, нэме үчиндир Дюжевиң ядына яңы-якында ав эдиленде болуп гечен ваканы салды. Ол батгалыгың ичи билен өрдеге голайлашып барярка, үлпүлдэп отуран гөкҗе отлук ялы болуп отуран семрэгоюнлыгың үстүнден барды. Агарып гөрүнйэн түммеҗиклериң арасында гөк өвсүп, йүзи гаймаклап дуранҗа ер бирден ашак хопуп, онуң аягыны чаласынлык билен батга ювдуп уграды. Дюжев горкуп, гапдалына гелип гонан алахекекден башга хич кимиң эшитмеҗекдигини хем хич кимден делалат болмаҗагыны билсе-де гыгырды. Соңра бирнеме өзүни эле алып хем галлап алан горка басалык эдип, тизрэк бу батгадан чыкмак арзувы билен ол түпеңини чөкмедик ере атып, онуң үстүне багрыны берип, юваш-ювашдан аякларыны батгалыкдан сыпдырмага дурды. Чыкарды. Түпеңине даяныпы, багры билен сүйшенеклэп, ол бир түммеҗиге етди-де, үсти-башы дуршуна шепбешип ятан лайлыгына йүзүни аксовулт моха берип хем бейик еңшиң, яңадандан дүнйэ гайдып гелен ялы, тапылгысыз багтлылыгың дуйгусыны сызып, меҗалсыз сүйнди. Ине ол хэзирем ысгынсызам, титрэп дуран хем болса өз яныдан бегенйэрди: асла бу бирехим, хай-хайлы кеселем еңмез ялы дерт дэл экен. «Шол айданлары догры экеи-ов! Чилими ташлаҗак болсаң, яныңа бир гап папиросы гөтерип ташламалы». Шу пикир билен Дюжев мисли өзүни сынап гөрйэн ялы эдип, аэропортың ресторанында билгешлейин буфетиң яныдакыҗа столҗукда отурды. Өврүмчэниң аңырсында башы кружова наколкалы бир сарыягыз долмач аял мензурканы дийсең гопбамсы ишледип, дүрли гүйҗи болан, дүрли мукдарлы ичгилери официантларың графинлерине, графинҗиклерине, стаканҗыкларына гуюшдырярды. Стакандан ресторанының сувук ко-

фесини овуртлап отурышына Дюжев бу аялың ише гүмра болшуна эсеван эдип, сүрүнжеңлик билен гүлүмсирэп гойберйэрди.

Бирденкэ онуң аңына «Литвинов», «инфаркт» диен ики саны сөз каклышды. Алланичикси болуп, ол бейлесине гаңрылды. Бейле гапдалдакы столжугың башында нэхилидир бир адамлар отырдылар, дашындан гөрэймэге олар узак бир ерден яңыжа учуп гелен болмага чемелиди. Олар гүрлешип отырдылар. Дюжев деррев оларың янына дыкылып барып, гулагына гелен задың догрумы, догры дэлдигини сорады. Олар «догры» ве шол ерде эхли эдилйэн гүррүң дүйн гурлушыгың начальнигиниң инфаркт кеселине сезевар болландыгы хакда экен.

Самолёта мүнүлмезиниң өңинчэси трапың янында эййэм эхли кишиниң гүррүңи шөл тэзелик болды. Хич кимиң бир анык билйэн зады ёкды, эмма хемише шунуң ялы ягдайларда болшы ялы чиширилип, җикме-җигине ченли гүррүң эдилип уграды: инфаркт, агыр... Өзем ол бу кеселе ниреде дир гурлушыкдан узакда, хатда тайгада сезевар боланмыш... Нэсагы гетирҗек дагам болманмышлар. Старосибирскиден йөрите самолёт билен танымал кардиологы чагыранмышлар, йөне тама азмышын...

«О ненеңси бейле боляр? Бу нэме болдугы?.. Вах, Гоҗа, Гоҗа? дийип, Дюжев пикир эдйэрди. Пикир эдйэрди ве хатда бу якымсыз хабарың-да өз кеселинден илкинҗи гезек үстүн чыкандыгына болан бегенҗини өчүрип билмейэндигине геңиргенйэрди.

10

Кын пурсатларда Фёдор Григорьевич Литвинов дуршуна гуҗур-гайрата өврүлйэрди. Ол ядаман-ирмэн, суткалап ишлэп билйэрди, эхли ишгэрлери халыс дурузып, өзи болса өңки гуҗурлылыгына, ишеврлигине, максада окгунлылыгына галмагы башарярды.

Ол комсомол-геологларың йитендиги барадакы хабары эшиденде-де шейле гайрата мүнди. Дөшүниң чеп гапдалындакы санҗы сэхел говшашан бада ол телефонлара япышды. Валя оны Онск комплекс экспедицияның умумы яшайыш җайындакы, райкомдакы, «Красный пахардакы», Старосибирскидэки герек адамлары билен баглашдырмага зордан етишйэрди.

Оларың йитмезлериниң өңүсырасындакы ягдай айдыңлашды. Вездеходлы, деряның бузуның үсти билен балыкчылык колхозының лабазларына етен Илмар Сирмайсың топарының он гүн мундан озал Чернава дерягыжыгының угруны алып тайга гидендиги аян болды. Оларың топары йөрелмедик ер билен херекет эдип, эсли узаклыга гидипдир-де, бирденем хабарлашып дурмасыны кесипдир.

Йөришлериниң үчүнҗи гүни иң соңкы берен радиограммаларында шейле дийилйәр: «Тупан туряр. Чадыр гурунярыс». Шондан соң арагатнашык кесилйәр.

Дивноярскидәкилериң кәбирлери комсомол-геологларың нәме үчиндир гыссаглы хем бивагт, гышың ичинде тайга уграндыкларыны билйәрдилер. Гүйз нәхилидир адатдан дашары ачыш эдилип, хәзир болса шоны такыкламак герек болaндыгы барада айдың болмадык мыш-мышлар барды. Адамлар болса шол тапылан задың нәмедигини билҗек болярдылар, себәби геология топарлары гышың җуммүшинде гөзлеге диңе гаты важып халатларда гидйәрдилер ахырын.

Бу халат догруданам учурсыз важып халатды. Сирмайсың Чернава деряҗыгының Она гуйян себитлеринде Онь каскадының икинҗи басганчагы үчин герек болҗак хек дашы, чәге, чагыл гөзлегини гечирип йөрен топары гүйзүң өңүсырасы, ишлерини тамамлап йөркә, гарашылмаян бир задың үстүнден барды. Гүнбатар тарапдан туран елден гиҗе пеналанмак үчин ер гөзләп йөркәлер, олар чуң кәлиң дүйбүнден геолог чекиҗини тапдылар. Соңра газылып чыкарылан улы харсаңың дүйбүнден ичинде нусга үчин алнан дашлары болан, чүйрешип гиден рюкзак тапылды. Рюкзагың җубүҗигинде геологың мейдан депдерчеси барды. Шол гүнүң эртеси топар дыр-пытрак болуп, кәлиң эңңидини пугта гөзден гечирип чыкды. Гундагы чүйрешип угран послы түпең, бирнәче бош пешең, җырым-җырым эдилен эсги бөлеклери тапылды, ахырсоңунда болса, парч болуп чыкан гүр отларың ичинде дыр пытрак болуп ятан мөҗек сүңклериниң үстүнден барылды.

Мейдан депдерчесиниң номеринден дерек ёкды, йөне галам билен язылан язгылары сайгармак мүмкинди. Геологлар адыны окадылар — Кафий Салхитдинов. Өлен йылы 1941. Депдерчәниң биринҗи сахыпасында инструкциядан бөлек чап эдилип, онда шейле дийилйәрди: «Барды-гелди йитэйдиги, хөкман экспедицияның ёлбашчыларыны хабардар этмели.» Көпманылы йүзленмеде шейле айдылярды: «Шу депдери тапана пул төленйәр, Москва, Кузнецк көпрүси, 17 адресде» Башкы кагызда типография усулы билен бу адаты язгы, хәзир бирхили трагики яңланярды. Йөне велин чүйрешен кагыздан бу затлар аян эдилйәнчә, Сирмайс нусгалары гөзден гечирип, гөрәймәге, мегерем, ач йыртыҗылар билен тутлушып вепат болан Кафий Салхитдиновың ниредедир шу төверереклериң биринде магдан байлыгының гизленип ятандыгының үстүни ачандыгыны такыклады. Рюкзакда ятан дийсең говы нусгалар муңа пугта шаятлык эдйәрди. Бу өрән говы ачышды, себәби шу гымматлы затлар шу ерде бардыр дийип хич ким чак этмейәрди. Йөне велин со-

вук дүшүп, барлаг ишини тоггатмалы болды. Хелэк боланың гаЛындылары Чернаваның бейик кенарында өсүп отуран, эпет кедр агаҗының астында җайланды. Геологлар эдил солдатлар ялы, ав түпеңлерини бирден атып, оңа хормат этдилер. Нусгалар Дивноярскэ алнып гелинди. Олар шол бада хем Ылымлар академиясының адресине Москва иберилди. Хава ол нусгалар аҗайып нусгаларды. Бу ачыш улы гызыкланма дөретди. Оңа сораглар ягып ыграды: ниреде? Нэче? Газып алмагың шерти нэхили? Ол ерик нэхили улаг билен барып болҗак? Йөне велин тайгада сыргынлы тупан туярды. Кэ гиҗелерде термометрлердэки симап доңуп галярды. Ол сорагларa ким җогап берип билсин?

Ине бир гезек Оньстройың комсомол комитиниң секретары Игорь Капустин геологларың яшлар топарының членлеринден Илмар Сирмайс хем Василиса Седых икиси билен Литвиновың янына гелди. Комсомоллар Салхитдиновың барлаг учин газан шурфларыны гөзлемек үчин Чернава дерясына гыш экспедициясыны гурамагы теклип эдйэрдилер. Тапындыны ядындан чыкармадык Литвинов хатда муңа бирнеме толгундам. Яшлар Онь экспедициясының ёлбашчыларынданам, гурлушыгың начальниги болан өзүнденем батыргай хем гайратлы болуп чыкдылар. Ол янына геленлере шейле хем дийди.

— Догры эдйэрсиңиз. Бизиң бөврүмизе дүртүбермелидирем. Учурсыз дервайыс метал тапылыпдыр. Нусгаларың үстүнде еңсэңи гашап отурмаң хаҗаты ёк... Йөне...

Меселе диңе бир металда хем дэлди. Ёлбашчы эдаралaрда Онь каскадының икинҗи басганчагының — Усть Чернава ГЭС-ниң ыкбалы чөзүлйэрди. Гүррүң Литвиновың иң мукаддес арзувы барада, ягны топланан шу коллективи дагытмаздан, юваш-ювашдан Дивноярскиде ишлерини тамамланлары топарлап деряның ашак угруна — Усть-Чернава гечирмек барада барярды. Эдилен хасап боюнча бу эдилҗек болуняан хыял икинҗи басганчагың гурлушыгыны гөрлүп-эшидилмедик дереҗеде чалтландырып хем эп-эсли дереҗеде арзаң дүшүрип билҗекди. Йөне мунуң ялы проекте гаршы чыкянларам барды. Шол гаршы чыкянлара мунуң ялы карар гүйчлериң ёл берип болмаҗак дагыныклыгы ялы болуп гөрүнйэрди... Олар: «Дивноярскини туруп гутар, оны өзлешдир, онуң төверегинде энергия талап эдйэн сенагат комплексини эмеле гетир, ана шондан соң башгасы догруда ойлан» диййэрдилер. Башга-да эхмиети шондан пес болмадык дегерли делиллери гетирйэрдилер: ягшы, айдалы, хасыр-хусур деррев икинҗи басганчагынам гуруп гутардың, ери онсоң онуң энергиясыны нирэ харчлаҗак?.. Ине олара бу-да бир тутарык болуп билйэрди. Ынха инди болса эдил шол Чернаваның

угрундан газылып алынмалы гымматлы магдан тапылды. Өзем эдил шол бент гурулмалы дийлип чак эдилйән ериң голайындан тапылан болара чемели. Шол магдан чыкарылҗак ерде заводлар гурлар, олар тогы дийсең көп-талап эдиҗи кәрханалар болар. Ери онсоң икинҗи басганчагың хаял этмән гурулмагы үчин шондан говы делил герек бормы?

Шу томусда сачының реңки бүс-бүтин солан, аз геплеген латыш Сирмайс ачыксы гөзлериниң назарыны начальниге дикип хем элиндәки флот папагыны чекелешдирип шейле диййәрди:

— Гаршы болмаң, ёлдаш начальник. Хайыш эдйәрис. Мөхүм зат.

Өйлеринде Литвиновың өз бири-бирлери ялы хасапланып йөрүлмегине өвренишен Василиса эрҗеллигине тутярды:

— Фёдор Григорьевич, сизиң үчин шунуң бир уллакан кынчылыгы ёк ахырын!.. Өзем даш ерде-де дәл ахырын. Гыш болса боланам экен-дә, шонда нәме? Атамың: «Акмагың гушаклыгындан болуп дуран сувдан, акыллы хич ерине өл дегирмән гечип гидер», диййәни ядыңыздамы? Гара чынымы айдярын, биз шонуң газан шурфларыны гүррүңсиз тапарыс. Ол ери гаты узакда болман, ниредедир шу төвереклерде болмалы...

Гуҗур-гайратлылыгы, тутанъерлилиги үчин ылайта-да эййәм гурлушыгың начальнигиниң теклип эден бәхбитли ишлериниң телимисинден боюн товлап, комсомол ишинде ишлемәге галанлыгы себәпли Литвиновың хорматлаян йигиди болан Игорь Капустин болса:

— Геологлары биз бойнумыза алярыс. Иң говуларыны сайладык. Бизи Комсомолың МК-сам голдар. Мен эййәм олардан «болярс» диен җогабы алдым...

Яшларың бу гуҗур-гайратлы үчлүги зор салярды. Булар, гөвнс болмаса, меселе пейдалы тарапына чөзүлйәнчә гайтмазлыгы диллешен ялыды. Литвинов йылгырып, толгунян йүзлере середйәрди, оларың җошгунлы сөзлерини эшидйәрди. Бу айдың хем диканлап гараян гөзлер билен Литвинова эдил өз яшлык вагты; днепрогурлушык дөври середип дуран ялыды... Яшларың леллимликлеринден, сыясатдан дашда дуряндыкларындан, гечирилйән ишлере ишеңңир гошулышыбермән, хайсыдыр бир американ танссумагына ойнатгы болуп йөренликлеринден хүңүрденип арз эдишип йөрлер... Вах, мениң гымматлыҗа достларым, сиз олара Горький көчесинде, Крещатикде, Руставели проспектинде гезип йөркәлер серетмәң ахырын! Ынха шу ерик, Сибире гелиң... Четиңе дегер ялыҗак совалҗыклары бермеклериниң себәбем, олар ылымы тогалаҗык дерман ялы атып гойбермек, тайын гөрнүшде кабул этмек я-да бол-

маса бир дүрүшде гөрнүшинде пейдаланмак ислемән, эхлисине өз акыл-пайхаслары билен етмек ислейәрлер, гөр бу нәхили говы зат, нәхили аҗайып! Хениз сакгал-мурт чыкманка, бизем эдил шулар ялыдык. Бир ядыңа салып гөр...

Ынха олар отырлар: хениз институты гутармаса-да, эййәм бу учурсыз мөхүм зады тапмага етишен геология топарының начальниги, гурамасында алты мүң члени болан комсомол секретары, йөнекей колхоз гызҗагазы... Бу ерде шулар ялыларың нәчеси бар!

— Сирмайс, сен нәче яшыңда? — дийип, Литвинов онуң субутнамаларының арасыны бөлүп бирден сорады.

— Йигрими дөрдүме гитдим — дийип, топарың начальниги бираз хешерленип җогап берди.

— Сен нәчәңде?

— Йигрими икимде — дийип, Игорь Капустин алҗыраңңылык билен ёлдашларына гөз айлап айтды.

— Он докузымда диен ялы — дийип, Василиса йүзүни ашак салып, мисли нәмедир бир зат үчин өзүниң гүнәлидигини боюн алян ялы эдип айтды.

Бираз дымшык аралашды.

— Ба-а-ай, залыватлар, сизиң багтлыдыгыңызы! Сизиң энтек эхли гөрҗегиңиз өңүңизде! — дийип, начальник бирден айтды-да, йүзүне чынлакай сыпаты берди.— Ягшы... Гой, сизиң диениңиз болсун. Шайыңызы тутуң...

Шейдип хич ким билен ылалашман, хич кимиң голдавына бил багламан, Литвинов диңе өз җогапкәрчилиги, өз төвекгелчилиги билен яшларың экспедициясыны ёла салды, оларың эхли чыкдаҗысыны гурлушыгың бойнуна йүкледи. Эрбет боласы ёк. Гой, гүйчлерини сынап гөрсүнлер. Гой, Салхитдиновың газан шурфларыны тизрәк тапсынлар... Олар дийсең герек ахырын! Хэзир, Уст-Чернава меселеси ара алнып маслахатлашылҗак болуп дуран махалы, трагики хеләк болан геологың ачышыны тассыкламак нәхили важып зат

...Ине шол топар йитди отурыберди. Оньгурлушык начальнигиниң кабинетинде полуң йүзүне язылан картаның о четинден бу четине барянча дуршуна яшыл реңк болуп дурды. Тайга, башы бозулман ятан тайга, диңе онуң кәбир ерлерине деряларың гөк реңк дамарларыдыр, батгалыкларың чаларып дуран, эгри чызыклары гөрүнйәрди. Тә Усть-Чернава ченли Онуң бойы дуршуна бош токайлык диен ялыды. Диңе бири-бирлеринден узакда ерлешйән обалар улы деряның кенарына гысылышып отырдылар. Картаның, иң соңкы хабар берлен ерлердир-дә дийлип чак эдилйән ери дуршуна яп-яшыл болуп дурды. Токай. Бары-ёгы бирнәче адамдан ыбарат

болан, кичиҗик топары сен онуң ниресинден гөзләп тапҗак? Онсоңам олара нәме боланыны ким билсин. Гайың ичинде галдымы? Аңзакда галдымы? Башга бир ховп астында галдыларны, белки, хеләкдирлер?

Литвинов Старосибирскиден көпорунлык вертолёт чагырды ве геологларың передатчиклери бозулан болмасын диен пикир билен, радиостанция хер сагат шоларың толкунында ишләп дурмагы буюрды.

Даң агарыберенде халас эдиҗи үчлүгиң ики члени — партияның райкомының секретары Николай Кузьмич билен районың харбы комиссары — халас эдиҗи топары барламага гиденде, Литвинов кабинетде диваның үстүне гышарды. Йөне велин бир сагат гечип-гечменкә хасыр-хусур еринден галып, узын гиҗәни өз еринде отуруп гечирен Валя шейле дийип буйрук берди:

— Райкомың секретарына телефон эт! Комплекс экспедицияның начальнигине-де. Онсоңам ёлдаш Петин билен гүрлеш, бейле ирден телефон эдениң үчинем өтүнч сора, эшидйәрмиң, хөкман мениң адымдан сыпайчылык билен өтүнч сорагын, өзем мениң яныма гелмегини хайыш эт. Гаты мөхүм ишиң бардыгыны айт. Учярын...

Вертолёт гүн догуп гелйәркә, деряның бузуның үстүндәки гарлары тозадып ёкарык гөтериленде, Литвинов онда халас эдиҗилер билен отырды. Онуң ёлдашлары «Красный пахарь» колхозының авчылар бригадасының теҗрибели тайгачыларыды. Оларың кичирәгеден түйлек хем йити гара гөзлүҗе итлери топбак тутушып, горкуларындан яңа бир бурча гысылышып дурдулар. Хер ким лыжадыр түпеңини аякларының арасында гоюп отырды. Литвиновың гапдалында чилим чекип, хәлими-шиндими эпишгеден ашак середйән, агроном Анотолий Субботин отырды. Тайганың ел йыкан агачларының арасында айланып йөрмек эндик болуп галан бу адамларың ичинде диңе сарыягыз йүзүдир шәхер гейнүвлилиги билен Игорь Капустин сайланып дурды. Оны алмаҗагам болупдылар. Ол комсомолларың ыкбалына өзүниң җогапкәрдигини гайдувсызлык билен тассыклаярды, бу йигиди геп-сөз билен канахатландырып болмаҗагына гөзи етен Литвинов элини силкип гойберипди: гой, гитсин.

Вертолётың астындакы ер ылла ашак хопан ялы болуп, ыранҗырап ашак гиденде, өңде иллюминаторың гапдалындакы отургычда отуран Литвинов ёлдашларының йүзүне бир гөзүни айлады. Оларың ичинде вертолёты озал мүнүп гөрмегә-хә бейледе дурсун, хатда онуң голайрагында дуруп гөренем ёкды. Шейле-де болса оларың гөвни бир ялыды, чилим чекйәрдилер, өзлериниң нәхилидир ишлери барада пессайҗа сес билен ассаҗа гүрлешйәрдилер. Литви-

новы авчыларың яш несли геңиргендирди: огланҗыклар. Хатда оларың иң улусыныңам селчеңрәк сакгалы, гөвне болмаса, ясама ялы болуп дурды. Шу ерде ене-де Фёдор Григорьевичиң аңына, соңкы йылларың ичинде йыгы-йыгыдан хакыдасына каклышып дуран пикир гелди: эй достум, даш-төверегим җуванлашман, сең өзүң гарраярсың. Йөне бу гүн ол пикир онуң келлесинде узак тогтамады. Онуң назары ашакда гар йылдырдысының ичинде яйылып ятан гурлушыгың гөрнүшине дүшди ве Литвинов гөзлерини багтыяр сүзүлҗиретди: «Бәй, эхли затларың басым үйтгәйшини. Яп-яңы дәлмиди якасында иңләр сиңек ёк деряның депесинде шуң ялы асыл-асыл болуп дуруп, Дивнояр билен Өкүзмаңлайың аралыгында бир ере, йүзүне: «Онь, большевиклере боюн эг!» дийлип, язылан чоюн тагтаны ташлап йөренимиз. Инди болса, хол эхли ери херекетде, хә диймән сең җейхуным большевиклере табын боларсың. Литвинов әййәм телим деряны агыздырыклапды, йөне шейле-де болса йүреги шадыян гүрсүлдейәрди: шунуң ялы деряның хениз дүнйәниң хич еринде, хатда Совет Союзында-да боюн эгдирилен ери ёк ахырын. Ханха-да шәхер. Тайгада шәхер, онда-да оклав ялы гөни көчели, гиң площадлы, гырасы-чети болмадык шәхер. Аңырларам, тә гөзъетиме барянча о ерлери, бу ерлери түсселәп дур. «Ёк, ал какмыш, биз бу ягты яланчыда бидерек яшамаярыс. Литвинов бу пикири дашындан айтды, муңа геңиргенен Субботин болса:

— Нәме дийдиңиз? — дийип сорады.

— Вагтың басым гечәйшини диййән-ә, дуйман галайярсың — дийип, Литвинов җогап берди. — Озал шу районда нәче коммунист барды? Тольша сен оны билеңокмы?

— Ики йүзе голай бардыр.

— Хәзир болса долы үч муң! Бу, йигит, улы гүйч ахырын! Шонуң ялы гүйч билен билйәрмиң нәмелер этмек болар! — Оларың икисем, мисли шол гүйч билен нәме эдип болҗагына чак урмакчы болян ялы болшуп, ене-де ашак серетмәге дурдулар.

Гөвне болмаса, вертолёт асмана беркидилип, асыл-асыл болуп дуран ялыды, ашакдакы ер болса еес-үйнсүз, ювашлык билен айланян ялыды. Дивноярск әййәм гөзден йитип, ашакдан обасыз-гарасыз, ёлсуз-ызсыз, түссе-пүссесиз тайга акып барярды.

— Өзүңизи нәхили дуйярсыңыз ,Фёдор Григорьевич? — дийип, ыздан, учмазларының өңүсырасы Валяның Литвинова гөз-гулак болмагы табшыран, хатда дерман-серман биленем үпҗүн эдип гойберен адамсы болан Капустин сорады.

— Нәхили дуймалы болса шонуң ялы хем дуйярын — дийип, Литвинов элини силкип гойберди. — Ба-ай, бөкәйшимизи дийсене!

— Нәме дийдиңиз?

— Гадам уярыс диййән, гиң герим билен гадам уярыс. Вагт болса учуп баряр, бу гаррылыкдан, йигит. Гаррабереең вагт шейле бир гыссаныл уграяр велин, хей гояй!

— Гаррылык ниреден! Сиз бизиң яшларымыздан җахыл.

— Шейле болайшыны! Сенем оңарярсың-ов! — дийип, Литвинов монча болуп гүлүмсиреди. Йөне хер ничигем болса: «Хе-е, йөне насосың угры гачып баряр ахырын...» дийип пикир этди. Ол агырысы ене-де йүреге басылып дуран, бирсыхлы санҗының башлан тарапы болан, чеп кебзесини креслоның аркасына гысып, ойланмагыны довам этдирди: «Ынха Дивноярскинә-хә карта гиризерис, йөне, ишлери велин хер ничигем болса табшырмалы болармыкан дийййәрин... Эмма, Усть-Чернаваны велин херничигем болса берселер герек... Ә? Ики саны әгирт улы энергия меркезиниң арасындакы тайганың җанланышыны бир гөрседиң. Шоны гөрәйсең, дийсең говы боларды. Йөне, ынха насос... Өзүниң салан горкусыдыр дерманлары билен шол аңры башы хорматлыҗа Диночканам бир ал алсады... Рахатлык!.. Рахатлык дийилйән зат адама диңе бир ерде ярашяндыр. Йөне ол болмаз, мениң нәме үчиндир ол ере гидесим геленок».

— Олар үчин передача бери берилйәрмикә? — дийип, Литвинов өз якымсыз пикирлеринден халас болмак үчин сорады.

— Хер ярым сагатдан берилйәр — дийип, еңседен Игорь җогап берди. — Биз олар үчин, шол толкунда саз дагам берйәрис.— Белки, эшидйәндирлерем. Радио меселесини азар эдинмәң, мениң ол еримде гаты говы йигит отыр.

Литвинов Игорың айдың, эденли йүз кешбине гапдалдан середйәр. Шол илки таншан гиҗелери бу йүз кешп леллим ялыды.. Леллим болайшыны! Бо-хов! Ики йылда үч хүнәр өврениди.

— Институтыңдан гачан даха-ха дәлсиң-дә, йигит?

— Икинҗи курсуңкыны табшырып йөрендирин.

— Ери, ненең онсоң?

— Ай хайсы дийсең бар, умуман угры ёк, Фёдор Григорьевич. Үчлүк задам какандырыс. Бульдозерчылыгы оканымда дуршуна бәшликди, десятниклиги оканымда дөртлүгем пейда болды, ынха хәзир болса үчлүгем бар. Кынрак боляр: бәш мүң комсомол.

— Сени Капанадзе-хә өвйәр.

— Ладо Ильич өвмәни говы гөрйәр... Йөне ынха мен бир гезек екшенбе гүни лыжалы бир яна гитдим-де, бирнеме эглендим... Ай гараз бир зат болды-да, гайдып билмедим-дә. Белки, эййәм Валядан эшиденсиңизем-ле?.. Бу ерде болса яш рационализаторлар агшам йыгнанышып маңа гарашыпдырлар, бәй соң маңа Ладо Ильич шейле бир дегди велин, хей гояйың.

— Шол сыргында галаңыздамы?.. Егса-да, шонда нәхили болуп шол ягдая дүшдүңиз-ә? Валя нәме үчиндир догрусыны айданок...

— Ай үйтгешик бир болан зат ёк, дүшдүк отурыбердикдә... Лыжа дөвүлди, онсоңам Юрка Пшеничный йитди... Ынха рационализаторлары велин мен оңармандырын. Ладо Ильичем шонда маңа: «Әхли зада өзүң етҗек, болуп йөрениңден шейле боляр. Адам үчин дәл-де, адам билен ишлемәни өврен» диййип гаты догры айтды.

«Говы, говы халк дөрейәр — диййип, Литвинов пикир өвүрйәр.— Бир махаллар токай мекдеплери хакда гох эдйәрдилер. Дийсең бидерек затлар экен. Ине шол токай мекдеби. Тайга. Мускуллар, теҗрибе, коллективлик. Ынха шу хорматлы Игорь, Василиса я-да ынха хол Петровичиң бойнуна хамыт атан алаҗа гыз ялылары инди ёлундан совҗак болуп бир гөр-дә... Хеммеси боляр велин, шу тайгадакылары дийсене. Шоларың хеммесини саг-аман тапып болайса...» Литвинов ёлдашларына гөз айлаяр: итлер үмсүмлешип, гапының агзында дурушларына токга түй болшуп отырдылар, диңе бир көпек гулакларыны хешердип отырды. Авчыларың бирнәчеси ятырды. Сакгаллак ойланҗаңлык билен чилим чекйәрди, пикир ене-де гаррылыга бакан айланды: «Гоҗа диййип йөне ерден атландырмаярлар ахырын». Йөне велин бу сапар эндик болан пикире өврүлип бармак башартмаяр. Эгни ичи сүтүкли гайыш келтекчелн, җуванлык яшыны өтүрен, орта бойлы штурман пилот кабинасының гапысындан гысылып чыкып, картаны гөркезйәр:

— Усть-Чернава.

«Ынха, ине ол арзылыҗа». Ашакда гарлы гиң ёл ятырды. Өнь тайганы ак золак билен бөлүп гечйәрди. Онуң кичи голы болан Чернава бирден бир гапдала айланып, гүр сүмме токайлыгың ичинде йитип гидйәрди. Аңырда гары ялаңачланан герешлери буза бүренип отуран, дашлы даг улгамлары гөрүнйәрди, оларың депесинде болса думан айланяр. Ондан аңырда мисли базальтдан дикелдилен гадымы галаларың диварлары ялы болуп ики саны эгирт улы гая гаравулхананың диңине чалым эдип отырды. Доңуп, эдил ёл ялы болуп ятан деря шол эгирт дервезә алып барярды.

— Халал саңа — диййип, Литвинов пышырдады. — Хич бир гидротехнигиңем шундан аматлы зады ойлап тапып билҗек гүманасы ёк.

— Нәме, Фёдор Григорьевич, басым бу еригем: «Онь, ене бир гезек боюн әг!» диййлип языланы тагтаҗыгы зыңармысыңыз? — диййип, Анатолий Субботин йыршарма билен сораяр.

— Хөкман зыңарыс! Ынха карар чыкар, онынча-да деряның бузам әрәр велин, учар-да зыңарыс!

Субботиниң дызының үстүнде өз картасы барды. Ол кә картасына середийәрди, кә-де мисли төвереги картасында барлап гөрйән ялы эдип, ере середийәрди. Назары билен тайгадан ориентир тутуп, ол галамыны демиргазыга йөредийәр.

— Балык лабазындан, Василиса, мениң пикирмче, олары ине шу ерик, деряның үсти билен алып гайтдымыка дийййәрин. Ол тәжрибелидир, деря болса иң говы ёлдур. Шейле дәлми, ёлдашлар? — дийип, ол авчылардан сораяр.

Авчылар эййәм ояныпдылар, кәбирлери Субботиниң эгни усташыр карта середип дурдулар.

— Мениң чакым чак болса, олар Мефодиевиң душлегини база тутунандырлар — дийип, буларың яшулурагы сакгалҗыгыны элмеләп айтды. — Шу ерде шондан башга түнек ёк. Шондан башга бу төверекде яшайыш җаям ёкдур. Элли единҗи йылда биз шу ерлерде энчеме бродни[1] йыртдык. Шонда Савватей ага пахырам барды. Мефодиевиң дүшелгесинден башга бу җелегайда түнек ёкдур.

— Шол дүшелгәни Василиса билйәрмиди? — дийип, Субботин сорады.

— Ёгсам нәме! Ол атасы билен шол ерде ики хепде дагы болды ахырын. Гаррың җибринип йөрени ядымдан чыканок: бир гезек оларың азыгына бир айыҗык гелипдир, гаррың түпеңи болса белка авлар ялы сечмели пешең билен долдурылгы экен... Айыҗык гидиберйәр.

— Хе-е, догры. Ол олары шу ерден шол дүшлеге алып барандыр — дийип, Субботин ойланяр. Онуң Василиса барада — өзүниң адыны тутанда нәхилидир бир айратын интонация билен тутян гызы барада гүррүң ачыланда толгуняндыгы, хортаң, чекгелек йүзүнден билдирип дурды.

Геологлар шу ерден гечендир дийлип чак эдилйән токай кәлиниң үсти билен учуп гитмәге мүмкинчилик болан бадына ашакламамаклык карар эдилди. Инди вертолётың тигирлери белент ёлкадыр пүрли агачларың депесине галтышайҗак-галтышайҗак болуп барярды. Адамларың толгунҗы итлере-де гечди. Олар гахарлы паллашып, кабинаң ичинде терс өврүлйәрдилер, такатсызлык билен чыңсашярдылар.

— Мунуң ялы белентликден гөрүп билҗек задың бармы?

— Зыяны ёк, сиңе-сиңе середиберсең гараңкылыкда-да сайгармак боляр.

Ана, хонха лыжаң ызы. Эгер хер задам лыжаң ызы! — дийип, сакгаллак гыгыряр.

---

[1] Бродни—ичи сүткли, узын гончлы эдик.

Əхли киши саг гапдалкы айналара бакан эңилди, машын гышарылды, пилот капыҗыгындан штурман гөрүнди. Ол улы сүтүкли эллигиң ичиндәки юмругы билен хайбат атды. Нәхак бегенишен экенлер.

— Сениң шу багтың билен көмелек гөзлемәге гидәйсең. — Авчылар ерли-ерлеринде отурышярлар.

Ёлдашларының гөрнүши Литвиновы йылгырдярды. Адамлар бу ерде Ермак дөврүнде-де ине шулар ялы товшан дерисинден тикилен гулакчынлы, ит дерисинден тикилен еңсиз поссунлы, ичи сүтүк бродникли гезендирхер йөрендирлер, буларың түйлек, гараҗа илик ялы гөзли көпеклерем, эхтимал, шуларыңкы ялы болсалар герек, адамларам шулар ялы гепләндирлер, сәхелчеҗик чыбщылды болайдыгы оларың итлерем шейдишип гулакларыны хешердишип дурандырлар. Ынха булар дюралюминден тенечирде учуп барярлар эхтимал дүйнүң өзүнде-де шейдип учарыс өйдүп буларың келлелерине хем гелен дәлдир. Учуп барярлар, өз оранан чилимлерини чекйәрлер, гөвүнлери бир ялы ве буларың ишҗең ынамлылыкларындан Литвиновың хем гөвни теселли тапярды.

— Гоңшулар, геологлары тапайсак, улы банкет гурарыс, адам башына ярым литрден гоярын — дийип, Литвинов айтды.

— Өз сибир арагымыздан, Фёдор Григорьевич, бизиң өзүмиз саңа ярым литр ярым литрден гоярыс, говы ниетиң үчин болса көп сагҗа болуң — дийип, сакгаллак җогап берйәр-де, хер ничик-де болса такыкламагы йүрегине дүвйәр: — Ол ярым литри нирәң нахар-тагамы билен ичмели? Шәхериңки биленми? — Йөне, ол ере середип, бирден лётчиге гыгыряр: — Ахав, найтунчы, сениң атҗагазың хаялрак гидип билмейәрми? Шол дүшелге ниредедир шу төверекләрде болмалы. Шонуң шу төверекдедигини аңярын. Җылавың саг тарапыны чек, ханы айла.

Вертолёт ёкарык галяр, тайга инди ири гөк толкунлы гар деңзиниң аңырсында дәл-де, нәме үчиндир фантазиясы бай уссат тарапындан эмеле гетирилен, реңме-реӊ өвүсйән мейданда ялыды.

— Эгер Василисаң җаны саг болса, олара хич зат болан дәлдир.

— Шейлеми?—дийип, Игорь Субботина серетди. Ол бу адамың кимдигини билйәрди, өз сөйгүли бу адамсы үчин эхли колхоз болуп диен ялы Василиса сөз айдяндыгыны-да, ол гызың бу йигиде шейле бипервайдыгыны-да билйәрди.

— Ай, ол шейле адам-да!

— Нәхили, ненеңси адам? — дийип, Игорь чинтгейәрди.

Агроном гүррүңдешине аларылып бир середйәр-де, улудан демини аляр...

— Билйәң ахырын...

— Түссе! — дийип, эхли кишиң Серёнька дийип адыны тутяншиллиң узын, яш авчы гыгырды.— Түссе, түссе гөрүнйәр!

«Бе-е, ене-де кебзәмиң ашагы санҗып гойберйәр-ле! Ханы, ол яңкың диййән түссеси? Йөне түссе ялы болуп гөрнен болмаса ягшыдыр» дийип Литвинов ойланяр ве еңи билен айнаны сүпүрип, ашак середйәр. Догрудан-дам, инди ёгын кедриң депесинде гөкҗе түссеҗик гымылдаян ялыды. Йөне велин лётчик оны эййәм гөрүпди. Ол машыныны сәхелче галдырып, шол тарапа гөнүкдирди.

— Начальник эденҗе ваданы ядындан чыкараймавери— дийип, сакгаллак ятлатды.— Ёгсам, кә ярым өңде бириниң ай, шертим шахымасына бараяр... Тейлиҗе нахарҗыгы билен болсун.

— Олар дәл дагы болаймасын?

— Бу ерде оды ким яксын онда, айылармы?

Инди Литвинов түссәниң голайлашылдыгыча улаляндыгына эсеван эдйәрди. Ай, эдил өзи, от-ла! Ине ашакдан гарры кедр агаҗы гайдырылып гечди, ыз янындан пессеҗик бойлы агачларың арасындакы кичиҗик мейданча... От... Одуң башында адамлар бар. Олар эллерини галгыдярлар, эллерини агызларына тутуп, нәмедир бир затлары гыгырярдылар.

— Ине асыл энесиниң йитгиси атасының янында балаҗыклы отуран экени— дийип, экспедицияның бейле тиз тапыландыгындан нәгиледиги гөрнүп дуран сакгаллак хүңүрдейәр. Эдил шол бада болса:— Дур-ла, булар бәш-ле. Василиса-да ёк. Пайтунчы: «Дур!» диевери.

Топрак ятан еринден гөтерилип, өзүниң гарлы бөври билен дюралюмин тенечириң тигирлерине пугта елмешйәр. Адамлар, оларың ызы билен болса итлер люкдан гарың үстүне бөкйәрдилер. Олары гайзыгышан хем түй басан йүзли яш йигитлер гаршылаярлар. Сакгал-мурт геологлары улы ялы гөркезйәрди, йөне велин оларың гөзлеринде чагалык бегенҗи йылдыраярды. Оларда еке бегенҗем дәл, уялҗаңлык хем барды.

— Нәме болайды сизе?— дийип, вертолёт ашаклап угран Литвинов йүз-гөзүни бүрҗешдирип гатырганма билен сораяр.

— Гүң болайдык... Передатчигимиз дөвүлди— дийип, сакгал--мүрты шейле өсүп, эдик чотгасыны ядыңа салып дуран эрменими я азербайҗанмы бир кичиҗик гараягыз йигит языклы ялы болуп айтды.— Аңырдан берлени эшидйәрис-де, өзүмиз зат берип билемзок. Утанч, ёлдаш начальник.

— Хеммәңиз саг-саламатмы өзи?

— Хеммәмиз саг-саламат.

— Ханы Седых?—диййип, Субботин гүррүңиң арасыны бөлүп, сабырсызлык билен сораяр.

— Олар Илмар икиси, ягны топарың начальниги ёлдаш Сирмайс икиси дүйн эртир почта гитдилер. Почта шу ерден дашам дәл, элли километр... Берлен радиограмма боюнча сиз ол ерде тутда-бас болярмышыңыз...

— Тутда-бас болярмышыңыз?—диййип, Литвинов хайбатлы гайталап сораяр.

Инди оны өкүнч хеләк эдйәрди. Хатда Литвинов өз өңүнде Петиниң кинели йүзүни хем гөрйәрди, өзүниң адаты парахат сыпайчылыклыгы билен: «Мен сизе бидерек ховсала үчин иши ташлап гитмегиң нәмә пейдасы бар диййип айтмадыммы!...» диййшини эшидйәрди:

— Мең оным бирхилирәк болайды, мен сиз ынҗалыксызлыга дүшүпсиңиз диймекчи болдум, ёлдаш начальник—диййип, сакал-мурты чотга ялы өсен йигит ювмарлаяр.—Олар почта хем бизиң кем задымыз ёк диййип хабар бермәге гитдилер... Олар шу гүн агшам дагы өврүлип гелэйселер герек... Оларың вертолётдан хабары ёкды...

— Ишлериңиз нәхили онсоң?

— Хич хили дәл! Гүл ялы... Шурфларың икисини тапдык... Нусгаларам догры гелйәр. Бир газылан ериң астындан биз сынаг этмек үчин аз-овлак магдан алдык, бу ериниң магданының көплүги гудрат-ла...—диййип, геологлар бири-бириниден өңүрдип айдярдылар.

— Догры чыкяр дәлми?

— Онда-да нәхили догры чыкяр! Салхитдиновың нусгаларынданам говулары бар. Йөрүң дүшелгә баралың, биз сизе гөркезели. Ёлдаш Илмар бу ериниң магданлыдыгы гөрнүп дур диййәр, өзем сенагатда пейдаланмага оңайлы...

Эхлиси говуды, өрән говуды, эхлиси бегендирйәрди, йөне ынха санҗы велин айрылмаярды. Мисли кимдир бири отдан бир кесиндини алып, йүреге басып, айрып дуран ялыды. Йүрек болса эдил гыргының пенҗесине дүшен җүйҗе ялы урунярды. Инди Литвиновың ганы диңе бир чекгелеринде дәл, эйсем бүтин эндамында ызалы чарпурярды. Гөрйән велин, учубермәге энтек ховлукмалы дәл. Бираз дем-дынч алмалы өйдйән.

— Сизе нәме боля? — диййип, Игорь Литвиновың йүзүниң совукда эдил яңыҗа ювлан ялы йылдыраяндыгыны гөрүп, аладалы сораяр.

— Хич зат, маңа болян зат ёк... Сакко Надточиевиң айдышы ялы, бизиң тагалламыз бидерек болмады... Онда нәме, гидип

сизиң нусгаларыңызы гөрсек гөрәелиң. Ахов, гараголлар, сизден бир лыжа тапдырармы?—Литвинов авчы лыжасыны аягына дакып, эййәм одуң башында, гарың үстүнде, чилим чекишип отуран ёлдашларына шейле дийди:—Мен дерррев гелерин. Гарашың. Мен бираз гезим эдейин...—Ол геологлары өңе гойберип, өзи оларың ызына дүшүп уграды. Кебзесиниң ашагы санчяр, йөне велин кейип көк, шәхди ачык, ол агырысам дашлашып, мисли өзүниңки дәл ялы болуп гитди. Диймек, магдан бардыгы такыкланыпдыр-да! «Ай берекелла, огланлар, ай берекелла комсомоллар! Түвелеме! Түвемеле! Түвелеме, берекелла!.. Сизиң эхлиңиз хачанам болса бир вагт сылаглананларың списогына дүшүп, шоларың хатарында дурарсыңыз. Илмар билен Василиса икисине болса... Мең гереклижелерим!..» Онуң гөзүниң өңүнде болса галаң диварына чалым эдип дуран дагың дашлы улгамлары, диң ялы дикелип дуран гаялар, оларың арасындан өтүп гечйән дерья, бу газылып алынмалы магданлар дурды... «Ташларыс, Она ене бир тагта ташларыс. Иң арзан энергия!.. Шол язгылы тагтаны окламак үчин вертолётлы гайдамда Илмар билен Василисанам хөкман яныма алып гайдарын. Ёк, сиз Гожа хә дийәйиң, бу ери заводларың хөвүртгеси болмалыдыр!..

— Әхли полкларымың хеләк болмагам...—дийлип токайың ичинде үстүн чыкыжылыклы яңланан сесиң арасы гуссалы: «Вах-эй!» билен бөлүнди.

Литвинов ики элинем дөшүниң үстүнде гоюп дурды. Онуң ясы йүзи геңиргенмедир эжир чекмәниң нәхилидир бир геӊ гатышыгыны аян эдйәрди. Оңа көмек этмәге топулдылар, ол болса хенизем дөшүниң үстүнден элини айырман, өзүни кем-кемден гарың үстүне гойберйәрди.

Илки бада Литвинов гөвнүне кимдир бири ужы демир лыжа таягыны кебзесиниң ашагындан сүссүрен ялы, ызынданам ызасы жаныңа басылар ялы эдип, товлан ялы болды. Шол бада Динаның: «Толгунмалы дәл, бирден дуйдансыз эдилйән херекетлерден эгә болмалы» дийип, табшыраны ядына дүшди. Хава-ла, эдил өзи! Шол халадың өзүнде-де: «Вах, биваг̆т болды!» дийип пикир этди. Соңра: «Шейдип адам өлйә гидиберйәр ахырын» дийип ойланды. Онуң соңкы пикирем шейле болды: «Өлмек— нәме, ынха йөне төңңе ялы болуп ятмак—дийсең акмаклык».

Кимдир бириниң горкудан яңа үйтгән йүзүниң өз үстүне абанандыгыны гөрди. Гуж̧урлы голларың өзүни гөтерйәндигини чала аңды. Кебзесиниң ниресидир бир ерине ене-де санҗылды велин, депесинде селеңләп отуран пүрли агач ыранҗырады-да түвелей ялы пырланып-пырланып, мисли ховада йитип гиден ялы болды.

Гүн дүшйән ерлериң доңы чөзүлйшйән, көлеге ерлериң болса йүзүңи ялап барян совуҗагы болян вагт болан сибириң ирки бахарының бир гүни Олесь Поперечный карьерден, якасындакы ак балдаклы яш агачлары шемала ыранҗырап отуран Березовая көчеси билен, өйүне гайдып гелйәрди. Ол өз пикирлерине шейле-гүмра болуп:

— Александр Трифонович — дийлип, өзүне гыгырыланда хатда зиңкгем этди.

Бираз гырылҗыраян шаңңы сесҗагаз, гөвне болмаса, таныш ялыды. Гаңырылып гарады. Онуң ызындан көп крот дерисинден тикилен жакетиниң ашагындан комбинезонының балагы гөрнүп дуран яшажык аял етип гелйәрди. Диңе бир сесем дәл, онуң бу гараягыз йүзем, гоюн гөзлерем, кичиҗик, понтук, эйҗеҗик буруңҗагазам, додакларының ынҗык кешбем таныш ялыды.

— Мең сизлик ишим бар.

— Ишиңиз болса көчәң угрунда бейдишип дурмалың., Ынха шу мениң өйүм, гирип түрлешәелиң—дийип, ол бу ярашыклыҗа кешпҗагазы гызыкма билен сынлап айтды. Эдил шол махалам мунуң хакыдасына бу гызы пычак ярасы билен кеселхана дүшен, йүзи ясы йигидиң ызындан баранда гөрендиги дүшди. Поперечный деррев хешерленип дурды.

— Нәме, аялыңыз эпишгеден гөрәер өйдүп чекинйәрсиңизми?—Гоюн гөзлер хаясызрагадан кинаялы назар билен Олесе середйәрди.— Мен эййәм сизе бир сапар гелип гидипдим. Ганна Гавриловнадан сизиң яныңыза эййәм пропуск задам алдым. Ол икимиз «өйчүлиге» биле гатнаярыс. Онсоңам мен әрли затлы, салыхатлы аял, менден горкуп отурасы иш ёк.

— Сизиң адыңыза нәме дийййәрлер ахырын?—дийип, Олесь йылгырмасына басалык этмәге дырҗашып сорады.

— Вах, ине бир болмаян зат! Мениң әрим билен бири-бириңизиң гулагыңыздан чекип йөрсүңиз, шонуң үчин дердесере галып йөрен бетбагты болса танамаярсыңыз...

— Сиз Петровичиң аялымы?

— Мениң өз адымам бар: Мария... Мария Третьяк.

— Ай инди таныш боларыс. Адамыңыз сиз хакда көп затлары гүррүң берипди.

— Гүррүң этмек онуң гowы гөрйән задыдыр. Асыл шонсуны гойдурып билемок. Ит догрусында гүррүң бермедими? О ненеңси бейле, шу махал онуң иң өкде зады ахырын: «Сениң аялыңа итлер топулыпдыр».—«Өзлери топулыпмы?..» өзлери топулан

болсалар, гой өзлерем өңүнде-де дурсун-да...» Хениз муны гүррүң бермәнмиди? Диймек, сиз онда эслиҗе вагтдан бәри бири--бириңизе душушмансыңыз. Гүррүң берер.

«Бә-әй, есерҗе аял-ов!» дийип, Олесь өзүнде ене самсыклач йылгырманың пейда боляндыгыны аңып ойланды.

— Мен сизиң яныңыза нәме үчин гелендигими хәзир айдарын. Бизиң өйүмизде шу вагт доганым Костья отыр, сиз онуң билен хирургия бөлүминде биле ятыпсыңыз. Онуң адыны Эҗеҗан дийбем тутярлар.

— Ол сизиң доганыңызмыды?

— Сиз нәме оны мениң сөйгүлимдир өйдүп йөрмүдиңиз?..

— Ягшы, ери онсоң! — дийип, Олесь инди гарашыҗылык билен айтды. Иле белли Эҗеҗан барада ядына салып билен затлары муны хасам хешерлендирди.—Ягшы доганыңыз экен. Ери, онсоң нәме диймекчи?

— Шоны өз экипажыңыза алсаңызлаң — дийип, бирден гүррүңдеш аял хайыш этди, онуң сары реңк элликлиҗе кичиҗек әли болса Олесиң украин көйнегиниң готазыны дүзедйәрди.—Сизиң көмекчиңиз гидйәр. Шейле дәлми? Электрикчини көмекчилиге гечирйәрсиңиз, моторчыны болса онуң ерине. Догрумы?

— Бу затлары нирeден билип йөрсүңиз?

— Мен буларың эхлисини билйәрин.—Гоюн гөзлер хаясызлык билен гүлүмсирейәрди.—Сизиң одук-будугыңызы эдип йөрениңизем хениз оглан, энтек мотор-сотора хөтде гелибилмез. Моторчы эдип Костяны алайың—Ол ене-де Олесиң якасыны дүзедип, онуң йүзүне якымлы гарады.—Сизден гаты хайыш эдйәрин...

Олар гүррүң эдишип, бир кварталы гечeнлерини билмән галдылар, ызларына доландылар, кимиңдир ховлусының гапыҗыгында аяк чекдилер.

— Мениң экипажым коммунистик зәхмет экипажы ахырын!.. Коммунистик!—дийип, Олесь гайталап айтды.

— Онда нәме, сизиң пикириңизче, коммунизме анкет билен гойберилҗекми? Мамасы ким, бабасы ким, акларың гошунында гуллук этдими, доган-гарындашындан дашары юртда бары бармы? Башга партияларда дурдумы?.. Я ол ерик хемме киши нызам билен эгни пәкизе спецовкалы, эли орак-чекичлиҗе links бармалымы?.

— Вах, мен кәр меселеси догруда айдярын ахырын—дийип, Поперечный утанып айтды-да: «Бәй, мунуң дилҗагазыны-айт! Асыл Онь дерясының саг кенарындакы адамлар мундан йөне ере чекинмейәрлер экен» дийип ичини геплетди.

— Кәр меселеси догруда сен аркайынҗа бол... Сиз оны тус, саглыкда йөне хөреги дөкүне өврүп ятандыр өйтмәң. Ол слесарь —бир—дийип, ол бир бәрмагыны юмды.—Ол шофёр—ики.— Икинҗи бармагыны *юмды.—Бульдозерчи—үч.*—Үчүнҗи бармагыны юмды—Ол огруларың ичинде-де бир агзыны өвелдип йөренлерден дәлди.—сейф ярянларданды, бу болса иң бир техники кәрдир — дөрт.— Олесиң гөзүниң өңүнде сары телетин эллиқдәки дөрт бармагы юмулан кичиҗик элҗагаз гаймалады.— Мен оны өзүмиңкиң янына, бәшинҗи гызыл байдаклы база ерлешдирейин дийсемем ерлешдирип билҗек, йөне мен оны исләмок. Шофёрларың гылтымы көп, мениң ол доганым болса энтек дуршуна капитализмиң батгасында—бу бир. Ол ериң адамларам бир налаҗедейин—ики... Шофёрлыгам нәме, шол рулы айлап отурмалы--да. Оң нәме гызыгы бар? Бу үч. Оң бир гелҗегем ёк—дөрт.— Бармаклары язылан эл ене-де Поперечныиың гөзүниң өңүнде ыңандырыҗылык билен галгады.

— Оны нәме онда ала-бөле мениң яныма ерлешдирҗек болярсыңыз?

— Ала-бөле сизиң яныңыза ерлешдирҗек боляным, биринҗиден-ә, сиз маңа өрән *яраярсыңыз — дийип, гүррүңдеш аял гөз*җагазларыны учурсыв өкделик билен хем Олесе яраяр ялы эдип ойнатды.—Икинҗиденем, мең Петровичимиң айдышына гөрә, сиз шол налаҗедейин «негативлерем» позитив эденмишиңиз. Онсоң үчүнҗиден болса, айдайынмы онам? Догруҗасындан гелип айдайынмы?

— Ай инди онам айдып галың-да—дийип, Олесь өзүниң бу есерҗе хелейҗигиң гирисине дүшүп баряндыгыны аңды.

— Үчүнҗиден сизиң экипаҗыңызың газанҗы инженерлериңки ялы, Костька болса, өңки айдышым ялы, дуршуна капитализмиң батгасында. Онуң бурнуның өңүнде бир петде пул асып гоймак герек, ана шейитсең, ол өңе дызар: темпем гөркезер, гышарманам гидер... Александр Трифонович, сизиң үчин онуң бир уллакан кынчылыгы ёк ахырын, мениң хатырамҗык үчин шу юмушҗыгымы битирәйиң... Болямы, ә?..

— Ягшы... Эрте агшам шол доганыңызы мениң яныма ибериң. Гүрлешип гөрели. Онуң адына нәме дийиәрлер дийдиңиз?

— Эҗеҗан, сиз йөне бей диймәң. Эҗеҗан бир ибалы адамың агзына ярашҗак зат дәл-ле. Сиз оңа Константин дийәйиң, Костя. Хошмы?—Шей дийип, ол Олесиң элини ики эли билен силкеледи-де, хайсыдыр бир шадыян айдымҗыгы хиңленип, автобус дуралгасына бака хайдап гитди.

Шол гүнүң эртеси Поперечныларың хениз сувагларыдыр сосна смоласының ысы гитмедик хем Ганнаның халыс дегнасына деген эплеме кроватыны гысып чыкаран тэзе мебеллер салнан өйлерине Эҗеҗан лакамлы Константин Третьяк гелди. Кичи габаралы диваны еке өзи диен ялы эелэп хем яңы дүртерилип чыкып угран чыпар сакгалыны бирсыхлы элмелешдирип, ол философлык эдйэрди:

— ...Пул диййэн затларыны, элбетде, келлэң еринде болса, бандит ломуны уланмазданам, када-кануны басгыламазданам тапмак боляр... Пул диййэн затларының ёк ери ёк, йөне эгниңде келлэң болсун... Йөне, бейдип йөрмекден халыс ирдим, бесдир! Хонха мениң көрекенимиң базасында хэзир мениң шепэм Бублик — бир вагт бир иш боюнча икимизи биле гапҗапдылар—шофёрчылык эдйэр. Онуң газанҗы хем хич ненең дэл, милицияларам ёл берйэрлер... Онуң тумшугы «Огниде» хем пейда болды. Мен нэме айы-гүни долман доганмы? Я бир зада дүшүнмейэн паңкеллеми?.. Йүрегим, гысяр, гражданин начальник! Йүрегим гысяр... Костька — Эҗеҗаның йүреги гысыбердигем, онсоң, болдум дийдигидир... Шол пароходдакы вака ядыңыздамы? Ягшы хэзир мениң өзүм ичими дөкүп, гөнүсини айдайын. Шонда өе барыбилдигим иш билен боларын өйдүпдим, ине йөне... Вах, начальник, саңа шу вагт бир чалып берердим велин гармошка ёкд-а.

— Баяна-ха бардыр. Сашко, Нинаң баяныны алып гелсене — Сашко саз гуралыны гетирмэге йөнелип, чыкҗак боланда, гапының ачар сокулян дешигинден мыхманы сынлап дуран попушҗа Нинаны тас диң аркан гайтарыпды.— Сарыҗа, сен нэме ол ерде гизленип дурсуң? Гир-де саламлаш ахырын. Бу Костя агаңдыр.

— Нина—дийип, попушҗа мыхмана элини узадып, эдеплилик билен өзүни танатды ве билесигелиҗиликли, мавумтыл гөзлерини онуң йүзүнден айырман бирденкэ шейле дийип сорады:—Костя ага, уркалар диййэнлери нэме? Я-да оларам түрклер диен ялы затмы, э?.. Олар ниреде яшаялар?

— Сонечка, гел бэрик деррев — дийлип, гоңшы отагдан Ганнаның ынҗалыксыз сеси эшидилди.

Мыхманың йүзи гызарды. Мунуң багтына Сашко баяны тапып гетирип, Третьягың элине берди. Ол йүзүни бүрҗешдирип, еңи билен оны сүпүришдирмэге дурды.

— Бу затларың угруна середилмелидир—дийип, ол йигдекчэ айтды-да, чаларак ачылып дуран гапының аңырсындан ене-де тумшуҗагы гөрнен Нина гөз гыпып гойберди.—Сарыҗа гыз, сен уркаларың нэмедигине ве оларың ниреде яшаяндыкларына гулак

ас. — Шей диййп ол бир йигренижи налаян сеси билен айдыма гыгырып уграды:

Газаматда узын гүнүм өтүрип,
Гама батып, эпишгеден бакярын.
Боюр-боюр ганлы яшым, доган жан,
Чекилен яңакдан дынман дөкйәрин...

Нина сачжагазының гота́з ялыжак болуп дуранжа ужуны агзына салып, гапыда дурды. Онуң депесинден Ганнаның ынжалыксыз йүзи гөрүнйәрди.

Жоңкарып отуран эйжежигимиң
Еңи узын, эгни гысбы доны бар.
Башындакы ичи пагта япажың
Йыртылышып, йөне телпек саны бар.

Третьяк баяның эпинлерини батлы йыгрып гойберип, бирден шейле диййп сорады:

— Ери, гражданин начальник,ише алармың?.. Алай, өкүнмерсиң. Муны айдян мен, Костька-Эжежан боламсоң ынанай.

— ...Вах, бу вагт бир бөвүшгенлик вагтам дәл. Биз хәзир сениң көрекениң билен тәзе бир усулы сынаг эдип гөрйәрис, комплекс бригадасы, эшиденсиңл-е?

— Эшитдим. Бублигем сизиң шол бригадаларыңызың смена колоннасының башыны чекижими?.. Бай, өвнәйшини...

— О ненеңси бейле, я Бублик диййлйән Сухановмы?—диййп, Олесь ынамсыз сорады.

— Ёгсам нәме?.. Үч гезек суд эдилен!.. Белки, мени сизиң пулуңыза гөмүлмек ислейәндир өйдйәнсиңиз? Пулы башыма япайынмы мен! Мениң шепәм Бублик колоннаның башыны чекижи болуп йөр, а мен? Бублик хакда «Огниде» язярлар, а мең хакда?.. Ери нәдйәрсиң, алярмың?..

— Ай нәме болса шол болсун-ла!—диййп, Олесь элини силкип гойберди.—Йөне, йигит, биз эхли зады биле чөзйәрис. Биз-де, гардаш, демократиядыр. Мен-э разы, йөне огланларың нәме дийжегини...

Мыхмандан гөзүни айырман эсеван эдип дуран Нина онуң баяны сересаплык билен габына саляндыгыны гөрүп, сакланып билмеди-де, өңе этледи.

— Костя ага, у́рок диййлйәрми я-да уро́к[1] диййлйәрми?

---

[1] Бу ерде сөз ойнадыляр: у́рок—шыпана, уро́к—сапак.

Эҗеси ене-де гызына бакан окдурылмакчы болды, йөне велин бу сапар мыхман утаныпп дурмады.

— Эгер, Сарыҗа, мен барада айдян болсаң өңки ӳрок[1], индики бурок дийибер, дүшүндиңми?

— Буроклрыңам өз айдымы бармы?

— Болар.— Мыхманың бир вагтлар кеселханада биле ятыркалар тәсирлилиги боюнча Олесиң өкҗә деңәп йөрен йүз сыпатыны буйраланып дуран, гызгылт реңк гытык сакгал бирнеме үйтгедипди. Ол йүз сыпат нәхилидир бир бүс-бүтин тәзе, энтек дүшнүксиз гараярды. Мыхман утанҗырап йүзүни ашак салды-да, бирденкә җүбүсинден сүйнмегрәк гутуҗыгы чыкарып, Нина узатды:

— Ме, Сарыҗа.

— Бу нәме?

— Гөр-дә... Бу таныШлык ачмак үчин бурок Костядан саңа совгат.

Гутуҗыгың ичинде билезиге беркидилен кичиҗик сагатҗык барды. Ол чын сагатҗыкды. Җык-җык эдип йөрейәрди. Гызҗагаз эҗесине середип, ур-тут сагада япышды. Мавы гөзҗагазлар разылык берилмегини сораярды, ялбарярды.

— Хам-хыялҗыгыңа гелмесин, деррев бер ызына—дийип, Ганна гыгырды ве сагатҗыгы гызының элинден какып алып, мыхманың элине тутдурды.—Хей нәтаныш адамданам бир мунуң ялы совгады алып болармы...— Онуң сеси гепинден бетер гүрлейәрди.

Третьягың бирден гахары гелди. Йүзи шугундыр ялы гызарды, ондакы сарымтык гашлардыр гөләңкә чалымдаш кирпиклер шол бада месе-мәлим болды.

— Огурлык дагыдыр өйдйәрмисиңиз?—дийип, ол бирденем сагады дивардан салгап зыңып гойберди.—Ха-ай сиземә. Доглан гүни үчин аял доганыма совгат дийип сатын алыпдым.—Ол нәмедир бир зат диймекчи болды, эмма диңе «хай» дийип гайталады-да, хошлашман зат этмән, өйден дазлап чыкды.

Поперечный онуң өз янындан нәмедир бир затлары хүңүрденип, эпишгәң аңырсындан гечип гиденини гөрди.

— Сен нәхак этдиң, Гануся—дийип, Олесь горкан гызыны өзүне гысып айтды.—Мунуң ялылар билен сересабрак гүрлешмек герек.

— Ери, сен нәме, сен?—дийип, Ганна җедирдеди.—Бир гөрсең-ә ёкары чекилмеден боюн гачырып йөр, бир гөрсеңем ёлдаш-

[1] Бу ерде сөз ойнадыляр: бывший урок — бурок.

ларындан гидип йөр, ине бир гөрсеңем болса, томаша эт, нэхилидир бир шыпаналары өз янына ише алып йөр. Нэме бейдйэң? Э? Сең оң билен не ишиң? Гой, Мурка шонуң ялы акыр-укурлары өз эриниң янына ерлешдирсин. Шоң янына-ха алып бараймандыр, сең яныңа алып гелипдир... Ери? Эйдип, бейдип бир зат өвретҗек болуп, шолар билен дүрменип йөрсүң, аялыңдыр чагаларың янында болмага, болса сениң вагтың ёк.

— Ганна!

— Ери, Ганнаны нэме этҗек?.. Ынҗалыксыз. Әхли зада бу етмели. Әхли зат шунуңкы, диңе аялы билен чагалары хич киминки... Кешлериң арасында элиң пилли уклап галдың, радионың янында, столуң башында уклап галдың... Муңа эдени аз гөрүнйэр, эдени аз гөрүнйэр... Үстүне хайсыдыр бир шыпананың гараматынам өз үстүне аляр. — Эллерини быкынына уруп, ол эриниң үстүне сүрүнйэрди ве бирденем ярым-яш аглады. —Мең адамым ёк, чагаларымың атасы ёк.— Соңра дикелип, ол элиниң еңсеси билен гызаран гөзлерини сүпүрип гойберди-де, башыны силикди.— Бесдир! Ынха бирини тапарын велин, сен шонда билерсиң! Тапарынам, мениң шу айдянларым ядыңда болсун...

Березовая көчесинде шу гүррүңиң эдилен гүни, гурлушыгың депесинде селеңлэп дуран краның даш-төвереги айланан кабинасына алып барян демир мердиванҗыгың басганчакларындан чаккханлык билен ёкары чыкып барян Мария Третьягың кейпи нэче дийсең көкди. Дүнйэни сөкүп бу ерик—тайга гелен бу минскили гызҗагазың арзувы высал болупды. Онуң энтек уруш вагты огланлыкда женаятчыларың арасына дүшен доганы тей ахыры говы, ынамдар эле дүшүпди. Эдилмели иш эдилди, эмма шейле-де болса Белорусия гайдасы гелмейэрди. Әри бар, говы кэри бар. Бу тайга дерясының яп-яңкыҗа ябаны кенары шу вагтың ичинде эдил өз өнүп-өсен белорус обасы ялы мэхрибан болуп галыпды... Доганыны чекип алды, өзи болса... Ай нэме ыкбалы шейледир-дэ! Йөне эҗем ол ерде нэхиликэ? Мурка гөз өңүне гетирип үградьы: Елиничи обасының мекдеби. Томсуна бош класларың ичинде пишекли хаялҗа йөрэп йөрен чал сач аял. Зат елменен айналардан гүн дүшйэр. Дашарда хоразлар гыгырышярлар. Ол аял столҗугының башына гечип отуряр. Басганчакдан почтальоның дагың аяк сеси гелэййэн дэлдир-дэ дийип диң саляр. Ине хатам *гелди. Ине онда берилйэн хабарам* шейле: оглуң мешхур Поперечныйың экипажында, гызың Мария болса... Мурка огланларыңка чалымдаш сачыны өз эркине силкип гойберди-де, даш-төвереги айналаныла кабинаның форточкасыны ачып, ашак бакан гыгырды:

— Ай-ув, чагалар, ханы мекдебе ууграмак билен болуң, хоразҗыгың гыгыралы бәри эсли вагт гечди! Ханы! Ине леңңерә-хә тайын, йигрентги керсениңизи ассаңыз инди асыбериң.

Кран дартгынлыкдан яңа эндирәп хем шемала чалаҗа ыранҗырап барян, ичи бетонлы әңсиз габы элеследип, арматуралары сых-сых болшуп дуран котлована бакан алып уграңда бу аял өзүнде нәхилидир бир болмаян задың боландыгыны аңды: ичинде өз сынасына хич хили дахылы болмадык гайры бир зат гымылдап, мисли депип гойберен ялы болды. Мурка алланичикси болуп диңширгенди: хич зат ёк. Йөне шейле болаян ялы болăндыр-да. Ол хайсыдыр бир буги-вуги тансының хеңини сыкылыклап, хатда оңа аягыны задынам гошуп, котлована бетонлы габың икинҗисини, үчүнҗисини, дөрдүнҗисини, ене энчемесини әлтди. «Бе-е, яңкы нәмедикән?.. Шолмука?.. Ёк, ёк... А белкем, шолдур?» Соңра ише гызышып уграп, яңкы тәзе, нәтаныш дуйгусыны бүс-бүтин ядындан чыкарды. Эдил ядындан чыкан вагтам яңкы ене-де гайталанды. Бу сапар велин ол гарнында ылла нәхилидир бир кичиҗик, йылҗаҗык гушҗагаз пысырдан ялы боландыгыны месе-мәлим аңды. Сәхел вагтлыкча рычагы гойберип, әясыны гарнының үстүнде гойды: «Тоба-әй!» Гөвнүне болмаса эли йылылык билен бирликде чалаҗа гымылдыны сызан ялы болды. Кран бетон йүклүди ве сересап болмагы талап эдйәрди. Үнсүңи башга затлара совуп барлап дурмак болҗак дәлди.

«Бе-е, әййәм «оңа» җан гирәйдимикә?..» Мурка мунуң шейле болҗагына гарашярды. Ол башы айланмадыр йүрек буланма чыдам этмәни хем-де илден-гүнден гизлемәни өвренипди. Бу ягдайың голайлашяндыгыны аңдырян башга халатларам барды, йөне велин бу оны адамсындан затданам гизлейәрди. Бирден ялан болайса нәме, нәхак бегенйән болса нәме? Мунуң билен озал бир гезек шейле ягдай болды ахырын. Ёк, бу сапар бейле болмаз «оңа» әййәм җан гирипдир, гымылдаяр. Мария демир дирего беркидип гоян тегележик айнаҗыгына серетди, бир гапдалрагына айланды. Ол хайсы гапдалдан серетсе-де, муңа бир аял йүзи гарап дурды, бу йүз Мария диййсең яраярды, ол бу йүзи әй гөрйәрди, тимарлаярды, эсеван эдйәрди. Хәзир бу йүзде өзүне махсус болмадык геңиргенме, алҗырама, сораглы гарама ялы затлар барды.

— Мура эҗе болдуң—диййип, кранчы аял гоюн гөзлерини гырпылдадып дашындан айтды, соңра болса хас согдурып гайталады: — Э-җе, э-җе...

Өзүниң бирмахаллар илкинҗи айдан бу сөзи бирхили ят, толгундырыҗы, бегенчли яңланды: э-җе!..

Полатдан ясалан мәхнет машын өзүниң эгирт бөлеклерини чакган херекет этдирип, жаныпкешлик билен бетон чекмесини довам этдирйәрди. Ол хемишекиси ялы эндиган херекет эдйәрди ве онуң ал асмандакы айна кабинкасында отуран жанлы бейнисиниң хәзир бу эгирт механизимлериң эдйән затларындан эп-эсли дережеде узакдадыгы, краның көмек берйән адамларының хич бириниң келлесине дагам гелмейәрди.

12

Оньгурлушыгың начальниги Литвиновың ниредедир бир тайгадакы авчы күлбежигинде гымылдаман ятанлыгы барадакы хабар Вячеслав Ананьевич Петини бирҗик-де гeңиргендирмеди. Ол бу көнечил, ичякгыч хөтҗет адама электрон-хасаплайҗы машынларың, телеуправленийәниң, иң бир хәзирки заман диспетчер арагатнашыгының асырында ёлбашчының гүйҗүни бимаксат сарп эдип, гурлушыгың территориясында бидерек елкилдедип йөрмегиң, болан ере бурнуңы сүсдүрип йөрмегиң герек дәлдигини нәче гезек айдыпды. Ине дүйнүң өзүнде-де Вячеслав Ананьевич өз йүзүниң алынмагының мүмкиндигине гарамаздан, йитен геологлары гөзләп тапмагы штаба, оларың өзлериниң шунуң ялы зат үчин дөреден штабына табшырып, өйүне гайытмагың герекдигини ынандырҗак болупды. Йөне велин ол оны этмән, диңе түйлек пенҗесини силкип гойберипди, ине ахырында-да боляны...

Шейле-де болса, бу ягдайы Москва хабар беренде Вячеслав Ананьевич өз эдйән кинелерине басалык берип, начальнигиң этмишини иң бир дуйгудашлык эхeң билен хәсиетлендирипди... Әхли чәрелер гөрүлди. Мүмкинчилик болан бадына Усть-Чернава вертолёт билен врачлар иберилди... Ынҗалыклы кровать, яссык-дүшек энҗамлары, етерлик мукдарда медицина эсбаплары әлтилди... Ол ерден нәсагың кеселиниң, небсимиз агырса-да, адаты инфарктдыгыны, онуң шейледигини хер бир район хекиминиң кесгитлән билҗекдигини радио үсти билен хабар бердилер. Йөне хер ничигем болса Москвадан бир өкде профессор иберилсе кем болмаҗакдыгыны айтдылар... Пайтагта медицинаның танымал йылдызларындан бириниң иберилмеги хайыш эдилйән телеграмма иберилди. Хемише өз язышян хатларыны секретарына табшырып, стенеграфистка диңе айратын мөхүм затлары айдып яздырып йөрен Петин өз эли билен Степанида Емельяновна Литвинова дийсең дуйгудашлык билдирилйән, улы хат язды.

Соңра гурлушыгың ёкары начальниклериниң маслахатыны чагырды. Начальнигиң кеселлемегиниң әхли кишини хайран галды-

ranyny bilip, Petin diňe bir söz sözlemäge taýynlanmak bilen

çäklenmän, aýtjak sözlerini birkemsiz ýazdam. Onuň ýazan tekstinde şeýle jümle bardy: «Bolgusyz waka ajaýyp adam bolan Fëdor Grigorýewiçi wagtlaýynça hatardan çykardy. Biziň hemmämiz bu tragiki ýagdaýyň öňünde, Fëdor Grigorýewiçiň göteren baýdagyny mynasyp göterjekdigimize, Onýgurluşygyň gowy däpleriniň hiç hili ýagdaýda bozulmajakdygyny subut etjekdigimize partiýamyzy ynandyrmalydyrys, halky ynandyrmalydyrys».

Bu täsirli sözler Petine köp tarapdarlar gazanyp berdi. Diňe Nadtoçiew özüniň has ýitileşen göwne getirijiligi bilen Petiniň Litwinow barada ölen adama aýdylan ýaly zatlary aýdandygyny we oňa goýulmaly hormaty goýup, indi täze eradan başlamaklyga hem Onýdaky gurluşykda işleýänleriň nämä ukyplydyklaryny mazaly görkezmekligе çagyran ýaly edip gürländigini bellän geçdi. Hatda Kapanadze-de onuň sözüniň şeýle äheňiniň bardygyny syzman, Petini goldap, şeýle diýdi:

— ...Dostlar, biziň hormatly Fëdor Grigorýewiçimiziň keseliniň derman bilen bejerilip bolmajagyny özüňizem bilýänsiňiz. Onuň ýeke-täk dermany näsagyň özüni gowy duýmagydyr. Geliň, onuň hemişe özüni gowy duýmagy üçin jan aýaman işläliň, geliň, Gojany gowy habarlar bilen begendireliň...

Arakesmede Petin Sizbolaňsoňyzy kabinete çagyrdy-da, özüniň gyssagly işleriniň bardygyny bahanalap, oňa naçalnigiň, öz taýgadaky mekanynda, göwnüniň islän zady bilen üpjün edilip durulmalydygyny tabşyryp ugrady:

— Siz bilip goýuň—diýip, ol misli kabinetde beýleki oturan adamlary ýadyndan çykaran ýaly bolup aýtdy.—Siz güýrüňiň ajaýyp sowet gidrogurluşykçysynyň jan saglygy barada barýandygyny hemişelik pugta bilip goýuň. Menem, sizem, asla biziň ählimizem partiýanyň öňünde, halkyň öňünde uly jogapkärlikdedíris...

— Ýigrimi iki — diýip, Nadtoçiew tirsegi bilen Kapanadzäni itip goýberip pyşyrdady.

— Näme, näme?—diýip, Kapanadze gür gaşlaryny geňirgenme bilen gerjeşdirip sesli sorady.

— Ýigrimi iki boldy, köýdi.

Partorg gaşlaryny çytdy, ýüzüni sowup, başyny ýaýkady.

Şol günüň ertesi irden, hemişe partiýa işlerinden çetde durup ýören, Petin partkoma geldi. Ol telefonda-da gürleşip törmezden zatdan ýöne geläýipdi.

Кабинетде өңде барыҗы агитаторларың маслахаты барярды. Гапының аңырсындан Капанадзәниң сеси эшидилйәрди:

— ...Бейик шахыр Александр Сергеевич Пушкиниң айдышы ялы: «Адамларың йүрегини сөз билен җошдурмак герек», сиз болса, гадырлы достлар, кагыздан йүзүңизи галдырман окап дуршуңыза хатда өзүңизиңем укыңыз тутуберйәр. Ынха, мен ёлдаш Кулаковдан кәбир затлары язып алдым: «Көп меселелер боюнча гүнә немәң бойнуна дүшйәр...», «...хас долурак пейдаланмага пәсгел берйән...» ине хатда... «Сиз аякгы биринҗи орунларың бирини эелейәрсиңиз...» Ери, шу сөзлер агитаторың агзындан чыкҗак сөзлермидир? Диңлейҗилериң гөзлерине серетмән, кагыздакы язгыларың йүзүне середип, адамлары өзүңе чекип болмаз...

Петин секретарь гызың отурян ериниң гапдалында җайлашып, портфелинден бир топар кагызы чыкарды-да, такатлылык билен олара середишдирмәге дурды. Гөзден гечирениниңем йүзүне резолюция гойярды. Ассырынлык билен төверегине гөз айлаярды. Кабул эдилмеклерине гарашып отуран адамлар бираз геңиргенип, йөне велин ач-ачан дуйгудашлык билен оңа середйәрдилер.

— ...Эгер хасаба алсак, гадырлы ёлдаш агитаторлар, сизиң гүррүңлериңизде нәче герекмеҗек сөзлер бар: «айдылышы ялы», «онуң шейле боланы үчин», «белки» ялы сөзлери...—дийлип гапының аңырсындан яңланярды

— Ёлдаш Петин, ыгтыяр этсеңиз, хер ничигем болса мен сизиң гелендигиңизи хабар берейин—дийип, озалам телим гезек шейле этмәге ыгтыяр соран секретарь гыз гайталады.

— Ёк, ёк, нәмә гереги бар?—дийип, Петин өз кагызларындан йүзүни гөвүнсиз совуп җогап берди. — Парткома мениңем дахыллылыгым эдил партияның бейлеки членлериниңки ялы, онуң үчинем мениңем бир артыкмач хукугым ёк...

Ол гүррүңини соңламага етишмәнкә, кабинетден говур эшидилип үграды. Отургычлар шакырдашды. Ол ерден Капанадзе Петиниң янына уграды.

— Вячеслав Ананьевич, гадырлы! Сиз нәме бу ерде отырсыңыз? Гириң ахырын, хайыш эдйәрин...

Аңры-бәри затлар хакында гүррүң эдишдилер, тәзеликлери айдышдылар. Петин геологики тапындылары үчин комсомоллары өвди; комплекслейин бригаданың идеясыны башарныклы алып гөтеренлери хем яйраданлары үчин болса профсоюзчылары өвди. Тәзе башлангычлары халка гиңден, дүшнүкли хем говы эдип гүррүң бермеги өвренмек «Огны тайги» газетине, әлбетде, зыян этмезди, ай йөне энтек вагт бар-ла, шол кемчиликлерини дүзедерлер-

-дэ. Петин Литвиновың ягдайы барада Усть-Чернавадан гайдып гелен врачларың гетирен хабарларының өзүни дийсең ынҗалыкдан айрандыгыны ве хэзириң өзүнде МК-а ене бир гезек телефон этмеги хем-де начальнигиң агыр халы хакында герекли адамлары хабардар эдип, онуң аялы Литвинованың тизрэк учуп гелмегини маслахат бермеги табшырандыгыны айтды... Бу ягдайың соңуның нэме билен гутарҗагыны ким билйэр...

Капанадзе сеесини чыкарман, баш атма билен разылашды. Бу өзүне гөвни етйэн адам Дюжевиң проекти барада өз ялңышлыгыны шейле ач-ачан хем догрусындан гелип боюн аланда, ол парторгың янында улы ынама гирипди, хэзир болса ол деряны беклемэге гөрүлйэн тайярлык ишине актив көмек эдип йөренсоң парторг оңа хасам бетер бил баглаярды. Йөне велин бу нэме үчин гелдикэ? Петин өз отургыҗыны парторга хас голайрак сүйшүрип, нэме үчин гелендигини онуң өзи хабар берип уграды:

— Белки, сиз бу мениң яныма нэме үчин гелдикэ дийип пикир эдйэнсиңиз? Шейле дэлми?.. Ерликли пикир. Шу махала ченли бу ерик диңе чагырыланда гелип йөрен адам бирден сен-мен ёк өз-өзи гелип отурыберсе... Коммунистиң коммунисте айдышы ялы эдип мен сизе айдайын: Фёдор Григорьевич партком-дыр җемгыетчилик гурамалары билен арагатнашыклары өз элине алып, өз монополиясыны өрэн габанҗаңлык билен саклап гелди.

— Ол партбюроның члени, райкомың бюросының члени, обкомың пленумының члени! Оң этмелисем шол-да!..—дийип, Капанадзе гызмачлык билен айтды

— Ладо Ильич, гадырлым, мени нэме ол затлара дүшүнмейэндир өйдйэрмиң? Ол көне коммунист болансоң, элбетде, бу арагатнашыгы, айдалы, ынха, мең ялылардан, хас говы амала ашыряр. Мениң ишим техника билен, онсоңам, көне большевиклере бу габанҗаңлык, говы партия габанҗаңлыгы хемише махсус зат, йөне... Гепиң гысгасы, мениң җемгыетчилик ишлеринден четде дурянлыгымың себэбем шонуң үчин, хут шонуң үчин. Инди болса мен хич киме гараман гошулышыберсемем боляр, онуң үчинем мен... Мен, Ладо Ильич, сизиң ыгтыярыңызда.

Капанадзе өзүне узадылан эли гысып силкеледи. Петиниң айдянларының хеммесиниң себэби барды. Ол талантлы адамды ве онуң партия ишлерине ишеңңир гатнашҗак болмасы гаты говы зат. Парторг шейле дийип пикир эдйэрди, йөне велин ол муны дашына чыкармады. Ол нэме үчиндир онуң эсасы дийҗек болян задына гарашярды.

— Гадырлы Ладо Ильич, биз өзүмиз үчин тассыкланан плана башдан совмарак гарап йөрен дәлдирис-дә херн — дийип, ынамдарлык билен Петин довам этдирди.— Мен өз парторгыма хакыкаты айтмага борчлудыран. Гөвнүме болмаса, биз эрбет ишлемейән ялы. Гөркезмелериң көпуси боюнча биз бирнеме өңрәге-де гидйәрис. Йөне велин эхли сенагат вагт-мөхлетинден өңде баряр ахырын, биз болса — Оньгурлушык! Биз дүнйәде деңитайы болмадык гурлушык ахырын! Бизе еке бир юрдумызың дәл, эйсем дашары юртларыңам назары гөнүген ахырын. Бизе капиталистик дүнйә габанч билен середйәр. Белли зат, сиз, әлбетде, муңа менденем говы дүшүнйәрсиңиз...

Капанадзе хасам гызыкланып уграды. Шол айдянлары догры велин, йөне ол парткома Совет хәкимиетини агитирлемек үчин гелен дәлдир ахырын.

— Биз ил билен деӊ хатарда барярыс, бизе велин биринҗи ерде болмак герек, биз өзгелери хайран галдырмалы, ызымыз билен алып гитмели, өңде барыҗы болмалы. Партияның тарыхы документинде биз хакда: «Едийыллыгың разведкачылары» дийлип айдыландыр. Бейлекилер билен деӊ хатарда барян болсак, бизденем бир разведкачы болармы?.. Мениң айтҗак болян задыма дүшүнйәрмисиңиз? Бизиң хәзир өңе зомап чыкмагымыз герек, ине...

— Эрбедә-хә болмазды — дийип, Капанадзе такатлылык билен айтды. Бу меселе барада онуң өзем аз пикир этмәнди. Олесь Поперечныңың башлангыҗына бегенипди, өзи үчин, асла эхли киши үчин ослагсыз ерден бәшинҗи автобазаның газанан шейле үстүнлигине бегенипди. Йөне бу диңе бөлеҗик-бөлеҗик башлангычларды ахырын. Ол хәзир оларың етерлик дәлдигини аңярды. Җемгыетчилик ишинден хемише четде дурян, бу инженер хәзир нәмедир бир тәзе, эгирт улы зат барада айдярды.

— Мен муны : «Коммунизме тарап бөкүш» дийип атландырмагы ве: «Квартал планыны етмиш иш гүнде долдуралың» диен шыгары дөретмеги теклип эдйәрин.

— Мөхлетден ики хепде өң! Оны эдип болармыка?

— Сизе бу ченден аша батыргайлык ялы болуп гөрүнйәндир?—дийип, Петин мисли өз гулакларына ынам этмейән ялы болуп, гашларыны герҗешдирди.

— Коммунизме тарап бөкүш!— Капанадзе бу сөзлери салдарлап гөрйән ялыды.—Говы яңланяр... Бу адамлары өзүне чекер.— Ол еринден галды-да, эдил Надточиевиң эдиши ялы әллерини аркасына тутуп, отагың ичинде гезмеләп уграды.—Коммунизме тарап бөкүш! Аҗап! Сиз мунуң баша барҗагына ынанярмысы-

ңыз? Квартал планыны етмиш гүнде долдурып отурыбермек болҗак затмы өзи?

— Эгер сиз билен биз онуң амала ашмагыны гара чынымыз билен ислесек, онда эхли дүйнки гүнүң адамларының хем-де халлың-саллың ишлемәни, кесерилип ятан еринден патшалык сатманы халаянларың эхлисиниң ислеглериниң терсине, Оньгурлушыгың коллективиниң нәмелере укыплыдыгыны гөркезип билерис. Ынха шуны гөрүң.—Капанадзәниң өңүнде ыкҗамҗа папка гоюлды.—Бу идеяны ишләп дүзмегиң үстүнде мениң аппаратым бир эййәмден бәри ишләп йөр. Ол эййәм эхлисини хасаплашдырып гөрди... Ине мунуң ичинде гүнлер боюнча-да, объектлер боюнча-да графиклер бар. Мунда хатда өңде барыҗы бригадаларыңам хасаплары бар... Догры, бу ерде деряны беклемек ишлериниңки ёкдур, онуң себәбем олара Дюжев хоҗайынлык эдйәр. Ол затлар барада онуң билен өзүңиз гүрлешевериң.

Капанадзе гүррүңдешиниң гаршысына гелип, сакга дурды. Ол якымлы геңиргенме билен Петиниң йүзүне серетди, шонда онуң гөзлери, гөвне болмаса: «Гөр сен нәхили экениң...?» диййән ялыдылар.

— Вячеслав Ананьевич, догрусыны айтсам, мен сизи техниканың, диңе техниканың адамсы хасап эдип йөрдүм... Коммунизме тарап бөкүш—гаты говы тапылан зат! Бу өзүне...

— Йөне метбугат, радио, телевидение ялы эхли тигирлер бирден айланыберер ялы чаласын херекет этмек герек. Поперечный ве ене шонуң ялылар интервью берсинлер... Шол башлангыҗың эхли гелҗегини деррев йүзе чыкармак, адамлары хайран галдырмак герек... Гелиң эдилмели ишлери пайлашалың: бу затлар догруда чиновник угруны мен хабардар эдейин: министрлиге, министриң хут өзүне дуйдурайын, сиз болса бизиң танымал адамларымыз билен мешгул болуп, олары бирнеме горҗап дуруң, халкы аяга галдырың... Онсоңам, элбетде, партия инстанцияларынам хабарлы этмели болар. Бу-да сизе дегишли иш...

— Эдерин, эхлисини эдерин. Поперечныларың улусы билен биз гоңшы. Шу гүнүң өзүнде гүрлешерин. Коммунизме тарап бөкүш... Ол акыллы, догумлы адам, деррев алып гөтерер...

Ладо Капанадзе өйде нахарың башында, Петиниң шу гүн эртирки гелши барада җошгун билен гүррүң берди. Онуң сөзлеринде йүзленме аламатының энчемеси барды. Бәй, нәхили адам, нәхили дүшүнҗели! Белки, догруданам, Гоҗа өзүниң абрайы билен оны гысандыр, яйрамага май берен дәлдир, белкем, онуң өзи сыпайычылыгың шоруны чыкаран боландыр? Ламара гүлүмсирейәрди:

— Тэзе бир задың күл-күлүне дүшмели? Ладо, сениң аяллара-да шейдип ур-тут ашык болмайшың бир говы зат!..

Йөне коммунизме тарап бөкүш хакдакы пикирини пайлашмак үчин баран гоңшусы велин Ладоның бирнеме бадыны гачырды. Олесь билен Сашко икиси эйванда өз радиоприёмниклерини кэмиллешдирмек билен мешгул болшуп отырдылар. Поперечный мыхманың гелендигине бегенди, оны креслода отуртды, Ганнаның чайың угрунда болмагыны хайыш этди. Ол гоңшусының сөзлерини үнс берип диңлейәрди, йөне онуң өз-өзүнден херекет эдип дуран ялы эллери велин Сашконың бейлеки ужундан тутуп дуран нәхилидир бир симини өрмеги довам этдирйәрди.

— ...Поперечный доганларың хаты. Дүшүнйәрмиң, дост, нәхили яңланҗак?

— Ханы дур, Сашко — дийип, Олесь айтды-да эйнегини маңлайының үстүне сүйшүрип, ойланҗаңлык билен сөзүни довам этдирди.— Квартал планыны етмиш гүнде долдурмалы. Муны ойланып-пикирленип гөрмек герек... Хасаплап гөрмели...— Шейле дийип, Поперечный мисли бир нетиҗә гелен ялы болуп, ене симҗагазы билен мешгулланып үграды:— Багышлаң, Ладо Ильич, мен шу махал сизе хич хили җогап берип билҗек дәл. Ынха бир хасаплашдырып гөрейин, огланлар билен маслахатлашайын, ана онсоң...

— Бейле хаял-ягаллык этмек, дост, саңа гелишйән зат дәл— дийип, Капанадзе тамасының чыкмандыгыны хатда муңа өзүниң гынанандыгыны аңып айтды.

— Биз хохолларың хемише-де акылы гиҗрәк гелйәндир—дийип, Олесь йылгырды.—Бизде шейлерәкдир: сөз бермәкәң ойлан, гөр, сөз береңсоңам сөзүңде дур. Эртир айдарын, Ладо Ильич хәзир болса гелиң чайҗагаз... Вишняли вареньемиз дагам бардыр.—Олесь гүррүңи ач-ачан башга яна совярды.—Мең вишняҗыкларымы гөрен дәлсиңиз? Сашко оларың дашына газет орашдырайыпдыр. Йөне мен шахаҗыкларындан дөвүшдирип, сува сокуп гойдум. Хон-ха середиң, гүллешип отурандыр. Бар, Сарыҗа, шоны алып гел.— Бир эййәм гелип, мыхманың янында отуран Нина ичи гүллешип дуран пудаклыҗа вазаны экелмек үчин ылгап гитди.—Гышы гечирен болмага чемели...

— Вишня ичгисини ясанарыс—дийип, Нина машгаланың эдйән арзувыны аян эдип айтды.

Олесь чай башында парторга комплеслейин бригада хакында, хәзир ыкҗам хем тагашыклы ишленйәндиги хакда гүррүң берди, «Эҗеҗан» диен тәсин лакамлы тәзе машинист барада, онуң техника гезек геленде дийсең дүшбүдиги хакда айтды. «Коммуниз-

ме тарап бөкүш» хакда Олесь башга хич зат айтмады ве Капанадзе гүррүңдешиниң шейле эденинденем, онуң нәче дийсең шүбхеленйәндигини аңды...

Шейле-де болса бу иш басым чынлакай яйбаңланып уграды. Шу эдилен гүррүңден бирнәче гүн гечнсоң, Олеси профсоюз комитетине чагырдылар. Ол ерде адам көпди; оларың ичинде таныш, таныш дәлем барды. Оларың әхлисиниң эдйән гүррүңи Оньгурлушыкда ишлейәнлериң ачык хатының проекти барадады. «Коммунизме тарап бөкүш» барада хер ким бирхили: ким рухубелентлик билен, ким сересаплык билен, ким бирнеме алҗыраңңылык билен геплейәрди.

— Ине, Поперечныларың улусам гелди—дийип, башлыгың кабинетинден муңа гаршы чыкып гелйән Капанадзе айтды.—Салам, гоңшы! Ери, нәхили, ойландыңмы?

— Ойландым—дийип, Олесь пессай сес билен айтды.—Огланлар билен хасап эдип гөрдүк, бирнеме келләмизи дөвдүк... Ынха бизиң алян борчнамамыз.—Ол кичиҗик кагызҗыгы узатды.

Парторг билен профсоюз комитетиниң башлыгы ол кагызҗыгы сабырсызлык билен ачдылар. Шол бада-да оларың бириниң йүзүнде лапы кечлик, бейлекисиниң йүзүнде душүнишмезлик аламаты пейда болды. Профсоюз комитетиниң башлыгы хатда сыгырыбам гойберди.

— Бары шуҗагазмы? Ханха сениң иниң ишиң өнүмлилигини ики эссе артдырмага сөз берйәр.

— Ол Борисиң өз иши — дийип, Олесь улудан демини алды.—Онуң өз хасабы бар.

— Сен нәме инди ондан ыза галмакчы болярмың? Онда-да шу махал, коммунизме тарап бөкүшиң шейле улы пикири эдилйән гүнлерде.

— Бош сөзлери байрамчылыгың өң яны айтмагам гелшиксиз затдыр — дийип, Олесь гапа бакан өврүлип айтды. — Ана шоны ерине етирерис, ондан артыгыны велин я ерине етирис, я етирмерис.

— Өңки ат-овазаңыз билен яшабермекчи болармысыңыз. Александр Трифонович, э?

Поперечный эййәм гапың агзына етипди, эмма ызына доланды. Онуң хортаң, бүдүр-сүдүр, ышнаксызрак йүзи парахатды, йөне нәме үчиндир Капанадзәниң гөзүне, онуң гыркылан муртуның эййәм чаларып гуграндыгы илипди.

— Акыл-пайхас билен яшамакчы болярын—дийип, Олесь айтды ве адамларың кимисиниң геңиргенме билен, кимисиниң киная билен середйәндигини гөрүп, гапа бакан уграды.

— Гаррап йөр, гаррап — дийип, профкомың башлыгы небси агырмадыр мүйнүргеме билен улудан демини алды. — Борчнама, элбетде, хич ненеңем дэл велин, йөне газете «мысал үчин» гошуп болҗак дэл-дэ. Хата гошман галдырмалы болар-да. —Соңра ол ене-де гайталады:—Олесь гарраяр, ёгсам боланлыгында, ол эдил бүргүт ялыды! Ай бэхбит бол-а, онуң ерини яшлар тутар. Борис квартал планы ики айда тозадып гойбермеги сөз берйэр. «Бәш гүн вагтындан өң». Дуранҗа гүлкүле! Онуң билен беркрэк гүрлешип гөрлүп, гысылсады...

Капанадзе сесини чыкармады. Поперечныныӊ хөтҗетлиги оны ынҗалыкдан айырярды. Йөне велин гурлушыгың хемме күнҗегинден говы хабарлар гелйэрди, бу идея эхли ерде говы кабул эдилйэрди. Шу башлангыҗа баш макаланы багышлан «Старосибирская правда» оны гызгын голдаярды. Гоңшым догруданам, белки, гарраяндыр? Догруданам, ол эсли яшандыр.

Бу башлангычдан инди Дюжевден башга адамың буйругы йөремейэн ер болан, деряны беклемэге тайярлык гөрмек ишлериниң эййэм дабарасы бүтин областа яйран, участогы хем четде галды. Ол ерденем деряны асырлар бойы акан ёлундан сована межбур этмек боюнча диңе өңки алнанҗа борчнама гайталанды, өңүрти беклэрис дийлип белленен мөхлетинден кемилен зат болмады. Гурлушыгың ёлбашчыларының маслахатында Дюжеви боюн этҗек боланларында болса, ол йылгырып гойберип, кимдир бир гадымы римлилериң бириңден шейле цитата гетирди:

— «Мен элимден геленини эдйэрин, шондан артыгы гой башарянлар эдиберсин».—Муңа етешикли, талап эдиҗи Петинем, сэхел вагтың ичинде управлениениң эхли җылавларыны өз элине алмагы ве эхли айгытлы участоклара ассырынлык билен өз голай адамларыны гоюшдырып чыкмагы башаран Петинем, маслахата гатнашанлары гең галдырып, чалаҗа йылгырып гойберди.

— Боля, Павел Васильевич, сиз бизиң тарханымыз... Диймек билен деряны беклэп берибилсеңизем сизден аз дэл.

Оньгурлушыгың ишчилериниң, инженерлериниң ве техниклериниң, аз вагт гечeнсоң эхли Дивноярск сенагат комплексиниң гурлушык коллективлериниң гошулан хаты улы говур дөретди. Бу барада ТАСС хабар берди. Пайтагт газетлериниң бири гурлушыгың начальнигиниң везипесини ерине етириҗи В. А. Петиниң улы макаласыны гөрнүкли еринде ерлешдирди. Шол макаланың мовзугына-да: «Коммунизме тарап бөкүш» дийилйэрди. Вячеслав Ананьевичи говы танаян хем бу гөрнүкли, ишине өкде инженериң бирден пайтагты ташлап, тайганың бир чолалыгына гитмегине нэме себэп боландыгына шол махаллар дүшүнип бил-

мəн йөренлерден кəбирлери бу макаланы окап, инди дүшүнен ялы гүлүмсирешйəрдилер:

— Хеммеси дүшнүкли. Гарашып вагты геленде дага бака... Бумы, чапып барян атың гуйругыны ёлун галар.

13

Фёдор Григорьевич Литвиновың йыкылан гүни бир эййəм гечип гиден хем болса, ол өзүне гелип, бирден депесиндəки ярамазйылманан, ёгын пүрслерден гойлуп, араларына батгалыгың чал мохларындан дыкылан потолога гөзи дүшенде, нəме-нəмəниң боландыгына дүшүнишип билмейəндигини аңды. Келлесине: «Мен нирə гелип дүшəйипдирин!» диен пикир каклышып, үстүнден ёрганы айрып, дүшекден лаңңа галмакчы болды. Эмма велин шол бада җана басылыҗы ыза эдил ток уран ялы этди. Эндамы чыглыды, өзем эдил памыкдан ялыды. Ниредендир башучдан узан гуҗурлы аял голлары онуң келлесини тутуп, оны сересаплык билен яссыгың үстүне гойберди.

— Фёдор Григорьевич, сизе гымылдамак болмаяр—диен таныш сес эшидилди.

Шу ерде эхли болуп гечен затлар ядына дүшди. Ол өзүниң авчы дүшлегине гетирилендигини аңды. «Ким мениң үстүмден команда берип йөрен?» дийип шадыян сорашмага сынанды, йөне велин сесиниң шейле меҗалсыз хем чала чыкмагы оны хайран этди.

— Бу мен, Василиса.—Гыз кроватың дашындан айланып гелип аяк үстүнде дурды. Ики саны пүрсүң инине кесилип эдилен инсизҗе эпишгеҗигиң бəрсинде онуң гуҗурлы, сыратлы кешби пейда болды.— Сизе гымылдаман аркан ятмаклык табшырылды. Геплемегем болмаяр.

— Ким оны табшырян?

— Радио үсти билен врачлар табшырды... Шу вагт дашарда гай туряр—дийип, Василиса ашырым-ашырым гелйəн елиң ылла ачмакчы болян ялы эдип силкелешдирйəн, гөденсиз ясалан гапысына бакан əлини салгап гойберди. —Ине шол гай ятансоң, сизиң тенечириңиз врачлары алып гелер, оңа деңич гымылдаман парахат ятың, мен сизиң соволларыңыза җогап берҗек дəл. — Шей дийип гыз бир агач кесиндисиниң үстүнде җайлашды ве йүзүни китаба берип, бар үнсүни шоңа берйəн ялы болды-да, немец сөзлерини хүмүрдемəге дурды.

Литвинов, бүтин өмрүне курортдыр санаторияллары йигренип йөрен, хут шонуң үчинем шу гүне дүшен, «иш-пишесиз элиңи

говшурып ятмак, табыда мүнене ярашяндыр» диен накылы сөйлән, жошгунлы, өз угруна бир төвра Литвинов хәзир ине шейдип бар затдан узңе ятыр, өзем шейдип шу авчы күлбесинде эллерини говшурып, гымылдаман узак вагтлап ятмалы болаймагам мүмкин. Ишлерден, адамлардан, телефондан, телеграфдан узакда. Бирденем онуң шейле бир йүреги авап, небси агырды велин, чекгелеринден яссыгың үстүне яш сырыгып гитди.

— Гит—дийип, ол Василиса буюрды.

Аглаян Гожа середип дурмак, догруданам, өрән эрбетди.

— Агырярмы, ә?—Гызың мавы гөзлери пүрслерден эдилен хүтдүгиң бурчларыны делалат гөзлейжилик билен сермелейәрди. Ахыр онуң назары йүзи гызыл хачлы, пөкгерип дуран, брезент сумкада эгинди. Литвинов додагыны дишләп, ики бака уруняряды.

— Гит!—диен сес гыза мисли гысылан дишлериң арасындан сыздырылып чыкян ялы болуп эшидилйәрди.

Василиса сандыраян эллери билен геологларың йөриш аптекажыгыны дөрҗешдирйәрди. Йөне ол нәсагың келлесини галдыранда начальник эййәм бирнеме өзүни дүрсәпди.

— Нәме? Тапмадыңмы?—дийип, ганы-пети галмадык додаклар пышырдады; инди ол додаклар шейле голай болуп, онуң хер бир чызыжагыны хем гөрмек болярды.—Геологлар валерьянка гөтерип йөрен дәлдир-ле, ол кәрлерден дәлдир...

Шол гүнүң эртеси, тей ахыры гай ятансоң, врач-кардиолог пейда болды. Ол эхли герек затлары алып гелипди. Онуң билен ики саны медицина сестрасам учуп гелипди. Нәсагың янында гиже-гүндиз ишләп дуран, нобатчылык посты дөредилди. Литвинова болса гүррүң этмек зат этмег-ә, бейледе дурсун, оңа хатда хайсыдыр толгундырҗак, гахарыны гетирҗек затлар барада пикир этмегиңем *болмаяндыгы тассыкланды*. Төверегиндәкилере—олар болса аз дәлди, чүнки ишлерини довам этдирйән геология топары шу өйжагазда, брезент пешехананың дашында яшаярдылар—нәсаг билен хич хили гүррүң этмезлик табшырылыпды. Сестралара нәсагың сораг берҗек болмаларының өңүни алмак везипеси йүкленипди.

Бу затлар ерине етирилйәрди. Йөне яш геологлар өз тәзе *гоңшусының* тәзеликлери эшидип билмейәндигини ёкуш гөрйәндигини, онуң эхли ишлер билен шейле гызыкланяндыгыны, хер бир эдилйән гүррүңе дийсең гулак асяндыгыны билип, медицинаның эглишиксиз хөкүмдарларындан ассырынча, оңа информация берип дурмагың усулыны ойлап тапдылар. Агшамларына өз нарларының үстүнде ятан ерлеринден бири-бирлери билен өз

пикирлери боюнча Гожаны гызыкландырайжак затлар догруда гаты-гаты пышырдашып гүррүң эдишйәрдилер.

Оларың гаты говы тәзеликлери барды. Үстесине-де акылыңы хайран эдижиди! Салхитдиновың шурфларыны гөзләп тапып, эййәм оларда гечирилен барлаглар хем тәзеден газылан шурфлардан алнан нусгаларың берйән нетижелери уруш йыллары тайгада трагики хеләк болан геологың тутян герими хем көплүги барада өзүниң хем хич зат аңыбилмедик ерасты байлыгының үстүни ачандыгыны тассыклапды. Тебигат, мисли хачанам болса бир вагт, бу асырлар бойы бош ятан үлкәни ояндырмак үчин, батыргай, зәхметсөер адамларың бу ере гелжекдигини өңүнден аңан ялы, диңе бир дагларың гаты жисиминден Онь дерясыны гысар ялы эгирт улы дервезе ясамагың аладасыны этмән, шондан өнжек иң арзан энергия өзүне герек болар ялы, шол дервезеден узак болмадык бир ерде магдан байлыгыны хем гизләп гоюпдыр. Бу затлар, элбетде, энтек яш энтузиастларың батыргайлык билен эдйән арзувларындакы затларда. Йөне велин, оларың гөвнүне болмаса, гар басып ятан тайга хер бир эдилйән йөриш оны тассыклаян ялыды. Белли зат, энтек томус ене кын разведка өңде дуруп, йүзе чыкарылан запасы кесгитлемек, буравлары отуртмак, ене шуңа меңзеш әнчеме агыр ишлер эдилмелем болса, комсомоллар, эййәм бу үлкәни: «Салхитдиновың магданлы ери» дийип атландырярдылар ве пышырдашып өз араларында магданларың пейдалылыгыны артдырыжы заводы, аггломерат фабриги, металлургия комбинаты ниреде «отуртмалыдыгың» давасыны эдйәрдилер.

Литвинов гымылдаман ятан еринден гүлүмсирейәрди:

«Гөр бу гараголлары, буларың янында бары ап-аңсатжа-да! Булар энтек бюрократчылык сүйренжеңлигиң, гөрешиң, даваң, гызыкланянлардыр өз-өзүни сөййәнлериң чакнышыгының әнчемесиниң өңде дуряндыгыны бир билседилер!»

Йөне велин бу затлар оңа хош якярды, хатда ол өз янындан сөйгүли: «Әхли полкларымың хеләк болмагына-да»... хиңленди. Эмма бу бегенчли дуйгуларың бейле тарапам барды: ине олар говур эдйәрдилер, язкы гелйән силлериң акымы ялы мөвч урярдылар; сен болса кәлиң дүйбүндәки көне төңңе ялы бол-да ят. Оларам сениң үчин азара галсын йөрсүнлер! Шейле пикирден онуң дамагы долуп, гөзлеринден яш сырыгярды.

Яш геологларың брезент пешеханаң аңырсындан гелйән сеслери муны дурмуш билен багланышдырярды. Оларың эдйән гүррүңлерине гулак асып, ол диңе гечирилйән барлагың тәзеликлерини дәл, эйсем Дивноярскиде боляң кәбир ишлерем билйәрди. Умуман мыдар этмек болжакды. Йөне ине токай өйжагазына

пайтагтың медицина профессоры учуп гелди. Нэсаг дүйпли барланып гөрүлди. Бирнэче берк буйруклар берилди ве Литвиновы төверек билен баглашдырянҗа инчеҗик йүп шол бада үзүлди. Дүшлегиң голайындан йөриҗе гурналан уллакан чадыр дикдилер. Геологлары шол чадыра гечирдилер. Галҗаң Сизболаңсоңызың айтмагына гөрэ тайга авчыларының өйҗагазыны екеҗе агшамда «Кремль кеселханасының филиалына» өвренмиш. Онуң диварларына, потологына простын чүйленип чыкыляр. Нэсаг инчеҗик хоз агачларындан эдилен кроватың үстүнден сим сеткалы кровата гечирилйэр. Гөдекси ясалан столуң, скамейкаларың, отургычларың ерини тутуп дуран агач кесиндилери ве шкафларың дерегине уланылып йөрлен нэхилидир ящиклер дашарык зыңылып, оларың ерлерине кеселхананың ак мебеллери гоюлды. Хатда сестралар үчин Дивноярскиден крахмалланан ектай, ак мата телпеҗиклер ялы затларам гетирилди. Бу хысырдылар гутарыберенде, Сизболаңсоңыз өз эли билен дивара дашы галың, гызыл чайылан рамалы «Сосналы токайың эртири» диен мешхур сураты хем какып гойды.

Бу гөрлүп йөрлен чэрелер гайтам зелел болуп чыкды. Нэсагың ягдайы месе-мэлим ярамазлашып уграды. Онуң йүреги гысды, ишдэден кесилди, суслашды. Гөзи күтелип уграды. Ол узынлы гүн гөзүни юмуп ятырды, эмма онуң янында гезек гезегине нобатчылык эдип отурян сестралар нэсагың укуда дэлдигини аңярдылар.

— Мениң сизе ялан сөзлемэге хакым ёкдур — дийип, консультациядан гайдып гелен профессор, эриниң янына гайтмазының өңүнчэси янына гелен Степанида Емельяновна Литвинова айдярды. Гуржага чалым эдип дуран йүзүндэки бурны җайтарлыбрак дуран, долмач, гартаң аял улы эллери билен өз сумкаҗыгындан янышып, профессорың кабинетинде сесини задыны чыкарман, үмсүм отырды. — Онуң берк йүреги, демирден организми бар. Йөне ол гаты аргын, ядав. Ине шол кынлашдыряр... Рахатлык, диңе оны толгундырайҗак затларда долы үзңелиги талап эдйэн дынч рахатлык бир уҗыпсызҗа умыт берейэр.

Алым бармакларының богунларыны шыркылдадышдырды.

— Табы кын нэсаг. Берилйэн дерманлары иченок, ийиэн-ичйэн задам ёк диен ялы. Онсоңам, элбетде, ятан ерем учурсыз ярамаз, говак дүзгүни. Мен-э өмрүме шонуң ялы ягдайы гөрен дэлдирин. Урушда дагам гөремок.

Степанида Емельяновна папиросыны чыкарды, онуң агза салынян ерини габына какышдырды ве шол бада-да, чекинҗеңлик билен дүйрлешдирип, ене сумкаҗыгына дыкды.

— Ол, иерем, дерманнам ичер,— дийип, ол айгыт эдижилик билен айтды.— Ери, онсоң нэме?

— Başга хич зат. Рахатлык, диңе рахатлык,— дийип, профессор аяла гуссалы гарап, эллерини херекетлендирип гойберди.

Бу гүррүң Степанида Емельяновнаның вертолётың гонян ери билен авчы дүшлегиниң арасындакы ачыклыжагы гечэгеде инди «пил сүңкүниң реңкине меңзеш» реңкленен өйжагазың гапысында бир хэхими алайын дийип эгинен бадына-ядына дүшди. Хэхини алып, ол гапының тутайындан япышды.

— ...Ине онунжы гөрнүш: өңкүже балалайкалы Мартын,— дийип, ол өңүнден чыкан медицина сестрасыны бир яна совуп, гаты айтды.— Федька, сен нэме бейтдиң ятыбердиң-ле? Мениң эхли коммунам экзаменлере тайынлык гөрүп йөр, ине мен сениң янына гайтмалы болдум дуруберди. Сахна гүйчли ягтыландырылярлар... Агтыклары аталарына учёт карточкасына язмак билен кэйинч берйэрлер.

Литвиновың сых-сых болшуп дуран чал-сакгалы, салпаран яңакларың мум реңки, йителен, хатда учжагазы ики бөлүнен гысгажык бурны бу аялы аңк этди. Бе, шу гарры адам онуң эримикэ? Ол эжизже чыкан «Степа!» сөзүни эшиденде буланык мавы гөзлери яшдан долудыгыны гөрди ве дыкын алып гелен ага зордан басалык берип, пессежик дар хүтдүге, онуң простын чүйленен диварларына, гызыл чайылан рамадакы сурата гахарлы гөз гездирмэге дурды.

— Дашарда яз, гүн чыкып дур, сизиң бу ериңизде болса эдил топарың алыбермели агыр хова!— дийип, Степанида Емельяновна эпишгежиге бакан йөнелди, йөне велин оны ачып билмеди. Ол бир рамасыз затсыз, йөне гойлуп, дашы сувалаянжа бир бөлек гөгүмтилрэк айнады.— Гызым!— дийип, ол сестра йүзленди.— Ханың гапыны ач.

— Багышлаң, тертип-дүзгүн меселеси боюнча маңа берлен берк табшырык бар,— дийип, мүмкин гадар бу эгни самыр дерисинден тикилен гымматбаха поссунлы, башы оба аялларыныңкы ялы эдилип, еңсесине атылан сүтүк яглыклы, орта бойлы долмач аяла хырсызрак серетмэге дыржашып, башлабермекчи болды.

— Ери, ери, гызым, давалашжак болуп дурма,— дийип, Степанида Емельяновна адамсыны ёргана долашдырып, сыпайчылыклы айтды. Бу ачык гөвүнли аялың сесинде сестраны табын болмаклыга межбур эдижи нэмедир бир зат яңланды.

Өйжагаза тайганың говуры, эрейэн гарың ысы хаплап урды. Степанида Емельяновна хошал болуп, улудан бир демини алды.

— Ине мунуң болды, ёгсам токайың ичинде ятыр велин, төверегинде шол суратдакы агачлардан башга агач ёк... Гызым, мунуң янында өзүм отурарын, сен гит-де арча пүрлерини дөвүп ге-тир-де, говҗа ыс болар ялы пола ташлашдыр. — Сестра чыкып гиденде, ол кроватың янында дызына чөкүп, эриниң додагындан огшады.— Тфу, бири сениң сакгал-муртуңы бери сырсады! Ёгсам өсүп, сыс-сых болшуп дур... Онсоңам аглама, аглама! Шуң ялы левхе болубам агламак... Ери боля, гымылдаман ят. Мен саңа бизиң эхли тохум-тиҗимиз барада гысгача доклад эдип берейин. Сен болса сесиңи чыкарма-да, диңле-де ят. — Дамарлары таяк ялы болшуп дуран, улы элини эриниң ёрганың үстүнде ысгынсыз ятан элиниң үстүнде гоюп, гүррүңе башлады.

Литвинов сесини чыкармаса-да, мунуң монолог болдугы дәлди. Бу бири-бирлерине дийсең белет, ики саны гарташан адамың гүррүңиди. Бири геплейәрди, бейлекиси болса келлесиниң чала билдирйән херекети билен оңа җогап берйәрди. Буларда хемише шейле болярды. Литвинов махал-махаллар бир айлап дагы Москва бармаярды. Йөне велин хачанам болса бир вагт агач акдырыҗы тверли йигит билен яш докмачының арасында рабфак скамейкасында дөрән достлук шейлерәкди, ягны узак ерден Москва учуп гелен Литвинов өзүни мисли сәхелче вагтлык бир ерик, бир чүйше кефир алмак үчин сүйт магазинине чыкян ялы дуйярды.

Бирнәче гүн гечэнсоң Дивноярскиден учуп гелен врач якымлы геңиргенди.

— Сизиң гелмегиңиз нәсаг үчин иң говы дерман болупдыр — дийип, ол Степанида Емельяновна сыпайчылык билен айтды.

— Мең геленим... Мен нәме бу ерде! — дийип, ол аял элини силкип гойберди.— Бу ерде мениң геленим дәл-де башга бир зат. Сиз муңа шол рахатлык, аладасызлык дийип йөрсүңиз, онуң болса иң говы гөрйән накылы: «Иш-аладасызлык мерхума ярашян затдыр» ахырын, ине онсоң болуберипдир шакырды...

Бу теммәки ысы гелип дуран, чаларян гатаңсы сачыны келтеҗик гыркдырып, йигриминҗи йыллардакы комсомол гызларың эдиши ялы эдип, ыкҗамлык үчин дашына гызыл яглык чолан аял өзүниң часлы сеси билен чендандан: «Буза», «братва», «шамовка»[1], «эдил топдан атылан ялы» ве шуңа меңзеш бирейийәм ятдан чыкып гиден сөзлер ве җүмлелер габат гелйән гөдексирәк геплейши билен деррев токай лагериниң дурмушына гошулышыды өтәйитди. Ол сәхел вагт гечип гечмәнкә: Женька, Юрка, Валька дийип геологларың атларыны ярты-ярты тутуп уграды. Оларың сөйги

---

[1] Буза — тертипсизлик, братва — үлпетлер, шамовка — иймит.

сырларыны билди, даш сыпатларының бижай-нәжайрак ери болса, сен-мен ёк дүзедишдирди, ички гейимлеридир көйнеклерини яңадандан ювмага межбур этди, агшамларына-болса оларың чатышдырмалы ерлерини чатышдырмага, илик-пиликлерини дакышдырмага отурды, бу ише Василисаны ве нобатчылыкдан бош медицина сестрасыны чекди. Ол Илмар Сирмайсың жүби радиоприёмнижигини алып, оны эриниң башужунда гойды, инди ол приёмник бу үлкелериң радио диңлейжилери үчин Старосибирскиниң позывнойы — «Шөхратлы деңиз, хорматлы Байкал!» айдымының илкинжи сазлы жүмлеси билен башланян вагты болан, сэхер-сэхерден хайдан еграп, дынман мадырдаярды, айдым айдярды. Приёмнигиң говры астында нэсаг ойланярды, иркилйэрди, ятярды. Йөне приёмниги япайдыгың, ол гөзүни ялпа ачярды.

— Нэме үчин айырярсыңыз?

— Ай, бир бидерек затлар ахырын. Радио диңлейжилериң соваларына жогаплар.

— Ёк, ёк, бу ериниң радио диңлейжилерини нэмэниң гызыкландыряндыгыны билмек дийсең гызыклы зат.— Приёмнигиң батареяжыгының гүйжи гачанда болса нэсаг тукатланды, ынжык болды. — Нэме мени эдил гуйың дүйбүне ташланан ялы эдэйдиңиз-ле?..

Оңа деңич Дивноярскиниң медицинасы Литвиновың кесели ялы кесел билен кеселлэнлере аңрыбаш рахатлык герек диен дүзгүнден кэбир халатларда чыкаймагың хем боляндыгыны ыкрар этди. Сизболаңсоңыз гелди. Ол эпет улы бир радиоприёмник алып гелди. Бу приёмник гоюлансоң, токай хүтдүгиниң ичи өңкүденем бетер дарышганлык болды.

— Ажайып машын! Бүтин бир оркестриң бар-да! Иң соңкы модель. Старосибирскэ екежеси гелди, ай мунуң хырыдары көп болды-а — Сизболаңсоңызың тегелек, яңаклак кешби багтыяр ягтылярды. — Диңе сизиң үчин дийленсоң, Фёдор Григорьевич, бердилер. Ынха ынанмасаңыз, Ладо Ильичден сорайың.

— Сизболаңсоңыз, сизболаңсоңыз, какып алдык — дийип, поссуныны чыкаран Капанадзе йылгырып, башыны атярды. — Диңе бизиң Гожамыз үчин. Бо-хов! Гөрйэн велин, ол хэ диймэн ене-де дашларыны гөтерип еграмалы болжак!

Бу гөвүнлик берлип айдылан сөз дэлди. Литвиновың кувватлы организми агыр кеселден үстүн чыкды. Инди ол гутулып еграпды. Йөне велин парторг врачларың диенлерини биркемсиз бержай эдип, күшт хакда, гелжек футбол мөвсүми барада, эмели хемралар, ая учан ракеталар барада гүррүң этди. «Красный пахарың» авчыларының яңы-якында авлан гөрлүп-эшидилмедик, мэх-

нет айысы барада айдып берди ве гүррүңи хер эдип, хесип эдин ишден, Оньгурлушыгың аладаларындан совды.

— Нәме дийсене, Ладо! — дийип Литвинов онуң гүррүңини бөлди.— Сиз ынха радиода хер гүн: коммунизме тарап бөкүш, коммунизме тарап бөкүш дийип гох турзуп йөрсүңиз велин, бу Олесь хакында хич зат эшидиленок-ла? Гөркезилйән санлар хайран галарлык велин, бу Олесь Поперечныны ң асыл ады тутуланок.

Кананадзе мунуң нәме үчин бейле боландыгыны гүррүң бермели болды. Литвинова эййәм аз вагтлыкча кроватда отурмага зада ыгтыяр эдилипди. Ол мисли иркилйән ялы гөзлерини сүзүлҗиредип диңлейәрди. Габагыны галдыранда онуң гөзлери ынҗалыксызды.

— Нәме дийсене, Ладо, сизиң шол ерде бар задыңыз гүлала-гүллүкми?

— Бар задымыз гүлала-гүллүк, Фёдор Григорьевич. Дюжев ишини тамамлап баряр. Ынха тизрәк бир аяга галың, томус Онь дерясыны беклеҗек.

— Дюжев сизде эркин шәхер Данцигиң хукугында дийййәрлер — дийип, Литвинов гүлүмсиреди. Шонда онуң пәкизе сырылан, чекилишен, хатда шонуң үчин бираз җуванлашан, солгун йүзүндәки гытыҗак гыркылан муртҗагазлары хүжжерилди. — Мен ол Дюжев хакда-да дәл, Ладо, мен бу затларың хеммеси барада... «бөкүш» хакдамы нәмеми... Муны бүтин юрда яйратдыңыз...

— Фёдор Григорьевич, врачлар маңа сизиң билен иш бабатда гүррүң этмеги берк гадаган этдилер. Эгер ислесеңиз, мен сизе сводка иберип дурайын.

— Сводка... Инди шол сводканы язмага шейле бир есер болупдырлар велин хей гояй... Бай, есерлер көпелипдир-ә!... Йөне сен хер ничигем болса, Поперечный хакда, Петрович хакда, мең шепеҗиклерим хакда гүррүң бер...

— Поперечный ене эхли кишиң агзыны ачдырды — дийип, Кананадзе гүлүмсиреди. — Нәме дийсеңизләң, оны яз Свердловскә чагыряргар. Ол ене-де нәмедир бир машыны кәмиллешдирйән зат ойлап тапыпдыр. Ери онсоң сиз айдың, ол ерине кими гоюп гитмекчи боляндыр өйдйәрсиңиз? Константин Третьягы. Шол Третьягың терҗиме халы болса җенаят кодексиниң эхли маддаларыны өз ичине аляр. Асла Поперечный билен ишләп угранына-да бир сәхелче вагт болды ахырын. Биз Поперечнә бу ягдайлары айтдык, йөне ол аягыны дирәп дур: шоңа эдил өзүме бил баглайшым ялы бил баглаярын, «ынам билдирйәрин» дийййәр. Хава-а... шейдийлеңсоң, онсоң еңсәңи гашабермели боляр-да.

Литвиновың жуванлашан солгун йүзи йылгырярды:
— Есер-ов!
— О нәме дийдигиңиз болды, Фёдор Григорьевич?!
— Дийсең есер диййән-ә. «Мен оңа ынам эдйәрин» — говы айдылан сөз. О залымың, мен билелим бәри, адамлара билдирйән шу ынамында екеҗе гезек дагам ялңышаныны билемок... Вах, Ладо, Ладо, эгер сен коммунизмде адамларың нәхили болмалыдыгыны сорасаң, мен: «Өз гоңшыңы, Олесь Поперечныны гөрәй» диерин.
Капанадзе пикире гитди. Третьяк меселеси барада ол Олеси голдады, эмма бу тәзе гелен Третьягы говы тайярламагы оңа маслахат берипди. Литвиновың сөзлери велин хер ничигем болса оны алада гоюпды.
— Шейлемикә? Онуң бу хөтҗетлиги, исләмогы, этҗек дәли... Индивидуализми нәме?
— Мениң бейлеки бир шепеҗигим, Савватей Седых пахыр: «Чее чыбыкдан диңе себет өрйәндирлер, палта сапы болса берк агачдан эдилйәндир» диерди. Культ дөврүнде биз үмсүмлери, диениңе ёк диймейәнлери говы гөрйәрдик, хол яңкы немелери... Эдил Пушкиниң: «...Ол йылгырса, әхли киши йылгыряр, гашыны чытса, әхли киши дымяр...» дийши ялы болды. Ине биз шоны өзүмизден ёк эдип ташламалы. Коммунизм диййәнлери, Ладо, «ыгтыяр эдениңиз» дәл-де, озалы билен хер бир адамың коллективде гүллемегидир ахырын... Шейле дәлми нәме?
Шарфыны оранып, поссуныны гейип, гайтмага мейилленип дуран Капанадзе Степанида Емельяновнаның элини сыкып:
— Сизиң гелмегиңиз, гөр, нәхили аҗаплык этди — дийди.
— Аҗаплыгы онуң какасы билен эҗеси эдипдир. Шуң ялы янмаян шкафы ярадыпдырлар — дийип, өвгүден елеги етен аял айтды-да, эрине гөз гыпып гойберди. — Нәмә йылгыярсың, шкаф кемиң бармы! Шол бизиң рабфакдан сизиң өйүңизе оба гезмәге гиденимиз ядыңдамы? Шол махаллар мунуң йигримиден сәхел көп яшы барды, какасы болса шунуң шу вагткысындан бирнеме гартаңракды. Ине онсоң нәме боландыр өйдйәрсиңиз? Аталы огул икиси хаммама гидип гелдилер-де, бирденем гөреш тутушып тутаклашыбердилер. Хондан бәрси болшуп, бири-бириңден кем отураноклар, өй сарсяр, айналар эндирейәр, икисем чым гызыл болды, йөне инди болды диййәни ёк, хер хайсы дердихал басылмаҗак боляр. Аякларына отургыч илди, зыңлып гитди; стол илди, зыңлып гитди. Менем нәме этҗегими билмән дурун, инди булары ооңкы оюндан гечип, чына өврүлип баряр... Шейле болды дәлми, Федька?.. Гөрйән велин, булар чен дэн гечип барярлар, менем хай-

дан-хай сувдан долы гулплы челеги гөтердим-де, депелеринден әңтерип гойбердим! Ине онсоң айрылышдылар дурубердилер. Чай ичмәге отурдык... Сиз болса аҗаплык диййәрсиңиз. Шуң ялы селижар өкүзини бир урaңда йыкҗак умыдың бармы?

Ладо Капанадзе гурлушыга Гоҗа бәри бакяр диен хабары алып гелди. Бу хабар деррев котлованлара, карьерлере яйрады, тайга океанында дыр-пытрак болуп отуран, иң узакдакы объектлере-де барып етди ве эхли ерде-де муңа дийсең бегендилер.

Шу хош хабар яйрап угран гүни бәшинҗи автобазаның начальнигиниң рахат квартираҗыгындакы столуң башында эгни ири-ири өрүлен свитерли, ыкҗам беден гурлушлы бир адам отырды. Чогдамланып дуран сачы хенизем этлек маңлайына дөкүлип дурды, эмма шейле-де болса, онуң яйбаң йүзүни инди, оны өңки сыпатындан угурсыз үйтгедйән, инсизҗе, сары, «скандинавия» сакгалы безейәрди. Ол җан эдип, коллиграфик почерк билен харплары сүннәләп, бири-бирине сеплешдирйәрди ве шол махал онуң йүзүнде, ылла ол бир агыр йүкүң астында бүдрәймәйин, йыкылаймайын дийип егшерилип барян ялы, дартгынлылык аламаты пейда болярды. Гапдалында, столҗугың үстүнде болса онуң сакгаллак кешпли сураты ерлешдирилен сахыпасы ёкарык эдилип гойлан «Огни тайги» газети ятырды. Ретуш эдилип оңарлан бу суратдакы кешп Җек Лондоның хекаяларының хайсыдыр бир деңиз мерданасының йүзүни ядыңа салярды.

Ине: «Мәхрибан эҗеми хич хачан унутман» дийлен язгылы хем дашына йылан оранан хаҗың сураты чекилен гошарлы, мис реңк сары түй басан улы эл язмасыны гойды.

— Эҗем окап, болмаҗысы болар... Мурк, а Мурк...

— Инди гайдып сениң шол пишик адыны айданыңы эшидәйсем, шу ерден эдил яйдан атылан даш ялы дазлап чыкарсың.

— Гаты гең зат... Өзүмем ынанамок. Трифонович болса: «Сени бирнеме сүйрәрин хем өз ериме гоюп гидерин» диййәр... Бир пикир эдип гөр ахырын, Поперечныларың улусының ерине галмак..

— Кичисиниңем ерине галармыдың?

— Ай, Боркаң угры ёк-ла. Сөз сөзлейәр, газетлерде хәли шинди чыкыш эдйәр, эгер оңа говы карьерлери бермеселер, гоңшуларам шейдип онуң хызматыны эдип йөрмесе, бир эййәм әңи ачылып, хол ызда галарды. Бай, мениң Трифоновичим хем шонуң гамыны чекйәр-ә! Онуң порс атып йөршүне нәтҗегини биленок...

— Бизиң базамызда-да шол бөкүш билен бирентек ишлер этҗекдиклерине берибилен вадаларыны бердилер. «Биз», «биз» дийшип, инди болса галп маглуматлар берйәрлер. Бетонда-да шейле болды... Маңа бейикден гөрнүп дур.

— Сен нәхили пикир эдйәрсиң, Мурк...

— Ене Мурка диййәрмиң? Көвшумиң бир тайыны сыпырып, элиме аларын велин, онсоң сен сакгаллак сыпатыңа ер тапып билсең кайыл гал.

Әгни түйҗүмек ала ектайлыҗа Мария чыраң ашагында отырды. Онуң гысгаҗык сачы эййәм хакыкы реңкини алыпды. Мария гашларыны чытып, бармаклары билен кичиҗик чага көйнеҗигини язышдырып гөрйәрди, оҗагазың бир кем ерини тапҗак болуп, сиңе-сиңе середйәрди. Бир затдан гөвни җай болмадык вагты онуң додаклары хасам бетер пөкгерйәрди.

— Костька, сениң уяң нәме бейле эмелсиз-ле? Гөрйәмиң, ене тикинҗиги бейләк өтәйдипдир, голтуҗагыны гысар — диййип, ол тикенҗесини гахар билен бир гапдала зыңып гойберйәр.

— Му... ви, Маша, яңы Поперечный сең адамыңы өвдай. Улы шовхун турузанам болса, борчнаманы ерине етирер диййәр.

— Меңкини! — диенде онуң ашакы додаҗыгы өз эндиги билен чөммерилди. Меңкем гаймаҗык ялабермәни кем гөренок, йөне мен оңа ёл беремок... Умуман, мен болмадык болсам, икиңизиңем дат гүнүңизе... Костька шол мен әре барҗак боланымда, сениң хайбат барыны атаның ядыңдамы?

— Ким билйәр... Бир эрбет адамам дәл ялы экен, шейле дәлми?

— Түйс маңа герек адам-да — диййип, Мурка ене чага көйнеҗигини элине алып, өвүнҗеңлик билен айдяр. — Ынха гөрйәрмиң гөвнүме якмадык ерини сөкүп, яңадандан тикерин... Сизиңем эдиләйҗегиңиз шолдур...

— Әҗем «Огнидәки» суратымы гөрүп аглар, эгер агламаса мениң түйс зат билмедигим. Озал хемише: «Сизден яңа утанҗына какаң габрында ынҗалыклы ятыбиленок...» диййип язярды — диййип, Третьяк язылып гутарылан кагызыны элинде айлап айтды. Бирденем шейле диййип сорады: — Машенка, Гоҗа бәри бакянмышын диййәрлер, чынмыка?

— Ба-ай сенем-ә, яңы билйәмиң оны! — диййип, уясы гүлүмсирәп, оймагы билен тикин угруны сырып гойберди: — Мең адамым: «Гөтерйән кичи дашымы ибериң» диййипдирем диййәрле...

— Әдил демриң бар-да! — диййип, Третьяк тәсин галыҗылык билен айтды. — Бир гезек мениң элими бир товлап гойберендир велин, өмүр ядымдан чыкян дәлдир. Мең Трифонычымам онуң тизрәк гутулып гелерине сабырсызлык билен гарашяр.

— Бир сениң Трифонычың гарашяндыр өйдйәрмиң?..

Бәшинҗи автобазаның начальнигиниң квартирасында шу гүррүң барярка, Вячеслав Ананьевич Петин кенар көчесиниң биринҗи номерли җайының бош отагларының ичинде, сес-үйнүни чыкарман, ики бака гезим эдйәрди. Ол телефон билен геплешмек үчин Москваны, министри заказ эдипди ве хәзир көп затларың чөзүлмегине себәп болмалы гүррүңиң пикирини эдйәрди, өз янында өлчәп-бичйәрди. Литвинов яныны ере беренде, начальниги чалшырмак барадакы меселәни, Петин өзүне гарашык эдйән бир ёлбашчы ишгәриң өңүнде ассырынлык билен гоюп гөрүпди. Шол адам Петини түйс партия берлен адам хасаплаярды, пикир-пайхаслы, өңде барыҗы инженер хасаплаярды, оңа ынанярды, оны маслахата чагырярды, хатда кәмахал проферанс ойнамак үчин дача дагада чагырярды. Ине яңкы ирник сорагы Литвиновы айратын говы гөрйән министре бермән, хут шол адама берипди. Йөне велин бу сапар шол адам бу какдырылып айдылан сөзе дүшмедими я-да дүшсе-де дүшмедиксирән болдумы нәтдими, начальнигиң саглыгы барада, оңа нәме көмек бермелидиги барада сорашдырмага дуруберди. Бирденем шейле дийди:

— Литвинов шейле ягдайда ятырка хеем оны ишинден бошадып болармы? Бу онуң ишини гөрәймеги мүмкин. Ёк бейле зат болмаз, сиз гайратлы ёлдаш, энтеҗик сизиң еке өзүңиз...

Бу «еке өзүңизиң» нәмәни аңладяндыгыны серасанлы Петин такыклаҗак зат этҗек болуп хем дурмады. Ол гудуз ачан ялы харс уруп ишледи. Ишлери хемме угурлар боюнча говы барян ялам болса, «коммунизме тарап бөкүш» ене эхлиумумы үнси гүрлүшыга чекен хем болса, махал-махаллар Петиниң гөвнүне, вагт онуң гаршысына ишлейән ялыды. Ине буларың үстесине-де, Литвинов бәри бакярмыш диен мыш-мышлар. Ол Юрий Пшеничныны токай дүшелгесине иберди. Ол Старосибирскиден йөрите гетирдилен әпет торт билен улы достлук хатыны алып барярды. Пшеничный доланып гелиш, Гоҗаның дашындан гөрәймәге эрбет дәл ялам болса, шол гүн узынлы гүн диен ялы еринден галман отурандыгыны, геплейшининңем ысгынсыздыгыны айтды. Гүррүңиң арасында гөзлерини юмяндыгыны, иркилҗирейәндигини, кеселинден зейренйәндигини гүррүң берди. Догры, Пшеничный хошлашып гайтҗак боланда, Гоҗаның бирденкә элини шейле бир гатыгысып, өзүниң болса муңа гыгырып гойберендигини хем-де шол халатда начальнигиң мавы гөзлериниң ач-ачан киная билен гарандыгыны я-да гөвнүне шейле ялы боландыгыны айтмады. Хава, Пшеничный бу хакда гүррүң бермеди. Белки, мунуң гөвнүне шейле ялы болупгөрнендир? Ай, шунуң ялы бидерек затлары айдып, шефиң йүрегини чиширмегиң нәмә хаҗаты бар?

Хер хили-де болса, вагт аз галыпды, онуң үчинем Петин министре, онуң Литвиновы өз мугаллымым хасап эдип йөрендигини билйәнем болса, телефон этмеги йүрегине дүвди. Московны берйәнҗәлер эдилҗек гүррүңиң эхени хем мазмуныны мазалыҗа ойланыпды.

— Фёдор Григорьевичли меселәнем хер ничигем болса чөзмек герек,— дийип, Петин гуссалы сеси билен айтды. — Әлимден гелениң-ә эдйәрин. — Шу ерде ол пайтагтдан улы доктор чагырандыгындан башлап, сейрек душ гелйән приёмник иберениңе ченли бириң-бириң санашдырып чыкды.— Онуң саг-аман аяга галып, ишиңе гиришмеги үчин гүйҗүмиң етенини эдйәрин, йөне... гынансагам умыт аз-да. Өзүңиз профессора телефон эдип гөрәйиң, ол: «Хич хили тама ёк» дийййәр. — Петиниң сеси ховсалалы яңланярды. — Маңа агыр дүшйәр, йөне сизиң бу гиден әгирт улы ише вагтлайынча ёлбашчылык этмеги табшыран адамыңыз хөкмүңде, начальник барадакы меселәни тизрәк бир ян йүзли этмегиңизи хайыш этмәге мен борчлудырын. Басым деряны беклемәге гиришҗек, ишиң иң җогапкәрли пурсаты, мениң болса улурак меселәни өзбашдак чөзмәге-де ыгтыярым ёк...

14

Фёдор Григорьевич болса ганыматлашярды. Ахырсоңы — медицинаның серишделери билен хачандандыгыны такыкламак четин хем болса, йөне хакыкатданам Степанида Емельяновнаның гелен гүнүнден башлап дийип чак этмәге эсас барды — агыр кесел ызанекилип, сабырсыз нәсагың гөвнүне «дийсең хаяллык» биленем болса, инди ол бәри бакярды. Саглыгындан өңүрдип, онуң дурмуша гызыкмасыдыр гүйч-кувватам артярды.

Кроватдан аягыны салламага ыгтыяр берлен гүни ол эпишгәниң өңүнде пейда болды. Онуң талапы боюнча шол эпишге улалдылды, дашына чарчува отурдылды, ачылып-япылян эдилди. Литвинов ерганына чоланып, әлем ягтылып уграндан онуң өңүне барып отурярды, оны ачярды ве голайдакы рябинада нахарланян сарыдөш, эпей снегирлериң җүркүлдисине, сойкаларың чиркин, җыгылдавук сеслерине, тайганың согдурылян толгунчлы зензелесине гулак асярды. Геологларың сеслерине, гүлкүлерине, оларың ирден өз чадырларының янында өз эндамларына гар сүртешип өвфүллейишлерине ве одуң, гезекки нобатчысының бедре асып, шол бир бишириләйән эртирлиги бишириән одуның шатырдайшына диң салярды. Соңра Литвинов врачдан дашарда отурмага ыгтыяр бермегини сорады. Оны өйден чыкарып, диварың дүйбүне үйшүрилен

гумуң үстүнде отуртдылар. Ол дивара япланып, гөзлерини юмуп, йүзүни инди мазалыҗа йылыдян гүне тутярды.

Аматлы ягдайдан пейдаланып — геология ишлериниң гыссагалы яйбаңландырылмагы мынасибетли аматлы ягдай хем инди аз болмаярды — Дивноярскиден Литвиновың янына учуп гелйәнлериң саны барха артярды. Ол мыхманы янында отурдып, ондан гурлушыкда болуп гечйән затлар барада ичгин-ичгин сорашдырярды. Эндик болуп галан яткешлик гурлушыгың эхли ишлериниң суратыны ядында бек саклап галыпды, гелен-гиденлериң билйән затларыны сорап эшидип болса, ол шол сураты тәзелейәрди. Литвинов дурмуша кесесинден гарап дуруп билмейәрди, онуң үчинем ол кәмахаллар Степанида Емельяновнаның көмеги билен дүрли адамлара хат иберйәрди. Шол хатларда болса олара нәмедир бир зады сынап гөрмеклик, оны эйтмек, муны бейтмеклик маслахат берилйәрди. Бу иберилйән хатлар Дивноярскиде «Алысдан гелен хат» диен дегишме ада хем эе болды.

Поссуна доланан нәсаг дөрт гыраң диен ялы болуп, шол диварың дүйбүнде гымылдаман отырды. Ол гүнешде иркилҗирән ятан, гарры айыны ядыңа салярды. Йөне велин бу айының укы билен иши ёкды, онуң терсине мунуң гөзи йитиди, гөргүрди ве сорамага гелйәнлер: «Бу тәзеликлери Гоҗа ниреден билип йөркә!» дийшип хайран галярдылар.

— ...Вах, Федька, сен хемме зада етҗек болуп йөрсүң! — дийип, Литвиновың хат яздырып отуран аялы игенйәрди. — Сен бир бор-болмаз дәл-де, салыкатлы адам ахырын! Нәме сен болмаңда ол ерде оңармазлар өйдйәрмиң я-да сен гайдаңсоң Дивноярскиде акыллы адамлар түкенәендир өйдйәрмиң? — Ол нәсага түссесиниң зыяныны етирмеҗек болуп, чилиминиң түссесини небсеврлик билен ичине дартярды.

Литвинов мекирлик билен гөзлерини сүзүлҗиретди.

— Степа, сен бир зады билип гой, бу ерде, бурят мифологиясы боюнча арвах болмалы дәлдир. Бейдип адам барыны гүнүне гоймаҗак болуп ичиң быҗыклап дуран болса, сүбсә атлан-да, ватанымызың пайтагтына бакан галк.

Бу аял онуң ялы оюнлары гөтермейәрди. Ол деррев үшерилди.

— Ковямың, ә? Белки, башга бирини күйсәп угрансың? Хайсыдыр бир секретарь гызымы? — дийип, ол инди өз сүтүкли лыбасындан гымылдысыз эсеван эдип дуран адамсына гахарлы середйәрди.

— Хих-хих-хих — эдип, Литвинов хош болуп гүлйәрди. — Петровичиң айдышы ялы, сенем ярым айлавда от алып дурсуң-ов. Мениң секретарым, Степа гыз, эдил бир одуң бар-да. Ханы шо-

ңа-да бир салам хатҗык язалы. Менсиз онуң о ерде мыдарасы ненеңкә?

Литвиновың аялы Валяны танаярды. Булар оңшуклыдылар. Адамсыны гынандырмаҗак болуп, Степанида Емельяновна Валяның инди управлениеде ишлемейәндигини-де айдып дурмады...

Гурлушыга «Алысдан гелйән хат» барха йыгы-йыгыдан гелйәрди, оны алян адамларың саны барха артярды. Ол хатлар әлден-эле гечйәрди, сесли окаярды. Ол хатларда язылян көп санлы накыллардыр җайдар хәсиетлендирмелер деррев яйраярды ве: «Гоҗа дегишйәр. Гоҗа сагаляр. Гоҗа ише гиришйәр» дийшип бегенишйәрдилер. Йөне велин бу хатлар кәбирлерине мазалыҗа пәсгел берип хем урады, ынха олар Вячеслав Ананьевич Петинде илки бада сыпайчылыклы киная дөретди, соңра гахарыны гетирди, ахырсоңунда газаба мүндүрип, болмаҗысыны болдурды. Ол өз акмаклыгы зерарлы ниредедир бир тайганың ичинде гымылдыксыз ятан бу нәсаг адамың нәхили ёл билен-де болса гурлушыгың ягдайларыны билйәндигини, дийсең ырсарайҗылык билен әхли ишлере аралашяндыгыны, ялңышлыклары гөрйәндигини ве әхли зада гатышып мунуң, Петиниң эл-аягыны баглаяндыгыны, онуң инициативасыны пуҗа чыкаряндыгыны сүңңи билен сызярды. Бу затлары оңа әлтип берип дуран кимкә? Бе-е, я грузин икийүзлүлик эдәййәрмикә? Нәме үчин бейтсин? «Бөкүш» барадакы идея оңа — медениетсиз, күтек налаҗедейине әхли кишиң гөз өңүнде болмаклыга мүмкинчилик берди. Ол хакда улы метбугатларда телим гезек ятланып гечилди, мунуң янына партия-көпчүлик ишлери боюнча теҗрибе алмага гелйәрлер. Бе-е, инди ол шу затлара гарамаздан, Литвинова вепадарлыгында галып, Петине көмек берйән киши болан болуп йөрмүкә? Эгер шейдйән болса, бу өрән ховплы зат, оны билмек герек. Өзем Капанадзәниң душманы я-да бир халамаян адамсы болуп отурыбермезлик үчин өрән сересаплык билен билмек герек.

Шенбе агшамларының биринде, тайга гүллейән черёмухаларың баркурян ысы билен дем алып, яз томзакларының өз гүңлеч гүввүлдилери билен агшамың өң янында хер бир берёзаның үстүнде концерт берйән чагында, Петин парторга телефон этди.

— Ладо Ильич, сизе мыхманчылыга бармакчы боляры н. Сизиң машгалаңыз догруда көп говы затлары эшитдим. Белки, саллаҗ адама бир йылнып гайтмага ыгтыяр эдерсиңиз.

— Бо-хов, Вячеслав Ананьевич, баш үстүне! Ламара монча болар. Мең өзүм сизе бир чишлик биширип берейин. Асыл агзыңыздан тагамы гитмез! Йөне чишинем ялар отурарсыңыз.

Екшенбе гүни гара лимузың гелип Берёзовая көчесиниң алтынжы номерли жайжагазының өңүнде сакланды. Бу көче инди доградан-дам берёзалы көчеди. Тротуарың угруны хатар алып гидйән инчежик, ак сүтүнлижә агачжыклар нәзиҗек, асла ҹениз сарыжа диен ялы япражыкларыны шемалың угруна үлнүлдедип отырдылар. Биринжи смена гутарыпды, пессежик хаятларың аңырсында адамлар машгалалары билен меле, автол ялы ягжымак ер билен гүрменип йөрдүлер. Эйванжыга чыкан бадына Петин гоюн этидир соганың агзының суварыдыжы ысыны алды. Догрудан-да, еңи чермелен көйнекли, аял өңлүкли парторг бир гара сачлыжа огланжык билен ховлуда, элде эдилен маңңалың — көзжагазларының үстүнде яг билен аралашдырылып дүзүлен эт бөлежиклериниң жызырдашып бишип дуран маңңалың төверегинде гыбырдыклап йөрди. Йүзи-гөзи ербе-ер, ышнаклы, узындан сыратлы бир аял болса буларың ишине гошулман, гапдалларында дурды.

— Вячеслав Ананьевич, арзылы мыхман! — дийип, Капанадзе эллерини шатлык билен өңе узадып, Петине бакан уграды. — Мениң Ламарамы-ха танянсыңыз, бу болса мениң оглум Григол, Гриша.

Вячеслав Ананьевич өй кейванысына бир гуты конфет узатды, оглана болса шоколаддан эдилен товшанжыгы тутдурды.

— Бужагаз йигдекчәниң гепе чеперлиги бужагаз желегайлара белли дир — дийип, Петин огланың эжесине айтды. — Бир гезек, Ламара Давыдовна, бизде абрайлы мыхманларың гелмегине гарашылып, аңры-бәри затлар тайярланылярды. Онсоң ол мыхманларың гелип билмежеклерини эшидип, гөрлүп йөрлен тайярлыклар гоюлды. Ине шонда адамыңыз сизиң машгалаңызда болуп гечен гызыклы бир ваканы гүррүң берди. Сиз: «Григол, шу гүн энең гелйәр, гулакларыңы дагыңы юв» диен болмага чемелиңиз. Онда оглуңыз болса: «Эгер бирденкә энем гелмесе, мен арасса гулаклы самсык болайын йөрейинми?» диенмишин. Хах-хах! Бай оңарыпдыр-а.

Йөне велин бу гүррүң гарашылмадык тәсир дөретди.

— Ене-де шол гүррүң! — дийип, Ламара махмал дек гашларыны чытды. — Ладо, бу бир товы зат дәл ахырын. Хачан шу гылыгыңы бес этжек? — Шей дийип ол мыхмана дүшүндирмәге дурды: — Шуң ялы гүррүңлери тапып йөрен оглы дәл-де, шуң өзи.

— Столуң башына, столуң башына гечиң, чишлик бишди! — дийип, өй эеси хасам еңиллик билен гопуп гыгырды-да, ягы жызырдап чыкян хем согандыр сарымсагың якымлы ысыны яйрадян эти одуң үстүнден айрып, гөс-гөни эйвана гетирди.

Чакыры гес-гени тутайлыжа, эдил чемедан гөрнүшинде эдиленже чележикден гуйярдылар. Өй эелери хатда кичижик Григола ченли бегенчлеринден яңа нәдерлерини билмейәрдилер. Өзүниң саллахлыгы билен хенизе бу гүне ченли өвренишип билмән гелйән Петинем өрән хошалды. Хич бир задың пикирини этмән, өй кейваныcының эйжежик йүзүне середип отурасың гелйәрди. Догруданам, мушакгатлы гүррүңи башлаймак кынды, онда-да өрән кынды. Хатда икиндинара хас көпелип угран чиркейлер зерарлы эйвандан жая гирилип ве мыхмана тагтаның үстүнден ер гөркезилип, тирсекленәер ялы диваның юмшак тогалак яссыгы атылып, Ламара оңа ыслы чай гуюп беренде-де Вячеслав Ананьевич өзүнде хенизе ченли болмадык яйданжаңлыгы аңып, хенизем шол башлабилмән отырды.

— Ынха яңы сиз Берёзовая көчеси билен гелйәркәңиз энчеме адамларың өз ержагазларында хысырданып йөрендигини гөренсиңиз. Әхлиси, учдантутма әхлиси ишлешип йөрендир — дийип, Капанадзе айтды.— Ине мен гечип баряркам өз яңымдан шей дийип пикир эдйәрин: шу ерде, Партизанскиде хер бир квартираның бир азажык ери болсун дийип Гожа аягыны депди дурды велин, ол шейдип учурсыз хак эден экен!.. Элиң аясы ялыжак сәхелчежик ер велин, бош вагтың оны депип йөрмек нәхили хезил! Кәбирлери: «Хусусы эечилиге йыкгынлык, индивидуализм» дийип гаршы болупдылар, ядыңыздамы?

— Хава, хава, бизде өе гирмән онуң эесиниң ниредендигини аңмак болжак — дийип, Ламара әрини голдады. — Хаятың аңырсына середиң, экини соган, шалгам, турп болдугы — русдур. Ынха, мениң гоңшым Ганнаның экини: помидор, шугундыр, хаятың гыраларь күнебакар, диймек, булар украин. Ынха гөрйәрмисиңиз, бизе гелип болса сиз цуцмат, кинза, тархун ялы отлары ийдиңиз. Хеммесинем биз шу ерде Сибирде өсдүрип етишдирдик. Оларың тохумыны эжем хата салып иберипдир... Гожа акылың өйи-ле. Ол Партизанскиден квартира алан адам, хемишелик сибирли болуп галар дийип гаты догры айдяр, ынха Ладо-да маңа...

— Хава, Фёдор Григорьевич барада гүррүң ачылан болса — дийип, Петин Ламара чашкасыны узадып, первайсыз айтды. — Мең нәме үчиндир йүрегиме-хә бир зат болупдыр, маңа иң бир юван... Саг болуң... Хава, онсоң Фёдор Григорьевич барада. Ладо Ильич, мен бир вагтдан бәри, бизиң гүрлүшыгымызың иң ёкарыы партия гурамасының векили хөкмүнде, сиз билен гүрлешмекчи болуп йөрүн. Онуң бу иберйән хатлары... Мен онуң ол ерде ичиниң гысяндыгына, окамагы халамаяндыгына, бош вагты нәмедир бир зады өвренибермән дийсең, онуңам мунуң хәсиетине бап

гелмейэндигине, ишсиз отурмага болса, онуң карарының етмеҗегине дүшүнйэрин. Ине онсоң языпдур, языпдур. Онуң берйэн маслахатларының энчемесем мениң берйэн буйрукларыма гаршы гелйэр. — Петин шуны айдып гүррүңдешиниң йүзүне сиңе серетди. Ламара болса шол бада оглуны алды-да чыкыберди. Ладоның нәме пикир эдйэндигини йүзүнден билэймек аңсат дэлди. — Фёдор Григорьевич, элбетде, дийсең теҗрибели хоҗалыкчы, түйс шонуң үчин дөрэн, йөне... хайсы шофёрың якасындан тутуп сорасаңам эгер рулы ики адам тутса, гой, олар барып ятан өкде сүрүҗилерем болайсын, гүрүңсиз бетбагтчылыгың үстүнден барылҗакдыгыны айдар... Ери онсоң сиз муңа нәме диерсиңиз?

— Ынха, шунуң ичинде хоз вареньеси бар. Мең ек йигрененим «тёща[1]» сөзи, бу не бир русча, не бир грузинче... Ламараң эҗеси муны бизе Биринҗи мая габатлап иберипдир. Дадып гөрүң, өрэн сүйҗи. — Капанадзе мыхмана ичи бирхили гөгүмтилрәк реңк вареньели табаҗыгы узатды.

Петин биыгтыяр ондан дадып гөрди.

— Хэ, өз башына бирхили тагамы бар экен. Таңры ялкасын... Йөне мен кэбир адамларың айдышы ялы о дүнйэден гелйэн хатлар барадакы гүррүңими ахырлаҗак болярын. Шол иберйэн хатларының биринде икимизиң бир зада үнс бермегимизи талап эдйэр, өзем нирeден талап эдйэр дийсене, Чернавадан! Ягны, ярышда инди өңде барян хем бизиң «бөкүшимизиң» өңүни башлайҗы адам болан Борис Поперечнэ нэхилидир бир айратын шерт дөредилйэрмишин... Ады бир сапар хатда газетиң баш макаласында хем тутулып гечилен, бизиң шөхратлы бетончымыз болан Александр Коровкине шол ерде кимдир бири артык норма язанмышын. Бу нәме болдугы? Нэмэ герек?.. Бизде хэзир шейле ёкары гөтерилиш! Биз хакда гүррүң эдйэрлер, Оньгурлушыгы мысал эдип гөркезйэрлер, Литвинов болса нэхилидир бир чигит ялыҗа затлары дөреҗелэп йөр... Гүн нэме, шонда-да бир гара менек бар, йөне ким оңа середип, менеги барада ойланяр... Сизи нэдйэнини-хэ билемок велин, мениң-э бу затлар, догрусыны айтсам, гаты четиме дегйэр. Эхтимал, шонуң бу эдип йөренлери партия гаршы гитмекликдирем.

Сесини чыкарман Капанадзе чашкасыны ерде гоюп, чыкып гитди-де, бир папканы алып гелди ве онуң ичини гөзлешдирип тапан бир кагызыны мыхмана узатды.

— Белки, бизе, хер ничигем болса, Гоҗаның гөркезмелерине гулак асмак герекдир? Маңа шол Александр Коровкин барада гурлушыкдан хат иберипдирлер — дийип, парторг кагызың йүзүне

[1] Тёща — гайын эне.

гөз гездирди. — Ине гулак асың: «Сиз ёкарда отырсыңыз, мен сизденем ёкарда. Маңа краның үстүнден әхли зат гөрнүп дур. Онсоңам мен киме нәче бетон әберениими билип дурун. Васька Чижиков өз комсомолҗыклары билен: «Хә бол, хә бол» диййип, маңа дем алмага май беренок. Ынха бу аңрыбаш хормат гоюлян өңде барыҗы, «бөкүш» барадакы хата гол чекен хем инди бир айдан бәри сводканың үстүнде атлайын отуран Саша Коровкин ага болса, өзүниң чем гелен ерини гашап отыр, шонуң смени геленде менем кәмахаллар ишсиз ярым сагатлап дагы агзымы өвелдип отурян...» — Капанадзе хаты Петине берди. — Томаша эдиң.

Хат өкде язылыпдыр, отурлар дагам ерли-еринде гойлупдыр, почерк харсалрагам болса оваданды, «сводканың үстүнде атлайын отыр», «агзымы өвелдип» диен ялы эдепсизрәк сөзлерем билгешлейин сайланып тапылан ялыды. Йөне велин Петин онуң ызындакы чекилен гола үнс берди: Мария Третьяк. Ол шол бада этезленди.

— Танымал бетончы Коровкини кимиң биабрай эдйәнини сиз билйәрмисиңиз? — диййип, ол сыпайчылыклы гулумсиреме билен сорады. Гүррүңине бираз дынгы берди, чемче билен табакдан варенье алып, агзына салды, додакларыны шапбылдадышдырды. — Догруданам, сүйҗи экен-ов... Ине сиз хут шу хат биленем бизиң агзымызы алардып йөренлериң, говы зарпчылара шүбхе дөретдирип йөренлериң, нәсаг ёлдаш Литвиновы бинҗалык эдип йөренлериң нәхили адамлардыгына гөзүңизи етирип билерсиңиз. Муны язян хайсыдыр бир җенаяткәр билен чөрңелешип йөрен, шол бетнам Мурка Саг кенарлы ахырын. Шол янгын вагтында Дина Васильевнаның халас гушагыны элинден какып алан дейюс билен... Ол түйс өз сынпындан дашлашан элемент. Гурлушыгы шонуң ялы адамлардан батыргайлык билен арассаламак герек, йөне Фёдор Григорьевич яңадандан тербиеләп етишдирмели диен ленҗи чыкан идея япышып ятырды. Ине берйән нетиҗесем... Мен бизиң партия гурамамыза харбы тәлимини алан, сөвешҗең, йити, батыргай коммунистиң ёлбашчылык этмегем улы багт диййип хемише айдып йөрендирин. Эмма хер ничигем болса, хорматлы Ладо Ильич, шу анык ягдайда сынпы дуйгы сизе бираз дөнүклик эдйән ялы дагы болмаярмы?

— Шол дуйгы, хорматлы Вячеслав Ананьевич, сизиң өзүңизе бираз дөнүклик эдйән ялы дагы болмаярмы? — диййип, Капанадзе башга бир хаты узадып, шол эхең билен җогап берди. — Бу ынха Белоруссиядан гелен хат, шол танымал Колядадан. Шол партизан йөришлери, душманың тылында азат эдилен совет районлары ядыңыза дүшйәрми?.. Шондан. Коляда өз сөвешҗең досты

Филипп Третьягың — гитлерчилер тарапындан өлдүрилен оба мугаллымының, оглы билен гызыны бизиң коммунистлеримизиң шефлиге алып, гөз-гулак болмакларыны хайыш эдйәр. Онуң аялынам, олам мугаллым экен, гитлерчилер аңзакда үстүнден сув гуюп, сув гуюп майып эдипдирлер, йөне велин оны адамлар гиҗе огурлап гизләпдирлер, идедип өлдүртмән алып чыкыпдырлар. Оларың чагаларыны болса гитлерчилер алып гидипдирлер. Олар бүтин Европада, юртда ыгып йөрүпдирлер, етимчилик чекипдирлер... Соңра Мария — ол улусы экен — эҗесини тапыпдыр. Онуң доганы болса шол махаллар пул огурлыгында тутулын туссаглыкда отуран экен... Окаң, окаң ол манускрипти, ол бизиң эхлимизе, Дивноярскиниң большевиклерине язылыпдыр... Мунда ёлдаш Коляда бу затлар барада өрән гиңден язяр — Капанадзәниң сеси мисли чыг алан ялы болды, чаласын агзының додаклары тирпилдеди, бираз салланып дуран холтумы месе-мәлим чекилди.

«Юкайүрек аңкав — дийип, Петин гахарлы ойланды. — Йөне велин бу өзи барада эдилҗек чenden хас мекир я-да акыллы, мунуң янында йүрегиңдәкини ач-ачан айдып хем болмаз».

— Догруданам, йүрек авундырыҗы вака — дийип, ол дашындан айтды. — Бизиң деврүмиз гахрыманчылыкдан долы, йөне хәзир, бизиң «бөкүшимизиң» биринҗи этапының җеми җемленйәркә майдаҗа затлара үнсүмизи совмагың пейдасы ёкдугы билен, асла бизиң шейле этмәге хукугымызың хем ёкдугы билен ылалашың. Адамлары мобилизледик, җемгыетчилиги, метбугаты... чекдик. Әгирт улы иш! Үлкәң абырайы. Әгирт улы ишлериң амала ашан деврүнде майдачыл болмак болмаз. Карл Марксың филистерлери нәхили йигренендигини билйәрмисиңиз?

Петин гүрүңдешини тамакинлик билен сынлаярды; Капанадзе өз пейдасыны билмели ахырын.

— Мен сизден өрән хайыш эдйәрин, Ладо Ильич, эмма өз пейдам үчин хайыш эдемок, маңа, өзүңиз билйәрсиңиз ахырын, хич зат герек дәл. Бизиң умумы ишимизиң бәхбиди үчин, шу ерде дөрән хем-де икимизиң башында дуран башлангыҗымызың бәхбиди үчин, икимизе-де мәхрибан Дивноярскиниң шөхратланмагы үчин мени голдаң. Бир машыны ики адам сүрүп алып гидип билмез.. Майда-чүйде затлара баш галдырмаң-да, маңа көмек эдиң. Онсоң ене-де шу гелйән хатлардан мени дыңдармагыңызы партия ёлбашчысы хөкмүнде сизден хайыш эдйәрин...

Капанадзе сесини чыкармаярды. Ол өз яныңдан Петиниң ягдайына гирип гөрйәрди. Догруданам, еңсәңден башга бириниң эли рула узап дурса, ёлбашчылык этмек өрән кындыр. Онда-да кимиң эли! Йөне велин, хей Гоҗадан ишини ташламагы талап эдип бо-

лармы ахырын? Хей шейле адамың бейнисем бир, гой оңа агыр кеселден зепер етенем болсун, ишсиз дуруп билерми?.. Бу мыхман нәме үчин гелдикә? Ол нәмедир бир зат айтмакчы боляр-да, айдып биленок. Онуң айдыбилмейән зады нәмекә? Бу бир сораг берлип йөрлен адамларданам дәл. Парторгың барха ынҗалыгы гачярды.

— Хорматлы Вячеслав Ананьевич, сизиң өзүңиз Гоҗаң янына гидип, шу меселе барада геплешип гөрсеңиз нәдеркә?

Петин гүррүңдешине үшерилип бир серетди.

— Сиз муны чыныңыз билен айдярмысыңыз? Сиз нәме габанҗаңлык, гөриплик диен задың нәмедигини билмейәрмисиңиз? — дийип, ол еринден турды-да, сагадына серетди. — Ба-ай көп отурдым-ов! Мен управленийә хем бармалыдырын. Онда, Ладо Ильич, бу тема барада ёкары билен өзүм гүрлешип гөрейин, эгер сизден сорап дагы эдәйселер, онда диңе ягдайы болшы ялыҗак эдип айдып бермегиңизи сораярын.

Петин эйваның басганчакларындан дүшүп гелйәрди. Онуң өңүнден Ламара билен Григол чыкды. Оларың әллери дуршуна гумды.

— Сиз нәме бейле аз отурдыңыз-ла? — дийип, өй кейванысы нәгиле болярды. — Я бизиң грузин хеззетлеримизи халамадыңызмы? Гелип, дуруң, хөкман гелип дуруң.

— Мен сизиң товшаныңызы иймерин, ол өрән овадан! — Григол гум-чаң болан пенҗесини мыхмана узатды, йөне велин ол оны гөрмедиксирән болды.

Ладо Копанадзе йылгырярды. Вячеслав Ананьевичиң ядына болса нәме үчиндир Литвиновың бир гезек нәмедир бир зат барада: «Йүңлүҗе гидип, йүңсүзҗе доланып гелди» дийип айдан накылы ядына дүшди. Инди гөвнүме болмаса, шол накылда айдылан өз башына гелен ялыды. «Яңкы грузиниң айдышы ялы, өзүниң манускриптлери билен бу Гоҗамы, бу граммофонмы — дийип, Петин өзүни Литвиновың лимузин машыны Партизанскиден Дивноярскә барян гөни асфалт көче билен алып барярка гахарлы ойланярды. — Бу затларың өрән чалтлык билен яйбаңлананам гатыговы зат: Оньгурлушык, коммунизме тарап бөкүш!.. Бу юртда нәхили яңланды! Адамлар мүңлерче километрден теҗрибе алмага гелйәрлер. Хатда шол ики саны аласамсыгың башыны айлан гөргүлиҗе Дина Васильевна-да мениң үстүнлигиме хайранлар галды ахырын». Бир гезек Надежда Казанцова концерт берйәркә Динаның клубуң фойесине ылгап гелип, гулагына: «Ба-а-ай сениң тутумың ёкары-ов!» дийип пышырданыны Вячеслав Ананьевич хәлишинди ятлаярды. Онда-да ол Дюжев билен Надточиевиң гөзүниң алнында гелип пышырдады ахырын.

Ба-а-ай, энтек ол Дина өзүниң кимдигини гөркезер! Ол бу эгирт улы электростанцияны ише гиризер. Пайтагта гахрыман ады билен доланып барар. Дина-да өзүниң салгыма чапмаларындан халыс болуп, онуң янына доланып барар. Петин майдачыл дәлдир, ёк. Ол гечиримли адамдыр. Динаның эденини багышлар. Онсоң булар ене-де нәхили говы яшашып башларлар!.. Йөне ынха бу ерде Литвинов, онуң бу манускриптлери: өли дириден япышяр... Эмма Литвиновыңкы дүшнүкли зат, ол өз идеясы үчин гөрешйәр, йөне бу грузиниң шунуң ялы улы ишлерде майда-чүйде кемчиликлериңем болмалыдыгына дүшүнмеҗек болуп дуршы дийсене. Мунуң ялы ишлерде азда-кәнде лап этмек... ялы затларам болар ахырын! Дөря белленилен мөхлединде бекленер. Ине — эсасы зат. Ине — дүнйә мөчберли вака! Ким онсоң хайсыдыр бир какынлы хелейҗигиң шугулыны дөрҗәр отурар? Еңиҗилере суд этмейәрлер! А онсоңам, галыберсе, Петин учёт ишлери билен хокгабазлык эдибериң дийип буйрук беренок ахырын. Йөне велин середсап болмак герек, чәре гөрмек герек...

Капанадзе билен ёкардакы болуп гечен гүррүңден соң Вячеслав Ананьевич басым достларыны, өз ат берши ялы кичиҗик ковчумҗыгыны Кенар көчесиниң угрундакы өйҗагаза үйшүрди. Булар я онуң өз ёкары чекен адамларыды я-да Москвадан чагырылып, квартира алып берени үчин, болмаса-да везипе берени үчин Петиниң өңүнде дили келте адамларды. Петин олары өз доглан гүни үчин чагырыпды ве «бөкүшиң» җемлери барада нахарың башында барян умумы гүррүңиң арасында, ол габадына гетирип, өзүниң хич хачан хич киме сан-хасабат билен хокгабазлык этмеги өвретмәндигини берк айтды.

Онуң бу айдяның җаны ёгам дәлди. Ол муңа меңзеш хич хили гөркезме бермәнди. Хатда онуң голай адамлары билен эдйән гүррүңлерини языл алаянда-да, ганым душманам ондан пейдаланар ялы зат тапып билмеҗекди. Хер айың ахырында «бөкүшиң» нобатдакы этапының җеми җемлененде, ол бу адамлары еке-екеден өз янына чагырярды ве олардан нәхили өсүше гарашяндыгыны айдярды.

— Йөне бу айда бизде баша бармады ахырын — дийип, олардан кимдир бири чекинҗеңлик билен гаршы чыкды.

— Шу айда сизиңкиң нәхили боланы билен мениң ишим ёк — дийип, Петин онуң гүррүңини бөлди. — Бүтин юрт сизе середйәр, халк гарашяр, онуң үчинем мен Оньгурлушыгың шөхратына гаралык гетирдип билмерин, эшидйәрмисиңиз, билмерин! Сиз шу везипә чекилеңизде мен сизе акыллы-башлы, хакыкатданам инициативалы адамдыр өйдүпдим.

— Йөне, бизде неме зерарлы...

— Хич хили «зерарлы» болмалы дәл. Эгер сизе Өньгурлушыгың шөхраты гымматлы болмаса, онда мен сизи мунуң ялы җогапкәрли везипеде саклап билҗек дәл. Онсоңам дурмуш темасыны орта атаным үчин багышлаң велин, квартира меселесинденем таманызы үзәйиң. Оны хас мынасыбрак, хас ише берленирәк, хас чаласын, акыллы ёлдаш эелесин.

— Онда, нәме этмели?

— Инди сизе дерек мен пикир этмелими? Өзүңиз билиң. Тежрибелирәк адам билен маслахат эдип гөрүң. Ынха айдалы, Юрий Владимирович Пшеничный ялы билен. Олар сизе халкың өңүнде алан тарыхы борчнамаңыздан ыза тесмезлик үчин нәхили зәхмет чекмелидигини айдарлар... Дүшүндиңизми? Барың онда... Мен сизи хемише акыллы адам хасаплап йөрүн, Оньгурлушыгың абрайыны дөкҗек болуп дурмаң.

Ине Петиниң гүррүңини язып алсаң, ёкардакыҗа ялы сөзлер яңланар дурар. Ине, онсоң, Петиниң шол голай адамлары столуң башына үйшенлеринде:

— Хей сизе шонуң ялы гөркезме берен бармы? — дийип, ол аркайын сорап билер.

— Худай сакласын, хей бейле дийибилҗек бармы! — дийип, бу ишлерде мазалыҗа роль ойнан Юрий Пшеничный элини бири-бирине шарпылдадып гойберди. Бу гүррүңе онуң өзем бир үшерилен хем болса, гырмызы йүзи шадыян йылгырярды.

— Сиз, Вячеслав Ананьевич, мениң үчин, ягны өз шәгирдиңиз үчин, асла өз ишгәриңиз болан бизиң эхлимиз үчин акйүреклиликде, догручыллыкда принципиаллыкда хемише нусга болуп галарсыңыз — дийип, ол рюмкасыны галдырды: — Ене бир гезек бизиң гайтадан доглан гадырданымыз үчин, онуң үстүнлиги үчин, шу өйде багтлы болмагы үчин!

— Дуруң энтек, Юра — дийип, Петин саглыга гөтерилен рюмкалар бошандан соң оны саклады. — Озалы билен иш барада гүрлемели. Бизиң хеммәмиз бир зады билмели, ол-да кәбир гөриплер хем яман ниетлилер Оньгурлушыгың шөхратына гаршы чыкыш эдйәрлер, олар нәсаг Литвиновы өз тарапларына чекйәрлер, мүмкин парторгы хем чекйән болмаклары. Биз, шол шөхратың гымматыны билйәнлер, эхли вагткыдан бетер җебислешмелидирис. Дүшүнйәрмисиңиз? Эгер-де кимдир бири сизиң шу болха-боллук зерарлы эмеле гелен хайсыдыр бир гүнәңизиң, нәсазлыгыңызың барлап үстүни ачайса, мен төтәнлейин шейле кемчилиги гойберене: «Өз участогымың ат-абрайыны гачырмаҗак болуп, мен (ахмал болайман: «биз» дәл-де, «мен») гележекде кем-кем дүзедиберерис

диен умыт билен хут мениң өзүм этдим» дийип гөс-гөни боюн алаймагы маслахат берйәрин, иң әрбет болса кәйинч аларсыңыз, йөне мен хер хилем болса административ чәре гөрен болмалы боларын. Кәйинчден артык чәре гөрлеси ёк. Йөне эгер кимем болса бири өз гүнәсини башга бириниң үстүне атҗак болса, дүшүнйәрмисиңиз, өз гүнәсини я-да уҗыпсыз зады ула сапмакчы болса, онда... — Петин онда нәхили болҗагыны хер кимиң өзи аңар ялы эдип элини герди. Соңра өзүне махсус болмадык чаласынлык билен рюмкасыны галдырып шейле дийди: — Инди болса, гелиң, берк ишҗең хызматдашлык үчин, хер хили бихудалыклара, шылтаклара гараман, өз ишлерини берк довам этдирйән, дурнуклы адамлар үчин ичелиң...

Сес-үйнлерини чыкарман ичдилер. Әхлиси бирхили ынҗалыксызды, эмма оны билдирмеҗек болуп чалышярдылар. Өй эесиниң гапдалында отуран *Пшеничный* йүрекдеш сеси билен оңа шейле дийип пышырдады:

— Ба-ай, сизиң пайхаслыдыгыңызы. Мен сизе кайыллар галярын. Сизиң янбермез логикаңыз үчин маңа — өз шәгирдиңизе еке-тәкликде бир тост гөтермәге ыгтыяр эдиң. Мен хемише сизден өвренерин...

Столуң шол аңры башында Марк Бершадский отырды. Онуң бу өе илкинҗи гезек чагырылышыды, онуң үчинем ол петленен якалы, ачык реңк галстуклы, дийсең титиҗе болуп гелипди, йүзүне дөкүлип дуран сары сачыны болса мазалы аркан ятырыпды. Ол бүтин агшамы сесини чыкарман гечирди. Оңа әхмиет беренем болмады. Онуң иймән-ичмән гең галыҗылыклы, алҗыраңңы ягдайда отурандыгы, онуң ала гөзлериниң бу болуп гечйән затлара дүшүнишмезлик билен, горкы билен гараяндыгы хич кимиң, хатда нәхилилик билендир өй эесиниң хем гөзүне илмеди.

15

Гар айрылып, геологлара авчы дүшлегиниң гапдалындан самолёт дүшәер ялы ер ачмак башардан бадына, врачларың гөзегчилиги хем Степанида Емельяновнаның ёлбашчылыгы астында Фёдор Григорьевич Литвиновы Дивноярскә алып гитдилер.

Оңа инди гезмелемәге ыгтыяр этдилер, йөне врачларың геп салтына гөрә, ол шейле сересаплы йөремелиди, велин, эгер онуң депесинде сувдан долы стакан гойлан болса, йөрәнде шолам чайканып дөкүлмели дәлди.

Шейле болансоң Дивноярскә гелен гүни начальниги гөрмек-сорамак үчин баран Олесь Поперечный оңа бир таяк элтип берди.

Ол бу таягы тайгадан йөрите гөзләп тапан инчежик арча агажындан өзи ясапды. Бу таягың тутайы гаты тэсинди, ядан вагтың бейлеки ужуны ере чүмдүрип, үстүнде отурыбермелиди. Онуң шаха чыкаран ерлери йылманак түңңи-түңңи эдишдирилип гойлайыпдыр. Бичак акыллы Олесь онуң хер түңңусине, Литвинова гурмак миессер гелен, гидроэлектростанцияларың атларыны якып язышдырайыпдыр. Иң ёкаркы шаха еринде «Днепрогэсиң» ады, ене бир бэш шаха ерде башга станцияларың ады барды. Единжи болса Оньгурлушыкды.

— Бужагаз чапыжаклар сизиң ерде галдыранжа ызларыңыз — дийип, Олесь дүшүндирди...

Литвинов таягы алып, бирхили бозулды.

— Хэй, гарагол, сениң уссатдыгыңы — дийип, Литвинов бирхили сыпжык сеси билен украинчалап айтды. — Гарры лакаша дирежик урмагы хыялланыпсың-ов. Ювмарланам боляр-а... Стёпа, бу шейтаның тапян задына бир томаша эт... Дур энтек, бу нэме онсоң? — дийип, ол ашакдакы ики саны бош түммини гөркезди.

— Булар индики галдыржак ызжагазларыңыз үчин. Усть-Чернава бор, ене бир ери болар.

— Ба-ай мекирдигини, дийсең мекир-ов. — Литвинов шейле бир гаты гүлди велин, бу чакларда онуң ялы хезил эдинип гүлмэнди. — Дур-ла этек, о нэме үчин ызларымыз дэл-де, ызжагазларымыз?.. Ви, хава, сең кейваның: «Я цыганлык эдип йөрмэңи гой, болмаса-да еке өзүң цыган бол» дийип өңүнде ультиматум гояныны Ладо гүррүң берди-ов. Болдумы шейле ультиматум?

— Болды. Мени халыс алды — дийип, Олесь папагыны элинде айлап, улудан бир демини алды. — Ай, догруданам, инди бир ерде мекан тутмага вагтам болды. Сашко ёкары класлара гатнап йөр, Нина-да, тейахыры ене музыкасы билен болуп уграды. Өз яшымам бир чене барыпдыр, Фёдор Григорьевич. Ха-ай, жахыллык гитди-ле!

— А меңки нэме? — дийип, Литвинов сесини мисли пышырдаян ялы песелдип сорады. — Онсоңам ол меселе барада мен иңирди эшидйэн дэлдир өйдйэрмиң? — Ол бармагы билен гапыны гөркезди, онуң аңырсындан гап-чанагың хем онуң аялының: «Паровозымыз, өңе хайда, дуралгамыз коммунада» дийип хэли-шинди гайталаян шаңңы сеси эшидилйэрди. Литвинов сесини хасам хаялладып сөзүниң үстүни етирди: — Какам пахыр: « Хелей алнына бака йөресе-де, гөтин йөресе-де, иш оңа гараман, акымына гидер отыр» диерди. Э? Ненең гөрйэң? — буларың икисем гүлүшди, йөне чалажа гүлүшди.

Инди Кенар кечесиниң угрундакы икинжи номерли өй бош ята-

нокды. Степанида Емельяновна ирден өз адамсыны эйвана чыкарярды. Литвинов басганчакда йүзүни чапылмалы агачлара тутуп отурярды. Ол агачларың ери хэ дийилмэн деңзиң ашагында галмалыды. Фёдор Григорьевич тэсин таягына алкымыны дирэп отурярды. Йөне велин еке отурян вагты өрэн азды. Ол шол ерик чыкан бадына диен ялы бири тапылып, мунуң гапдалында чөкйэрди, ана онсоң гүррүң башланыберйэрди.

Гожаның янына кимлериң гелип, отурып гидйэндигини Петин өз эпишгесинден гөрүп отурса-да, оларың нэме хакда гүррүң эдйэндиклерини билмейэрди. Йөне велин ол бу ягдайың нэсагы иризмейэндигине, онуң муңа чыдам эдишине хемише хайранлар галярды. Хайранам галярды, гөриплигем эдйэрди. Ери, Петин кеселлэйсе нэхили боларка, ким онуң янына гелеркэ? Ах, ол адамларың муңа герегем ёк. Оң янына бири гелйэр, ызындан ене бири, соң үчүнжиси гелйэр. Узынлы гүнүң дердесерлеринден лүти чыкян Вячеслав Ананьевич агшамларына өзүниң чола өйүне гелип, ёргана сүмленде, майда чиркей-пиркейлериң торуның арасындан гоңшы өй тарапдан айдым айдылян сес гелйэрди. Эгер айдым тайга барада, өйүне өврүлип гелйэн сергездан хакында, Байкал хакында, айдылыберсе, онда Петин Литвиновың мыхманының сибирлилердигини аңярды. Эгер: «Дик кенаржыклар арасында» я-да «Дерядакы адажыгың о яндан» дийлип эркана сес яңланыберсе, диймек, оларда я Дюжев бар, ёгса-да Волга боюндан башга бири бар. Эгер хыжувлы сеслер: «Шаглаяр, иңлейэр...» дийип зовладыберселер, айдянлар украиналылардды.

Чендан ончаклы сазлашыклы чыкып бармаян, ики тараплайың айдышылян сеслерем чыкярды. Эркек адамың сеси билен аял адамың сеси комсомолларың бир махалкы, атылмазларының өңүсырасында өзлерине габыр газян коммунарлар хакдакы ве акгвардиячыларың окундан яраланан хем аты билен хошлашян яш гызыл эсгер хакдакы, ятдан чыкып гиден айдымлары яңландырыберсе, онда Литвиновларың өз-өзлери болдугыды. «Көне модалы, гөзгыны адамлар» дийип, Вячеслав Ананьевич, Литвиновың гөвнүниң нэмеден теселли тапяндыгына дүшүнмэн, бир эгнинден бейлеки эгнине агдарылярды.

Бир гезек Иннокентий Седых ялдырап дуран тэзеже «Волганы» мүнүп гелди. Бир вагтлар бир-бири билен жеделли болан ики адам инди гужаклашып, үч мертебе огшашды.

— Бүс-бүтин буржуазлашыпсың, чалдон! Лимузин мүнен боляң-ов! — Литвинов гөрүшмэнлери бэри чекилишен, гаралышан, гөвне болмаса, бүргүде хасам чалым эдиберен колхоз башлыгыны мэхир билен сынлаярды.

— Сиз гаты говы ёл гурупсыңыз! Инди ол ёлда «азман» муиен болуп йөрмәниң гелшигем ёк ялы! — дийип, Седых дегишйәрди. — Эгер мен буржуазлашан болсам, онуң үчин партияның өңүнде сиз җогап бермели боларсыңыз. Мен шу вагтам бир иш билен гелдим.— Шей дийип ол бир махалкы үстүнде шейле дава, җенҗел туран складлары колхозың буздан салып гутарандыгыны, инди гөк өнүмлери хатда гелҗек йылкы хасыла ченлинем терлигине сакламага мүмкинчилигиң бардыгыны гүррүң берди. Хэзир Тольша Субботин гышына Дивноярскини гөк өнүм билен үпҗүн эдер ялы Ново-Кряжевода бир теплица гурмак идеясыны өңе сүрйәр. Иннокентий нэсагы сорамага гелип, шол бада хем гүррүңини демир, айна, турба көмегини сорамага өвүрди...

— Арз этдилер, сениң бизиңкилериң гөзүне чөп атяндыгың хакда маңа арз этдилер — дийип, Литвинов айтды. — Есер, бай есердигини-ов!

— Есер болмасаң дагы нэтҗек? Бизиң ата-баба отурымлы еримизден ковуп бир чолалыга дыкдыңыз диен ялы ахырын. Инди бизде пул нирeден болсун? Биз бир тэзе ере гөчүп баран адамлар. Эгер гышына дузлуҗа балыгың янында гөкҗе соганам болсун дийсең, рождествода столуң үстүнде гөкҗе тер хыярлар дурсун дийсеңиз гапҗыҗагыңызы чыкарың. Ёгсам нэме? Бираз ярдам этсеңиз Партизанскиден ене бир магазин ачайын. Ишчилер сынпыны гөк өнүм, балык, балҗагаз ялы затлар билен үпҗүн эдерис... Мен сизден бир улы зат хайыш эдип дурамок, бизе биразаҗык йылылык берсеңиз боляр, сизиң централыңыза бирикдирилсе хем бэш километре етерлик турбаҗык болса боля. Башга зат герек дэл...

— Эхли герегиңиз шоҗагазмы? Э? — дийип, Литвинов айдярды. — Ба-ай, сениң кулакдыгыңы, Савватеич, дийсең, барып ятан кулак!

— Мең өзүм үчин дэл ахырын, өз кисэм үчин дэл... Ме, шуҗагаз совгатҗыгы ал! — дийип, Иннокентий арассаҗа полотенцэниң арасындан чыкарып, Литвиновың гапдалында томсуң ысы гелип дуран, өйҗүклери балдан долы, агыр бир рамканы гойды.

— Глафира ялы бири мени ятлапдыр өйдйэн?

Иннокентий гүррүңдешиниң йүзүне геңиргенме билен серетди ве онуң гараягыз йүзи гуссаланды.

— Глафира диййэңми?.. Я сизиң хич затдан хабарыңыз ёкмы? Ёгса-да бизиң гөргимизден сизиң нирeден хабарыңыз болсун? Инди бизиң Глафира Потаповнамыз ёк.

— О нэхили ёк?

— Догруданам, сиз эшитмедиңизми? Сиз Глафира белетми бери?..

Шондан соң Иннокентий Седых гуссалы хем гең бир ваканы гүррүң берди. Бир вагтлар *Глафира шу ерлериң старовер* монастырҗыгында монах болуп йөр экен. Ол старосибирскили бир байың машгаласындан болуп, өзи дыгысыз оваданды ве 1917-нҗи йылда көне Руссия шатырдап угранда, монастырың эеси бу сыраткы гызы ата-энесиниң янына губерния иберйәр. Ине, онсоң, өйлерине гелйәркә пароходың үстүнде механик Александр Седых билен танышяр-да Старосибирскә гитмесини гойболсун эдйәр. Булар илкинҗи улы дуралгада дүшүп никалашярлар. Соңра Колчагың губерния шәхеринден ковлуп чыкарылан полклары Онь дерясы билен ашаклыгына ыза чекилен вагтлары, партизанлара көне, танымал тәҗир машгаласындан болан Глафирадан говы разведкачыны тапмак миессер болҗак гүманы ёкды. Александры ёлдашлары билен билеликде атярлар. Глафира оларың мейтлерини аркасына алып, тайганың оюна алып гидйәр ве торфлук ерден габыр газып, олары җайламагың хөтдесинден гелйәр.

Шондан бәри бу ялңыз, аз геплеген, ишеңңир, хырсыз аял Седыхларың өйүнде яшаяр. Гара гейинйәрди, худая чокунярды. Онуң бар мыдарам партизанларың мазарыды. Ол шол мазарың өңүнде гойланҗа отургычда — томсуң җөвзасы болсун, гышың аңзагы болсун, гүйзүң ягышлы, чытык гүни болсун — эсли вагтлап отурарды. Отурып нәмедир бир задың пикирини эдерди, йөне нәмәниң пикирини эдендигини хич киме хич хачан айтмазды. Гарындашларының гөвнүне болмаса, диңе бир гезек онуң калбы бираз юмшашып угран ялы болды. Олам Иннокентиниң өз көне командири Павел Дюжеви өз колхозларына алып геленде. Дюжев даш сыпатындан, асла гылык-хәсиети боюнча-да, Глафираның бары-ёгы екеҗе йылам яшашып билмедик адамсына чалым эдйәрди. Шол себәплем Дюжевиң ишлейшине, окышына я-да ятышына онуң ассырынлык билен, гараңкыдан эсеван эдйән вагтлары барды. Дюжев бир ере гиденде болса, бу хайран галмалы аялың бар пикири-күйи ене-де шол мазара гөнүгйәрди.

Ине мазары ачмалы болды. Партизанларың җеседини оларың хорматына Партизанск дийлип ат берлен тәзе шәхере гечирмеклик карар эдилипди. Оны дуйдансыз амала ашырмаклык башартмады. Глафираның янында газып уградылар. Мазарың үстүниң торф гатлагы айрыланда хеммелер хайран галдылар: үч саны хатар ятан адамың бедени өңки болушҗыгына, миземән дуруптдир. Арадан гечен онларча йылың булара хич хили дахылы ёк ялыды. Гарры аял өз әрини өңкүҗе болшунда, ягны калбына галып болшы ялы:

яш, берк беденли, гөрмегей халда гөрди. Ол җынссыз сеси билен гыгырып, җеседе бакан окдурылды, барып оңа багрыны берди. Оны җесетден айырмак үчин энчеме адам иш эдинмели болды. Мазары ачмаклыга гатнашан археолог Онич шол бада мейитлериң шейле сакланып галмасының себәбини дүшүндирип уграды: «Бу селчең габат гелинйән вакадыр, йөне боляан затдыр, чүнки оюң торф гатлагы билен пеналаңян дүйбүнде өмүрлик доңак сакланян меркези бар». Соңра ол бир сапар батгалыкдан эдил шунуң ялы миземән ятан улы бир мамонтың тапыландыгыны гүррүң берди. Онуң айдянлары эсаслы затларды, йөне велин шейле толгунчлы хала гелен аял оңа дүшүнмейәрди, эхтимал, ол инди эшитмейәрдем. Ол сесини чыкармаярды. Шол гүнүң эртеси болса ол хич киме хич зат айтман зым-зыят болды. Өзем гөрдүм-билдимсиз гайып болды ве шу махала деңич оңа нәме боландыгы, онуң өлүми-дирилиги барада билинйән зат ёк...

— Гөзледиңизми бери?

— Хава-да.

— Онда-да тапмадыңызмы?

— Асыл ыз-тозунам тапмадык. Бе-е, сиз ол барада эшитмәнсиңиз-ов, Фёдор Григорьевич? Партизанлар догруда-ха, газете дага-да яздылар ахырын. — Иннокентий бираз дымды. — Өмүрлик доңаклык!.. Ол, элбетде... Хер ничигем болса тәсин галмалы зат. Мен эййәм гарры адам, өзүмден улы агам болса шол өңкүҗе җахыллыгына ятыр. Маңлайындакы Колчак окуның яралан ызам чалаҗа билдирйәр...

— Мен, Савватеич, бирхили дурумсыз аглак болупдырын — дийип, Литвинов гөзүниң яшыны сүпүрип зейренди. — Ери дүнйәден өтенлериң гүррүңини гоялы-ла, ханы дири гезип йөренлериң хал-ягдайы ничик? Нәме бейле чытылярсың-ла? Сениң маягың, хенизем өңкүси ялы, Онь дерясының якаларындакы эхли гиңишликлери ягтылдып дур ахырын.

— Мең ишими гөрдүңиз, Фёдор Григорьевич, бүс-бүтин талаң салдыңыз — дийип, Иннокентий мисли бөврүни диңлейән ялы болуп улудан бир демини алды.

— А-ай, гойсана — дийип, Литвинов хатда бирнеме кине билен айтды. — Гөчмегиңизе көмек этдимми? Этдим. Гөр, нәхили клуб салындыңыз, көмек этдимми? Этдим. Индем теплицаңыза көмек эдеринми? Эдерин... Талаң салдыңыз!

— Ол гурулҗак теплица мениң калбымы йыладып билеси ёк-ла — дийип, Иннокентий сөзүни довам этдирди. — Василисаны сизиң латышыңыз алып гитдими? Гитди. Инди колхоза өврүлип гелер өйдйәрмиң? Шейдип, сизе нәче яшларымыз гитди? Хонха

Ваньша-да: «Маңа җогап бер, Дивноярскэ гидейин, ол ерде техника бар...» дийип, эртири ёк, агшамы ёк, чыңсап бизар-петими чыкаряр. Шейдип-шейдип, Фёдор Григорьевич, мен агаҗың бир җомрук шахасы ялы еке өзүм галып, ики эйванлы җайда зоввулдарын йөрерин, бириниден гирерин, бейлекисинден чыкарын...

— Хай, сениң җомрук шаха болайшыңы! Сен, Иннокентий, эгирт улы кедр агаҗысың. Хонха, сениң шахаларың, гөр, нэхили сесленйэр! Сениң голчурларыңам бар, өзлерем нэхили говы голчурлар. Мен бир зады яшрынлыкда айдайын: биз геологлары сылага язып бердик, сениң гызың улы орден дакынар...

— Орден. Колхозда ким ишлэр, сизи ким нахарлар ахырын?.. Сиз шол барада хей пикир эдип гөрйэрмисиңиз?.. — дийип, Иннокентий җаны янып айтды, йөне велин ол иң эрбедини айтман сакланды-да, деррев турубермек билен болды: — Ягшы, Фёдор Григорьевич, ганыматлашың бакалы! Сагалың-да гезмэге барың, монча боларыс.

Иннокентий Седыхың «Волгасы» гөзден йитип-йитмэнкэ, эййэм Степинида Емельяновна адамсының диктовкасы билен депутат бланкасына «Красный пахарь» колхозына теплица гурмаклыга көмек бермеклерини хайыш эдип ве онуң дийсең пейдалы, дийсең говы башлангычдыгы барада Дивноярскиниң шэхер советине, Старосибирскиниң облисполкомына, обкомына хат язып отырды.

Иңе шейдип-шейдип, Литвинов Дивноярскиниң иш ягдайына дуйдансыз гатлышып гиришди гидиберди, голай адамлары онуң иң бир сөвешҗең эхеңде ерине етирилйэн: «Мениң полкларымың хелэк болмагам...» диен музыкал җүмлесини барха йыгы-йыгыдан эшидип уградылар.

Кенар көчесиндэки өйҗагаза йыгы-йыгыдан гелип дуран Надточиев, Дюжев, Валя, Игорь, Дина Васильевна ве ене шулар ялы адамлар, медицинаның дүзгүнини берк берҗай эдип, нэсагы гынандырайҗак, гахарландырайҗак я-да толгундырайҗак затлар барада гүррүң ачмазлыга дырҗашярдылар. Хатда агыр гүнлер башына инен Ладо Капанадзе хем күшт барада, Оничиң археологик тапындылары догруда гүррүң этмэге чалышярды. Өзүниң якымсыз хабарларыдыр ховсаласы көп болансоң, Литвиновың болса йити гөзи болуп, ондан бир зады гизлэп саклаймак аңсат болмансоң, парторг онуң билен икичэк галмаҗак болуп азара галярды.

Кораблың бирсыдыргын, үйтгевсиз дурмушына эндик, болан ве эгирт улы гурлушыгың дурмушына хениз чуң аралашып билмедик флот офицери Ладо Капанадзе аңырсыз-бэрсиз көп дурли ишлериң ичинде йитип гидйэрди. «Бөкүш» идеясы өзүниң йөне-

кейлиги билен, батыргайлыгы билен гызыкландырярды. Догруданам, тайгада өсйән бу шәхер шөхратлы башлангычларың өңүни башлайҗы болман, хайсы шәхер болмалымышын. Хей, башгалара ёл гөркезип, өңе гитмек арзувам бир хакыкы коммунисти өзүне чекмән дуруп билерми? Петин акыллы адам. Ол, әлбетде, әхлисини хасаплашдырып гөрендир, мүмкинчиликлери билйәрди. Галлав Капанадзе-де өзүни гызыкландырян тәзе ише җаны-тени билен берилди. Йыгнакларда чыкып гепледи. Борчнама алмаклыга адамлара көмек берди. «Бөкүши» метбугатың голдаяндыгына, башлангыҗың яйбаңланышына обкомың гызыкланып гөзегчилик эдишине, «Старосибирская правданың» дивноярскилилериң хатыны илкинҗи сахыпасында ерлешдиришине хем ишлериң баршы барадакы сводканы берип дуряндыгына бегенйәрди.

Ине шол вагтың өзүнде-де, Гоҗаның: «Сизиң ол ериңизиң әхли затлары гүлала-гүллүкми?» диен совалы хем Мария Третьягың хаты. Капанадзе хүшгәрленди. Онуң өзи котлована гидип, коммунистлер билен гүрлешип гөрди. Шол ерде, догруданам, ол аялың өз айна будкасындан әхли зады, партияның бейик постунда отуран өзүнден, хас говы сайгарандыгына гөзүни етирди. Бу ачыш Капанадзәни толгундырды. Участоклардан гелйән сводкалар говам болса, шол сводкалара гөрә башлангыч кадалы яйбаңланянам болса, бу затлар инди оны көшешдирмейәрди.

Бу соңкы айларың ичинде Капанадзе нәме үчиндир комсомол комитетиниң секретары Игорь Капустин билен хасам достлашды. Бу аз вагтың ичинде яшларың сөйгүсини газанан, кән бир өңе чыкҗак болуп йөрмейән, аз геплеген йигит өзүниң парахат хем ынамдар ыкҗамлыгы билен Капанадзә — флот офицерине дийсең яраярды. Игорь Капанадзәниң өз шүбхелерини маслахатлашян илкинҗи адамыды.

— Сен, доган, өңде барыҗы участокларың бирнәчесинде барлаг ишини гурасана. Комсомол рейди диермиң я...

Игорь «хош» дийип җогап берди-де, шол гүнүң өзүнде ол иши гурамага гиришди. Йөне шейле-де болса, ынҗалыксызлык, эдип дишагыры ялы болуп, Капанадзәниң якасыны сыпдырман, мазасыны алып дурды. Инди онуң келлесине шейле пикирлер гелйәрди: «Ери, эгер Петин бу затларың әхлисини Литвиновың нәсаглыгындан пейдаланып, өз адыны арша чыкармак үчин эдип йөрен болса нәме? Адамларың җаны-тени ынанылан парторгам шол ынсапсыз карьеристиң торуна дүшүп, онуң бәхбиди үчин елкилдәп йөрен болмасын? Надточиев Петини хут шонуң ялы адамдыр дийип хәсиетлендирипди ахырын». Шу ериң өзүнде-де Бершадскиниң теклиби билен бир вагткы болуп гечен вака, Дюжеве ве онуң про-

ектине гаршы гөреш, бу бетбагт адам барада яш специалистлериң Юрий Пшеничный тарапындан гуралан хаты, озал шейле бир әхмиет берип дурмадык башга-да шуңа меңзеш әнчеме затлары Капанадзәниң биалач ядына дүшди ве буларың әхлиси Петиниң хәзирки этмекчи болян хыялларына сеплешди. Парторгың гитдигиче йүреги агзындан чыкайын дийййәрди. Эгер-де бу затлар яланчылык, кеззаплык, бетниетлилик болса, онда бу әйләк ятса-да, бейләк ятса-да оларың яраны ялы болуп галмалы болярды. Вах. Гоҗа билен маслахатлашып гөр-дә велин. Йөне ол гөзбоягчылыгы, ҳатда йөнекей ялан сөзлемәнем ек йигренйәр ахырын. Муны айдайсаң онуң гахары гелип, болмаҗысы болар, онуң гайра үзүлмеги мүмкин.

Ишлериң оюн-оюнҗак дәлдигини болан вака тассыклады. Бир гезек ир билен Марк Бершадский эдил алдыраны бар ялы болуп, хут эдил алдыраны бар ялы болуп ылгап гелди ве хениз Капанадзәниң столуның дагың янына етмән, кабинетиң ортарасындака, бирхили үйтгешик сеси билен, ылла кимдир бири билен җеделлешйән ялы болуп гыгырып уграды:

— ...Ек, мен дымып дурман! Гой, маңа квартира бермесинлер, җәхәндем! Гой, ол мени ковдурайсын! Гой, олам әлден гитсе гидиберсин! Мен партия членлигиниң кандидаты, мен коммунист, мен муны гизләп дуруп билмерин.

— Отур — дийип, Капанадзе кресло бакан чалаҗа итиберип гойберди ве стакана сув гуюп оны Бершадскә узатды. — Ханы, айт бакалы, Макароныч, сен ким билен оңушман йөрсүң?

— Биз айрылышдык — дийип, яш инженер трагики әхеңде айтды. Онуң мисли охра пүркүлен ялы болуп дуран, сүңклек элиндәки стакан сандырайярды. — Биз арамызы ёлдук. Гой нәме болса, шол болсун, мен оны ислемейәрин! Коммунистиң намысы маңа бейдип йөрмәге...

— Дур, дур энтек! Ханы бирянындан айтсана. Ким билен араңызы ёлдуңыз? Коммунистиң намысына бап гелмейән зат нәме? Ким ол, нәме болса шол болмалы ким?

— О ненеңси ким билен? Вика билен бор-да, башга ким билен болсун. Коммунисте лайык гелмейән зат болса, квартира үчин, везипе үчин ялан сөзлемек, хилегәрлик этмек, кеззаплык этмек.

— Киме ялан сөзлемели, хилегәрлик этмели? — дийип, Капанадзе эйййәм мунуң нәхили ёл билен болса-да, Петин билен, «бөкүш» билен, өзүниң соңкы гүнлерки хусусы шүбхелери хем ой-пикирлери билен багланшыклыдыгыны аңып, дүшүк сеси билен сорады. — Ери, айдыбер ахырын. Мен диңлейәрин.

— Дүйн Вячеслав Ананьевичиңкиде герезиклер болды.

— Герезиклер? Ол «Герезиклер» диййдигиң нэме?

— Инди Вячеслав Ананьевичиң өзүне герек адамлары йыгнап гетирйән агшам отурылышыгына Сакко Иванович герезиклер диййип ат берйәр... Менем шоңа чагырдылар, дүшүнйәрмисиңиз? Илкинҗи гезек чагырышлары.

Яш инженер ховлугып, чашып, бир айданыны ики гайталап, Петиниң доглан гүнүндәки болуп гечен затларың эхлиҗесини бирин-бирин гүррүң берди. Вячеслав Ананьевичиң айдан сөзлерини, онуң өңүнде дуйдурышларыны, онуң сөзлеринде яңланан гуйрук тарпылдатмаларыны айтды. Бершадскиниң такык бир айдан зады болмады, эмма велин Капанадзе шу меселе бабатда бу хениз огланҗык диен ялы, яш инженериң өзүни флот большевиги диййип атландырмагы говы гөрйән өзүнден йити гөзли болуп чыкандыгыны аңды. «Сениң гөзүң алнында галп ишлер билен абрай газандылар,— диййип, Капанадзе Бершадскиниң толгуняң йүзүне гарап ойланярды.— Билмедиңми? Әлбетде билмедим, гөрмәндирин, аңмандырын... Йөне партия ишгәриниң везипесиндәки ынанҗаң акмагыңам өзүни ойнап йөрен аферистден, яланчыдан, кеззапдан кән бир говы ери ёкдур».

— Мен, Ладо Ильич, муны барып шол өңки гышдан, ягны Сакко Ивановичиң мең зерарлы кәйинч алып, соңра болса мениң теклибимиң унудылып галалы бәри аңып, өз яныдан: «Бу ерде бир затҗыга-ха бар» диййип йөрүн. Йөне мен муңа шол Вячеслав Ананьевичиң әхлисини гүррүң берен агшамы долы дүшүнип галдым: бу гурамачылыклы кеззаплык! — диййип, Бершадский өзүниң узын элини хеллевледип гыгырярды.

— Дүшнүкли. Дийсең дүшнүкли — диййип, Капанадзе айтды, «дийсең» сөзүни айтмагы Гоҗаның говы гөрйәндигини ятлап болса, гуссалы гүлүмсирәп гойберди. Вах, шол гөдегрәк Гоҗаның билйәнлери, онуң яшайышдакы теҗрибеси, онуң пайхаслы акылы, гаңыберсе-де, хатда онуң газаплы гылыклары кемлик эйдәр-э. Йөне, элхедер эден Макароныч гиденде, парторга бир зат аян болуп галыпды, ол-да болса «бөкүш» — өзүниң шейле ынанан, җаны-тени билен япышан иши бетниетли ише өврүлипди. Угруна чыкмагы герек, хаял этмән, хатда комсомол рейдиниң нетиҗесине дага-да гарашман херекет этмеги герек. Ол озалы билен Петин билен гүрлешмеден башламагы йүрегине дүвди. «Нәме болса шол болсун. Хеммесини йүзүне басайын, онуң бу меселе барада нәме пикир эдйәндигини сорайын, соңам нәме болса гөрүберерис-дә. Бу разведка болдугы болар. Онда-да сөвешли разведка». Шейле пикир билен ол Петине телефон этди.

— Икимизе бир гүрлешмек герек, хачан барсам болар яныңыза?

— Ягшы — дийип, парахат сес җогап берди. — Говусы, мениң өзүм бараярын. Ай, ынха айдалы, иш гүни гутарандан соң.

Петин парткомда ишлер тамамланансоң гелди. Йөне велин парторгның еке өзи дәлди. Онуң кабинетинде кимдир бири барды. Ол ерден Капанадзәниң сеси эшидилип дурды:

— ...Сизиң инструкцияңыз «Крокодил» үчин бир тапылгысыз зат: «Танс эдип йөркәң гелне чакдан аша гысмылҗырамак, фокстротда ики маңылы херекет этмек гадаган эдилйәр» — дийип, ол кимдир бирине кәйинйәрди. — «Гелне чакдан аша гысмылҗырамак» нәме болдугы? «Ики маңылы херекет этмек» нәме болдугы?

Якымсыз геңиргенен Петин гапыны ачып, кабинете гирди-де сагадына сиңе-сиңе серетди.

— Мен эдил шертлешен вагтымызда гелдим герек?

— Хава, хава, әлбетде. Багышлаң. — Капанадзе столуң өңүндәки, гөзе каклышып дуран геймли, моррак сакгаллы кимдир бир яш йигиди гөркезди. — Бу ёлдаша Партизанскиниң медениет ишлери ынанылыпдыр. Муңа болса яшларың танс эдишлери ярамаярмыш. Белки, сиз, адамларың диңе йыгнакларда таныщмакларыны, диңе йыгнакларда кейип чекмеклерини ислейәнсиңиз?.. Барың гидиң. Сизиң бу «медени инструкцияңызы» болса мен ики аяклы җанлы газете иберерин. Гой, онсоң сиз билен Мурка Сагкенарлы гүрлешип, хөтдәңизден гелсин... Сиз отурың, отурың ахырын, Вячеслав Ананьевич! — дийип, ол диваны гөркезип айтды-да икичәк болуп галанларында болса Петиниң гапдалына барып отурды. — Мария Третьягың хатыны мениң өзүм барлап гөрдүм.

— Оны мен билйәрин — дийип, Петин парахат, бипервай сеси билен җогап берди.

— Өзем онуң айдянлары хак экен.

— Мүмкин... Онсоңам, догрымы айтсам, ишиң гызза-гыззалыгында кимдир бир самсыгың — десятнигиңми я прорабыңмы — бирине артыкмаҗырак хак язмагы мени ончаклы бир алада гоюбам баранок. Мени хас алада гойян зат — дийип, Петин йүзүни галдырып, гүррүңдешине серетди. — Мени иң бир алада гойян зат гурлушыгың партия ёлбашчысының халк инициативасының байдагыны белент тутмагың ерине хайсыдыр бир кемакыл аялың шылтакларына гулак габардып йөрмеги... Бу ерде икимизден башга адам ёк, онуң үчинем биз дашымыздан аркайын гүрлешип билерис: коммунизме тарап бөкүшиң идеясының авторлары биздирис. Биз икимиз шу кабинетде онуң дөремегине бегенишипдик, оны ёкары гөтерипдик, пропагандирләпдик, гиҗелер ятмандык, инди болса...

Аслыетине середенинде, ери, нэме болупдыр? Нэме учин сиз бизиң бу эмеле гетиренже задымызы дава-женжелчилериң депешегине гойярсыңыз, нэме учин шол гериплериң угруна сүрйэрсиңиз, хатда кемегем эдйэрсиңиз? Я-да шол комсомол рейди, дийилйэн кимиң гөркезмеси билен амала ашырыляндыгыны, задың мен билмейэндир, өйдйэрмисиңиз?

Петиниң сеси кинели яңланярды. Өзем гарачыны билен толгунярды. Белки, Макароныч нэхак ховсала дүшүп йөрендир? Белки, гурамачылыклы гөзбоягчылык екдур? Белки, догруданам, бу затлар хер эдип-хесип эдип өңе чыкмага дыржашян тентеклериң чыкарып йөрен хокгаларыдыр. Йөне эгер шейле болса, онда Петин нэме бейле толгуняр, нэме учин онуң хемишеки арзылы аркайынлыгындан нам-нышан галмады-ла?

— Вячеслав Ананьевич, уллакан бир болан зат ек. Бидүзгүнлигиң үстүни ачмага бизе көмек этдилер. Биз маслахатлашарыс, бу ягдая чэре гөрерис, онда-да галанларына-да пугта сапак болар ялы берк чэре гөрерис ве гүлала-гүллүк билен, ене өңе гидерис. Хава, онда-да гүлала-гүллүк билен.

Соңкы жүмле Петини мисли бир зат чакан ялы этди. Онуң додаклары юмулды. Йүзи гахарлы кешбе гирди.

— Мен муңуң кимиң сөзлеридигини билйэрин... Инди маңа эхлиси дүшнүкли болды. — Тутук гараягыз яңаклар чаларды, гара гөзлер болса илик ялы ялдырады. — Сизиң нэме учин йүз сегсен градус ыза айланандыгыңызың себэбине инди мен дүшүндим. Онда нэме мениң гөнимден гелмегими ислейэрмисиңиз? Ягшы. Улы ишлер акжа эллик билен эдилйэн дэлдир. Йөне бир задыятдан чыкармазлыгыңызы хайыш эдйэрин: сводкалара икимиз биле гол чекендирис. Биле. Хер бир цифр учин икимизем жогапкэрдирис. Икимизем. Балансың үйтгемегине сиз тарапдан эдилен хайсы херекет болса болайсын, зелели хөкман икимизе етер.

Онуң йүзүниң тутуксы пердеси, гөвне болмаса, энтек парахат ялыды, йөне велин дүшүк чекгелери дерлэпди, өртүк болуп дуранжа сачжагазы болса, гөзе илип дуран йылчыр келлесиниң үстүни ачып, йылманак гиң маңлайының үстүнден сүйшүшипди.

— Биз йүзе гайсагам икимизем биле гаярыс, ашак чүмсегем биле чүмерис. Йөне ол маңа — техника адамсына шовсузлык болар, сизе — партия ишгэрине улы хелэкчилик болар. Шуны билип гоюң...

Петин ериндеи галды, еңинден нэхилидир бир убтүжеги айрып, ере бакан пүфлэп гойберди...

— ...Мыхмансөөр аялыңыза салам дийиң, шол сизде мыхманчылыкда болан агшамымы монча болуп ятлаяндыгымы айдың, —

дийип, Петин эхли иликлерини яңадандан илдирип, гапа бакан йөнелди. Гапының агзына етип, ызына гаңрылды: — Пикирленип гөрүң. Шейле этмеги маслахат берйәрин.

Капанадзе парткомың бош җайының ичинде аялары билен келлесини тутуп, эсли вагт ойланып отурды. Әпишгәниң аңырсында Дивноярск инди эййәм, көп санлы болан ышыкларыны якды. Инди бу агачдан салнан, ики гат җайың яп-яңыҗа-да төвереклеринде гурулян җайларың арасында ялңыз еке отураныны гөз өңүне гетирмек кынды. Инди болса төверек дуршуна чыра болуп дурды. Улы троллейбус өзүниң җазырдадып чыкарян оды билен җайың потологыны ягтылдып гойберип, әпишгәниң аңырсындан гечип гитди. Ашакы гатда шейле бир гүбүрди пейда болуп униады велин, онуң сарсгынына әпишгәниң дөвүк айналары әндирешйәрди. Бу гүбүрди «Огни тайганың» биринҗи хем дөрдүнҗи полосаларыны чап эдип уграан типографияның сесиди. Ламара телефон этди. Нахар биреййәм буз болуп гидипди. Григол: «Кака, ингредиент диймек нәме?» дийип, трубка гыгырярды.

Капанадзе болса хенизем столуң башында отырды. Соңра агырлык билен еринден галды, сейфи гулплады, электриги сөндүрип, көчә чыкды ве эййәм биркүч километре ченли узалып гидйән шәхериң ичи билен, көчәниң угруны алып уграды. Яңыраҗык ягын гиден чабга ылла хованы ювуп гиден ялыды. Хова учурсыз арассады ве машын тигирлериниң шыбырдысы, говур, гүлки сеслери ялы адаты сеслерем онда нәхилидир бир айратын, бахарың җошгунлы яңланмасына эе болярды. Ягшы, инди нәме этмели? Инди Бершадскиниң шол айданының хакдыга-ха аян болды. Сениң ынанан, җан-тениң билен япышан, эхли гүйч-гайратыңы гоян ишиң-ә сабының көпүрҗигине, совуклач, хасаплы карьеристиң, онда-да, мисли, асфальтлайҗы каток ялы ховлукман, өңүне габат гелен зады мынҗырадып, ясылап бармага укыплы карьеристиң бетниетли алдавына өврүлди. «Вах, Сакко шонда нәлер догрусыны айдан экен, мен болса достумың Петин бабатда айдян сөзлерини эркек адамларың габанҗы хасап эдип, нәхили тентеклик эдипдирин! Бу ерде нәхили габанч болуп билсин ахырын? Ынха нәче вагтдан бәри Дина Васильевна Гөк шәхерҗикдәки гызлар чадырында еке өзи яшап йөр, онуң Надточиев билен арагатнашыгы илерләймедик болса герек... Петиниң: «Бейле зат партия ишгәри үчин хеләкчиликдир» диймеги, диңе шол айданы велин догруды. Партия муңа меңзеш зады багышламаяр».

Капанадзе мазалы демрикдирилен ёда билен гидип, Дивный Яр гаясының депесине чыкандыгыны өзем билмән галды. Бу ериң ховасында озон хасам көпди. Әгри чыкан соснаҗыгың буйралы

ялы болуп гөрүнйән шахаларыны ыралап, чыгҗа шемал шувлаярды. Капанадзэниң бейиклигиң депесине чыкмагына санлыҗа метр галанда, сосналың астындакы скамейкадан бир йигит билен бир гыз туруп уграды. Оглан плащының сыныны гызың әркасына япыпды. Олар Капанадзэниң хас голайҗагындан гечeнем болсалар, утанҗырашып мунуң билен саламлашанам болсалар бу не Валя Егорованы танады, не-де Игорь Капустини. Асла бу гүн гүн тертибинде диңе бир меселе, ягны онунҗы йылда доглан, 1947-нҗи йылдан бәри ССКП-ниң члени, миллети грузин, суд ве барлаг органларына иши дүшмедик, хенизе ченли партия теммисини алмадык Ладо Ильич Капанадзэниң меселеси дурка, онуң хайсыдыр бир сөйүшйәнлери танап йөрмәге эли етерми? Ол прокурор хыҗувы билен өз-өзүнден сораг эдйәрди. Нетиҗеде гүнәли болуп чыкярды. Йигренҗи бетниетлилиге гатнашан, өзүне шейле везипәни ынанан коммунистлери алдан адам болуп чыкярды. Партияның Меркези Комитетини-де биалач алдан адам болуп чыкярды.

Соснаҗыгың аңырсында эгирт базальт гаясы керт болуп түкенйә дуруберйәрди. Шол йуз метрлик ашакда болса гиңишлик дуршуна чыра болуп дурды. Шол гиңишлигиң ышыгы шейле бир гүрди велин, мисли асмандакы Акмаяның ёлуның бир бөлеги ере гачып, ики гаяның арасындакы деряның угруны сырып гидйән ялы болуп ятырды. Гурлушыгың депеси дуршуна ак шапак болуп дурды. Электросварканың мавы отлары хәли-шинди түмлүги бөвсйәрди. Капанадзэниң гыраҗыгында дуран бейик учуды хер бир дүйпсүз зат ялы өзүне чекйәрди. Екеҗе эдим, диңе екеҗе эдим эдэйдигиң, ана онсоң саңа хич хили совалам болмаз, Гоҗаның гахардан яңа учганаклаян мавы гөзлерине серетмелем, коммунистлериң гөвни гечиҗиликли, гыҗытлы йүзлерини гөрмелем болмаз... Екеҗе эдим, диңе екеҗе эдим... Капанадзэниң аягының ашагындан бир дашҗагаз ашак сүйшүп гайдып, ылла түмлүгиң ичинде эрэп гиден ялы болды. Диңе бирнәче секунтдан соң, онуң ашакдакы ёлуң асфальтына барып урлан сеси чыкды... «Огни тайги» газетинде гара чызыклы яс рамкасы ве «...Әрбет вака бизиң хатарымыздан...» диен бир айдылян сөзлер.

— Пәхэй!..— Капанадзе хырра өврүлип, ызына зада гаңрылман, скамейкада отуран башга бир гыз билен йигиди үркүзип, Дивный Ярың айың ягтысы дүшүп дуран депесиниң үстүнден гечип, ашак ховлукмач инип уграды.

Ол шәхере Кенар көчесиниң үстүнден гөнүләп, голай ёл билен өврүлип гелди. Литвиновың өйүндәкилер ятыпдылар, оларың екеҗе чырасы-да янанокды. Петиниң мыхман отагының ики эпишгеси ягтылып гөрүнйәрди. Капанадзэниң келлесине: «Бу-да бирнеме

эжир чекйэр өйдйэн» — диен пикир каклышды. Йөне «эжир» сөз Петине шейле бир гелишмейэрди велин, хатда Капанадзе түйкүри хем гойберди...

Ол Литвиновың ховлусының гапысының агзында сэхел ваг эгинди. Ол япык дэлди, хатда бираз ачыграк болуп, оны шема ыралабам дурды. Баглыжагың арасындан өтэгеде эйвана чыкын гапыны какмалымы. Ол эййэм өз яныңдан гапыны Степанид Емельяновнаның ачып гөдегрэк бир затлар диййжегинем гөз өңүн гетирди, йөне хер ничигем болса кабул этсе герек, эхтимал, адам сынам оярар. Эхлижесини Гожа бирин-бирин айдып берип, мас лахат соралайса нэхили говы болардым. Йөне бейтмек болмажакды «Сэхелче толгунманыңам оны ажал ховпуна сезевар этмеги мүм кин» диййип, Москваның атлы консультантының айдан сөзлери мү нуң гулагында яңланды... «Ёк, Ладо дост, өзүң чолашдың, чола шыгыңы инди өзүң айыр».

Берёза көчесиниң угрундакы өйжагазда-да ятырдылар. Бу ерд парторгың ичендан ярым өрэн гич гелйэндигине өвренишилипди Чыгдан яңа шовурдап дуран плащыны чыкарман хем гуран по тагтажыкларыны аягының астында сес этдирмезлиге дыржашып Капанадзе өз кабинетине гечди... «А, белки, хич задам болмаз Белки, эйле бор, бейле бор гечер гидер?.. Ёк, Ладо дост, сен болы шевик, бижай догрыңдан гелгин. Хич зат эйле-бейле болуп гит мез, хеммесине сен жогап бермелисиң. Чөз».

Ламара ирден оянып, өзүниң 'еке ятандыгыны гөрди-де, ынжа лыгы гачып, дашкы отага ылгап чыкды. Бурчда папак ятырды палчыклырак ызлар болса кабинете алып барды. Ладо плащыны задыны чыкарман, аяларыны келлесине гоюп, язув столуның ба шында отырды.

— Ладо! — диййип, аялы оңа бака ылгады.

— Нэме, эййэм даң атайдымы? — диййип, ол аялына ак-ювх болан йүзүни өврүп, геңиргенме билен сорады.

16

Бир гезек Кенар көчесиниң икинжи номерли өйжагазының хов лусының гапыжыгының өңүнде дуршуна палчык болан бир мото цикл гелип дурды. Гүне гаралан ве соңкы айларың ичинде хаса чопур басан Дюжев мотоциклден еңиллик билен дүшди-де, гелйэн гидйэнлериң эййэм отлары дебсик эдип салан ёдажыклары биле жайың дашындан айланып, эйвана бака уграды. Онуң пикир эди ши ялы, Фёдор Григорьевич Литвинов эйванжыкда отырды. Бур нуның үстүне эйнек гейдирип, ол нэхилидир бир хаты окап отырды

— Тебигат хадысаларыны боюн эгдирижэ салам бердик!,— диййип, ол мыхман билен саламлашды ве эйнегини гөзүнден айрып, оны хениз ачылмадык энчеме букжаларың үстүнде гойды.— Отур, Павел Васильевич! Ажыгансыңам? Бизде болса ынха, ысыны алярмың? — диййип, ол сесли ысырганды.—...Степа блины бишириар.

— Мен сизиң яныңыза, Фёдор Григорьевич, ишлиже гелдим. Ядыңыза дүшйэрми, сизиң пата бермегиңиз билен, мен энтек гышда инженер-майор Вороховың ызындан Старосибирскэ гидип гелипдим. Мен ол барада сизе доклад эдипдим.

— Шол Сенбир диййип йөрениң-э, дэл? — диййип, Литвинов гүлүмсиреди. — Ядыма дүшйэр, сен гүррүң эдип берипдиң ахырын, шол гайын энесиниң гирисине дүшен-дэ. Хава, ери онсоң?

— Гелди шол.

— Ай гоя, шуерикми?.. Дийсең гең зат... Ери, ери онсоң? — диййип, Литвинов таягына даяныл дикелди-де, өе бака гыгырып гойберди. — Степа, гөр, бизе ким гелди, көпрэк биширевери, кейваны. Өзем гөс-гөни дерядан гелипдир, ичем шейле горлупдыр велин, нэче болса ялмажак... — Бирденем Литвиновың йүзүни бийынжалыклык гуршап алды. — Ханы бир үфлэп гойбер! Уруспың-ов?.. Горкмаямың?

— Горкамок — диййип, Дюжев шадыян жогап берди ве Литвиновың эгниндеи гужаклап ене гайталады: — Горкамок, Фёдор Григорьевич, инди горкамок. Умуман мен урамок, йөне көне достум билен душушыгың хатырасы үчин... Мен онуң геленине гаты бегендим...

— Дамарлары гиңелдипсиңиз-дэ? — диййип, Литвинов хениз шол тайганың ичиндэки авчы дүшлегинде ятырка, шовсузрак гидип-гелши барада Дюжевиң берен гүррүңини хезил эдип ятлады.

— Гиңелтдик — диййип, Дюжев мүйнлүрэк айтды.

— Ери бакалы, сен, онсоң, оны нэдип гетирип билдиң?.. Стеша, сен нэдэйдиң, гелмедиң-ле? Мыхман ачлыгындан йыкылайын диййэр.

— Я, сизем-э...

— Ери, ери, ери! Сен энтек, худая шүкүр, ялан сөзлемэни оңараңок... иллер ялы. Мен сен хакда эхли зады билйэндирин. Икимизем бир доктор аял бежерйэр ахырын, икимизем йүрек кеселли — диййип, Литвинов хахахайлап гүлди, өзүниң дүрнуклылыгы билен эййэм гурлушыкда шөхрат газанан Дюжев, демир эркли Дюжев, болса, чым-гызыл болды.— Бо-хов, иним, сен асыл гызарманы дагынам билйэн огушяң. Хэзир селчең габат гелинйэн зат, йөне велин пейдалы зат. Өзем социалистик гурлушыга махсус...

Дюжев догруданам док дэл экен. Онуң табагындакы блинылар өрэн басым гайып болярды. Литвиновың өзи иймэн, йөне мыхмана гүлүмсирэп, середип отырды. Ол диңе межме бошап, Степанида Емельяновна ене биширмек үчин кухня туруп гиденде:

— Ягшы, онсоң сениң ол Сенбириң нэхили болуп гелди? — *дийип сорады.*

— Эдил шейтаның операда пейда болшы ялы: бирден зомпе чыкайды. Өтен агшам вагонжыкда пикире батып отырдым, сув шаглаяр, ниредендир бнр ерден гармошкаң сеси гелйэр, бирденем гапы жыгылдан ялы болды. Гаңрылып серетсем: Карлушка Ворохов... Рюкзакы аркасында өркүч ялы... Оны аркасындан айрып, ерде гойды. «Салам, полковник! Нэме, гарашман дуркаң гелэйдимми?» дийййэр. Менем оңа: «Бу, сен нэме бейле?» дийип, бир самсыклач сораг берйэрин. Олам: «Ине шейле-дэ! Хер ягдайың ики саны чыкалгасы бардыр, ине мениңем ягдайым эдил шонуң ялы-да: я дерманхананың хер хили зэхримарларындан яңа гайын энэниң гирисинде өлүп-йитип гитмели я-да сэхелче вагтам болса адам шекилли яшамалы» диен жогап берйэр.

Дюжев ченден аша гөчгүнли ягдайдады. Хорланан, чекилишен йүзи гүн-шемала шейле бир гайзыгып, гашлары, кирпиклери, сакгал-муртларына деңич чап-чал ялы болуп гөрүнйэн, эгни еңи чермелен, гөзенек-гөзенек көйнекли Дюжев инди сакгаллылыгына задына гараман, яшына гөрэ хас йигит ялы болуп гөрүнйэрди.

— ...Фёдор Григорьевич, маңа кемлик эдип дуран задам диңе шол Карлушка Вороховды. Онуң нэхили штаб начальнигидигини *бир билседиңиз.*

— Штаб начальниги болса мундан он бэш йыл озал болупдыр-да, онуң хэзир нэхилидигини икимиз билемзок ахырын. Адамлар гаты үйтгейэрлер: — Шей дийип, ол бирденем дикелип, столуң үстүне эгилди-де, гүррүңдешиниң мавы гөзлерине диканлап серетди. — Ягшы, онсоң деряны вагтында беклэрмиң? Сүйгүп-саркма-да жогап бер!

— Белки, хатда мөхлетинденем өңүрти беклэрин — дийип, Дюжев берк жогап берди.

— Ягшы, онсоң сен бу Петиниң алдавына, ол шертли тонналардыр кубометрлере, «гелжекден карз алмалара» зада-ха гошулян дэлсиң?

Дюжев сесини чыкарман дурды. Адамсына эсеван эдйэн Степанида Емельяновна онуң толгуняндыгыны гөрди. Дюжев сэхел бир зат болса Гожаның гайра үзүлэймегиниң мүмкиндигини Динадан телим гезек эшидипди. Хатда хэзир бригадирлериң хасабатлары билен хакыкы эдилен ишлери деңешдирип гөрүп, артдырмаларын

ялан рапортларың, сводкалардакы санларың үйтгедиленлериниң бардыгыны йүзе чыкарып йөрен вагтында-да бу затлары Литвинова хабар бермәге буя-ха бейледе дурсун, хатда Ладо Капанадзәниң хем богны ысман йөрди. Бу затлар Дюжеве мәлимди.

— Нәме сесиңи чыкараңок-ла? Нәме, гарры төңңе шейдип отураны билен сизиң ол ериңизде нәмелериң болуп йөрендигини билмейәндир өйдйәрмиң?.. Әхлиҗесини билйәндирин, онда-да сизден пес билйән дәлдирин. Ханы айт: сен оңа азда-кәнде гатышдыңмы я-да гатышмадыңмы? Ә?

— Ёк, гатышамок — дийип, бу совалың шейле аркайын әхеңде берлишине кайыллар галан Дюжев җогап берди.— Биз хакда: «Хан өзлери, солтан өзлери» дийдилер йөрдүлер. Нәме үчиндигини-хә билемок велин, йөне Петин бизиң ишимизе-хә гатышмады.

— Сен билмесеңем, мен билйән оны... Диймек, өз вагтында беклейәрсиң-дә? Дивноярскиниң абрайыны гачыраймарсың-да? — Литвиновың гөзлерине яш айланды. — Ханы, сакгаллы шейтан, сени бир багрыма басайын-ла... Бай, мени толгундырдың айт... Ханы шол буфетдәки дуран чүйшеҗик билен бир бөлеҗик гант эберсене.

Литвинов хованы ичине чекип, креслода отурды. Тәзе бишириленблиныллары алып кухнядан чыкып, Степанида Емельяновна саҗы столуң үстүне ташлады-да, мыхмана кинели гарап эрине бака ылгады.

— Сизе айдылды ахырын...

Литвинов хенизем ачылып дуран агзы билен ичине хова чекйәрди, йөне гөзлери велин шадыян йылдырашярды.

— Нәме дийсене, сен шол бейик сыр саклайҗы Капанадзә айт, гой, ол әхли материалларыны алып, мениң яныма гелсин. Онсоңам ол мениң яныма гелип күштдүр археологлар барада гүррүң этмесини бес этсин. Мени партия ишлери гызыкландыряр... Сакко гелипми? Гой, олам гелсин мениң яныма. Ол бизиң әхлимизден йити гөзли болуп чыкды... Ери, боля, ялңышмак ховплы дәл-де, оны вагтындаҗык дүзетмезлик ховплы, әхлисинден ховплусам гойберен ялңышлыгыңы боюн алман, хөтҗетлик этмек... Ери, бессир, бар.— Дюжев гапа бака йөнелип угранда болса, ол онуң ызындан шейле дийип гыгырды: — Сең ол яңкы Сенбириң догруданам ише өкде адамды?

— Мең саг голум.

— Онда гайын энеси оны ол ерде өрән йыглҗаҗык сакландыр. Сизболаңсоңыза мениң адымдан айт, гой, ол Партизанскиден оңа бир квартираҗык беллэп гойсун. Сосновойдан бәш-он саны өй уланылмага берилҗекдир... Белки, сениң өзүңе-де бир квартираҗык

герекдир, э? Белки, сениңем саллах гезип йөрмэңе чак боландыр — дийип, ол гөзүни гыпып гойберди.— Өз врачың билен маслахат эдип гөр, белки, медицина боюнча сениң өйленмегиң герекдир...

Сакгаллаһың утанжырандыгындан хезил эдип, Литвинов лах-лах гүлди. Агшам болса Кенар көчесиниң угрундакы өе Капанадзе гелди. Ол соңкы гүнлериң ичинде өрэн үйтгэпди. Хорланыпды. Яңаклары чекилишипди. Йүзи човланыпды. Пөкгерип дурай гара гөзлери овасына гидип тегеленипди, хемишеки эндиган гарамасыны гоюпды. Дивноярың керт гаясының гырасында дуруп, онуң хениз өмрүнде габат гелмедик шейле чылшырымлы проблемасының үстүнде эҗир чекип, келле дөвен гиҗесинден, шол өз-өзүне: «Эгирт улы ишлери амала ашырян коллективиң ыкбалына деңэнде карьера я-да бир адамың ыкбалы дагы нэмеҗикдир» диен гиҗесинден бэри эййэм бирнэче гиҗе гечип гидипди. Ол шонда өз янындан: «Гой, оны, ягны Ладо Капанадзэни везипесинден пызсынлар, көре-көрлүк хем аңкавлык тагмасыны бассынлар, ол шейле җеза мынасып болды. Гой, партияның хайсы хили теммисем болса, берип, халан ишлерине иберсинлер. Йөне оңа дерек, муңа карьерист я-да галп адам дийип билҗек гүманлары ёк» дийип пикир өврүпэрди. Ол Березовой көчесиниң угрундакы өйҗагазда шу пикири гутарныклы макул тапды. Эртеси парткома барып, Игорь Капустиниң янына чагырды, соңра болса инструкторлара эсасы объектлере айланып чыкмагы ве эртир секретарлары ярышың учётына багышланан маслахата чагырмагы табшырды. Гүнортанлар Петин телефон эденде болса, Капанадзэниң өңүнде гойян максады оңа аян болды.

— Маңа эййэм айтдылар... Мен гаршыма гитмеги йүрегиңизе дүвүпсиңиз-ов? Нэхакдыр. Эгер ялңышлык гойберилен болса, онда бизиң икимизем гүнэкэрдирис. Икимизиң арамызда тапавут ёк...

Петиниң эхеңи ончаклы ынамлы дэлди. Онуң сэхел бир зат дийсең эглишиге гелҗекдиги аңылып дурды.

— Онсоңам мен кесели такыклап, оны хирургия ёлы билен беҗертмекчи болуп йөрүн, сиз болса, мениң дүшүнишим боюнча, оны өзалкысындан бетерлетҗек болярсыңыз — дийип, парторг шейле бир гызмачлык эдибермэн, йөне велин берк айтды.

— Мен өл нэме этсең эдип йөрмелилерден хем-де хич бир гаравсыз янап йөрмелилерден дэлдирин. Интеллигентлери янаянларың МК-а келлесинден сыпалаян дэлдир...

— Менем, Вячеслав Ананьевич, о-ол горкузып йөрленҗелерден дэлдирин.

Икисем трубканы гойды. Литвиновың янына алып барян таныш җа ёл билен барярка бу затларың хеммеси Капанадзэниң кел-

лесине гелип гечди. Литвинов болса ол махаллар таягыны голтугының астына гысып, эйванда адаҗа гезим эдип йөрди.

— Бо-хов, әхли дөврүң хем халкың гөрнүкли гөзбоягчысы! — дийип, ол хүмүр-сүмүр этди.

Соңкы гүнлерде гурлушыкда партия йыгнаклары мөвч уярды. «Бөкүшиң» баршы ара алнып маслахатлашылярды. Эдилен иши артдырып язанлары хем язылан адамлары гахарлы, хатда, рехимсиз танкытлаярдылар. Гөзбоягчылык иң бир эрбет зат дийлип ыгтан эдилди. Бу сөз иң бир яман айып болуп яңланды. Ладо Капанадзэниң көре-көрлүги үчин, ынанҗаңлыгы, найынсап карьеристлере биыгтыяр ёл берени үчин онуң мазалыҗа четине деглеи хем болса, махал-махаллар ол шол йыгнаклардан ылла эндам-җаны ленч эдилен ялы зордан аягыны сүйрәп өйүне етйән болса-да, оңа гөзбоягчы дийип ат берибилйән екеҗе адамам ёкды. Литвиновың сөзи оны депесинден совук сув гуйлан ялы этди. Ол мисли ики гөзүниң арасына берлен ялы болуп, эйванҗыгың өңүнде доңуп галды.

Литвинов онуң шейле боландыгыны шол бада гөрүп, ювмарламага дурды.

— Ладо, җаным, сен маңа гахар этме. Сен хемише яныма геленде күштдүр археологиядан башга айдан задың болмады... Мен гизләп геленини айтҗак болян... — Ол бирден аркайын хем гөсгөни шейле дийип сорады: — Нәме, ишлер гаты эрбетми?

— Гаты эрбет!.. Шондан эрбет ягдайы ислесеңем тапып болмаз. Павелиң айтмагына гөрә, сиз эййәм эхлисини билйән бора чемелиңиз?

— Барыны билйән.— Литвинов эңини гымылдатды. — Гаты якымсыз зат. «Коммунизме тарап бөкүш»! Товук хениз кетекде, юмуртгасы велин ким билсин ниреде, сиз болса бүтин юрда кәкеләп чыкдыңыз.

— Йөне сиз толгунмаң, эзиз Фёдор Григорьевич...

— Толгунмасызмы? Гөр мекирдиниги! Ёк, җаным, толгунманам гөрдүм велин, гайтам тас өлүпдим.— Мавы гөзлер Капанадзэкинә ялы гараярдылар.— Сен нәме, генацвали, бу затлары дүйн я шу гүн билендир өйдйәрмиң? Сең маңа онда энтек белетчилигиң ёк, мең бурнум, гардаш, сәхел бир зат болса ысырганып билйәндир, сен болсаң бу ерик гелип, маңа археологлар барада, он бәшинҗи асыр барада гүррүң берип йөрсүң... Ери инди нәме эдерис?

— Мен Меркези Комитете хат яздым. Шу болан затлары бирин-бирин язышдырдым: шол сизиң маңа гулала-гүллүкми дийип, биынҗалык болуп берен совалыңызам, өзүмиң оңа дүшүнмәндигимем, көре-көрлүк эдендигимем. Ай, гараз, эхлиҗесини яздым.

Литвинов агыр-агыр басып, эйванда гезим эдйәрди.

— Ибердиңемми онсоң?

— Ек, хениз иберемок. Сизиң яныңыза шоны маслахатлашаяйын диййип гелдим.

— Энтеҗик иберэйҗилик этмегин.— Шей диййип, ол ене-де гезмелемэге дурды, йөне велин инди билгешлейинден таягыны тарк-тарк уруп йөрейэрди. Эгер онуң элинде шол таягы болмаса хем-де агзыны ачып дем алмаса, онда бу өңкүҗе чаласын, җошгунлы, шэхди ачык Литвинов болҗакды.

— Хей шейле бор өйдүп кимиң келлесине гелип билҗек ахырын, э...— Ол мекир мавы гөзлерини парторга дикип шейле диййди:— Вах, Ладо, Ладо, тэсиниң тэсини мужигиң гөкден гачаны дэл-де, тэсиниң тэсини онуң гөге нэдип чыканы. Ине икиҗигимизиң гүнэли еримизем шонда. Шол ере басып чыкар ялы эдип, биэиң өзүмиз оңа эгнимизи тутуп бердик... кече эдик... Ол сени горкузып дагам этдими? Хайбат атдымы?

— Икимизиң билеликде эмеле гетирен задымызы аяк астына салярыс диййди, эхлиси үчин икимизем деҥ җогапкэрдирис диййди.

— Бе-е...— Ол ене-де эйванда гезим эдип уграды, йөне велин инди ол хаялҗа йөрейэрди. Шейдип йөршүне-де мисли нэмедир бир задың такыгына етҗек болян ялы болуп, ол өз-өзи билен гүрлешйэрди.— Шу махаллар бизе иң бир горкунч ховплы зат шонуң ялы адамлар... Олара гараныңда, хайсыдыр бир мугтхорың, кесекиң газанҗына бил баглаяның, хатда терсчилиң дагың нэмеҗикдир? Булары теҗрибели гөз гөрен бадына сайгаряр. Йөне бу велин басырылгы, дашы галалыдыр. Бу бэш-он сантиметр ёкарык галмак үчин адамың депесинден басманы хич затча гөрмез, депэңден басып дуршуна-да, адамларың аладасыны этмек барада геп отарар... Бокурдагыны гемрер, пида чекип умумы бэхбиди, коллективи горамага гезек геленде велин, пишик ялы мырлар дурар. Онуң эдйэнининиң гаршысына чыкайҗак болдугың, сен шол бада көнечилем, индивидуалистем, хатда ревизионнстем боларсың. Ол болса үч ювлан ак эсги болар галыберер, ине хатда икимизем, көп сувлары гөренҗе балыҗак болмагымыза гарамаздан, шонуң чеңңегиндэки гурчуга агыз уруп дырыс... Бай, итиң бирининң есерлигини, телекечилигини диййсене. Онуң шол укыбына дил етирип билҗек гүманың ёк-да... Дек дурман, харс урайшыны гөр ахырын...

Капанадзе йүзүни чытып отырды. Онуң гөвнүне болмаса, өзүне суд эдйэн ялыдылар. Ине хэзир прокурор чыкып геплэр, соңра болса хөкүм чыкарылар... Хаты ибермели дэлми? Нэме үчин? Бу нэме маслахат берйэр?

— Ба-ай, Ладо, соңкы гүнлериң ичинде мунуң үстүнде шейле бир келлэми дөвдүм... Хэзириң өзүнде, бир вагтлар айдышлары

ялы, улы ил болуп, онуң өңүни алҗак болубермесек бу петинчилик өрән элхенч зат... О язанҗа хатыңы энтеҗик иберме, зада эли етмән, хайдашып йөрен адамлара артыкмач дердесер дөретҗек болма. Икимиз өз элимиз билен диен ялы эдипдирис, эгнимиз биленем чекип дүзетмелидирис... Хатыңы гоюп гит, мен бир окап герейин, герек ери билен болса, өзүм телефон эдип гүрлешерин...

Литвинов көшешәер ялы хич бир зат айтмадыгам болса, Ладо Капанадзе өйүне өврүлип гелип, шол Дивнояр гаясының гершинде дуран гиҗесинден бәри аялыдыр оглуна илкинҗи гезек йылгырды.

17

Шол гүнүң эртеси ирден упралениениң гараҗындакы телефон җыңңырдады. Диспетчер хайбатлы таныш сеси эшитди.

— Литвинов геплейәр. Кенар көчесине, мениң өйүме машын бериң.

— Фёдор Григорьевич! — дийип, диспетчер алҗыраңңылыга дүшуп айтды.— Багышлаң, машыныңыз сагат секизе ёлдаш Петиниң адына язылыпдыр. Үйтгедәейинми?

— Үйтгетме. Улы самосвал болса-да, маңа бир машын ибер, йөне велин тизрәк гелсин.

Управлениениң бош җайының ичинде агыр-агыр урулян аяк сеслери билен билеликде таягың тарк-туркы эшидилип угранда, Петиниң узын бойлы, орта яшан, говы гейнүвли секретары гурлушык начальнигиниң кабул эдиш җайында, өз столуның еңсесинде яңыҗа җайлашыклы отурыпды. Гапыда Литвинов пейда болды.

— Салам! — дийип, ол баш атды. — Өңкүҗе ериңе бар, Валяны болса бәрик ибер. Ханы ол нириеде?

— Нәме, сизе айтмадылармы нәме, ол инди управлениеде ишләнок ахырын. Өз ислеги боюнча бошап гитди. Гара чыным.

Литвинов бугдайың башы ялы гашларыны чытды.

— Мен эхлиҗесини — дийип, ол бу сөзи ныгтады, — эхлиҗесини билйәрин. Ханы мени комсомолың секретары Капустин билен гүрлешдир. — Литвинов гарашып, Игорың сеси эшидиленде шейле дийди: — Салам, яш йигит! Литвинов. Сен ол шормаңлайдаш ёлдашыңы нәтдиң? Я, белки, инди сиз хошбагт ёлдаш болансыңыз?.. Душүнмедиңми? Бай, сениң шонам аңмайшыңы, мен-ә сени комсомолларың саклап йөрүшлерине хайран... Валя, Валя герек маңа. Шоны деррев тап, өзем аяк алдыгына мең яныма ылгап гайтсын. Нирә? Нирә диймәң нәме? Нирә болсун, управление бор-да, мең кабул эдиш җайыма.

Соңра Литвинов кабинете гирди. Инди онуң эпишгелеринде, бурчларында, диваныың үстүнде сынаг үчин алнан топраклы гап-

жагазлар, бетон кубиклери, геология нусгалары ялы хемишеки затлар екды. Гадымы Рим мазарларының үстүне гойлан дашлара меңзеш малахит сыя эсбабының дерегине, инди диңе гүндиз ышыгыны берйән стол чырасыдыр авторучка гоюлян гурал барды. Фёдор Григорьевич Петиниң айланып дуран отургыжының үстүне өзүни гойбермекчи болды, эмма деррев столуң бейлесине өтүп, бу ере иши дүшүп гелйән адамларың отурян отургыжында отурды. Язгы дептерчесини агдарышдырып, екары частотлы телефон боюнча Москваны, министриң өйүни заказ берди.

— Танамадыңмы Иван Иванович? Литвиновдыр геплейән. Хава-ла, мен. — Ол сагадына середип, сөзүни довам этдирди. —Эгер бизиң бу еримизде нахар вагты болса, сен о ерде яңы турянсың. Эгер сени вагтындан ир турзан болсам, Клавочка айт, багышласын... О-о-ов, кесел догрусында бес этсеңиз-ле, шу тема мениң халыс бизарымы чыкарды. Сен кадрың кеселден гутулды, ише чыкды. Начальниклер гаршы болуп дурмазлар-да хернэ? Буйрук соң, берилсе-де бор, энтек жылавы бир эле алмалы, хэли-хэзирликче Клавочка салам айт. Мең Степам икиңизе-де салам айдяр. Олмы? Шоң пенжесинден зордан сыпаяндырын. Чын аял печден йыкылып, ере гачянча эрине бэш-он гезек мазалы сөгүнмэге етишер диенлерини билйэрсиң ахырын... Хер ничигем болса гачандырын.

Соңра чынлакай сыпата гирип, эсли вагтлап трубкада айдылян сөзлери диңлэп, ене чап-чал болуп хүжжерин чыкан сачлы, тогалак келлесини атды-дурды.

— Оны мен, Иван Иванович эййэм эшитдим. Хеммежесини. Көне дост хөкмүнде сенден хайыш эдйэрин, диңе бир сенденем дэл, Меркези Комитете-де мениң хайышымы айдың: мен сизиң Оньгурлушыгы метги этмезлигиңизи сораярын. Хеммежесини өзүмиз дүзедерис. Бу ерде бизиң грузинимиз бираз булашдыржак болупдыр, онуң бар билйэни деңиз болансоң, энтек бизиң гуры ер ишлеримизден онуң ончаклы башы чыкыберибиленок. Эмма соң онуң өзи аңды, ынха инди онуң өзи эхлисини чөзлешдирйэр... МК-а эййэм мундан хабарлымы? Ай боля-да, олара-да Литвинов өз чал келлеси билен барысыны дүзедишдирҗекдигине сөз берйэр дийип айтгын. Ол ерде-де мени чаларак танаярлармыка диййэрин, бизиң бу ерде хер кимиң мынасып болан етдижек пайыны беришдиржегимизем айт.

Валя деми-демине етмэн хашлап, йүз-гөзүни гүлдүрип, Литвиновың кабинетине уруп гиренде, Литвинов хенизем гелип-гидйэнлериң креслосында отырды.

— Буйрук яз — дийип, Литвинов хатда саламлашман дагы этмэн айтды. — Номерини соң гоярсың. Начальник Ф. Г. Литвиновың

йылан гүнден нәсаглык ругсадындан әврүлип гелип, өз борчларыны ерине етирмәге гиришди дийип хасап этмели. Эсас: министриң буйругы. Номерини соң гоярсың. Голы? Бе-е, ким гол чекмели борка? Боля, голам соң чекилер...

Әйнегиниң галың айнасының аңырсындан Валяның гөзлери бегенчли йылдырашярды. Диңе огланың йүзи билен чалымдаш йүзкешбем дәл, эйсем өзүни тутушы-да онуң шадыян геңиргенмесини аян эдип дурды. Литвиновың Валя билен геплешишини гөренинде, оларың бири-бирини гөрмәнине сәхелче вагт гечен ялыды.

— Фёдор Григорьевич, сизиң өз саглык ягдайыңыз нәхили ахырын?

— Эрбет. Эйләңе-бейләңе гарамага элиң етенок велин, бор-болмаз совал берйәрлер... Нәме дийсене, ханы инди мениң яныма шулары еке-екеден чагырышдырып угра: Капанадзэни, соңра Надточиеви, соңра Сагкенар прорабыны чагыр, онсоң... Умуман ынха списогы. Хеммесини список боюнча чагырышдыр-да, иң соңунданым Вячеслав Ананьевич гелсин. Айт өзүне-де, мени багышласын, янына өзүм барайҗак велин, эмма ынха... — дийип, ол таягыны гөркезди, — йөрәбилишимиң угры ёк.

— Мен ишләп йөрүн ахырын, йөне ол дәли Игорь мени нобатчылыкдан алып гайдайды.

— Догры эдипдир. Ханы сен маңа өз старшың телефоныны эбер.

— Старший өзүм-дә.

— Гойсана? Диймек, мениң нәсаглыгымдан пейдаланып везипәни ёкарландырыпсың-да? Ёк, оның болмаз... Ханы, маңа иң улыңызың телефоныны эбер. Шондан хайыш эдәерис...

Управлениеде болса эййәм говур турярды. «Гоҗа» сөзи отагдан отага, кабинетден кабинете яйраярды: «Гоҗа гахарланяр», «Гоҗа пыланыны чагырыпдыр», «Юрка Пшеничный Гоҗаның кабинетинден дерден яңа дуршуна ак көпүрҗик болуп, дазлап чыкды», «Гоҗа пылана гыгырыпдыр», «Ене шол Валя гелипдир, бай, ол Гоҗа бирин-бирин җедирдәп берер-ә».

Шол гүн управлениеде өңки болшуны саклап, хемишекиси ялы адам кабул эден, телефонда гүрлешен, парахат сеси билен буйруклар берип отуран диңе Вячеслав Ананьевич Петин болды. Белли зат, Литвиновың министр билен ирден геплешенини илки биленлериң бирем, начальнигиң янына кимлериң чагырыляндыгына гөзегчилик эденем шолды. Ол өзүни Литвиновың шу вагта ченли өз янына чагырмандыгы бабатда өз ыныңдан кәбир чак урмалары этмән дуруп биленокды. Йөне велин ол парахатлыгыны саклаярды, онсоңам шефиң солгун тутук йүзүнден додакларының бүс-бүтин

диен ялы гайып болян белли хэсиети боюнча начальнигиниң аңрыбаш дартгынлы ягдайдадыгыны еке бир секретары, ягны Петиниң энтек Москвадака-да биле ишлешен адамы аңып билйәрди...

Бирденем управленйә, соңра болса прораб конторaларына: «Вячеслав Ананьевич Петин кабул эден кимдир бир адамы билен гүрлешип отырка, бир топар кишиң гөзүниң алнында йүрек агыры тутгайы тутуп йыкылыпдыр» диен хайран галдырыҗы хабар яйрады. Ол столуң еңсесинде отырка йыкылыпдыр, өзүни билмейәр диен ялы халда оны гөтерип машына салып, өйүне элтипдирлер.

— Эрбет, таты эрбет — дийип, бейлеки адамлар билен биле Вячеслав Ананьевичи Кенар көчесиниң угрундакы өйҗагазына алып гиден Пшеничный айдярды. — Ол бир вагтдан бәри йүрегим агыряр дийип йөрди. Муң өзи Капанадзэниң өз барлаглары билен онуң нервиңе тәсир этмегиниң нетиҗеси-дә. Бу бичәре нахак янамагың пидасы болды-да.

Бу хекаят хакда, элбетде, деррев хабар берлен начальник деррев Старосибирск обкомының секретары билен өзүниң гүрлешдирилмегини хайыш этди.

— Сергей Михайловичми? Бу телефон эдйән Литвинов. Доклад эдйәрин: ынха мен ише чыкдым, чыкан бадыма-да бир болмасы иш болды: мениң дерегиме Петин нәсаглады. Хава, хава, нәсаглады, яп-яңыҗа ишден алып гитдилер. Нәме? Өңүнден аңандыр? Хат барды? О ненеңси хат? Эхә, оны гөйә янаяндыклары барада... Дийсеӊ гең зат... Диймек, оны янаярлармыш-да, э-хә... Нәме дийсене, сен йитирәк бир адамы бәрик иберсене, гой, ол шол хат боюнча партия барлаг-дерңевини гечирсин: адамы янамак оюн-оюнҗак иш дәл. Йөне озалы билен говы кардиологыңызыибериң. Болямы? Өрән хайыш эдйәрин. Диагнозы? Диагнозыны шол гелен гояр-да... Мен барада болса, ынха мен ише чыкдым... Иррәк чыкан болайма дийййәңми? Сен, говусы, гиҗрәк чыкан болайма дийсене... Гиҗрәк чыксамам, хер ничигем болса аңры-бәри етишен затларым болды. Өзүңем бир мең яныма гелэйсең кем болмазды, э? Иң болманда, деря беклененде бир гелиң. Сен онуң бекленмесиниң аладасыны этмесене: мең ол иш билен мешгул болуп йөрен бир говы йигдим бар, адына-да Дюжев дийййәрлер, өзем мен оны эдил сениң гол астыңдан диен ялы алып гайтдым... Диймек, онда янап, сандан чыкарыпдырлар-да, вах сениң!

Литвинов трубканы гоюп, Валя гөз гыпып гойберди. Валя болса, гол чекилмели кагызлар билен столуң гырасында дуршуна яңкы гүррүңи эшидипди. Кагызлары агдарышдырып отурышына Оньгурлушыгың начальниги ясама сеси билен шейле дийип хиңленди:

Йөришиниден танаярын дилбери,
Нах матадан тикилендир җалбары...

Валя Литвиновы сынлап, гең галярды. Ол ылла нэсаг болуп ятмадык ялыды...

Тайганың черёмухалары гүллешип, сарларың өз хөвүртгелерини ташлап, үчурсыз хысырдыдыр гопгун билен өзлериниң хениз ганатҗагазларыны эндиредип пысырдаян, агзы сары чагаҗыкларыны гөк экеранчылыкларың арасына чыкарып, учрум эдйэн чаглары болан май айының ахыркы гүнлериниң биринде Дина Васильевна эли кичиҗик чемеданлы Кенар көчесиниң угры билен барярды. Инди ол бу ерик илки гелендэки иримчик додаклары сыпайычылыклы йылгырмага мейилли, гашлары тэсин җайтарылышып дуран, кашаң гейнүвли, хем-де чемедан-чемедан говы эшикли, овадан гелне аз меңзейэрди. Сых-сых бөлшуп дуран кирпиклери салланышан, гыйкмак, чал гөзлеринде ядавлыгың көлегеси гөрүнйэн бу хортаң, сыратлы аяла габат гелйэн адамлардан инди онуң ызындан геңиргенме билен сынлап дуряны азды. Йөне велин инди өзүниң төверегиндэкилере эдйэн тэсирини аңҗак болуп йөрмэге Динаның вагтам ёкды: аладасы ченден аша көпди.

Чемеданҗыгында ектайы, мытгал көйнеҗиги, илкинҗи дерваӝыс болҗак дерманлары билен бирликде көмеге гарашян нэсагларың карточкалары-да ятырды. Дина эййэм өз участогына айланып чыкыпды, йөне Кенар көчесине хызмат эдйэн докторың гызҗагазының дүмевлэни үчин шу гүн ол докторың дерегине-де Дина ишлемелиди. Шонуң үчинем нахарханадан чала-чула гарбаныл, ине ол өзүне таныш көче билен нэсагың янына, эмма велин хич аягы чекмейэн ерине барярды.

Мүмкингадар хаял йөремэге дырҗашып, ол өзүне бүтин мертлигини топлаярды. Вячеслав Ананьевичиң кесели барада хер хили мыш-мышлар барды. Ол Гоҗаның иш чыкан гүни Петини кабинетинден алып гайдандыкларыны, элбетде, билйэрди. Карточкада гойлан өңки диагнозы ангина пекторисди. Петиниң тутгайының тутмагына себэп болан Капанадзе дийип, Ладоны айыплап йөренем барды. Сакко Надточиев ялы башга бирнэчелер болса, бу аңрыбаш кеззабың җогапкэрчиликден башыны сыпдырмак үчин, ёкарда отуранларың небсини агыртмак, оларың гахарыны өз душманларына гөнүкдирмек үчин, шу ваканың вагт йүзүни гайтарып, геп-гүррүңлер ятышянча говы бахана билен ятмак үчин гурян хилеси, эдйэн җөгүлиги дийип тапярдылар. Догруданам, гахар-газаплы партия йыгнаклары эййэм гечипди. Хакыката гөз етирип, адамлар келлелерини ишледип, хакыкы ёкары гөтерилишиң ёлларыны гөзлейэрдилер ве кем-кемден тапып башладылар. Соңкы айларың бидерек

шовхунының орнуны хакыкы ярыш эеледи. Өңки ярамазлыкларь ятдан чыкармага дыржашярдылар.

Йөне велин, Динаны бу махаллар ол затлар гызыкландырмаярды. Ол диңе өзүниң бир вагтлар шейле жан эдип гурнашдыран өвренишен өйүне нәненеси аяк басып билжекдиги барада, ичиниң хер бир гошуны өз эллери билен гоян отаглары, көвнүне болмаса, хачандыр бир махал өз үстүнде перваз уруп сөен хем-де бәш йыла голай биле яшашан адамсыны нәхили гөрүп билжекдиги барада ойланярды. Догрусыны айтсаң, холлужыгың гапысыны ачмагам Дина еңил душмейәрди. Эмма хер нәчигем болса, Дина оны ачып ичине гирди ве ёдажык билен эйванжыга бака гидип барярка, кухняның эпишгесинден кимдир бириниң йүзи гөзүне каклышды. Каклышышы ялы-да ол шол бада зым-зыят болды. Дашкы гапы япык дәл экен. Гапыны чалажа какып, ол отага гирди-де, первайсыз эхениңи сакламага чалышып, хер нәсагың өйүне баранда эдиши ялы эдип: «Поликлиниканың врачы» диен жүмлесини айтды. Шол бада-да ятылян отагың гапысының аңырсындан итиң бегенчли үйрйән сеси хем межалсыз яңланян таныш сес эшидилди:

— Доктор, арассажа полотенце эл ювуляның саг гапдалындадыр.

Өз толгунжына басалык бермәге дыржашып, Дина ектайыны, мата телпежигини гейди-де, бирхили якымсыз, агыр дуйгы билен, гапың аңырсындан итиң хенизем шол чыңсап үйрүп дуран сеси астында кухня гирди. Кухняның ичи дийсең пәкизеди. Отургыжың үстүнде ичи петли легенжик дурды. Онуң ичинде ювлан якалар ятырды. Оларың бири үтүкленйән тагтаның үстүнде говы эдилип язылып гойлупдыр, бейле гапдалында болса гызып дуран үтүк барды. Бир вагтлар ол петли якаларың үтүкленмеги хич киме ынанылмаярды. Олары хемише Динаның өзи үтүклейәрди ве хәзир ол бийгтияр шейле пикирленди: булары инди ким үтүклейәркә? Эпишгеден гөзе каклышан кимиң йүзүдикә? Ол ятылян отагың гапысыны хас алжыраңңылык билен ачды. Чио шадыян үйрүп, Дина бака ылгады. Ол мисли кичижик, батлы пружинжик ялы болуп, ики өң аягыны ёкары гөтерип, Динаның элини ялажак болярды, эмма Динаның элине етип билмән, ашак гачярды. Дина гүжүжеги элине алды.

— Салам — диййип, ол ятыляи отага батыргай гирип, салам берди.

Вячеслав Ананьевичиң йүзи-гөзи эрбет дәлди. Онуң өңкүсинден угурлы үйтгән зады ёкды. Мегерем бар үйтгән зады, онуң депе сачының хас селчеңлешип, инди гапдал сачларының келлесиниң йылчырыны япып билмейәндиги болса герек.

— Бу ерде нәхили говы гөрүлйәндигиңизи, гарашыляндыгыңызы гөрдүңизми — дийип, Вячеслав Ананьевич адаты сеси билен йүзленди, йөне велин Дина онуң юка додакларының шейле тирпилдейәндигини гөрди. — Багышлаң, мен еримден турамак. Профессор маңа еримден галмагы пугта гадаган этди — дийип, Петин элини узатды ве нәме үчиндир онуң бу инче эллери чаларак елмешип дуран, чыглы ялы болуп сызылды.

Дина онуң дамарының урушыны барлады, ганының басышыны өлчеди ве ангина пекторис диагнозлы нәсага берилмели адаты профессионал сорагларың бирнәчесини берди. Медицина картасына нәмедир бир затлар язышдырды. Бу затларың хеммесини элининэндиги боюнча эдип отурышына, Дина ики саны гара гөзүң өз хер бир херекетини сыпдырман сынлап дурандыгыны аңярды. Бу гара гөзлерде гусса-да, сөйгем, белки, умыдам барды... Бе-е, бу хенизем тамасыны үзмедимикә? Бирденем Динаның келлесине шейле пикир гелди: бирнәче йыл биле яшашып, бирденем бу адамы, бу өйи ташлап гидибермегим ялңыш дагы-ха дәлдир-дә? Вячеслав Ананьевич барада Надточиевиң айдян затлары, Дюжевиң ол барада көпманылылык билен гепе гошулмазлыгы, соңкы хепдәниң ичинде Дивноярскиде эдилйән гүррүңлер, белки, йөне ерден дәлдир. Ине ол бу бош өйҗагазың ичинде бир гүҗүҗек билен, иле гошулман ятыр. Онсоң Динаның шейдип гитмеги догрумыка?

— Ери, сен нә халдасың бу ерде? — дийип, Дина өз толгунҗыны зордан гизләп сорады.

«Сен» сөзүни эшиденде, Вячеслав Ананьевичиң йүзи ягтылып гитди. Йөне җогап гайтармага етишмеди. Бирденкә бир зат яняк ялы болуп, гоңурсы ыс гелип уграды.

— Үтүк! — дийип, ол улы басга галып гыгырды-да, дүшегинден лаңңа галаныны дуйман галды, эмма шол бада акыдасына гетирип, ызалы азардан эҗир чекйән ялы эдип, башыны яссыгын үстүне гойберди ве найынҗар сес билен хайыш этди: — Шол кухняда үтүк өтүрилгиди. Мен сенден хайыш эдйәрин, шоны бар-да согурсана. Ол хызматчы аял ядындан чыкарайыпдыр...

— Ханы оң өзи?

— Дерманхана гитди.

Дина деррев кухня барып, үтүги согурды. Форточканы ачды... «Якаларыны өзи петлейән экени» дийип, Дина аңды. Муңа хайпы гелди, йөне шол бада-да Динаның келлесине: хә-э, хәлки эпишгеден мениң гөзүме каклышып гиденем шуң өз йүзи экени... — диен пикир гелди. Хайяр-җөгиниң бири! Динаны яңыҗа хем толгундыран бу өй инди өзүниң отагларыдыр бурчлары зады билен деррев бирхили йигренҗи болуп гөрүнди.

Ол дөзүмли-дөзүмли йөрәп, ятылян отага гирди. Вячеслав Ананьевич гөзлерини аргын халда юмуп, яссыкда гайшарылып ятырды. Ол меҗалсыз, ядав гөрүнйәрди.

— Ери, бизиң гымматлы доктор Айболидимиз бизе нәме айдарка? — дийип, ол пессай сес билен сорады. — Ол бизе нәхили тәзе дерман берерка?

Онуң йүзүне серетмән, Дина җүбусинден дерман язян депдерчесини чыкарды ве гахарындан яңа додагыны дишләп, арасыны ачык-ачык әдип язып башлады: «Натрий — хлоратум. Эртир ирден хем ятылмазының өңинчәси чай чемчесиниң ярындан әдип ичмели». Ол дерман язылан кагызы столҗугың үстүне атды-да, мензурканы үстүнде гойды.

— Бу дерман сизи дессине аяк үстүне галдырар. Мен шоңа гүвә гечйәрин.

— Ба-ай, сен гаты врач болупсың. Батыргай, ынамлы. — Петин эгниндәки ектайдыр мата телпеҗик оны хас еңилҗе ялы әдип гөркезйән бу хортаң аялы мәхир билен сынлаярды.

Дина болса дашының рамкасына мис чайылан сурата середйәрди. Бир вагт ол сураты Динаның өзи дивара чүйләпди. Ол харбы инженер подполковник Петиниң Еңиш гүни алдыран суратыды. Ол суратда гөвүслек, эйҗеҗик харбы деллек аял онуң муртуны беҗерйәрди. Дина онуң шейдип өзүне гөвни етиҗиликли гүлүмсирән болуп отуршыны озал нәхили болуп аңмандыр, стулуң еңсесине первайсызлык билен атылан ялы болуп дурса-да, кителиң якасындакы орден ве медалларың айыл-сайыл болуп дурандыгы Динаның ненең гөзүне илмәндир дийсене? Бу суратың шейле йигренҗилигини ненең аңмадыка?

— Ери онсоң, бу дерманың нәсагы аяк үстүне галдырҗакдыгына доктор ынанярмыка? — дийип, Петин мылайымлык билен сорады.

— Хава, доктор шоңа ынаняр — дийип, Дина чемеданҗыгының агзыны батлы япып, чүрт-ёлук җогап берди. — Эгер шу дерман сизи, Вячеслав Ананьевич, аяк үстүне галдырмаса, онда сизе хич затдан харай болмаҗаклыгыдыр...

18

Вагт болса гечйәрди. Онь дерясыны беклемеклиге гөрүлйән иң соңкы тайярлыкларың гызза-гыззалыгында цифралары чиширмек, артдырылан норма язмак хакдакы меселе илкинҗи дереҗели меселелигинден ыза чекилип, эдилен ишлери гөркезйән диаграмманың эгремлери ене ёкары гөтерилип башлады, йөне велин

инди ол эгремлер гүмп-сампсыз гүлала-гуллүк билен ёкары галярды. Ине шонда Вячеслав Ананьевич ахыры сагалып, управленийә гелди. Литвинов кабинетинде ёк экен. Ол нirededir көпрүниң үстүнде гезип йөрди. Петин мисли ишлериң баршы билен таныш-макчы болян ялы, адамлары янына чагырышдырып, ур-тут ишине япышып угр噢ады.

Иш гүни гутарып барярка Валя Петиниң кабинетиниң гапысыны какды. Онуң секретарлык тежрибеси ёкды. Онуң огланың йүзүне чалым эдип дуран тегелек йүзи толгунмадан яңа чым-гызылды, әйнегиң айналары билен улалдылан гөзлери гахарлы гараярды. Ол дуршуна урша гиришибермәге тайяр жүйже хороза чалым эдйәрди.

— Фёдор Григорьевич өзи сизиң яныңыза гелип билмәни үчин түйс йүрекден өтүнч сораяр — дийип, Валя айгытлы айтды. — Онуң үчинем эгер сизиң вагтыңыз бар болса, хайсы вагты өзүңизе оңайлы гөрсеңиз, онуң янына гелмегиңизи... Йөрүң онуң янына.

— Боля, хәзир — дийип, Петин ховлукман еңликлерини айрышдырып, олары столуның чекерине салышдырып дурка жогап берди. Кабул эдиш жайының ичинден өтүп барярка болса секретара йүзленип, шейле дийди: — Эгер гыссаглы телефон дагы эдәйселер, мен ёлдаш Литвиновың янында болжакдырын.

Ол шол аркайын сайхаллылыгы биленем начальнигиң кабинетине гирди, онуң элини силкешдирип гысды, әпишгеден тарапда отуран Капанадзе билен гөрүшди.

— ...Сиз әййәм ишде от алан ялы болуп йөрсүңиз-ов, Фёдор Григорьевич? Ише ыкжам гиришиберипсиңиз-ов? Ай, энтежик бейтмели дәл экениңиз-дә, жан дийилйән зат адама өмрүнде екеже гезек берилйәр ахырын.

— Ине шонуң үчинем хер гүнжагазы тыгшытлы харчламак герек. Дийсең тыгшытлы харчламак герек — дийип, Петине дерек Литвинов соңлады. — Отуруң, Вячеслав Ананьевич, энчеме затлар барада гүрлешмек герек. — Йөне онуң өзи велин шейле дийип, өз тапылгысыз таягына диренип ериңден галды.

Петиниң калбына: «Әхә, отур дагам диймән, «отуруң» дийип уградыов, шаядыны дагынам хәзирләпдир» диен пикир гелди ве шол бада-да ол ягдайы, Литвиновың гызмачлык хәсиетини, онуң бирден гахары гелип болмажысы болуберйәндигини, шонда айдылмажак затларам дийишйәндигини гөз өңүне гетирип, шейле халатда шаядыңам, әхтимал, маңа зыяны дегмез диен нетижә гелди. Йөне велин Капанадзе ериңден галды.

— Онда мен-ә гидибержек, Фёдор Григорьевич?

— Гидибер, гидибер, йөне материалларыңы гоюп гит. Олар Вячеслав Ананьевич икимизе герек болар.

— Шейлеми, ынха онда. Ынха хатлар, оларың бирнәчеси билен ёлдаш Петин таныщдырам. — Капанадзе папканы столуң үстүнде гойды. — Ине бу болса, партия йыгнакларының протоколлары. Әсасы ерлерине мен кагызҗык гоюшдырандырын. Надточиевиң комиссиясының нетиҗеси болса айратынҗа папкададыр.

Капанадзәниң гоян кагызлары столуң үстүнде, ичи «Граждан П. В. Дюжевиң айыплав иш делосындан» гөчүрилип алнан кагызлы галың папканың, Петине әййәм таныш боланҗа папканың гапдалында ятырды. Петиниң отурышы биҗай аркайын ялы болса-да, ол кагызлар мунүң назарыны бийгтыяр өзүне чекйәрди. Капанадзе гапа бакан уграды, йөне велин оны Литвинов саклады.

— Ханы, Капанадзе, оглуң Григолың «этика» сөзүни дүшүндиришини айдып берсене... Нәме дийсеңем, Вячеслав Ананьевич, муң шейле йити акыллыҗа оглы бар велин, хей сиз гояйың...

Капанадзе аяк чекип, начальниге геңиргенме билен сер салды. Соңра онуң гытыҗак муртларының астындакы додакларында уҗыпсызҗа йылгырма пейда болды, йөне ол оюнлыга салман, гарачыны билен шейле дийип җогап берди:

— Ол шей диййәр: этика — эгер мен Нина Поперечнә әлли көпүк карз берен болсам, олам алҗыраңңылык билен алтмыш көпүк эдип гайтаран болса, он көпүги артыкмач алдым дийип эҗеме айтмалымы-дәлми?

— Гөрдүңми, Вячеслав Ананьевич, э? Томаша эт, нәхили огланлар өсүп гелйәрлер! — дийип, Литвинов хошниетлилик билен айтды, Петиниң ган-петсиз чекгелеринден хүнҗи ялыҗа дерлериң чыкып уграндыгыны гөрүп болса, сөзүниң үстүни етирди: — Ви, Ладо, ханы дур, икимиз Вячеслав Ананьевичи гутламагы ядымыздан чыкарыпдырыс: онуң хайышы канагатландырылыпдыр, оны бу ерден министрлигиң ыгтыярына гойберйәрлер.

Петиниң реңки агарды. Чекгелериндәки хүнҗи ялыҗа дерлер монҗуга өврүлди. Ики саны ири дамҗа онуң ганы гачан яңагындан ашаклыгына сырыгып гайтды. Петин оны сүпүрмеди. Ол дамҗалар алкымының ашагында бирлешип, ак гар ялы яканың үстүне салларлы патлап дүшди. Капанадзе болса әллерини серип, эндиган ак дишлерини гөркезип йылгырып, муңа бака гелйәрди.

— Гутлаярын, хорматлы Вячеслав Ананьевич, гутлаярын! Москва! Бизиң ватанымызың пайтагты! Улы театр, Филармония, Чепер театр... Бай, адамыңкы геленде гелйәр-ов?!

— Йөне велин, мен... неметмедик ялыдымла — дийип, Петин зордан эшидилйән чала сеси билен айтды. Онуң додаклары тит-

рейәрди, йөне ол хәзир онам билмейәрди.— Бермели болса берердим, гөвнүме болмаса...

Вячеслав Ананьевич өз янындан нәлер бир говы җогап гөзлейәрди велин, арман келлә гелйән зат ёкды.

— О ненеңси неметмәнсиңиз, гадырдан, ядыңыздан чыкарайыпсыңыз-ов... Шол арзаңызы берин дограм эдипсиңиз, хак эдипсиңиз, бу ериниң ховасы сизе гаты ярамсыз. Хемме организм оңа уйгунлашып гидибермейәр — дийип, Литвинов аңрыбаш хошниетлилик билен сөзүни довам этдирди: — Сен, Ладо, гитсең гидибер, Ламорочка салам айт, ол Эзопыңы багрыңа бас... Этика! Онуң тапяныңа серет!

Литвинов столуң гырасында отурып, телефон этди.

— Валентина, хич кими гойберме — дийип, ол Петине диканлап середип буйрук берди. — Хеммеси душүнүклидир-дә? Я-да башдан делиллендирип, эсасландырып, униграмалымы? — Начальнигиң эли столуң үстүнде ятан папканы бибыгтыяр эллешдирип уграды.

Гиң гөврүмли, өзүни саклап билйән ве аппаратың ишлеринден, управленийәниң говгаларындан өкде башы чыкян Петин нәме геплеҗегини билмән отырды. Партия гурамасы галп үстүнлик рапортларының дувүнлерини бирин-бирин чөзүшдирйәнчә, чиширилен ат-абрайлары паш эдйәнчә энтек йыгнакларда гахарлы сөзленйән сөзлер яңланып гутарянча, ол өйүнде ятан еринден өз адамларының көмегинден пейдаланып, тапылгысыз совукганлылык хем чеелик билен гөрешйәрди, зарбаны өз үстүнден совярды. Ол бу галп даба-дабаларың анык гүнәкәрлериниң оз ялңышлыкларыны боюн алҗакдыкларыны, дүзелҗекдиклерине вада берҗекдиклерини билйәрди. Олара административ кәйинҗиң берилҗекдигини, гуллук теммисиниң берилҗекдигини хем билйәрди. Йөне өзи хакда велин хич хили гүррүңем ёк ялыды, ол хатда бу затларың бады совлуп гитди дийип хасап эдип хем уграпды. Капанадзе, райком, обком үчин гурлушыгың абрайыны саклап әхли зады еринде дүзетмеклик, ач-ачан дава гатышып йөрмезлик пейда. Йөне ынха бу гарры тилки, бу надара велин, Петини эдил ичи бошадылан консерв гапырҗагының эдилиши ялы дазырдадып гойберйәр. Инди Петин бу эңсиз, гөдегрәк сыпатлы, Собакевичиңкә меңзәп дуран йүзүң, өзүнде эмеле гетирен йигренҗини гизләп билмейәрди. Инди хәлки ясама сыпайычылыгы дагысы айрыландан соң, бу йүз оңа айылганч ялы болуп гөрнүп уграды. Муң ялы келлесиниң гызгынына алагада бу элиндәки дүвүн-дүвүн болуп дуран йигрентги таягы билен чалыбам гойбәр.

Шу ерде онуң келлесине шейле пикир гелди: гой, чалсын! Гой бир дава турсун. Ол бу ягдайдан чыкалга болар. Дессине Петинде совукганлылык пейда болды. Таяк билен чалынмак! Яман говы боларды! Бу хакда Москва етер, Гожаңам онсоң ишини гөрерлер. Хөкман гөрерлер.

— Мен дүшүнйәрин, инди мениң сизе герегим ёк, сиз мениң пейдаланып болайжак задымы пейдаландыңыз. Инди мениң ат-абрайым сизе пәсгел берйәр — дийип, Петин йүзүнден ажы гүлүмсиремесини айрып айтды. — Хер ничигем болса, сиз дүйнки адам, мен болсам шу гүнки.

Литвинов парахатды. Онуң кичижик мавы гөзлери бугдайың башы ялы болшуп дуран гашларың астында кинаялы гараярды.

— Әхә, карт пайлап уградыңызмы? Нәхак эдйәрсиңиз, мениң ойнамага хич хили мейлим ёк... — Литвинов папкалары мүндерләп элине алды-да, ынандырыжылык билен олары бирнәче гезек стола патлатды.— Хеммеси дүшнүклими?

Инедөрдүл болуп дуран адамың күкрегинден кынлык билен алнан дем хашлап чыкды, йөне велин ол ал какмыш өрән аркайын ялы гөрүнйәрди. Петин бирденкә бир эрбет болуп гиден ялы болды. Онуң келлесиндәки бир чыра өчен ялы болды ве бир секунтда мүңлерче операцияны этмеги башарян онуң совук аналитик бейнисиниң гышарныксыз ишлейән машыны, бу «орта чыкышжак болшуп дуран Собакевичиң» йүзүне иң бир йөнекейже жогап тапыбам уруп билмеди.

— Сиз бир кичи геримли адам — дийип, мисли ниредендир узак бир ерден гелйән ялы гырылжыграк сес яңланярды: — Мен гарачынымы айдярын: бу ериниң ховасының сизе якымы ёк. Дүшүндиңизми?

Петин хер ничигем болса «хава» сөзүни айтман, диңе баш атмак билен чәкленди.

— Хош, ене гөрүшйәнчәк, Фёдор Григорьевич! — дийип, Петин яйданжырап дурды, эмма оңа деңич Литвиновың өзи гысга бармаклы яйбаң пенжесини оңа узатды.

— Хош, Вячеслав Ананьевич! Елуң ак болсун! Әгер гөчмегиңи гурамак барада бир герек задың болса, хемише болшум ялы, мен көмек берерин... — Петиниң ызындан гапы япылан бадына ол якасыны шейле бир чекип гойберди велин, ики саны илиги зыңылып, столуң үстүне дүшди...

Кабул эдиш жайында Пшеничный отырды. Ол шефиниң чыканыны гөрүп, лаңңа еринден галды ве ызындан ылгап коридорда онуң ызындан етди:

— Ери нәхили?

Олар Петиниң кабинетине биле гирдилер.

— Ери нәхили болды, Вячеслав Ананьевич?.. Гүрлешдиңизми?.. Соңы нәме болуп гутарды?

Петин ене-де аркайынды, канагатлыды, хатда өз-өзүнден гөвни хошды.

— Фёдор Григорьевич мени өрән говы кабул этди, ол әхли затда мени голдады... Ол, элбетде, мениң билен айрылышмагың өзүне гаты ёкуш дегйәндигини айтды, йөне мениң саглыгым... Онуң өзем бу кеселден дадып гөрди ахырын, онуң үчинем ол йүрек кеселине белет... Гепиң гысгасы, министриң хайышы боюнча ол маңа Москва гөчмәге разылык берди.

— О нәхили бейле? — дийип, Пшеничный өр гөкден гелди.

— О нәхилидигини-хә билемок велин, йөне ол мениң кеселими министриң өзи алада эдийәр диййәр, мең өзүм өңем ол хакда хайыш эдипдим. Асыл кенсультатция үчин шу ерик үчуп гелен профессор бу ериң ховасының маңа ярамаяндыгыны ёкарык доклад эден болмага чемели. Хава, Юра, эден хызматың үчин таңры ялкасын... Онсоңам саг бол!

Бүс-бүтин алҗыраңңылыга дүшен Пшеничный кабинетден чыкды. Соңра нәмедир бир зады хакыдасына гетирип, сагадына серетди-де, ол Литвиновың кабул эдйән җайына бака ылгады.

— Гоҗа шу ердеми? — дийип, ол Валядан сорады.

— Онуң яравлыгы ёк, янына гирмек болмаяр — дийип, гыз совуклач җогап гайтарды.

— Валенька, кейгим, эйҗеҗигим! Өрән мөхүм иш бар. Екеҗе минутлык, бир секунтлыҗак — Пшеничныйның ягҗымак, паҗарлы гырмызы йүзи өзүниң әхли тәсирлилиги билен хайыш эдйәрди. — Болямы, Валенька. Сен меселәниң мениң әхли гелеҗегим барададыгыны билйәрсиң ахырын... Ери, маңа хайпың гелсин.

— Ёк.

Валяның огланларыңка чалымдаш йүзи рехимсизди. Онуң улы тегелек айналарың аңырсындан эгирт улы ялы болуп гөрүнйән гөзлери барлышыксыз гараярды, йигренч билен сүзүлҗирейәрди.

—Юрий, шонда тайгада Пшеничный горкуп, бизи ташлап гайтды дийип, Игорь маңа гүррүң беренде, мен оны халаман нәдерлерими билмедим. Йөне Дюжеве урлан зарбаны, Петини янаҗак болярлар дийип обкома язылан хаты гурап йөрен сен дәлми нәме?.. Ёк, Игорыңкы хак экен, сен шонда бизи өз җаныңы халас этмек үчин ташлап гайдан экениң.

— Валенька, мәхрибаным, соң, мен саңа соң әхлисини субут эдерин, хәзир болса... Сен өң мениң райымы йыкаңокдың, йүзүң үстүнде бурнуң бар диеңокдың, шоң хатырасы үчин, бизиң... говы

гөршенлигимизиң хатырасы үчин. Онсоңам мениң Фёдор Григорьевиче пейдам дегҗек ерим бор ахырын. Техника гезек геленде, мениң деңим ёкдугыны сен билйәрсиң ахырын.

— Сеңми? — Чотга ялыҗа гашлар герлип, эйнегиң ёкарсындан гөрүнди. — Сең хич затлыкда деңиң ёкдур. Сен бир дашы җәҗек, ичи мөҗек диенлерисиң. Василиса бир гезек Петине алаҗагөзен дийди. Сен болсаң шол алаҗагөзениң гуйругы. Шол дүшнүклими, Юрий Пшеничный?

19

Дүнйәдәки иң улы дерялaрың бирини беклемек — Дивноярскде; асла бүтин Старосибирск үлкесинде сабырсызлык билен гарашылян бу вака, беклемәни гурап йөренлериң өзлери үчинем бир осланмадык гүнде болуп гечди.

Адама шейле эгирт, шейле өзболушлы деряны агыздырыкламак, хениз хич хачан, хич ерде миессер гелен зат дәлдир. Инженерлере гарашылмаян затларың йүзе чыкаймагыны, Онь дерясының келлә гелмейән бир затлар эдип отурыбермегиниң мүмкиндигини гөз өңүнде тутмак герекди. Шонуң үчинем мыхман-медиван чагырылмаздан өзал, деряны беклемегиң баш репетициясы диен ялы бир зады гечирмеги, мүңлерче адамларың, йүзлерче машын, механизмлериң гатнашҗак эгирт улы хем чылшырымлы ишлериниң әхли ерлерини барлап гөрмек карар эдилипди. Буларың әхлиси беклениш вагтында еке-тәк, гурамачылыклы, сазлашыклы херекет эдйән гүйҗе өврүлмелиди. Бу максада гөнүкдирилен гүйҗүң, бу көп санлы ислег-эрклериң җеминиң өңүнде бу деряны — газаплы ахлагы хакда шу үлкелерде әнчеме айдымлар дүзүлен Сибирь гөзелини еңмек везипеси дурярды.

Эмма беклемегиң штабына баштутанлык эдйән Павел Дюжев прорабларың Саг кенардакы өйҗагазындан репетицияны башламага, эгирт улы механизмиң әхли ерини херекете гетирмәге команда берҗек болуп дурка, Онь, мисли бу ерде өзүне гаршы бир зат-бир затларың гураляндыгыны аңан ялы болуп, өзүниң иң бир гарашылмаян хокгаларының бирини чыкарды отурыберди. Ыссы хова дагың бузларыны гаты эредип уграды. Старосибирскиниң гидрологлары гурлушыга шейле телеграмма бердилер: «Сув ёкары башларда метр ярым дагы ёкары галды ве гитдигиче-де месемегини довам этдирйәр. Дуйдансыз пейда болан җошгун акымың угры билен ашаклыгына дызаяр. Хәзир болуң».

Литвинов телеграмманы алып, хатда гөзлеринем сүзүлҗиредип гойберди: җошгун, бир кемимиз шолды-да велин. Өзем шу махал

эхлисиниң хасап-хесиби чыкарылып, эхлиси ерли-ерине гойланда дийсене! Ол Дюжеви янына чагырды. Били кемер билен берк чекдирилен, хор Дюжев бу затлардан хабарсыз болансоң, харбы формалы затлы, дабаралы гөрнүшде гелди.

— Ёлдаш начальник, доклад этмэге ругсат эдиң, репетицияны башлабермели... Хеммеси тайяр...

Литвинов җогап ерине сесини-үйнүни чыкарман, телеграмманы оңа узатды. Дюжев алланичикси болды, реңки агарды.

— Онда нэме, гойболсун эделими? — дийип, начальник чытыклык билен сорады.

Инди майдаҗа затлара ченли барланып гөрлүп, эхли задың хасабы чыкарылып, хемме затлар гөз өңүнде тутулып гойланда, гойболсун этмелими? Дюжев билен Ворохов икиси ишлериң эхли фронтуна: гумуң, чаглың, дөвлен дашларың үйшүрилип, депе эдилип гойлан ери болан, кранларың еңил хем басым гөтерип самосвалларың үстүне йүклэер ялы демир гулаҗыклар беркидилен диабаз бөлеклериниң гиден герш эмеле гетирен ери болан участоклара айланып чыкыпдылар. Дюжевиң системасы боюнча йыгнама-бетондан эдилен сүтүнлериң үстүнде рекорд чалтлыгы билен гурлан банкет көприниң хер бир беркидилен ери, хер бир дүшелен тагтасыны гөзден гечирип чыкыпдылар. Ворохов штаб җикме-җиклиги билен эййэм адамлары, машынлары ерли-еринде гоюшдырыпды. Ол иш районының картасыны чекипди, онуң бүтин йүзүни цифралардыр белликлер билен оймыр-оймыр эдишдирипди. Команда берлэйдиги буларың эхлиҗеси херекете гелмелиди...

— Ери, полковник, саңа нэме болды? — дийип, оз дүзен картасының үстүнде гарны билен сүйшенеклэп йөрен Ворохов сорады. Онуң карта белликлер эдйэн дүрли галамларының гапдалында дерманлы чүйшеҗик дурды. Дюжев сесини чыкарман, Старосибирский гидрологларының иберен телеграммасыны оңа узатды. Ворохов окады, онуң салык йүзүнде алҗыраңңылык аламаты пейда болды. Ол чүйшеҗикден какып аясына нэхилидир бир тогалаҗык дерман гачырды-да, бираз вагт элинде саклап, бирденем гахар билен оны ериң йүзүне урды.

— Ичигар! Сеңкиңем шовлулыгы, полковник, эдил сува гарк болуп баряныңкы ялы-ов. — Бирденем елленен йүзүнде хемишекиҗе «Ворохов» мекирлиҗеги пейда болды. — Хер бир ягдайың, полковник, ики саны чыкалгаҗыгы бардыр. Онуң бири-хэ: «Йөр, Карлуша гардаш, Зойканың вареньеси билен бир чай ичели» диймекдир. Бейлекисем, полковник, маңа гулак ас! Бейлекисем — дийип, ол дабара билен дүшүндирмэге дурды. — Репетицияны чына, спектакла өврүмекдир. Э? Ине бу велин түйс болайҗак затдыр!

— Репетицияны спектакла? — дийип, Дюжев шунуң ялы йөнекей пикириң өз келлесине гелмэндигине хатда геңиргендем. Онуң такык ишлемэге эндик болан инженер келлесине цифрлер гайнышып гелди, көпелди, пайланды, сетире дүзүлди ве эгер догры хасапланан болса, эгер эгирт улы механизмиң бөкденчсиз ишлеҗегине ынам болса, эгер онуң үчин сайланып алнан адамлар өз везипелерини бир кемсиз, говы эдип берҗай этселер, онда Дивнояра сил гелмезинден озал деря бекленилмели болуп чыкярды. Гелҗек көп сувы гечирмез ялы десга билен гаршылап, оны ёлундан совмак, бетон даракλы гатланың үсти билен эңтермек болҗакды. Дюжев хенизем картасының үстүнде чөк, дүшүп отуран достуна хич хили җогап бермэн, шу дабаралы ягдай мынасыбетли Сизболаңсоңыз тарапындан йөрите ниредендир бир ерден тапылып гойлан чуң «вольтер» креслосында Литвиновың чытылып отуран ери болан деря тарапкы эйванҗыга бака окдурылды.

— Ери нәме? — дийип, Литвинов Дюжеве гараман сорады.

— Репетиция җәхеннеме гитсин, спектаклдан башлаҗак... Ругсат эдермисиңиз?

Литвинов эсли вагтлап сакгаллы адама середип дурды. Харбы эгинбаш. Орден ленталарының колодкалары. Пәкизе арассаланан эдик. Дюжевиң соңкы вагтларда дарамак зат этмегем ядындан чыкаран мурт-сакгаллары бүс-бүтин булашыпды. Бу адамларың икисем репетиция зат этмезден, бу бабатда вагтында Москваны хабардар этмезден, министрликден ыгтыяр алмаздан, мыхман-медиван чагырмаздан, йөне сен-мен ёк, ур-тут беклемэге башлабермегиң аңсат дәлдигини билйәрди. Сәхел бир нәтакыклык болайдыгы Онь гачыны бөвүсҗек я-да көприни дүңдерип, энчеме миллион манады алып гитҗекди. Шонуң билен бирликде-де бу икисиниң хем абрайыны сүпүрип алып гитҗекди. Йөне велин ол хакда еке сөз дагам айдылмады.

— Гачыңда ким бар? — дийип, Литвинов сорады.

— Макароныч.

— Механизмлерде?

— Хемишеки болшы ялы, умумы ёлбашчылык Саккодадыр.

— Автоколонна ким җогапкәр?

— Петрович.

Өз янындан нәмедир бир зады чак уруп, салларлап гөрүп, Литвинов аз салымлыкча бөврүни диңләп дурды.

— Координирлеҗек ким?

— Ворохов.

— Сен оңа ынанярмың?

— Эдил өзүме ынанышым ялы ынанярын. Онсоңам өзүмем гапдалыңда ахырын.

Литвинов ене ойланып дурды.

— Боля. Горкак адамлар картың гырасында гөрүнйән дәлдир. Валя, Москва хабар бер! Меркези Комитет... Ызындан минитстри... Соңундан болса Старосибирскини, партияның обкомыны, биринҗисини...

Шол гүррүң эдиленинден бир сагат гечeнсоң, адаты иш гүнүниң мөвч урян чагында, деряны беклемәге гатнашдырмак үчин сайланып-сечилип алнан дүрли хүнәрли муң адамдан өңңе эхли кишилер үчин гарашылмадык ерден диспетчер радиосы Дюжевиң сесини яңландырып украды. Ол шейле бир толгунч билен геплейәрди велин, сесинден оны хатда голай дост-ярларам танамадылар.

— Ёлдашлар! Биз Онь дерясыны беклемәге гиришйәрис.— Сәхел салымлыкча дикторың сеси бөлүнйәр. Эхли адамларың назары репродукторлара гөнүгйәр. Эййәм хемишеки каддыны эелән сес буйрук берйәрди: — Хемме киши котловандан чыкмалы!.. Дурмага ыгтыяр эдилйән ерден песде болмалы дәл!.. Комендант Фёдоров, ёлдаш Фёдоров, котлованда җанлы-җеменде галмазлыгына гөзегчилик эдиң, шу айдыланың ерине етирилендигини штаба доклад эдиң!.. Мазалы середишдирип чыкып, штаба доклад эдиң!..

Шол гүн Петровичиң өйден эртирки чыкып гидишиди. Өз огланларыны репетиция хәзирлеҗек болуп, эртирлик эдинмәни дагынам ядындан чыкарыпды. Капанадзе гелип, репетиция гатнашыҗылары янына чагыранда, бортларына номерлери язылан, гапылары айрылан кабиналы машынлар тарлашып, гөк түссә гапланып, эййәм хатар болшуп дурдулар. Эхли киши деррев җемленди.

— Нәме бир ярамаз хабар бармы, Ладо Ильич? — дийип, Петрович сорады.

— Ёк, гайтам говы хабар бар — дийип, парторг өз гапдалында дуран машынының төверегине үйшүшйән шофёрлара сабырсызлык билен эсеван эдип дурка айтды.

— Ери, нәме?

— Репетиция гойболсун эдилйәр. Репетициясыз-затсыз беклемәге гиришйәрис.— Бу сөзлер чалаҗа айдылып, оны санлыҗа адам эшиденем болса, бу хабар нәхилилик билендир шол бада машынларың дыкнышып дуран бүтин мейданчасына яйрады. Өзем бу Петровиче гатнашмак миессер гелен митинглериң иң гысгаҗыгы болды.

— Огланлар — дийип, машының аяк басылянына чыкан ве дүйрленен папагыны гысымына гысып дуран Капанадзе айтды. — Огланлар, хэзир адаты болмадык иш башланяр... Бэшинҗи гызыл байдаклы базаның пайына өңбашчы болуп гитмек хорматы дүшди. Огланлар, ятда саклаң, сизиң ишиңизе эхли совет халкы сын эдйэр. Эхли киши! Бүтин дүнйэ йүзи!

— Ядымызда! — дийип, Петрович гыгырды ве парторгың вездеходы карьер тарапда гөзден гайып болянча, бүтин колонна гүр-гүр эдишип, гөк түссэ дувланышып, өз номерлери боюнча ерлерине гечмэге зомашып уградылар. Машынлар хатара дүзүлишйэнчэлер, Петрович өйүне ылгады. Ол өе геленде, аялы эшиклерини чалшырышдырып, сменасына гитмекчи болуп дурды. Петрович хасыр-хусур хемишеки гейип йөрен пенҗегини чыкарып зыңды-да:

— Бир арасса балагым билен ювулгы бир көйнегими берсене. Өзем тизрэк эберҗек бол, Мурочка, кейваным! — дийди.

— Ене меӊ адымы пишиклең ады ялы эдип тутярмың! — дийип, аялы хайбатлы айтды, йөне велин үйтгешик бир задың боляндыгыны аңдымы-нэтдими, деррев гейимли шкафа бака ылгап, байрамчылыкда геййэн эшиклерини эберди.— Ери, нэме бар бейле?

— Гөзүне чөп атҗак боляс.

— Кимиң? — дийип, аялы онуң көйнегиниң иликлерини чаласын илдиришдирип дурка сорады.

— Кимиң болсун! Деряң, Онуң.— Петрович толгунмагындан яңа эллерини сандырадып костюмыны дүзедишдирйэрди, адамсының толгунҗы ёкушан аялы болса, онуң үстүне «Пиковая дама» одеколонындан пүркүп, чотга билен келлесини дараярды.

— Сеӊ үстүңе мунуң ялы говы одеколоны пүркүп йөрмелем дэл велин, йөне бейле ягдайда дирекция мунуң ялы задың пархына середип, гысганчлык эдип дурмаз. — Бирденем җайтарылыбрак дуран буруньлы йүзүнден гөчгүнлик аламаты айрылды-да, онуң ерини толгунышҗы йылгырма эеледи. — Ери боля-ла, эң, ёгсам өңде бириниңки ялы, гиҗэ галан бормуң нэдермиң.

— Машалла! — дийип, Петрович элини папагының этегине етирип, чепинден ызына өврүлди-де, гапың аңырсында гайып болды.

Аялы онуң гидип барярка галстугыны дүзедишдирип, ылгавына ховлың ичинден гечип гидендигини гөрди. Машынлар тарлашмаларыны, өңе сүйшмелерини, түссе гойбермелерини довам этдирйэрдилер.

Мария эпишгэниң агзында дурды. Соңра бир зады пугта йүрегине дүвүп, иш көвшүдир комбинезоныны чыкарышдырып сыпырынды-да, шкафа бака ылгады. Онуң ичинден говы гөрйэн ала

көйнегини, юкаҗык җорабыны, инче өкҗе туфлисини чыкарды. Ол затлары айнаң өңүне оклашдырып, гейинмәге дурды. Гейненсоңам өз сыратыны хер хили гөрүшде сынлап, эсли вагт айнаның өңүнде дурды. Бай, ол өзүниң бу паҗарлы гөвүсли, инче билли, гелшикли кичиҗик аяклы эзбер, тагашыклы сыратыны говы гөрйәр-дә! Ол ялаңачлыгына айнаң өңүнде өз-өзүне сын эдип айдым айдыбермеги, танс эдибермеги, айланҗырап, доланҗырабермеги башарярды. Хәзир велин онуң гарны улуды, агырды, эмҗеклериниң уҗы ёгнашыпды. Булар онуң өңкүҗе сынасыны ёюпды. Мурка өзүниң айна душйән кешбине дилини чыкарып гөркезди-де, бейлесине өврүлди, эмма шол бада сачыны аркан силкип, хасыр-хусур гарныны бир гушак билен берк чекдирип даңып, деррев гейинди, додакларыны гызартды, габакларыны чалаҗа гөгертди. Ене айна серетди ве өзүнден гөвни хош болуп, уршуң олҗа алшыклы говы дөври хакда ядыгәрлик үчин Петровичиң саклап йөрен көне дүрбүсиниң багыны эгнине атды.

Бейик өкҗели көвүш билен йөремек кынды. Мурка кән пикирини эдип дурман, хайдан-хай туфлисини чыкарып элине алып, хениз совук асфальта ялаңач аякларыны хезил эдип шап-шап уруп башлады.

Кичиҗик, ярашыклыҗа аяклары гыбырдыклап баршына хырыдар гөзлерини тикип, сын эдип дуран нәхилидир огланлар:

— Мурка, нирә бейле ёргалап барярсың? — дийип, оңа гыгырдылар.

— О нәхили нирә болямышын? Сиз нәме, пекгелер, хич затдан хабарсызмы: шу гүн Оны беклейәрлер!

Догруданам, деряның бекленйәндигини бүтин шәхер билйәрди. Ишден бош энчеме адамлар говы безенишип, деря бака барярдылар. Оларың еке барянам, топар тутушып барянам, бүтин машгаласы билен барянам барды. Олар ёлуң якасындакы ёдажбыны алшып барярдылар, себәби голы гызыл даңылы дружиначылар эййәм улы ёлдан самосваллардан башга зады йөретмейәрдилер. Котлованда адам ёкды. Дүйнүң өзүнде-де йөне гарынҗа ялы гырмылдашып йөрен адамдан долы бу эгирт улы оюң ичи бош иңләп ятырды. Ачылҗак ериң хер гапдалында бир экскаватор тайяр болуп дурды. Оларың өңүнде деряның ёлуны үйтгетмек везипеси дурды. Мурка шол экскаваторларың биринде, шол үстүне беркидилен гызылҗа байдагы шемалсызлык зерарлы салланып дураның үстүнде өз доганы Константин Филиппович Третьягың бардыгыны хем билйәрди.

— Ёлдаш солдатлар, матрослар, сержантлар, офицерлер ве генераллар — дийип, Мурка парад кабул эдйән гошун серкердеси.

ниң эхеңинде гүрләп, бетончылара йүзлендй. — Сизи бейик Сибирь дерясы болан Онуң бекленмеги мынасыбетли гутларын!

Шей дийип, бармакларының ужуны өпүп, олара бака шол элини узадып гойберди-де, эдил циркдәкилериңки ялы чакганлык билен краның тутайларындан япышып хем-де дыкызҗа балдырларыны акҗардып, кабина чыкмага башлады. Ол сменаны кабул эдип, машыныны бәш-он гезек эйләк-бейләк өврүп-өвүрмәнкә, котлованың үстүнде шейле сөзлериң яңланып гидендигини эшитди.

— Гачының үстүндәки хемме адамлар, эшидиң! Гызыл чызыгың аңырсына гечмели! — Сәхел салымдан соңам эгирт гүммүрдиниң яңланып гидендигини эшитди.

Ер эндирәп, кран месе-мәлим ыранып гитди. Гачының депесинде шейле бир тозан турды. Бады билен хованы бөвсүп, ол тозан ене юваш-ювашдан ашаклап уграды ве гитдигиче гүйҗейән шемал онуң әхли чаңларыны сырып-сүпүрип алып гиденде, гачы эдил нәмедир бир зат тарапындан бөвсүлип-бөвсүлип өтәйдилен ялы болайыпдыр. Эмма деряның тәзе ёлундан энтек сув акмаярды. Ики саны экскаватор, мисли яңы оянан ялы болуп, хер хайсы бир гапдалындан сусакларыны чаласын ишледишип башлады. Олар хенизем бөвет болуп дуран гумлары айрышдырмага гыссанярдылар. Депеден эсеван эдип дуран Марияның гөвнүне болмаса, бөвет эййәм айрылып, деря узакдан эңедеңде гөрүнмейән бөведиң аңырсында товланҗырап, акасы гелмән дуран ялыды. Ине шу ерде кранчы аял үсти гызыл байдаҗыклы экскаваторың кабинасындан эгни комбинезонлы узынак бириниң бөкүп дүшендигини гөрди. Партламаның күпүрседип ташлан топурына батып, ол бөведиң ортарасына диен ялы барды-да, гөзе гөрүнмейән бөведи хасырдап эли билен ачышдырып уграды. Ине онуң эли билен эденҗе гәдигинден сув зыгдырылып уграды. Онь ёлуның угрундакы юмшак гумлары йүзүниң угруна сүрүп, чырпынып, котлована бака эңтерилди. Инди комбинезонлы адам гум сеңңерлерини чалт ялмап-ювдуп, етип гелйән акымдан гачярды. Буланык сув ылла онуң ызындан етҗек болян ялы болуп, өкҗесини сыдырдып гелйәрди.

Хер ничигем болса гачып гутулды. Барып машына мүнди. Онларча метр ёкарда ерлешйән айна кабинасында отуран Мурка араның эсли ачыклыгына гарамаздан, ол ерден яңланян толгунлы сеслери эшидйәрди... Кран ишлейәрди, Мурка бетон алып бермегини довам этдирйәрди. Ол эййәм яп-яңҗакы эллери билен сува ёл ачан адамың кимдигини билйәрди. Онуң алкымының ашагы йыгрылды, «Костька, доганҗыгым, бу асыл сен экениң! Вах, сен

бир гараголың бири!» Шол бада хем: «Шу гүнүң өзүнде буларың хеммесини эҗеме язып гойбэрин» дийип ичини геплетди.

Дерья кенарда яңланян шадыян гопгун астында котлованы сувдан долдурярды. Чырпынып акян сувда пүрсдүр тагталар эдил сыпал ялыҗа болуп пырланярдылар. Игорь Капустиниң комсомоллар билен хачандыр бир вагт котлованың бетон диварына телим гиҗелэп иш эдинип язан: «Онь, биз сени боюн эгдирерис!» диен язгысы кем-кемден бетон дараклара бака ыңдарылып барян, хапа көпүрҗикли, чус сувуң астында галып барярды. Бетончылар ишлерини довам этдирйэрдилер. Хэзир эйҗеҗик, шадыян бейниси болан кран — узын инҗик полат гуш болса шол бирсыхлы өзүниң узын чүңки билен эгирт улы бетон плиталары галдырярды, рельсиң үсти билен тигирленип, олары гатла элтип берип дурды. Шол ики аралыкда бу ердэкилериң көпүсине таныш белент, гырылҗыграк сеси эхли кишн эшитди.

— Елдаш дивноярскилилер!» — дийип, Литвинов айдярды. — Биз, большевиклер, Онь дерясына ёлуны үйтгетмеги буюрдык. Гөрйэрмисиңиз, Онь бизиң буйругымыза гулак асды. Совет хөкүметиниң ве бизиң Коммунистик партиямызың адындан, чекен говы зэхметиңиз үчин, сизе миннетдарлык билдирйэрин. Инди биз, большевиклер, бу деря көне ёлуны ташламага буйрук берйэрис...

— Беклемэге башлаярыс! — дийип, инди башга бир адам харбыларча команда берди. Мурка шол бада сесинден мунуң шол Надточиев билен биле Дина Васильевнаның янына, Гөк шэхерҗиге хэли-шинди гелип йөрен пешенели сакгаллы Дюжевдигини аңды.

«Хэзир меңки чыкар» дийип, Мурка дүрбүсини көпрэ бака айлап ичини геплетди. Гачының гапдалында гөкҗе түссе чыкарышып, хатар гиден самосваллар гыслышярдылар. Габат гаршыдакы кенар үйшен мэхелледен яңа гаралып гөрүнйэрди. Бирденем краның будкасына алҗыраңңы гопгун сеси гелип уграды. «Бу нэмекэ?» Нобаткы бетон плитасыны экидип барян Мария дүрбүсини доганының ишледип дуран экскаваторына бакан өврди, нэме боланам болса шол ерде болан болмага чемели, себэби эхли кишиң үнси шол ерик гөнүгипди. Ек, машына-ха болан зат ёк. Экскаватор бөведи барха гиң ачып, сусгуҗыны өрэн ынамлы ишлетмегини довам этдирйэрди. Йөне ол ериң бираз елерэгинден нэхилидир бир җанлы гара зат сувы пажжылдадып акып гелйэрди. Мария дүрбүсини говы гөрнер ялы этди. Гуҗук! Ыңдарылып гелйэн сув башга яна гарап дуран бир гүҗүги йүзүниң угруна алып гайдыпдыр-да, котлована, ёгын-ёгын пүрслери эдил чөп дөвен ялы эдип, сувуң биҗай гаты акян ери болан бетон дараклара бака акдырып гелйэрди. Гачың үстүнде дуран адамлар өзүниң уҗыпсызҗа җаны үчин

какынып, элинден геленини эдйэн гуҗуҗегиң такдыры үчин толгунышярдылар.

Бирденем эхли гопгун-галмагал тапба ятды. Экскаватор — эгирт улы полат зат ишлемесини гойды. Ол өзүниң дишлек сусгуҗыны ёкарык галдырып, өңе сүйшүп уграды-да, ёкардан, гөвне болмаса, эңңидиң эдил гыраҗыгына барып тогтады. «Ол дэли нэме эдип йөр?» дийип, Мурка доганы хакда ойланды. Ол диңе машын акымың ёкарсында доңуп галып, өзүниң узын бойнуны сувуң үстүне узадып, сусгуҗының онуң ёкары янҗагазындан асып гоянда, нэме эдилҗек болянлыгыны аңып галды. Экскаваторың сусгуҗы шол бада сува ииди-де, соңра сувуны саркдырып, дик асмана гөтерилди. Сув товланҗырап, чырпынып, котлована бака акярды, йөне велин яңкы җанлы, гараҗа юмак эййэм онда ёкды. Мэхнет полат зат мисли өз пенҗесиниң бармакларыны ачан ялы болды. Алҗыран гуҗуҗек үстүниң сувуны гүлкүнч силкип, чэгэң үстүнде дурды, мэхнет полат зат болса ене өңки ерине өврүлип барып, ишини довам этдирип уграды.

— Вах, сен, гарагол, беззадың бири! — дийип, кранчы аял хайран галып айтды.

— «Үчлүгиң» экскаваторчысы Константин Третьяк! Акып баряны халас эдениң үчин медаль алҗагыңы-алмаҗагыңы-ха билемок велин, йөне самсык төвекгеллигиң үчин бир кэйинчҗигиң-э тайын — дийип, радио Литвиновың сесини яңландырярды.

Дюжевиң сеси ишеврүлик билен буйрук берйэрди.

— Бэшинҗи паркың биринҗи колоннасы, мең диеними эшидйэрмисиңиз? Бэшинҗи паркың биринҗи колоннасы, беклемэгө башламак үчин көпрэ чыкың!

Хатар машын эййэм гачыдан гечди. Мэхнет улы дашлары гөтерип гелйэн йигрими бэш тонналык эгирт улы самосваллар көприниң үстүне мисли аягының дараклыгы билен диен ялы, сересаплык билен мүнйэрдилер. Өңдэки машының кабинасының үстүнде беркидилен гызылҗа байдак шемала галгаярды. Шемал гүйҗейэрди, гызылҗа мата болса эдил агачдан сыпып, гайып өтэйтмекчи болян ялы болуп пасырдаярды. Шол халатда деряның ики якасыны-да алып дуран мэреке бирденкэ штаб отагында эдилйэн гүррүңиң чаласын айдылян сөзлерини эшидип уграды. Бу сөзлер көпчүлиге яйрадылҗак болуп айдылян сөзлер дэлди.

— Гапылары айрылыпдыр, йөне өңдэки машында ики адам отыр. Дюжев, нэме үчин буйругы ерине етирмейэрсиңиз?

— Ол Петрович. Гөрйэрмисиңиз байдагы — дийип, грузин акцентли сес оңа җогап берди. — Мен ёгса оңа айтдымам ахырын. Ене-де мүнүп өтэйдипдир... Дур бакалы, мен оны гөрерин өзүм!

Мария барды-гелди көприң үстүнден гойберилйән дашлар өзи билен самосвалам дүңдерип алып өтәйтсе, шофёрлара бөкүп гачмага май болмагы үчин, машынларың гапыларыны айрышдырмагы буйрандыкларыны эййәм билйәрди. Шол буйрук боюнча машының кабинасында еке адам болмалыды. Бу хорматлы, йөне велин йүзүп билмейәндиклери зерарлы хатар ише мунуң адамсының өзи бирнәче говы шофёры сайлап алыпды. Ине тагапыл эдибилмән, өз буйругыны өзи бозды. Бу гаты эрбет төвекгелчиликди. Муны Марина билйәрди, йөне шейле-де болса, оңа гахары гелмейәрди. Гызыл байдаклы машының көприң үстүнде өврүлип, гырасына гөтинләп баршына эсеван эдип, ол адамсына илкинҗи гезек гуванды. Гуванярдам, толгунярдам. Ине машының ызкы тигирлери, гырада кесе гойлан пүрсе барып дирелди. Самосвалың челеги үчүдың гырасында хеллевләп уграды. Мария доңуп галды. Бу махаллар ашакда краның гаңырчагыны элтилен бетондан айрып дурдулар. Аз салымлык бош вагтындан пейдаланып, ол дүрбүсини гөзлерине етирди.

Машының челеги ёкары гөтерилип башлады. Кабинаның байдак пасырдап дуран тарапындан тогалак келле гөрүнди. Мария доңуп галды, эмма шол халатда гүбүрди эшидилип, мәхнет даш ашаклыгына эңлип гайтды. Өң тигирлер көприден үзүлип, ёкары галды-да, машын чарпая галян ат ялы дим-дик болды. Мария: «Матулька!» дийип, белорусча гыгырып гойберди. Көпрем, машынам дашың пажжылдадып сычрадан сувуның ичинде йитип гитди. Сычран сувлар шол бада айрылып, бу аялың гөзи көпрә, деря, самосвала дүшди. Машын бейлеки самосваллара ёл берип, эййәм айланып йөрди. Кабинадан келте бойлы бир адам бөкүп дүшди. Нәхилидир бир адамлар онуң элини гысдылар, көпрә болса өз гезеги билен ызы үзүлмән, эгирт улы машынлар гелип, йүклерини ташлап, ыза чекилйәрдилер. Инди бири-бирлери билен дең аралык саклаян хатар машынлар ылла бир йүпе дүзүлен ялы болуп гөрүнйәрди. «Әхтимал, мениң адамым билен Поперечныйың ойлап тапан автоконвейери шу болса герек. Догруданам, говы зат экен-ов» дийип, Мурка сыпайычылык билен боюн алды. Бирденем ол кабинаның айна рамасына беркидилен тегележик айнадан өз гөзлериниң чыгҗарандыгыны ве шол чыгың болса габакларына чалан гойы гөгүмтилрәк реңкини ювяндыгыны гөрди. Бармагыны өлләп, Мурка деррев «аварияның» өңүни алды ве шол халатда-да такатсызлык билен метала тырк-тырк эдилип какылян сеси эшитди. Ол диңе шол махал сакгаллагың радио үсти билен, эхтимал, эййәм телим гезек гайталаян сөзлерине гулак асды.

— Әхли кишилериң дыкгатына! Бекленишн гөрмәге гелен хем-

ме адамларың дыкгатына. Демиргазык тарапдан ягышлы, ири-ири долы бузлы гүйчли харасадың голайлашып гелйәндиги барада маглумат алынды. Елиң гүйҗи он балданам ёкары. Бекленишигиң штабы ише гатнашмаян адамларың деррев өйли-өйүне дагамакларыны маслахат берйәр. Беклениш иши довам эдйәр. Штаб ишләп йөрен адамларың хер хили ягдай болса-да, ишлерини довам этдирмеклерини талап эдйәр. Галан адамлар, өйли-өйүңизе гайдың!..

«Харасат! Хэзир харасадың дагың нәмеҗикдир? — дийип, Мурка өз белент вышкасындан Гүндогарың чалт гаралян асманына бипервайлык билен гарап пикир өвүрйәрди. — Мең Петровичими алып гидип билҗек гуманы ёк; оң гөвреси харасат экидерден агырракдыр... Болгусыз зат: шуң ялы деря билен сөвеш эдип йөркәк, ери бу болгусыз харасадың турмасы нәме дийсене».

Асла деряның кенарыны, гачыларың япысыны Дивноярдыр Өкүзмаңлайың гаяларының эңңидини долдурып дуран адамларам штабың чагырышына о диен гулак габардып дурмадылар. Харасатлы ел, чабга, долы. Бу ердәки адамлар онуң ялы затлары эййәм телим гезек гөрүпди. Йөне ине шунуң ялы деряның бекленишини велин хениз хич хайсы гөрмәнди. Мисли ики саны гүйчли команданың арасында оюн гидип, өзлериниң сөйгүли футболчыларының ойнуна хезил эдип томаша эдйән ялы болшуп, адамлар машынларың көпри билен карьер аралыкдакы бирсыдыргын херекетине сын эдйәрдилер. Булар үчин харасат дагы нәмеҗик!

Штабың дуйдурышы йыгы-йыгыдан хем барха ховсалалы яңланярды. Марина ашакда милиционерлериң мәрекәни дагытмага дырҗашяндыгыны гөрйәрди. Ине яш огланларың бир топары бири-бирлериниң эллериндеп тутушып, томашачылары япыдан ыза тесдирмәге чалышярлар. Саммыклар!.. Эмма велин ел краның кабинасының әпишгесинден барха гүйчли күрсәп урярды. Ине бирденем гуры гум, эдил гум чувдурйән аппаратдан гойберилен ялы болуп, бу аялың йүзүне урулды. Ол ыза чекилип, форточканы гахарлы ашак гойберди. Төверек шейле бир гараңкырады велин эңҗамлы тагтадакы чыра билен голдакы прожекторы якмалы болды. Тозанлы түвелей дик ёкарык гөтерилйәрди. Онуң ичинде газетми, аял яглыгымы, кимиңдир бириниң сыпал шляпасы ялы затлар гайышып, эдил гайың өңүнде учушян кепдерилер ялы болшуп йөрдүлер. Буларың эхлисиниң үстүне эгирт улы гара булут герилип дурды. Буйнының босагасының ала герши чап-чал асмандыр гөм-гөк сувуң өңүнде гөзүңи гамашдырып барян ап-ак болды. Ашырым-ашырым гелйән ел краны силкейәрди. Ол гобсуныпгобсуныпгидйәрди. Полат урганлар эдил гитараның тары ялы иңлешйәрдилер. Ине айнаны ягыш ювды. Бүтин төверек ылла сүпүрилен ялы

болды. Ашакдакы, кенарда цемент сакланян бассырма бака ылгашып барян адамлары инди зордан сайгарып болярды. Краның ишини дурузмалы болды. Айна ири-ири долы уруллярды. Кимдир бири дегене гөзүм менден дәл эдип, гошавуч-гошавуч чагыл серпип дуран ялыды...

Ялпылдап йылдырым чакды. Сәхел вагтлыкча узаклык ягтылды. Кенарларда эййәм иңләр сиңек ёкды. Келтекчеми, пальтомы, ягдыкмы ялы затлар билен келлелерини өртүшип, адамлар бөреңбөрең болуп ятан ләбикли сувларың үстүнден бөкүшйәрдилер, бүдрешип, йыкылышып, чадыр шекилли бассырманың ашагына бака ылгамаларыны довам этдирйәрдилер. Долы айна уруллярды, бүтин төверек гүвлейәрди, гүбүрдейәрди. Эдил гиҗе ялы гараңкылыкды. Көприң үстүнде болса, Мурка херекет эдйән фараларың өчүгси ышыкларыны гөрйәрди. Фаралар алагараңкылыгың ичинде сүйшмеклерини, онда-да мисли тебигатың бу хадысасы болмадык, бирден туран гүйчли ел шувламаян ялы, кадалы сүйшмеклерини довам этдирйәрди.

Мурка сәхел бир зат үчин горкуп йөренлерден дәлди. Онуң үчинем кабинаның айнасының аңырсында болуп гечйән затлар, полат урганларың иңләп дурмагы, эгирт улы демир ләхеңиң месемәлим ыраныл дурмагы мунда диңе гарагол шадыянлык дөредйәрди: гой шувласын, долы ягмагам җәхеннем! Деряның иши гидип отыр! Ине тупан шуввулдысының арасындан сакгаллагың сеси ене яңланып уграды:

— Үчүнҗи, дөрдүнҗи колонналар, араны ачмаң! Араны ачмаң! Алтынҗы резерв базаише гиришмели. Дашлы карьердәкилер, мең айдяныммы эшидйәрмисиңиз, дашлы карьердәкилер! Йүклемәни тизлешдириң, йүклемәни тизлешдириң!

Ышыклар болмаҗысы болян алагараңкылыгың ичинде гидип отырдылар, гидип отырдылар. Көпрүден деря даш бөлеклерини, чагыламы, гуммы ялы затлар бирсыхлы эңтерилип дурды. Адамларың эдйән бу гүйчли хүҗүми деряныңам, чабганыңам, тупанлы харасадың өзүниңем гайдувсызлык билен гөркезйән гаршылыгыны ятырярды. Кран инди силтенмейәрди-де, эндиған ыранярды. Марияның башы айланярды. Ол реңкини агардып, оз отургыҗындан япышып отырды. Бирхили горкы гаплап алярды: ери бирденем... Белки, догруданам, ашак дүшмелидир? Йөне велин бу гүвлейән, патырдап долы ягян алагараңкылыкда кабинадан чыкаймагам айылганч затды.

Телефоның җыңңырдаян сеси чалаҗа эшидилди.

— Ёлдаш Третьяк! Краны багладык, дүшүң! — диен сөзлери ол трубкадан эшитди. Бу команда берилдигиди. Бир вагтлар яша-

җык гыз вагтында аэроклубда түргенлешип йөркә Мария инструкторың командасы боюнча самолётың ганатындан парашютлы бөкйәрди. Ол шол махалкы баш айландырыҗы толгунмасы ялы толгуныл, елиң ачдырмаҗак болян гапысыны эгни билен гүйчли итерди, оны ачып, демир скобалардан япышды-да, мердиванҗыга аягыны басды. Мердиваның дашы демир гуршавлар билен пеналангыды.

— Шу ерден беланам хич ере йыкылмарсың — дийип, ол өз-өзүне гөвүнлик берйәрди. Йөне велин ол ашак дүшүп угранда, бирденкә кран нәхилидир бир айылганч гобсунды. Үзүлен полат сим мунуң депесинден шувлап гечип, кабина товлам-товлам болуп урулды-да, онуң айналарыны дөвди. Ел шол бада дөвлен айна бөлеклерини өз угры билен алып гитди. Мурка демир швеллере гысылып, доңуп галды. Эндамы җүммүлдешип гитди. Ол шу ерде өзүниң хаяллык билен сүйшүп уграндыгыны бүтин дуркы билен аңды: елиң гүйҗи билен өрки үзүлен мәхнет полат ләхең рельсиң үсти билен тигирленип барярды.

Ашакдан нәмедир бир затлар дийшип гыгырышярдылар, эллерини галгыдышдырярдылар. Краның ягдайыны мисли өз тени ялы аңып дурмага өвренен аялың бейниси хәзир нәхили задың болуп гечҗегини өңүнден долы айдып берди: елиң дазырдадып барян ләхеңи рельсиң гутарян петигине етер-де, ёкарык эгрелдилип гойлан швеллер чәклендириҗә бүдрәп йыкылар, саг тарапа бака узалып дуран гол болса, эдил тупаның, адамлары элтип дыкан, чадыр шекилли бассырмаларының бириниң депесинден инер.

— Ва-ай, матулька җан-эй! — дийип, Мария өз ятдан чыкышып гиден эне дили болан белорус дилинде эдил чагаҗык ялы гыгырып гойберди. — Нәче мәхелле бардыр!

Бу оңа шейле бир айылганч болуп гөрүнди велин, ол тупаны, долыны, елиң гүввүлдисини ядындан чыкарып, өзүне ашакдан гыгырярдыкларына, мүмкин, хатда нәмелер дийлип буйрук берилйәндигине зада-да питива этмән, тырпанчак демир скобалардан япышып, ене ёкарык чыкып угради. Ел гапыны ачдырмаҗак болярды. Әхли гүйҗи билен оны өзүне чекип, ол кабинаң ичине йыкылды диен ялы болды. Шол бада ол хасыр-хусур аяга галып, моторы ишлетди-де, рычагы басды. Гол хаяллык билен бир гапдала бака айланып угради. Бу затларың хеммеси аңрыбаш тизлик билен болуп гечйәрди, йөне велин Марияның гөвнүне болмаса, иң бир хаял ягдайда амала ашян ялыды. Ынха йөне кран велин петиге бака гөрлүп-эшидилмедик чалтлык билен дазлап барярды. Шу ерде бу гөврели аял төверекде болуп гечйән әхли айылганчлыклардан бихабар чагаҗыгың аркайынлык билен бейлесине өврүлендигини,

нәмедир бир гаты зат билен гарнының ич йүзүни сырып гидендигини аңды. «Вах, атсыз-сорсузҗа нерессеҗигим» дийип, бу абаның гелйән ховпдан гутулма ёкдугыны аңан Мария пышырдады. Тигирлер чәклендириҗилере галтышды, краның бүтин полат бедени сарсып гидип, мисли ойланян ялы хаяллык билен өңе эңлип уграды.

«Вай, эҗе җан-э-эй!» дийип, ол аял айылганч гыгырып гойберди-де, ики эли билен гарнының үстүни өртүп, демир ләхең билен ыранҗырап-эндирәп гөрүнйән ере бака эңлип гайтды...

Тупан болса болмаҗысы болмагыны довам этдирйәрди. Ел етҗек дереҗесине етип гүвлейәрди, агачлары дөвүшдирип-дүңдеришдирип, деря дыкярды. Чадырларың брезентини сыпырып, үчеклериң шиферлерини гопарып, бу затларың хеммесини Петровичиң эл фонарының көмеги билен машынларың акымыны дүзгүне салып дуран ери болан көприниң үсти билен дазырдадып барярды. Оның билен алнып барылян алдым-бердимли сөвешиң шейле мөвч урян вагты, краның йыкыланыны, йүзлерче адамларың тутда-бас болшуп гыгырышандыкларыны көприң үстүндәкилериң хич бири эшитмеди. Самосвалларың тигирлери көпрә дүшелен тагталарың үстүнден гүңлеч гүбүрдешип гечйәрдилер. Фаралар йылдырашып, алагараңкылыгы зордан бөвүсйәрдилер. Сувуң акымы тагталара гелип урулярды, машынлар болса ызы үзүлмән, шол гелип дурды, гелип дурды, гелип дурды. Гаядан гопарылан дашлардыр үйшмек-үйшмек чагыллар деря тертип-дүзгүнлиҗе эңтерилип дурды. Хениз гөзе гөрүнмейән бент сувуң дүйбүнден өсүп гидип отырды, өсүп гидип отырды. Деря чырпынярды, онуң барха гүйҗейән акымы бетон сүтүнлери ыргылдадярды. Ол сүтүнлер сес эдйәрдилер, йөне велин хер ничигем болса, сувуң айылганч зор салмасына чыдам эдйәрдилер. Тей-ахыры тупан ятышып, йүзи мазалыҗа арассаланан гөм-гөк асманда геңиргенме билен йылдырашян йылдызлар пейда боланда, деряның көпүрҗиклэп товланян сувуның йүзүнде бирден энчеме еринден дашларың йити гершҗагазлары гөрнүп уграды.

— Елдашлар, илкинҗи гершҗагазлар гөрнүп уграды. Биз еңйәрис. Гайрат этмәмизи ики эссе гүйчлендирелиң, улы сув эй йәм отузынҗы километрде — дийип, радиода ядав сес геплейәрди. Мунуң өзи дүнйә мөчберли вакадыр. Дивноярскилилериң бу хабара гарашмаяны ёкды. Йөне велин бекленишигиң гызза-гыззалыгында Өкүзмаңлай гаясының гершинде болуп гечен бетбагтлык эййәм хемме кишә аянды. Онуң учинем радионың яңландырян шатлыклы хабары тукат дымышма билен гаршыланды.

— ...Маңа оны барып гараңкы гатлышыберенде өзүне гетирмек башартды. Бизи яман алҗыратды. Мен-э бүтин таманам үзүпдим. Ине бирден ол келлесини гымылдадып, зепер етмедик гөзүни чаларак ачайды — дийип, Дина Васильевна бирнәче гүн гечөнсоң Дюжеве гүррүң берйәрди.

Булар Дивноярың гершинде эгрерилип, саллам-саҗак болуп отуран сосна агаҗының дүйбүнде гойлан отургычда отырдылар. Боюн эгдирилен деряның депесини гөгүмтилрәк, якымлы ысллы, чыбынларың сес эдип, яңландырян гиҗеси тутуп дурды. Сибириң июнь айының бу гиҗеси шейле бир дуруды велин, гурлушыгың соңсуз-санҗаксыз ышыкларам, электросваркаң бузуң йылдырдысына меңзеш йылдырымларам онуң тебигы реңкини үйтгедип билмейәр диен ялыды.

Барып шол гурлушыгың илки йылында кимиңдир бириниң мерхеметли эллери, гурлушыгың депесинде сеңңерләп дуран кичиҗик дүзлүҗек ерде бу отургыҗы ясап гоюпдыр. Шондан бәри ол отургыч ерли сөйүшйәнлере хем арзув эдиҗилере вепалы хызмат эдип, мунуң бош дурян вагты ёкды.

— ..Ичгошлары ленч болан, сүңклери дөвлен, эндам җаны дуршуна сыпҗырык-сыпҗырык болан халында ол нәмедир бир зат айтмакчы болярды — дийип, Дина гаршысындакы деряның аңырсында бир ере назарыны дикип, сөзүни довам этдирди. — Мен онуң үстүне эглип: «Кичиҗик, кичиҗик...» диййән сесини эшиденимден өң аңдым. Мен онуң чагасы барада айдяндыгына дүшүндим. Павел, сен онуң: «Җаны бар!» диен сөзе нәхили бегененди-гини бир гөрседиң. Мен хатда бизиң инкубаторымызда пагта доланып сакланян җанлыҗа җандары алып гелмеги хем буюрдым. Мен айтсам, сен ынанмарсыңам, Павел—оңа ынанмак үчин аял болмак герек — дуршуна ган өйүлип гөм-гөк, гөм-гөк болшуп дуран йүзүң, битай болуп галан гөзүнде шатлык аламаты, хут шатлык аламаты пейда болды. Мени ялңышандырр өйдйәрмиң? Ег-э-эй, ёк!.. Мен-э хайранлар галдым...

Дина додагыны дишледи ве деряның аңырсындакы Өкүзмаңлайың гөгүмтилрәк гиҗәниң фонуна мисли сыя билен чекилен ялы болуп гөрүнйән гаясына середип дымды.

— Мария Василисаның нәме дийип ат беренини билйәрмиң? Икатёк. Ине шунда велин ол ялңышыпдыр. Шейле дәлми?.. Оны Гахрыманлар паркында, шол тайгадан гечирилен партизанларың гапдалында җайламагы карар эденлери чынмыка?

— Хава, Гоҗа шей дийди.

— Сен оны дүйн гөрдүңми нәме, Павел?

— Хава, Дина, дүйн шол сениң билен душушмазымың ярым сагат өңинчәси гөрдүм.

— Онуң сени Оньгурлушыгың Усть-Чернавадакы филиалына начальник эдип иберйәни чыныны?

— Шу вагта ол мени комсомоллар билен гидип вертолётдан шол ериң сувуна: «Онь, ене бир гезек большевиклере боюн эг!» дийлип, йүзүне язгы язылан чоюн тагтаны ташламага иберйәр. Ол тагта эййәм мениң кабинетимде тайярҗа болуп дур. Гоҗа-да онуң төверегинде говадаклап, оны гелене гөркезйәр. Ба-а-ай, кейпи көк-ә, шол өзүниң «Игорың князларындан» билйән сөйгүли җүмлесини гайталап хиңленип йөр...

— Сен ол яңкы филиаллы меселә җогап бермедиң-ле. Шол айдылян догрумы, Павел? Шейлеми?

— Ери онда боля-да... Хениз тассык эдилен зада-ха ёк велин, йөне мен саңа айдаййын, хавва...

Динаның кичиҗик эли Дюжевиң чеп элиниң үстүнде ятырды. Сагы билен ол Динаның шол элини ювашҗадан сыпалаярды. Ол бирденкә бармакларың мисли бир зат санҗылан ялы тисгинип, юмландыгыны аңды.

— Ери нәме болды саңа? Я бир зат ядыңа дүшдүми? Нәме бейле тукатландың-ла?

— Ёк, хич задам дүшенок. Чигит ялыҗагам ядыма дүшен зат ёк. Ай йөне...

— Я сен мениң ол теклиби кабул этмәними говы гөрйәрмиң? Нәме үчин бейдйәрсиң?

— Мен нәдейин онсоң? — дийип, Дина ювашҗа сес билен сорады.

Дюжевиң йүзи ачылды. Динаны гуҗаклап, өзүне гысды.

— Вах самсыҗагым, врачың нәме герек дәл ери бармы? Оньгурлушыгың Чернава дерясында инди дөреҗек филиалының инди болҗак начальниги доктор Дина Захарованы тәзе «ёвуз кенара» гитмәге мерхемет эдйәр, оңа «люкс» чадырың иң оңат күнҗегини теклип эдйәр...

— Серет, серет, Павел! Кичиҗик комета, белкем, эмели хемрадыр? Ә? Сен нирә середип йөрсүң? Мен комета барада гүррүң эдйәркәм, сең шол өз болгусыз көприңе, инди ол көпрем дәл-де, сизиң ол бентми, гачымы дийип атландыряныңыза өврүлен затдан гөзүңи айырман отурмагың гаты бир якыбам баранок.

— Гахарланма, Дина, мен шу вагт: «Шу чекен гөрги-җепаларымың ыкбалым ахыры өвезини долдурды. Сахылык билен. Артыграгы билен» дийип пикир этдим.

Дина чал гөзлерини онуң йүзүне дикди. Ол гөзлер шадыян йылдыраярды.

— Павел... Диймек, сен онда диңе шол көпри, өз эй гөрйән көприң догруда ойланыпсың-да? Шейлеми?

— Көпри догруда-да, элбетде, онсоң... Дина, мен ол барада гүрлемеги оңарамок.

— Хе-е, хер ничигем болса көпри хакда-да? Хава-ла, шол көпри догруда-ла! — Динаның сеси совуклач яңланды. Ол бейлесине өврүлип, бираз сүйшмекчи болды, йөне буларың икисем Дюжевиң шинелини япынышып отырды. Онуң эли мылайымлык, хөкүмини йөрүдиҗилик билен оны саклады.

— Фу, Павел, сениң дер ысың аңкап дур-ла. Хей, сиз ол ерде ювнуп-ардынып дагы этмейәрмисиңиз?

Дюжев утанҗырап, улы келлесини ашак эгди.

— Ворохов икимиз шол деря бекленели бәри гүнде хаммама гитмекчидирис велин, йөне эйле боляр, бейле боляр, шол гидибилмән галып йөрендирис.

— Гелшиксиз зат! Мен муны саңа диңе бир аял хөкмүнде айтман, эсасан врач хөкмүнде айдярын. Мунуң ялы ябаныльга сизиң хич хили энтузиазмыңызам, хич хили көпрүдир гатлаңызам себәп болмалы дәлдир. Бирхили гар адамлары ялы затлар экениңиз. Дуруң бакалы, инди мен сизиң шыхмутүриңизи товларын. Ви, ёгса-да, ол сизиң танымал вагонҗыгыңыздакы столҗугың үстүнде дуран, мениң суратым саңа ниреден дүшүп йөр?

Дюжев сесини чыкармады. Ашакда, гаяның гаралып дуран чүңкүниң аңырсында Онь гиңелип гидйәрди. Деря хениз өзүниң тәзе ёлуна өвренишмәнди, томсуң гегүмтилрәк дуры гиҗесинде онуң аңырдан гелиш бадына мисли өңүнде пейда болан бөкденҗе геңиргенйән ялы акымыны бир хаялладып, йүзи даг җынслары билен өртүлен гум бөведе уруляндыгыны, соңра болса саг тарапа товланып башлап, табынболуҗылык билен бетон даракларa бака зымдырылып уграяндыгы гөрүнйәрди. Голайда болуп гечен тупан көп санлы саллары чашырыпды, эгирт улы агачлары көки-дамары билен гопарып, деря ташлапды. Олар Онь дерясының гирдабында эдил чагаларың салма ташлан отлучөплери ялы бөкҗеклешйәрдилер. Дивноярың гершинден шол гара отлучөплериң хем бири-бирлериниң ызындан табынболуҗылык билен гатланың даракларына тарап сүйшүшип барядыклары гөрүнйәрди.

— Ери онсоң ол көне сурат саңа ниреден дүшүп йөр? — дийип, ол аял бир диенини тутярды. — Ханы, айт ахырын, Павел. Сен нәме бейле дымып дурсуң? — Бу аяла онуң адыны тутмагың

ве «сен» дийип йүзленмеклигиң хош якындыгы, тәзеликдиги, йөне бираз утанчлыракдыгы дуюлярды.

— Маңа оны Сакко берди — дийип, Дюжев гөвүнсиз дүшүндирйәрди. — Мен оны Чернава уградҗак болярдым. Чемеданмы, рюкзакмы ялы онуң эхли гошларыны машына йүкледик. Бурун өңдәки отургыҗа бөкүп мүнди. Хошлашдык. Мен онуң ызындан элими галгыдып, өз отагыма гирдим. Бирденем гапы какылып гуграды. Гөрсем Сакко.

Дюжев габат гаршысына середип дымды. Деряның гара сувы бирнеме йылдырап уграды, ондан ёкары гөтерилйән сүмек кысым үмүрлер болса месе-мәлим селчеңледи.

— Ери онсоң, Павел, ери... — дийип, Дина такатсызлык билен онуң эгнинден силкешдирйәрди. — Шу суратың ондадыгыны мениң өзүмем билйәрдим. Ол оны бир вагт Петровичден диләп алып, паспортының арасына салып гөтерип йөрди. Бирденем онуң сениң столуң үстүндедигини гөрйәрдим. Ери, айдыбер ахырын!

— Ол җая гирди. Элинде болса шол сурат барды.

— Ери онсоң ол нәме дийди?

— Ол: «Ме, шуны ал. Шу мениң иң гымматлы задым, йөне бу сениңки» дийди.

— Ене нәмелер дийди? Павел, бу затларың мениң үчин өрән мөхүмдигине, өрән гызыклыдыгына сениң дүшүнмейшиң дийсене!

Дюжев бу затлары дөрҗәп отурышларына гуссалы гүлүмсирәп гойберди.

— Ол ене-де: «Аял йүреги дийилйән зат магнитофоның лентасыдыр. Оңа тәзе хең языланда, көнеси биркемсиз сүпүрилйәндир» дийди. Соңра мен бир леллим, зады аңмаян адам дийди. Мен хатда тентегем өйдйән, шейледигими анык билемок велин, йөне соңкы болуп гечен вакалара гөрә шол пикирим дограм өйдйән дийди. Шейле дәлми дийибем сорады. Ызындан болса: «Хат язып дуруң, мениң адресим болса хемишекиси ялы Гелен-гиденлер өйи болар» дийди. Шундан башга онуң айдан-диен зады ёк.

— Хемишекиси ялы Гелен-гиденлериң өйи болар...—дийип, Дина ойланҗаңлык билен айтды.

Сеслерини чыкарман отурдылар. Гүндогар чалаҗа агарды. Чыбынлар хемише сәхер чаглары болушлары ялы хас йүреге дүшүп, хас ызгытсызланып уградылар. Йөне велин оларың иргинсиз җыңңылдылары отургычда отуранларың гулагына илмейәрди.

— Сакко нәхили говы адам — дийип, Дина тей-ахыры гепләп уграды. — Павел, эгер мен саңа саташмадык болсам... Ай ёк, билемок, хич зат билемок. Ол уграмазындан өң пәкизеленип, говы үтүкленен эшиклерини гейип, бизиң өйүмизе гелди. Мең элиме бир

дессе җандыш гүлүни тутдурды, эҗеме-де бир болгусыз зат берийдир, мен-э оны гөрмэндиринем, балагыны дызына ченли чекип отурды. Бизде-де шол махал ичиңи якайын диен ялы чай билен эберэер ялы зат ёк экен. Эҗем кэйиниҗирэп, бурчдакыҗа магазине ылгады. Павел шонда бир айылганч зат болды, яңкы бирхили үйтгеди, дызына чөкүп ялбармага дурды: «Учурсыз ялбарярын, мениң билен гитсеңизлэң... Хэзир ягдай болмаса, соңундан барсаңызам боляр. Гөвнүңизе якмаса гайдыбериң. Сениң бу ердэки орнуңы хич ким, эшидйэрмиң, хич ким хич хачан эелэп билмез. Гаращҗакдырын». Ол зар-зар аглады, Павел, хакыт гарачыны билен зар-зар аглады. Мең болса оңа небсимем агырды, гахарымам гелди, горкдумам. Онянча-да гапыны шакырдадып эҗем гелди. Ол деррев еринден галып, галстугыны зады дүзедишдирди. Ол отага гиренде болса, Сакко эдеп-экрам билен мениң элимден огшан болды.

Дина дымды. Улудан бир демини алды. Соңра буйра-буйра сачыны арканлыгына силкип гойберди...

— Павел, инди шу гая-да сувуң астында галыбирми?

— Элбетде, галар. Бизиң шу отургыҗымызам, бизиң шу соснамызам галар.

— Хачанам болса-да бир вагт мен бизиң бу отургыҗымызыңам, бизиң соснамызыңам үстүнден хайсыдыр бир пароходда йүзүп гечерин... Ягшы, сен онсоң хачан бу мешхур сакгалыңы сырҗак? Сен сырайын дийип боюн болдуң ахырын.

— Эгер сен горкмарын дийсең, онда эртириң өзүнде-де сырайын. Мен саңа, йөне, айтдым ахырын...

— Ёк, ёк, сен шол чапыклар хакда диййэрсиң дэлми, сен олары гизлэн йөрме. Буз эрэп, шол көприни шатырдадып алдым-бердиме салып угранда, сениң көприниң үстүне ылгап бараныңы Карл Мартьяныч гүррүң берди. Ханы сен айт, көпри аягың ашагында гүвлэп гайданда нэхили айылганч болды?

— Билемок, ядыма дүшенок... Йөне менем шонуң билен гүвлэп ашак гайтдым-да.

— Ынха инди велин сен дүзелдиң... Бай, мен дүйн саңа Гоҗаның гуванч билен середйэнлигини сынладым. Нэме дийсене, Павел, мен эдил саңа меңзеш: даяв, сары сачлы, мавы гөзли огуллы болмагы арзув эдйэн. — Дина сесини песелдип, сөзүни довам этдирди: — Өзем бир вагтдан бэри арзув эдип йөрүн... Йөне сен муны хич аңман йөрдүң.

— Мен болса сеңки ялы чал, бирден бүтин дүнйэни гөрэйсем дийип дуран чалаҗа чашырак гөзли гызымың болмагыны арзув эдйэрин.

Ене-де дымышдылар. Олар шейдишип, бири-бирлерине гысылышып, гүндогарың агарып ураушына, бирденем мисли от алан ялы болуп, сосналарың депесиниң гырмызы реңке гирип уграшына, шол гырмызы реңкиң гызыл сүтүнлер билен ашак сырыгып, чыга бүрелип отуран чал отлара реңк бершине, соңра болса базальт япылар билен ашак инип, эййэм Онь дерясындакы сувы гызардышына, онуң аңры йүзүндэки чытык Өкүзмаңлай гаясының ылла өңе сүйшен ялы болуп дуруберишине середип отырдылар. Шол бүтин Сагкенарың депесинде хеллевлэп дуран гаяның эййэм ёкары галып гелйэн гүнүң нуры дүшүп угран гершинде тупаның дүңдерен полат краны гөзе каклышды. Бойнуны гаяның депесине бакан өврүп ятан, узын аяк кран, атылып урлан леглеге чалым эдйэрди.

— Эгер мениң гызым болайса, нэме ат дакҗагымызы билйэрмиң? Биз оңа Мария дийип ат дакарыс. Сен шоңа разымы?

Дюжев сесини чыкармаярды.

— Мен ене нэмэниң пикирини эдйэрин дийсене, Павел? Бу затлар ене үч йылдан, бэш йылдан, едийыллыгың ахырларында, гөр, нэхили говы боларка? Вах, адам бир ышыҗак тапып, гележегиң шол вагтларына бир гөз айласады. Гележегиң нэхили болҗакдыгына хей сениң гөз айласың геленокмы?

Дюжевден седа чыкмаярды.

— Ери саңа нэме болды? Сен нэме хакда пикир эдйэрсиң? Белки, Ольга Игнатьевна хакда ойланянсың? Я Олег хакдамы?

Дюжев сесини чыкармаярды.

Ынҗалыгы гачан Дина эглип, онуң йүзүне серетди-де гүлүп гойберди. Ол уклап отырды. Онда-да отуран еринде. Онуң элн Динаның билинден гечирилгиди. Догуп гелйэн гүн болса гөзъетимдэки эхли затларың: сосналарың, гаяларың, деряның, отларың үстүне эндирэп дуран тылла реңк чаң сепелэп ловлаярды. Ягтылян асманда гушлар сайрашярдылар.

Дина эне сересаплылыгы билен онуң түйлек улы келлесини өз дызының үстүне гойберди. Дюжев оянман, диңе укың арасында додакларыны гыммылдатды ве чыбыны ковуп, элини тисгиндирип гойберди.

Чыбынлар ягтылып угран ховада йүреге дүшгүнч жыңлашярдылар. Олары ковмакчы болуп, Дина Дюжевиң шинелиниң җүбүсине эпленип дыкылан газети чыкарды. Онуң гөзүне ашагы гызыл галам билен чызылан, нэхилидир бир макала каклышды. Ол макаланың «Онь дерясындакы бейик еңиш» диен сөзбашысы барды. Шол макаланың бир ериниң дашына хатда чызыгам чекилипдир.

«...Шол тэсин галмалы техники дөредиҗилиге/көпри сүтүнлериниң бетон гурнама конструкциясы айдың мысал болуп билер. Бу

конструкцияны болса илки билен П. В. Дюжев тарапындан ёлбашчылык эдилйэн яш инженерлер коллективи уланды. Мен бир вагтлар өзүмиң бу тэзеликчи коллективе шол батыргай пикири амала ашырмага көмек этмеклиге миессер боландыгыма гуванярын...»

Шол гызыл галам шу сөзлериң үстүне инли йүзленме аламатыны гоюпдыр. Бу затлар Дина бирхили таныш ялы болды. Ол атаны турузмажак болуп, чеп эли билен сересаплы херекет эдип, газети ачды-да, макаланы язаның адыны окады: «В. А. Петин. Техники ылымларың докторы, профессор, Дөвлет байрагының лауреаты».

«Көмек бермек миессер гелендигине гуваняң»... Сэхел салымлыкча бу парахат, өзүне ынамлы, сыпайы адам гөз өңүне гелди. Йөне велин сэхелче салымлыкча. Ол мисли бидерек вагт йитирениңи дуймадан башга, калбыңда хич бир тэсир галдырмадык, хайсыдыр бир ятдан чыкып гиден, гызыксыз фильмиң персонажы ялы болуп, гөз өңүне гелди-де гитди.

— Плюсквамперфект — дийип, Дина Вячеслав Ананьевичиң сөйгүли сөзжагазыны сесли айтды. Өзүнем онуң хут Дюжеве айдышы ялы эдип айтды ве жошуп гелен мэхир билен өз дызының үстүнде ятан, чаларып угран сары сачлы келлэниң үстүне эгилди.

Дивноярскиниң үстүни тэзе гүнүң эртири гуршап алды. Гушлар, хемише эртирлерине эдишлери ялы, яңландырып, бири-бирлери билен сес алышярдылар. Гатлада моторлар гүвлешйэрдилер. Арам-арам өвүсйэн шемал Буйнының босагасында сувуң гүңлеч гүвлейэн сесини гетирйэрди. Шемал немлиди, ондан тайганың, эййэм завод түсселериниң энтек чала сайгардян ысы гатышып угран, шепбикли чыгының ысы гелйэрди.

Москва
1959—1960 йыллар.